

თამაზ გოგიჩაიშვილი

**მოსწავლის ასაკობრივი
ფსიქოლოგია**

თბილისი
2001

ანოტაცია

ნაშრომში განხილულია უმცროსი, გარდამავალი და უფროსი სასკოლო ასაკის მოსწავლეთა ასაკობრივ-ფსიქოლოგიური თავისებურებანი. ნაჩვენებია ბავშვის ადამიანად, საკუთარი ნების გამოშატველო პიროვნებად ჩამოყალიბების საფეხურები და კანონზომიერებები, აგრეთვე „ძნელი“ ბავშვების, ფსიქოსექსუალური განვითარებისა და დევიაციური (გადახრილი) ქცევების თავისებურებანი.

წიგნი განკუთვნილია ასაკობრივი და პედაგოგიური ფსიქოლოგიის სპეციალობის ბაკალავრებისათვის. იგი დახმარებას გაუწევს აგრეთვე განათლების სისტემის ფსიქოლოგიის სპეციალობის მაგისტრებს, ზოგადი, სოციალური და შრომის ფსიქოლოგიის სპეციალობის სტუდენტებს, უნივერსიტეტის პედაგოგიური ფაკულტეტების იმ სტუდენტებს, რომელთაც ეკითხებათ „პედაგოგიური ფსიქოლოგიის“ კურსი, სკოლის მასწავლებლებს, აღზრდელებს და ასაკობრივი ფსიქოლოგიით დაინტერესებულ პირებს.

რედაქტორი
რეცენზენტები:

პროფ. **ბ. მჭედლიშვილი**
დოც. **ი. ფილიპაშვილი**
დოც. **თ. ქარანაძე**

აპტორისაბან

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ფსიქოლოგიის ფაკულტეტის ასაკობრივი და პედაგოგიური ფსიქოლოგიის სპეციალობის ბაკალავრებს, რომლებიც განათლების სისტემის ფსიქოლოგებად ემზადებიან, ეკითხებათ „სასკოლო ასაკის ბავშვის ფსიქოლოგიის“ კურსი. აღნიშნული კურსი მოიცავს სამ ნაწილს: უმცროსი, გარდამავალი და უფროსი სასკოლო ასაკის მოსწავლეთა ასაკობრივ-ფსიქოლოგიური თავისებურებანი. ესაა ბავშვის მოსწავლეობის პერიოდი — სკოლაში შესვლიდან მის დამთავრებამდე. აღნიშნული სპეციალობის სტუდენტებისათვის, სამწუხაროდ, არ არსებობს სპეციალური სახელმძღვანელო, არის გამოც კურსის სრულყოფილად ათვისების საქმეში დიდი სიმწელებები იქმნება.

აქამდე არსებული ჩვენი ლექციების კურსი, რომელიც სამ ნაწილად გამოვიდა 1) უმცროსი სასკოლო ასაკის მოსწავლეთა ასაკობრივ-ფსიქოლოგიური თავისებურებანი. თბ. 1991 წ.; 2) „გარდამავალი ასაკის მოსწავლეთა ასაკობრივ-ფსიქოლოგიური თავისებურებანი, თბ., 1992 წ.; 3) „უფროსი სასკოლო ასაკის მოსწავლეთა ასაკობრივ-ფსიქოლოგიური თავისებურებანი, თბ., 1993 წ.“), დღევანდელი გადასახედიდან ახალი მონაცემებით შევსებასა და განახლებას მოითხოვს.

წინამდებარე წიგნი სწორედ აღნიშნული სამი წიგნის შეესებულ და განახლებულ ვარიანტს წარმოადგენს.

წიგნის მომზადებაში ფართოდ იქნა გამოყენებული დ. უზნაძის, ჟ. პიაჟეს, ლევიტსკის, პ. ვალპერინის, დ. ელკონინის, ლ. ბოჟოვიჩის, შ. ჩხარტიშვილის, რ. ნათაძის, შ. ნადირაშვილის, რ. ბერონის, დ. რიჩარდსონის, ა. რეანის, ი. კოლომინსკის, რ. უოლტერსის, დ. მაიერსის, გ. ოლპორტის, რ. მუსენის, ი. კაგანის, ა. ჰიუსტონის, ფ. რაისის, გ. კრაიგის და სხვა ფსიქოლოგთა მონოგრაფიები და სახელმძღვანელოები.

დარწმუნებული ვარ, რომ ეს წიგნი უნაკლო არ იქნება. ძალიან დავალებული ვიქნები ყველასადმი, ვინც წიგნის შესახებ კრიტიკულ მოსაზრებებს მომწავდის.

ნაშრომი ეძღვნება ჩემი მასწავლებლის, პროფესორ შალვა ნოეს ძე ჩხარტიშვილის, ნათელ ხსოვნას.

დოც. თამაზ გოვიჩაიშვილი

ი. ჭავჭავაძის გამზირი № 1,
ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ფსიქოლოგიის ფაკულტეტი.
ასაკობრივი და პედაგოგიური ფსიქოლოგიის კათედრა.

თავი I

ასაკობრივი ფსიქოლოგიის ზოგადი საკითხები

წ. ასაკობრივი ფსიქოლოგიის საგანი

ასაკობრივი ფსიქოლოგია, როგორც ფსიქოლოგიის დამოუკიდებელი დარგი, ჩამოყალიბდა მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, რაც განაპირობა ფსიქოლოგიური მეცნიერების განვითარების მაღალმა დონემ და საზოგადოების პრაქტიკულმა დაკვირვებამ დადგენილიყო ადამიანის ონტოგენეზის ცალკეული ეტაპების, პერიოდების კანონზომიერებანი და უნიკალობა.

ასაკობრივ ფსიქოლოგიას აქვს საკუთარი საგანი, ამოცანები და კვლევის მეთოდები. ასაკობრივი ფსიქოლოგიის კვლევის საგანია ადამიანის ფსიქიკის ასაკობრივი დინამიკა, მისი ფსიქიკური პრცესებისა და ფსიქოლოგიური თვისებების ონტოგენეზი. ასაკობრივი ფსიქოლოგია სწავლობს სხვადასხვა ასაკის ადამიანთა ფსიქოლოგიურ თვისებებებს, მის ასაკობრივ დინამიკას დაბადებიდან ზრდადამთავრებამდე. განვითარების ერთი ასაკობრივი ეტაპიდან, პერიოდიდან ჰეორეზე გადასვლის თვისებებებს.

ასაკობრივი ფსიქოლოგიის დარგებია: სკოლამდელი ასაკის ბავშვის ფსიქოლოგია, უმცროსი სასკოლო ასაკის მოსწავლის ფსიქოლოგია, გარდამავალი ასაკის მოზარდის ფსიქოლოგია, ადრეული ჭაბუკობის ფსიქოლოგია, ხრდადამთავრებული (მოწიფული) ადამიანის ფსიქოლოგია და ხანდაზმულობის ფსიქოლოგია (გერონტოფსიქოლოგია).

ასაკობრივი ფსიქოლოგია შეისწავლის ფსიქიკური პროცესების ასაკობრივ თავისებურებებს, ცოდნისა და ჩვევების შეთვისების ასაკობრივ შესაძლებლობებს, პიროვნების განვითარებისა და ჩამოყალიბების წამყვან ფაქტორებს. თითოეული ასაკობრივი პერიოდი ხასიათდება განვითარების სპეციფიკურ კანონზომიერებათა ერთობლიობით, რომლის შესწავლა უნდა მოხდეს კომპლექსურად მოცემული კონკრეტული პერიოდის სპეციფიკური ახალწარმონაქმნის კანონზომიერების დასადგენად.

ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ყოველ კონკრეტულ ასაკობრივ საფეხურზე თვითცნობიერების თავისებურების დადგენას.

ასაკობრივი ფსიქოლოგია მჭიდრო კავშირშია ფსიქოლოგიური მეცნიერების ყველა დარგთან, მაგრამ მას განსაკუთრებული დამოკიდებულება აქვს პედაგოგიურ ფსიქოლოგიასთან, რომლის ამოცანაა სწავლებისა და აღზრდის ფსიქოლოგიური კანონზომიერებების შესწავლა და დადგენა. პედაგოგიური ფსიქოლოგია შეისწავლის სწავლების პროცესის მართვის ფსიქოლოგიურ საკითხებს, იკვლევს შემეცნებითი პროცესების განვითარებისა და ჩამოყალიბების კრიტერიუმებს, განსაზღვრავს სწავლების პროცესში ეფექტური გონებრივი განვითარების პირობებს, განიხილავს მოსწავლისა და მასწავლებლის ურთიერთდამოკიდებულებას, მოსწავლეებისადმი ინდივიდუალური მიდგომის საკითხებს და მასწავლებლის ფსიქოლოგიას. სკოლამდელის, უმცროსკლასელის, მოზარდისა და ჭაბუკის ფსიქოლოგია

ასაკობრივი, ხოლო სწავლების, აღზრდისა და მასწავლებლის ფსიქოლოგია პედაგოგიური ფსიქოლოგიის დარგებია. გამოყოფენ ერთ დარგს, რომელსაც თანაბრად აკუთვნებენ როგორც ასაკობრივ, ასევე პედაგოგიურ ფსიქოლოგიას. ესაა სწავლების და განვითარების, სწავლების პროცესში მოსწავლეთა განვითარების პრობლემები.

ასაკობრივი და პედაგოგიური ფსიქოლოგიის მჭიდრო ერთიანობა აიხსნება აგრეთვე შესწავლის საერთო ობიექტითაც: ბავშვი, მოზარდი, ჭაბუკი. თუ ეს ობიექტები შეისწავლება მათი ასაკობრივი განვითარების დინამიკის პლანში, ისინი ასაკობრივი ფსიქოლოგიის ობიექტებია, ხოლო თუ ისინი განიხილება პედაგოგიურ მიზანდასახულობასთან დაკავშირებით - პედაგოგიური ფსიქოლოგიის ობიექტებს წარმოადგენენ. ასაკობრივი და პედაგოგიური ფსიქოლოგიის ასეთი მჭიდრო კავშირი მათ საზღვრებს პირობითად აქცევს.

ასაკობრივი და პედაგოგიური ფსიქოლოგიის საგნისა და ამოცანების დიფერენციაციასთან ერთად უკანასკნელ ხანებში შეინიშნება ერთგვარი უკუპროცესიც ინტეგრაცია. ეს მდგომარეობა განპირობებულია იმით, რომ დღევანდელ საზოგადოებაში პრაქტიკულად ყველა ბავშვი უკვე საბავშვო ბაღიდანვე ემთხვევა აღზრდისა და სწავლების ორგანიზაციულ სტრუქტურაში, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ ბავშვთა ფსიქიკური განვითარება უშუალოდ უკავშირდება აღზრდისა და სწავლების სისტემას, რის გამოც ბავშვის განვითარების შესწავლა ასაკობრივი და პედაგოგიურ-ფსიქოლოგიური კვლევის გარეშე შეუძლებელი ხდება. ასაკობრივი ფსიქოლოგიის საფუძვლების ცოდნის გარეშე აღზრდისა და სწავლების თეორიის და პრაქტიკის ვერც ერთი საკითხი წარმატებით ვერ გადაწყდება. მეორე მხრივ, თვით ასაკობრივი ფსიქოლოგია მაშინ განვითარდება სრულყოფილად, როცა იგი არ შემოიფარგლება ბავშვის მხოლოდ ასაკობრივი თავისებურებების შესწავლით, არამედ ბავშვის ქცევას შეისწავლის სწავლებისა და აღზრდის კონკრეტულ პირობებში.

ბავშვის ასაკობრივი განვითარების კანონზომიერების ცოდნა მომავალ პედაგოგსა და აღზრდელს საშუალებას აძლევს სწორად განაზოციელოს სწავლებისა და აღზრდის პროცესი, დაეხმაროს მოსწავლეებს საკუთარი ფსიქო-ფიზიკური ძალების მაქსიმალურ ამოქმედებაში, ხასიათის დადებითი, მყარი თვისებების ჩამოყალიბებაში, გრძნობებისა და ნებისყოფის მაროვაში, პროცესის არჩევაში და ა.შ.

ასაკობრივი ფსიქოლოგიის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე გამოყოფენ ხუთ უმთავრეს პრობლემას:

1) თანამედროვე ეპოქისათვის დამახასიათებელი ფსიქიკური განვითარების ზოგადი ტიპის განმსაზღვრელი ობიექტური ფაქტორებისა და მახასიათებლების გამოვლენა, რომელიც გულისხმობს თანამედროვე ბავშვობის და სისტემის „ბავშვისაზოგადოება“ სოციალურ-ეკონომიკური და სოციალურ-ფსიქოლოგიური ფუნქციებისა და თავისებურებების ანალიზს, ბავშვობის ისტორიის სათანადო დამუშავებას, რომლის კონტექსტში უფრო ღრმად გაიგება მისი თანამედროვე ფორმისა და შინაარსის წანამძღვრები.

2) ფსიქიკური განვითარების ისეთი პერიოდიზაციის შექმნა, რომელიც

სათანადოდ უპასუხებს თანამედროვე ბავშვობის ზოგად ბუნებას.

3) პერიოდიზაციის აგების დროს აუცილებლად უნდა გამოიკვეთოს ისეთი ფუნდამენტალური ფსიქოლოგიური ცნებების შემცენებითი კომპლექსური მნიშვნელობა, როგორცაა განვითარება (ბიოლოგიური, ფსიქოლოგიური, სოციალური). წამყვანი მოქმედიანობა და ასაკობრივი გარემო.

4) თუ მოცემული ასაკობრივი პერიოდის წამყვანი მოქმედიანობა მისი ფსიქოლოგიური ახალწარმონაქმნების საფუძველია, აუცილებლად დგება ამ მოქმედიანობის ობიექტური სტრუქტურის ბავშვის სუბიექტურ აქტივობაში გარდაქმნის პირობებისა და მექანიზმების საკითხი, აგრეთვე ბავშვის პიროვნების კანონზომიერებათა შესწავლისა და მოქმედიანობის განსხვავებულ ტიპთა ურთიერთკავშირის პრობლემა.

ბავშვის სუბიექტური აქტივობის აღმოცენების კვლევა დაკავშირებულია სამყაროსადმი შესაბამისი დამოკიდებულების, განსაზღვრული მოთხოვნილებების, მოტივების, ემოციების და სხვა ფსიქოლოგიური მექანიზმების ჩამოყალიბების პირობების დადგენასთან, რომლებიც უზრუნველყოფენ ამ პერიოდის, ეტაპის წამყვანი მოქმედიანობის განზორციელებას, რაც შემდგომ ასაკობრივ პერიოდზე გადასვლის წინაპირობებს ქმნის.

5) თითოეული ასაკობრივი პერიოდის ფსიქოლოგიური თავისებურებების შესწავლის საფუძველზე უნდა შემუშავდეს ისეთი პედაგოგიური რეკომენდაციები, რომელთა გამოყენება სასწავლო-სააღმზრდელო პროცესში საშუალებას მოგვცემს შევქმნათ ბავშვის პიროვნების ნორმალური და ყოველმხრივი განვითარებისათვის მოცემული ასაკის ყველა შესაძლებლობის გამოყენების ოპტიმალური პირობები.

საზღვარგარეთულ ფსიქოლოგიაში (განსაკუთრებით ამერიკულსა და გერმანულში) ასაკობრივ ფსიქოლოგიას განვითარების ფსიქოლოგიასაც ეწოდებენ. ჩვენი აზრით განვითარების ფსიქოლოგია უფრო მასშტაბური, ფართო და კომპლექსური სფეროა, ვიდრე ასაკობრივი ფსიქოლოგია და ვფიქრობთ, ჩვენს მიზანდასახულობას, ამ მომენტისათვის, ასაკობრივი ფსიქოლოგია უფრო გამოხატავს.

§2. ასაკობრივი ფსიქოლოგიის მეთოდები

ასაკობრივ ფსიქოლოგიაში გამოიყენება ასაკობრივ თავისებურებებთან მისადაგებული ზოგადი ფსიქოლოგიის ყველა მეთოდი. ნებისმიერი მეცნიერების მეთოდები დამოკიდებულია შესასწავლი საგნის თავისებურებებზე. ასაკობრივი ფსიქოლოგიის მეთოდებია ფაქტების შესწავლის ის ხერხები, რომლებიც ახასიათებენ ბავშვის, მოზარდისა და ჭაბუკის ფსიქიკურ განვითარებას.

ასაკობრივი ფსიქოლოგია, რომელიც სწავლობს ფსიქიკური განვითარების დინამიკას, განვითარების ფაქტებს მოიპოვებს სხვადასხვა ასაკის ბავშვთა თავისებურებების ერთმანეთთან შედარების საფუძველზე. ამის გაკეთება კი შესაძლებელია ორი გზით:

ა) ერთი და იმავე ბავშვების ხანგრძლივი შესწავლის საფუძველზე დადგინდეს

„საკობრივი განვითარების თავისებურებანი და სპეციფიკა ან ბ) მოხდეს თითოეული „საკობრივი ჯგუფის ბავშვების დიდი რაოდენობით შესწავლა და იმის დადგენა, თუ რით განსხვავდება ერთი ასაკობრივი ჯგუფი მეორისაგან.

ასაკობრივ ფსიქოლოგიაში გამოყენებული ყოველი მეცნიერული მეთოდი აუცილებლად გაივლის ოთხ ეტაპს (გ. კრაივი): ა) პრობლემის დასმა. მკვლევარმა უნდა განსაზღვროს კვლევის კონკრეტული სფერო, სახელდობრ ის, რაც მან უნდა შეისწავლოს. ასაკობრივ ფსიქოლოგიაში შესასწავლია ბევრი საინტერესო მოკვლევა. მაგალითად, რას და როგორ აღიქვამს ჩვილი ბავშვი, რა განსხვავებაა მორალური განვითარების თვალსაზრისით ბიჭებსა და გოგონებს შორის გარდამავალ ასაკში, როგორია შემცვენებითი ფსიქიკური პროცესების განვითარების დონე უძმროს და უფროს მოზარდებთან და მრავალი სხვა. მაგრამ მკვლევარს ყოველთვის უნდა ახსოვდეს, რომ რაც არ უნდა საინტერესო იყოს ასეთი კითხვები, ისინი მაინც ზოგად, გლობალურ ხასიათს ატარებენ და შესწავლისათვის დიდ ეფექტს ვერ მოიტანს. ძალიან საინტერესოა, მაგალითად საკითხი იმის შესახებ, თუ როგორ ეუფლებიან ბავშვები მშობლიურ ენას, მაგრამ ძალიან ფართო და მასშტაბურია, ხოლო საკითხი, თუ როგორ მიდის ბავშვი მეტაფორის, სარკაზმის ან შედარების გაგებად, უფრო კონკრეტული, შესასწავლად მოსახერხებელი და ეფექტურია.

ბ) ჰიპოთეზის ჩამოყალიბება. მკვლევარმა უნდა განსაზღვროს და ერთგვარად იწინასწარმეტყველოს ის მიზეზები, რომლებიც მისი აზრით, იწვევენ მისთვის საინტერესო მოვლენას.

გ) ჰიპოთეზის შემოწმება. მკვლევარმა უნდა ჩაატაროს ექსპერიმენტი, შეაგროვოს მონაცემები; გააანალიზოს ისინი სტატისტიკური კრიტერიუმების გამოყენებით.

დ) დასკვნების ჩამოყალიბება. მკვლევარმა ექსპერიმენტული მონაცემების საფუძველზე უნდა ჩამოაყალიბოს მეცნიერული დასკვნები იმ მიზეზების შესახებ, რომელიც მოცემული იყო წინასწარ ჰიპოთეზაში.

ასაკობრივ ფსიქოლოგიაში გამოიყენება კვლევის სხვადასხვა სახის მეთოდებიც, რომლებიც ერთმანეთს აკვსებენ და აკონტროლებენ. ეს მეთოდები გამოიყენება როგორც მეცნიერულ კვლევებში, ასევე სწავლების და აღზრდის პრაქტიკული მიზნებითაც; სწავლებისა და აღზრდის პროცესში მოსწავლეებისადმი ინდივიდუალური მიდგომა გულისხმობს მათი ინდივიდუალურ-ფსიქოლოგიური თავისებურებების ღრმა ცოდნას, რაც კვლევის რომელიმე მეთოდის ან მეთოდთა ჯგუფის მარჯვე გამოყენების გარეშე ვერ მიიღწევა: გამოყოფენ მეთოდთა ოთხ ჯგუფს:

1) *მორგანიზებული მეთოდები (შედარებითი, ლინგვიტიკური და კომპლექსური) შედარებითი მეთოდი* წარმატებით გამოიყენება ზოგად ფსიქოლოგიაში (ცდის პირსა სხვადასხვა ჯგუფების შედარება). სოციალურ ფსიქოლოგიაში (სხვადასხვა ტიპის მცირე ჯგუფების შედარება), პათოფსიქოლოგიასა და დეფექტოლოგიაში (ავადსუფთა შედარება ჯანმრთელებთან). ასაკობრივ ფსიქოლოგიაში შედარებითი მეთოდი გამოიყენება ასაკობრივი ჯგუფების ფორმის, რომელიც წარმოადგენს

ცალკეულ უნართა და შესაძლებლობათა ასაკების მიხედვით შედარებას, რათა დადგინდეს იქნას შესასწავლი ფსიქიკური პროცესის ასაკობრივი დინამიკა.

აღნიშნული მეთოდის პარალელურად გამოიყენება აგრეთვე *ლონგიტუდური მეთოდი*, რომელიც გულისხმობს ერთსა და იმავე ცდისპირთან ხანგრძლივი დროის განმავლობაში (წლობითაც) მრავალჯერად გამოკვლევას. მაგალითად, ფრანგმა ფსიქოლოგმა რ. ზაზომ მრავალი წლის განმავლობაში იკვლია ერთკვრცხიანი (მონოზიგოტური) ტყუპები სოციალური გარემოს გავლენით მათი პიროვნული განსხვავებულობის ჩამოყალიბების მიზნით. როგორც აღვნიშნეთ, ლონგიტიდური მეთოდი გულისხმობს ერთსა და იმავე პირების შესწავლას მათი ცხოვრების განსხვავებული პირობებსა და სხვადასხვა პერიოდებში. აუცილებელია, რომ ვაზომები მეორედობდეს დროის გარკვეულ მონაკვეთებში და შედეგები შედარებული იქნას წინა შემოწმების შედეგებთან. ასეთი ბავშვების დაკვირვება უნდა ხორციელდებოდეს ხანგრძლივი დროის განმავლობაში, მოწიფულობამდეც კი.

ფსიქოლოგიური მეცნიერების განვითარების დღევანდელ ეტაპზე სულ უფრო იზრდება ისეთი კვლევების რიცხვი და საჭიროება, რომლებში მონაწილეობენ სხვა მეცნიერების წარმომადგენლებიც. ეს ისეთი *კომპლექსური* კვლევებია, რომლებშიც ელინდება განსხვავებულ მივლენებს შორის არსებული კავშირები და დამოკიდებულებები (მაგალითად, პიროვნების ფიზიკურ, ფიზიოლოგიურ, ფსიქოლოგიურ და სოციალურ განვითარებას შორის.)

2) *ექსპერიმენტი მეთოდები*. ამ ჯგუფში ერთიანდებიან შემდეგი მეთოდები: დაკვირვება და თვითდაკვირვება, ექსპერიმენტული მეთოდები, ფსიქოდიანგნოსტიკური მეთოდები (ტესტები, ანკეტები, კითხვარები, ტყუპების მეთოდი, სოციომეტრიული მეთოდები, ინტერვიუ, საუბარი), ქცევის პროცესებისა და პროდუქტების ანალიზი, ბიოგრაფიული მეთოდები.

3) *ექსპერიმენტული მასალის დამუშავების მეთოდები*. ამ ჯგუფს მიეკუთვნება რაოდენობრივი (სტატისტიკური) და თვისობრივი ანალიზი. (ესაა მასალის ჯგუფებად და ვარიანტებად დაყოფა, ტიპების აღწერა).

4) *ინტერპრეტაციული მეთოდები*. მეთოდთა ეს ჯგუფი მოიცავს გენეტიკურ და სტრუქტურულ მეთოდებს. გენეტიკური მეთოდის საშუალებით შესაძლებელია დამუშავებული მასალის ინტერპრეტაცია განვითარების მასსიათებლებში და ფსიქიკის ახალწარმონაქმნების ფაზების გამოყოფა. ინტერპრეტაციული მეთოდების გამოყენება გულისხმობს მიღებული შედეგების ახსნას რომელიმე ფსიქოლოგიური თეორიის საფუძველზე. ერთსა და იმავე ექსპერიმენტულ მონაცემებს შეიძლება მიეცეს განსხვავებული ინტერპრეტაცია იმის და მიხედვით, თუ რომელი ფსიქოლოგიური სკოლის (განწყობის, ბიპევიორიზმის, ფროიდიზმის და სხვა) თეორიის საფუძველზე ეთდება იგი.

მასალის დამუშავების დროს გამოყოფენ რამდენიმე მომენტს: ა) პირველადი ანალიზი ე.ი. თითოეული ცალკეული ფაქტის ანალიზი; ბ) პირველადი სინთეზი. ე.ი. კავშირის დამყარება პირველადი ანალიზის მონაცემებსა და წამოყენებულ პიპოთეზას შორის; გ) შედარებითი (მეორადი) ანალიზი – ე.ი. ისეთი ფაქტების

გამოყოფა, რომელებიც ხშირად გვხვდება. დ) მეორადი სინთეზი ე.ი. ამ ფაქტების გარეთიანება, მათი შედარება ჰიპოთეზასთან და არსებითი კანონზომიერებების დადგენა.

დაკვირვების მეთოდი. ფსიქიკის უშუალო დაკვირვება შეუძლებელია. იგი ვლინდება ქცევებში, მოქმედებებში, მეტყველებაში; დაკვირვების მეთოდის არსი მდგომარეობს იმაში, რომ დამკვირვებელი (ფსიქოლოგი) ბავშვის ფსიქიკის შესახებ მსჯელობს მისი გარეგანმოვლინებების (ფესტი, მიმიკა, მეტყველება, საქციელი) მიხედვით. ამის მიხედვით კი შეიძლება იმსჯელო ბავშვის ფსიქიკური თავისებურებების, მისი აღქმის, აზროვნების, მეხსიერების, წარმოსახვის და პიროვნული ნიშნების შესახებ. დაკვირვება ღრმა ცოდნასა და მომზადებას მოითხოვს. ბავშვის ფსიქიკის თავისებურებების გასაგებად საჭიროა არა მარტო ზუსტი დაკვირვების უნარი, არამედ ფსიქიკის გარეგანმოვლინებების ზუსტი ახსნაც. არაა საკმარისი შეამჩნიო ცვლილებები მოსწავლის სახის გამომეტყველებაში, არამედ საჭიროა გაიგო რისგანაა იგი გამოწვეული. ყოველდღიური დაკვირვებები განსხვავდება მეცნიერული დაკვირვებისაგან. ყოველდღიური დაკვირვებები შემთხვევითი, არაორგანიზებული და უგეგმოა. მიუხედავად ამისა, ასეთ დაკვირვებებსაც აქვთ გარკვეული მნიშვნელობა. დაკვირვების, როგორც მეცნიერული მეთოდის, ძირითად მოთხოვნებია: მიზანმიმართულობა, სისტემატურობა, გვემოურობა, სპეციალურ დღიურებში დაკვირვების შედეგების სისტემატური აღრიცხვა.

დაკვირვების მიზანმიმართულება ვლინდება დაკვირვების კონკრეტულ ამოცანისა და მიზნის დასახვაში. (მაგალითად, პირველკლასელის ემოციურ-ნებულობითი თვისებების შესწავლა).

დაკვირვების სისტემატურობა მდგომარეობს იმაში, რომ ბავშვის ფსიქიკის შესწავლა არ უნდა დაიფანებოდეს ცალკეულ მოქმედებებზე, საქციელზე, შემთხვევით მოვლენებზე და ა.შ. ბავშვის ქცევაზე მხოლოდ სისტემატური დაკვირვება გვაძლევს საშუალებას ვიმსჯელოთ მისი ფსიქიკის ინდივიდუალური თავისებურებების, განვითარებისა და ცვალებადობის კანონზომიერებების შესახებ.

დაკვირვების გვემოურობა ხელს უწყობს მის ორგანიზაციას. გვემაში აისახება ის საკითხები, რომელთაც პირველ რიგში უნდა მიექცეს ყურადღება. გაკვეთილზე მოსწავლის გონებრივი მუშაობის დაკვირვების საშუალო გეგმა:

ა) სწრაფად თუ რეაგირებს მასწავლებლის კითხვებზე, სწრაფად პასუხობს თუ დიდხანს ფიქრობს;

ბ) რომელ მასალას იმახსოვრებს უკეთესად (აბსტრაქტულს თუ თვალსაჩინოს);

გ) გააზრებულად იმახსოვრებს თუ მექანიკურად. შეუძლია თუ არა მაგალითების მოყვანა დამოუკიდებლად;

დ) შეუძლია თუ არა დასკვნების გაკეთება დამოუკიდებლად.

მოსწავლის ხასიათის გამოვლენის დაკვირვების სანიშნო გეგმა: ა) როგორც ასრულებს მოსწავლე შრომით, სასწავლო და საზოგადოებრივ დავალებებს, სჭირდება თუ არა შეხსენება; ბ) როგორ ურთიერთობას ამყარებს კოლექტივთან; დ) როგორ რეაგირებს მიღებულ ნიშნებზე; ე) რამდენად შეუძლია გრძნობების

შეკავება: ვ) რა მდგომარეობაში აქვს წიგნები, რეველები, ტანსაცმელი.

დაკვირვების შედეგები აღიწერება საეციალურ დღიურებში. ჩაწერა შეიძლება იყოს სრული და შერჩევითი. სრული, მთლიანი ჩაწერა ხდება მაშინ, როცა შეისწავლება ბავშვის ინდივიდუალური თავისებურებები, მისი ქცევები მთელი დღის განმავლობაში. მთლიანი დაკვირვება ერთდროულად ბავშვის ქცევის მრავალ მხარეს მოიცავს და საკმარის ხანგრძლივი დროის განმავლობაში მიმდინარეობს, რაც ვარკვეულ სიმძლევს წარმოადგენს. ამიტომ დაკვირვება შეიძლება იყოს მეტ-ნაკლებად შერჩევითი. უნდა შეირჩეს და დღიურებში დაფიქსირდეს ბავშვის ისეთი მოქმედებები, რომლებსაც დამკვირვებლის აზრით, არსებითი მნიშვნელობა აქვს. ან კიდევ შერჩევითი ჩაწერა გამოიყენება მაშინ, როცა საჭირო არაა ბავშვის ფსიქიკის ყველა გამოვლინების აღნუსხვა, ან კიდევ მაშინ, როცა კვლევის ამოცანა და მიზანი შემოფარგლულია რომელიმე კერძო საკითხის შესწავლით.

საკუთარი შეილები ფსიქიკური განვითარების შესახებ დაკვირვების შედეგებს დღიურების სახით მრავალი ცნობილი ფსიქოლოგი აფიქსირებდა. ესენი იყვნენ ბავშვთა ფსიქოლოგიის ფუძემდებელი ვ. პრაიერი, ვ. შტერნი, კ. და შ. ბიულერები, უ. პიაჟე, ნ. ლადიგინა-კოტსი, ნ. მენინსკაია, ვ. მუხინა. ა. ავალიშვილი, ნ. იმედაძე და მრავალი სხვა. აღნიშნულ ავტორთა დაკვირვების დღიურები საფუძვლად დაედო საინტერესო მონოგრაფიებს და დაკვირვების მასალა და შედეგები აისახა საეციალურ სახელმძღვანელოებშიც.

დაკვირვების მეთოდს ფსიქოლოგიაში, და განსაკუთრებით ასაკობრივ ფსიქოლოგიაში, ძალიან დიდი გამოყენება აქვს. ფაქტების პირველადი დაგროვებისათვის, შეიძლება ითქვას, დაკვირვების მეთოდი შუუცვლელია. მიუხედავად უდიდესი მნიშვნელობისა და ღირებულებისა ამ მეთოდს გაააჩნია ზოგიერთი ნაკლიც, რომელიც მეცნიერული სიზუსტით მ. ყოლბაიამ ჩამოაყალიბა ოთხ პუნქტად:

1) დაკვირვებისას ბავშვის ქცევა დამკვირვებელს ეძლევა მთლიანობაში, რის გამოც ძალზე ძნელია არსებითისა და არარსებითის, მეორეხარისხოვანის ერთმანეთისაგან გარჩევა. მათი ერთმანეთისაგან იზოლირებულად შესწავლის შესაძლებლობას, სამწუხაროდ დაკვირვების მეთოდი არ იძლევა.

2) დამკვირვებელმა წინასწარ იცის რომელი მოვლენის შესწავლა უნდა. მაგრამ იმის გამო, რომ დაკვირვების დროს ბავშვის ქცევის მიმდინარეობაში არ ერევიან, საჭირო ხდება დაცდა, სანამ დასაკვირვებელი მოვლენა არ მოხდება. ვთქვით, გვინტერესებს დავაკვირდეთ ბავშვის ემოციას (ტირილს). დამკვირვებელმა უნდა იცოდოს მანამ, სანამ ბავშვი არ ატირდება. ამიტომ დამკვირვებელს სშირად უწევს ლოდინი.

3) რომელიმე მოვლენის შესასწავლად ხშირად ერთი ან რამდენიმე დაკვირვებაც არაა საკმარისი, საჭირო ხდება დაკვირვების მრავალჯერ გამეორება. იმის გამო, რომ ყოველ ახალ დაკვირვებას სჭირდება დაცდა, დროის დიდ დანახარჯებთან გვაქვს საქმე.

4) დაკვირვების გზით მოპოვებული ფაქტები მოცემულია აღწერის გზით.

რომელშიც ერთმანეთზეა გადახლართული მრავალი არსებითი და შემთხვევით დაკავშირებული მომენტი. ამის გარდა ბავშვის ქცევის ბევრი მნიშვნელოვანი კომპონენტის აღწერა ან საერთოდ შეუძლებელია ან მაშინათვე ვერ ხერხდება. ამიტომ დიდი დროის შემდეგ ასეთი მასალის ანალიზი ძნელდება.

დაკვირვების ერთი სახეა *თვითდაკვირვება*, რომლის დროსაც ფსიქიკის თავისებურებების შესწავლა ხდება საკუთარ ფსიქიკურ მოვლენებზე დაკვირვებით. თვითდაკვირვება ასაკობრივი ფსიქოლოგიის ერთ-ერთი დამსმარე მეთოდია. მისი გამოყენება ბავშვებში ძალზე შეზღუდულია. ასაკობრივ ფსიქოლოგიაში იგი გამოიყენება როგორც სხვა მეთოდების კომპონენტი ცდის პირთა სიტყვიერი ანგარიშის ფორმით.

ექსპერიმენტული მეთოდი. ექსპერიმენტი ფსიქოლოგიის ძირითადი მეთოდია. ასაკობრივი ფსიქოლოგია ექსპერიმენტული მეცნიერებაა. ექსპერიმენტის უპირატესობა დაკვირვების მეთოდთან შედარებით იმაში მდგომარეობს, რომ შეკვლევარი კი არ ელოდება მისთვის საინტერესო ფსიქიკური მოვლენის აღმოცენებას, არამედ თვითონ იწვევს მას; დაკვირვებისაგან განსხვავებით ექსპერიმენტი ცდის პირის ქცევაში აქტიური ჩარევის საშუალებას იძლევა. ექსპერიმენტატორი თვითონ ქმნის ისეთ პირობებს, რომელიც იწვევს მისთვის საინტერესო ფსიქოლოგიურ მოვლენას და შეუძლია მისი ვარირება. ექსპერიმენტის გზით მიღებული შედეგები ყოველთვის შეიძლება შემოწმდეს სხვა ცდისპირებზე. ფსიქოლოგიაში ანსხვავებენ ექსპერიმენტის ორ სახეს: ა) ლაბორატორიული და ბ) ბუნებრივი ექსპერიმენტი.

ლაბორატორიული ექსპერიმენტი ხშირად ტარდება სპეციალური აპარატების გამოყენებით. მისი თავისებურება ისაა, რომ ფსიქიკური პროცესების შესწავლა ხდება ხელოვნურ პირობებში, ლაბორატორიაში. მაგალითად, ბავშვის მხედველობითი აღქმის განვითარების შესასწავლად საჭირო ხდება თვალის მოძრაობის მარეგისტრირებელი სპეციალური ხელსაწყოების გამოყენება. ბავშვის ემოციების შესასწავლის დროს სპეციალური აპარატურის გამოყენებით ხდება სუნთქვის, გულისცემის და ორგანიზმის სხვა პროცესების რეგისტრაცია.

ბუნებრივი ექსპერიმენტის თავისებურება ისაა, რომ ცდის პირების შესწავლა ხდება ბუნებრივ პირობებში. ბავშვებზე ლაბორატორიული ექსპერიმენტის ჩატარებას ბევრი უხერხულობა და სიძნელე ახლავს. მიუწვეველ, ხელოვნურ გარემოში ყოფნა და უცხო პირთან (ექსპერიმენტატორთან) კონტაქტი ბავშვებს აბნევს და ხელს უშლის თავიანთი შესაძლებლობების მთლიანად გამოვლენაში. სწორედ ამ უხერხულობისა და სიძნელის თავიდან ასაცილებლად იქნა შემოტანილი ბუნებრივი ექსპერიმენტის იდეა (ფ. ლაზურსკი). შესაძლებელია მოგონებული იქნას ისეთი თამაში, რომელიც ბავშვებში მკვლევარისათვის საინტერესო მოვლენას გამოიწვევს. ასეთ თამაშში ბავშვი აქტიურად და ხალისით ერთვება და მთელ თავის შესაძლებლობას ინტენსიურად აუღწევს, რაც დამკვირვებლისათვის ხელმისაწვდომი ხდება. ბუნებრივი ექსპერიმენტის მეორე უპირატესობა ლაბორატორიულთან შედარებით იმაში მდგომარეობს, რომ ამ დროს ბავშვმა არ იცის, რომ მასზე ექსპერიმენტს ატარებენ და მას აკვირდებიან. მაგალითად, მეხსიერების

ლბორატორიული შესწავლის მაგიერ ექსპერიმენტი ტარდება გაკეთილის ფორმით, სადაც მასალის დამახსიერება და აღდგენა მოსწავლეთა ჩვეულებრივ სამუშაოს წარმოადგენს.

სკოლამდელი ასაკის ბავშვებთან, ხშირად, ბუნებრივი ექსპერიმენტი ტარდება საბავშვო ბაღის ჯგუფებში თამაშის სახით. ამ დროს მკვლევარი გამოდის აღმზრდელის როლში და ორგანიზაციას უკეთებს ბავშვთა ამა თუ იმ ქცევას. ამასთანავე ბავშვები ვერ ხვდებიან, რომ ის თამაშები, რომელთაც მათ სთავაზობენ ან კითხვები, რომლებსაც მათ აძლევენ, სპეციალურადაა მოფიქრებული.

ბუნებრივი ექსპერიმენტი იყოფა დამდგენ და ჩამომყალიბებელ ექსპერიმენტებად. პირველად ტარდება ჩვეულებრივი დამდგენი ექსპერიმენტი, რომლის დროსაც ვლინდება შესასწავლი ფსიქიკური პროცესის განვითარების ის დონე, რომელიც ჩამოყალიბდა ამ პერიოდისათვის. დამდგენი ექსპერიმენტი ბუნებრივ, მაგრამ სპეციალურად ორგანიზებულ პირობებში ავლენს განსაზღვრულ ფსიქიკურ თვისებებს და მათი განვითარების მიღწეული დონის შესახებ იძლევა წინასწარ მასალას. მაგალითად, სპეციალურად ორგანიზებულ გაკეთილზე მკვლევარი ადგენს, რომ მოსწავლეები ცნების შემუშავების საწყის ეტაპზე ავიწროებენ ან აფართოებენ მის შინაარსს.

ჩამომყალიბებელი ექსპერიმენტი გულისხმობს მოსწავლეებზე მიზანმიმართულ მოქმედებას მათში განსაზღვრული თვისებების ფორმირების მიზნით. მაგალითად, სპეციალურად აკებული მეცადინეობის საშუალებით მასწავლებელი აკვირდება თუ რა გავლენას ახდენს სწავლების განსხვავებული ფორმები აზროვნების თავისებურებებზე ცნების შემუშავების პროცესში.

ბოლოს ტარდება საკონტროლო ექსპერიმენტი, რომლის მიზანია იმის დადგენა, თუ რა წინსვლა შეინიშნება ჩამომყალიბებელი ექსპერიმენტის შედეგად. საკონტროლო ექსპერიმენტი დამდგენი ექსპერიმენტის უცვლელი სახით გამოირება.

სწავლების პროცესში გამოყენებული ჩამომყალიბებელ ექსპერიმენტს *მსწავლებელ ექსპერიმენტსაც* უწოდებენ. ჩამომყალიბებელი ექსპერიმენტი შეიძლება გამოვიყენოთ აგრეთვე აღზრდის პროცესშიც (როცა მკვლევარი აყალიბებს მოსწავლის პიროვნების ამა თუ იმ თვისებას. ასეთ შემთხვევაში მას ეწოდება *აღმზრდელი ექსპერიმენტი*.

პედაგოგიური ექსპერიმენტი. პედაგოგიური ექსპერიმენტი გარეგნული პარამეტრებით ძალიან გავს ჩამომყალიბებელ ექსპერიმენტს, მაგრამ მათ შორის არსებითი ხასიათის სხვაობაა. პედაგოგიური ექსპერიმენტის დანიშნულებაა მოსწავლეთა სწავლებისა და აღზრდის ახალი პროგრამებისა და მეთოდების ეფექტურობის შემოწმება და დადგენა.

პედაგოგიური ექსპერიმენტი ტარდება სასწავლო ან სააღმზრდელი მუშაობის ჩვეულებრივ პირობებში და მისი მიზანია სასწავლო ან სააღმზრდელი მუშაობაში გამოყენებული კონკრეტულ მეთოდთა ან ხერხთა შედარებითი ეფექტურობის დადგენა. პედაგოგიური ექსპერიმენტი გულისხმობს განსხვავების ინდუქციური ანუ ერთადერთი განსხვავებული მეთოდის გამოყენებას. ერთ ჯგუფს, რომელშიც ტარდება ექსპერიმენტი, ეწოდება ექსპერიმენტული ჯგუფი. იმ ჯგუფს კი,

რომელიც აღებულია შესაძარებლად და რომელშიც ექსპერიმენტული ფაქტორი არ გამოიყენება, ეწოდება. საკონტროლო ჯგუფი. პედაგოგიური ექსპერიმენტი გულისხმობს მეცნიერულ-კლევითი ექსპერიმენტის ჩატარებას მნიშვნელოვანი პედაგოგიური პრობლემის გადასაჭრელად აუცილებლად ორ პარალელურ (ექსპერიმენტული და საკონტროლო) ჯგუფთან.

პედაგოგიური ექსპერიმენტის ჩასატარებლად საჭიროა შემდეგი პირობების დაცვა: 1) ორი პარალელური ჯგუფის (კლასის) შერჩევა; 2) ორივე ჯგუფის წევრთა იმ უნარების საწყისი დონეების განსაზღვრა და გაზომვა, რომლებიც ცოდნის ამა თუ იმ საძიებელ სფეროს მიეკუთვნება, 3) ერთ ჯგუფში ექსპერიმენტული მეთოდის შეტანა, მეორეში – არა. 4) მეორეჯერ შემოწმება და გაზომვა იმ უნარებისა, რომელთა შემოწმება ადრე მოხდა. 5) იმ შედეგების შედარება, რომელსაც ექსპერიმენტულმა ჯგუფმა ექსპერიმენტული ფაქტორის გავლენის შედეგად მიიღწია საკონტროლოსთან შედარებით. ესაა პედაგოგიური ექსპერიმენტის ჩატარების ზოგადი წესი..

პედაგოგიურმა ექსპერიმენტმა რომ მეცნიერული ღირებულება მოიპოვოს, საჭიროა შემდეგი პირობების შესრულება: 1) ყოველგვარი სუბიექტური და პირადი აზრის გარეშე ობიექტურად გაიზომოს როგორც ექსპერიმენტული, ისე საკონტროლო ჯგუფის წევრთა მონაცემები. წინააღმდეგ შემთხვევაში ექსპერიმენტის შედეგი არ იქნება „სუფთა“ და სანდო. 2) საკონტროლო და ექსპერიმენტული ჯგუფები მაქსიმალურად მსგავსი უნდა იყოს ყველა შესაძლებელ პარამეტრში. ფსიქოლოგიური ექსპერიმენტის დროს ასეთი ჯგუფები დგება ექსპერიმენტატორის მიერ ხელოვნურად, ხოლო პედაგოგიური ექსპერიმენტის დროს ხელოვნურად შექმნილი ჯგუფის ნაცვლად იღებენ მზა ორ კლასს, ვინაიდან ხელოვნური შერჩევა არღვევს სასწავლო -სააღმზრდელო მუშაობის პროცესს.

მსგავსი კლასების შერჩევის დროს მხედველობაში უნდა იქნას მიღებული შემდეგი: 1) მოსწავლეთა აკადემიური წარმატების საერთო დონე. 2) მოსწავლეთა ასაკი (არის შემთხვევები, როცა ერთ კლასში განსხვავებული ასაკის ბავშვები სწავლობენ). 3) ბავშვის მომზადების დონე იმ საგანში, რომელშიც ტარდება ექსპერიმენტი. 4) ჯანმრთელობის მდგომარეობა. 5) მოსწავლეთა სქესი (გოგონებისა და ბიჭების რაოდენობაც როგორმე უნდა გათანაბრდეს), 6) გარემო (ქალაქი, სოფელი, სოციალური წრე და სხვა.) არ შეიძლება ექსპერიმენტული კლასი ქალაქში იყოს და საკონტროლო – სოფელში, 7) მოსწავლეთა ინდივიდუალური თავისებურებანი.

როგორც ვხედავთ ჯგუფების (კლასების) გათანაბრება მეტად რთული საქმეა, მაგრამ გაცილებით უფრო რთული და ძნელია ჯგუფებში ექსპერიმენტის ჩატარების პირობების გათანაბრება. ექსპერიმენტის ჩატარების პირობები იყოფა ორ ჯგუფად:

1) *მასწავლებელთან დაკავშირებული პირობები*. აქ იგულისხმება მასწავლებლის პროფესიული უნარი, მონდობა. ჯანმრთელობა, ასაკი, პიროვნული თვისებები. მასწავლებლის ჯანმრთელობა იმიტომაც გასათვალისწინებელია, რომ მასზეც ძირითადად დამოკიდებული შრომისუნარიანობა, მუშაობისუნარიანობა და შრომისმოყვარეობა. მასწავლებელთან დაკავშირებული პირობების გათანაბრება

შესაძლებელია ორი ვარიანტი: პირველი ის, რომ თითოეული ჯგუფის (ექსპერიმენტულის და საკონტროლოს) მასწავლებელი თითოეულ კლასს ასწავლის მთელი ექსპერიმენტის დროის ნახევარს. მაგალითად, გვყავს IIIa და IIIb კლასები, რომელთაგანაც ერთი ექსპერიმენტულაა, მეორე კი – საკონტროლო. ერთი მასწავლებელი სექტემბრიდან იანვრამდე ასწავლის IIIa კლასს, იანვრიდან ივნისამდე – IIIb-ს. მეორე მასწავლებელი კი სექტემბრიდან იანვრამდე ასწავლის IIIb კლასს და იანვრიდან ივნისამდე IIIa კლასს. მასწავლებელთან დაკავშირებული ექსპერიმენტის პირობების გათანაბრების მეორე გზა ისაა, რომ ერთი მასწავლებელი ასწავლის ორივე, როგორც ექსპერიმენტულს, ასევე საკონტროლო კლასს, მაგრამ ერთ კლასში ერთი მეთოდით, ხოლო მეორეში – მეორეთი. ესეც გარკვეულ საძინებლებთანაა დაკავშირებული. შეიძლება მოხდეს, რომ მასწავლებელი თანაბრად ვერ ფლობდეს სწავლების ამ ორ განსხვავებულ მეთოდს ან პირადად, სუბიექტურად რომელიმეს ანიჭებდეს უპირატესობას

2) *სკოლასთან დაკავშირებული პირობები*. აქ გასათვალისწინებელია შემდეგი: 1) სასწავლო მასალა, სახელმძღვანელოები, სკოლის მატერიალური ბაზა, სასკოლო ბიბლიოთეკა, ტექნიკური აღჭურვილობა და სხვა. 2) კლასის, როგორც მოსწავლეთა ორგანიზებული კოლექტივის თავისებურება, 3) კურსის გავლაზე დახარჯული ზუსტი დრო, მასწავლებლის ან მოსწავლის ავადმყოფობა, 4) მოსწავლეთა რაოდენობა კლასში, 5) სკოლაში სასწავლო-სააღმწრდელი პროცესის საერთო ორგანიზაცია, სკოლის ტრადიციები.

3) *სკოლისგარეშე პირობები*. მოსწავლეთა მონაწილეობა სხვადასხვა წრეებში, სპორტულ ღონისძიებებში, მოსწავლეთა მეცადინეობისა და დასვენების პირობები ოჯახში.

პედაგოგიური ექსპერიმენტი უნდა აკმაყოფილებდეს საერთოდ ყოველგვარი ექსპერიმენტის ზოგად მოთხოვნებს: მას უნდა ჰქონდეს პრობლემა, ჰქონდეს და გეგმა.

ვინ უნდა ჩაატაროს პედაგოგიური ექსპერიმენტი? ფსიქოლოგიაში არის ურყევი კანონი – „ექსპერიმენტატორი ფსიქოლოგიაში უნდა იყოს ფსიქოლოგი“, რომელიც ვრცელდება პედაგოგიაზეც. პედაგოგიური ექსპერიმენტი უნდა ჩაატაროს სპეციალისტმა პედაგოგმა, რომელიც კარგად ფლობს ზოგად, ექსპერიმენტულ, ასაკობრივ, პედაგოგიურ ფსიქოლოგიას და სტატისტიკურ მეთოდებს. რაც შეეხება მასწავლებელს, რა თქმა უნდა მისი მონაწილეობა პედაგოგიურ ექსპერიმენტში არ არის გამორიცხული. მაგრამ, იგი დამოუკიდებელი მკვლევარის ან ექსპერიმენტატორის როლში კი არ უნდა გამოდიოდეს, არამედ უნდა ასრულებდეს ექსპერიმენტატორის თანამშრომლის, თანამემწის მოვალეობას.

ასაკობრივ ფსიქოლოგიაში ძირითადი მეთოდების (დაკვირვება და ექსპერიმენტი) გარდა გამოიყენება აგრეთვე დამხმარე მეთოდები. ისინი ხშირად გამოიყენება როგორც დაკვირვების და ექსპერიმენტის დამატება, ან ბავშვის ფსიქიკის რომელიმე კერძო მხარის შესასწავლად. ამიტომ ეწოდება მათ დამხმარე მეთოდები. დამხმარე მეთოდებია: ტესტური მეთოდი, ტყულების მეთოდი, სოციომეტრია, ანკეტა, საუბრის (გამოკითხვის) მეთოდი, ქცევის პროცესისა და პროდუქტების ფსიქოლოგიური

ანალიზი და ბიოგრაფიული მეთოდი.

ტესტური მეთოდი. იმის მიხედვით, თუ რა შეადგენს ექსპერიმენტის ამოცანას ფსიქიური მოვლენების რაოდენობრივი თუ თვისობრივი დახასიათება, ან მონაცემების მპოვება განსაზღვრული პირის (პირთა ჯგუფის) დასახასიათებლად, ექსპერიმენტი იყოფა კვლევით და გამომცდელ ექსპერიმენტად. გამომცდელ ექსპერიმენტს ეწოდება *ტესტი* (ინგლისურად თესტ- გამოცდა), რომელიც გამოიყენება პიროვნების ფსიქიკური განვითარების მიღწეული დონის დასადგენად.

ტესტების მეთოდი უკანასკნელ ხანებში ფართოდ გამოიყენება ასაკობრივ და პედაგოგიურ ფსიქოლოგიაში. ამ მეთოდის გამოყენება ჯერ კიდევ XX საუკუნის დასაწყისისთვის დაიწყო ამერიკაში, ევროპასა და რუსეთში. (ფ.გალტონი, დ. კეტელი, თ. სიმონი, ა. ბინე, ვ. შტერნი, გ. როსოლიმო და სხვები). ამ მკვლევარებს მიაჩნდათ, რომ ბავშვის გონებრივი უნარები შეიძლება სწრაფად და ზუსტად გაიზომოს ტესტებით, რომლებიც წარმოადგენენ მოკლე სტანდარტიზებულ დავალებათა ნაკრებს, და რომლებიც გარკვეულწილად გრადუირებული იყო თითოეული ასაკისთვის. ბოლოს გამოითვლებოდა „ინტელექტუალური განვითარების კოეფიციენტი“ (IQ), რომლის სიდიდის მიხედვით განისაზღვრებოდა ბავშვის ინტელექტუალური შესაძლებლობანი. ტესტის ამოცანაა დაადგინოს, აქვს თუ არა მოცემული ასაკის ბავშვს ესა თუ ის უნარი, და თუ აქვს რა დონითაა იგი მოცემული. როცა ტესტებს ქმნიან, ყოველთვის ადგენენ გარკვეული ასაკის ბავშვისთვის დამახასიათებელ გამოსარკვევი უნარის საშუალო მაჩვენებლებს. ყოველი ტესტის გამოსადგობას სწავლობენ ერთი ასაკის ათასობით ბავშვზე, რომლის საფუძვლადაც გამოჰყავთ საშუალო მაჩვენებლები, რომლებიც მიღებულია ამ ასაკის ნორმად. გამოსაკვლევი ბავშვის ტესტირების შედეგებს კი ამ ნორმას ადარებენ.

ტესტების დამუშავებისას კითხვარის ამოცანებს ადგენენ სიძნელის შედარებით მაღალ დონეზე, იმგვარად, რომ ბავშვებმა დამოუკიდებლად მათი შესრულება მთლიანად ვერ შეძლონ. დავალებებს აძლევენ ერთი და იმავე ასაკის დიდი რაოდენობის ბავშვებს და გამოჰყავთ საშუალო ბალი, რომელიც ითვლება ასაკობრივ ნორმად.

ტესტური დავალებების შემოწმებისა და ასაკობრივი ნორმების დადგენის პროცესს ეწოდება ტესტების სტანდარტიზაცია, რომლის შემდეგაც ტესტში არავითარი ცვლილებების შეტანა არ შეიძლება. ტესტების საშუალებით გამოკვლეულმა ბავშვებმა ზუსტად ის დავალებები უნდა შეასრულონ, (და შეასრულონ იმავე პირობებში), რომელსაც ასრულებენ ის ბავშვები, რომელთა მონაცემების საფუძველზე იქნა დადგენილი ასაკობრივი ნორმა. სწორედ ამიტომ ეწოდება ტესტებს სტანდარტიზებული გამოცდის მეთოდი.

განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ეწ. ინტელექტუალურ ტესტებს, რომელთა კითხვებში მოცემული ამოცანები ბავშვებისათვის უცნობია და მათ სჭირდებათ გარკვეული ინტელექტუალური ძალისხმევის, მიხედვრილობისა და საზრციანობის გამოჩენა სწორი პასუხის გასაცემად. ინტელექტუალური ტესტების ეფექტურობა დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად მეცნიერულადაა დასაბუთებული მასში

შემაჯავლი კითხვარის დაეალებები. ბავშვის გონებრივი განვითარება მეტად რთული პროცესია, რომელიც მრავალ ასპექტს მოიცავს. ტესტის დაეალებებმა უნდა გაიზავლინოს მათგან უმთავრესის განვითარების დონე, რომლის საფუძველზეც შეიძლება ვიმსჯელოთ ბავშვის გონებრივი განვითარების შესახებ.

გონებრივი განვითარების ტესტების გამოყენება შესაძლებლობას იძლევა შესწავლილი იქნას ის ვავუნა, რომელსაც განვითარებაზე სხვადასხვა პირობები ახდენს. მაგალითად, ექვსწლიანი ბავშვის მასობრივი ტესტური გამოკვლევის შედეგად დადგინდა, რომ საბავშვო ბაღში აღზრდილი ბავშვები გონებრივი განვითარებით უფრო მაღალ დონეზე იდგნენ, ვიდრე ის ბავშვები, რომლებიც საოჯახო პირობებში აღიზარდნენ.

ინტელექტუალურ ტესტებს აქვს პრაქტიკული გამოყენებაც. ბევრ ქვეყანაში ტესტური გამოკვლევების საფუძველზე ბავშვების ანაწილებენ სხვადასხვა ტიპის კლასებსა და სკოლებში.

ტესტების გამოყენებას დიდი ხნის ისტორია აქვს. ტესტებს არ მოკლებია კრიტიკაც. ამ მეთოდის კრიტიკოსებს მიანიათ, რომ მას გააჩნია ისეთი ნაკლი, რომლის მხედველობაში მიუღებლობას შეიძლება მოჰყვეს არასასურველი შედეგები. მართალია, ინტელექტუალური ტესტების ავტორები ამტკიცებენ, რომ ისინი იკვლევენ ბავშვთა ნიჭიერებას და არა ცოდნას, მაგრამ შეუძლებელია ტესტების ისეთი სრულყოფა, რომ ტესტირების შედეგებში გარკვეულწილად ბავშვის ცოდნის დონე არ აისახოს. ამიტომ არცაა გასაკვირი, რომ პრივილეგირებული ოჯახის შვილები უკეთეს კოეფიციენტს ავლენენ, ვიდრე ნაკლებად უზარუნველყოფილი ოჯახის შვილები. ტესტი ასახავს ბავშვის გამოკვლევის მომენტებში მისი ინტელექტუალური განვითარების დონის „მომენტალურ ფორტოგრაფიას“, რომელიც მხოლოდ გონებრივი მონაცემებით კი არაა განსაზღვრული, არამედ განპირობებულია, აღზრდის, სწავლების და კულტურის განსხვავებული ფორმითაც.

ინტელექტის შეფასებისათვის, როგორც აღვნიშნეთ, ძალიან პოპულარულია ე.წ. „ინტელექტის კოეფიციენტის“ (IQ) გამოყენება, რომელიც საშუალებას გვაძლევს დავადგინოთ ინდივიდის ინტელექტის განვითარების დონე და შევადაროთ იგი მის თანატოლთა შესაძლებლობებს ამ მიმართულებით. ეს დონე დგინდება ტესტური ამოცანების გადაწყვეტისას ბალებით შეფასების მიხედვით, რაც გამოიხატება ქულათა გარკვეული რაოდენობით დაგროვებაში, რომელიც წარმოადგენს გონებრივი განვითარების კოეფიციენტს. ინტელექტის განვითარების კოეფიციენტის გამოთვლა ხდება გონებრივი ასაკის ქრონოლოგიური (მეტრიკული) ასაკზე გაყოფით და შედეგის 100-ზე გამრავლებით. მაგ. თუ 4 წლის ასაკის ბავშვი ამჟღავნებს 5 წლის ასაკის ბავშვის შესაძლებლობებს, მისი გონებრივი ასაკი. არის 5 მისი ინტელექტის კოეფიციენტი შესაბამისად იქნება $5:4 \times 100 = 125$.

IQ საშუალო მაჩვენებელი არის 100 ბალი ე.ი. ყველაზე დაბალი მაჩვენებელია 0. ხოლო მაღალი – 200. ყოველი მესამე ადამიანის IQ მერყეობს 84-100 ბალს შორის. ადამიანთა 32% იმყოფება 100-116 ბალს შორის, ხოლო ადამიანთა ძირითადი მასა (68%) იმყოფება ინტელექტის საშუალო დონეზე. ადამიანები

10-84 მდე ითვლებიან გონებრივ ჩამორჩენილებად, ხოლო 116-180-მდე – მაღალი ინტელექტის მქონეებად. თანამედროვე ასაკობრივი ფსიქოლოგიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ამოცანაა მეცნიერულად დასაბუთებული ტესტების შემუშავება და აპრობაცია, რომელიც საშუალებას მოგვცემს ობიექტურად შევისწავლოთ ბავშვის გონებრივი განვითარების შესაძლებლობები.

დღეს ჩვენს სკოლებში შეინიშნება უცხოური ტესტების გამოყენების დიდი გატაცება. ისმება მეტად საპართლიანი კითხვა, რამდენად ვალიდურია სხვა ქვეყანაში და ეთნოსში დამუშავებული და სტანდარტიზირებული ტესტები ჩვენი ქვეყნის მენტალიტეტისათვის? პასუხი ცალსახა – ასეთი ტესტებით მიღებული შედეგები არაა ზუსტი; არც ერთ განვითარებულ ქვეყანაში უცხო ტესტებს აპრობაციის გარეშე არ იყენებენ. ზოგიერთ ქვეყანაში უცხოური ტესტების აპრობაციას, კორექტირებას და ადაპტირებას (ცდის პირთა დიდ რიცხვზე) სპეციალური დაწესებულებები ახორციელებენ. ამასთანავე უნდა გვახსოვდეს, რომ ტესტი არის ფსიქოლოგიის დამხმარე მეთოდი და იგი უნდა გამოვიყენოთ კვლევის ძირითადი მეთოდებით მოპოვებული მასალის შესავსებად და დასაზუსტებლად.

ბუნებრივი ექსპერიმენტის განსაკუთრებული სახეა *სოციომეტრული მეთოდიკა*, რომელიც გამოიყენება მოსწავლეთა მცირე ჯგუფებისა და კოლექტივების შესასწავლად. მისი საშუალებით განისაზღვრება ურთიერთმიმართება ჯგუფის წევრებს შორის. დგინდება პიროვნების ადგილი ამ ჯგუფებში. ეს მეთოდიკა დაფუძნებულია ჯგუფის წევრთა არჩევანზე. ჯგუფის წევრებს ეძლევათ კითხვები ჯგუფის სხვა წევრებისადმი სიმპათიის ან ანტიპათიის დასადგენად. სოციომეტრული მეთოდის ავტორის, ამერიკელი ფსიქოლოგის ჯ. მორენოს მიხედვით, მთელი საზოგადოება დაყოფილია მცირე სოციალურ ჯგუფებად და ყოველი ადამიანი რომელიმე ასეთი ჯგუფის წევრია. ეს ჯგუფებია: ოჯახი, კლასი, კურსი, ბრიგადა, საამქრო, ფეხბურთელთა გუნდი და ა.შ. ჯგუფის წევრთა შორის მყარდება პირად ურთიერთობათა (სიმპათიური, ანტიპათიური, ნეიტრალური) სისტემა. ეს ურთიერთობები კი საზღვრავენ ჯგუფის მიკროსოციალურ კლიმატს, რომელიც გააღვანას ახდენს მის წევრებზე. სოციომეტრული მეთოდის საშუალებით იზომება ჯგუფის წევრთა პირადი ურთიერთობები.

საკვლევ მასალად გამოყენებულია კითხვარი, რომელიც შეიცავს ჯგუფის წევრთა პირადი ურთიერთობების ამსახველ კითხვებს. „ვისთან ისურვებდი ერთ მერსზე ჯდომას?“, „დაბადების დღეზე რომელი თანაკლასელის მოსვლა გაგებარდებოდა ყველაზე უფრო?“. ცდის პირებს ევალებათ ჩამოწერონ სამი თანაკლასელის გვარი იმის მიხედვით, თუ ყველაზე მეტად ვისთან სურთ ურთიერთობა. გამოკითხვის დამთავრების შემდეგ ხდება იმის გამოანგარიშება, თუ ვინ მიიღო ხმების ყველაზე მეტი და ყველაზე ნაკლები რაოდენობა, რის მიხედვითაც დგება თითოეული თანაკლასელის სოციალური სტატუსი. ამის საფუძველზე კი დგინდება ვარსკვლავები (ვინც მეტი არჩევანი მიიღო) და გარიყულები (ვინც ნაკლები ხმები დააგროვა).

სოციალურ კლასებში გამოიყენება აგრეთვე უარყოფითი კრიტიკიკებიც. „ვისთან არ ისურვებდი ერთ მერხზე ჯდომას“, ან „ვის არ დააბრუნებდი დაბადების დღეზე“ და ა.შ.

ასაკობრივ ფსიქოლოგიაში წარმატებით გამოიყენება ე.წ. „ტყუების მეთოდი“. ეს მეთოდი დაფუძნებულია მონოზიგოტური ტყუების ფსიქიკურ შესაძლებლობათა შედარებით შესწავლაზე. ერთ კვერცხოვან ტყუებს ბუნებამ დააყოლა ერთნაირი მემკვიდრეობა. ამ მეთოდის გამოყენება საშუალებას გვაძლევს უფრო ღრმად გავიგოთ გარემოსა და აღმზრდელობითი ფაქტორების განსაკუთრებული ზემოქმედება ბავშვის პიროვნების ჩამოყალიბებაზე.

„ტყუების მეთოდით“ ჩატარებული მრავალრიცხოვანი ცდები უჩვენებენ, რომ პიროვნების მრავალი ნიშანი განპირობებულია გენეტიკურად. ცდები ჩატარდა პიროვნების სამი თვისების: ემოციურობის, სოციაბილურობის და აქტივობის დონის ასაკობრივ ცვალებადობაზე სხვადასხვა გარემოში აღზრდილ ტყუებზე. პიროვნების ისეთი თვისებები, როგორცაა ემოციურობა და სოციაბილურობა, ჩვეულებრივ, იკვლევა ვრცელი კითხვების საშუალებით. აქტივობის დონე კი განისაზღვრება უშუალო დაკვირვებით, ან ფასდება მასწავლებლისა და მშობლების მიერ. დადგინდა, რომ მსგავსება ემოციურობაში (ესაა თვისება ადამიანმა ადვილად გამოავლინოს შიში ან რისხვა). შენარჩუნებულია ტყუების მთელი სიცოცხლის განმავლობაში. რაც შეეხება აქტივობასა და სოციაბილურობას (ადამიანთა შორის ყოფნის სურვილი) ასაკის წინსვლასთან ერთად მათი მსგავსება კლებულობს, რაც იხსნება განსაკუთრებული გარემოს გავლენით.

ცალ-ცალკე აღზრდილი მონოზიგოტური ტყუების პიროვნულ ნიშნებს შორის კორელაცია ძალიან მაღალია, ხოლო დიზიგოტურ ტყუებში ასეთი კორელაცია შედარებით დაბალია.

ანკეტა. ანკეტა არის სტატისტიკური მასალის შეგროვების მეთოდი ცდის პირთა პირდაპირი გამოკითხვის გზით. ბავშვი პასუხობს ადრეული მოგონებების, საყვარელი სათამაშოების და სხვა კითხვების შესახებ; ანკეტის საშუალებით შეიძლება მივიღოთ ინფორმაცია სხვა პირების შესახებაც (მასწავლებელთა ანკეტები ბავშვის იდელების, ინტერესების, მეგობრობის და ამხანაგობის შესახებ). არის რიგი სფეროებისა, სადაც ანკეტური მეთოდი მეტად ეფექტურია. მაგალითად, სასწავლო და სააღმზრდელო დონისძიებების სწორად წარმოებისათვის მასწავლებელს ძალიან სჭირდება ბავშვთა ინტერესების, სასწავლო საგნებისადმი მათი დამოკიდებულების დადგენა.

საუბრის მეთოდი. ეს მეთოდი კვლევის ამოცანებთან დამოკიდებულებაში სხვადასხვა ვარიანტებით გამოიყენება. საუბრის მეთოდის წარმატება დიდადაა დამოკიდებული მისი მომზადების დონეზე (საუბრის ზუსტი გეგმის არსებობა, მოსწავლეთა ასაკობრივი და ინდივიდუალური თაყისებურებების გათვალისწინება) და მასუბრის გულწრფელობაზე. საუბრის მეთოდით მიღებული მასალა საშუალებას გვაძლევს ვიმსჯელოთ ბავშვის ხასიათზე, ტემპერამენტზე, ინტერესებზე, ნიჭსა და უნარზე.

აღნიშნული მეთოდის გამოყენება სკოლამდებლებთან მეტად შეზღუდულია. ოთხ წლამდე ასაკის ბავშვებთან საუბარი ფაქტიურად შეუძლებელია და მათ უჩვენებენ სურათებს, რომლის შინაარსის შესახებ ექსპერიმენტატორის შეკითხვაზე მათ პასუხი უნდა გასცენ. ოთხი წლის შემდეგ კი უკვე შესაძლებელია ნაჩვევო საუბრის წარმოება, როცა ბავშვები გამოთქამენ საკუთარ აზრს საგნებზე, მოვლენებზე, ადამიანებზე, საკუთარ თავზე და ა.შ. საუბრისათვის კითხვების მომზადება დიდ დახელოვნებას და ცოდნას მოითხოვს.

ბავშვის ფსიქოლოგიაში წარმატებით გამოიყენება საუბრების თავისებური სახე, რომელიც შეიძლება გამოიყენებოდეს ფსიქოლოგმა უ. პიაჟემ, და რომელსაც მან უწოდა *კლინიკური საუბარი*. კლინიკური საუბარი არის ექსპერიმენტისა და საუბრის მეთოდის თავისებური შერწყმა. ამ დროს ბავშვს აყენებენ ისეთ პირობებში, რომ მისგან სპეციალურად შედგენილი ამოცანის გადაწყვეტას და დასმულ შეკითხვებზე პასუხს მოითხოვენ. მაგალითად, ექსპერიმენტატორი ბავშვს აძლევს თიხის გუნდას და სთხოვს გააკეთოს ისეთივე ზომის და ფორმის მეორე გუნდა. მას შემდეგ, როცა ბავშვი ამ დავალებას შეასრულებს, ექსპერიმენტატორი ცელის თიხის გუნდის ფორმას და აძლევს მას კითხვებს იმის გამოსარკვევად, თელის თუ არა ბავშვი, რომ ამ ნაწილებს ისევე ერთნაირი წონა და მოცულობა აქვს.

ქვეყნის პროცესების და პროდუქტების ფსიქოლოგიური ანალიზი. ეს მეთოდი გამოიყენება ბავშვის ფსიქიკის შესასწავლად სხვადასხვა ასაკობრივ საფეხურზე. ბავშვის ფსიქიკური თავისებურებების შესახებ წარმოდგენას გვაძლევს არა მარტო მათი შესწავლა თამაშისა და სასწავლო-სააღმზრდელო სიტუაციებში, და ამ პროცესთა ფსიქოლოგიური ანალიზი, არამედ მათი შემოქმედებით პროდუქციის ანალიზიც. ამ მხრივ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ისეთი შემოქმედებითი პროდუქტები. როგორცაა ნახატები, ნახაზები, ალიკაციები, ლექსები, ზღაპრები, ტექნიკური მოდელები და ა.შ. ყოველივე ეს კი იძლევა ობიექტურ სურათს ბავშვის ინტერესებზე, პიროვნების მიმართულებაზე, ნიჭზე, მიდრეკილებებზე, ბავშვის განვითარების საერთო დონეზე.

ბიოგრაფიული მეთოდი. ბავშვის ფსიქიკური განვითარების შესწავლაში სელშემწყობ როლს ასრულებს ბიოგრაფიული მეთოდიც, რომელიც მდგომარეობს პიროვნების ცხოვრებისეული გზის შესახებ მონაცემების შეგროვებას და ანალიზში. თუ გვეცოდინება ბავშვის ცხოვრების ძირითადი მომენტები და საფეხურები, შეიძლება ვიმსჯელოთ იმის შესახებ, თუ რა გარემოებათა გავლენის შედეგად ჩამოყალიბდა მისი პიროვნების ესა თუ ის თვისება.

თავი II

ბავშვის ფსიქიკური განვითარების ფაქტორები და ბანენსაზღვრელი პირობები

§1. განვითარების თეორიები

ცხოველთა ფსიქიკის განვითარების ძირითად მექანიზმს წარმოადგენს ბიოლოგიურად განმტკიცებული გამოცდილების მექანიზმებით გადაცემა, რომლის საფუძველზეც ხორციელდება ცხოველთა შეგუება გარესსამყაროსადმი. ადამიანის ფსიქიკური განვითარება კი ბავშვის მიერ საზოგადოებრივ-ისტორიული გამოცდილების დაუფლების პროცესში მიმდინარეობს. ბავშვი ცხოვრობს ადამიანურ ურთიერთობათა სამყაროში, სადაც საზოგადოებრივი პრაქტიკის გამოცდილებაა ფიქსირებული. ბავშვის ფსიქიკური განვითარება ამ გამოცდილების დაუფლებას წარმოადგენს.

ადამიანი ბიოსოციალური არსებაა, რის გამოც მის ფსიქიკურ განვითარებაზე ფსიქოსოციალურ ფაქტორებთან ერთად მნიშვნელოვან ზემოქმედებას ახდენენ ფიზიკური და ბიოლოგიური ფაქტორებიც. ამიტომ, როცა ბავშვის ფსიქიკურ განვითარებაზე ვლაპარაკობთ, აუცილებლად უნდა დაისვას თეორიული საკითხი განვითარების არსისა და რაობის შესახებ, რომლის გადაწყვეტასაც ამავე დროის დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს. როგორც მკვლევარები აღნიშნავენ თეორიული საკითხების გადაწყვეტა ფაქტობრივად წარმართავს ბავშვის ფსიქიკის განვითარების კონკრეტული საკითხების კვლევის მიმართულებასაც.

ფსიქიკის განვითარების თეორიული ასპექტების დაშუშება მეტად აქტუალურია, რომლის დასტურიცაა განვითარების ამხსნელი მრავალი თეორიის არსებობა. ყოველმა შემდგომმა თეორიამ მიუთითა წინამავალი თეორიის ნაკლზე, მაგრამ არ აღმოაჩნდა მისი გამანადგურებელ ლოგიკური არგუმენტები, რის გამოც ძვირდღეობს თეორიათა სიმრავლე. ამასთანავე სხვადასხვა თეორია განსხვავებული კუთხითა და ასპექტით იხილავს ბავშვის ფსიქიკური განვითარების პროცესს. ყველა თეორიას გააჩნია დადებითი და უარყოფითი მხარეები. ყველა მათგანს აქვს არსებობის უფლება, მაგრამ დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ ჯერ-ჯერობით არ არსებობს განვითარების ერთადერთი სწორი თეორია. საქმე ისაა, რომ განვითარების პროცესის უაღრესი სირთული გამო ეს თეორიები წინა პლანზე სწევდნენ განვითარების განსხვავებულ ფაქტორებს, პირობებსა და მიზეზებს. ზოგიერთი ავტორის განვითარების კონცეფცია კი ამოდის იმ ფსიქოლოგიური მიმდინარეობის, სკოლის ტრადიციებიდან რომლის წარმომადგენელიცაა იგი.

ბავშვის ფსიქიკის განვითარების ფაქტორებისა და პირობების ასახსნელად იმთავითვე დაუკავშირდა ერთმანეთს *ნატყვიზმი* და *ემპირიზმი*. ნატყვისტური თეორიის მიხედვით, ბავშვს დაბადებისთანავე და დაკვება ყველა ადამიანური უნარი. გარემო კი ხელსაყრელ პირობებს ქმნის თანადაყოლილ მონაცემთა სრულყოფისათვის. როგორც ვხედავთ ნატყვისტურ თეორიაში განვითარების

თანდაყოლილი ფაქტორების როლი გაზვიადებულად არის წარმოდგენილი, ხოლო გარემოს ფაქტორების როლი უმნიშვნელოდაა შეფასებული. ამ თეორიის მიხედვით საერთოდ იგნორირებულია ბავშვის პიროვნებაზე სოციალური გარემოს ზემოქმედებისა და გავლენის ფაქტი.

ემპირისტული თეორია ნატივისტურის საპირისპიროა. ამ თეორიის მიხედვით ბავშვი იბადება „სუთა დაფად“ და მას დაბადების მომენტში არაერთადი ადამიანური მონაცემი არ გააჩნია. ყველაფერი დამოკიდებულია იმაზე, თუ გარემო რას და როგორც დააწერს ამ დაფაზე.

ამ ორ საპირისპირო თეორიას შორის წინააღმდეგობას ხსნის ცნობილი გერმანელი ფსიქოლოგის ე. შტერნის ე.წ. *კონვერგენციის თეორია*, რომლის მიხედვითაც ბავშვის ფსიქიკური განვითარება განხილული უნდა იქნეს როგორც მინაგან ტენდენციითა (მექვეიდრების), ისე გარემოს გავლენითაც. განვითარების ყოველგვარ ფაქტში მონაწილეობს როგორც მემკვიდრეობა, ასევე – გარემოც. ბავშვს ყოველგვარი ფუნქცია მემკვიდრეობით დაეყვება პოტენციური შესაძლებლობის სახით, მაგრამ იგი რეალობად იქცევა გარემო პირობების გავლენის შედეგად. ამრიგად, როგორც ვხვდებით, კონვერგენციის თეორია (კონვერგენცია - ლათინურად შეთანხმება, თანხვედრა) აღიარებს ბავშვის ფსიქიკური განვითარების მიზეზად ორივე ფაქტორის აუცილებლობას და მათ შეთანხმებულ მოქმედებას.

ბავშვის ფსიქიკის განვითარების თანამედროვე თეორიები მიუთითებენ იმას, რომ ადამიანის განვითარება არის ერთად მოქმედი მრავალი ძალისა და ფაქტორის შედეგი. თვლიან, რომ განვითარება არის ბიოლოგიური და კულტურული საწყისების ურთიერთმოქმედებისა და ურთიერთკავშირის სინთეზი, რომელიც იწყება ჩასახვის მომენტიდან და გრძელდება მთელი სიცოცხლის განმავლობაში. ადამიანის ფსიქიკის განვითარებაზე აქტიურად მოქმედებენ ბიოლოგიური, ანთროპოლოგიური, სოციალური და ფსიქოლოგიური ფაქტორები.

განვითარების ცნების დეფინიციიდან სრულყოფილად მიგვაჩნია გ. კრაივის განსაზღვრება, რომლის მიხედვითაც განვითარება არის ცვალებადობა, რომელიც მიმდინარეობს სხეულის აგებულებაში, ფსიქიკასა და ქცევაში, ორგანიზმში მიმდინარე ბიოლოგიური პროცესებისა და გარემომცველი გარემოს ზემოქმედების შედეგად. როგორც მკვლევარი მიუთითებს ჩვეულებრივ ეს ცვლილებები თანდათანობით პროგრესირდება, გროვდება და საბოლოო ანგარიშით საფუძვლად ედება ფუნქციების გართულებას. მაგალითად, ჩვეულებრივი, გამოუცდელი დამკვირვებელიც კი შეინიშნავს, რომ ჩვილი ბავშვის მოტორული განვითარება იწყება ხელებისა და ფეხების მოუწესრიგებელი მოძრაობებით. მაგრამ ასაკის წინსვლასთან ერთად ბავშვი უკვე ცდილობს რაღაცის ხელში ჩაგდებას, მიიწვეს საგნებისაკენ, ცდილობს ცოცვას და, ბოლოს, ღვამს პირველ ნაბიჯებს. სიმბოლოების, განსაკუთრებით, სიტყვების გამოყენება, კითხვის, ანგარიშის, სწავლის საფუძველი ხდება, რომლის პროცესშიც ხდება აზროვნების ფორმების გართულება, რაც პატარა ბავშვს საშუალებას აძლევს იცნოს საგნები, ხოლო მოზარდს დაეუფლოს რთული ცნებებსა და აზროვნის აბსტრაქტული კატეგორიებით.

განვითარების ისეთი პროცესები, როგორცაა ნაყოფის პრენატალური ზრდა, უმთავრესად ბიოლოგიურ ხასიათს ატარებს, ხოლო სხვა პროცესები, ძირითადად მაღდნარეობენ გარესსამყაროს უშუალო გავლენით. ამის ნათელი მაგალითია უცხო ენის შესწავლა საზღვარგარეთ ყოფნის პერიოდში ან ოჯახის წევრების მეტყველების მანერისა და არტიკულაციის შეთვისება.

შ. ჩხარტიშვილისა და გ. კრაივის მიხედვით ადამიანის განვითარება მიმდინარეობს სამ სფეროში. ესაა ფიზიკური, კოგნიტური და ფსიქოსოციალური განვითარება.

განვითარების ფიზიკური მხარეა ისეთი ფიზიკური მასასიათებლები, როგორცაა ორგანოების სიდიდე და ფორმა, ტვინის სტრუქტურა, სენსორული შესაძლებლობანი და მოტორული ჩვევები. აქ შედის ადამიანის სხეულის ზრდა და ცვალებადობა, აგრეთვე ძვალ-კუნთოვანი სისტემის, ჯირკვლებისა და შებენიანების ღინამიკა და განვითარება.

განვითარების კოგნიტური სფერო მოიცავს გონებრივ უნარებს და შემეცნებით ფსიქიკურ პროცესებს, რომელიც დაკავშირებულია აზროვნებასთან და პრობლემების გადაჭრასთან.

ფსიქოსოციალური ჩვევები. იგი მოიცავს პიროვნების ინტოგენეტურ განვითარებას და პიროვნებათაშორის ურთიერთობებს. განვითარების ეს ორი სფერო მჭიდრო ურთიერკავშირშია ერთმანეთთან და მოიცავს, ერთი მხრივ, თვითცნობიერების, გრძნობების და ემოციის და მეორე მხრივ სოციალური ჩვევების და ქცევის მოდელების ჩამოყალიბებას.

განვითარების ბიოლოგიური პროცესი გულისხმობს სამ ასპექტს:

ა) მომწიფება ბ) ზრდა გ) დაბერება. მომწიფება არის განვითარების პროცესი, რომელიც გულისხმობს წინასწარ დაპროგრამებულ ცვალებადობას გენეტიკური კოდის საფუძველზე. სხეულის ორგანოების მომწიფება მიმდინარეობს განსხვავებული ტემპით. თითოეული ორგანოს ან რომელიმე უნარს აქვს ოპტიმალური სიმწიფის საკუთარი წერტილი. ტერმინი ზრდა მიუთითებს სხეულის ნაწილების სიდიდეს და ორგანოთა ფუნქციონალური შესაძლებლობების მომატებას და გართულებას ოპტიმალური სიმწიფის წერტილამდე. დაბერება არის ორგანიზმის ბიოლოგიური ცვლილებები, რომელიც მიმდინარეობს ოპტიმალური სიმწიფის წერტილის გავლის შემდეგ. ამასთანავე დაბერების პროცესი აუცილებლად არ გულისხმობს აქტივობის მკვეთრ დაქვეითებას ან ორგანიზმის გაცვეთას.

განვითარების ბიოლოგიური ფაქტორს მიეკუთვნება მემკვიდრეობა. რა მემკვიდრეობით იბადება ბავშვი? უპირველეს ყოვლისა მას მემკვიდრეობით დაყვება ადამიანური ნერვული სისტემა, სამეტყველო აპარტი, თავის ტვინი, გრძნობათა ოროგანოები, სპეციფიკური ფიზიკური მონაცემები და მემკვიდრული ინფორმაციის მატარებელი გენები. თანამედროვე მონაცემებით გენები წარმოადგენს გამძლე სტრუქტურებს, მაგრამ გარკვეულ პირობებში ისინი იცვლებიან. შინაგანი და გარეგანი ზემოქმედების (ინტოქსიკაცია, დასხივება ადა ა.შ.) შედეგად ისინი იცვლებიან. ამ პროცესს ეწოდება მუტაცია. სწორედ გენებში მიმდინარე მუტაციებით აიხსნება ადამიანის ორგანიზმის განვითარების ზოგიერთი ანომალია.

ბავშვის ფსიქიკურ განვითარებაში ბიოლოგიური ფაქტორს დიდი მნიშვნელობა აქვს, რადგან იგი ადამიანის ბუნებრივ საფუძველს წარმოადგენს.

განვითარების სოციალური პროცესი გულისხმობს დასწავლას და სოციალიზაციას. დასწავლა არის ძირითადი პროცესი, რომლის საშუალებითაც გარემო იწვევს ქცევის შეცვლას. ესაა ინდივიდის ცვალებადობის პროცესი ჰირადი გამოცდილების შექმნის შედეგად. ყოველთვის, როცა ვიმუშაებთ განწყობებს, აზრებს, ღირებულებებს ან აზროვნების სტერეოტიპებს, ჩვენ ვიძენთ ცოდნა-ჩვევებსაც.

სოციალიზაცია არის პროცესი, რომლის საშუალებითაც ადამიანი ხდება სოციალური ჯგუფის წევრი. ესაა საზოგადოებრივ ღირებულებებში შეზრდა, რომლის პროცესი მთელი სიცოცხლის განმავლობაში გრძელდება.

§2. განვითარების ძირითადი თეორიები

განვითარების ფაქტორების, ხასიათისა და ობიექტის ბუნების შესახებ სპეციალურ ლიტერატურაში განსხვავებული აზრებია გამოთქმული, რომლებიც, საბოლოო ანგარიშით, თეორიების სახით ჩამოყალიბდა. განვითარების ძირითადი თეორიებია:

1) დასწავლის თეორიები (ბიპევიორიზმი, ჯ. უოტსონი, ე. თორნდაიკი, ბ. სკინერი, ი. პავლოვი, ა. ბანდურა

2) კოგნიტური თეორიები (ჟ. პიაჟე, ლ. ვიგოტსკი)

3) ფსიქოანალიტიკური თეორიები (ზ. ფროიდი, ე. ერიკსონი)

4) ჰუმანისტური თეორიები („მე“-ს თეორიები) ა. მასლოუ, კ. როჯერსი)

დასწავლის თეორიები. დასწავლის თეორიების მიხედვით დასწავლა არის საყოველთაო და ყოვლისმომცველი პროცესი, რომელიც ადამიანის ფსიქიკურ განვითარებაში გადამწყვეტ როლს ასრულებს. ამ თეორიის წარმომადგენლები თვლიან, რომ ბავშვის განვითარება სხვა არაფერია, თუ არა ცოდნის, უნარ-ჩვევების და მუხსიერების პროდუქტების თანდათანობით დაგროვება. ბავშვის მოზარდად და შემდეგ კი ჭბაუკად გადაქცევა ძირითადად წარმოადგენს გამოცდილების შექმნას და დასწავლას.

დასწავლის თეორიებში ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი უჭირავს *ბიპევიორიზმს* თავისი მრავალრიცხოვანი განმტკბებით. ბიპევიორიზმის სახელს უკავშირებენ ამერიკელი ფსიქოლოგს ჯ. უოტსონს, რომელმაც თავიდანვე ლაკონურად ჩამოაყალიბა ბიპევიორიზმის კრული: „ფსიქოლოგიის საგანი არის ქცევა“. აქედან წარმოდგება მისი სახელწოდებაც (ინგლისურად სიტყვა ბეჰავიორ ქცევას ნიშნავს.) ბიპევიორიზმი შეიძლება სიტყვა-სიტყვით ვთარგმნოთ როგორც ქცევის ფსიქოლოგია ან ქცევამეცნიერება. ჯ. უოტსონი თვლიდა, რომ ქცევის ანალიზი უნდა ატარებოდა მკაცრ ობიექტურ ხასიათს და უნდა შემოიფარგლებოდა მხოლოდ გარეგანი რეაქციების რეგისტრაციით. ობიექტური შესწავლა და რეგისტრაცია კი შეიძლება მხოლოდ ადამიანის გარეგანი რეაქციების,

იმ სტიმულირებისა და სიტუაციების აღწერით, რომლებიც ამ რეაქციებს განაპირობებენ. ფსიქოლოგიის ამოცანა სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ რეაქციების მიხედვით განისაზღვროს მოსალოდნელი სტიმული და ამის მიხედვით მიზნად განსაზღვრული რეაქციის წინასწარმეტყველება.

ბიპვეიორისტული მოძღვრების ერთ-ერთი პიონერი იყო აგერთვე ამერიკელი ფსიქოლოგი ე. თორნდაიკი, რომლის მიხედვითაც ადამიანის პიროვნება არის ისეთი ქცევითი რეაქციების ერთობლიობა, რომელიც დამახასიათებელია მხოლოდ მოცემული ინდივიდისათვის. ფორმულა „სტიმული-რეაქცია“ წამყვანია ბიპვეიორიზმში. კავშირი სტიმულსა და რეაქციას შორის ძლიერდება მაშინ, როცა ხდება მისი განმტკიცება.

ბიპვეიორიზმის მიხედვით პიროვნება არის ჩვევათა ორგანიზებული და მყარი სისტემა. ჩვევები მყარი ქცევების ძირითადი საფუძველია. ისინი შეგუებული არიან ცხოვრებისეულ სიტუაციებთან, რომელთა შეცვლა იწვევს ახალი ჩვევების ფორმირებას. ბიპვეიორიზმს ადამიანი ესმის, უპირველეს ყოვლისა, როგორც მრავალრეზული, მოქმედი და დასწავლის უნარის მქონე არსება, რომელიც წინასწარაა დაპროგრამებული ამა თუ იმ რეაქციაზე და საერთოდ ქცევაზე. სტიმულებისა და განმტკიცებების ცვლით შეიძლება ადამიანის დაპროგრამება შეკვეთილი ქცევების განსახორციელებლად.

ბიპვეიორიზმი ამოღის იმ დებულებიდან, რომ ადამიანი თავისი ბუნებით არის რეაქტიული (საპასუხო რეაქციების მომცემი) არსება. ადამიანები მხოლოდ რეაგირებენ გარე სამყაროს გამღიზიანებლებზე. ყოველი ინდივიდი ყალიბდება სტიმულზე საკუთარი რეაქციების ჩამოყალიბების საფუძველზე. ბიპვეიორიზმი თვლის, რომ დასწავლის პროცესი ხდება ავტომატურად. იმის გამო, რომ ადამიანები გაიგივებულია ცხოველებთან და მანქანასთან, ბიპვეიორიზმის კრიტიკოსები ამ ახსნას მიიჩნევენ მექანიცტურად. ბიპვეიორიზმი არ ანალიზებს იმას, თუ რა პროცესები მიმდინარეობს სტიმულსა და რეაქციას შორის, როგორი დამოკიდებულება და კავშირებია მათ შორის. მათი თვალსაზრისით ფსიქიკა და ცნობიერება პრაქტიკულად მოუწვდომელია დაკვირვებისათვის და აღწერისათვის. ბიპვეიორისტები არ აღიარებენ აგრეთვე ქცევის არაცნობიერ და გენეტიკურ დეტერმინანტებსაც.

ადამიანის ქცევის ბიპვეიორისტული მოდელის მიხედვით, როგორც ვნახეთ, ინდივიდის ქცევა, რომელიც მოიცავს ღირებულებებს, განწყობებს, ემოციურ რეაქციებს და ა.შ. განაპირობებულია გარე გამღიზიანებლების სტიმულირების მოქმედებით. ამიტომ ისეთი ცნებები, როგორიცაა პატივისცემა, ღირსება, დინამიული და ა.შ. ქცევის აღწერისა და ანალიზის დროს არც მიაღება მსხვედველობაში.

ბიპვეიორიზმის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელია აგრეთვე ბ. სკინერი, რომელიც იზიარებს ვ. უოტსონის და ე. თორნდაიკის ქცევის ორწევრიან (S-R) სქემას, მაგრამ აქცენტს გააძაქვს მხოლოდ მის აღმძრავ მხარეზე. ცხოველებზე ჩატარებულია ექსპერიმენტების საფუძველზე იგი აყალიბებს დებულებას ქცევის სამი სახის შესახებ: ა) უპირობო რეფლექსური ქცევა, ბ) პირობით რეფლექსური ქცევა და გ) ოპერანტული ქცევა.

ქცევის უპირობო და პირობით რეფლექსური ფორმები გამოიწვევიან გარეგანი სტიმულებით (S) და მათ ეწოდება რესპოდენტური, საპასუხო ქცევები. მაგრამ მხოლოდ მათი საშუალებით ვერ ხერხდება გარესსამყაროსთან შეგუება. შეგუების პროცესი რეალურად ხორციელდება სამყაროზე ზემოქმედების აქტიური მცდელობის საფუძველზე. ზოგიერთმა ცდამ შეიძლება შემთხვევით მიგვიყვანოს სასურველ შედეგამდე, რომელიც ამის გამო შემდეგში განმტკიცდება. ესაა ისეთი რეაქციები (R), რომლებიც სტიმულით კი არაა გამოწვეული, არამედ ხორციელდება ორგანიზმის მიერ. თუ რომელიმე ნაწილი აღმოჩნდება სწორი და სასარგებლო, მოხდება მისი განმტკიცება. ასეთ ქცევებს უწოდებს ბ. სკინერი ოპერანტულს. მისი აზრით სწორედ ასეთი რეაქციები სჭარბობენ ცხოველთა შეგუებით ქცევებში. ქცევის მისეული ანალიზის საფუძველზე ბ. სკინერი აყალიბებს დასწავლის საკუთარ თეორიას, რომლის მიხედვითაც ქცევის ფორმირების ძირითადი საფუძველია *განმტკიცება*.

ბიჰევიორიზმის წიაღშივე იქნა მითითებული ამ მიმდინარეობის ზოგიერთი ნაკლის შესახებ. ჯერ კიდევ ე. ტოლმენმა ჩათვალა (S-R) სქემა ძალზე მარტივად და მათ შორის მოათავსა მნიშვნელოვანი ცვლადი (J). ესაა მოცემული ინდივიდის ფსიქიკური პროცესები, რომლებზედაც გაელენას ახდენს მემკვიდრეობა, ფიზიოლოგიური მდგომარეობა, წარსული გამოცდილება და ა.შ.

ბ. სკინერის დასწავლის თეორიას ახალი მიმართულება მისცა ა. ბანდურამ, რომელმაც შემოიტანა სოციალური დასწავლის ცნება, რაც განსხვავდება მექანიკური დასწავლის სხვა თეორიებისაგან. ა. ბანდურას აზრით ადამიანები უშუალო გამოცდილებით სწავლობენ არა მარტო საკუთარი ქცევის შედეგებს, არამედ სხვა ადამიანთა ქცევებზე დაკვირვებითაც ე.ი. ადამიანზე მოქმედებს არა მხოლოდ გარეგანი პირობები, არამედ - შინაგანი.

ბიჰევიორიზმმა და მისგან გამომდინარე დასწავლის თეორიებმა დიდი წვლილი შეიტანეს ადამიანის განვითარების მეცნიერულ გააზრებაში. ამ თეორიებში მთავარი ყურადღება ექცეოდა ქცევაზე მოქმედ სოციალური ფაქტორების როლს. როგორც მკვლევარები მიუთითებენ, მიუხედავად ბიჰევიორიზმის დიდი მნიშვნელობისა ფსიქოლოგიის ისტორიაში, ეს მიმდინარეობა, სამწუხაროდ, ყურადღებას არ აქცევს აზროვნებას, ემოციებსა და პიროვნებას. ბიჰევიორისტული თეორიები მიმართულია უნივერსალური პრობლემების ძიებისაკენ და ყურადღებას არ აქცევს ინდივიდუალურ სხვაობებს. ბ. სკინერის თეორია გამორიცხავს შეგნებული დასწავლის პროცესს. მის თეორიაში უგულვებელყოფილია ადამიანის შინაგანი სამყარო, მისი ცნობიერება. აზროვნებას, მეხსიერებას, მოტივებს და სხვა ფსიქიკურ პროცესებს იგი აღწერს რეაქციისა და განმტკიცებების მარტივ ტერმინებში და მისთვის ადამიანი წარმოადგენს რეაქტიულ არსებას, რომლის ქცევაც გარეგანი გარემოებებითაა განპირობებული.

კოგნიტური თეორიები. XX საუკუნის დასაწყისში ფსიქოლოგიაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა კოგნიტურმა მიმდინარეობამ. სიტყვა „კოგნიტური“ ნიშნავს ცოდნას, შუქმცნებას. ამ მიმდინარეობის წარმომადგენლები ამტკიცებენ, რომ ადამიანი არაა არც მანქანა და არც ცხოველი, რომელიც ბრძადა,

მექანიკურად რეაგირებს ვარესამყაროს მოვლენებზე თუ შინაგან ფაქტორებზე. მათი აზრით ადამიანის გონებას შეუძლია ისეთი ურთულესი და უყუაქიზესი ოპერაციების წარმოება, როგორცაა სიტუაციის ლოგიკური ანალიზი, პრობლემური ამოცანის გადაჭრა და ა.შ.

ბიქვიორიზმისაგან განსხვავებით, რომლის მიხედვითაც ადამიანები განსაკუთრებით როგორც პასიური მანქანები, რომლებიც მოქმედებენ გარესამყაროს გავლენის საფუძველზე, განვითარების კოგნიტური თეორიები ადამიანს იხილავს როგორც რაციონალურ, აქტიურ და კონსტრუქციურ არსებას. კოგნიტივისტების აზრით ადამიანი არა მხოლოდ ღებულობს ინფორმაციას, არამედ ამუშავებს კიდევ მას. ადამიანი არა მხოლოდ რეაგირებს სტიმულზე, არამედ მას უკეთებს სტრუქტურულ ორგანიზაციას და აძლევს განსაზღვრულ აზრს.

კოგნიტური თეორიის მიხედვით განვითარება წარმოადგენს გენეტიკურად დაპროგრამებულ ევოლუციურ პროცესს, რის გამოც შესწავლილი და აღწერილი უნდა იქნას ქცევის სტადიალური განვითარება, რომელიც იცვლება ინდივიდის ზრდისა და მომწიფების დონის კვალობაზე.

კოგნიტური მიმდინარეობის ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენელია შვეიცარელი ფსიქოლოგია ე. ჰიაჟე, რომელმაც მიზნად დაისახა ეკელა თუ როგორ შეიცნობს ადამიანი სამყაროს, განვითარების რა კანონზომიერებებს ემყარება ბავშვის აზროვნება და მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ კოგნიტური განვითარება წარმოადგენს უწყვეტი პროცესის შედეგს, რომელიც მოიცავს ერთმანეთში გარდამავალ სტადიებს. ბავშვის ინტელექტის განვითარება ხდება წონასწორობის მუდმივი ძიების შედეგად იმას შორის, რაც ბავშვმა იცის და რის გაგებაც მას უნდა. განვითარების ამ სტადიებს, ე.ჰიაჟეს მიხედვით, გაივლის ყველა ბავშვი ერთი და იმავე რიგის მიხედვით, მაგრამ ზოგიერთი ბავშვის განვითარება რიგა ფაქტორების გავლენის გამო მუხრუჭდება რომელიმე ფაზაზე. ეს განვითარება განისაზღვრება ნერვული სისტემის მომწიფებით, სხვადასხვა საგნების მოხმარების გამოცდილებით და ისეთი სოციალური ფაქტორების გავლენით, როგორცაა ენა და აღზრდა.

ე. ჰიაჟეს ფიქლოლოგიური კონცეფცია ჩამოყალიბდა განვითარების, როგორც ასიმილაციისა და აკომოდაციის, ბიოლოგიურად გაგების საფუძველზე. ასიმილაციის დროს ორგანიზმი გარემოს ერთგვარად თავს ახვევს ქცევის საკუთარ სქემებს, ხოლო აკომოდაციის დროს ამ სქემებს გარდაქმნის გარემოს თავისებურებათა შესაბამისად. აქედანვე გამომდინარეობს ე. ჰიაჟეს მიერ ინტელექტის განვითარების თავისებური გაგებაც, რომლის მიხედვითაც განვითარება არის ასიმილაციის და აკომოდაციის ერთიანობა და ინტელექტი, როგორც ნებისმიერი ცოცხალი სტრუქტურა, არა მხოლოდ რეაგირებს გამლიზიანებლებზე, არამედ იგი თვითონ იზრდება, ვითარდება, იცვლება და ეგუება გარემოს.

ე. ჰიაჟეს ინტერესი ინტელექტის მიმართ თავდაპირველად ატარებდა ბიოლოგისტურ ხასიათს, შემდგომში კი - ფილოსოფიურს; მისი გენეტიკური ეპისტემოლოგია არის ბიოლოგიურისა და ეპისტემოლოგიის შერწყმის ცდა.

(ეპისტემოლოგია არის ფილოსოფიის დარგი, რომელიც სწავლობს ცოდნის წარმოშობის პრობლემებს).

ჟ. პიაჟეს კვლევებს საფუძველი ეყრება პარიზში ა ბინესა და თ. სიმონის ლაბორატორიაში მუშაობის პერიოდში. სადაც იგი მუშაობდა ინტელექტის სკალის სტანდარტიზებული ვერსიის სრულყოფაზე. ა. ბინეს და თ. სიმონმა, როგორც ცნობილია, შექმნეს ბავშვთა ინტელექტის განვითარების დონის საკვლევო სტანდარტიზებული ტესტები, რომელთა ანალიზისას ჟ. პიაჟეს ყურადღება მიიპყრო ტესტის კითხვებზე ბავშვების მცადრი პასუხების კანონზომიერებამ. სწორედ ეს კანონზომიერებები მიაჩნდა მას ბავშვთა სააზროვნო პროცესების განვითარების მაჩვენებლად. მან იწინასწარმეტყველა, რომ განსხვავება უფროსებსა და ბავშვებს შორის მდგომარეობს არა მხოლოდ ცოდნის მოცულობის თვალსაზრისით, არამედ შემეცნების ხერხების განსხვავების მიხედვითაც. მისი აზრით ბავშვის აზროვნება უფროსების აზროვნებისაგან განსხვავდება არა მხოლოდ რაოდენობრივი ნიშნით, არამედ – თვისობრივადაც.

ჩვილობის ასაკიდან მოწიფულობამდე ინტელექტი ვითარდება და იგი გაივლის რამდენიმე სტადიას, რომლებიც ერთმანეთისაგან განსხვავდება და თითოეული მათგანი სასიათდება საკუთარი სპეციფიკით. აღნიშნული პრობლემის საკვლევად ჟ. პიაჟეს სკოლა იყენებდა თავისუფალი ანუ „კლინიკური“ საუბრის მეთოდს, რომლის არსი იმაში მდგომარეობდა, რომ პატარა ცდის პირებისათვის განკუთვნილი კითხვები ისე მარტივად უნდა ყოფილიყო შედგენილი, რომ რაც შეიძლება ახლო ყოფილიყო მათ სპონტანურ პასუხებთან. რა ამოძრავებს ღრუბლებს, ქარს, წყალს? საიდან ჩნდება სიზმრები? რატომ არ იძირება ნავი, გემი? რატომ არ ვარდება დაბლა მზე, მთვარე, ვარსკვლავები და ა.შ. ესაა იმ კითხვების მოკლე ნუსხა, რომელსაც ითვალისწინებდა „კლინიკური“ საუბრის მეთოდი.

ჟ. პიაჟე თვლიდა, რომ ყველა ბავშვის აზროვნებისათვის დამახასიათებელია *ეგოცენტრიზმი*. მისი აზრით პატარა ბავშვი არის საკუთარი სამყაროს არაცნობიერი ცენტრი, რომელსაც არ შეუძლია სხვის პოზიციაზე დადგომა, საკუთარი თავისადმი კრიტიკულად შეხედვა და იმის გაცნობიერება, რომ საგნებსა და მოვლენებს სხვები განსხვავებულად ხედავენ და აღიქვამენ. სწორედ ამიტომაც, რომ ბავშვები ერთმანეთში ურყევე სუბიექტურსა და ობიექტურს, განცდადსა და რეალურს. ბავშვები პირადულ თვისებებს მიაწერენ საგნებს, საკუთარი განცდები გადააქვთ მათგან დამოუკიდებლად არსებულ მიზეზ-შედეგობრივ კავშირებზე.

ჟ. პიაჟეს მიხედვით ბავშვების აზროვნებაში არსებობს თავისებური მაგიაც, რაც იმაში მდგომარეობს, რომ მათ სიტყვებსა და ჟესტებს აქვთ უნარი იმოქმედონ გარესამყაროს საგნებზე და ზოგიერთი მოვლენა მიიჩნიონ საკუთარი მიზნებისათვის ადამიანის მიერ სპეციალურად დაშვადებულიად. ესაა *ანიმიზმი* და *არტიფიციალიზმი*, რაც აისახება ბავშვების მეტყველებაში. სხვების თანდასწრებითაც კი ბავშვი მსჯელობს ხმამაღლა. თითქოს იგი მარტო იყოს. მას არ აინტერესებს გაუგებენ თუ არა მას სხვები. ბავშვის მეტყველება გამოხატავს მის სურვილებს, ოცნებებს და გვეკლინება მათი ქცევის ერაგვარი აკომპანიმენტად, მაგრამ რეალური ცხოვრება აიბულებს ბავშვს გამოვიდეს ოცნებათა სამყაროდან და ურთიერთობა

დასყაროს ვარესამყაროს კონკრეტულ საგნებთან და მოვლენებთან. ამ დროს ბავშვის მეტყველება კარგავს თავის პირველქმნილობას, განიცდის დეფორმაციას და იწყებს უფროსების ლოგიკისადმი დაძორჩილებას. „კლინიკური“ საუბრის მეთოდის კითხვების დანიშნულებაა, უპირველეს ყოვლისა, ბავშვის აზროვნების განვითარების დონის დადგენა და არა მის მიერ დაგროვილი კონკრეტული ცოდნის გამოვლენა.

ჟ. პიაჟეს ცნობილი ექსპერიმენტი მიზნად ისახავდა გამოერკვია ბავშვების მიერ „შენახვის“ ფენომენის გაგება. „შენახვის“ ცნება ჟ. პიაჟემ შემოიღო იმის გაცნობიერების აღსანიშნავად, რომ საგანთა ფიზიკური თვისებები (მოცულობა, მასა, რაოდენობა) რჩება მუდმივი, მიუხედავად იმისა, რომ იცვლება მისი ფორმა და გარეგნული სახე. ამ ექსპერიმენტში ბავშვს უჩვენებენ ორ ერთნაირ ჭიქას, რომლებშიც ასხია სითხის თანაბარი რაოდენობა. მას შემდეგ, რაც ბავშვი ამაში დარწმუნდებოდა, ექსპერიმენტატორი ერთ-ერთი ჭიქიდან სითხეს ასხამდა მეორეში, უფრო მაღალ და ვიწრო ჭიქაში. ამის შემდეგ ბავშვს უსვამდნენ კითხვებს იმის შესახებ, თუ რამდენი სითხეა მიღალ ჭიქაში, მეტია თუ ნაკლებია, ვიდრე მეორე ჭიქაში. ანალოგიურ ექსპერიმენტს ჟ. პიაჟე ატარებდა აგრეთვე თანაბარი მასის თიხის გუნდებზეც.

6-7 წლის ასაკის ბავშვთა უძრავლესობა პასუხობდა, რომ ორთავე ჭიქაში არსებული სითხე თანაბარი რაოდენობისაა, მაგრამ ექვს წლამდე ასაკის ბავშვები ამას ვერ ხედებოდნენ და პასუხობდნენ, რომ მაღალ ჭიქაში სითხე უფრო მეტია. ეს ექსპერიმენტები ჩატარდა კულტურის სხვადასხვა დონეზე მყოფ ბავშვებზედაც და შედეგი ყველგან თითქმის ერთნაირი იყო. ჟ. პიაჟე მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ განვითარების განსაზღვრული სტადიის მიღწევამდე საკუთარ მსჯელობებში ბავშვები ეყრდნობიან უმეტესწილად პერცეპტულ, ვიდრე – ლოგიკურ პროცესებს. მარტივად რომ ვთქვათ, ისინი ეყრდნობიან საკუთარ თვალებსა და ყურებს. პატარები ხედავენ, რომ სითხის დონე მაღალ ჭურჭელში უფრო მაღალია და შესაბამისად თვლიან, რომ ამ ჭურჭელში სითხეც მეტია. მეორე მხრივ, 6-7 წლის ასაკის ბავშვები სწორ პასუხებს ყოველგვარი ძალისხმევის გარეშე იძლევიან. მათ ისედაც იციან, რომ სითხის რაოდენობა ერთნაირი დარჩება ჭიქის ფორმის სიმაღლისა და ზომის მიუხედავად. როცა ბავშვები ასეთ უნარს ავლენენ, ფსიქოლოგები ასკენიან, რომ მათთვის მისაწვდომია „შენახვის“ ცნება. ასეთი ბავშვები თავიანთ მსჯელობებში არ ემყარებიან მხოლოდ აღქმას, არამედ იყენებენ ლოგიკასაც.

ჟ. პიაჟეს აზრით ინტელექტი ყოველთვის აქტიურია. იგი არაა არც „სუფთა დაფა“, რომელზედაც შეიძლება დაიწეროს ცოდნა და არც- სარკე, რომელშიც აისახება აღქმადი სამყარო. თუ ადამიანის მიერ მიღებული ინფორმაცია, პერცეპტული სატები ან სუბიექტური განცდები შეესაბამებიან მისი ინტელექტის სტრუქტურას, მაშინ მოხდება ასეთი ინფორმაციის გაგება ანუ ასიმილაცია. თუ ინფორმაცია არ შეესაბამება ინტელექტის სტრუქტურას, იგი მას განდევნის. ხოლო ასეთ შემთხვევაში, როცა ინტელექტის სტრუქტურა მზადაა ცვლილებებისათვის, იგი ეგუება ახალ ინფორმაციებსაც. ჟ. პიაჟეს მიხედვით

ასიმილაცია არის ახალი გამოცდილების ინტერპრეტაცია ყოველგვარი ცვლილების გარეშე არსებული მენტალური სტრუქტურებიდან გამომდინარე. ხოლო აკომოდაცია არის არსებული მენტალური სტრუქტურების შეცვლა ახალი და ძველი გამოცდილების გაერთიანების გზით.

გენეტიკურ ფსიქოლოგიაში მენტალური სტრუქტურების აღსანიშნავად ჟ. პიაჟეს შემოაქვს სქემის ცნება. სქემა არის ინფორმაციის გადაშუქების ზერზი, რომლებიც იცვლებიან ადამიანის ზრდა-განვითარების და ცოდნის დაგროვების კვალობაზე. ჟ. პიაჟეს მიხედვით არსებობს ორი სახის სქემა: ა) სენსომოტორული ანუ მოქმედების და ბ) კოგნიტური, რომელიც, უმეტესწილად, ცნების ტიპისაა. ადამიანები გარდაქმნიან ხოლმე თავიანთ ცნებებს ახალი ინფორმაციისადმი შესაგუებლად (აკომოდაცია) და ამავე დროს ახალ ცოდნას ძველი სქემებიდან ითვისებენ (ასიმილაცია). ადამიანი, რომელმაც პირველად ნახა რომელიმე ახალი საგანი, ცდილობს იგი მოაქციოს მისთვის უკვე ცნობილ კატეგორიაში. რა უნდა იყოს ეა, იარაღი? სამზარეულო ნივთი? სადურგლო ხელსაწყო? თუ ახალი ობიექტი ადამიანმა ვერ მოათვსა უკვე არსებულ მის ცნებათა სისტემაში (ე.ი. ვერ მოახდინა მათი ასიმილაცია), მაშინ იგი შეცვლის მის ცნებებს ან შექმნის ახალს (ე.ი. ახდენს აკომოდაციას).

ჟ.პიაჟეს მოძღვრების მიხედვით ინტელექტი სულ იმის ცდაშია, რომ დაამყაროს წონასწორობა აკომოდაციასა და ასიმილაციას შორის და თავიდან აიცილოს რეალურის წარმოსახვასთან არსებული შეუსაბამობა. სწორედ გაწონასწორების ეს პროცესი ედება საფუძვლად ნებისმიერ ბიოლოგიურ ადაპტაციას. ჟ. პიაჟესათვის ინტელექტის განვითარება არის ბიოლოგიური ადაპტაციის მნიშვნელოვანი ფაქტი. იგი ფიქრობდა, რომ ასიმილაცია და ადაპტაცია საფუძვლად ედება აგრეთვე ადამიანის ინტელექტუალურ ადაპტაციას გარემოსადმი და შესაძლებლობას აძლევს მას გადარჩეს როგორც სახეობა.

განვითარების კოგნიტური მიმართულების ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელია აგრეთვე გამოჩენილი რუსი ფსიქოლოგი ლ. ვიგოტსკი, რომელიც ბავშვის კოგნიტურ განვითარებას იხილავს სოციალურ ასპექტში. ლ. ვიგოტსკის ინტერესების საგანს შეადგენდა არა მარტო ფსიქიკისა და ინტელექტის განვითარება სოციალურ ასპექტში, არამედ საერთოდ ცოდნის ისტორიული განვითარება. მისი გამოკვლევების ცენტრალური საკითხი იყო იმის დადგენა, თუ როგორ გავიზრდებით საკუთარ სამყაროს კოლექტიურად. ლ. ვიგოტსკის დამსახურება ისაა, რომ იგი ცდილობდა სოციოლოგიის, ანთროპოლოგიის, ისტორიის ფსიქოლოგიის ასპექტების გაერთიანებას განვითარების სრული სურათის მისაღებად.

მრავალრიცხოვანი კვლევების საფუძველზე ლ. ვიგოტსკი მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ სამყარო ჩვენთვის აზრს იძენს მნიშვნელობის შექმნის საფუძველზე. ადამიანები თანაცხოვრების პირობებში ქმნიან კოლექტიურად გამოსაყენებელ მნიშვნელობებს, რომლებიც თაობიდან თაობებს გადაეცემა.

ლ. ვიგოტსკის მიაჩნდა, რომ ადამიანის კულტურული განვითარება არის განვითარების განსაკუთრებული სახე, რომელიც განსხვავდება ბიოლოგიური და ინტელექტუალური განვითარებისაგან. კულტურული განვითარება დაკავშირებულია

ადმიანის როგორც ინდივიდუალურ ისტორიასთან, ასევე კაცობრიობის ისტორიასთანაც. კულტურული განვითარების არსი მდგომარეობს ბავშვის მიერ საკუთარი ქცევის პროცესების დაუფლებაში, რომლის ძირითადი წინამძღვარია პიროვნების განათლება. ნებისმიერი ფსიქიკური პროცესის (მეხსიერება, ყურადღება, აზროვნება, მეტყველება, წარმოსახვა) განვითარება განპირობებულია მთლიანი პიროვნების საერთო განვითარების დონით. ლ. ვიგოტსკის აზრით პიროვნება თითქოს უხილავად მონაწილეობს ადამიანის მიერ საკუთარი რეაქციების დაუფლების პროცესში მთელი მისი სიცოცხლის განვითარებაში.

ლ. ვიგოტსკი ფსიქიკური ფუნქციების განვითარების ისტორიული შედარების საფუძველზე ასკვნის, რომ არსებითი ცვლილებები დაკავშირებულია ნიშნების დაუფლებასთან. სწორედ ნიშნების დაუფლებასა და გამოყენებაზეა აგებული ის ქცევა, რომელსაც ლ. ვიგოტსკის შემოქმედებაში ბიოლოგიურისგან განსხვავებით უმაღლესი სოციალური ქცევა ეწოდება. ადამიანის მიერ ნიშნების აღმოჩენა და გამოყენება, ავტორის აზრით, იარაღის დამზადების და გამოყენების ტოლფასია. იარაღისა და ნიშნების გამოყენება არის გაშუალებული მოქმედების გამოკლენა, რომელიც ადამიანის გონების ერთ-ერთი უმთავრესი მონაპოვარია. ლ. ვიგოტსკისათვის გაშუალებული მოქმედების, ნიშნებისა და იარაღის გამოყენების ცნებები არის აზროვნების ხერხი, ადამიანის კულტურული განვითარების ანალიზის ლოგიკური სქემა. ადამიანის ქცევითი ნიშნების და იარაღის გამოყენების განსხვავების საფუძველია მათი ხმარების მიმართულება. იარაღი არის ადამიანის მიერ ობიექტზე ზემოქმედების გარეგანი საშუალება, რომლის მიზანია მოქმედების ობიექტში ცვლილებების შეტანა, ხოლო ნიშანი ობიექტში არაფერს არ ცვლის. იგი არის საკუთარი ან სხვის ქცევაზე ფსიქოლოგიური ზემოქმედების საშუალება. ნიშანი მიმართულია შიგნით და არის შინაგანი მოქმედების საშუალება. ნიშნის გამოყენება ნიშნავს აქტივობის ორგანული სისტემიდან გამოსვლას, რაც უდიდეს წინსვლასა და პროგრესს წარმოქმნის განვითარების გზაზე.

ლ. ვიგოტსკის შემოქმედებაში კულტურული განვითარების მოდელის აგება მჭიდროდ არის დაკავშირებული ბავშვის განვითარების ინტელექტუალური და მექანიკური თეორიების კრიტიკასთან. მისი აზრით ინტელექტუალურ შეხედულებებს კულტურა ესმით როგორც ადამიანის ინტელექტის მუშაობის შედეგი და ბავშვის განვითარებას იხილავენ როგორც ლოგიკური ოპერაციების ათვისების პროცესს. მექანიკური შეხედულებები კი ქცევის მაღალ ფორმებს იხილავენ მათი საშემსრულებლო მექანიზმის, როგორც შეგუების ხერხის, თვალსაზრისით. ლ. ვიგოტსკი ყოველთვის მკაცრად აკრიტიკებდა ამ შეხედულებათა ცალმხრივ ხასიათს და მიუთითებდა, რომ ცალმხრიობა დაიძლევა ნიშნების ხმარების ბუნებრივი ისტორიის გააზრების საშუალებით. ნიშნების სიმბოლიკა გვიჩვენებს, რომ ქცევის კულტურულ ფორმებს აქვს ნატურალური ფორმის ბუნებრივი, ბიოლოგიური ძირები, მაგრამ ისინი მჭიდრო კავშირშია მათთან და მათ საყუძველზევე ყალიბდებიან.

კ. ვიგოტსკის მიხედვით ერთ-ერთი ცენტრალური და ფუნდამენტალური კანონია ის, რომ განვითარების პროცესში ბავშვი საკუთარ თავთან

დამოკიდებულებაში იყენებს ქცევის იმ ფორმებს, რომელსაც თავდაპირველად უფროსები იყენებდნენ მისდამი დამოკიდებულებაში. ბავშვი ითვისებს ქცევის სოციალურ ფორმებს და გადააქვს ისინი თავის თავზე. ნიშანი, უპირველეს ყოვლისა, არის სოციალური კავშირებისა და სხვებზე ზემოქმედების საშუალება და მხოლოდ შემდეგ იქცევა საკუთარ თავზე ზემოქმედების საშუალებად.

ლ. ვიგოტსკი თვლიდა, რომ კულტურული განვითარების პროცესი უნდა განვიხილოთ როგორც ბავშვის პიროვნებისა და მსოფლმხედველობის განვითარება. შეიძლება ითქვას, რომ იგი ბავშვის პიროვნებასა და მის კულტურულ განვითარებას შორის ტოლობის ნიშანს სვამდა. ინდივიდუალობის მრავალ ნიშანს, რომლის მიხედვით ერთი ადამიანი მეორისაგან განსხვავდება, პიროვნების გასაგებად არ აქვს გადაამწყვეტი მნიშვნელობა. ლ. ვიგოტსკის აზრით, პიროვნების ცნება გულისხმობს ადამიანის ბუნებრივ ორგანიზაციაზე დამატებული სოციალური და ისტორიული შინაარსის თვისებებს.

მსოფლმხედველობის ქვეშ ლ. ვიგოტსკის ესმოდა გარესამყაროსადმი ბავშვის კულტურული დამოკიდებულება, რომელიც არაა სამყაროს ლოგიკური და გაცნობიერებული სურათი. მისი აზრით მსოფლმხედველობას ბავშვი დიდხანს, თითქმის სქესობრივ მომწიფებამდე ვერ იძენს. მისი აზრით პიროვნება ვითარდება როგორც განუყოფელი მთლიანი და მხოლოდ მეცნიერული ანალიზის საჭიროებისათვის შეიძლება მისი ცალკეული ნაწილების აბსტრაქცია.

ბავშვის კულტურული განვითარების ასაკობრივი თავისებურებების აღწერისას ლ. ვიგოტსკი გამოყოფს რამდენიმე ფსიქოლოგიურ ეტაპს, რომელიც ამ პროცესის გაგებისათვის მეტად მნიშვნელოვანია. მკვლევარის აზრით ახალშობილი თითქმის მთლიანად ბუნებრივი არსებია. მისი ქცევის „კულტურული“ ფორმები ნახევრად ორგანული ხასიათისაა და დაკავშირებულია დედის ხმასთან და სხვა ადამიანების აღქმასთან. ახალშობილის კულტურული განვითარება დაკავშირებულია იარაღის დაუფლებასთან და იგი არის სვლა ინსტინქტივიდან პირობითი რეფლექსებისაკენ და აზროვნების უმაღლესი ფორმებისაკენ. ბავშვის მიერ მეტყველების დაუფლება შემდგომში ამ მიმართულებით უდიდესი მოვლენაა, რადგანაც იგი ახლა სოციალურ ფუნქციებს მეტყველებით ითვისებს.

დიდი ხნის განმავლობაში ბავშვის ყოველგვარი მოქმედება ატარებს შერეულ ხასიათს, რადგანაც მისი მოქმედებები წარმოადგენს ბუნებრივ-ისტორიულს, პრიმიტიულ-კულტურულს ან ორგანულ-პიროვნულს. ამ პერიოდში ბავშვს არ გააჩნია პიროვნება და მსოფლმხედველობა. ბავშვის დამოკიდებულება შინაგანი სამყაროსადმი და ადამიანებისადმი განუყოფელია. ბავშვს არაფერი არ ახსოვს თავისი ჩვილობის ისტორიიდან, რადგანაც მას არ აქვს ნიშანი (მეტყველება), რომელიც შეინახავდა ამ ისტორიას.

ბავშვის კულტურული განვითარების შემდგომი ეპოქა იწყება მაშინ, როცა ბავშვი სწავლობს ვერტიკალურ სიარულს და ეუფლება მეტყველებას. ვერტიკალური სიარული არის ორგანული ცვლილება, ხოლო მეტყველების დაუფლება კულტურული. მეტყველება ხდება სამყაროზე ზემოქმედების უნივერსალური საშუალება. ბავშვის პიროვნების განვითარებაში გადაამწყვეტი

არის მის მიერ საკუთარი მე-ს გაცნობიერება და საგნებისა და ადამიანების მიმართ ღიფერენციალური მოქმედებების განხორციელება. მხოლოდ სასკოლო ასაკში ვლინდება პიროვნებისა და მსოფლმხედველობის პირველი, ასე თუ ისე, მყარი ფორმები. რის საფუძველზედაც ბავშვი ხდება უფრო სოციალური და, ამავე დროს, ინდივიდუალური არსება.

ლ. ვიგოტსკის აზრით გადაძვალ ასაკში ხდება ორი მნიშვნელოვანი ცვლილება. ესაა სქესობრივი მომწიფება (ორგანული) და საკუთარი მე-ს აღმოჩენა (კულტურული), რაც მყარი პიროვნებისა და მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბების დასაწყისია. ბავშვის კულტურულ განვითარებას ამთავრებს ცხოვრებისეული გვემების ჩასახვა, რაც გულისხმობს შედეგების სისტემის ჩამოყალიბებას და, რომელიც მოზარდების მიერ უკვე გაცნობიერებულია.

ლ. ვიგოტსკის კულტურულ-ისტორიული განვითარების კონცეფციაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ორიგინალურ შეხედულებას აზროვნებისა და მეტყველების შესახებ, რომელიც მჭიდრო კავშირში იმყოფება ადამიანის სოციალური ცხოვრების ერთ-ერთ ცენტრალურ მოვლენასთან – სწავლებასთან. ესაა სწავლება, რომელიც მიმდინარეობს სკოლაში და რომელიც სპეციალურადაა ორგანიზებული. ლ. ვიგოტსკი ერთმანეთისაგან ანსხვავებს აზროვნების ორ სახეს: სპონტანურს და მეცნიერულს. ბავშვის კულტურულ განვითარებაში მათი როლი ერთმანეთისაგან პრინციპულად განსხვავებულია.

სპონტანური აზროვნება ყალიბდება გარესამყაროს საგნებისა და მოვლენების პრაქტიკული დაუფლების პროცესში კონკრეტული გამოცდილების განზოგადების საფუძველზე. ესაა ყოველდღიური ცნებები, რომლებიც ვითარდებიან ბუნებრივ, ცხოვრებისეულ სიტუაციებში. ხოლო სასკოლო სწავლების დროს მეცნიერული ცნებების შეთვისება ხდება განსხვავებულად სიტყვიერი ლეზინიციიდან განზოგადებისა და კონკრეტიზაციის ორგანიზებული სისტემიდან – მოვლენებამდე. სასკოლო სწავლების დროს მეცნიერულ ცნებებში გამოყენებული განზოგადების დონე გავლენას ახდენს სპონტანურ აზროვნებაზე იმით, რომ განსაზღვრავს აზროვნების ახალ, მაღალ დონეს.

ბავშვის მიერ საკუთარი აქტივობის გაცნობიერება მიმდინარეობს მეცნიერული ცნებების საფუძველზე, რომლის საშუალებითაც ხდება მოქმედების საკუთარი პროცესის განზოგადება. მეცნიერულ ცნებებს განსხვავებული დამოკიდებულება აქვთ ობიექტებთან, ვიდრე – სპონტანურს.

მეცნიერული ცნებები უკვე გაშუალებული არიან, რის გამოც მათი განზოგადება უფრო ადრე ხდება. ამ გარემოებათა გამო სწავლება და განვითარება ღებულობს ახალ შინაარსს და მეცნიერულ ცნებათა სისტემა გარდაქმნის და ცვლის ყოველდღიური ცნებების ბუნებას.

შეტად ორიგინალურია ლ. ვიგოტსკის შეხედულება სწავლებისა და განვითარების შესახებ. იგი კრიტიკულად ეკიდება იმ შეხედულებებს, რომლებიც სწავლებასა და განვითარებას იხილავენ ორ დამოუკიდებელ, ერთმანეთთან დაუკავშირებელ პროცესს და იმ თეორიებს, რომლებიც აიგივებენ სწავლებასა და განვითარებას. ლ. ვიგოტსკის აზრით სწავლების პროცესი დაკავშირებულია

ახალი ფსიქიკური სტრუქტურების აღმოცენებასთან და ძველის სრულყოფასთან. „სწავლების ერთი ნაბიჯი ნიშნავს განვითარების ას ნაბიჯს.“ ლ. ვიგოტსკი ფიქრობს, რომ სწავლება ყოველთვის წინ უსწრებს განვითარებას. ეს დასკვნა მეტად ღირებულაა სწავლებისა და განვითარების ურთიერთმიმართების საკითხის გადასაწყვეტად.

განვითარება არასოდეს არ განისაზღვრება მხოლოდ მისი მომწიფებული ნაწილის განხილვით. განვითარების სრული სურათის დახატვისათვის აუცილებელია მსუდველობაში იქნას მიღებული მისი ჯერ კიდევ მოუწიფებელი ფუნქციებიც. განვითარების ამ მოუწიფებელ ფუნქციებს ლ. ვიგოტსკიმ უწოდა *განვითარების უახლოესი ზონა*, ხოლო მომწიფებულ ფუნქციებს – *განვითარების აქტუალური დონე*. განვითარების უახლოესი ზონა არის მანძილი ბავშვის განვითარების აქტუალურ, მიღწეულ დონესა და განვითარების პოტენციურ, შესაძლებელ დონეს შორის, რომლის მიღწევა ხდება უფროსების დახმარებით.

განვითარების აქტუალური დონე განისაზღვრება იმ ამოცანათა ხასიათის მიხედვით, რომელსაც ბავშვი ხსნის დამოუკიდებლად უკვე მომწიფებული ფსიქიკური ფუნქციების საფუძველზე. განვითარების უახლოესი ზონა კი განისაზღვრება შემდეგნაირად: ჯერ იკვლევენ ბავშვის განვითარების აქტუალურ დონეს და მჯერად მას აძლევენ უფრო რთულ ამოცანებს, რომლის გადაჭრაშიც მას უფროსები ესმარებიან მიმხვედრი კითხვების საშუალებით. უფროსების დახმარებით ბავშვს უფრო შეუძლია ამ რთული ამოცანების გადაჭრა, ვიდრე იგი ამას დამოუკიდებლად შეძლებს. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ბავშვის ეს შესაძლებლობა არაა უსაზღვრო და ამოცანის უფრო გართულების დროს დგება პერიოდი, როცა იგი უფროსების დახმარებითაც ვერ აღწევს მიზანს.

განვითარების უახლოესი ზონა ესაა განვითარება ბავშვის ჯერ კიდევ მოუწიფებელ ფუნქციათა იმ ნაწილისა, რომელიც უახლოეს ხანში მომწიფდება და გადაიქცევა აქტუალურ დონედ. ლ. ვიგოტსკის მიხედვით სასკოლო სწავლება ორიენტირებული უნდა იყოს განვითარების უახლოეს ზონაზე, თუმცა ეს არ ნიშნავს იმას, რომ სწავლების პროცესში განვითარების აქტუალური დონე უპოქედოდ და უყურადღებოდ დატოვდეს.

ლ. ვიგოტსკის დიდი დამსახურება ისაა, რომ მან პირველმა მოუთხა სწავლების განმსაზღვრელ რილზე ბავშვის განვითარებაში.

ამრიგად, განვითარების კოგნიტური თეორიები აკრიტიკებენ განვითარების სხვა თეორიებს და მიუთითებენ, რომ აქცენტის გაკეთება მრავალჯერად გამეორებასა და დადებით განმტკიცებაზე არის განვითარებისადმი მეტად მარტივი მიდგომა. კოგნიტური თეორიების მიხედვით განვითარების ძირითადი მამოძრავებელია ბავშვის ინტელექტუალური განვითარება. ე.ი. ძირითადი აქცენტი კეთდება ინტელექტზე და კვლევის სფეროს მიღმა რჩება ადამიანური ქცევის ისეთი მნიშვნელოვანი ასპექტები, როგორცაა ბავშვის პიროვნების განვითარების კანონზომიერებანი, სოციალური და ემოციური განვითარება.

ფსიქოანალიტიკური თეორიები. ფროიდიზმი. როგორც ვნასეთ განვითარების კოგნიტური თეორიები ძალიან დიდ ინტერესს იჩენდა ბავშვის პერცეპტული

უნარების, მეტყველებისა და აზროვნების როული ფორმების, განვითარების თვალსაზრისით. მაგრამ მათ ყურადღების გარეშე დარჩათ ბავშვის განვითარების პეტად მნიშვნელოვანი – ფსიქოსექსუალური სფერო, რაც შემდგომში განვითარების ფსიქოანალიტიკური თეორიების ინტერესის საგანი გახდა. ამ მიმართულების თეორიების ფუძემდებელია ზ. ფროიდი, რომლის მიხედვითაც განვითარების მამობრავებელი დეტერმინანტია შინაგანი ლტოლევები. ზ. ფროიდი თვლიდა, რომ ადამიანის ქცევა განპირობებულია, უპირველეს ყოვლისა, ბიოლოგიური, სექსუალური, აგრესიული და ცხოველური ლტოლევებით.

ზ. ფროიდის მიხედვით ფსიქიკურ ცხოვრებაში გამოიყოფა სამი დონე: ცნობიერება, ქვეცნობიერი და არაცნობიერი. ცნობიერების დონეს შეადგენენ შეგრძნებები და განცდები, რომელსაც ადამიანი აცნობიერებს დროის მოცემულ მონაკვეთში. ცნობიერება მოიცავს მხოლოდ ტენში შენახული ინფორმაციის მცირე ნაწილს, ამასთანავე განსაზღვრული ინფორმაცია ცნობიერდება მხოლოდ დროის მცირე მონაკვეთში. შემდგომში იგი ჩქარა გადადის ქვეცნობიერსა და არაცნობიერში. ქვეცნობიერი ან წინარეცნობიერი სფერო მოიცავს იმ გამოცდვლებას, რომელიც მოცემულ მომენტში არ ცნობიერდება, მაგრამ ადვილად შეუძლია გაცნობიერება სპონტანურად ან მინიმალური ძალისხმევის შედეგად. ზ. ფროიდის მიხედვით ადამიანის ფსიქიკის ყველაზე ღრმა და მნიშვნელოვანი სფეროა არაცნობიერი, რომელიც წარმოადგენს ინსტინქტური სწრაფვების, ემოციებისა და მოგონებების საწყობს და, რომელიც ცნობიერების მიერ ჩანსშობილი და განდევნილი იქნა არაცნობიერში. მაგრამ ეს გაუცნობიერებელი სფერო მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს ადამიანის ფსიქოლოგიურ ქცევას. არაცნობიერი სინამდვილე ადამიანის ცნობიერებისათვის სრულიად მიუწვდომელია, მიუხედავად იმისა, რომ მნიშვნელოვნად აპირობებს და განსაზღვრავს მის ქცევებს.

მრავალწლიანი კლინიკური დაკვირვების შედეგად ზ. ფროიდმა ჩამოაყალიბა ფსიქოლოგიური კონცეფცია, რომლის მიხედვით ადამიანის ფსიქიკა შედგება სამი სტრუქტურისაგან, დონისაგან: „იგი“, „მე“ და „ზე-მე“. ესაა ფსიქიკური ცხოვრების ზ.ფროიდისტული მოდელი. „იგი“ არის ფსიქიკის არაცნობიერი ნაწილი, თანშობილი ინსტინქტების, აგრესიულ და სექსუალურ სწრაფვებათა ადგილსამყოფელი, რომელიც შეიცავს დიდ სექსუალურ ენერგიას, ლიბიდოს. „იგი“ ემორჩილება სიამოვნების პრინციპს, ე.ი. ამ სფეროსათვის სიამოვნება და ბედნიერება არის ცხოვრების ძირითადი და მთავარი ამოცანა.

ქცევის მეორე ძირითადი პრინციპია პომეოსტაზი – შინაგანი წონასწორობის შენარჩუნების ტენდენცია. ცნობიერების „მე“-ს დონე მუდმივ კონფლიქტში იმყოფება „იგი“-სთან და ახშობს სექსუალურ ლტოლევებს. ცნობიერების დონე ყალიბდება საზოგადოების გავლენის საფუძველზე. „მე“-ზე მოქმედებს სამი ძალა: „იგი“, „ზე-მე“ და საზოგადოება, რომელიც ადამიანს უყენებს თავის მოთხოვნებს. „მე“ ყოველთვის ცდილობს, რომ მათ შორის დაამყაროს პარმონია. იგი ემორჩილება არა სიამოვნებას, არამედ რეალობის პრინციპს. „ზე-მე“ არის მორალური სტანდარტების მატარებელი, პიროვნების ის ნაწილი, რომელიც ასრულებს კრიტიკის, ცენზორის და „პოლიციელის“ ფუნქციას. ესაა სინდისი. როცა „მე“ დებულობს

გადაწვევტილებას და განახორციელებს „იგი“-სთვის მისაღებ მაგრამ „ზე-მე“-სთვის მიუღებელ ქცევას, ამ დროს პიროვნება განიცდის დანაშაულის, სირცხვილის, სინდისის ქენჯნას. ზ. ფროიდის ფსიქიკური ცხოვრების სტრუქტურული მოდელი ასეთია: „იგი“-ს სვერო მთლიანად არაცნობიერია, მაშინ როცა „მე“ და „ზე-მე“ ელინდება სამთავე ღონეზე.

დაბადების მომენტში ბავშვი წარმოადგენს სუფთა „იგი“-ს, რომელიც ცდილობს ცხოვრებისაგან მიიღოს მხოლოდ სიამოვნება. ბიოლოგიური მოწოდების კვალობაზე ბავშვს უფიქრადება „მე“, რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, ეწყობება არა სიამოვნებას, არამედ – რეალობას, რაც მას ნიშნავს, რომ „მე“ აიძულებს ინდივიდს დაემორჩილოს საზოგადოების მოთხოვნებს და სერიოზული მიზნების მისაღწევად თავი შეიკავოს სიამოვნებისაგან. 5-6 წლის ასაკში ყალიბდება „ზე-მე“, სინდისი, რომელიც მუდმივ კონფლიქტურია „იგი“-სთან.

ბავშვებში ფსიქიკის, განსაკუთრებით კი „ზე-მე“-ს ანუ „სუპერეგოს“ ჩამოყალიბება იწყება ოიდიპოსის კომპლექსის დაძლევით. ზ. ფროიდის მიხედვით ძველბერძნულ მითში ოიდიპოსის მეფის შესახებ, რომელშიც იგი კლავს საკუთარ მამას და ქორწინდება დედამისზე, ჩამარხულია ყოველ მამაკაცში მუდმივად არსებული სექსუალური კომპლექსის გასაღები: ბიჭი განიცდის დედისადმი ლტოლვას და ამავე დროს იგი მამას აღიქვამს როგორც მოწინააღმდეგეს და მის მიმართ განიცდის ზიზღსა და შიშს. ბიჭს უნდა მამის სიკვდილი, რის გამოც მის მიმართ განიცდის დანაშაულს და ეშინია კიდევ მისი. კასტრაციის შიშით ბავშვი თრგუნავს სექსუალურ ლტოლვას დედისადმი, 5-6 წლის ასაკში თავის თავში ახშობს ოიდიპოსის კომპლექსს და მას უწინდება „ზე-მე“, სინდისი.

„ზე-მე“ ანუ სუპერეგო შეიცავს საზოგადოებაში მიღებული ღირებულებებისა და ნორმების სისტემას, რომელიც საშუალებას აძლევს პიროვნებას გაიგოს რა არის კარგი და ცუდი, ზნეობრივი და უზნეო. ზ. ფროიდმა სუპერეგო დაყო ორ ნაწილად: სინდისი და ეგო-იდეალი. სინდისი არის კრიტიკული თვითშეფასების უნარი. ესაა მორალური აკრძალვებისა და ადამიანის მიერ დანაშაულის განცდა, როცა მან არ გააკეთა ის, რაც უნდა გაეკეთებინა, ან კიდევ ისე არ გააკეთა, როგორც უნდა გაეკეთებინა. ეგო-იდეალი ყალიბდება იმის მიხედვით, თუ განსაკუთრებით რას იწონებენ და აფასებენ მშობლები, რომლის საფუძველზედაც ბავშვი (ადამიანი) აყალიბებს ქცევის მაღალ მორალურ სტანდარტებს. სუპერეგო საბოლოოდ მაშინ ფორმირდება, როცა ბავშვის პიროვნების თვითკონტროლი ჩაენაცვლება მშობლების გარეგან კონტროლს. სუპერეგო ცდილობს მკაცრად დათრგუნოს „იგი“-ს მხრიდან წამოსული „მიუღებელი სურვილები“ და როცა ადამიანი არღვევს მორალის ნორმებს, დასჯის მას.

„ზე-მე“ არ უშვებს ინსტინქტებს „მე-ში“ და როცა ინსტინქტების ენერგია სუბლიმაციას და ტრანსფორმაციას განიცდის, იგი ელინდება ადამიანისათვის და საზოგადოებისათვის მისაღები ქცევისა და ფორმების სახით (შემოქმედება, ხელოვნება, შრომა). ამრიგად სუბლიმაცია არის დათრგუნული, განდევნილი, აკრძალული სურვილების გარდაქმნა ქცევის ისეთ ფორმებად, რომელიც მიღებულია და ნებადართულია საზოგადოების მიერ.

თუ ლიბიდოს ენერგია ვერ პოულობს გამოსავალს, ადამიანს ემართება ფსიქიკური აშლილობები, ნევროზები, ისტერია და დაეუფლება სევდა და დეპრესია. „მე“-სა და „იგი“-ს შორის კონფლიქტის აღმოსაფხვრელად გამოიყენება ფსიქოლოგიური დაცვის საშუალებები. ფსიქოლოგიური დაცვის მექანიზმი ეხმარება ადამიანს თავი დაიკვას იმ პრობლემებისაგან, რომელთა გადაწყვეტა მას ვერ-ჯერობით არ შეუძლია. ეს მექანიზმი მას ეხმარება გაეცალოს „სამიშ რეალობას“. ზ. ფროიდმა გამოყო რამდენიმე დამცავი მექანიზმი:

1) *სურვილების განდევნა*. ესაა მიუღებელი ანუ აკრძალული სურვილების, აზრების, გრძობების, განცდების ცნობიერებიდან არაცნობიერში განდევნა. განდევნა არაა საბოლოო. არაცნობიერში განდევნილი აზრები არ კარგავენ აქტიუობას და იმისათვის, რომ თავიდან ავიცილოთ მათი ცნობიერებაში დაბრუნება, საჭიროა ფსიქიკური ენერგიის მუდმივი ძალისხმევა. განდევნა ხშირად გვევლინება ფსიქოგენური წარმოშობის სხეულებრივი დაავადებების მიზეზადაც (თავის ტკივილები, ართრიტები, წყლული, ასთმა, ჰიპერტონია და ა.შ.). დათრგუნულ, განდევნილ სურვილთა ფსიქიკური ენერგია არსებობს ადამიანში მისი ცნობიერებისგან დამოუკიდებლად და ზიანს აყენებს მის პიროვნებას.

2) *უარყოფა*. ესაა ფანტაზიაში წასვლა, რომელიმე მოვლენის, როგორც „არამართლის“ უარყოფა. „ეს არ შეიძლება მოხდეს“. ადამიანი უგულვებელყოფს ყოველგვარ ლოგიკას, ვერ ამჩნევს წინააღმდეგობებს საკუთარ მსჯელობებში.

3) *რაციონალიზაცია*. ესაა საკუთარი არასწორი, აბსურდული ქცევის ასსნის და გამართლების არაცნობიერი მცდელობა. ამ დროს ადამიანი თხზავს მისთვის მისაღებ ლოგიკურ დასაბუთების არგუმენტებს, ქცევის მიუღებელი ფორმების, აზრების, საქციელის, სურვილების გასამართლებლად და დასასაბუთებლად.

4) *ინერსია ანუ საწინააღმდეგოს კეთება*. ესაა ნამდვილი სურვილების საპასუხო მოქმედებების, აზრების, გრძობების შეცვლა დიამეტრულად საწინააღმდეგო ქცევებით, აზრებითა და მოქმედებებით.

5) *პროექცია*. ესაა არაცნობიერი მცდელობა თავიდან იქნას მოშორებული აკვიატებული სურვილები სხვებისადმი მისი მიწერისა და მიკუთვნების კვალიობაზე. სხვა ადამიანებისადმი საკუთარი თვისებების მიწერა არის „სამიშროების თავიდან მოშორება“. პროექცია ეხმარება ადამიანს საკუთარი დანაშაული სხვას დააკისროს, ე.ი. სხვას მიაწეროს მისი პიროვნების უარყოფითი თვისებები.

6) *შეცვლა*. შეცვლა არის ემოციური იმპულსების გადართვა უფრო საშიში ობიექტიდან ან პიროვნებიდან ნაკლებად საშიშზე. მაგალითად, ბავშვი, რომელიც მშობლებმა დასაჯეს, სამაგიეროს უხდის თავის პატარა დას, ამტვრევს მის სათამაშოებს, ცემს ძაღლს. ამ დროს პატარა და და ძაღლი ცვლის მის მშობლებს, რომელთა მიმართაც ბავშვი ავლენს წყენას, ბრაზს და აგრესიას.

7) *იზოლაცია*. ესაა სიტუაციის საშიში ნაწილის გამოყოფა და ჩამოშორება დანარჩენი სფეროსაგან, რაც იწვევს ადამიანის პიროვნების გაორებას, განკერძოებულობას, „მე“-ს არასრულ განვითარებას.

8) *რეგრესია* რეგრესია არის რეაგირების ადრეული, პრიმიტიული ფორმებისაკენ დაბრუნება, რაც ვლინდება ისეთ ქცევებში, რომლებშიც ადამიანი თავის ქცევებს

ამართლებს და ასაბუთებს ბავშვური აზროვნების ლოგიკის პოზიციიდან. თავის თვალსაზრისს დაუინებით იცავს იმ შემთხვევაშიც კი, როცა მოკამათე მართალია. ასეთი ადამიანი არ ვითარდება ფსიქიკურად და იგი ხანდახან იმეორებს ინფანტილურ მსჯელობებს.

დროთა განმავლობაში ფროიდისტული თეორია განვითარდა და გამდიდრდა ახალი იდეებით, რის საფუძველზეც აღმოცენდა ნეოფროიდისტული თეორიები (ნეოფროიდიზმი), რომლის თვალსაჩინო წარმომადგენლები არიან ე. ერიკსონი, კ. პორნი და ე. ფრომი.

მიუხედავად იმისა, რომ ე. ერიკსონი ზ. ფროიდის სკოლის წარმომადგენელია, მათ შეხედულებათა შორის არსებობს მნიშვნელოვანი სხვაობა. ე. ერიკსონი თვლიდა, რომ ყოველი ადამიანის განვითარება გაივლის რამდენიმე ეტაპს, რომელთაგანაც ბევრი შეესაბამება ზ. ფროიდის სტადიებს. მაგრამ, ზ. ფროიდისაგან განსხვავებით განვითარების მისი მოდელი არის არა ფსიქოსექსუალური, არამედ — ფსიქოსოციალური. ე. ერიკსონი თვლიდა, რომ პიროვნება ვითარდება სოციალური კონფლიქტების გადაჭრის შედეგად, რომლებიც აღმოცენდებიან განვითარების საკვანძო წერტილებში ერთმანეთთან ურთიერთობებში. ფსიქიკური განვითარება ხდება ინდივიდის ბიოლოგიური ფაქტორებისა და საზოგადოების მოთხოვნათა ურთიერთმოქმედების საფუძველზე. მაგალითად, ჩვილობის ასაკში კვების დროს ან საშუალო ბავშვობაში განსხვავებულ ჩვევათა სწავლების დროს. ე. ერიკსონი პიროვნების განვითარებას იხილავდა როგორც დინამიურ პროცესს, რომელიც გრძელდება დაბადებიდან სიკვდილამდე, თუმცა იგი უთანხმება ზ. ფროიდს იმაში, რომ განვითარების ადრეულ ასაკს აქვს გადაწყვეტი მნიშვნელობა. ისევე, როგორც ზ. ფროიდი, ე. ერიკსონი თვლიდა, რომ ცხოვრების ერთ-ერთი მამოძრავებელი ძალა არის ინსტინქტების განვითარება, მაგრამ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა „ეგო“-ს სინთეზს. ე. ერიკსონის შემოქმედებაშიც სექსუალობასაც ენიჭება მნიშვნელოვანი ადგილი, მაგრამ იგი თვლის, რომ სექსუალობა არის განვითარების ერთ-ერთი მამოძრავებელი ძალა.

კ. პორნის აზრით ნევროზების მიზეზების აღმოსაჩენად აუცილებელია იმ სოციალური გარემოცვის შესწავლა, რომელიც აპირობებს ამ ქცევებს. ნევროტული ქცევების წყარო არა „ოიდიპოსის კომპლექსი“, არამედ განგაშის, შფოთვის, შიშის გრძნობა, რომლებიც ბავშვებს აღმოუცენდებათ მაშინ, როცა ისინი პოტენციურად მტრულ გარემოში თავს გრძნობენ იზოლირებულად და უშეწყობად. შიში მაშინ იქცევა მყარ განცდად, როცა მშობლები შეილების მიმართ არ ამჟღავნებენ ალერსს, სიყვარულს, სხვების მუქარისაგან დაცვას და ა.შ. კ. პორნის მიხედვით ადამიანის ქცევას განსაზღვრავს არა აგრესიული სექსუალური იმპულსები, არამედ შიშისაგან თავისუფალი უსაფრთხოებისა და თავისუფლების მოთხოვნილებები. ზ. ფროიდის მიერ აღწერილი სექსუალური დარღვევები და აგრესიული ქცევები არის არა ნევროზების მიზეზი. არამედ — შედეგი.

განგაშის, შიშის გრძნობა ბავშვობაში ბაღებს ნევროტულ მოთხოვნილებებს. რომელთაგანაც უმთავრესია: სწრაფვა ადამიანებისაგან. ადამიანებისაკენ და ადამიანის საპირისპიროდ. ინდივიდის ქცევაში ერთ-ერთი ამ ექტორის მყარი დომინირების

შემთხვევაში ყალიბდება ნევროტული პიროვნება, ისეთი, რომელიც ისწრაფვის ადამიანებში ნებისმიერი გზებით მოიპოვოს სიყვარული და აღიარება, ან ისეთი, რომელიც ცდილობს საზოგადოებისაგან განდგომას და ჩამოშორებას, ან კიდევ ავრესიული. რომელიც ესწრაფვის პრესტიჟსა და ძალაუფლებას.

საინტერესოა აგრეთვე ნეოფროიდისტული მიმდინარეობის ერთ-ერთი წარმომადგენლის, ე. ფრომის შეხედულებებიც. თუ ზ. ფროიდი ქცევის ერთადერთ აღმძვრელად აღიარებდა ბიოლოგიურ ძალებს, ე. ფრომის მიხედვით, მართალია, არსებობს ყველა ადამიანისათვის დამახასიათებელი საერთო ბიოლოგიური მოთხოვნა-ილებები (შიშშილი, წყურვილი, და სექსი), მაგრამ ისეთი მოთხოვნა-ილებები, რომლებიც ქმნიან ადამიანის ხასიათისა და პიროვნულ სხვაობებს (სიყვარული, სიბუდეობა, ძალაუფლებისაკენ სწრაფვა, მორჩილება და ა.შ.), სოციალური წარმოშობისაა. ადამიანის დადებითი ან უარყოფითი მისწრაფებები ბიოლოგიურად ფიქსირებული კომპონენტები კი არაა, არამედ წარმოადგენენ სოციალურ მოვლენებს.

ე. ფრომის აზრით, ადამიანი არის „დიხტომიური არსებობის“ მონა. მას აქვს ძალიან ბევრი პოტენცია, მაგრამ მოკლე დროში ყველაფრის რეალიზაციას ვერ ახერხებს. იგი საზოგადოების წევრია, მაგრამ მასთან სრულ ქარმონიაში არასოდეს არ შედის, რადგანაც წარმოადგენს ცალკეულ, ინდივიდუალურ არსებას.

პირველყოფილ საზოგადოებაში ადამიანს იცავდა ჯგუფებთან და კლასებთან იდენტიფიკაცია, მითოლოგია და მაგია. ევროპული ცივილიზაციის ისტორიაში, ე. ფრომის აზრით, სოციალურ უსაფრთხოების და სოლიდარობის პერიოდი იყო შუა საუკუნეები: თითოეულმა ადამიანმა იცოდა საკუთარი ადგილი სოციალურ სისტემაში და არ განიცდიდა მარტოობის გრძნობას და ერთმანეთისაგან განკერძოებულობას.

შუა საუკუნეების სტაბილურობა დაარღვია რენესანსმა. ადამიანმა მოიპოვა თავისუფლება, მაგრამ დაკარგა სოციალური უსაფრთხოება. ძალიან გაიზარდა ერთი ადამიანის დამოკიდებულება მეორეზე. ადამიანს ახლა მწეავედ აწუხებს ფიქრი იმის შესახებ, თუ როგორ მიიღებენ მას სხვები. სწორედ ამან მიიყვანა ადამიანები „თავისუფლებიდან გაქცევის“ მექანიზმების აღმოჩენამდე. ეს მექანიზმებია: სადიზმი, მანოხიზმი, დესტრუქტივიზმი და ავტონომიური კონფორმიზმი.

სადიზმი ვლინდება ადამიანთა მცდელობაში მოიპოვონ განუსაზღვრელი ძალაუფლება სხვებზე, ხოლო *მანოხიზმი* სხვების მორჩილებაში. *დესტრუქტივიზმი* მექანიზმი გულისხმობს იმას, რომ ადამიანს შეუძლია დაანგრეოს ქვეყანა იმისათვის, რომ თვითონ არ დამარცხდეს, არ გამტყუნდეს, ხოლო *კონფორმიზმი* სოციალურ ნორმებთან ისეთი კავშირის დამყარებაა, რომელიც უარყოფს ყოველგვარ ორიგინალურს.

ე. ფრომისათვის პიროვნებაში არაფერია თანშობილი. ყოველგვარი ფსიქიკური გამოვლინება არის განსხვავებულ სოციალურ სფეროებში მისი მოღვაწეობის ეფექტი. მაგრამ პიროვნების მარტოსულობის, განკერძოებულობის იდეა და მისი ქცევის მოტივების არაცნობიერი დინამიკა ე. ფრომისათვისაც ისევე ხელშეუხებელია, როგორც მთელი ფროიდისტური მიმართულებისათვის.

ამრიგად, ნეოფროიდიზმისათვის დამახასიათებელია განვითარებაში სოციალური ფაქტორების როლის წინ წამოწევა. „ოიდიპოსის კომპლექსის“ და სექსუალური ლტოლვების ყოველისშემძღობაზე უარის თქმა.

განვითარების ჰუმანისტური თეორიები. ჰუმანისტური ფსიქოლოგია ჩამოყალიბდა მეოცე საუკუნის მეორე ნახევარში. როგორც რეაქცია და პროტესტი დასწავლის თეორიების წინააღმდეგ, რომლებიც განვითარებაში გარედან დეტერმინიზმს აძლევდნენ უპირატეობას და ასევე სექსუალური და აგრესიული ინსტინქტების შინაგანი დეტერმინიზმის წინააღმდეგ, რომელსაც ქადაგებდა ფროიდიზმი.

ჰუმანისტური ფსიქოლოგია უარყოფს როგორც ინსტინქტებისა და ლტოლვების დეტერმინიზმს, ასევე გარემოს პროგრამირებულ გავლენასა და თვლის, რომ ადამიანი თვითონ ირჩევს როგორ უნდა იცხოვროს მან, ადამიანები საკუთარ ნებას თვითონ გამოხატავენ და მოქმედებენ შემოქმედებითაც. ამ თეორიის წარმომადგენლები თვლიან, რომ ცხოველებზე ჩატარებული ექსპერიმენტების შედეგების და დასკვნების ადამიანებზე გადმოტანა და გავრცელება მიუღებელია.

ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის თვალსაჩინო წარმომადგენლებია ა. მასლოუ და კ. როჯერსი.

ა. მასლოუს მიხედვით პიროვნების განვითარებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ყველა ადამიანისთვის დამახასიათებელი თვითაქტუალიზაციის თანშობილ მოთხოვნილებებს, რომელიც მდგომარეობს ინდივიდის მთელი პოტენციალის სრულ რეალიზაციაში. მისი აზრით თვითაქტუალიზაციის მოთხოვნების დაკმაყოფილება ხდება ისეთი „დაბალი“ მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების შემდეგ, როგორცაა თვითშენახვა, საკვები და ა.შ. როცა ადამიანი მძღარი, ჩაცმული და დაცულია, ის მაშინა მზად თვითაქტუალიზაციისათვის. ა.; მასლოუ თვლიდა, რომ პიროვნების განვითარებული თვითაქტუალიზაციის გრძობა თამაშობს არა ნაკლებ როლს, ვიდრე მისი ბაზისური მოთხოვნილებები. თუმცა თვითაქტუალიზაციის მოთხოვნილების სრულად დაკმაყოფილება შეუძლებელია, იგი ყოველთვის დინამიურია და მის დაკმაყოფილებისათვის მუდმივი მზადყოფნა და მცდელობა განვითარების ძლიერი ფაქტორია.

კ. როჯერსი თვლიდა, რომ ადამიანის ხასიათის ცენტრს შეადგენენ დადებითი შინაარსის იმპულსები, რომლებიც მოქმედებენ დაბადების მომენტიდან. ა. მასლოუსთან ერთად კ. როჯერსი იზიარებდა იმ შეხედულებას, რომ საჭიროა ადამიანების დახმარება, რათა მათ მაქსიმალურად გამოავლინონ თავიანთი შინაგანი პოტენციალი.

განვითარების ჰუმანისტური თეორიების მიღწევად ითვლება ის, რომ მათ ყურადღება მიაქციეს იმას, რომ ადამიანურ შესაძლებლობათა სიმდიდრე და მრავალფეროვნება გვევლინება ფსიქიკური განვითარების მნიშვნელოვან სტიმულებად. ამ თეორიის აზრით განვითარების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პარამეტრია ინდივიდის მიერ საკუთარი იდენტურობის განვითარების გაცნობიერება. მათი თვალსაზრისით ადამიანები მოქმედებენ საკუთარი ნება-სურვილების მიხედვით და მიზნის მიღწევის გზაზე ავლენენ აქტიუობასა და შემოქმედებას.

ბავშვის ფსიქიკური განვითარების შესახებ ორიგინალური შეხედულებები აქვთ გამოთქმული ქართველ ფსიქოლოგებს დ. უზნაძეს და შ. ჩხარტიშვილს., საანტირესოა დ. უზნაძის *კონცინდენციის თეორია*, რომელიც აღიარებს ბავშვის განვითარებაში შინაგანი (შემკვიდრება) და გარეგანი (გარემო)ფაქტორების ერთიანობას. ამ დებულებას, როგორც ვნახეთ, ასე თუ ისე, ვ. შტერნიც იზიარებდა, მაგრამ დ. უზნაძისა და ვ. შტერნიის თეორიებს შორის არსებითი განსხვავებაა. ვ. შტერნიის კონვერგენციის თეორიისათვის განვითარების შინაგანი და გარეგანი ფაქტორები განიხილებოდა როგორც ერთმანეთისაგან მოწყვეტილი, ერთმანეთთან დაუკავშირებელი და დამოუკიდებელი მოვლენები, რომლებიც ბავშვის განვითარების პროცესში შემთხვევით ხვდებიან ერთმანეთს. დ. უზნაძის კონცინდენციის თეორია კი მათ შორის მჭიდრო და აუცილებელ შინაგან კავშირს გულისხმობს (კონცინდენცია ნიშნავს ერთიანობას, შეთანხმებას). ის შესაძლებლობები, რომლებიც ბავშვს დაბადებისთანავე დაყვება, იმთავითვე გულისხმობს გარემოში არსებული მათი განვითარების საჭირო პირობებს. ბავშვის შინაგან ფსიქოფიზიოლოგიურ ძალებს სწორედ ამ გარემოსთან შეხედრის დროს შეუძლია ამოქმედება და განვითარება.

დ. უზნაძის მიხედვით ბავშვი რომ იბადება მასზე სწორედ ის გამღიზიანებლები იწყვეენ ზემოქმედებას, რომლებიც მოცემულ სოციალურ წრეში მიღებულ ბავშვის მოვლის წესის მიხედვით არის შერჩეული. პოტენციური სახით მოცემულ ძალთაგან ბავშვს სწორედ ისინი უვითარდება, რომლებიც აღმზრდელის, სოციალური წრის მიერაა შერჩეული, რის შედეგადაც ეს ძალები პოტენციურია მონაცემებიდან აქტუალურ თვისებებად ყალიბდებიან. როგორც ვხედავთ დ. უზნაძის მიხედვით, ყოველ ასაკობრივ საფეხურზე ბავშვის აქტუალურად მოცემული ფსიქო-ფიზიკურ ძალთა შინაარსი სოციალურადაა განსაზღვრული. დ. უზნაძე ამას უწოდებს *ასაკობრივ გარემოს*, რომელიც ბავშვის განვითარების მისეული პერიოდიზაციის კრიტერიუმი. ბავშვის ფსიქო-ფიზიკურ ძალთა განვითარება სპონტანურად ხდება, რაც ასაკობრივი კანონზომიერებების შესატყვისად ვლინდება მათ ფუნქციობის ტენდენციამში.

დ. უზნაძის მიხედვით ბავშვის განვითარების მამოძრავებელი ძალა თვით ინდივიდის ბუნებაშია და იგი არის აქტივობის მოთხოვნილება. მისი აზრით ბავშვს დაბადებიდანვე დაჰყვება ორი ძირითადი მოთხოვნილება: ა) თავდაცვის და ბ) ფუნქციობის მოთხოვნილება. როცა ინდივიდის შემკვიდრებით განსაზღვრულ სტრუქტურაში რომელიმე ფუნქცია იწყებს მომწიფებას და განვითარებას, თავს იჩენს *ფუნქციონალური ტენდენცია*, რომელიც ინდივიდს შიგნიდან სპონტანურად ასაკობრივი გარემოს შესატყვისი მოვლენისაკენ მიმართავს და მასთან ურთიერთობის პროცესში ისეთ აქტივობას განახორციელებს, რომელიც ფუნქციის მომწიფებასა და განვითარებას იწყებს.

დ. უზნაძის შემოქმედებაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ასაკობრივი გარემოს ცნებას. ახალდაბადებულ ბავშვს მშობლები განსაკუთრებულ გარემოს უქმნიან, რაც არა მხოლოდ იცავს მას მკვნიე გარეგანი ზემოქმედებებისაგან, არამედ უნარჩუნებს მას სიცოცხლესა და მისი განვითარების ოპტიმალურ

პირობებსაც ქმნის. ე.ი. ბავშვის დაბადებისთანავე მასზე ფიზიკური გარემო უშუალოდ არ იწყებს ზემოქმედებას. ფიზიკური გარემოდან მომდინარე ყველა ძლიერი გამომწვევები ისეა შერბილებული, რომ ჩველი ბავშვისათვის ასატანი ხდება. ყველა მშობელი ცდილობს ჩვილს შეუქმნას დედის მუცლის მიახლოებული პირობები, ისინი არგულირებენ ბავშვის მოქმედ ტემპერატურას, ხმაურს, სინათლეს და ა.შ. ისე, რომ ჩველი ბავშვისათვის ასატანი იყოს. შეიძლება ითქვას, დაბადებისას „ბავშვის განვითარება იმითომ ხდება შესაძლებელი, რომ იგი იმთავითვე ფიზიკურს კი არა, სოციალურ გარემოში იწყებს და განაგრძობს ცხოვრებას“. (დ. უზნაძე).

ასაკის წინსვლასთან ერთად ასაკობრივი გარემო თანდათანობით იცვლება. ყოველ ასაკს თავისი სპეციფიკური გარემო აქვს, რომელიც უპირველეს ყოვლისა, სოციალურადაა განსაზღვრული. „ბავშვის განვითარება, რომელიც მხოლოდ ორგანიზმისა და გარეგანის არსებითი კონცინდენციის ნიადაგზეა შესაძლებელი, სოციალურად განსაზღვრული ასაკობრივი გარემოს ზემოქმედების პირობებით ხორციელდება.“ (დ. უზნაძე) ასაკობრივი გარემო შესაძლებლობას იძლევა ბავშვის გარშემო ისეთი სოციალური გარემო შეიქმნას, რომელიც მის ფსიქიკურ ძალათა განვითარების შესატყვისია მოცემულ ასაკში. ამის გამო ასაკობრივი გარემოს შექმნა დაფუძნებულია ბავშვის განვითარების ასაკობრივ-ფსიქოლოგიური კანონზომიერებების ღრმა ანალიზზე.

ამრიგად, დ. უზნაძის მიხედვით, ორგანიზმში იმთავითვეა მოცემული მისი შინაგანი ძალები და ის გარემო პირობებიც, რომლებმაც ეს ძალები უნდა განავითაროს. განვითარება მხოლოდ შინაგანის და გარეგანის ერთიანობის, კონცინდენციის ნიადაგზეა შესაძლებელი. ეპირიზმს, ნატივიზმსა და ვ. შტერნის კონვერგენციის თეორიას სწორედ ეს იდეა აკლდა.

„... განვითარების ყოველ მოცემულ საფეხურზე ბავშვის აქტუალურ ძალათა შექმნა სოციალურადაა განსაზღვრული... ბავშვის ფენქციათა განვითარება, მისი სტრუქტურული თავისებურებიდან გამომდინარე და სოციალურად შერჩეულ გარე პირობათა ზემოქმედების ნიადაგზე სწარმოებს“ (დ. უზნაძე)

დ. უზნაძე თვლის, რომ ბავშვის პერიოდისაგანის მანამდე არსებული თეორიები განვითარებას ბიოლოგიურისა და სოციალურის მთლიანობითი, ერთიანი გაგების გარეშე იხილავენ. ასაკობრივი გარემო არის სწორედ ისეთი ერთიანობა, რომელშიც მოცემულია ბიოლოგიურისა და სოციალურის განუყრელი მთლიანობა და ერთიანობა.

დ. უზნაძის აზრით, ბავშვის თითოეული პერიოდის განვითარების მისი ასაკობრივი გარემო განსაზღვრავს. მაგრამ აქვე ისმება მეტად სამართლიანი კითხვა — რა განსაზღვრავს თვითონ ასაკობრივ გარემოს? რის საფუძველზე არჩევს ბავშვის სოციალური წრე სწორედ ამ ასაკისათვის დამახასიათებელ და სენზიტიურ გამღიზინებელთა სისტემას? განვითარება მხოლოდ იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი, როცა სოციალური გარემოს ზემოქმედება ცოცხალი ორგანიზმის შინაგან ძალთა განვითარების მოცემულ დონეს შეესატყვისება. ე.ი. ასაკობრივი გარემოს შექმნის არის ისაა, რომ ბავშვის, მისი შინაგანი ძალების შესატყვისმა

ძალებს იმოქმედოს. დ. უზნაძის მიხედვით ასაკობრივი გარემოს სტიმულების შერჩევა დამოკიდებულია ბავშვის ფსიქო-ფიზიკურ შესაძლებლობათა განვითარების დონესა და ხასიათზე მოცემულ ასაკში. „... ერთი მხრივ ბავშვის ძალთა განვითარება მასზე მოქმედ ასაკობრივ გარემოზე დამოკიდებული, ხოლო მეორე მხრივ, პირიქით, თვითონ ასაკობრივი გარემოს შინაარსი ბავშვის ძალთა განვითარების დონით განისაზღვრება“ (დ. უზნაძე)

შ. ჩხარტიშვილის აზრით განვითარების უშუალო და უახლესი მიზეზია თვით ბავშვის აქტივობა და არა ქცევის, აქტივობის სუბიექტური (შინაგანი) და ობიექტური (გარეგანი) შესაძლებლობები. ეს შესაძლებლობები განვითარებაზე მოქმედებენ იმდენად, რამდენადაც ისინი აქტივობის ძირითად პირობებს წარმოადგენენ და, ყოველი კონკრეტულ შემთხვევაში, მისი მდგომარეობის თავისებურებას განსაზღვრავენ. „...მოცემული შინაგანი და გარეგანი შესაძლებლობებიდან ფაქტიურად აღმოცენდება .თუ არა ქცევის რეალური პროცესი, რომელმაც განვითარება უნდა გამოიწვიოს, ეს ამ შესაძლებლობებზე არაა დამოკიდებული... შეიძლება განვითარების კარგი შინაგანი და გარეგანი პირობები არსებობდეს, მაგრამ განვითარება მინც არ მოხდეს, თუ ინდივიდმა ეს პირობები არ გამოიყენა და მათ ნიადაგზე შესაბამისი აქტივობა არ განახორციელა“. (დ. უზნაძე)

შ. ჩხარტიშვილის აზრით განვითარების პრობლემა არ გადაწყდება ქცევის წყაროების მხედველობაში მიუღებლად, რომელიც მოიცავს ინდივიდის მოთხოვნილებებსა და ნებლობით სფეროს. იგი აქტივობის შინაგანი ფაქტორის ქვეშ გულისხმობს ქცევის ფსიქო-ფიზიკურ შესაძლებლობებს და მათ მოძრაობაში მომყვან წარმმართველ ძალებს-მოთხოვნილებებს.

შ. ჩხარტიშვილი ეთანხმება დ. უზნაძეს იმაში, რომ განვითარების წარმმართველი ქცევის მამოძრავებელი ძალა არის ინდივიდის ბუნებაში არსებული ფუნქციონალურ სტრუქტურაში აღძრული აქტივობის მოთხოვნილება. მისი აზრით ეს მოთხოვნილება განვითარების დასაწყის ეტაპზე ღიაა და ფუნქციონალური სტრუქტურისათვის შესაძლო რომელიმე კონკრეტულ ფორმაში არაა დიფერენცირებული. ეს ხდება თანდათანობით, როცა იგი იმ კონკრეტულ, კერძო მოქმედებაში ფიქსირდება, რომელშიც უფრო ხშირად უხდება დაკმაყოფილება.

მოთხოვნილებათა გარეშე ფსიქო-ფიზიკური შესაძლებლობები არ განვითარდებიან. აქტივობა, რომელიც განვითარებას იწვევს, შეიძლება ფუნქციონალური მოთხოვნილებითაც აღიძრას და საგნობრივითაც. მაგრამ მომწიფების პროცესი ძირითადად იმ აქტივობაში მიმდინარეობს, რომელიც თვით მომწიფების პროცესში მყოფი შესაძლებლობებიდან მიმდინარე ფუნქციონის მოთხოვნილებას მიჰყავს. განვითარების პირველი და მამოძრავებელი ძალაა აქტივობის მოთხოვნილება, რომელიც გამოხატავს სიცოცხლის ბუნებას.

შ. ჩხარტიშვილი განვითარების პროცესს იხილავს განწყობის ფსიქოლოგიის თვალსაზრისით. ინდივიდი დაბადებიდან გამოუყოფა და უპირისპირდება გარემოს. მათ შორის არსებული პირველადი ერთიანობა არასოდეს წყდება. იცვლება მხოლოდ მისი ფორმა და შინაარსი. ინდივიდის მთელი ცხოვრება და განვითარება ამ დაპირისპირებაში, ამ ერთიანობის შიგნით არსებულ წინააღმდეგობათა დაძლევის

გზით მიმდინარეობს. განვითარების მამოძრავებელი ძირითადი წინააღმდეგობა უნდა ვეძიოთ დაპირისპირებულთა ერთიანობის შიგნით და არა მისი რომელიმე მხარის შინაგან ბუნებაში. აქტივობა არის ის ერთიანობა, რომელშიც ინდივიდი და გარემო უპირისპირდებიან ერთმანეთს, სადაც თავს იჩენს ის წინააღმდეგობა, რომელიც სწორედ განვითარების პროცესს ამოძრავებს.

ქცევის უშუალო და უახლოესი მიზეზი არის განწყობა, რომელიც მის ყველა თავისებურებას განსაზღვრავს. ფსიქიკური განვითარების საკითხთან დაკავშირებით ინდივიდის მოთხოვნილებანი, აქტივობის ფსიქო-ფიზიკური შესაძლებლობანი და შესატყვისი ობიექტური პირობები განწყობის მთლიან მდგომარეობაში მოდიან ერთმანეთთან ისეთ მიმართულებაში, რომელიც განვითარებისთვისაცაა აუცილებელი. როცა რომელიმე შინაგანი შესაძლებლობა იწყებს განვითარებას, მისგან წარმოიქმნება აქტივობის ანუ ფუნქციონის მოთხოვნილება, რომლის საფუძველზეც ხორციელდება ის აქტივობა, რომელმაც ფუნქციონის მოთხოვნილება უნდა დააკმაყოფილოს და განვითარება უზრუნველყოს. აღზრდის წამყვანი როლი განვითარებაში იმაში მდგომარეობს, რომ იგი სიტუაციას ისეთ ფორმას აძლევს, რომელიც ბავშვს შესატყვისი აქტივობისას განწყობას ადვილად უქმნის, მისი დახმარებით შინაგანი შესაძლებლობები ადვილად ნახულობენ იმ სიტუაციურ მიმართულებებს, რომელზედაც უნდა აიგოს აქტივობა. ბავშვის ფსიქიკის განვითარების ძირითადი პირობა და ფაქტორია მისი ადამიანთა საზოგადოებაში ცხოვრება. ადამიანური ურთიერთობის გარეშე ბავშვის ფსიქიკის განვითარება არ მოხდება. ამის აშკარა მაგალითია ცხოველთა გარემოში გაზრდილი ბავშვები, რომლებსაც ჰქონდათ ადამიანური ბიოლოგიური მექვიდრობა, მაგრამ მოკლებულნი იყვნენ ადამიანურ სოციალურ ურთიერთობებს. ამის გამო ისინი ვერ შეტყვევებდნენ, არ ჰქონდათ განვითარებული ინტელექტი, ადამიანური გრძნობები, თვითცნობიერება, ბავშვის ფსიქიკური განვითარება ხდება როგორც უშუალო გარემოცვით (ოჯახი, თანატოლები, ნათესავები, მეზობლები), ასევე უმთავრესად, ფართო სოციალური გარემოს (მასობრივი ინფორმაციის სხვადასხვა საშუალებები, ცხოვრებისეული გარემოებები) გავლენით.

ბავშვის ფსიქიკის განვითარების მამოძრავებელი ძალები რთული და მრავალფეროვანია. ბავშვის ფსიქიკური განვითარების უშუალო მამოძრავებელია ახალსა და ძველს შორის არსებული წააღმდეგობა, რომელიც აღმოცენდება და დაიძლევა სწავლებისა და აღზრდის პროცესში. ასეთ წინააღმდეგობას მიეკუთვნება წინააღმდეგობა ახალ მოთხოვნილებებსა და მათი დაკმაყოფილების შესაძლებლობებს შორის, წინააღმდეგობა უფროსების მოთხოვნებსა და ბავშვის ფსიქიკური განვითარების დონეს შორის და ა.შ. ასეთი წინააღმდეგობების გადალახვის პროცესში ბავშვის ფსიქიკის განვითარება უფრო მაღალ დონეზე ადის.

ყოველი წინააღმდეგობის მოხსნა ხდება ფსიქიკური მოქმედების უფრო მაღალი ფორმების განვითარებით, რის შედეგადაც ბავშვი ფსიქიკური განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე გადადის. მოთხოვნილების დაკმაყოფილებით წინააღმდეგობა იხსნება, მაგრამ დაკმაყოფილებული მოთხოვნილება ხდება ახალ მოთხოვნილებებს. ერთი წინააღმდეგობა იცვლება მეორეთი – განვითარება არ ჩერდება, იგი გრძელდება.

ბავშვის ფსიქოლოგიური მზაობა სასკოლო
ცხოვრებისათვის

ბავშვის სასკოლო ცხოვრების დაწყებისათვის ფსიქოლოგიურ მზაობას საფუძველი სკოლამდელ ასაკში ეყრება. სკოლამდელი ასაკი ბავშვის მრავალი თვისებისა და ფუნქციის განვითარების სენზიტური, ხელსაყრელი პერიოდია.

აღზრდის თანამედროვე სისტემაში უმცროსი სასკოლო ასაკი ჩვენს ქვეყანაში იწყება ექვსი წლიდან. იყო პერიოდები, როცა სწავლის საწყისი ასაკი რვა, ხოლო დიდი ხნის განმავლობაში შეიძლეოდა იყო. უნდა აღინიშნოს, რომ სასკოლო სწავლის დასაწყისი, ქრონოლოგიური საზღვრები არ შეიძლება ჩათვალოს საბოლოოდ გადაწყვეტილად. სწავლის დასაწყისი ასაკი შეიძლება შეიცვალოს იმის მიხედვით, თუ როგორ შეიცვლება დაწყებითი განათლების მიზნები და ამოცანები ზოგადი განათლების სისტემაში. ამიტომ სულაც არაა გამორიცხული, რომ რამდენიმე ათეული წლის შემდეგ სასკოლო სწავლის საწყისმა ასაკმა რამდენადმე დაიწიოს.

სკოლაში შესვლა ბავშვის ცხოვრების გარდატეხის მომენტია. მისი ძირითადი თავისებურება ისაა, რომ უზრუნველი ბავშვობა დამთავრდა და ამიერიდან იგი მოსწავლე ხდება. ეს თავისებური გარდამავალი მომენტია, როდესაც ბავშვებში ჯერ კიდევ შერწყმულია სკოლამდელისა და მოსწავლის თავისებურებები. ეს ასაკი ძალიან მდიდარია განვითარების ფარული შესაძლებლობებით. უმცროს სასკოლო ასაკში საფუძველი ეყრება პიროვნების ბევრ ფსიქიკურ თვისებას.

სასკოლო ცხოვრების დასაწყისისათვის მზაობა განისაზღვრება ბავშვის ანატომიურ-ფიზიოლოგიური და ფსიქიკური განვითარების მიღწეული დონითა და პიროვნების თავისებურებებით. რა თქმა უნდა მნიშვნელოვანია ის, რომ ბავშვი სკოლაში შევიდეს ფიზიკურად ჯანმრთელი. ამიტომ განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს მის გაჯანსაღებას, ნერვული სისტემის გამაგრებას. ცნობილია, რომ ხშირად კარგი ინტელექტუალური მონაცემების ბავშვები სუსტი ჯანმრთელობის გამო ვერ ერთვებიან სასკოლო ცხოვრებაში. ამ ასაკში ბავშვის ფიზიკური განვითარების ერთ-ერთი მთავარი მაჩვენებელია ამტანობა და გამძლეობა. ეს თვისებები მჭიდროდაა დაკავშირებული შრომისუნარიანობასა და მუშაობისუნარიანობასთან, რაც სასწავლო-სააღმზრდელო პროცესის წარმატების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პირობაა. სასწავლო ცხოვრების დაწყება ბავშვებისაგან მოითხოვს არა მარტო მნიშვნელოვან ინტელექტუალურ დაძაბვას, არამედ დიდ ფიზიკურ გამძლეობას.

ასაკობრივი ფსიქოლოგია თვლის, რომ ბავშვის სასკოლო ცხოვრებისათვის მომზადების საქმეში პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა ენიჭება მის ფსიქოლოგიურ მზაობას. ეს გამოიხატება ბავშვის ისეთი ფსიქიკური პროცესებისა და პიროვნული თვისებების განვითარების დონის მიღწევაში, რომელიც აუცილებელია დაწყებით კლასებში წარმატებით სწავლისა და ახალ პირობებში ადაპტაციისათვის. სწავლისათვის ფსიქოლოგიური მზაობის შინაარსი განისაზღვრება იმ სისტემით,

რომელსაც ბავშვის წინაშე სკოლა აყენებს. ეს მოთხოვნები მნიშვნელოვნად განსხვავდება საბავშვო ბაღში არსებული მოთხოვნებისაგან. ეს დაკავშირებულია ბავშვის სოციალური მდგომარეობის შეცვლასთან, იმ ახალ როლთან, რომელიც მან დაიკავა სკოლაში შესვლასთან დაკავშირებით. ესაა მოსწავლის როლი.

პირველკლასელისაგან ახლა მოითხოვენ გაცილებით მეტ დამოუკიდებლობას, ორგანიზებულობას და საკუთარი ქცევის მართვის უნარს.

სკოლაში შესვლით იცვლება გარემომოწყობებთან დამოკიდებულებაც. მასწავლებელი ბავშვებს გაცილებით მკაცრად ეყრება, კიდრე მათ აღმზრდელი ეყრობოდა. მას სახლშიაც სხვანაირად ექცევიან - ახლა იგი პატარა „მზრდელია“, რომელსაც თავისი „საქმე“ უფლებები და მოვალეობები გააჩნია. პირველკლასელის ცხოვრების მთავარი შინაარსი სწავლაა. სწავლა მისი ქცევის ძირითადი ფორმაა. ბავშვები თავიანთ მარცხს და წარმატებებს სწავლაში განსაკუთრებით მძაფრად განიცდიან. უფროსების ბავშვებისადმი დამოკიდებულებაც ძირითადად იმით განისაზღვრება, თუ როგორ სწავლობენ ისინი. ახლა სწავლა არა მხოლოდ ცოდნის შექენისა და ინტელექტუალური განვითარების საფუძველია, არამედ პიროვნების ჩამოყალიბების პირობაცაა. აღნიშნული გარემოება კიდევ უფრო ზრდის ბავშვის სკოლისათვის ფსიქოლოგიური მზაობის როლსა და მნიშვნელობას. უფროსი სკოლამდელი სკოლისათვის მზად უნდა იყოს შემეცნებითი ფსიქიკური პროცესების განვითარების, ნებელობითი და ეთიკურ-ემოციური სფეროს გარკვეული დონით. მას უნდა ჰქონდეს აგრეთვე გამოქმუშავებული უმცროსკლასელის სოციალური პოზიცია.

ბავშვის სკოლისათვის ინტელექტუალური მზაობა გამოიხატება იმაში, რომ მას ამ ასაკში სკოლამდელთან შედარებით ინტელექტუალური განვითარების უფრო მაღალი დონე უნდა გააჩნდეს. დიდი ხნის განმავლობაში ინტელექტუალური განვითარების შესახებ მსჯელობდნენ ბავშვის მიერ შეთვისებული ცოდნა ჩვევების მოცულობისა და რაოდენობის მიხედვით. მათ შორის ერთმნიშვნელოვანი, პირდაპირი დამოკიდებულება არ აღინიშნება. რა თქმა უნდა, განსაზღვრული თვალსაწიერი, კონკრეტული ცოდნის მარაგი აუცილებელი ფუნდამენტია ბავშვის განვითარებისათვის. სასკოლო პროგრამის დაძლევა და ათვისება ბავშვისაგან მოითხოვს პირველ რიგში შედარების, ანალიზის, სინთეზის, განზოგადების და დასკვნის უნარს, შემეცნებითი პროცესების განვითარების გარკვეულ დონეს, რთული საგნებისა და მოვლენების დაფერენციალური აღქმის უნარს.

დიდი მნიშვნელობა აქვს ბავშვის მიერ გარკვეულ უნართა განვითარების დონეს, რომელიც მნიშვნელოვნად უწყობს ხელს სასკოლო წარმატებას. დამახასიათებელი თავისებურებაა სასწავლო ამოცანის გამოყოფა და ბავშვის ქცევის დამოუკიდებელი მიზნად გადაქცევა. ასეთი ოპერაცია სკოლაში შემსვლელისაგან მოითხოვს არა მხოლოდ ინტელექტუალური განვითარების განსაზღვრულ დონეს, არამედ სამყაროსადმი შემეცნებითი დამოკიდებულების, მის მიერ შემწეული სიახლის მიზნობა ძებნის უნარს. ზოგიერთ ბავშვს შემეცნებითი მოთხოვნილება უფრო აქვს გამოხატული და ატარებს თეორიულ ხასიათს, ხოლო სხვები პრაქტიკული. საყოფაცხოვრებო მოთხოვნილებებთან უფროა

დაკავშირებული. პედაგოგის თვალს არ უნდა გამოეპაროს კლასის ასეთი „თეორეტიკოსები“ და „პრაქტიკოსები“. ეს თეორეტიკოსები აშკარა „რატომელები“ არიან.

ბავშვის სკოლისათვის ინტელექტუალური მომწიფება მნიშვნელოვანი, მაგრამ არა ერთადერთი ფაქტორია. ბავშვის სკოლისათვის ფსიქოლოგიური მზაობა, როგორც აღნიშნეთ, გულისხმობს აგრეთვე ახალი „სოციალური პოზიციის“ ჩამოყალიბებას. ამიტომ სკოლისათვის სოციალურ-ფსიქოლოგიურ მზაობს ვანსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. ესაა მოსწავლის მდგომარეობა, რომელსაც სკოლამდელთან შედარებით საზოგადოებაში სხვა უფლებები და მოვალეობა გაუჩნდა. ასეთი სახის პიროვნული მზაობა გულისხმობს ბავშვის სკოლისადმი, სასწავლო ქცევისადმი, მასწავლებლისადმი და საკუთარი თავისადმი სპეციფიკურ დამოკიდებულებას. თუ ბავშვს არ გააჩნია მოსწავლის სოციალური პოზიცია, რაც არ უნდა მაღალი ინტელექტუალური განვითარებისა და ცოდნის დონე ჰქონდეს, მას სწავლა ძალიან გაუჭირდება. სწავლისათვის პიროვნული და ინტელექტუალური მზაობა არ ემთხვევა ერთმანეთს.

სერიოზული ყურადღება უნდა მიექცეს ბავშვის სკოლისათვის მომწიფების ნებელობით მხარეს. მომავალ პირველკლასელს სკოლაში დაძაბული შრომა ელის. ახლა მან უნდა გააკეთოს არა მარტო ის, რაც მას სურს, არამედ ის, რასაც მისგან მოითხოვს მასწავლებელი, რეჟიმი, სასკოლო პროგრამა. იმისათვის, რომ გააკეთო არა მარტო სასიამოვნო, არამედ აუცილებელიც, საჭიროა ნებისყოფის დაძაბვა, საკუთარი ქცევის მართვა. ამისათვის ბავშვი უნდა შეეაჩვიოთ თანდათან გართულებული სიძნელეების გადალახვას.

ბავშვის სასკოლო ცხოვრებისათვის მზაობას შ. ჩხარტიშვილიც სამი თვალსაზრისით იხილავს. მისი აზრით მომწიფებას აქვს სამი მხარე: ა) ფიზიკური, ბ) ინტელექტუალური და გ) სოციალურ-პიროვნული ანუ ვოლიტური. ბავშვი სასკოლო სწავლის დაწყებისათვის მაშინაა მზად, როცა მისი ფიზიკური, ინტელექტუალური და სოციალურ-პიროვნული მომწიფების დონე ისეთია, რომ მას უმტკივნეულოდ შეუძლია მიიღოს და აიტანოს ის ფიზიკური, ინტელექტუალური და სოციალურ-პიროვნული დატვირთვა, რომელსაც ბავშვს სასკოლო ცხოვრება უყენებს.

სასკოლო სწავლისათვის ინტელექტუალური მომწიფება ნიშნავს, რომ ბავშვის ინტელექტუალური ოპერაციები იმდენადაა მომწიფებული, რომ მას მასწავლებლის დახმარებით შეუძლია პირველკლასელის პროგრამით გათვალისწინებული მასალის გაგება-ათვისება და დამახსოვრება. უპირველეს ყოვლისა აუცილებელია ბავშვი ასერხებდეს სასწავლო მასალის აღქმას, წარმოსახვაში მოცემული თვალსაჩინო მოკლენების ობიექტივაციას, ელემენტარულ ანალიზს, სინთეზს, განყენებასა და განზოგადებას. ანალიზისა და სინთეზის ელემენტარული დონის გარეშე ბავშვი წერა-კითხვასაც კი ვერ დაეუფლება. სასკოლო სწავლება იწვევს მოსწავლეთა ინტელექტუალური ძალების მაღალ აქტივობას, რაც თავის მხრივ ამ ძალთა განვითარებას იწვევს. ამ ძალების მაქსიმალური ამოქმედება კი დიდადაა დამოკიდებული ბავშვის ფიზიკურ განვითარებაზე, რასაც სასკოლო ცხოვრება

ადახელსაყრელ პირობებს უქმნის. საქმე იმაშია, რომ პროგრამული მასალის ათვისების დროს (გაკვეთილებზე თუ სამინაო დავალებების შესრულებისას) ბავშვი მოკლებულია ფიზიკური განვითარების ძირითად წყაროს - მოტორული აქტივობას. ამ ასაკის ბავშვს კი ამდენი ფიზიკური უმოქმედობის ატანა ძალიან უჭირს.

ბავშვის სკოლისათვის ფიზიკური მომწიფებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს მისი ძვალ-ხრტილოვანი და კუნთური სისტემის მომწიფების ღონეს. მაგრამ უპირატესობა აგზნებისა და შეკავების რეგულაციის უნარს ენიჭება. ამ ასაკში ბავშვის ნერვული სისტემის დავტირთვას იწვევს არა აქტივობა, არამედ - შეკავება. ამიტომ; როცა ბავშვის სკოლისათვის ფიზიკური მომწიფების საკითხი დგება, უწინარეს ყოვლისა მხედველობაში უნდა მივიღოთ შეუძლია თუ არა ბავშვის ნერვულ სისტემას აიტანოს ის დატვირთვა (შეკავება), რომელიც გაკვეთილზე უნდა განახორციელოს.

მხოლოდ ფიზიკური და ინტელექტუალური შესაძლებლობანი სასკოლო სწავლას ვერ უზრუნველყოფს. მათთან ერთად სათანადოდ უნდა იყოს მომწიფებული სოციალური პიროვნებაც. როგორც აღვნიშნეთ, ბავშვის სასკოლო სწავლის დასაწყებად ინტელექტუალურად მაშინაა მომწიფებული, თუ მისი აღქმა, მეხსიერება, ყურადღება, აზროვნება ისეა განვითარებული, თუ მან მოინდომა, შეუძლია საპროგრამო მასალის დაძლევა, სწავლა მაგრამ მოინდომებს თუ არა იმის აღქმას, დამხსოვრებას, გაგებასა და დასწავლას, რასაც მისგან მასწავლებელი მოითხოვს. ეს დამოკიდებულია სასკოლო ცხოვრებისათვის მომწიფების სოციალურ-პიროვნულ ასპექტზე, რაც იმას გულისხმობს, რომ ბავშვი შინაგანად მხადაა სოციალური მოთხოვნების სავალდებულო შესრულებისათვის.

ბავშვის სკოლისათვის მომწიფების ამ სამ ასპექტს შორის არსებობს გარკვეული მიმართება და როცა ეს მიმართება დაცულია, მაშინ ბავშვი ჰარმონიულადაა განვითარებული. სამწუხაროდ ეს ჰარმონია ყოველთვის არაა დაცული, რომელიმე მხარე ხანდახან ჩამორჩება ან წინ უსწრებს სხვებს.

შ. ჩხარტიშვილი გამოყოფს ექვსი წლის ბავშვის სკოლისაკენ მისწრაფების რამდენიმე მოტივს:

1) *სწავლისაკენ მისწრაფების მოტივი*. სკოლამდელი ასაკის ბოლოსთვის ბავშვის საგრძნობლად აქვს განვითარებული ინტელექტუალური ძალები და მათთან დაკავშირებული სწავლისათვის საჭირო აქტივობის მოთხოვნილება. ამ მოთხოვნის დაკმაყოფილების ყველაზე საუკეთესო პირობას სკოლა წარმოადგენს;

2) *სწავლისა და ცოდნის ობიექტური ღირებულების წვდომა*. სკოლამდელი ასაკის ბავშვის ქცევის ძირითადი ფორმა თამაშია. ბავშვი, არსებითად, თამაშით ცხოვრობს და ვითარდება. მაგრამ იგი კარგად ხედავს, რომ უფროსები თამაშთან შედარებით სწავლას მეტ ფასსა და ღირებულებას ანიჭებენ. ამავე დროს მას ინტელექტუალური ძალების აქტივობის საკმაოდ ინტენსიური მოთხოვნილებაც აქვს და იგი ბუნებრივად იღებს სკოლის მიმართულებას.

3) *სოციალური კონტაქტების გაფართოების ინტერესი*. ექვსი წლის ბავშვის

უკვე აღარ აკმაყოფილებს ორ-სამ წეკრიანი ხანმოკლე დაჯგუფებები.

4) *ცნობისმოყვარეობა*. ამ მიმართულებით სკოლა განსაკუთრებულ ადგილს იჭერს. სკოლის ცხოვრების მიმზიდველი ეპიზოდების შესახებ მას ბევრი ესმის მშობლების, მეზობლებისა და უფროსი და-ძმებისაგან;

ბავშვის სკოლაში შესვლასთან დაკავშირებით გამოიყოფა სამი სახის სიძნელე:

ა) *სასკოლო რეჟიმის თავისებურებები*. ესაა თავის დროზე გაღვივება, ვაკეთილებზე წყნარად და სწორად ჯდომა, საშინაო დავალებების დროული შესრულება და ა.შ. თვლიან, რომ ფსიქო-ფიზიოლოგიური თვალსაზრისით პირველკლასელთა უმრავლესობა მზადაა შესატყვის ქცევათა ფორმირებისათვის. აუცილებელია მხოლოდ ის, რომ მშობლებმა და მასწავლებლებმა გასაგებად და ცხადად ჩამოაყალიბონ ახალი მოთხოვნები და გააკონტროლონ მისი შესრულება.

ბ) *მასწავლებელთან და ოჯახთან დამოკიდებულების თავისებურება*. მასწავლებელი, როგორი თბილი და აღწრსიანიც არ უნდა იყოს იგი, მაინც მკაცრი დამრიგებელია, რომელიც არ უშვებს გარკვეული წესებიდან რაიმე გადახვევას. ბავშვებს ამის გამო მასწავლებლის მიმართ უჩნდებათ ერთგვარი მოკრძალების განცდა.

სკოლაში შესვლასთან ერთად იცვლება ბავშვის მდგომარეობა ოჯახში. მშობლებმა ახლა ანგარიში უნდა გაუწიონ მის დღის რეჟიმს. ბავშვს უჩნდება ახალი ვალდებულებები და უფლებები. თუმცა, უნდა ვეცადოთ, რომ ბავშვმა მეტისმეტად არ გააზვიადოს თავისი სასკოლო კოლიზიები

გ) *„სწავლის მოყვრება“*. ეს პროცესი იწყება სასწავლო წლის შუა პერიოდთან. სწავლების პროცესი პირველ კლასში ისეა აგებული, რომ ბავშვები იღებენ ამა თუ იმ ცოდნას მზა სახით, რომელიც უნდა დაიმასსოვრონ. სპეციალურად არ განიხილება ამ ცოდნის საჭიროება, მისი პრაქტიკული გამოყენების საკითხი. ამის გამო ბავშვის შემეცნებითი აქტიუობა ერთგვარად შეზღუდულია. ბავშვი ეჩვევა სკოლის გარეგან ატრიბუტებს და მას უქრება და უძნელდება პირველადი სწრაფვა სკოლისაკენ, რის შედეგადაც მას უჩნდება უხალისობა და გულგრილობა. ამ მოვლენიდან გამოსავალია სასწავლო-შემეცნებითი ამოცანების გართულება, ბავშვის წინაშე დავალებათა ისეთი სისტემის შექმნა, რომელიც მოითხოვს მისი გადაწყვეტის უფრო აქტიური გზებისა და საშუალებების ძიებას.

სკოლაში შესვლის პირველი დღეები მეტად ფაქიზი და თავისებურია ბავშვებისათვის. იგი დიდი იმედებითა და მოლოდინით მიდის სკოლაში და მისი სულიერი განწყობილებაც აწეულია. ბავშვი რომ სახლში სკოლისა და მასწავლებლის სიყვარულით დაბრუნდეს, საჭიროა პირველ ხანებში ინტელექტუალურზე მეტი ემოციური საზრდო მიეცეს.

ასაკობრივი პერიოდიზაციის პრობლემა ასაკობრივი ფსიქოლოგიის ერთ-ერთი ცენტრალური, მაგრამ ჯერ-ჯერობით ბოლომდე დაუმუშავებელი პრობლემაა. ასაკობრივი ფსიქოლოგიის ისტორიას რომ თვალი გადავაკოთ, აღმოვაჩინებთ ასაკობრივი პერიოდიზაციის მრავალ ცდას, სადაც პერიოდიზაციის კრიტერიუმად სხვადასხვა ასპექტი იქნა წამოყენებული და ამის გამო პერიოდიზაციათა მრავალფეროვნება მივიღეთ. ყოველი მომდევნო პერიოდიზაციის ცდამ წინა პერიოდიზაციის მხოლოდ ნაკლებ მითითა. პერიოდიზაციის ძირითადი სიძნელე მისი კრიტერიუმის, საფუძვლის მონახვაა. პერიოდიზაციის თანამედროვე ცდებიც ვერ აცდება ამგვარ კრიტიკას.

რა არის ასაკი? სწორი პასუხი ამ კითხვაზე იმაზე დამოკიდებული, თუ როგორაა გაგებული ადამიანის ზოგადი ბუნება;

ისტორიული განვითარების პროცესში იცვლებიან ის საერთო პირობები, რომელშიც ბავშვი ვითარდება, იცვლება სწავლების შინაარსი და მეთოდები. ყოველივე ეს გაეღწენას ახდენს ბავშვის განვითარების ეტაპობრივ ცვლილებებზე. თითოეული ასაკი თავისთავად ფსიქიკური განვითარების თვისობრივად ახალი, განსხვავებული ეტაპია და ხასიათდება მრავალი სპეციფიკით, რომელიც ერთობლივად ქმნის ბავშვის პიროვნების სტრუქტურის სპეციფიკასა და თავისებურებებს მისი განვითარების მოცემულ ეტაპზე.

ლ. ვიგოტსკი ასაკს განიხილავდა როგორც განვითარების განსაზღვრულ ეპოქას, ციკლს ან საფეხურს, როგორც განვითარების შედარებით დახშულ პერიოდს, რომლის მნიშვნელობა განისაზღვრება მისი ადგილით განვითარების საერთო ციკლში და, რომელშიც განვითარების ზოგადი კანონები ყოველთვის თავისებურად არიან გამოხატული. ერთი ასაკობრივი საფეხურიდან მეორეზე გადასვლისას წარმოიშობა ახალი წარმონაქმნი, რომელიც წინა საფეხურზე, სტადიაზე არ არსებობდა. ასაკის თავისებურებანი კი განისაზღვრება მრავალი პირობათა ერთობლიობით: მოთხოვნილებათა სისტემა (ყველა ასაკში სპეციფიკური), გარემომოქმედებთან დამოკიდებულების თავისებურება (სპეციფიკური დამოკიდებულება თანატოლებთან და უფროსებთან), ცოდნისა და მოქმედიანობის ტიპი, რასაც იგი ამ მონაკვეთში დაუფლება და ამ ცოდნის შეთვისების წესებიც.

ასაკის თავისებურებებისა და სპეციფიკის განსაზღვრული გარე პირობები ბავშვზე, უშუალოდ არ მოქმედებენ. ასაკის სპეციფიკას განსაზღვრავს გარეგან და შინაგან პირობათა ერთობლიობა, ხოლო მათ შორის არსებული მიმართების შეცვლა განაპირობებს შემდგომ ასაკობრივ საფეხურზე გადასვლის აუცილებლობას. ამრიგად, ასაკი ხასიათდება ცხოვრების პირობების თავისებურებებით. ბავშვის განვითარების მოცემულ ეტაპზე წარმოდგენილი მოთხოვნილებებით, გარემომოქმედ ადამიანებთან მისი დამოკიდებულების თავისებურებებით, პიროვნების ფსიქოლოგიური სტრუქტურის განვითარების დონით, მისი ცოდნისა და აზროვნების საფეხურებით და განსაზღვრულ ფიზიოლოგიურ თავისებურებათა ერთობლიობით.

ასაკის სპეციფიკის განმსაზღვრელ ერთ-ერთ ძირითად ფაქტორს ბავშვის ცხოვრების პირობების, აღზრდისა და სწავლების ფორმების ცვალებადობა წარმოადგენს. სასწავლო მეცადინეობამ საბავშვო ბაღში, სკოლისათვის მოსამზადებელმა მუშაობამ არსებითად შეცვალა სკოლამდელი ასაკის საზღვრები და შინაარსი. ფსიქოლოგიურ-პედაგოგიურმა კვლევა-ძიებითა გამოცდილებამ და სრულყოფილი პროგრამებით სწავლების შედეგებმა გვიჩვენეს, რომ სასწავლო პროცესის გარკვეული ორგანიზაციის შემთხვევაში სწავლების შინაარსისა და მეთოდების შეცვლით არსებითად იცვლება უმცროს მოსწავლეთა ასაკობრივი თავისებურებანი. ამიტომ უკანასკნელ ხანს ასაკობრივ და პედაგოგიურ ფსიქოლოგიაში ხშირად მიმართავენ პედაგოგიურ კრიტერიუმებზე დაფუძნებულ ასაკობრივ პერიოდიზაციას. ამ თვალსაზრისით ბავშვების ასაკს ყოფენ სკოლამდელ და სასკოლო პერიოდებად.; სასკოლო ასაკი კი. თავის მხრივ იყოფა სამ დიდი პერიოდად:

- 1) უმცროსი სასკოლო, ანუ დაწყებითი სკოლის ასაკი I - II- III კლასები;
- 2) საშუალო სასკოლო ასაკი - IV - V - VI - VII- VIII კლასები
- 3) უფროსი სასკოლო ასაკი IX- X XI კლასები.

ამ დაყოფას შეესაბამება პერიოდები:

ა) უმცროსი სასკოლო ასაკი ბ) გარდამავალი ასაკი, რომელიც თავის მხრივ იყოფა უმცროს და უფროს მოზარდებად და გ) ჭაბუკობის ასაკი. ჭაბუკობის ასაკის იმ პერიოდს, რომელსაც ბავშვით სკოლაში ატარებს, ეწოდება ადრეული ჭაბუკობა. მიუხედავად იმისა, რომ პერიოდიზაციის ეს ფორმა ძალიანაა გავრცელებული და აღიარებული, მას აქვს არსებითი ხასიათის ნაკლი. უპირველეს ყოვლისა იგი ასახავს განათლების დაწესებულებების არსებულ სისტემას და არა ნამდვილ, ჭეშმარიტ ასაკობრივ თავისებურებებს. საჭიროა მხედველობაში მივიღოთ ის გარემოება, რომ ზოგადი ასაკობრივი თავისებურებანი წარმოადგენს გასუალების გზით მიღებულ დახასიათებებს. პედაგოგიურ მუშაობაში აუცილებელია ბავშვთა ასაკობრივ მანევრებლებთან ერთად გავითვალისწინოთ აგრეთვე ინდივიდუალური თავისებურებებიც, რომელიც შეიძლება არსებითად განსხვავდებოდეს ერთმანეთისაგან ერთსა და იმავე ასაკის ბავშვებში.

ბავშვის ორგანიზმი განუწყვეტლივ იზრდება და ვითარდება. ონტოგენეზის პირობებში აღმოცენდება სპეციფიკური ანატომიური და ფუნქციონალური თავისებურებანი, რომელსაც მარტივად ასაკსაც უწოდებენ. ამის შესაბამისად აღამიანის ცხოვრებისეული ციკლი შეიძლება დაეყოთ პერიოდებად, ანუ ეტაპებად. ამ პერიოდებს შორის მკვეთრად გამოყოფილი საზღვრები არაა და ისინი მნიშვნელოვანწილად პირობითია. მაგრამ ასეთი პერიოდების გამოყოფა აუცილებელია, რადგან ერთი და იგივე კალენდარული (საპასპორტო), მაგრამ სხვადასხვა ბიოლოგიური ასაკის ბავშვები განსხვავებულად რეაგირებენ სასწავლო თუ შრომით დატვირთვაზე. ამასთან ერთად მათი სპორტული მუშაობისუნარიანობაც შეიძლება მეტ-ნაკლები იყოს რაც აუცილებლად გასათვალისწინებელია მათი სწავლა-აღზრდის პროცესში.

საპასპორტო ასაკისაგან განსხვავებით, სადაც ასაკთაშორისი ინტერვალი

ერთი წელია, ბიოლოგიური (ანატომიურ-ფიზიოლოგიური) ასაკი მოიცავს ადამიანის ცხოვრების რამდენიმე წელს, რომელშიც ხდება განსაზღვრული ბიოლოგიური ცვლილებები.

რა კრიტერიუმები უნდა დაედოს საფუძვლად ასაკობრივ პერიოდიზაციას? როგორც აღვნიშნეთ, ამ საკითხში დღემდე არაა შემუშავებული ერთიანი აზრი. ზოგი ავტორი პერიოდიზაციას საფუძვლად უდებს სქესობრივი ჯირკვლების მომწიფებას, ორგანიზმისა და ქსოვილების ზრდის სისწრაფესა და დიფერენციაციას, მეორენი ჩონჩხის გაძლოვანების დონეს (ძლოვანი ასაკი). პერიოდიზაციის კრიტერიუმებად ასასივლენებ აგრეთვე ისეთ ნიშნებსაც, როგორცაა ცენტრალური ნერვული სისტემების (თავის ტვინის ქერქის) განვითარების დონე, ასაკობრივი საფეხურების ენერგეტიკული პროცესების თავისებურებანი და ორგანიზმისა და გარემო პირობებთან ურთიერთობის ხერხები.

გავრცელებულია 5. გუნდობინის პერიოდიზაცია, რომლის მიხედვითაც გამოიყოფა შემდეგი პერიოდები:

- 1) დედის სამის პერიოდი
- 2) ახლად დაბადებული (ორი-სამი კვირა)
- 3) ბუბუს ასაკი (ერთ წლამდე)
- 4) სკოლის წინარე ასაკის წინარე პერიოდი (1-3 წლამდე)
- 5) სკოლამდელი ასაკი (3-7 წლამდე)
- 6) უმცროსი სასკოლო ასაკი (7-12 წლამდე)
- 7) საშუალო ანუ გარდამავალი ასაკი (12-15 წლამდე)
- 8) უფროსი სასკოლო ანუ ჭაბუკობის ასაკი (გოგონებთან 14-18 წელი ბიჭებთან 15-16, 19-20 წელი)

6. გუნდობინის პერიოდიზაცია განეკუთვნება იმ პერიოდს, როცა სასკოლო სწავლა 8 წლის ასაკში იწყებოდა.

1965 წელს ქალაქ მოსკოვში ჩატარდა ასაკობრივი პერიოდიზაციის სიმპოზიუმი, რომელმაც რეკომენდაცია მისცა პერიოდიზაციის სქემას, რომელიც თანდათანობით პოპულარული ხდება, (განსაკუთრებით ბიოლოგთა წრეებში). ეს სქემა ასეთია:

- 1) ახლადდაბადებული (1-10 დღე)
- 2) ბუბუს ასაკი (10 დღიდან – 1 წლამდე)
- 3) ადრეული ბავშვობა (1-3 წლამდე)
- 4) პირველი ბავშვობა (4-7 წელი)
- 5) მეორე ბავშვობა (8-12 წელი ვაჟებისათვის, 8-11 წელი გოგონებისათვის)
- 6) გარდამავალი ასაკი (13-16 წელი ბიჭებისათვის, 12-15 წელი გოგონებისათვის)
- 7) ჭაბუკობის ასაკი (17-21 წელი ვაჟებისათვის 16-20 წელი გოგონებისათვის)
- 8) მოწიფულობის პერიოდი (I პერიოდი 22-35 წლამდე II პერიოდი 36-60 წლამდე მამაკაცებისათვის, 36-55 ქალებისათვის)
- 9) ხანდაზმული ასაკი (61-74 მამაკაცებისათვის, 56-74 ქალებისათვის)
- 10) მოხუცებულობის ასაკი (75-90 წელი)
- 11) მხცოვანი (90წელს ზეით).

ამ პერიოდიზაციას კრიტერიუმად აღებულია ისეთი ნიშნების კომპლექსი, როგორცაა ორგანოთა და სხეულის ზოგები, მასა, ჩონჩხის გაძვლოვანება, შინაგანი სკერვციის ვირკვლევის განვითარება, სქესობრივი მომწიფების ხარისხი, კუნთური ძალა. ამ სქემაში გათვალისწინებულია გოგონებისა და ვაჟების თავისებურებანი, მაგრამ, საკითხი ბიოლოგიური ასაკის კრიტერიუმების შესახებ, რომლებიც ასაკობრივი პერიოდიზაციის საფუძვლად გამოდგება, მომავლის საქმეა.

ცალკეული ასაკობრივი საფეხურის განსხვავება ერთმანეთისაგან ყოველთვის მიახლოებითაა. რადგან განვითარება წარმოებს განუწყვეტლივ და ძნელია ზუსტი საზღვრების დადგენა იმისა, თუ როდის მთავრდება ერთი ასაკობრივი პერიოდი და როდის იწყება მეორე. არსებობს აგრეთვე მნიშვნელოვანი ინდივიდუალური ვარიაციებიც.

ასაკობრივი პერიოდიზაციის საფუძვლად ხშირად იღებენ მხოლოდ ბიოლოგიურ მომწიფებას, მაგალითად კბილების ცვლას (უკბილო, სარძევე და მუდმივი კბილების ბავშვობის პერიოდები), სქესობრივ მომწიფებას (წინაპუბერტატული და პუბერტატული პერიოდები). სინამდვილეში კი ბიოლოგიური მომწიფება ქმნის ასაკობრივი ცვლილებების მხოლოდ წინაპირობებს.

ასაკობრივი თავისებურებანი მნიშვნელოვანადაა დამოკიდებული სოციალურ პირობებსა და აღზრდაზე. ზოგი ავტორი ფიქრობს, რომ სკოლამდელი და უმცროსი სასკოლო ასაკი მისი სპეციფიკური გამოვლინებით, ადამიანის ისტორიულ განვითარებაში ჩამოყალიბდა შედარებით გვიან და იყო დრო, როცა იგი საერთოდ არ არსებობდა.

ზოგი მკვლევარი თვლის, რომ ასაკის დახასიათებისათვის, განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს „წამყვან მოქმედიანობას“ (პ. გალპერინი). ამ მოქმედიანობაში რეალიზდება ამ საფეხურის ბავშვის ტიპური დამოკიდებულება ადამიანებთან და გარემოსთან და ზორციელება მისი ფსიქიკის ძირითადი გარდაქმნები. ასეთ მოქმედიანობად გვევლინება თამაში, სწავლა და შრომა. წამყვანი მოქმედიანობის პროცესში ბავშვის მიერ სოციალური გამოცდილების აქტიური ათვისება ხდება. ასაკობრივი განვითარების ელემენტარული წამყვანი მოქმედიანობიდან უფრო რთულზე გადასვლის დროს იზრდება ახალი გამოცდილების შექმნის შესაძლებლობა. ამ პერიოდიზაციას საფუძვლად უდევს წარმოდგენა იმის შესახებ, რომ თითოეულ ასაკს, როგორც ადამიანის ცხოვრების თავისებურ და სპეციფიკურ პერიოდს, შეესაბამება წამყვანი მოქმედიანობის განსაზღვრული ტიპი. ამ ტიპთა შეცვლა აპირობებს ასაკობრივი პერიოდების შეცვლას. როგორც ვხედავთ ბავშვობა გაგებულია როგორც ადამიანური ცხოვრების გარკვეული ეტაპი, რომელიც ატარებს კონკრეტულ-ისტორიულ ხასიათს. წამყვან მოქმედიანობას აქვს შემდეგი ნიშნები:

- ა) მასში ქარმოიქმნება სხვა კერძო ფსიქიკური პროცესები (მაგალითად, თამაშში ფორმირდება წარმოსახვა).

ბ) მასზეა დამოკიდებული მოცემულ ასაკობრივ პერიოდში ბავშვის პიროვნების ფსიქოლოგიური ცვლილებები (თამაშის პროცესში სკოლამდელი ეუფლება საზოგადოებრივ ფუნქციებს და ქცევის შესაბამის ნორმებს).

ბავშვის ფსიქიკური განვითარების ძირითადი პერიოდები, როგორც იგი წარმოდგენილია დ. ელკონინის შრომებში, დამოკიდებულია წამყვანი მოქმედიანობის

შემდეგ ტიპებზე და მათ საფუძველზე აღმოცენებულ თითოეული ასაკის ცენტრალურ ფსიქოლოგიურ ახალ წარმონაქმნებთან:

1) ჩვილისათვის (დაბადებიდან წლამდე) დამახასიათებელია უფროსებთან უშუალო ემოციური ურთიერთობა, რომლის პროცესშიც ბავშვს უყალიბდება მათთან მუდმივი კონტაქტის მოთხოვნილება. ეს კონტაქტები ბავშვის მიერ უფროსების გამოცდილების შემდგომი ათვისების აუცილებელი პირობაა;

2) ადრეული ბავშობისათვის (3წლამდე) სპეციფიკურია საგნობრივ-მანიპულაციური მოქმედება, რომლის საშუალებითაც ბავშვი ითვისებს საგნების მოხმარების საზოგადოებრივად გამოუმუშავებულ ხერხებს;

3) სკოლამდელი ბავშვობა (3-7 წლამდე) დაკავშირებულია თამაშთან, რომლის პროცესში ბავშვი ეცნობა განსაზღვრულ საზოგადოებრივ ნორმებსა და ფუნქციებს. თამაშში ყალიბდება ამ ფუნქციებისა და ნორმების შესრულების მოთხოვნილება, წარმოსახვა და სიმბოლური ფუნქციები.

4) უძცროსი სასკოლო ასაკი (7-10 წლამდე) დაკავშირებულია სწავლასთან, რომლის პროცესშიც ბავშვებს აღმოუცენდებათ ფსიქოლოგიური ახალწარმონაქმნების რიგი, რომლებიც უზრუნველყოფენ სინამდვილესთან თეორიული დამოკიდებულების საფუძველებს, განყენებული ცნებებით ოპერირების უნარს;

5) მოზრდილობის ასაკისათვის (10-15 წელი) დამახასიათებელია ურთიერთობა სხვადასხვა სახის საზოგადოებრივ-სასარგებლო მოქმედების საფუძველზე, რის შედეგადაც მოზარდს უყალიბდება საზოგადოების შესაბამისი მორალური ქცევის გაცნობიერებული ნორმები, საკუთარი ქცევის წარმოება და შეფასება კოლექტივის სხვა წევრთა პოზიციის გათვალისწინებით;

6) უფროსკლასელები (15-17 წელი) აქტიურად უთავსებენ ერთმანეთს სწავლასა და სასარგებლო შრომას, რაც პროფესიის არჩევისა და ცხოვრებისეული გეგმების შედგენის საფუძველი ხდება.

ა. გეზელის მიხედვით, ასაკობრივი პერიოდიზაცია პირობითია, რის გამოც ასაკობრივი საფეხურები წარმოადგენენ პირობით ორიენტირებს. მან გამოყო შვიდი ასაკობრივი საფეხური: 1) ემბრიონი (0-8 კვირა) 2) ფეტუსი (8-40 კვირა), 3) ძუძუს ასაკი (დაბადებიდან 2 წლამდე), 4) სკოლის წინარე ასაკი (2-5 წელი) 5) სკოლის ასაკი (5-12 წელი) 6) ჭაბუკობის ასაკი (12-20 წელი); 7) ზრდასრულობის ხანა.

ა. გეზელს აინტერესებდა საკითხი იმის შესახებ, თუ როგორ აისახებოდა ინდივიდის ქცევაზე მისი განვითარების პროცესი და ინდივიდუალური თავისებურებანი. ა. გეზელის განვითარების ე.წ. სპირალური მოდელი, ძირითადად, ბიოლოგიური ორიენტაციისაა და გულისხმობს, რომ მომწიფებისა და განვითარების პროცესს ერთობლივად მართავს გენეტიკური და ბიოლოგიური ფაქტორები, რომლებიც, თავის მხრივ, განსაზღვრავენ განვითარების ტენდენციებსა და ნიშნების თანმიმდევრობას. მის მიხედვით ნიჭი და უნარები ჩნდებიან თავისთავად, სპეციალური სწავლებისა და პრაქტიკის გარეშე. განვითარების ეს ბიოლოგიური

დეტერმინიზმი, ა. გეზელის მიხედვით, გამორიცხავს ბავშვის განვითარებაზე მასწავლებლებისა და იმპობლების რაიმე ზეგავლენას. იგი თვლიდა, რომ ბავშვი იბადება უნიკალური გენეტიკური ფაქტორებით. ანუ ინდივიდუალური კონსტიტუციითა და განვითარების თანმიმდევრობით. იგი არ უარყოფდა განვითარებაში გარემო ფაქტორებისა და აღზრდის მნიშვნელობას, მაგრამ მიაჩნდა რომ განვითარებაში ცენტრალური ადგილი მაინც ბიოლოგიურ ფაქტორებს განეკუთვნება.

ბუზემანი ანსხვავებს ადგზნებისა და დამშვიდების ფაზებს, რომლებიც ყოველ ასაკობრივ საფეხურს ახასიათებს და კანონზომიერად ენაცვლებიან ერთმანეთს. ბუზემანისათვის თვით ფაზების თანმიმდევრობაც განვითარების ფაქტს წარმოადგენს. მის მიხედვით ასაკობრივი განვითარება სამ საფეხურადაა დაყოფილი: ა) ადრეული ბავშვობა ბ) საშუალო და მომწიფებელი ბავშვობა და გ) მოწიფული ასაკი. თითოეულ საფეხურს ორ-ორი პერიოდი და თითოეულ პერიოდს ორ-ორი ფაზა, რომელიც ყოველი საფეხურის ყოველ პერიოდში ტალღისებურ ცვლილებებს აღნუსხავენ ფუნქციათა ხან ერთ, ხან მეორე სფეროში.

ტუმლირცის ასაკობრივი საფეხურების თეორიაში დაყოფის საფუძველად აღებულია „მე“-სთან დამოკიდებულება, რის საფუძველზეც მან გამოყო სამი საფეხური:

- ა) ადრეული ბავშვობა (2-5 წელი)
- ბ) სკოლის ასაკი (7-11 წელი)
- გ) მომწიფების წლები (14-17 წელი)

ჰანსენის კლასიფიკაცია შეიცავს სამ ფაზას:

ა) ბავშვობის ადრინდელი ფაზა, გრძელდება 4 წლამდე და ხასიათდება იმით, რომ ბავშვების მიერ საგნები განიცდება არა ნივთობრივ-საგნობრივი განსაზღვრულობის მიხედვით, არამედ უფრო მეტად თვით ბავშვის მიდრეკილებების და აქტუალური სურვილების მიხედვით.

ბ) ბავშვობის მთავარი ფაზა გრძელდება 4-5 წლიდან მომწიფებამდე. ამ ფაზის საერთო სურათი ნივთობრივ - რეალისტურია.

გ) მომწიფების ხანა (15-17 წელი). ინდივიდის შინაგანი სამყაროსა და მობრუნება ამ პერიოდის მთავარი თვისებაა. საკუთარი პოზიციისკენ მიდრეკილებას თანდათანობით სამყაროს სურათის შეცვლა მოყვება. (ა. გეზელის ბუზემანის, ტუმლირცის და ჰანსენის პერიოდიზაციები მოტანილია ნ. ჭრელაშვილის შრომიდან - „მოზარდის ფსიქოლოგიური თავისებურებანი“).

პ. ბლონსკის პერიოდიზაციას საფუძველად უდევს კბილების ამოსვლა და მოცვლა. ამ პერიოდიზაციაში, იმის გამო, რომ მას საფუძველად უდევს ბიოლოგიური პრინციპი, სხვადასხვა ასაკის ბავშვები განვითარების ერთსა და იმავე საფეხურზე შეიძლება აღმოჩნდნენ. (მაგალითად 8-9 წლიანები და 18-19 წლიანები) პ. ბლონსკი გამოყოფს 4 პერიოდს: 1) დედის მუცლის ხანა, 2) უკბილო ბავშვობის ხანა (1 წელი) 3) სარძევე კბილების ხანა (7 წლამდე) და 4) მუდმივი კბილების ხანა.

პერიოდიზაციის შესახებ საინტერესო შეხედულებები აქვს გამოთქმული ამერიკელ ფსიქოლოგს სტენლი ჰოლს. იგი იყო განვითარების ბიოლოგიური თეორიის წარმომადგენელი, რომლის მიხედვითაც მოზარდში მიმდინარე ყოველგვარი ცვლილების მიზეზი არის ბიოგენეტიკური ფაქტორები. ინდივიდის განვითარების პროცესს, ისევე როგორც მის ქცევებს, განსაზღვრავს მომწიფების შინაგანი ძალები, ხოლო აღზრდის სოციალურული პირობების როლი უმნიშვნელოა.

ს. პოლის რეკაპიტულაციის თეორიის თანახმად, ყოველი ინდივიდი თავის განვითარებაში გაივლის იმ ეტაპებს, რომლებიც შეესაბამებიან ადამიანის ევოლუციური განვითარების პერიოდებს. მან გამოყოფა 4 ასეთი ეტაპი:

1) ჩვილობა (პირველი ოთხი წელი) როცა ბავშვი აღადგენს და იმეორებს განვითარების ცხოველურ ფაზას;

2) ბავშვობა (5-7 წელი). ეს ეტაპი შეესაბამება იმ ისტორიულ ეპოქას, როცა უძველესი ადამიანები ცხოვრობდნენ გამოქვაბულებში და ეწეოდნენ ნადირობას და თევზაობას. ამ ასაკში ბავშვები თამაშობენ ნადირობისა და ყაჩაღობის სცენებს, ამასთანავე იყენებენ სათამაშო იარაღებსაც.

3) ყრმობა ანუ მოზარდობის წინა პერიოდი (8-12 წელი). განვითარების ეს ეტაპი შეესაბამება ველურობის დასარულსა და ცივილიზაციის დასაწყისს. ამ ასაკში ბავშვები სწავლობენ წერა-კითხვას, ხატვას, რიცხვით ოპერაციებს, უცხო ენებს.

4) ჭაბუკობა ანუ პუბერტატული პერიოდი (13-24 წელი). ესაა ადამიანის ცხოვრების ის პერიოდი, როცა კაცობრიობა გამოვიდა გარდამავალი ეპოქიდან და ეზიარა ცივილიზაციას.

პერიოდიზაციის შესახებ საინტერესო შეხედულება აქვს გამოთქმული ფრანგ ფსიქოლოგს ა. ვალონს. იგი დაილექტიკურად წყვეტს ბავშვის ფსიქიკის განვითარების სტადიალურობის საკითხს. მის მიხედვით თითოეული სტადია რაოდენობრივი და თვისობრივი ცვლილებების შედეგია. იგი გამოყოფს ბავშვის ონტოგენეტიკური განვითარების შემდეგ სტადიებს:

1) დედის საშოს პერიოდი. ამ სტადიაზე ჩანასახი მთლიანად დამოკიდებული დედის ორგანიზმზე.

2) მოტორული იმპულსების სტადია (დაბადებიდან 6 თვემდე). კვებისა და მოძრაობის აქტივობის მოთხოვნილებებს ბავშვი აკლენს სპაზმურ მოძრაობებში, ყვირილში. ყოველივე ეს საფუძვლად ედება კვებისა და მოტორიკის ელემენტარული პირობითი რეფლექსების გამომუშავებას (რეჟიმი, მღებარეობა, რწყვა);

3) ემოციური სტადია (6 თვიდან წლამდე) ამ დროს ბავშვი იყენებს რა მიმიკასა და ჟესტებს, ამყარებს დამოკიდებულებას გარშემო მყოფ ადამიანებთან. იგი უკვე გამოხატავს ბრახს, ტყივლს, სიმათიებს, კმაყოფილებას. განსაკუთრებულ მჭიდრო კონტაქტს ბავშვი ამყარებს დედასთან, რაც პირველ რიგში მისი განვითარების მძლავრი სტიმულია. ამ სტადიის დასაწყისს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ბავშვის ფსიქიკის განვითარებისათვის.

4) სენსომოტორული სტადია (1-7 წლამდე). ეს სტადია ხასიათდება საორიენტაციო რეფლექსის აღმოცენებისა, მეტყველებისა და სიარულის ჩვენების შექმნევებით. ამის გამო ბავშვის ყურადღება გადადის გარემო საგნებზე, სცილდება ახლობელ უვროსებთან დამოკიდებულების საზღვრებს.

5) პერსონალიზმის სტადია (3-5 წელი) აღნიშნული სტადია იწყება სამი წლის კრიზისიდან, რომლის დროსაც ბავშვს აღმოუცენდება „მე“-ს გრძნობა და მეტი სწრაფვა თავისუფლებისაკენ ქცევებში. ბავშვი უკვე ხაზს უსვამს საკუთარ „მე“-ს. შემდგომ ჩნდება გარშემო მყოფთა ყურადღების ცენტრში მოქცევის და სხვა ადამიანთა მიბაძვის სურვილი.

6) განსხვავებულობის სტადია (6-11 წელი). ამ სტადიაზე ბავშვის ერთიერთდამოკიდებულებათა წრე ფართოვდება. ბავშვთა კოლექტივში იგი თავს გრძნობს ერთდროულად როგორც თავისუფალი და როგორც მორჩილი. ამ ასაკისათვის დამახასიათებელია აღიარების მოპოვების და კოლექტივში განსაზღვრული ადგილის დაკავების სურვილი. ამ ასაკში ვითარდება როგორც ურთიერთდამოკიდებულებები და ურთიერთმიმართებები, ასევე გონებრივი შესაძლებლობებიც.

7) სქესობრივი მომწიფებისა და ჭაბუკობის სტადია. ეს სტადია ხასიათდება პიროვნების გაუწონასწორებელი განვითარებით.

ფსიქიკის განვითარება გამოირჩევა აშკარად გამოხატული წინააღმდეგობებით. ვითარდება ისეთი გრძნობები, რიგორიცაა სიყვარული, სიძულოვილი, დარწმუნებულობა, დაურწმუნებლობა, გულღიაობა და ჩაკეტილობა. იდეალები იღებენ სამოქმედო ძალას. ვითარდება თვითშეფასება და თვითანალიზი.

ა. ვალონის აზრით ეს სტადიები მკაცრადაა თანმიმდევრული. თითოეული მათგანი დამოუკიდებელია და ბავშვის პიროვნების განვითარებაში მნიშვნელოვან როლს თამაშობს.

ბ. ფროიდის მოძღვრებაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს მის თეორიას სექსუალური განვითარების შესახებ. მისი აზრით თავის განვითარებაში პიროვნება გაივლის ხუთ ფსიქოსექსუალურ სტადიას.

1) ორალური სტადია. ესაა ფსიქოსექსუალური განვითარების პირველი სტადია (დაბადებიდან 1.5 წლამდე), რომლის განმავლობაში ჩვილის პირი იქცევა კმაყოფილებისა და ტკბობის ცენტრად.

2) ანალური სტადია (1.5-3 წელი). ამ ასაკში ბავშვის გრძნობითი ტკბობა დაკავშირებულია გამოყოფის პროცესებთან.

3) ფალოსური სტადია (3-5 წელი) ამ ასაკში გრძნობადი სიამოვნების ცენტრი პირიდან და ანალური სფეროდან ინაცვლებს გენიტალიებზე.

4) ლატენტური სტადია (6-12 წელი). ეს სტადია ხასიათდება ცხოვრების სექსუალური მხარისადმი ინტერესის დროებითი დაქვეითებით. ესაა განვითარების შედარებით მშვიდი პერიოდი, როცა ბავშვი ძირითადად მეგობრობს საკუთარი სქესის წარმომადგენლებთან.

5) გენიტალური სტადია (12 წლიდან). ეს სტადია იწყება გარდამავალ ასაკში და მისი მიზანია სრულყოფილი სექსუალობის ჩამოყალიბება.

ე. ერიკსონის ფსიქოსოციალური განვითარების თეორიის მიხედვით ყოველი ინდივიდი გაივლის რვა კრიზისულ ანუ კონფლიქტურ მდგომარეობას. ე. ერიკსონი ამ პერიოდებს იხილავს როგორც ცხოვრებისეულ პერიოდებს, რომლის განმავლობაშიც ინდივიდის მიერ შექნილი ცხოვრებისეული გამყიდობა კარნახობს მას სოციალური გარემოსადმი შეგუების მნიშვნელოვან პრინციპებს და საკუთარი პიროვნების შეცვლის პარამეტრებს. კონფლიქტების გადაჭრის ამ ხერხებზე დიდ გავლენას ახდენს ქმობლების განწყობები და სოციალური გარემო. ე. ერიკსონის მიერ შემოთავაზებული რვა ასაკობრივი სტადია მოიცავს ყველა ადამიანისათვის დამახასიათებელ განვითარების პირობებს. თითოეული სტადია ხასიათდება ფსიქოლოგიური კონფლიქტით, რომელიც უნდა გადაიჭრას. ინდივიდის ფსიქოლოგიური განვითარება ხდება მისი ბიოლოგიური მოთხოვნილებებისა და საზოგადოების მოთხოვნებს შორის ურთიერთობის საფუძველზე. თითოეული კრიზისი ანუ კონფლიქტი კრიტიკულია მხოლოდ ერთ-ერთი სტადიისათვის, მაგრამ გარკვეული ზომით იგი მონაწილეობს მთელი ცხოვრების განმავლობაში.

1) ორალურ-სენსორული სტადია (დაბადებიდან 1 წლამდე). იმის მიხედვით თუ როგორ უკვლიან ჩვილებს, ბავშვებს უყალიბდებათ შთაბეჭდილება იმის შესახებ, იმსახურებს თუ არა გარესამყარო ნდობას. თუ ბავშვის მოთხოვნილებები კმაყოფილდება, თუ მას აქცევენ შესაფერის ყურადღებას და მათზე ზრუნავენ, იგი იგრძნობს, რომ სამყარო უსაფრთხოა და იმსახურებს ნდობას. წინააღმდეგ შემთხვევაში, თუ სამყარო მას აყენებს ტკივილს, იწვევს სტრესს და საფრთხეს უქმნის მის უშიშროებას, ბავშვი ჩათვლის, რომ სამყარო არაა სანდო.

2) კუნთურ-ანალური სტადია (2-3 წელი). სიარულის დაწყებით ბავშვები აღმოაჩენენ თავისი სხეულის შესაძლებლობებს და ცდილობენ დაეუფლონ მისი მართვის ხერხებს. ისინი სწავლობენ ჭამას, ჩაცმას და ტუალეტით სარგებლობას. როცა ბავშვი მოახერხებს რაიმეს გაკეთებას დამოუკიდებლად, მას ეუფლება საკუთარ თავში დარწმუნებულობის გრძნობა. მაგრამ თუ ბავშვს მუდამ მოხდის მარცხი, იგი ამისათვის ისჯება, მას ეძახიან ცუდს, თხუნიას და ა.შ. ამის გამო იგი განიცდის სირცხვილს და ეჭვი ეპარება საკუთარ თავში.

3) ლოკომოციურ-გენიტალიური სტადია (4-5 წელი). ამ ასაკში ბავშვებს საკუთარი ძიებითი აქტივობა გააქვთ თავიანთი სხეულის ფარგლებს გარეთ. ისინი ცდილობენ გაიგონ როგორაა სამყარო მოწყობილი და როგორ შეიძლება მასზე ზემოქმედების მოხდენა. მათთვის სამყარო წარმოადგენს როგორც რეალურ, ასევე წარმოსახულ ადამიანებსა და საგნებს. თუ ამ ასაკის ბავშვების ძიებითი მოქმედება ეფექტური იქნება, ისინი საგნებთან და ადამიანებთან კონსტრუქციული ურთიერთობის ხერხებს ეუფლებიან, რის საფუძველზედაც მათ უყალიბდებათ ინიციატივანობის ძლიერი გრძნობა. ხოლო თუ მათ ინიციატივას უფროსები არ მოიწონებენ, მკაცრად გააკრიტიკებენ ან დასჯიან კიდევ, ისინი თავისთავს დამნაშავედ გრძნობენ.

4) ლატენტური სტადია (6-11 წელი). ამ ასაკში სახლში და სკოლაში ბავშვები ეუფლებიან მრავალ ჩვევას და თანდათანობით იზრდება მათი კომპეტენცია

საქმიანობის სხვადასხვა სფეროში. ახლა უფრო დიდი მნიშვნელობა ენიჭება საკუთარი თავის შედარებას თანატოლებთან, რომლის დროსაც დიდი ზიანის მოტანა შეუძლია თანატოლებთან შედარებით საკუთარ თავის უარყოფით შეჯავსებას. რაც უკმარობის განცდის ჩამოყალიბების საფუძველი შეიძლება გახდეს.

5) ყრმა და ჭაბუკობა (12-18 წელი). ჭაბუკობის დაწყებამდე ბავშვები ითვისებენ მრავალ (მოსწავლის, ძმის, დის, სპორტსმენის, მუსიკალური ჯგუფის წევრის და ა.შ.) როლს. ამ ასაკში ეს როლები საბოლოო ანგარიშით ერთიანდებიან ერთ მოლიან სისტემაში, რომელსაც ეწოდება იდენტურობა. მოზარდი საკუთარ თავს უსვამს ასეთ კითხვებს: ვინ ვარ მე? როგორია ჩემი შეხედულებები, მრწამსი და პოზიციები. თუ არ მოხდება შესაბამისი, მისაღები იდენტიფიკაცია, წარმოიშობა სერიოზული კონფლიქტები, რის შედეგადაც მიიღება იდენტურობის დიფიუზია.

6) ახალგაზრდობა. ადრეული მოწიფულობა. ამ ასაკში განვითარების ძირითად წინააღმდეგობად ითვლება კონფლიქტი სიახლოვესა და იზოლაციას შორის. სიახლოვე გაცილებით ფართო ცნებაა, ვიდრე სექსუალური სიახლოვე, რომელიც ამ საერთო სიახლოვის ერთი ნაწილია. ესაა ადამიანის უნარი მისცე საკუთარი თავი ნებისმიერი სქესის სხვა ადამიანს ისე, რომ არ დაიკარგოს საკუთარი იდენტურობა. ადამიანებთან ასეთი ახლო ურთიერთობის დამყარების წარმატება იმაზეა დამოკიდებული, თუ როგორ იქნება გადაჭრილი წინა კონფლიქტები.

7) მოწიფულობა. ამ ასაკში, როცა წინა კონფლიქტები ასე თუ ისე გადაჭრილია, ადამიანებს შეუძლიათ ყურადღება მიაქციონ და დაეხმარონ სხვა ადამიანებს. მშობლები ეხმარებიან შვილებს, ბევრი ადამიანი ენერჯას არ იშურებს სოციალური პრობლემების მოსაგვარებლად, მაგრამ წინა კონფლიქტების გადაჭრის მარცხს ხშირად მიყავს ადამიანები უპირატესად საკუთარი პრობლემის მოგვარების მიმართულებით.

8) სიმწიფე. ამ ასაკში ადამიანები გადახედავენ ხოლმე ცხოვრების განვლილ გზას და ახლებურად აფასებენ მას. შეიძლება ითქვას, რომ ეს ასაკი განვლილი ცხოვრების შეფასების ასაკია. თუ ადამიანი კმაყოფილებას გამოთქვამს განვლილი ცხოვრების შესახებ და ფიქრობს, რომ მას ქჭონდა აზრი, იგი ფიქრობს, რომ ფუჭად არ უცხოვრია და მთლიანად მოახდინა საკუთარი თავის რეალიზაცია. ხოლო თუ იგი განვლილ ცხოვრებას აფასებს როგორც დროისა და ძალების ფუჭ ხარჯვას, მას ეუფლება სასოწარკვეთის გრძნობა.

მრავალრიცხოვან გამოკვლევებში საფუძველზე ჟ. პიაჟე და მისი თანამშრომლები მივიდნენ იმ დასკვნამდე, რომ ბავშვის ფსიქიკა თვისობრივად განსხვავდება უფროსების ფსიქიკისაგან. ბავშვის აზროვნებაში ვითარდება ისეთი თვისებები, როგორცაა ეგოცენტრიზმი, სინკრეტიზმი, შეუსაბამობის ვერ შემწევა და ა.შ. ჟ. პიაჟემ ბავშვის ინტელექტის განვითარებაში გამოყოფა შემდეგი ოთხი პერიოდი:

1) სენსო-მოტორული ინტელექტი (დაბადებიდან 1.5-2 წელი). ესაა კოგნიტური განვითარების პირველი სტადია, რომლის დროსაც ამ ასაკის ბავშვები სარგებლობენ მცირე რაოდენობის სქემებით, უმეტესად ისეთი მოქმედებით, როგორცაა ჭვრეტა, ტაცება, წოვა, კბენა, ლეჭვა და ა.შ. ჩველი ბავშვები გარესამყაროს მხოლოდ ამ გზით იმეცნებენ. ამ სტადიას იმიტომ ეწოდება სენსო-მოტორული, რომ

ასიმილაციისა და აკომოდაციის წონასწორობის პროცესში ჩვილის ინტელექტი ეყრდნობა მხოლოდ შეგარბნების ორგანოთა მონაცემებს და სხეულებრივ მოძრაობებს.

2) ოპერაციამდელი სტადია (2-7 წელი). ეს ასაკი იწყება მეტყველების დაუფლებიდან. ამ პერიოდში ბავშვები სამყაროს ძირითადად იმეცნებენ საკუთარი მოქმედებების საშუალებით. ბავშვები ეუფლებიან ცნებას და სარგებლობენ სიმბოლოებით. ეს ცნებები შეზღუდულია მათი პირადი (ეგოცენტრული), უშუალო გამოცდილებით. ამ სტადიაზე ბავშვებს აქვთ მეტად შეზღუდული წარმოდგენები საგანთა და მოვლენათა არსებული მიზეზ-შედეგობრივ დამოკიდებულებებზე და ძალიან უჭირთ ობიექტებისა და მოვლენების ლოგიკური კლასიფიკაცია. ამ ასაკში ბავშვებს არ შეუძლიათ განზოგადება ობიექტთა მთელი კლასის შესახებ. ამ პერიოდის ბილოს ბავშვები აღმოაჩენენ რომ სიტყვები არის პირობითი ნიშნები და რომ ერთი და იგივე სიტყვით შეიძლება აღინიშნოს არა მხოლოდ ერთი, არამედ რამდენიმე საგანიც.

3) კონკრეტული ოპერაციების სტადია (7-12 წელი). ამ ასაკში ბავშვები იწყებენ ლოგიკურ აზროვნებას და შეუძლიათ ობიექტების კლასიფიკაცია რამდენიმე ნიშნის მიხედვით. მაგრამ მათ მიერ ამ ოპერაციების გამოყენება მაინც შეზღუდულია კონკრეტული ობიექტებითა და მოვლენებით. კონკრეტული ოპერაციების სტადიის დასაწყისში ბავშვები უკვე იცაბენ „შენახვის“ არსს.

ოპერაციამდელ სტადიაზე ბავშვისათვის მეტად ძნელი გასაგები იყო, რომ მოცემული ცხოველი ერთდროულად შეიძლება იყოს „ძაღლიც“ და „ნაგაზიც“. შვიდი წლის ასაკის ბავშვებისათვის კი „ნაგაზი“ არის ძაღლების კლასის ერთ-ერთი ჯგუფი. მათ ახლა ისიც კი შეუძლიათ დაინახონ, რომ „ნაგაზის“ შიგნითაც არსებობს უფრო მცირე ქვეჯგუფებიც.

4) ფორმალური ოპერაციების სტადია (12 წლიდან). ამ ასაკის ბავშვებს უკვე შეუძლიათ აბსტრაქტული ცნებებით ოპერირება. მონარდებს ახლა შეუძლიათ ლოგიკური ცნებების ანალიზი აბსტრაქტული შინაარსის მასალაზეც. მათ უკვე ხელეწიფებათ სამომავლო გეგმების შედგენა, ამოცანის გადაჭრის მრავალი შესაძლო ვარიანტის განხილვა, ანალოგიით მსჯელობა და მეტაფორული ხერხების გამოყენება, რაც წინა ასაკის ბავშვებისათვის მიუწვდომელი იყო.

გ. კრავი განვითარებას იხილავს ფიზიკური, კოგნიტური და ფსიქოსოციალური კომპონენტების თვალსაზრისით და გამოყოფს შვიდ ეტაპს:

- 1) ჩვილობის ასაკი (დაბადებიდან 2 წელი)
- 2) აღრეული ბავშვობა (2-6 წელი)
- 3) საშუალო ბავშვობა (6-12 წელი)
- 4) გარდამავალი და ჭაბუკობის ასაკი (12-20წელი)
- 5) აღრეული მოწიფულობა (20-40წელი)
- 6) საშუალო მოწიფულობა (40-60წელი)
- 7) გვიანი მოწიფულობა (60წლიდან)

საინტერესოა მამაკაცის ცხოვრების ლევისნონისეული პერიოდიზაცია. მამაკაცის ცხოვრებისეულ ციკლში მან გამოყო სამი ერა, თითოეული დაახლოებით ოცი

წლის ხანგრძლივობით. თითოეული ერის განმავლობაში ინდივიდი იძენს ცხოვრების სტრუქტურას. რომელიც შეადგენს ცხოვრების ფორმის საფუძველს და, რომელიც არის საზღვარი და დამაკავშირებელი რგოლი პიროვნებასა და საზოგადოებას შორის. ცხოვრების სტრუქტურა ყალიბდება უმეტესწილად ინდივიდისა და გარემოს დამოკიდებულების საფუძველზე. ეს შეიძლება იყოს დამოკიდებულება კონკრეტულ ადამიანებთან, ჯგუფებთან, სისტემებთან და საგნებთანაც კი. მაშასადამე უმრავლესობისათვის მთავარია სამსახურებრივი და ოჯახური დამოკიდებულებები. განსაზღვრულ ასაკობრივ პერიოდებში ადამიანები ცვლიან ცხოვრების ძველ სტრუქტურებს და ქმნიან ახალს, ისეთს, რომლებიც შეესაბამება ახალ სიტუაციებს. ეს სტრუქტურა ღობინირებს გარკვეული პერიოდის განმავლობაში და შემდეგ კი მთელი პროცესი თავიდან იწყება.

ლევინსონის აზრით სრული სიმწიფის მისაღწევად ახალგაზრდა ადამიანმა უნდა გადაჭრას განვითარების პროცესში წამოჭრილი ოთხი ძირითადი ამოცანა:

1) ოცნებებისა და რეალობის შესაბამისობაში მოყვანა. განვითარების პირველ ეტაპზე ოცნებები სუსტადაა დაკავშირებული რეალობასთან. ოცნების საგანს შეიძლება წარმოადგენდეს რაიმე კონკრეტული მიზანი. ოცნების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ასპექტია ახალგაზრდას შეუქმნას სამომავლო ოპტიმიზმი და საკუთარი ახალგაზრდული ცხოვრების სტრუქტურა ააწყოს ისე, რომ ანგარიში გაუწიოს რეალობას, ყველაფერს მოეკიდოს გონივრული ოპტიმიზმით, რაც მას მისი ოცნებების განხორციელებაში დაეხმარება. უნიადაგო ფანტაზიები და მიუღწეველი მიზნები ზრდასა და განვითარებას არ იწვევენ.

2) დამრიგებლის (ხელმძღვანელის) პოვნა. ოცნების რეალიზაციაში ახალგაზრდას უდიდეს დახმარებას უწევს დამრიგებელი (ხელმძღვანელი), რომელიც მას გადასცემს მდიდარ ცხოვრებისეულ გამოცდილებას, არწმუნებს არჩევანის სისწორეში. დამრიგებელს უნდა აქონდეს მშობლიური თვისებებიც. მოწაფისადმი უნდა ავლენდეს სიმპათიას, ნდობასა და თანაგრძნობას, რაც მაქსიმალურად უწყობს ხელს გადაილახოს თაობათა შორის საზღვარი, რაც, თავის მხრივ, დამოუკიდებლობის მოპოვების რეალური გზაა.

3) უზრუნველყოს კარიერა. ახალგაზრდა ადამიანი მუდამ უნდა ზრუნავდეს თავის სამომავლო კარიერაზე და კარგად უნდა აითვისოს კარიერის კიბეზე მიმავალი მრავალრიცხოვანი ბილიკებიც.

4) ინტიმური ურთიერთობების მოგვარება. ესაა, უპირველეს ყოვლისა, ფაქიზი ურთიერთობები ქალებთან. მან თავისთვის კარგად უნდა გაარკვიოს რა თვისებების გამო მოსწონთ ის ქალებს და რა მოსწონს ქალებში თვითონ მას. მან უნდა გააცნობიეროს თავისი ძლიერი და სუსტი სექსუალური მხარეები. მამაკაცის ცხოვრებისეული პერიოდიზაციის ლევინსონისეული სქემა ასეთია:

1) ადრეული მოწიფულობის ერა (17-45წელი)

ა) ადრეულ მოწიფულობაზე გადასვლა (17-22 წელი)

ბ) ადრეულ მოწიფულობაში შესვლის პერიოდის ცხოვრებისეული სტრუქტურა (22-28წელი)

გ) ოცდაათწლიანი ზღვრის გადალახვა (28-33წელი)

დ) ადრეული მოწიფულობის კულმინაციური პერიოდის ცხოვრებისეული

სტრუქტურა (33-40წელი)

2) საშუალო მოწიფულობის ერა (40-65 წელი)

ა) საშუალო მოწიფულობაზე გადასვლა (40-45 წელი)

ბ) საშუალო მოწიფულობის დაწყებითი პერიოდის ცხოვრებისეული სტრუქტურა (45-50წელი)

გ) ორმოცდაათწლიანი ზღვარის გადალახვა (50-55 წელი)

დ) საშუალო მოწიფულობის კულმინაციური პერიოდის ცხოვრებისეული სტრუქტურა (60-65 წელი)

3) გვიანდელი მოწიფულობის ერა (60წელი)

ა) საშუალო მოწიფულობაზე გადასვლა (60-65 წელი)

თანამედროვე რუსულ ასაკობრივ და პედაგოგიურ ფსიქოლოგიაში ასაკობრივი პერიოდიზაციის ცდები ხორციელდება წამყვანი მოქმედანობის საფუძველზე. ამ თვალსაზრისით აღსანიშნავია გ. აბრამოვას კლასიფიკაცია, რომლის მიხედვითაც გამოიყოფა 11 სტადია:

1) ჩვილობა (დაბადებიდან 2 წლამდე)

2) ადრეული ბავშვობა (2-4 წელი)

3) საშუალო ბავშვობა (5-7 წელი)

4) ბავშვობის დასასული (8-12 წელი)

5) მოზარდობა (13-17წელი)

6) ჭაბუკობა (18-22 წელი)

7) მოწიფულობა (23-30წელი)

8) გარდამავალი ასაკი (30-35წელი)

9) სიმწიფე (36-50 წელი)

10) მოხუცებულობა (51-65 წელი)

11) სიბერე (65 წლიდან).

დ. უზნაძემ ასაკობრივ პერიოდიზაციას საფუძველად დაუდო ასაკობრივი გარემო. მის მიხედვით, ბავშვის სოციალური წრე ისეთ გარე-გამლიზიანებლებს არჩევს, რომელიც შეესატყვისება მის შინაგან შესაძლებლობებს და ქმნის მათი მომწიფებისა და განვითარების პირობებს. ასაკობრივი გარემო ცვალებადია, იგი რამდენიმე განსხვავებულ სახეს გაივლის. დ. უზნაძე არჩევს შემდეგ პერიოდებს:

1) დედის მუცლის ხანა, 2) ახალდაბადებულობის ხანა, 3) ძუძუს ხანა, 4) სკოლისწინარე ასაკის წინა პერიოდი, 5) სკოლისწინარე ასაკი, 6) სასკოლო ასაკი, 7) პროფესიონალური სკოლის ხანა.

საინტერესოა შ. ჩხარტიშვილის ორიგინალური შეხედულება ასაკობრივი პერიოდიზაციის შესახებ. მისი აზრით, როცა მოზარდის რომელიმე ასაკობრივი ეტაპის სპეციფიკის შესახებ ვლაპარაკობთ, მხედველობაში უნდა მივიღოთ მისი ფიზიკური, ინტელექტუალური და სოციალურ-ვოლიტური თავისებურებები, რომლებიც განსაზღვრავენ მოცემული ასაკისათვის სპეციალური ქცევის რაგვარობას.

ორგანიზმის ბიოლოგიური მომწიფებისა და ფიზიკური განვითარების პროცესები ასაკობრივი ფაზებით მიმდინარეობენ და თავისებურ ასახვას პოულობენ ბავშვობის

აქა იყო იმ საფეხურისათვის დამახასიათებელ სულიერ ცხოვრებაში და ქცევებში. ბიოლოგიური მხრიდან ასაკის თავისებურებების განსაზღვრებაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება ნერვული სისტემის მომწიფების დონეს. შ. ჩხარტიშვილი გვოჯახობს პერიოდიზაციის შემდეგ სქემას:

ასაკობრივი განვითარების ფაზები
ქრონოლოგიური ასაკი
გოგონების ვაჟების
სასწავლო კლასები

ბავშვობა
საშუალო ბავშვობა 7-9 7-9 I-II I-II
გვიანი ბავშვობა 9-11 9-12 III-IV III-IV-V

მოზრდილობა
მომწიფების წინარე (წინააუბერტეტი) II-13 12-14 V-VI VI-VII
მომწიფების (პუბერტეტი) 13-15 14-16 VII-VIII VIII-IX

ჭაბუკობა 15-20 16-21 IX-X-XI X-XI

ორიგინალური შეხედულება აქვს გამოთქმული შ. ჩხარტიშვილს ტერმინ „მოზარდის“ შესახებაც. იგი ასე მსჯელობს: მოზარდი ეწოდება იმას, ვინც იზრდება, ზრდის პროცესშია, ზრდადაუსრულებელია. ამიტომ ამ ტერმინით შეიძლება აღუნიშნოთ ადამიანი მისი ზრდისა და განვითარების ყველა ფაზაში – დაბადებიდან მოწიფულობამდე. იმის გამო, რომ სპეციალურ ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში ეს ტერმინი ასეთი მნიშვნელობით არ არის დაკანონებული, ხშირად 15-16 წლის მოზარდსაც ბავშვს უწოდებენ, რაც საკმაო უხერხულობას ქმნის. ტერმინი „მოზრდილი“ კი აღნიშნავს მოზარდს, რომელმაც ბავშვობა დატოვა და გარდამავალ ასაკში იმყოფება, ხოლო ბავშვობასა და ჭაბუკობის შორის ასაკს იგი მორზრდილობის ასაკს უტოვებს. მოზარდია ბავშვიც, მოზრდილიც და ჭაბუკიც. შ. ჩხარტიშვილის აზრით მოზარდი რუსული „პოდროსტოკ“-ის მექანიკური თარგმანია და ქართულ სინამდვილეს არ შეეფერება.

დღევანდელი გადასახედიდან მეტად საინტერესოა აგრეთვე უძველესი დროის შეხედულებებიც ცხოვრებისეული ასაკების შესახებ. ელინელი ფილოსოფოსების შეხედულებებში ადამიანური ასაკების შესახებ ერთმანეთში გააჯახლართული იყო მითოლოგია, ფილოსოფია, მაგია, სტიქიური მატერიალიზმი, სამედიცინო და ესთეტიკური პარამეტრები. ამ დროს ფილოსოფიაში გაბატონებული იყო ე.წ. „კოსმოსური დეტერმინიზმი“ იდეა, რომელიც განაპირობებდა და ასულდგმულეზდა ყველაფერს – პლანეტების მოძრაობებიდან ადამიანის ბედ-იბბლის ჩათვლით. ამის გამო იყო, რომ პითაგორა ცდილობდა ეპოვა ანალოგია ადამიანის ცხოვრების

საფეხურსა და წელიწადის დროების ცვალებადობას შორის. მისი პერიოდიზაციის სქემა ასეთია:

- 1) ჩამოყალიბების პერიოდი (0-20 წელი. გაზაფხული)
- 2) ახალგაზრდა ადამიანი (20-40 წელი. ზაფხული)
- 3) გაფურჩქნის ასაკი (40-60 წელი. შემოდგომა)
- 4) მოხუცებული (60-80 წელი. ზამთარი)

როგორც ვხედავთ თითოეული ასაკობრივი საფეხურის სიცოცხლის ხანგრძლივობა ოცი წელია. დღევანდელი აზროვნებისათვის ეს დაყოფა გულუბრყვილო და ძალზე პირობითია. პითაგორას ასაკობრივი პერიოდიზაცია რიცხვთა სიმბოლიკის გამომხატველია, რომელისთვისაც რიცხვი არა მხოლოდ მათემატიკური ნიშანია, არამედ რელიგიური სპეკულაციის, სამყაროს ფიზიკური აღწერის და მაგიური წეს-ჩვეულებების განუყოფელი ელემენტიცაა. რიცხვის საშუალებით ძველი ბერძნები ადგენდნენ სამყაროს კანონზომიერებებს, რაც კარგად ჩანდა ცხოვრებისეული ასაკობრივი საფეხურების მაგალითზეც. ამ პრინციპზეა აგებული ჰიპოკრატეს ასაკობრივი პერიოდიზაციაც:

- 1) პირველი პერიოდი (0-7 წელი)
- 2) მეორე პერიოდი (7-14)
- 3) მესამე პერიოდი (14-21)
- 4) მეოთხე პერიოდი (21-28)
- 5) მესუთე პერიოდი (28-35)
- 6) მეექვსე პერიოდი (35-42)
- 7) მეშვიდე პერიოდი (42-49)
- 8) მერვე პერიოდი (49-56)
- 9) მეცხრე პერიოდი (56-63)
- 10) მათე პერიოდი (63-70)

ჰიპოკრატეს რიცხვითი სიმბოლიკის იდეის მიხედვით ყოველ შვიდ წელიწადში ხდება ადამიანის ორგანიზმის ძირეული გარდაქმნები, რომლებიც ორგანიზმისათვის წარმოადგენენ საშიშროებას. ძველ ბერძნებს ძალიან ეშინოდათ 7,14,21,63,70 და 77 წლებისა. განსაკუთრებით საშიშად მათ 63 წელი მიაჩნდათ.

ძველ რომში ყრმობის ასაკად ითვლებოდა 14-17 წელი. ესაა ასაკობრივი პერიოდი უფროსის ტოვას მიღებამდე. შემდგომი საფეხური იყო ახალგაზრდობა – 46 წლამდე. რომაელები, რომლებიც მიაღწევდნენ 46 წლის ასაკს, თავისუფლდებოდნენ სამხედრო სამსახურისაგან და გადადიოდნენ შემდგომ საფეხურზე. რომელსაც უწოდებდნენ ხანდაზმულობის (46-60 წ.), ხოლო რომაელთა წარმოდგენით 60 წლის ასაკში დგებოდა სიბერე. რომაელებთან სრულწლოვანება ფორმალურად დგებოდა იმ მომენტიდან, როცა ოჯახის საბჭოს გადაწყვეტილებით ახალგაზრდა გაიხილა ბავშვურ სამოსს და ჩაიცვამდა მამაკაცის ტოვას. სრულწლოვანების ძირითადი ნიშანი იყო სქესობრივი მოქნიფების დადგომა, რომელიც აგრეთვე ითვლებოდა სამხედრო სამსახურისათვის ვარგისიანობის სიმპტომად.

საინტერესოა აგრეთვე ძველწინური ასაკობრივი პერიოდიზაციაც, რომლის მიხედვით ადამიანური ცხოვრებისეული ციკლი დაყოფილია შეიქ პერიოდად:

- 1) ახალგაზრდობა (20 წლამდე)
- 2) ქორწინების ასაკი (30 წლამდე)
- 3) საზოგადოებრივ დავალებათა შესრულების ასაკი (40წლამდე)
- 4) საკუთარ შეცდომათა გაცნობიერები ასაკი (50 წლამდე)
- 5) შემოქმედებითი ცხოვრების ბოლო პერიოდი (60წლამდე)
- 6) სასურველი ასაკი (70წლამდე)
- 7) მოხუცებულობა (70 წლიდან)

სულხან-საბა გამოყოფდა ასაკობრივი განვითარების რამდენიმე პერიოდს:

- 1) ჩვილობა (5წლამდე)
- 2) უსუარობა (5-10წლამდე)
- 3) ნინველობა (10-15წლამდე)
- 4) ყრმობა (15-20წლამდე)
- 5) ჭაბუკობა (20-30 წლამდე)
- 6) სრული ასაკი (30-50წლამდე)
- 7) მოხუცებული, ბერი მხცოვანი, მიხრწნილი

როგორც ვხედავთ განვითარების პირველ ოთხ საფეხურს შორის ასაკობრივი ინტერვალი ხუთი წელია. უნდა ვივარაუდოთ, რომ სულხან საბას მიერ წამოყენებული პერიოდიზაცია მიესადაგება და შეესაბამება სწავლა-განათლების იმდროინდელ საფეხურებს:

- ა) სწავლების წინარე პერიოდი (ხუთ წლამდე)
- ბ) დაბალი განათლება (5-10 წლამდე)
- გ) საშუალო განათლება (10-15წლამდე)
- დ) მაღალი განათლება (15-20)

ამრიგად, ასაკობრივი პერიოდიზაციის პრობლემა მუდმივი პრობლემაა. ცხოვრების ასაკების ისტორია არ დამთავრებულა. ყოველი ახალი თაობა მასში ახალ გვერდებს ჩაწერს.

ბავშვთა და მოზარდთა დაჩქარებული განვითარება – აქსელერაცია, რომელიც მეცნიერულ ლიტერატურაში იხსენიება როგორც მეოცე საუკუნის ერთ-ერთი გამოცანა, მოზარდი თაობის ფიზიკურ განვითარებასა და ფსიქიკაში მის მიერ გამოწვეული ძვლებისა და ცვლილებების გამო ექიმთა, ფიზიოლოგთა, იურისტთა, ფსიქოლოგთა, პედაგოგთა, ეკონომისტთა და სხვა დარგის სპეციალისტთა შეუწყობელ ყურადღებას იქცევს.

მეოცე საუკუნე არა მარტო მეცნიერების და ტექნიკის არნახული წინსვლისა და განვითარების საუკუნეა, არამედ წინსვლა და განვითარება მეცნიერებისა და ტექნიკის თვით შემოქმედში – ადამიანშიც ხდება. აქსელერაცია უპირველეს ყოვლისა ესაა ორგანიზმის ზრდის და განვითარების ბიოლოგიური რიტმის აჩქარება. მისი ზოგიერთი ანატომიურ-ფიზიოლოგიური ფუნქციის შეცვლა, ნაადრევი სქესობრივი მოწიფება, ახალდაბადებულის წონისა და სიგრძის გადიდება, სარძევე და მუდმივი კბილების უფრო ადრე ამოსვლა და სხვა. შეინიშნება აგრეთვე თანამედროვე მოზარდების ე.წ. ფსიქოლოგიური წყობის გარდაქმნაც: გადიებული გონებრივი შრომისურანიანობა და მუშაობისუნარიანობა, გაუმჯობესებული წარმატება სწავლაში, „ინტელექტუალური ასაკის“ წინსვლა „სოციალურ ასაკთან“ შედარებით და სხვ. მოვლენათა ამ კომპლექსს საუკუნის ტენდენცია ანუ „სექულარული ტრენდი“ უწოდეს.

ადამიანი თავისი სიცოცხლის მანძილზე ბიოლოგიური ორგანიზაციის რამდენიმე პერიოდს, სტადიას გაივლის. გამოკვლევები გვიჩვენებს, რომ აქსელერაციის პროცესი ყველა სტადიას მოიცავს, მაგრამ მეტ-ნაკლები ინტენსივობით. აქსელერაციის მოვლენები უფრო ბავშვობის ასაკშია შესწავლილი.

აქსელერაციის განსაზღვრებებიდან შედარებით სრულყოფილად ითვლება გერმანელი ძველმედიკოსის ა. ზელცლერის განსაზღვრება, რომლის მიხედვითაც აქსელერაცია არის კომპლექსური ორგანული პროცესი, რომელიც ხასიათდება განვითარების დაჩქარებით, ადამიანის ნორმალური ფუნქციონალური უნარის პერიოდებისა და განვითარების ფაზების გახანგრძლივებით არსებული წარმოებითი ურთიერთობის და გარესამყაროს მოვლენებთან ურთიერთმოქმედების საფუძველზე.

ფიზიკური, ბიოლოგიური აქსელერაციის შესახებ საკმაოდ მდიდარი მეცნიერული ლიტერატურა არსებობს, ხოლო ფსიქიკურ სფეროში აქსელერაციის შესახებ სპეციალური ლიტერატურის ერთგვარი სიღარიბე შეინიშნება. ეს აიხსნება იმით, რომ ფსიქიკურ სფეროში აქსელერაციის ფაქტის დადგენა რთულია. ფიზიკური აქსელერაციის კვლევას აადვილებს ის გარემოება, რომ წარსულში ახალგაზრდების არმიაში გაწვევასთან ან სპორტულ მომზადებასთან დაკავშირებით ხდებოდა მათი ანთროპომეტრიული მონაცემების გაზომვები. და დღევანდელ პირობებში ანალოგიური მონაცემების შედარება საფუძველს გვაძლევს დავადგინოთ საშუალო მარევენებლები და ვიმსჯელოთ მათი მიზეზების შესახებ.

აქსელერაციის მოვლენების შესწავლას როგორც დიდი თეორიული, ასევე

პრაქტიკული მნიშვნელობაც აქვს. მისი შესწავლის თეორიული მნიშვნელობა გამოიხატება იმაში, რომ აქსელერაციის ფაქტმა ზოგიერთი აღიარებული ტემპარიტება ეჭვის ქვეშ დააყენა. ამასთანავე აქსელერაციის გამომწვევ მიზეზთა ძიებაში წარმოიშვა მრავალრიცხოვანი თეორიები, რომლებმაც გაამდიდრეს მეცნიერული აზრი. აქედან გამომდინარეობს აქსელერაციის შესწავლის პრაქტიკული მნიშვნელობა და ის საკითხები, რომლებიც ახლებურად მოითხოვენ მეცნიერულ გადაწყვეტას. ასეთი საკითხებია:

1. არიან თუ არა პარამიულად განვითარებული ის ბავშვები, რომელთაც აქსელერაციის პროცესი შეეხო?

2. შეესაბამება თუ არა ბავშვისა და მოზარდის აჩქარებული ფიზიკური და სქესობრივი მომწიფება მათ სოციალურ მომწიფებას?

3. შეესაბამება თუ არა ნაადრევ ფიზიკური განვითარებას გონებრივი განვითარებაც?

4. ხომ არ უნდა გადაისინჯოს სწავლის, შრომითი საქმიანობის დასაწყისის, ქორწინების და იურიდიული პასუხისმგებლობის მინიმალური ასაკები?

5. ხომ არ უნდა გადაისინჯოს სასკოლო და საოჯახო ავეჯის, ფეხსაცმლისა და ტანსაცმლის სტანდარტები?

6. როგორ უნდა დაეყენოთ უფროსკლასელთა სანიტარული განათლების საკითხი (სქესობრივი აღზრდის სფეროში)?

7. როგორც უნდა განესაზღვროთ ფიზიკური კულტურისა და სპორტის როლი თანამედროვე ეტაპზე?

8. ხომ არ წარმოიშვება ახალი პრობლემები ასაკობრივი პერიოდიზაციის საკითხში?

ბავშვის ფიზიკური განვითარების ტემპის აჩქარების შესახებ ლაპარაკი ჩვენი საუკუნის ოციანი წლებიდან დაიწყო, ხოლო უფრო გვიან მეცნიერულ წრეებში იწყება მსჯელობა ინტელექტუალური განვითარების აჩქარებაზეც. ერთ-ერთი პირველი მეცნიერი, რომელმაც ყურადღება მიაქცია აჩქარებულ ზრდა-განვითარებას იყო ე. კოხი. მანვე შემოიტანა ცნება „აქსელერაცია“, რაც აჩქარებას ნიშნავს. 1921 წელს გამოკვლეული იქნა ქ. იენის მოსწავლეთა საშუალო ანთროპომეტრიული მონაცემები წონასა და სიმაღლეში. როცა ეს მონაცემები 1880 წელს ჩატარებულ ანალოგიურ მონაცემებს შეადარეს, აღმოჩნდა, რომ 1921 წელს ქ. იენის მოსწავლეები ამ მონაცემების მიხედვით ერთი წლით უსწრებდნენ თავიანთ თანატოლებს, რომლებიც 1880 წელს ცხოვრობდნენ ამ ქალაქში.

ა. ზელცლერის მონაცემების მიხედვით გერმანიაში ოცდაათიან წლებში დაწყებითი და საშუალო სკოლის ასაკის ბავშვთა საშუალო სიმაღლე 5-10 სანტიმეტრით, ხოლო საშუალო წონა რამდენიმე კილოგრამით მეტი აღმოჩნდა იმავე ასაკის ბავშვებთან შედარებით ცხრაასიან წლებში. ანალოგიური ფაქტი იქნა დადასტურებული მკვლევართა მიერ სხვა ქვეყნებშიც. აღმოჩენილია საინტერესო ფაქტიც, რომ ცხოვრების ყველა პირობებში წონასა და სიმაღლეში ზრდის ტემპის აჩქარება ერთნაირად არ ხდება, რომ მოზარდის წონისა და

სიმაღლეში ზრდის საშუალო ტემპი ცხოვრებისეული პირობების მიხედვით ცვალებადობს. ზანგრძლივი ომებისა და კრიზისების პერიოდებში, როცა ცხოვრებისეული პირობები უარესდება, ეს ტემპიც საგრძნობლად მცირდება. შემდგომ პერიოდებში კი, როცა ცხოვრებისეული პირობები უმჯობესდება, მოზარდთა ფიზიკური განვითარების საშუალო ტემპიც იზრდება.

გამოირკვა, რომ ბავშვის წონასა და სიმაღლეში ზრდა წინანდელთან შედარებით დედის საშოშიც აჩქარებულად მიმდინარეობს. ა. ყანჩელის მონაცემების მიხედვით ახალშობილ ბავშვთა საშუალო ანთროპომეტრული მონაცემები 1970 წელს 1935 წელთან შედარებით მომატებულია: 1970 წელს ახალშობილ ვაჟთა საშუალო სიმაღლე 2 სანტიმეტრით, ხოლო წონა 200 გრამით მეტია. ასეთივე კანონზომიერება დასტურდება გოგონებშიც.

აქსელერაცია, როგორც აღვნიშნეთ, ყველაზე უფრო თვალსაჩინოდ ვლინდება სიმაღლისა და წონის მატებაში და სქესობრივი მომწიფების ნაადრევად დადგომაში. იგი ვლინდება აგრეთვე სარძევე და მუდმივი კბილების ნაადრევად ამოსვლაში და ჩონჩხის გაძელოვნებაში., გარდამავალი ასაკის „ზრდის ნახტომი“ 30-50 წლის წინათ დგებოდა 1.5-2 წლით უფრო გვიან, ვიდრე დღეს.

საინტერესო სურათს იძლევა სიმაღლეში ზრდის ტემპის შესახებ სხვადასხვა ქვეყანაში ვ. ბუნაკი.

ქვეყნები
ახალგაზრდა მამაკაცების საშუალო სიმაღლე
1925წ. 1965წ.

შვეცია	172.5	174.5
ნორვეგია	172.5	174.0
დანია	169.5	172.0
ფრგ	172.0	175.0
საფრანგეთი	167.0	169.0
იტალია	167.0	168.0
ჩეხოსლოვაკია	170.0	173.0
რუსეთი	167.0	170.0

თანამედროვე ექვსწლიანი ბავშვის საშუალო წონა და სიმაღლე დაახლოებით ამავე საუკუნის ოცდაათიანი წლების შვიდწლიანი ბავშვის წონასა და სიმაღლეს უდრის, ხოლო ცხრაასიანი წლების დასაწყისის რვაწლიანი ბავშვის საშუალო სიმაღლესა და წონას უტოლდება. მოვლენების ანალიზი ბადაებს ლოგიკურ კითხვას: სანამდე გაგრძელდება აქსელერაციის პროცესი და რითაა იგი განპირობებული, ხომ არ არის გოლიათობის საშიშროება? მკვლევართა ვარაუდით ჯერ კიდევ არ გვაქვს მონაცემები იმისათვის, რომ გავაკეთოთ ზუსტი პროგნოზი, თუ რა ხასიათს მიიღებს მომავალში ბიოლოგიური აქსელერაცია, მაგრამ იმის მიხედვით, თუ როგორ მიმდინარეობდა აქსელერაცია წარსულში, შეიძლება ვთქვათ

შედეგი:

1. აქსელერაციას ადგილი ჰქონდა და აქვს ყველაზე უფრო მეტად იმ ინდივიდუალებში, რომელთა განვითარება წინათ შეფერხებული იყო. აქსელერაცია განვითარებაში იმ დანაკლისის კომპენსაციას ახდენს, რომელსაც ადგილი ჰქონდა განვითარების ოპტიმალური პირობების უქონლობის გამო;

2. აქსელერაციის პროცესისათვის დამახასიათებელია აჩქარებისა და შენელების პერიოდები. პერიოდებს, როცა გარეგანი ფაქტორების (ომები, კრიზისები) ზეგავლენით აქსელერაციის პროცესი ნელდება, თან მოხდევდა მისი გამძლიერების პერიოდები, როცა საზოგადოება ნორმალური ცხოვრების პირობებით ხდებოდა უზრუნველყოფილი.

ანთროპოლოგთა მონაცემებით ადამიანის ფიზიკური განვითარების აქსელერაციას ადგილი ჰქონდა აგრეთვე სხვა ისტორიულ ეპოქებშიც. ნეოლითისა და ბრინჯაოს ხანაში ევროპაში ცხოვრობდნენ ადამიანები, რომელთა სიმაღლე იგივე იყო, როგორცაა ამ რეგიონებში მეოცე საუკუნეში. ძველ საბერძნეთში გოგონების სქესობრივი მომწიფება იწყებოდა თორმეტი წლის ასაკში, ხოლო ჩვენი საუკუნის 50-იან წლებში 13 წლის ასაკში. რიგი მკვლევარებისა მომავალ ათწლეულში აქსელერაციის პროცესების შენელებას ვარაუდობს.

მ. ჩხარტიშვილის სამართლიანი აზრით ბავშვის სხეულის სიმაღლისა და წონის ზომები არსებითად არაფერს გვეუბნება მისი ინტელექტუალური ძალების მომწიფების შესახებ. აქსელერაციის საკითხი ამ მიმართულებით ჩვენს ქვეყანაში ერთ-ერთმა პირველმა იკვლია მ. ზარანდიამ. მან ზუსტად გაიმეორა ის ცდები, რომელიც 1928 წ. დ. უზნაძემ ჩაატარა 5-6-7 წლის ბავშვებზე. იმ წლებში ეს ასაკი სკოლამდელ ასაკად ითვლებოდა. დ. უზნაძემ გამოიკვლია სკოლამდელთა ცნებითი აზროვნების განვითარების დონეები.

მ. ზარანდიამ 1967 წელს გაიმეორა დ. უზნაძის ცდები იმავე ბავშვებზე და იმავე მეთოდით. აღმოჩნდა, რომ ახლა ინტელექტუალურ ოპერაციებს ექვსი წლის ბავშვი გაცილებით უფრო მაღალ დონეზე ასრულებს, ვიდრე 1928 წელს შვიდი წლის ბავშვი, რომ ზოგიერთი ინტელექტუალური ოპერაციის შესრულების მიხედვით ახლანდელი ხუთი წლის ბავშვებიც კი მაშინდელ შვიდწლიანებს სჯობნიან. მ. ზარანდია მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ ახლა ექვსი წლის ბავშვის ინტელექტუალური განვითარების დონე წლინახევრით უსწრებს 1928 წელს მცხოვრები თანატოლების ინტელექტუალურ დონეს.

განზოგადებისა და განსაზღვრების ინტელექტუალური ოპერაციები ახლა ბავშვთა მნიშვნელოვან ნაწილს 5-7 წლის ასაკში ისე აქვთ მომწიფებული, რომ მათ შეუძლია დაეუფლონ ცნებას. დ. უზნაძის ცდებში კი ამგვარ უნარს ამჟღავნებდა მხოლოდ ზოგიერთი ბავშვი. ეს სხვაობა განპირობებულია ბავშვების მიერ თავიანთი გარემოდან მიღებული ინფორმაციის იმ რაოდენობრივი და თვისობრივი ცვლილებებით, რაც ამ ორი ექსპერიმენტის ჩატარების დროთა შუალედში მოხდა.

პედაგოგიურად ორგანიზებულ გარემოდან მიღებული ინფორმაციის ზრდის

პირდაპირპროპორციულად იზრდება ბავშვის ინტელექტუალური შესაძლებლობანი, ჩქარდება გონებრივ ოპერაციათა მომწიფების პროცესი. გონებრივი განვითარების აჩქარების ან შენელების პროცესი ასაკზე არაა დამოკიდებული. იგი მთლიანად გარემოს ზემოქმედების შედეგია. სამოცდაათიანი წლების ბავშვთა გონებრივი ასაკი ორი წლით უსწრებს ოცდაათიანი წლების ბავშვთა გონებრივ ასაკს ერთი და იმავე ამოცანის გადაწყვეტისას.

მიუხედავად სხვადასხვა ქვეყნის მეცნიერთა დიდი მცდელობისა, ამომწურავად შესწავლიონ და მართონ აქსელერაციის პროცესი, იგი ჯერ კიდევ რჩება გადაუჭრელ პრობლემად. თუ მეცნიერების განვითარების დღევანდელ ეტაპზე აქსელერაციის ფაქტები ეჭვს არ იწვევს, მისი გამომწვევი მიზეზების შესახებ არსებობს განსხვავებული შეხედულებანი, რომელიც მრავალი თეორიის სახით ჩამოყალიბდა. მოკლედ გავეცნოთ რამდენიმე თეორიას:

ქელიოგენური თეორია. ამ თეორიის წარმომადგენელი იყო თვით ე. კოსი, რომელმაც შემოიღო ცნება „აქსელერაცია“. იგი ფიქრობდა, რომ სიმაღლისა და წონის მომატების ამჩქარებელი არის მზის სხივები. მისი აზრით აჩქარებული ზრდა გამოწვეულია მზის სხივების პერიოდული ცვალებადობით. მზის სხივების გაუღნის გამო ხდება ვიტამინის მოქმედების სტიმულირება.

ალიმენტარული თეორია. ეს თეორია აქსელერაციის პროცესზე კვების პროდუქტების გავლენას უსვამს ხაზს. ამ თეორიის წარმომადგენლები თვლიან, რომ განვითარებულ ქვეყნებში ძალზე იზრდება ერთ სულ მოსახლეზე ხორცისა და ხორცის პროდუქტების მოხმარება. ისინი თვლიან, რომ კვების ხასიათის შეცვლა მოქმედებს შინაგანი სეკრეციის ჯირკვლებზე, მათ ფუნქციაზე, რომელიც თავის მხრივ, აჩქარებს ზრდა-განვითარებას.

კონსტიტუციონალური შერჩევის თეორია. ამ თეორიის მიხედვით აქსელერაცია განპირობებულია მრავალი გამლიზიანებლის მოქმედებით, რომელსაც ადგილი აქვს თანამედროვე ცივილიზაციის დროს და ისეთი ადამიანების მომრავლებით, რომელთაც საერთაოდ აქვთ აწეული აგზნებადობა. ასეთ ადამიანებს აქვთ „ორგანიზმის აწეული რეაქტიულობა“. ისინი ცხოვრობენ სოციალურად და ეკონომიურად უზრუნველყოფილ ქვეყნებში. აქტიური ადამიანები, ბუნებრივია, დაჩქარებულად ვითარდებიან ეს თეორია რეაქციული თეორიაა.

რასიული თეორია. ამ თეორიის მიხედვით ზრდის პროცესი განპირობებულია რასიული მიკუთვნებულობით. ამიტომ ის ფაქტორები, რომლებიც იწვევენ აქსელერაციას, თავს იჩენენ ბიოლოგიური წანამძღვრების ჩარჩოებში. ამ თეორიის წარმომადგენლებს მოყავთ ცეცხლოვანი მიწის ორი ტომის ონას (საშუალო სიმაღლე 175 სმ) და იახგანის (საშუალო სიმაღლე 158 სმ) მაგალითი. ეს ტომები ერთმანეთის მეზობლად ცხოვრობენ და მათ შორის ოდნავი განსხვავება კვებაში სიმაღლეში განსხვავებამდე ვერ მიგვიყვანს.

ნუტრიტენური თეორია. ეს თეორია ალიმენტარული თეორიის სახესხვაობაა, რომელიც ხაზს უსვამს დიდი რაოდენობის ვიტამინებისა და მინერალური მარილების მნიშვნელობას. ბ-12 და ბ-1 ვიტამინის რეგულარული მიღება მნიშვნელოვნად ზრდის ბავშვის სიმაღლესა და წონას. თუმცა ნორმალური ფიზიკური

განვითარების ბავშვებზე ამ ვიტამინების მოქმედება არ ახდენს რაიმე შესამჩნევ კავლენას.

რადიოტალღური თეორია. ეს თეორია ვარაუდობს, რომ ადამიანის ორგანიზმში რადიოტალღების მუდმივი და ინტენსიური შეღწევა, რასაც ადგილი აქვს უკანასკნელ ათწლეულებში, ხელს უწყობს ზრდის ჰორმონების აქტივიზაციას. მაგალითად, იონური რადიაციის მცირე დოზით დასხივების შედეგად ცხოველები მატულობენ წონაში.

ურბანიზაციის თეორია. ურბანიზაციის პროცესი მსოფლიო მოვლენაა. მეოცე საუკუნეში ჩვენი პლანეტის მოსახლეობა ორჯერ გაიზარდა, ხოლო ქალაქის მოსახლეობა თერთმეტჯერ. ქალაქების ზრდა ემთხვევა აქსელერაციის ზრდას. ამ თეორიის მიხედვით დიდ ქალაქებში ადამიანზე მოქმედებს ფაქტორთა რიგი: კინო, ტელევიზია, ინტელექტუალურ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების მეტი შესაძლებლობა მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ბავშვების ნაადრევ ფსიქიკური განვითარებაზე. სტრესული ფაქტორები, ქალაქის ხმაური მოქმედების ნერვულ სისტემაზე და სხვა სასიცოცხლო ფუნქციებზე. ეს თეორია თავის დამტკიცებას ნახულობს იმაში, რომ აქსელერაციის ტემპები ძირითადად ქალაქელ ბავშვებშია ნათლად გამოხატული.

ზოგიერთი თეორიის მიხედვით აქსელერაციის მიზეზი არის არა რომელიმე ცალკეული ფაქტორი, არამედ ყველა ფაქტორის კომპლექსური მოქმედება.

მიუხედავად თეორიათა სიმრავლისა (არსებობს სხვა თეორიებიც) საკითხი ბოლომდე არაა გადაწყვეტილი. ყოველ შემდგომ თეორიას არ აღმოაჩნდება წინამავალი თეორიის გამანადგურებელი ლოგიკური არგუმენტები, რის გამოც მივიღეთ თეორიათა სიმრავლე. აქსელერაციის მიზეზთა მეცნიერული ახსნა მომავლის საქმეა.

თავი მეექვსე

უმცროსი სასკოლო ასაკის მოსწავლეთა ასაკობრივ-ფსიქოლოგიური თავისებურებანი

§1. ფიზიკური განვითარება

უმცროსი სასკოლო ასაკი თითქმის ყველა ქვეყანაში განისაზღვრება 6-7 წლიდან 10-11 წლამდე. ჩვენს ქვეყანაში, როგორც აღვნიშნეთ, სწავლის დაწყების მინიმალური ასაკი ექვსი წელია.

უმცროს სასკოლო ასაკში ხდება ბავშვის სალოკომოციო აპარატის ინტენსიური განვითარება და მოტორული კოორდინაციის სრულყოფა. ექვსი წლის ასაკში ბავშვის ორგანიზმის მომწიფება გრძელდება. ხდება არსებითი ცვლილებები ყველა ორგანოსა და ქსოვილში. იზრდება წონა და სიმაღლე. ცვლილებები ხდება სხეულის პროპორციაშიც, გრძელდება ხერხემლის გაძელოვანება. ახლა ბავშვს შეუძლია ხერხემლის ვერტიკალურ მდგომარეობაში (მერხზე ჯდომისას) დაჭერა შედარებით ხანგრძლივი დროით. ჩონჩხის გაძელოვანება ჯერ არ დამთავრებულა, რის გამოც ამ ასაკის ბავშვს მოძრაობაში დიდი მოქნილობა ახასიათებს. ეს მოძრაობები ხელს უწყობენ მათი ნერვული სისტემის განვითარებისა და კოორდინაციის სრულყოფას. ამ ასაკში იზრდება პირობითი რეფლექსების შემუშავების სისწრაფე.

პირველკლასელთა ზრდა მიმდინარეობს თანაბრად. სიმაღლისა და წონის ზრდასთან ერთად იზრდება ამტანობის უნარი და ფილტვების სასიცოცხლო მოცულობა. პირველკლასელთა მუსკულატურა და კუნთური ძალა განვითარების უფრო მაღალ საფეხზეა, ვიდრე სკოლამდელებთან. სრულყოფილი ხდება კუნთების აგებულება მათში წყლის შემცირებისა და კუნთური ქსოვილის ორგანული ნივთიერებების ზრდის გამო. ამ ასაკში მსხვილი კუნთები უფრო ინტენსიურად ვითარდებიან, რის გამოც ბავშვებს უფრო ეხერხებათ და უადვილდებათ ფართო და გაშლილი მოძრაობების შესრულება, ვიდრე მცირე მოძრაობებისა, რომელთა შესრულება დიდ სიზუსტეს მოითხოვს.

ასაკობრივი ფსიქოლოგიის მონაცემებით ექვსი-შვიდი წლის ასაკში ხდება თავის ტვინის ქერქში უჯრედების ყველა ფენის სტრუქტურული გაფორმება. იზრდება შუბლის წილი, რომელიც აკონტროლებს აზროვნებასა და ცნობიერებას, სრულყოფილი ხდება ქერქის ანლიზური და სინთეზური მოქმედება. იცვლება ურთიერთობა და ურთიერთმიმართება ნერვული სისტემის ორ ფუნქციას-აგზნებასა და შეკავებას შორის. ახლა შეკავება შედარებით უფრო გამძლე და მდგრადია, ვიდრე სკოლამდელ ასაკში, თუმცა აგზნებითი პროცესები მაინც სჭარბობენ შეკავებისას. პირველი და მეორე კლასის მოსწავლეები ადვილად აგზნებადნი არიან.

სწრაფად და ინტენსიურად იზრდება უმცროსკლასელთა გულის კუნთი. იმის გამო, რომ იზრდება აგრეთვე სისხლძარღვთა დიამეტრიც. თავის ტვინი კარგად

მარაგდება სისხლით, რაც ბავშვის შრომისუნარიანობის მნიშვნელოვანი პირობაა ამ ასაკში. პარაკულკლასელებს უჭირთ მოძრაობის დროს საკუთარი სხეულისა და სხვა ახლო მდებარე სხეულებისა და საგნების მდებარეობისა და მდგომარეობის კოორდინაცია. ამიტომ ხშირია შემთხვევები, როცა ბავშვები ეჯახებიან ერთმანეთს, კედელს, მასწავლებელსაც კი.

ექვსწლიანი ბავშვის საშუალო წონა 20,5 კგ. და სიმაღლე 106 სატიმეტრია. სკოლაში მოსვლის მომენტიდან იწყება ბავშვის თანაბარზომიერი ზრდა და გრძელდება დაახლოებით ჰუბერტატული ზრდის ნახტომის დაწყებამდე. შეინიშნება აგრეთვე განვითარების ინდივიდუალური ვარიაციებიც, რომელიც დამოკიდებულია გარეუბრო პირობების ზემოქმედებაზე, კვებაზე, სქესობრივ განვითარებაზე და გენეტიკურ ფაქტორებზე. ცხრა წლის ასაკამდე გოგონები უფრო მსუქნები და დაბლებია ბიჭებთან შედარებით, მაგრამ მათი განვითარების ტემპები მკვეთრად იზრდება იმ პარამონალური ცვლილებების შედეგად, რომელიც გოგონებში ბიჭებთან შედარებით უფრო ადრე იწყება. ცხრა წლის შემდეგ ზრდის ტემპებში გოგონები ასწრებენ ბიჭებს.

უმცროს სასკოლო ასაკში ხდება ჩონჩხის ინტენსიური განვითარება, რასაც შეიძლება თან ახლდეს ტკივილის შეგრძნება, რაც სხეულის ზრდის ნორმალური რეაქციაა. ამ ასაკში ბავშვის ჩონჩხი, ძირითადად, არაა საბოლოოდ მომწიფებული. იგი უფრო მეტი რაოდენობით ზრტილოვან ნივთიერებას შეიცავს და გაძვლოვანების პროცესი კიდევ დიღხანს გრძელდება. ამის გამო დიდი ფიზიკური დატვირთვები უნდა შეიზღუდოს.

ამ ასაკში ბავშვები იცვლიან სარძევე კბილებს, რაც დაკავშირებულია ძვლოვანი სისტემის განვითარებასთან. ექვსი-შვიდი წლის ასაკში ბავშვები იცვამდე სარძევე კბილს იცვლიან. გ. კრაიგის მხატვრული შედარება რომ ვინმართთ ამ ასაკის ბავშვის თვალში საცემი ნიშანია „ექვსწლიანთა უკბილო ღიმილი.“

როგორც აღვნიშნეთ, ამ ასაკში ბავშვებს უფრო ეხერხებათ გაშლილი მოძრაობების წარმოება, ვიდრე მცირე, ფაქიზი მოტორული ქცევისა. ამ ასაკის ბავშვებს ეადილებათ ხეებზე ცოცკვა, ცურვა, ბურთის სროლა და დაჭერა და ა.შ. მიუხედავათ იმისა, რომ ფაქიზი მოძრაობების შესრულება მოითხოვს სიზუსტეს, ამ ასაკში მაინცაა შესაძლებელი წერის დაუფლება, ხატვა და სხვა. ექვსი-შვიდი წლის ასაკში შესაბამისი დახმარების აღმოჩენით შესაძლებელია ბავშვმა უფრო ზუსტი და ფაქიზი მოძრაობების შესრულება შეძლოს. მაგრამ ზოგიერთ, სავსებით ნორმალური განვითარების, ბავშვს არ შეუძლია რომისა და სამკუთხედის დახატვა და ზოგიერთი ასოს სწორად დაწერა რვა წლის ასაკამდე.

ამ ასაკში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მოქმედებათა დიფერენციაციას. ჯერ კიდევ სკოლამდე ასაკში მოტორული აპარატის განვითარების პროცესში მიმდინარეობს ბავშვის მარჯვენა და მარცხენა ხელის სპეციალიზაცია. სკოლაში შესვლის მომენტში კი აუცილებლად უნდა გაირკვეს და დაგინდეს ბავშვის მარჯვენა და მარცხენა ხელის საბოლოო ორიენტაცია. ექვსი წლიდან ათ-თერთმეტ წლამდე ბუნებრივი ასიმეტრია უკვე ჩამოყალიბებულია და გამოვლენილია

დომინირებული ხელი, ფეხი, თვალი და ყური. უნდა აღინიშნოს, რომ ცაცია ბავშვების რიცხვი ძალზე მცირეა. მკვლევართა ვარაუდით ბუნებრივი ასიმეტრია განპირობებულია ადამიანის ნერვული სისტემის სტრუქტურით. დადგენილია, რომ ტვინის მარცხენა ნახევარსფერო აკონტროლებს სხეულის მარჯვენა მხარის რთულ სამოძრაო ფუნქციებს. ცაციები იბადებიან მაშინ, როცა ნერვული სისტემის რაიმე ფუნქციონალური დაზიანების დროს მარჯვენა ნახევარსფერო თავის თავზე იღებს მარცხენას ფუნქციებს, რაც იშვიათი მოვლენაა.

ცაცია ბავშვები სკოლას ბევრ საზრუნავსა და პრობლემას უქმნიან. ეს უპირველეს ყოვლისა ვლინდება უფროს სასკოლო ასაკში წერის დაუფლების პროცესში. სკოლის ფსიქოლოგის უპირველესი ამოცანაა გამოავლინოს ბავშვის რეალურად დომინირებული ხელი და ბავშვს წერა მხოლოდ დომინირებული ხელით დააწეყბინოს. თუმცა არის შემთხვევები, როცა ბავშვი ხელით ცაციაა, მაგრამ თვალით, ფეხით და ყურით მარჯვენა. ასეთ შემთხვევებში მკვლევარები გვიჩვენებენ ვიხელმძღვანელოთ საღი აზრით. თუ ბავშვს ხელის ძლიერი ასიმეტრია აქვს, წერა უნდა დაეაწყებინოთ აუცილებლად მარცხენა ხელით, ხოლო თუ მას „მსუბუქი“ მარცხენა გადახრა აქვს, წერა უნდა დაეაწყებინოთ მარჯვენა ხელით.

უმცროს სასკოლო ასაკში ბავშვის ფიზიკურ განვითარებაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ჭარბი წონის ანუ სიმსუქნის პრობლემას. სიმსუქნე არის ბავშვის მდგომარეობა, როცა მისი წონა 20%-ით მეტა მის იდეალურ (სიმაღლეზე გათვლილ) წონაზე. როგორც მკვლევარები მიუთითებენ ამერიკელ უმცროსკლასელთა მეოთხედი დაავადებულია სიმსუქნით. ასეთ ბავშვების დიდ ნაწილს მოწიფებულობაშიც აღენიშნებათ ჭარბი წონა, რაც გულ-სისხლძარღვთა დაავადების, დიაბეტის, მომატებული არტერიალური წნევის და სხვა სერიოზული დაავადებათა მიზეზი ხდება. ამ თვალსაზრისით ჩვენს სკოლებში, შეიძლება ითქვას, საგანგაშო მდგომარეობაა, რომლის მიზეზი გენეტიკურ ფაქტორებთან ერთად არის ცხოვრების უმოძრაო წესი და ჭარბი კვება.

ჭარბწონიან ბავშვებს შეიძლება ადვილათ ჩამოუყალიბდეთ უარყოფითი „მე“-ს ხატი და ოჯახმა ყველაფერი უნდა იზრუნოს მათი ფიზიკური ფორმის შესანარჩუნებლად. ზომიერი ფიზიკური ვარჯიშების შედეგად მიიღწევა ფიზიკური ჯანმრთელობის ისეთი მთავარი ასპექტები, როგორიცაა მოქნილობა, ამტანობა, ძალა და გულ-სისხლძარღვთა სისტემის ნორმალური ფუნქციონა.

ამრიგად უმცროსკლასელთა ფიზიკური განვითარების ზოგადი სურათი ასეთია: ხუთი-ექვსი წლის ასაკში ხდება ორივე სქესის ბავშვების წონის, სიმაღლისა და ძალის ინტენსიური ზრდა, სხეულის ყველა ნაწილის გამაყენების შესაძლებლობა, ტლანქი მოტორიკის სრულყოფა, ცალკეული მოტორული ჩვევების ერთ რთულ მოქმედებაში გაერთიანებისა და დაკავშირების უუნარობა, წონასწორობის დაცვის უნარის გაუმჯობესება.

§2. შექმენებითი ფსიქიკური პროცესები. აღქმის განვითარება

სწავლის პროცესში ბავშვის წინაშე დგება მრავალი ამოცანა, რომელთა ვადაცრა ბევრადა და მოკიდებული ორგანიზებულ და გეგმაზომიერ აღქმასთან. აღქმა ბავშვის ცოდნისა და გამოცდილების შექმნის ძირითადი წყაროა. იგი მჭიდრო კავშირში იმყოფება აზროვნებასთან, რადგანაც აზროვნება აღქმაში მოცემულ მასალას ემყარება. ყოველგვარი სწავლა აღქმით იწყება. სწავლის პროცესში. განსაკუთრებით პირველ ხანებში, ყველაზე ძნელი ამოცანაა მოსწავლეს სასწავლო მასალა მიაწოდო ისეთ ფორმაში, რომ მან იგი აღიქვას ყველა იმ მომენტით, რომელთა ცოდნა აუცილებელია. მასწავლებელი, რომელიც არ იცნობს აღქმის ასაკობრივ თავისებურებებს, შეცდომებს თავს ვერ დააღწევს.

უმცროსკლასელთა აღქმა მჭიდრო კავშირშია აღქმის შინაარსის, შეგრძნების განვითარების დონესთან. აქ უპირველეს ყოვლისა იგულისხმება მხედველობისა და სმენის შეგრძნების განვითარების დონე. ვარესამყაროს შესახებ ინფორმაციის 80% ბავშვი მხედველობით იღებს. ექსეი წლის ბავშვს ყველა ანალიზატორი შედარებით ჩამოყალიბებული აქვს, რაც მგრძნობელობის ყველა ფორმის შესაბამისად განვითარების საფუძველია. მხედველობისა და სმენის შეგრძნებები მთელი სასკოლო პერიოდის განმავლობაში განიცდის განვითარებას. უმცროსკლასელთა ის შეგრძნებები, რომლებიც უშუალოდ სწავლაში ერთვებიან, საგრძნობლადაა განვითარებული. ისინი ვითარდებიან აღქმითი აქტივობის გზით, აღქმასთან ერთად.

მიუხედავად იმისა, რომ უმცროსკლასელს აღქმას შედარებითი სიცხოველე ახასიათებს, იგი მაინც ბევრ რამეს ვერ ამჩნევს იმაში, რასაც ხედავს და რაც ეხმის. მისი აღქმა ამ მიმართულებით ნაკლოვანია. პირველკლასელებთან სჭარბობს პირველი სასიგნალო სისტემის მოქმედება, რის გამოც სწავლებაში წამყვანი როლი თვალსაჩინოებსა და გრძნობად აღქმას ენიჭება. ამ ასაკის ბავშვებს, სამწუაროდ, არ აქვთ ფაქიზი მგრძნობელობა ელფერებისა და ნახეყარტონების მიმართ.

პირველკლასელთა აღქმის ერთ-ერთი თავისებურება არის აგრეთვე სიტყვათა გრაფიკული გამოსახულების არასაკმაოდ დაფერენცირებული აღქმა. ფორმით მსგავს ასოთა შორის განსხვავების წედომა ფაქიზი ანალიზის უნარს მოითხოვს, რაც ამ ასაკის ბავშვებს ძალიან უჭირთ.

ზეპირი და წერითი მეტყველების შეცდომების ფსიქოლოგიური ანალიზისას გ. მჭედლიშვილი გამოყოფს ტიპიური შეცდომების ერთ სახეს – „შეცვლა“, როდესაც ბავშვები ერთმანეთში ურევენ იმ ასოებს, რომლებიც გრაფიკულად მეტ-ნაკლებად გვანან ერთმანეთს. ეს იმიტომ ხდება, რომ პირველ კლასში მათ არ აქვთ დიფერენცირებული ცალკეული ასოს ფორმამოყვანილობა. პირველ კლასში ასოთა წერის დაუფლებისას ბავშვი ხელმძღვანელობს მხედველობითი აღქმით, ე.ი. საამისოდ საჭირო მოტორულ მოძრაობებს წარმართავს მხედველობითი ხატი, რომელიც მეხსიერებაშიც იმავე სახითაა შემონახული.

მეორე კლასში გარფიკული აღრევის გარდა ადგილი აქვს ასოთა საარტიკულაციო აღრევისასაც, ხოლო მესამე კლასში წერით ნამუშევრებში ადგილი

აქვს შეცვლის ორთავე სახეს, როგორც გრაფიკულს, ასევე საარტიკულაციოს, მაგრამ მათი ურთიერმეფარდება განსხვავებულია. მეორე კლასში საარტიკულაციო მსგავსებით გამოწვეული შეცდომები ეპიზოდურია, ხოლო მესამე კლასში საერთოდ შეცვლის შეცდომები 15-20% აღწევს. ბავშვები ერთმანეთში ურევენ ისეთ ასოებს, როგორიცაა ძ-ხ, წ-შ, ვ-კ, ტ-ც, თ-ფ. ბავშვებს რომ შემდგომში ასეთი შეცდომები არ მოუვიდეთ. საჭიროა მათი სისტემატური ვარჯიში მსგავსი საგნების შედარებაში, მიმამსგავსებელი და განმასხვავებელი ნიშნების დადგენაში: „ხარი-ძროხა“, „თხა-ცხვარი“, „ბატი-იხვი“ და ა.შ.

შემდგომ კლასებში მოსწავლეთა აღქმა შედარებით უფრო სრულყოფილი ხდება. ბავშვები ეუფლებიან აღქმის „ტექნიკას“, უვითარდებთ არსებითისა და არარსებითის გამოყოფის უნარი, აღქმა ხდება დანაწევრებული და მართვადი. შედარებებში ვარჯიშისა და, საერთოდ, აღქმის პროცესში მასწავლებლის ხელმძღვანელობის შედეგად აღქმა თანდათანობით შეგნებულ ხასიათს ღებულობს. სწავლა, საერთოდ, დიდ გავლენას ახდენს აღქმის განვითარებაზე, იგი უზრუნველყოფს ბავშვის უნარს დაინახოს და გააანალიზოს ის, რასაც აღიქვამს. გამოკვლევების მიხედვით უმცროსკლასელები, რომელთაც მასწავლებლები ამ თვალსაზრისით დიდ ყურადღებას აქცევენ, უფრო ხშირად და უშეცდომოდ გამოყოფდნენ საგნის ფორმასა და სიდიდეს, ვიდრე ჩვეულებრივი საკონტროლო ჯგუფის მოსწავლეები. ასეთი მიზანმიმართული სწავლების შედეგად ბავშვებს უვითარდებთ აღქმის უფრო რთული ფორმა – დაკვირება.

ძალზე დიდი მნიშვნელობა აქვს იმას, რომ ბავშვმა შეძლოს საგანთა იდენტურობის დადგენა ამა თუ იმ ეტალონისადმი. ეტალონები არის ადამიანური კულტურის ისტორიის პროცესში შემუშავებული საგნების განსხვავებული თვისებების ნიმუშები და მოდელები. მაგალითად, აღქმის ასეთი ეტალონებია: ფერები, სივრცითი და დროითი ერთეულები. თუ ბავშვს შეუძლია შეუსაბამოს აღსაქმელი თვისება ეტალონს, მას უკვე შეუძლია დაადგინოს იდენტურობა, მგსავსება (ბურთი მრგვალია) და განსხვავება (ბურთი და კუბი). სასწავლო წარმატება დიდადაა დამოკიდებული იმაზე, თუ რამდენად მაღალ დონეზეა განვითარებული უმცროსკლასელის სენსორული განვითარება. ეს უნარი ბავშვებს მასწავლებლის დახმარებით მეორე კლასიდან ინტენსიურად უვითარდებთ.

პირველკლასელებს ვერ კიდევ არ აქვთ საკმაოდ ჩამოყალიბებული ანალიზისა და სინთეზის უნარი. ისინი ხშირად საგნებისა და მოვლენების ცალკე ნაწილებს აღქვამენ ისე, რომ მათ მთლიან მიმართებას ვერ ამჩნევენ. ხდება პირიქითაც, მთლიანს წვდებიან და ნაწილებს ვერ ამჩნევენ. უმცროსკლასელები ხშირად ისეთ წერილმანებს აღიქვამენ, რასაც უფროსები ვერ ახერხებენ. ეს იმიტომ ხდება, რომ უფროსებისათვის ამ წერილმანებს არავითარი მნიშვნელობა, ღირებულება არ აქვს და არ აქცევენ მათ ყურადღებას, ხოლო ბავშვებისათვის ამ წერილმანებს ხშირად გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს.

მიუხედავად იმისა, რომ სკოლამდელი ასაკის ბოლოს ბავშვის აღქმაში ჩნდება ნებისმიერი ფორმის ელემენტები, სკოლამდელის აღქმა მაინც უნებლიეთა, ასევე უნებლიეთა თავდაპირველად უმცროსკლასელთა აღქმაც. პირველკლასელებს

არ შეუძლიათ თავიანთი აღქმის მართვა, ამ თუ იმ საგნისა და მოვლენის დამოუკიდებელი ანალიზი. ამის გამოა, რომ სურათების დათვალიერებისასა და ტექსტის კითხვისას ისინი ხტებიან შემდეგზე, გამოტოვებენ ხოლმე სიტყვებსა და დეტალებს. მათი აღქმა განპირობებული და განსაზღვრულია ობიექტური მიზეზით, თვით აღსაქმელი საგნის თავისებურებით. ამიტომაც, რომ საგნებსა და მოვლენებში ბავშვები აღიქვამენ არამთავარს, უმნიშვნელოსა და არაარსებოს.

უმცროსკლასელი საგნებსა და მოვლენებში უპირველეს ყოვლისა აღიქვამს იმას, რაც მისთვისაა მნიშვნელოვანი და შეესაბამება მის ასაკსა და ინტერესებს. ხშირად მას იზიდავს გარეგანი ნიშნები, ნათელი, მოძრავი და დიდი საგნები. აღქმის პროცესი შეზღუდულია მხოლოდ ცნობით და აღსაქმელი ობიექტის დასახელებით. ჩადრმაყებული ანალიზისა და საგნების შემეცნების პროცესი მისთვის ჯერ კიდევ ძნელია. უმცროსკლასელთა აღქმა მჭიდროდაა დაკავშირებული პრაქტიკულ მოქმედებასთან. აღიქვა რომელიმე საგანი, ნიშნავს რაღაცა მოიმოქმედო ამ საგნით, აიღო ის ან შეეხო მას, აღიქმა ძირითადად ის, რაც უმცროსკლასელთა მათხოვნილებებს შეესაბამება, მისი ინტერესების სფეროში შეჭოდის. პირველ და მეორეკლასელთა აღქმის ერთ-ერთი თავისებურებაა ასევე გამოხატული ემოციური ხასიათი – პირველ რიგში აღიქმება ისეთი საგნები და მოვლენები, მათი ისეთი ნიშნები და თვისებები, რომლებიც ბავშვებში იწვევენ უშუალო განცდებს. გ. კეჩუაშვილმა სპეციალურად იკვლია უმცროსკლასელთა მუსიკალური განვითარების საკითხები. იგი აკეთებს დასკვნას, რომლის მიხედვითაც პირველ და მეორე კლასებში მუსიკის შინაარსული განცდა უმთავრესად ობიექტის სენსორულ თვისებებს ემყარება. ეს თავისებურებანი განსაზღვრავს ბავშვთა ესთეტიკურ არჩევანს (სწრაფტემპიანი, მაჟორული პიესები). დაწყებითი სკოლის ზედა საფეხურზე კი თუმცა მუსიკის სენსომოტორული განცდა კიდევაც შემორჩენილი, მაგრამ ახლა იგი შედარებით უფრო მეტ აკუსტიკურ გამომხატველობით თავისებურებათა აღქმას ემყარება.

აღქმის განვითარება და უმცროს სასკოლო ასაკში მისი შედარებით მაღალ საფეხურზე ასევე თავისთავად არ ხდება. აქ მასწავლებლის როლი განუზომელია. მასწავლებელი მოსწავლეთა აღქმის სპეციალურ ორგანიზაციას ახორციელებს, ასწავლის მათ საგნებისა და მოვლენების შედარებისას არსებითი ნიშნების გამოყოფას, აჩვენებს მათ სისტემატურ ანალიზს, რაც ამ ასაკის ბავშვისათვის დიდი მიღწევაა. ამ მნიშვნელოვან საქმეში დიდი როლი ენიჭება სიტყვას. სიტყვა ბავშვის მოქმედებას უკვე მიმართულებას აძლევს. პირველკლასელთა სიტყვა-დასახელებით აღქმის პროცესი თითქოს მთავრდება. მეორე და მესამე კლასებში სიტყვას უკვე სხვა ფუნქცია აქვს. ასახელებენ რა საგნებს, ბავშვები სიტყვიერად აგრძელებენ მის აღწერასა და შემდგომ ანალიზს, რასაც პირველკლასელები ვერ ასრულებდნენ. იცვლება აგრეთვე აღქმის შერჩევითობის მიზეზები. ახლა წინა პლანზე სუბიექტური მიზეზები გამოდის. აღქმის პროცესი უფრო მეტად განისაზღვრება ინტერესებით, მოთხოვნილებებითა და მოსწავლეთა წარსული გამოცდილებით, ვიდრე საგნის გარეგნული ნიშნებით.

პირველი და მეორეკლასელები, როგორც ენახეთ, მოკლებულნი არიან ღრმა ანალიზისა და სინთეზის შესაძლებლობას, რაც თავისებურ სიძნელებებს ქმნის

წერა-კითხვის სწავლებაში. ცნობილი ქართველი ფსიქოლოგის ა. მოსიავეას გამოკვლევის საფუძველზე შ. ჩხარტიშვილს მიაჩნია, რომ ერთ-ერთი სერიოზული ამოცანა, რომელიც პირველკლასელმა უნდა გადაწყვიტოს სანამ წერა-კითხვის სწავლებას შეუდგებოდეს, არის მეტყველების, როგორც ფსიქოლოგიური ფაქტის აღმოჩენა და ანალიზის გზით მისი დანაწევრება წინადადებად, სიტყვებად, მარცხლებად და ბგერებად. ექვსი-შვიდი წლის ბავშვები ვერ ამჩნევენ, რომ სიტყვა ერთი მოვლენაა, ხოლო რასაც ეს სიტყვა აღნიშნავს — მეორე. მათთვის მაგალითად, საგანი წიგნი და სიტყვა წიგნი, ორი რამეა, არამედ ერთი. მათთვის სიტყვა გამჭვირვალეა, აღიქმებიან იმას, რაც სიტყვაშია მოქცეული, მაგრამ თვითონ სიტყვას ვერ ხედავენ. წერა-კითხვის სწავლა კი პირველ რიგში მეტყველების ფაქტების ნათლად გაცნობიერებას მოითხოვს. ბავშვმა ყურადღება უნდა შეაჩქროს არა მარტო სიტყვათა საგნობრივ შინაარსზე, არამედ მის ფონემატიკურ და გრაფიკულ შემადგენლობაზე, თვითონ მეტყველებაზე, როგორც სპეციფიკურ აქტივობაზე. ბავშვის მიერ მეტყველების, როგორც ფსიქოლოგიური ფაქტის აღმოჩენა, მთლიანად მასწავლებელზეა დამოკიდებული. სიტყვისა და მისი ელემენტების თავისებურება ბავშვმა ერთ მთლიანობაში უნდა აღიქვას და განიცადოს. ამ მიმართულებით მასწავლებლის მიერ გაწეული მუშაობა მოსწავლეთა გონებრივი განვითარების საქმეში მნიშვნელოვანი შედეგების მომტანია.

დაწყებითი სკოლის ასაკში დიდი სიძნელეებია დროისა და სივრცის აღქმის საქმეში. პრაქტიკულ-პედაგოგიური თვალსაზრისით (წერა-კითხვის შესწავლა, გეოგრაფიული, გეომეტრიული და ისტორიული ცნებების ათვისება) დროისა და სივრცის აღქმის ასაკობრივი კანონზომიერებებისა და თავისებურებების ცოდნას მასწავლებლისათვის პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა ენიჭება.

უძროს მოსწავლეთა დროისა და სივრცის აღქმის თავისებურებების პრობლემას სპეციალური გამოკვლევა მიუძღვნა შ. ჩხარტიშვილმა. მისი აზრით სკოლაში დღეს ასაკში ბავშვი სივრცით მიმართებებს საკუთარ თავთან მიმართებაში აღიქვამს. აღქმული სივრცის ცენტრში ყოველთვის თვითონ იმყოფება და აქედან განსაზღვრავს საგნის დაშორების მანძილსაც და სივრცით მიმართებასაც. იგი ვერ ახერხებს აღქმის კოორდინატები საკუთარი თავიდან სხვა წერტილში გადაიტანოს და სივრცის რომელიმე მონაკვეთის მოცულობა, მიმართულება და ზომა ამ წერტილთან მიმართებაში აღიქვას.

პირველკლასელის აღქმაში ამ მიმართულებით საგრძნობი ცვლილებებია. ახლა ბავშვი სწორად საზღვრავს მარჯვენა და მარცხენა ხელს, წინა და უკანა მხერვებს. იგი აგრეთვე სწორად საზღვრავს სხვის მარჯვენა და მარცხენა ხელს, გამოიყენებს რა სივრცით მიმართებაში იმყოფება მაგიდაზე განლაგებული საგნები ერთმანეთთან, ოღონდ ეს ნივთები მოცემული უნდა იყოს ბავშვის მხედველობის არეში. შესამე და სქოთხეკლასელები კი არათვალსაჩინოდ მოცემულ სიტუაციაშიც ახერხებენ მიმართულების გარკვევას.

სივრცითი მიმართებების აღქმის განვითარების საქმეში დიდ როლს გეოგრაფიული და გეომეტრიული ცნებების დაუფლება ასრულებს, რასაც დასაბამი დაწყებით კლასებში ეძლევა. პირველკლასელისათვის „ასი კილომეტრი“, „სხუთასი

კილომეტრი“. ..საში ათასი კილომეტრი“ არის ძალიან შორს, იგი ამ ასაკობრივი პერიოდის ბალომდე უფრო ფაქიზ დიფერენციაციას ვერ ახდენს. ამ მიმართულებით მნიშვნელოვანია აგრეთვე ისეთი დაპირისპირებული ცნებების შედარების ვარჯიშები, როგორცაა: „ადი-პატარა“, „სქელი-თხელი“, „მაღლა-დაბლა“, „მოკლე-გრძელი“, „ეწირო-ფართო“, „ნახევარი-მთელი“ და ა.შ. სწავლის პროცესში ბავშვები ითვისებენ სივრცის საზომ ერთეულებს, რომელთა პრაქტიკულ დაუფლებას სივრცის აღქმის განვითარებაში გარკვეული ორგანიზაცია შეაქვს.

საინტერესოა აგრეთვე ფიზიკის აღქმის განვითარების დინამიკაც. გამოკვლევებმა უჩვენეს (ს. შაბალინი), რომ სკოლამდელები ახდენენ უცნობი გეომეტრიული ფორმების აღქმის გასაგებებას: წრეს აღიქვამენ ბორბლად, სამკუთხედს ჯიბედ, ოთხკუთხედს ზედაფუძეზე დაყრდნობილი სამკუთხედით – სახლად. ანალოგიურ მდგომარეობას აქვს ადგილი პირველკლასელებთანაც. უფრო გვიან კი, როცა მოსწავლეები გეომეტრიულ ფორმებს ეუფლებიან და სპეციალურ ცნებებსაც ითვისებენ, ხდება პირუკუ პროცესი, საგანთა კონკრეტული ფორმები განისაზღვრება გეომეტრიულ ფორმებში. მოსწავლეები ასე მსჯელობენ: მთა კონუსივითაა, მოედანი კვადრატს გაეს, მიწის ნაკვეთს სამკუთხედის ფორმა აქვს. პირველკლასელი ფორმის აღქმის დროს ყოველთვის არ უწევს ანგარიშს ფიგურის სივრცით მდებარეობას. ამ მიმართულებით ყველაზე გავრცელებული შეცდომაა ფიგურის, ციფრისა და ასოს თავდაყირა გამოხატვა ან მისი სარკისებრი შებრუნება. ეს მდგომარეობა დიდ სიძნელეს წარმოადგენს წერა-კითხვის სწავლებაში. მასწავლებელმა, რომელმაც იცის ბავშვის აღქმის ეს თავისებურება, ადვილად დააძლევინებს მოსწავლეს ამას.

სასკოლო ცხოვრება განუწყვეტლივ უყენებს ბავშვს დროში ორიენტაციის ამოცანებს. ახლა ბავშვი ყოველდღე გარკვეულ დროს უნდა ადგეს, იჯდეს გაკეთილზე, დროზე დაიძინოს და ა.შ. დაწყებითი სკოლის ასაკში ბავშვები ითვისებენ დროის ძირითად საზომ ერთეულებს, რაც ხელს უწყობს დროითი ინტერვალების შედარებით ზუსტ შეფასებას. დროის აღქმას ბავშვის ცხოვრებაში დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ არის დიდი სიძნელეებიც. დადასტურდა, რომ წუთის აღქმა კლასიდან კლასში უფრო ზუსტი ზდება, მაგრამ მოსწავლეთა უმრავლესობა ამცირებს წუთის რეალურ ხანგრძლივობას, ხოლო პირიქით, როცა მათ უფრო ხანგრძლივი დროის მონაკვეთების აღქმას ავალებდნენ (5-10-15 წუთი), მოსწავლეები აჭარბებენ დროის რეალურ ხანგრძლივობას. ამასთანავე მხედველობაში უნდა მივიღოთ ის გარემოება, რომ დროის მონაკვეთის აღქმა დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა შინაარსითაა შევსებული დრო. იმის გამო, რომ უმცროსკლასელებს დროის რეფლექსი ჯერ არ აქვთ ჩამოყალიბებული, ისინი ხშირად შეცდომით აფასებენ დროით ინტერვალებს. დროის ზუსტი აღქმის განვითარებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს დღის რეჟიმის დაცვას, რაც დროის გრძნობის განვითარების მნიშვნელოვანი საფუძველია. მეორე და მესამეკლასელები შედარებით ზუსტად აღიქვამენ გაკეთილების ხანგრძლივობას, სწორად საზღვრავენ დასვენებისა და მეცადინეობის დროს. უმცროსკლასელებმა უკვე იციან დროის ის მცირე მონაკვეთები, რომელთანაც მათ ცხოვრებაში პრაქტიკული

დამოკიდებულება აქვთ. ბავშვის პირადი ცხოვრებისეული გამოცდილება და გონებრივი განვითარების მიღწეული დონე არაა საკმარისი პირობა, რომ ნათელი ხატები ჰქონდეს დროის ისეთი მონაკვეთების შესახებ, როგორცაა საუკუნე, ეპოქა, ერა.

დროის აღქმა პირველკლასელთათვის დიდ სიძნელეს წარმოადგენს. მათთვის არაა ადვილი აღიქვა ის, რასაც თვალსაჩინო ფორმა არ აქვს, თანაც მუდმივ მიმდინარეა. პირველკლასელებს შედარებით არ უჭირთ აწმყო დროის აღქმა, ხოლო წარსული დროის, განსაკუთრებით მისი ხანგრძლივი პერიოდების, აღქმა ძალიან უძნელდებათ. აღწერილია შემთხვევა, როცა მესამეკლასელი მოსწავლე მთელი სერიოზულობით ეკითხება ბაბუას უნახავს თუ არა მას მამონტები. დროში ორიენტირების უნარის ჩამოყალიბება მთელი დაწყებითი სწავლის პერიოდში მიმდინარეობს. მეორეკლასელებს უკვე შეუძლიათ გაიგონ და აითვისონ, რომ დროის შეჩერება არ შეიძლება, მისი შეჩერება და შეცვლა ადამიანის სურვილზე არაა დამოკიდებული. დროის ისტორიული მონაკვეთების აღქმისა და გაგების საქმეში დაწყებითი სკოლის ასაკის ბავშვები გარკვეულ თავისებურებას ამჟღავნებენ: ესაა შორეული წარსულის აწყყოსთან ახლოს მოტანა, აწყყოსთან დაახლოება. მაშინაც კი, როცა ისინი ამბობენ — „ეს იყო ძალიან დიდი ხნის წინათ“ არც ისე შორეულ წარსულს გულისხმობენ.

ასეთია, ზოგადად, უმცროსკლასელთა აღქმის განვითარების თავისებურებანი, რომელთა გათვალისწინებას სწავლებისა და აღზრდის პროცესში პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა ენიჭება. ამ მიმართულებით მასწავლებლის მუშაობას განსაკუთრებული როლი აქვს. მასწავლებელს, რომელიც კარგად იცნობს უმცროსკლასელის აღქმის თავისებურებებს, ყოველთვის შეუძლია ივარაუდოს, რას დაინახავს ბავშვი დამოუკიდებლად მიწოდებულ მასალაში და რა დახმარება უნდა გაეწიოს მას ამ მიმართულებით.

დაწყებითი სკოლის ბოლოს მასწავლებლის მიერ გატარებული სპეციალური ღონისძიებების შედეგად ბავშვს უკვე შეუძლია დამოუკიდებლად დაგვეგმოს თავისი აღქმითი მუშაობა, მიზანმიმართულად, წინასწარი განზრახვით განახორციელოს იგი. ასეთი აღქმა თანდათანობით ნებისმიერი დაკვირვების ფორმას იღებს.

წმ. ყურადღების განვითარება

უმცროსკლასელთა სასკოლო წარმატება მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული მათი ყურადღების განვითარების დონეზე. ყურადღების მიზანია მოსწავლისათვის საჭირო სასწავლო მინაარსების ცნობიერების ცენტრში მოათავსოს, მიღწეული შედეგი შეინარჩუნოს საჭირო დონემდე და შემდეგ, ახალი მოთხოვნისთვის კვალობაზე სწრაფად მოამზადოს პირობები ცნობიერების ცენტრში სხვა საჭირო მინაარსის მოსათავსებლად. ყურადღება თავისებური, სპეციფიკური ფსიქიკური პროცესია. მიუხედავად იმისა, რომ მას ხანდახან არ თვლიან განსაკუთრებულ ფსიქიკურ პროცესად, იგი ცნობიერების წარმატებით მუშაობას უზრუნველყოფს.

ყურადღება სხვა შემეცნებითი ფსიქიკური პროცესების მუშაობისთვის აუცილებელ ფსიქოლოგიურ პირობებს ქმნის. ყურადღების მიპყრობა შეიძლება როგორც გარესსამყაროს ობიექტებზე, ასევე საკუთარი შინაგანი სამყაროს მოვლენებზეც.

უმცროსკლასელის ყურადღების მთავარი ასაკობრივი თავისებურება არის ნებისმიერი ყურადღების სისუსტე. უნებლიე ყურადღება ამ ასაკში უკეთესადაა განვითარებული. ყურადღება თავისთავად ექცევა ახალს, მოულოდნელს, ნათელს, მიძრავს, შთაბეჭდავს და ა.შ. შთაბეჭდილებებს. ასაკობრივი თავისებურებებიდან ამ მიმართულებით აგზნებისა და შეკავების პროცესების მიმდინარეობაა განმსაზღვრელი. ეს პროცესები უმცროსკლასელებთან სწრაფად მიმდინარეობს. ამიტომ ახალი გამღიზიანებლები ტვინის ქერქში იწვევს აგზნების ახალ კერას და აკავებს მეორეს. აქედან ადვილი გასაგები ხდება თუ რატომ „გადახტება“ ბავშვის ყურადღება სწრაფად ერთი საგნიდან მეორეზე.

უმცროსკლასელის ქცევის ძირითადი ფორმა სწავლაა და მისი ყურადღება იმ შემოსხვევაში იქნება ინტენსიური, თუ სასწავლო მასალა ნათელი, ხატოვანი და ვიზუალური. ამასთანავე უნდა გვახსოვდეს, რომ აღსაქმელი მასალისაგან გამოწვეული ძლიერი უშუალო შთაბეჭდილებები უმცროსკლასელებს ხელს უშლიან. ეს იმით აიხსნება, რომ ძლიერი შთაბეჭდილებები დაკავშირებულია ტვინის ქერქში აგზნების ძლიერი კერის აღმოცენებასთან, რომელიც იწვევს შეკავებითი პროცესების ინდუქციას, სხვა კერების შეკავებას, რის შედეგადაც სასწავლო მასალის ათვისება ფერხდება.

სკოლამდელი ასაკის ბოლოს იწყება ნებისმიერი ყურადღების ჩასახვა, ჩაგრამ პირველკლასელების ყურადღება ძირითადად უნებლიეა. მიუხედავად ამისა ამ ასაკში ყურადღების ნებისმიერი ფორმების ჩასახვა ფსიქიკის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ახალწარმოქმნილია. ნებისმიერი ყურადღების ჩამოყალიბებას დიდად უწყობს ხელს სასწავლო პროცესი. ამ ასაკში ბავშვებს უკვე შეუძლიათ ყურადღება მათკენ არა მხოლოდ ნათელ და მიზიდველ საგნებს, არამედ უინტერესო და ნაკლებმიზიდველ მოვლენებსაც კი, რაც ამ მიმართულებით წინსვლის ამკარად მანიშნებელია.

ვ. კაპაძის აზრით ბავშვებში ნებისმიერი ყურადღების გამოუმუშავება არაა ყურადღების განვითარების უკანასკნელი საფეხური. არსებობს ყურადღების განვითარების უფრო მაღალი ფორმა, ე.წ. „ნებისმიერის შემდგომი ყურადღება“. ნებისმიერ ყურადღებას აქვს უარყოფითი მხარეც. დადებითი მხარეა, როცა ის ბავშვსათვის საჭირო და ღირებულ შინაარსზე ჩერდება, ხოლო უარყოფითი — როცა იგი ობიექტური და სუბიექტური ფაქტორების ბრძოლის ასპარეზია; რაც ძვირად უჯდება სუბიექტს. ყურადღების აღზრდის ამოცანა უნდა იყოს ნებისმიერი და უნებლიე ყურადღების დადებითი მომენტების, მხარეებზე შერწყმა და ბავშვებში ისეთი პროცესის განვითარება, რომელიც ხასიათდება როგორც უმაღლესი და ღირებული ყურადღების აქტის მოქმედებაში. ეს დადებითი მხარეებია: ყურადღების აქტის სიღვილე. ძალდაუტანებლობა (უნებლიე ყურადღების დროს) და ამ აქტის შინაარსის ობიექტური ღირებულება (ნებისმიერი ყურადღებისათვის). ყურადღების აღზრდის მიზანია ისეთი ყურადღების გამოუმუშავება, როცა ბავშვის

ცნობიერებას მიიზიდავს ობიექტურად ღირებული მივლენები ისე, რომ ცნობიერების ხანგრძლივად შეჩერება აღარ მოითხოვს ბავშვისაგან ძალისხმევას და ნებისყოფის დახმარებას. ფაქტიურად ეს არის ნებისმიერი ყურადღების ჩვევად გადაქცევა. „უყურადღებოთ ყოფნის“ ჩვევის გამოუმუშავებას ხელს უწყობს ნებისმიერი ყურადღების აქტების ხშირი წარმოება. აღნიშნული ჩვევა შემდგომში ბავშვის პიროვნების თვისებად იქცევა.

ი.სტრახოვმა ჩამოაყალიბა უმცროსკლასელთა ყურადღებრიანობის ოთხი მდგომარეობა) ა) ნამდვილი ყურადღება, ბ) მოჩვენებითი უყურადღებობა, გ) მოჩვენებითი ყურადღება და დ) ნამდვილი უყურადღებობა. გაკვეთილზე ბავშვის ნამდვილი ყურადღებრიანობა გამოიხატება იმაში, რომ უმცროსკლასელები მზად არიან გაკვეთილის დაწყებისთანავე ჩაებან მის შესვლულობაში და შექლებისდაგვარად წინააღმდეგობა გაუწიონ ყურადღების გადადხრულ ფაქტორებს. ამ ასაკის ბავშვის ნამდვილი ყურადღების ნიშნებია საქმიანი პოზა და გაკვეთილებისადმი მზაობის მიმიკური გამოხატულება. გაკვეთილზე შეიძლება არსებობდეს აგრეთვე მოჩვენებითი უყურადღებობა. ამ მდგომარეობას ადგილი აქვს ისეთ მოსწავლეებთან, რომელთაც ყურადღების გარეგნული ნიშნები სუსტად აქვთ გამოხატული. სანგეინიკური ტემპერამენტის ბავშვთან მოჩვენებითი უყურადღებობა ელინდება ძალზე გამოკვეთილად მაშინ, როცა ბავშვი ერთდროულად აქვთებს რამდენიმე საქმეს: იგი მოძრავია, ხშირად იცვლის პოზას, ლაპარაკობს ამხანაგებთან, თავის აზრს გამოთქვამს ხშირად. სახის მიმიკა ხშირად ეცვლება. მაგრამ მასწავლებლის კითხვებზე იგი არ იბნევა, მისი პასუხები მეტყველებენ, რომ იგი კლასთან ერთადაა, კლასის ცხოვრების ფერხულშია. ასეთი ბავშვების ყურადღების აღზრდა დაკავშირებულია თავშეკავების აღზრდასთან.

ზოგიერთი უმცროსკლასელი ამჟღავნებს მოჩვენებით ყურადღებრიანობას. ამ დროს ყურადღების გარეგნული ფორმები არ შეესაბამება ბავშვის მდგომარეობას გაკვეთილზე. გარეგნულად ბავშვის თითქოს ყურადღებითაა, მაგრამ მასწავლებლის კითხვებზე ვერ პასუხობს. ამის მიზეზი სხვადასხვაა: ზოგიერთ მოსწავლეს ახასიათებს აზრის სიზარმაცე, სწავლისადმი არასერიოზული დამოკიდებულება და ა.შ. ასეთმა ბავშვმა გაკვეთილი შეიძლება იცის, მაგრამ გაფანტულია. დაბოლოს ისეთი ბავშვები, რომლებიც ამჟღავნებენ ნამდვილ უყურადღებობას, მათ არ აქვთ მზაობა გაკვეთილისადმი, მათი პოზა და მიმიკა ამკარად ამჟღავნებს უყურადღებობას, რომლის შედეგია სუსტი აკადემიური წარმატება და დიდი რაოდენობის შეცდომები.

უმცროსკლასელთა ყურადღება არაა გამძლე უცვლელი ობიექტების მიმართ. ამიტომ, რომ მათ არ შეუძლიათ დიდი ხნის განმავლობაში ერთი და იგივე სამუშაოს შესრულება. ისინი ჩქარა იღლებიან, რაც თავის მხრივ, აქვეითებს მათ ყურადღებას. ამიტომ მასწავლებელმა უნდა ისარგებლოს მცირე პაუზებით და დაასვენოს პატარა მოსწავლეები. უმცროსკლასელთა (განსაკუთრებით პირველ და მეორეკლასელთა) ყურადღების სუსტი გამძლეობის მიზეზია შეკავებითი პროცესების სისუსტე.

ყურადღება და ინტერესი მჭიდრო ურთიერთობაშია ერთმანეთთან. ყურადღების სიმტკიცე მაღალია ინტერესებზე დაყრდნობის ხარისხის მიხედვით.

უმცროსკლასელის ყურადღების სიმტკიცე დამოკიდებულია მის ზოგად განვითარებაზე. უნარ-ჩვევების, ინტერესებისა და ნებისყოფის დონეზე. უმცროს მოსწავლეთა ყურადღების სიმყარის დაბალი დონე დამოკიდებულია სხვადასხვა მზზეზზე: ინტელექტუალური ძალისხმევის არასებობა, თვითოცენტროლის სისუსტე, ჩვევებისა და ჩვეულებების არქონა, სწავლის ინტერესების დაქვეითება და ასუსხისმძებლობის სუსტი გრძნობა. გამოირკვა, რომ ყურადღების გადანაცვლება მჭიდროდაა დაკავშირებული სასკოლო წარმატებასთან. ყურადღების ადვილი გადანაცვლებით ხასიათდებიან „ძლიერი“ მოსწავლეები, ხოლო „სუსტ“ და „საშუალო“ მოსწავლეებს ყურადღების გადანაცვლება უჭირთ.

უმცროსკლასელთა ყურადღების მოცულობა შეზღუდულია. მათი ყურადღება უმეტესად ერთ ობიექტზეა მიმართული. მათ უჭირთ ყურადღების განაწილება. მაგალითად, მათ ძალიან უჭირთ კარნახით წერა იმიტომ, რომ მათთვის ერთდროულად ყურადღების მიქცევა წერასა და მასწავლებლის კარნახზე ერთობ მძელია. ვ. სტრახოვს შემოაქვს კოლექტიური ყურადღების ცნება. მისი აზრით კოლექტიური ყურადღება არაა გაკვეთილზე მოსწავლეთა ინდივიდუალური ყურადღების მექანიკური ჯამი. კოლექტიური ყურადღება ესაა მასწავლებლის მიერ ორგანიზებული და აღზრდილი ყურადღება, რომელიც მიმართულია ერთი მიზნისაკენ, ასახსნელ მასალაზე ყურადღების მიპყრობისაკენ. ესაა კლასის ყურადღება საერთოდ, რაც ყურადღების განვითარების მაღალ ფორმას წარმოადგენს. პირველკლასელებს ასეთი ფორმის განვითარებული ყურადღება არ აქვთ. მეორე კლასში ყალიბდება მისი ჩანასახოვანი ფორმები, მაგრამ ეს თავისთავად, მასწავლებლის მუშაობის გარეშე არ მოხდება. კოლექტიური ყურადღების აქტიური ჩასახვისა და დაწყების ეტაპია შესაძლებელი კლასი.

უმცროს სასკოლო ასაკში მოსწავლეთა სუსტი აკადემიური წარმატების ერთ-ერთი მიზეზია ის, რომ მათ არ შეუძლიათ დროულად და მთლიანად გადართონ თავიანთი ყურადღება არა მარტო მოქმედების ერთი ფორმიდან მეორეზე, არამედ ერთსა და იმავე მოქმედებას შორისაც. ყურადღების გადართვა განსაკუთრებით გაძნელებულია შემდეგ შემთხვევებში:

ა) ახალ და ძველ ცოდნას შორის კავშირის დამყარების დროს. ყურადღების გადართვის პროცესის გასაადვილებლად სასარგებლოა ყურადღების გამახვილება ადრე შესწავლილ იმ დებულებებზე, წესებსა და კანონებზე, რომელც ახალი მასალის შეთვისებას ედება საფუძვლად;

ბ) მასწავლებლის სიტყვიერი ახსნიდან თვალსაჩინო მასალაზე გადასვლის დროს. ამ შემთხვევაში ყურადღების გადართვა ხელს უწყობს მასწავლებლის მიერ გადაცემული თეორიული ცოდნის კონკრეტიზაციას. ამიტომ მიზანშეწონილია თვალსაჩინო მასალა ვაჩვენოთ ბავშვებს მასწავლებლის სიტყვიერად გადაცემული მასალის ლოგიკის მიხედვით და ამასთანავე უნდა ეუკარნახოთ მათ რა და როგორ უნდა დაინახონ;

გ) სააზროვნო პროცესში ყურადღების გადატანის დროს: ეს პროცესი მოითხოვს ანალიზისა და სინთეზის განვითარების მაღალ დონეს. აღნიშნული პროცესი

მაშინაა წარმატებული, როცა მასწავლებელი გაკვეთილზე სისტემატიურად ასწავლის ბავშვებს საგნებისა და მოვლენების შედარებას, განზოგადებას, კლასიფიკაციას.

უმცროსკლასელთა ყურადღების განვითარებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს მათ წინაშე ნათელი და საინტერესო ამოცანების დასმას. დიდ როლს თამაშობს აგრეთვე აქტიური, მიზანშეწონილი აღქმის წარმოება. ამასთანავე უნდა გვახსოვდეს, რომ ის, რაც ადვილად ეჩვენება უფროსებს, ბავშვისათვის შეიძლება მეტად რთული აღმოჩნდეს. ერთ-ერთ გაკვეთილზე მასწავლებელმა პირველკლასელებს უჩვენა ციყვის სურათი, რის შემდეგაც ბავშვებს უნდა დაეხატათ მისი კონტური. როცა მასწავლებელმა სურათი აიღო ბავშვებმა დასვეს მრავალი კიოხუა იმის შესახებ თუ როგორი და რა ფერის თვალები, ყურები, ულვაშები და წარბები ჰქონდა ციყვს. აღმოჩნდა, რომ ამ ნახატში ბავშვებმა ბევრი რამ ვერ დაინახეს, მიუხედავად იმისა, რომ ყველამ კარგად დაათვალიერა იგი.

პირველი კლასის მასწავლებლები ხშირად ჩივიან მოსწავლეთა ყურადღების გაფანტულობის შესახებ. ამ ასაკში ყურადღების გაფანტულობას შეიძლება აპირობებდეს ისეთი ფიზიოლოგიური ფაქტორები, როგორცაა ნერვული სისტემის ზოგადი დააეადება, სისხლნაკლებობა, გამწვანებული სუნთქვა (ადენოიდები). მასწავლებელმა ამ მდგომარეობას განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიაქციოს. ბავშვთა გაფანტულობის მიზეზი შეიძლება იყოს ტვინის გადატვირთვა შთაბეჭდილებათა სიმრავლით, ყურადღების სუსტი გადანაცლებისა და განაწილების უნარი. უმცროსკლასელთა ყურადღების გაფანტულობაში ხანდახან დაბნაშავეა თვით მასწავლებელი, რომელიც გაკვეთილს ატარებს მონოტონურად, უინტერესოდ და ნაკლებმიმზიდველად.

მეორე და მესამე კლასებში ნებისმიერი ყურადღების განვითარების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მაჩვენებელია ყურადღების გადამხრელი ფაქტორებისადმი წინააღმდეგობის გაწევის უნარი. პირველკლასელებს ეს ძალიან უჭირთ და თითქმის ვერც ასეჩხებენ. ამის მთავარი მიზეზი ნებისყოფის სისუსტეში მდგომარეობს. ძირითადი სიძნელე მაინც ყურადღების გადამხრელ ობიექტურ ფაქტორებთან ბრძოლაა. ასეთებია: მერხებზე მსხდომი სხვა მოსწავლეები, მათი ჩაცმულობა, ვარცხნილობა, პლაკატები, სურათები და დიდაქტიკური მასალები საკლასო ოთახში. ქუჩიდან შემოსული ხმაური. არ მიაქციო უნებლიედ ყურადღება ამ მიმზიდველ გამღიზიანებლებს – ამ ასაკში არაა ადვილი საქმე, მაგრამ მასწავლებლის სისტემატიური დახმარებითა და გარჯიშით თანდათანობით მიიღწევა. რაც შეეხება ყურადღების გადამხრელ სუბიექტურ ფაქტორებს (მათ შორის უმოთვრესს - ოცნებას), მისი გავლენა ამ ასაკში არაა მნიშვნელოვანი. გაკვეთილზე ყურადღების გადამხრელ ცენტრალურ ფაქტორად იგი გარდამავალ ასაკში გვეკვლინება.

§4. წარმოსახვის განვითარება

უმცროსკლასელთა ცხოვრებაში წარმოსახვა სუბიექტურად გაცილებით მეტ როლს თამაშობს, ვიდრე მოზარდებისა და ჭბაბუკების ცხოვრებაში. ამ ასაკში ფანტაზია ბავშვის მიერ გარესამყაროს შემეცნების ერთ-ერთი მთავარი ფაქტორია. ესაა პირადი პრაქტიკული გამოცდილების ჩარჩოებიდან გამოსვლის ხერხი და შემოქმედებითი უნარების განვითარების მნიშვნელოვანი ფსიქოლოგიური წინამძღვრები. წარმოსახვის პროცესში ბავშვი ასრულებს მრავალრიცხოვან მოქმედებებს და ამით ერთვება წარმოსახულ პერსონაჟთა ისეთ რთულ ურთიერთობებში, რომლებშიც ჯერ-ჯერობით, იგი რეალურად ვერ ჩაერთვება.

სკოლამდელთან შედარებით უმცროსკლასელის წარმოსახვაც მნიშვნელოვან ცვლილებებს განიცდის. სწავლების პროცესი ბავშვის წარმოსახვას დიდ მთხოვნებს უყენებს. კითხვისას, მათემატიკური ამოცანების ამოხსნისას, ბუნებისა და ისტორიის გაკეთილებზე ბავშვებს უხდებათ ისეთი საგნების, მოვლენების და ადამიანების წარმოდგენა, რომლებიც მათ არასოდეს უნახაყთ. ნებისმიერი სასწავლო მასალის ათვისება წარმოსახვის აქტიური მოქმედების გარეშე შეუძლებელია.

უპირველეს ყოვლისა სრულყოფილი ხდება რეპროდუქციული წარმოსახვა, რომელიც დაკავშირებულია ადრე აღქმულის წარმოდგენასთან ან აღწერის, სქემის, ნახატის შესაბამისად ხატების შექმნასთან. შემოქმედებითი წარმოსახვა, როგორც ახალი ხატების შექმნა, დაკავშირებულია წარსული გამოცდილების გარდაქმნასთან, სსვადასხვა კომბინაციასთან.

ბავშვების წარმოსახვა ამ ასაკში თანდათან თავისუფლდება უშუალო შთაბეჭდილებათა გავლენისაგან და მათ წარმოსახვაში ძლიერდება რეალიზმი. 9-10 წლის ბავშვის უკვე კარგად გრძნობს მისი ფანტაზიის „პირობითობას“, ხინამდვილესთან შეუფერებლობას. ასაკის წინსვლასთან ერთად ეს რეალიზმი სულ უფრო იზრდება, რაც დაკავშირებულია ახალი ცოდნის დაგროვებასა და კრიტიკულობის ზრდასთან. ფანტაზიის და რეალობის შერწყმის ნათელი მაგალითია ბავშვის მიერ მონაყოლ (მონათხრობ) ამბებში უნებლო გადაჭარბებები და მკოონილი, შეთხზული წვრილმანების ჩართვა. ამასთანავე ამ ასაკის ბავშვს გულწრფელად სჯერა, რომ ყოველივე ეს სრული სიმართლეა. ექვსწლიანთა ფანტაზიაშიც თავისებური რეალიზმი მაინც არის. მათი აზრით ზღაპარშიაც კი ყველაფერი არაა შესაძლებელი. მაგალითად, ექსპერიმენტატორის მიერ მოყოლილ ზღაპარში, სადაც ფეხსაცმელში ხარშავდნენ სუკს, სამელნე დარაჯობდა სახლს და „ყყფდა“, 6-7 წლის ბავშვებმა პროტესტი გამოთქვეს სამელნისა და ფეხსაცმლის შეცვლილი „ფუნქციის“ შესახებ.

უმცროსკლასელთა წარმოსახვის თავისებურებაა კონკრეტულ საგნებზე დაყრდნობა. მაგალითად, თამაშის პროცესში ბავშვები იყენებენ სათამაშოებსა და სხვა ნივთებს, რომელთა გარეშეც ისინი ვერ შექმნიან წარმოსახვის ხატებს. ისინი კითხვისას ეყრდნობან სურათებს, ნახატებს, კონკრეტულ საგნებს, რომელთა გარეშეც მათ აღწერილი სიტუაციების წარმოსახვა არ შეუძლიათ. შემდგომში

კი თანდათანობით საყრდნობ საფუძველად გვევლინება არა საგნები, არამედ სიტყვა, რომელიც ახალი ხატების აზრობრივად შექმნის საშუალებას იძლევა.

უმცროსკლასელთა წარმოსახვა პირველ წლებში ხასიათდება მოცემული წარმოდგენების უშუალო გადამუშავებით. მაგალითად თამაშში ბავშვები ასახავენ ნანახსა და განცდილს თითქმის იმავე თანმიმდევრობით, როგორც ნახეს სინამდვილეში. უფრო გვიან კი იწყება წარმოდგენათა შემოქმედებითი გადამუშავება. მაგალითად, მესამეკლასელები ტყეში გასეირნების აღწერისას ქმნიან არა მხოლოდ ახლახან ჩატარებული კონკრეტული გასეირნების ხატს, არამედ მრავალი გასეირნების საფუძველზე შემუშავებულ კრებით ხატებს, რაც წინსვლას წარმოადგენს ამ მიმართულებით.

მართალია ზღაპრების სიყვარული ამ ასაკშიაც დიდია, მაგრამ ზღაპრული სიუჟეტების როლი ბავშვების ცხოვრებაში თანდათანობით მცირდება. წარმოსახული ხატები უკვე მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ (უფრო და უფრო იზრდება ინტერესი იმისადმი, რაც ბავშვებს არ უნახავთ, მაგრამ უფროსებისაგან გაუგონიათ). განვითარებას იწყებს აღმდგენი (რეპროდუქციული) წარმოსახვა, რომლისთვის მდიდარ მასალას სასკოლო სწავლა იძლევა. მაგალითად, ისტორიის გაკვეთილებზე ბავშვები ცდილობენ წარმოიდგინონ შორეული დრო, ქვეყნები, ქალაქები, კოსმოსური ხომალდები. დიდ როლს თამაშობს ბავშვის ცხოველი ფანტაზია. ისმენს რა ზღაპრებს ან უფროსების საინტერესო მონათხრობს, ამ ასაკის ბავშვები ხშირად თავის თავს წარმოიდგენენ აღწერილი ამბების მონაწილედ და გმირად. იგი მონათხრობში ერთვება ფორმალურად. მოქმედი გმირის სახელს უბრალოდ თავისთავად ცვლის.

უმცროს სასკოლო ასაკში ვითარდება შემოქმედებითი წარმოსახვა. ბავშვებს უკვე შეუძლია სურათების ან რაიმე თემის მიხედვით პატარა-პატარა მონათხრობების შექმნა. ამის გამო ბავშვის წარმოსახვის განვითარებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება სხვადასხვა თემებზე მასწავლებლის მიერ მონათხრობებისა და ზღაპრების შედგენის დაეალებებს. ასეთი თემები ამოუწურავია: „ძალიან სასაცილო“, „ძალიან საინტერესო“, „პატარა, მაგრამ მამაცი“ და მრავალი სხვა, რაც ბავშვის ფანტაზიის დიდი სტიმულია. ამ მიმართულებით მშობლები და მასწავლებლები დიდ გამოუმჯობესებას უნდა იჩენდნენ.

უფროს სკოლაძელებთან იწყება და უმცროს სასკოლო ასაკში ვითარდება წარმოსახვის ნებისმიერი ფორმები. მისი შემდგომის განვითარება დაკავშირებულია ქცევის უფრო რთული ფორმების აღმოცენებასთან, უფროსებთან ბავშვის ურთიერთობის ფორმებისა და შინაარსის ცვლასთან. დასაწყისში ნებისმიერი წარმოსახვის ხატები აღმოცენდება სიუჟეტური როლების თამაშში უფროსების სიტყვიერი ზემოქმედების საფუძველზე. უფრო მოგვიანებით ნებისმიერი წარმოსახვა ვლინდება ქცევის სხვა სფეროებშიც, რომელიც წინასწარ დაგეგმვას მოთხოვს (ხატვა, ძერწვა, კონსტრუირება, სწავლა, შრომა...). ექვსი წლის ასაკში იზრდება მიზანმიმართული წარმოსახვა და ჩანაფიქრის სიმყარე.

ო. დიაჩენკოსა და ა. კირილოვას წარმოსახვის კვლევის .ცდებში, სადაც 3-7 წლის ბავშვებს ევალებოდათ სურათების სიუჟეტების დამთავრება, გამოვლინდა ექვსი ტიპი.

1) ეს ტიპი ხასიათდება იმით, რომ ბავშვი ჯერ კერ ღებულობს ამოცანას წარმოსახვის ხატის შესაქმნელად და ვალეუბული ელემენტების გამოყენებით, იგი არ ხატავს დავალეუბულ ელემენტს, არამედ გვერდზე ხატავს თავისუფალ ფიგურებს.

2) ამ საფეხურზე ბავშვი ხატავს ფიგურებს ისე, რომ გამოხატულია ცალკეული ობიექტი. მაგრამ კონტურულად და სქემატურად, მოკლებულია დეტალებს.

3) ამ საფეხურზეც ცალკეული ობიექტებია მოცემული, მაგრამ მრავალრიცხოვანი დეტალებით.

4) ბავშვი ამ ეტაპზე ცალკეულ ობიექტებს ხატავს, მაგრამ ასლა მასში ჩართულია მის მიერ წარმოსახული სიუჟეტები (დახატულია არა მარტო გოგონა, არამედ გოგონა, რომელიც ვარჯიშობს და ა.შ.)

5) ბავშვი გამოხატავს რამდენიმე ობიექტს წარმოსახული სიუჟეტის მიხედვით (გოგონა სეარნობს ძაღლთან ერთად).

6) ეს ტიპი დავალეუბულ ფიგურას უკვე ახლებურად და ხარისხიანად იყენებს. თუ პირველიდან მეოთხე ტიპის ჩათვლით ფიგურა გვევლინებოდა როგორც სურათის ძირითადი ნაწილი, რომელსაც ბავშვი ხატავდა, ახლა კი ფიგურა არის ბავშვის მიერ შექმნილი ხატის მეორეხარისხოვანი ელემენტი (სამკუთხედი ახლა სახლის სახურავი კი არაა, არამედ ფანქრის გრიფულია, რომლითაც ბავშვი სურათს ხატავს და ა.შ. ეს ტიპი წარმოსახვის ხატების შესაქმნელად მოცემული ელემენტების გამოყენებით დიდ თავისუფლებას ავლენს.

წარმოსახვის ხატების განვითარების შესწავლის ცდებში უცნობი საგნების სიტყვიერი აღწერის შემდეგ უმცროსკლასელებს უნდა დაეხატათ შესაბამისი ობიექტების სურათები. პირველკლასელთა ნახატები სქემატურია, გამოხატულია ობიექტის მხოლოდ ზოგადი კონტური, გამოტოვებულია ობიექტის მოქმედების ამსახველი ბევრი დეტალი. მაგალითად, მოსწავლეებისაგან მოითხოვდნენ მოქმედი ეულკანის წარმოსახვას. ბევრმა მოსწავლემ იგი წარმოისახა კვამლის გარემო-მეორე და შესამეკლასელებმა წარმოსახულ ხატში პირველკლასელებზე მეტი ნიშანი ჩართეს. მეოთხეკლასელებმა ხატში ჩართეს ის ნიშნები, რომლებიც ობიექტის მოქმედებას გამოხატავდნენ, თუმცა აუცილებელი ნიშნების ამომწურავი ასახვა ვერაც არაა მიღწეული. ამის მიზეზია ბავშვის არასრულყოფილი აღქმა და დაკვირების უნარი.

გონებრივი განვითარების კვალადკვალ უმცროსკლასელის წარმოსახვა უფრო მართვადი ხდება და ხატების შექმნა დასმული ამოცანის მიხედვით მიმდინარეობს. ცოდნის დაგროვება და გონიერი მოქმედების მაღალი დონე ხელს უწყობს შემოქმედებითი წარმოსახვის განვითარებას, რაც უმთავრესად ბავშვის ცოდნასა და უნარებზეა დამოკიდებული.

გამოყოფენ მასწავლებლის მიერ უმცროსკლასელთა წარმოსახვის განვითარების ოთხ მიმართულებას:

ა) წარმოსახვის ხატები ჯერ არაა გამოკვეთილი, იგი თანდათან ხდება უფრო ზუსტი და განსაზღვრული.

ბ) დასაწყისში ხატში ასახულია მხოლოდ რამდენიმე ნიშანი, ხოლო მეორე და შესამეკლასელებთან — გაცილებით მეტი, ამასთანავე არსებითი.

გ) წარმოდგენათა ხატების გადამუშავება პირველკლასელებთან უმნიშვნელოა, მესამე კლასში კი ცოდნისა და გამოცდილების შეძენის კვალობაზე ხატები უფრო განზოგადებული და ნათელია, ბავშვებს უკვე შეუძლიათ მოთხრობის სიუჟეტური ხაზის შეცვლა, შემოაქვთ პირობითობა.

დ) დასაწყისში წარმოსახვის ყოველგვარი ხატი მოითხოვს კონკრეტულ საგანზე დაყრდნობას, ხოლო შემდეგ წინა პლანზე გამოდის სიტყვა, რომელიც აზრიანი ხატების შექმნის საშუალებას იძლევა.

სწავლების პროცესში უმცროსკლასელთა წარმოსახვა თანდათან მიზანმიმართული და მართვადი ხდება. წარმოსახვის ხატები აღმოცენდება იმ ამოცანების შესაბამისად, რომელსაც ბავშვის წინაშე სწავლის შინაარსი სვამს.

§5. მესხიერების განვითარება

სკოლაში შესვლით ბავშვის მეხსიერება არსებითად იცვლება. მისი მეხსიერება აქამდე ძირითადად უნებლიე ხასიათს ატარებდა. ბავშვი იმახსოვრებდა იმას, რაც საინტერესო და საჭირო იყო მოცემულ მომენტში. სკოლამდელ ასაკში დამახსოვრების მოცულობაზე, სიმყარესა და სისწრაფეზე დიდ გავლენას ახდენდა დასამახსოვრებელი შინაარსისადმი ემოციური დამოკიდებულება. პირველ და მეორე კლასელებთან ეს კანონზომიერება ძირითადად დაცულია. ამიტომაც, რომ ისინი დიდი ხალისით სწავლობენ და იმახსოვრებენ ლექსებს, ზღაპრებს, სიმღერებს, უმცროსკლასელის სასწავლო წარმატება დიდადაა დამოკიდებული მეხსიერების მუშაობაზე.

უმცროსკლასელთა მეხსიერება განვითარების თვალსაზრისით სკოლამდელის მეხსიერებაზე უფრო მაღალია. იგი ადვილად იმახსოვრებს ყოველივე ახალს, ნათელს, კონკრეტულსა და საინტერესოს. ცნობილია, რომ დამახსოვრების ეფექტი დამოკიდებულია ძველი ცოდნის სისტემაზე რაც მეტია ძველი ცოდნა, მით ადვილად შეიძინება ახალი. სკოლამდელებთან შედარებით უმცროსკლასელთა მეხსიერება უფრო ცნობიერია და დამახსოვრების პროცესიც უფრო ორგანიზებულია. პირველკლასელებს უკვე უნდებათ ნებისმიერი მეხსიერების ჩანასახოვანი ფორმები, მაგრამ ეს უნარი მათთან ჯერ არაა სრულყოფილი. მაგალითად, პირველკლასელს ხშირად არ ახსოვს რა აქვს მიცემული საშინაო დავალებად (ეს მოითხოვს ნებისმიერ მეხსიერებას), ხოლო ადვილად და ძალისხმევით გარეშე იმახსოვრებს მისთვის საინტერესო მასალას (უნებლიე მეხსიერება). უნებლიე მეხსიერების პროდუქტიულობა კლინდება იმაში, რომ ასაკის წინსვლასთან ერთად ფართოვდება ზღაპრებისა და საინტერესო ტექსტების მოცულობა. ბავშვი ახლა უფრო დაწვრილებით ყვება და შედარებით ღრმად გადმოსცემს შინაარსს. უნებლიე მეხსიერება უფრო გააზრებული ხდება.

ექვსწლიანთა მეხსიერების თავისებურება, როგორც აღვნიშნეთ, ისაა, რომ სჭარბობს უნებლიე დამახსოვრების ფორმები. ამ დროს მწკმური მიზნის ცნობიერებად დასმა არ ხდება. ბავშვი ადვილად იმახსოვრებს იმას, რამაც

მაჰკრო მისი ყურადღება თავისი სიახლით, არაჩვეულობრივობით და დინამიზმით. იგი უკეთ იმახსოვრებს იმ მასალას, რომელზედაც აქტიურად მოქმედებს (თამაშობს, აწყობს). სასწავლო წლის ბოლოს იწყება ნებისმიერი მეხსიერების ფორმების თანდათანობითი განვითარება. მეხსიერების ნებისმიერი და უნებლიე ფორმების თანარსებობა ამ ასაკის ბავშვში მეხსიერების განვითარების ერთ-ერთი ახალწარმონაქმნა. მგრამ მწეური მიზნის დასმა (რაც თვისთავად დიდი მიღწევა) არაა საკმარისი. საჭიროა დამახსოვრების პროცესი მოტივირებული იყოს.

პირველკლასელთა ნებისმიერი მეხსიერების განვითარების მნიშვნელოვანი მაჩვენებელია მწეური ამოცანის შესრულების კონტროლი, რასაც ამ ასაკის ბავშვები შედარებით მეტ-ნაკლები წარმატებით ასორციელებენ. ბავშვების უმრავლესობა წარმატებით იყენებს თვითკონტროლს როგორც თვალსაჩინო, ასევე სიტყვიერ მასალაზე, რაც ძლიერ უწყობს ხელს ბავშვის სასწავლო წარმატებას. იგი სასწავლო ქცევის შემადგენელი ნაწილია. ავითარებს რა ამ თვისებას მოსწავლეებში. მასწავლებელი ხელს უწყობს არა მარტო მეხსიერების, არამედ საერთო ქცევის ნებისმიერი ფორმების განვითარებას. სასწავლო პროცესის გაკლენით ბავშვები თანდათან ეუფლებიან ნებისმიერი დამახსოვრების ხერხებსა და მეთოდებს, რაც ძნელი, შედარებით ხანგრძლივი პროცესია. ნებისმიერი მეხსიერება ამორჩევითია, ყველაფრის დამახსოვრება და აღდგენა არაა საჭირო. ამიტომ მასწავლებელმა ბავშვს ამა თუ იმ შინაარსის მხოლოდ დამახსოვრება კი არ უნდა მოთხოვოს, არამედ ასწავლოს დასამახსოვრებელი მასალის ლოგიკური დამუშავებისა და წერილმანებიდან ძირითადის გამოყოფის ხერხები. ასე თანდათანობით გახდება კლასიდან კლასში უმცროსკლასელთა მეხსიერება ლოგიკური, გააზრებული, ნებისმიერი და მართვადი. როგორც ვნახეთ, იმის გამო, რომ ამ ასაკში სჭარბობს პირველი სასიგნალო სისტემის მოქმედება, უფრო განვითარებულია თვალსაჩინო-ხატოვანი მეხსიერება, უმცროსკლასელები ბევრ რამეს იმახსოვრებენ მექანიკურად. ისინი საკმაოდ ადვილად იმახსოვრებენ ადამიანებს, ფაქტებს, საგანთა თვისებები ძალიანა დამახასიათებელი. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ მათთვის ლოგიკური მეხსიერების ფორმები არაა მისაწვდომი. ლოგიკური მეხსიერების განვითარებაში მთავარი როლი მიეკუთვნება სწავლას, რომლის პროცესშიც ბავშვებს შეუძლიათ ლოგიკური მეხსიერების ისეთი ხერხების დაუფლება და მწეურ ამოცანებში მათი წარმატებით გამოყენება, როგორცაა აზრობრივი დაჯგუფება და აზრობრივი მიკუთვნება.

ი. კოლომინსკისა და ე.პანკოს მიხედვით კლასიფიკაციის მწეური მოქმედების სწავლების დროს წარმატება მაშინ მიიღწევა, თუ მისი ჩამოყალიბება მიმდინარეობს პ. გალპერინის გონებრივი მოქმედებების ეტაპობრივი ფორმირების თეორიის შესაბამისად. ასეთი მუშაობის ძირითადი ეტაპებია:

1. პრაქტიკული მუშაობის ეტაპი. ამ ეტაპზე ბავშვები იყენებენ მატერილურ-პრაქტიკულ მოქმედებას – სწავლობენ სურათების ჯგუფების მიხედვით დალაგებას.

2. მეტყველებითი მოქმედების ეტაპი. სურათების წინასწარი გაცნობის შემდეგ ბავშვებს ევალებათ მოყოლა იმის შესახებ, თუ რომელი საგნები რომელ ჯგუფს უნდა მიაკუთვნონ:

3. გონებრივი მოქმედების ეტაპი. ამ ეტაპზე ბავშვის მიერ სურათების ჯგუფებისადმი მიკუთვნება ზორციელდება გონებაში, ხოლო ბავშვი შემდეგ ასახელებს ჯგუფებს. როცა ბავშვი ისწავლის დასამახსოვრებელ მასალაში განსაზღვრული ჯგუფების გამოყოფას, თითოეული სურათის განსაზღვრული ჯგუფებისადმი მიკუთვნებას, შესაძლებელი ხდება ჯგუფების გამოყენება დამახსოვრების მიზნით. მასწავლებელმა, რა თქმა უნდა, ყველა ღონე უნდა იხმაროს ბავშვის ნებისმიერი მეხსიერების განვითარებისათვის, მაგრამ არ უნდა დააინფიცდეს ის, რომ ამ ასაკში უნებლიე მეხსიერების როლი და პროდუქტიულობაც არაა მცირე.

პირველკლასელებს კარგად აქვთ განვითარებული ემოციური მეხსიერება, მაგრამ ამ ასაკის ბავშვები იმახსოვრებენ არა საზოგადოდ გრძობებს და ემოციებს, არამედ გრძობას რომელიმე კონკრეტული ადამიანის ან საგნის მიმართ. ემოციური მეხსიერება განუყოფელია თვალსაჩინო-ხატოვანისაგან.

სწავლების გაკვლით უმცროსკლასელთა მეხსიერება ვითარდება ორი მიმართულებით: ა) იზრდება აზრობრივი სიტყვიერ-ლოგიკური დამახსოვრების როლი და ხვედრითი წონა, ბ) ბავშვი ეუფლება საკუთარი მეხსიერების მართვას და რეგულაციას (შეუძლია დამახსოვრება, აღდგენა და მოგონება). იმის გამო, რომ პრეკალირებს პირველი სასიგნალო სისტემა, როგორც აღვნიშნეთ, უმცროსკლასელებს უფრო აქვთ განვითარებული თვალსაჩინო – ხატოვანი, ვიდრე სიტყვიერ-ლოგიკური მეხსიერება. მექანიკური განმეორების გზით ისინი სიტყვასიტყვით იმახსოვრებენ მასალას. ამასთანავე არ აცნობიერებენ აზრობრივ კავშირებს და არ გადმოსცემენ საკუთარი სიტყვებით. ვ. კრუტიცკი ამ მდგომარეობას ხსნის ოთხი გარემოებით.

1) უმცროსკლასელებს უკეთ აქვთ განვითარებული მექანიკური მეხსიერება და ამის გამო ისინი მასალას იმახსოვრებენ სიტყვასიტყვით.

2) დასამახსოვრებელი ამოცანების დასმისას უმცროსკლასელი ჯერ კიდევ ვერ აცნობიერებს კონკრეტულად რას მოითხოვენ მისგან, მას არ შეუძლია მნეშური ამოცანის დიფერენციაცია, ხოლო მასწავლებელი მისგან სრულად და სწორად აღდგენას მოითხოვს. სრულად და სწორად კი ბავშვისათვის ნიშნავს სიტყვასიტყვით;

3) უმცროსკლასელები (განსაკუთრებით I-II კლასელები) ჯერ კიდევ ცუდად არიან დაუფლებულნი მეტყველებას, რის გამოც მათ უფრო ეადვილებათ წიგნის ენით, ვიდრე საკუთარი სიტყვებით გადმოცემა;

4) უმცროსკლასელებს უჭირთ აზრიანი დამახსოვრების ორგანიზაცია: არ შეუძლიათ ტექსტის დაყოფა აზრიან ჯგუფებად, ლოგიკური სტრუქტურით სარგებლობა, ტექსტის დამახსოვრების ლოგიკური გეგმის შედგენა. ყოველივე ეს თანდათანობით ზორციელდება სწავლების შემდეგ ეტაპზე.

გამოკვლევებმა უჩვენა, რომ დამახსოვრების პროდუქტიულობა უმცროს მოსწავლეებთან დამოკიდებულია დამახსოვრების შესაბამისი განწყობის შექმნაზე. თუ ბავშვი ერთ მასალას იმახსოვრებს იმ განწყობით, რომ მასალა მას გამოადგება მომავალში, ხოლო სხვა მასალას – იმ განწყობით, რომ ეს მას უფრო ადრე

დასჭირდება – მეორე შემთხვევაში მას მასალა ამახსოვრდება უფრო ჩქარა, და ახსოვს უფრო მეტხანს და ზუსტად. მასწავლებლის ამოცანაა მოსწავლეებს შეუქნას დამახსოვრების შესაბამისი განწყობა. მასწავლებელმა განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიაქციოს დასამახსოვრებელი მასალის აზრობრივ მხარეს, რაც შედეგში საფუძვლად ედება ლოგიკური მეხსიერების ჩამოყალიბებასა და ვანეითარებას. წინააღმდეგ შემთხვევაში ბავშვის მეხსიერება მექანიკური და ნაკლებპროდუქტიული იქნება. ასპირინის მიხედვით სიტყვასიტყვით დამახსოვრება მეხსიერების ასაკობრივი თავისებურება კი არ არის, არამედ განპირობებულია ცხოვრებისეული გამოცდილების ხასიათით. იმის გამო, რომ მოსწავლეები ვერ გამოყოფენ მთავარსა და ძირითადს, ხოლო მასწავლებელი მათგან მოითხოვს სრულად და სწორად აღდგენასა და გადმოცემას, პატარა მოსწავლე ცდილობს მასალა სიტყვა-სიტყვით დაიმახსოვროს.

უმცროსკლასელებს არ აქვთ სრულყოფილი კონტროლისა და თვითკონტროლის უნარი. ისინი თავის თავს უმეტესად ამოწმებენ გარეგნული, რაოდენობივი ნიშნების მიხედვით: აუადგინა თუ არა ყველაფერი, გაიმეორა თუ არა იმდენჯერ, რამდენჯერაც დაავალა მასწავლებელმა. ეს მდგომარეობა განსაკუთრებით პირველ და მეორეკლასელებისთვისაა დამახასიათებელი. მესამეკლასელები თავის თავს ამოწმებენ აგრეთვე იმის მიხედვით, მოხდა თუ არა სწორი აღდგენა. ხომ არაა დაშვებული რაიმე შეცდომა მასწავლებლის მიერ. სწორი, მეცნიერული ხელმძღვანელობით მეოთხეკლასელთა მეხსიერება შედარებით მაღალ დონეს აღწევს. ბავშვები ახლა ეჩვენებიან გეგმის შედგენასა და ლოგიკურად დამახსოვრებული შინაარსის საკუთარი სიტყვებით გადმოცემას.

მოზრდილებთან და ბავშვებთან მექანიკური დასწავლა და დამახსოვრება უფრო ნაკლებეფექტურია, ვიდრე გააზრებული, ხოლო ბავშვები უაზრო მასალას უფრო ძნელად იმახსოვრებენ, ვიდრე უფროსები. ეს აიხსნება იმით, რომ უაზრო მასალის დამახსოვრება მოითხოვს ნებისყოფის ძალისხმევას. რაც უმცროსკლასელებს უჭირთ. აზრიანი და უაზრო მასალის დამახსოვრების ექსპერიმენტებში ბავშვები უფრო აზრიანს იმახსოვრებენ, ვიდრე – უაზროს.

გააზრებული დამახსოვრების მნიშვნელოვანი ხერხია ტექსტის დაყოფა აზრობრივ ნაწილებად, მაგრამ პირველი და მეორე კლასელები ამას ვერ ახერხებენ. ამ ასაკის ბავშვები ტექსტის დაყოფას ახორციელებენ არა არსებითის, მთავარის, არამედ რომელიმე ცალკეული ნაწილის მექანიკური გამოყოფით.

უმცროსი სასკოლო ასაკის მანძილზე სიტყვიერი მასალის დამახსოვრების სპეციფიკა მდგომარეობს იმაში, რომ ბავშვები იმახსოვრებენ ისეთ სიტყვებს, რომლებიც აღნიშნავენ საგნების სახელებს, ვიდრე ისეთ სიტყვებს, რომლებიც აბსტრაქტულ ცნებებს აღნიშნავენ. კონკრეტული და აბსტრაქტული სიტყვების დამახსოვრების დროს დიდ როლს თამაშობს სასიგნალო სისტემათა ერთიანობა. მაგალითად, ბავშვები კარგად იმახსოვრებენ კონკრეტულ მასალას, რომელიც უკავშირდება თვალსაჩინო ხატებს და წარმოადგენს ღირებულს, ხოლო უფრო ცუდად იმახსოვრებენ იმ მასალას რომელსაც საფუძვლად არ აქვს თვალსაჩინო ხატები და ღირებულებაც ნაკლებია. განსხვავებულია აბსტრაქტული მასალის

დამახსოვრება. უკეთესად იმახსოვრებენ ისეთ აბსტრაქტულ მასალას, რომელიც ანზოგადებს ზოგიერთ ფაქტს (ურთიერთკავშირის ცალკეულ გეოგრაფიულ მოვლენებს შორის) და პირიქით, მოსწავლეები ძნელად იმახსოვრებენ ისეთ აბსტრაქტულ მასალას, რომელიც არ ეყრდნობა კონკრეტულ მასალას. (ცნებების დეფინიცია მაგალითების გარეშე).

მას შემდეგ, რაც ჩამოყალიბდება გააზრებული დამახსოვრებისა და თვითკონტროლის ხერხები, ნებისმიერი მეხსიერება უფრო პროდუქტიული და ეფექტური ხდება, ვიდრე – უნებლიე. როგორც ვნახეთ პირველკლასელებთან პირიქით იყო. თუშეცა ნებისმიერი მეხსიერების გვერდით თანაარსებობს უნებლიე ფორმებიც, რომლებიც ერთმანეთთან მჭიდროდაა დაკავშირებული. სასურველია, რომ მეხსიერების ორივე ფორმა ბავშვმა შესატყვის პირობებში გამოიყენოს. სასწავლო მასალის სრულფასოვანი შეთვისებისათვის მხოლოდ ნებისმიერი მეხსიერება არაა საკმარისი. ამ დროს უნებლიე მეხსიერებაც მნიშვნელოვან როლს თამაშობს.

ა. სმირნოვი გამოყოფს ტექსტის დამახსოვრების რამდენიმე საფეხურს:

1) პირველი საფეხური ხასიათდება ტექსტის მრავალჯერადი უბრალო კითხვით, დამახსოვრების მთელი პერიოდის განმავლობაში ტექსტზე ერთგვაროვანი მოქმედებით.

2) ამ საფეხურზე ჩნდება კითხვის რამდენიმე სახე, მაგრამ მოსწავლე ვერ აცნობიერებს, რომ ყოველი წაკითხვისას ტექსტს განსხვავებულად კითხულობს, რადგან თვითონ არ სვამს განსხვავებულ ამოცანებს;

3) ეს საფეხური ხასიათდება იმით, რომ ყოველი წაკითხვის წინ მოსწავლე თვითონ სვამს განსხვავებულ ამოცანას და მის გადასაწყვეტად ყოველ წაკითხვას შეგნებულად იყენებს. ეს საფეხური უფრო მეტად შესამეკლასელებისთვისაა დამახასიათებელი. ამ საფეხურზე ბავშვები კითხვისას უბრუნდებიან წაკითხულ ნაწილებს დასამახსოვრებელი შინაარსის უფრო ნათლად გასაგებად, ახორციელებენ წაკითხულის აზრიან მოგონებას.

ე. კეფერაძემ ექსპერიმენტულად შეისწავლა უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვის მეხსიერება. ამ ასაკში თავისებურად ვლინდება მეხსიერების ზოგადი კანონზომიერებანი. კვლევის შედეგად დადგინდა შემდეგი თავისებურება:

ა) უაზრო მასალის დახსოვება დახსოვების განზრახვის გარეშე პირველ და მეორე კლასებში მცირე ეფექტს იძლევა. უაზრო მასალის დახსოვების ეფექტის მხრივ კლასებს შორის სხვაობა უმნიშვნელოა.

ბ) დახსოვების ეფექტი ორჯერ უკეთესია, როცა გამოიყენება წარმოებს დახსოვების განზრახვით. დახსოვების ეფექტი ამ დროს ასაკის შესატყვისად მატულობს.

გ) რიცხვების დახსოვების ეფექტი უფრო მეტია ვიდრე უაზრო მარცვლებისა. რიცხვის დახსოვებისთვის განზრახვის გარეშე გამოიყენება კარგ ეფექტს იძლევა.

დ) დახსოვების განზრახვის შედეგად დახსოვების ეფექტი არსებითად არ იცვლება. უმცროსკლასელი აზრიან მასალას (მოთხრობა) განზრახვის გარეშე ეფექტურად იმახსოვრებს, ხოლო განზრახვით დახსოვების პროდუქტიულობა

უმნიშვნელოდ მატულობს.

დაწყებითი სკოლის ასაკის ბავშვს აქვს დასწავლის მიზნით გამეორების ვაიმეორების უნარი. მიწოდებულ მასალას ბავშვი იმეორებს არა პასიურად, არამედ ვაიმეორების ყოველ აქტს შემოქმედებით პროცესად აქცევს.

კონკრეტული ოპერაციების სტადიაზე ბავშვებს უკვე შეუძლიათ აითვისონ მასალის დამახსოვრების განსხვავებული სტრატეგიები, რომელსაც გ. კრაივი მეხსიერების მართვის ხერხებს უწოდებს. არსებობს ექვსი ასეთი ხერხი, სტრატეგია:

1) გამეორება, 2) ორგანიზაცია, 3) სემანტიკური დამუშავება, 4) აზრობრივი ხატების შექმნა, 5) მეხსიერებაში ინფორმაციის ძიება და 6) სცენარების შექმნა.

გამეორება. დასაწყისში ბავშვები უბრალოდ იმეორებენ თითოეულ დასამახსოვრებელ სიტყვას და რამდენჯერმე წარმოთქვამენ მას თავისთავის. ცხრა წლის ასაკში თითოეული სიტყვის მაგიერად ისინი უკვე იწყებენ სიტყვების ჯგუფებად გამეორებას.

ორგანიზაცია. ესაა დასამახსოვრებელი მასალის ორგანიზაცია, რაც დამახსოვრების სტრატეგიის მნიშვნელოვანი ხერხია. თუ პირველი, მეორე და მესამეკლასელები დასამახსოვრებელ სიტყვებს ერთმანეთთან აკავშირებენ მარტივი ასოციაციების საფუძველზე ან წარმოდგენილ სიაში ერთმანეთთან სიახლოვის მიხედვით, უფროსი ასაკის ბავშვები ზოგადი ნიშნების საფუძველზე სიტყვებს ჯგუფებში აერთიანებენ. ბავშვები, რომლებსაც შეუძლიათ სიტყვების დაჯგუფება კატეგორიების მიხედვით, იმახსოვრებენ და აღადგენენ უფრო მეტ მასალას, ვიდრე ისინი, ვისაც ამის უნარი არ აქვს. თუმცა ცხრა წლის ასაკამდე ამ სტრატეგიით საკუთარი ინიციატივით ბავშვები იშვიათად სარგებლობენ.

სემანტიკური დამუშავება. ესაა დამახსოვრების აქტიური პროცესი, რომელიც გულისხმობს მოვლენათა რეკონსტრუქციისათვის ლოგიკურ დასკვნას. ბავშვებს შეუძლიათ დაიმახსოვრონ და აღადგინონ არა მარტო ფაქტიურად მიცემული მასალა, არამედ ისიც, რასაც ისინი დასკვნის სახით აკეთებენ მიცემული დაკალებიდან. მაგალითად, უმროსკლასელებს ეძლეოდა დასამახსოვრებლად ფრაზა „მისმა მეგობარმა გამოხეუტა იატაკი“, რის შემდეგადაც მათ ეკითხებოდნენ იმის შესახებ ჰქონდა თუ არა ამ ამხანაგს ცოცხი. თერთმეტი წლის ბავშვებს არ უჭირდათ მისულოყვნენ ლოგიკურ დასკვნამდე ცოცხის აუცილებლად არსებობის შესახებ, ხოლო შვიდი წლის ბავშვები ვერაფერს ვერ ამბობდნენ მის შესახებ. ამის მიზეზად ისინი ასახელებდნენ ინფორმაციის არარსებობას.

აზრობრივი ხატების შექმნა. ბავშვებს შეუძლიათ დაიმახსოვრონ არაჩვეულებრივი მასალა აზრობრივი ხატის შექმნის საფუძველზე. რაც მეტი ასაკისაა ბავშვი, ასეთი ხატის შექმნა მას უფრო უადვილდება, ამასთანავე ეს ხატები გამორჩევიან დიდი სიცხადით.

ინფორმაციის ძიება მეხსიერებაში. ბავშვები ხშირად ცდილობენ დაანაწევრონ სიტყვა ასოების მიხედვით. მათ შეიძლება იცოდნენ რა ასოთი იწყება სიტყვა, მაგრამ ხანდახან სჭირდებათ შეამოწმონ რამდენიმე ვარიანტი.

სცენარების შექმნა. რეგულარულად განმეორებადი მოვლენების მეხსიერებაში შენახვისათვის, შეიძლება ორგანიზებული იქნას სცენარები, მოვლენა, რომელიც

ხშირად მეორდება, არაა აუცილებელი მეხსიერებაში შენახული იქნას ყოველ მომენტში. მისი შენახვა შესაძლებელია უცვლელი მოვლენების სტანდარტული თანმიმდევრობის სქემების შექმნით.

§5. აზროვნების განვითარება

აზროვნება ადამიანური შემეცნების უმაღლესი საფეხურია, რომელიც სინამდვილეს ასახავს განზოგადებულად და გაშუალებულად. ბავშვის აზროვნება მჭიდროდაა დაკავშირებული მისი ცოდნის დონესთან. უმცროსკლასელი გონებრივი მოქმედების იმავე ფორმებს იყენებს, რასაც მოზრდილი. ესა თვალსაჩინო - მოქმედებითი, თვალსაჩინო-ხატოვანი და სიტყვიერ-ლოგიკური ანუ ცნებითი აზროვნება. ბავშვის ინტელექტუალური განვითარება უმთავრესად სკოლაში მიმდინარეობს., უმცროსი სასკოლო ასაკი ბავშვის აზროვნების ინტენსიური განვითარების ასაკია. უმცროსკლასელი, ჩვეულებრივ, კონკრეტული კატეგორიებით აზროვნებს. იგი მისთვის კარგად ნაცნობი სცენებისა და მოვლენების თვალსაჩინო ნიშნებს ეყრდნობა.

უმცროსი სასკოლო ასაკი ემთხვევა ჟ. პიაჟეს აზროვნების განვითარების კონკრეტული ოპერაციების სტადიას. 5-7 წლის ასაკს ჟ. პიაჟე განიხილავს ერთგვარ გარადამავალ პერიოდს ოპერაციამდელს და კონკრეტული ოპერაციების სტადიებს შორის. ოპერაციამდელი სტადიის ბოლოს ჟ. პიაჟეს მიხედვით ბავშვის აზროვნების ისეთი მხარეები, როგორცაა რიგიდულობა, სტატიკურობა, შეუქცევადობა, ეგოცენტრიზმი, თვალში საცემი ნიშნებით ოპერირება და ა.შ. იწყებენ „დნობას“. ბავშვის აზროვნება ხდება უფრო შექცევადი, მოქნილი და რთული, მცირდება ეგოცენტრიზმი, ვითარდება ლოგიკური დასკვნებისა და მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების ძიების უნარი.

ოპერაციამდელი სტადიიდან კონკრეტული ოპერაციების საფეხურზე გადასვლა ხდება თანდათანობით, წლების განმავლობაში ბავშვის მიერ საგნებისა და მოვლენების მანიპულირებისა და შემეცნებითი გამოცდილების კვალობაზე. აზროვნების უფრო რთულ და ფაქიზ ფორმებს ბავშვი ითვისებს ფიზიკური სინამდვილის აქტიური შემეცნების პროცესში. სწავლა-აღზრდის პროცესი ბავშვთა კოგნიტური განვითარებისათვის მეტად ხელსაყრელ პირობებს ქმნის და მნიშვნელოვნად აჩქარებს ამ განვითარებას.

ჟ. პიაჟეს მიხედვით ექვსი-შვიდი წლის ბავშვს ახასიათებს „ცენტრაცია“. როცა საგნებისა და მათი ნიშან-თვისებების აღქმა ბავშვს მიაჩნია ერთადერთ შესაძლებელ ფორმად. უმცროსკლასელს ჯერ-ჯერობით ვერ წარმოუდგენია, რომ გარესამყაროს მისეული ხედვა არ ემთხვევა სხვა ადამიანების აღქმას. ამ ასაკის ბავშვს ძნელად წარმოუდგენია, რომ შეიძლება არსებობდეს ერთსა და იმავე მოვლენის შესახებ განსხვავებული თვალსაზრისი, რომ საგნების აღქმა შესაძლებელია განსხვავებულად.

უმცროსკლასელთა აზროვნება კონკრეტულ-ხატოვანია. კონკრეტულობა ვლინდება იმაში, რომ ბავშვი ამა თუ იმ სააზროვნო ამოცანას სწორად წყვეტს

მაშინ, როცა სიტყვებს უკან კონკრეტული საგნები და მოვლენები იმალება. აზროვნების კონკრეტულობა იმაშიც ვლინდება, რომ მოსწავლეებს არ შეუძლიათ ზოგადი დებულებების მავალითებით ილუსტრირება და ამ დებულებების კონკრეტული ფაქტების მიმართ გამოყენება. მათ უფრო კონკრეტული ფაქტების ანალიზი და შესაბამისი დასკვნების გამოტანა უადვილდებათ. ესაა ინდუქციური დასკვნა, სოლო დედუქციური – უფრო მოკვანებით ვითარდება.

ხატოვანი აზროვნება არის აზროვნების ძირითადი სახე უმცროს სასკოლო ასაკში. რა თქმა უნდა უმცროსკლასულს ლოგიკური აზროვნებაც შეუძლია, მაგრამ ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, რომ ეს ასაკი სწავლებისათვის მაშინაა სენზიტიური, როცა აზროვნება ეფუძნება თვალსაჩინო ხატებს.

პირველ კლასში ბავშვის აზროვნებას ახასიათებს ეგოცენტრიზმი, განსაკუთრებული გონებრივი პოზიცია, რომელიც განპირობებულია განსაზღვრული პრობლემური სიტუაციების გადასაჭრელად აუცილებელი ცოდნის უკმარობით. ბავშვს თავის პირად პრაქტიკაში არ შეუძლია დამოუკიდებლად მოიპოვოს ცოდნა საგნების ისეთი თვისებების „შენახვის“ შესახებ, როგორცაა სიგრძე, მოცულობა, წონა. სისტემატური ცოდნის უკმარობას და ცნებითი აზროვნების განვითარების დაბალ დონეს ბავშვი მიჰყავს იქამდე, რომ მის აზროვნებაში ბატონობს ალქმის ლოგიკა.

დაწყებით კლასებში აბსტრაქტული აზროვნების განვითარებაში მნიშვნელოვან როლს არითმეტიკის გაკვეთილები თამაშობს, რადგანაც ამ შემთხვევაში შესწავლის ობიექტებად გვევლინება განყენებული ცნებები. პირველკლასელი, სამწუხაროდ, რიცხვს აზრის ობიექტად არ აქცევს. მისთვის რიცხვი უშუალოდაა დაკავშირებული განსაზღვრულ საგნებთან. რიცხვით ოპერაციებს ბავშვი აწარმოებს არა კონკრეტული საგნებიდან ან წარმოდგენებიდან მოწყვეტით, არამედ მათზე დაყრდნობით. მათემატიკის გაკვეთილებზე ბავშვები თანდათანობით გადადიან საგნებით მოქმედებებიდან გონებაში მოქმედებაზე, რომლის დროსაც ისინი წარმოდგენებსა და სიტყვას უყრდნობიან. ეს უკვე განვითარების შედარებით მაღალი დონეა და რიცხვებთან ოპერაციების დროს აზროვნება კონკრეტულ საგნებზე არაა მიჯაჭვული. ვ. დავიდოვის ექსპერიმენტებმა დაამტკიცა, რომ უმცროსკლასელებს შეუძლიათ ალგებრის ელემენტების ათვისება, სიდიდეებს შორის მიმართების დამყარება.

აბსტრაქტული აზროვნების განვითარების საქმეში მნიშვნელოვან როლს თამაშობს აგრეთვე გრამატიკის გაკვეთილები. გრამატიკის სწავლა სიტყვის კონკრეტულ-აზრობრივი მხარის განყენებას და მათ განსაზღვრულ კატეგორიებისადმი მიკუთვნებას მოითხოვს. წერა-კითხვის სწავლების პროცესში მოსწავლეს სიტყვა ეძლევა გრაფიკისა და ბგერის მხრივ, ხოლო გრამატიკის სწავლებისას – როგორც მეტყველების ნაწილი. სკოლამდელებთან და უმცროსი სასკოლო ასაკის საწყის ეტაპზე სიტყვა საგნებიდან არ გამოიყოფა. იგი თითქოს საგნის ერთ-ერთი თვისებაა. სწავლების შესაბამისი ორგანიზაციის შედეგად უმცროსკლასელებს შეუძლიათ სიტყვის მატერიალურ ფორმასა და მნიშვნელობის ცვალებადობას შორის კავშირების დამყარება. (მაგალითად, თევზი – მეთევზე –

თეზაობა - თეზეული).

მრავალრიცხოვანმა ექსპერიმენტებმა დაადასტურა, რომ უმცროს სასკოლო ასაკში ბავშვს ცნების დაუფლების ფართო შესაძლებლობები გააჩნია, რის შედეგადაც განზოგადებისა და აბსტრაქციის უნარი განვითარებისა და პროდუქტიულობის მაღალ დონეს აღწევს. პირველ და მეორე კლასებში ცნების შემუშავების დროს ყვარდნიბიან საგნებისა და მოვლენების თვალში საცემ, გარეგან ნიშნებს. მაგალითად, ასკილი ლამაზია, იზრდება ტყეში, კარგი სუნი აქვს. ძროზა იძლევა რძეს, ზმუის. დელფინსა და ვეშაპს ისინი აკუთვნებენ თეზებს, იმიტომ, რომ ისინი ცხოვრობენ წყალში და ცურავენ. მესამეკლასელთა ცნებები უფრო ზუსტია, რადგანაც ამ ასაკის ბავშვებს მეტი ცხოვრებისეული გამოცდილება და წარმოდგენათა ფართო წრე აქვთ. მაგალითად, ისეთი ცნებების განსაზღვრებისას, როგორცაა „შინაური“ და „გარეული ცხოველები“, ბავშვები გამოყოფენ ნიშნათა ფართო წრეს, არსებით ნიშნებად თვლიან ცხოველთა ცხოვრების ნიშს, ამყარებენ კავშირებს ცხოვრების ბუნებრივ პირობებსა და ცხოველთა სხეულის აგებულებას შორის. მეოთხე კლასელები კი ყვარდნიბიან შედარებით უფრო განზოგადებულ ნიშნებს, რომლებშიც შინაგანი არსებითი კავშირებია ასახული.

ცნებითი აზროვნება ჩანასახის სახით ჯერ კიდევ სკოლამდელ ასაკში იწყებს ჩამოყალიბებას. კითხვაზე - რა არის კატა? სამი წლის ბავშვი ასე პასუხობს: „მე ვიციო კატას, იგი ჩვენს ეზოში ცხოვრობს“. ხუთი წლის ბავშვი კი პასუხობს: „კატა თავს იჭერს, მას კიდევ რძე უყვარს“. ექვსი წლის ბავშვის პასუხობს: „კატა ცხოველია. იგი სახლში ცხოვრობს, მაგრამ მე ვიცი, რომ არსებობს გარეული კატებიც. ისინი თავგებს იჭერენ.“ თვალისა და გავაყოლოთ ბავშვების ცნებითი აზროვნების ასაკობრივ დინამიკას, ენახავთ, რომ ერთეული ცნებებიდან ბავშვები თანდათან ზოგადზე გადადიან. მრავალი ერთმნიშვნელოვანი თვისებიდან გამოყოფენ მთავარს, სახეობით ცნებებს აკუთვნებენ გვაროვნულს. სკოლამდელბთან შედარებით პირველკლასელთა ცნება უფრო ღრმა, სრული და შედარებით განზოგადებულია. ასაკის წინსვლასთან ერთად შეთვისებული ინფორმაციის კვალობაზე იზრდება ცნებების რაოდენობაც. ბავშვი აბსტრაქტული ცნებების დაუფლებასაც ახერხებს. კონკრეტულ ცნებებს აბსტრაქტულთან შედარებით ბავშვები შედარებით უფრო სწრაფად და ადვილად ეუფლებიან.

პირველკლასელთა ცნებითი აზროვნება ჯერ არაა ჩამოყალიბებული. აღნიშნავენ ერთი შეხედვით პარადოქსულ მოვლენას, რომელიც იმაში მდგომარეობს, რომ ამ ასაკში სასწავლო წარმატებისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ხატოვანი აზროვნების ფორმებს. ლოგიკური აზროვნების განვითარების დონე კი არ იძლევა სასწავლო წარმატების გარანტიას. ლოგიკურად ცნებითი აზროვნების შესაბამისმა დონემ გაცილებით უფრო უნდა უზრუნველყოს მოსწავლეთა საერთო სასკოლო წარმატება. ამ მოჩვენებით პარადოქსს მკვლევარები ხსნიან იმით, რომ მოქმედების ის ნორმები და ხერხები, რომელთაც ბავშვებს სწავლების პირველ ეტაპზე ავალბენ, ძალზე მარტივია. მათი კონტროლისათვის ლოგიკური აზროვნების საშუალო დონეც სრულად საკმარისია. მისი განვითარების უფრო მაღალი დონე კი ამ ასაკში ვერ უზრუნველყოფს მოსალოდნელ უპირატესობას. ხატოვანი

აზროვნება ბევრს საშუალებას აძლევს დასახოს მოქმედების პოტენციურად შესაძლებელი ხერხები. ამასთანავე ამოვიდეს კონკრეტული სიტუაციის, ამოცანის თავისებურებიდან. თუ ეს ფუნქცია ლოგიკურ აზროვნებას გადაეცემა, მაშინ სიტუაციის მრავარცხოვანი კერძო თავისებურების გათვალისწინება ბევრს ძალიან ვაუჭირდება.

ასხვავებენ საგნობრივ და მიმართებით ცნებებს. საგნობრივი ცნებებია ცოდნა საგანთა და მოვლენათა ზოგადი, არსებითი ნიშნებისა და თავისებურებების შესახებ (მაგალითად, ფრინველი, ფანქარი, წიგნი და ა.შ.). მიმართებითი ცნებები კი საგნებსა და მოვლენებს შორის კავშირებსა და დამოკიდებულებებს ასახავენ (რეეოლუცია, დიდ-პატარა და ა.შ.). საგნობრივი ცნებების ათვისების პირველ საფეხურზე მოსწავლეები ჩვეულებრივ აღნიშნავენ საგანთა ფუნქციონალურ ნიშნებს („ძროხა გვაძლევს რძეს“, „კატა იჭერს თავებს“). საგნობრივი ცნებების განვითარების შემდგომ ეტაპზე ბავშვები ჩამოთვლიან მათთვის ცნობილ ნიშნებსა და თვისებებს, ოღონდ ვერ ასხვავებენ არსებითს არაარსებითისაგან, ზოგადს კერძოსაგან („კიტრი ხილია. ის იზრდება ბოსტანში, მწვანეთა, შეიცავს ბევრ წყალს, გემრიელია, შიგნით აქვს თესლი“). საგნობრივი ცნებების განვითარების უმაღლეს საფეხურზე მოსწავლეები საგანთა არსებით, ზოგად ნიშნებსა და თვისებებს გამოყოფენ. შეუძლიათ მათი სინთეზი და განზოგადება. უმცროსკლასელთა მიერ მიმართებითი ცნებების ათვისების პროცესში გამოყოფენ შემდეგ ეტაპებს: ისინი პირველად ცალკეულ კონკრეტულ შემთხვევებს იხილავენ და პრაქტიკულად ნახულობენ, რომ ერთი სიდიდე მეორეზე მეტი ან ნაკლებია, მაგრამ ჯერ-ჯერობით განზოგადებას ვერ ახერხებენ. შემდგომ ეტაპზე მოსწავლეები ანზოგადებენ. მაგრამ ეს განზოგადება მხოლოდ განსახილველ შემთხვევებს ეხება. შემდგომ ეტაპზე მიღებულ განზოგადობებს ბავშვები იყენებენ სხვადასხვა შემთხვევების მიმართაც.

ცნების დაუფლების ასაკობრივი დინამიკა ექსპერიმენტულად შეისწავლა რ. ნათაძემ. დადგინდა, რომ შვიდი წლის ასაკში ცნების ექვივალენტში არ ხდება საგნის ზოგადი არსის ასახვა. ამ ასაკის ბავშვებისათვის ზოგადისა და არსებითის ძიება უცხოა. იგი ცნებაში კონკრეტულ საგანთა სიმრავლეს გულისხმობს. ცნების რაობა მისთვის ცნების ნიშნებით არ გამოიხატება. ამ ასაკში არც ერთი ტიპის გონებრივ ოპერაციაში ბავშვები ცნების სპეციფიკურ ნიშნებს არ ეყრდნობიან, აზროვნების კონკრეტულობა შვიდის წლის ასაკში იმ დონეზეა, რომ ცნებაში ნაგულისხმევ საგანთა კატეგორიის ნაცვლად ბავშვი მასში ერთ-ერთ კონკრეტულ საგანს გულისხმობს. აზროვნების კონკრეტულობა და სპეციფიკური ნიშნის ძიების უუნარობა ბავშვისათვის მასალის კლასიფიკაციის მიუწვდომლობაშიც ვლინდება, თუ ეს ოპერაცია არასენსორული, არააღქმადი თვისებების მიხედვით ხდება. ამ ასაკის ბავშვის ცნებით აზროვნებაში ჯერ კიდევ შეუზღუდავად სუფევს თვალსაჩინობა. ცნებები, რომელთაც ბავშვი პრაქტიკურად ეუფლება, კონკრეტული მასალის საფუძველზე შვიდი წლის ბავშვისათვის სრულიად მიუწვდომელი რჩება თუ მათი მიწოდება თვალსაჩინო მასალის გარეშე, მხოლოდ

სიტყვიერი გზით ხდება.

შვიდი წლის ბავშვი უძწეოა აგრეთვე გვაროვნული ცნების შემუშავებაშიც. იგი ვერ ახარხებს ქვეცნებათა ერთ ზოგად ცნებაში გაერთიანებას.

რვა წლის ასაკშიც ცნება არსებითის ასახვის ფუნქციას ვერ ასრულებს. ცნების შემუშავებისას ბავშვი არ ეძებს საგნის არსს, არ ცდილობს ჩასწვლეს ცნების მთავარ ნიშნებს. ბავშვის ცნებას ჯერ კიდევ ახასიათებს უადრესი კონკრეტულობა, მასში ისევე მაღალა თვალსაჩინოება, მაგრამ წინა ასაკთან შედარებით წინსვლა მინც არის. ამ ასაკში იღვიძებს სპეციფიკური ნიშნის ცნობიერება და წინა ასაკისათვის დამახასიათებელი „ცნების სუბიექტური ექვივალენტის“ ფუნქცია გადალახულია. თუმცა ნიშნის ცნობიერება ჯერ მიღწეული არაა, მაგრამ ზოგიერთ ბავშვთან არსებითი ნიშნის ცნობიერებაც იღვიძებს. რვა წლის ასაკის ბავშვების უმეტესობა უკვე ახერხებს ზოგადი ცნების დაუფლებას ქვეცნებათა შეჯამების გზით, რასაც შეიღწლიანი ვერ ახერხებდა. ამ ასაკში ცნებათა შორის ლოგიკური დამოკიდებულება ე.ი. ცნებათა სისტემა ბავშვისთვის ჯერ კიდევ მიუწვდომელია, რაც განპირობებულია აზროვნების კონკრეტულობით (ცნების შინაარსი კონკრეტული საგნების ჯგუფის სახითაა წარმოდგენილი) და ფორმალური აზროვნების სისუსტით, რის გამოც ბავშვს არ შეუძლია ცნებათა შორის დამოკიდებულების გააზრება. ამრიგად, რვა წლის ასაკში ცნების დაუფლების განვითარებაში შვიდი წლის ასაკთან შედარებით აღინიშნება ორი მთავარი მიღწევა:

ა) ცნების შემეცნებითი ფუნქციის განვითარების მიმართულებით იწყება „ნიშნის ცნობიერების“ განვითარება და

ბ) ამ ასაკიდან ბავშვი ახერხებს გვაროვნულ ზოგად ცნებებში „უშუალო ცნებათა“ ჯამისებურ შეერთებას.

ცხრა წლის ასაკში ცნებათა დაუფლების განვითარების მთავარი წინსვლაა შემდეგი:

ა) რვა წლის ასაკში დაწყებული „ნიშნის ცნობიერების“ შემდგომი განვითარება. ამ ასაკში პირველად ბავშვების დიდი რაოდენობა აღწევს ცნების ნიშნის გაცნობიერების ისეთ დონეს, რომ ამ ნიშნებს ცნების დეფინიციისას იყენებს.

ბ) ამ ასაკში ჩანასახის ფორმაში თავს იჩენს არსებითი ნიშნის ძიების ტენდენცია, შედარების ამოცანებში ბავშვი სპეციფიკურ ნიშანთა შორის „უფრო მთავარს“ გამოყოფს, მაგრამ ამ ნიშნების მეტი მნიშვნელობის ობიექტივაციას იგი ვერ ახერხებს.

გ) ბავშვისათვის პრაქტიკულად მისაწვდომი ხდება გვაროვნული ცნებების შემუშავება ქვეცნებათა „შეჯამების“ სახით.

ათი წლის ასაკში ცნების შემუშავების თვალსაზრისით ცხრა წლის ასაკის ბავშვების დონეზე რჩებიან. წინსვლა უმთავრესად იმაში მდგომარეობს, რომ, ერთი მხრივ, ერთეული ბავშვები აღწევენ თერთმეტი წლისათვის დამახასიათებელ ცნების დაუფლების დამახასიათებელ დონეს, ხოლო, მეორე მხრივ წინა ასაკისათვის დამახასიათებელი მიღწევები, რომელიც ბავშვების უმეტესობას ახასიათებდა, ათი წლის ასაკში უკვე საყოველთაოა. ამ ასაკში ბავშვს შეუძლია კონკრეტული

მასალის გარეშე, ვერბალური გზით მიწოდებულ ცნებათა საფუძველზე ახალი ზოგადი ცნებების შემუშავება და მათ შორის ძირითად ლოგიკურ მიმართებათა პრაქტიკულად სწორი დაუფლება.

ასეთია, მიკლელ, რ. ნათაძის ექტსპერიმენტული გამოკვლევის შედეგები. რაგორც ვსჯდათ მისი მონაცემების მიხედვით 7-10 წლის ბავშვების გონებრივი შესაძლებლობანი ჩამორჩება დღევანდელი ანალოგიური კვლევების შედეგებს. ვფიქრობთ ეს განსხვავება ფსიქო-ფიზიკური აქსელერაციის ფაქტით და დაწყებით კლასებში სწავლების ინტენსიური სისტემის შემოღებით უნდა აიხსნას.

ცნების წარმატებით შემუშავება დიდადაა დამოკიდებული სააზროვნო ოპერაციების განვითარების დონეზე. დაწყებითი სკოლის საფეხურზე ეს გარემოება სპეციალურად შეისწავლეს მ. შარდაკოვმა, შ. ნადირაშვილმა და სხვებმა. უმცროსკლასელთა ანალიზის სააზროვნო ოპერაციის თავისებურება ისაა, რომ მათი ანალიზი არის პრაქტიკულ-ქმედითი და გრძობადი. მოსწავლეები ადვილად წვევებენ ისეთ ამოცანებს, სადაც გამოიყენება ამ საგნებთან პრაქტიკული მოქმედებები: მაგალითად ჩხირებით, კუბებით (პრაქტიკულ-ქმედითი ანალიზი) ან საგნების ნაწილების პოვნა მათ ბუნებრივ პირობებში ან თვალსაჩინო მასალაზე დაკვირვებით, ასობების გამოყოფა სიტყვებიდან და სიტყვების გამოყოფა წინადადებებიდან (გრძობადი ანალიზი).

ანალიზური აზროვნება გაივლის რამდენიმე ეტაპს, განვითარება ნაწილობრივად კომპლექსურ და სისტემურ ანალიზამდე მიმდინარეობს. უმცროსკლასელთა ანალიზის ძირითადი სახეა ნაწილობრივი და კომპლექსური ანალიზი. კომპლექსური ანალიზისას შეთვისება უფრო ღრმაა, რადგან ამ დროს ბავშვები იხილავენ შესასწავლი მოვლენის თითქმის ყველა ნაწილს, მაგრამ მათ შორის ურთიერთკავშირს ვერ ამყარებენ.

ელემენტარული სინთეზი არის შემკრები სინთეზი. ეს მთელის ნაწილების გაერთიანების პროცესში ხდება. მაგალითად, ცნობილი ცხოველების, ფრინველების ან ქალაქების ჩამოთვლა. ნაძველი სინთეზი თვისობრივად განსხვავებულ შედეგს იძლევა. როცა უმცროსკლასელი ასანთით, პლასტილინითა და წითელი ნაჭრით აკეთებს ტანკს, ეს სინთეზის უფრო მაღალი ფორმაა, რადგან მან ტანკისა და სამშენებლო მასალის ნაწილებს შორის აზრობრივი კავშირების დამყარებით მიიღო ახალი საგანი. უმცროსკლასელბთან სჭარბობს პრაქტიკულ-ქმედითი სინთეზი. უფრო მაღალი საფეხურია გონებრივი სინთეზი, როცა ბავშვი ნაცნობ კონკრეტულ საგნებსა და მოვლენებს არ ეყრდნობა.

ანალიზი და სინთეზი მჭიდრო კავშირშია ერთმანეთთან. უმცროსკლასელებს ანალიზი უფრო ეადვილებათ, ვიდრე სინთეზი. ამ ორი სააზროვნო ოპერაციის სრულყოფა მას ერთიანობაში მიმდინარეობს.

თავისებურია უმცროსკლასელთა შედარებაც. შედარებისას უმცროსკლასელები უფრო ადვილად პოულობენ განსხვავებას, ვიდრე მსგავსებას. სწავლების პროცესში შედარებით სააზროვნო ოპერაციის გარდაქმნა ხდება. მეორე კლასში მატულობს ისეთი ბავშვების რიცხვი, რომლებიც ნახულობენ არა მარტო განსხვავებას, არამედ მსგავსებასაც. საგნების შედარებისას მეორეკლასელები უფრო მეტ ნიშნებს გამოყოფენ, ვიდრე პირველკლასელები. ამასთანავე შედარება მეორეკლასელებთან

ხშირად არსებითი ნიშნების მიხედვითაც მიმდინარეობს.

პირველი და მეორეკლასელთა შედარების პროცესის მიმდინარეობაზე დიდ გავლენას ახდენს ცოდნის დონე. ბავშვები ნაცნობ და უცნობ საგნებს ერთმანეთს განსხვავებულად აღარებენ. კარგად ნაცნობი საგნების შედარებისას უმცროსკლასელები უფრო ადვილად პოულობენ მსგავსებას, ვიდრე განსხვავებას და პირიქით. როცა შესადარებელი საგნები და მოვლენები უცნობია, მაშინ უფრო ადვილად განსხვავებას ამჩნევენ.

უმცროსკლასელთა მიერ მსგავსება-განსხვავების გაცნობიერებაზე განწყობის გავლენის ექსპერიმენტულად შესწავლის საფუძველზე დადგინდა, რომ

ა) შედარების მიმართულებაზე განსაზღვრულ გავლენას ახდენს ობიექტის, ფიგურის ფაქტორი (ფერი, ფორმა, სიდიდე, რიგში ადგომდებარეობა და ა.შ.). მსგავსების ან განსხვავების შექმნევაზე დახარჯული საშუალო დრო იმის მიხედვით იცვლება, თუ მსგავსი ან განსხვავებული ფიგურების პარალელურ რიგში იცვლება რომელიმე ჩამოთვლილი მომენტი.

ბ) შესაბამის პირობებში შესაძლებელია როგორც მსგავსების, ასევე განსხვავების აღქმის განწყობის ფიქსირება, რომლის საფუძველზეც უფრო ადვილად და სწარფად აღმოცენდება ან მსგავსება ან განსხვავება. როცა აღქმა განსაზღვრულია მსგავსების ფიქსირებული განწყობით, ბავშვები უფრო ადრე და ადვილად ამჩნევენ მსგავსებას და პირიქით.

გ) სწავლების პროცესში მასწავლებლის მიერ შედარების სააზროვნო ოპერაციის შეგნებული გამოყენება არის დიდაქტიკური ზერხი, რომელიც გამოიყენება სასწავლო მასალის ახსნის დროს, ხოლო მოსწავლეთათვის – სააზროვნო ოპერაცია, რომელიც საჭიროა ამ მასალის ასათვისებლად.

დ) მსგავსი ცოდნა უნდა გადაიციეს განსხვავებაზე ხაზგასმით და პირიქით, განსხვავებული – მსგავსებაზე მითითებით.

უმცროსკლასელთა აბსტრაქციის განვითარება ვლინდება არსებითი და ზოგადი ნიშნების გამოყოფასა და არარსებითისაგან განსხვავებაში. აბსტრაქციის საფუძველზე მიმდინარეობს განზოგადება და ცნებების ჩამოყალიბება. უმცროსკლასელთა აბსტრაქციის ერთ-ერთი თავისებურება ისაა, რომ ბავშვები არსებით ნიშნებად გარეგნულ ნიშნებს გამოყოფენ. ისინი უფრო ადვილად ახდენენ საგნებისა და მოვლენების თვისებების, ვიდრე მათ შორის დამოკიდებულებათა დაკავშირების, აბსტრაქციას.

მნიშვნელოვანი სააზროვნო ოპერაციაა განზოგადება. უმცროსკლასელთა განზოგადების ერთ-ერთი თავისებურება ისაა, რომ ისინი იყენებენ მხოლოდ იმ არსებით ნიშნებს, რომლებიც მათ აქვთ გაცნობიერებული. მათ კი, სამწუხაროდ, არ შეუძლიათ ყველა იმ ნიშნის გაცნობიერება, რომელიც ამა თუ იმ ცნების შინაარსს შეადგენს.

ასხვავებენ განზოგადების განვითარების სამ დონეს:

ა) გრძობადი, პრაქტიკულ-ქმედებითი; ბ) ხატოვანი-ცნებითი და გ) ცნებით – ხატოვანი, მეცნიერული.

გრძობადი განზოგადება ხორციელდება საგნებსა და მოვლენებთან უშუალო

პრაქტიკული მოქმედების, მათი აღქმის პროცესში. განზოგადების ასეთი ფორმა ძირითადად სკოლამდელთათვის, მაგრამ იგი პირველკლასელებისთვისაცაა დამახასიათებელი. გრძნობადი განზოგადებისას შეიძლება გაერთიანდეს ნიშნები, თვისებები, კავშირები და დამოკიდებულებები, რის საფუძველზეც მიიღება ელემენტარული ცოდნა ზოგადი წარმოდგენების სახით. მაგალითად, ბავშვები ერთ ცხოველს ასხვავებენ მეორისაგან. კაცს – ქალისაგან და ა.შ.

გრძნობით-ცნებითი განზოგადება არის როგორც არსებითი, ასევე არარსებითი ნიშნების განზოგადება თვალსაჩინო ხატების სახით. „შინაური ცხოველები ისეთი ცხოველებია, რომლებიც ცხოვრობენ ადამიანებთან და მათთვის სარგებლოა მიაქვთ. ძროხა იძლევა რძეს, ცხვარი მატყლს და ხორცს.“

ცნებით-ხატოვანი, მეცნიერული განზოგადობა საგანთა და მოვლენათა არსებითი ნიშნების, კავშირებისა და დამოკიდებულებების განზოგადობაა. ასეთი განზოგადების შედეგად ყალიბდება მეცნიერული ცნებები, კანონები და წესები. ბავშვების განზოგადების განვითარება მიდის გრძნობადიდან ცნებით-ხატოვანამდე, ხატოვან-ცნებითის გზით. აზრის განმაზოგადებელ მუშაობაში სულ უფრო დიდ როლს თამაშობს სიტყვა. პირველი და მეორე კლასის მოსწავლეები – ძროხას, ქათამს, მელას, ცხვარს, მგელს, იხვს ჩვეულებრივ ერთ ჯგუფში ანზოგადებენ – ცხოველები. ე.ი. აკეთებენ მხოლოდ ფართო განზოგადობას. მესამე და მეოთხეკლასელები იმავე ცხოველებს ანზოგადებენ უფრო დიფერენცირებულად: შინაური ცხოველები, გარეული ცხოველები, შინაური ფრინველები, მსეცები.

შ. ნადირაშვილის მიხედვით მთელი დაწყებითი სკოლის ასაკის მანძილზე მოსწავლეთა განზოგადება „არასისტემურ“ ხასიათს ატარებს. ამ დრომ განზოგადების პროცესი იზოლირებული ობრეაქციების სახით ხორციელდება და მთლიანი განზოგადებითი მოქმედების სახით არ არიან გაერთიანებული. განზოგადების ობერაცია მჭიდრო კავშირში იმყოფება კონკრეტიზაციასთან. შეთვისებული ცნებები, კანონები და წესები კერძო, კონკრეტული ამოცანების გადასატარებლად გამოიყენება. მაგალითად, მოსწავლეები ითვისებენ „ქექმდებარის“ ცნებას მრავალი წინადადების ანალიზის საფუძველზე, სოლო შემდეგ ისინი პოულობენ ქექმდებარეს ამა თუ იმ წინადადებაში შესაბამისი ამოცანის მისჯლით. განზოგადებისა და კონკრეტიზაციის დამოკიდებულება მრავალფეროვანია, რაც შესასწავლი მასალის შინაარსზე, სწავლების მეთოდებსა და აზროვნების განვითარების დონეზე დამოკიდებული. ასეთი მიმართება შეიძლება იყოს არასრული, როცა ბავშვმა იცის ზოგადი თვისებების ნაწილი და კონკრეტიზაციას ახდენს ასევე ნაწილობრივ, რამდენიმე მაგალითზე. მათი ურთიერთობის შემდგომი საფეხურია კონკრეტული, თვალსაჩინო სასწავლო მასალის ფარგლებში ერთიანობის დადგენა. განზოგადებისა და კონკრეტიზაციის ურთიერთობის უმაღლესი ფორმაა მათი სრული ერთიანობა. ალეგორიის გაგებაში ბავშვები აღწევენ ისეთ საფეხურს, როცა მათ არა მარტო ესმით ალეგორიის აზრი, არამედ მარჯვედ აკონკრეტებენ მას ადამიანთა ცხოვრების ახალ-ახალი ფაქტებით.

ცნების დაუფლების საქმეში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ინდუქციასა და დედუქციას. როგორც აღვნიშნეთ ანალიზის, სინთეზის, შედარების და აბსტრაქციის

საფუძველზე ცალკეული საგნისა და მოვლენის შესწავლის დროს განზოგადება და ზოგადი ცნებების, კანონებისა და წესების შეთვისება ხდება. ესაა ინდუქციური გზა. განზოგადებული ცოდნა შემდგომ გამოიყენება პრაქტიკული მოქმედების პროცესში კონკრეტული ამოცანების გადაწყვეტისას. ესაა დედუქცია. უმცროსკლასელები ინდუქციურ სააზროვნო პროცესს დედუქციურთან შედარებით უფრო ადრე და სრულყოფილად აცნობიერებენ.

უმცროსკლასელთა მსჯელობები დასაწყისში წაბაძვითი ხასიათისაა. ისინი სამყაროს ჯერ კიდევ უფროსების თვალთ უყურებენ. ბავშვები ძირითადად მასწავლებელს ბაძვენ. მათი მსჯელობა ხშირად არაა კონკრეტული და მტკიცებითი. თანდათანობით ყალიბდება დასკვნის უნარიც. პირველ და მეორე კლასებში ბავშვის დასკვნები საკუთარ გამცდილებებზე დამყარებულ წინამძღვრებზე აიგება, ხოლო მესამე კლასიდან – შედარებით უფრო აბსტრაქტულ მასალაზე.

უმცროსკლასელებს უძნელებათ საგნებსა და მოვლენებს შორის მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების დაჩვენება. ამ მიმართულებით მასწავლებლის ამოცანაა მიაჩვიოს მოსწავლეები საგანთა და მოვლენათა სიტემატურ ანალიზს და სინთეზს, გაუცნობიეროს მათ მოვლენათა შორის შინაგანი კავშირები და განასხვავოს ისინი გარეგნულისაგან. უმცროსკლასელთა აზროვნებაზე მსჯელობისას უნდა გავითვალისწინოთ მათი შეკითხვების ხასიათიც. სკოლაძელთა მრავალრიცხოვანი შეკითხვები ცნობისმოყვარობითაა გამოწვეული, ხოლო უმცროსკლასელთა შეკითხვები ცოდნისმოყვარობით. ამ შეკითხვებში, ხშირად გამოსატყუელია მიზეზ-შედეგობრივი დამოკიდებულება „რატომ“-ის ფორმაში („რატომ არ იძირება ბატი წყალში?“, „რატომ არ ცურავს ქათამი?“). გაცილებით მრავალეროვანია, აგრეთვე, უმცროსკლასელთა შეკითხვების მოტივებიც.

ვ. დავიდოვმა და მისმა მოწაფეებმა იკვლიეს უმცროსკლასელთა თეორიული და ემპირიული აზროვნების კანონზომიერებანი. თეორიული აზროვნება ხასიათდება ერთმანეთთან ურთიერთდამოკიდებული კანონზომიერებებით:

ა) რეფლექსია, ე.ი. ბავშვის მიერ საკუთარი მოქმედების გააზრება და მათი ამოცანის პირობებთან შესაბამისობა

ბ) ზოგადი პრინციპის გამოვლენის მიზნით ამოცანის შინაარსის ანალიზი. ესაა ამოცანის გადაწყვეტის ისეთი ზოგადი ხერხის პოვნა, რომელიც შემდეგ ანალოგიური ამოცანების მთელ კლასზე გადაიტანება;

გ) მოქმედების შინაგანი პლანი, რომელიც უზრუნველყოფს მის დაგეგმვასა და „გონებაში“ შესრულებას.

დაწყებით კლასებში ცოდნის შეთვისება შეიძლება აზროვნების სხვა ტიპის საფუძველზეც, რომელსაც ემპირიული აზროვნება ეწოდება. ამ დროს ცოდნის ათვისება მსგავსი საგნების შედარების საშუალებით ხდება. ასეთი აზროვნება არაა ანალიტიკური, მისთვის უცხოა რეფლექსია.

უმცროს სასკოლო ასაკში თეორიული აზროვნების განვითარება დამოკიდებულია სწავლების შინაარსზე. თუ სწავლება მიმდინარეობს უმცროსკლასელთა თეორიული აზროვნების რეფლექსური ხერხების ათვისებას

საფუძველზე როგორც საგნობრივ-ქმედით, ასევე თვალსაჩინო-ხატოვან ფორმებში, ბავშვების უძრავლესობა თეორიულ აზროვნებაზე გადადის გაცილებით უფრო ადრე, ვიდრე საკონტროლო კლასებში.

მ. მელიქიშვილმა იკვლია დაწყებითი სკოლის მოსწავლეების მიერ არათვალსაჩინო მიმართებების წვდომის საკითხი ფოტოსურათებით ოჯახის შედგენისა და ოჯახის წევრებს შორის არსებული მიმართებების დადგენის საფუძველზე. ცდამი მონაწილე ყველა უმცროსკლასელმა, რომელმაც შეძლო სურათებით ოჯახის შედგენა, გააკეთა ეს ევოცენტრულად, საკუთარი პოზიციებიდან გამომდინარე. ბავშვი თვითონ წარმოადგენდა ოჯახის ცენტრს და ოჯახის სხვა წევრებს მასთან მიმართებაში განალაგებდა.

ოჯახის შედგენასა და ოჯახის წევრებს შორის დამოკიდებულებაში ბავშვები შედარებით ადვილად წვდებან უშუალო მიმართებებს „და-ძმა“, „დედ-მამა“, „მამა-შვილი“. ასევე მათ არ უჭირთ ცხოვრებისეული გაშუალებით, პრაქტიკული მიმართებების დამყარება („ბებია-შვილიშვილი“, „ბაბუა-შვილიშვილი“).

ბავშვებს გაცილებით უჭირთ გაშუალებული მიმართებების წვდომა („მისი შვილი“, „ღის შვილი“, „კოლის ძმა“, „მისი კოლი“). ოჯახის წევრებს შორის მიმართების წვდომაში გარდატეხის ასაკია 7-8 წელი, როდესაც შეიძლება სწავლების გზით ბავშვები არათვალსაჩინო მიმართებებს დაეუფლონ.

ექვსი და შვიდი წლის ასაკის ბავშვის მიერ ტექსტის გაგების ფსიქოლოგიური საკითხების ექსპერიმენტული შესწავლის საფუძველზე თ. ბერიშვილი ასკვნის, რომ ბავშვს აქვს გარკვეული გამოცდილება, რომელსაც იგი პრაქტიკული მოქმედების დროს იძენს. თუ ხასწავლო მასალა გასცდება ამ გამოცდილების ფარგლებს, გაგება არ მიიღწევა. მასწავლებელმა მისაწვდომი ხერხებით და მეთოდებით უნდა შეაიარაღოს ბავშვები გარკვეული გამოცდილებით და ამის საფუძველზე განახორციელოს სწავლება.

უმცროსკლასელთა აზროვნების განვითარება იწვევს სხვა შემეცნებითი პროცესების (განსაკუთრებით აღქმისა და მეხსიერების) ინტენსიურ-გარდაქმნასა და განვითარებას. აზროვნების პროცესის სრულყოფაში მნიშვნელოვანი როლი ენიჭება სწავლების შინაარსსა და მეთოდებს. შეიძლება ითქვას, რომ უმცროსკლასელის გონებრივი განვითარება შეფარდებითია, იგი დამოკიდებულია სწავლების თანამედროვე სისტემის განვითარების დონეზე. დაწყებითი სწავლების სისტემის გარდაქმნისადმი მიძღვნილმა მრავალრიცხოვანმა ექსპერიმენტებმა დაამტკიცა, რომ ტრადიციულ ფსიქოლოგიასა და დიდაქტიკაში გაბატონებული შეხედულება დაწყებითი სასკოლო ასაკის ბავშვის აზროვნების „კონკრეტულობის“ შესახებ მთლად გასაზიარებელი არაა. სწავლების განსაზღვრულ, მეცნიერულ საფუძველზე დამყარებული შინაარსის გავლენით უმცროსკლასელებს გარკვეულ ფარგლებში ცნებებისა და თეორიული მეცნიერული ხასიათის ცოდნის შეთვისებაც შეუძლიათ.

როგორც აღვნიშნეთ, ორგანიზებული სასწავლო და სადამზრდელი პროცესი ხელსაყრელ პირობებს ქმნის აზროვნების განვითარებისათვის. სწორედ სკოლაში ხდება ბავშვის ინტელექტუალური, ფიზიკური, სოციალური და ემოციური

შესაძლებლობების შემოწმება და იმის განსაზღვრა, თუ რამდენად შეესაბამებინა ისინი დადგენილი ნორმის სტანდარტებს. ამიტომ ნებისმიერი საგნის სასკოლო პროგრამა ისე უნდა შედგეს, რომ იგი უპირველეს ყოვლისა აზროვნების განვითარებისა, იყოს მიმართული. ასწავლო ბავშვებს ისე, რომ მათ განუვითარდეთ აზროვნება გაცილებით რთულია, ვიდრე აათვისებინო მათ ცალკეული ფაქტები და კანონზომიერებანი. სწავლების პროცესში აზროვნების განვითარების მრავალი სტრატეგიის შექმნა შესაძლებელია. ამერიკელი ფსიქოლოგის კოსტას მიხედვით ნებისმიერი სასკოლო პროგრამა ისე უნდა შედგეს, რომ მან ბავშვს უნდა განუვითაროს გონებრივი მოქმედების ექვსი სახე:

- 1) *გახსენება*. მესხიერებაში ფაქტების, წარმოდგენებისა და ცნებების აღდგენა.
- 2) *აღდგენა*. ნიშნუშისადმი ან ალგორითმისადმი მიყოლა.
- 3) *დასაბუთება*. კერძო შემთხვევების ზოგად პრინციპებში ან ცნებაში გაერთიანება.

- 4) *რეოგრანიზაცია*. ამოცანის საწყისი პირობების ისეთ ახალ პრობლემურ სიტუაციად გარდაქმნა, რომელიც საფუძვლად დაედება ორიგინალურ გადაწყვეტას.

- 5) *მიკუთვნება*. ახალი ცოდნის ძველ ცოდნასთან ან პირად გამოცდილებასთან დაკავშირება.

- 6) *რეფლექსია*. თვით აზრისა და მისი განხილვის მიზეზების კვლევა. ნებისმიერი საგნის სწავლების მეთოდთა ამ საგნის მეცნიერული კანონზომიერების მაღალ დონეზე შეთვისებისა და სხვადასხვა ასაკის ბავშვთა აზროვნების განვითარებისა, იყოს მიმართული.

უმცროს სასკოლო ასაკში არსებობს ბავშვების კატეგორია, რომელიც ამჟღავნებს სწავლის უუნარობას, მიუხედავად იმისა, რომ მათი გონებრივი განვითარება ნორმას შეესაბამება და არც სხვა რაიმე სენსორული ან მოტორული გადახრაც არ აღენიშნებათ. ასეთ ბავშვებს უძნელდებათ კითხვა, წერა და არითმეტიკა. გ-კრაივის მონაცემებით ასეთი ბავშვების 80% ბიჭებია. სწავლის უუნარობა არის კითხვის, წერისა და მათემატიკის დაუფლების მნიშვნელოვანი სიმძლეეები ნორმალური ინტელექტისა და სენსორული ან მოტორული განვითარების პირობებში. ესაა დისლექსია, დისგრაფია და დისკალკულაცია.

დისლექსია არის სწავლის უუნარობა, რომელიც დაკავშირებულია კითხვის დაუფლების სიმძლეეებთან. დისლექსიის დროს ნორმალური მხედველობის მქონე ბავშვები ხშირად ურევენ ხოლმე ერთმანეთში მსგავსი ფლერადობის ზოგიერთ ასოს (მაგალითად თ-დ) ან უკულმა კითხვობენ ზოგიერთ მოკლე სიტყვას. ეს ძალიან გავრცელებული შეცდომაა კითხვის დამწყებ ბავშვებს შორის. ბავშვების უმრავლესობა ამ შეცდომას სწრაფად ასწორებს, ხოლო დისლექსიით დაავადებულებს იგი დიდხანს მიჰყვებათ. დისლექსია საჭიროებს ინტენსიური კვალიფიციური კორექციული მუშაობის ჩატარებას.

დისგრაფია არის სწავლის უუნარობა, რომელიც დაკავშირებულია წერის დაუფლების სიმძლეეებთან.

დისკალკულაცია კი არის სწავლის უუნარობა, რომელიც დაკავშირებულია არითმეტიკული ჩვევების დაუფლების სიმძლეეებთან.

§7 მეტყველების განვითარება

უმცროსკლასელთა აზროვნების განვითარება მჭიდროდაა დაკავშირებული მეტყველების განვითარებასთან. ექვსი წელი მეტყველების ინტენსიური განვითარების ასაკია. სკოლაში შესვლისას ბავშვი პრაქტიკულად ფლობს მშობლიური ენის თითქმის ყველა მხარეს: ლექსიკას, ბგერათა შემადგენლობას და გრამატიკულ წყობასაც. ექვსი წლი ასაკში ბავშვის აქტიურ ლექსიკონში უკვე 3000-4000 სიტყვაა. ამ ასაკში ბავშვები ვითარდებიან მეტყველების გრამატიკული მხარის დაუფლების თვასაზრისითაც. ისინი უეფლებიან გრამატიკული ფორმების მორფოლოგიურ სისტემას, ითვისებენ ბრუნვათა ტიპებს, ბგერათა მონაცვლეობის ფორმებს, სიტყვათა ცვალებადობისა და სიტყვათწარმოთქმის ხერხებს. ამ ასაკში ბავშვებმა კარგად იციან რომელია კარგი და ცუდი სიტყვა. რომლის წარმოთქმაც არ შეიძლება, სირცხვილია.

ექვსი წლის ასაკში ვითარდება მეტყველების სინტაქსური მხარეც. სკოლამდელებთან შედარებით ახლა იზრდება რთული წინადადებების რაოდენობა. თუ სკოლაში შესვლამდე ბავშვი გრამატიკულ კანონებს პრაქტიკულად ითვისებდა, ახლა იგი იწყებს გრამატიკის სისტემატურ შესწავლას, რაც მეტყველებისადმი, გრამატიკული წყობისადმი გაცნობიერებულ დაპოკიდებულებას გულისხმობს. პირველკლასელებს ეს პირველ ხანებში ძალიან უჭირთ, რადგანაც ისინი სიტყვის არსებით მხარეებზე ყურადღებას ვერ წარმართავენ.

უმცროსკლასელები უფროსებთან და თანატოლებთან ურთიერთობაში ხმარობენ მეტყველების სიტუაციურ, კონტექსტურ და ახსნით ფორმებს. სიტუაციური მეტყველება შეკუმშულობით, ბოლომდე ართქმით ხასიათდება. იგი მჭიდროდაა დაკავშირებული კონკრეტულ სიტუაციასთან და ტიპიურია როგორც უფროსი სკოლამდელისათვის, ასევე პირველკლასელისთვისაც, მაგრამ პირველკლასელი ახლა იყენებს კონტექსტურ მეტყველებას, ე.ი. მეტყველების ისეთ ფორმას, როცა ლაპარაკია მოვლენებისა და სიტუაციის შესახებ, მაგრამ ესენი მოცემულ მომენტში არ არიან. ეს მეტყველების შედარებით მაღალი ფორმაა, რადგანაც კონკრეტული სიტუაციისაგან მოწვეტა წინსვლაა ამ ასაკში. ბავშვი ყვება იმ სიტუაციის შესახებ, რომელსაც მსმენელი არ იცნობს. იმისათვის, რომ მსმენელს გააგებინოს, ბავშვის მეტყველება უნდა იყოს გაბმული, გაშლილი და დიფერენცირებული. ამასთანავე პირველკლასელებთან კონტექსტური მეტყველება სიტუაციურს ვერ გამოდევნის. პირველკლასელი ორივე ფორმას ხმარობს.

მეტყველების ძირითადი ფუნქცია კომუნიკაცია, სხვა ადამიანებთან ცნობიერი ურთიერთობის დამყარებაა. ექვსი-შვიდი წლის ასაკის ბავშვს შეუძლია ასეთი ურთიერთობის დამყარება კონტექსტური მეტყველების დონეზე, რაც იმას ნიშნავს, რომ მას შეუძლია ასე თუ ისე სრულად აღწეროს ის, რაზედაცაა საუბარი და იგი სავსებით გასაგებია განსხვავებული სიტუაციის უშუალო აღქმის გარეშე. მეტყველების სიტუაციური ფორმები თადათანობით გადადიან კონტექსტურ ფორმებზე.

პირველი კლასის საფეხურზე ჩასახვას იწყებს ე.წ. ამხსნელი მეტყველება (განსჯა, დადგენა, ახსნა, მომავალი მოქმედების გეგმის შემუშავება). აქ უკვე ზუსტი ლექსიკა საჭირო, რომელიც საგანთა და მოვლენათა თვისებებს, ნიშნებს, მომხდარი ფაქტის ადგილსა და დროს ახსნის, აღწერს. მეტყველების ეს ფორმა განსხვავდება უბრალო მონათხრობისაგან იმით, რომ ვერ დაუშვებს შინაარსის გადმოცემის უნებლიე ხერხებს. ახლა განსაზღვრული თანმიმდევრობაა საჭირო. ეს მეტყველების შედარებით რთული ფორმაა და მისი სრულყოფა შემდგომ კლასებში ხდება;

პირველკლასელთა მეტყველება ასრულებს აგრეთვე დამკვეთე ფუნქციას. იგი შინაგანი მეტყველების სახეობაა და ამ ასაკში ჩანასახის ფორმითაა წარმოდგენილი.

მეორე და მესამე კლასებში იზრდება არა მარტო სიტყვათა მარაგი, არამედ ფაქიზი ხდება სიტყვის მნიშვნელობაც, სიტყვები იხმარება სწორად, ვითარდება გაბმული მეტყველება. ბავშვს ახლა შეუძლია ხანგრძლივად მოუსმინოს სხვას ისე, რომ არ შეაწყვეტინოს საუბარი და არ გაფანტოს საკუთარი ყურადღება.

როგორც აღვნიშნეთ, უმცროსკლასელთა აზროვნება თვალსაჩინო და სატოვანია. პირველკლასელთან იგი გამოიხატება თავისებურად. ის ყოველთვის ეკერ აცნობიერებს, რომ მასწავლებელი მთელი კლასისათვის მიმართვისას, მასაც მიმართავს კონკრეტულად, ე.ი. აბსტრაქტული მიმართვა ყოველთვის საკუთარი მისამართით არ აღიქმება.

უმცროსკლასელთა მეტყველებაში ადგილი აქვს არასწორ გამოთქმებს – სიტყვა-პარაზიტებს, ეულგარიზმებსა და ჟარგონებსაც კი. მასწავლებელმა ყველა ზომა უნდა იხმაროს ამ ნაკლის აღსაკვეთად.

უმცროსკლასელთა მეტყველების განვითარების საქმეში დიდი როლი ენიჭება თავისუფალ თემებზე თხზულებების წერას და სისტემატურ ვარჯიშს გამომეტყველებით კითხვაში.

სასკოლო ცხოვრება ხელს უწყობს წერითი მეტყველების განვითარებას. როგორც აღვნიშნეთ, წერითი მეტყველება მონოლოგიური მეტყველების სახესხეობაა და პირველკლასელთან მისი განვითარება ფიზიკური კონდიციების სისუსტის გამო შეზღუდულია. იმის გამო, რომ წერითი მეტყველების პროცესში თანამოსაუბრესთან უკუკავშირი არაა, იგი სტრუქტურულად უფრო რთულია, ვიდრე – ზეპირი მეტყველება. იგი მოკლებულია ჟესტებს, მიმიკას და ინტონაციას, რის გამოც უმცროსკლასელთა წერითი მეტყველება უფრო ღარიბია, ვიდრე ზეპირი. წერით მეტყველებაში ნაკლებადაა კავშირები და ნაცვალსახელები, სჭარბობს არსებითი და ზედასართავი სახელები.

მესამეკლასელთა წერით მეტყველებაში სჭარბობს მარტივი გავრცობილი წინადადებები (71%), რთული წინადადებები შეადგენს 29%, ხოლო ზეპირ მეტყველებაში 35%, ამასთანავე ზეპირ მეტყველებაში რთული ქვეწყობილი წინადადებები სჭარბობენ რთულ თანწყობილს, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ სინტაქსური კონსტრუქციებით ზეპირი მეტყველება წერითს სჭარბობს. ზეპირ და წერით მეტყველებაში წინადადათა და სიტყვათა რაოდენობა მეტყველების

განვითარების ერთ-ერთი ცენტრალური მარეზერვუელია. მესამე კლასელები წერენ მოკლე წინადადებებით (6-7 სიტყვა), ზეპირ მეტყველებაში კი წინადადებები უფრო ვრცელაა, ვიდრე – წერიტში.

უმცროსკლასელებს უჭირტ წაკითხული ტექსტის გაგება, რაც თავისთავად, რთული ფსიქოლოგიური პროცესია. შინაარსის გაგებას ბგერითი ანალიზი, სინთეზი, ჩქარი კითხვის ჩვევა და რთული საზროვნო ოპერაციების სათანადო დონეზე განვითარება სჭირდება. ამას ძალიან უწყობს ხელს ხმამაღალი გამომეტყველებითი კითხვა. ამათანავე მოსწავლეები უნდა შევაჩვიოტ ტექსტი შეავსონ ცოცხალი ინტონაციით, რომელიც წაკითხული შინაარსისადმი განცდებსა და ემოციებს გამოიწვევს.

როგორც აღვნიშნეთ, უმცროსი სასკოლო ასაკის მანძილზე ვითარდება მეტყველების ფონეტიკური, გრამატიკული და ლექსიკური მხარეები. პირველკლასელი პრაქტიკულად ყველა ფონემას ფლობს. წერა-კითხვის სწავლება კარგად განვითარებულ ფონემატურ სმენას მოითხოვს, რისთვისაც ფონემათა ფაქიზი ბგერითი ანალიზი და სინთეზია საჭირო.

დაწყებითი სკოლის საფეხურზე, როგორც ვნახეთ, ვითარდება მეტყველების გრამატიკული მხარეც. სკოლაში შესვლამდე ბავშვი პრაქტიკულად ფლობს გრამატიკულ კატეგორიებს, მაგრამ სპეციალურ სწავლებამდე მისთვის სიტყვა საგანგებო შესწავლის საგანს არ წარმოადგენს.

მეტყველების ფონეტიკური და გრამატიკული მხარის სიმწელები ხელს უშლის ლექსიკური მხარის ათვისებას, რაც სიტყვის მნიშვნელობის ათვისებასთანა დაკავშირებული, მეტყველება სიტყვების მექანიკურ დამახსოვრებას კი არ მოითხოვს, არამედ ახალ სიტუაციებში მათ გააზრებულ ხმარებას გულისხმობს. ამიტომ მეტყველების ლექსიკური მხარის განვითარება მნიშვნელოვნად უწყობს ხელს წერა-კითხვის წარმატებით დაუფლებასა და მეტყველების მთავარი, კომუნიკაციური ფუნქციის განვითარებას.

თავი VII

უმცროსკლასელთა ბრძოლები, ემოციები და ნაბალობითი სჯმარო.

გრძნობა და ემოცია ეწოდება ადამიანის ფსიქიკურ მდგომარეობას, რომელიც გამოხატავს მის დამოკიდებულებას სხვა ადამიანებთან, საკუთარ თავთან და გარესსამყაროს მოვლენებთან.

გრძნობა დალს ასევემს ადამიანის ფსიქიკური მოქმედების ყველა მხარეს - შერბნებას, აღქმას, აზროვნებას, წარმოსახვას, ქცევის ნებისმიერ ფორმას. დადებითი ემოციები მჭიდროდაა დაკავშირებული ორგანიზმის სასიცოცხლო ტონუსის მომატებასთან და მუშაობისუნარიანობის ამაღლებასთან. უარყოფითი ემოციები კი იწვევენ ადამიანის ფსიქიკური აქტივობის დაქვეითებას.

გრძნობა და ემოცია არაა ერთი და იგივე. ემოცია არის რომელიმე მოთხოვნილების დაკმაყოფილება - დაუკმაყოფილებასთან დაკავშირებული მომენტის მარტივი, უშუალო განცდა. ემოციები ცხოველებსაც გააჩნიათ. ადამიანის ემოციებს კი ატყვია სოციალური ცხოვრების დაღი, რის საფუძველზედაც იცვლება ემოციის ხასიათი და მისი გამოვლენის ფორმები.

ემოციასთან შედარებით გრძნობა უფრო რთული ბუნების განცდაა. იგი ასახვის უფრო რთული ფორმა და დამახასიათებელია მხოლოდ ადამიანისათვის. გრძნობები სოციალურადაა განპირობებული. გრძნობა პიროვნებას მიმართავს იმ საგნებისა და მოვლენებისაკენ, რომლებსაც სუბიექტისათვის პირადული ღირებულება გააჩნია. ონტოგენეზში გრძნობები უფრო გვიან ჩნდებიან, ვიდრე სიტუაციური ემოციები. გრძნობებისა და ემოციების შინაარსია, უპირველეს ყოვლისა, ის საგნები და მოვლენები, რომლებზედაცაა დამოკიდებული პიროვნების ღირებულება, სერიოზული და მნიშვნელოვანი ცხოვრებისეული მომენტების განვითარება. სწორედ ამის გამო აღიქმება ისინი ემოციურად. გრძნობები ყალიბდება ემოციური გამოცდილების განზოგადების საფუძველზე.

უფროს სკოლაშდელს გარკვეულ ემოციურ გამოცდილებასთან ერთად ემოციური ქცევის განსაზღვრული თავისებურებაც ახასიათებს, რომელიც მის ქცევას ინდივიდუალურ ხასიათს ანიჭებს. სკოლაში ბავშვი გარკვეული ემოციური „ქონებით“ შემოღის. მასწავლებლის ამოცანაა ზუსტად დაინახოს მისი ემოციური გამოცდილების ტენდენციები და საღმზრდელო მიდგომის ის ხერხი გამოიხატოს, რომელიც ამ შემთხვევაში იქნება ნაყოფიერი.

გრძნობა არის განცდა, რომელშიც ასახულია ბავშვის დამოკიდებულება ადამიანთა და გარესსამყაროს მოვლენების მიმართ. ბავშვის გრძნობებისა და ემოციების განვითარება რამდენიმე ფაქტორთანაა დაკავშირებული (ასაკის მატება, სოციალური გარემოსა და აღზრდის გავლენა). ბავშვის ემოციური განვითარების ეტაპები გვიჩვენებს თუ რა სპეციფიკური თავისებურებებით ხასიათდება ამ მიმართულებით თითოეული ასაკი და მოცემული ასაკის რომელი ემოციური მხარეა აღზრდისათვის სენზიტიური. მასწავლებელმა და აღმზრდელმა ყოველ ასაკობრივ საფეხურზე უნდა იპოვოს ემოციური ცხოვრების არა მარტო ის

მხარეები, რომლებიც წარმატებით ექცეოდნენ არააქედ ის კონკრეტული ზერხები და საშუალებებიც, რომლებიც გრძნობების და ემოციების მახანმმართულ ფორმირებაში მიგვიყვანს. ემოციური ქცევის ასაკობრივი დინამიკის ცოდნის გარეშე ამ მიმართულებით მუშაობაში მასწავლებელი შეცდომებს თავს ვერ დააღწევს.

პირველკლასელი, ისევე როგორც სკოლამდელი ასაკის ბავშვი, მკვეთრად რეაგირებს ყოველგვარ ზემოქმედებაზე. თეატრალური სპექტაკლი, ზღაპრები. ნებისმიერ შევსობაში წაგების ან მოგების წყენა და სიხარული, ამხანაგებთან წაჩხუბება და ა.შ. ამ ასაკის ბავშვებში აშკარად გამოხატულ ემოციურ რეაქციებს იჩვენებს. ამასთანავე მკვეთრად იცვლება ბავშვის მიმიკა და მთელი საერთო ემოციური მდგომარეობა. სკოლამდელთან შედარებით უმცროსლკასელის ქცევაში არის ახალი თავისებურება. იგი ახლა თავის ემოციებს (წყენა, გაღიზიანება, შური და ა.შ.) შედარებით უფრო შეკავებულად გამოხატავს, განსაკუთრებით მაშინ, როცა ის თანატოლებში იმყოფება. ბავშვს ჩანასახის სახით უჩნდება საკუთარი გრძნობებისა და ემოციების მართვის უნარი, რომელიც წლიდან წლამდე ვითარდება.

უმცროსკლასელი ძლიან ემოციურია, მისი გრძნობები და ემოციები, უპირველეს ყოვლისა, გამოიწვევა იმით, რაც ახალია, მოულოდნელია, სასიხარულოა, საინტერესოა. სურვილებისა და, საერთოდ მეტყველებაში ამ ასაკის ბავშვები ხშირად გამოხატავენ გარესამყაროს საგნებთან და მოვლენებთან თავიანთ დამოკიდებულებას: „მინდა“, „არ მინდა“, „გამეხარდა“, „მეწყენა“ და.შ. პატარა წყენაც კი უმცროსკლასელის შედარებით მყარ ამხანაგურ დამოკიდებულებას არღვევს.

უმცროსკლასელი უკმაყოფილებას, ბრაზს, რისხვას და ა.შ. არა მხოლოდ მოტორულ ფორმაში ავლენს (ჩხუბი), არამედ სიტყვიერშიდაც (უხეშობს, სხვებს აბრაზებს). უმცროსკლასელთა ერთ-ერთი თავისებურებაა აგრეთვე შთაბეჭდილებათა ინტენსიურობა. როგორც აღვნიშნეთ, ისინი მკვეთრად რეაგირებენ ყოველგვარ ახალზე, მოულოდნელზე, ნათელზე. მონოტონური, მოსაწყენი მეტადინობები მკვეთრად ანელებენ შემეცნებით ინტერესებს, იჩვენებენ უარყოფით ემოციებს, საბოლოო ანგარიშით, სწალისადმი უარყოფით დამოკიდებულებას.

სკოლაში შესვლით ბავშვის ცხოვრებისეული პოზიცია იცვლება. ასლა იგი მოსწავლეა და მისი ქცევის ძირითადი ფორმა სწავლაა, რომელიც ქცევის რთული, ძნელი და მეტად თავისებური ფორმაა. ცხოვრების ეს ახალი გარემოება ბავშვებში ისეთ გაცნდება და გრძნობებს აღძრავს, როგორიც მათ ჯერ არ განუცდიათ. მოსწავლის ცხოვრებაში შემოდის მასწავლებელი, რომელიც მისთვის უმაღლესი ავტორიტეტი ხდება და ბავშვის ცნობიერებაში უმაღლეს ადგილს იკავებს. ამიტომ მასწავლებლის ყოველ შეფასებას, წახალისებას, შექებას, წაქეზებას და გაკიცხებას ბავშვის გრძნობებისა და ემოციების შესაბამისი მიმართულებით განვითარების საქმეში გადაწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება. სწავლების პროცესში მასწავლებლისადმი, ასეთი უსიტყვო ავტორიტეტული ფიგურისადმი, დამოკიდებულება უმცროსკლასელებში გაცნდათა რთულ კომპლექსს ბადებს. ესაა შექების სიხარული, წარუმატებლობის წყენა, ღელვა, შიში და საკუთარ

თავში დაურწმუნებლობის გრძნობა. ბევრი განცდაა დაკავშირებული სასწავლო პროცესში კონკრეტულ ამოცანების შესრულებასთან, საინტერესო ან უინტერესო მათხრობების და ზღაპრების მოსამენასთან, სახალისო თუ უსალისო ამოცანების ამოხსნასთან.

უმცროსკლასელთა გრძნობები და ემოციები მნიშვნელოვან გავლენას ახდენენ აგრეთვე მათი შექცნებითი პროცესების: აღქმის, შესისიერების, ყურადღების, აზროვნების, წარმოსახვის მიმდინარეობაზეც. ემოციები თანდათანობით ქცევის მოტივებად იქცევიან. გრძნობა, როგორც ქცევის მოტივი, სკოლამდელებთან შედარებით უმცროსკლასელთა ცხოვრებაში დიდ ადგილს იჭერს. ბრაზის განცდა იწვევს აგრესიას იმის მიმართ, ვისგანაც ეს ემოცია მოდის. მაგრამ ამ ასაკის ბავშვებში ჩხუბი იწყება მაშინ, როცა განცდა მიღწევს ისეთ დონეს, როცა შემაკავებელ მომენტებს ყურადღება უკვე აღარ ექცევა.

ბავშვის სკოლაში შესვლა დაკავშირებულია როგორც დადებით, ასევე უარყოფით რეაქციებთან. დადებითი რეაქციებია: ახალი ჩანთისა და ფორმის შექმნის სიხარული, სერიოზული საქმის – სწავლის დაწყება. უარყოფითია – შიში ახლის, უცნობი გარემოს მიმართ. სასკოლო ცხოვრების დაწყებისათვის ფსიქოლოგიური მზაობის პრობლემის დამუშავებისათვის აუცილებელია ბავშვის სკოლისათვის ემოციური მზაობის გათვალისწინებაც. დადებითი განცდების საფუძველზე წარმოქმნილი ქცევის მოტივები უმცროსკლასელებთან ღებულობენ უფრო მყარ, ქმედით ხასიათს და განისხვავებულ ფორმებში ელინდებიან. ასეთი განცდებია: თანაგრძნობა, სიბრაჟული, მხარდაჭერა და ა.შ.

სასწავლო-სააღმზრდელო პროცესი მოქმედებს უმცროსკლასელთა გრძნობებზე და განსაზღვრავს მათ. მოსწავლეს სკოლაში უზრუნველბა ახალი ვალდებულებები. მისი ქცევის ყოველგვარი შედეგი ფასდება, რაც მათში სიამოვნების ან უსიამოვნების განცდას იწვევს. სიამოვნებისა და კმაყოფილების დადებითი განცდა სასწავლო ქცევის აქტიური აღმძვრელი და წყაროა. ასახელებენ რა უმცროსკლასელთა გრძნობებსა და ემოციებს, მასწავლებლები ზანდაზან აღნიშნავენ მოსწავლეთა მხრივ სწავლის მიმართ გულგრილ დამოკიდებულებას, როცა შეფასება მათში არანაირ განცდებს არ იწვევს. ეს საგანგაშო მდგომარეობაა. ამ ასაკში გრძნობებისა და ემოციების ინდიფერენტულობა ბავშვის პიროვნებაში რაღაც გადახრის მაჩვენებელია.

უმცროს სასკოლო ასაკში ემოციათა გამომწვევ სიტუაციებსა და მათ გამოვლინებებში მკვეთრად იზრდება სოციალური მომენტები. ახლა ემოციის ძირითად გამომწვევად იქცევა სოციალური ურთიერთობა და მასთან დაკავშირებული მარცხი ან წარმატება. თვით ემოციების მიმდინარეობა კონტროლირებული ხდება სოციალური ნორმებით. უმცროს სასკოლო ასაკში ხშირად აღინიშნება აფექტური მოვლენები (სიხარულისაგან ხტუნვა და ა.შ). ბავშვის ემოციები ხშირად იცვლება და თანდათანობით ხასიათის თავისებურებად ყალიბდება. ყოველგვარი აფექტი უნდა განვიხილოთ როგორც საზოგადოებაში მიღებული ნორმის დარღვევა. ბავშვმა უნდა ისწავლოს ემოციური რეაქციებისადმი კონტროლის გაწევა ისე,

რომ ეს რუკები ჩართული იყოს სიტუაციის მიმართ მიზანშეწონილ, ადეკვატურ ქცევაში.

დროთა განმავლობაში უმცროსკლასელი იწყებს სასწავლო საგნების სიმპატიანტი, პატივის მახველით დიფერენცირებას., იმ საგნის გაკეთილები, რომელთა მიმართ მის უარყოფითი ემოციები აქვს, იწყებს ცივ, გულგრილ დამოკიდებულებას, რაც საბოლოო ანგარიშით უარყოფითი დამოკიდებულების საფუძველი ხდება.

უმცროსკლასელთა გრძნობებისა და ემოციების ერთ-ერთი თავისებურება არის გაცნობიერება და შეკავება. თუმცა ეს მდგომარეობა ძალიან არ უნდა გადაყვარდობო. ამ ასაკში მისი ჩანასახოვანი ფორმები არსებობს და სრულყოფილად გრძელი გზა გასავლელი. პირველ და მეორეკლასელთა ემოციურ ტონუსში ცხოველმყოფელი განწყობილებები სჭარბობს. ისინი თამაშშიც და სწავლის პროცესშიც მხიარულები და ხალისიანი არიან. ეს უმცროსკლასელთა ემოციური ცხოვრების ასაკობრივი ნორმაა. ასაკის წინსვლასთან და ნებისყოფის უფრო მაღალი ფორმების ჩანასახვასთან ერთად ბავშვები თანდათან ეჩვევიან, იმპულსების მოთიკვას, გრძნობების შეკავებას და საერთოდ ემოციების მართვას და რეგულაციას.

უმცროს სასკოლო ასაკში არა მარტო მოტივთა, მოთხოვნილებათა და ღირებულებათა იერარქია ჩნდება, არამედ გრძნობათა იერარქიაც ისახება. მასწავლებლის შექებით გამოწვეული საინსპოვნო გრძნობა სათამაშოს ან ტყბილეულის მიღებით გამოწვეულ საინსპოვნო გრძნობას სჭარბობს. გრძნობათა სწორი იერარქიის შექმნა გრძნობათა აღზრდის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ამოცანაა ამ ასაკში.

როგორც აღვნიშნეთ დადებითი ან უარყოფითი შეფასებების დროს ჩნდება შესაბამისი ემოციებიც, რომლებიც შემდგომ გადადიან სიხარულში ან წყენაში, რაც თავის მხრივ ხელს უწყობს სასწავლო ენერჯის ზრდას ან შესუსტებას. უმცროსკლასელთათვის ქცევის უმაღლესი შეფასება მასწავლებელთა და მშობელთა შექება და მოწონება, ასაკის წინსვლასთან ერთად ამ მიმართულებით თანდათან უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენს თანატოლთა აზრი. სკოლამდელელებთან შედარებით უმცროსკლასელები წყენას განსხვავებულად განიცდიან. სკოლამდელელები წყენას განიცდიან მაშინ, როცა ვერ ღებულობენ იმ საგნებსა და ნივთებს, რომლებიც მათ მოსწონთ (ან ვერ ღებულობენ იმ მომენტში, როცა მათ სჭირდებათ.) უმცროსკლასელებს კი სწყინთ მაშინ, როცა მათ არ ანდობენ განსაზღვრულ დავალებებს ან საქმეს (მაღაზიაში წასვლა, ოთახის დალაგება, გარეცხვა და ა.შ.).

უმცროსკლასელთა ქცევის ძირითადი ფორმა სწავლაა, მაგრამ თამაშის როლი და ადგილი მის ცხოვრებაში ჯერ-ჯერობით კიდევ დიდია. ამიტომ მისი ემოციური ცხოვრება თამაშშიც გლინდება. თამაშის კოლექტიური ფორმების დროს ბავშვებს უყალიბდებათ ისეთი თვისებები როგორცაა კოლექტივიზმის, ამხანაგობის, პასუხისმგებლობის და სხვა გრძნობა. სწავლა, თამაში და ფსიქო-ფიზიკური ძალების შესაფერისი შრომა უმცროსკლასელთა გრძნობებისა და ემოციების წყაროა.

უმცროსკლასელთა გრძნობებისა და ემოციების ერთ-ერთი ძლიერი წყაროა აგრეთვე თანატოლთა საკლასო კოლექტივი, რომელთაგანც ბავშვს მრავალი კავშირი აქვს. კლასში არის საყვარელი და იზოლირებული, გარიყული ბავშვებიც. სწავლების პროცესი, სასწავლო წარმატება და წარუმატებლობა, თანატოლებთან და უფროსებთან ამ კავშირების ხასიათი ქმნიან უმცროსკლასელთა თვითშეფასების საფუძვლებს. თვითშეფასება, როგორც ცნობიერების მყარი აქტი, გარადმავალ ასაკში ვითარდება. მაგრამ მისი ცალკეული კომპონენტების ჩამოყალიბება დაწყებითი სკოლის ზედა კლასებში იწყება. მაღალი ან დაბალი თვისებებისა უმცროსკლასელებში ბადაბს საკუთარ ძალებში დარწმუნებულობის ან დაურწმუნებლობის, შფოთვის და უკმარობის, შურისა და წყენის გრძნობებს, სანგრძლივ უარყოფით თვითგრძნობებს. ამ ასაკის ბავშვებს არა აქვთ სრულყოფილი კოლექტივიზმის გრძნობა (ეს გვიან ჩნდება), მაგრამ კლასში მდგომარეობას ისინი ძალიან განიცდიან. მათ ძალიან ახარებთ თანატოლთა აღიარება, რომელიც უაღრესად დადებით ემოციებს ბადაბს.

უმცროსკლასელთა გრძნობათა სამყაროში დიდ ადგილს იჭერს ოჯახი, მშობლებთან ურთიერთობა. თუ ბავშვი სახლში უფროსების ფაქიზ, ალერსიან დამოკიდებულებას გრძნობს, მას დადებითი ემოციები უყალიბდება, ხოლო თუ მშობლები ზედმეტად მკაცრნი არიან ან საერთოდ არ აინტერესებთ ბავშვის გრძნობები და ემოციები, ეს მდგომარეობა ბავშვებში მძიმე ემოციურ დაძაბულობასა და შფოთვის რეაქციებს იწვევს.

უმცროსკლასელის გრძნობებზე, როგორც აღვნიშნეთ, სპეციფიკურ გავლენას ახდენს სასწავლო საქმიანობა. რა თქმა უნდა, ყველა ის გრძნობა და ემოცია, რომლის მარაგითაც იგი სკოლაში მოვიდა, შენარჩუნებულია და ვითარდება. მაგრამ ახლა ბავშვის სოციალური არე სკოლაშეგნობით შედარებით ძალიან ფართოა და მასწავლებელთან და თანატოლებთან ახალი ურთიერთობები მის გრძნობებს ახალ მიმართულებას აძლევს. ახლა ბავშვის ურთიერთობა გარესამყაროს საგნებთან და მოვლენებთან შემეცნებით-ემოციურია.

ამ ასაკში მკეტად მნიშვნელოვანია სხვა ადამიანებისადმი თანაგრძნობის უნარის განვითარება, რასაც საფუძველი ეყრება თანატოლებთან და უფროსებთან აქტიური ურთიერთობით. ასეთი გრძნობები უკვე სოციალური ხასიათისაა. თანაგრძნობის განცდას დინამიკური ხასიათი აქვს და ბავშვი უკვე, შეძლებისდაგვარად, ცდილობს პრაქტიკული დახმარება გაუწიოს იმას, ვისაც იგი თანაუგრძნობს. ეს შეიძლება იყოს მცირე მატერიალური (ტკბილეული, ბურთი, წიგნი, ველოსიპედი) ან მორალური დახმარების მარტივი ფორმები. უმცროსკლასელებს უკვე შეუძლიათ სხვა ადამიანის უბედურებით ან ბედნიერებით გამოწვეული სიბრალულის განცდა. მათ უკვე ახარებთ თანაკლასელთა წარმატებები და სევდას გვირის მათი წარუმატებლობა და მარცხი.

უმცროს სასკოლო ასაკში ბავშვის ფსიქიკა განვითარების თვისობრივად ახალ მდგომარეობაში იმყოფება: ყალიბდება მსოფლმხედველობრივი ცოდნა, ინტელექტი, ხდება გააზრებული სოციალური გამოცდილების შექმნა და იწყება ბავშვის შეგნებული ცხოვრების ეტაპი. ბავშვის განვითარების ეს პერიოდი

გამოირჩევა არსებითი ნიშნით – ესაა მორალური, ესთეტიკური და ინტელექტუალური გრძნობების ჩამოყალიბების დასაწყისი. ბავშვი ახლა იწყებს ზნეობრივ საქციელის, სიხარულის, მშვენებების განცდას, ღამაში საგნებისა და მოკლენებისაგან სიამოვნების გრძნობის მიღებას. ზნეობრივი ქცევები ისახება და ვითარდება ადამიანურ ურთიერთობებში. მათი ფორმირება ხდება როგორც სტიქიურად (უფროსების წაბაძით), ასევე შეგნებულად, სწავლა-აღზრდის, თამაშისა და შრომის პროცესებში. ზნეობრივი გრძნობის ზოგიერთი სახე (სირცხვილი, თანაგრძნობა, სიბრალული) ჩანასახის სახით ბავშვებს სკოლამდელ ასაკში უკეთარდებათ. სკოლაში შესულით კი გრძნობათა ამ სახის ინტენსიური განვითარება იწყება.

სინდისის გრძნობის ფორმირება ჯერ კიდევ სკოლამდელბებთან იწყება. უმცროსკლასებებთან სინდისის გრძნობის განვითარება დადებითი და უარყოფითი საქციელების მექანიკურ ჩამოთვლაზე დაიყვანება, ხოლო გარდამავალ და, განსაკუთრებით უფროს სასკოლო ასაკში პიროვნების ინტელექტუალური და ემოციური განვითარების შესაბამის ღონეს აღწევს.

მასწავლებლებსა და აღმზრდელებს ყოველთვის უნდა ახსოვდეთ, რომ თუ უმცროსი სასკოლო ასაკი ზნეობრივი გრძნობების ინტენსიური განვითარების ასაკია, შეიძლება აგრეთვე განვითარდეს ასოციალური გრძნობებიც. ამიტომ მთელი გულისყური მაღალა დადებითი მორალური გრძნობების აღზრდის მიმართულებით უნდა იყოს მიმართული და თითოეული უზნეო საქციელი ფართო მსჯელობის საგანი უნდა გახდეს.

ესთეტიკური აღზრდის საწყისი საფუძველი ბუნებაა. უმცროსკლასელის ესთეტიკური აღქმისათვის დამახასიათებელია ერთგვარი გულუბრყვილო ობიექტიუზმი. გარესამყაროს სილამაზე და სიმშვენეიერე ბავშვის ემოციებს ჯერჯერობით ვერ ექსოვება და ცხოველ გრძნობებს არ იწვევს. სკოლაში სწავლის როლი ამ თვალსაზრისით განუზომელია. მასწავლებელმა ბავშვს არა მარტო მშვენიერების დანახვა, არამედ მისი ნახატში ან მუსიკალურ რიტმში გამოსახვა უნდა ასწავლოს. სწავლების პროცესში უმცროსკლასელებს თანდათან უმუშავდებათ მუსიკის მოსმენის ესთეტიკური განცდის უნარი, ბუნების ღამაში მოკლენები უკვე სიხარულსა და აღტაცებას იწვევს. ამ ასაკის მოსწავლეებში მხატვრული ნაწარმოების მინაარსი უფრო მეტ ემოციას იწვევს. ვიდრე ფერმწერის ან შემოქმედის ოსტატობა.

ესთეტიკური გრძნობის აღზრდის ერთ-ერთი მხარეა აგრეთვე შრომა. შრომა თვითონაა ესთეტიკური ფენომენი, რომელსაც ბავშვები გვიან აღმოაჩენენ. უმცროსკლასელს კი უნდა დაეანახოთ, რომ ადამიანის შრომას ბუნების სილამაზის უფრო სრულყოფა შეუძლია, რომ სამრეწველო ნაწარმის ესთეტიკური მხარე ხშირად მისი ხარისხის საზომი და მაჩვენებელია. უმცროსკლასელები უნდა მიეჩვიონ, რომ მათ ყველაფერი აკეთონ მშვენიერების კანონებით (საათამაშო, ფრინველის გალია, წერა, კითხვა, ყვავილების გვირგვინი და ა.შ.)

ინტელექტუალურ გრძნობებს მიეკუთვნება ცოდნისმოყვარეობა, ცნობისმოყვარეობა, გაკვირება, ეჭვი, მარჯველ ამოხსნილი ამოცანით გამოწვეული

კმაყოფილება, სიამოვნება ან მარცხი და წარუმატებლობა. ინტელექტუალური გრძნობის განვითარებას მრავალი ფაქტორი იწვევს, მაგრამ ცენტრალური სწავლა-აღზრდაა. შექცენების პროცესში აღმოცენებული ემოციები აძლიერებენ შემეცნებით მოთხოვნილებებს, ხოლო შემეცნება თავის მხრივ ბაღებს და ავითარებს ინტელექტუალურ გრძნობებს. ამიტომაა, რომ ბავშვის ცოდნისმოყვარეობას ხელშეწყობა სჭირდება. სკოლა ბავშვს არა მარტო ცოდნას აძლევს, არამედ სამყაროს შემეცნების მეთოდს ასწავლის. პირველკლასელი სკოლის ზღურბლის გადაღახვას მოუთმენლად ელის. მას ყველაფერი აინტერესებს: პირველი წაითხული და დაწერილი ასო-ბგერა, რიცხვები, ამხანაგები, მასწავლებელი. ბავშვებს უწნდებათ დადებითი ემოციები. დღევანდელ დაწყებით სკოლებში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება შემეცნებით ამოცანებს, შეიქმნა სწავლების პრობლემური მეთოდები, გაკვეთილზე მოსწავლეთა ინტელექტის მაღალ დონეზე ამოქმედებისათვის ყველა პირობაა შექმნილი, რის შედეგადაც ჩქარდება ინტელექტუალური გრძნობებიც. ცნობილია, რომ მოსწავლეთა ინტელექტუალური გრძნობების გარვითარებას ხელს უწყობს არა მარტო მეცნიერება, საგნის შინაარსი, არამედ გამოჩენილ მეცნიერთა პოპულარული ბიოგრაფიები, მეცნიერულ კანონთა და კანონზომიერებათა აღმოჩენის ხალისიანი ისტორიები. ინტელექტუალური გრძნობები თანდათანობით მოთხოვნილებად იქცევა.

მასწავლებლებსა და მშობლებს ყოველთვის უნდა ახსოვდეთ, რომ მოსწავლე არა მარტო აღზრდის ობიექტი, არამედ აღზრდის აქტიული სუბიექტიცაა. მას შეძლებისდაგვარად შეუძლია საკუთარი თავის თვითაღზრდაც. მას აქვს საკუთარი მოთხოვნილებები, ინტერესები, მისწრაფებები და სურვილები, რომელთა იგნორირებამ უფროსების მხრიდან უმცროსკლასელებში შეიძლება გამოიწვიოს წყენა, წინააღმდეგობა და ნეგატივიზმი. უნდა გვახსოვდეს აგრეთვე ე.წ. დროებითი ემოციური მდგომარეობების შესახებაც. მაგალითად, დაღლა იწვევს უმცროსკლასელთა აგზნებულობას, დაძაბულობას, რაც მათ რეაქციების ხასიათზე აისახება. ბავშვი ხდება კაპრიზული, ცდილობს არ შეასრულოს ის დავალებები, რომელთაც ადრე ხალისით ასრულებდა. ასეთი დროებითი ემოციური მდგომარეობები აღინიშნება რაიმე მარცხისა და წარუმატებლობის (ორიანის მიღება. უხეში გაკიცხვა წაგება ფეხბურთში და ა.შ.) შემხთვევაში. ასეთ დროს არაკითარ შემთხვევაში არ უნდა გამოვიყენოთ გაკიცხვის არც ერთი ფორმა. უნდა მივადწიოთ ბავშვების ფსიქოლოგიურ განმუხტვას, სასიამოვნო შინაარსზე გადართვას ანდა სულაც არ მივაქციოთ არავითარი ყურადღება. იგი თანდათან თვითონ გამოიყვამ მდგომარეობიდან. ემოციური გამოვლენის შეზღუდვამ შეიძლება განცდა გაღრმავოს და იგი ხანგრძლივ დაძაბულობად გადააქციოს, რის შედეგადაც ემოცია შეიძლება შეუფერებელ სიტუაციაში გამოვლინდეს. ამიტომ მოსწავლეთა ემოციური აღზრდის კონკრეტულ ამოცანას ისეთი გზების მონახვა წარმოადგენს, რომელთა საშუალებითაც ემოციური დაძაბულობის განმუხტვა მოხდება.

უმცროსკლასელთა ემოციური სფეროს სათანადო ორგანიზაციით, ემოციური გამოცდილების გაფართოებით და საჭირო მიმართულების ფორმირებით ბავშვის მთელი პიროვნების აღზრდა ხდება. ემოციური სფეროს აღზრდის მიმართულებით

მასწავლებლის მუშაობის მოვლი ხელოვნება იმაში მდგომარეობს, რომ უძცროსკლასელმა შესაბამისი თვითაღზრდა მასწავლებლის პროგრამით განახორციელოს ისე, რომ იგი დარშწუნებული იყოს იმაში, რომ ეს პროცესი მისი პირადი პროგრამით მიმდინარეობს და საკუთარ მოთხოვნილებებს, ინტერესებს, ვრძნობებსა და ემოციებს პასუხობს.

უმცროსკლასელის ნებისყოფა. ნეისყოფა არის ადამიანის მიერ საკუთარი ქცევის შეგნებული მართვა და რეგულაცია, რომელიც მიზანმიმართული ქცევის აქტების განხორციელების დროს შინაგანი და გარეგანი დაბრკოლებების დაძლევისა და გადალახვისაში გამოიხატება. ნებისყოფა ელინდება პიროვნების სოციალურ აქტიუობაში, მის სასწავლო, შრომით და საზოგადოებრივ საქმიანობაში. სასწავლო ქცევაში ნებისყოფის მოქმედების ასაკობრივი დინამიკისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება მისი კანონზომიერებებისა და თავისებურებების შესწავლას დაწყებითი სკოლის ასაკში.

უმცროსკლასელის ნებისყოფის აღზრდის ძირითად ფაქტორია სწავლება და აღზრდა. ნებელობითი პროცესები ბავშვს უყალიბდება და უეითარდება შესქესებით და ემოციურ პროცესებთან ერთად. შექნილი ცხოვრებისეული გამოცდილება ბავშვს საშუალებას აძლევს თავის ქცევის ზოგიერთი შედეგი განჭვრიტოს და შეგნებულად შეაკავოს ის მოქმედებები, რომლებიც შედეგის მიღწევაში ხელს უშლიან. უფროსების მითითებით ბავშვს მცირე ხნით შეუძლია თავშეკავება, ზოგიერთი არასასურველი მოქმედების შესრულება გასეირნების ან სასიამოვნოს შეპირების შემდეგ, რაც ნებისყოფის გამოვლენის უმარტივესი ფორმაა. სკოლაძდელ ასაკში შეგნებული ნებელობითი ქცევის ჩანასახოვანი ფორმები ყალიბდება. ამ ასაკში ბავშვებს უფროსების დახმარების გარეშე მცირე დაბრკოლებების გადალახვა არ შეუძლიათ.

თანამდროვე ნებისყოფის ფსიქოლოგიის მიხედვით პიროვნების ნებისყოფასა და მისი ნერეული სისტემის ტიპოლოგიურ თავისებურებებს შორის არის გარკვეული კავშირი. ძლიერი ნერეული სისტემა ნებელობის განეითარების საქმეში ხელსაყრელი ბუნებრივი საფუძველია. სუსტი ნერეული სისტემის ტიპს უძნელდება წინააღდეგობების გადალახვა და შეკავებითი პროცესების წარმოება. მოუხედავად ამისა პატარა მოსწავლის ნებისყოფის ჩამოყალიბებაში განმსაზღვრელი ფაქტორი სწავლება და აღზრდაა. სკოლაში შესვლასთან დაკავშირებით ბავშვის ქცევის სჯერო ძალიან ფართოვდება. განსაზღვრული რეჟიმის, სასწავლო, შრომითი დაეალებებისა და ურფოსების მოთხოვნათა შესრულება თანდათანობით ზრდის მოსწავლეებში თავშეკავებას, დისციპლინას, ორგანიზებულობას, დამოუკიდებლობას და ნებისყოფის სხვა თვისებებს.

სასწავლო-სააღმზრდელო ზემოქმედებას დადებითი ეფექტის მოცემა მანამ არ შეუძლია, სანამ ბავშვი ვერ ფლობს საკუთარ თავს, სანამ რეჟიმული სიტუაციისადმი შეგუებასა და მორჩილებას ვერ ახერხებს. ეს კი, თავისთავად, ბავშვის ნებისყოფის განეითარების გარკვეულ დონეს გულისხმობს, რეჟიმისადმი დაქვემდებარების ეს პროცესი ბავშვის ნებისყოფის შემდგომი განეითარების სტიმულია. უძცროსკლასელმა რომ სასკოლო ცხოვრებისადმი შეგუება და

დამორჩილება შეძლოს, მან ბევრი აქტუალური მოთხოვნების იმპულსი უნდა შეაკავოს და საკუთარი ფსიქო-ფიზიკური ძალების ორგანიზაცია უნდა მოახდინოს. სკოლამდელი ასაკის ბავშვის ამ თვალსაზრისით თავისუფალია. მას თავისი სურვილების, გრძნობების და მოძრაობების უშუალოდ გამოხატვა შეუძლია. იგი ხშირად საკუთარი თავისადმი კონტროლის გაწვევს გარეშე იქცევა. სასკოლო გარემო კი სულ სხვანაირი სინამდვილეა. იგი ავალდებულებს ბავშვს გაცეოილზე მოსწავლის პოზიში იჯდეს. თავი შეიკავოს უადგილო სიტყვიერი და მოტორული რეაქციებისაგან, შედგენი გრძნობებისა და ემოციების გამოვლენის გარეშე ყურადღებით უსმინოს მასწავლებელსა და ამხანაგებს. ახლა მან საკუთარი შემეცნებითი ფსიქიკური პროცესების – აღქმის, მეხსიერების, ყურადღების, აზროვნების, წარმოსახვის ნებისმიერად ამოქმედება, სასწავლო-სააღმზრდელო ამოცანების შესატყვისად წარმართვა უნდა შეძლოს.

სასწავლო-სააღმზრდელო ამოცანები ზოგჯერ წინააღმდეგობაში მოდის უმცროსკლასელთა პირად სურვილებთან და მოთხოვნებებთან, რაც ბავშვს აიძულებს ხშირად შეამოწმოს საკუთარი ქცევა, გარდაქმნას თავისი ფსიქიკური და ფიზიკური ძალები სასკოლო ცხოვრების შესატყვისად. ბავშვი ვერ ისწავლის თუ აქტუალურ, შექთბევეით წამოგრილ მოთხოვნებებს გააკვება, რადგანაც ეს აქტუალური მოთხოვნებები, მის ფსიქო-ფიზიკურ ძალებს თავის სამსახურში ჩააყენებს და სწავლა-აღზრდის პროცესს ძალიან შეასუსტებს., აქტუალურ მოთხოვნებათა იმპულსების დაძლევის და ვალდებულებების მიხედვით საკუთარი ქცევის წარმართვას ბავშვის იმ შემხთვევაში მოახერხებს, თუ მას სათანადო ნებისყოფა აღმოაჩნდება.

ასაკის წინსვლასთან ერთად ნებულობის სფეროში მნიშვნელოვანი ცვლილებები ხდება. ბავშვი სულ უფრო მეტად ახერხებს აქტუალურ მოთხოვნებათა იმპულსების ძველებას და იგი საჭიროების მიხედვით იქცევა. სკოლაში შესვლისას, როგორც აღვნიშნეთ, იგი გარკვეულ რეჟიმს უნდა დაემორჩილოს. სკოლის რეჟიმის შესრულება მას თანდათან ორგანიზებულობასა და დისციპლინას აჩვევს. უმცროსკლასელებს არ შეუძლიათ ხანგრძლივად შეინარჩუნოს მოქმედების დასახული მიზანი, ამიტომ უფროსების დახმარების გარეშე მათ საქმის ბოლომდე მიყვანა უჭირთ. უფროსების კონტროლით კი ბავშვს ერთი და იგივე საქმის შესასრულებლად შედარებით ხანგრძლივი დროით მობილიზება შეუძლია. მაგრამ დარჩება რა მარტო, უფროსების ყურადღების გარეშე, ბავშვი ხშირად ატოვებს დაწყებულ საქმეს.

ნებულობითი თვისებების მხრივ უმცროსკლასელებში შეიმჩნევა სქესობრივი განსხვავებულობაც. გოგონები, როგორც წესი, უფრო თავშეკაცებულნი, მომთმენნი არიან, ვიდრე – ბიჭები. ეს განსხვავება გარდამავალ და უფროს სასკოლო ასაკშიაც შეიმჩნევა. ამის მიზეზად ფსიქოლოგები ასახელებენ თვითმომსახურების შრომით სწავლებს. რომელშიც გოგონები პატარა ასაკიდანვე ჩაბმული და რომელიც მათგან მოთმინებას, თავშეკაცებასა და გარკვეულ ძალისხმევას მოითხოვს. ქცევის ერთ რიპელში სფეროში ჩამოყალიბებული ნებულობა სხვა სფეროებზეც გადადის.

უმცროსკლასელის ნებისყოფა ვერ არაა საბოლოოდ ჩამოყალიბებული. მას

არ აქვს ნათლად გამოხატული მოტივირებული მიზანსწრაფვა, რომელიც თავისთავად ჩამავლანდნა დაკავშირებული უმცროსკლასელი ხშირად მოვალეობის გრძნობით. ვალდებულებების მიხედვით მოქმედებს, მაგრამ მისი ძირითადი ნებულობითი აქტივობა უშუალო ემოციებითა და ინტერესებით ხორციელდება. უმცროსკლასელთა ნებულობით აქტივობაში დიდ როლს თამაშობს გრძნობები, რომლებიც ხშირად ქცევის მოტივებად გვევლინებიან. ამ ასაკში ნებისყოფისა და გრძნობის განვითარება მჭიდრო კავშირში მიმდინარეობს. პირველკლასელის ნებისყოფა ძლიერი შეფერილობით, გამოვლენის სფეროს სიფიწროვით (უპეტესად საინტერესო მოქმედებებში), პერსპექტივის არასაკმარისი გაცნობიერებით, ყოველი მოქმედების უფროსების მიერ შეჯასების სურვილით ხასითდება. პირველკლასელთა ნებისყოფის რეგულაციას განსაკუთრებით უშლის ხელს მოქმედების მიზნის არასრული გაცნობიერება. ამ ასაკის ბავშვის ნებისყოფის ერთ-ერთი თავისებურება არის სწრაფი, და ამიტომ ხშირად მოუფიქრებელი, მოქმედების მიზნის დასმა და მისი ხშირა ცვლა:

აღნიშნავენ უმცროსკლასელთა ნებულობითი აქტივობის კავშირს სწავლის ინტერესებთან. იმ ბავშვებში, რომელთაც შესაძინევი სწავლის ინტერესები არ ჰქონდათ, მხოლოდ 20% აღწევს შედარებით მდგრად ნებულობით აქტივობას, მაშინ, როცა ასეთი სიმყარე ახასიათებს სწავლის გარკვეული ინტერესების მქონე ბავშვთა მესამედს. ამის გამო სწავლა, ბავშვების ქცევის ძირითადი ფორმა, უნდა იყოს საინტერესო და მიმზიდველად ორგანიზებული, იწვევდეს დადებით ემოციებს. ყოველივე ეს ბავშვის პიროვნების და მისი ნებისყოფის განვითარების მტკიცე საფუძველია. ნებულობით აქტივობას აქვს რთული ფსიქოლოგიური სტრუქტურა. უმცროს მოსწავლეთა ნებულობითი აქტივობის უშუალო აღმძვრელი გარეგანი ზემოქმედებანი, პიროვნების დამოკიდებულება ამ ზემოქმედებებთან, მოტივაცია და შეგნებული თვითსტიმულაცია.

გარეგანი ზემოქმედების აღმძვრელი ძალა არა მხოლოდ მისი ინტენსივობით განისაზღვრება, არამედ ნებისყოფის სუბიექტის, პიროვნების მასთან დაპოკიდებულებით. ეს დამოკიდებულება არის განსაზღვრული ემოცია, რომელიც, როგორც აღენიშნეთ, ნებისყოფის პროცესის მიმდინარეობაზე გარკვეულ გავლენას ახდენს. დადებითი დამოკიდებულობა საბოლოო მიზნის მიღწევის ხელშემწყობი პირობაა. იგი უმცროს მოსწავლეთა ნებულობითი აქტივობის ერთ-ერთი ფსიქოლოგიური კომპონენტია.

ნებისყოფის შექმნევი მნიშვნელოვანი კომპონენტია მოტივაცია. უმცროს მოსწავლეთა ნებულობითი აქტივობა ხშირად მრავალმოტივიანია. ნებულობით აქტივობაში მოტივები ასრულებენ ორ ფუნქციას: ესაა მიმართულებითი და აღმძვრელი ფუნქცია. მოტივის ენერგეტიკულ ძალაზე დიდადაა დამოკიდებული სიტუაციების გადალახვა და საბოლოო მიზნის მიღწევა. ქცევის ყოველი ფორმის თავისებურება მისი მოტივის ხასიათზეა დამოკიდებული. თუ ამ მოტივს არ ვიცნობთ, არც მის მიერ განსაზღვრული ქცევის კანონზომიერებანი იქნება ჩვენთვის გასაგები.

ექსპერიმენტულად დადგენილია, რომ მოსწავლეები მაღალ შედეგებს სუსტი მოტივებითაც კი აღწევენ, თუ მოქმედება ძლიერდება შეგნებული სვითსტიმულაციით.

ამ ვხითი ძლიერდება არა მხოლოდ სუსტი, არამედ პიროვნების მაღალმნიშვნელოვანი მოტივებიც. შეგნებულთ თვითსტიმულაცია არის მოსწავლეთა ნებელობითი აქტივობის შემდეგი კომპონენტი. მოსწავლეები მას იყენებენ სიბნელებებისა და დაბრკოლებების გადალახვის დროს. როგორც ყოველგვარი მოტივი, ნებელობით აქტივობაში იდეალიც ორ ფუნქციას ასრულებს: ა) ნებელობით აქტივობას განსაზღვრული ნიშნის მიხედვით გარკვეულ მიმართულებას აძლევს და ბ) ნებელობითი აქტივობისათვის ენერგეტიკური ძალის მიმცემია. უმცროს სასკოლო ასაკში მოსწავლეთა ნებელობით აქტივობაზე იდეალების გავლენა ჯერ კიდევ სუსტია, ჩანასახოვან ფორმაშია. ნებელობით აქტივობის ძლიერ აღმძვრელ ძალად იგი გარდამავალ ასაკში გვევლინება.

ნებელობითი აქტივობის ფსიქოლოგიური სტრუქტურის გაშუქება საშუალებას გაძლევს უფრო ღრმად გაეიგოთ ნებისყოფის ასაკობრივი და ინდივიდუალური თავისებურებები, სასკოლო ასაკში მისი ჩამოყალიბების დინამიკა. მოსწავლეთა ნებელობითი აქტივობის ასაკობრივი და ინდივიდუალური თავისებურებანი ძირითადად ნებელობითი აქტივობისა და მისი ფსიქოლოგიური კომპონენტების განვითარების სტრუქტურით განისაზღვრება.

უმცროსკლასელებს გარეგანი აღძვრის გარეშე არ შეუძლიათ მიზნის ხანგრძლივად დაფიქსირება და მდგრადობის გამოვლენა. თავშეკავება, ორგანიზებულობა და სხვა ნებელობითი პროცესების წარმოება. ამ ასაკის ბავშვთა ქცევა მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული სიტუაციაზე. ეს დამოკიდებულება განპირობებულია იმით, რომ ამ ასაკის ბავშვს თვითორგანიზაციის სისუსტის გამო არ შეუძლია სიტუაციის გავლენის დაძლევა და მისგან თავის დღწევა. ამიტომ უმცროსკლასელთა ნებელობითი აქტივობა ძირითადად გარეგანი სტიმულაციის გავლენით ხორციელდება. მოსწავლეთა ნებელობითი აქტივობის სხვა კომპონენტები (მოტივები და შეგნებული თვითსტიმულაცია) ჯერ კიდევ არასაკმარისადაა განვითარებული. უმცროსკლასელებზე გარეგანი სტიმულები მოქმედებენ როგორც კანონი, რომელსაც ისინი ვერ გადაუხვევენ. ამიტომ, რომ უმცროსკლასელი სხვისი ნების კარგი შემსრულებელია.

როგორც აღვნიშნეთ, უმცროსკლასელთა ნებელობითი აქტივობა მრავალმოტივიანია. ამ ასაკის ბავშვთა მოტივები სუსტი და არამდგრადია. უმცროსკლასელთა ერთ-ერთი გავრცელებული მოტივია უფროსების მიერ შეშინების სურვილი, მათი აღიარება მოპოვება. შეგნებული თვითსტიმულაცია, გაცნობიერების დონის თვალსაზრისით, ამ ასაკში ძალზე სუსტია, რის გამოც მას არ აქვს საკმარისი ძალა წინააღმდეგობა გაუწიოს ხელშემშლელ ფაქტორებს, ძლიერ ემოციებს და ა.შ.

უმცროს სასკოლო ასაკში ჩამოყალიბებული ნებისყოფის ზოგიერთი თვისება შემდგომ წლებში (განსაკუთრებით უფროს სასკოლო ასაკში) ხასიათის ნიშნებად იქცევა. ასეთი თვისებებია: დისციპლინიზებულობა, მიზანსწრაფულობა, თავშეკავება, ინიციატივა, დამოუკიდებლობა. ამ თვისებების ფორმირებას ხელს უწყობს მთელი სასწავლო პროცესი.

უმცროსკლასელთა ქვევის ნებელობით რეგულაციაში დიდი მნიშვნელობა აქვს იმას, რომ ამოცანები (დავალებები) იყოს ოპტიმალური სირთულის. ეს უზრუნველყოფს წარმატების განცდას, რითაც მიზანს უფრო მისაწვდომს ხდის, რაც, თავის მხრივ, მის მისაღწევად ბავშვის ძალისხმევას ააქტიურებს. ძალიან ძნელი ამოცანების (დავალებების) მიცემამ შეიძლება უარყოფითი განცდები და ძალისხმევის გამოვლენაზე უარის თქმა გამოიწვიოს. ძალიან ადვილი დავალებები კი არ უწყობენ ხელს ნებელობის განვითარებას, რადგან მოსწავლეები ძალისხმევისა და მონღომების გარეშე მუშაობას ეჩვევიან.

როგორც კნახეთ უმცროსკლასელთა ნებისყოფის მუშაობა დიდადაა დამოკიდებული მათზე უფროსების ნების გავლენაზე. მაგრამ სასწავლო პროცესის გავლენით. ცნობიერების დონის ამაღლებით, საკუთარი თავისადმი, სხვებისადმი, საკლასო კოლექტივისადმი განსაზღვრული დამოკიდებულების გაჩენით უმცროსკლასელი ამა თუ იმ ნებელობითი აქტის შესრულებას არა მხოლოდ ინსტრუქციის გავლენით ასერხებს, არამედ იმ მოთხოვნილებების, ინტერესებისა და მოტივების შესატყვისად, რომელიც მას ჩამოუყალიბდა. ამასთან დაკავშირებით ხანდახან ოჯახურ და სასკოლო ურთიერთობებში ბავშვები კონფლიქტში ვარდებიან.

იმას გამო, რომ უმცროსკლასელებს თავშეკავება უჭირთ, პირველ ხანებში ისინი წესრიგს არღვევენ. დისციპლინის ეს უნებლიე დარღვევები არ უნდა დაიხაჯოს, მაგრამ არც უფურადღებოდ შეიძლება მათი დატოვება. სკოლაში შესწავლისას ბავშვმა თავი უნდა შეეკავოს გრძნობათა გამოვლენისაგან, მოტორული აქტიურობისაგან და უადგილო სიტყვიერი რეაქციებისაგან. პირველკლასელი ასე თუ ისე ასერხებს გრძნობათა გამოვლენისა და სიტყვიერი რეაქციებისაგან თავის შეკავებას. მაგრამ მოტორული აქტიურობისაგან თავის შეკავება მას ძალიან უჭირს. თავშეკავება არის ქვევის იმპულსების შეკავების ერთ-ერთი ძირითადი მხარე. თავშეკავება ნორციელდება მაშინ, როცა მოსწავლე უპირისპირდება აქტუალური მოთხოვნილებების გავლენას და აკავებს მათ.

თავშეკავების ასკობრივი განვითარების ექსპერიმენტული კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ ბავშვი სკოლაში თავშეკავების გარკვეული უნარით შექმდის, რის გარეშეც სასკოლო ცხოვრების დასაწყისისათვის მხადყოფნა შეუძლებელია. ხუთი წლის ასაკში თავშეკავება გარკვეულ როლს თამაშობს, მაგრამ მისი ხვედრითი წონა ბავშვის ცხოვრებაში ვერ კიდევ დაბალია. ექვსი წლის ასაკში თავშეკავების უნარი სწრაფად ვითარდება, იზრდება მოტივის მიხედვით თავშეკავების ეფექტი. ხუთი წლის ასაკში კი მოტივები ქვევაზე ვერ ახდენენ გავლენას, მათი გავლენა ძალიან უმნიშვნელოა. სასკოლო ასაკში განსხვავებული მოტივების მოქმედებისას ბავშვები თავშეკავების განსხვავებულ დონეს აღწევენ, რაც იმის ნაშანია, რომ მათ ბავშვისათვის განსხვავებული ღირებულებები აქვთ. თავშეკავების პროცესზე მოტივების ეფექტის ასაკობრივი განვითარება დაწყებითი სკოლის ასაკში კლასიდან კლასამდე იზრდება მიზნის განხორციელებისათვის გარკვეული მოქმედებისაგან თავის შეკავების აზრი და მნიშვნელობა. შეკავების პროცესში იგი უმეტესად მოტივებით (მასწავლებლის შექება, შენიშვნებისაგან თავის არიდება) ხელმძღვანელობს. (რ. ქვარცხავა)

უმცროსკლასელთა ნებისყოფის განვითარების ძირითადი ნაკლი მის იმპულსურობაში, კაპრიზულობაში, სიჯთუბთიეში, დიდ შთაგონებაში, მასიურობასა და თავის თავში დაურწმუნებლობაში მდგომარეობს. ამ ნაკლიანა დაკავშირებული უმცროსკლასელთა გაფანტულობა გაკეთილებზე, მათი ჯიუტობა პირადი ინტერესების დაკმაყოფილებასთანა დაკავშირებული, ბავშვები ჯიუტობას ნაკლად არ თვლიან ან მას უარყოფითად არ აცნობიერებენ. ისინი თვლიან, რომ ჯიუტობა მიზანსწრაფულობის გამოვლენაა. ჯიუტობა სშირად მოსწავლეებსა და უფროსებს შორის კონფლიქტების მიზეზი ხდება.

სწავლების პროცესში უმცროსკლასელთა ნებისყოფასა და პრეტენზიის დონეს შორის მჭიდრო ურთიერთკავშირი არსებობს. უმცროსკლასელთა უპრაველსობას სწავლების პროცესში აქვთ პრეტენციზიის საკმაოდ მაღალი დონე, რაც მოწმობს მათთან სასწავლო ქცევის პრესტიჟულობასა და მნიშვნელობას, სიძნელეთა დაძლევის აქტიუობისათვის მზაობას. უმცროსკლასელთა პრეტენზიის დონე მრავალი სუბიექტური და ობიექტური ფაქტორითაა დეტერმინირებული (მოტივები, თავშეკავება, ცოდნა და უნარები, მასწავლებლის პიროვნება, ყოველი კონკრეტულ სიტუაციაში ფორმირებული გუგუფური ეტალონები).

უმცროსკლასელთა პრეტენზიის დონის ჩამოყალიბება და რეალიზაცია მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული მათი ნებისყოფის განვითარების დონეზე. იმ მოსწავლეებს, რომელთა ნებისყოფა შედარებით მაღალი დონით გამოირჩევა, გაცილებით მაღალი და ადექვატური პრეტენზიის დონე და თვითშეფასება აქვთ, ვიდრე სუსტი ნებისყოფის ბავშვებს, რომელთანაც შეიმჩნევა მნიშვნელოვანი განსხვავება თვითცნობიერებასა და პრეტენზიის დონეს შორის (განსაკუთრებით იმპულსურ ბავშვებთან). ნებისყოფიანი მოსწავლეების მოტივთა სტრუქტურაში სჭარბობს კონიკტური მოტივები, თვითდამკვიდრებისადმი და თვითგამოსახვისადმი სწრაფვა, ამასთანავე მათთვის მნიშვნელოვანია აგრეთვე კლასის კოლექტივის პრეტენზიის დონის ღირებულებითი ორიენტაცია და მოსწავლეთა აზრიც. სუსტი ნებისყოფის მოსწავლეები ადვილად ექცევიან სიტუაციური მოტივების გავლენის ქვეშ. პრეტენზიისა და ნებისყოფის მაღალ დონეთა შერწყმა არის მყარი პიროვნული წარმონაქმნი, რომელიც მოსწავლეთა ქცევის აქტორი მოტივის როლს ასრულებს.

6. როგავას მონაცემებით 7-8 წლის ასაკში ბავშვს ვალდებულების შეგნება იმ დონეზე აქვს განვითარებული, რომ მან მისი ძალების შესატყვისი დავალებები და ამოცანები შეასრულოს. ასაკის წინასვლასთან ერთად ბავშვის ნებისყოფა განვითარების ისეთ დონეს აღწევს, რომ სასწავლო მასალის უფრო ძნელ ფორმებში მიწოდება ხდება შესაძლებელი. ამ ასაკში აქტუალურ მოთხოვნილებათა იმპულსები სშირად იმდენად ძლიერია, რომ ისინი ბავშვს ცნობიერებიდან ამოუგდებენ სავალდებულო შესასრულებელ ამოცანას და მის აქტიუობას სხვა მიმართულებას აძლევენ.

7-8 წლის ასაკის ბავშვი არ სვამს კითხვას თუ რატომ უნდა მოიქცეს იგი ასე, რატომ უნდა შეასრულოს ესა თუ ის დავალება. იგი ამას სავალდებულოდ თვლის და უფროსების მიერ მიცემულ დავალებებს უკრიტიკოდ ღებულობს. იგი

ვერ ახდენს საკუთარი ქცევის მოტივირებას, მას ჯერჯერობით სავალდებულო ქცევის მორალური საფუძველი არ აინტერესებს.

სასწავლო-სააღმზრდელო ზემოქმედების შედეგად 10-11 წლის ასაკში ვალდებულების ცნობიერება ყალიბდება. ბავშვი უკვე ხედავს, რომ სავალდებულო ქცევის წესების შეუსრულებლობა ზიანს აყენებს როგორც მის პირად წარმატებებს, ასევე კოლექტივის ინტერესებსაც. 10-11 წლიდან ბავშვის საკმაოდ მყარ თვისებად იქცევა ინიციატივა. ორგანიზებული სასწავლო პროცესის და შრომითი ამოცანების შესრულება ინიციატივის გამოვლენის გარეშე შეუძლებელია, ამ ასაკის ბავშვი მიზნის მიღწევის საშუალებათა შერჩევისა და სიძნელეების გადალახვისას ინიციატივას უფრო ავლენს. ვიდრე – მიზნის დასახვის პროცესში. ეს იმიტომ ხდება, რომ მას საკუთარი ძალებით ჯერ კიდევ არ შეუძლია სასწავლო და შრომითი ამოცანების დამოუკიდებლად დასახვა.

7-8 წლის ასაკის ბავშვების ნებისყოფას არ აქვს დროში გამძლეობის უნარი. ბავშვის საკუთარ ნებისყოფას ჯერ კიდევ ხანგრძლივად ვერ წარმართავს და ხშირად აქტუალურ მოთხოვნილებათა იმპულსებს უთმობს ადგილს. 10-11 წლის ასაკში კი ბავშვები საკმაოდ ხანგრძლივად ახერხებენ ვალდებულებების მიხედვით მოქმედებას. თუ 7-8 წლის ასაკში ნებისყოფის მიზნის მიხედვით მოქმედება ეპიზოდური იყო, 10-11 წლის ასაკში იგი სისტემურ, მუდმივ თვისებად იქცევა.

7-8 წლის ბავშვებს აღმზრდელთა და მშობელთა მეთვალყურეობისა და კონტროლის გარეშე უძნელდებთ ვალდებულებების შესრულება, 10-11 წლის ასაკში კი ვალდებულების მიხედვით ქცევის აქტები მაშინაც კი აღვილად ხორციელდება, როდესაც მეთვალყურეობა და კონტროლი მოხსნილია.

სასჯელისა და წახალისების ღონისძიებათა გამოყენება ყველა ასაკის ბავშვის მამართ საჭიროა, მაგრამ მისი უმცროს სასკოლო ასაკში გამოყენება განსაკუთრებულ ყვეტეს იძლევა. ეს იმიტომ ხდება, რომ ამ ასაკში საკუთარი შინაგანი ძალებისადმი რწმენა მოიხსნება. როდესაც უმცროსკლასელი ნებისყოფის მოტივისა და მიზნის მიხედვით მოქმედებს, მის ქცევას იწონებენ, დადებითად აფასებენ, ხოლო როცა იგი სასწავლო-სააღმზრდელო რეჟიმის მოთხოვნებს არღვევს, მას კიცხავენ და სჯიან. როცა უმცროსკლასელი ვალდებულების მიხედვით მოქმედებს, აღმზრდელმა და მშობლებმა იგი უნდა შეაქონ, წააქეზონ და წახალისონ.

ნებისყოფის აღზრდა ნიშნავს ბავშვში იმ უნარის გიმომუშაებას, რომელიც მას შესაძლებლობას მისცემს შეაკავოს აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსები და მისი ქცევა ობიექტური ღირებულების მქონე მიზნის განხორციელებისაკენ წარმართოს. ნებისყოფის აღზრდა ნიშნავს არა მხოლოდ წინააღმდეგობებისა და დაბრკოლებების გადალახვის დაძლევის უნარის გამომუშაებას, არამედ ობიექტური ღირებულებებისა და ვალდებულებების უნარის აღზრდას. წამყვანი ადგილი ამ მკერე, შინაარსეულ მხარეს მიეკუთვნება. ნებისყოფის საკციფიკური ბუნება სწორედ ამ მომენტებში ჩანს, მის მიზანსა და მოტივში ელინდება.

შესაძლებელია ბავშვს ჰქონდეს მოვალეობის შესახებ ცოდნა, მაგრამ ქცევაში მისი განხორციელება უჭირდეს. ბავშვებში ვალდებულების შეგნების ჩამოყალიბება

და მისი შესრულების ჩვევის შემუშავება მეტად როული საქმეა და იგი ამ მიმართულებით სასწავლო-სააღმზრდელო დაწესებულებათა ხანგრძლივი და სისტემატიური მუშაობის შედეგად მიიღწევა.

სასწავლო-სააღმზრდელო ურთიერთობათა პროცესში ბავშვში თანდათანობით ვითარდება დამოუკიდებელი მუშაობის ჩვევა და ამით საფუძველი ეყრება ნებისყოფის თვითაღზრდის უნარის ჩამოყალიბებას, რომელიც შემდგომ ასაკებში სრულდება.

უძეცროსკლასელთა ნებისყოფა თანდათანობით ვითარდება და სრულყოფილი ხდება. ამ მიმართულებით სასკოლო ცხოვრების მნიშვნელობა განუზომელია. მასწავლებლის მიერ ამ ასაკის მოსწავლეთა ნებისყოფის ფსიქოლოგიური თავისებურებების ცოდნა და მისი აღზრდის მიმართულებით გაწეული მუშაობა მნიშვნელოვან შედეგებს მოიტანს: ვითარდება მოვალეობის გრძნობა, მუშავდება მიზანსწრაფულობა და ნებისმიერი სიძნელეების გადალახვის უნარი.

თავი მერვე

პიროვნების განვითარება უმცროს სასკოლო ასაკში

§1. პიროვნების ცნება

ადამიანი ბიოსოციალური არსებაა, რომელშიც თავმოყრილია ფიზიკური და სულიერი, ბუნებრივი და სოციალური, თანშობილი და შექმნილი თვისებები. როგორც ცოცხალი არსება, ადამიანი არის ინდივიდი, რომელსაც აქვს განსაზღვრული ფიზიკური აღნაგობა, ნერვული სისტემის ტიპი, მაღალგანვითარებული თავის ტვინი და ა.შ. მას გააჩნია ცნობიერება, მეტყველება, შრომის უნარი, გარესამყაროს საგნებისა და მოვლენების შეხეცნებისა და გარდაქმნის შესაძლებლობა. ამასთანავე ადამიანი არის საზოგადოებრივი არსება. იგი არა მარტო ისტორიულად ჩამოყალიბებული საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სისტემის პროდუქტია, არამედ საზოგადოებრივი პროცესის სუბიექტაცაა, აქტიური გარდაქმნელი არსებაა. საზოგადოებაში ცხოვრება, საზოგადოებრივ-საციალური დამოკიდებულებანი ცვლიან და იმორჩილებენ მის ბიოლოგიურ ორგანიზაციას. სწორედ სოციალური მახასიათებლები აპირობებენ ადამიანის პიროვნებას. სოციალური და ბიოლოგიური ადამიანში არსებობს ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირში.

პიროვნება არის ადამიანი, რომელიც განიხილება მხოლოდ როგორც საზოგადოებრივი, სოციალური არსება. როცა ვლაპარაკობთ პიროვნების შესახებ, მხედველობაში არ ვიდებთ ადამიანის ბიოლოგიურ მხარეს.

ფსიქოლოგიაში ადამიანისა და პიროვნების ცნებებთან ერთად იზმარება ინდივიდუალობის ცნებაც. იმის გამო, რომ თითოეული ადამიანის ცხოვრებისეული,

სწავლის, აღზრდისა და გამოცდილების შექმნის პირობები თავისებური და გასწავლებულია. არ არსებობს ორი აბსოლიტურად ერთნაირი პიროვნება. ინდივიდი არის თითოეული, ცალკეული, კონკრეტული ადამიანი, რომელიც ავლენს მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელ განუყოფლობას.

ადამიანი არ იბადება პიროვნებად. ცხოვრებისეული გამოცდილების შექმნის კვალობაზე პიროვნებად იგი შედარებით გვიან ყალიბდება. თელან, რომ პიროვნება იბადება ორჯერ. პირველად 2-3 წლის ასაკში, როცა ბავშვი იწყებს პირის ნაცვალსახელის „მე“-ს ხმარებას და უკვე შეუძლია მარტივი ინტროსპექციისა და რეფლექსიის აქტების წარმოება. ამ ასაკში იწყება თვითცნობიერების ჩასახვა. ბავშვი თავის თავს სხვებისაგან გამოყოფს როგორც განსაზღვრული სახელის მატარებელს. საკუთარი სახელი და ნაცვალსახელი „მე“ ერთიანდება განსაზღვრულ ფიზიკურ ტიპში. ბავშვი იწყებს საკუთარი თავის გაიგივებას სახელთან და თავის ფიზიკურ ხატთან.

ამ ასაკში ბავშვს იწყება სქესობრივი მიკუთვნებულობის გრძობის განვითარება, ყალიბდება სქესობრივი იდენტოფიკაცია. ბავშვს უჩნდება საკუთარი თავის დროში განცდის უნარი (წარსულის, აწმყოსა და მომავლის განცდა), რის გამოც იგი უკვე ახლებურად ეკიდება საკუთარ თავს.

დიდი მნიშვნელობა ენიჭება აგრეთვე იმასაც, რომ ამ ასაკში შესაძლებელი ხდება ზოგიერთი მარტივი უფლებებისა და ვალდებულებების შესაფერისი ფორმით განცობიერებაც. პიროვნების მეორე დაბადება ხდება გარდამავალ ასაკში, როცა მოზარდში ვითარდება ნამდვილი შეგნებული პიროვნება, როგორც სვითგანვითარებადი. თვითრეგულირებადი სისტემა, რომელიც ყალიბდება მატანმმარხოული, თვითსრულყოფისა და თვითგანვითარების სუბიექტად. მოზარდი იწყებს ე.წ. „დამოუკიდებლობის მაქსიმალიზმის“ პოზიციის დაკავებას. იგი ახლა საკუთარ პიროვნებას უპირისპირებს გარესამყაროს. რაც ხელს უწყობს საკუთარი „მე“-ს განმტკიცებას და საკუთარი პიროვნების უფრო დრმა გაცნობიერებას. ამ დროს მოზარდს უვითარდება ისეთი ცენტრალური მახასიათებლები, როგორიცაა თვითცნობიერება, თვითშეფასება, მოწინააღმდეგის გაცნობა და ხეობრივი იდეალები. პიროვნების მეორე დაბადება დაკავშირებულია მსოფლმსწველობისა და მრწამსის ჩამოყალიბებასთან.

ადამიანი პიროვნებად იქცევა ადამიანურ საზოგადოებაში. ადამიანური ურთიერთობების გარეშე პიროვნება არ არსებობს. თუ ჩვენ წარმოვიდგინოთ უკაცრიელ კუნძულზე მცხოვრებ ადამიანს, რომელსაც არ გააჩნია არავითარი სოციალური საზრუნავი, ის არაა პიროვნება. ადამიანური საზოგადოების გარეშე აზრს კარგავს ყოველივე პიროვნული. ისეთი ადამიანური თვისებები, როგორიცაა სიკეთე, სიამე, მზრუნველობა, შური, ეჭვი, მოუთმენლობა, პრინცი პულიობა, უსმობა და სხვა მრავალი, ვლინდება მხოლოდ ადამიანურ ურთიერთობებში. შეიძლება იქვას, რომ პიროვნება არის ის, რაც „ჩემშია სხვისთვის“ და „სხვაშია“ ჩემთვის. ყველაფერი, რაც პიროვნების დრმა მრეცხმია დაღეკლი, წარმოშობილია ადამიანურ ურთიერთობებში და მისთვისაა განკუთვნილი.

ამრიგად, პიროვნება არის კონკრეტული ადამიანი, როგორც საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სუბიექტი. პიროვნების პრობლემატიკის კვლევისას ფსიქოლოგიას მხედველობაში აქვს ადამიანის ფსიქიკური თავისებურებანი და თავისებები, რომლებიც მას, როგორც საზოგადოების წევრს, უეითარდება. ადამიანი ყოველთვისაა რომელიმე სოციალური ჯგუფის წევრი.

კითხვაზე რა არის პიროვნება, ფსიქოლოგები განსხვავებულად პასუხობენ. განსვლა მათ მოსაზრებებში მიუთითებს იმაზე, რომ პიროვნება მეტად რთული ფენომენია. პიროვნების თეორიათა ერთი ნაწილი პიროვნების ფუნქციას განიხილავს როგორც ნებისმიერი ორგანიზმის ზოგადბიოლოგიური ფუნქციის განსაკუთრებულ სახეს, ე.ი. როგორც ფიზიკური და სოციალური გარემოსადმი შეგუების მექანიზმი.

პიროვნების ბევრი განსაზღვრება უკავშირდება ინდივიდის ცხოვრებისეულ ისტორიას ან მისი განვითარების სამომავლო პერსპექტივებს. ევოლუციის პროცესში პიროვნება ყალიბდება გარეგანი და შინაგანი ფაქტორების გავლენის სუბიექტის სახით. სადაც ჩაერთვის როგორც ბიოლოგიური ფაქტორები, ასევე სოციალური გამოცდილება.

პიროვნებაში ბიოლოგიურისა და სოციალურის როლის შესახებ მრავალი თეორია არსებობს. ინდივიდის განვითარების ბუნებრივი წანამძღვრები. მისი სხეულბრივი ორგანიზაცია, ნერვული და ენდოკრინული სისტემები დიდ გავლენას ახდენენ მისი ინდივიდუალურ-ფსიქოლოგიური და პიროვნული ფორმირების პროცესში ადამიანური პიროვნების ინდივიდუალობას მნიშვნელოვან დალს ასვამს მისი ბუნებრივი, ბიოლოგიური ორგანიზაცია. მაგრამ ბიოლოგიური ადამიანური პიროვნების სფეროში შესვლისას სოციალურ ელფერს ღებულობს.

პიროვნების, შედარებით, ყველაზე უფრო გავრცელებულ დეფინიციად ითვლება გ. ოლპორტის განსაზღვრება, რომლის მიხედვითაც „პიროვნება არის ინდივიდუმის შიგნით არსებული იმ ფსიქოფიზიკური სისტემების დინამიკური ორგანიზაცია, რომელიც განსაზღვრავს მისთვის დამახასიათებელ ქცევებსა და აზროვნებას.“ ე.ი. გ. ოლპორტისათვის პიროვნება არის ადამიანის ფსიქო-ფიზიკური სისტემების ინდივიდუალურ თავისებურებათა ერთობლიობა, ის, რითაც ერთი კონკრეტული ადამიანი განსხვავდება მეორისაგან. ამიტომაც ყოველი ადამიანი უნიკალური და სხვაში განუმეორებალია.

ჯ. კელი თვლიდა, რომ პიროვნება დამახასიათებელია თითოეული ინდივიდისათვის, როგორც ცხოვრებისეული გამოცდილების ვაცნობიერების უნიკალური ხერხი.

კ. როჯერსის მიხედვით პიროვნება არის ინდივიდის გამოცდილების ნაწილი. იგი აღმოცენდება ინდივიდის გამოცდილების პროცესში და თავის თავში მოიცავს საკუთარ გამოცდილებას, საკუთარ ყოფიერებას და საკუთარ „მე“-ს. მის მიხედვით ინდივიდი, უპირველეს ყოვლისა, განპირობებულია მისი გენეტიკითა და მეტკიდრებით, მაგრამ თანდათანობით, ცხოვრებისეული გამოცდილების დაგროვების კვალობაზე იგი ყალიბდება როგორც პიროვნება. ადამიანში წარსული გამოცდილების არსებობა განაპირობებს იმას, რომ გარემო პირობები და

ინდივიდუალური მომდინარე შინაგანი სტიმულები თავისთავად და უშუალოდ ვერ განსაზღვრავენ მის ქცევას.

კ. როჯერსის მიხედვით ადამიანი ცხოვრობს, მოქმედებს და ვითარდება განსაკუთრებული, შუალედური რეალობის, ინდივიდისა და გარემოს გავლენის გამოცდილების საფუძველზე. ეს შინაგანი გამოცდილება კი მასთან არის თვითცნობიერება და თვითშეფასება.

კ. ლევანი თვლის, რომ პიროვნება არის განსაზღვრულ მოთხოვნილებათა ერთობლიობა, სისტემა, სტრუქტურა, რომლებიც აპირობებენ მის ქცევას. ე.ი. პიროვნება არის სტრუქტურა, რომელიც ადვილად იცვლება როგორც გარეგანი, ისე შინაგანი აღმძვრელების გავლენით.

გ. აიზენკი პიროვნებას განსაზღვრავს როგორც ხასიათის, ტემპერამენტის, ინტელექტის და ფიზიკური აგებულების მეტ-ნაკლებად უცვლელ, მუდმივ და მყარ ორგანიზაციას, რომელიც აპირობებს მის ერთადერთობას და უნიკალობას. პიროვნებაში აქ იგულისხმება როგორც ფსიქოლოგიური, ასევე ბიოლოგიური მახასიათებლებიც. გ. აიზენკი თვლის, რომ პიროვნულ თვისებათა წარმოშობაში ძალზე დიდი როლი ენიჭება მემკვიდრეობას. იგი ცდილობს უჩვენოს, რომ მემკვიდრეობითი მექანიზმის როლი განუზომელია კონკრეტული ადამიანის მრწამსის ჩამოყალიბებაში. ეროვნულ და რასობრივ თვისებებსაც კი იგი განიხილავს როგორც პიროვნების თავისებურებებს და ამას ხსნის მემკვიდრული ფაქტორებით. გ. აიზენკის მიხედვით პიროვნების 75% განპირობებულია მემკვიდრული ფაქტორებით.

რ. კეტელი ახასიათებს პიროვნების როგორც ფსიქიკურ თვისებათა სისტემას, რომლის მიხედვითაც პიროვნება არის ნებისმიერი ადამიანი (ნორმალურიც და ფსიქიკურად დაავადებულიც), ჩველი ბავშვიც კი. ამ შეხედულებიდან დიდად არ განსხვავდება პიროვნების ნეოფროიდისტული თეორიებიც, რომელთა საერთო ძირითად ნაკლად თვლიან პიროვნების სპეციფიკის განმსაზღვრელი ძირითადი ნიშნის, საზოგადოებრივი ქცევის სუბიექტობის უგულვებელყოფას.

ბ. სკინერი თვლის, რომ ადამიანის პიროვნება არის მთლიანად 100% დასწავლის შედეგი. იგი დასწავლის ფუნქციას ხედავს საზოგადოების მოთხოვნებისადმი უკეთესად შეგუებაში.

ე. ფრომის მიხედვითაც პიროვნება განისაზღვრება ადამიანის ბუნებრივი და საზოგადოების ისტორიულად ცვალებად მოთხოვნათა ურთიერთობებით, რის შედეგადაც მიიღწევა პიროვნების საზოგადოებისადმი შეგუება.

ტ. შაბუტანისათვის პიროვნება არის სოციალური როლების სისტემა, რომელიც ზორციელდება სოციალური ჯგუფის მოთხოვნებისა და მოლოდინების საპასუხოდ.

უ. ჯემსის მიხედვით პიროვნების ანალიზი წარმოებს მხოლოდ ცნობიერების ფსიქოლოგიის ჩარჩოებში. მისთვის პიროვნება არის მხოლოდ ის, რასაც ადამიანი განიცდის როგორც „მე“-ს.

ა. ლეონტიევი თვლის, რომ პიროვნება არის განსაკუთრებული წარმონაქმნი, „განსაკუთრებული მთლიანობა“, რომელიც აღმოცენდება ონტოგენეტიკური განვითარების შედეგებით გვიანდელ საფეხურზე. ეს წარმონაქმნი ჩნდება

სპეციფიკურ ადამიანურ ურთიერთობებში და ამ ურთიერთობებითაა განპირობებული. რაც შეეხება ისეთ ბუნებრივ ინდივიდუალურ თავისებურებებს, როგორიცაა მორფოლოგია, ფიზიოლოგია, აგრეთვე ადამიანის მიერ შექმნილი ზოგიერთი ფსიქოლოგიური თვისება, ისინი საკუთრივ პიროვნულ მახასიათებლებს არ განეკუთვნებიან, ისინი ახასიათებენ ადამიანს, როგორც ინდივიდს. ინდივიდი, უპირველეს ყოვლისა, ის რეალობაა, რომელიც მოქცეულია ადამიანის სხეულებრივი სფეროს ჩარჩოებში, მაშინ, როცა პიროვნება არის წარმონაქმნი, რომელიც გადის ამ სხეულებრივი საზღვრის ფარგლებიდან და აყალიბებს სოციალურ ურთიერთობებს გარესამყაროსთან.

ა. პეტროვსკის მიხედვით პიროვნება არის სისტემური სოციალური წარმონაქმნი, რომელიც ინდივიდის მიერ შეიძინება საგნობრივი მოქმედებებისა და ადამიანური ურთიერთობების პროცესში. პიროვნება არის პიროვნებათაშორისი ურთიერთობების სუბიექტი, რომელიც ჩამოყალიბდა და ვითარდება ამავე ურთიერთობებში. თითოეული ადამიანის პიროვნება მოიცავს მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელ თვისებათა და თავისებურებათა ერთობლიობას, რომელიც საბოლოო ანგარიშით, აყალიბებს მის ინდივიდუალობას. იგი კი ვლინდება ტემპერამენტში, ხასიათში, ჩვეულებებში, ინტელექტში, ნიჭში, მოქმედების სტილსა და აგრეთვე შემეცნებით ფსიქიკურ პროცესებში.

დ. უზნაძის მიხედვით პიროვნების სტრუქტურაში მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს აგრეთვე გაუცნობიერებელი აღმძვრელებიც. ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი უჭირავს განწყობას, რომელიც არის პიროვნების გაუცნობიერებელი მზაობა, რომლის საშუალებითაც მას შეუძლია დაიკმაყოფილოს განსაზღვრული მოთხოვნილებები. განწყობა არის არაცნობიერი მზაობა, რომელიც გულისხმობს თუ სახელდობრ რა განსაზღვრული სახით იქნება აღქმული საგნები და მოვლენები. განწყობის კანონზომიერებანი საფუძვლად ედება პიროვნების ქცევას.

პიროვნების ძირითადი ფსიქოლოგიური თავისებურებებია: თვითცნობიერება, თვითშეფასება, ზნობრივი იდეალები, ინდივიდუალობა, თვითრეგულაცია, აქტივობა და ურთიერთკავშირი სოციალურ გარემოსთან.

ა) *თვითცნობიერება*. ადამიანი, როგორც პიროვნება, თავის თავს შეიმეცნებს როგორც საკუთარ „მე“-ს. ამასთანავე „მე“-ს ცნობიერებაში იგი ასახავს მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელ თვისებებსა და ნიშნებს. ადამიანი საკუთარ „მე“-ს უპირისპირებს სხვებს და ამით საკუთარ პიროვნებას გამოარჩევს სხვებისგან.

ბ) *თვითშეფასება* თვითცნობიერების ძირითადი კომპონენტია. იგი საკუთარი თავის, მოქმედების, კოლექტივში მდგომარეობის, ჯგუფის წევრებთან ურთიერთობის და საკუთარ შესაძლებლობათა შეფასებას გულისხმობს. თვითშეფასება აღმოცენდება თვითცნობიერების პროცესის განმაზოგადებელი მუშაობის საფუძველზე.

თვითშეფასება არსებობს აწეული (მაღალი) და დაწეული (დაბალი). აწეული თვითშეფასების დროს ადამიანები გადაჭარბებით აფასებენ საკუთარ თავს, რის გამოც ისინი ზშირად აწელებიან წინააღმდეგობებს გარეშემოყოფ ადამიანებთან ურთიერთობაში, რომლებიც უგულვებელყოფენ მის დაუსაბუთებულ პრეტენზიებს. ამ დროს იგი ავლენს აგრესიას და ხდება კონფლიქტური. დაწეული თვითშეფასების

ადამიანს უკითარდება უკმარისობის კომპლექსი (თავის თავში დაურწმუნებლობა, პესიმიზმი, უანიციატივიანობა, გულგრილობა, შფოთვა, აბულია).

გ) *ზნეობრივი იდეალი* არა მარტო ადამიანის მიერ შეთვისებული ობიექტური ფიქურაი კატეგორიაა, არამედ ესაა შინაგანად მიღებული ემოციურად შეფერილი ხატი, რომელიც ადამიანის ქცევის რეგულატორი და სხვა ადამიანთა ქცევის შეფასების კრიტერიუმი ხდება. იდეალი არის პიროვნების თვითაღზრდის ერთ-ერთი ძირითადი მოტივი.

დ) *იდეოლოგიად* არის მოცემული კონკრეტული ადამიანის პიროვნება, როგორც ფსიქოლოგიურ თავისებურებათა განუმოკრებლობა. ფსიქიკური პროცესები, რეალურად, იზოლირებულად არ მიმდინარეობენ. ისინი ყოველთვის მიეკუთვნებიან რომელიმე კონკრეტულ ადამიანს და განპირობებულნი არიან მისი პიროვნების თავისებურებებით.

ე) *თვითრეგულაცია* არის საკუთარი ქცევის შეგნებულად მართვის უნარი. ადამიანი გარესამყაროს მექანიკურად არ ეგუება. იგი თვითონაა ამ სამყაროს შეგნებული წყერი, რომელიც გამლიზიანებლებს ალიქსამს შერჩევით და მისეული გადასუშვებისა და ანალიზის საფუძველზე მართავს ან არეგულირებს საკუთარ ქცევებს.

ვ) *აქტივობა*. პიროვნება ყოველთვის მოქმედი და აქტიურია. სსკანაირად იგი ვერ იარსებებდა სოციალურ თუ ბუნებრივ გარემოში. მხოლოდ სოციალურად განპირობებული აქტივობის პროცესში ყალიბდება ადამიანი პიროვნებად.

ზ) *სოციალურ გარემოსთან ურთიერთკავშირი*. წარმოადგენს რა საზოგადოების აქტიურ წევრს, ყოველთვის იმყოფება სხვა ადამიანებთან განსაზღვრულ კავშირებსა და დამოკიდებულებებში, რის გარეშეც იგი, როგორც საზოგადოების წევრი, ვერ იარსებებდა და იმოღვაწებდა. ეს დამოკიდებულებები და კავშირები ყოველთვის განსაზღვრავენ ადამიანის ნამდვილ არსს.

ინდივიდის სოციალიზაცია. სოციალიზაცია არის ინდივიდის მიერ საზოგადოებრივი გამოცდილების შეთვისების პროცესი, რომლის შედეგადაც იგი ხდება პიროვნება და ღებულობს ცოდნა-ჩვევებს ადამიანთა საზოგადოებაში თანაცხოვრების წესების შესახებ. ე.ი. ადამიანებთან თანაცხოვრებისა და თანამშრომლობის პროცესში იგი იძენს მათთან ურთიერთდამოკიდებულების უნარს. ესაა ადამიანის საზოგადოებრივ ღირებულებებში შეზრდა. ამრიგად, სოციალიზაცია არის ადამიანის მიერ საზოგადოებრივი გამოცდილების ათვისების პროცესში მისი ბუნებრივი არსებიდან საზოგადოებრივ არსებად, პიროვნებად გადაქცევის პროცესი. სოციალიზაცია გულისხმობს ადამიანის მიერ ადამიანური ურთიერთობის კულტურის, საზოგადოებაში არსებული მორალური და სამართლებრივი ნორმების შეთვისებას. სოციალიზაციის ძირითადი მექანიზმებია: იდენტიფიკაცია, მიბაძვა, შთაგონება, სოციალური ფაცილიტაცია და კონფორმულობა.

იდენტიფიკაცია არის ბავშვის მიერ სქესობრივ-როლური ქცევების ათვისება. ესაა ე.წ. სქესობრივ-როლური ტიპიზაცია, რომელიც საფუძველად ედება ქალისა და მამაკაცის ფსიქოლოგიური ნიშნებისა და განწყობების გაცნობიერებას.

მიბაძვა არის ინდივიდის მიერ სხვა ადამიანთა გამოცდილების ცნობიერი ან

არაცნობიერი აღდგენა და გამოერება. მიბაძვის მექანიზმი თანშობილია. მიბაძვითი მოძრაობების მრავალფეროვანი ფორმები უმაღლესი ცხოველებისთვისაცაა დამახასიათებელი.

შთავიწყება არის პროცესი, რომლის შედეგადაც ხდება ადამიანის მიერ იმ ადამიანთა აზრების, გრძობების და ფსიქიკური მდგომარეობების არაცნობიერი გამოვლენა, რომელთანაც მას ქქონდა ურთიერთობა.

სოციალური ფაცილიტაცია არის ადამიანთა ერთი ჯგუფის მაქსიმალური გავლენა სხვა ადამიანთა ქქევებზე, რის შედეგადაც ეს ქქევები მიმდინარეობენ თავისუფლად, აქტიურად და უფრო ინტენსიურად. (ფაცილიტაცია ნიშნავს შემსუბუქებას). ესენია, ძირითადად, ნაცნობი და ანლობელი ადამიანები, რომელთა მიმართ ადამიანს აქვს დადებითი ემოციები.

კონფორმულობა არის ადამიანის ისეთი ქქევა, როცა ხდება გარშემოყოფ ადამიანთა აზრებთან თანხმობა, მიუხედავად იმისა, რომ ხშირად გარეგნულად არ ეთანხმებიან მათ. კონფორმულობა ესაა თავისებური შეგუება, რომელიც ემყარება იმას, რომ ადამიანს არ შეექმნას ზედმეტი სირთულეები და სიძნელეები სხვა ადამიანებთან ურთიერთობაში. კონფორმულობა სოციალიზაციის სხვა მექანიზმებისაგან იმით განსხვავდება, რომ ადამიანს აქვს შინაგანი კონფლიქტი იმის გამო, რომ იგი ამ დროს სხეას ფიქრობს და სხვა ლაპარაკობს.

§2 უმცროსკლასელის პიროვნება

პიროვნება რთული ბუნების ფენომენია. იგი სხვადასხვა მეცნიერების შესწავლისა და ინტერესის საგანს შეადგენს. პიროვნების განვითარების ასაკობრივ-ფსიქოლოგიური კანონზომიერების ცოდნის გარეშე მასწავლებელი და აღმზრდელი, რომელთაც მოსწავლეთა სულის ფორმირების რთული მისია აკისრიათ, შეცდომებს თავს ვერ დააღწევს.

მოესტავად იმისა, რომ მოსწავლის პიროვნების ჩამოყალიბების და განვითარების ასაკობრივი საფეხურების კანონზომიერებების შესწავლას სააღმზრდელო ღონისძიებათა გატარებისათვის პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა ენიჭება, პიროვნების ზოგადი ფსიქოლოგია უფრო ფართოდაა შესწავლილი, ვიდრე ბავშვის პიროვნების ასაკობრივი ფსიქოლოგია.

ბავშვის პიროვნების განვითარება თანდათანობით მიმდინარეობს და გამოიხატება მისი შესაძლოებლობების არა მხოლოდ რაოდენობრივი ზრდით, არამედ ახალ თვისებათა ჩამოყალიბებითაც. ეს თვისებები სინამდვილის უფრო ღრმა შეცნობისა და ნაყოფიერი მოღვაწეობის შესაძლოებლობას იძლევა.

ხაზს უსვამენ რა პიროვნული თვისებურებების განვითარებისათვის გარეგანი ზემოქმედების პირველხარისხოვან და გადაწყვეტ მნიშვნელობას, დიდ ყურადღებას უთმობენ აგრეთვე ბავშვის შინაგან სამყაროსაც. პიროვნების განვითარებას თავისი შინაგანი კანონზომიერებანი და ასახვისა და მოქმედების ფორმების ცვლის განსაზღვრული პერიოდულობა ახასიათებს..

სკოლამდელ ასაკში, როცა აგზნებითი პროცესები უკარბობს შეკავებას, აღინიშნება პირველი სასიგნალო სისტემის პრეკალირება შეიკრესთან შედარებით, ადგილი აქვს დიდ მოტორულ აქტივობას, იმპულსურ ქცევას, დადებითი ხასიათის ძლიერ ემოციურ რეაქციებს, აზროვნების კონკრეტულ ხასიათს. ბავშვს არ შეუძლია გაითვალისწინოს ქცევის ყველა გარემოება. განსაკუთრებით მოქმედების შიარული, პერსპექტიული შედეგები. ეს თავისებურებანი სკოლამდელი ასაკის ბავშვის ასახვითი მოქმედების ხასიათს განსაზღვრავენ. ამ ასაკში ბავშვი სინამდვილეს ძირითადად უშუალოდ წაბაძვის გზით შეიცნობს, მისი ქცევაც წაბაძვითი ხასიათისაა, რომელიც ჯერ არაა მოტივირებული და სტიქიურ ხასიათს ატარებს.

უკროს სკოლამდელბთან წაბაძვითი მოქმედება თანდათანობით რთულდება, მასში უკვე წარსულის გამოცდილება ერევა. მართალია ამ ასაკში წაბაძვა სტიქიურ ხასიათს ატარებს, მაგრამ ბავშვის პიროვნების განვითარება სტიქიურად არ მიმდინარეობს. აღზრდის მიზანდასახულობა სწორედ იმაშია, რომ სასურველი სააღმზრდელი ღონისძიებების გატარებით შეგნებულად უხელმძღვანელოს და მართოს ეს პროცესი. წაბაძვა ასახვის ერთ-ერთი ხერხია, ხოლო თუ რა იქნება ასახული, ეს უფროსებზე, ბავშვის ცხოვრების ორგანიზაციაზეა დამოკიდებული. უფროსებმა (მშობლებმა და აღმზრდელებმა) ხელმძღვანელობა უნდა გაუწიონ ბავშვის წაბაძვით მოქმედებებს, ბავშვის ყურადღება მიაპყრონ ქცევისა და მოქმედების ნიმუშებზე და ამით სასურველი წაბაძვითი ქცევა განამტკიცონ, მცდარი და მავნე მოქმედებები შეაკაონ. სკოლამდელის პიროვნების განვითარება შეიძლება განვსაზღვროთ როგორც პიროვნების სიტუაციური განვითარების სტადია. ამ ასაკის ბავშვის პიროვნების განვითარების ძირითად ფაქტორის მისი ცხოვრებისეული პირობები და აღზრდა წარმოადგენს. ამ ასაკში ცხოვრების პირობების შეცვლითა და უფროსების მოთხოვნით ადვილად შეიძლება ქცევის კორექცია.

სკოლამდელი ასაკის ბოლოს ბავშვს ცხოვრებისეული გამოცდილებისა და აღზრდის გავლენით უვითარდება უმაღლესი ნერვული მოქმედების ისეთი შინაგანი თვისებები, რომლებიც სისტემატორი სწავლისა და მარტივი შრომითი საქმიანობის დაწყების შესაძლებლობას უზრუნველყოფენ. ამ ასაკში, ერთი მხრივ, აგზნებითი და შეკავებითი პროცესების, ხოლო, მეორე მხრივ, პირველი და მეორე სასიგნალო სისტემის შეფარდებითი გაწონასწორება ხდება, რაც იმის საშუალებას იძლევა, რომ ბავშვის აღქმა უფრო ადექვატური, ხოლო ყურადღება უფრო მყარი ხდება. განვითარებას იწყებს ლოგიკური აზროვნებაც. მეორე სასიგნალო სისტემის როლის შემდგომი ზრდა სინამდვილის როგორც უშუალო, ასევე შუალობით ასახვას უზრუნველყოფს. პირველკლასელი აღქმაში უკვე იწყებს არსებითი ნიშნის წვდომას, ხოლო ადამიანთა ქცევას უკვე გარკვეული მორალური თვალსაზრსითაც აფასებს.

უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვი იწყებს იმის გაცნობიერებას, რომ იგი წარმოადგენს გარკვეულ ინდივიდუალობას, რომელიც განიცდის სოციალური გარემოს ზეგავლენას. მან იცის, რომ იგი ვალდებულია ისწავლოს ვითარდება

სქესობრივი იდენტიფიკაცია. უმცროსკლასელმა უკვე მყარად იცის თავისი მიკუთვნებულობა რომელიმე სქესისადმი. განიცდის კიდევ თავის უნიკალობას და „მეობას“. მას თავისი სახელისა და გვარის მიმართ უჩნდება დადებითი ემოციები. იწყებს ჩამოყალიბებას ბავშვის შინაგანი პოზიცია საკუთარი თავის შესახებ.

პატარა მოსწავლეები, უმრავლეს შემთხვევაში, სწავლის განუზომელ სიყვარულს ამჟღავნებენ. მათ იტაცებთ სერიოზული საქმიანობა და საკმაოდ ცივად ეკიდებიან ისეთ საქმეს, რომელიც საბავშვო ბაღის აგონებთ. პირველ და მეორეკლასელებს უფრო უყვართ კითხვის და არითმეტიკის, კიდრე ხელგარჯილობის, სიმღერისა და ფიზკულტურის გაკვეთილები. მათ შესვენებებს გაკვეთილები ურჩევნიათ და სურვილს გამოთქამენ შემოკლდეს არდადეგები და სწყინთ, როცა საშინაო დავალებს არ იძლევიან. სწავლის სოციალური აზრი ვლინდება პირველკლასელთა ნიშნებისადმი დამოკიდებულებაში. ისინი დიდი ხნის განმავლობაში ნიშანს აღიქვამენ როგორც თავიანთი მონღომების, სიბუჯითის და არა როგორც შესრულებული მუშაობის ხარისხის შეფასებას.

სკოლამდელ და უმცროს სასკოლო ასაკში გამოყოფენ პიროვნების განვითარების სამ ფაზას: სკოლამდელთა ჯგუფებს მართავს აღმზრდელი, რომელიც მშობლებთან ერთად ბავშვისთვის საუკეთესო რეფერენტულ პირს წარმოადგენს. თავისი სოციალურ-ფსიქოლოგიური პარამეტრებით აღმზრდელისა და მშობლების ხელმძღვანელობით ეს ჯგუფები ცდილობენ

ათვისონ პუმანურობა, შრომისმოყვარეობა, კოლექტივიზმი და სოციალურად ღირებული სხვა თვისებები. ეს ფაზებია:

ა) ადაპტაცია-აღმზრდელისა და მშობლების მოწონებული ქცევის ნორმებისა და საშუალებების შეთვისება ერთმანეთთან ურთიერთობის პროცესში:

ბ) ინდივიდუალიზაცია ბავშვის მისწრაფება საკუთარ თავში იპოვოს ისეთი რამ, რაც მას პოზიტიურ ქცევებში, სიცვლქესა და კაპრიზებში სხვა ბავშვებისაგან განასხვავებს:

გ) ინტეგრაცია-სკოლამდელის არაცნობიერი მისწრაფება ქცევებში შეიძინონ საკუთარი განუმეორებლობა და მშობელთა და აღმზრდელთა მისწრაფება, მიიღონ მხოლოდ ის, რაც საზოგადოებრივადაა განპირობებული და მნიშვნელოვანია სკოლაში შესვლის უზრუნველსაყოფად.

უმცროსკლასელთა პიროვნების ფორმირების სიტუაცია სკოლამდელთა კანონზომიერებებს ქავს. საკლასო ჯგუფების ხელმძღვანელი ახლა მასწავლებელია, რომელიც საბავშვო ბაღის ჯგუფებთან შედარებით ბავშვისთვის უფრო რეფერენტულია. ეს იმიტომ ხდება, რომ მასწავლებელი იყენებს ნიშნებს, არეგულირებს ბავშვის სხვა უფროსებისადმი მიმართებებს, მათ საკუთარი თავისადმი და მისდამი დამოკიდებულებებს. უმცროსკლასელთა პიროვნების განვითარების ფაქტორია არა იმდენად სასწავლო პროცესი, რამდენადაც უფროსების დამოკიდებულება მათ სასწავლო წარმატებასთან, დისციპლინასთან და სიბუჯითესთან. სასწავლო ქცევა მაქსიმალურ პიროვნებაწარმოქმნელ ფაქტორად

უფროს სასკოლო ასაკში იქცევა, როცა სწავლისადმი სერიოზული დამოკიდებულება და მსოფლმხედველობა ყალიბდება.

უმცროსკლასელთა პიროვნების მიმართულებით მათ მოთხოვნილებებსა და მოტივებში ვლინდება. უმცროსკლასელებს შემორჩენილი აქვთ სკოლამდელთათვის დამახასიათებელი ზოგიერი მოთხოვნილება. მათი ერთ-ერთი ძლიერი მოთხოვნილებაა თამაშის მოთხოვნილება, თუმცა თამაშის შინაარსი ამ ასაკში იცვლება. ძლიერი მოთხოვნილებაა აგრეთვე მოძრაობის მოთხოვნილება. უმცროსკლასელებს უჭირთ გაკეთილებზე ხანგრძლივად ჯდომა. ეს მოთხოვნილება განსაკუთრებული ცხოველყოფილობით ვლინდება შესვენებაზე. ძლიერია გარეგანი შთაბეჭდილებებისადმი მოთხოვნილებაც. როგორც ვნახეთ, პირველკლასელებს ძალიან იზიდავთ საგანთა და მოვლენათა გარეგნული, ნათელი მხარეები. ეს მოთხოვნილებანი საერთოა სკოლამდელთათვის და პირველკლასელთათვისაც. სკოლაში კი ისეთი მოთხოვნილებები ჩნდება, რომლებიც სკოლამდელ ასაკში არ არსებობდა. ესაა მასწავლებლის დავალებების ზუსტი შესრულების, ცოდნის შექმნის, კარგი ნიშნების მიღების, შექებისა და სხვა მოთხოვნილებები.

უმცროსკლასელთა მოთხოვნილებებიდან წამყვანი შექმენებითი მოთხოვნილებებია. მასწავლებლის დახმარებით ბავშვებს უჩნდებათ კითხვის, წერის, თელის და ახალი ცოდნის შექმნის მოთხოვნილებები. ეს მოთხოვნილებები ხშირად იცვლებიან. ზოგიერთი მათგანი პიროვნების მყარ თვისებად, ქცევის მოტივებად იქცევა, ზოგიერთი კი სულაც ქრება. უმცროსკლასელთა მოთხოვნილებები ვითარდება სულიერი მოთხოვნილებების მატერიალურზე დომინირების ნიშნით. უმცროსკლასელთა მოთხოვნილებები იცვლება შინაარსეულადაც და მიმართულობის თვალსაზრისიდაც. უმცროსი სასკოლო ასაკის ბოლოს, მოსწავლეთა მოთხოვნილებები უფრო გაცნობიერებული ხდება და თვითრეგულაციას ექვემდებარება.

უმცროსკლასელთა მოთხოვნილებების განვითარებაზე მასწავლებელთან ერთად დიდ გავლენას ახდენს თანატოლთა კოლექტივიც. სწავლის დასაწყისში თანატოლთა აზრს ბავშვისთვის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, მაგრამ ასაკის წინსვლასთან ერთად, თანდათანობით თანატოლთა აზრს დიდი ღირებულება ენიჭება.

სკოლამდელ ასაკში ვითარდება უფროსების საქმეში მონაწილეობის მოთხოვნილება, მაგრამ ბავშვის ძალებისა და უნარების უკმარისობის გამო, ამ მოთხოვნილებების რეალიზაცია არ ხდება. ამასთანავე ამ ასაკის ბავშვებისათვის დამახასიათებელია სურვილების დაუყოვნებლივი რეალიზაციის ტენდენცია, ამიტომ იგი უფროსის ქცევას ნიშნულად იღებს და მას ბაძავს, მოქმედებს როგორც უფროსი, მაგრამ სათამაშოებთან, სიუჟეტურ-როლურ თამაშში. თამაში სკოლამდელისათვის უმაღლესი მონაპოვარია, რომელიც განვითარების უახლოვეს ზონას ქმნის და სადაც მომავალ სასწავლო ქცევას ეყრება საფუძველი. უფროს სკოლამდელთან თამაში საფუძვლად ედება საზოგადოებრივი ცხოვრების წესებისა და ნორმების დაუფლებას, ადამიანთა ფუნქციისა და დამოკიდებულებების გაცნობიერებას და თვითცნობიერების ჩამოყალიბებას. უმცროსკლასელთა ზოგიერთი

პიროვნული მეტამორფოზაც თამაშის პროცესში ხდება. ესაა პიროვნების ფსიქოლოგიური მექანიზმების ჩასახვა-ჩამოყალიბება, რაც მჭიდროდაა დაკავშირებული ამ ასაკის მნიშვნელოვან ახალწარმონაქმთან - მოტივთა პირველ ურთიერთდაქვემდებარებებთან და ცნობიერების პირველ გაშუალებასთან.

სკოლამდელის ქცევა, ძირითადად, სიტუაციური მოტივების გავლენით მიმდინარეობს. სკოლაში შესვლისას ბავშვის მოტივები მნიშვნელოვან ცვლილებებს განიცდის. პირველკლასელის ქცევა სკოლამდელიდან შედარებით უფრო გააზრებულია. იგი ახლა ისეთი მოტივებითა განპირობებული, რომლებიც ადრე მას არ ჰქონდა. პირველკლასელთა მოტივების ერთი ჯგუფი უფროსების ცხოვრების ინტერესებთან, მათთან მსგავსების სურვილებთანაა დაკავშირებული. მოტივთა მეორე ჯგუფი კი უფროსებთან დადებითი ურთიერთდამოკიდებულებების დამყარებასა და მათი შეფასებების დამსახურებას უკავშირდება. ექვსწლიანთა ქცევის მოტივებზე ხანდახან პირადი მიღწევის, თავმოყვარეობის, თვითდამკვიდრებითი და შეჯიბრებითი მოტივები გვევლინება.

უმცროს სასკოლო ასაკში სწავლის როგორც დადებითი, ასევე უარყოფითი მოტივაცია ალინიშნება. დადებითი მოტივაცია ბავშვის საერთო დადებითი დამოკიდებულება სკოლისადმი, მისი ინტერესების სიფართოვე, ცოდნისმოყვარეობა. ბავშვის ინტერესების სიფართოვე იმაში გამოიხატება, რომ მას ახლა გარე საქაროს მრავალი ისეთი ფაქტი და მოვლენა აინტერესებს, რომელიც სასწავლო პროგრამას სცილდება. ცოდნის მოყვარეობა უმცროსკლასელის ფართო გონებრივი აქტივობის გამოვლენაა. უშუალოა, დამყოლობა, მასწავლებლის ავტორიტეტის ხელშეუხებლობის რწმენა და ნებისმიერი დავალების შესრულებისადმი მზაობა დადებითი სოციალური მოტივების ჩამოყალიბებისა და განმტკიცების ხელსაყრელ პირობებს ქმნის.

უმცროსკლასელთა მოტივაციას უარყოფითი მხარეც აქვს. ბავშვის ინტერესები არასაკმაოდ ქმედითია, სიტუაციურია, არამყარია, ჩქარა კმაყოფილდება, ქრება. (სასწავლო მასალა და დავალებები მოსწავლეებს ხშირად ბეზრდება და იწვევს დაღლას). ეს ინტერესები ნაკლებადაა გაცნობიერებული, ბავშვებს უჭირთ დასასჯელონ რა და რატომ მოსწონთ მოცემულ საგანში, ეს ინტერესები სუსტადაა განვითარებული, მოიცავს ერთს ან რამდენიმე საგანს, მაგრამ მათი გაერთიანება გარეგნული ნიშნებით მიმდინარეობს. ბავშვები ორიენტირებულნი არიან სწავლების შედეგებზე ფაქტიური ცოდნის შექმნის მიმართულებით, ხოლო კანონზომიერებები მათ ნაკლებად აინტერესებთ. ყველა ეს ნაკლი ხელს უწყობს სწავლისადმი ნეგატიური დამოკიდებულების ჩამოყალიბებას. უმცროსკლასელთა სწავლის მოტივთა დინამიკა ასეთ სურათს იძლევა: პირველ კლასში სჭარბობს სკოლაში ყოფნის გარეგნული მხარისადმის ინტერესი (მერხზე ჯდომა, ფორმის, საწიგნის ტარება...) შემდეგ თანდათან ვლინდება სასწავლო შრომის პირველი შედეგებისადმი ინტერესები (პირველ დაწერილი ასოები, ციფრები, პირველად მიღებული ნიშანი). მესამე კლასში ჩნდება სწავლის შინაარსისადმი და ცოდნის შექმნის ბერხებისადმი ინტერესი.

შემცნებათი მოტივები იცვლება შემდეგნაირად: უმცროსკლასელები ცალკეული ფაქტებისათვის ინტერესებიდან პრინციპებისადმი და კანონზომიერებებისადმი

ინტერესებზე გადადიან. მესამე კლასში ცოდნის შექმნის ხერხების ინტერესების ჩამოყალიბებას ეწევა საფუძველი. ამ ასაკში აღმოცენება იწყებს თვითგანათლების მოტივებს, მაგრამ ძალზე მარტივი ფორმებით – დამატებითი მხატვრული ლიტერატურის ეპიზოდური კითხვით.

უმცროსკლასელთა სწავლის მოტივებში დიდი ადგილი უჭირავს სოციალურ მოტივებს. ისინი ბავშვის სწავლისადმი დადებით დამოკიდებულებას განსაზღვრავენ. ამ ასაკში სოციალური მოტივები, უმეტესწილად, წარმოდგენილია ბავშვის მიერ მასწავლებლის მოწონებისა და წახალისების სურვილით. უმცროსკლასელთა მასწავლებლისადმი დამოკიდებულება ზოგადად კეთილია, მაგრამ ცუდი ნიშნების მაჩვენებელი მათ ძალიან სწიწნით. უკვე თანატოლთა კოლექტივში განსაზღვრული ადგილის დაკავება სურვილი და მისწრაფება ჩნდება, ანგარიში ეწევა თანატოლთა აზრს. წარმოდგენილია აგრეთვე კოლექტიური მუშაობის ფორმებიც, მაგრამ უკვე უკუბრუნებით ძალზე ზოგადად და მარტივად.

დაწყებითი სკოლის ასაკში, როგორც ვნახეთ, ბავშვს ყველა შემეცნებითი ფსიქიკური პროცესი სათანადო დონეზე აქვს განვითარებული და თანდათანობით უფრო რთულდება და ვითარდება. მეხსიერება ლოგიკურ ფორმას ღებულობს, ყურადღება უფრო მყარი და ნებისმიერი ხდება, ინტელექტუალური ოპერაციები უფრო აბსტრაქტულ შინაარსებს შეიცავს, ხოლო ზნეობრივი თვისებები – პასუხისმგებლობა, სიბეჯითე, შრიამისადმი სერიოზული დამოკიდებულება კი არ უმჯობესდება, არამედ უარესდება. აქედან გამომდინარე უარესდება სწავლისადმი დამოკიდებულება. პირველი სასკოლო ასაკის ბოლოს სწავლის მოტივები რამდენადმე კლებულობს. ჩნდება ე.წ. „მოტივაციური ვაკუუმი“. როგორც მკვლევარები ყარაულობენ, ამ მოვლენის მიზეზი არაა მხოლოდ მოსწავლეთა ასაკობრივი თავისებურებანი, არამედ სასწავლო-სააღმზრდელი ორგანიზაციის პროცესში დაშვებული შეცდომებია.

როგორც ცნობილია შემეცნებითი მოთხოვნილება ამ ასაკის ბავშვის პიროვნების ძლიერი მოთხოვნილებაა. ფიქრობენ, რომ სწორედ ეს მოთხოვნილება ვერ კმაყოფილდება სკოლაში ზაკმარისად. იმასთან დაკავშირებით, რომ უმცროსკლასელთა აზროვნება კონკრეტულია, მათ ცოდნა თვალსაჩინო ფორმით გადაეცემა, რაც ხელს უშლის ბავშვის მიერ ცოდნის არსის შექმნებას, რომელიც თავის მხრივ, თვალსაჩინოს მიღმა. ამასთან დაკავშირებით ის ცოდნა, რომელსაც სკოლაში ღებულობს პატარა მოსწავლე, ვერ აკმაყოფილებს მის განვითარებად შემეცნებით ინტერესებს და უპასუხოდ ტოვებს ბევრ კითხვას, რის გამოც უმცროს სასკოლო ასაკში ბავშვის ინტელექტუალურ კონდიციებს შესაბამისი დატვირთვა არ ეძლევა. ეს დატვირთვა ძირითადად მის მეხსიერებას აწევა. ამასთანავე, როგორც ვნახეთ, ამ ასაკის ბავშვის ინტელექტუალური შესაძლებლობანი აბსტრაქტული მასალის შეთვისების თვალსაზრისით, შედარებით მაღალია.

სწავლისადმი დადებითი დამოკიდებულების დაცემის მიმდევრი მიზეზია სწავლის სოციალური მოტივაციის შესუსტება, რაც ბავშვთა კოლექტივის ორგანიზებასთან დაკავშირებით მასწავლებლის არასწორ მუშაობასთანაა დაკავშირებული. პირველ-

მეორე კლასებში ბავშვთა კოლექტივი სუსტია, ცალკეული მოსწავლის ცხოვრებაში იგი რამდენადმე მნიშვნელოვან როლს არ თამაშობს. კლასში მოსწავლეთა შორის ურთიერთობანი მასწავლებლის მეშვეობით მყარდება. მასწავლებელმა და აღმზრდელმა საკლასო კოლექტივში სითოეული მოსწავლის შესახებ უნდა შექმნას დადებითი საზოგადოებრივი აზრი, რაც წარმატების მნიშვნელოვანი საწინდარია. საჭიროა სწავლის სოციალური ღირებულების გაზრდა და გამყარება სწავლის შინაარსის გართულებითა და ცოდნის მოპოვების ახალი ხერხების ძიებით. იქ, სადაც მასწავლებელი ამას ახერხებს, მოსწავლეებში სწავლის მოტივთა დაქვეითება ნაკლებად შეინიშნება.

უმცროს სასკოლო ასაკში ბავშვის ქცევის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დეტერმინანტი ხდება სოციალური შემეცნება. ესაა სოციალური სამყაროს შესახებ ბავშვის ცოდნა, აზრები და წარმოდგენები. ამ ასაკში სოციალური შემეცნება, უმთავრესად, დაკავშირებულია მკობრობის თავისებურ გაგებასთან და მორალური მსჯელობის განვითარებასთან.

გ. კრაიგი გამოყოფს სოციალური შემეცნების სამ ასპექტს:

1) *სოციალური დასკვნა*. ესაა ბავშვის აზრი იმის შესახებ, თუ რას გრძნობს და ფიქრობს სხვა ადამიანი. ესაა დასკვნა სხვა ადამიანთა აზრების, გრძნობებისა და ზრახვების შესახებ. ექვსი წლის ასაკში ბავშვს უკვე შეუძლია მივიდეს იმ დასკვნამდე, რომ სხვა ადამიანების აზრები შეიძლება განსხვავებული იყოს მისი აზრებისაგან. რვა წლის ასაკში ისინი ნათლად აცნობიერებენ, რომ სხვა ადამიანს შეუძლია გაიგოს მისი საკუთარი აზრების მსგელობა. ათი წლის ბავშვს კი უკვე შეუძლია წარმოიდგინოს სხვა ადამიანის აზრების შინაარსი და მიიღინარეობა. ამავე დროს იგი იმასაც აცნობიერებს, რომ ამ ადამიანისათვის მისი აზრებიც შეიძლება განსჯის საგანი იყო. სოციალური დასკვნის განვითარება მალე დონეს განდამაველ ასაკში აღწევს.

2) *სოციალური დამოკიდებულება*. ესაა ადამიანთა შორის არსებული განსახლეორული ვალდებულებების ფონზე მიმდინარე ისეთი კატეგორიების შეთვისება, როგორცაა პატიოსნება, სამართლიანობა, კანონიერება და ერთგულება. ამ ვალდებულებების ცოდნა სოციალური შემეცნების აუცილებელი ნაწილია.

3) *სოციალური განწყობა*. ესაა ზნე-ჩვეულებები, ადამიანები და პირობითობები, რომლებიც დასაწყისში შეითვისება მექანიკურად ან სრულდება წაბადვის გზით, როგორც აღნიშნავენ ბავშვთა უმრავლესობა ეგოცენტრიზმის ტყვეობიდან ექვსი-შვიდი წლის ასაკში თავისუფლება და უკვე შესაძლებელი ხდება სოციალური შემეცნების დაწყება.

სწავლის დაწყება ანუ ქცევის ერთი ძირითადი ფორმიდან (თამაში) მეორეზე (სწავლა) გადასვლა ნიშნავს გარემომოწყობად ადამიანებთან ურთიერთობის სრულიად ახალ ფორმაზე ფსიქოლოგიურ გადასვლას. შეიძლება ითქვას, რომ უმცროსკლასელის ცხოვრება პრინციპულად შეიცვალა. როგორც მკვლევარები ამტკიცებენ სკოლამდელი ბავშვობის თავსუფლება ადგილს უთმობს ცხოვრების ახალ მოთხოვნებისადმი დაქვემდებარებულ და დამოკიდებულ წესს.

სკოლაში მოსვლამდე ბავშვი იჯახში სოციალურ ურთიერთობათა გარკვეული

სტილითა და წესით ცხოვრობდა. ახალ სიტუაციაში მოხვედრით კი ურთიერთობის ჩამოყალიბებული და გამტკიცებული სტილი იძენს ახალ ნიუანსებს. ვ. მუხინა გამოყოფს ურთიერთობის ხუთ სტილს:

1) **ავტორიტარული სტილი** გულისხმობს მკაცრ ხელმძღვანელობას, ინციპატივის ჩასმობასა და იძულებას. ამ დროს ყვირილი და ფიზიკური დასჯა ჩვეულებრივი ტიპური მოვლენებია. თუმცა ამავე დროს ასეთი ოჯახებში არაა გამოირიცხული, რომ შეიძლება მოხდეს სიყვარულის გამოვლენაც საკმაოდ ესქსპრესიული ფორმებით. ასეთ ოჯახებში იზრდება საკუთარ თავში დაურწმუნებელი, ნერვოტული ან აგრესიული ბავშვი. ასეთი ბავშვები ამ თვისებებს სკოლაში ავლენენ თანატოლებთან დამოკიდებულებაში.

2) **ლიბერალური სტილი** გულისხმობს ბავშვთან ურთიერთობას, როცა მას აძლევენ ყველაფრის უფლებას, უსრულუბენ ყველა კაპრიზს და უშვებენ თავის ნებაზე, რაც ძალზე ხელისშემშლელი ფაქტორი ხდება სოციალურად სრულყოფილი პიროვნების ჩამოყალიბების პროცესში. ასეთი ბავშვისაგან ვითარდება ეგოისტი, რომელსაც არ შეუძლია ნორმალური ურთიერთობა დაამყაროს სხვა ადამიანებთან. ასეთი ბავშვი კონფლიქტური და ძულადღასაზრდელია. ასეთი ოჯახიდან გამოსული ბავშვი სკოლაში ვერ ასერხებს თანატოლებთან ნორმალურ ურთიერთობებს, რადგანაც მას არ შეუძლია დათმობა და საკუთარი სურვილების საერთო მიზნებისათვის დაქვემდებარება. ესაა ჩამოყალიბებული ე.წ. სოციალური ეგოცენტრიზმი.

3) **მიკრომეურვეობა**. ეს სტილი ლიბერალური ხელმძღვანელობის ერთ-ერთი ვარიანტია, რომლის დროსაც ბავშვის დამოუკიდებლობა თითქმის დაკარგულია. მას ოჯახში მბატონებული მდგომარეობა უკავია და ყველა ცდილობს ყველაფერს მის მაგივრად გააკეთონ. ასეთი ბავშვიდან იზრდებიან ინფანტილები, ნერვოტულები და საკუთარ თავში დაურწმუნებლები. ასეთი ინფანტილიზმი და სხვაზე დამოკიდებულების განცდა მას დიდ დაბრკოლებებს უქმნის სკოლაში თანატოლებთან და მასწავლებლებთან ურთიერთობაში. ასეთ ბავშვს სხვები ადვილად იმორჩილებენ.

4) **ღირსუფლებით დამოკიდებულების სტილი** ამ დროს ბავშვისადმი სიყვარულს გამოხატავენ ყოველი დამოკიდებულების დამყარებით. მშობლები ბავშვიან თამაშობენ, რთავენ მას საქმეში და საუბრობენ მასთან საინტერესო საკითხებზე. ასეთ ოჯახში იზრდება სრულყოფილი ბავშვი, რომელმაც იცის სხვისი სურვილების გათვალისწინების აუცილებლობა. ასეთი ბავშვი სკოლაში თანატოლებთან ურთიერთობის პროცესში ავლენს ინციპატივას, დამოუკიდებლობას. მასთან ყველა ცდილობს ურთიერთობას, იგი დისციპლინიანია.

5) **განკერძოებული სტილი** გულისხმობს ბავშვის პიროვნებისადმი ინდივიდუალურ, გულგრილ დამოკიდებულებას. ასეთ ოჯახში უფროსები „ვერ ამჩნევენ“ ბავშვებს და მათთან თითქმის არ ამყარებენ ურთიერთობებს. ასეთი ბავშვები თავის თავს განიცდიან მარტოსულებად; მშობლების მიერ ბავშვის ცხოვრებისადმი დაუინტერესებლობა ბადაბს გარკვენილებულ დამოკიდებულებას ან აგრესიას ადამიანებისადმი. სკოლაში თანატოლებთან ურთიერთობებში ასეთ

ბავშვებს მრავალი პრობლემა ექმნებათ.

სოციალური ურთიერთობების განსხვავებული სტილები სერიოზულ ზეგავლენას ახდენს ბავშვის პიროვნების ფორმირებაზე. სერიოზული სოციალური პრობლემა ბავშვის აგრესიული ქცევები ოჯახის წევრებისადმი. მშობლებისადმი აგრესიული დამოკიდებულება (ფარული და ღია აგრესია) უმეტესწილად გარდამავალი და ჭაბუკობის ასაკის პრობლემაა. მაგრამ იგი ჩასახვას ადრე იწყებს და უმცროს სასკოლო ასაკში გარკვეული სპეციფიკითაა გამოირჩევა. ამ ასაკში სისასტიკის გამოვლენის მიზეზი ბევრია. ეს შეიძლება იყოს მშობლების ფსიქოლოგიური გაუწონასწორებლობა, მათი უკმაყოფილობა ცხოვრებით, სამსახურით და მუდმივი წუწუნით ამის შესახებ, ძველდებებს შორის დამოკიდებულებით, დალატით, ოჯახში აყალ-მყალთ, ბავშვის ფიზიკური დასჯით და სხვ.

თავისებურია უმცროსკლასელის მასწავლებელთან ურთიერთობის სფეროც. ბავშვის ქცევას მნიშვნელოვანწილად აპირობებს მასწავლებელთან მისი ემოციური დამოკიდებულება. მასწავლებელსა და უმცროსკლასელს (განსაკუთრებით პირველკლასელს) შორის მყარდება მჭიდრო ემოციური ურთიერთობა. უმცროსკლასელს აქვს დიდი მითხოვნილება უფროსებისადმი დადებითი ემოციური დამოკიდებულებისა და ასეთ ცენტრალურ ფიგურას წარმოადგენს მასწავლებელი. მასწავლებლები ბავშვების მიმართ, ძირითადად, ავლენენ ურთიერთობის ორ ტიპს: იმპერატიულს და დემოკრატიულს.

ურთიერთობის იმპერატიული სტილის დროს მოითხოვება უსიტყვო მორჩილება. ამ დროს მასწავლებისათვის მთავარია დისციპლინის დამყარება, რაც ფაქტობრივად მოსწავლეებზე ფსიქოლოგიურ ზეწოლას წარმოადგენს. ესაა, ერთგვარი ემოციური სიცივე. ასეთ მასწავლებელს კლასში დისციპლინა ყოველთვის აქვს დამყარებული, მაგარამ ბავშვებში იგი იწვევს დაძაბულობას, სტრესს, შფოთვისას. ასეთი სტილი ახშობს ყოველგვარ ინიციატივას და დამოუკიდებლად მიზნის მიღწევის მოტივაციას. ბავშვებს ასეთი მასწავლებლის ემინათ. ასეთი ტიპის მასწავლებელთან მოსწავლის ურთიერთობა იძულებით ხასიათს ატარებს.

მასწავლებლის დემოკრატიული სტილი გულისხმობს თანამშრომლობას, მოსწავლეთა აქტიურ პოზიციას, მეგობრობას და დადებით ემოციურ დამოკიდებულებებს. ასეთი მასწავლებელი ხელს უწყობს ბავშვის აქტივობას, ინიციატივის და დამოუკიდებლობის განვითარებას. ბავშვებს ასეთი მასწავლებელი უყვართ.

უმცროსკლასელთა სოციალური აქტივობის გამომწვევის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფორმა მეგობრული ურთიერთობანია. ნამდვილი, ინტიმური მეგობრობის არსი უმცროს სასკოლო ასაკში მიუწვდომელია, მაგრამ თანატოლთა სიმპატიებზე დამყარებული ურთიერთობების სპეციფიკური ფორმები მათთვის მოსწავლეთა და იგი პიროვნების განვითარების განსაზღვრული დონის მაჩვენებელია.

ამერიკელმა მკვლევარმა სელმანმა ჩამოაყალიბა საშუალო ბავშვობაში (6-12წ.) მეგობრობის განვითარების ოთხი სტადია. (მასალა მოტანილია ვიგნიდან Г.Крайг. Психология развития. 2000 г.)

1) 6-7 წლის ასაკში მეგობრობა დამყარებულია ფიზიკურ ან გეოგრაფიულ

ფაქტორებზე. ამ ასაკის ბავშვები ეგოცენტრულები არიან და არ შეუძლიათ სხვების პოზიციას სრულყოფილი გაცნობიერება. მათთვის მეგობარი არის თამაშის პარტნორი, ერთ სადარბაზოში მცხოვრები ან სპორტულ სექციაში გაცნობილი თანატოლი.

2) 7-9 წლის ასაკში მეგობრობა უკვე ეფუძნება ურთიერთგაგების იდეას და სხვების ვრძობებს გაცების შესაძლებლობას. ახლა მეგობრობის საფუძველი ხდება სოციალური ქმედებებიც.

3) 9-11 წლის ასაკში მეგობრობა ეფუძნება ნამდვილ თანასწორობას. ამ ასაკის ბავშვის აზრით მეგობრები არიან ადამიანები, რომლებიც ერთმანეთს ეხმარებიან. ამ სტადიაზე ჩნდება პასუხისმგებლობისა და მოვალეობის წარმოდგენებიც.

4) 11-12 წლის ასაკში მეგობრობა ღებულობს შედარებით მყარი ურთიერთობის ფორმას, რომელიც დამყარებულია ურთიერთნდობის ფაქტორზე. უნდა აღინიშნოს, რომ მეგობრობის ეს ფორმა ამ ასაკში მეტად იშვიათია.

ჩვენ მიგვაჩნია, რომ სელმანის, კრაივის და სხვა მკვლევართა მოსაზრებები საშუალო ბავშვობის ასაკში მეგობრული ურთიერთობების შესახებ, გადაჭარბებული და გაზვიადებულია. მეგობრობის ფენომენის ასეთი მარტივი გაგება არ შეესაბამება მის ფსიქოლოგიურ არსს. ნამდვილი ფსიქოლოგიური, ინტიმური მეგობრობა გაცილებით რთული ფენომენია და მისი არსი უმცროს სასკოლო ასაკში არაა მისაწვდომი. ნამდვილი მეგობრობა იწყება უფროს მოზარდებთან (ამის შესახებ ქვემოთ).

უმცროს სასკოლო ასაკში ნათლად ვლინდება მოსწავლეთა მორალურ-ფსიქოლოგიური განვითარების ტენდენციები. ბავშვის მორალური განვითარება სკოლაში შესვლამდე იწყება, მაგრამ მორალური ნორმებისა და მოთხოვნის დონის შესრულების აუცილებლობის წინაშე იგი სკოლაში დგება. ამ ასაკში საფუძველი ეყრება მორალურ ქცევებს, ხდება მორალური წესებისა და ნორმების შეთვისება, ჩამოყალიბება იწყება პიროვნების საზოგადოებრივი მიმართულობა. პირველიდან მესამე კლასამდე მოსწავლეთა მორალური მსჯელობები ძალიან მდიდრდება, უფრო ნათელი და განსაზღვრული ხდება. პირველკლასელთა მორალური მსჯელობები ძირითადად საკუთარ ცხოვრებისეულ გამოცდილებასა და უფროსების კონკრეტულ მითითებებზეა დამყარებული. მეორე და მესამე კლასებში კი ამას სხვა ადამიანთა გამოცდილების ანალიზის უნარიც ემატება, რაც მორალურ ქცევებშიც აისახება. თუ პირველი და მეორეკლასელები დადებით მორალურ საქციელს მასწავლებლის მითითებით ასრულებენ, მესამე კლასელებს ასეთი საქციელის ჩადენა საკუთარი ინიციატივითაც შეუძლიათ.

მოსწავლეთა ზნეობრივი ქცევის ფორმირება ზნეობრივი მოტივების განვითარებისათვის სპეციალური მუშაობის ჩატარების გზით შეიძლება. ამ მიმართულებით ვარჯიშის დროს მოტივები სტერეოტიპულ და მუდმივ ხასიათს ღებულობენ. უმცროსკლასელთა პიროვნების ისეთი მხარეების აღზრდის საქმეში, როგორცაა ორგანიზებულობა, სიბეჯითე, სიკეთე და სხვა, ბავშვისათვის ნათელი უნდა იყოს არა მხოლოდ შესასრულებელი მოქმედების მიზანი, არამედ

ისიც, თუ რას ემსახურება ეს მიზანი. ბავშვების ზნეობრივი ვარჯიში დიდ ეფექტს მაშინ იძლევა, როცა მასწავლებელი ბავშვებში მიზნის მიღწევის აქტიურ პირად სწავფავს იწვევს. თუ ეს მასწავლება აქტიური არაა, მაშინ იძულებითი ვარჯიში ზნეობრივ მოტივებს ჩვევად ვერ გადააქცევს. ამ ასაკის ბავშვებისათვის ზნეობრივი მიზნების დასახვა რთული და ძნელი საქმეა. მასწავლებლის მთელი სელოვნება ამ მიმართულებით მუშაობაში იმაში მდგომარეობს, რომ მან ამ მიზნების ქვეელემენტად დანაწევრება, ხოლო ნაწილების გაცნობიერების შემდეგ მათი დანაწილება შეეძლოს.

ჟ. პიაჟეს მიხედვით მორალური არის ინდივიდის მიერ საზოგადოებრივი ნორმებისადმი პატივისცემა და სამართლიანობის გრძნობა. ბავშვებში მორალური გრძნობა აღმოცენდება განვითარებადი ინტელექტისა და სოციალური გამოცდილების თანდათანობითი გაფართოების ურთიერთობის საფუძველზე. ჟ. პიაჟეს აზრით მორალური გრძნობის განვითარება გაივლის ორ სტადიას:

1) 4-6 წლის ასაკში ბავშვები თვლიან, რომ ქცევის ნორმები უნდა იქნას დაცული, რადგანაც ესაა არსებობის რეალური ურღვევი პირობა. საქციელის ზნეობრიობა ფასდება მისი შედეგებით. დამნაშავეა ის, ვინც მოიტანა მეტი ზიანი. მაგალითად, ბავშვი თვლის იმას უფრო დამნაშავედ, რომელმაც უცბებლად შემსთვევით გატეხა თორმეტი თეფში, ვიდრე იმას, რომელმაც შეგნებულად გატეხა ორი თეფში.

2) 7 წლის ასაკში ბავშვები აღწევენ ზნეობრივი რელატივიზმის სტადიას, ახლა ისინი ხვდებიან, რომ ქცევის წესები შექმნილია ადამიანების მიერ ურთიერთშთანხმების საფუძველზე, რომელთა შეცვლა, ასევე ურთიერთშთანხმებითაა შესაძლებელი. აქედან გამომდინარე ბავშვები აცნობიერებენ, რომ არაფერი არ არსებობს აბსოლუტურად სწორი ან აბსოლუტურად არასწორი და, რომ საქციელის ზნეობრიობა განისაზღვრება, უპირველეს ყოვლისა, არა შედეგებით, არამედ ზრახვებით.

მეტად საინტერესოა, აგრეთვე, ლ. კოლბერგის საშუალო ასაკის ბავშვის მორალური განვითარების სტადიებიც. მიუხედავად მრავალი კრიტიკული შენიშვნისა, ეს შეხედულება დასავლეთის ქვეყნებში დღესაც პოპულარულია. ლ. კოლბერგი თვლის, რომ არსებობს მორალურ მსჯელობათა სამი დონე, რომელიც თავის მხრივ იყოფა ექვს სტადიად.

I წინარეკონვენციონალური დონე (დაფუძნებული წახალისებასა და სასჯელზე)

1) პირველი სტადია. სასჯელისაგან თავის არიდების ორიენტაცია და დაჯერება. უნდა დაემორჩილო კანონებს, რათა თავიდან აიცილო სასჯელი.

2) მეორე სტადია. გულუბრყვილო ინსტრუმენტალური ჰედონიზმი. წესებს უნდა დაემორჩილო ჯილდოს მისაღებად ან პირადი გამორჩენისათვის.

II კონვენციონალური დონე (დაფუძნებული სოციალური კონფორმულობაზე)

3) მესამე სტადია — ქცევის მოწონება სხვა ადამიანების მიერ. წესებს იმიტომ უნდა დაემორჩილო, რომ ერიდო სხვა ადამიანთა მიერ არმოწონებასა და კრიტიკას.

4) მეოთხე სტადია. ძალაუფლებისა და კანონის ხელისშემწყობი მორალური წესებს იმიტომ უნდა დაემორჩილო, რომ არ დაიმსახურო საყვედური

ხელისუფლებისაგან და არ აღმოვიცენდეს დანაშაულის განცდა.

III ჰისტორიკონციონალური ღონე (დამყარებული მორალურ პრინციპებზე)

5) მეხუთე სტადია. საზოგადოებრივი და დემოკრატიულად მიღებული კანონებისა და წესების მორალი. მოცემული ქვეყნის კანონები უნდა დაიცვა საყოველთაო კეთილდღეობის მისაღწევად.

6) მეექვსე სტადია. თავისუფალ სინდისზე ორიენტირებული მორალი. უნდა დაიცვა საკაცობრიო უნივერსალური ეთიკური პრინციპები, სამწუსხაროა, რომ ღ. კოლბერკი მორალური განვითარების ღონეებსა და სტადიებს შორის არ აკეთებს ასაკობრივ დიფერენციაციას. მეტად საეჭვოდ გვეჩვენება, აგრეთვე, ბოლო ორი სტადიის მიღწევის შესაძლებლობაც საშუალო ბავშვობის ასაკში.

უმცროსკლასელთა ზნეობრივი თვისებების ფორმირების საქმეში მხოლოდ პოტივთა აღზრდა არაა საკმარისი. ზნეობრივი ქცევის ფორმირება მოსწავლეებში ერთიანი სისტემის შექმნას მაიხიზოს, სადაც მორალური ცოდნა, მიმართულებები და მოქმედებები იქნება ჩართული. თუ მასწავლებელი და აღმზრდელი ამ ერთიანი კომპლექსის ცალკეული რგოლის ერთდროულად ფორმირებაზე არ მუშაობს, მაშინ ის შეცდომებს თავს ვერ დააღწევს. ასეთ შემთხვევაში ცოდნა იმისა, თუ ყინ უნდა იწოდებოდეს გმირად, მაიაცად, პატიოსნად, ზარმაცად, სამართლიანად, მშობრად, უსამართლოდ – ფორმალური ცოდნის ღონეზე რჩება. ყოველივე ეს თავს იყრის საერთო პრობლემაში, რომელსაც სიტყვასა და საქმეს შორის განსკლავ ეწოდება და რომელიც მოსწავლის პიროვნების აღზრდილობის ერთ-ერთ ძირითად, უშუალო კრიტერიუმს წარმოადგენს. ამ უარყოფით ზნეობრივ მოვლენას უფროსების ყურადღება თავიდანვე უნდა მიექცეს.

ზნეობრივი ცნებების ერთ-ერთი თავისებურება ისაა, რომ ეს ცნებები შეფასების, ამასთანავე ალტერნატიულისაც, მომენტს შეიცავენ. კეთილი, პატიოსანი, გაბედული, ბეჯითი – კარგი, ზოლო ზარმაცი, მატყუარა, უსამართლო – ცუდი. ამიტომ ზნეობრივი ცნებების დაუფლება მხოლოდ შემეცნებითი აქტიუობით არ ამოიწურება. არაა საკმარისი ბავშვმა იცოდეს რა არის ტყუილი, სიზარმაცე, სიკეთე, ბოროტება და ა.შ. არამედ საჭიროა შესაბამისი თვისებები. მოსწავლეებში ადექვატურ ემოციურ განცდებსა და შეფასებებს იწვევდეს.

პიროვნების ჩამოყალიბება მთლიანობაში და არა ნაწილ-ნაწილ წარმოებს. უმცროსკლასელთა პიროვნება გარესამყაროსთან აქტიური ურთიერთობაში ვითარდება, თითოეული პიროვნების თვისებები აქტიური მოქმედების სხვადასხვა ფორმებში ყალიბდება. პიროვნების ინდივიდუალური თვისებების ერთობლიობა, რომელიც გარესამყაროსთან ტიპურ დამოკიდებულებაში გამოიხატება, პიროვნების ინდივიდუალურ თავისებურებას, მის ხასიათს შეადგენს. ხასიათი პიროვნების ყოველგვარ ქცევას შესაბამის ინდივიდუალურ დაღს ასევე. ხასიათის საფუძველია პიროვნების მორალური მიმართულება, მისი ზნეობრივი მსოფლმხედველობა.

უმცროს სასკოლო ასაკში ხასიათის ჩამოყალიბება მხოლოდ იწყება. ამ ასაკის ბავშვის ხასიათის თვისებები არაა მდგრადი და გამოკვეთილი. მოსწავლეთა მიერ ხასიათის თვისებების გამოვლენა წინააღმდეგობებით ხასითდება. სახლში ბავშვი შეიძლება ჭირვეული და თავნება იყოს, სკოლაში კი – დისციპლინიანი

და ბეჯითი, ბებიას მიმართ უხეში და მკაცრი, ხოლო ცხოველების მიმართ — ფაქიზი და ალერსიანი. უმცროსკლასელთა ხასიათი იმპულსურია, მყისთანადი მოქმედებისა და მოქმედების მოფიქრება და აწონ-დაწონვა არ ხდება. ამ მოვლენის მიზეზი ნებელობითი რეგულაციის სისუსტეა.

უმცროსკლასელთა ხასიათის გავრცელებული ნაკლია კაპრიზულობა და სიჯიუტე, რომლის ძირითადი მიზეზი არასრულყოფილი ოჯახური აღზრდაა. ბავშვი ოჯახში მიჩვეულა, რომ მისი ყველა სურვილი და მოთხოვნა კმაყოფილდება. ხასიათის აღნიშნული უარყოფითი თვისებები ბავშვის თავისებური პროტესტია იმ მოთხოვნებზე, რომელსაც მას სკოლა უყენებს. ამ ასაკის ბავშვის ხასიათის მნიშვნელოვანი თავისებურებაა აგრეთვე მიმბაძველობა. ბავშვი ცდილობს უფროსებსა და ზოგიერთ თანატოლს ყველაფერში მიბაძოს. ხასიათის ეს თვისება ბავშვის დადებით მაგალითებზე აღზრდის საშუალებას იძლევა, მაგრამ არის საშიშრობაც, — უმცროსკლასელი არა მარტო დადებით ქცევებს ბაძავს. შესაბამის სასწავლო-სააღმზრდელო ღონისძიებათა შედეგად მესამე კლასელებს უვითარებათ შრიმის მოყვარეობა, სიბეჯითე, დისციპლინა, აკურატულობა და მოვალეობის გრძნობა. ხასიათის აღზრდა, უმცროსკლასელთა მოვალეობის აღზრდის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მომენტია.

ხასიათის დინამიურ მხარეს წარმოადგენს ტემპერამენტი, რომელიც თავის მხრივ უმაღლესი ნერვული მოქმედების თავისებურებებით განისაზღვრება. ესაა ნერვულ პროცესთა ძალა, გაწონასწორებულობა და ძერადობა. თითოეული ამ ნიშნის თავისებური გამოსატულება და განსხვავებული ხარისხებით შერწყმა ყოველი ბავშვის ტემპერამენტის ინდივიდუალურ თავისებურებას შეადგენს. უმცროს სასკოლო ასაკში ტემპერამენტის ოთხივე ტიპი ვლინდება. სწორი აღზრდის პირობებში შესაძლებელია ტემპერამენტის ზოგიერთი უარყოფითი გამოვლენის გამოსწორება: ქოლერიკებს უმუშავებათა თავშეკავება, ფლეგმატიკებს — აქტიურობა და სისწრაფე. სანგვინიკებს — მოთმინება და მუყაითობა, მელანქოლიკებს — გულღიაობა და საკუთარ თავში დარწმუნებულობა. ნებისყოფისა და ხასიათის აღზრდის შესაძლებლობა ამ ასაკში საშუალებას იძლევა ბავშვებს შეძლებისდაგვარად საკუთარი ტემპერამენტის მართვის უნარიც გამოუშუშაოთ.

უმცროს სასკოლო ასაკში აქტიურად ვითარდება მოსწავლეთა ინტერესებიც. ძირითადია შემეცნებითი ინტერესები. თუ პირველ და მეორეკლასელებს უმეტესად იზოლირებული, ცალკეული ფაქტები აინტერესებთ, შემდგომ კლასებში კი ამ მიმართებით უკვე ფაქტებისა და მოვლენათა მიზეზები და ურთიერთკავშირი გამოდის წინა პლანზე. ეს ინტერესები მათ შეკითხვებშიც ვლინდება: „საიდან ქრის ქარი“, „რატომ არ ვარდებიან ვარსკვლავები და თვითმფრინავები“, „რატომ კვდება ადამიანი“, „როდის და რატომ გადაშენდნენ დინოზავრები“ და ა.შ.

უმცროსკლასელთა პიროვნების განვითარების მნიშვნელოვანი მაჩვენებელია თვითცნობიერება და თვითშეფასება. თვითცნობიერება არის საკუთარი „მე“-ს ცნობიერება. ხოლო თვითშეფასება თვითცნობიერების ძირითადი კომპონენტია. თვითშეფასება მოსწავლეთა მირ საკუთარი ძალებისა და შესაძლებლობების შეფასებას და საკუთარი თავისადმი კრტიტიკულ მიდგომას გულისხმობს.

თვითშეფასება ემყარება თვითშეფასებას და ამ გზით საკუთარი თავის შესახებ მაპოვებულ ცოდნას. თვითშეფასება არის პრეტენზიის დონის საფუძველი. იგი პიროვნების ფორმირების მნიშვნელოვანი ფაქტორია., თვითშეფასება ფსიქიკის რთული წარმარაქსაა, რომელით თვითცნობიერების პროცესებს განმარტავს მუშაობის საფუძველზე აღმოცენდება. იგი გაივლის განსხვავებულ ეტაპებს და განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე იმყოფება, ამიტომ თვითშეფასება მუდმივად იცვლება და სრულყოფილი ხდება.

თვითშეფასება საკუთარი თავის, მოქმედებების, კოლექტივში მდგომარეობის, კოლექტივის წევრებთან ურთიერთობის და საკუთარ შესაძლებლობა შეფასებას გულისხმობს. თვითშეფასების განვითარების დონეზე დამოკიდებული პიროვნების აქტიუობა, მისი მონაწილეობა კოლექტივის მოქმედებაში და მისწრაფება თვითაღზრდაში. გარეშემყოფთა შეფასება უმცროსკლასელთა თვითშეფასების განმსაზღვრელია. ამიტომ საკლასო კოლექტივის აზრს ბავშვის პიროვნების განვითარებაში უდიდესი მნიშვნელობა აქვს. თვითშეფასება უფრო რთული ფენომენია, ვიდრე სხვების შეფასება. იგი შეფასებაზე უფრო ვიან ვითარდება.

თვითცნობიერება და თვითშეფასება ბავშვს უცებ არ ეწყება. ამ რთული ფენომენის ცალკეული კომპონენტები თანდათანობით ყალიბდება, გამოყოფენ თვითცნობიერების ოთხ მთავარ კომპონენტს, როგორც მისი განვითარების ფაზებს:

ა) იგივეობის ცნობიერება, რომლის ჩანასახი ჯერ კიდევ თერთმეტი თვის ასაკიდან იწყება, როცა ბავშვის საკუთარი სხეულისაგან მოძღინარე შეგრძნებების გარესამყაროს შეგრძნებებიდან განსხვავებას იწყებს;

ბ) „მე“-ს ცნობიერება, როგორც აქტიური საწყისი და ქცევის სუბიექტი, რომელიც ვითარდება ორი-სამი წლის ასაკში, როცა ბავშვი იწყებს პირის ნაცვალსახელების ათვისებას და აღმოცენდება ბავშვური ნეგატივიზმის პირველი ფაზა, რომელიც გამოიხატება ფორმულით „მე თვითონ“;

გ) საკუთარი ფსიქიკური თვისებების ცნობიერება, რომელიც თვითდაკვირვების მონაცემების განზოგადების გზით მიმდინარეობს და ამიტომ სათანადოდ განვითარებულ აბსტრაქტულ აზროვნებას მოითხოვს;

დ) სოციალურ-ზნობრივი თვითცნობიერება, რომლის უნარიც გარდამავალ ასაკში და ჭაბუკებთან ცხოვრებისეული გამოცდილების საფუძველზე ყალიბდება. პირველკლასელის თვითშეფასების თავისებურება ისაა, რომ თვითშეფასება ქცევის ერთ სახეობაში განსხვავებულია ქცევის სხვა სახეობის თვითშეფასებისაგან. ხატვაში შეიძლება მან საკუთარი თავი სწორად შეაფასოს. მაგრამ წერა-კითხვის პროცესში – გადააფასოს. პირველკლასელები უპირველეს ყოვლისა აცნობიერებენ და აფასებენ იმ ქცევის ნიშნებსა და თავისებურებებს, რომლებიც უფროსების მიერ ხშირად ფასდება. აღმოჩნდა, რომ ის ექვსწლიანები, რომლებიც სკოლაში სწავლობდნენ, ადექვატურად აფასებდნენ სასწავლო წარმატებებს, რომელსაც მასწავლებელი დიდ ყურადღებას უთმობდა. ხოლო ის ექვსწლიანები, რომლებიც სკოლაში არ დადიოდნენ, საკუთარ თავს უფრო ადექვატურად სათანადო სიტუაციაში აფასებდნენ.

ექვსი-შვიდი წლის ასაკში ბავშვი საკუთარი განცდების განზოგადების მაღალ

დონეს აღწევს, რის საფუძველზედაც ვითარდება მისი რეგულატორული ფუნქცია როგორც საკუთარ ქვეყნებში, ასევე სხვებთან ურთიერთობაშიც. ამ ასაკში თვით ქცევის რეგულაცია ხდება გაცნობიერების საგანი, რომელიც დიდ მიღწევად უნდა ჩაითვალოს. საკუთარ ფსიქო-ფიზიკურ და ინტელექტუალურ შესაძლებლობებზე დაყრდნობით ბავშვი ისახავს მიზნებს და მისი მიღწევის საშუალებებსაც პოულობს. ამ ასაკში მოქმედების დაგეგმვის ჩანასახოვანი ფორმებიც ჩნდება, მოქმედება სრულდება შინაგან კლანში, თავისთვის. ამ მოქმედების განხორციელება გულისხმობს საკუთარი აზრებისა და შეხედულებების „სხვისი თვალით“ შეფასებას. ეს უნარი საფუძველად ედება რეფლექსიას. საკუთარ შესაძლებლობათა გაცნობიერებაზე დამყარებული ნებისმიერი ქცევის უნარი, რომელშიც სააზროვნო მუშაობის განსხვავებული ფორმებია ჩართული, ამ ასაკის ბავშვის თვითცნობიერების რეგულატორული ფუნქციის სრულყოფის მარკენებლად გვევლინება.

სასკოლო ასაკის დასაწყისში საკუთარი „მე“ ბავშვის ცნობიერებისათვის გაუნაწევრებელი, მთლიანი მდგომარეობაა, რომელიც მისთვის მხოლოდ შეფასების საგანს წარმოადგენს. ამ ასაკის ბავშვი თავისი ყოველდღიური აქტივობის სუბიექტად წარმოდგება და შეფასებას ექვემდებარება. შეფასების კრიტერიუმად კი გამოყენებულია ბავშვის ქცევის მიმართ სკოლისა და ოჯახის მიერ წაყენებულ მოთხოვნათა შესატყვისობა – შეუსატყვისობა. ამასთანავე ხშირად ეს შეფასება მოკლებულია ობიექტურ საფუძველს და ბავშვის სურვილებით და უფროსების უშუალო შთაგონებებითაა განპირობებული.

ბავშვის თვითცნობიერების განვითარება მოვლენათა კატეგორიზაციის უნარს გულისხმობს. ეს კარგად ჩანს ბავშვის ცნობიერებაში სექსობრივი მიკუთვნებულობის შესახებ წარმოდგენის გაჩენით, წლინახევრის ბავშვმა იცის, იგი გოგოა თუ ბიჭი, მაგრამ ეს რას ნიშნავს ვერ ვერ აცნობიერებს. სამი წლის ასაკში ბავშვი საკუთარი თავისა და სხვების იდენტიფიკაციას ახდენს განსაზღვრული სექსობრივი კატეგორიებით, მაგრამ ამ დაყოფის ნიშნები შეიძლება შემთხვევითი (მაგალითად, ტანსაცმელი) იყოს. ექვსი-შვიდი წლის ასაკში ბავშვი ითვისებს სქესის ცნებას, აცნობიერებს სექსობრივი მიკუთვნებულობის შეუქცევადობას და ამ სპეციფიკის გათვალისწინებით ქცევის შეგნებულ რეგულაციას იწყებს. ამის ანალოგიურად უფრო გვიან თვითცნობიერების სხვა ასპექტებიც (მაგალითად, ეროვნული მიკუთვნებულობა) ყალიბდება.

თვითშეფასება შეიძლება იყოს ადეკვატური და არაადეკვატური, ე.ი. მოსწავლეთა რეალურ შესაძლებლობათა სწორად ან არასწორად ამსახავი. თვითშეფასების ხასიათთან დაკავშირებით მოსწავლეს საკუთარი თავისადმი ადეკვატური ან არაადეკვატური დამოკიდებულება უეითარდება. არაადეკვატური შეფასების დროს ხშირია წარუმატებლობა და კონფლიქტები, ირღვევა მათი პიროვნების ჰარმონიულობა, თვითშეფასების ხასიათი აგრეთვე პიროვნების ზოგიერთი თვისების ფორმირებასაც განსაზღვრავს. ადეკვატური თვითშეფასება ხელს უწყობს მოსწავლეთა საკუთარ ძალებში დარწმუნებულობის, თვითკრიტიკულობის, მიზანსწრაფულობის, მომთხოვნებლობის, ხოლო არაადეკვატური – დაურწმუნებლობის ან ზედმეტად დარწმუნებულობის, უკრიტიკობის და ა.შ.

განვითარებს.

საკუთარი თავისადმი სრული ადექვატური დამოკიდებულება თვითშეფასების განვითარების უმაღლესი სტადიაა და იგი ზრდადამთავრებულ ადამიანებთან მაღლდება. თვითცნობიერებისა და თვითშეფასების განვითარების ასაკობრივი დინამიკის გათვალისწინება სასწავლო-სააღმზრდელო პროცესში აუცილებელია.

უმცროსკლასელთა თვითშემეცნება ხორციელდება არა თამაშში, არამედ სასწავლო ქცევაში, რომელიც მიზანმიმართული და ნებისმიერი ქცევაა. უცროსკლასელები საკუთარ თავშიც მეტ თვისებებს ამჩვენენ, ვიდრე სკოლაშედეგები, უმცროს სასკოლო ასაკში საკუთარ თავზე შეხედულებების თვასაზრისით გამოყოფენ სამ ჯგუფს:

პირველ ჯგუფს მიეკუთვნებიან ის მოსწავლეები, რომელთა შეხედულება საკუთარ თავზე ადექვატური და მყარია. წარმოდგენის შინაარსში პიროვნების რთული და განზოგადებული თვისებები შედის. ამ ჯგუფის ბავშვებს საკუთარი ქცევის ანალიზი, მისი მოტივის გამოყოფა და საკუთარ თავზე ფიქრი შეუძლიათ. ეს ბავშვები უმეტესად საკუთარი ცოდნის საფუძველზე ახორციელებენ ქცევებს, ვიდრე უფროსების შეფასებით.

მეორე ჯგუფში შედიან ის მოსწავლეები, რომელთა წარმოდგენები თავის თავზე არაადექვატური და არამყარია. მათ არა აქვთ საკუთარ თავში არსებითი თვისებების დანახვისა და სამყაროს ანალიზის უნარი, თუმცა ზოგიერთ სიტუაციაში მათ საკუთარი თავის ადექვატური შეფასებაც შეუძლიათ.

მესამე ჯგუფის მოსწავლეთათვის დასასაიათებელია ის, რომ მათი წარმოდგენები საკუთარი თავის შესახებ უფროსების მიერაა მოცემული. მათ არა აქვთ საკუთარ თავში ჩახედვის მისწრაფება და მათი თვითშეფასებაც არაადექვატურია.

უმცროსკლასელთა თვითშეფასება კლასიდან კლასში იზრდება. მათ ახასიათებთ თვითშეფასების ყველა ფორმა – მყარი ადექვატური, მყარი აწეული, მყარი დაქვეითებული, უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ასაკში მყარი

დაქვეითებული თვითშეფასება ძალზე იშვიათი მოვლენაა.

ადექვატური თვითშეფასების ბავშვები საზრიანები არიან. აქვთ იუმორის გრძნობა. კარგ ურთიერთობაში არიან უფროსებთან და თანატოლებთან, თავიანთ ნამუშევარში დამოუკიდებლად პოულობენ შეცდომებს, ირჩევენ თავიანთ შესაძლებლობათა შესატყვის ამოცანებს. ისინი აქტიურები არიან. აქვთ მიზნის მიღწევის მოთხოვნილება, დარწმუნებულნი არიან, რომ დამოუკიდებლად, საკუთარი ძალებით მიღწევენ წარმატებებს.

არაადექვატური, დაქვეითებული თვითშეფასება ქცევებსა და პიროვნულ თვითშეფასებებში ვლინდება. თუ ასეთ მოსწავლეებს დაავალბებთ შემომამოწმონ თავიანთი ნამუშევარი და იპოვონ შეცდომები, ისინი დამოუკიდებლად ამ დავალებას ვერ ასრულებენ, ხოლო მასწავლებლის დახმარებით კი ასერხებენ. ასეთი თვითშეფასების ბავშვები ადვილ ამოცანებს ირჩევენ.

აწეული თვითშეფასების მოსწავლეები გადააფასებენ ხოლმე საკუთარ ძალებსა და შესაძლებლობებს, პიროვნულ თვისებებს. ისინი ირჩევენ ისეთ ამოცანებს, რომელთა გადაჭრა მათ ამკარად არ შეუძლიათ. ისინი დიდი ხალისით არ

იქებენ საკუთარ თავს, მაგრამ სიამოვნებით აკრიტიკებენ სხვებს.

ადექტატური თვითშეფასების ჩამოყალიბებაში დიდი გავლენა აქვს სწავლის პროცესს. სწავლის პროცესი, როგორც აღვნიშნეთ, ხელს უწყობს განყენებული, თეორიული აზროვნების ჩამოყალიბებას, რაც თავის მხრივ, აპირობებს ცნებითი აზროვნების ფორმირებას. ეს კი ავითარებს უმცროს მოსწავლეთა თვითდაკვირვების უნარს, რის შედეგადაც ბავშვი საკუთარ შინაგან სამყაროს აღმოაჩენს. სასწავლო ქცევა შეფასებითი ქცევაა და მნიშვნელოვანადაა დაკავშირებული თვითშეფასებასთან.

ციდნის შეფასების პროცესში მასწავლებელი აბავე დროს აფასებს მოსწავლეთა პიროვნებასაც და სხვებს შორის მათ ადგილსაც. ემყარებიან რა მასწავლებლის შეფასებებს, უმცროსკლასელები თვითონ ახდენენ თანაკლასელთა რანჟირებას ფრიადოსნებად, ძლიერებად, ოროსნებად, სუსტებად, ჩამორჩენილებად და ა.შ. ჩამორჩენილ მოსწავლეებს დაქვეითებული შეფასება აქვთ. მათ საკუთარ თავში დაურწმუნებლობა, შფოთვა, წუხილი და შიში უვითარდებათ.

უმცროს სასკოლო ასაკში ჩასახვას იწყებს საკუთარი თავისადმი პატივისცემის გრძნობა. თვითპატივისცემა ნიშნავს საკუთარი თავის დანახვას ისეთ ადამიანად, რომელსაც აქვს დადებითი ღირებულება და თვისებები. უმცროსკლასელის თვითპატივისცემა მნიშვნელოვანწილადაა დაკავშირებული აკადემიურ წარმატებებთან. ბავშვები, რომლებიც კარგად სწავლობენ, გამოირჩევიან უფრო მაღალი თვითშეფასებითა და თვითპატივისცემით.

მკვლევარები მიუთითებენ, რომ თვითშეფასების განვითარება არის ციკლური პროცესი, რაც იმას ნიშნავს, რომ ბავშვის წარმატებისა და წარუმატებლობის განცდა განსხვავებულ სიტუაციებში იწვევს თვითპატივისცემის აწევას ან დაქვეითებას. ამ თვალსაზრისით მეტად მნიშვნელოვანია უფროსების შექების როლი. მაგრამ არაა გამორიცხული, რომ ზედმეტმა შექებამ საქმე გააფუჭოს კიდევ.

უმცროს სასკოლო ასაკში თვითცნობიერების განვითარება ელინდება კრიტიკულობის, საკუთარი თავისადმი მომთხოვნელობის ჩამოყალიბებაში. პირველკლასელები დადებითად აფასებენ სასწავლო ქცევას, ხოლო წარუმატებლობას ობიექტურ გარემოებებს უკავშირებენ. მეორე და მესამე კლასელები თავის თავს უკვე კრიტიკულად უდგებიან, აფასებენ არა მხოლოდ კარგ, არამედ თავიანთ ცულ საქციელსაც.

უმცროსკლასელთა სასწავლო წარმატება დამოკიდებულია არა მხოლოდ მის გონებრივ ნიჭზე, უნარებსა და სწავლების მეთოდებზე, არამედ მათი პიროვნების თვისებებზეც, რომელთაგანაც თვითშეფასებასა და თვითკრიტიკულობას არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება. ეს თვისებები მოსწავლეთა თავიანთი ქცევის შედეგებისადმი დამოკიდებულებას განსაზღვრავენ.

დაშვებული შეცდომებისადმი და საკუთარი ნაკლისადმი ბავშვების დამოკიდებულება პიროვნების თვითშეფასების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მაჩვენებელია. ადექტატური თვითშეფასების ბავშვები, როგორც აღვნიშნეთ, საკუთარ შეცდომებს დამოუკიდებლად ასწორებენ. უმცროსკლასელთა თვითშეფასება

არა მარტო საკუთარ შესაძლებლობათა შეფასებაში, არამედ სხვების მიღწევათა შეფასებამაც კლინდება. აწეული თვითშეფასების ბავშვები კი ამხანაგების მიღწევებს გადააფასებენ ხოლმე.

საკუთარი თავის მიმართ უკრიტიკო ბავშვები კრიტიკულნი არიან სხვების მიმართ. პირველ ან მეორეკლასულ ფრიადოსანს რომ შესაფასებლად მიეცეთ თავისი და მისი ფრიადოსანი ამხანაგის იმავე ხარისხის ნამუშევარი, როგორც წესი, საკუთარ თავს იგი ფრიადს დაუსყამს ხოლო ამხანაგის ნამუშევარში ძალიან ბევრ შეცდომას აღმოაჩენს. მეორე კლასელებს მისცეს ჩვეულებრივი სასწავლო დავალება და კითხვს შეასრულებს თუ არა იგი ამ დავალებას და რა ნიშანზე. ამის შემდეგ მათ დაუსახელეს განსხვავებული აკადემიური მოსწრების სამი მოსწავლე და სთხოვეს ეპასუხათ რა ნიშანზე შეასრულებენ ისინი ამ ამოცანას. ფრიადოსანი მოსწავლეები საკუთარ თავზე ასე პასუხობენ: „შევასრულებ ხუთიანზე, მე ფრიადოსანი ვარ.“ „რატქმა უნდა ხუთიანზე შევასრულებ, ეს ადვილია,“ „შევასრულებ ხუთიანზე, მე სულ ხუთები მყავს.“

ფრიადოსნები სხვა ფრიადოსნებზე პასუხობენ: „ისიც შეძლებს კარგად შეასრულოს, მაგრამ ხანდახან უსუფთოდ წერს,“ „თუ მოინდობებს ისიც ოთხზე ან ხუთზე შეასრულებს,“ „შესძლებს ოთხზე ან ხუთზე, თუ ყურადღებით იქნება“.

ფრიადოსნები საშუალო მოსწავლის შესახებ: „არ ვიცი, კარგად ვერ წერს და კითხულობს, შეძლებს სამზე ან ოთხზე“, „შეასრულებს, ოღონთ სამზე“, „ვერ ვიტყვი, იგი ფრიადოსანი არაა“, „კუდად სწავლობს, ვერ ვიტყვი“.

ფრიადოსნები სუსტების შესახებ: „მაგის იმედი ნუ გექნება, ის ოროსანია“. „საერთოდ ვერ შეასრულებს, ყოველდღე ორებს იღებს“. ამრიგად მეორეკლასულ ფრიადოსნებს ახასიათებთ აწეული თვითშეფასება, არაფრიადოსნების მიმართ გულგრილი დამოკიდებულება.

მაღალი თვითშეფასების მოსწავლეები, როგორც აღვნიშნეთ, გამოირჩევიან აქტიურობით, წარმატების მიღწევის სწრაფვით (სწავლასა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაშიც), ინიციატივობით, დამოუკიდებლობით. ეს ბავშვები საკუთარ შესაძლებლობებს სწორად აფასებენ და დარწმუნებულნი არიან საკუთარი ძალებით წარმატების მოპოვებაში, არ ამყლავენებენ შფოთვის, წუხილს, მორცხვობას, ოპტიმიზტები არიან. ეს ოპტიმიზმი საკუთარი ძალების სწორ შეფასებაზე დაფუძნებული.

მაღალი თვითშეფასების ბავშვებისათვის ძირითადად დამახასიათებელია საკუთარ თავში დაურწმუნებლობა, პესიმიზმი, აწეული შფოთვა, შიში, მორცხვობა, უჭირთ სხვა ბავშვებთან მეგობრობა, ძალზე მგრძობიარენი არიან მასწავლებელთა მოწონების მიმართ, რაც თვითშეფასებას ძალიან ამაღლებს.

თვითშეფასებას ყოფენ ზოგადად და პარციალურად. პარციალური თვითშეფასება არის საკუთარ შესაძლებლობათა და მიღწევათა შეფასება კონკრეტულ სიტუაციაში, ხოლო ზოგადი – საკუთარი თავისადმი დამოკიდებულება სხვა ადამიანებთან შედარებით. უმცროსი სასკოლო ასაკის ბოლოს თვითშეფასების ორთავე სახე რამდენადმე კლებულობს. ვარაუდობენ, რომ ეს მდგომარეობა გამოწვეულია გარდამავალ ასაკში გადასვლის პერიოდის ბავშვის საკუთარი

თავისადმი დამოკიდებულების თავისებურებით. ცნობილია, რომ გარდამავალ ასაკში გადასვლის პერიოდში თვითშეფასების საფუძველი იცვლება. უმცროს სასკოლო ასაკში იგი ძირითადად ეყრდნობა სასწავლო წარმატებებსა და უფროსების შეფასებებს, მოზარდისათვის კი ამ პროცესში ცენტრალურ ადგილს თანატოლებთან ურთიერთობა იჭერს.

ამრიგად, უმცროს სასკოლო ასაკში ბავშვის პიროვნების განვითარებაში შეიძლება გამოიყოს ზოგიერთი ახალწარმონაქმნი, რომელიც შემდგომ ასაკობრივ საფეხურზე გადასვლის საფუძველს ქმნის:

ა) უმცროსკლასელთა შემეცნებითი სფეროს განვითარება, სინამდვილისადმი ახალი შემეცნებითი დამოკიდებულების განვითარება, რომელიც აზროვნების უფრო რთულ ფორმებზე გადასვლას განსაზღვრავს;

ბ) ბავშვის აფექტურ-მოთხოვნილებითი სფეროს განვითარება, რომელიც საშუალებას იძლევა ბავშვებმა იმოქმედონ არა უშუალოდ, არამედ შეგნებულად დასმული მიზნით, ზნეობრივი მოთხოვნებითა და გრძნობებით ისელმძღვანელონ;

გ) ქცევის ისეთი მდგრადი ფორმების ჩამოყალიბება, რომელიც საფუძველად ედება ბავშვის სასიათს;

დ) უმცროსკლასელთა საზოგადოებრივი მიმართულების განვითარება. ესაა თანატოლთა კოლექტივის წევრთა შორის ურთიერთმიმართებები, რაც აიძულებს ბავშვს ყბის თანატოლთა შორის საკუთარი ადგილი და აითვისოს ის ზნეობრივი მოსახოვნები, რომელთაც მას უყენებენ.

თავი მეცხრე

ძნელად აღსაზრდელ მოზარდის თავისებურებაში უმცროს სასკოლო ასაკში

აღზრდაში დაშვებული შეცდომები წლების შემდეგ იჩენს თავს. მათი გამოწვრება ძალიან ძნელია და დროის, შრომის, ენერჯის განუზომელ ხარჯვას მოითხოვს. ძნელად აღსაზრდელი მოსწავლეები ანუ ე.წ. „ძნელი ბავშვები“ აღზრდის ისედაც რთულ პროცესს მეტად ამძაფრებენ. ასეთ ბავშვებთან მუშაობის პრაქტიკა მასწავლებლებსა და აღმზრდელებს მრავალი პრობლემის წინაშე აყენებს. მათთან მუშაობის დროს უპირველეს ყოვლისა პასუხი უნდა გაეცეს ისეთ კითხვებს, როგორიცაა: რა არის ძნელად აღსაზრდელობის მიზეზი, საფუძველი? რაში მდგომარეობს ძნელად აღსაზრდელის ფსიქიკის თავისებურება,? რა გზები და საშუალებები უნდა გამოინახოს ძნელად აღსაზრდელობის დაძლევისათვის და ა.შ.

მიუხედავად იმისა, რომ ძნელად აღსაზრდელობის შესახებ მდიდარი საკვლავური ლიტერატურა არსებობს, ჯერ კიდევ არ არის ერთიანი აზრი

ბუნებად აღსაზრდელობის შესახებ. მიუთითებენ, რომ ცნება ძნელი ბავშვი ეხება იმ მოსწავლეს, რომელსაც აღზრდაში დაშვებული შეცდომების გამო პედაგოგთა ზემოქმედებაზე უარყოფითი რეაქციები განუმტკიცდათ. ძველი თაობის ფსიქოლოგები ბუნებად აღსაზრდელობას იხილავდნენ ობიექტური და სუბიექტური თვალსაზრისით:

ობიექტური თვალსაზრისით ბუნებად აღსაზრდელობა ის ბავშვი, რომელთანაც მოსწავლელის მუშაობა ნაკლებეფექტური ან უეფექტოა, ხოლო სუბიექტური თვალსაზრისით – ესაა მოსწავლე, რომელთანაც მოსწავლელს ძალიან უჭირს მუშაობა. ძირითადი ნიშანი, რომლის მიხედვით შეიძლება ვიმსჯელოთ მოსწავლეთა ბუნებად აღსაზრდელობის შესახებ, ესაა „აღზრდისადმი აქტიური წინააღმდეგობა“, პედაგოგიური ზემოქმედების აღიარებულ საშუალებათა მიუღებლობა. ბუნებად აღსაზრდელი ანუ ასევე ბავშვების დეფინიციიდან ჩვენ ყველაზე უფრო მარჯვედ ვთვლით, მ. ყოლბაიას განსაზღვრას, რომლის მიხედვითაც „... ბუნებად უნდა ჩავთვალოთ ისეთი ბავშვი, რომელიც მოკლებულია სოციალური გარემოდან მომდინარე მოთხოვნებისადმი ადეკვატური პასუხის საშუალებას. ბუნელი ბავშვობის არსი გარე სინამდვილესთან, სოციალურ გარემოსთან ადაპტაციის სიძნელეში მდგომარეობს“. მისი აზრით, სოციალურ გარემოსთან ადაპტაციის სუსტი უნარი არის ის ზოგადი ნიშანი, რომელიც ბუნელი ბავშვის ცნებაში შედის. თუმცა ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში შეიძლება მივუთითოთ ზოგიერთ სპეციფიკურ ნიშანზე, რომელიც სხვადასხვა კატეგორიის ბავშვებს ახასიათებს: ინტელექტის დაბალი დონე, ხასიათის ნეგატიური თვისებები, ანომალური ფსიქო-ნერვული გამოვლინებები და ა.შ.

ბუნელია ის ბავშვი, რომლის პიროვნების ჩამოყალიბებაში გარკვეული ანომალია შეინიშნება. ყველა ბუნელი ბავშვი ფსიქიკურად ნორმალურია.

გ. კოსტიაშკინის მიხედვით ბუნელი ბავშვები სამ დიდ ჯგუფად იყოფიან: 1) ფსიქოლოგიური ანომალიების მქონე ბავშვები, 2) პედაგოგიურად ხელშიშეებულნი და 3) გონებრივ განვითარებაში დროებით შეფერხებულები.

ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნიშანი, რომელიც ყველა ბუნებად აღსაზრდელს ახასიათებს, არის გარეშეშო მყოფ ადამიანებთან მისი არანორმალური, არასწორი დამოკიდებულება. მოსწავლელის ზრუნვაზე, სიკეთეზე, მოყვრებაზე, ბუნელი ბავშვი უნდობლობით, ზანდაზან კი უხეში, გამომწვევი ქცევით რეაგირებს.

ბუნებად აღსაზრდელობის აღკვეთის და, საერთოდ ბუნელი ბავშვის გარეშეშო მყოფ ადამიანებთან ურთიერთობის ნორმალიზაციის პროცესს ფსიქოლოგიასა და პედაგოგიკაში ხელახალი აღზრდა, ანუ უფრო თანამედროვე ტერმინოლოგია რომ ვიხმაროთ ფსიქოლოგიურ-პედაგოგიური რეაბილიტაცია ეწოდება. ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით რეაბილიტაციის პროცესში აღიკვეთებიან ის შინაგანი პროცესები, რომლებიც ფსიქიკის ნორმალურ განვითარებას უშლიან ხელს. პედაგოგიური თვალსაზრისით, კი ხელახალი აღზრდა არის ბუნებად აღსაზრდელის მიმართ ზოგიერთი, ჩვეულებრივზე უფრო ძლიერი პედაგოგიური ღონისძიების გამოყენება.

ბუნელი ბავშვებისათვის დამახასიათებელია ნათელი, მკვეთრი შთაბეჭდილებები

და მძაფრი ემოციური განცდები. ასეთი ბავშვების უმრავლესობისათვის დამახასიათებელია ეგოიზმი, რაც იმაში გამოიხატება, რომ ბავშვი ყოველგვარი ამოცანის გადაწყვეტისას, მხოლოდ საკუთარ ინტერესებზე ზრუნავს. ისინი დარწმუნებულნი არიან თავიანთ უცოდვილობასა და განსაკუთრებულობაში. ძნელად აღსაზრდელთა დამახასიათებელი ნიშანია აგრეთვე უპრინციპობა. მათთვის მორალის მყარი ნიშნები არ არსებობს, ისინი სარგებლიანობის პრინციპით მოქმედებენ. ასეთ ბავშვებს ცხოვრებაზე არასერიოზული შეხედულება აქვთ. ისინი არ ფიქრობენ ან ძალიან ცოტას ფიქრობენ თავიანთ მომავალზე, მათი ცუდი ქცევის შედეგებზე, ცდილობენ ყველა მოთხოვნილება აწმყოში დაიკმაყოფილონ. მათ ხასიათში როგორღაც თავსდება ორი საწინააღმდეგო პოლუსი: განვითარებული გონება და თითქმის განუვითარებელი გრძნობები, სუსტი შრომისმოყვარეობა და გაზრდილი მოთხოვნილებები. ყოველივე ეს შინაგან დაძაბულობასა და სურვილების საწინააღმდეგო განცდას ქმნის, რაც ცუდი, უარყოფითი ქცევით გამოიხატება.

ძნელად აღსაზრდელი პირობებში ერთ-ერთი სერიოზული საკითხია ასეთი ბავშვების ტიპიზაცია. ზოგიერთი მკვლევარი ბავშვთა ტიპებს მათი წარმოშობი მიზეზებიდან გამომდინარე ადგენს. ზოგიერთი კი ტიპიზაციის ცდას ქცევის, ხასიათის და საქციელის მიხედვით იძლევა. ძნელად აღსაზრდელი ტიპიზაციაში გამოყოფენ სამ ფაქტორს, რომლებიც, განპირობებულია ქცევის განვითარების თავისებურებებით. ეს ფაქტორებია: ა) ძირითადი გადახრები ფსიქიკის განვითარებაში, რომლებმაც არასწორი ქცევა წარმოშვეს, ბ) ბავშვების წამყვან მოტივთა სისტემა და ქცევის სტიმულები, გ) ბავშვის ურთიერთობა გარესამყაროსთან. ამ ფაქტორებზე დაყრდნობით გამოყოფენ ოთხ ტიპს:

1) ბავშვები, რომელთაც დარღვევები აქვთ ურთიერთობის სფეროში. აქ ერთიანდებიან ისეთი ბავშვები, რომლებიც განსაკუთრებული მდგომარეობის გამო ოჯახში (ერთი შვილი) და სკოლაში (გარიყული) მიკვლევულნი არიან ნორმალურ ურთიერთობას. ასეთი ბავშვებისთვის ცხოვრებაზე არასწორი შეხედულება, პესიმისტური, კრიტიკული, ან უადრესად რომანტიკული დამოკიდებულება დამახასიათებელია.

2) ავზნებული, ან დაქვეითებული ემოციური რეაქციების ბავშვები. ამ ჯგუფში შედიან ის ბავშვები, რომელთაც გადატანილი აქვთ მძიმე ნერვული შერყევა. მათთვის დამახასიათებელია ძლიერი ავზნებადობა, მკვეთრი რეაქციები, ან პირიქით, სხვადასხვა მოვლენების მიმართ პასიური, გულგრილი დამოკიდებულება. ასეთი ბავშვები ზედმეტად ეჭვიანები არიან. ამ ჯგუფში ყველაზე მეტა აფექტური ბავშვები, რომლებიც შესაბამის სიტუაციაში არასწორ ქცევებს გამოსწორების შემდეგაც უბრუნდებიან. ამ ჯგუფის მეორე ქვეჯგუფია დაქვეითებული ემოციური რეაქციების ბავშვები, რომელთა აბსოლუტური უმრავლესობა გოგონებია. მათთვის დამახასიათებელია შიში, გულწათხრობილობა, სოციალური კავშირების სისუსტე, ინდიფერენტულობა, ეგოიზმი, და ა.შ.

3) ბავშვები, რომლებიც ცალმხრივად არიან გონებრივად განვითარებულნი. აქ შედიან ბავშვები, რომელთა გონებრივი განვითარება შეფერხებულია ან

ძალიანა დაჩქარებული. ასეთ ბავშვებს არ გააჩნიათ შეგნებული ინტერესები, არ უნდათ სწავლა, ევკურებათ სასწავლო პროცესი, ხანდახან რაღაცის გამო შეუქცარდბათ ერთი ან ორი საგანი და სხვებს უკულს ვერ უღებენ.

4) ბავშვები, რომელთაც არასწორად აქვთ განვითარებული ნებელობითი სფერო. ესენი არიან ავტუტი და უნებისყოფო ბავშვები. მათ შორის ბევრია კირვეული, თავნება, მოქწესრიგებელი და უღისციკლინო.

ძნელი ბავშვები სკოლას ძალიან უშლიან ხელს მუშაობაში. ისინი ცუდად სწავლობენ, წესრიგს არღვევენ, მოწვევტილნი არიან კოლექტივს და ხშირად უპირისპირდებიან კიდევ მას. ასეთ ბავშვებს პედაგოგიურ-ფსიქოლოგიური რეაბილიტაციის დროულად დაწყების გარეშე ადვილად ჩამოუყალიბდბათ მორალური დეფექტები.

მ. ყოლბათა გამოყოფს ძნელ ბავშვთა კონტიგენტის ოთხ ჯგუფს:

- 1) ფსიქიკურ განვითარებაში შეფერხებული ბავშვები
- 2) ფსიქო-ნერეული გადახრების მქონენი
- 3) ძნელადღსაზრდელები
- 4) პედაგოგიურად ხელმიშვებულები.

ფსიქიკურ განვითარებაში შეფერხებული ბავშვის ძირითადი დამახასიათებელი ნიშანია გონებრივი განვითარების დაბალი დონე, რომელიც სოციალური ზემოქმედებით არაა გამოწვეული, იგი თანშობილია.

ნერეული ბავშვების ძირითადი ნიშანია ის, რომ განცდილი ფსიქიკური ტრავმის შედეგად მათ დაკარგული აქვთ რაიმე საგნის ან მოვლენის მიმართ ადეკვატურად რეაგირების უნარი.

ძნელადღსაზრდელებისათვის მთავარია ის, რომ არასწორი სოციალური და პედაგოგიური ზემოქმედების შედეგად მათ ჩამოუყალიბდათ ხასიათის უარყოფითი თვისებები, რის გამოც ვერ ეგუებიან იმ გარემოს, რომელშიც ცხოვრობენ, თუმცა მათ ნორმალური ფსიქიკური განვითარების ყველა საჭირო მონაცემი აქვთ.

პედაგოგიურად ხელმიშვებული ბავშვები ჩამორჩებიან სწავლაში. ამ ჯგუფის ბავშვების უმრავლესობა ზარმაცია.

ძნელადღსაზრდელობას ყოველ ასაკობრივ საფეხურზე გარკვეული სპეციფიკა ახასიათებს, რომლხს ცოდნა აუცილებელია მისი პედაგოგიური მართვისა და ხელმძღვანელობისათვის.

ძნელი ბავშვები უმეტესად გარდამავალი ასაკის მოზარდები არიან, მაგრამ, დაწყებითი სკოლის ასაკში მათი რიცხვი საკმაოდ დიდია. უმცროს სასკოლო ასაკში ძნელადღსაზრდელობის სპეციფიკის შესწავლასა და პედაგოგიური რეკომენდაციების დამუშავებას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს მისი პროფილაქტიკისათვის გარდამავალ ასაკში. თუ ძნელადღსაზრდელობას დაწყებითი სკოლის ასაკშივე არ მიექცევა ყურადღება, შემდეგ იგი თანადთანობით უფრო ღრმავდება და რეაბილიტაციაც ძნელდება.

ძნელადღსაზრდელობას შეიძლება ჯერ კიდევ სკოლამდელ ასაკში ჩაეყაროს საფუძველი. სკოლამდელი ასაკი წარმოსასვვის ჩასახვის პერიოდია, სადაც იგი ყველაზე უფრო თამამის, განსაკუთრებით, როლების თამამის დროს ვლინდება. ამ

ასაკში წარმოსახვა მაინცდამაინც ძლიერი და მდიდარი არაა, ცხოველმყოფელი და უკრიტიკოა, რადგან სკოლამდელის წარმოდგენა სინამდვილის მიმართ ძალზე შეზღუდულია და ამ სინამდვილეს ზუსტად არ შეესატყვისება. ამიტომ, სკოლამდელი თავის პრიმიტიულ წარმოსახვაში ადვილად აკეშირებს ერთმანეთთან შეუთავსებელ თვისებებსა და ნიშნებს. წარმოსახვის ეს მხარე სახიფათოა, რადგან ბავშვებს შეიძლება ტყუილის თქმის ჩვევა განუვითარდეს, რომელიც დასაწყისში სრულიად გაუცნობიერებელი და უანგაროა, მაგრამ თუ უფროსების კონტროლი და მართვა მოაკლდა, შეიძლება სიმახინჯედ გადაიქცეს.

ამ ასაკში ბავშვის წარმოსახვის პრიმიტიულმა გამოვლინებამ შეიძლება გადაჭარბებულ შიშამდე მიგვიყვანოს. აღმზრდელებმა და მშობლებმა ყურადღება უნდა მიაქციონ, რომ ბავშვი შიშის ნორმალური რეაქციები პათოლოგიურ გამოვლინებად არ გადაიქცეს, რადგანაც ამას ბავშვის ქცევის წონასწორობის დარღვევა შეუძლია.

სკოლაში შესვლით, ბავშვის მდგომარეობა მკვეთრად იცვლება. ბავშვი უკვე მოსწავლე ხდება და ახლა მისი ქცევის ძირითადი, წამყვანი ფორმა სწავლაა. რა თქმა უნდა თამაში სწავლასთან ერთად გარკვეულ ადგილს იჭერს მისი ქცევის სტრუქტურაში, მაგრამ თამაში ახლა სწავლას ექვემდებარება და ქცევის წამყვანი ფორმა აღარ არის. ამიტომ ბავშვი, რომელიც უმცროს სასკოლო ასაკში უმეტესად თამაშობს და სწავლას ნაკლებ ყურადღებას აქცევს, აუცილებლად ჩამორჩება თავისი ფსიქიკური განვითარებით. მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტორია, აგრეთვე, ემოციურ-ნებელობითი მომწიფების გარკვეული დონე, რომელიც ეხმარება ბავშვს ადვილად შეეგუოს სასკოლო ცხოვრებასა და საკლასო კოლექტივს.

შ. ჩხარტიშვილის მიხედვით უმცროს სასკოლო ასაკში გამოიყოფა ძნელად აღსაზრდელობის ორი ფორმა: ა) ბიოლოგიურად განსაზღვრული და ბ) პედაგოგიურად მოუწესრიგებელი.

ძნელად აღსაზრდელი ეწოდება მოზარდს, რომელსაც პიროვნების ბიოლოგიური საყუძველი, ან სოციალურ-ფსიქოლოგიური სტრუქტურა იმდენად განუვითარებელი, გამრუდებული და დამახინჯებული აქვს, რომ ჩვეულებრივი სააღმზრდელო ღონისძიებანი მასზე კეთილმყოფელ გავლენას ვერ ახდენს. განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა ასეთი ბავშვების ე.წ. „მოძრაობის მოუსვენრობას“, რაც ძნელად აღსაზრდელობის ერთ-ერთი სიმპტომატური ნიშანია პირველ სასკოლო ასაკში. ასეთი ბავშვის გამოვლენა ადვილად შეიძლება პირველ კლასში, სადაც გაკვეთილებზე მოსწავლეთა მოძრაობების მკვეთრ შეზღუდვას მოითხოვენ. ასეთ ძნელ ბავშვებს შეიძლება ის მოსწავლეებიც დაემატონ, რომელთაც სკოლაში შესვლისას, ნორმალურად განვითარებული ნერვული სისტემა ქონდათ, მაგრამ გაკვეთილებზე იძულებითმა შეკავებამ ისეთი უარყოფითი შედეგები გამოიწვია, როგორცაა ნერვული აგზნებადობის აწევა, შეკავების უნარის დაქვეითება, სასწავლო აქტივობისათვის საჭირო განწყობის საფუძვლების მოშლა.

ი. კოზუბოვსკაიას მიხედვით ცდებიან ისინი, ვინც თვლის, რომ უმცროს სასკოლო ასაკში ბავშვთა ანომალური ქცევის მთავარი მიზეზია ასაკობრივი სპეციფიკა (ნევრული სისტემის არასრული მომწიფება, აგზნებითი პროცესების

საჭარბე შეკავებითთან შედარებით, მეორე სასიგნალო სისტემის არასრული ფუნქციონა). სწორედ ამგვარ მცდარ შეხედულებას მიყვებათ იქამდე, რომ აღნიშნული ასაკის ძნელ ბავშვებში რეაბილიტაციის მიზნით სპეციალური ღონისძიებები არ ტარდება. რის გამოც ასაკის მატებასთან ერთად ანომალიური გადახრები არათუ არ ისპობა, არამედ, პირიქით, ძლიერდება. ამას ნათლად ადასტურებს კოლონიებსა და მილიციის ბავშვთა ოთახებში მოხვედრილ მოზარდთა შესწავლა. ირკვევა, რომ ეს ბავშვები ძნელადალსაზრდელები ჯერ კიდევ უმცროს სასკოლო ასაკში ყოფილან.

ჩვენი აზრით, ის ფაქტი, რომ ძნელადალსაზრდელ უმცროსკლასელთა ქცევის ზოგიერთი გადახრა ამ ასაკის სპეციფიკურ გამოვლინებებში არ თავსდება და პიროვნების სოციალური დეფორმაციის დასაწყისს მოწმობს, არ ნიშნავს იმას, რომ ამ ასაკში ძნელადალსაზრდელობა მოსწავლეთა დიდ ნაწილში „პიროვნების ბიოლოგიური საფუძვლების“ დარღვევით არ არის გამოწვეული. რაც შეეხება ი. კოზუბოვსკაიას შიშს, რომელიც ძნელადალსაზრდელობის „ბავშვური ასაკის სპეციფიკიდან“ გამოძინარობს, იგი სავსებით სამართლიანია და კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ რა მიზეზითა და ფორმითაც არ უნდა იყოს დაწყებითი სკოლის ასაკში ძნელადალსაზრდელობა გამოვლენილი, მის რეაბილიტაციას და პროფილაქტიკას დაუყოვნებლივ უნდა მიექცეს ყურადღება. არ უნდა დაგვამშვიდოს იმან, რომ უმცროს სასკოლო ასაკში ძნელ ბავშვთა რიცხვი შედარებით ნაკლებია და მათ ძნელადალსაზრდელობასაც, ერთი შეხედვით საზოგადოებისათვის უწყინარი ფორმები აქვს.

ქცევის წესებიდან გადახრა, რასაც პრაქტიკაში ხშირად ვიყენებთ ძნელადალსაზრდელობის ძირითად კრიტერიუმად, სინამდვილეში ჯერ კიდევ არ გვაძლევს უფლებას, რომ ბავშვი მხოლოდ ამის მიხედვით მოვათავსოთ ძნელთა კატეგორიაში. ბავშვის ქცევა საკუთელთა ერთობლიობაა, სადაც მისი მორალური პოზიცია სისრულით არ ჩანს. ამ ასაკში ბავშვის ორგანიზმის მოუძწიფებელი და პლასტიკურია, რაც ძნელადალსაზრდელობის დაძლევის ერთ-ერთი ხელშემწყობი პირობაა, რადგან ამ თვისებათა გამო, უარყოფითი დამოკიდებულებები საბოლოოდ განმტკიცებული და ფიქსირებული არ არის. ეს ძნელადალსაზრდელობის ერთ-ერთი სპეციფიკაა.

დაწყებითი სკოლის ასაკში ქცევის ნორმებიდან გადახრას ძნელადალსაზრდელთა ნაწილში მყარი ხასიათი აქვს, მავრამ მისი სიღრმე უმნიშვნელოა. ეს გარემოება უფლებას გვაძლევს ამ ასაკის ბავშვთა ძნელადალსაზრდელობის დასაწყის სტადიაზე ვილაპარაკოთ. იშვიათ შემთხვევაში დაწყებითი სკოლის ასაკში შეიძლება ძნელადალსაზრდელობის ჩამოყალიბებული ფორმაც შეგვხვდეს.

უმცროს სასკოლო ასაკში გამოყოფენ ძნელადალსაზრდელობის სამ ფორმას:

ა) განებივრებული ბავშვები. ესენი შეძლებული და კარგი ოჯახის შვილები არიან, სადაც ბავშვებს ყოველგვარ კაპრიზებსა და სურვილებს დაუყოვნებლივ უსრულებენ. ასეთი ბავშვები ანგარიშს არ უწევენ გარეშეში მყოფთ, თავიანთ რეალურ შესაძლებლობებს; ბ) პედაგოგიურად ხელმიშვებული ბავშვები. ესენი

არიან არანორმალური და ფორმალურად ნორმალური ოჯახის შვილები. ასეთი ბავშვების ჯგუფში შედიან ისეთი ბავშვები, რომელთაც ასაკის შესაფერისი ეთიკური ცოდნა არ მყოფიან და ამის გამო სუბიექტურ ურთიერთობათა სისტემაში გადახრები და დარღვევები აღენიშნებათ. მეორე ჯგუფში კი შედიან ისეთი ბავშვები, რომლებიც დიდხანს იმყოფებოდნენ ცუდ სოციალურ მიკროგარემოში, იქ შეიძინეს უარყოფითი სოციალურ-ეთიკური ცოდნა, რომელიც მათი ქცევის საფუძველი ხდება და გ) ჯანმრთელობის მოსაზღვრე მდგომარეობა. ამ ჯგუფის ბავშვებისათვის დამახასიათებელია ნერვიულობა, უკიდურესი ავზნებადობა, და გაღიზიანებადობა. თავშეუკავებლობა, სწრაფი დაღლილობა. ყოველივე ეს ხელს უშლის გარემუქომყოფებთან ნორმალური ურთიერთობის დამყარებას, იწვევს გადახრებს ქცევებში. დადგინდა, რომ ამ ასაკის ყველა ძნელი ბავშვისათვის დამახასიათებელი უარყოფითი გადახრები ჯერ კიდევ სკოლაში შემოსვლამდე დაიწყო არასწორი ოჯახური აღზრდის შედეგად, ხოლო არასწორმა დაწყებითმა აღზრდამ სკოლაში უფრო გააღრმავა ისინი.

მ. ალემასკინის მიხედვით, ძნელად აღსაზრდელი ბავშვის კლასიფიკაციას საფუძვლად უნდა დაედოს ძნელად აღსაზრდელი ბავშვის ხარისხი. იგი გამოყოფს ოთხ ჯგუფს: 1) ძნელად აღსაზრდელი ბავშვები, რომლებიც სასწავლო შრომას გულგრილად ეკიდებიან. მათთვის დამახასიათებელია დისციპლინის პერიოდული დარღვევები და პიროვნების ზოგადი უარყოფითი თვისებების გამოვლენა; 2) პედაგოგიურად ხელმიშვებულები, რომელიც სასწავლო და საზოგადოებრივად სასარგებლო მოქმედებას უარყოფითად ეკიდებიან, მათთვის დისციპლინის სისტემატური დარღვევაა დამახასიათებელი; 3) სამართალდამრღვევი მოზარდები და 4) არასრულწლოვანი დამნაშავეები. ამ ოთხი ჯგუფიდან პირველი ორი დაწყებითი სკოლის ასაკზე მოდის.

ა. ბელკინმა წარმოადგინა ქცევის ნორმებიდან გადახვევის სტადიალურ-ასაკობრივი პრინციპი პიროვნების სამ ძირითად სტრუქტურაში. ესაა ზნეობრივი ცნობიერება, ქცევა, და ნორმალური გრძნობები. სკოლამდელ ასაკში აღმოცენდება ზნეობრივი განვითარების გადახრის წინამძღვრები. ამგვარი გადახრების ძირითადი ღონისძიება სკოლისადმი სუსტი ფსიქოლოგიური და პედაგოგიური მზაობა. მისი აღმოცენების ძირითადი ფაქტორია ინდივიდუალურ-ფსიქოლოგიური თვისებების არასასურველი განვითარება ოჯახური აღზრდის დეფექტის შედეგად. ეს გადახრები ქცევის თავისებურებებში აისახება: ისინი დაკავშირებული არიან ქცევის წესების ეპიზოდურ დარღვევებთან, რასაც სიტუაციური ხასიათი აქვს. ბავშვები ამ დარღვევებს თითქმის არც აცნობიერებენ და არც განიცდიან.

უპსროს სასკოლო ასაკში უარყოფითი ტენდენციები ჩნდება, რაც შეიძლება პიროვნების ასოციალური ქცევის გამოვლენის დაწყებით ფორმად, ბავშვთა კოლექტივის ცხოვრების ნორმებისადმი უარყოფითი დამოკიდებულების აღმოცენებად შეიძლება განვიხილოთ. გადახრის ღონისძიებული ფაქტორია ბავშვთა კოლექტიურ ცხოვრების ნორმებზე წარმოდგენათა სისუსტე, კოლექტივში ურთიერთობის დაუკმაყოფილებლობა და არასასურველი საოჯახო ცხოვრებისეული

პირობები. ამ ასაკში ქცევის ნორმებიდან გადახვევა დისციპლინირებული სიტუაციური ქცევის ეპიზოდურ დარღვევებში ვლინდება, გადახრები უმნიშვნელო სიღრმით ცნობადება და უარყოფითი ქცევების განცდა ასე თუ ისე მაღალია.

უმცროს სასკოლო ასაკში გადახრების დომინირებული ფაქტორია პოზიტიური თვითდამკვიდრების დაუკმაყოფილებელი მოთხოვნები, რომლის დაკმაყოფილებასაც ბავშვი ნეგატიური გზით ცდილობს. ქცევის ნორმებიდან გადახვევა წესრიგისა და დისციპლინის დარღვევით, მასწავლებლის დავალებებისა და კოლექტივის სურვილების შეუსრულებლობით ვლინდება. უარყოფითი ქცევები შეიძლება ღრმად ცნობიერდებოდეს და ემოციურად განიცდებოდეს. ნიშანდობლივია, რომ დაწყებითი სკოლის ასაკში სუსტადაა ან თითქმის არაა განვითარებული უარყოფითი ქცევების შედეგების განჭვრეტის უნარი.

აძრუად, დაწყებითი სკოლის ასაკში ქცევის ნორმებიდან გადახრა შედარებით ხანგრძლივი პროცესია. რომელიც განსაზღვრულ სტადიებს გაივლის და ასაკობრივ-ფსიქოლოგიურ თავისებურებებს შეესაბამება. თითოეული ასაკობრივი საყუხურისათვის გადახრებს არა ფატალური, არამედ დროებითი ხასიათი აქვთ. ეს გადახრები შეიძლება შეჩერდეს დროული ჩარევით. ასეთ დროს საჭიროა, ასაკისათვის დამახასიათებელ გადახრათა დომინირებული ფაქტორების ლიკვიდაცია. ზნეობრივი ქცევიდან გადახრებს სტადიურ-ასაკობრივი ხასიათი აქვთ და იგი პიროვნებად ჩამოყალიბების დომინირებული ფაქტორის ლიკვიდაციასთანაა დაკავშირებული. ადრეულ საფეხურებზე ეს გადახრები ლოკალური, არამდგრადი ხასიათისაა და მათი რეაბილიტაცია კორექციულ-პროფილაქტიკური ზომების გამოყენებით შეიძლება.

ვ. სენკო გამოყოფს რამდენიმე ფაქტორს, რაც დაწყებითი სკოლის ასაკში ძნელად აღსაზრდელობის რეაბილიტაციას აადვილებს:

1) უმცროს სასკოლო ასაკში პიროვნების უარყოფითი თვისებები ვერ ასწრებს შეიძინოს სიმყარე და გამძლეობა;

2) ბავშვის ნერვული სისტემა ამ ასაკში უფრო პლასტიკურია, რის გამოც იგი რეაბილიტაციას ადვილად ექვემდებარება;

3) პირველი მასწავლებლის მოთხოვნებს უმცროსკლასელისათვის განსაკუთრებული წონა და დატვირთულობა აქვს. მასწავლებლის მიერ მოწოდებული ყოველგვარი ინფორმაცია და დავალება ამ ასაკში აბსოლუტურ ქვამარიტებად და აუცილებლობად განიცდება;

4) ერთ მასწავლებელს ხანგრძლივად უხდება ბავშვებთან ურთიერთობა, რაც მას საშუალებას აძლევს ბავშვს დააკვირდეს მრავალგვარ სიტუაციაში, უფრო ღრმად შეისწავლოს მისი ინდივიდუალური თვისებები, დადებითი და უარყოფითი მხარეები, მიზანმიმართულად და სისტემატურად იმოქმედოს მის ზნეობრივ განვითარებაზე;

5) სწავლა-აღზრდის პროცესის დაწყებით ეტაპზე კარგი პირობებია შშობლებთან კონტაქტისათვის, აღზრდის პროცესში ოჯახისა და სკოლის ერთიანობის რეალური განხორციელებისათვის.

ძნელად აღსაზრდელობის ტიპობრივი ნიშნებიდან დაწყებითი სკოლის ასაკში

პირველ ადგილზე გამოდის ისეთი უარყოფითი თვისებები, როგორცაა ჯიუტობა, უხეშობა, ურჩობა, უდისციპლინობა და სიზარმაცე. მომდევნო ადგილზეა უყურადღებობა, ეგოიზმი, კაპრიზობა, ჩხუბისთაობა, უსუფთაობა, ხოლო მესამეზე – ქურდობა, უხეშობა, თვალთმაქცობა და უპატიოსნობა.

პირველი გვერდის ზოგიერთი ბავშვისათვის დადებითი თვისებებიცაა დამახასიათებელი, მაგრამ ამ თვისებებს იგი უარყოფითი გამოვლინებებით ფარავს. ვ. სენკო აყალიბებს ძნელად აღსაზრდელობის ოთხ მიზეზს:

1) აღზრდაში დაშვებული შეცდომები, რასაც მშობელთა პედაგოგიური და ფსიქოლოგიური განათლების უკიდურესად დაბალი დონი იწვევს; სასჯელისა და წასალისების არასწორი გამოყენება, ბავშვებისადმი ძალიან მკაცრი დამოკიდებულება, ფიზიკური დასჯა, განებიერება, ბავშვის პიროვნების უგულვებელყოფა;

2) უხედამხედველობა, რაც ხამსახურითა და საზოგადოებრივი საქმიანობის მშობელთა მოუცლევლობითა და გადატვირთვითაა გამოწვეული;

3) მშობელთა უარყოფითი მაგალითები – ამორალური საქციელი, ლოთობა;

4) ოჯახის დარღვევა (უშამობა, კონფლიქტები მამინაცვალთან ან დედინაცვალთან).

ძნელად აღსაზრდელობის ერთ-ერთი სპეციფიკას ქმნიან აგრეთვე ფსიქიკურ განვითარებაში დროებით შეფერხებული ბავშვებიც. ფსიქიკური განვითარების დროებით შეფერხებულ ბავშვებს, რომლებიც სკოლაში შედიან, სპეციფიკური ნიშნები ახასიათებს. მაგალითად, სწავლის დასაწყისში ისინი არ ამჟღავნებენ ფსიქოლოგიურ და ინტელექტუალურ მზაობას, არ აქვთ პროგრამული მასალის შეთვისების უნარი, ჩვევები, ცოდნის საჭირო დონე. ასეთ ბავშვებს სპეციალური დახმარების გარეშე არ შეუძლიათ ან ძალიან უჭირთ წერა-კითხვა და თვლის დაუფლება, ჩქარა იღლებიან, დაწყებულ საქმეს ხშირად ატოვებენ.

ასეთ ბავშვთა დიდ ნაწილს აღქმა გაძნელებული აქვთ, რაც უპირველეს ყოვლისა იმაში ვლინდება, რომ ბავშვები მოწოდებულ მასალას მთელი სისრულით ვერ აღიქვამენ, ბევრ რამეს აღიქვამენ არასწორად და დამახინჯებულად. ყველა ასეთ ბავშვს ახასიათებს ნაკლოვანებები მეხსიერების განვითარების მხრივ. ამასთანავე ეს ხარვეზი დამახსოვრების ყველა ფორმასა და ტიპს ეხება: ასეთი ბავშვები საგრძნობლად ჩამორჩებიან აზროვნების მხრივაც, რაც უმთავრესად ინტელექტუალური ამოცანების ამოხსნის პროცესში ვლინდება. ბავშვები საკმაოდ ვერ ფლობენ ამ ასაკისათვის შესაფერის ანალიზის, სინთეზის, შედარებისა და განზოგადების საზოგადოებრივ ოპერაციებს, ხშირად ვერ იგებენ და ვერ წვდებიან მოკლენის არსს. ასეთი ბავშვები მეტყველების სფეროში ჩამორჩებიან. მათი მეტყველება არ არის მკაფიო, ახასიათებთ წარმოთქმის დეფექტები, სიტყვათა მარაგი ძალიან ღარიბია, უშვებენ გრამატიკულ შეცდომებს.

ზემოჩამოთვლილ გადახრათა გამო მნიშვნელოვანი თავისებურებები ახასიათებს ფსიქიკურ განვითარებაში დროებით შეფერხებულ ბავშვთა ქცევებსაც. ისინი სკოლაში მოსვლის შემდეგაც ისევე იქცევიან, როგორც სახლში იქცეოდნენ. მნიშვნელოვანი თავისებურებაა ის, რომ ასეთი ბავშვებისათვის ქცევის წამყვან

ფორმად ისევ თავისია და არა სწავლა. მათ არ ემჩნევათ სკოლისადმი დადებითი დამოკიდებულება. რაც ამ ასაკის ნორმალურად განვითარებული ბავშვებისათვის ჩვეულებრივი მოვლენაა, სასწავლო მოტივაცია ან სრულიად არ აქვთ, ან ძალზე სუსტადაა გამოხატული.

ადმოწინდა, რომ ფსიქიკური განვითარების მხრივ დროებით შეფერხებულ ბავშვებს არ უკითარდებათ თამაშის უმაღლესი ფორმა – როლების თამაში, რაც სასწავლო საქმიანობის ერთ-ერთი ხელშემწყობი წინაპირობაა. ასეთი ბავშვები აღებულ როლს ვერ ასრულებენ. ისინი ერთი როლიდან მეორეზე სწრაფად გადადიან. უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთი ბავშვები თავიანთ უმაქნისობას სკოლაში ვარკვევით აელენენ. ეს გამოიხატება საერთო მოუწესრიგებლობასა და ცუდად სწავლაში, რაც თავის მხრივ, არასრულფასოვნების გრძნობას და პიროვნული კომპენსაციის სხვა სფეროში მცდელობას ავითარებს. ასეთი მცდელობები, უპირველეს ყოვლისა ქცევის დარღვევებში გამოიხატება (გამოხდომები).

ფიზიკურ განვითარებაში ჩამორჩენილი ბავშვები ძალიან მწვავედ განიცდიან თავიანთ წარუმატებლობას, რის გამოც საერთოდ სასწავლო საქმიანობისადმი უარყოფითი დამოკიდებულება უკითარდებათ. ამიტომ, ასეთ ბავშვებთან ურთიერთობაში მასწავლებელს განსაკუთრებული სიფრთხილე მართებს. მან თავი უნდა შეიკავოს და სწავლაში წარუმატებლობის გამო ასეთ ბავშვებს საცუდური არ უნდა უთხრას. ჩვენ პირველი კლასის ძნელად აღსაზრდელ მოსწავლეთა თავისებურებები სპეციალურად შევისწავლეთ. როგორც გამოირკვა მოსამზადებელი კლასების ძნელადაღსაზრდელთა უმრავლესობას ე.წ. ბიოლოგიურად განსაზღვრული ფორმის ბავშვები შეადგენდნენ, რომელთაც ქცევის დეფექტები შეკავებითი პროცესების მოუწესრიგებლობის გამო აქვთ განვითარებული. მათი ძნელობა სკოლაში შესვლის პირველი ოცი გაკვეთილის განმავლობაში გრძელდება. ასეთი ბავშვების ძირითადი დამახასიათებელი ნიშანია „მოძრაობითი მოუსვენრობა“, რაც ყველგან და ყველაფერში ვლინდება. მოსამზადებელ კლასებში ძნელადაღსაზრდელობის შემდეგი თავისებურება ისაა, რომ ასეთი ბავშვების აბსოლუტურ უმრავლესობას ბიჭები შეადგენენ. არალოგიკური საქციელსა და „მოძრაობით მოუსვენრობაში“ გოგონები არ ყოფილან შემჩნეული. სასკოლო ცხოვრების დასაწყისის პირველი კვირა ექვსი წლის ბავშვებში ძლიერ შეკავებით იმპულსებს იწვევს. ბავშვების დიდი ნაწილი შეკავებას განიცდის არა მხოლოდ გაკვეთილებზე, არამედ შესვენებებზე და სახლშიაც კი. დაახლოებით ოცი გაკვეთილის მოსმენისა და საკლასო და სასკოლო გარემოსადმი ერთგვარი ადაპტაციის შემდეგ იმ ბავშვებს, რომლებიც ძლიერ შეკავებას განიცდიდნენ, ცხოველყოფილობა და სიხალისე უბრუნდებათ, რაც მსუბუქ სიცელქესა და ნორმის ფარგლებში ერთგვარ აწეულ აგზნებადობაში გამოიხატება. იმ ბავშვებს, რომლებიც სასკოლო ცხოვრების პირველი კვირის განმავლობაში შეკავებას ვერ ახორციელებენ, ჩვენი აზრით, „პიროვნების ბიოლოგიური საფუძვლები“ დარღვეული აქვთ და შემდგომ კლასებში ძნელადაღსაზრდელთა პერსპექტიულ კონტიგენტს წარმოადგენენ.

რაც შეეხება ოჯახურ მდგომარეობას, აქ სურათი ასეთია: ამ კლასების

ძნელად აღსაზრდელთა ორ მესამედზე მეტი მოუწესრიგებელი ოჯახებიდანაა (დედ-მამის გაყრა, მამის პატიმრობა). ერთ მესამედს შეადგენს განუხიერებელი ბავშვები, რომლებსაც სახლში ყველა კაპრიზს დაუყოვნებლივ უსრულებენ და ამიტომ მათთვის სკოლის მოთხოვნებს არავითარი მნიშვნელობა აღარ აქვს. ასეთ ბავშვებს მასწავლებლისა და მშობლების ერთობლივი მონდომების შედეგად ქავეის დფექტები თითქმის უსწორდებათ სწავლების პირველი წლის ბოლოს, და თუმცა სექტემბერ-ოქტომბერში რეციდივის შემთხვევები არის, უმეტესად პირველი კლასის მეორე სემესტრში ასეთი ბავშვები ნორმალურ კალაპოტში დგებიან.

პირველი კლასის ძნელად აღსაზრდელები ნიადაგ თამაშს ცდილობენ და სწავლა არ ახსოვთ. ეს ბავშვები თითქმის არავითარ პასუხისმგებლობას არ გრძნობენ იმის გამო, რომ მათ მეორე დღეს გაკვეთილები არ ეცოდინებათ.

თავი მათი

გარდამავალი ასაკის მოსწავლეთა ასაკობრივ-ფიზიოლოგიური თავისებურებანი

გარდამავალი არის მოსწავლეთა ასაკი 10-11 წლიდან 15-16წლამდე და მოიცავს IV-VIII კლასებს. ამ ასაკს მოზარდობის ასაკსაც უწოდებენ. ეს პერიოდი ბავშვობიდან მოზარდობაში გადასვლის პერიოდია, როცა მოზარდი ჯერ კიდევ ნახევრად ბავშვი და ნახევრად მოზარდია. ბავშვობა უკვე გასულია, ხოლო მოწიფულობა ჯერ არ დამდგარა. სიცოცხლის არცერთ პერიოდს არ გააჩნია იმდენი სახელწოდება, რამდენიც გარდამავალ ასაკს. გარდამავალის გარდა მას უწოდებენ აგრეთვე მოზარდობას, გარდატეხის, კრიზისულ, ძნელ და კრიტიკულ ასაკსაც. ამ პერიოდში ერთი ეპოქიდან მეორეში (ბავშვობიდან მოწიფულობაში) გადასვლა ხდება.

მოზარდობის პერიოდი არის ადამიანის ცხოვრების განსაზღვრული მონაკვეთი ბავშვობასა და ჭაბუკობას შორის. ფ. რაისის მხატვრული გამოთქმა რომ ვისმაროთ. ესაა ის ხიდი, ბავშვობასა და მოწიფულობას შორის, რომელზედაც უნდა გაიაროს თითოეულმა. მოწიფულობა კი არის ცხოვრებისეული პერიოდი, როცა ადამიანი სრულყოფილადაა განვითარებული ფიზიკურად, სოციალურად, ინტელექტუალურად, ემოციურად და სულიერად. სპეციალურ ლიტერატურაში გარდამავალი ასაკის მოზარდებს თინეიჯერებსაც უწოდებენ. მიღებულია რომ თინეიჯერობის ასაკი მკაცრადაა შემოფარგლული და იგი მოიცავს ცამეტიდან ცხრამეტ წელს. მკვლევართა ერთი ნაწილი ამ ტერმინის წინააღმდეგია, რადგანაც იგი არაა მეცნიერული და მასში მოიაზრება უაყოფიოთი დამართულების, ცინიკური, სმაურიანი, ვულგარული, უპასუხისმგებლო, დაუჯერებელი, ზარმაცი, უნებისყოფო,

გამოუსწორებელი, ოპოზიციური და სამართალდამრღვევი მოზარდები. თვლიან რომ ასეთი მაღვამა არის ფიქსირებული სტერეოტიპების ბრალი, რომელიც ხშირ შუბხიხვევაში არახუსტა. თინეიჯერთა მნიშვნელოვანი ნაწილი გამოირჩევა მშუადი ხასიათით. სწავლით, დისციპლინითა და მაღალი ინტელექტით. მოზარდის ანატომიურ-ფიზიოლოგიური თავისებურებები მისი ცნობიერებისა და ქცევის სერიოზული ცვლილებების საფუძველია. გარდამავალ ასაკში მოზარდის განვითარების ყველა მხარე განიცდის მკვეთრ ცვლილებებს. იგი ეხება ისეთ მნიშვნელოვან მხარეებს, როგორცაა ანატომიურ-ფიზიოლოგიური, სულიერ-ფსიქოლოგიური და ზნეობრივი მხარეები. მოზარდის ანატომიურ-ფიზიოლოგიური სფეროს ცვლილებები და ახალწარმონაქმნები საფუძველად ედება სხვა სფეროების შემდგომ განვითარებას.

ერთმანეთს რომ შევადაროთ მეზუთეკლასელი და მერვეკლასელი, ვნახავთ, რომ მოკლე დროის განმავლობაში ბავშვები მნიშვნელოვნად ვითარდებიან ფიზიკურად, გონებრივად, ზნეობრივად და სოციალურად. თუმცა, რა თქმა უნდა, ეს ნაძვლილი მოწიფულობა კი არა, მისი პირველი ყლორტებია. სწავლებასა და აღზრდაში გარდამავალი ასაკი გაცილებით მეტ სირთულეებსა და სიძნელეებს ქნის, ვიდრე უმცროსი და უფროსი სასკოლო ასაკები. ბავშვის მოწიფულობაში გადასვლის პროცესი მეტად რთული და მრავალფეროვანია, რადგან იგი დაკავშირებულია ადამიანებთან უკვე ჩამოყალიბებული ურთიერთობის რღვევასთან, ცხოვრებისა და ქცევის პირობების შეცვლასთან.

გარდამავალ ასაკში მოზარდის ორგანიზმში კარდინალური ცვლილებები ხდება. იწყება ფიზიკური განვითარების ახალი ეტაპი და დგება სქესობრივი მომწიფების პერიოდი. ყველაფრის საწყისი მოზარდის ორგანიზმის ენდოკრინული ცვლილებებია. ენდოკრინული სისტემის ორგანოებია შინაგანი სეკრეციის ჯირკვლები. რომლებიც გამოყოფენ სფეციფიკურ ნივთიერებებს და არსებით და საეციფიკურ გავლენას ახდენენ ნივთიერებათა ცვლაზე, ქსოვილებისა და ორგანოების ფუნქციასა და სტრუქტურაზე. შინაგანი სეკრეციის ჯირკვლებიდან გამოყოფილი საეციფიკური ნივთიერებანი – ჰორმონები, პირდაპირ სისხლში ჩაეღერება. შინაგანი სეკრეციის ჯირკვლება –ჰიპოფიზი, ეპიფიზი, პანკრეასი, ფარისებრი, თირკმელზედა და სქესობრივი ჯირკვლები. ეს ჯირკვლები ფუნქციურად ერთმანეთთან მჭიდროდაა დაკავშირებული და ერთი რომელიმე ჯირკვლის ფუნქციის დარღვევა სხვა ჯირკვლების ფუნქციაზეც ახდენს გავლენას. შინაგანი სეკრეციის ჯირკვლების მიერ გამომუშავებული ჰორმონები ბიოლოგიურად მეტად აქტიური ნივთიერებებია. ორგანიზმის ზრდა-განვითარება და ასაკობრივი პერიოდების ცვლა შინაგანი სეკრეციის ჯირკვლების მოქმედებასთანაა დაკავშირებული. ჰორმონები მოქმედებენ ნივთიერებათა ცვლაზე და არეგულირებენ უჯრედების აქტივობას. ისინი გავლენას ახდენენ სუნთქვაზე, სისხლის მიმოქცევაზე, საჭმლის მონელებაზე. გამოყოფაზე. ჰორმონებთანაა დაკავშირებული გამრავლების ფუნქციაც.

ჰიპოფიზის მიერ გამომუშავებული ზრდის ჰორმონი, ანუ სომატოტროპინი ხელს უწყობს ძვლების ზრდას სიგრძეში, აჩქარებს ნივთიერებათა ცვლის პროცესებს, რის გამოც ხდება სხეულის მასის მატება და ინტენსიური ზრდა. ამ

პორმონის არასაკმარისი ეფექტის გამო წარმოიშობა ჯუჯები (130სმ-ზე ნაკლები სიმაღლის ადამიანები) და ხდება სქესობრივი მომწიფების შეფერხება. უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთი ჯუჯების ფსიქოლოგიური განვითარება არაა დარღვეული.

პორმონების სიჭარბე კი იწვევს გოლიათობას და გიგანტიზმს. სამედიცინო ლიტერატურაში აღინიშნულია გიგანტები 2 მეტრი და 83 სანტიმეტრი, 3 მეტრი 20 სანტიმეტრიც კი. გოლიათებისათვის დამახასიათებელია გრძელი კიდურები, სქესობრივი ფუნქციების უკმარისობა და დაქვეითებული ფიზიკური ამტანობა. ჰიპოფიზის, სტრუქტურა და ფუნქცია იცვლება ასაკის წინსვლასთან ერთად.

ფარისებრი ჯირკვლის პორმონი ტიროქსანი არის ორგანიზმში ნივთიერებათა ცვლის ძლიერი სტიმულატორი. იგი აჩქარებს ცილების, ცხიმებისა და ნახშირწყლების ცვლას. ეს პორმონი მასტიმულირებელ გავლენას ახდენს აგრეთვე ცენტრალურ ნერვულ სისტემაზე. ბავშვის სიცოცხლის პირველ წლებში ამ პორმონის ნაკლებობა სისხლში აშკარად გამოხატული ფსიქიკური განვითარების შეფერხებას იწვევს. ამასთანავე, ირღვევა სხეულის პროპორციები და ფერხდება სქესობრივი მომწიფება.

თირკმელზედა ჯირკვლი წყვილი ორგანოა. თითოეული მათგანი შედგება ორი ფენისაგან, რომელთაც განსხვავებული წარმოშობა, აგებულება და ფუნქციები აქვთ: გარეგანს ქერქული და შინაგანს - ტუჩის. ამ უკანასკნელის ძირითადი პორმონია ადრენალინი, იგი ძლიერი და სწრაფმოქმედი პორმონია, აჩქარებს სისხლის მიმოქცევას, აძლიერებს და ახშირებს გულის კუნთის შეკუმშვას, აუმაღლებს სუნთქვას, აყაროებს ბრონქებს, აჩქარებს შაქრის გადასვლას სისხლში და ა.შ. ადრენალინის მომატებული სეკრეცია არის ექსტრემალურ სიტუაციაში ორგანიზმის ფუნქციონირების და გარდაქმნის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მექანიზმი ემოციური სტრესების, მოულოდნელი ფიზიკური დატვირთვის ან ორგანიზმის გაცივების დროს. როცა ადამიანის ცხოვრებაში არის ისეთი დაძაბული მომენტები, რომლებიც მოითხოვენ ძალების სწრაფ დაძაბვას, სწრაფად გამოიყოფა ადრენალინი.

პანკრეასის პორმონია ინსულინი. იგი ძირითადად მოქმედებს ნახშირწყლების ცვლაზე. იგი მოქმედებს ადრენალინის საწინააღმდეგო მიმართულებით. თუ ადრენალინი ხელს უწყობს ნახშირწყლების სწრაფ დაშლას, ინსულინი ხელს უწყობს მის შენახვას და შეესებას. 10-15 წლის ასაკში სისხლში ინსულინის დონე მატულობს. ამ პორმონის უკმარობა ხელს უწყობს 6-12 წლის ასაკის ბავშვებში შაქრიანი დიაბეტის გამოვლინებას (განსაკუთრებით მწვავე ინფექციური დაავადებების გადატანის შემდეგ).

სქესობრივი პორმონები გამოუმუშავდება სქესობრივი ჯირკვლების მიერ. მამაკაცის სასქესო პორმონია ანდროგენები (ტესტოსტერონი და მისი წარმოებული ანდროსტერონი). ეს პორმონები აპირობებენ სქესობრივი აპარატის განვითარებას, სქესობრივი ორგანოების ზრდასა და მეორადი სასქესო ნიშნების განვითარებას. სათესლეების ჰიპერფუნქციის დროს ადრეულ ასაკში იწყება ნაადრევი სქესობრივი მომწიფება, სხეულის სწრაფი ზრდა და მეორადი სასქესო ნიშნების განვითარება. სათესლეების დაზიანება ან კასტრაცია იწვევს სქესობრივი ორგანოების ზრდისა

და განვითარების შექერებას, არ ვითარდება მეორადი სასქესო ნიშნები, არ აღინიშნება სქესობრივი ლტოლუა, არ იზრდება სახეზე თმა, ხმა მთელი სიცოცხლის მანძალზე არის წერილი და მაღალი.

ქალის სასქესო პორმონებია ესტროგენები (ესტრადიოლი, პროგესტერონი), რომელთა გამოშუშება ხდება საკვერცხეებში. ისინი გავლენას ახდენენ სქესობრივი ორგანოების განვითარებაზე, კვერცხუჯრედების გამოშუშაებაზე. საკვერცხეების ჰიპერფუჰსკია იწვევს ნაადრევ სქესობრივ მოშუშებას, რომელიც გამოიხატება მეორადი სასქესო ნიშნების ადრე გამოვლენით და მენსტრუაციული ციკლის დაწყებით. სქესობრივი პორმონები მთელი სიცოცხლის განმავლობაში ახდენენ ძლიერ გავლენას სხეულის ფორმირებაზე, ნივთიერებათა ცვლაზე და სქესობრივ ქცეებაზე.

მოზარდის ფიზიკური, ანატომიურ-ფიზიოლოგიური განვითარების ყველაზე მნიშვნელოვანი ფაქტია სქესობრივი მოშუშება. შთამომავლობის მოცემის აპარატის სიწიფე ბევრ ფსიქოლოგიურ ძერას იწვევს მოზარდის ფსიქიკაში. სქესობრივი ჯირკვლები იწყებენ ფიზიოლოგიურ ფუნქციას. სქესობრივი მოშუშების დასაწყისად ბიჭებისათვის 12-13 წელი, ხოლო გოგონებისათვის 11-12 წელი ითვლება. ბიჭების უმრავლესობა სქესობრივ მოშუშებას ამთავრებს 15 წლის ასაკში, გოგონები კი 13-14 წლის ასაკში. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ასაკში სქესობრივი მოშუშება მთავრდება, მოზარდის იდეურ და ზნეობრივ მოშუშებაზე ჯერ კიდევ ნაადრევა ლაპარაკი.

ინტოგენების განსაზღვრულ ეტაპზე სქესობრივი განვითარება ძალიან ჩქარდება და დგება სქესობრივი სიწიფე. დაჩქარებული სქესობრივი განვითარების და სქესობრივი სიწიფის მიღწევის პერიოდს სქესობრივი მოშუშების ეტაპი ეწოდება. ეს ეტაპი ძირითადად გარდამავალ ასაკზე მოდის. ბიჭებთან შედარებით გოგონების სქესობრივი მოშუშება 1-2 წლით ადრე დგება. სქესობრივი მოშუშების ვადები და ინტენსივობა განსხვავებულია და მრავალ ისეთ ფაქტორზეა დამოკიდებული, როგორცაა ჯანმრელობის მდგომარეობა, კვების ხასიათი, კლიმატი, სოციალურ-ეკონომიკური პირობები. ამ მიმართულებით მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს აგრეთვე შთამომავლობითი თავისებურებებიც.

სქესობრივი მოშუშების პერიოდში მოზარდის ორგანიზმში ღრმა ცვლილებები ხდება. ჰიპოფიზის პორმონების გავლენით ძლიერდება სხეულის ზრდა სიგრძეში. ჰიპოფიზის გაზრდილი აქტივობა აძლიერებს თირკმელზედა ჯირკვლის აქტივობასაც, რის გამოც იზრდება სქესობრივი ჯირკვლების აქტივობა, ძლიერდება სქესობრივი პორმონების სეკრეცია, რაც, თავის მხრივ, აჩქარებს, მეორადი სასქესო ნიშნების განვითარებას.

სქესობრივი მოშუშება გაივლის ხუთ სტადიას:

1) წინაპუბერტეტი (პერიოდი, რომელიც უშუალოდ წინ უსწრებს სქესობრივ მოშუშებას. მეორადი სასქესო ნიშნები ჯერ არ შეინიშნება).

2) პუბერტეტის დასაწყისი, ბიჭებს უმნიშვნელოდ ეზრდებათ კვერცხების ზომები, ეწყებათ მიხიშალური გათმავანება ბოქვენზე. გოგონებს ეწყებათ მკერდის ჯირკვლების ზრდა. ამ სტადიაზე ძლიერ აქტიურდება ჰიპოფიზი, რომლის ზრდის ფუნქცია უფრო მეტად გოგონებთან ვლინდება. ძლიერდება სქესობრივი

პორმონების გამოიშვება, აქტიურდება თირკმელზედა ჯირკვლების ფუნქცია;

3) ბიჭვთან გრძელდება კვერცხებისა და სქესობრივი ორგანოს ზრდა. ბოქვენის გათმოდება უფრო ხშირია. გოგონებთან აღინიშნება სარძევე ჯირკვლების შემდგომი ზრდა, აქტიურდება სქესობრივი ჯირკვლების ფუნქცია. ბიჭვები იზრდებიან სიმაღლეში.

4) ბიჭვებს ეცვლებათ ხმა. იწყება სახისა და ილღის გათმოდება. გოგონებს ინტენსიურად უვითარდებათ სარძევე ჯირკვლები. ამ სტადიაზე ანდროგენებისა და ესტროგენების გამოყოფა ინტენსიურ ხასიათს იღებს. ბიჭვები განაგრძობენ სიმაღლეში ზრდას;

5) ბიჭვებს და გოგონებს საბოლოოდ უვითარდებათ სქესობრივი ორგანოები და მეორადი სასქესო ნიშნები. გოგონებთან მენსტრუაციული ციკლი სტაბილიზაციას განიცდის. მენსტრუაციის დაწყება სქესობრივი სიმწიფის დასაწყისს მოწმობს. ეს იმის მაჩვენებელია, რომ საკვერცხეები უკვე წარმოშობენ მომწიფებულ კვერცხუჯრედებს.

ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ ბიოლოგიური სქესობრივი მომწიფება არ უნდა ავურიოთ სოციალურ სქესობრივ მომწიფებასთან. სოციალური სქესობრივი მომწიფება იწყებმა მაშინ, როცა მთავრდება პიროვნების მომწიფება და დგება სოციალური და მოქალაქეობრივი სიმწიფის პერიოდი.

სქესობრივი პორმონები აქტიური ნივთიერებებია. ისინი, როგორც აღვნიშნეთ, ხელს უწყობენ ჩონჩხის ზრდასა და გაძელოვანებას, მეორადი სასქესო ნიშნების ჩამოყალიბებას, კუნთების განვითარებას და კუნთური ძალის ზრდას, ნივთიერებათა ცვლის პროცესების აღმავლობას, ორგანიზმის საერთო აქტივობას. კუნთური ძალა იზრდება სისხლში სქესობრივი პორმონების მომატების პარალელურად. იმასთან დაკავშირებით, რომ ახლა სისხლში ჩადენას იწყებს მოცემული სქესისათვის დამახასიათებელი სქესობრივი პორმონი, უკვე უმცროს მოზარდებთან შეინიშნება სქესობრივი განსხვავებულობანი ჩონჩხის, მუსკულატურის და კანის განვითარებაში.

ხდება სუნთქვის სქესობრივი განსხვავებულობის ტიპის ჩამოყალიბება. ბიჭვებს უყალიბდებათ სუნთქვის მუცლისმიერი, ხოლო გოგონებს – მკერდისმიერი ტიპი.

ზრდის აჩქარება მოზარდებთან არათანაბრად მიმდინარეობს, რაც ძვლებისა და კუნთების არაპროპორციულ განვითარებას იწვევს. ამის გამო ხდება მოზარდის მოძრაობის კოორდინაციის დისპარმონია, მოუქნელობა, რომელიც ასაკის წინსვლასთან ერთად გაივლის.

სქესობრივი მომწიფების დაწყებისა და დამთავრების ვადები განსხვავებულია არა მარტო განსხვავებული სქესის მოზარდებში, არამედ ერთი სქესის ფარგლებშიც კი. სიმაღლეში ინტენსიურად მომატებული მოზარდები, როგორც წესი, უფრო ადრე მწიფდებიან სქესობრივად. თუმცა მაღალი მოზარდებით ჩამორჩებიან ხოლმე სქესობრივ მომწიფებაში.

ის მოზარდები, რომელთაც ზედმეტი წონა აღვნიშნებთ, სქესობრივად უფრო ადრე მწიფდებიან, ვიდრე გამხდრები, თუმცა ძალიან ჭარბი წონა, ნამდვილი სიმსუქნე, აგვიანებს სქესობრივ მომწიფების დაწყებას. სქესობრივი მომწიფების დაგვიანება შეიძლება მოყვეს აგრეთვე ზოგიერთ ქრონიკულ დაავადებას და

ხშირ, მძიმე ინფექციებს.

ვარდამავალ ასაკში ხდება არა მხოლოდ რეპროდუქციული ორგანოების განვითარება, არამედ მეორადი სასქესო ნიშნების ჩამოყალიბებაც. ძირითადად ესაა ტანზე თმბის ამოსვლა. ხმის მუტაცია და ქალური და მამაკაცური ფიგურის ჩამოყალიბება. აღსანიშნავია, რომ ზოგიერთ კონკრეტულ ინდივიდთან შესაძლებელია ასაკობრივი საზღვრების დარღვევა და მეორადი სასქესო ნიშნების მომწიფების დაგვიანება ან დაჩქარება, რაც მკვლევართა აზრით გამოწვეულია მემკვიდრული ნიშნებით. ცნობილია, რომ გოგონები ბიჭებთან შედარებით სქესობრივად საშუალოდ ორი წლით ადრე მწიფდებიან, მაგრამ ამ კანონზომიერებას ხანდახან არ აქვს ადგილი. ადრე მომწიფებული ბიჭი შეიძლება უმცროსი იყოს გვიან მომწიფებულ გოგონაზე და წინ უსწრებდეს მას სქესობრივი მომწიფების მხრივაც. მენარსეს (პირველი მენსტრუაციის) საშუალო ასაკია 12.5 წელი. ზოლო პირველი ეაკულაციისა. 13.7 წელი. მაგრამ უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ საშუალო მაჩვენებელი არაა ნორმა. სქესობრივი მომწიფების დიაპაზონი ძალიან ფართოა (9-18 წ) და ამ დიაპაზონის ნებისმიერი ასაკი შეიძლება განვითარების ნორმად ჩაითვალოს.

საინტერესოა ფ. რაისის წარმოდგენილი ცხრილი გოგონებისა და ბიჭების მეორადი სასქესო ნიშნების განვითარების თანმიმდევრობის შესახებ:

ბიჭები: 11.5-13 წელი. სათესლე ჯირკვლისა და სათესლე პარკის ზრდის დასაწყისი, ბოქვენის გათმოვანება, მკერდის სუსტი პიგმენტაცია და შებერვა. სწრაფი ზრდის პერიოდის დასაწყისი, პენისის ინტენსიური ზრდა.

13-16 წელი. ბოქვენის პიგმენტური გათმოვანება. ხმის მუტაციის დასაწყისი, პენისის, სათესლე პარკის და წინამდებარე ჯირკვლის სწრაფი ზრდა. პირველი ეაკულაცია, მაქსიმალური ზრდის პერიოდი; თმბის ზრდის დასაწყისი ილლიებში და სახეზე.

16-18 წელი. თმბის სწრაფი ზრდა ილლიებში., ხმის შესამჩნევი შეცვლა, წვეკრის ზრდა და გათმოვანების ფონტალური ზახის წარმოქმნა.

გოგონები:

10-11 წელი. სწრაფი ზრდის პერიოდის დასაწყისი. ბოქვენის უმნიშვნელო გათმოვანება. სარძევე ჯირკვლები და ტუბუს თავი ოდნავ წინაა წამოწეული.

11-14 წელი. ბოქვენზე პიგმენტური გათმოვანება, ხმის ტემბრის დადაბლება, საშოს, სათესლე ჯირკვლების სწრაფი ზრდა. მაქსიმალური ზრდის პერიოდი, პიგმენტაცია, ტუბუს თავების წინ წამოწევა. „პირველადი მკერდის“ ფორმირება, მენარსე.

14-16 წელი. ილლიის გათმოვანება, მკერდის დამრგვალება და მისი საბოლოო ფორმირება, სარძევე ჯირკვლების განვითარების მეორე სტადია.,

მეორადი სასქესო ნიშნების გამოჩენასთან და, საეროდ, სქესობრივ მომწიფებასთან დაკავშირებით მნიშვნელოვნად იზრდება მოზარდების ინტერესი სქესის მიმართ. მოზარდის ფიჭრისა და ოცნების საგანი ხდება სექსი, ახალი სექსუალური შეგრძნებები და ურთიერთობანი საწინააღმდეგო სქესის

წარმომადგენლებთან. იწყება სექსუალური ხასიათის წიგნების კითხვა, კინოფილმების ნახვა და მათ საუბრებში საწინააღმდეგო სქესის წარმომადგენლები დიდ ადვილს იჭერენ.

გოგონებთან მკერდის განვითარება გაივლის ხუთ სტადიას (ფ. რაისი):

1) პუბერტატული სტადია. ბრტყელი მკერდი.
2) ბუტონიზაციის სტადია. ძუბუს თავისა და მის ირგვლივ წრის შესიება და გადიდება, რომელიც, ჩვეულებრივ, მენარხემდე ორნახევარი წლით ადრე იწყება.

3) პირველადი სტადია. ძუბუს თავისა და მისი არეოლის ცხიმოვანი შრის გადიდება, რაც იწვევს მკერდის არეოლის პატარა ხოლმის წინ წამოწევას.

4) მეორეული ანუ მომწიფებული სტადია. სარძევე ჯირკვლების ქსოვილების განვითარება, მკერდის გაზრდა და დამრგვალება. მომწიფებული სტადია, ჩვეულებრივ, მენარხეს შემდეგ დგება.

5) განვითარების დამთავრება.

გარდაშვალ ასაკში საკუთარი მკერდის სიდიდე და ფორმა ბევრ საზრუნავთანაა დაკავშირებული. ბევრ გოგონას ესირცხვება ბრტყელი მკერდის, ხოლო ისინი, რომლებსაც დიდი მკერდი აქვთ, შემოთუბანს გამოთქვამენ მათკენ მიშვერილი მზერისა და უტაქტო სიტყვების გამო.

მოზარდები ძალიან განიცდიან აგრეთვე სხეულებრივ ცვლილებებსა და წონის მომატებას. ბავშვობაში გოგონები თანატოლ ბიჭებთან შედარებით ნაკლები წონისანი არიან. მაგრამ ბიჭებზე ადრე იწყებენ მომწიფებას და საშუალოდ ათი წლის ასაკში წინ უსწრებენ მათ წონაში, ხოლო თორმეტი წლიდან კი — სიმაღლეშიც. ბიჭებისა და გოგონების წონისა და სიმაღლის ასეთი შეფარდება, მიმდინარეობს დაახლოებით თორმეტ წლამდე. გოგონების აბსოლუტური უმრავლესობა საბოლოო სიმაღლეს საშუალოდ 16 წლის ასაკში აღწევს, ხოლო ბიჭები — 18 წლის ასაკში.

მოზარდები ძალიან განიცდიან აგრეთვე თავიანთ გარეგნობას. მათ ადლებებთ საკუთარი ფიზიკური მიმზიდველობა, თავისი კონცეფცია იდეალური სხეულის შესახებ და წონა. ფიზიკურად მიმზიდველი მოზარდები სარგებლობენ დიდი პოპულარობით და უფრო ეგუებიან საზოგადოებას. მაღალია მათი თვითშეფასება. ფიზიკური სილამაზე არის მოაზრდის საზოგადოების წევრებთან ურთიერთობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კომპონენტი. საერთოდ ცნობილია, რომ ადამიანის გარეგნობა გავლენას ახდენს მისი პიროვნების განვითარებაზე, სოციალურ კავშირებსა და ქცევაზე.

ფ. რაისი გამოყოფს ადამიანის სხეულებრივი აღნაგობის სამ ტიპს: ექტომორფული, ენდომორფული და მეზომორფული.

ექტომორფული ტიპი არის მაღალი, გამხდარი, თხელი ძვლიანი ფიგურა (კალათბურთიელის ტიპი)

ენდომორფული ტიპი წარმოდგენს მეორე უკიდურესობას. იგი მრგვალი, მსხვილი, მძიმე და მსუქანი ფიგურაა (მოჭიდავის ტიპი).

მეზომორფულ ტიპს უჭირავს შუალედური მდგომარეობა ამ ორ ფიგურას შორის. ესაა ძლიერი, მკვირივი და დაკუნთული სხეული, რომელსაც აქვს ფართო

მზრები და საშუალო სიდიდის კიდურები (ათლეთის ტიპი).

გარდამავალი ასაკის მოზარდებს აქვთ უფრო სიმაღლეში ზრდის ძლიერი ტენდენცია, ვიდრე სივანეში. მათი კიდურები იზრდება უფრო სწრაფად, ვიდრე ტანი, რის გამოც მოზარდი არის ძალიან მაღალი და მოუქნელი, რომელსაც აქვს არაპროპორციული სახის ნაწილები.

გარდამავალ ასაკში მე-ს ხატი ძალიანაა დამოკიდებული მის წონაზე. ბევრ მოზარდს ძალიან აღუკვებს საკუთარი წონა, რადგანაც ისინი თვლიან, რომ მათი წონა ყოველთვის გადაჭარბებულია ნორმაზე. ამერიკელ მკვლევართა მონაცემების მიხედვით ამერიკელ მოზარდთა 10-15%მართლაც დაავადებულია სიმსუქნით. ბიჭებთან შედარებით გოგონებს უფრო ხშირად აღენიშნებათ ზედმეტი წონა. ანალოგიური კვლევები, სამწუხაროდ ჩვენში არ არსებობს, მაგრამ დაკვირვებული იყავი. ადვილად შეამჩნევს ჭარბწონიანი ქართველი მოზარდების კატასტროფულად დიდ რაოდენობას. დადგენილია, რომ ჭარბი წონა შემდგომში გულ-სისხლძარღვთა დაავადებების მიზეზი ხდება.

სიმსუქნე უარყოფით როლს თამაშობს აგრეთვე მოზარდის სოციალურ განვითარებაშიც, თვითშეფასების ფორმირების და ემოციური ადაპტაციის პროცესში. ზედმეტი წონის მიზეზი არის ჭარბი კვება და მემკვიდრული ფაქტორები, მაგრამ მისი ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი მაღალკალორიული პროდუქტების მიღებასთან ერთად შეიძლება გახდეს ცხვრების უმოძრაო, პასიური წესი, რომლის დროსაც ორგანიზმი ღებულობს იმაზე გაცილებით მეტ კალორიას, ვიდრე – ხარჯავს.

გარდამავალ ასაკში მოზარდებს (განსაკუთრებით გოგონებს) აქვთ ძალიან დიდი სურვილი ჰქონდეთ მოხდენილი ფიგურა, რომელიც ხშირად ღებულობს ათიოლოგიურ ფორმას, რის შედეგადაც ძალიან ირღვევა კვების რეჟიმი. არსებობს ასეთი დარღვევის ორი ფორმა.

ნერვული ანორექსია და ბულიმია, ანორექსია არის სიცოცხლისთვის საშიში ნერვული დარღვევა, რომლის დროსაც დამახასიათებელია აკნიატებული იდეები კვებასა და საკუთარი წონას შორის დამოკიდებულების შესახებ. მოზარდებს მიაჩნიათ, რომ ძალიან ბევრს ჭამენ, რის გამოც დიეტას იცავენ მეტად მკაცრად. ასეთი მოზარდები (უმეტესად გოგონები) გასუქების შიშით ფაქტიურად შიმშილობენ. ესაა ე.წ. ფანატიკური დიეტომანია, შიმშილის ავადმყოფობა. ასეთი მოზარდები სწრაფად იკლებენ წონაში, ხდებიან და აღენიშნებათ გამოფიტვის შემთხვევებიც. ანორექსია არის ფსიქოგენური დაავადება. გასუქების შიშით გოგონები ფაქტიურად თავს ანებებენ კვებას, რითაც ხელოვნურად აყერხებენ ორგანიზმის ზრდა-განვითარებას. გოგონების სხეული კარგავს სიმრგვალებს, ეკარებათ სექსუალური ლტოლვა და მას შემდეგ, როცა ცხიმდაგროვება დაიწყება სხეულის საერთო წონის 17%-მდე, წყდება მენსტრუაცია. გოგონები ფიქრობენ, რომ ასეთი მკაცრი დიეტა მათ უფრო მიშვიდველს და ელეგანტურს გახდის, მაგრამ სინამდვილეში კი სრულიად საწინააღმდეგო ეფექტს ვღებულობთ.

კვების დარღვევის ერთ-ერთი ფორმაა აგრეთვე ბულიმია, რომელიც შეიძლება ანორექსიის სახესხვაობად ჩაითვალოს, თუმცა იგი სხვა სახის დაავადებაა.

ბულიმიით დაავადებულები (ძირითადად გოგონები) ძალიან განიცდიან თავიანთ ზედმეტ წონას, მაგრამ ანორექსიისაგან განსხვავებით მათ აქვთ ჭამისადმი დიდი მიღრეკილება. მათ განსაკუთრებით უყვართ ტკბილეული; ესაა ე.წ. ლორბუცელობა, როცა ასეთი მოზარდები მოკლე დროის განმავლობაში ღებულობენ დიდი რაოდენობის ნახშირწყლებს. ისინი ამას ძალიან განიცდიან და ცდილობენ გამოიწვიონ ხელოვნური პირღებინება. ბულიმიით დაავადებულებს მიაჩნიათ, რომ მათი ქცევა არაა ნორმალური, რცხვენიათ კიდევ, მაგრამ თავს ვერ იკავებენ საკვების მიღებისაგან. ისინი უკმაყოფილონი არიან თავიანთი გარეგნობით, ახასიათებთ შფოთვა-წუხილი, დეპრესიისკენ მიდრეკილება და აქვთ დაწეული თვითშეფასება.

მოზარდების წუხილსა და შფოთვას იწვევს აგრეთვე ჭორფლი და მუწუკები, რომლებიც გამოწვეულია კანის ჯირკვლების ჭარბი სეკრეციით. ამ მდგომარეობას მოზარდები ძალიან განიცდიან და იგი გადადის წუხილის ეპოციაში.

მოზარდებისათვის ძალიან დიდი მნიშვნელობას იძენს მათი ფიზიკური მომწიფების ვადებიც. ზოგიერთი მოზარდი ნაადრევად მწიფდება, ხოლო ზოგიერთი კი-გვიან. ეს მდგომარეობა მოზარდების ფსიქიკურ, სოციალურ და ადაპტაციურ მახასიათებლებზე განსაკუთრებულ გავლენას ახდენს. ნაადრევად მომწიფებულ ბიჭებს დადებითი თვითშეფასება აქვთ, ხოლო გვიან მომწიფებულებს – უარყოფითი. ადრე მომწიფებული ბიჭები უფრო მაღლები და ძლიერები არიან გვიანმომწიფებულებთან შედარებით. მათ უფრო კარგად აქვთ განვითარებული მუსკულატურა და მოძრაობათა კოორდინაცია, რაც მათ რიგ უპირატესობას აძლევს სპორტსა და სოციალურ ურთიერთობებში. ნაადრევად მომწიფება ბიჭებისათვის მაინც ერთგვარი უპირატესობაა. ისინი ავლენენ უფრო კეთილ და დადებით პიროვნულ თვისებებს, ვიდრე განვითარებაში ჩამორჩენილი მათი თანატოლები.

გვიან განვითარებული ბიჭები განიცდიან უკმარობის კომპლექსს. ხუთმეტი წლის მოზარდი, რომელსაც ვერ არ დადგომია პუბერტეტის ასაკი, შეიძლება ოცი სანტიმეტრით დაბალი და 13.5 კილოგრამით ნაკლები იყოს ნაადრევად მომწიფებულ მის თანატოლზე. ასეთ ბიჭებს უეითარდებათ ნეგატიური სავითშეფასება და მე-ს კონცეფცია, თანატოლთა შორის ისინი უფრო ნაკლებად მიმზიდველნი და პოპულარულები არიან – ისინი მწკავედ განიცდიან არასრულყოფილების კომპლექსს, განკერძოებულებასა და გარიყულობას.

ნაადრევად მომწიფებული გოგონები უკმაყოფილებას გამოთქვამენ თავიანთი სხეულგარევი ხატის გამო და აქვთ ნეგატიური თვითშეფასება. გოგონა, რომელმაც ფიზიკურ სიმწიფეს მიაღწია მეექვსე და მეშვიდე კლასში და მნიშვნელოვნად ჯობნის ამ თვალსაზრისით თანატოლ გოგონებს, იმყოფება წამებთან სიტუაციაში. იგი მაღალია, სექსუალურად უფროა განვითარებული და რცხვენია იმის გამო, რომ თანატოლი გოგონებისაგან ძალიან განსხვავებულია. მისი ნაადრევი სექსუალური ინტერესები კი აღელვებს და აშფოთებს მშობლებსა და მასწავლებლებს.

ამ ასაკის გოგონა შეიძლება არ აღმოჩნდეს მზად ახალი სოციალური

როლის მასალებად და სექსუალური ცდუნებების წინააღმდეგობის გასაწევად, რის გამოც შეიძლება აღმოუცენდეს სტრესი. მეექვსე-მეშვიდე კლასის ნაადრევად მომწიფებელი გოგონები უკლებენ სწავლას. გოგონებთან ნაადრევად მომწიფების დადებითი ეფექტი ბიჭებთან შედარებით გაცილებით ნაკლებია.

გვიან მომწიფებული გოგონები კი აშკარად წამგებიან სოციალურ სიტუაციაში იმყოფებიან. ისინი გამოიყურებიან როგორც „პატარები“ და უკმაყოფილონი არიან იმით, რომ მათ შესაძლებლად ექცევიან როგორც პატარას. განსაკუთრებით იგვიანებს იმ გოგონების მომწიფება, რომელთაც მენარხე დაეწყოთ 14-18 წლებში. ასეთი გოგონებს შურთ თავიანთი ადრე მომწიფებული თანატოლების.

მეორადი სასქესო ნიშნები ბიჭებთან ყალიბდება - 11 წლის ასაკში - 13%, 12 წლის ასაკში - 34%, 13 წლის ასაკში - 36 %, 14 წლის ასაკში 15%, 15 წლის ასაკში 2%. 12-13 წელი არის მეორადი სასქესო ნიშნების განვითარების საშუალო ასაკი. დაგვიანება ძალიან დიდ გავლენას ახდენს მოზარდის ფსიქიკაზე და იწვევს არასრულფასოვნების კომპლექსის განვითარებას. მეორადი სასქესო ნიშნების გამოვლენის რიგი ასეთია: ჯერ ხდება ხმის მუტაცია, მერე ბოქვენის გათმობა, ხორხის გამოკვეთა, ილლიისა და პირისახის გათმობა.

სქესობრივი მომწიფების დაწყებიდან დამთავრებამდე, ნორმალური განვითარების პირობებში, გადის სუთი წელი. შესაძლებელია უფრო ჩქარი და ნელი ტემპის არსებობაც, როცა იგი მთავრდება სამ ან შვიდ წელში. შემთხვევები, როცა სქესობრივი მომწიფების პირველი ნიშნების გამოვლენა გოგონებთან იწყება 9 წლამდე ან 13 წლის შემდეგ, ხოლო ბიჭებთან 10 წლამდე ან 14-15 წლის შემდეგ დაკავშირებულია ენდოკრინოლოგიურ დარღვევებთან.

სქესობრივი მომწიფების პროცესი ძლიერ ზეგავლენას ახდენს და დაღს ასევე მოზარდის სულიერი ცხოვრების მიმდინარეობაზე, მის განწყობილებასა და ინტერესებზე. მასთან დაკავშირებით ზოგი ისეთი მისწრაფებაც ჩნდება, რომელიც სქესობრივი მოვლენის სახით არ განიცდება, მაგრამ მოზარდის სულიერი ცხოვრებაში მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს; ამიტომ გარდამავალი ასაკის ყველა თავისებურებას ვერ გაეიგებთ, თუ მისი სქესობრივი მომწიფებისა და განვითარების პროცესი არ მივიღებთ მხედველობაში.

სქესობრივი მომწიფება და სქესობრივი სფეროს განვითარების ძვრები ფსიქოლოგიური ახალწარმონაქმნების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორია, ფიზიკური და სქესობრივი მომწიფება არის მოწიფულობის მძლავრი ფაქტორი და მაჩვენებელიც. უნდა აღინიშნოს, რომ მოზარდი „მოწიფე“, მოწიფული ხდება მხოლოდ სქესობრივი განვითარების სფეროში, მაგრამ მისი ფიზიკური, სულიერი და ზნეობრივი განვითარება შორსაა სრულყოფილებისაგან, იგი 3-4 წლის შემდეგ იწყება.

სქესობრივი სიმწიფის კვალობაზე ორივე სქესის მოზარდისათვის ნორმალური მოვლენაა პირველი რომანტიკული გრძობების გაღვიძება. მოზარდის პირველი გატაცებები ჯერ კიდევ ზედაპირულია, როგორც წესი, ხანმოკლეა და წინ უსწრებს ე.წ. „პირველ სიყვარულს“. იგი აღმცენდება 14-15 წლის ასაკში,

მაგრამ ნამდვილად სიყვარულის პერიოდი ადრეული ჭაბუკობის ასაკია.

სქესობრივი მომწიფების პირველი ნიშნების გამოვლინებასთან ერთად ირღვევა პროპორციულობა მოზარდის სხეულის აგებულებაში. ეს პროპორციული და პარმონიული განვითარება გვიანი ბაშკობისათვის იყო დამახასიათებელი. ახლა კი მოზარდი სწრაფად იწყებს ზრდას სიმაღლეში მაგრამ, უპირველეს ყოვლისა, იზრდება კიდურები, ხოლო თვითონ სხეული ისევ წინანდელ ზომებს ინარჩუნებს. ეს იწყებს მოზარდის სხეულის აგებულების პროპორციის დარღვევას. ამ მოვლენას პუბერტეტელის დისპარმონია ეწოდება. დისპარმონიის პროცესს აძლიერებს თავის ნაწილების სიდიდეთა ურთიერთმიმართების დარღვევა. როგორც ცნობილია ძალიან იზრდება ცხვირი, ნიკაბი და ყურები, რის გამოც მოზარდის წინანდელი სილამაზე და პროპორცია ირღვევა. ამასთანავე, სხეულის მოძრაობები კარგავენ სიზუსტეს და მოზარდები აჩქარებულნი და ნერვიულნი ხდებიან. საკუთარი სხეულის ასეთი ნაკლოვანებების გაცნობიერება მოზარდში იწყებს უკმაყოფილებას. იმის გამო, რომ მოზარდი საკუთარ მოძრაობებს თავისუფლად ვერ ფლობს, იგი ხშირად რაიმეს წამოვლება, გატეხს ან გააფუჭებს. მოზარდმა რომ იცოდეს ეს მდგომარეობა დროებით მოვლენას წარმოადგენს და იგი ასაკთან ერთად გაივლის, მტკივნეულად არ განიცდიდა ამას. მშობლებმა და, განსაკუთრებით, მასწავლებლებმა ეს შესაბამისი ტაქტიკით უნდა აუხსნან მათ.

მოზარდის ფიზიკური განვითარების დამახასიათებელია ე.წ. „ზრდის ნახტომი“, რაც სხეულის სიგრძის ინტენსიურ ზრდაში გამოიხატება. სიმაღლის ასეთი ინტენსიური ზრდა (8-10 სმ) აღინიშნება 13-15 წლიდან, ხოლო შემდგომ ზრდის ეს ტემპი ნელდება.

გარდამავალ ასაკში ხდება მოზარდის სხეულის, ყველა ორგანოსა და ქსოვილის ინტენსიური ზრდა. თუ ბავშვობის ასაკში ზრდის პროცესში ძირითადად მოქმედებდა ზრდის ჰორმონი, რომელსაც ჰიპოფიზი გამოიმუშავებდა, ახლა ზრდის ტემპი ძირითადად განპირობებულია სქესობრივი და ფარისებრი ჯირკვლების ჰორმონების გავლენით, თუმცა ამ ჯირკვლების ფუნქციები რეგულირდება ჰიპოფიზით. მას შინაგანი სეკრეციის ჯირკვლების მთელი ორკესტრის დირიჟორს უწოდებენ, რადგან ჰიპოფიზის მიერ გამოიმუშავებული ჰორმონები აქტიურებენ თირკმელზედა, ფარისებურ და სქესობრივ ჯირკვლებს. ამიტომ ამ ჯირკვლების ფუნქციის დარღვევა, როგორც ვნახეთ, იწყებს ისეთ გადახრებს, როგორიცაა ჯუჯები და გიგანტები.

9-10 წლამდე ბიჭებისა და გოგონების ორგანიზმის განვითარება ერთნაირად მიმდინარეობს. ამ მომენტისათვის სისხლში გაძლიერებული ტემპით ჩაედინება თითოეული სქესისათვის დამახასიათებელი სპეციფიკური ჰორმონი. გოგონებში ზრდისა და სქესობრივი მომწიფების აჩქარება 1-2 წლით უფრო ადრე იწყება ვიდრე ბიჭებში (10-12 წ.) 10 წლის ასაკიდან გოგონები უფრო ინტენსიურად იზრდებიან, და ასწრებენ ბიჭებს ამ მიმართულებით. ხოლო სქესობრივი მომწიფების პროცესის დამთავრების შემდეგ გოგონების ზრდა მკვეთრად ნელდება. 15-16 წლის ასაკში მათი სიმაღლე, როგორც წესი, გოგონებზე გაცილებით მეტია. საერთოდ, ბიჭების ზრდა 18-20 წლამდე გრძელდება, რადგან მათთან სქესობრივი

მოწიფება სრულყოფილებას ამ ასაკში აღწევს.

ამრავალ სხეულას ზრდა დაკავშირებულია სქესობრივ მოწიფებასთან, რომელიც 10 წლის ასაკიდან ბიჭებსა და გოგონებთან უკვე განსხვავებულად მიმდინარეობს. ზრდას ტექსტის აჩქარება გარდამავალ ასაკში მჭიდროდაა დაკავშირებული სქესობრივი ჯირკვლების ფუნქციის გაძლიერებასთან, რომელიც განსაზღვრავს ორგანიზმის მოქმედების გარდაქმნის მრავალ მხარესა და ასპექტს. ამიტომ ცნება „ფიზიკური განვითარება“ მჭიდროდაა დაკავშირებული სქესობრივ მოწიფებასთან და ამ ასაკში განვითარების შეფასება აუცილებლად უნდა მოხდეს სქესობრივი მოწიფების ხარისხის გათვალისწინებით.

ღიდა ცვლილებებია მოზარდის გულ-სისხლძარღვთა სისტემის განვითარებაში. მოზარდის გული მნიშვნელოვანად იზრდება მოცულობის მიხედვით, იგი უფრო ძლიერდება, ხოლო სისხლძარღვთა დიამეტრი მის ზრდას ჩამორჩება, რის გამოც ტვანს უჭირს კანგბადით მდიდარი სისხლის მიღება. ყოველივე ამის გამო მოზარდს ხშირად აღენიშნება თავბრუსხვევები, თავის ტკივილი, გულისცემის გაზშირება, სისუსტე და ადვილი დაღლადობა.

გულ-სისხლძარღვთა სისტემის განვითარების ამ ხარვეზებს და შინაგანი სერეციის ჯირკვლების ინტენსიური ფუნქციონის დაწყებას მოზარდი მიყავს ნერვული სისტემის ზოგიერთ დარევეამდე, რომელიც მართალია, სწრაფად გაივლის, მაგრამ მის ფსიქიკაზე გარკვეულ კვალს სტოვებს. ზოგიერთ მოზარდს აღენიშნება აწეული აგზნებულობა, გაღიზიანებადობა, „აფეთქებები“, რომლებმაც შეიძლება აფექტის ფორმებიც მიიღოს. იმის გამო, რომ არტერიების დიამეტრის ზრდა გულის ზრდას ჩამორჩება, ხოლო ფარისებრი ჯირკვლის გველენით სისხლის მიმოქცევა ძლიერდება, სისხლძარღვებს უჭირთ სისხლის გატარება და ტვინისათვის შეუფერხებლად მიწოდება. ამის გამო მოზარდებს ხანდახან აღენიშნებათ სახის ძლიერი წაშლილობა ან გაფითრება, არასწორი რიტმი, ქოშინი და გაზშირებული გულისცემა.

გარდამავალი ასაკის ერთ-ერთი სპეციფიკური თავისებურებაა ადვილი დაღლადობა, რომელიც დაკავშირებულია მოზარდის ორგანიზმის (განსაკუთრებით გულ-სისხლძარღვთა სისტემის) ანატომიურ-ფიზიოლოგიურ გარდაქმნასთან. როგორც აღენიშნეთ, მოზარდის გულსისხლძარღვთა სისტემა არაა სრულქმნილი და სრულყოფილი. ამ ასაკში ორგანიზმის საერთო ზრდის კვალობაზე იწყება გულ-სისხლძარღვთა სისტემის ინტენსიური განვითარებაც, მაგრამ გულის კუნთის ზრდას სისხლძარღვების დიამეტრის ზრდა ჩამორჩება. ამის გამო თავის ტვინი არასაკმარისად მარაგდება სისხლით. ამას უნდა დაემატოს ის ცვლილებები უნდოკრინული სისტემის მუშაობაში, რომელიც აგრეთვე დაკავშირებულია ენერჯის უფრო და უფრო მომეტებულ ხარჯვასთან. ეს მდგომარეობა არ ჩაივლის უკვალოდ, რაც იმაში გამოიხატება, რომ მოზარდის ადვილ დაღლადობას ხშირად იწვევს ჩვეულებრივი დატვირთვაც კი. იმ შემთხვევაში, როცა მუშაობის რეჟიმის დაცვა მოზარდისთვის ჩვეულებრივი არ გამხდარა, ნერვული ენერჯის გადახარჯვა და ადვილი დაღლადობა მისთვის გარდაუვალია.

მოზარდის ტვინი წონაში უმნიშვნელოდ იზრდება. ახალშობილის ტვინი

400 გრამს იწონის, 7 წლის ბავშვის ტვინი - 1250 გრამს, 15 წლის მოზარდისა - 1350 გრამს, ხოლო მოზრდილისა - 1400-1500 გრამს., მაგრამ ტვინის სტრუქტურის განვითარება მოზარდებში მიმდინარეობს ინტენსიურად. 12 წლის მოზარდს მნიშვნელოვნად ეზრდება შუბლის წილები, სრულყოფილი ხდება ნერვული უჯრედები, იცვლება მათი ფორმა და განშტოება, იზრდება ნახევარსფეროების ქერქის სხვადასხვა ნაწილების შემაერთებელ ბოჭკოთა რიცხვი, ჩამოყალიბებას იწყებს ხვეულები. ტვინის განვითარების ეს პერიოდი დიდ შესაძლებლობას ქმნის გარესამყაროს საგნების და მოვლენების უფრო სრული ასახვისათვის, მათი სისტემატიზაციისა და კლასიფიკაციისათვის. შექმნებისა და მოქმედების პროცესში მოზარდს უვითარდება ტვინის ქერქის მაღალი განყოფილებებისადმი ინსტინქტებისა და ემოციების დამორჩილების უნარი, რის საფუძველზეც ეითარდება შეგნებული შეკავების დაწყება. მაგრამ აგზნებასა და შეკავებას შორის პარამონიისა და შესაბამისობის პერიოდი ჯერ არ დამდგარა. ეს იმიტომ ხდება, რომ შინაგანი სეკრეციის ჯირკვლები აღმაგზნებლად მოქმედებენ მოზარდის ნერვულ სისტემაზე, რის გამოც მოზარდი ყოველთვის ვერ ფლობს, ვერ იკავებს თავს.

მოზარდის ნერვული სისტემა განაგრძობს ინტენსიურ განვითარებასა და სრულყოფას. ცხოვრების გართულებული პირობები მოზარდის ტვინში შესაძენვე ცვლილებებს იწვევს. ახლა აღზრდისა და სწავლების ზეგავლენით იზრდება ძეორე სასიყნალო სისტემის როლი. სიტყვიერი გამლიზიანებლები ახლა გაცილებით მეტ მნიშვნელობას იძენენ. მოზარდის ნერვული სისტემა განვითარებისა და სრულყოფის სტადიაზე იყოფება, ამიტომ მას ჯერ კიდევ არ შეუძლია ძლიერი და საგრძლივი გამლიზიანებლების ატანა და ხანდახან მათი გავლენის გამო ხდება შეკავება, ან პირიქით, ძლიერი აგზნება, რაც ნერვული სისტემის შედარებით სისუტეზე მიუთითებს.

გარდამავალ ასაკში, აგზნებისა და შეკავების პროცესები არ არიან გაწონასწორებულნი. აგზნება მნიშვნელოვნად სჭარბობს შეკავებას. აგზნების პროცესი ხშირად ისეთი ძალითა და ენერგიით მიმდინარეობს, რომ მოზარდს ძალა არ ყოფნის შეკავოს ისინი. აგზნების პროცესები ერთბაშად აღმოცენდებიან, დიდი ენერგიით ვითარდებიან, მაგრამ სწრაფადვე ცხრებიან.

მოზარდის ძვლოვანი სისტემა ორგანიზმის სპერთო ზრდის კვლობაზე უმცროსკლასელებთან შედარებით ვითარდება, მაგრამ ჯერ არაა დამთავრებული ხერხემლის, გულ-მკერდის ჩონჩხის. მენჯისა და კიდურების გამძლოვანება, რაც ხერხემლის გაძრუების საშიშროებას ქმნის.

გარდამავალ ასაკში ფილტვებიც უმნიშვნელოდ ვითარდება, თუმცა მათი სასიცოცხლო მოცულობა იზრდება. სუნქთვა ხშირდება (18-22 შესუნთქვა-ამოსუნთქვა წუთში). ერთ შესუნთქვა-ამოსუნთქვაზე გულის 3-4 შეკუმშვა მოდის (მოზრდილებთან 4-5). მოზარდის სუნთქვა ჯერ კიდევ არაა ღრმა და ფილტვების ენტილატია სუნთქვის აჩქარების ხარჯზე ხდება. აუცილებელია მოზარდი დაეუფლოს სწორი და ღრმა სუნქთვის ჩვევას, რადგან ორგანიზმის ინტენსიური ზრდის გამო მას სჭირდება ჟანგბადის დიდი რაოდენობა.

გარდამავალ ასაკში განსაკუთრებული ინტენსივობით ვლინდება ფიზიკური და ფსიქიკური განვითარების აქსელერაცია. უკანასკნელი 30-40 წლის განმავლობაში მაზარდები ვითარდებიან ჩქარი ტემპით, ისინი უფრო დიდები, მაღლები და ძლიერები არიან, ვიდრე მათი თანატოლები 30-50 წლის წინათ. სქესობრივი მომწიფებაც ახლათ. 1.5-2 წლით ადრე იწყება. აქსელერაცია ჯერ კიდევ დედის საშობი ვლინდება, რაც ახალშობილის სხეულის მასისა და სიგრძის მაკმატებაში გამოიხატება. ასეთი აქსელირებული ახალშობილების შემდგომი ზრდა-განვითარება აჩქარებულად მიმდინარეობს. აქსელერაციასთან დაკავშირებით უკანასკნელი 30-40 წლის განმავლობაში მკვეთრად გაიზარდა მაზარდის ფიზიკური განვითარების მაჩვენებლები. 1925 წელს 13 წლის ბიჭების საშუალო სიმაღლე იყო 141.2 სმ. 1958 წელს 150.8 სმ, 1971 წელს 156.7 სმ. 14 წლის ბიჭების საშუალო სიმაღლე ამ წლებში შესაბამისად შეადგენდა 145.4, 157.3 და 162.6 სანტიმეტრს. მნიშვნელოვნადაა გაზრდილი წონისა და სიმაღლის საშუალო მაჩვენებლები გოგონებშიც.

თანამედროვე მაზარდების ფიზიკური განვითარების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი თავისებურებაა ვიწრომკერდიანობა – შედარებითი ჩამორჩენა გულ-მკერდის ჩანჩხის განვითარებაში. ეს დისპარმონია უფრო მეტად მაქსიმალურად მაღალ მაზარდებს ახასიათებს, რაც აქსელერაციასთან მის კავშირზე ჩეტყველებს. შეიძლება ვთქვათ, რომ აქსელერაცია რამდენადმე უწყობს ხელს დისპარმონიული მაზარდების რიცხვის ზრდას. თანამედროვე მაზარდების ფიზიკური განვითარების ერთ-ერთი თავისებურებაა აგრეთვე ტენდენცია ჭარბი წონისადმი. ამ მოვლენას აქსელერაციასთან არა აქვს კავშირი. იგი დაკავშირებულია ადრეულ ასაკში ბავშვის ჭარბ კვებასთან. ზრდის აჩქარების თანმხლები მოვლენაა სქესობრივი მომწიფების ნაადრევი დაწყება და დამთავრება, რაც გოგონებისათვისაა განსაკუთრებით დამახასიათებელი. ეს კი აქსელერაციის გამოვლენაა.

როგორ უნდა შევაფასოთ აქსელერაციის მოვლენა გარდამავალ ასაკში ორგანიზმის მთლიანი ფუნქციონალური მდგომარეობის თვალსაზრისით, მისი შრომისუნარიანობის, მუშაობისუნარიანობისა და ცხოველმყოფელობის მიმართულებით? ცნობილია, რომ დისპარმონიული განვითარების აქსელირებული მაზარდები უფრო ნაკლებად იტანენ ფიზიკურ დატვირთვას, ვიდრე მათი საშუალო განვითარების თანატოლები. აღნიშნული ფაქტი ყოველთვის უნდა გავითვალისწინოთ სპორტულ სექციებში მაზარდების გაერთიანების დროს, რაც განსაკუთრებით სპორტის „მძიმე“ სახეობებს ეხება. ფიზიკურ დატვირთვებს ცუდად ეგუებიან და იტანენ აგრეთვე ჭარბი წონის მაზარდებიც. ამრიგად მაზარდობის ასაკში ფიზიკური განვითარების მაღალი მაჩვენებლები თავისთავად არ მოწმობს მაზარდის დიდ ფიზიკურ შესაძლებლობებზე.

გარდამავალი ასაკის მაზარდისათვის დამახასიათებელია, ერთი მხრივ, ენერჯის მოჭარბება და, მეორე მხრივ, პათოგენური გამლიზიანებლების მიმართ აწეული მგრძობილობა. ამის გამო, გონებრივი და ფიზიკური დაღლილობა, ხანგრძლივი ნერვული დაძაბულობა, ძლიერი უარყოფითი განცდები (შიში, რისხვა, წყენა) შეიძლება ენდოკრინული და ნერვული სისტემის ფუნქციონალურ დარღვევათა

მიზეზი გახდეს. მათი ნიშნებია: აწეული გაღიზიანებადობა, შემაკავებელი მექანიზმების სისუსტე, დაღლადობა, გაფანტულობა, მუშაობის პროდუქტიულობის დაცემა, ძილის დარღვევა.

გარდამავალ ასაკში ისპობა ბავშვობის ორგანიზმის ნერეული და ენდოკრინული სისტემის მოქმედების ბალანსი, ხოლო ახალი ბალანსი ჯერ არ ჩამოყალიბებულა. ეს გარდაქმნა ელინდება მოზარდის შინაგან მდგომარეობაში, რეაქციებსა და გუნება-განწყობილებაში, გველენება ამ ასაკისათვის დამახასიათებელი საერთო გაუწონასწორობების, გაღიზიანებადობის, „აფეთქების“, მოძრაობითი აქტივობის, აგზნებულობის, პერიოდული აპათიისა და მოთენთილობის საფუძვლად. მოზარდი აქტიურად რეაგირებს საკუთარ ცვლილებებზე, განსაკუთრებით კი ისეთებზე, რომლებიც მათ თანატოლებისაგან გამოარჩევს. ბიჭების დაბალი ტანადობა (ჯუჯა) და გოგონების დიდი სიმაღლე (გიგანტიზმი) მათი ძლიერი უარყოფითი განცდებისა და არასრულყოფილების კომპლექსის ჩამოყალიბების საფუძველი ხდება.

გარდამავალი ასაკის კრიზისის პრობლემის თეორიული საფუძვლების დაუშვებება მე-19 და მე-20 საუკუნის მიჯნაზე დაიწყო. ამ დროს ბატონობდა აზრი იმის შესახებ, რომ მოზარდობის ასაკის „კრიზისის“ და მოზარდის თავისებურებების მიზეზი იყო ბიოლოგიური მომენტები, მოზარდის ორგანიზმში მიმდინარე გენეტიკურად განპირობებული ცვლილებები, რის გამოც ამ ასაკში ფსიქოლოგიური ახალწარმონაქმნების გამოვლენა განიხილებოდა როგორც აუცილებელი და უნივერსალური მოვლენა. ე.ი ითვლებოდა, რომ იგი დამახასიათებელი იყო ყველა მოზარდისათვის. აქედან ასკენიდნენ, რომ მოზარდის ცხოვრებაში აღზრდისა და ნაკლოვანებების გამოსწორების მიზნით ჩარევას აზრი არ აქვს, რადგანაც ბუნების შეცვლა არ შეიძლება. ეს არასწორი პედაგოგიური პოზიციაა, რომელიც გამომდინარეობდა მოზარდის განვითარებისა და ფსიქოლოგიური თავისებურებების ბიოლოგიური განპირობებულობის წანამძღვრებიდან. მაგრამ ეს შეხედულებები ბევრმა მეცნიერულმა ფაქტმა და აღზრდის პრაქტიკამ ეჭვის ქვეშ დააყენა. ფსიქოლოგები და პედაგოგები მივიდნენ იმ დასკვნამდე, რომ მოზარდის არსებითი თავისებურებები დამოკიდებულია მათი ცხოვრების სოციალურ პირობებზე. მნიშვნელოვანი ფაქტები აღმოაჩინეს ამერიკელმა ანთროპოლოგებმა, რომლებიც პრიმიტიულ ცივილიზაციებს სწავლობდნენ. მ. მიდმა დეტალურად შეისწავლა კუნძულ სამოას მოზარდი გოგონების ცხოვრება და თავისებურებანი და ვერაუთარი „კრიზისი“ ვერ აღმოაჩინა. მ. მიდმა და სხვა ანთროპოლოგებმა დაასკვნეს, რომ მოზარდობის პერიოდი განსხვავებული ხანგრძლივობისაა (ზოგიერთი ტომის მოზარდებში იგი გრძელდება მხოლოდ რამდენიმე თვეს).

ანთროპოლოგი რ. ბენედიქტი მრავალრიცხოვანი გამოკვლევების საფუძველზე მიეცა იმ დასკვნამდე, რომ ბავშვობიდან მოწიფულობაში გადასვლა სხვადასხვა საზოგადოებაში განსახვავებულად მიმდინარეობს. ისეთ საზოგადოებაში, სადაც ქცევა არ პოლარიზდება (ბავშვისათვის და მოზარდისათვის ცალ-ცალკე), ბავშვობიდან მოწიფულობაში გადასვლა მიმდინარეობს შეუმჩნეველად, ყოველგვარი

კონფლიქტებისა და „კრიზისის“ გარეშე.

გერმანული ფსიქოლოგი კ. ლეინი მოზარდის კონფლიქტური ტიპების განვითარებას მიზეზის დასადგენად ასკენის, რომ თანამედროვე საზოგადოებაში არსებობს ორი დამოუკიდებელი ჯგუფი – უფროსები და ბავშვები. ის პრივილეგიები და სპეციფიკა, რომელიც ერთ ჯგუფს აქვს, არა აქვს მეორეს. მოზარდის მდგომარეობის სპეციფიკა იმაში მდგომარეობს, რომ ის იმყოფება ამ ორ ჯგუფს შორის. იმის გამო, რომ იგი უკვე ბავშვი არაა, ცდილობს უფროსობას, მაგრამ უფროსები მას ჯერ არ ღებულობენ თავიათნ რიგებში. კ. ლეინი თვლიდა, რომ რაც უფრო მეტია განსხვავება ამ ორ ჯგუფს შორის, მით უფრო მეტი სიმწელებითაა აღსავსე მოზარდობის ასაკი.

ლ. ვიგოტსკის აზრით გარდამავალი ასაკის „კრიზისი“ დაკავშირებულია ორ გარემოებასთან: ა) მოზარდის ცნობიერებაში ახალწარმონაქმნების წარმოშობასთან და ბ) მოზარდსა და გარემოს შორის დამოკიდებულების გარდაქმნასთან. მან წამოაყენა ჰიპოთეზა მომწიფების სამ ასპექტის შეუთავსებლობის, სქესობრივი, ზოგადორგანული და სოციალური, როგორც მოზარდობის ასაკის ძირითადი თავისებურებებისა და წინააღმდეგობების შესახებ. ლ. ვიგოტსკი თვლიდა, რომ განვითარების სოციალური სიტუაციის, რომელიც ყოველ ასაკში ბავშვსა და გარემოს შორის ურთიერთობათა განუმეორებელ სისტემას წარმოადგენს, შეცვლა შეადგენს გარდამავალი ასაკისათვის დამახასიათებელი „კრიზისის“ მთავარ მიზეზს.

გარდამავალი ასაკის პერიოდის გამოვლენათა და მიმდინარეობის თავისებურება განსაზღვრულია მოზარდის ცხოვრებისა და განვითარების კონკრეტული სოციალური გარემოებებით, მოზარდობის სამყაროში მისი საზოგადოებრივი მდგომარეობით.

თავი მეთერთმეტი

ბარდამავალი ასაკის მოზარდის სასწავლო საქმიანობა და კომპიუტერი განვითარება

გარდამავალ ასაკში მოზარდის სასწავლო საქმიანობა არსებითად იცვლება. იგი ახლა თვითგანათლებისა და თვითსრულყოფის აზრს ღებულობს. მოზარდი ახლა უკვე ინტერესს ამჟღავნებს იმ ცოდნის მიმართ, რომელიც სასკოლო პროგრამის ფარგლებს სცილდება. ამ ასაკში ძალიან ფართოვდება სწავლის ცნება. სწავლისადმი დამოკიდებულება მკვეთრად იცვლება. სწავლის აუცილებლობის მხოლოდ გაცნობიერება და კარგად სწავლის აბსტრაქტული სურვილი არაა მოზარდის სწავლის ეფექტური და მოქმედი სტიმულები: ახლა წარმატების საფუძველია მისი ცოდნისადმი ინტერესი, ახლის შეცნობის სურვილი და მომავლისათვის სწავლის მნიშვნელობის პიროვნული აზრის გაცნობიერება.

ამ თვალსაზრისით გარდამავალ ასაკში იკვეთება მოზარდების ორი ჯგუფი. ა) მოზარდების მნიშვნელოვანი ჯგუფი აელენს გონებრივი მუშაობისადმი მტკიცე სწრაფვას, განსაზღვრული სასწავლო საგნებისადმი ინტერესს, დამატებითი ლიტერატურის კითხვით ცოდნის გაღრმავების სურვილს; ბ) ზოგიერთ მოზარდში კი ეს პირდაპირ უკავშირდება პროფესიულ ზრახვებს. ასეთ მოზარდებს ემსგავსებიან ე.წ. „ნიჭიერი ზარბაცები“, რომელთაც სასწავლო საქმიანობისადმი გულგრილ დამოკიდებულებასთან ერთად აღენიშნებათ სასწავლო პროგრამის გარეთ რომელიმე საყვარელი საქმიანობით გატაცება. ასეთი მოზარდი გაკვეთილებზე მოწყენილია, პასიურია, უნებისყოფაა, ნიშნებისადმი გულგრილია. ხოლო მისი საყვარელი საქმიანობის სფეროში აქტიურია, მიზანმიმართულია, შეუძლია ხანგრძლივად და პროდუქტიულად მუშაობა, საკუთარი თავის მიმართ მაღალ მოთხოვნელობას ამჟღავნებს, მიზნის მისაღწევად შეუძლია გარკვეული სიძნელეების გადალახვა. მოზარდების ასეთი საქმიანობა ხშირად დაკავშირებული სამომავლო გეგმებთან. მოზარდებში ცოდნის მიღება უკვე გვევლინება პირადი მიზნებისა და გეგმების განზოციელების საშუალებად, რაც მათ შემეცნებით და სასწავლო საქმიანობას კარდინალურად ცვლის. იგი, როგორც აღვნიშნეთ, იქცევა თვითგანათლებად, რაც გარდამავალი ასაკის მოზარდის სასწავლო საქმიანობის ახალი და უმაღლესი ფორმაა. სწავლა ახლა მისთვის პიროვნულ აზრს ღებულობს.

უძცროსკლასელებთან შედარებით მოზარდებს უვითარდებათ სასწავლო საქმიანობისადმი შეგნებული და გააზრებული დამოკიდებულება.

სასწავლო ხასიათის შეცვლა მოზარდებისაგან მოითხოვს მისი ფსიქიკური ცხოვრების გარდაქმნას. ამასთანავე ის გაივლის გადასვლის ბუნებრივ სტადიებს. იგი ჯერ ორიენტაციას აკეთებს ახალ სიტუაციაში და განსაზღვრავს თავის ახალ მდგომარეობას და გარეშემოყრფებთან თავის დამოკიდებულებას. იგი იწყებს ახალ მდგომარეობასთან დაკავშირებული ისეთი სიძნელეების გაცნობიერებას, როგორიცაა მასწავლებელთა განსხვავებული მოთხოვნები და სასწავლო პროცესისადმი ახალი დამოკიდებულებები.

ახლა მოზარდის წინაშე ახალი ამოცანა დგას. ესაა მეცნიერებათა საფუძვლების სისტემატური შესწავლა, რომელიც თავის მხრივ მოცემულ საგანში ცოდნის სისტემატიზაციას და სხვა საგნებთან და ცხოვრების პრაქტიკასთან კავშირების დამყარებას მოითხოვს. უძცროსკლასელებთან შედარებით გარდამავალ ასაკში უფრო მეტად მყარდება კავშირები, რომლებიც მოზარდებს საშუალებას აძლევს ფაქტების მრავალფეროვნებაში ზოგადი და საერთო დაინახონ, ცალკეულ მოვლენაში სპეციფიკური თვისებები გამოყონ. მოზარდი თარდათანობით იწყებს შესაბამისი ცოდნის დაგროვებას, ცნებებისა და კანონზომიერებების ათვისებას, იმ კონკრეტული ფაქტების შესწავლას, რომლის საფუძველზეც მასალის განზოგადება და სისტემატიზაცია წარმოებს.

მოზარდის სასწავლო საქმიანობა მაშინ მიმდინარეობს ნორმალურად, როცა სწავლება უკავშირდება ცხოვრებისეულ პრაქტიკას, როცა მოზარდს ესმის ათვისებული ცოდნის ცხოვრებისეული აზრი და მნიშვნელობა.

მოზარდს სწავლის გაცილებით უფრო მაღალი მოთხოვნილება აქვს, ვიდრე

უმცროსკლასელს. სწავლისადმი შეგნებულად დამოკიდებულება და ცოდნის შექმნის სურვილი მოზარდებში გაცილებით მაღალია. საბოლოო ანგარიშით მოზარდი აღმოაჩენს, რომ სწავლას აქვს საზოგადოებრივი მნიშვნელობა, რომელიც სწავლისადმი დადებითი დამოკიდებულების მძლავრი სტიმულია.

მოზარდებში ხშირად შეინიშნება სწავლისადმი არასტაბილური დამოკიდებულება, რომელიც მათთან ურთიერთობაში მასწავლებლებმა აუცილებლად უნდა გაითვალისწინონ. დღეს მოზარდი სწავლისადმი შეგნებულ დამოკიდებულებას აკლავს, კარგად სწავლას თავის მოვალეობად თვლის, რისთვისაც გარკვეულ ზამბასაც ღებულობს, ხოლო ხედავს შეიძლება ყველაფერი დაივიწყოს. ის შეიძლება სხვა რამით ისე გაერთოს, რომ სწავლა დაივიწყოს.

გვხვდება ისეთი მოზარდებიც, რომელთა სასწავლო საქმიანობის გაუარესების მიზნით მშობლებისა და მასწავლებლების მზრუნველობის მოცილებისა და „თავისუფლების“ მოპოვების სურვილი. ასეთი მოზარდები არარეგულარულად შეყვანილობენ, რაც შესაბამის ეფექტს არ იძლევა. ამის გამო ეს მოზარდები ადგებიან ამკარა სიცრუის გზას: ისინი უშეტესად იმაზე კი არ ფიქრობენ, როგორ მიეზღონ საკონტროლო წერისათვის, არამედ ამზადებენ „შპარგალკებს“.

მოზარდის სწავლისადმი უარყოფითი დამოკიდებულების ერთერთი სელშეწყობი მიზეზი შეიძლება იყოს აგრეთვე ფიზიკური ნაკლიც: სუსტი მხედველობა, ცუდი სმენა, ენაბლუობა და სხვა.

უმცროსკლასელის ცოდნა ხასიათდება თავისი უშუალო კავშირით აღქმასთან და მოქმედებასთან, თავითი კონკრეტულობითა და გრძობადი შეფერილობით. მოზარდების წინაშე კი ამ მიმართულებით დგება ახალი ამოცანა: სპეციალურად ორგანიზებულ შემეცნებითი აქტივობის პროცესში სინამდვილის საგნების ობიექტური არსის წვდომა, მათ შორის არსებული კანონზომიერების გაცნობიერება. ამასთანავე მსვეელობაში უნდა მივიღოთ, რომ ხშირად საგანთა არსი არ ემთხვევა მის თვალსაჩინო ხასიათს, რასაც მოზარდი გაკვეთილზე გაეცნობა, იგი შეიძლება მის უშუალო ცხოვრებისეულ გამოცდილებასთან წინააღმდეგობაშიც კი მოვიდეს. სასკოლო ცოდნა არაა ახალი ცნობების, წარმოდგენებისა და ცნებების უბრალო მექანიკური ჯამი, არამედ მასთან მჭიდროდაა დაკავშირებული აზროვნების ახალი ხერხები და მოზარდების სინამდვილესთან მიმართების ახალი შემეცნებითი დამოკიდებულება. გარდამავალ ასაკში ცოდნის ათვისება არ დაიწყანება სასწავლო ინფორმაციის რაოდენობრივ ჯამზე, იმის გაღრმავებაზე და გაფართოებაზე, რაც მოზარდმა ადრე იცოდა. ახალი ცოდნა გარდაქმნის არა მარტო ძველს, არამედ მოზარდის აზროვნების ძველ ხერხებსაც. რის შედეგადაც ყალიბდება პიროვნების ახალი თავისებურებანი, რომელიც გამოიხატება ახალი მოტივაციის ჩამოყალიბებაში, სინამდვილისადმი ახლებურ დამოკიდებულებაში და ახალი ცოდნის პრაქტიკულ გამოყენებაში. მოზარდის მიერ ცოდნის ნამდვილი ათვისება ჩაშინ ხდება, როცა მისი ცოდნა მსოფლმხედველობად იქცევა, ე.ი. როცა იცვლება მოზარდის შეხედულებები გარესამყაროს შესახებ. ასეთი ათვისება არის არა მარტო მისი განათლების, არამედ აღზრდის რთული პროცესიც, რომელიც უშუალოდაა დაკავშირებული მისი პიროვნების ფორმირებასთან იმის გამო, რომ

სასწავლო საქმიანობა უშუალოდ მოქმედებს მოსწავლის პიროვნების ჩამოყალიბებაზე, გარდამავალ ასაკში ამ პროცესის შესწავლას პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა ენიჭება.

შეგერდეთ იმ განსხვავებებზე, რითაც მოზარდის სასწავლო საქმიანობა უმცროსკლასელისაგან განსხვავდება. გარდამავალ ასაკში მოზარდები იწყებენ ცალკეული სასწავლო დისციპლინების სწავლას, ე.ი. იწყებენ მეცნიერული ცნებებისა და მიზეზ-შედეგობრივი სისტემების დაუფლებას. უნდა ითქვას, რომ თუცა უმცროსი სასკოლო ასაკის ბოლოს ასეთი საგნების სწავლება უკვე თანდათან შემოდის, მაგრამ სწავლების ამ სტადიაზე ეს საგნები კონკრეტულ, აღწერით ხასიათს ატარებენ. გარდამავალ ასაკში კი ეს საგნები უფრო მეტ განყენებულ შინაარსს იძენენ და, რაც მთავარია, სასწავლო პროგრამაში შემოსვლას იწყებენ სრულიად ახალი საგნები, რომლებიც მოზარდების სასწავლო საქმიანობას სრულიად ახალი მოთხოვნებს უყენებს. ეს საგნებია: ფიზიკა, ქიმია, ალგებრა, გეომეტრია და სხვა, რომლებიც წარმოადგენენ თეორიული ცოდნის განსაკუთრებულ ფორმებს.

გარდამავალ ასაკში შეძენილი ცოდნა დაწყებითი კლასებისაგან განსხვავებით ხშირად იმყოფება სინამდვილის უშუალო აღქმასთან წინააღმდეგობაში.

ამიტომ მოზარდების მიერ მიღებულ ცოდნასა და გარესინამდვილე სშორის კავშირის დამყარებას მეცნიერებათა საფუძვლების შესწავლის პროცესში განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს. მოზარდები უნდა მივაჩვიოთ იმას, რომ ცნებებში განზოგადებულ სინამდვილევს ხედავენ.

გარდამავალი ასაკის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი თავისებურება ისაა, რომ მოზარდები თეორიულ პლანში მსჯელობებს იწყებენ.

გარდამავალ ასაკში სწავლის წარმატება დიდადა დამოკიდებული იმაზე, თუ როგორ ამთავრებს მოსწავლე დაწყებით სკოლას. ამ თვალსაზრისით ბავშვები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან: ა) სწავლისადმი დამოკიდებულებით – აღინიშნება ორი პოლუსი, სწავლისადმი სერიოზული და გულგრილი დამოკიდებულება; ბ) ზოგადი განვითარებით ასაკის კვალობაზე ცოდნის სხვადასხვა სფეროში მნიშვნელოვანი წინსვლა და ვიწრო თვალსაწიერი; გ) ცოდნის მოცულობითა და სიმყარით – სკოლის პროგრამის ფარგლებში საგნის სრულ და ღრმა ათვისებაზე და ცოდნის საშუალო დონით; დ) სასწავლო მასალის ათვისების ხერხებით – მასალის დამოუკიდებლად და შეგნებულად ათვისების უნარით და ასეთი ხერხების სრული უქონლობით, მექანიკური ზეპირობით; ე) სასწავლო მუშაობაში სიძნელეთა გადალახვის უნარით – მნიშვნელოვანი მიზანსწრაფულობიდან მცირე წინააღმდეგობის დროსაც დასმარების ძებნამდე; ვ) ინტერესებით – ნათლად გამოხატული შემეცნებითი ინტერესებიდან მათ სრულ უქონლობამდე.

დაწყებით კლასებში კარგი აკადემიური წარმატებების მქონე ბავშვებში არის ისეთი ნაკლი, რომელიც ამ ასაკში მათ სწავლაში ხელს არ უშლის. გარდამავალ ასაკში კი ის სწავლის ისეთ წინააღმდეგობად გადაიქცევა, რომლის დაძლევისაც სერიოზული ძალისხმევა სჭირდება. თუ ეს ნაკლი დროულად არ იქნა ლიკვიდირებული, იგი გამოუსწორებელ შედეგებამდე მიგვიყვანს. მოზარდი უძლური

ხდება სულ უფრო გართულებული სასწავლო მასალის დამოუკიდებლად ათვისების საქმეში. ამიტომ მეშვიდე და მერვე კლასებში შეიძლება აღმოცენდეს დრამატული სიტუაცია. მიუხედავად იმისა, რომ მოზარდი ცდილობს კარგად ისწავლოს, სხვის დაუხმარებლად იგი ვერ ახერხებს ახალი მასალის ათვისებას. იგი სასწავლო საქმიანობაში სხვებზე სრული დამოკიდებული ხდება. მდგომარეობის ვაცნობიერება კი მოზარდში ბაღებს უკმარისობის უარყოფით მწვავე გაცნობებს.

მოზარდობის მთელ პერიოდში სასწავლო საქმიანობაში დიდი გარდატეხა ხდება. ამ თვალსაზრისით კრიტიკულია მეხუთე და მეექვსე კლასები. რადგანაც ამ ასაკში ბევრი რამ იცვლება როგორც სასწავლო საქმიანობაში, ასევე მოზარდის პაროვნებაშიც. უპირველეს ყოვლისა, იცვლება სასწავლო მასალის ხასიათი და მნიშვნელოვნად იზრდება მოთხოვნები მისი ათვისების ხარისხისადმი, გარდა ამისა მოზარდს უწინდება ახალი ინტერესები და გატაცებები.

სკოლა და სწავლა მოზარდის ცხოვრებაში დიდ და სერიოზულ ადგილს იკავებს. დაწყებით კლასებთან შედარებით ახლა წინა პლანზე გამოდის სასწავლო მასალის დამოუკიდებელი ხერხებითა და მეთოდების საშუალებით ათვისება. თუმცა ყველა მოზარდი ერთნაირი განწყობით არაა სკოლის მიმართ. მოზარდთა ერთი ნაწილისათვის სკოლისაკენ სწრაფვა იზრდება თანატოლებთან ფართო ურთიერთობის დამყარების მიზნით, რის გამოც სწავლის წარმატება შეიძლება დაეცეს, მოზარდისათვის გაკეთილი არა მარტო მასალის ათვისების დროა, არამედ თანაკლასელებთან და მასწავლებლებთან მრავალმხრივი ურთიერთობის პერიოდია. რაც უნდა სერიოზულ საქმეს აკეთებდნენ მოზარდები გაკვეთილზე, ერთმანეთთან ურთიერთობებს მაინც არ წყვეტენ.

დღევანდელ მოზარდებს ცხოვრება უხდებათ ისეთ სამყაროში, სადაც ბევრი საინტერესო ინფორმაციაა და რომელსაც ისინი დიდი გატაცებით ეწაფებიან. ქვეყნის დღევანდელი პოლიტიკურიტ სიტუაცია მოზარდის ინტერესის სფეროს მნიშვნელოვნად ზრდის. დღეს მოზარდების ცნობიერება მნიშვნელოვნადაა დაკავებული პოლიტიკით. ვერ ნახაეთ სკოლას, სადაც მოზარდები დღევანდელი ცხოვრებით არ ცხოვრობდნენ და პოლიტიკაზე საუბარი მათი ძირითადი თემა არ იყოს. ისინი კითხულობენ პრესას, ისტორიულ წიგნებს, იღრმავებენ ცოდნას საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის 1918 წლის 26 მაისის აქტის შესახებ. საქართველოს ისტორიის შესახებ ჩვენი მოზარდები ბევრს ეკითხებიან არა მარტო ისტორიის, არამედ ფიზიკის, მათემატიკის, ქიმიისა და სხვა საგნების მასწავლებლებსაც. ზოგიერთი მასწავლებელი, რომელიც ვერ აკმაყოფილებს მოზარდის ცნობისმოყვარეობას, კარგავს მათ თვალში ავტორიტეტს.

მოზარდების პოლიტიკით ასე დაინტერესება ჩვენი ეპოქის დამახასიათებელი თავისებურებაა, მაგრამ ხშირად ამის გამო ზიანდება სასწავლო საქმიანობა, სასწავლო მასალის ათვისების დონე და ხარისხი.

გარდამავალ ასაკში სასწავლო საქმიანობის უფრო მაღალი დონე განისაზღვრება მისი დამოუკიდებლობის მაღალი ხარისხით. გარდამავალი ასაკის დასაწყისში შეინიშნება სასწავლო საქმიანობის განვითარების დონეებში მნიშვნელოვანი სხვადასხვაობა – დაწყებული დაბალი, პრიმიტიული ფორმით, როცა არ შეინიშნება

დამოუკიდებელი მუშაობის ელემენტარული ფორმაც და დამთავრებული შედარებით უფრო ძალადი ფორმებით, როცა დამოუკიდებელი მუშაობა აღინიშნება არა მარტო საშინაო დაეალებების შესრულების დროს, არამედ ცოდნის ახალ სფეროებშიც კი. ახლა მოზარდებისათვის თანდათანობით გასაკები ხდება სასწავლო საქმიანობის, თვითგანათლებისაკენ მიმართული შემეცნებითი მოთხოვნების დამაკმაყოფილებელი აზრი. სწავლისადმი შეგნებული დამოკიდებულება არის მოაზარდის სასწავლო საქმიანობის ძალად დონეზე ასკლის ახალი ეტაპი. ცოდნის მიღება ახლა, როგორც ვნახეთ, პიროვნულ ხასიათს იღებს. მოზარდების სწავლის მოტივები რთულ სტრუქტურას წარმოადგენს, რომელშიც ერთადაა წარმოდგენილი ფართო სოციალური, შემეცნებითი და პიროვნული მოტივები.

მოზარდისათვის სწავლა ქცევის ძირითადი ფორმაა. იმაზე, თუ როგორ სწავლობს მოზარდი, მნიშვნელოვანადაა დამოკიდებული მისი ფსიქიკური განვითარება და მისი პიროვნების სრულყოფა. მოზარდისათვის დამახასიათებელია სასწავლო საქმიანობის ყველა იმ ფორმებისადმი მზაობა, რომელიც მას საკუთარ თვალში უფროსად ხდის. მოზარდს იტაცებს სასწავლო პროცესის დამოუკიდებელი ორგანიზაციის ფორმები, რთული სასწავლო მასალა. მაგრამ ნაკლოვანი მხარე ისაა, რომ მოზარდს ამ მზადყოფნის რეალიზაცია ჯერ არ შეუძლია, რადგანაც იგი ჯერ სრულად ვერ ფლობს სასწავლო საქმიანობის ახალი ფორმების შესრულების ხერხებს. ამ მდგომარეობას დიდი ყურადღება სჭირდება მასწავლებლების მხრიდან.

მოზარდები ძალიან დიდ ინტერესს ამჟღავნებენ ყოველი ახალი საგნის მიმართ, მაგრამ სამწუხაროდ, ეს ინტერესი მათ ჩქარა უქრებათ. ხშირად, მოზარდებს უქრებათ სწავლის საერთო ინტერესი, რომლის მიზეზია სასწავლო მოქმედების არასრული ჩამოყალიბება, რაც, თავის მხრივ, არ იძლევა საშუალებაც ამ ასაკის მთავარი მოთხოვნების – თვითდამკვიდრების მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად.

მოზარდის სწავლის ხარისხის ამაღლების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორია სწავლის მოტივების მიზანმიმართული ფორმირება, რომლებიც უშუალოდაა დაკავშირებული ამ ასაკის დომინირებულ მოთხოვნებებთან. ერთ-ერთი ასეთი მნიშვნელოვანი მოთხოვნებია შემეცნებითი მოთხოვნებება, რომლის რეგულარული დაკმაყოფილებით მოზარდს უვითარდება მტკიცე შემეცნებითი ინტერესები, რომელიც სწავლისადმი მის დადებით დამოკიდებულებას განსაზღვრავს. მოზარდები ძალიან ცდილობენ საკუთარი ცოდნის გაფართოებას და გამდიდრებას, გაიგონ შესასწავლი მოვლენის არსი, დაამყარონ მიზეზ-შედეგობრივი კავშირები. მოზარდები განიცდიან დიდ ემოციურ კმაყოფილებას კლვევითი მუშაობის გამო. მათ მოსწონთ და იტაცებთ დამოუკიდებელი აღმოჩენები. მოზარდების შემეცნებითი მოთხოვნების დაუკმაყოფილებლობა იწვევს სწავლისადმი მკვეთრ უარყოფით დამოკიდებულებას. აქვე ჩნდება სასკოლო დისციპლინების „საინტერესო“ და „უინტერესო“ საგნებად დაყოფაც.

მოზარდების ინტერესები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან აგრეთვე მათი შემეცნებითი აქტივობის მიმართულეხათაც. ზოგიერთ მოზარდს ურჩევნია აღწერითი

მასალა. მათ იზიდავთ ცალკეული ფაქტები, ზოგი კი ცდილობს შესასწავლი მოვლენების არსში გარკვევას, მათ ახსნას თეორიის საფუძველზე, ერთი ნაწილი კი ავლენს დიდ აქტივობას ცოდნის პრაქტიკულად გამოყენების მიმართულებით, მეორე – აძლენებს რეპროდუქციული მოქმედების მიდრეკილებას, ზოგიერთი კი შემოქმედებით. კვლევით მხარეს აძლევს ამ თვალსაზრისით უპირატესობას.

შეტყუებით ინტერესებთან ერთად სწავლისადმი დადებითი დამოკიდებულების ჩამოყალიბების საქმეში არსებითი მნიშვნელობა აქვს მოზარდების მიერ ცოდნის ღირებულებას ვაცნობიერებას. მოზარდისათვის ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს იმის ვაცნობიერებას, რომ ცოდნას აქვს ცხოვრებისეული მნიშვნელობა და იგი საკუთარი პიროვნების განვითარებას უწყობს ხელს, რაც მოზარდის თვითცნობიერების ინტენსიურ განვითარებასთანაა დაკავშირებული. ზოგიერთი სასწავლო საგანი მოზარდს მოსწონს იმიტომ, რომ ის აკმაყოფილებს არა მარტო მის ცოდნის შექმნის მოთხოვნილებას, არამედ ყოველმხრივ ავითარებს მის პიროვნებას. თუ მოზარდი ვერ წვდება სწავლის ცხოვრებისეული მნიშვნელობის არსს, მას სწავლისადმი უარყოფითი დამოკიდებულება უკითარდება. ამ დროს დიდი მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე სასწავლო წარუმატებლობასაც, რაც მოზარდებში უარყოფით ინტენსიურ განცდებს იწვევს. თუ ასეთი წარუმატებლობანი ხშირია, მოზარდს უმყარდება სასწავლო დისციპლინებისადმი უარყოფითი დამოკიდებულება. სასწავლო წარმატება კი არის ემოციური კეთილდღეობის სენზიტიური სიტუაცია, როცა მოზარდები სკოლაში სასწავლო საქმიანობაში ხალისით ერთვებიან.

მასწავლებელმა უნდა იცოდეს არა მარტო მოზარდის სასწავლო მოტივები, არამედ მათი ფორმირების პირობებიც. მოზარდების სწავლისადმი დამოკიდებულება მნიშვნელოვანწილადაა დაკავშირებული მასწავლებლის მუშაობასა და მისი მოსწავლეების მიმართ დამოკიდებულებების ხასიათზე. მოზარდები მასწავლებლებისაგან პატივისცემას მოითხოვენ.

მეცნიერებათა საფუძვლების ათვისების პროცესში მდიდრდება და ფართოვდება არა მხოლოდ მოზარდის ცხოვრებისეული გამოცდილება და თვალსაწიერი, არამედ ყალიბდება და ვითარდება მისი ინტერესები. ამ ასაკში ინტერესების განვითარება გარკვეული თავისებურებებით ხასიათდება. მოზარდის ინტერესები შეიძლება იყოს ფართო და ვიწრო, მყარი და არამყარი, ღრმა და ზედაპირული. შესაძლებელია ინტერესების ტიპური ასაკობრივი მახასიათებლების გამოვლინებაც.

უმცროსკლასილებთან შედარებით მოზარდებს ინტერესების განსხვავებული დონე აქვთ. მოზარდების ინტერესები, უპირველეს ყოვლისა, ფართოა. მეცნიერებათა საფუძვლების შესწავლა, მოზარდების გონებრივი განვითარების უფრო მაღალი დონე, უფრო ფართო თვალსაწიერი, მათ ინტერესთა სფეროში ადამიანური საქმიანობის განსხვავებული მხარეების შემოსვლის საშუალებას იძლევა. ამ ასაკში აღინიშნება მოზარდების ფართო ინტერესები ფიზიკის, ქიმიის, ასტრონომიის, ტექნიკის, ბიოლოგიისა და სხვა დარგებისადმი, მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს სპორტულ ინტერესებსაც. ვითარდება აგრეთვე საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ინტერესებიც.

მოზარდების ინტერესები ხდება არა მარტო უფრო ფართო და მრავალმხრივი,

არამედ უფრო ღრმა და შინაარსიანი. მაგალითად, უფროსი მოზარდი არა მარტო ინტერესდება ერთი ადამიანის ორგანოს მეორისადმი გადანერგვის ფაქტით, არამედ მან იცის ასეთი ოპერაციების ისტორია, ერკვევა ბიოლოგიური შეთავსებადობისა და შეუთავსებლობის საკითხებშიც. მოზარდი ბევრს კითხულობს და სიამოვნებით საუბრობს წაკითხულის შესახებ. მათი ინტერესები ხშირად ღებულობს სეროიზული მისწრაფებების ფორმას, ვნების ფორმასაც, რომელიც მთელ მათ პიროვნებას მოიცავს. თუ მოზარდი გაიტაცა კითხვამ, დაიწყება უძილო ღამეების წყება, კითხვა გრძელდება შესვენებებზე და გაკვეთილებზეც კი. თუ მოზარდს გაუჩნდა ფოტოსაქმის ინტერესი, მას სხვა აღარაფერი ახსოვს, სულ ამითა დაკავებული მის ღროის ბიუჯეტი, დილიდან საღამომდე გადადება, გამოძვლანება, დახელებულ ოთახში საათობით ჯდომა, ბეჭდვა. ამ ღროს მასწავლებლებისა და მშობლების მხრიდან სათანადო ყურადღებაა საჭირო, რათა სწავლა უკანა პლანზე არ გადავიდეს და აკადემიური წარმატებაც არ დაეცეს.

ხშირად შესაძლებელია აქტიურმა ცნობისმოყვარობამ მოზარდი ინტერესთა მრავალფეროვნებამდე და გაფანტულობამდე მიიყვანოს. ერთდროულად მრავალი ინტერესის არსებობამ, ისევე როგორც მათმა ხშირმა ცვლამ, შეიძლება მოგვიყვანოს ცნობისმოყვარობის ზედაპირულ დაკმაყოფილებამდე, ცხოვრების სხვადასხვა სფეროსადმი მსუბუქ, არასერიოზულ დამოკიდებულობამდე. ერთი მოზარდის მიერ რამდენიმე სხვადასხვა წრეში გაერთიანება არაა მისასალმებელი.

როგორც აღვნიშნეთ, გარდამავალ ასაკში შექცენებითი ინტერესები პიროვნულ ხასიათს ღებულობს. უმცროს სასკოლო ასაკში მოსწავლეთა შემეცნებითი ინტერესები ეპიზოდურია. ისინი აღმოცენდება განსაზღვრულ სიტუაციაში, ხშირად, გაკვეთილის უშუალო ზემოქმედების გამო და გაკვეთილის დამთავრებისთანავე ქრება. მოზარდებში კი ინტერესები, როგორც აღვნიშნეთ, გამძლე და მტკიცე ხასიათს ღებულობს. იგი უკვე სიტუაციასთან უშუალოდ არაა დაკავშირებული. ასეთი ინტერესი ყალიბდება თანდათანობით მოზარდის ცოდნის ზრდასთან ერთად და ამ ცოდნის შინაგან ლოგიკას ემყარება.

ასეთი ინტერესების ჩამოყალიბება გარდამავალ ასაკში ქმნის გარკვეულ თავისებურებებს. მოზარდები აქტიურად და ცოცხლად ეხმაურებიან ყოველ ახალ აღმოჩენას, ფართოდ ინტერესდებიან ტექნიკით, ერთიანდებიან სხვადასხვა წრეებში, კითხულობენ სამეცნიერო-პოპულარულ და ტექნიკურ ლიტერატურას, ავიათონ ატარებენ ცდებს, იტაცებთ მოდელირება, რადიოსაქმე კომპიუტერი და სხვა. ასეთი ინტერესები მნიშვნელოვნად უწყობენ ხელს ამ ასაკში სასწავლო საქმიანობის წარმატებებს, ხოლო ინტერესთა უქონლობა პირიქით, მკვეთრად წევს მოზარდის სასკოლო წარმატებებს. თავისებურია გარდამავალი ასაკის მოზარდთა მასწავლებლებთან დამოკიდებულება. სასწავლო საგნებისადმი დამოკიდებულება ბევრადაა დამოკიდებული მასწავლებლებისადმი დამოკიდებულებაზე.

გარდამავალ ასაკში მასწავლებლის არც ასაკი და არც მისი მდგომარეობა თავისთავად მოზარდებში არ იწვევს სიმპათიასა და პატივისცემას. მოზარდების პატივისცემის დამსახურება მასწავლებელს შეუძლია მაშინ, თუ იგი ფლობს

განსაზღვრულ თვისებებს. მეხუთეკლასელებს უყვართ, როცა მათ აწვდიან მყარ ტექსტარტიკას. მასწავლებლებისაგან ისინი მოითხოვენ ყოვლისმცოდნეობას. მასწავლებელმა მხოლოდ ერთხელ რომ აღიაროს, რომ მან რაღაცა არ იცის, ან კარგად არ იცის, იგი მოაზრდების თვალში იმ წამსვე კარგავენ ავტორიტეტს.

მნიშვნელოვანი გარემოებაა ისიც, რომ უმცროს მოზარდებს საქმე აქვთ ხუთ-ექვს მასწავლებელთან, რომლებიც ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან მრავალი თვისებით. მოზარდების სხვადასხვა მასწავლებლებთან შეგუება რთულად და ძნელად მაღინარეობს. უმცროსი მოზარდები აფასებენ იმ მასწავლებლებს, რომლებიც არის მკაცრი, მაგრამ მტოდნენი, სამართლიანნი და მოსწავლეების მაძარაჲ კეთილგანწყობილნი არიან.

უფროსა მოზარდები მასწავლებლებს განსხვავებულად აფასებენ. ისინი დიდ პატივს სცემენ მათ ერუდიციას, სასწავლო საგნის თაყისუფალ და ღრმა ცოდნას. უფროსი მოზარდები უკვე სამეცნიერო პოპულარულ ჟურნალებს კითხულობენ. მათ შეიძლება მასწავლებელს ბევრი რამ მოუტევენ, მაგრამ თავისი საგნის სუსტ ცოდნას არაკითარ შემთხვევაში არ აპატიებენ.

სამუშაო სკოლაში, როგორც ვნახეთ, სწავლების პირველი დღიდან მღვიმარეობა მკვეთრად იცვლება იმის გამო. რომ ერთი მასწავლებლის ნაცვლად ჩნდება სხვითი — ექვსი განსხვავებული მანერის, ხასიათის, ტემპერამენტის, ცოდნისა და მომსახურეობის მქონე მასწავლებელი, მასწავლებლებთან ახალი, მრავალმხრივი ურთიერთდამოკიდებულებების დამყარება არც თუ ისე ადვილია. მოზარდისათვის ეს პერიოდი რთულდება იმის გამო, რომ ბევრ მათგანთან ძველი ჩვევების, ჩვეულებებისა და ექვსის ხერხების რღვევა უმტკივნეულოდ არ ხდება. მასწავლებელთა ახალ და განსხვავებულ მოთხოვნებთან შეგუება განსაკუთრებით რთულად მიმდინარეობს იმ მოზარდებში. რომლებსაც სასწავლო საქმიანობის ფარული ან აშკარა დეფექტები აქვს.

გარდამავალ ასაკში სასწავლო საქმიანობაში ხარვეზები ვლინდება იმის გამო, რომ მასწავლებლები ჯერ-ჯერობით კარგად არ იცნობენ მოსწავლეებს, არ იციან მათი ფსიქო-ფიზიკური თავისებურებანი და შეიძლება მოზარდებს მათთვის ჩვეული სასწავლო თუ ქცევითი მოთხოვნები არ წაუყენონ. მაქსიმალური შენიშვნები და შეკითხვები კი მოზარდებში გაკვირებას, უსამართლობისა და უმართალობის გრძობას იწვევს, რაც ხშირად პროტესტის ფორმებს ღებულობს. ყოველივე ეს უარყოფითად მოქმედებს მოზარდის მასწავლებლებთან და სასწავლო საქმიანობასთან დამოკიდებულების საქმეში, მის სასწავლო მუშაობაზე სიერითოდ და მის ქცევაზე გაკვეთილზე.

გარდამავალ ასაკში მასწავლებლის მთავარი ამოცანაა მოზარდებთან კარგი და მისაღები ურთიერთობის დამყარება. ეს მღვიმარეობა ამ ასაკის ერთ-ერთი მთავარი მოთხოვნაა. მოზარდები განსაკუთრებით აფასებენ მასწავლებლების ისეთ თვისებებს, როგორცაა სამართლიანობა, ადამიანური ღირსების პატივისცემა, გაცემა. მოზარდები დიდად აფასებენ მასწავლებლის ცოდნას, სასწავლო მასალის გასაგებებად და საინტერესოდ ახსნის უნარს, მოზარდების დამოუკიდებელი

მსჯელობების შეშენარებლობას. მოზარდებს ძალიან უყვართ ის მასწავლებლები, რომლებიც მომთხოვნელობასა და სიმკაცრეს სამართლიანობასა და მოსწავლეების შესაძლებლობების რწმენასთან უთავსებენ.

მოზარდები ძალიან მგრძობიარენი არიან მასწავლებელთა მცირე უსამართლობის მიმართ, იმ მასწავლებლების მიმართ, რომლებიც ყველა მოსწავლის მიმართ თანაბრობის პრინციპს არ იცავენ. მოზარდების მოთხოვნები ასეთია: მასწავლებელი ყველას ერთნაირად უნდა მოეპყრას, არავინ არ უნდა გამოყოს და გამოარჩიოს. არ უნდა ჰყავდეს „საყვარელი“ და „ჩუული“ მოსწავლეები, ნიშნები დაწეროს მხოლოდ დამსახურების მიხედვით, არც აუწიოს და არც დაუწიოს. რომელიმე მოსწავლისადმი მასწავლებლის პრივილეგირებული დამოკიდებულება, ამ მოსწავლის მიმართ სხვა მოზარდების უარყოფით დამოკიდებულებას იწვევს, ხოლო რომელიმე მოსწავლის მიმართ მასწავლებლის „ჩაკრიკტება“, მის მიმართ საერთო თანაგრძობას იწვევს.

უმცროსი მოზარდების სასწავლო საქმიანობისადმი დამოკიდებულება მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული მათ მასწავლებლებთან დამოკიდებულებაზე და მოცემულ საგანში მიღებულ ნიშნებზე. უმცროს მოსწავლეებს მოსწონთ ის საგნები, რომელთა მასწავლებლებიც მათში სიმპატიებს იწვევენ. რაც უნდა ეძნელებოდეს მოზარდებს ფიზიკა, მათემატიკა ან სხვა რომელიმე საგანი, თუ ამ საგნების მასწავლებლები აკმაყოფილებენ მათ მიერ წაყენებულ მოთხოვნებს, მოზარდები ყოველნაირად ცდილობენ ამ საგნებში წარმატების მიღწევას.

უფროს მოზარდებში კი წინა პლანზე გამოდის სასწავლო დისციპლინების შინაარსი და ამ საგნების მასწავლებლებს მოზარდები მკაცრ მოთხოვნებს უყენებენ. იდეალური მდგომარეობაა, როცა იმ სფენის მასწავლებელი, რომელიც მათ მოსწონთ, შეესაბამება და აკმაყოფილებს უფროსი მოზარდების მოთხოვნებს მის მიმართ.

უმცროსი მოზარდები ცხოვრებისეული გამოცდილების სიღარიბის გამო მასწავლებლის მუშაობაში ვერ ამჩნევენ არსებითსა და არაარსებითს, რის გამოც ისინი ხშირად მსჯელობენ ზოგიერთი გარეგნული ფენქტის შესახებ. ეს უნდა იცოდეს ყველა მასწავლებელმა, რომელიც გაცნობის დღეს უმცროს მოზარდებს არ მოეწონებათ, ძალიან გაუჭირდება შემდგომში მათთან მუშაობა. უმცროსი მოზარდების პირველი შთაბეჭდილება ძალიან მდგრადი და სტაბილურია.

უმცროსი მოზარდები ვერ იტანენ მასწავლებლის აკრძალვებსა (განსაკუთრებით დაუსაბუთებელს) და ყოველ ნაბიჯზე ჭკუის სწავლებას. ასეთი მასწავლებელი მათთან ავტორიტეტს, პატივისცემასა და, მითუმეტეს, აღიარებას ვერ მოიპოვებს.

უმცროსი მოზარდები ძალიან მგრძობიარენი არიან მასწავლებლის შეცდომებისადმი. ყოველ შეცდომას, რომელსაც ისინი შეამჩნევენ, რეაგირების გარეშე არ დატოვებენ. შეიძლება ითქვას, რომ უმცროსი მოზარდები ჩასაფრებულნი არიან და „ნადირობენ“ როდის დაუშვებს მასწავლებელი რაიმე შეცდომას.

უფროსი მოზარდები კი უკვე აღარ არიან მოწადინებულნი მასწავლებლის შეცდომების აღმოჩენით. მათ მიანიათ, რომ ყველა ადამიანმა (მათ შორის მასწავლებელმა) შეიძლება დაუშვას მუშაობაში შეცდომა და ეს დიდი ცოდვა არაა. მასწავლებლის შეცდომებში „გამოჭერის“ ფაქტები მხოლოდ ამ

მასწავლებელზე „განაწყენებულ“ მოზარდებშია შემორჩენილი.

უფროსი მოზარდები თავისუფლდებიან პირველი შთაბეჭდილებების გავლენისაგან, რის გამოც ახლა მასწავლებლისათვის არაა საკმარისი თავი მოაწონოს მოზარდებს გაცნობის პირველ დღეს და იგი მას მთელის წლის განმავლობაში ეყოს. ამ ასაკში პირველი შთაბეჭდილება მაინც არაა სუსტი, მაგრამ იგი აღარაა გამძლე და სტაბილური. კრიტიკულად განწყობილ უფროს მოზარდს უკვე აღარ მოსწონს გარეგნული და ზედაპირული მომენტები. ამისთვის ახლა მასწავლებელს სჭირდება ერუდიციისა და დახვეწილი ქცევის მუდმივი დემონსტრაცია.

მთხოვნა მასწავლებლის ყოვლისმცოდნეობის შესახებ უფროს მოზარდებთანაც ძალაში რჩება. ერთი გეოგრაფიის მასწავლებელი, რომელიც ამავე დროს გამოჩენილი სპორტსმენიც იყო, მეხუთეკლასელებს ძალიან მოსწონდათ, უყვარდათ და იგი მათი კერპიც იყო. მეშვიდე კლასში ამ მასწავლებლის სპორტული მიღწევები უფრო მაღალი იყო, მაგრამ მოზარდებმა შეაშინიეს, რომ მას გეოგრაფიის სუსტი ცოდნა ჰქონდა და შედეგადაც არ დააყვნა, მისი ავტორიტეტი საგრძნობლად დაეცა.

უფროსი მოზარდებიც ვერ იტანენ და ძნელად ეგუებიან აკრძალვებს, დარიგებებს, შეგონებებსა და ჭკუის სწავლებას.

უფროსი მოზარდები ძალზე მტკივნეულად განიცდიან მასწავლებლის მიმართვის ტონს. ისინი ვერ იტანენ მბრძანებლურ კილოს. მასწავლებელმა ყოველგვარი დაეალება, შეძლებისდაგვარად, უფროს მოზარდს თხოვნის კილოთი უნდა მისცეს. მასწავლებელი, რომელიც ამ ასაკის მოზარდებს ბრძანების ტონით მიმართავს, ავტორიტეტს ვერ მოიპოვებს.

4

როგორც ვნახეთ, გარდამავალ ასაკში ცოდნა იქცევა თვითგანათლებად, რაც ამ ასაკის მოზარდის სასწალო საქმიანობის ახალი და უჩაღლესი ფორმაა. ამასთანავე, არ უნდა დავივიწყოთ, რომ სწორედ გარდამავალ ასაკში შეიძლება სწავლა გადაიქცეს ფორმალურ მოქმედებად. ეს ხდება იმ შემთხვევაში, როცა მოზარდს არ აქვს შემეცნებითი ინტერესები, ან ისინი ძალიან სუსტია და სხვა არასასწავლო ინტერესებს წინააღმდეგობასა და კონკურენციას ვერ უწევს. ხშირად აღმოცენდება სპეციფიკური სიტუაცია: მოზარდს უნდა კარგად სწავლა, მაგრამ საჭირო შრომა და გარჯა არ შეუძლია, ხოლო მეორე, ამის დროც არ აქვს. მას სხვა, მისთვის საინტერესო საქმეზე მიეჩქარება. მოზარდისათვის დიდი აღმბერელი ძალა ისეთ მოტივებს აქვს, როგორცაა იყოს კლასში საუკეთესო ან კარგი მოსწავლე. როცა ასათვისებელი ცოდნის მიმართ არავითარი ინტერესი არ არსებობს, სწავლა მძიმე და უინტერესო შრომად იქცევა, ხოლო ცოდნა ფორმალურ სასიათს ღებულობს. მოზარდს იგი სჭირდება მხოლოდ პასუხისათვის, კარგი ნიშნის მიღებისათვის. ასეთი ცოდნა მოზარდებს ადვილად ავიწყდებათ. მოზარდის ცოდნის მიღების სწრაფვას ხანდახან ახლავს სწავლისადმი განურჩეველი ან უარყოფითი დამოკიდებულება. ეს არის თავისებური რეაქცია ამა თუ იმ აკადემიურ მარცხზე. მოზარდი თავის წარუმატებლობასა და მარცხს მწვავედ განიცდის, მისი თავმჯოვარობა ილახება. იგი ცდილობს თავისი წარუმატებლობანი

დაფაროს და შენიღბოს. მოზარდი ამ დროს ცდილობს უჩვენოს სხვებს, რომ ის სწავლისადმი ინდიფერენტულია და ამის გამო შეიძლება თავიც კი მოსწონდეს.

მოზარდის სწავლის ინტერესის დაკარგვა შეიძლება სხვა უფრო ძლიერი ინტერესისა და გატაცების აღმოცენების შედეგი იყოს. ესაა რომელიმე საინტერესო რომანის ხელში ჩავარდნა, სპორტით კომპიუტერული ან რადიოტექნიკით გატაცება. სწავლის ინტერესის დაქვეითება შეიძლება გამოიწვიოს აგრეთვე მოზარდების კონფლიქტებმა მასწავლებლებთან.

როგორც აღვნიშნეთ, მიუხედავად იმისა, რომ გარდამავალი ასაკი აზროვნების განვითარების სენზიტიური ასაკია და მოზარდების სასწავლო საქმიანობა უმცროს კლასებებთან შედარებით მაღალ დონეზეა ასული, მაინც დიდი საშიშროებაა ცოდნის ფორმალიზმის მიმართულებით. ამ ასაკში ყოველთვის და ყველა მოზარდთან არ მიიღწევა ცოდნის შეთვისების ის დონე, რომელიც შეესაბამება სასწავლო დისციპლინების სირთულეს და რომლის შედეგადაც მოზარდის შემდგომი ფსიქიკური განვითარება ხდება. ცოდნის ფორმალიზმისკენ მიმართული გზა ორია: ა) შემეცნებითი ინტერესების განვითარების შესაბამისი დონის უქონლობა და ბ) მოზარდის აზროვნების აბსტრაქტული ფორმების განვითარების არასაკმარისი უნარი. ლ. ბოჟოვიჩი გამოყოფს ფორმალური ცოდნის ორ ფორმას: ა) ამ ფორმისათვის ისაა დამახასიათებელი, რომ დასწავლა ხდება საკმარისი გაგებისა და გაცნობიერების გარეშე. ასეთ დროს შეინიშნება წესებისა და კანონების საკმაო ცოდნა. სიტყვიერი განმარტებების არსებობა, სახელმძღვანელოში მოყვანილი მაგალითების მოგონებაც, მაგრამ ყველაფერი ეს მოზარდისათვის მოკლებულია ნამდვილ შინაარსს. ამგვარი ფორმალიზმის დროს მოზარდებს აღვნიშნებათ ზერელე ვერბალიზმი, აზრისა და მეტყველების შტამები. სასკოლო ცოდნისადმი დამოკიდებულებაში ასეთ მოზარდებს არ აინტერესებთ იმის არსი, რასაც სწავლობენ. ამ საგნებს მოზარდები ძალად თავს მოხვეულად აღიქვამენ. ცოდნის ასეთი შეთვისების უარყოფითი გავლენა ვლინდება არა მარტო ცოდნის ზასიათსა და აზროვნების პროცესში, არამედ მოზარდების პიროვნების ჩამოყალიბებაში., ამგვარ მოზარდებს სამყაროსადმი სწორი შეხედულებები ვერ ჩამოუყალიბდებათ, ვერ ექნებათ მეცნიერული მრწამსი. მათში შეფერხებას განიცდის განზოგადებული იდეალების, თვითცნობიერების და თვითკონტროლის ჩამოყალიბება, რომელთაც ცნებითი აზროვნების განვითარების შესაბამისი დონე სჭირდებათ. მოზარდებს უჭირთ თეორიული შემეცნებითი ამოცანების დასმა და გადაჭრა. მათთვის ძნელი გასაგებია, რომ ხახუნის ძალა არაა დამოკიდებული მოხახუნე ზედაპირის სიდიდეზე, რომ ტანკი უფრო ნაკლებად აწევა ფართობის ერთეულს, ვიდრე ადამიანი და ა.შ. მოზარდებს სასწავლო საგნის თეორიული შინაარსი სულ არ აინტერესებთ, მათ მთლიანად აკმაყოფილებთ სინამდვილის გააზრება ცხოვრებისეული გამოცდილების შესაბამისად. ფორმალიზმის ამ ფორმას მიეკუთვნებიან ბევრითი ბავშვები, რომელთაც პასუხისმგების გრძნობა გააჩნიათ. მათ აშკარად გამოხატული სასწავლო განწყობაც აქვთ, მაგრამ ინტელექტუალური და შემეცნებითი ინტერესების განვითარების დაბალი დონის გამო აკადემიურად ჩამორჩებიან; ბ) მეორე სახის ფორმალიზმი

დაკემარებულია, აგრეთვე, მოზარდის ცოდნის მიმართ დამოკიდებულებასთან, მაგრამ არსებითად განსხვავდება ზემოაღნიშნული ფორმისაგან. ის მოზარდები, რომლებიც აღნიშნული ფორმის ფორმალიზმს ავლენენ, როგორც წესი, თეორიული აზროვნების ხერხებს ფლობენ. მათ შეუძლიათ „მოწყდნენ სინამდვილეს“, ცნობიერების საყვარელ აქტივთა თვით ცნება, განზოგადება და კანონი. მაგრამ მათ სხვა სახის სიმუხლები ახასიათებთ. ცნების საგნისაგან მოწყვეტით მათ ყოველთვის არ შეუძლიათ დაუბრუნდნენ მას, მეცნიერულ ცნებაში დაინახონ მასში ასახული კონკრეტული სინამდვილის მთელი მრავალფეროვნება.; ასეთ შემთხვევაში მოზარდმა არა მარტო იცის წესები და კანონები, არა მარტო ახსოვს ისინი, არამედ იცებს მათ. მიუხედავად ამისა, ეს წესები და კანონები მოზარდის ცნობიერებისა და პიროვნებისათვის უცხოა. მათი ფორმალური ცოდნა წარმოადგენს „ცალკეულ ცოდნებს“, რომლებიც ძველი წარმოდგენების და ცოდნების გვერდით დგას, რის გამოც შემეცნებითი მნიშვნელობას მოკლებულია. ფორმალიზმის ეს მხარე ვლინდება ცოდნის სქემატურობაში, სინამდვილის მოვლენების ახსნის უუნარობაში, სკოლაში შესასწავლი მოვლენებისადმი მოზარდის გულგრილ დამოკიდებულებაში. ჩვენს სკოლებში ასეთი სახის ფორმალიზმი უფრო ვაერცვლებულია.

ფორმალიზმის ორივე ფორმა განპირობებულია მოზარდის შემეცნებითი მოთხოვნების არასწორი ფორმირებით, რომელიც მისი განვითარების საფუძველს წარმოადგენს. მოზარდის ნორმალური ფსიქიკური განვითარებისათვის შემეცნებათმა მოთხოვნებამ უნდა მიაღწიოს თეორიული ინტერესის დონეს. მოზარდებს, რომლებსთვისაც დამახასიათებელია ნებისმიერი სახის ფორმალიზმი, ასეთი ინტერესი არ აქვთ, ხოლო იმ მოზარდებს, რომელთაც ფორმალიზმის პირველი ფორმისკენ აქვთ მიდრეკილება, ამასთან აღენიშნებათ აზროვნების განვითარების აუცილებელი დონის უქონლობაც.

თავისებურია გარადამავალი ასაკის მოზარდის დამოკიდებულება მომავალი პროფესიისადმი. მართალია, სერიოზული პროფესიული ინტერესებისა და მისწრაფებების გამოვლენის პერიოდი უფროსი სასკოლო ასაკია, მაგრამ მას გარდამავალ ასაკში ეყრება საფუძველი. მოზარდის სოციალური მიწიფულობის დასაწყისის ერთ-ერთი მაჩვენებელია სამომავლო ცხოვრებისეული გეგმების შედგენა.

უმცროსკლასელთა „პროფესიული“ მისწრაფებები ძირითადად თამაშში ვლინდება, ხოლო მოზარდებში იგი იწყება მომავალ პროფესიაზე ფიქრით საკუთარი შესაძლებლობებისა და ცხოვრებისეული მდგომარეობის ასე თუ ისე გათვალისწინებით. თუმცა ბევრი მოზარდი აწმყოს ცხოვრებით ცხოვრობს და, სამწუხაროდ, მომავალ პროფესიაზე ცოტას ფიქრობს.

მოზარდები ცხოვრებისეულ სამომავლო გეგმებად ხშირად ასახელებენ ერთმანეთში გათქვეფილ ოცნებით ორიენტირებს, როლებიც არ შეესაბამებიან პრაქტიკულ მოქმედებებს, არ ჰასუხობენ მათ შემოქმედებით შესაძლებლობებსა და ჯანმრთელობის მდგომარეობას. მოზარდი ცდილობს წარმოიდგინოს თავისი მომავალი, მაგრამ არ ფიქრობს მისი მღწვევის საშუალებებზე. პროფესიონალური თვითგამორკვევა მრავალმხრივი და მრავალფეროვანი პროცესია. მისი პირველი

ეტაპი ბავშვების თამაშებია, რომლის დროსაც ბავშვი სხვადასხვა პროფესიულ როლებს თამაშობს. მეორე ეტაპია მოზარდის ფანტაზია, როცა მოზარდის თავის თავს რომელიმე პროფესიის წარმომადგენლად ოცნებებში ხედავს. მესამე ეტაპია პროფესიის წინასწარი არჩევა, რაც იმაში გამოიხატება, რომ მოქმედების განსხვავებული სახეები ხარისხდება და დასაწყისში მოზარდის ინტერესების მიხედვით, ხოლო შემდეგ მისი ნიჭისა და უნარების მიხედვით ფასდება.

პროფესიის საბოლოო არჩევანი, ანუ გადაწყვეტილების საბოლოო მიღება გულისხმობს მომავალი სამუშაოს კვალიფიკაციის დონის, მოცულობისა და მომზადების ხანგრძლივობის განსაზღვრასა და კონკრეტული სპეციალობის შერჩევას.

პროფესიის არჩევნისათვის აუცილებელია პროფესიების შესახებ ფართო ინფორმაცია, საკუთარი ფსიქო-ფიზიკური შესაძლებლობის ღრმა ცოდნა. სამწუხაროდ, გარდასმავალ ასაკში პროფესიის არჩევა ხდება სტიქიურად, ამ მდგომარეობის გაუთვალისწინებლად. უნდა ითქვას, რომ ჭაბუკობის ასაკში ბევრი რამ იცვლება. გარდასმავალ ასაკში მოზარდების ორიენტაცია ძირითადად აღებულია პრესტიჟულ სპეციალობებზე და საკუთარი ფსიქო-ფიზიკური შესაძლებლობები მხედველობაში არ მიიღება.

გარდასმავალ ასაკში არსებით ცვლილებებს განიცდის მოზარდის შემეცნებითი ფსიქიკური პროცესებიც:

აღქმის განვითარება. მოზარდისათვის ახლა მისაწვდომი ხდება რთული მოვლენებისა და საგნების აღქმა. მისი აღქმის მოცულობა იზრდება და ფართოვდება. აღქმა ხდება უფრო გეგმაზომიერი, მიზანმიმართული და ყოველმხრივი.

მოზარდის აღქმაში ბევრი რამაა დამოკიდებული აღსაქმელი საგნის ან მოვლენის მიმართ მის დამოკიდებულებაზე. ამ შემთხვევაში მოზარდი შეიძლება მასწავლებელს კეთილსინდისიერად უსმენდეს და უყურებდეს, მაგრამ მისი აღქმა შემთხვევით ხასიათს ატარებდეს.

მოზარდის აღქმაზე გაელენას ახდენს არა მარტო აღსაქმელი საგნებისა და მოვლენების ხასიათი, არამედ მისი მდგომარეობაც, რის გამოც ზოგ შემთხვევაში მოზარდის აღქმა ფაქიზი და ღრმაა, ხოლო სხვა შემთხვევაში კი – ზედაპირული და არაზუსტი. ემოციური მდგომარეობის გაელენით მოზარდი უპირველეს ყოვლისა აღიქვამს იმას, რაც ნათელი და თვალში საცემია. იგი ამ პირველი შთაბეჭდილების საფუძველზე ცდილობს ზოგადი კანონზომიერებების დადგენას.

მოზარდის აღქმის სიღრმე, სისრულე და სიზუსტე დამოკიდებულია აგრეთვე აღსაქმელი ობიექტის გაცნობიერებაზე, მათი მოვლენათა გარკვეული კლასისადმი მიკუთვნებულობაზე. მოზარდების აღქმის ხარისხი განისაზღვრება იმითაც, იცის თუ არა მოზარდმა რას და როგორ დააკვირდეს. ცალკეულ შემთხვევებში, მაგალითად, ლიტერატურული ნაწარმოებების სრული აღქმისას მთავარ მომენტებზე ყურადღების კონცენტრაციისას მოზარდს წინასწარ უნდა დავეუსვათ კითხვები, მიუთითოთ იმ თავისებურებებზე, რომლებიც ამ ნაწარმოებისათვის არსებითი და სპეციალური იქნება.

მოზარდის აღქმისა და დაკვირვების სრულყოფა ძირითადად სასწავლო

პროცესში ხდება. ასაკის წინასვლასთან ერთად აღქმა გეგმაზომიერი და ორგანიზებული ხდება. მოზარდს უკვე შეუძლია დასახოს მიზანი – აღიქვას საგნებისა და მოვლენების ის მხარეები, რომლებიც განსაზღვრული ცოდნის მისაღებადაა აუცილებელი. ამას, რა თქმა უნდა, მასწავლებლის ხელმძღვანელობა სჭირდება.

მოზარდის აღქმას უმცროსკლასელთან შედარებით რიგი ახალი თვისებები ახასიათებს. მოზარდს ახლა აღსაქმელი საგნებისა და მოვლენების უფრო რთული ანალიზი და სინთეზი შეუძლია, იგი აღარ იფარგლება იმის აღქმით, რაც საგანთა და მოვლენათა ზედაპირზეა მოთავსებული.

მოზარდის თვალსაჩინო აღქმაში მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს სააზროვნო პროცესი, იწყება ლოგიკური აღქმის ჩასახვა. ლოგიკური დაკვირება ის სიახლეა მოზარდის აღქმაში, რაც არ შეიმჩნეოდა დაწყებით კლასებში. ლოგიკური აზროვნების განვითარების კვალობაზე უფრო და უფრო ხდება მოზარდის მიერ აღქმული ობიექტების გაცნობიერება.

მოზარდის მიერ თვალსაჩინო ხატის აღქმა უფრო სრული და მრავალმხრივია, როცა იგი სიტყვითაა გამაგრებული. მოზარდი ასახელებს სიტყვიერად აღსაქმელი საგნების ნაწილებსა და ელემენტებს, უკეთესად გამოიყოფს მათ, უფრო სრულად აცნობიერებს ნაწილებს შორის კავშირებსა და დამოკიდებულებებს.

დაკვირება, როგორც მიზანმიმართული, გეგმაზომიერი და ორგანიზებული აღქმა სასწავლო მასალის გართულების კვალობაზე, მოზარდის სასწავლო საქმიანობაში თანდათანობით სულ უფრო მეტ ადგილს იჭერს. გარდამავალი ასაკის მოზარდის დამოუკიდებელი დაკვირება ჯერ კიდევ არაა სრულყოფილი და ხანდახან წინასწარ განზრახულ ხასიათს არ ატარებს. ასეთ გამიზნულ აღქმას, უპირველეს ყოვლისა, ორგანიზაციას უკეთებს მასწავლებელი.

დაკვირვების წარმატება მნიშვნელოვნადაა განპირობებული მოზარდის დაკვირვების ობიექტისადმი დამოკიდებულებით. თუ მოზარდი აცნობიერებს დაკვირვების მნიშვნელობას და ცდილობს შეიმუშავოს სწორი დაკვირვების ხერხები და მეთოდები, დაკვირვების პროცესი მნიშვნელოვნად უმჯობესდება და იწყება დამკვირვებლობის უნარის განვითარება.

დაკვირება მნიშვნელოვნად უმჯობესდება, როცა იგი აქტიურ ხასიათს ატარებს, როცა მოზარდი ფიქრობს, მსჯელობს, ადარებს, აზოგადებს და კლასიფიკაციას ახდენს. ეს დაკვირვების რთული ფორმებია. და მას მასწავლებლის რეგულარული ხელმძღვანელობა სჭირდება.

ყურადღების განვითარება. მოზარდის ყურადღება წინააღმდეგობრივი ხასიათისაა. ერთ მხრივ ყალიბდება ნებისმიერი ყურადღება, ხოლო მეორე მხრივ შეიმჩნევა ყურადღების გაფანტულობა და არამყარობა.

მეზოთელასლის ყურადღება გარეგნულად უარესდება, იგი ახლა გაფანტულია, ვერ ამჩნევს დაშვებულ შეცდომებს, ვაკვეთილზე მასწავლებელს ხშირად ცუდად უსმენს, საშინაო დავალებების შესრულების დროს მნიშვნელოვან და ღირებულ ნაწილებს ტოვებს. უმცროსი მოზარდი თითქოს აქცევს ყურადღებას თავის

შინაგან სამყაროს, მაგრამ გარშემოყოფების მიმართ ხშირად უყურადღებოა. ეს დაკავშირებულია განცდებისა და შთაბეჭდილებების მრავალრიცხოვნებასთან. ახალი და ძლიერი შთაბეჭდილებები დაკავშირებულია სქესობრივ მომწიფებასთან, თვითშეშენებასთან, კოლექტივში დამკვიდრებასთან, გაზრდილ აქტიუობასა და იმპულსურობასთან, მრავალმხრივ ინტერესებთან და ა.შ., რის გამოც მოზარდის ყურადღება ერთდროულად ყველაფერს ვერ გაწვდება. როცა იგი ყურადღებას ერთი მიმართულებით მიმართავს, უყურადღებოა მეორე მიმართულებით. ამიტომ მასწავლებელმა მოზარდი ერთდროულად მრავალი სერიოზული საქმით არ უნდა დატვირთოს.

გარდამავალ ასაკში სრულყოფილი ხდება მოზარდის ყურადღებაც. უმცროსი მოზარდის ყურადღების ტიპიური თვისებაა შერჩევითობა. იგი შეიძლება ძალიან ყურადღებიანი იყოს მისთვის საინტერესო მოვლენის მიმართ, შეიძლება მასზე ყურადღება ხანგრძლივად შეაჩეროს. ამ ასაკში, როგორც ვნახეთ, მოზარდები სასკოლო დისციპლინებს ხშირად ყოფენ „საინტერესოდ“ და „უინტერესოდ“. მოზარდების ყურადღება, რა თქმა უნდა, უფრო მყარად და სრულად „საინტერესო“ საგნებს ექცევა, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ მოზარდის ყურადღება უშუალოდაა დაკავშირებული სამყაროსადმი მის ემოციურ დამოკიდებულებასთან.

გართულებული სასწავლო პროცესი მოზარდის ყურადღებას განსაკუთრებულ მოთხოვნებს უყენებს. მოზარდის სასწავლო საქმიანობა ნებისმიერ ყურადღებას მოითხოვს.

მოზარდის ცხოვრებაში უნებლიე ყურადღებასაც გარკვეული როლი და მნიშვნელობა აქვს. საინტერესო საქმე, საინტერესო გაკვეთილი, მიმზიდველი საგნები და მოვლენები მოზარდის ყურადღებას ყოველგვარი ძალისხმევის გარეშე ისე იტაცებს, რომ შეიძლება უყურადღებოდ დარჩეს ზოგიერთი სერიოზული საქმეც.

გარდამავალ ასაკში მნიშვნელოვნად იზრდება გაკვეთილზე ყურადღების გადამხრელი ფაქტორებისადმი წინააღმდეგობის გაწევის უნარიც. ყურადღების გადამხრელი ობიექტური ფაქტორებისადმი წინააღმდეგობის გაწევა მოზარდს შედარებით ეადვილება. გაცილებით ძნელი ხდება ყურადღების გადამხრელი ისეთი სუბიექტური ფაქტორისადმი წინააღმდეგობის გაწევა, როგორცაა ოცნება. სქესობრივ მომწიფებასთან დაკავშირებულ რომანტიულ განცდებს მოზარდი ოცნების სამყაროში გადაყავს და გაკვეთილზე სასწავლო მასალას მისი ყურადღება არ ექცევა. იგი შეიძლება გაკვეთილზე გარეგნულად უყურადღებობას არ ამჟღავნებდეს, წესრიგსაც არ არღვევდეს და მასწავლებელსაც თითქოს „უყურებდეს“ და „უსმენდეს“, მაგრამ სულ სხვა სამყაროში იყოს. მასწავლებლის მთელი ხელოვნება ამ მიმართულებით იმაში მდგომარეობს, რომ მან მოზარდი ოცნებებს გამოსტაცოს და რეალურ სამყაროში დააბრუნოს. ყურადღების ასაკობრივი კანონზომიერების ცოდნის გარეშე იგი ამას ვერ გააკეთებს.

მეხსიერების განვითარება. უმცროსკლასელებთან შედარებით მოზარდის მეხსიერება თვისობრივადაა განვითარებული. გარდამავალ ასაკში უმჯობესდება სიტყვიერი და ხატოვანი მასალის დამახსოვრება, იზრდება დამახსოვრების

სისწრაფე, მოცულობა და პროდუქტიულობა.

მოზარდს ამ ასაკში შეუძლია საკუთარი ფსიქიკური პროცესების (მათ შორის მეხსიერების) კონტროლი და რეგულაცია. მოზარდი ეუფლება ლოგიკური, გააზრებული დამახსოვრების ხერხებსა და მეთოდებს. თუ უმცროსკლასელი მასალას უშეტესად სიტყვა-სიტყვით იმახსოვრებდა, ახლა მოზარდი უფრო ხშირად გამოიყენებს პრაქტიკულ მასწავლებლის მოთხოვნაზე, ზეპირად დაიმახსოვროს რომელიმე კანონის ან დებულების დეფინიცია.

მოზარდებს უვითარდებათ ლოგიკური მეხსიერების უნარი. მათ ახლა შეუძლიათ მასალის აზრობრივი დაჯგუფება და დასამახსოვრებელი მასალისადმი უფრო შეგნებული და სერიოზული დამოკიდებულება.

მეორე, მეხუთე და მერვეკლასელ მოსწავლეთა მემური მოქმედების შედარებითა შესწავლამ გვიჩვენა, რომ ასაკის წინსვლასთან ერთად იზრდება გაშუალებული დამახსოვრების ხერხების მარაგი და მისი გამოყენების შემთხვევები. ამ ხერხების გამოყენება უფრო შეგნებული და მიზანმიმართული ხდება.

მოზარდი დამახსოვრების პროცესში ამყარებს, აგრეთვე, რთული ასოციაციებს ახალ და ძველ მასალას შორის. იგი მას რთავს ცოდნის სისტემაში. თუ უმცროსკლასელი ამყარებს ცალკეულ ასოციაციებს რომელიმე საგანში, მოზარდი უკვე წვდება საგანთა შორის კავშირებს. ამრიგად, მოზარდს უკვე შეუძლია ლოგიკური მეხსიერების წარმოება. თუ რომელიმე მოზარდში შექანიკური დამახსოვრების ფორმებია შემორჩენილი, ამის მიზეზია დაწყებით სკოლა და მშობლები, რომლებმაც ბავშვს დამახსოვრების ლოგიკური ფორმები არ ასწავლეს.

გარდამავალი ასაკის მანძილზე მასწავლებელი უნდა ცდილობდეს სისტემატორად ასწავლოს მოზარდებს ლოგიკური დამახსოვრების ისეთი ხერხები, როგორიცაა დაჯგუფების უნარი, დამახსოვრების საყრდენი აზრების გამოყოფა, სასწავლო საგნის შიგნით და ცალკეულ საგნებს შორის კავშირების დამყარება, დასამახსოვრებელი ტექსტის გეგმის შედგენა, შინაარსის აქტიური აღდგენა და ა.შ. მასწავლებლებსა და მშობლებს უნდა ახსოვდეთ, რომ მოზარდის მეხსიერების გაგარჯობა და მისი პროდუქტიულობის ზრდა პირდაპირ კავშირშია მის აკადემიურ წარმატებასთან, მის ღრმა და მყარ ცოდნასთან და საერთოდ ინტელექტუალურ განვითარებასთან.

მიუხედავად მოზარდის მეხსიერების განვითარების ასეთი პროგრესისა, მისი მეხსიერების გარდაქმნასთან დაკავშირებით მრავალ სირთულე და პრობლემა დგება. უპირველეს ყოვლისა, განსაკუთრებით დასაწყისში, ქვეთდება დამახსოვრების ტემპი. იმისთვის, რომ ისწავლოს იმ მოცულობის მასალა, რომელსაც ადრე სწავლობდა, მოზარდს ახლა სჭირდება გაცილებით მეტი დრო. გარკვეულ ფარგლებში ეს გართულებული მასალის ბრალია, მაგრამ მოზარდის ძალებიც მომატებულია. დამახსოვრების ტემპის დაქვეითება გარკვეულწილად დამოკიდებულია აგრეთვე ცალკეულ საგანთა (აღგებრა, გეომეტრია, ფიზიკა, ქიმია) ენისა და ტერმინოლოგიის ათვისებასთანაც. მოზარდი ამჩნევს, რომ უწინდელთან შედარებით იგი უფრო ნელა იმახსოვრებს, რასაც იგი მწკაველ

განიცდის.

ის საერთო ცვლილებები, რომლებიც გარდამავალი ასაკისათვისაა დამახასიათებელი – გარესამყაროსთან ახალი დამოკიდებულება, ინტერესების განვითარება, აქმის, ყურადღებისა და აზროვნების თავისებურებანი, მოზარდის მეხსიერებას ახალ მოთხოვნებს უყენებს და ამავე დროს მის განვითარებასა და სრულყოფას განსაზღვრავს. გარდამავალი ასაკის მოზარდის მეხსიერების უპირველესი დამახასიათებელი თვისებაა მისი ნებისმიერი ხასიათი. ახლა უფრო და უფრო იზრდება განზრახული დამახსოვრების ფორმები, რომლის უშუალო მიზეზია სასწავლო პროცესში მოზარდის დამოუკიდებლობის ზრდა.

გარდამავალ ასაკში მნიშვნელოვნად უმჯობესდება მეხსიერების პროდუქტიულობა და შესაძინევად იცვლება დახსოვების ხერხები. მოზარდი უკვე შეგნებულად იყენებს დამახსოვრების ზოგიერთ ხერხს, იზრდება დამახსოვრების სისწრაფე და მოცულობა. მეორე სასიგნალო სისტემის მნიშვნელოვან ზრდასთან ერთად მკვეთრად იზრდება აბსტრაქტული მასალის დამახსოვრების როლი და მნიშვნელობა. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ კონკრეტულ-ხატოვანი მეხსიერების როლიც და მნიშვნელობაც ამ ასაკში დაბალი არაა.

ა. სმირნოვის გამოკვლევების მიხედვით დადგინდა, რომ მოზარდი უნებლიედ უფრო იმახსოვრებს იმ მასალას, რომლითაც იგი კონკრეტულად მოქმედებს, თუმცა დამახსოვრების ამოცანა მის წინაშე შეიძლება სრულიად არ იდგეს.

როგორც აღვნიშნეთ, მოზარდის ნებისმიერი მეხსიერება შერჩევით ხასიათს ატარებს. უმცროს მოზარდებს გამოცდილების სიღარიბის გამო ეს უჭირთ, მაგრამ მასწავლებლის სათანადო დახმარებით ისინი შემდგომ კლასებში ამას დამოუკიდებლად აკეთებენ. მოზარდები სასწავლო მასალაში უკვე გამოყოფენ იმას, რაც უნდა დაიმახსოვრონ. მათ უკვე იციან, რომ ყველაფრის დამახსოვრება შეუძლებელია. ამ თვისებაზე ბევრადაა დამოკიდებული მოზარდების სასკოლო წარმატება. აკადემიურად ჩამორჩენილ მოზარდებს არ შეუძლიათ დასამახსოვრებელ მასალაში ძირითადისა და მნიშვნელოვანის გამოყოფა. ისინი ცდილობენ დაიმახსოვრონ ყველაფერი, რაც შეუძლებელია. ასეთი მოზარდები ძირითადად უნებლიედ იმახსოვრებენ. მეხსიერების ამორჩევითობის ასეთი სერიოზული მნიშვნელობის გამო მასწავლებელმა თვითონ უნდა გამოყოს სასწავლო მასალაში მთავარი და მნიშვნელოვანი მომენტები და გაუადვილოს მოზარდებს დამახსოვრების ეფექტი.

უფროს მოზარდებს უვითარდებათ დამახსოვრების შეგნებული მიზნების დასმის უნარი. დაიმახსოვრონ მასალა ხანგრძლივად – ეს დამახსოვრების ერთი განწყობაა. დაიმახსოვრონ მასალა სიტყვასიტყვით ან საკუთარი სიტყვებით გადმოსაცემად – ეს სხვა განწყობაა. ასეთ განწყობებზე მეხსიერების სხვადასხვა ეფექტია დამოკიდებული. უმცროს მოზარდებს დამახსოვრების ასეთი განწყობებისა და მიზნების დასმა არ შეუძლიათ. თუ მასწავლებელი თვითონ იძლევა დამახსოვრების ასეთ მიზნებსა და განწყობებს და, ამავე დროს, აკონტროლებს მის შესრულებას, მოზარდის სასწავლო მასალის დამახსოვრების პროცესი

გაცილებით უფრო ეფექტური ხდება.

დამახსოვრების პროცესში სერიოზული მნიშვნელობა ენიჭება დასამახსოვრებელი მასალის გააზრებულობას. მოზარდები ხშირად მიმართავენ მექანიკურ დამახსოვრებას. ეს გამოიხატება მასალის გააზრების გარეშე მრავალრიცხოვან გამოცდებში, რაც ნაკლებეფექტურია. მოზარდი დამახსოვრების ამ ფორმას იყენებს მაშინ, როცა მან უნდა დაიმახსოვროს ისეთი მასალა, რომელიც მას არ ესმის. როცა მასწავლებელი იძლევა მზამზარეულ ცოდნას, ყორმულებს, ფაქტებს, მაგრამ არ ზრუნავს ლოგიკური აზროვნების განვითარებისათვის.

აზროვნების განვითარება. გარდამავალ ასაკში მოზარდის აზროვნების განვითარებაშიც არსებითი ძვრები ხდება. აზროვნების განვითარების დონე ამ ასაკში საშუალებას იძლევა მეცნიერებათა საფუძვლების შესწავლისთვის. შესასწავლი დისციპლინების ლოგიკა, შინაარსი და ცოდნის ათვისების ხასიათი მოზარდებისაგან მოითხოვს აზრის დამოუკიდებლად ჩამოყალიბებას, შედარების წარმოებას, დასკვნისა და განზოგადების უნარს. სწავლების პროცესში ვითარდება აბსტრაქტული აზროვნება, შესასწავლი მოვლენების სინთეზი და ანალიზი. ამ თვალსაზრისით მოზარდის აზროვნების განვითარების საქმეში მნიშვნელოვან როლს მათემატიკა თამაშობს. არითმეტიკიდან ალგებრაზე გადასვლა განზოგადების უფრო მაღალ საფეხურზე გადასვლას ნიშნავს, ხოლო ალგებრის შესწავლა მოზარდის აზროვნების შემდგომ განვითარებას აპირობებს.

ყველა სასწავლო საგანი, რომელიც გარდამავალ ასაკში შეისწავლება, მეტ-ნაკლებად ავითარებს მოზარდის აბსტრაქციულ აზროვნებას. ხდება კონკრეტული და აბსტრაქტული აზროვნების შუარდების შეცვლა აბსტრაქტულის სასარგებლოდ, შესაძლებელი ხდება ცნებითი აზროვნების ჩამოყალიბება.

სასწავლო საქმიანობის გავლენით თანდათანობით ვითარდება მოზარდის ანალიზურ-სინთეზური მოქმედება: ის ახლა არა მარტო კონკრეტული ფაქტებითა და მოვლენებით ინტერესდება, არამედ ახდენს მათ ანალიზს, სინთეზს, ამყარებს მიზეზ-შედეგობრივ კავშირებს, მოზარდები ცდილობენ დასასწავლ მასალაში გამოყონ მთავარი, არსებითი, მოახდინონ განზოგადება. სწავლების პროცესში მუშავდება ისეთი განყენებული ცნებები, როგორცაა წერტილი, ხაზი, კუთხე. ტოლობა, უტოლობა, ძალა. კუთრი წონა, სიჩქარე, ეკვატორი, პოლუსი, გრიჯი, განული, ეკოქა, მონა, მონათმფლობელი და სხვა მრავალი. აბსტრაქტული აზროვნების ჩამოყალიბება მოზარდებში უმტკივნეულოდ არ მიმდინარეობს. მოზარდები ხშირად განიცდიან ამ მიმართულებით სპეციფიკურ სიძნელეებს. მოზარდებმა იციან საგნებისა და მოვლენების სპეციფიკური ნიშნები, მაგრამ ხშირად ვერ გამოყოფენ მათ შეცვლილ, შეურყვეველ სიტუაციებში. მაგალითად, მეშვიდეკლასელებმა ვერ იცნეს სწორკუთხა სამკუთხედი, რომელიც მასწავლებელმა დაფაზე გადაბრუნებულად დასაზა.

ამ ასაკში კოგნიტური განვითარება ხასიათდება აბსტრაქტული აზროვნების განვითარებითა და მეტაკოგნიტური ჩვევების დაუფლებით. ორთავე ეს ფაქტორი მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს მოზარდის როგორც აზრების შინაარსზე, ასევე მის მორალურ მსჯელობებზეც; ყ. პიაჟემ მოზარდის აბსტრაქტული აზროვნება განსაზღვრა, როგორც აზროვნება, რომელიც მიმდინარეობს ფორმალური

ოპერაციების დონეზე. უ. პიაჟეს მოძღვრების მიხედვით მოზარდის კოგნიტური განვითარების ძირითადი მაჩვენებელია აზროვნების განვითარება ფორმალური ოპერაციების დონეზე, რაც იმას ნიშნავს, რომ ინფორმაციის გადამუშავების ეს ახალი ფორმა ატარებს აბსტრაქტულ ხასიათს და თავისუფლდება კონკრეტული მიჯაჭვულობისაგან. ამ დონის აზროვნებას შეუძლია მოიაზროს სხვადასხვა შესაძლებლობები. აგრეთვე მოახდინოს შედარება იმ მოვლენებთან, რომლებიც შეიძლება ან განხორციელდეს ან-არა. ფორმალური ოპერაციების დონეზე მიმდინარე აზროვნებას შეუძლია შეამოწმოს და შეაფასოს ჰიპოთეზები. მოზარდებს ახლა უკვე შეუძლიათ ქცევის დაგეგმვა და წინასწარგანჭვრეტა. უ. პიაჟე ფორმალური ოპერაციების დონის აზროვნებას უწოდებს მეორე რანგის აზროვნებას. მისი თეორიის მიხედვით პირველი რანგის "აზროვნება აელენს კავშირებსა და მიმართებებს ობიექტებს შორის. მეორე რანგის აზროვნება კი გულისხმობს აზრებს აზრების შესახებ, კავშირებისა და დამოკიდებულებების დამყარების რეალობასა და შესაძლებლობებს შორის.

როგორც აღვნიშნეთ უ. პიაჟემ კოგნიტურ განვითარებაში გამოყო ოთხი სტადია: 1) სენსორმოტორული ინტელექტი (დაბადებიდან ორ წლამდე) 2) ოპერაციამდელი (2-7 წელი); 3) კონკრეტული ოპერაციების (7-12 წელი). 4) ფორმალური ოპერაციების (11-12 და ზევით).

სენსო-მოტორულ სტადიაზე დასწავლა ხორციელდება სენსორულ-მოტორული თანმიმდევრობების ათვისებით. ბავშვი შეგრძნების ორგანოებით ამყარებს კონტაქტს საგნებთან. რომლებსაც გააჩნიათ მრავალი თვისება. ბავშვს აინტერესებს ყველა მარტივი მოტორული მოქმედება (საგნის ხელში აღება, საკუთარი თითის პირში ჩადება და ა.შ.). როგორც უ. პიაჟე ამბობს, აზროვნება ამ სტადიაზე არის დასაკავშირებელი რგოლი საგნებსა და მატერიალურ სამყაროს შორის, რომლის საშუალებითაც ყალიბდება ბავშვის რეაქციები გარესამყაროდან მომდინარე გამღიზიანებლებზე. ამასთანავე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ განვითარების ამ ეტაპის ბოლოს ზდება სიმბოლური თამაშების დაუფლება და ობიექტების იმიტაცია.

ოპერაციამდელი სტადია არის მეტყველების დაუფლების პერიოდი, როცა ბავშვი გარესამყაროსთან ურთიერთობას ამყარებს არა მხოლოდ მოტორული მოქმედებებითა და პირდაპირი ურთიერთობებით, არამედ მანიპულაციებს იწყებს სიმბოლოებით. მაგრამ ამ ეტაპზე ბავშვები ვერ სარგებლობენ სუფთა სახის ინდუქციური და დედუქციური აზროვნებით და იყენებენ მხოლოდ ტრანსდუქციურ მსჯელობებს, რაც იმაში გამოიხატება, რომ ბავშვი თავის მსჯელობებში გადადის კერძოდან კერძოზე და არა კერძოდან ზოგადზე (ინდუქცია) და ზოგადიდან კერძოზე (დედუქცია).

ამ ეტაპზე ბავშვები სანდახან აზორცილებენ მსჯელობებში სინკრეტულ შედარებებს, ანუ ცდილობენ ერთმანეთთან დააკავშირონ ისეთი აზრები, რომელთა დაკავშირება ყოველთვის არაა შესაძლებელი. მაგალითად, ბავშვის დედა, რომელიც წაიყვანეს სამშობიაროში და სახლში დაბრუნდა ახალშობილით, ბავშვმა გააკეთა მცდარი დასკვნა იმის შესახებ, რომ დედამისის ნებისმიერ საქმეზე სამშობიაროში წასვლა დამთავრდებოდა ახალშობილის სახლში მოყვანით.

უ. პიაჟეს მიხედვით ოპერაციამდელი აზროვნება ეგოცენტრულია, ე.ი.

ბავშვისათვის ძვილი ვასაკებია ის, თუ რატომაა, რომ სხვა ადამიანები, საგნებს ისე ვერ ხედავენ, როგორც თვითონ ის. ამ სტადიისათვის დამახასიათებელია აგრეთვე ცენტრაცია. როგორც დაკავშირებულია ყურადღების ერთ-ერთი დეტალზე კონცენტრაციასთან და სხვა ასპექტებზე გადართვის უუნარობასთან. მაგალითად, ბავშვი რომელიც კარგად ხედავს, რომ ორი ტოლი ჭიქიდან ერთ-ერთში მოთავსებული წყალი გადაასხეს ვიწრო და მაღალ ჭიქაში, ასკენის, რომ მაღალ ჭიქაში წყალი მენტია, რადგანაც ჭიქა მაღალია. იგი არ აქცევს ყურადღებას იმას, რომ ჭიქა მაღალი, წყლის მოცულობა იგივეა, უცვლელია. ამ ეტაპზე ბავშვს არ შეუძლია ერთდროულად დაიჭიროს თავის მსჯელობაში ერთ მძარითაზე მეტი, უშეძლებს შეცდომებს, იძლევა არადექლარატიურ ანხნას, ვერ გეგულობს „შენახვის კანონს“, მის არგუმენტებს აკლია ლოგიკური თანმიმდევრობა. იგი აზროვნებს, მაგრამ ეს არაა ოპერაციული აზროვნება.

კონკრეტული ოპერაციების სტადიაზე ბავშვებს უეითარდებათ ლოგიკური მსჯელობის უნარი, მაგრამ ეს მსჯელობა ჯერ კიდევ კონკრეტულია. ახლა ბავშვს უკვე შეუძლია ობიექტების გაერთიანება იერარქიული კლასიფიკაციის მიხედვით და იგი უკვე აცნობიერებს გარკვეული კლასისადმი მიკუთვნებლობის პრინციპს, რაც იძლევა მთელსა და ნაწილებს შორის არსებული მიმართებების გაგების საშუალებას.

როგორც უ. პიაჟე აღნიშნავს, ამ სტადიაზე ბავშვებს უკვე შეუძლიათ აწარმოონ სერიალიზაცია, ე.ი. სერიული კლასიფიკაცია, რაც იმას ნიშნავს, რომ ცსოველების კლასიფიკაციის დროს (მაღლები და კატები) ამ ორი კლასიდან შემდეგ გამოყოფენ ქვეკლასებსაც (ნაგაზები და ბულდოგები). ამ სტადიაზე უკვე აცნობიერებენ იმას, რომ ბავშვი ერთდროულად შეიძლება იყოს ბიჭი, მეოთხეკლასელი, ფრიალოსანი, სპორტსმენი და შავკერემანიც.

ამ ეტაპზე ბავშვები უკვე იგებენ „შენახვის“ კანონზომიერებას. მათთვის პლასტილინის ორი გუნდა თანაბარი მოცულობისა მიუხედავად იმისა, რომ ფორმით განსხვავებულები არიან.

ფორმალური ოპერაციების სტადია, როგორც ვნახეთ, გულისხმობს პრობლემის გადაჭრის დროს ცვლადის ყველა კომბინაციის გათვალისწინების უნარს. ამავე დროს შესაძლებელი ხდება იმის გათვალისწინებაც, თუ ერთი ცვლადი რა გავლენას მოახდენს მეორეზე.

უ. პიაჟემ ნათლად ჩამოაყალიბა ფორმალური ოპერაციების დონეზე მიმდინარე აზროვნების ოთხი ასპექტი, რომლითაც აზროვნების ეს დონე არსებითად განსხვავდება სხვა სტადიებისაგან. ესენია:

- ა) ინტროსპექციული აზროვნება (აზრები აზრების შესახებ);
- ბ) აბსტრაქტული აზროვნება (რეალობის საზღვრებიდან გამოსვლა და შესაძლებლობისაკენ სვლა);
- გ) ლოგიკური აზროვნება (ყველა მნიშვნელოვანი ფაქტის და იდეის გათვალისწინების შესაძლებლობა, მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების დანახვის უნარი).
- დ) ჰიპოთეტური აზროვნება (ჰიპოთეზების ფორმულირება და მისი დასაბუთება

მრავალი ცვლადის გათვალისწინებით).

გარდამავალ ასაკში აბსტრაქტული აზროვნების განვითარებასთან ერთად ჯერ კიდევ შენარჩუნებულია აზროვნების კონკრეტულ-ხატოვანი კომპონენტების დიდი როლიც. ისინი აზროვნების საერთო სტრუქტურაში მნიშვნელოვან ადგილს იჭერენ (განსაკუთრებით უმცროს მოზარდებთან). ამის გამო სასწავლო მასალის შედარებით სრული შეთვისება მაშინ ხდება, როცა იგი თვალსაჩინო ხატებსაც ეყრდნობა. უმცროსი მოზარდის აზროვნებაში კონკრეტული, გრძობადი შთაბეჭდილებების მოქმედება ისე დიდია, რომ რიგ შემთხვევებში იგი სიტყვიერ ზემოქმედებაზეც ძლიერია.

გარდამავალი ასაკისათვის დამახასიათებელია აზროვნების კრიტიკულობისა და დამოუკიდებლობის ინტენსიური განვითარება., ეს მოზარდის უმცროსკლასელებისაგან განმასხვავებელი აზროვნების არსებითი თავისებურებაა. თვითცნობიერების განვითარების კვალობაზე მოზარდს დამოუკიდებლად აზროვნების უნარი და მოთხოვნილება უვითარდება. მოზარდი ცდილობს საგნებისა და მოვლენების შესახებ იქონიოს საკუთარი აზრი და შეხედულებები, რომლებიც მშობლებისა და მასწავლებლების აზრს უმეტესწილად აღარ ემთხვევა. როგორც აღვნიშნეთ, მოზარდი ახლა კრიტიკულადაა განწყობილი მასწავლებლებისა და მშობლების მიმართ, აკრიტიკებს მათ, ეპებს მათ მსჯელობებსა და ქცევებში შეცდომებს და პოულობს კიდევც. მოზარდები შეცდომებს სასკოლო სახელმძღვანელოებშიც კი ნახულობენ. მოზარდის აზროვნების დამოუკიდებლობა ძალიან ღირებული და მნიშვნელოვანი თვისებაა, რომელიც მასწავლებელმა ყოველნაირად უნდა წაახალისოს და განავითაროს.

უმცროსი მოზარდი დამოუკიდებლად მსჯელობის დროს ხშირად თვითონ უშვებს ბევრ უზუსტობას, რომელიც დაცინვის საგანი კი არ უნდა გახდეს, არამედ მას ფაქტად და ტაქტიით უნდა მიეთითოს დაშვებულ შეცდომებზე. მოზარდებს აზროვნების დამოუკიდებლობა კრიტიკულ აზროვნებაზე უფრო გვიან უვითარდებათ:

უნდა აღინიშნოს, რომ მასწავლებლის მარჯვე ხელმძღვანელობის გარეშე მოზარდის დამოუკიდებელი აზროვნებისაკენ სწრაფვამ შეიძლება მიიღოს არასწორი ფორმა და მიმართულება. იმის გამო, რომ მოზარდს მცირე ცხოვრებისეული გამოცდილება და შეზღუდული ცოდნის ღონე აქვს, აზრის დამოუკიდებლობისაკენ სწრაფვამ შეიძლება იგი მიიყვანოს აზროვნების სქემატურობამდე და ფორმალიზმამდე.

გარდამავალ ასაკში მნიშვნელოვნად ვითარდება შემოქმედებით აზროვნება. მასწავლებელმა ხშირად უნდა მისცეს მოზარდებს შედარების ამოცანები, რომლებშიც უნდა იპოვონ მსგავსი და განმასხვავებელი ნიშნები, გააკეთონ განზოგადება და დასკვნები. ამასთანავე, მოზარდებმა ყურადღება უნდა მიაქციონ არაარსებითი ნიშნების მრავალგვარობასა და მრავალფეროვნებას და არსებითი ნიშნების მუდმივ ხასიათს.

აზრის აქტიური, დამოუკიდებელი მუშაობა მაშინ იწყება, როცა მოზარდის წინაშე დგება პრობლემა, კითხვა. ამიტომ მასწავლებლები ისე უნდა აწვდიდნენ

სასწავლო მასალას მოზარდებს, რომ მათ წინაშე თანდათან გართულებული პრობლემები დგებოდეს. მოზარდის განვითარებადი აზროვნებისათვის დამახასიათებელია საკუთარი სააზროვნო ოპერაციების გაცნობიერება და მართვა. მართკადი ხდება აგრესიულ მეტყველებაც.

მოზარდის თეორიული აზროვნების სპეციფიკური თვისებაა ამოცანის გადაჭრა სიტყვიერ პლანში ზოგადი წინამძღვრების საფუძველზე გარკვეული ჰიპოთეზების გზით. მოზარდმა რომ ჰიპოთეზა ჩამოაყალიბოს, აუცილებელია მან დაინახოს და ვამოყოს ამოცანის მოცემულობის ღირებული კავშირები და მიმართებები, განსაზღვროს ისინი სიტყვიერად და ჩამოაყალიბოს განსაზღვრული თანმიმდევრობითა და რიგით, ბოლოს კი შეამოწმოს მოცემული ჰიპოთეზის სისწორე.

ჟ. პიაჟემ უჩვენა, რომ ლოგიკური აზროვნება და რეფლექსია ვითარდება თანდათანობით თანატოლებთან და უფროსებთან დისკუსიებსა და კამათში. მისი აზრით „ლოგიკური აზროვნება არის თავის თავთან დისკუსია, რომელიც შინაგან ასპექტში რეალურ კამათს აღადგენს“. მოზარდის აზროვნების განვითარებისათვის დისკუსიებსა და მსჯელობებში მონაწილეობა იმიტომაც მნიშვნელოვანია, რომ ეს მასგან მოითხოვს საკამათო საგნის ანალიზსა და შეფასებას, საკუთარი აზროვნების მიმდინარეობის კორექციას და მსჯელობათა ცვლას. ჰიპოთეზებით ოპერირება აზროვნების ლოგიკურობა და რეფლექსურობა მთელი გარდამავალი ასაკის განმავლობაში თანდათანობით ვითარდება. სკოლაში მეცნიერული ცნებების ათვისება კი უკვე თავისთავად ქმნის მოზარდებში თეორიული აზროვნების განვითარების საფუძველსა და წინამძღვრებს.

საკუთარი თეორიული, ლოგიკური აზროვნებისა და სრულყოფის კვალობაზე, მოზარდი ახლა სხვების ყოველგვარი აზრისა და მსჯელობის ლოგიკურ დამტკიცებასა და დასაბუთებას ითხოვს. უფროს მოზარდებს ახლა მხოლოდ დასაბუთებისა და დამტკიცების სჯერათ.

მოზარდის აზროვნების ერთი მნიშვნელოვანი თავისებურებაა კრიტიკულობა, რომელშიც ვლინდება ფაქტებსა და მოვლენებში მოზარდის დამოუკიდებლად გარკვევის სწრაფვა, საკუთარ შეფასებათა მოთხოვნილება. ეს მოზარდის პიროვნების ძლიერი მხარეა, რომელსაც შეხედულებებისა და მრწამსის ჩამოყალიბებამდე მივყავართ. თუ უმცროსკლასელი უფროსების შეხედულებებს და აზრებს უკრიტიკოდ იზიარებდა და ითვისებდა, მოზარდი მას საკუთარ ანალიზს უჭვემდებარებს.

გარდამავალი ასაკის აზროვნების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი თავისებურებაა ცნებითი აზროვნებისა და რეფლექსიის განვითარება. რეფლექსია მოზარდის ცენტრალური პიროვნული ახალწარმონაქმნია. ცნებითი აზროვნების განვითარება ფსიქიკის უფრო ღრმა ცვლილებებს იწვევს. რ. ნათაძის აზროვნების ექსპერიმენტული გამოკვლევების შედეგად დადგინდა, რომ დაწყებითი სკოლის დამთავრებისას ბავშვი ეუფლება „კონკრეტულ“ ცნებებს. „მას უკვე შეუძლია „კონკრეტულ“ ცნებათა დაუფლება თვალსაჩინო კონკრეტული მასალის გარეშე, როდესაც ეს ცნებები მოწოდებულია განსაზღვრებისა და ახსნა-განმარტების

ვერბალური გზით, ბავშვს უკვე შეუძლია მცირე დახმარებით ასეთ ცნებათა განზოგადების შედეგად უფრო ზოგადი, გვაროვნული ცნების წედომა და ამ ცნებათა შორის ლოგიკურ დამოკიდებულებათა პრაქტიკულად სწორი დაუფლება. რადგანაც ნამდვილი ცნებითი აზროვნება მიმართებითი, რელატიული ცნებების დაუფლებას გულისხმობს, ლოგიკური ცნების სრული დაუფლება დაწყებითი სკოლის ასაკში არაა შესაძლებელი.

ცნების დეფინიციაში თორმეტწლიანი მოზარდები, ისევე როგორც თერთმეტწლიანთა უმრავლესობა, იყენებენ არსებით ნიშნებს და უპირატესობას აძლევენ არსებითი ნიშნების მიხედვით სპეციფიკურ თვალსაჩინო ნიშნებზე აგებულ განსაზღვრებებთან შედარებით. რაც შეეხება არსებითი ნიშნის მნიშვნელობის ობიექტივაციას, ამას თერთმეტწლიანი ბავშვებიდან მხოლოდ ერთეულები ასრულებენ. არსებითი ნიშნის ობიექტივაციის მაღალი დონე ტიპიური ხდება მხოლოდ თოთხმეტი წლის ასაკში.

თორმეტწლიანების ნახევარზე მეტი უფრო ადვილად წვდება ახალ ცნებათა შორის ძირითად ლოგიკურ მიმართებებს და სწორადაც ასაბუთებს თავის პასუხებს ამ მიმართების შესახებ. თორმეტი წლის ასაკში მოზარდები უფრო ადვილად ეუფლებიან რელატიულ ცნებებს, ვიდრე უმცროსკლასელები.

ცნებითი აზროვნების განვითარებაში მკვეთრი გარდატეხის ასაკია თოთხმეტი წელი. შეიძლება ითქვას, რომ ეს ასაკი ცნებითი აზროვნების განვითარების საბოლოო საფეხურია. ამ ასაკის მოზარდები იმუშავებენ როგორც კონკრეტულ, ასევე რელატიურ ცნებებს და სავსებით ეუფლებიან ამ ცნებათა სისტემასაც. ამ ასაკში მიიღწევა ცნების არსებითი ნიშნის მნიშვნელობის გაცნობიერება და ობიექტივაცია. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია წინსვლა რელატიური ცნებების დაუფლების თვალსაზრისით. ამ ცნებათა არსებითი ნიშნების ობიექტივაცია წინა საფეხურზე ღიდ სიძნელეს წარმოადგენდა. თოთხმეტი წლის მოზარდები კი, ამ მიმართულებით მასალის კლასიფიკაციისას თითოეული კატეგორიის არსებითი ნიშნების ობიექტივაციას ახდენენ.

თოთხმეტი წლის ასაკის განსაკუთრებით მნიშვნელოვან წინსვლას წარმოადგენს განმაზოგადებელი აზროვნების განვითარება. კერძოდ, ქვეცნებათა უფრო ზოგად ცნებაში განზოგადების უნარის განვითარება. ე.ი. ამ ასაკში პირველად ხდება მოზარდისათვის დამახასიათებელი ქვეცნებათა ნამდვილი განზოგადება მათი არსებითი ნიშნების სინთეზირების გზით.

ის მოთხოვნები, რომლებსაც ახლა მასწავლებელი უყენებს მოზარდებს, სასწავლო საქმიანობის ახალი, რთული სისტემა და მრავალი სასწავლო საგანი, მოზარდებისაგან მოითხოვს ისეთი ახალი სააზროვნო ხერხების გამოყენებას, რომლებსაც დაწყებით კლასებში ან საერთოდ არ იყენებდნენ, ან თუ იყენებდნენ, მეტად უმნიშვნელო ზომით. მოზარდების გონებრივი განვითარება ხასიათდება არა მარტო ცოდნის გარკვეული მარაგის დაგროვებით, არამედ თავისებური გონებრივი ხერხების ფონდის გაჩენითაც. გარდამავალ ასაკში გამოიყენება სასწავლო საქმიანობის განსხვავებული ფორმები, რის გამოც მისი გონებრივი მოქმედების გარდაქმნის

როული პროცესი იწყება.

დაწყებით კლასებში ბავშვი ზოგად და განყენებულ ცნებებს შეძლებისდაგვარად გვერდს უვლიდა, ცდილობდა სასწავლო მასალის დაკონკრეტებასა და ილუსტრირებას. რის შედეგადაც უკეთეს გაგებასა და შეთვისებას აღწევდა. გარდამავალ ასაკში კი, სასწავლო მასალის გაგება-გაცნობიერება ხშირად არა კონკრეტიზაციისა და ილუსტრირების გზით მიმდინარეობს, არამედ ლოგიკური მსჯელობების, მტკიცებებისა და დასკვნების საშუალებით. რ. ნათამის ექსპერიმენტული კვლევა ჩატარებულია ორმოციან წლებში. გონებრივი აქსელერაციის ფაქტორის გათვალისწინებით დგება საკითხი მოახდენს თუ არა განვლილი პერიოდი გავლენას ცნების შემუშავებაზე, რაც დამატებითი კვლევის ჩატარების საჭიროებას მოითხოვს.

გარდამავალი ასაკიდან აბსტრაქცია დაწყებითი სკოლის ასაკთან შედარებით ახალ მიმართულებას იძენს. თუ უმცროსკლასელებში აბსტრაქციას თვალსაჩინო-კონკრეტული სინამდვილიდან არ გავყავდით, ახლა იგი იმ ძირითად ოპერაციად იქცევა, რომელიც ცნებათა შემუშავებისთვის ხდება აუცილებელი. მას გრძნობადი სამყაროდან აზრის სამყაროში გადაყვართ. მოზარდის აზროვნება, ფაქტიურად ახლა თავისუფლდება გრძნობადი შინაარსების ტყვეობისაგან და აბსტრაქციის ნამდვილი ლოგიკური იმპულსების წარმოებას იწყებს. თუმცა მოზარდი ამას ყოველთვის წარმატებით ვერ ახერხებს და ისევ თვალსაჩინობას უბრუნდება, რის გამოც არათვალსაჩინო სასწავლო მასალის გათვალსაჩინობას ცდილობს. ამის გამო, შესასწავლი მოვლენის ნამდვილი არსი მას გაუგებარი რჩება.

გარდამავალ ასაკში ვითარდება აგრეთვე აზროვნების ერთი ახალი მიმართულება, რომელსაც აზროვნების ფილოსოფიურ მიმართულებასაც უწოდებენ. თუ დაწყებითი სკოლის ბავშვი კმაყოფილდებოდა სინამდვილის ცალკეული მონაკვეთების შესახებ მოპოვებული ცდონით, რომელიც მის ცნობიერებაში ასევე ცალ-ცალკე, ერთმანეთთან დაუკავშირებელი ფრაგმენტების სახით იყო წარმოდგენილი, ახლა პირველად ჩნდება მიზეზობრივი ურთიურდაკავშირების და სამყაროს ერთიანი, მილიან სურათის შექმნის მოთხოვნილება. მოზარდი იწყებს ფიქრს ქვეყნიერების დასაბამსა და დასასრულზე, სამყაროს უსასრულობაზე, სიცოცხლის არსზე და სიკვდილზე. მასწავლებლის სწორი ხელმძღვანელობის გარეშე შესაძლებელია მოზარდის პიროვნებაში განედეს პესიმისტური ნოტები.

თანამედროვე ბელგიელი ფსიქოლოგი მიშელ კლე მოზარდობის ასაკისადმი მიძღვნილ სპეციალური ლიტერატურის მიმოხილვის საფუძველზე გამოყოფს გარდამავალი ასაკის მოზარდის კოგნიტური განვითარების რამდენიმე საფეხურს, რომელიც ძირითადად ეფუძნება ე. ჰიაჟესა და ე. ინელდერის გამოკვლევებს. ე. ჰიაჟეს აზრით ინტელექტი წარმოადგენს ორგანიზმის ადაპტაციის კერძო ფორმას. ინდივიდისა და გარემოს ურთიერთდამოკიდებულება ხასიათდება ასიმბიოციისა და აკომოდაციის პროცესების ერთიანობით და ნაკარნახევია წონასწორობის ძიებით გარესამყაროს რეალობასა და ინტელექტის მიერ გამოქვეყნებული შეთვისებისა და გაგების „ფორმებს“ შორის. განვითარების კვალობაზე ინტელექტი განიცდის უფრო და უფრო ღრმა და რთულ სისტემურ და სტრუქტურულ

ცვლილებებს.

კოგნიტური განვითარების თვალსაზრისით გამოყოფილი იქნა ოთხი სტადია: ა) სენსომოტორული ინტელექტი (დაბადებიდან ორ წლამდე), ბ) -ინტუიტიური ანუ ოპერაციონალურამდელი (2-დან 7 წლამდე), გ) კონკრეტული ოპერაციების (7-8-დან 11-12 წლამდე) და დ) ფორმალური ოპერაციების (11-12 დან 14-15წლამდე) სტადია. ფორმალური ოპერაციების სტადია მოზარდის ინტელექტის განვითარების ბოლო ეტაპია, რომელშიც, თავის მხრივ განიყოფა რამდენიმე ეტაპი:

1) *ჰიპოთეტურ-დედუქციურ აზროვნებაზე გადასვლა*. ამ პერიოდის აზროვნების ძირითადი ინტელექტუალური ახალწარმონაქმნია მსჯელობის უნარი ვერბალურად ჩამოყალიბებული ჰიპოთეზებით და არა კონკრეტული საგნების მანიპულაციით, რაც აზროვნების ევოლუციის მაჩვენებელია. მოზარდები გადაწყვეტენ მნიშვნელოვან ანიჭებენ საკუთარი დასკვნების ფორმალურ შინაარსს, რაც განვითარების წინა ეტაპზე მიუღწეველი იყო.

2) *კომბინატორული სტრუქტურა*. კომბინატორული სისტემა არის პირველი ლოგიკური სტრუქტურა, რომელიც წარმოადგენს პრობლემური სიტუაციის ელემენტების ყველა შესაძლო კომბინაციის რთულ და მოწესრიგებულ მატრიცას. ბავშვი, რომელიც იმყოფება კონკრეტული აზროვნების სტადიაზე, მსჯელობის დროს ერთმანეთთან აკავშირებს რომელიმე ორ მეზობელ ელემენტს, მაგრამ არ შეუძლია სხვა ელემენტების დაკავშირება. მოზარდის მსჯელობის ჰიპოთეტურ-დედუქციური ხერხი დამყარებულია უფრო განზოგადებულ და გამოხატულ კომბინატორულ უნარზე. ე. პიაჟეს გამოკვლევებმა დაამტკიცა, რომ 12-15 წლის ასაკში მოზარდი იწყებს კომბინატორული ანალიზის ოპერაციების გამოყენებას.

3) *შესავალის შეთვისება*. მეორე ახალი კოგნიტური სტრუქტურა, რომელიც ფორმალური აზროვნებისათვისაა დამახასიათებელი, ოთხი ერთმანეთთან დაკავშირებული ლოგიკური ოპერაციის შეთვისებაში მდგომარეობს. ეს ოპერაციებია: იდენტურობა, უარყოფა, რეციპროკულობა და კორელაცია. კონკრეტული აზროვნების სტადიაზე მყოფი ბავშვები ადვილად ითვისებენ პირველ და მეორე ოპერაციას. იდენტურობა ნიშნავს რეალიზებული ოპერაციის გამეორებას, უარყოფა კი – მასზე პირდაპირ უარს. ამის კლასიკური ილუსტრაციაა სასწორის თევშების გაწონასწორების ცდები: მათი გაწონასწორება შეიძლება ერთ-ერთ თევშზე ტვირთის მომატებით (იდენტურობა), ტვირთის აღებით (უარყოფა). შეცვლადობის ამ ოპერაციას აღწევენ კონკრეტული აზროვნების საფეხურზე მდგომი ბავშვებიც. მაგრამ ტვირთის აღებისა და დამატების გარდა თევშების გაწონასწორება შესაძლებელია აგრეთვე ტვირთის უკან გადაწევიით, რადგანაც წონა და მანძილი პროპორციულია. რეციპროკული ოპერაციის ანუღირება შეიძლება – ტვირთის სასწორის თევშზე ისევ უკან გადმოწევიით. წონასწორობა ისევ დაირღვევა. ე.ი. ეფექტი იქნება ისეთივე, როგორც დასაწყისში იყო. ეს ახალი ოპერაცია მასთან კორელაციაში იმყოფება. კონკრეტული აზროვნების სტადიაზე მყოფ ბავშვებს შეუძლიათ თითოეული ეს ოპერაცია ცალ-ცალკე ათვისონ, მაგრამ არ შესწევთ ამ ოპერაციების ერთობლივად და ერთდროულად ათვისების უნარი. ამ ფორმალური

ოპერაციების ლოგიკა შეადგენს ორმავ შექცევადობას, რომელიც ე. პიაჟეს მიხედვით მიიღწევა მოზარდობის ასაკში და რომელსაც უფრო რთული კონცეპტუალური სისტემებისაკენ მივყავართ.

4) *ფორმალური აზროვნების უნივერსალური ხასიათი.* ე. პიაჟეს მიხედვით მოზარდობის ასაკში ფორმალური ოპერაციების სიდიდეებს უნივერსალური ხასიათი აქვთ. ფორმალური აზროვნებისათვის დამახასიათებელია ლოგიკური სტრუქტურების შეთვისება: ე. პიაჟეს მტკიცებით ყოველ ნორმალურ ადამიანს შეუძლია მიაღწიოს ფორმალური აზროვნების დონეს იმ პირობით, თუ სოციალური გარემოცვა და მიღებული გამოცდილება მის გონებას „საკვებს აძლევს“ და როცა საზეზაა აზროვნების კონკრეტული სტრუქტურების ფორმირების აუცილებელი სტიმულაცია.

5) *ფორმალურ აზროვნებაზე გადასვლა: სასკოლო გამოცდილების გავლენა.* ე. პიაჟეს მიხედვით 14-15 წლის მოზარდები ზუსტად გამოიმუშავენ ფორმალურ კონკრეტულ სტრუქტურებს „სასკოლო სწავლებისაგან დამოუკიდებლად“, მაგრამ მიმელ კლეს აზრით მრავალი გამოკვლევა უჩვენებს, რომ სასკოლო სწავლის გავლენა ამ საქმეში ძალიან დიდია.

თუ კონკრეტული ოპერაციების სტადიაზე გოგონებსა და ბიჭებს შორის კონკრეტურ განვითარებაში განსხვავება არ შეინიშნებოდა, ფორმალური აზროვნება ბიჭებს უფრო აქვთ განვითარებული.

ე. პიაჟეს აზრით მოზარდობის ასაკის ფუნდამენტური მნიშვნელობა გამოიხატება ინდივიდის მოზრდილთა საზოგადოებაში ჩართვით. მოზარდი უკვე თავის თავს მოზრდილის თანაბრად თვლის, იწყებს ფიქრს მომავალზე და აწყობს „ცხოვრებისეულ გეგმებს“. იგი მიზნად ისახავს მოზრდილთა სამყაროს გარდაქმნასა და შეცვლას. მოზარდი ბავშვებისაგან ძირითადად განსხვავდება რეფლექსიის ტიპით, რომელიც მოიცავს არა იმდენად წარსულს, რამდენადაც მომავალს. მოზარდის ცნობიერების ასეთი ცვლა პირდაპირაა დაკავშირებული ამ ასაკისათვის დამახასიათებელ კონკრეტულ ცვლილებებთან.

რა თქმა უნდა, ყველა ადამიანი (ძით უმეტეს მოზარდი) არ აზროვნებს ფორმალური ოპერაციების დონეზე. ფორმალური ოპერაციების დონეს მიღწეული მოზარდები, ხანდახან, უცნობ, მოულოდნელ პრობლემურ სიტუაციებში ვერ ახერხებენ აზროვნების ამ ჯორმით ამოცანების გადაჭრას და იყენებენ მსჯელობათა უფრო კონკრეტულ ტიპს.

ფორმალური ოპერაციების დონის აზროვნებაზე გადასვლა გულისხმობს და მოითხოვს ინტელექტის გაცილებით მაღალ დონეს. ფსიქოლოგიაში არსებობს ინტელექტის მრავალი დეფინიცია. ყველაზე უფრო მიღებული და გავრცელებული დეფინიციის მიხედვით ინტელექტი არის დასწავლის, აზრების, მსჯელობის, გაგების და პრობლემის გადაჭრის თანშობილი უნარი. ესაა გონებრივი უნარები, რომელთა განვითარებასაც თითქმის არ აქვს ბიოლოგიური საზღვარი. განვიხილოთ რამდენიმე შეხედულება ინტელექტის შესახებ (ფ. რაისი, დასახელებული წიგნი, გვ. 194-199).

სტერბერგის მიხედვით გამოიყოფა ინტელექტუალური უნარების სამი ძირითადი

ტიპი:

ა) კომპონენტური ინტელექტი, რომელიც გულისხმობს დასწავლის ზოგად უნარს, მიხვედრილობას, საზრიანობას, სიტყვიერ მარაგს, წაკითხული ტექსტის კარგად გაგებას, ისეთი ობიექტებით დაკვირვებას, როგორცაა, ანალოგია, სილოგიზმი და კრიტიკული აზროვნების უნარი. ესაა ტრადიციული ფორმის ინტელექტი, რომელიც ფასდება ტესტების საშუალებით.

ბ) ემპირიული ინტელექტი, რომელიც გულისხმობს გაცნობიერებული, გააზრებული შერჩევის უნარს, ახალი თეორიის, წარმოდგენების და იდეების შესაქმნელად ინფორმაციის კომპონენტების და ელემენტების ანალიზსა და სინთეზის უნარს. შედარებების წარმოებას.

გ) კონტექსტური ინტელექტი. იგი გულისხმობს რეალურ სამყაროში ადაპტაციის უნარს, ე.ი. სიტუაციის შეფასებას.

ჰ. გარდინერის მიხედვით ინტელექტი ხუთი ტიპისაა:

1) სივრცითი ინტელექტი – ესაა სივრცითი ხატების შექმნის და გარესამყაროში ორიენტაციის უნარი,

2) მუსიკალური ინტელექტი. ესაა მულოდიური და რიტმული კონსტრუქციების აღმის უნარი.

3) მოძრაობითი (მოტორული) ინტელექტი. ესაა ფაქიზი მოტორული მოძრაობების შესრულების უნარი (მოცეკვავე, ქორეოგრაფი).

4) პიროვნებათაშორისი ურთიერთობების ინტელექტი. ესაა უნარი გაუგოს სხვა ადამიანებს, გაიგოს მათი გრძნობები, განცდები, ქცევის მოტივები. არიან ადამიანები, რომლებიც ადვილად ახერხებენ სოციალური ურთიერთობების დამყარებას.

5) პიროვნების შინაგანი ინტელექტი. ესაა ინდივიდის საკუთარ განცდებსა და გრძნობებში გარკვევის უნარი, ესაა აგრეთვე იდენტურობის გრძნობის ფორმირების უნარიც.

ინტელექტის კვლევის ყველაზე უფრო გავრცელებული ტესტებია სტენფორდ-ბინეს ტესტი და ვექსლერის შკალა.

სტენფორდ-ბინეს ტესტი განკუთვნილია ბავშვებისა და მოზარდების ინტელექტის საკვლევად. ეს ტესტი საშუალებას იძლევა ინტელექტის რაოდენობრივი მაჩვენებლით შეფასებას ოთხი მიმართულებით:

ა) ვერბალური აზროვნება ბ) რაოდენობითი შეფასებები გ) აბსტრაქტული აზროვნება და დ) ხანმოკლე მეხსიერება. ტესტირების შედეგად მიიღება საერთო ბალი, რომელსაც ეწოდება ინტელექტის კოეფიციენტი IQ.

ვექსლერის შკალა გამოიყენება თექვსმეტი წლის ასაკის ზემოთ. არსებობს ვექსლერის შკალის საბავშვო ვარიანტიც. ვექსლერის შკალის საშუალებით ძირითადად იზომება ინტელექტის ორი კომპონენტი: ვერბალური უნარები და პრაქტიკული ჩვევები. ვერბალური უნარების გასაზომი ტესტი შედგება ექვსი ნაწილისაგან: ცოდნა, მიხვედრილობა, არითმეტიკა, მსგავსება, ციფრების გამოკრება და სიტყვათა მარაგი. ტესტის არავერბალური ნაწილი აფასებს პრაქტიკულ

ჩვევებს ხუთი ნიშნის მიხედვით. ესაა გაშიფრვა, გამოტოვებული დეტალების შეკვება. ფიგურებისა და კუბების დალაგება, სურათების შედგენა და ობიექტის აწყობა.

ადრე ითვლებოდა, რომ IQ არის უცვლელი, მუდმივი მანქანებელი ადამიანის მთელი სიცოცხლის განმავლობაში. ახალი მონაცემებით კი დადგინდა, რომ IQ შეიძლება მნიშვნელოვნად შეიცვალოს ცხოვრების განმავლობაში. ამიტომ უნდა გვახსოვდეს, რომ ტესტირების დროს მიღებული IQ არაა მუდმივი და უცვლელი სიღრმე. IQ უნდა განვიხილოთ როგორც განსაზღვრული დროითი მონაკვეთის მიღწევა და მაჩვენებელი. ტესტირების სუფთა შედეგების მისაღებად გასათვალისწინებელია ტესტირების შედეგებზე მოქმედი ისეთი ფაქტორები, როგორცაა მავალითად, აღელვება, მოტივაცია და სხვა სოციოკულტურული ფაქტორები.

შეტყველება. მოზარდის მეტყველება უმცროსკლასელთან შედარებით უფრო რთულდება. გართულებულ სასწავლო პროცესში მოზარდი სისტემატურად ეუფლება რთული სინტაქსური ფორმების გამოყენებას, რთულდება წინადადებათა სტრუქტურაც. ახლა მოზარდის მეტყველება უფრო დამოუკიდებელი და თანმიმდევრული ხდება.

უკარკლეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, მოზარდის ლექსიკონის მნიშვნელოვანი გამდიდრება. ხდება სიტყვათა მარაგის გადიდება სხვადასხვა სასწავლო დისციპლინების ტერმინებითა და ცნებებით. ახლა მოზარდის მეტყველება ხასიათდება აბსტრაქტული და მეტაფორული გამოთქმების უფრო ხშირი ხმარებით უმცროსკლასელებთან შედარებით. მოზარდი ეუფლება ხატოვან მეტყველებას, რომელსაც ხელს უწყობს კლასგარეშე ლიტერატურული ხასიათის მასალის რეგულარული და დამოუკიდებელი კითხვა. მას არა მარტო ესმის, არამედ უკვე თვითონ ხმარობს მეტყველებაში ხატოვან შედარებებსა და ანდაზებს, მოზარდს უკვე შეუძლია მასალის საკუთარი სიტყვებით გადმოცემა. ეს მდგომარეობა მეტნაკლებად დაწყებით კლასებშიც შეინიშნებოდა, მაგრამ გარდამავალ ასაკში იგი უფრო მაღალ საფეხურზე აღის.

მოზარდისათვის ახლა მისაწვდომი ხდება ადამიანური მეტყველების ახალი ღირსებები, მისი სილამაზის ახალი მხარეები, მეტყველების სტილი, მისი ლოგიკურობა და ლაკონურობა.

მეტყველების აღზრდის მიმართულებით მასწავლებლის მთელი ყურადღება იქით უნდა იყოს მიმართული, რომ მოზარდის მეტყველება თანდათანობით გამდიდრდეს და გაიწმინდოს ჟარგონებისა და ქუჩური ლექსიკონისაგან. ამასთანავე უდიდესი გავლენა აქვს თვით მასწავლებლის ნათელ და სწორ მეტყველებას.

თავი მეთორმეტი

პიროვნების განვითარება გარდამავალ ასაკში

მოსწავლეთა პიროვნების ფორმირების პროცესი მჭიდროდაა დაკავშირებული ბავშვის განვითარების ამა თუ იმ ასაკობრივი საფეხურისათვის დამახასიათებელ ფსიქიკურ ახალწარმონაქმნებთან. ერთი ასაკობრივი საფეხურიდან მეორეზე გადასვლისას ხდება ასაკის მთელი სტრუქტურის გარდაქმნა და თითოეული ასაკი ხასიათდება მისთვის სპეციფიკური და განუმოკლებელი სტრუქტურებით. ყოველი ასაკობრივი საფეხურისათვის დამახასიათებელია მხოლოდ ამ ასაკის სპეციფიკური ფსიქოლოგიური ახალწარმონაქმნები. მოზარდის პიროვნების განვითარების ამა თუ იმ საფეხურზე აღმოცენებული ახალწარმონაქმნები მოზარდის მთელ ფსიქოლოგიურ სტრუქტურას გარდაქმნიან, რის გამოც მისი საკუთარი თავისადმი და გარესამყაროსადმი დამოკიდებულების მთელი სისტემა იცვლება.

გარდამავალი ასაკი პიროვნების ფორმირების ერთ-ერთი რთული და საპასუხისმგებლო პერიოდია. ამ პერიოდის ძირითად ფსიქოლოგიურ ახალწარმონაქმნს წარმოადგენს მე-5 კონცეფცია, თვითცნობიერება, საკუთარი შინაგანი სამყაროსადმი დიდი ინტერესი, საკუთარი გრძნობებისა და განწყობილებების გაგების სურვილი და უნარი. ამ ასაკში ინტენსიურად ვითარდება იდეალები, გრძნობები, საზოგადოებრივი მისწრაფებები, სოციალური შეფასებები და ინტერესები, რაც პიროვნების მიმართულებისა და მისი ღირებულებითი ორიენტაციის საფუძველია.

ღირებულებითი ორიენტაცია არის პიროვნების ერთ-ერთი ძირითადი სტრუქტურული კომპონენტი. იგი განსაზღვრავს პიროვნების გარესამყაროსადმი და საკუთარი თავისადმი დამოკიდებულების თავისებურებებს, რომლებიც ქცევებშიც აისახება. ღირებულებები არის მოზარდის ცნობიერებაში ისეთი პარამეტრებისა და მოვლენების ასახვის ფორმა, სადაც აისახება მისი მისწრაფებების და ინტერესების დაკმაყოფილების შესაძლებლობანი. მოზარდობის ასაკში ყალიბდება ინტერესთა განსაზღვრული წრე, რომელიც თანდათან მტკიცდება. ინტერესთა ეს წრე შედის პიროვნების მოთხოვნილებების, მოტივების, მიზნების, იდეოლოგიის და მრწამსის სტრუქტურაში და პიროვნების ღირებულებითი ორიენტაციის ბაზას წარმოადგენს. გარდამავალ ასაკში ხდება ინტერესების გადართვა კერძოდან და კონკრეტულისაგან განწყენებულზე, ზოგადზე, აღინიშნება ინტერესების ზრდა მსოფლმხედველობის, იდეოლოგიის, მორალურისა და ესთეტიკურის და, რაც მთავარია, სხვა ადამიანებისა და საკუთარი განცდებისა და ინტერესების მიმართ. ყოველივე ამას მიყვება იქამდე, რომ მოზარდისათვის ასახვის სხვადასხვა ობიექტი და მოვლენა განსხვავებულ ღირებულებებს იძენს. ესაა შეფასებითი პროცესი და ცნობიერების გნოსეოლოგიური აქტი.

გარდამავალი ასაკის მოზარდი ნახევრად ბავშვი და ნახევრად მოზარდილია. რთული შუალედური მდგომარეობა, რომელიც მას უჭირავს სოციალურ ურთიერთობებში, განაპირობებს მისი პიროვნების წინააღმდეგობრივ თავისებურებებს.

პიროვნული მეტამორფოზების თვალსაზრისით ეს ასაკი შეიძლება შევადაროთ სკოლამდელ ასაკში პიროვნების ჩასახვის საწყის, პირველ პერიოდს. როცა 2-3 წლის ბავშვი იწყებს პირის ნაცვალსახელების ხმარებას და ასე თუ ისე ახორციელებს ინტროსპექციის უმარტივეს აქტებს. გარდამავალ ასაკში ხდება პიროვნების მეორეჯერ დაბადება, როცა მოზარდში ვითარდება ნამდვილი შეგნებული პიროვნება. როგორც თვითგანვითარებადი, თვითრეგულირებადი სისტემა და იგი ყალიბდება მიზანმიმართულ, გეგმაზომიერ თვისრულყოფისა და თვითგანვითარების სუბიექტად. თუმცა მოზარდში ეს თვითგანვითარება ჯერ კიდევ ეპიზოდურია და მამართულია ზოგიერთ ჩამოუყალიბებელ ნიშანზე. ეს თვითცვლა განისაზღვრება როგორც იდეალის მიღწევის მისწრაფება, რომელიც ხშირად გადაჭარბებული და არარეულურია. მოზარდი იწყებს ე.წ. „დამოუკიდებლობის მაქსიმალიზმის“ პოზიციის დაკავებას. ჩნდება მოწიფულობის ინტენსიური გრძნობა, რომელიც ამ ასაკის ცენტრალური ფსიქოლოგიური ახალწარმონაქმნია. მოზარდი ახლა იწყებს საკუთარი თავისა და პიროვნების დაპირისპირებას გარესამყაროსთან, რაც ხელს უწყობს საკუთარი „მე“-ს აღმოცენებასა და საკუთარი თავის გაცნობიერებას. მას უჩნდება დიდი ინტერესი საკუთარი თავისა და სხვების შინაგანი სამყაროსა და პიროვნული თავისებურებების შესახებ.

გარდამავალი ასაკის მოზარდის პიროვნების ჩამოყალიბება და განვითარება მიმდინარეობს ისეთ ძირითად მიმართულებებში, როგორცაა მე-ს ცნობიერება, თვითცნობიერება, თვითშეფასება, ზეწოდრივი ცნობიერება და მოწიფულობის გრძნობა.

მოზარდები თანდათან თავისუფლდებიან ბავშვური დაქვემდებარებული მდგომარეობიდან და იწყებენ საკუთარი თავის უფროსად ჩათვლას, და, რაც მოაყარია, უფროსებს ახლა აფასებენ საკუთარი საზომებით. უმცროს მოზარდებს ჯერ კიდევ ახასიათებთ ბავშვური ეგოცენტრიზმი, ზოლო უყვროს მოზარდებთან ვითარდება ეგოცენტრიზმის ახალი ფორმა, რომელიც გულისხმობს საკუთარი განუშეორებლობის, უნიკალობის მითის ჩამოყალიბებას და „წარმოსახული აუდიტორიის“ სინდრომს. მოზარდები ფიქრობენ, რომ სხვებსაც ისე აღელვებთ მათი გარეგნობა, და საერთოდ ქცევა, როგორც თვითონ მათ. მოზარდების ეგოცენტრიზმი დაფუძნებულია სწორედ იმის რწმენაზე, რომ თითქოს სხვები ძალიან არიან დაინტერესებული მათი ქცევით, რის გამოც ფიქრობენ, რომ მუდამ სხვების ყურადღების ცენტრში არიან და „წარმოსახული აუდიტორია“ მას ყოველ წამს კრიტიკულად უთვალთვალავს. ეგოცენტრიზმის ამ ფორმას ფ. პიაჟე სოციოცენტრიზმი უწოდა. თვლიან, რომ მოზარდებში გავრცელებული სიმორცხვეც ამ „წარმოსახული აუდიტორიის“ სინდრომიტაა გამოწვეული. სადაც არ უნდა იმყოფებოდეს მოზარდი, იგი თვლის, რომ ყველა მას უყურებს.

საბოლოო ანგარიშით ამ მდგომარეობას მიეყვებათ მე-ს კონცეფციისა და თვითშეფასების ჩამოყალიბებამდე. მოზარდების მიერ საკუთარი თავის შესახებ გაკეთებული, ერთი შეხედვით გულუბრყვილო დასკვნა „მე სიმპათიური ვარ“, „მე მიმზიდველი ვარ“, „მე პოპულარული ვარ“, „მე ნიჭიერი ვარ“, „მე კეთილი ვარ“ მე-ს კონცეფციისა და თვითშეფასების ჩამოყალიბების გარკვეული დონის მაჩვენებელია.

ადამიანის პიროვნების გაცნობიერებულ ნაწილს ეწოდება „მე“. მე-ს კონცეფცია არის ინდივიდის მიერ საკუთარი თავის კოგნიტური აღქმა და შეფასება. მე-ს კონცეფცია არის ის, რასაც ხედავს ადამიანი საკუთარი თავისადმი სხვადასხვა თვალსაზრისით ცქერისას. ე.ი. როგორ განსაზღვრავს იგი საკუთარ გარეგნულ მონაცემებს, პირადულ თვისებებს, ნიშნებს, როლებს და სოციალურ სტატუსს. შეიძლება ითქვას, რომ მე-ს კონცეფცია არის განწყობათა სისტემა საკუთარი თავის შესახებ.

მკვლევარები თვლიან, რომ პირადი იდენტურობის სრული განვითარება მანამ არ მიიღწევა, სანამ მოზარდი თავის კოგნიტურ განვითარებაში ვერ მიაღწევს ფორმალური ოპერაციების სტადიას, რადგანაც სწორედ ამ სტადიაზე შესაძლებელი საკუთარ თავზე ფიქრი და მსჯელობა.

გ. ოლპორტი თვლის, რომ ყოველ ადამიანს გააჩნია ხუთი განსხვავებული მე. 1) ადამიანის რეალური მე; 2) საკუთარი მე, ისეთი როგორც მის წარმოდგენაში; 3) მისი მე სხვა ადამიანთა წარმოდგენაში. 4) ადამიანთა წარმოდგენები იმის შესახებ, თუ რისი სურვილი აქვს მას გახდეს მომავალში; 5) წარმოდგენა იმის შესახებ, თუ როგორია სხვების სურვილი როგორი უნდა გახდეს მოცემული ინდივიდი. გ. ოლპორტი შემოიღო ტერმინი პროპრიუმი. ესაა „თვით“-ობის განვითარება, დროულად განვითარებული პირადი იდენტურობა. ესაა „პიროვნების ყველა ასპექტი, რომელიც ხელს უწყობს მის შინაგან ერთიანობას“.

რ. სტრენგმა გამოყო მოზარდის მე-ს ოთხი ძირითადი ასპექტი: 1) ზოგადი, საერთო მე-ს კონცეფცია ანუ მოზარდის წარმოდგენა საკუთარი პიროვნების შესახებ და საკუთარი როლისა და სტატუსის აღქმა; 2) ინდივიდუალური დროებითი ანუ გარდამავალი მე-ს კონცეფცია, რომელიც დამოკიდებულია განწყობილებებზე, სიტუაციაზე, წარსულ ან აწმყოს განცდებზე. მოზარდის მიერ მიღებულმა ცუდმა ნიშანმა შეიძლება მას შეუქმნას საკუთარი შესაძლებლობებისადმი უარყოფითი დამოკიდებულების განცდა, ხოლო მასწავლებლის მიერ მიცემულმა კრიტიკულმა შენიშვნამ შეიძლება დააქვიითოს მისი თვითშეფასება; 3) სოციალური მე. ესაა მოზარდის წარმოდგენები იმის შესახებ, თუ რას ფიქრობენ სხვები მის შესახებ. ეს წარმოდგენები გავლენას ახდენენ მოზარდის საკუთარი თავის შეფასებაზე. თუ მას შეექმნა წარმოდგენა იმის შესახებ, რომ სხვები მას თვლიან და აფასებენ როგორც გონებრივად ჩამორჩენილს, მას საკუთარი თავის შესახებ შეექმნება ნეგატიური დამოკიდებულება. 4) იდეალური მე. ესაა ის იდეალი, რისი მიღწევის სურვილი აქვს მოზარდს მომავალში. მისი წარმოდგენები საკუთარი თავის შესახებ შეიძლება იყოს რეალური, აწეული ან დაწეული. დაქვეითებული იდეალური მე ხელს უშლის მოზარდებს წარმატებების მოპოვებაში, აწეულს კი შეუძლია გამოიწვიოს ფრუსტრაცია და თვითშეფასების დაქვეითება, ხოლო რეალური მე-ს კონცეფცია მიზნის მიღწევის გზაზე ხელშემწყობ ფაქტორს წარმოადგენს.

მოზარდის პიროვნების განვითარების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მაჩვენებელია თვითცნობიერებისა და თვითშეფასების ჩამოყალიბება, რომელიც მას აძლევს საშუალებას შეიმეცნობს საკუთარი თავი როგორც პიროვნება. მოზარდში

აღმოცენდება საკუთარი თავის შემეცნების, საკუთარი შინაგანი სამყაროს და სხვა ადამიანებთან დაპირისპირების ინტერესი. იგი იწყებს საკუთარ სამყაროში ცქერას, საკუთარი პიროვნების ძლიერი და სუსტი მხარეების თვითშეფასებას. ახლა მისთვის თვითშეფასების მიზანი კოლექტივში შესაბამისი ადგილის დაკავება ხდება.

საკუთარი ძალების დადებითი და ადექვატური თვითცნობიერებისა და თვითშეფასების განვითარება თვითაღზრდის საფუძველი ხდება. თვითაღზრდა არის თავის თავში პიროვნების დადებითი თვისებების შეგნებული და მიზანმიმართული განვითარება, რაც უარყოფითი თვისებების შეკავებასა და მოსპობას გულისხმობს. შეიძლება ითქვას, რომ გარდამავალი ასაკი თვითაღზრდის დასაწყისი ასაკია. უმცროს მოზარდებში თვითშეფასება ჯერ კიდევ უფროსების მსჯელობებს ეყრდნობა. ისინი ჯერ კიდევ საკუთარ თავს სხვისი თვლით უყურებენ. გარდამავალი ასაკი პიროვნების განვითარების მეორე კრიტიკული პერიოდია, იგი თვითცნობიერებისა და თვითშეფასების გენეზისის ასაკია.

მოზარდების დამოუკიდებლობისკენ სწრაფვა უფროსობის, მოზრდილობის, მოწიფულობის განცდაში ვლინდება. იგი საკუთარ თავს მოზრდილად აცნობიერებს. ასეთი გაცნობიერება ეწინააღმდეგება მოზარდის ფაქტიურ შესაძლებლობებს. ამავე დროს, უფროსების დამოკიდებულებაც არ შეესაბამება მოზარდთა მისწრაფებებს და ამის გამო მოზარდი ყოველნაირად ცდილობს დაიმკვიდროს თავი როგორც დამოუკიდებელმა სუბიექტმა. აქედან გამომდინარეობს ამ ასაკისათვის დაახასიათებელი ნევატივიზმი, ჯიუტობა, ჩაკეტილობა, უფროსებისადმი დაუმორჩილებლობა, რომელთა გამოვლენისათვის ამ ასაკში ხელსაყრელი პირობები იქმნება.

მოზარდის ფსიქიკაში პიროვნულ ახალწარმონაქმნთა ჩამოყალიბების პირობაა ისეთი ობიექტური ფაქტორები, როგორიცაა მისი ცხოვრების სოციალური პირობები, მისი ქცევისადმი უფროსების მიერ ახალი მოთხოვნები და ა.შ. მაგრამ მოზარდის პიროვნებას ჩამოყალიბების ანალიზისას აუცილებლად უნდა გავითვალისწინოთ ბიოლოგიური წინამძღვრებიც (სქესობრივი მომწიფება) და ფსიქოლოგიური ცვლილებებიც (აბსტრაქტულ-ლოგიკური აზროვნების ფორმების გართულება, ემოციური სფეროს დიფერენციაცია, ნებელობითი აქტიურობის გაფართოება) და ა.შ.

მოზარდის თვითცნობიერებისა და თვითშეფასების განვითარება მიმდინარეობს ბიოლოგიური, ფსიქოლოგიური თავისებურებებისა და სოციალურ პირობათა ცვლილებების ფონზე. მოზარდის თვითცნობიერება და თვითშეფასება არის მისი პიროვნების ფორმირების ახალი და არსებითი დონე. თვითცნობიერების მოცემული დონისათვის სპეციფიკურია ის, რომ გარდამავალ ასაკში პიროვნების განვითარებაში თვითცნობიერების აქტები – თვითშეშეცნება, თვითდაკვირვება, თვითმოკუთვნებულობა, ქცევის თვითრეგულაცია პირველად ხდება პიროვნების ერთ-ერთი აუცილებელი მოთხოვნილება. ამ მოთხოვნილებათა განვითარების ხარისხი გავლენას ახდენს მოზარდის პიროვნების ზნობრივი თვისებების ჩამოყალიბებაზე. თვითცნობიერების მოთხოვნილება თავის მხრივ საფუძველად უდება თვითაღზრდის მოთხოვნილების

ჩასახვას, რაც საკუთარი თავის შეცვლის მიზანმიმართულ და შეგნებულ ძისწრაფებას გულისხმობს. თვითაღზრდის დროს ხდება იმ საკუთარი ფსიქიკური შეუსაბამობის გაცნობიერება იმ მოთხოვნილებებთან, იდეალებთან და ზნეობრივ ნიშნებთან, რომელთაც უნდა მიბაძონ მოზარდებმა.

გარდამავალ ასაკამდე თვითცნობიერება ვითარდება სტიქიურად, ფაქტიურად სუბიექტის ფორმირებაში მის ჩაურთველად. ეს სტიქიურობა ასე თუ ისე პირველ ხანებში შენარჩუნებულია. მაგრამ ახლა ჩნდება მისი განვითარების ერთი ძირითადი მომენტი, რომელიც გულისხმობს ამ პროცესში თავის სუბიექტის აქტიურობას. მოზარდის თვითცნობიერების ჩამოყალიბების პროცესი აშკარად გამოხატული ინდივიდუალიზმით ხასიათდება.

პირველ ხანებში, როგორც აღვნიშნეთ, მოზარდის თვითცნობიერების და თვითშეფასების საფუძვლად უფროსების შეფასებები გვევლინება, ხოლო დამოუკიდებელი თვითშეფასებები თანდათანობით იწყება. გარდამავალ ასაკში, იმის გამო, რომ მოზარდს ჯერ-ჯერობით არ აქვს საკუთარი პიროვნული გამოვლინებების საკმარისად სწორი ანალიზის უნარი, ხშირად ვითარდება კონფლიქტები, რომელთა საფუძველია განსვლა მოზარდის პრეტენზიის დონესა და კოლექტივში რეალურ ვითარებას შორის.

მიუხედავად იმისა, რომ გარდამავალ ასაკში თვითცნობიერება რამდენადმე ჩამორჩება ცნობიერების განვითარების დონეს, ეს ასაკი მაინც თვითცნობიერების ინტენსიური განვითარების ასაკია. აწეული თავმოყვარობა, სიამაყის გრძნობა, დამოუკიდებლობისკენ სწრაფვა, მოწიფულობის გრძნობა განვითარებადი თვითცნობიერების ემოციური გამოხატულებაა. მართალია, მოზარდი ხანდახან აჭარბებს თავის შესაძლებლობების შეფასებაში ცხოვრებისეული გამოცდილების უკმარობისა და გაზრდილი ოპტიმიზმის გამო, მაგრამ უკვე იწყება საკუთარი თავისადმი კრიტიკული დამოკიდებულება.

მოზარდის თვითცნობიერება და თვითშეფასება დინამურია, რის გამოც მისი პიროვნების არაადექვატური შეფასება დამოკიდებულებათა ნორმალურ სისტემაში სწრაფად გაივლის. მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა მოზარდის მიმართ არანორმალური დამოკიდებულებები ქრონიკულ ხასიათს ატარებს, მას აღმოუცნდება ხასიათის მკარი უარყოფითი ნიშნები, ნევროზი და ქცევის ანტისოციალური ფორმებიც კი.

სხვა ადამიანთა მორალურ-ფსიქოლოგიური თვისებების დრმა შეფასების განვითარების კვალობაზე ვითარდება მოზარდთა ინტერესი საკუთარი ინტიმური სამყაროს შესახებ. მოზარდს მკვეთრად უვითარდება თვითცნობიერება, საკუთარი პიროვნული თვისებების გაცნობიერებისა და შეფასების მოთხოვნილება. ამ ასაკში პირველად აღმოცენდება მოთხოვნილება შეხედოს, დააკვირდეს საკუთარ თავს, საკუთარ ქცევას. შეადაროს იგი სხვებისას, გაერკვეს საკუთარ გრძნობებსა და განცდებში და ამ თვალსაზრისით შეაფასოს საკუთარი თავი და შესაძლებლობანი. მოზარდის თვითცნობიერების ჩამოყალიბების და განვითარების ფაქტი მთელ მის ფსიქიკურ ცხოვრებას დაღს ასევე, განსაზღვრავს მის სასწავლო და შრომის საქმიანობას და გარესამყაროსთან ურთიერთობის ხასიათს. როგორც აღვნიშნეთ,

მოზარდის თვითნობიერების ჩამოყალიბებაში დიდ როლს თამაშობს სხვა ადამიანების მსჯელობები და შეფასებები. უმცროსკლასელი და უმცროსი მოზარდი საკუთარ თავს ჯერ კიდევ სხვისი თვალებით უყურებს, საკუთარ თავზე მსჯელობისას ფაქტიურად უფროსების მსჯელობებსა და შეფასებებს იმეორებს. უფროსი მოზარდი კი უკვე დამოუკიდებლად მსჯელობს და აანალიზებს საკუთარ ქცევებს.

უფრო ადრე ცნობიერდება მოზარდის ქცევის ძირითადი ფორმის (სწავლის) თვისებები: შრომისმოყვარეობა, სიბეჯითე, ყურადღებებიანობა, მიზანსწრაფულობა, შემდეგ კი ცნობიერდება ისეთი თვისებები, რომლებიც გამოხატავს სხვა ადამიანებთან დამოკიდებულებას (სიჯიუტე, თავშეკავება, ამხანაგობის გრძნობა, უფრო გვიან – საკუთარი პიროვნებისადმი დამოკიდებულების გამომხატველი თვისებები: სიმორცხვე, თვითკრიტიკულობა, ყოყორება) და ბოლოს ისეთი რთული თვისებები, რომლებიც ახასიათებენ პიროვნების მრავალმხრიობას (მოვალეობის გრძნობა. პრინციპულობა, ღირსების გრძნობა). ამრიგად, გარდამავალ ასაკში პიროვნების გაცნობიერებულ თვისებათა წრის გაფართოება განსაზღვრული თანმიმდევრობით მიმდინარეობს.

როგორც ცნობილია, მოზარდები სხვის შეფასებას უფრო ადრე იწყებენ, ვიდრე საკუთარი თავის თვითშეფასებას. ისინი სხვებს უკეთესად და უფრო სწორად აფასებენ. სხვების შესახებ მოზარდის მსჯელობა მეტი შინაარსით, დაფიქრებით, კონკრეტულობითა და სიღრმით გამოირჩევა, ვიდრე საკუთარი თავის შესახებ. მოზარდი თანატოლის და თანაკლასელის უღისციპლინობას ამჩნევს, საკუთარს კი, ვერა.

სხვების შეფასებასა და თვითშეფასებას შორის განსვლა უფროს მოზარდებთანაცაა შემორჩენილი, მაგრამ იგი ისე მკვედრად არაა გამოხატული, ხოლო რიგ შემთხვევებში თვითშეფასება მაღალ საფეხურზე ღვას.

როგორც აღვნიშნეთ, მოზარდები (განსაკუთრებით უმცროსი მოზარდები) სხვებს უკეთესად აფასებენ, ვიდრე საკუთარ თავს. ეს გარემოება ისე არ უნდა გავიგოთ, რომ ისინი სხვების შეფასებაში ზუსტნი არიან და შეცდომებს არ უშვებენ. ჯერ ერთი, მათ სხვისი მთლიანი პიროვნების შეფასება არ შეუძლიათ. ისინი ხშირად ადამიანებს აფასებენ ცალკეული მოქმედებების, საქციელების და თვისებების მიხედვით, და ეს თვისებები გადააქვთ მთლიან პიროვნებაზე. ხანდახან ცალკეული მოწონებული პიროვნული თვისება მოზარდში იწყევს მყარ დადებით დამოკიდებულებას ამ ადამიანებისადმი ისე, რომ ყურადღება არ ექცევა სხვა თვისებებს (რომლებიც ხშირად უარყოფითია), ხოლო ერთი პატარა მარცხი ან წარუმატებლობა საკმარისია უარყოფითი წარმოდგენების შესაქმნელად მთელ პიროვნებაზე, მიუხედავად იმისა, რომ ეს პიროვნება მთლიანობაში დადებითია. ამით აისწნება ის ავტორიტეტი, რომლითაც სარგებლობენ მოზარდებში უარყოფითი პიროვნებები. ხშირია შემთხვევები, როცა მოზარდებში ვერ სარგებლობენ ავტორიტეტით ღირსეული პიროვნებები.

მოზარდი ხშირად ყურადღებას ქცევისა და საქციელის გარეგნულ მხარეს აქცევს, ვიდრე ქცევის მიზნებსა და ნამდვილ მოტივებს. იგი ხშირად აფასებს

საქციელს იმის გაცნობიერების გარეშე, რისთვისაც განხორციელდა ეს საქციელი და რაზეა იგი მიმართული. ამით აიხსნება მოზარდის მიერ ჯიუტობისა და ნეგატივიზმის ზოგიერთი ფაქტის დადებითი შეფასება და მოწონება.

ასევე არაა სრულყოფილი მოზარდის თვითშეფასებაც (განსაკუთრებით უმცროს მოზარდებთან). მოზარდი ცდილობს გაერკვეს საკუთარ ქცევებში, გრძნობებში, აზრებში დამოუკიდებლად და ამ თვალსაზრისით შეფასოს საკუთარი თავი. იგი ხშირად უშვებს შეცდომებს, აკეთებს შემთხვევით და ურთიერსაწინააღმდეგო დასკვნებს. ასეთი თვითშეფასება ხშირად იცვლება, ხანდახან დღის განმავლობაშიც კი.

როგორც ვხედავთ, მოზარდში არის წინააღმდეგობა აშკარად გამოხატული თვითცნობიერებისა და თვითშეფასების მოთხოვნილებებს და ამ მოთხოვნილებების განხორციელების უუნარობას შორის. მოზარდის არაადექვატურ თვითშეფასებას შეიძლება შორსმწვდომი უარყოფითი შედეგები მოყვეს. კოლექტივში შესაფერისი ადგილის დაკავების მცდელობის დროს იგი გადააფასებს, ან პირიქით, ადაბლებს საკუთარი შეფასებას და ამის მიხედვით იქცევა, რასაც აუცილებლად მოყვება კონფლიქტები. ასაკის წინსვლასთან ერთად მოზარდის თვითშეფასება უფრო ობიექტური და ადეკვატური ხდება.

მოზარდები ხანდახან არ არიან კრიტიკულნი საკუთარი ქცევებისა და საქციელის მიმართ. არის მოზარდების მცირე ნაწილი, რომელთანაც თვითკრიტიკულობა პიროვნების თვისებადაა გადაქცეული. მოზარდების უმნიშვნელო ნაწილს ძალიან სუსტი თვითკრიტიკულობის უნარი ახასიათებს. მოზარდთა უძრავეღვსობას კი თვითკრიტიკულობის ინტენსიური განვითარება ახასიათებს.

საკუთარი თავისადმი კრიტიკულობის გამოხატვა ატარებს შერჩევით ხასიათს, იგი არაა მყარი და მდგრადი. მაგალითად, მოზარდი შეიძლება ერთ სფეროში ძალიან თვითკრიტიკული იყოს საკუთარი თავისადმი და ასევე უკრიტიკო იყოს სხვა სფეროში. თვითკრიტიკულობა ხშირად სიტყვიერ ხასიათს ატარებს, იგი არაა კმკითხი. მოზარდები აღნიშნავენ ზოგიერ ნაკლებ თავიანთ ქცევაში, თუმცა არ ცდილობენ ამ ნაკლის აღმოფხვრას.

უფროსი მოზარდობის ასაკში ღებება თვითცნობიერების განვითარების უმაღლესი ეტაპი, თვითაღზრდის მოთხოვნილების ჩამოყალიბება. მოზარდი აცნობიერებს საკუთარ ნაკლებს, ცდილობს მის შეცვლას, საკუთარ თავზე შეგნებული ზემოქმედების წარმოებას.

უფროსებთან და თანატოლებთან ურთიერთობაში მოზარდი უფრო მეტად აცნობიერებს თავის თავს პიროვნებად. მოზარდის წინაშე ღებება საკითხები: „როგორი ადამიანი ვარ მე“, „რა არის ჩემში კარგი და ცუდი“. ანალოგიურ კითხვებზე პასუხის გაცემის პროცესში იწყება და ვითარდება მოზარდის თვითშეფასება. შეჯარების ობიექტად ხშირად გამოდის მისი იდეალი ან რომელიმე თანატოლი, რომელსაც იგი აფასებს. ესაა თავისებური „საზომი“, რომლითაც მოზარდი იწყებს საკუთარი თვისებების შეფასებას.

ბევრ მოზარდს თვითშეფასება აწეული აქვს და მათი პრეტენზიის დონე რეალურ შესაძლებლობებზე მაღალია. მასწავლებლები და მშობლები კი, ხშირად,

ამცირებენ მოზარდთა შესაძლებლობებს. ასეთ სიტუაციაში მოზარდებში აღმოცენდება აფექტური განცდები, რომლებსაც ხშირად, როგორც აღენიშნეთ, კონფლიქტებადვე მივყავართ. მოზარდი თვლის, რომ უფროსების ეს შეფასება არაა სამართლიანი.

მოზარდის ცნობიერების გენეზისის თავისებურება ასეთია: ბავშვის მიერ გარე სამყაროს თანდათანობით და დეტალურად შეშეცნებას მივყავართ იქამდე, რომ მისი შეშეცნებითი ინტერესების სისტემის დომინირებული მომენტით ხდება გარე სამყარო ადამიანთა ფსიქიკური თვისებები. უპირველეს ყოვლისა, ესენია მასთან ახლო ურთიერთობაში მყოფი თანატოლები. სხვებისადმი ინტერესის განვითარება განპირობებულია მოზარდების ერთმანეთთან ურთიერთობის ახალი ფორმებით. რაც ურთიერთობის დადებით ემოციურ ფონს ქმნის. მისი შინაარსის ძირითად მომენტია უფრო ღრმა პირადი ურთიერთობანი, რომლებიც დაკავშირებულია განსხვავებულ ემოციებთან (სიმატია, მგობრობა, სიყვარული და ა.შ.). მოზარდები ურთიერთობის დაწყებისა და მისი შენარჩუნების მცდელობაში ძალიან აქტიურები არიან. თანატოლისადმი ინტერესი აიძულებს მოზარდს შეხედოს საკუთარი თავს, გააანალიზოს საკუთარი ქცევა ამ ურთიერთობაში, გაერკვეს თავის გრძნობებში და შესაძლებლობებში. ამრიგად, თანატოლებთან ურთიერთობა პირდაპირ კავშირშია საკუთარი თავის შესახებ წარმოდგენის შექმნასთან, რომელიც ყალიბდება ამხანაგის საქციელისა და თვისებების საკუთართან შედარების საფუძველზე.

საკუთარი თავის შეშეცნების პროცესში მოზარდები იმავე თანმიმდევრობას ამჟღავნებენ, როგორც სხვისი თვისებების შეცნობისას. ჯერ გამოიყოფა საკუთარი გარეგნული ფიზიკური მახასიათებლები, შემდეგ ისეთი თვისებები, რომლებიც დაკავშირებულია რომელიმე მოქმედების შესრულებასთან. ბოლოს კი ისეთი პიროვნული თვისებები, რომლებიც შინაგანი სამყაროს ღრმა ფენებშია მოცემული.

უძველესი სასკოლო ასაკის მოსწავლეთათვის ჯერ მიუწევდომელია პიროვნების შინაგანი სამყაროს და მისი ცალკეული მხარის ანალიზი. კითხვაზე, დაასახელონ საკუთარი ნაკლოვანი თვისებები, მეოთხეკლასელები ასახელებენ მათი თვალსაზრისით უარყოფით, სწავლაში გარეგნულად გამოვლენილ ფაქტებს და ამხანაგებთან ურთიერთობაში გამოვლენილ უარყოფით თვისებებს, რომლებსაც აღნიშნავენ უფროსები. მეხუთეკლასელები ამ მიმართულებით არსებითად არიან წინწასული. მათ უკვე უჩნდებათ საკუთარი და სხვისი შინაგანი სამყაროს მიმართ ინტერესები. ისინი არ იფარგლებიან ცალკეული ქმედებისა და თვისებების ჩამოთვლით, არამედ იწყებენ საკუთარი პიროვნული თვისებების კრიტიკულ შეფასებას, თუმცა საკუთარი თავის შეფასებაში სჭარბობს აქცენტი ფიზიკურ თვისებებზე. მეექვსე კლასში საკუთარი თავის მიმართ ძლიერდება კრიტიკული მოდგმა, იწყება უფრო ზოგადი პიროვნული (როგორც დადებითი, ასევე უარყოფითი) ნიშნების გამოყოფის ტენდენცია. მეშვიდეკლასელებში საკუთარ ფიზიკურ მონაცემებზე დაყრდნობა კლებულობს და წინა პლანზე გამოდის ემოციის, ნიჭის, ნებისყოფისა და ტემპერამენტის სფეროები. საკუთარი ნაკლოვანებების გამოყოფის პროცესი უმეტესად ვერდნობა საკუთარ აზრს. მერვე და მეცხრეკლასელები

საკუთარი თავის შეფასებაში მოიცავენ პიროვნების ასპექტის ყველა მხარეს: თვითშეფასება ხდება განზოგადებული, საკუთარი ნაკლის შესახებ მსჯელობები უფრო სრულყოფილია.

თვითცნობიერება თანდათანობით უფრო ფაქიზი და სრულყოფილი ხდება. საკუთარი თავის შეცნობა თვითშეფასების განვითარების ამოსავალი მომენტი და საბოლოო შედეგაცაა. მოზარდის მიერ საკუთარი თვისებების შეფასება სხვა მოზარდის თვისებებისადმი აბსოლუტური დამოკიდებულების საფუძველზე კი არ ხდება, არამედ იგი მიმდინარეობს საკუთარი მოწიფულობის ხარისხის გაცნობიერების საფუძველზე. როგორც აღვნიშნეთ, პირველ ხანებში მოზარდის თვითშეფასება არაა ობიექტური, მაგრამ თანდათანობით, გარდამავალი ასაკის ბოლოს, იგი ობიექტურ ხასიათს იღებს. იგი უფრო მჭიდროდ უკავშირდება სოციალურ ღირებულებებს, საზოგადოების მოთხოვნებს, იდეალებს, მოიცავს წარსულის შეფასებას.

გარდამავალ ასაკში თვითცნობიერება უფრო მეტად მონაწილეობს მოზარდის საკუთარი ქცევის მართვასა და რეგულაციაში. თვითრეგულაციის ძირითადი შინაგანი ბერკეტი არის თვითშეფასება. თვითრეგულაციის გამოვლენა ძალიან გამოიკვეთილია მოზარდის ისეთ მნიშვნელოვან მოქმედებაში, როგორცაა თვითაღზრდა. თვითაღზრდა შესაძლებელი ხდება გარდამავალი ასაკიდან. იმის გამო, რომ მოზარდის თვითშეფასება ხანდახან არაა მყარი, მდგრადი და ობიექტური, ხოლო საკუთარ იდეალებზე წარმოდგენა არ შეიცავს აუცილებელ სიცხადეს, მოზარდმა შეიძლება საკუთარ თავში აღზარდოს მისი თვასლაზრისით დადებითი, მაგრამ ობიექტურად უარყოფითი თვისებები. ამიტომ მოზარდის თვითაღზრდის სტიქიურად მიშვება არაა მიზანშეწონილი.

საკუთარი თავის გაცნობიერების ახალ ეტაპზე გადასვლა მოზარდებში თავისთავად არ ხდება. თელიან, რომ გარდამავალი ასაკის დასაწყისში იწყება თვითშეფასების კრიზისი. იცვლება ცოდნა საკუთარი თავის შესახებ. ბავშვები თითქოს ვეღარ ცნობენ საკუთარ თავს. ამ მდგომარეობის ასახვა მოზარდის განცდებში იწვევს მისი საკუთარი თავისადმი ემოციურ-ღირებულებითი დამოკიდებულების შეცვლას. უკვე ცხრა წლის ასაკიდან მოსწავლის ჩამოყალიბებული დადებითი და უარყოფითი თვითშეფასების ბალანსი ირღვევა, აღინიშნება საკუთარი თავისადმი მკვეთრი უკმაყოფილება, რომელიც უპირველეს ყოვლისა, ვრცელდება სასწავლო ქცევაზე და გარემომოწყობებთან ურთიერთობაზე. ხდება საკუთარი თავის შეფასების კრიტიკიუმიის შეცვლა. უმცროსკლასელთათვის, როგორც აღვნიშნეთ, ასეთი კრიტიკიუმიის თვისებები, რომლებიც ვლინდება სასწავლო ქცევაში, ხოლო მოზარდებისათვის – სხვა აღამიანებთან ურთიერთობის ზნეობრივ- ფსიქოლოგიური თვისებურებები. ამიტომაც მოზარდისათვის ურთიერთობის პრობლემა აქტუალური და მნიშვნელოვანია.

თვითშეფასების კრიზისი გოგონებთან შედარებით ბიჭებთან უფრო მწვავედ მიმდინარეობს. ეს გამოწვეულია იმით, რომ გოგონები ბიჭებზე ადრე იწყებენ საკუთარი თავის, როგორც ურთიერთობის სუბიექტის გაცნობიერებას, ხოლო

ბიჭებს განსაზღვრულ დრომდე ანტიერესებთ საგნობრივი მოქმედებები, მამაკაცი თვისებების განვითარება და სპორტული მიღწევები.

შეჯასება და თვითშეფასება გვევლინება აგრეთვე მოსწავლეთა ქცევის მოტივად. თვითშეფასება თვითცნობიერების განვითარების განსაკუთრებული საფეხურია, რომლისათვისაც, როგორც აღვნიშნეთ, დამახასიათებელია მოზარდის მიერ საკუთარი თავის, ფაზიკური ძალების, გონებრივი შესაძლებლობების, ქცევის მოტივებისა და მიზნების, გარემოსთან, სხვა ადამიანებთან და საკუთარ თავთან მისი დამოკიდებულების გაცნობიერება. ექსპერიმენტულად დადგინდა, რომ კლასიდან კლასში იზრდება იმ ბავშვების რაოდენობა, რომლებშიც სჭარბობს თვითშეფასების ირიენტაცია და კლებულობს იმ ბავშვთა რიცხვი, რომლებიც ხელმძღვანელებს ძირითადად უფროსების შეფასებით. ე.ი. თვითშეფასება თანდათანობით უფრო და უფრო ემანსიპირდება შეფასებიდან და უფრო მეტად ხდება ბავშვის ქცევის რეგულატორი. ვარდამავალ ასაკში თვითშეფასების მოტივაციური მნიშვნელობა იზრდება და ქცევის ძირითად მოტივად იქცევა.

აღქვეპატურ მე-ს კონცეფციას და თვითშეფასებას მნიშვნელოვანი როლი ენიჭება მოზარდის სამომავლო ცხოვრებაში. დაწეული თვითშეფასების მოზარდებს აღვნიშნებათ ემოციური დარღვევები. მათ შეიძლება აღმოუცენდეთ შფოთიანობის ფსიქოსომატური სიმპტომები. დაბალმა თვითშეფასებამ შეიძლება გამოიწვიოს ნერვული ანორექსია და ბულიმია, ხოლო ჭაბუკობის ასაკში დეპრესიას ედება საფუძვლად.

დაწეული თვითშეფასების მოზარდებს ძალიან უჭირთ გარეშემომყოფებთან ურთიერთობის დამყარება. მათ ეძნელებათ სოციალური ადაპტაცია. ასეთი თვითშეფასების მოზარდებს თანატოლები თითქოს „ვერ ამჩნევენ“. მათ არ ირჩევენ ლიდერებად, ისინი არ მონაწილეობენ საზოგადოებრივ საქმიანობაში. არ შეუძლიათ საკუთარი თავის დაცვა და საკუთარი აზრის ღიად გამოხატვა.

აწეული თვითშეფასების მოზარდები უკეთ სწავლობენ. ისინი თავისთავში დარწმუნებულები არიან. აკადემიურად წარმატებულ მოზარდებს მაღალი თვითშეფასება აქვთ. როგორც ვნახეთ, ეს მდგომარეობა ჯერ კიდევ უმცროს სასკოლო ასაკში შეინიშნება.

მკვლევარები თვლიან, რომ პროფესიის არჩევა არის საკუთარი მე-ს რეალიზაცია, ხოლო პროფესიული წარმატებები დიდადაა დამოკიდებულე თვითშეფასებაზე. იმ მოზარდებს, რომლებიც სერიაზულ პროფესიულ მიზნებს ისახავენ, გაცილებით მაღალი თვითშეფასება აქვთ იმათთან შედარებით, რომლებსაც ასეთი მიზნები არ გააჩნიათ. (შიუ, მანსონი).

მკვიდრო კავშირი არსებობს აგრეთვე მოზარდის თვითშეფასებასა და კანონსაწინააღმდეგო ქცევებს შორის. სამართალდამრღვევ მოზარდებს უფრო დაბალი თვითშეფასება აქვთ, ვიდრე იმათ, რომლებიც კანონს არ არღვევენ. როგორც მკვლევარები მიუთითებენ დაწეული თვითშეფასების მოზარდების მიერ კანონდარღვევები სწორედ ამის საკომპენსაციოდ ხორციელდება. იმის გამო, რომ შეამცირონ საკუთარი თავის მიუღებლობის და უპატივცემულობის ხარისხი, მოზარდები მიმართავენ ქცევის დევიაციურ მოდელებს. (მოზარდის დევიაციური

ქვეყნის შესახებ უფრო დაწვრილებით იხილეთ შესაბამისი თავი).

თვითშეფასება დიდ გავლენას ახდენს, როგორც ადვინშნეთ, თვითაღზრდაზე. საკუთარი თავის ადეკვატური თვითშეფასების საფუძველზე მოზარდებს უკვე შეუძლიათ თვითაღზრდის პროგრამის შედგენა, რაც ნათლად ვლინდება მათ იდეალებში. იდეალის შინაარსი თვითაღზრდის პროგრამაა. თუ თვითშეფასება ადეკვატურია, მაშინ არჩეული იდეალი ხელს უწყობს ისეთი დავებითი თვისებების ჩამოყალიბებას, როგორიცაა თვითკრიტიკულობა, საკუთარ თავში დარწმუნებულობა, საკუთარი თავისადმი მომხიზვნელობა, ხოლო თუ თვითშეფასება არაადეკვატურია, მაშინ მოზარდებს უყალიბდებათ ისეთი უარყოფითი ნიშნები, როგორიცაა უკრიტიკობა, საკუთარ თავში დაურწმუნებლობა ან პირიქით, ზედმეტი დარწმუნებულობა და ა.შ.

თვითშეფასება ყალიბდება მოზარდების უფროსებთან ურთიერთობის პროცესში, რომლის დროსაც მოზარდი მუდამ ადარებს საკუთარ თავს სხვებს და ამ შედარების საფუძველზე უკეთ იმეცნებს საკუთარ თავს. შეიძლება ითქვას, რომ უფროსების შეფასება აყალიბებს მოზარდის თვითშეფასებას. თუ უფროსების შეფასება ადეკვატურია, მოზარდს უყალიბდება ადეკვატური თვითშეფასება და პირიქით. დასაწყისში, უმცროს მოზარდებში თვითშეფასება არამდგრად ხასიათს ატარებს, მაგარამ ასაკის წინასვლასთან ერთად იგი თანდათანობით მუდმივი, მდგრადი და გამძლე ხდება, რის გამოც მოზარდი სულ უფრო თავისუფლდება სიტუაციის გავლენისაგან და დამოუკიდებელი ხდება. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ბავშვების მიერ თვითშეფასებაზე თანდათანობით ორიენტაცია არ ნიშნავს სხვების შეფასების მნიშვნელობის დაკარგვას, არა მარტო უმცროსი მოზარდები არიან ძალიან მგრძობიარენი სხვათა შეფასების მიმართ, არამედ – უფროსი მოზარდებიც, თუმცა უფროს მოზარდებში თვითშეფასების მოტივაციური მნიშვნელობა ძალიანაა გაზრდილი. სხვათა შეფასებების ორიენტაციიდან თვითშეფასებაზე გადასვლა ძირითადად უფროს მოზარდებთან ხდება. როგორც ვხედავთ, პიროვნების თვინობიერებაზე ორიენტაცია უფრო გვიანდელი წარმოშობისაა, ვიდრე – სხვების შეფასებაზე.

როდესაც მოზარდი აცნობიერებს თავის თავს მოქმედების სუბიექტად, ამით იგი აცნობიერებს თავის მდგომარეობასაც სამყაროში. ეს პროცესი, რომელიც განსაკუთრებით ინტენსიურად მიმდინარეობს გარდამავალ და ჭბაუკობის ასაკში, ძალიან რთულია. იგი მოიცავს ბევრ განსხვავებულ მომენტს, დაწყებული საკუთარი სხეულისა და გარეგნობის ცნობიერებიდან და დამთავრებული ცხოვრების მიზნის მსოფლმხედველობითი შეფასებით. „მე“-ს ხატი რთული ფსიქოლოგიური მოვლენაა. იგი არა მარტო ბავშვების ცოდნა საკუთარი თავის შესახებ, არამედ საკუთარი თავის მიმართ განსაზღვრული დამოკიდებულებაა, სოციალური განწყობაა, რომელშიც საკუთარ თავზე წარმოადგენენ ორგანულადაა შერწყმული ემოციებთან. გამოყოფენ „მე“-ს ხატის რამდენიმე ავტონომიურ ნიშანს.

1. „მე“-ს ხატის სირთულისა და დიფერენციაციის ხარისხი. პატარა ბავშვს ერთმანეთისაგან ვერ ანსხვავებს ქვეყნის მოტივებს საქციელისაგან, არსებით ნიშნებს არაარსებითისაგან, რის გამოც „მე“-ს ხატი მარტივი, დაუნაწევრებელი

და ამორყულა, ხოლო უფროსკლასელთა „მე“-ს ხატები უკვე დიფერენცირებულია. საკუთარი თავის აღწერისას ისინი არა მხოლოდ მრავალ თვისებას ასახელებენ, არამედ, რაც მთავარია, ეს თვისებები განზოგადებულია, „მე“-ს ხატის სირთულის ხარისხი თვითცნობიერების, და საერთოდ, პიროვნების მნიშვნელოვანი მაჩასათებელია.

2. „მე“-ს ხატის ღირებულების ხარისხი, ადგილი, რომელსაც იგი იკავებს სხვა განწყობათა რიგში. ზოგიერთები ძალიან ბევრს ფიქრობენ საკუთარ თავზე, ანალიზებენ თავიანთ საქციელს, ცდილობენ მიზანმიმართულად იმოქმედონ თავის თავზე. სხვებს კი არა აქვთ განვითარებული რეფლექსია, ისინი მოქმედებენ უშუალო მისწრაფებებისა და ობიექტური სიტუაციების ლოგიკის მიხედვით. განსხვავებულია რეფლექსიის ობიექტებიც: ზოგიერთს უფრო აწუხებს საკუთარი გარეცნობა, ზოგს – საკუთარი გონებრივი შესაძლებლობანი, სხვას კი – საკუთარი მორალური სახე.

3. „მე“-ს ხატის შინაგანი მთლიანობა. რამდენადაც მოზარდები საკუთარ თავს სხვადასხვა კუთხით ხედავენ, მათი თვითცნობიერება წინააღმდეგობრივია, იდეალური „მე“ არასოდეს ემთხვევა რეალურს. ეს წინააღმდეგობა თვითაღზრდის მამოძრავებელი ძალაა, აღნიშნული წინააღმდეგობები განსხვავებულია. ერთ შემთხვევაში, განსვლა არის ხარისხში, როცა მოზარდი აცნობიერებს, რომ მას რომელიმე თვისება, რომელსაც იგი აუცილებლობად თვლის, არასაკმარისად აქვს განვითარებული. მეორე – როცა გაცნობიერებული თვისებები ან „მე“-ს ხატები ერთმანეთთან პრინციპულად შეუთავსებელია, მაგალითად, პრეტენზიის მაღალი დონე, იმის განწყობა, რომ ყველაფერში იყოს პირველი, ცუდად ესადაგება საკუთარი თვითშეფასების დაბალ დონეს. ასეთი წინააღმდეგობები ყოველთვის იწვევს შინაგან დაძაბულობას და ეჭვებს.

4. „მე“-ს ხატის დროში გამძლეობის ხარისხი. ზოგიერ მოზარდს თვითშეფასება უფრო სტაბილური და უცვლელი აქვს, ზოგიერთს კი, ხშირად ეცვლება. ეს მერყეობა აისახება ქცევაშიც და გარეშემომყოფებთან დამოკიდებულებაშიც.

5. თვითპატივისცემის ხარისხი – როგორ ეპყრობა ადამიანი მოლიანად საკუთარ თავს – მიუხედავად ნაკლისა, იგი „ღებულობს“ თუ არ „ღებულობს“ საკუთარ თავს.

ნამდვილი თვითცნობიერების დაწყების ასაკის შესახებ სპციალურ ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა. ის მკვლევარები, რომლებიც სქესობრივი მომწიფების როლს ანიჭებენ უპირატესობას, „მე“-ს ნამდვილი ცნობიერების დასაწყის ასაკად აღიარებენ გარდამავალ ასაკს (14-15 წელი). ავტორები, რომლებიც ყურადღებას ამახვილებენ უმეტესად სოციალურ, მსოფლმხედველობრივ პროცესებზე, ასეთ ასაკად თვლიან 15-18 წელს. არაერთგვაროვანი შეხებულებებია გამოთქმული თვითცნობიერების მამოძრავებელი ძალების შესახებაც. ზოგი მკვლევარი თვლის, რომ თვითცნობიერების ზრდა გამოწვეულია სქესობრივი მომწიფებითა და მასთან დაკავშირებული ორგანიზმის ცვლილებებით, სხვები კი იწყებენ ემოციების განვითარებით, მესამენი თვლიან, რომ თვითცნობიერების განვითარება დაკავშირებულია ინტელექტის განვითარებასთან, ხოლო მეოთხენი – მოზარდის

სოციალური მდგომარეობით, მისი ქცევის სტრუქტურის და ღირებულებითი ორიენტაციის ხასიათით.

ამერიკელმა ფსიქოლოგებმა (რ. სიმონსი, ცოლ-ქმარი როზენბერგები) შეისწავლეს და ერთმანეთთან შეადარეს სამი ასაკობრივი ჯგუფი. თვითცნობიერების განვითარების მხრივ შედარებით ძნელი და რთული აღმოჩნდა გარდამავალი ასაკი (14-15 წელი). 12-13 წლის მოზარდებს ეზრდებათ მისწრაფება თვითდამკვიდრებისადმი, კლებულობს „მე“-ს ხატების გამძლეობა და სიმყარე, რამდენადმე კლებულობს საერთო თვითპატივისცემაც. მოზარდები უმცროსკლასელებზე უფრო ხშირად ფიქრობენ, რომ შშობლები, მასწავლებლები და თავიანთი სქესის თანატოლები მათზე ცუდი აზრისაა. ისინი ხშირად ვარდებიან ღებრესიაში. ზედა ასაკობრივ საფეხურზე გადასვლით მდგომარეობა უქვეიბესდება. 15 წლის შემდეგ იზრდება თვითპატივისცემა, სუსტდება მორცხეობა, იზრდება თვითშეფასების სიმყარე და გამძლეობა. ფრანგი ფსიქოლოგი ბ. ზაზო ანსხვავებს გარდამავალ, „ძნელ“ ასაკს, რომელიც გრძელდება 2.5-3 წელი, როცა ხდება საკუთარი ინდივიდუალობის გაცნობიერება და ფსიქო-სექსუალური იდენტიფიკაციის დამთავრება და „ჭაბუკობის კრიზისი“, რომელიც დაკავშირებულია მსოფლმსედველობის ჩამოყალიბებასთან, პოლიტიკურ თვითგამორკვევასთან, პროფესიის არჩევასთან, ცხოვრების საზრისისა და სხვა საკითხებთან. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ეს სტემები არაა უნივერსალური. თვითცნობიერების ჩამოყალიბება და განვითარება მრავალი ფაქტორის კომპლექსურ მოქმედებაზე დამოკიდებული.

მოზარდების საკუთარი „მე“-სადმი ინტერესის და თვითცნობიერების ზრდა განპირობებულია რამდენიმე ურთიერთდაკავშირებული პროცესით. სქესობრივი მოპწიფება და მასთან დაკავშირებული ისეთი პროცესები, როგორცაა „სიმაღლის ნახტომი“, ფიზიკური ძალის მომატება, სხეულის გარეგანი კონტურების შეცვლა, სქესობრივი ჰორმონების გავლენა ემოციებზე მოზარდში იწვევს საკუთარი თავისადმი ინტერესის აქტივიზირებას. ეს იმიტომ ხდება, რომ ფიზიკური მოპწიფება არის სოციალური სიმბოლო, მოწიფულობის, დავაჟაკების ნიშანი, რომელსაც დიდ ყურადღებას აქცევენ როგორც თანატოლები, ასევე უფროსები. სიმაღლე, ძალა, სქესობრივი მოპწიფების ნიშნები ცვლის მოზარდის მდგომარეობას თანატოლებს შორის და ამიტომ იგი განსაკუთრებული ყურადღებისა და ინტერესის საგანად იქცევა.

„მე“-ს ხატი არის თვითცნობიერების ყველაზე უფრო სუბიექტური და ინტიმური ელემენტი. ამასთანავე, იგი თავისი შინაარსით უადრესად სოციალურია. მოზარდი საკუთარ „მე“-ს მხოლოდ სხვასთან შედარებით, სხვებთან მართებაში განსაზღვრავს. გამოყოფენ მოზარდობის ასაკში თვითშეფასების ორ ხერხს.

ა) როცა ხდება მოზარდის პრეტენზიის დონის შეჯარდება მიღწეულ შედეგებთან. „თუ მე ძნელ სიტუაციაში უკან არ დავიხიე, არ ვარ მშიშარი“, „თუ ძნელი ამოცანა გადავწყვიტე, ნიჭიერი ვარ“. მაგრამ ყველა თვისების ამგვარი წესით შემოწმება და შეფასება არ ხერხდება. ამასთანავე მოზარდის ღარიბი ცხოვრებისეული გამოცდილება ხელს უშლის სრულყოფილ შეფასებას.

ბ) თვითშეფასების ეს ხერხი საკუთარი თავის შესახებ გარემომდებელი

აზრის შეჯერებაში მდგომარეობს. ბავშვის ხატები, როგორც ენახეთ, მთლიანადაა დამოკიდებული და დაფუძნებული „გარეგან“ შეფასებებზე. მოზარდში კი მდგომარეობა მკვეთრად იცვლება. თუმცა იგი მაინც ძალიან მგრძობიარეა მის შესახებ გარეშემომყოფთა აზრის მიმართ. იგი ამჩნევს არა მარტო იმას, რომ მის შესახებ სხვებს სხვადასხვა კერძო აზრი აქვთ, არამედ იმასაც, რომ შეფასების კრიტერიუმებიც განსხვავებულია. ამის გამო, მოზარდი მის შესახებ სხვადასხვა აზრებს და შეხედულებებს ერთმანეთთან აჯერებს, ადარებს და ისე აკეთებს არჩევანს.

ა. ბოდალიოვის ექსპერიმენტში პირველი, მეხუთე და მეთექვსმეტე მოსწავლეებს ევალუბრდით დაეხასიათებინათ ნაცნობი თანატოლები და გამოეყოთ მათი პიროვნების ძირითადი ნიშნები. აღმოჩნდა, რომ ასაკის წინსვლასთან ერთად კლებულობს ისეთი თვისებების დასახელება, რომლებიც ფორმალურია და უშუალოდაა დაკავშირებული უფროსების აზრთან. მეხუთეკლასელები პირველკლასელებთან შედარებით ორჯერ უფრო ნაკლებად აღნიშნავდნენ მასწავლებლებთან დაკავშირებულ ფაქტებს, ძალზე იშვიათად აღინიშნებოდა სასწავლო საქმიანობაც. სიტუაციური ნიშნების ადგილს დახასიათებებში უკვე იკავებენ განზოგადებული პიროვნული თვისებები. მეხუთეკლასელები პირველკლასელებთან შედარებით 14-ჯერ უფრო ხშირად აღნიშნავდნენ თანატოლთა ინტერესებსა და მიდრეკილებებს, გაცილებით უფრო ხშირად მიუთითებდნენ მათ ემოციურ თვისებებზე, ასაკის წინასვლასთან ერთად თვითშეფასებები უფრო განზოგადებული ხდება.

უნდა აღინიშნოს, რომ ცალკეული თვითშეფასებები პიროვნების მთლიანი თვითცნობიერების შესახებ ნაკლებ წარმოდგენას გვიქმნიან. კერძო თვითშეფასებები ბევრია და ყველა შეფარდებითია, რადგანაც თვითეული მათგანის საფუძვლად შეიძლება გაუცნობიერებელი, მაგრამ განსაზღვრული დონის პრეტენზიის დონე იგულისხმებოდეს. თუ არ გვეცოდინება შედარებებისა და სიტუაციის ნაგულისხმევი „ეტალონი“, რომელშიც თვითშეფასება ხდება, ვერაფერს ვიტყვით მისი ადეკვატურობის ან მცდარობის შესახებ.

– თვითშეფასების ანალიზისას უნდა აღინიშნოს, რომ განსხვავებულ თვისებებს შეიძლება პიროვნებისთვის განსხვავებული მნიშვნელობა ჰქონდეს. უფროსი მოზარდი შეიძლება თავის თავს ესთეტიკურად განუვითარებლად თვლიდეს. მაგრამ ეს აღიარება მის ზოგად თვითგრძობას არ აქვეითებს იმიტომ, რომ იგი ამ თვისებას არ აძლევს დიდ მნიშვნელობას. უფროს მოზარდს, რომელიც თავის თავს მათემატიკის ნიჭით დაჯილდოებულად თვლის, შეიძლება თვითმატიკისცემა დაბალი დონისა ჰქონდეს, რადგანაც იგი ეყრდნობა არა მეცნიერულ, არამედ მორალურ ნიშნებს. ამიტომ მხედველობაში უნდა მივიღოთ არა ცალკეული თვითშეფასებები, არამედ გლობალური თვითმატიკისცემა, ე.ი. განზოგადებული დამოკიდებულება. რომელიც გამოხატავს საკუთარი თავის, როგორც პიროვნების „ძილების“ ან „არმილების“ ხარისხს. კერძოდ, კონკრეტულ თვითშეფასებებში აღმანი ყოველთვის თვლის საკუთარ თავს რაღაცით სხვაზე მეტად და რაღაცით სხვაზე ნაკლებად. მაღალი თვითმატიკისცემა არ ნიშნავს იმას, რომ პიროვნება

საკუთარ თავს ყველაზე მაღლა აყენებს, თავის ნაკლოვანებებს ვერ ამჩნევს და თავს სრულყოფილების ნიმუშად თვლის. პირიქით, რომ იგი ღებულობს და პატივს სცემს საკუთარ თავს, დადებითად ეპყრობა მას, როგორც პიროვნებას. დაბალი თვითპატივისცემა კი საკუთარი თავით უკმაყოფილება, საკუთარი პიროვნების უარყოფითი შეფასებაა. თვითპატივისცემა პიროვნების ძალიან მყარი და მნიშვნელოვანი თვისებაა. მაღალი თვითპატივისცემა, როგორც აღვნიშნეთ, ნიშნავს მეტ დამოუკიდებლობას და თვითდარწმუნებულობას. მოზარდი რომელიც თვითპატივისცემითაა გამსჭვალული საკუთარი თავის მიმართ, ადვილად ეგუება სხვებს, ხოლო როცა საკუთარი თავის მიმართ უარყოფითი დამოკიდებულება აქვს, იგი სხვებსაც უნდობლად ეკიდება.

მოზარდისათვის დამახასიათებელი თვისებობები რთული ფორმების წარმოშობა მხადლება მისი ფსიქიკური განვითარების მსვლელობით. როგორც ვნახეთ, უმცროსი სასკოლო ასაკის ბოლოს ბავშვს უვითარდება პიროვნების რიგი მყარი და მდგრადი ნიშნები, რომლებიც პირდაპირ გავლენას ახდენენ მისი ქცევის სწორ ორგანიზაციაზე. საკუთარი თავის შეცნობის მოთხოვნილება ამ ასაკში ძლიერდება რიგი ისეთი ფაქტორების გავლენით, როგორიცაა მოზარდის დამოუკიდებლობისაკენ გაზრდილი სწრაფვა, ბავშვების მცდელობა კოლექტივში დაიკავონ თავისი ადგილი. ყოველივე ეს აიძულებს მოზარდს შეიმეცნოს საკუთარი თავი, შეადაროს ის სხვებს და შეაფასოს საკუთარი პიროვნების თვისებები. თვითცნობიერების ჩამოყალიბება ხდება მოზარდის მიერ თავისი ქცევის ობიექტური თვისებებების ანალიზისა და შეფასების საფუძველზე. ამისათვის, რომ განხორციელდეს თვითცნობიერების რთული პროცესი, აუცილებელია ბავშვმა მიაღწიოს ცხოვრებისეული გამოცდილებისა და ფსიქიკური განვითარების ისეთ დონეს, როცა შესაძლებელი ხდება ისეთი რთული მოვლენის შემეცნება და შეფასება, როგორიცაა ადამიანის ფსიქოლოგიური სახე.

მოზარდების საკუთარ თავზე მსჯელობის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ მათი ცნობიერების და მიმართვის საგნად გვევლინება ისეთი თვისებები, რომლებიც დაკავშირებულია განსხვავებულ მოქმედებებთან, განსაკუთრებით სასწავლო საქმიანობასთან. მთელი მოზარდობის პერიოდის განმავლობაში უპირველეს ყოვლისა ცნობიერდება და ფასდება ისეთი თვისებები, როგორიცაა სიბეჯითე, მიზანმიმართულობა, ცოდნისმოყვარეობა, აკურატულობა და სხვა. შემდეგ მოდის ისეთი თვისებების გაცნობიერება და შეფასება, რომლებიც ასახავენ მოზარდების გარშემოწყოფ ადამიანებთან ურთიერთობას, ასეთებია: თავშეკავებულობა, სიჯოუტე, სამართლიანობა და სხვა.

თვითცნობიერების ფორმირების პირველ ეტაპზე მოზარდები ხშირად ხმარობენ ზოგად ცნებებს, რომლებიც მათ ესმით უფროსებისაგან: ისინი ლაპარაკობენ ნებისყოფაზე, გაბედულობაზე, ერთგულებაზე და პრინციპულობაზეც კი. მაგრამ ეს ნასესხები ცნებები ხშირად მოკლებულია ნამდვილ შინაარსს და კონკრეტულობას. ამის შემდეგ მოზარდები იწყებენ მათთვის დამახასიათებელი საქციელების მდგრადი ნიშნების გამოყოფას, რომლის შედეგადაც მოზარდის თვითცნობიერება განვითარების პროცესში ღებულობს განზოგადებულ ხასიათს,

ხოლო მათი მსჯელობები საკუთარი თავის შესახებ აღარაა უფროსებისგან ნასესხები და დამყარებულია საკუთარ თვითშეფასებაზე.

მოზარდის თვითცნობიერების განვითარების ერთ-ერთ წყაროს წარმოადგენს მისი პიროვნული თავისებურებებისა და ქცევის შედეგების სხვების მიერ შეფასება. საზოგადოებრივი შეფასება ორმაგ ფუნქციას ასრულებს: ა) იგი ხდება მოზარდის ქცევის კრიტერიუმში, რომელიც მოდის გარშემომყოფთა მოთხოვნებთან შესაბამისობაში, იგი თითქოს მოზარდს მიუთითებს გარშემომყოფებთან მისი დამოკიდებულებების ხასიათზე. ბ) საზოგადოებრივი შეფასება ეხმარება მოზარდს გამოყოს ესა თუ ის თვისება ქცევის კონკრეტული ფორმებიდან და იგი მოზარდის ცნობიერებისა და შეფასების საგნად გახადოს.

თვითცნობიერების ჩამოყალიბება ძალიან დიდ გავლენას ახდენს მოზარდის პიროვნების სხვა თვისებებზე და საერთოდ, მთლიანად მის ქცევაზე. მკვლევარები მოზარდობის ასაკს მიაკუთვნებენ ისეთ თვისებებს, როგორიცაა ეგოცენტრიზმი, აუტიზმი. მარტოობისკენ სწრაფვა, „აბზონი“ უფროსებისა და ყოველგვარი შეზღუდვის და მორალის მიღებული ნორმებისადმი. ეს ნიშნები უკავშირდება მოზარდის მიერ ინტროსპექციის გამოვლინებებს და „საკუთარი მე-ს“ აღმოჩენას.

საკუთარი პიროვნების შეფასების მოთხოვნილება ზრდის მოზარდებში უფროსების შეფასებების მიმართ აწეულ მგრძობელობას. რადგანაც მათ ჯერ კიდევ საბოლოოდ არ ჩამოუყალიბებიათ წარმოდგენები საკუთარი თავის შესახებ და ისინი ხშირად მერყეობენ თვითშეფასებებში, მოზარდები ძალიან მწვავედ განიცდიან სხვების აზრს მათ შესახებ. ასევე მწვავედ განიცდიან მოზარდები საკუთარი ქცევის მარცხსა და წარმატებებს. მათ ჯერ მთლიანად არ შეუძლიათ წარმატებისა და მარცხის მიზეზში გარკვევა და ამიტომ ისინი ხშირად მარცხსა და წარმატებებს მიაწერენ ხოლმე თავიანთ პიროვნულ თვისებებს. იმის გამო, რომ მოზარდებს ჯერ არ შეუძლიათ შეაფასონ ადამიანის პიროვნება მთლიანობაში, გაითვალისწინონ და აწონ-დაწონონ მათი ქცევის ყველა გარემოება, ქცევის მოტივები და მიზნები ადამიანზე მსჯელობენ ძალიან სწორხაზოვნად, ხშირად ერთი რომელიმე ნიშნის მიხედვით შეფასება გადააქვთ ხოლმე მთლიანად მის პიროვნებაზე, მაგალითად, შეიძლება ადამიანმა ჩაიღინოს ერთი პატიოსანი საქციელი ან დაუშვას ერთი შეცდომა რომ მოზარდს დიდხანს დარჩეს მასზე გარკვეული დამოკიდებულება. ამიტომ მოზარდებთან ავტორიტეტის მოპოვება ერთდროულად ადვილიცაა და ძნელიც. ამით აიხსნება აგრეთვე მშობლებისადმი სპეციფიკური დამოკიდებულება ამ ასაკში. მოზარდისათვის არ კმარა იმის გაცნობიერება, რომ ისინი უფროსები და მშობლები არიან. მათ უნდა მოიპოვონ სიყვარული და პატივისცემა პირადი ღირსებებით. ამის გამოა, რომ გარდამავალ ასაკში ზოგიერთი მშობელი მოზარდის თვალში კარგავს ავტორიტეტს, ხოლო ზოგიერთი კი — იძენს.

გარდამავალი ასაკის მოზარდი ხანდახან, როგორც აღვნიშნეთ, ავლენს მარტოდ ყოფნის, მარტო დარჩენის მისწრაფებასაც, რაც გამოწვეულია მასში თვითცნობიერების განვითარებით. იგი უკავშირდება საკუთარი პიროვნების თვისებებზე უფრო ღრმა დაფიქრებას და მეტი ინფორმაციის მიღებას.

თვითცნობიერების სტრუქტურაში გარესამყაროსთან ახალი დამოკიდებულებები გვევლინება ქცევის მოტივებად და მიზნებად, როგორც მოთხოვნები საკუთარი თავისა და სხვების მიმართ, როგორც შეფასებებისა და თვითშეფასებების ღირებულებული კომპონენტები და კრიტერიუმები. მათთან მიმართებაში მოზარდი ჩადის ქცევებს და უკავშირებს თავის პიროვნულ თვისებებს სოციალურ ნორმებსა და ეტალონებს, ამასთანავე, მოზარდის მიზანმიმართულების სტრატეგია დამოკიდებულია თვითცნობიერების თავისებურებაზე, საკუთარ თავზე წარმოდგენათა სისტემაზე და პრეტენზიის დონეზე.

პიროვნების პრეტენზიის დონე არის თვითცნობიერების სტრუქტურის თავისებურების მნიშვნელოვანი მაჩვენებელი, მისი ერთ-ერთი ინტეგრალური პიროვნული მახასიათებელი. კონკრეტულობის ამოცანების არჩევა და თვითშეფასება ურთიერთდაკავშირებულია ერთმანეთთან ერთიან პიროვნულ სტრუქტურაში, რის გამოც პრეტენზიის დონის შეფასების გამოყენება შეიძლება პიროვნების განვითარების თავისებურებისა და მისი მიმართულების განმსაზღვრელ ინსტრუმენტულ მაჩვენებლად. პრეტენზიის დონე დაკავშირებულია იდეალებთან და ეყრდნობა საკუთარი ღირებულებისა და პოტენციური შესაძლებლობის წარმოდგენას. კონკრეტული ამოცანის სირთულისა და სიძნელის ხარისხი, რომელსაც მოზარდი თვლის, რომ იგი მას გაწვდება, განსაზღვრავს პრეტენზიის საწყის დონეს. პრეტენზიის დონის დამახასიათებელი დინამიკა დაკავშირებულია წარმატების დონესთან. მოზარდის წარმატებაზე ან წარუმატებლობაზე ტრადიციული რეაქციის ფორმაა მისი პრეტენზიის დონეების აღრევა ძნელი და ადვილი ამოცანების სფეროში. ამასთანავე წარმატების მიღწევის შემდეგ პრეტენზიის დონის აწევა გამოხატულია უფრო მკვეთრად, ვიდრე – მისი დაწევა წარუმატებლობის შემდეგ.

ის ბავშვები, რომელთაც აქვთ რეალური პრეტენზიის დონე, გამოიჩენიან საკუთარ ძალებში დარწმუნებულობით, მიზანსწრაფულობით, კრიტიკულობითა და შედეგიანობით. პრეტენზიის არაადეკვატურ დონეზე მოზარდი ირჩევს ან ძალიან ადვილ, ან ძალიან რთულ მიზნებს, ახასიათებს წუსილი და შფოთვა, საკუთარ ძალებში დაურწმუნებლობა, უკრიტიკობა, პროვოზის მცდარობა და ა.შ. მოზარდის პრეტენზიის არაადეკვატური დონე არის თანატოლებთან და საკუთარ თავთან კონფლიქტების მიზეზი, რამაც შეიძლება იგი მიიყვანოს პიროვნულ გადახრებამდე და არაადეკვატურობის ეფექტის განვითარებამდე. ეს ელინდება აწეული თვითშეფასების დროს წარუმატებლობის პირობებში. მოზარდი ცდილობს უარყოს წარუმატებლობის ფაქტი, ან ეჭვის ქვეშ დააყენოს შეფასების ადეკვატურობა. მოზარდები არაადეკვატურობის ეფექტის დროს ავლენენ წყენას, უნდობლობას, ნეგატივიზმს, აგრესიასაც კი. თუ დაწეული თვითშეფასება ღებულობს სტაბილურ ხასიათს, დაბლდება პრეტენზიის დონე. პრეტენზიის დონის ცვლის ხასიათის საფუძველზე მასწავლებელი და აღმზრდელი აკეთებენ დასკვნას მოზარდის პიროვნული თავისებურებების შესახებ, რომლებიც დაკავშირებულია თვითშეფასების ადეკვატურობასა და არაადეკვატურობასთან, მისი მდგრადობის ხარისხთან.

მოზარდის პიროვნების ერთ-ერთი ცენტრალური ახალწარმონაქმნია „მოწიფულობის გრძნობა“. მოზარდის ცდილობს იყოს მოზრდილი და თვლიდნენ მას მოზრდილად. ამ გრძნობის ბიოლოგიური საფუძველია ფიზიკური და სქესობრივი განვითარება. იგი გრძნობს და აცნობიერებს ფიზიკური ძალების სიჭარბესა და სქესობრივ ცვლილებებს. მაგრამ, მთავარი საფუძველი არის მოზარდის სოციალური გამოცდილება. მოზარდი ითვისებს უფრო მეტ ცოდნას, ჩვევებსა და უნარებს. უფროსების ქცევის მორალურ-ეთიკურ ნორმებს და სერთოდ, უფრო მეტად მონაწილეობს უფროსების ცხოვრებაში. იგი პრეტენზიას აცხადებს იმაზე, რომ უფროსები მას მოეყრან როგორც ტოლს. უფროსად გახდომა მოზარდს უპირველეს ყოვლისა, ესმის როგორც დამოუკიდებლად ყოფნა. დამოუკიდებლობისაკენ სწრაფვა ვლინდება სიტყვებში, სწავლაში, შრომაში, ამხანაგების არჩევაში, დროის განაწილებაში. მოზარდი ცდილობს თვითონ მიიღოს გადაწყვეტილება. დაიცავს საკუთარი შეხედულებანი და მსჯელობები. მაგრამ ხანდახან მოზარდებში დამოუკიდებლობისაკენ სწრაფვა არასწორ ფორმებს ღებულობს. ისინი ავადმყოფურად რეაგირებენ უფროსების ისეთ შეფასებებებზე, როცა მათი უფლებების სათანადო შეფასება არ ხდება. ამ შემთხვევაში მოზარდის თვალში უფროსის ავტორიტეტი ეცემა და მისი მოთხოვნები არ სრულდება. უფროსობის დამკვიდრებისათვის მისწრაფებებში მოზარდის ცდილობს უფროსებთან დამოკიდებულების ძველი ტიპის შეცვლას. დამოკიდებულების ძველ ტიპს – როგორც ბავშვისადმი დამოკიდებულებას („მორჩილების მორალი“), მოზარდი უკვე აღარ ღებულობს. იგი დამოკიდებულების ახალი ტიპის მიღებისათვის შინაგანადაა მომზადებული. ესაა ტოლობის დამოკიდებულება („ტოლობის მორალი“).

უფროსებისათვის მოზარდი კი მაინც ბავშვია. იგი ოჯახურად მშობელზეა დამოკიდებული. უმცროსი მოზარდები გარეგნულად ძალიან გვანან ბავშვებს. ბევრს თამაშობენ, ძალიან მოძრავნი, აქტიურნი და უშუალონი არიან, რის გამოც ხშირად შეუმჩნეველი ხდება მათი პიროვნების შინაგანი გარდაქმნა, მათი ქცევის ახალი მომენტები, რომლებიც თანდათანობით ვითარდებიან და განსაზღვრავენ მოზარდის შინაგან პოზიციას და ქცევას.

მოზარდისათვის დამოუკიდებლობის მიცემის საკითხი აღზრდის ერთ-ერთი რთული პრობლემაა. საჭიროა დამოუკიდებლობის ისეთი ფორმების პოვნა, რომლებიც შეესაბამება მოზარდის შესაძლებლობებს, მისადმი წაყენებულ საზოგადოებრივ მოთხოვნებს და ამავე დროს უფროსებს უნდა შეეძლოს მათი მართვა და მათზე ზეგავლენის მოხდენა. აუცილებელია მოზარდებისა და უფროსების ურთიერთობა მიმდინარეობდეს პატივისცემისა და ნდობის საფუძველზე. ის დამოუკიდებლობა, რომელსაც მოზარდი ითხოვს, მას მართლაც რომ მიეცეს შეიძლება მისთვის დამღუპველიც კი გამოდგეს. თუმცა წერილმანი, მოსაწყენი ზედაშედეგელობისა და მზრუნველობისგან მოზარდის გაათავისუფლება მისი პიროვნების განვითარების გზაზე მნიშვნელოვანი მონაპოვარია.

მოწიფულობის გრძნობა მოზარდში შემთხვევით არ აღმოცენდება. იგი ამჩნევს, რომ იზრდება მისი ძალა, მატულობს მისი წონა, ამტანობა, სიმაღლე,

დიდი ძვრები ხდება სექსობრივ სფეროშიც. მოზარდი აცნობიერებს, რომ მისი ცოდნა უნარები და ჩვევები უფრო ფართოვდება, ხოლო ზოგიერთ საქმეში ამ მიმართულებით, იგი აჭარბებს კიდევ სხვა მოზარდებს (ხშირად თავის მშობლებს), ზოგიერთ კერძო საკითხებში კი – მასწავლებელსაც კი. აჭარბებენ რა თავიანთ შესაძლებლობებს, მოზარდები ხშირად ფიქრობენ, რომ ისინი არაფრით განსხვავდებიან უფროსებისაგან, და ამიტომ უფროსები მათ უნდა ექცეოდნენ როგორც თანატოლს. ამ დროს ხშირად აღმოცენდება წინააღმდეგობები მოზარდის უფროსების ცხოვრებაში მონაწილეობის მოთხოვნასა და რეალურ შესაძლებლობათა შეუსატყვისობას შორის. უფროსობის გრძნობის უარყოფითი გამოვლინება გამოიხატება იმაში, რომ მოზარდები ეწინააღმდეგებიან უფროსებს, ხშირად არ ცნობენ მათ ავტორიტეტს, უარყოფენ მათ მოთხოვნებს, კრიტიკულად ეკიდებიან მშობლებისა და მასწავლებლის სიტყვებსა და ქცევებს.

მოზარდების მოწიფულობის გრძნობა ყალიბდება უფროსი ასაკის ბავშვებთან ურთიერთობის პროცესში. უფროსი ასაკის ბავშვებს მოზარდები უკვე მოწიფულად თვლიან და ცდილობენ მათ დონეზე ავიდნენ, რაც ქცევაშიც გამოიხატება. მოზარდს უნდა ჰქონდეს წარმოდგენები საკუთარი უფლებების შესახებ უფროსებთან დამოკიდებულებაში. იგი ისეთ დამოუკიდებლობაზე აცხადებს პრეტენზიას, როგორც უფროსებს აქვთ. მოწიფულობისაკენ (უფროსობისაკენ) მიმავალი გზები მრავალფეროვანია. არის ადვილი და ძნელი, სწორი და არასწორი ფორმები. ეს ხდება იმის გამო, რომ მოწიფულობის გამოვლინებად მოზარდი სხვადასხვა ასპექტებს თვლის, იმაზე, თუ მოზარდი რა ნიმუშებს გაყვება, დამოკიდებულია არა მარტო მისი აწმყოს ცხოვრება, არამედ – მომავალიც.

მოზარდი უფროსებს უპირველეს ყოვლისა ბაძავს მოწიფულობის გარეგან, თვალში საცემ გამოვლინებებში (სიგარეტის მოწვევა, ალკოჰოლის მიღება, განსაკუთრებული ლექსიკონი, ტანსაცმლისა და ვარცხნილობის მოდა, კოსმეტიკა და სამკაულები). ეს მოწიფულობის მიღწევის ადვილი და მარტივი გზაა. მოზარდისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს იმას, რომ მისი უფროსობა (მოწიფულობა) სხვებმა შეამჩნიონ და აღიარონ. სიგარეტი მოზარდის ხელში, უპირველეს ყოვლისა მოწიფულობის გრძნობის გამოვლენაა. მოზარდ ბიჭებს ძალიან იაყრობს „ნამდვილი მამაკაცის“ ისეთი თვისებები, როგორიცაა ძალა, ნებისყოფა. გამბედაობა, მამაცობა, ამტანობა, ერთგულება, მეგობრობა და ამხანაგობა. უნდა ხაზგასმით აღინიშნოს, რომ ამხანაგური თვისებები ძალიან ფასდება გარდამავალი ასაკის ბიჭების მიერ.

შიშის გამოვლენა კატეგორიულად აკრძალულია. გაბედულობის გამოვლენისათვის მოზარდები ხშირად მოუთქვრებელ, სარისკო ნაბიჯებსაც ღვაძენ. იმისათვის, რომ თანატოლებმა არ ჩათვალონ მშინარად, „გოგოდ“, მოზარდი ბიჭები ისეთ საქციელსაც ჩადიან, რომელიც ანტისაზოგადოებრივია, ასოციალურია, დანაშაულებრივი და ხანდახან სადისტურციკაა. მოზარდები (განსაკუთრებით უმცროსები) ძალიან აჭარბებენ ფათერაკიან ოპერაციებში თავიანთ სწრაფვაში. ამით ისინი თავიანთ გამბედაობას ამტკიცებენ. თუ უმცროს სასკოლო ასაკში გაბედულობისკენ სწრაფვა რეალიზდებოდა გმირული თემატიკის თამაშებში,

გარდამავალ ასაკში როლების თამაში იცვლება. მიუხედავად იმისა, რომ იგი რამდენადმე მაინც შემორჩენილია, ახლა მოზარდები უმეტესად ცდილობენ გადალახონ რეალური სიძნელეები (სიცივეში მსუბუქად იცვავენ, სახურავზე დაიკვებიან და ა.შ.).

გარდამავალ ასაკში მოწიფულობისკენ სწრაფვა იქცევა მთავარ ღომინირებულ მოთხოვნად, რაც უპირველეს ყოვლისა ვლინდება უფროსების საქმიანობაში და ცხოვრებაში ჩართვის მისწრაფებაში. გამოყოფენ მოზარდების უფროსებთან დამოკიდებულებაში წინააღმდეგობების სამ ეარიანტს:

ა) ამ ვარიანტისათვის დამახასიათებელია წინააღმდეგობებისა და კონფლიქტების ღრმა ფორმები, რომლებიც დიდხანს გრძელდება. ეს აღმოცენდება მაშინ, როცა მოზარდისა და უფროსების შეხვედრებში სრული განსვლაა, როცა უფროსები მოზარდების დამოუკიდებლობისაკენ სწრაფვის პრეტენზიებს თვლიან დაუსაბუთებლად. ხოლო მოზარდი, თავის მხრივ, პროტესტს აცხადებს უფროსების მასთან ურთიერთობის ძველ ფორმებზე. ასეთ დროს მოზარდის ნეკატივიზმი შეიძლება გლობალური გახდეს და ჩამოყალიბდეს მისი პიროვნების რიგი უარყოფითი თვისებები, როგორცაა აგრესიული ტენდენციები, სიცრუე და სხვა. ამ დროს უფროსი მოზარდის თვალში ყოველგვარ ავტორიტეტს კარგავს;

ბ) ეს ვარიანტი ხასიათდება იმით, რომ წინააღმდეგობები ვლინდება ეპიზოდურად, უფროსების სიტუაციური არათანმიმდევრული ქცევის შედეგად, როცა უფროსი მოზარდს აძლევს იმის ნებას რასაც ადრე უკრძალავდა. ამ დროს კონფლიქტთა რაოდენობა ნაკლებია, მაგრამ მათი აღმოცენების საშიშროება მაინცაა;

გ) ეს პერიოდი მოზარდსა და უფროსს შორის კონფლიქტებისა და წინააღმდეგობების მოხსნის პერიოდია, როცა მოზარდსა და უფროსს შორის ურთიერთგაგებაა, როცა უფროსები აცნობიერებენ და აღიარებენ მოზარდების „უფროსობას“ და მათთან ურთიერთობას ცვლიან, კონფლიქტების საფუძველი აღარ არსებობს.

„მოწიფულობის გრძობა“ საზოგადოების სრულყოფილი და თანაბარუფლებიან წევრის ჩამოყალიბებას გულისხმობს. მოზარდობის პერიოდის დასაწყისში ბავშვები მოზრდილებს, უფროსებს სულ არ გეანან. ისინი ჯერ კიდევ ბევრს თამაშობენ, ანცობენ და ცვლქობენ კიდევ, ხშირად ფუქსავატურ და არასერიოზულ ინტერესებსა და მისწრაფებებსაც ავლენენ, სხვების გავლენასაც ადვილად ექვემდებარებიან. მაგრამ ბავშვობის ასეთი გარეგანი, თუნდაც ნათელი სურათი მეტად მაცდურია, რომლის იქითაც, ახალი, ღრმა პროცესების ჩამოყალიბების დასაწყისი იმალება. მოზარდი შეიძლება სრულიად შეუმჩნეველად გახდეს მოწიფული ისე, რომ ბევრ რამეში ისევე ბავშვად დარჩეს. მოწიფულობის გრძობის ჩამოყალიბება სიღრმისეული პროცესია, რომლის გამოვლენის პირველი ნიშნები შეიძლება განსხვავებული იყოს მისი განვითარებული ფორმებისაგან. მოზარდი ამიერიდან იწყებს იმის გაცნობიერებას, რომ იგი ბავშვი აღარაა, ცდილობს და მისწრაფვის იქით, რომ იგი ჩათვალონ უფროსად და აღიარონ მისი „მოწიფულობა“. მოწიფულობის გრძობის ჩასახვის ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი, როგორც აღვნიშნეთ, სოციალური ხასიათისაა. იგი თავს იჩენს მაშინ, როცა მოზარდს

უფროსებთან ურთიერთობაში ობიექტურად არ უკავია ბავშვის ადგილი. შესაძლებლობის მიხედვით მონაწილეობს შრომაში და გააჩნია გარკვეული სერიალური ვალდებულებები. ნაადრევი დამოუკიდებლობა და უფროსების ნდობა ბავშვს მოწიფულად ხდის არა მხოლოდ სოციალურ, არამედ სუბიექტურ პლანშიც. მოწიფულობის გრძნობის ჩამოყალიბება და განვითარება მოზარდის ასაკში წარმოადგენს პიროვნების ერთ-ერთ ძირითად თავისებურებას, მის სტრუქტურულ ცენტრს. იგი ადამიანებთან და სამყაროსთან ურთიერთობაში მოზარდის ახალი ცხოვრებისეული პოზიციის დაწყების გამომხატველია.

უფროსობის ნიშნების შექმნის პროცესში გამოყოფენ ხუთ ნიშანს:

1) უფროსობის გარეგნულ გამოვლინებათა მიბაძვა. ესაა ძირითადად ტანსაცმელი, ვარცხნილობა, კოსმეტიკა, სამკაულები, სპეციფიკური ლექსიკონი, სიგარეტის წვევა, დასვენებისა და გართობის საშუალებები. დასაწყისში მოზარდები განიცდიან ერთგვარ უხერხულობას. არ იციან როგორ მოიქცნენ და რაზე ილაპარაკონ. მაგრამ ცდილობენ ძალიან მიბაძონ უფროსებს. მიბაძვის ნიშნები ხშირად თვითშეფასების ეტალონის და კრიტერიუმის ძალას ღებულობენ. ზოგჯერ მოზარდის მიბაძვის კონკრეტულ ნიშნულად გვევლინებიან უფრო ასაკოვანი მოზარდები, რომლებიც მათი თავისებური „განმანათლებლები“ არიან. უფროსობის გარეგნული გამოვლინებისადმი მიბაძვა მოზარდს საკუთარ თვალში უფროსად ხდის. მას ჰგონია, რომ ასევე „უფროსია“ იგი სხვების თვალშიც;

2) ორიენტაცია „ნამდვილი მამაკაცის“ ნიშანთვისებებზე. „ნამდვილ მამაკაცში“ გაცნობიერებულია, ერთ მხრივ ძალა, ნებისყოფა, გაბედულება, სიამაძვე, ხოლო მეორეს მხრივ, ერთგულება, მეგობრობა, ამხანაგობა. მიბაძვის ნიშნულად შეიძლება იქცნენ მშობლები, უფროსი დაძმები. ამ ასაკში მოზარდები ძალიან „უკირიტიტენ“ მშობლებს, ახლა მათ ძალიან შალაღ მოთხოვნებს უყენებენ და მათ მოქმედებებს აკრიტიკებენ. მოზარდისათვის არაა სულ ერთი როგორ გამოიყურებიან მისი მშობლები სხვის თვალში. თუ მოზარდები მშობლებში სიამაყის საფუძველს პოულობენ, ისინი მათ ბაძავენ. მოზარდები ხალისით ბაძავენ კინოსა და წიგნის იმ გმირებს, რომელშიც „ნამდვილი მამაკაცის“ გამოვლინებებს ხედავენ. არასწორი აღზრდის პირობებში მოზარდს შეიძლება განუვითარდეს ძალის, გაბედულობისა და ნებისყოფის კულტი მორალურ მიმართულებებთან დამოკიდებულებისა და კავშირის გარეშე. რაც მეტად საშიშია;

3) უფროსი, როგორც ქცევის ნიმუში. უფროსების გვერდით შრომით საქმიანობაში მონაწილეობას ამ თვალსაზრისით უდიდესი მნიშვნელობა აქვთ. მოზარდები მათ ბაძავენ „საუფროსო“ საქმეების შესრულებაში. ამ შემთხვევაში აუცილებელია, რომ მოზარდს ეჭიროს უფროსის „თანაშემწის“ პოზიცია, რომელიც ძალიან უწყობს ხელს დამოუკიდებლობის გრძნობის განვითარებას;

4) მოწიფულობის გრძნობის განვითარება სასწავლო-შემეცნებით მოქმედებებში. მოზარდებს უწინდებით დიდი სურვილი იცოდნენ პროგრამულ მასალაზე მეტი. ისინი იწყებენ ბიბლიოთეკებში სიარულს და დამატებითი ლიტერატურის კითხვას, წრეებში გაერთიანებას. ამ დროს ყველაზე მთავარი ისაა, რომ მოზარდი საინტერესო საკითხებს სწავლობს დამოუკიდებლად, დამოუკიდებელი მიმართულება

თანდათან თვითგანათლების ხასიათს იღებს, რომელსაც მოზარდისათვის პიროვნული აზრი აქვს. ამ ასაკში ცოდნა საფუძველად ედება უფროსის, ამხანაგისა და საკუთარი თავის შეფასებას;

5) ხელოვნების როლი. მოზარდების მოწიფეულობის გრძნობის განვითარებაში მნიშვნელოვანი როლი ენიჭება მხატვრულ ლიტერატურას, კინოსა და ტელევიზიას. უმცროს მოზარდებს ძალიან უყვართ კინო. მათ შეუძლიათ ხუთჯერ-ექვსჯერ ნახონ მოწონებული ფილმი. მათ იტაცებთ ის სიტუაციები, სადაც ნაჩვენებია სიძნელეების გადალახვა, ლაშქრობათა და ბრძოლათა რომანტიკა, რთული სიტუაციები. მწვევე ფაბულები, უყვართ სათავგადასავლო ფილმები. უფროსი მოზარდები წიგნისა და კინოს გმირებს ყველაფერში აღარ ბაძავენ. მხოლოდ გამბედაობა აღარაა საკმარისი. ახლა საჭიროა გამბედაობას ჰქონდეს მორალურ-ეთიკური საფუძველი. უფროსი მოზარდი უკვე ფილმებს მრავალჯერ აღარ ნახულობს.

ამრიგად, მოზარდები ურთიერთობებსა და მოქმედებებში თანდათან შედიან მოზარდულთა სამყაროში, სადაც მათი ქცევა სხვა ღირებულებას იძენს.

გარდასავალი ასაკის მოზარდის პიროვნების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი თავისებურება არის მისი ზნეობრივი ცნობიერების ინტენსიური განვითარება. ეს ზნეობრივი წარმოდგენები, ცნებები, მრწამსი, შეფასებით მსჯელობათა სისტემა, რომლებითაც მოზარდი ხელმძღვანელობს ქცევაში. თუ უმცროსი სასკოლო ასაკში ბავშვის ქცევა ძირითადად განაპირობებული იყო უფროსების მოთხოვნებით, ახლა მისთვის ცენტრალურ ადგილს ქცევის საკუთარი პრინციპები, შეხედულებები და მრწამსი იჭერს. იმის მიხედვით, თუ რა მიმართულების ზნეობრივ გამოცდილებას იძენს მოზარდი, იგი ჩადის შესაბამის ქცევებს. თუ მოზარდი იძენს დადებით ზნეობრივ გამოცდილებას, მას ექნება მაღალზნეობრივი შეგნება და მისი ქცევებიც დადებითი იქნება.

უნდა აღინიშნოს, რომ მორალური ცნებები და მრწამსი, რომელიც სტიქიურად ყალიბდება, სწორი პედაგოგიური და ფსიქოლოგიური ხელმძღვანელობის გარეშე შეიძლება არასწორი აღმოჩნდეს და მოზარდი კონფლიქტებამდე მიიყვანოს. მოზარდობის ასაკში გავრცელებული ჯიუტობის დადებითი შეფასება არის დამოუკიდებლობის, პრინციპულობის არასწორი გაგების შედეგი. „მინდა ვიყო დამოუკიდებელი და არ მინდა ვინმეს ჩარევა. ცხოვრებაში ყოველთვის არ გეყოლება მრჩეველი. დაე ცუდად და სულელურად, მაგრამ ვაკეთებ რაც მე მსურს“. მსჯელობს მოზარდი.

სწავლების პროცესში მოზარდები ებულობენ სისტემატურ ცოდნას, ეცნობიან ბუნების კანონებს, რომელთა საფუძველზე საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მონაწილეობის პროცესში მოზარდებს უმუშავდებათ მსოფლმხედველობა და მრწამსი. ზნეობრივი მრწამსი და პრინციპები მოზარდებს უყალიბდებათ გარე სამყაროს გავლენის საფუძველზე. მაგრამ, ეს არ ნიშნავს, რომ აღმზრდელები და მშობლები განზე გადგნენ, რომ ეს ყველაფერი სტიქიურად მაინც მოხდება. მოზარდის ზნეობრივი მრწამსის ჩამოყალიბებას უნდა შეეგნებულე მართვა, რადგან ასეთი მართვისა და ხელმძღვანელობის გარეშე ჩამოყალიბებული ზნეობრივი

მრწამსი და პრინციპები შეიძლება იყოს მცდარი და მახინჯი. ეს ხორციელდება მაშინ, როცა ზნეობრივი მსჯელობები და შესჯელებები ყალიბდება შემთხვევითი ფაქტორებისა და ქუჩის უშუალო გავლენით. ზნეობრივი მრწამსის ჩამოყალიბების საფუძველია გარკვეული ცოდნა, სადაც მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ზნეობრივ ცნებებსა და წარმოდგენებს. თუ ეს ცნებები და წარმოდგენები მცდარი და მახინჯია, მოზარდის ზნეობრივ ქცევაზე უარყოფით გავლენას ახდენს.

პიროვნების მორალური ფორმირება, მორალური ცნობიერების ჩამოყალიბება, მოზარდობის ასაკის მნიშვნელოვანი ფსიქოლოგიური მახასიათებელია. შეიძლება ითქვას, რომ გარდამავალი ასაკის მორალური მრწამსის პრინციპების, იდეალების, შეფასებით მსჯელობათა სისტემის ფორმირების ასაკია. თუ უმცროსკლასელი თავის ქცევაში უფროსების მითითებით ხელმძღვანელობდა, ახლა მოზარდის ქცევის ძირითადი რეგულატორია საკუთარი პრინციპები, შეხედულებები და მრწამსი. გარდამავალი ასაკი ზნეობრივი ცნობიერების ფორმირების დასაწყისის ასაკია. მოზარდობის ასაკში ზნეობრივი წარმოდგენები და გრძნობები საგრძნობლად ფართოვდება. ღრმავდება და მდიდრდება. ამ ასაკში მოზარდების ქცევის აღმბერულად გვევლინება მორალური გრძნობები, ხოლო მორალური ცნობიერების განვითარება რამდენადმე ჩამორჩება მორალური გრძნობებისა და მორალური ქცევის განვითარებას. გარდამავალ ასაკში მორალური ცნობიერების ფორმირების მთავარი ფაქტორია ტოლების კოლექტივი. ამ ასაკის მოზარდი უფრო მეტად ერთეულ ტოლების კოლექტივის ცხოვრებაში და ცდილობს მასში განსაზღვრული საზოგადოებრივი მდგომარეობა დაიკავოს. ეს მისწრაფება მოზარდებში ძალიან ეფექტურია და მისი დაკმაყოფილება ან არდაკმაყოფილება განსაზღვრავს ამ ასაკის ბავშვთა ემოციურ კეთილდღეობას, რომლის საფუძველზედაც ხდება მოზარდის მიერ ტოლების კოლექტივის მორალური მოთხოვნების შესხედულებებისა და შეფასებების შეთვისება. ამ საფუძველზე უყალიბდება მათ მოთხოვნები საკუთარი თავისადმი, თვითშეფასება, იდეალები და მათი მიღწევის სწრაფები. დაბოლოს, ამ საფუძველზე აღმოუცენდება მოზარდებს ზნეობრივი ჩვევები და ჩვეულებანი. რომლებიც ქმნიან ნიადაგს მათი ზნეობრივი მრწამსის ჩამოყალიბებისა და ზნეობრივი ქცევის შესასრულებლად. მოუხედავად ამისა, ამ ასაკში მორალური სფეროს განვითარების დონე, როცა ჯერ კიდევ არ ჩამოყალიბებულა მდგრადი და მტკიცე ზნეობრივი მრწამსი, როცა განზოგადებული იდეალები და მყარი თვითშეფასება ყალიბდება გარდამავალი ასაკის ბოლოს, მთლიანად ვერ უზრუნველყოფს მოზარდის მიერ საკუთარი ქცევის შეგნებულად მართვას. მოზარდების მორალურ სფეროს ახასიათებს ორი თავისებურება:

ა) ამ ასაკში ყურადღების ცენტრში თავსდება ის საკითხები, რომლებიც დაკავშირებულია საზოგადოებრივი ქცევის ნორმებთან და წესებთან და ადამიანთა ერთმანეთთან ურთიერთობის პრინციპებთან;

ბ) მოზარდებთან იწყება მდგრადი (ავტონომიური) მორალური შეხედულებების, მსჯელობებისა და შეფასებების ჩამოყალიბება. იმ შემთხვევაში, როცა მოზარდთა ამა თუ იმ კოლექტივის მორალური მოთხოვნები და შეფასებები არ ემთხვევა

უფროსების შემუშავებულ მოთხოვნებს, მოზარდები ხშირად მიყვებიან თავიანთ და არა უფროსების მორალურ ნორმებს.

გარდამავალ ასაკში მოზარდს უკვე უმუშავდება საკუთარ მოთხოვნათა და ნორმების სისტემა, რომელთა დაცვაც მას შეუძლია უფროსებისაგან. ამით უნდა აიხსნას ამ ასაკში ზოგიერთი „მორალური განწყობის“ სიმტკიცე, რომელიც არსებობს მოზარდთა კოლექტივში და რომელიც პედაგოგიურ ზემოქმედებას არ ეპორჩილება.

გამოყოფენ მორალური მსჯელობებისა და ქცევის ურთიერთშესაბამისობის ოთხ კატეგორიას:

ა) დადებითი ზნეობრივი მისწრაფებები შეესაბამება დადებით მორალურ ქცევებს. ასეთი მოზარდებს სიტყვისა და საქმის ერთიანობა ახასიათებთ;

ბ) უარყოფითი მისწრაფებები შეესაბამება უარყოფით მორალურ ქცევებს. ესაა ეგოისტური ქცევები;

გ) მისწრაფებები დადებითია, მაგრამ ჩამოყალიბებული ჩვევების გამო ქცევა უარყოფითია (უხეშობა, ჯიუტობა, იმპულსურობა). შეინიშნება ქცევის ნორმების არცოდნა;

დ) უარყოფითი მისწრაფებები შენიღბულია დადებითი ქცევებით. მოზარდთა მრავალფეროვან ჯგუფს შეადგენენ ის მოზარდები, რომელთაც მორალური ცოდნა აქვთ განვითარებული, მაგრამ მორალურად არამყარია ქცევები ახასიათებთ. მათ სხვების მიმართ მორალური მომთხოვნელობა უფრო მაღალი აქვთ, ვიდრე — საკუთარი თავის მიმართ. ისინი თანატოლებისგან მოითხოვენ ზნეობრივი ნორმების დაცვას. თვითონ კი ხშირად არღვევენ. მათ არ აქვთ საზოგადოებაში მორალური ქცევის მყარი ჩვევები, რაც მეტყველებს სწავლებისა და აღზრდის მსარეების გათიშვაზე. როცა ცოდნა მრწამსად არ გარდაიქმნება და ქცევებში არ გამოვლინდება.

მოზარდები მორალურ პრობლემებს ყოველ ნაბიჯზე აწყდებიან. მათ უხდებათ თანატოლებისა და უფროსების კეთილი და ბოროტი ქცევების შეფასება. მოზარდებმა უნდა მიიღონ გადაწყვეტილება ვისთან იმეგობრონ, და ვისთან არა. ერთი სიტყვით, მოზარდების აზროვნება გამოდის ძველი, ვიწრო ჩარჩოებიდან და მის უხდება ისეთი ამოცანების გადაჭრაც, რაც ზნეობრივ შეფასებებს უკავშირდება. მოზარდების ღირებულებათა სისტემა მის კოგნიტურ განვითარებაზეა დამოკიდებული, რომელიც მნიშვნელოვანწილად მოზარდის მორალური მსჯელობების საფუძველზეა ჩამოყალიბებული. მოზარდობის ასაკში მორალური განვითარების საფუძველი ხდება მორალური დილემების გადაჭრის სტიმულირება. ე. ჰაიე. ლ. კოლბერგი და კ. გილიგანი თვლიან, რომ ბავშვთან და მოზარდებთან ზნეობრივი პრინციპების ჩამოყალიბება არის უწყვეტი კოგნიტური პროცესი, სტიმულირება გარესამყაროსთან ურთიერთობების საფუძველზე და ასაკის მატებასთან ერთად განუწყვეტლივ იცვლება და რთულდება.

განვიხილოთ ე. ჰაიეს, ლ. კოლბერგის და კ. გილიგანის მორალური განვითარების თეორიები (მასალა აღებულია ფ. რაისის დასახელებული წიგნიდან. გვ. 390-404)

ე. ჰაიეს მორალური განვითარების კოგნიტური სოციალიზაციის თეორია მართალია მოიცავს ბავშვობის ასაკს 12 წლამდე, მაგრამ იგი მოზარდობის

ასაკის ბავშვის კანონზომიერებასაც ხსნის. ვერდნობა რა დიურკჰეიმის მოძღვრებას, მორალური განვითარების შესახებ, ე. პიაჟე იზიარებს მის შეხედულებას იმის შესახებ, რომ მორალის განვითარებისა და ფორმირების ერთადერთი წყაროა საზოგადოების მრიდან მოწონება. ე. პიაჟემ გამოყო ორი სტადია: ა) იძულების ეთიკა და ბ) თანამშრომლობის ეთიკა. მორალური განვითარების ადრეულ სტადიაზე ბავშვები შეზღუდულნი არიან თამაშის წესებით, რომლებიც შემაკავებელ რილს თამაშობენ, და რომელიც ბავშვებისათვის ამავე დროს არის მკაცრი ვალდებულება. ბავშვები თვლიან, რომ თამაშის წესებსა და მშობლებს ბავშვები ერთნაირად უნდა ემორჩილებოდნენ.

შემდგომში კი, ბავშვები გებულობენ, რომ თამაშის წესები არაა აბსოლიტური ვალდებულება და მისი შეცვლა შესაძლებელია საერთო შეთანხმების საფუძველზე. წესები მათ უკვე აღარ მიაჩნიათ უფროსების დაკანონებულ ნორმად, არამედ აღიქმება როგორც საზოგადოებრივი შეთანხმების საფუძველზე მიღებული შემოქმედების თავისებური სახე. ე. პიაჟეს სიტყვებით რომ ვთქვათ, ესაა სვლა პეტერონომიიდან ავტონომიისაკენ. ამ პროცესებიდან პირველი მიმდინარეობს უფროსების მხრიდან მორალური შეზღუდვების ჩარჩოებში, რომელსაც ბავშვი მიჰყავს პეტერონომიამდე, რასაც ე. პიაჟე ზნეობრივ რეალიზმს უწოდებს და რომელიც არის კანონებისადმი, წესებისადმი მორჩილება.

მეორე პროცესი კი არის თანამშრომლობა, რომელსაც მივყავართ ავტონომიამდე. ე. პიაჟეს მიხედვით როგორც არ უნდა იყოს ბავშვის ეთიკა პეტერონომიული თუ ავტონომიური, მიღებული უფროსების ზეწოლით თუ შეგნებულად შემუშავებული, ბავშვის ეთიკა და მორალური მსჯელობები ყოველთვის სოციალურია, ბავშვის მორალური განვითარების ცვალებადობა და გართულება დაკავშირებულია მის კოგნიტიურ განვითარებასთან და სოციალურ ურთიერთობათა დინამიკასთან. სოციალური წრის გაფართოება და ახალი სოციალური კავშირების დამყარება, საშუალებას აძლევს მოზარდს, გახდეს უფრო დამოუკიდებელი, საზოგადოებრივ დავალებებში ჩართული, და ზნეობრივი პიროვნებაც. ამრიგად, ე. პიაჟეს მიხედვით ბავშვთა და მოზარდთა მორალური განვითარება არის სვლა იძულების ეთიკიდან ურთიერთთანამშრომლობისა და ავტონომიურ ეთიკამდე. საბოლოო ანგარიშით კი ასაკის წინსვლასთან ერთად მეორე სტადია ანადგურებს პირველს.

მორალური განვითარების ნებისმიერ სტადიაზე შეიძლება იმყოფებოდეს ნებისმიერი ასაკის ადამიანი – ბავშვიც, მოზარდიც და მოწინფულიც. აღნიშნული დებულება ექსპერიმენტულად დაასაბუთეს ლ. კოლბერგისა და კ. გილიგანის კვლევებმაც. ისინი იკვლევდნენ 10-16 წლის ასაკის ბავშვებს. ცდის პირებს ეძლეოდათ გადასაწყვეტად ათი მორალური დილემა. თითოეულ მათგანში კანონისადმი დაუშორჩილებლობა კონფლიქტში მოდიოდა ადამიანის მოთხოვნილებებთან და სხვა ადამიანთა კეთილდღეობასთან. ცდის პირებს უნდა აერჩიათ პრობლემის გადაწყვეტის ორი ვარიანტიდან ერთ-ერთი და დაესაბუთებინათ მისი არჩევანი. კვლევის შედეგების საფუძველზე ლ. კოლბერგმა ჩამოაყალიბა მორალური განვითარების სამი დონე, სადაც თითოეულში გამოყო ორ-ორი ჯგუფი:

I. პირველი დონე. მორალურამდელი

ტიპი 1. ორიენტაცია დასჯისადმი და მორჩილებისადმი (მოტივაცია: თავიდან აიცილოს სასჯელი).

ტიპი 2. გულუბრყვილო ინსტრუმენტალური ქედონიზმი (მოტივაცია: ჯილდოს მიღება).

II. მეორე დონე. საზოგადოებრივად მიღებულ ნორმებისადმი შესაბამისობის ეთიკა.

ტიპი 3. კარგი ადამიანის ეთიკა, რომელიც გარშემომყოფებთან ამყარებს კარგ ურთიერთობებს და უყრთხილდება მათ მოწონებით შეფასებებს. (მოტივაცია: თავი აარიდოს გარშემომყოფების არმოწონებას).

ტიპი 4. ძალაუფლების მსარდაჭერის ეთიკა (მოტივაცია: დაიცვას კანონი, საზოგადოებრივი წესრიგი და იზრუნოს საზოგადოების ინტერესებზე);

III. მესამე დონე. დამოუკიდებლად გამომუშავებული მორალური პრინციპების ეთიკა.

ტიპი 5. დემოკრატიული კანონების ეთიკა (მოტივაცია: მოიპოვოს ინდივიდების და საზოგადოების პატივისცემა).

ტიპი 6. ქცევის ინდივიდუალური პრინციპების ეთიკა (მოტივაცია: დაშვებული შეცდომების გამო თვითგაკიცხვის თავიდან აშორება).

ლ. კოლბერგის მიხედვით ზნეობრივი ორიენტაციის ტიპებსა და კონკრეტულ ასაკობრივ ჯგუფებს შორის არაა მყარი კავშირი. თითოეულ ასაკობრივ ჯგუფში შესაძლებელია იყოს განსხვავებული მორალური განვითარების დონის ინდივიდუუმები. მოზარდების მორალური განწყობები მჭიდროდაა დაკავშირებული ინტელექტუალური განვითარების დონესთან. მათი ეთიკური მსჯელობის უნარი განპირობებულია ინტელექტუალური განვითარების დონით და აბსტრაქტული აზროვნების უნარით.

მოზარდის კოგნიტური და პიროვნული განვითარების ურთიერთ მჭიდრო კავშირს მრავალი მკვლევარი აღიარებს (რ. კეგანი, ჯ. ლოვინგერი. გ. კრაიგის დასახელებული წიგნი. გვ. 682-687).

ჯ. ლოვინგერმა ლ. კოლბერგის ზნეობრივი განვითარების თეორიის ზოგიერთი ასპექტი დაუკავშირა ფსიქოანალიზის თეორიას და შექმნა მოზარდის პიროვნების განვითარების ახალი მოდელი. ჯ. ლოვინგერის პიროვნების მოდელის არსი იმაში მდგომარეობს, რომ ეგო არის ფსიქოანალიტიკური კონსტრუქცია, რომელიც „მე“-ს კონცეფციასთან ძალიან ახლოს დგას, მაგრამ მათ შორის იგივეობის ნიშნის დასმა არ შეიძლება. ეგო არის პროცესი, ფსიქიკის თავისებური „აღმასრულებელი“, რომლის ძირითადი ფუნქციაა პიროვნების შეგნებული მართვა. ეგო ცდილობს იპოვოს აზრი პირად გამოცდილებაში, მიადწიოს თვითგაგებას და მოახდინოს მისი ინტეგრაცია ქცევასთან. ჯ. ლოვინგერის აზრით, ნებისმიერი ინდივიდის ეგო გაივლის შვიდ ძირითად და სამ გარდამავალ სტადიას,

რომელიც დამოკიდებულია აზრობრივ და ხასიათის სტრუქტურებზე. აზრობრივი სტრუქტურა არის ინდივიდის მიერ სამყაროს ახსნა-შეფასება, რომელიც განსხვავებულია სტადიების მიხედვით, ხოლო ხასიათის სტრუქტურა არის ეგოს ნაწილი, რომელიც საფუძვლად ედება გამოცდილების გააზრების და თვითგაგების ფორმირებას. ეს სტადიებია:

I სტადია. სოციალურამდელი (ჩვილობის ასაკი). ტიპური ქცევებია: ყველაფრისადმი გულგრილი დამოკიდებულება, გარდა საკუთარი მოთხოვნილებებისა დამოკიდებულები არიან მათზე მზრუნველ უფროსებზე.

II სტადია. იმპულსური (ადრეული ბავშვობა). ტიპური ქცევებია: იმპულსური ქცევა, შემანახულია ეგოცენტრიზმი. ყოველგვარი ქცევა ფასდება როგორც კარგი ან ცუდი წახალისებისა და დასჯის მიხედვით.

III სტადია. თვითდაცვა. გარდამავალი პერიოდი (ადრეული ბავშვობა). ტიპური ქცევებია: სასჯელის შიში, პასუხისმგებლობისგან თავის არიდების ცდები, სასურველი შესაძლებლობების საკუთარი მიზნებისთვის გამოყენება.

IV სტადია. კონფორმისტული (გვიანდელი ბავშვობა, ყრბობა). ტიპური ქცევები: კანონებისა და წესებისადმი მორჩილება, მოწონების ძიება, არმოწონების შემთხვევაში სირცხვილის გრძნობა.

V სტადია. შგნებული. სინდისის განვითარება. საკუთარი ნორმების შემუშავება, თვითკრიტიკა.

VI სტადია. ავტონომიური (ჭაბუკობა, მოწიფულობა). ტიპური ქცევებია, სხვისი ავტონომიის პატივისცემა, შინაგანი კონფლიქტები.

VII სტადია. ინტეგრაციული. (მოწიფულობა) ტიპური ქცევები: შინაგანი და გარეგანი კონფლიქტების მოგვარება. საკუთარი თავის და სხვისი შეცნობის ინტეგრაცია.

რ. კეგანის პიროვნების განვითარების თეორიაში გამოიყოფა ექვსი სტადია.

I სტადია. ინკოპორაციული. (ჩვილობის ასაკი) ამ ასაკში ბავშვი ერთმანეთისგან ეერ არჩევს საკუთარ თავს და სხვას.

II სტადია. იმპულსური (2-7 წელი) შეესაბამება ჯ. ლოვინგერის იმპულსურ სტადიას.

III სტადია. იმპერიული (7-12 წელი) სწრაფვა დამოუკიდებლობისაკენ და დაოსტატებისაკენ.

IV სტადია. ინტერპერსონალური სტადია. (13-19 წელი). ურთიერთობის სტრუქტურის გარდაქმნა, სქესობრივი სხვაობის გამოვლენა.

V სტადია. ინსტიტუციონალური (ადრეული მოწიფულობა) განვითარებად მე-ს ურთიერთდაკავშირებული კომპონენტების პრინციპული.

VI სტადია. ინტერინდივიდუალური (მოწიფულობა).

ჯ. ლოვინგერის პირველი და მეორე სტადია (სოციალურამდელი და იმპულსური) უპირველეს ყოვლისა გვხვდება პატარა ბავშვებში. სოციალურამდელ სტადიაზე პატარები ზრუნავენ მხოლოდ საკუთარი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებაზე. იმპულსულ სტადიაზე ბავშვები უკვე აღწევენ ცალკეულ თვისებათა იდენტურობას, თუშცა ძველებურად უმთავრეს ყურადღებას აქცევენ

მოთხოვნობების დაკმაყოფილებას. საკუთარ ქცევას ისინი აფასებენ მხოლოდ როგორც კარგს. ან ცუდს. იმის მიხედვით სჯიან, თუ ახალისებენ მათ. მათი წარმოდგენები სამყაროზე ევოცენტრული და კონკრეტულია. როგორც ჯ. ლოვინგერი აღნიშნავს. ამ სტადიაზე ზოგიერი მოზარდი და მოზრდილიც კი ჩერდება.

მესამე სტადია განვითარების უფრო პროგრესული საფეხურია. ამ საფეხურზე ინდივიდის ეგო ხასიათდება ანგარებით. პირადი ინტერესების დაკმაყოფილების ყველა საშუალება კარგი და მისაღებია. ისინი ემორჩილებიან წესებსა და კანონებს მხოლოდ პირადი გამორჩენისა და სარგებლის შემთხვევაში.

მეოთხე სტადიას (კონფორმულს) ადამიანთა უმრავლესობა აღწევს ბავშვობის ბოლოს ან ყრბობის ასაკში. ინდივიდის ეგო საკუთარი თავის შესახებ მსჯელობს გარეგნული გარემოებების მიხედვით (სიმდიდრე, სიღარიბე, სტატუსი, რეპუტაცია, გარეგნობა) და იშვიათად მიმართავს შინაგან გრძნობებსა და მსჯელობებს. ინდივიდი ცდილობს სხვებმა არ განსაჯონ მათი საქციელი და როცა ამას ვერ ახერხებენ. განიცდიან სირცხვილის გრძნობას.

მეხუთე, შეგნებულ სტადიაზე მოზარდები მსჯელობენ საკუთარ თავისებურებებზე, მიღწევებსა და იდეალებზე. თანატოლებისა და ავტორიტეტული პირების ნორმებზე დაყრდნობის საფუძველზე. წინა სტადიებისგან განსხვავებით, ამ სტადიაზე ადამიანები ავლენენ თვითკრიტიკას.

მეექვსე, ავტონომიურ სტადიაზე ადამიანები ავლენენ მოთმინებას ჰარადოქსული დამოკიდებულებებისადმი. ისინი უფრო აცნობიერებენ შინაგან კონფლიქტებს პირად მოთხოვნობებსა და იდეალებს შორის, აგრეთვე ერთი და იმავე მოვლენების საკუთარ და სხვის აღქმას შორის. მათ ახლა უფრო შეუძლიათ გაუგონ სხვებს, გამოავლინონ მოთმინება მათი განსხვავებული აზრების მიმართ.

მეშვიდე, ინტეგრალური, სტადია მიიღწევა მაშინ, როცა ადამიანები აგვარებენ კონფლიქტებს როგორც საკუთარ თავში, ასევე სხვებთან დამოკიდებულებაში. ისინი არა მარტო ითმენენ იმ გარემოებებს, რომ სხვები მათ არ გვანან. არამედ აფასებენ კიდევ ამ სხვაობებს. ჯ. ლოვინგერის მისხედვით ამ სტადიას აღწევს მხოლოდ მოზრდილთა უმნიშვნელო რიცხვი.

ზნეობრივი მრწამსის ჩამოყალიბებასთან და ზნეობრივ ცნობიერებასთან მჭიდრო კავშირშია ზნეობრივი იდეალები, რომლებიც სწორედ გარდამაკალ ასაკში ყალიბდება.

მოზარდის ზნეობრივ-ფსიქოლოგიური იდეალი არა მარტო მის მიერ შეთვისებული ობიექტური ეთიკური კატეგორიაა, არამედ ესაა მოზარდის მიერ შინაგანად მიღებული ემოციონალურად შეფერილი ხატი, რომელიც მისი ქცევის რეგულატორი და სხვა ადამიანთა ქცევის შეფასების კრიტერიუმია ხდება.

იდეალი არის პიროვნების თვითაღზრდის ერთ-ერთი მთავარი მოტივი. ზნეობრივ იდეალში კონცენტრირებულადაა წარმოდგენილი მოზარდის მრწამსი და მისი ცხოვრებისეული პოზიცია. ცხოვრების იდეალი ესაა ძირითადი და უმაღლესი მოტივი, რითაც ხელმძღვანელობს პიროვნება აწმყომი, და რომელიც მისი მომავალი ცხოვრების გეგმებსაც განსაზღვრავს. იდეალის ჩამოყალიბება მოზარდის პიროვნების განვითარების მაღალ დონეს გულისხმობს. იდეალების ჩამოყალიბებაზე უდიდეს

გაეღწეოს ახდენს სკოლა, მშობლები, მხატვრული ლიტერატურის კითხვა, ხელოვნების ნიმუშების გაცნობა, სპორტი და სხვა.

მოზარდების იდეალები ელინდება ორი ძირითადი ფორმით: 1) უმცროს მოზარდებთან იდეალად გვევლინება რომელიმე კონკრეტული ადამიანის ხატი, რომელშიც მოზარდი ხედავს სიმამაცეს, გამბედაობას, ძალას, მიზანმიმართულებას, შრომისმოყვარეობას, ნებისყოფასა და სხვა მრავალ თვისებას. ეს ხატი ხშირად კონკრეტდება მასწავლებლებში, მშობლებში, ახლო ნათესავებში, ამხანაგებში, მხატვრული ლიტერატურისა და კინოს გმირებში, გამოჩენილ სპორტსმენებში. ასაკის წინსვლასთან ერთად ხდება ცვლილება ახლობელი ადამიანის ხატიდან ისეთი ადამიანებისაკენ. რომლებსაც მოზარდები არ იცნობენ და მათთან ურთიერთობას არ ამყარებენ.

უმცროს მოზარდებში კონკრეტული იდეალების შინაგანი სტრუქტურა მნიშვნელოვნად იცვლება. ის ადამიანი, რომელიც იდეალად გვევლინება, ხშირად აღიქმება იმ სიტუაციაში, რომელშიც იგი მოქმედებს. ეს სიტუაციური ხატებია, რომლებიც ძირითადად მეოთხე და მეხუთეკლასელებისთვისაა დამახასიათებელი. ამ ასაკის ბავშვებს არჩეული იდეალი მოსწონთ მთლიანობაში, მთელი მისი ინდივიდუალური მრავალფეროვნებით. ბევრი მოზარდი ჯერ კიდევ ვერ არჩევს მის მიერ არჩეულ იდეალსა და ნიმუშში რა არის კარგი, და რა — ცუდი. ესაა, უპირველეს ყოვლისა, ნიმუშისა და იდეალის მიმართ ემოციური დამოკიდებულება. იდეალის ასეთი დაუნაწევრებელი, გლობალური ხასიათი, დაკავშირებულია მდგომარეობასთან და სიტუაციასთან. ასაკის წინსვლასთან ერთად ხატ-იდეალის ასეთი გლობალური ხასიათი ქრება და იწყება ცალკეული თვისებების გამოყოფა.

2) უფროსი მოზარდები თავიანთი იდეალების მიმართ უფრო მომთხოვნი და კრიტიკულნი არიან. ისინი უკვე აცნობიერებენ, რომ მათი ნაცნობები, თუნდაც საპატივცემულო და საყვარელი ადამიანები, ჩვეულებრივი ადამიანები არიან. მართალია ისინი დაფასებასა და პატივისცემას ნამდვილად იმსახურებენ, მაგრამ სულაც არ არიან იდეალური. ამიტომ 13-14 წლის ასაკში იწყება იდეალების ძიება ახლო ნათესავების ფარგლებს გარეთ.

უფროს მოზარდებთან კონკრეტული ადამიანის ხატებთან ერთად იდეალად გვევლინება განზოგადებული ხატები, როგორც იდეალურ თვისებათა ერთობლიობა. ეს დაკავშირებულია მოზარდის უნართან გამოყოს პიროვნების რომელიმე თვისება და განაზოგადოს იგი. იდეალის არჩევის საფუძველია ზნეობრივი თვისებები. უმცროსი მოზარდისათვის, როგორც ვნახეთ. ესაა თვალში საცემი გარეგნული თვისებები, ხოლო უფროსი მოზარდებისათვის — სიკეთე, სამშობლოს სიყვარული, პატრიოტიზმი და ა.შ.

უფროსი მოზარდების თავისებურება ისაა, რომ მათი არჩეული იდეალი უფრო და უფრო ხდება შეცნებული მიბაძვის ნიმუში. თუმცა ეს თვისება თავის სრულყოფას უფროსს სასკოლო ასაკში აღწევს, ახლაც ხშირია მისი გამოვლენის ნიშნები. თუ უმცროსი მოზარდები ადამიანის კონკრეტულ ქცევებს ბაძავენ, უფროსი მოზარდები ცდილობენ თავიანთ თავში გამოიბუშონ პიროვნების ისეთი თვისებები, რომლებიც, მათ იტაცებს იდეალურ ფორმაში. ასაკის წინსვლასთან

ერთად მოზარდი სულ უფრო სერიოზულად ეკიდება იდეალის არჩევას. უმცროსი მოზარდები იდეალებს ირჩევენ სწრაფად. ზედაპირულად და დაუფიქრებლადაც კი. უფროს მოზარდებში კი იდეალების არჩევას წინ უსწრებს სერიოზული დაფიქრება, მრავალმხრივი გაეცნობის ცდები და ა.შ. ხანდახან უფროსი მოზარდებიც ცდებიან იდეალების არჩევაში. მათ სშირად იტაცებთ ადამიანის ქცევის გარეგნული მხარეები, რას გამოც. ზოგჯერ იდეალად უარყოფით პიროვნებებსაც ირჩევენ.

იდეალებს არჩევაში მოზარდებისათვის დახმარების აღმოჩენაცაა შესაძლებელი. მაუხედავად იმისა, რომ ისინი ამაზე მტკიცე უარს აცხადებენ, მათ ფაქტულად უნდა მოეპოვებინათ თავიდან არასწორი და მცდარი იდეალები. მასწავლებლები და მშობლები უნდა ცდილობდნენ რომ მოზარდთა იდეალები იყოს ქმედითი. არ კმარა, რომ მოზარდი აღფრთოვანებული იყოს სხვისი კეთილი საქმეებით, არამედ საჭიროა მან ასეთი თვისებები საკუთარ თავში აღზარდოს. იდეალებისადმი აქტიური მიბაძვა მოზარდებში მისწრაფებად და მოთხოვნილებად უნდა გადავაქციოთ.

ამრიგად, იდეალის საფუძველია ზნეობრივი თვისებები. უმცროსი მოზარდისათვის ასეთი საფუძველია ნებისყოფა და სიმამაცის ნათელი, გმირული მხარეები. უფროსი მოზარდისათვის, კი ის ადამიანური თვისებები, რომლებიც გამოხატავენ სხვა ადამიანებთან დამოკიდებულებას, ესაა სამართლიანობა, თავმდაბლობა, სიკეთე და ა.შ.

უფროსი მოზარდების იდეალები მნიშვნელოვნად უფრო განზოგადებული და აბსტრაქტულია. ამ ასაკის მოზარდები უკვე პიროვნების ცალკეული თვისებების განზოგადებას ახდენენ არა მარტო კონკრეტული სიტუაციიდან, არამედ კონკრეტული პიროვნებებიდანაც კი. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ პირველ ხანებში დიფერენცირებული ცალკეული თვისებებიც ხანდახან სიტუაციურ ხასიათს ატარებს. მეხუთე-მეექვსე კლასებში მოზარდის მიერ გამოყოფილი თვისებები უმეტესად მიეკუთვნება რომელიმე კონკრეტულ ადამიანს, ხოლო მერვე კლასში უკვე ჩნდება აბსტრაქტულ-სინთეზური ხატები.

ამრიგად, გარდამავალი ასაკის ზნეობრივი იდეალები უფრო განზოგადებული ხდება და ღებულობს შეგნებული მიბაძვის ფორმას.

მოზარდების იდეალები ნათლად ელინდება მათ ღირებულებით ორიენტაციებში, ქცევის მოტივებსა და მიზნებში. ღირებულებითი ორიენტაციები პიროვნების სტრუქტურის მნიშვნელოვანი კომპონენტებია.

ადამიანის იდეალი არის ის ნიმუში, რომელიც გადაამწყვეტ გავლენას ახდენს მისი პიროვნების განვითარებაზე ონტოგენეზში, მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს მის მიმართულებასა და ზნეობრივ-ფსიქოლოგიურ თავისებურებებს. მოზარდები უკვე იდეალების მიხედვით იქცევიან, რაც მათი პიროვნების განვითარების მნიშვნელოვანი ფაქტორია.

აღზრდის პროცესის ფსიქოლოგიური ანალიზის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ მოზარდებთან დადებითი ზნეობრივი იდეალების აღმოცენება საერთოდ აღზრდის აუცილებელი და გადამწყვეტი პირობაა. უარყოფითი იდეალების აღმოცენება კი სააღმზრდელო პროცესს დიდ დაბრკოლებას უქმნის, რადგან

ასეთ შემთხვევებში მოზარდი უფროსების მოთხოვნებს არ ასრულებს იმის გამო, რომ ისინი იდეალებში არსებულ მოთხოვნებს არ ემთხვევა.

ამრიგად იდეალების განვითარებაში შეიძლება გამოვყოთ სამი ეტაპი:

ა) წინასწარი ეტაპი. ადრეული ბავშობიდან დაწყებული უფროსებთან ურთიერთობის პროცესში და ცალკეულ ცხოვრებისეული პრაქტიკული გამოცდილების კვალობაზე ბავშვს უშუალოდ გარკვეული ორიენტაცია და დამოკიდებულება იმის შესახებ, თუ რა არის კარგი და რა ცუდი, როგორც უნდა მოიქცეს და როგორც არ უნდა მოიქცეს იგი, რაც იდეალების განვითარების აუცილებელი წინამძღვარია.

ბ) გაცნობიერებელი, უშუალო იდეალების ეტაპი. ბავშვის ბევრი მოთხოვნილება და ინტერესი, რომელიც მას უწყალობდება ცხოვრებისეული გამოცდილების საფუძველზე, სორციელდება კონკრეტულ ადამიანთა ქცევებში, რაც ბავშვებში მიბაძვის მისწრაფებას ბადებს. ეს მდგომარეობა ხშირად არც ცნობიერდება. ამ ასაკში არაა გამორიცხული, რომ ბავშვის დადებით ემოციებს შეიძლება რომელიმე კონკრეტული ადამიანის უარყოფითი თვისებებიც იწვევდეს. ასე, რომ უშუალო იდეალები, მოზარდზე ორგვარ (დადებით და უარყოფით) გავლენას ახდენს. უშუალო იდეალები არაა მუდმივი. გაცნობიერებისა და ცხოვრებისეული გამოცდილების გავლენით ისინი იცვლებიან. ამავე დროს დიდი მნიშვნელობა აქვს ემოციების გავლენით უნებლიე და გაუცნობიერებელ განზოგადებებსაც.

გ) გაცნობიერებული იდეალების ეტაპი. ეს ეტაპი დაკავშირებულია მოზარდის პიროვნების ზოგად განვითარებასთან. გაცნობიერებულ და შეთვისებულ ღირებულებათა სისტემის საფუძველზე მოზარდი ცდილობს შეგნებულად აირჩიოს ნიშნები. იდეალი და მიბაძოს მას, ნებლობითი ძალისხმევით დაამუხროჭოს უშუალო მოტივები, რომლებიც მოზარდის მიღებულ იდეალებს არ შეესაბამება. ეს იდეალების განვითარების უმაღლესი ეტაპია და ყველა მოზარდი ამ დონემდე, სამწუხაროდ, ვერ აღის.

გარდამავალი ასაკი შემეცნებითი მოტივების განვითარების სენზიტორი ასაკია. ამ ასაკში არსებითად მტკიცდება სასწავლო-შემეცნებითი მოტივებიც, რომელთათვისაც დამახასიათებელია ცოდნის მიღების ხერხებისადმი ინტერესი. ამ მოტივთა საფუძველია მოწიფულობის გრძნობა, დიდობის მოთხოვნილება. მოზარდებს ძალიან მოსწონთ ცოდნის მიღების დამოუკიდებელი ხერხები და გზები. მათ გაკეთილური ფორმა, ამ თვალსაზრისით, უკვე არასაკმარისად მიაჩნიათ. ცოდნის დამოუკიდებლად შეთვისება ამ ასაკის მოზარდთა დიდი სიამაყეა. ამასთანავე, მოზარდთა უმრავლესობა მოტივთა ამ სახეს ძალიან ძნელად აცნობიერებს. მოზარდები თვლიან, რომ მათთვის უფრო მთავარია ახალი ცოდნის ათვისება, ხოლო ცოდნის მოპოვების სხვადასხვა მოტივთა შეფასება მეორეხარისხოვანი საქმეა.

გარდამავალ ასაკში ვითარდება აგრეთვე თვითგანათლების მოტივიც. თუ უმცროსკლასელებს ეს მოტივები უმეტესწილად გამოხატული აქვთ განუსაზღვრელად და ვლინდება მხოლოდ დამატებითი ლიტერატურის კითხვაში, მოზარდებში ეს მოთხოვნილება ვითარდება ინტენსიურად. თვითგანათლების

მიზნები უფრო კონკრეტული ხდება. ხშირად, პირველ პლანზე გამოდის უახლესი მიზნები. — გამოცდების ჩაბარება პროფესიის არჩევის პერსპექტივის გარეშე. თუ უძცროს სასკოლო ასაკში უფრო ინტენსიურად ვითარდება შემეცნებითი მოტივები. ვარდამავალ ასაკში წინა პლანზე სოციალური მოტივები გამოდის. სწავლების პროცესში და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მოზარდებს უვითარდებათ მაღალი ზნეობრივი ღირებულებები, იდეალები, სწავლითი ქცევის ღირებულება და აზრი. ვარდამავალ ასაკში მოზარდი უკვე ინტერესდება ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრებით.

მოზარდს სოციალურ მოტივებთან ერთად უყალიბდება სოციალური სვიოტცნობიერება. სკოლაში და კლასში მისი სოციალური ადგილია და როლის გაცნობიერება. თვითცნობიერების განვითარება, რომელიც, როგორც ვნახეთ, ვარდამავალ ასაკში დიდი აღმავლობით მიმდინარეობს, მოიცავს აგრეთვე მოტივებსაც. მოზარდი ღვება საკუთარი მოტივაციის გაცნობიერების წინაშე. პირველ ხანებში მისი მოტივაციისა და მიზნების გაცნობიერება მიმდინარეობს თანატოლთა მოტივებისა და მიზნების დაპირისპირების საფუძველზე. ამიტომ ამ ასაკში მუშაობის კოლექტიური და ჯგუფური ფორმები ძალიან ნაყოფიერია.

ვარდამავალ ასაკში სწავლის ინტერესების დაქვეითებას მრავალი მიზეზი აქვს. ერთ-ერთი მთავარი მიზეზია მასწავლებლის მიერ სოციალური მოტივების გაუთვალისწინებლობა, როცა მოზარდს არ უცნობიერებენ სწავლის სოციალურ-ღირებულებით კავშირებს სხვა საქმიანობასთან, როცა სწავლის პროცესში არ კმაყოფილდება მოზარდის სპეციფიკური მისწრაფება მოწიფულობისა და დამოუკიდებლობისაკენ. სასწავლო-შემეცნებითი მოტივების არასაკმარისი განვითარებაც, ხშირად, სწავლის ინტერესების დაქვეითების მიზეზი ხდება. მოზარდობის ასაკში სწავლის მოტივაციის რეზერვების მობილიზაცია მოსწავლეთა შემდგომი განვითარებისა და წინსვლის საწინდარია.

მოტივები არის ადამიანის ქცევის განსაკუთრებული აღმძვრელები. მოტივების როლს შეიძლება ასრულებდეს ვარესამყაროს საგნები, წარმოდგენები, იდეები, გრძნობები და განცდები. ადამიანის ტიპური მოტივებია: მორალური გრძნობები, შეგნებულად დასახული მიზანი, განზრახვა. ასეთი მოტივები აღმოცენდება მაშინ, როცა მოთხოვნილების დაკმაყოფილება პირდაპირ და უშუალოდ არ ხდება, არამედ მოითხოვს შუა რგოლების ჩართვას, რომელთაც საკუთარი აღმძვრელი ძალა არ აქვთ. ამ შემთხვევაში პიროვნება განიზრახავს, საკუთარი თავის წინაშე სახავს მიზანს. ისეთი მოტივები, როგორცაა განზრახვა და მიზანი, თავის აღმძვრელ ძალას იღებენ იმ მოთხოვნილებებიდან, რომელთა დაკმაყოფილების რგოლიც არიან ისინი.

ყველა მოტივს მოზარდისათვის ერთნაირი აღმძვრელი ძალა არა აქვს. ზოგიერთი მოტივი ძირითადი, წამყვანი და განმსაზღვრელია, ხოლო ზოგიერთი კი — მეორეხარისხოვანი და თანმხლებია, რომელსაც დამოუკიდებელი მნიშვნელობა არ აქვს. ასეთი მოტივები ყოველთვის ემორჩილებიან და ექვემდებარებიან ძირითად, წამყვან მოტივებს. ერთ შემთხვევაში ასეთი წამყვანი და ძირითადი მოტივი შეიძლება იყოს ფრიადოსნობა, სხვა შემთხვევაში — უმაღლესი განათლების

მიღება, ხოლო ზოგჯერ – თვით ცოდნისადმი ინტერესი. ამ მოტივებს ყოფენ ორ კატეგორიად.

ა) მოტივთა ჯგუფი, რომელიც დაკავშირებულია თვით სასწავლო პროცესის შინაარსთან და ბ) მოზარდის გარესამყაროსთან ურთიერთდამოკიდებულებასთან. პირველ ჯგუფს მიეკუთვნება შექცევითი ინტერესი, ინტელექტუალური აქტივობის მოთხოვნილება, ცოდნა-ჩვევები, ხოლო მეორე ჯგუფს მიეკუთვნება ისეთი მოტივები, რომლებიც დაკავშირებულია მოზარდის სხვა ადამიანებთან ურთიერთობის მოთხოვნილებებთან, მათ შეფასებასთან და მოწონებასთან, მოზარდის სურვილთან, დაიკავოს განსაზღვრული ადგილი. მოტივთა ორივე ჯგუფი აუცილებელია არა მარტო სასწავლო ქცევის, არამედ ყოველგვარი ქცევის განხორციელებისათვის.

გარდამავალ ასაკში სოციალური მოტივები იცვლება. ამ ჯგუფის მოტივებთან წამყვან მდგომარეობას იკავებს მოსწავლეთა სწრაფვა დაიკავონ საკუთარი ადგილი ტოლების კოლექტივში. არსებითად იცვლება აგრეთვე ის მოტივები, რომლებიც დაკავშირებულია თვით სასწავლო პროცესთან. მათი განვითარება მიმდინარეობს შემდეგი მიმართულებით: ჯერ ერთი, კონკრეტული ფაქტორისადმი ინტერესი მოზარდების თვალსაწიერის გაფართოებასთან დაკავშირებით უკანა პლანზე გადადის. იგი ადგილს უთმობს საგნებისა და მოვლენების კანონზომიერებებს. ამ ასაკის მოსწავლეთა ინტერესები ხდება უფრო მდგრადი. ისინი დიფერენცირდებიან ცოდნის სხვადასხვა სფეროების მიმართ და ღებულობენ პიროვნულ ხასიათს, რაც იმაში გამოიხატება, რომ ინტერესი ეპიზოდური კი არა, არამედ სიტუაციისაგან დამოუკიდებლად ბავშვის მდგრადი თვისება ხდება.

დაბოლოს უნდა აღინიშნოს, რომ ყოველი დაკმაყოფილებული მოთხოვნილება ბადებს სხვა მოთხოვნილებებს და ბავშვის ცოდნა უფრო და უფრო მდიდრდება. ამრიგად, მოზარდის მოტივაციური სფეროს განვითარება ხასიათდება დომინირებული შინაარსეული მოტივების ცვლით, გაშუალებული მოთხოვნილებების როლის ზრდით და მათი იერარქიის დასაწყისით. ასაკის წინსვლასთან ერთად იზრდება აგრეთვე მოტივაციური სტრუქტურა, სიმტკიცე და მდგრადობა, რაც ბავშვის ქცევასა და განვითარებაში დომინირებული მოტივების როლს ზრდის. ბავშვის მოტივების ხასიათი დამოკიდებულია მის ბიოგრაფიაზე და აღზრდაზე. მოზარდის მყარი მოტივები ღებულობენ წამყვან მნიშვნელობას და იმორჩილებენ სხვა მოტივებს. ძალიან თავისებურია ძნელი და სამართალდამრღვევ მოზარდთა მოტივაციური სფერო. მათ მოტივაციურ სფეროში დომინირებს დაბალი მოტივები, რომელთაც უმაღლესი მორალური მოტივები სისუსტის გამო წინააღმდეგობას ვერ უწევენ. ასეთ მოზარდებს ძალიან აქვთ გამოხატული ასოციალური მისწრაფებები. ამასთანავე, მათთვის დამახასიათებელია ინტელექტუალური და, საერთოდ, მაღალი ინტერესების სიღარიბე. ამ თვალსაზრისით სამართალდამრღვევი მოზარდები მკვეთრად განსხვავდებიან ნორმალური მოზარდებისაგან, რომელთა ზნეობრივი მოტივები წარმოადგენენ ქცევის რეგულატორს, ხოლო მაღალი ინტერესები და მოთხოვნილებები გაცილებით მდიდარი და მრავალფეროვანია. სამართალდამრღვევ მოზარდთა დიდი ნაწილის პრიმიტიული მოთხოვნილებანი რთულ დამოკიდებულებაშია მათ ზნეობრივ

ტენდენციებთან. რის შედეგადაც აღმოცენდება შინაგანი უკმაყოფილება. ასეთ მიზარდებს აქვთ. გარკვეული ზნობრივი ტენდენციები, რომლებიც კონფლიქტში მოდიან იმ მისწრაფებებთან, რომლებიც მათ დანაშაულისაკენ უბიძგებს, მაგრამ მათი მორალური სიმწიფის დონე ისეთი დაბალია, რომ ასოციალურ ქცევას ვერ აკავებენ. ესენი „კონფლიქტიანი“ დამნაშავეებია, ხოლო „უკონფლიქტო“ დამნაშავეებისათვის დამახასიათებელია ის, რომ პრიმიტიული მოთხოვნნილებებისა და დაბალი მორალური ტენდენციების გამო მათი დანაშაული „უკონფლიქტოდ“ მიმდინარეობს. შემდეგ ჯგუფს შეადგენს ე.წ. „ცინიკოსები“, რომელთათვისაც დამახასიათებელია ჩამოყალიბებული ამორალური მრწამსი, ძლიერი პრიმიტიული ანტიისაზოგადოებრივი მოთხოვნნილებები და აგრესიული ზრახვები.

გარდამავალ ასაკში გამოყოფენ სწავლის დადებითი და უარყოფითი მოტივაციის თავისებურებებს. ამ ასაკის მოზარდთა მოტივაციის ხელშემწყობი თავისებურებებია:

ა) მოწიფულობის მოთხოვნილება, როცა ბავშვებს სურვილი აქვთ, რომ მათ აღარ თვლიდნენ ბავშვებად, მიისწრაფიან დაიკავონ ახალი ცხოვრებისეული პოზიცია სამყაროსადმი, სხვა ადამიანებისადმი, საკუთარი თავისადმი;

ბ) მოზარდის საერთო აქტიურობა, უფროსებთან და თანატოლებთან სხვადასხვა ქცევებში ჩართვისთვის მზაობა;

გ) სხვა ადამიანთა აზრის საფუძველზე (თანატოლი, მშობელი, მასწავლებელი) საკუთარი თავის, როგორც პიროვნების, გაცნობიერების სურვილი, საკუთარი თავის შეფასების სურვილი სხვა ადამიანთა მოთხოვნებისა და საკუთარი თვითდამკვიდრების მოთხოვნნილების საფუძველზე.

დ) მოზარდის დამოუკიდებლობისაკენ სწრაფვა.

ე) ინტერესებისა და საერთოდ თვალსაწიერის გაფართოება, მყარი ინტერესების ჩამოყალიბება.

ვ) ამ თვისებათა საფუძველზე მოზარდის სპეციალური უნარების განვითარება (მუსიკალური, ლიტერატურული, ტექნიკური...).

ნეგატიური მოტივაციის აღმოცენების ძირითადი მიზეზებია:

ა) მოზარდის მიერ საკუთარი თავისა და სხვა ადამიანების შეფასების არასრულყოფილება, რომელსაც ადამიანებთან ურთიერთობის გართულებამდე მიყვება: მოზარდს არ სჯერა მასწავლებლის შეფასება, ვითარდება ნეგატივიზმი და უფროსებთან კონფლიქტები;

ბ) მოზარდების მისწრაფება დამოუკიდებლობისაკენ იწვევს მათ უარყოფით დამოკიდებულებას მზამზარეულის ცოდნისადმი, მარტივი და ადვილი შეკითხვებისადმი, მასწავლებელთა მუშაობის იმ მეთოდებისადმი, რომელიც დაწყებით კლასებში გამოიყენებოდა.

გ) სასწავლო საგნების შორის კავშირების გაუგებრობა, რაც აქვეითებს სწავლისადმი დადებით დამოკიდებულებას

დ) ცალკეულ საგანთა მიმართ არჩევითი დამოკიდებულება. ერთი საგნის მიმართ სიმბატიები იწვევს სხვა საგნების მიმართ ანტიპატიას.

ე) ინტერესთა ხშირი ცვლა.

მოზარდის ინტერესები. მოზარდთა ინტერესების განვითარებაში გამოიყოფა შემდეგი მომენტები. უმცროსკლასელებთან შედარებით მოზარდის ინტერესები უფრო მრავალმხრივი და ფართო ხდება. ყალიბდება ახალი ინტერესებიც: შემეცნებითი, საზოგადოებრივ-პოლიტიკური, შრომითი და სპორტული. ეს აიხსნება მოზარდის ზოგადი აქტივობისა და ცხოვრებისეული გამოცდილების ზრდით. მოზარდის ინტერესი ხდება უფრო გაცნობიერებული, რაზედაც მეტყველებს გაშუალებული პროფესიული ინტერესების აღმოცენების ფაქტი. კითხვის ინტერესი დიდი სტიმულია მოზარდის განვითარებისათვის, იგი უზრუნველყოფს მის თვითცნობიერების განვითარებას, ცხოვრებისათვის მომზადებას.

გარდამავალ ასაკში სააღმზრდელო მუშაობის წარმატება დიდადაა დამოკიდებული მოზარდთა ინტერესების მიმართულებაზე. მეცნიერებათა საფუძვლების შესწავლა მოზარდს უფართოებს თვალსაწიერს და ამის საფუძველზე ძალზე იზრდება მისი ინტერესების სფერო. უმცროსკლასელთა ინტერესების სფერო შედარებით ვიწროა. იგი მათი ცხოვრების კონკრეტულ შინაარსს უკავშირდება. მოზარდებს კი უყალიბდებათ და უვითარდებათ შემეცნებითი და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ინტერესები. უმცროსკლასელებთან შედარებით მოზარდების ინტერესები უფრო გამძლეობით ხასიათდება. მიუხედავად იმისა, რომ მოზარდს ინტერესების ხშირი ცვლა ახასიათებს, რომელიმე ინტერესი მას ხანდახან მთელი სასკოლო პერიოდის განმავლობაში უნარჩუნდება. მოზარდები დიდ სურვილს ამჟღავნებენ ჩაეწერონ რამდენიმე წრეში. ან კიდევ ხშირად იცეკიან წრეებს. ამ ასაკის მოზარდთა ინტერესები უფრო გაცნობიერებულია უმცროსკლასელებთან შედარებით. ამასთან დაკავშირებით ყალიბდება გაშუალებული ინტერესებიც. მოზარდი იწყებს დიდი ინტერესით ისეთი საქმის კეთებას, რაც აქამდე უინტერესოდ და მოსაწყენად ეჩვენებოდა, თუ ამას აქვს დამოკიდებულება და მიმართება მისი ინტერესის ობიექტისადმი. მოზარდის ინტერესი გამოირჩევა დიდი აქტივობით, იგი კმედითია. მოზარდის ცდილობს თავისი ინტერესები მოქმედებაში მოიყვანოს. იგი არა მხოლოდ ინტერესდება ტექნიკით, არამედ აკეთებს მოდელებსა და ხელსაწყოებს.

მოზარდთა ინტერესთა საგანძურში მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს შემეცნებითი ინტერესები, რომლებიც ვითარდებიან მეცნიერებათა საფუძვლების შესწავლის პროცესში. უმცროსკლასელთა სასწავლო ინტერესებისგან განსხვავებით მოზარდის შემეცნებითი ინტერესები განისაზღვრება ცოდნის შინაარსით. სწავლების პროცესში ჩამოყალიბებული ინტერესები ახალი ცოდნის მოპოვების მნიშვნელოვან მოტივებად იქცევა. მოზარდობის ასაკში შემეცნებითი ინტერესი სასკოლო პროგრამას სცილდება. ამ ასაკში იწყება მეცნიერულ-პოპულარული ლიტერატურის კითხვა. სხვადასხვა საგნებისადმი მოზარდების ინტერესების გაფართოებისთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ საგნებში მოსწავლეთა წარმატებებს ან წარუმატებლობას. წარმატებები დაკავშირებულია სასიხარულო განცდებთან და დიდად უწყობს ხელს ინტერესთა გაღვივებას, ხოლო წარუმატებლობა პირიქით, — აქვეითებს ინტერესებს.

გარდამავალ ასაკში ინტენსიურად ვითარდება კითხვის ინტერესები. მოზარდებს წინვებში აინტერესებთ ნათელი, სახალისო სიუჟეტები, დაძაბული და დინამიკური მოქმედებები. მოზარდები დიდი ხალისით კითხულობენ დეტექტიურ და სათავგადასავლო ლიტერატურას. ამასთან ერთად, მათ იტაცებთ აგრეთვე მეცნიერული ფანტასტიკის სფეროც. სშირია შემხვევები, როცა მოზარდებში კითხვა ენების ფორმას ღებულობს (როცა მოზარდი უსისტემოდ კითხულობს ერთი შეიორზე მიყოლებულ ბევრ წიგნს).

მოზარდთა ერთ-ერთი ძლიერი ინტერესია სპორტული ინტერესი. ამ ასაკში, როგორც ვნახეთ დიდი პატივისცემით სარგებლობს ძალა და მოქნილობა, რომელსაც სპორტში დიდი გაქანება და სარბიელი აქვს.

ბასიათი. გარდამავალ ასაკში იწყება ხასიათის ნიშნების ჩამოყალიბება და განმტკიცება. ადამიანის მომავალი ხასიათის კონტურები ჯერ კიდევ სკოლამდელ ასაკში იწყება. ხასიათის ინტენსიური ჩამოყალიბების ასაკია ადრეული ჭაბუკობის პერიოდი. გარდამავალი ასაკი ის ასაკია, სადაც ხასიათის ჩამოყალიბება განვითარების ზოგად პროცესში მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს. მოზარდებისთვის დამახასიათებელია ცხოველმყოფელობა, სასიცოცხლო ძალების დიდი აღმავლობა, აწეული აგ ზნებადობა, ხასიათის გაუწონასწორებლობა, ოპტიმიზმი და გუნება-განწყობილებათა ხშირი ცვლა.

მოზარდობის ასაკის მნიშვნელოვანი მონაპოვარია ხასიათის ნებელობითი ნიშნების ჩამოყალიბება. მოზარდს სასწავლო და შრომით საქმიანობაში სჭირდება შეგნებულად დასმულ ამოცანებზე ხანგრძლივი მეთვალყურეობა, დაბრკოლებათა გადალახვა, ქცევის რეგულაცია. ხასიათის ნებელობითი ნიშნები უფრო სრულყოფილ დონეს უფროს სასკოლო ასაკში აღწევს. როგორც აღვნიშნეთ, უმცროსკლასელთა წინაშე ნებელობით ამოცანებს სხვები, უფროსები სახავენ. მოზარდი კი თვითონ სვამს ამოცანებს საკუთარი თავის წინაშე, თვითონ სახავეს მიზნებს, გეგმავს საკუთარ მოქმედებებს და მის მისაღწევად იჩენს გამძლეობასა და მიზანსწრაფულობას.

დბოლოს, საინტერესოა იმ ზოგადი ასაკობრივი ფსიქოლოგიური და პიროვნული ნიშნების გამოყოფა, რითაც უმცროსი და უფროსი მოზარდები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან.

ამრიგად: უმცროს მოზარდებს ახასიათებთ: თანატოლთა კოლექტივისა და ოჯახში შესაფერისი მდგომარეობის დაკავების მოთხოვნილება, ადვილი დაღლადობა, ერთგული ამხანაგის შეძენის სწრაფვა, საკლასო კოლექტივისა და მცირე ჯგუფში იზოლაციაში მოხვედრის შიში, კლასში „ძალთა შეფარდების“ საკითხისადმი დიდი ინტერესი, ყოველგვარი ბეშეურობისაგან გამოყენა, პირველი შთაბეჭდილების გამძლეობა და სიმყარე, დაუსაბუთებელი აკრძავლებისადმი ზიზღი, საკუთარ შესაძლებლობათა გადაფასება, მარცხისა და წარუმატებლობის მიმართ ადატაციის უქონლობა, ოცნების ტენდენცია, აშკარად გამოხატული ემოციურობა, სიტყვისა და საქმის შესატყვისობის, შესაბამისობის მოთხოვნა, ინტერესი სპორტისადმი.

უმცროსი მოზარდი გოგონებისთვის დამახასიათებელია ის, რომ ისინი, ბიჭებზე უფრო იშვიათად მიმართავენ ნეგატივიზმს, უფრო იშვიათად თვითნებობენ, უფრო

ხალისით ასრულებენ მასწავლებლის დავალებებს, ბიჭვებზე უფრო მეტად მალავენ საკუთარ გაცნობიერებულ ნაკლს, თვითდაამკვიდრებისათვის უფრო იშვიათად მიმართავენ ჯოჯოხობას, ბიჭვებზე უფრო მეტად ცდილობენ სწავლათა და აკადემიური წარმატებებით თავის მოწონებას, ძალიან მგრძობობიარენი არიან ადამიანთა სქესობრივი ნიშნის მიხედვით დაყოფის მიმართ, ბიჭვებზე უფრო შესაბამისად აფასებენ არა მარტო სხვის, არამედ საკუთარ ნაკლსაც, არ აჭარბებენ საკუთარი თავის შეფასებაში, არ თამაშობენ „კლასის მასხარის“ როლს, ძალიან ემოციურები არიან, ძალზე მტკივნეულად განიცდიან თავიანთ მოუქნელობას, ბიჭვებზე უფრო შექმსრულებლები არიან, მინდობილი საქმისადმი აქვთ მეტი პასუხისმგებლობის გრძობა.

უფროსი მოზარდების ასაკობრივ-ფსიქოლოგიური და პიროვნული თავისებურებანი: ენერგეტიკული განმუხტვის მოთხოვნილება, თვითაღზრდის მოთხოვნილება, მიბაძვის ობიექტის აქტიური ძიება, იდეალისადმი აქტიური მიბაძვა, სექსუალურ გაცდლათა სამყაროს აღმოჩენა, სქესობრივი ცნობისმოყვარეობა, ინტერესი უფროსების ინტიმური სამყაროსადმი, საკუთარ ინტიმურ სამყაროში შუღწევისადმი წინააღმდეგობა, ჭეშმარიტებისა და სამართლიანობის ღირებულების ცნობიერება, სიკრუისა და ტყუილისადმი ფსიქოლოგიური ბარიერები, კრიტიკულობა, უკომპრომისობა, ავტონომიის მოთხოვნილება, ავტონომიის ძიება, როგორც საკლასო კოლექტივში, ასევე მცირე ჯგუფებში, მზრუნველობისადმი ზიზღი, დაშლასურებული შექებისადმი ადაპტაცია, ადაპტაცია წარუმატებლობის მიმართ, დამოუკიდებლობის ღირებულების შემუშავება, ხასიათისა და თვითცნობიერების ხშირი რხევები, საკუთარი და სხვისი პიროვნების თვისებების მიმართ ინტერესი, უფროსებთან გათანაბრების ტენდენცია, პოპულარობის მოთხოვნილება, ზნობრივი სტერეოტიპების სიმყარე, სიმართისა და ანტიპათიის საფუძველზე გარშემომყოფებთან ურთიერთობის დამყარების მოთხოვნილება, პირველი შთაბეჭდილებების სიმყარისა და სიმტკიცის შესუსტება და გაქრობა, დაუსაბუთებელი აკრძალვის მოუღებლობა, მგრძობობიარობა სიკეთის მიმართ.

უფროსი მოზარდი გოგონების თავისებურებები: მენსტრუაციის დასაწყისი, „ქალის პოზიციიდან“ სქესის გრძობის საბოლოო ჩამოყალიბება, მოწონების მოთხოვნილების ჩასახვა, ბიჭვების ყურადღებისადმი დადებითი რეაქციები, გმირის ძიება, სექსუალურად შეფერილი ამორჩევითი სიყვარული, დიპლომატური „ეკვილიბრისტიკის“ დასაწყისი, სხვებისადმი და საკუთარი თავისადმი მაღალი მომთხოვნელობა, ბიჭვების დაჯგუფებებში ხალისით შესვლა, ბიჭვებზე მეტი ემოციურობა, ბიჭვებზე უფრო მეტი ჯოჯოხობა, პრესტიჟის პრობლემებისადმი მეტი ყურადღება.

უფროსი მოზარდი ბიჭვების თავისებურებები: „მამაკაცის“ შინაგანი პოზიციის დაკავება, გოგონებთან აღარ „მტრობენ“, მათი სიყვარული მოკლებულია მკაცრ ფსიქოლოგიურ ამორჩევითობას და ატარებს რომანტიკულ ხასიათს, ეს გრძობა სექსუალურად ამორჩეულია. გოგონებისაგან განსხვავებით თავიანთი მოუქნელობისაგან ტრაგედიას არ ქმნიან, არ შედიან გოგონათა დაჯგუფებებში, ცდილობენ მოხვდნენ უფროსკლასელთა მცირე ჯგუფებში, ხშირად ერთი და

იმვე კლასის ორი მცირე ჯგუფის წევრია. ღირებულებათა გადაფასების იშვიათობა, ფიზიკური ძალების გადაჭარბებით შეფასება, კლასში „ძალთა შეფასებისადმი“ ინტერესის შესარჩუნება, არაადექვატური მაღალი თვითშეფასება, ლიდერობის მოთხოვნილება.

თავი მეცამეტე

გარდამავალი ასაკის მოზარდის ემოციურ-ნეპელოპიტი სფერო

ადამიანის გრძნობები და ემოციები არის პიროვნების ღრმა ინტიმური წარმონაქმნი. რომელიც გამოხატავს მის თვისებებსა და პოზიციას. გრძნობა, როგორც პიროვნების თვისება, წარმოადგენს სინამდვილისადმი ემოციურ დამოკიდებულებას, რომელიც თავისი შინაარსის მიხედვით ან დადებითია, ან უარყოფითი. გრძნობა ის ძალაა, რომელიც პიროვნებას მოქმედებისაკენ აღძრავს.

გამოყოფენ გრძნობათა სამ ჯგუფს: ზნეობრივს, ინტელექტუალურს და ესთეტიკურს. მორალური გრძნობები ისეთი გრძნობებია, რომ სხვა ადამიანთა ქცევებისადმი ემოციური დამოკიდებულება განსაზღვრულია საზოგადოებრივი მიმართებებით, ზნეობრივი ტრადიციებით, ცხოვრების განსაზღვრული მორალური ატმოსფეროთი, რომლებიც ყალიბდება ქვეყნის მორალური ნორმების შესრულებისა და გაცნობიერების პროცესში. მორალური გრძნობები არის ადამიანის საზოგადოებრივი ქცევის მოტივაციის ერთ-ერთი სახე, რომელიც არეგულირებს ადამიანის ქცევას და გავლენას ახდენს საზოგადოებრივი ქცევის სწავდასხვა მხარის შეფასებებზე. მორალური გრძნობები ატარებს იმ სოციალური ჯგუფისა და სფეროს დაღს, რომელსაც ინდივიდი მიეკუთვნება. ადამიანის მორალური გრძნობები ზოგად ტიპიურია, მაგრამ ამასთანავე განსხვავდება ინდივიდუალური თვისებებითა და თავისებურებებით. ეს ინდივიდუალური განსხვავებანი ეხება როგორც გრძნობის სიღრმეს, ასევე მისი გამოვლენის ფორმებსაც.

გრძნობები ყალიბდება ცხოვრებისეული გარემოებებისა და აღზრდის გავლენით. იგი აღმოცენდება, ვითარდება და მტკიცდება ინდივიდის გარესამყაროსთან შემეცნებითი და პრაქტიკული დამოკიდებულების პროცესში, რის გამოც თითოეულ გრძნობას აქვს საკუთარი ისტორია. პიროვნების გრძნობათა სისტემა ასახავს მისი ცხოვრების ისტორიას. ზნეობრივი გრძნობები თავისი შინაარსითა და მიმართულებით განსხვავებულია, მაგრამ ამ გრძნობების ძირითადი ობიექტი არის ადამიანთა საზოგადოებრივი და სოციალური ურთიერთობები. ზნეობრივი ქცევები ყალიბდება და ვითარდება ურთიერთობის პროცესში. მორალური გრძნობების ჩამოყალიბება ხდება როგორც სტიქიურად, მიბაძვით, ასევე შეგნებულად,

აღზრდისა და სწავლების პროცესში უფროსების ხელმძღვანელობით. ზნობრივი გრძნობები ყალიბდება შრომით, სასწავლო და თამაშის პროცესში ადამიანურ ურთიერთობებზე ემოციური რეაგირების საფუძველზე.

ზოგიერთი ავტორი ადამიანის გრძნობათა მრავალსახეობას და მრავალფეროვნებას ყოფს ოთხ ჯგუფად. პ. იაკობსონი მორალურ, ინტელექტუალური და ესთეტიკური გრძნობების გვერდით აღნიშნავს პრაქსიულ გრძნობებს, რომელსაც მიეკუთვნება ადამიანის პრაქტიკულ მოქმედებასთან (თამაშთან; სწავლასთან, შრომასთან, სპორტთან...) დაკავშირებული განცდები. იგი ასახავს ადამიანის პრაქტიკულ მოქმედებებს და დაკავშირებულია ნებელობასთან, სიძნელეების და წინააღმდეგობების გადალახვასთან. ეს მდგომარეობა ბედებს ისეთ პრაქსიულ გრძნობებს, როგორიცაა საკუთარ თავში დარწმუნებულობა – დაურწმუნებლობა, გაბედულობა – გაუბედობა და სხვა. ეს გრძნობები ვლინდება სხვადასხვა ემოციებში; ესაა დაძაბულობის, ძალისხმევის, კმაყოფილების, უკმაყოფილების, რისხვის, სიხარულისა და სხვა ემოციები.

ვიმორებით, მორალური გრძნობები ისეთი გრძნობებია, რომლებიც ასახავენ საზოგადოებრივ მორალს, ზნობრივ ტრადიციებსა და ნორმებს, ადამიანთა რეალურ სოციალურ ურთიერთობებს. მორალური გრძნობები არის ადამიანის საზოგადოებრივი ქცევის ერთ-ერთი მოტივაცია. ეს გრძნობები არეგულირებენ პიროვნების ქცევებს.

ინტელექტუალური გრძნობები არის ადამიანის მიერ ბუნებისა და საზოგადოების მოვლენების შემეცნების მიმართ დამოკიდებულება. ინტელექტუალური გრძნობა დასაწყისში გვეკლინება როგორც ცნობისმოყვარეობის ემოცია. იგი, შეიძლება ითქვას, საორიენტაციო რეფლექსის სახეს ატარებს. ცნობისმოყვარეობა სწრაფწარმატებალი ემოციაა. როცა ბავშვი დასმულ კითხვაზე პასუხს მიიღებს, ერთი ემოცია ადგილს უთმობს მეორეს, სისტემატური შემეცნების პროცესში ხდება სხვადასხვა ემოციების განზოგადება და სისტემატიზაცია, რის შედეგადაც ყალიბდება ინტელექტუალური გრძნობის პირველადი საფეხური, რომელიც ვლინდება ყოველივე ახლისადმი ინტერესში, ახალი ცოდნის შეთვისების კვალობაზე ნათელი, დადებითი განცდების აღმოცენებაში. ინტელექტუალური გრძნობის უმაღლესი საფეხურია სინამდვილისადმი კვლევითი დამოკიდებულება, რომლის ჩამოყალიბება ჭაბუკობის ასაკში იწყება. მოზარდების ინტელექტუალური გრძნობები ვლინდება ისეთი სხვადასხვა ემოციების სახით, როგორიცაა სიხარული და აღტაცება, ამოცანის გადაჭრით გამოწვეული სიამაყე, ეჭვისა და გაწბილების, შიშისა და დაძაბულობის სპეციფიკური ემოციები, რომლებიც ვითარდებიან სიძნელეების გადალახვის პროცესში.

ესთეტიკური გრძნობები ყალიბდება სინამდვილისა და ხელოვნების ნიმუშების აღქმის პროცესში. სილამაზისა და მშვენიერების გრძნობის განვითარება ორგანულადაა დაკავშირებული შესაბამის წარმოდგენებთან და ცნებებთან. ესთეტიკური გრძნობები დასაწყისში ვლინდება ბგერების, ხაზების და საღებავების ნათელი, კარმონიული აღქმის დროს. ესთეტიკურ ტკობას იწვევს, აგრეთვე, რიტმულობის აღქმაც. ასაკის წინსვლასთან ერთად ესთეტიკური გრძნობა

ღრმაცდება, როცა მიზარდი განცდას გამოხატავს არა მხოლოდ მშვენიერი ფორმის აღქმისას. არამედ როცა იგი მშვენიერს დაინახავს ცხოვრებასა და ხელოვნებაში. პირველ ხანებში ესთეტიკური ემოციები აღმოცენდება უმთავრესად ნათელი ფორმის ზემოქმედებით, რომელიც ყურადღებას იპყრობს გარეგნული სილამაზით, ფერებით. მუსიკის რიტმულობითა და მელოდიურობით. უფრო ღრმა ესთეტიკური გრძნობები ძალზე რთული და მრავალმხრივია. მასში ნათლად ვლინდება ისეთი ორპოლუსიანი განცდები, რიგორიცაა მშვენიერი და მახინჯი, ამაღლებული და მდაბალი. პარმონია და დისპარმონია..

იმ მომენტიდან. როცა ბავშვი პირველად აეღწეს სხვების მიმართ თანაგრძნობას, იწყება ზნეობრივი გრძნობის ჩასახვა. სწავლის პროცესში ზნეობრივი გრძნობის ფორმირება უფრო ფართოვდება. ღრმაცდება და მტკიცდება მორალური ცნებების დაუფლების კვალობაზე. მორალური გრძნობები ხდება გაცნობიერებული და მოტივირებული.

მორალური გრძნობების განვითარებაში მნიშვნელოვანი ძვრები ხდება გარდამავალ ასაკში. ამ ასაკში მოზარდები ცხოვრებისეული გამოცდილებითა და ცოდნის დონით მოწიფულობის ზღურბლზე დგანან და მათი გრძნობები უკვე მნიშვნელოვნადაა დიფერენცირებული და მოტივირებული. მოზარდის პიროვნების განვითარების მიღწეული დონე, მრწამსის, დამოუკიდებლობისა და კრიტიკულობის, როგორც სასიათის ნიშნების ჩამოყალიბება, ამ ასაკში ადამიანური ურთიერთობების არსის გაგების საშუალებას იძლევა. მოზარდებს უკვე შეუძლიათ საკუთარი და სხვის ქცევებში მოტივის დანახვა. ამასთანავე, როგორც ვნახეთ, მოზარდი უკვე იწყებს საკუთარი თავის უფრო ღრმა გაგებას, ვითარდება და მწვავედება საკუთარი ღირსების გრძნობა, ღრმაცდება მეგობრობისა და კოლექტივიზმის გრძნობები.

გარდამავალი ასაკის მოზარდისათვის დამახასიათებელია სინდისის გრძნობის ჩამოყალიბება, რომელიც შინაგანი, მოუკერძოებელი, მოუსყიდველი და სამართლიანი მოსამართლის როლს ასრულებს. სინდისი არის მოზარდის ემოციური შეფასებითი მიმართება საკუთარი და სხვისი საქციელების მიმართ. სინდისის გრძნობის ჩამოყალიბებას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს მოზარდის საკუთარი ქცევის რეგულაციის საქმეში და თვითაღზრდის მისწრაფების ჩამოყალიბებაში. მართალია ამ ასაკში მოზარდს სინდისის ცნების ზუსტი დეფინიციის მოცემა არ შეუძლია, მაგრამ ცხოვრებისეულ პრაქტიკაში იგი ღებულობს შესაბამის გამოცდილებას სირცხვილის, სიამაყის და სხვა გამოვლინებების ემოციის ფორმებში გადმოცემის მიმართულებით.

ზნეობრივი გრძნობის შემდგომი განვითარება და გაცნობიერება, რომელიც მჭიდროდ უკავშირდება ზნეობრივ მრწამსს, ხდება ჭაბუკობის ასაკში. ჭაბუკი არა მარტო განიცდის, არამედ მას უკვე შეუძლია ზუსტად განსაზღვროს იმ გრძნობის არსი, რომელიც ამა თუ იმ განცდას იწვევს.

მოზარდის მორალური გრძნობების განვითარების არსებითი მომენტია სხვა ადამიანების განცდების გაგებისა და თანაგრძნობის უნარის ზრდა. ეს ემოციური თავისებურება მოზარდებს უკვე კარგად ახასიათებთ. ადამიანური განცდების

სფერო, რომელიც მოზარდისთვის ახლობელი და გასაგებია, მისადმი ცხოველყოფილ ემოციონალურ დამოკიდებულებას იწვევს. მოზარდს ახლა შეუძლია გაიგოს არა მხოლოდ თანატოლთა განცდები და მღელვარებები, არამედ – უფროსებისაც კი.

პიროვნების მორალური ფორმირების საქმეში, როგორც აღვნიშნეთ, არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება თვითცნობიერების განვითარებას, რის საფუძველზედაც მაღლდება ჩადენილი საქციელის (ქცევის) პასუხისმგებლობის განცდა. ესაა სირცხვილის განცდა. ცუდი საქციელის გამო გამოწვეული სირცხვილის გრძნობა აღმოცენდება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა მოზარდი აცნობიერებს, რომ მის მიერ ჩადენილი საქციელი მართლაც არ შეესაბამება მორალის ნორმებს. თუ მოზარდი ამას ვერ აცნობიერებს, მას სირცხვილის გრძნობა არ აღმოუცენდება და იგი შეძღვიომში ასეთ საქციელს გაიმეორებს. მოზარდობის ასაკში სირცხვილის გრძნობის განვითარების ერთ-ერთი თავისებურებაა ის, რომ მოზარდს შეუძლია წინასწარ წარმოიდგინოს, თუ როგორ შერცხვება მას ცუდი საქციელის ჩადენის შემდეგ. ასეთი წარმოდგენა დასასაითაბებელია უფროსი მოზარდებისათვის, რადგანაც იგი სააზროვნო აპარატისა და წარმოსახვის განვითარების შედარებით მაღალ დონეს მიათხოვს.

შებრალევის. უირში თანაგრძნობის მორალური განცდა ღინამიკური ხასიათისაა. ამ დროს მოზარდს უჩნდება რეალური დახმარების აღმოჩენის სურვილი. მოზარდებში ასეთი გრძნობების არსებობა შინაგანი სამყაროს მორალურ სიმდიდრეზე მიუთითებს. გარდამავალ ასაკში ვითარდება მორალური ცნობიერება, რომელიც პიროვნულ ხასიათს ღებულობს. მოზარდს აღმოუცენდება გარკვეული ფაქტებისადმი მორალური დამოკიდებულების ემოციური განცდები და „სინდისის ქეჯნა“ რაიმე ცუდი საქციელის გამო.

გარდამავალ ასაკში მოზარდებს (განსაკუთრებით უფროს მოზარდებს) უვითარდებათ მოვალეობის, პასუხისმგებლობის, კოლექტივიზმის, მეგობრობისა და ამხანაგობის გრძნობა. მაგრამ ამ მღგომარეობის გადაჭარბებით შეფასება არ იქნება სწორი. მოზარდები ხშირად ივიწყებენ თავიანთ მოვალეობას და არღვევენ საზოგადოებრივი თანაცხოვრების მორალურ ნორმებს.

როგორც გარდამავალ ასაკში მორალური გრძნობების დახასიათებისას აღვნიშნეთ, განსაკუთრებულ ადგილს იჭერს სინდისის გრძნობა. იგი მორალური ქცევის რეგულატორია. სინდისი არის პიროვნების ემოციურ-შეფასებითი დამოკიდებულება საკუთარი საქციელის მიმართ. ეს დამოკიდებულება ვითარდება მორალური ნორმების ღრმა ათვისების შედეგად. არსებობს სინდისის გრძნობის განსხვავებული დონეები.; დასაწყისში სინდისის განცდა დაკავშირებულია საქციელის კონკრეტულ სიტუაციასთან, რომელიც უკავშირდება წარმოსახულ სასჯელს. იგი გამოიხატება შიშისა და სირცხვილის ფორმით მშობლებისა და მასწავლებლების წინაშე. სინდისის გრძნობის განვითარების ასეთი დონე დამახასიათებელია უმცროსკლასელებისათვის. ასაკის წინსვლასთან ერთად მოზარდებთან სინდისი ღებულობს ისეთი განცდის ხასხეს, რომელიც მოზარდს მორალურ-სამართლიანი ქცევის მიმართულებით აღძრავს. მიღებული ქცევის

მაჩვენებს ნორმებიდან გადახვევა კი იწვევს სირცხვილის გრძობას, უპირველეს ყოვლისა, საკუთარი თავის წინაშე. ეს გარდამავალი ასაკის მოზარდის სინდისის გრძობის არსებითი მახასიათებელია.

აღმაინთა ურთიერთობანი რეკულირდება მორალის მოთხოვნებით, ყოველი საზოგადოება აღმაინთა მორალურ ქცევას თავის მოთხოვნებს უყენებს. ამ მოთხოვნებს ბავშვი ითვისებს ადრეული ასაკიდან მიბაძვის გზით. მან იცის, რომ ტყუილი, უმცროსებისათვის სათამაშოს წართმევა ან დარტყმა ცუდია. მაგრამ ეს ცოდნა ბავშვებში ხშირად არ იწვევს შესაბამის გრძობებს. ასაკის წინსვლასთან ერთად და ცხოვრებისეული გამოცდილების დაგროვების კვალობაზე იცვლება გრძობებაც შინაარსი, მიმართულება და გაცნობიერების ხარისხი. გარდამავალ ასაკში ეს გრძობები არა მხოლოდ მრავალფეროვანი ხდება, არამედ მეტ ძალასა და სიმტკიცეს იძენს. ბავშვის განვითარების კვალობაზე იცვლება მისი გრძობებისა და განცდების გამოწვევი მიზეზებიც. თუ ადრე ბავშვების გრძობები მიბაძვითი ხასიათის იყო, მოზარდის აღმყოფობას ახლა იწვევს ვინმეს მიერ ჩადენილი უსამართლობა, სიტყვის გატყუება და ა.შ. მოზარდები ითვისებენ საზოგადოებრივი ურთიერთობის ნორმებს, აღწევენ განზოგადებებს (ხანდახან დაუსაბუთებელს) და მორალის მოთხოვნებზე ორიენტაციას.

მოზარდის ორგანიზმის ფიზიოლოგიური ტონუსი უშუალო ზემოქმედებას ახდენს მის ემოციურ ცხოვრებაზე. ადვილი აგზნებადობა, გუნება-განწყობილების სწრაფი ცვლა, გაბრაზების ინტენსივობა მნიშვნელოვნად არის დამოკიდებული ამ ბიოლოგიურ ცვლილებებზე.

მეორე მნიშვნელოვანი ფაქტორი, რომელიც განსაზღვრავს მოზარდის სპეციფიკურ ემოციურ ნიშნებს, არის ის შეცვლილი სოციალური მოთხოვნები, რომელსაც მოზარდს საზოგადოება უყენებს. ახლა მოზარდს უხდება ახალ გარემოსთან შეგუება, რასაც ყოველთვის თან ახლავს ემოციური დაძაბულობა. ახალ სიტუაციებში ორიენტაციის აუცილებლობა, გონებრივი და მორტორული ჩვევების გადახალისება აწეული აგზნებადობის პირობებს ქმნის. გამოყოფენ რამდენიმე სოციალურ ფაქტორს, რომლებიც მოზარდის მომატებული ემოციურობის წინამძღვრებს წარმოადგენენ. თუმცა სოციალური სიძნელებით გამოწვეული ემოციური აგზნებადობა არ შეიძლება ჩაითვალოს გარდამავალი ასაკის სპეციფიკურ ნიშნად. ეს ფაქტორებია:

- 1) არასასურველი ოჯახური ურთიერთობანი მშობლებსა და მოზარდებს შორის, განსაკუთრებით მაშინ, როცა მოზარდი არაა დარწმუნებული მისადმი მშობლების კარგ დამოკიდებულებაში;
- 2) შეზღუდვები, რომლებიც გამოწვეულია მშობლების ზემოქმედებით, ზედმეტი პროტექტორობა და მზრუნველობა, ყოველგვარი ზიფათისაგან თავის არიდება;
- 3) დაბრკოლებები, რომლებიც სისტემატურად უშლის ხელს მოზარდს თავისი სურვილების დაკმაყოფილებაში (მატერიალური და სხვა სახის სიძნელებები);
- 4) სიტუაციები, რომლებშიც მოზარდი თავს არადექვატურად გრძნობს;
- 5) ახალი სიტუაციების სიმრავლე;
- 6) საწინააღმდეგო სქესისადმი სოციალური შეგუების სიძნელე.

ასაკის წინსვლასთან ერთად ვლინდება მოზარდის ემოციური ცხოვრების მზარდი სოციალური ხასიათი. ემოციების სოციალური საწყისების ზრდა ვლინდება როგორც სოციალური ემოციების განვითარების მიმართულებით (თანაგრძნობა, სიმპატი), ასევე თვით განცდის შეცვლაში. ქცევის სოციალური მოთხოვნები ცნობიერდება მოზარდის მიერ და ჩაერთვის ემოციის მიმდინარეობაში. ემოციების სოციალიზაცია გულისხმობს საზოგადოებრივი მოთხოვნების გაცნობიერებას იმ რეალური კავშირების გათვალისწინებით, რომლებიც მოზარდს გარემოსთან ურთიერთობაში ექმნება. რამდენადაც მოზარდი ტოლებთან და უფროსებთან ურთიერთობაში საზოგადოების სულ უფრო უფლებამოსილი წევრი ხდება, ამდენად მისი გრძნობები უფრო სოციალურ ხასიათს ღებულობს.

ესთეტიკური გრძნობები არის ესთეტიკური შთაბეჭდილებებისაგან „წარმოებული“ ამიტომ ესთეტიკური შთაბეჭდილებების დონე, ხასიათი და შინაარსი განსაზღვრავენ ესთეტიკური გრძნობების ხასიათს. მოზარდის ზოგადი ესთეტიკური განვითარების არსებითი მოქმეტი კარგი გემოვნების ჩამოყალიბება. ძნელია იპოვო მოზარდი, რომელიც გულგრილი იქნება კინოფილმების (განსაკუთრებით ვიდეოფილმების) ან მუსიკალური ნაწარმოებების მიმართ. მაგრამ ლიტერატურული ნაწარმოების ესთეტიკური შეფასება ხდება იმის მიხედვით, თუ როგორია მისი გემოვნება. ესთეტიკური გრძნობები გარდამავალ ასაკში უმცროსკლასელებთან შედარებით რთულია. მოზარდებთან ეს გრძნობები უფრო გაცნობიერებულია და მეტ-ნაკლებად დამოუკიდებელ ესთეტიკურ მსჯელობებთანაა დაკავშირებული, საფუძველი ეყრება ხელოვნების ნიშნთან დამოუკიდებელ ესთეტიკურ შეფასებასაც. უნდა აღინიშნოს, რომ მოზარდების ესთეტიკურ გრძნობებს უფრო იწვევენ მკვეთარი და ენებიანი მოვლენები. მოზარდისთვის მკვეთარი უფრო მიმზიდველია, ვიდრე მინორი. უფროს მოზარდებში მდგომარეობა უმნიშვნელოდ იცვლება და იწყება დაინტერესება მშვიდი და წყნარი მოვლენებითაც. მოზარდის ესთეტიკური გრძნობების ერთ-ერთი თავისებურება ისაა, რომ ეს გრძნობა მჭიდროდაა დაკავშირებული ობიექტის უფრო რთულ აღქმასთან, ვიდრე ამას ჰქონდა ადგილი უმცროსკლასელებში. მოზარდს უკვე შეუძლია საგნებისა და მოვლენების ანალიზური აღქმა, ისეთი დეტალებისადმი ყურადღების მიქცევა, რომელსაც უმცროსკლასელი არ აქცევდა ყურადღებას.

ის ცვლილებები, რომლებიც მოზარდის ორგანიზმში ხდება, იწყებს მისი ემოციური ცხოვრების განვითარების ახალ ეტაპს უმცროსკლასელის ემოციურ ცხოვრებასთან შედარებით. ახლა იცვლება მოზარდის ემოციური თვითგრძნობა, რაც გამოიხატება მის ზოგად ემოციურ ტონუსში, განწყობილებათა და სულიერ მდგომარეობათა ხშირ ცვლაში. აღმოცენდება ახალი სოციალური კავშირები, საზოგადოებრივი ცხოვრების მოვლენებისადმი და ადამიანთა ქცევისადმი ახალი დამოკიდებულებები, რომელიც საფუძველზე აღმოცენდება და მტკიცდება ახალი განცდები, ახალი ემოციური დამოკიდებულება იმისადმი, რაც მანამდე ბამბებისათვის ჩვეულებრივი, უმნიშვნელო და განურჩეველი იყო.

უპირველეს ყოვლისა, მოზარდს უყალიბდება მწვავე განცდები უფროსებთან მიმართებასა და დამოკიდებულებაში. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით

აღსანიშნავია ის განცდები, რომლებიც დაკავშირებულია მათ მიმართ უფროსების მოპყრობასა და დამოკიდებულებაზე. მოზარდის ემოციურ ცხოვრებაში ერთ-ერთი სერიოზული ადგილი უჭირავს თანატოლებთან ურთიერთობის მისწრაფების განცდას. უფროს მოზარდთა ემოციურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს აგრეთვე სიყვარულის გრძნობაც.

უფროსკმთან ურთიერთობის სფერო მოზარდში იწვევს მრავალ განცდას, ფიქრს, ოცნებასა და მოქმედებისაკენ სწრაფვას. აქ იგულისხმება ოცნება იმის შესახებ, თუ როგორ მოიქცევა მოზარდი, როცა იგი „უფროსი გახდება“, აგრეთვე განცდები იმ დამცირების გამო, რომ უფროსები მას ექცევიან როგორც პატარას, აქ არის აგრეთვე განცდები იმის გაცნობიერების გამო, რომ მას აღიარებენ „უფროსად“ და სერიოზულ, პასუხსაგებ დავალებებსაც აძლევენ. მოზარდის ყველა ეს ცხოვრებისეული ფაქტი, გამოცდილება და წარმოდგენა დაკავშირებულია დადებით და უარყოფით განცდებთან, რომლებიც მოზარდის ცხოვრებაში მნიშვნელოვან ადგილს იჭერენ.

ემოციური ურთიერთობა, რომელიც მოზარდს აღმოუცენდება უფროსების მიმართ, შეიძლება იყოს ურთიერთსაწინააღმდეგო. ეს შეიძლება იყოს აღფრთოვანება, გამოწვეული უფროსების გაბედულობით, გამჭირაზობით, საზრიანობით, მამაცობით და მოზარდის სურვილით მიბაძოს უფროსებს ამ მიმართულებით. ამასთან ერთად, მოზარდი შეიძლება ამქლავებდეს წყენასა და გაღიზიანებას მისდამი უფროსების უპატივცემულო და ღირსების შემლახავი დამოკიდებულების გამო.

მოზარდის განცდათა სფერო, რომელიც დაკავშირებულია უფროსების მისდამი დამოკიდებულებასთან, ფართო და მრავალფეროვანია. აქ შემოიღის ეჭვები, დაურწმუნებლობა, აღიარების სიხარულიც, დაფარული სიამაყე და ოცნებები. ყოველივე ამან შეიძლება გამოიწვიოს მოზარდში განმარტოების და თავის თავში ჩაკეტვის სურვილი. ამ დროს მისი განცდები საკუთარ პიროვნებასთანაა დაკავშირებული. მაგრამ, მეორე მხრივ, მოზარდს თანდათანობით უჩნდება ურთიერთობის წყურვილი და მისწრაფება, რომლისკენაც იგი ინტენსიურ სწრაფვას ამქლავებებს და მარტოობისთვის, იშვიათი გამოწკლისის გარდა, მას დრო აღარ რჩება. იგი ცდილობს მას გაუგონ, იყოს გულწრფელი იმ ადამიანებთან, რომლებსაც იგი ენდობა. აქედან გამომდინარეობს მოზარდის დიდი მისწრაფება ამხანაგობისა და მეგობრობისკენ. როგორც ვნახეთ, უმცროსკლასელის მეგობრობა არ ხასიათდება იმ თვისებებით, როგორც მოზარდის მეგობრობა. მოზარდის მეგობრობასთან დაკავშირებული განცდები მის ცხოვრებაში უფრო დიდ ადგილს იჭერს, ვიდრე უმცროს სასკოლო ასაკში. აქ ჩნდება ეჭვიც, სოჟაქიზეც, წყენაც, პატივაც, სიხარულიც, სიმპატიაც — ანტიპატიაც და თანაგრძნობაც. ამასთანავე, როგორც ვნახეთ, დიფერენციაციას განიცდის ამხანაგობისა და მეგობრობის გრძნობა.

მოზარდის ემოციურ ცხოვრებაში შინაარსეული ხასიათის ცვლილებები ხდება. ბიოლოგიური, ინტელექტუალური და სოციალური გარდაქმნებისა და განვითარების კვალობაზე გარდამავალ ასაკში თავს იჩენენ ისეთი უცხო შინაარსის გრძნობები და ემოციები, რომლებიც ადრეულ ასაკში არ შეიმჩნეოდა. უპირველეს ყოვლისა, ესაა სქესობრივი ხასიათის ემოციური განცდები და გრძნობები. ეს განცდები

პირველად ახლა იჩენენ თავს და გარდამავალი ასაკის მოზარდის ფსიქიკას თავისებურ დალს ასვამს. უმცროსკლასელი სქესობრივი ცხოვრებისადმი ისეთივე ცნობისმოყვარეობას იჩენს, როგორც ყველა სხვა მოუღენისადმი. იგი მის ნამდვილ ბუნებასა და არსს ვერ წვდება. ეს ცნობისმოყვარეობა მასში არ იწვევს რაიმე ემოციას. გარდამავალ ასაკში კი მდგომარეობა არსებითად იცვლება; მოზარდში პირველად იჩენს თავს უშუალოდ სქესობრივი მომწიფების პროცესთან დაკავშირებული, მეტად თუ ნაკლებად გაცნობიერებული ემოციური ხასიათის განცდები, რომლებიც მის მიღიან ფსიქიკურ სტრუქტურაში თვალსაჩინო ადგილს იკავებს. გარდამავალ ასაკში განასხვავებენ ეროტიკულ და სექსუალურ განცდებს (ე. შპრანგერი). ეროტიკული სიყვარული მოზარდში უფრო ადრე იღვიძებს, სქესობრივი ლტოლვა კი შუადრებით გვიან ყალიბდება. სქესობრივი განცდები ყოველთვის გრძობად, სხეულბრივ აღძურაზე დამოკიდებული, ხოლო ეროტიკული განცდები, უპირველეს ყოვლისა, სიყვარულის სულიერ ფორმას წარმოადგენს და ესთეტიკურ ხასიათს ატარებს. ესთეტიკური სიყვარული - ეროტიკა, თავდაპირველად წარმოადგენს სხვის ფსიქიკასთან ერთობას. ეროტიკის პირველად წყაროს წარმოადგენს სხვისი სხეულის სილამაზით, გრაციითა და ძალით მოხიბლვა, აღტაცება. მოზარდს უყვარს ის სახე, რომელსაც შეუმჩნევლად მისი საკუთარი ფანტაზია სახავს. ინდივიდი, რომელიც მოზარდს წარმოსახვაში უყვარს, წარმოადგენს მხოლოდ ტილოს, რომელზეც მის ცხოველ ფანტაზიას მიმხიბველი ფერები შეაქვს, ამიტომ იგი მას ხედავს არა ისეთად, როგორც ნამდვილად არის, არამედ ისეთად, როგორც მისმა ფანტაზიამ შეასწორა, შეავსო და გაალამაზა. ყოველი მოზარდი შეყვარებულია, მაგრამ ყველამ ჯერ კიდევ არ იცის ვინ უყვარს. ესაა წმინდა, უანგარო სიყვარული, რომელსაც ჯერ ზორციელი ვნების სიმძიმე არ განუცდია. მოზარდის ცხოვრებაში ეროტიკული და სექსუალური სიყვარული დასაწყისში ძველდრდაა ერთმანეთისაგან გამიჯნული, ხოლო სქესობრივი მომწიფების კვალობაზე თანდათანობით ხდება ეროტიკული სიყვარულის სექსუალიზაცია, რის გამოც ამ სიყვარულის ობიექტი სქესობრივი მისწრაფების საგანიც ხდება და შესატყვისი განცდების აღმოცენების საფუძვლად იქცევა.

უმცროსკლასელთათვის უცნობია საეციფიკური სექსუალური ხასიათის განცდები. ეს განცდები მოულოდნელად იჭრება მოზარდის ცხოვრებაში, რის შედეგადაც იგი განიცდის ერთგვარ შეძრწუნებას, შიშსა და სირცხვილს. სირცხვილის გრძობა, რომელიც სქესობრივი აღძურის ნიადაგზე აღმოცენდება, დიდ ადგილს იჭერს მოზარდის ცნობიერებაში და მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს საკუთარ თავთან და სხვა ადამიანებთან დამოკიდებულებას.

გარდამავალ ასაკში სხვადასხვა სქესის წარმომადგენელთა ურთიერთსიმპატიისა და სიყვარულის გამოვლინებებთან დაკავშირებული განცდები შეიძლება იყოს ხანმოკლე და ხანგრძლივიც. ამ გრძობას მოზარდის სშირად მალავს. იგი მას არ უმიჯღაწებს იმასაც კი, ვის მიმართაც მას ასეთ გრძობა აქვს და მალავს იმის გამოც, რომ ეშინია გამჟღავნებისა და ამხანაგების დაცინვის. მოზარდები ასეთ განცდებს ფარავენ. უნდა გვახსოვდეს, რომ მოზარდის პირველი სიყვარულის

გრძნობა ამაღლებულ განცდათა რანგს მიეკუთვნება.

გრძნობები, როგორც აღვნიშნეთ, არის ქცევის ერთ-ერთი ძლიერი რეგულატორი და მოტივა. სიყვარულის ან სიძულვილის გრძნობას აქვს დიდი ენერგია და შეუძლია მოზარდის აღძვრა აქტიური მოქმედებისაკენ.

მოზარდის განცდათა შორის მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს კოლექტივის ურთიერთობასთან დაკავშირებული განცდები. კლასის ცხოვრება მოზარდისთვის უმცროსკლასელებთან შედარებით ახლა უფრო ახლობელი და მნიშვნელოვანი ხდება. კოლექტივი ან ცალკეული ჯგუფი იმიტომ სჭირდება მოზარდს, რომ იგი აკმაყოფილებს მის თანატოლებთან ურთიერთობის მოთხოვნილებას.

მოზარდის ემოციურ ცხოვრებაზე უდიდეს გავლენას ახდენს თვითცნობიერებისა და თვითშეფასების განვითარება. თვითცნობიერების განვითარებას იქამდე მივყავართ, რომ მოზარდი იწყებს არა მარტო საკუთარი თავის, როგორც პიროვნების გააზრებას, არამედ ახლა იგი იწყებს ფიქრს საკუთარი თავის შესახებ, საკუთარი თვისებების, ხასიათის ნიშნების შესახებ. მას უკვე საკუთარი საქციელის შეფასება შეუძლია. საკუთარი შინაგანი სამყაროსადმი რეფლექსია ვრცელდება მოზარდის ემოციურ სფეროზეც, რომელიც დაკავშირებულია გრძნობების ანალიზთან და შეფასებასთან.

უმცროსკლასელმა, რომელმაც ჩაიღინა რაიმე ისეთი საქციელი, რომელიც გამაწყველია საივთ, შური, გაღიზინებით, უფროსებისა და თანატოლების განსჯის შემდეგ შეიძლება მოინანიოს. მოზარდი კი უკვე თვითონაა თავის თავის მოსამართლე. მას უკვე აქვს საკუთარი გრძნობებისა და განცდების რეფლექსიის უნარი. ეს მდგომარეობა სრულიად ახალი მომენტია მოზარდის ემოციურ ცხოვრებაში. მოზარდის საკუთარ განსჯას და შეფასებას ექვემდებარება ისეთი მოვლენები. როგორცაა შური, ამაოება, გაბედულობა, ღელვა, ბრაზი და ა.შ. ამ ასაკში საკუთარი განცდებისა და გრძნობებისადმი უფრო შეგნებული, გაცნობიერებული დამოკიდებულება აღინიშნება.

საკუთარი გრძნობების მიმართ რეფლექსიის ხასიათი დამოკიდებულია აგრეთვე მოზარდების ინდივიდუალურ თავისებურებებზეც; ზოგიერთი მოზარდი თავისი გრძნობებისადმი ასე თუ ისე ნეიტრალურ დამოკიდებულებას ამჟღავნებს. არაინ ისეთებიც, რომლებიც ნამდვილ „სინდისის ქენჯნას“ განიცდიან ისეთი უღირსი გრძნობების განცდის გამო, როგორცაა შიში, შური, სიაყუ და ა.შ. მოზარდს უვითარდება საკუთარი გრძნობების მიმართ განსაზღვრული დამოკიდებულება, რაც მისი ემოციური ცხოვრების სტრუქტურის არსებითი მომენტი, რომელიც უმცროს სასკოლო ასაკში არ არსებობდა. ეს მოზარდის ემოციებისა და გრძნობების ანალიზის დროს აღმზრდელებისა და მშობლების მნიშვნელოვანი დიაგნოსტიკური კომპონენტია. ამასთანავე, ეს მომენტი მოზარდისათვის ღირებულია თვითაღზრდის თვალსაზრისით. მოზარდის განვითარება ამ მიმართულებით გამოისატება არა მარტო საკუთარი შინაგანი სამყაროსადმი ყურადღების ამაღლებითა და ზრდით, არამედ მის მცდელობაში გარესსამყაროდან მიიღოს მეტი ცოდნა და შთაბეჭდილებები, რის გამოც მძაფრდება მოზარდის პრეტენზიები უფროსობაზე.

მოზარდის ემოციური ცხოვრების ერთ-ერთი არსებითი ნიშანია აგრეთვე ის,

რომ მისი გრძნობები და ემოციები წინააღმდეგობრივია, დადებითი და უარყოფითი მდგომარეობები ხშირად მონაცვლეობენ. ამასთან დაკავშირებით კი, იცვლება მოზარდის ზოგადი სულიერი მდგომარეობა და განწყობილება.

გარდამავალი ასაკის მოზარდისათვის დამახასიათებელია ემოციურ განწყობილებათა სწრაფი ცვლა – ერთი უკიდურესობიდან მეორეში სწრაფი გადასვლა. მოზარდი, რომელიც მთელი თავის არსებით ხარობს და ზალისობს, მოულოდნელად, უბრალო საბაბის გამო, სრულიად საწინააღმდეგო ემოციურ მდგომარეობაში გადადის და მეტისმეტად განწყვენებული, დამწუხრებული, გაბრაზებული და შეურაცხყოფილი ხდება. მაგრამ იმისთვისაც უმნიშვნელო მიზეზია საჭირო, რომ იგი ისევ მხიარულ გუნებაზე დადგეს. მოზარდი ამ თავისებურებას აქტივობაშიც ამჟღავნებს: ერთ მომენტში იგი დიდი ზალისით, ენერგიითა და გატაცებით მოქმედებს, ხოლო მეორეში კი იმავე მოქმედებისადმი ინტერესს კარგავს და მისდამი ინდიფერენტული ხდება. ეს მდგომარეობა ჭაბუკობის ასაკში სწორდება.

მოზარდისთვის დამახასიათებელი აგზნებისა და გაღიზიანების აწეული დონე ყველაზე მეტ გავლენას მის ემოციურ ცხოვრებაზე ახდენს, რაც პირველ რიგში ემოციურ მოვლენათა დინამიკაში იჩენს თავს. ახლა ეს მოვლენები მოზარდში ადვილად, სრულიად უმნიშვნელო საბაბის გამო აღმოცენდება და დიდი ინტენსივობით მიმდინარეობს. მოზარდის ყოველგვარი მოქმედება გრძნობების ძლიერი სიცხვევლითაა გაჟღავნებული. სიხარული თუ მწუხარება, აღშფოთება და რისხვა მასში სწრაფად ჩნდებიან და ხშირად მთელ მის ცნობიერებას იკფრობენ.

სასკოლო აკადემიური წარმატებისა და წარუმატებლობის შეფასება და უფროსების მიერ გამოყენებული სააღმზრდელო ღონისძიებანი – სასჯელი და წასაღისება – მოზარდებში გაცილებით უფრო მკვეთრად გამოხატულ აფექტურ რეაქციებს იწვევს, ვიდრე უმცროს სასკოლო თუ ჭაბუკობის ასაკში. მოზარდი განსაკუთრებით დიდ აღშფოთებას განიცდის, როცა იგი ხედავს – ან ჰგონია, რომ უფროსები მას უსამართლოდ ექცევიან: არასწორად აფასებენ მის ცოდნასა და საქციელს, უსაფუძვლოდ შეაქვთ ეჭვის მის ზნობაში, ან კიდევ ისეთ სასჯელს ადებენ, რომელიც მოზარდებს დაუმსახურებლად ეჩვენებათ. ასეთ შემთხვევაში მოზარდს საერთო ნეგატიური განწყობილება უფრო მეტად უკითარდება და იგი უფრო უხეში, ტლანკი, ჯიუტი და ყინიანი ხდება. ხშირად, მშობლები და მასწავლებლები მოზარდის აფექტურ რეაქციებზე აფექტური რეაქციებითვე პასიურობენ, რომლის უარყოფითი შედეგი შეიძლება გამოუსწორებელი აღმოჩნდეს. როცა მოზარდი ემოციურად აგზნებულ მდგომარეობაშია, უფროსები ამას დიდი სიმშვიდით უნდა შეხვდნენ. უფროსების ნერვული გაღიზიანება კიდევ უფრო ალაგზნებს მოზარდს.

მოზარდები ერთად ყოფნისას სკოლაში, სახლში, ქუჩაში და ა.შ. დიდ სიცოცხლისუნარიანობასა და ემოციების მიმართულების მაჟორულ ხასიათს ავლენენ. მაგრამ მოზარდები ხშირად ამჟღავნებენ დეპრესიულობასაც. მოზარდი საკუთარ ძალებში გაცილებით მეტად არის დარწმუნებული, ვიდრე ეს ობიექტურად

ჩანს, რის გამოც იგი ისეთი ამოცანების გადაწყვეტას ცდილობს, რომლებიც მის ძალეებს აღემატება. მარცხისა და წარუმატებლობის გამო მას აღმოუცენდება უკმაყოფილო განცდა, რაც მძიმე და მკვეთრ განცდებთანაა დაკავშირებული. ეს განცდები ხშირად გარკვეულად არ ვლინდება. მათი მარცხის თითქოსდა უწყინარი შეუასკები უფროსების მხრივ, მათში მწვავე განცდებსა და რეაქციებს იწვევს. შენიშვნები იწვევენ წყენას ან აფექტურ რეაქციებს. წყენა მოზარდს შეიძლება ხანგრძლივად გაყვეს და ღებრესიის ერთ-ერთი წყარო გახდეს.

გარდაამავალ ასაკში ღებრესიული მდგომარეობის ერთ-ერთი მიზეზი (განსაკუთრებით ბიჭებში) შეიძლება გახდეს ე.წ. პროტიკული აზრები, რომლებისაც მას რცხვინია, მაგრამ ეს აზრები მოიცავს მის ფსიქიკას. მოზარდი ხშირად ვერ იმორებს ასეთ აზრებს და განიცდის საკუთარ უძლეურებას, რაც საბოლოო ანგარიშით შეიძლება ღებრესიულ მდგომარეობაშიც გადავიდეს. მოზარდები ცდილობენ ამ განცდების დაფარვას, რაც ამ მდგომარეობას კიდევ უფრო აძლიერებს.

მოზარდი ცდილობს დაფაროს საკუთარი თავისადმი უკმაყოფილება, წყენა და მარცხი. შეიძლება არასასურველი ნიშნის მიღებაზე იგი რაიმე ემოციას გარეგნულად არ ამჟღავნებდეს, მაგრამ შინაგანად ამას ძალიან მწვავედ განიცდის. მოზარდი ცდილობს თავისი „სისუსტე“ ამხანაგებს არ აჩვენოს. მან შეიძლება დაფაროს ისეთი გრძნობებიც, რომლებიც თავისთავად არაა ცუდი, მაგრამ ამხანაგებისა და მეგობრების წრეში ვაჟკაცობის მაჩვენებლად არ ითვლება. მაგალითად მშობლებთან ან ახლობლებთან განშორების სევდა, პირველი რომანტიკული სიმპატიები და ა.შ.

მოზარდს უნდა საკუთარი გრძნობებისა და ემოციების ფლობისა და მართვის უნარი, რაც მისი ემოციური განვითარების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საფეხურია. გრძნობები და ემოციები მოზარდის ქცევის მოტივები ხდება. მოზარდების ქცევის მოტივები უმეტესწილად დადებითი სოციალური ხასიათისაა. თუმცა ხანდახან მოზარდის ზოგიერთი ქცევის მოტივებია ასოციალური გრძნობებიც.

მოზარდის ემოციურ კონფლიქტებში ნათლად ვლინდება მისი ემოციური ცხოვრების წინააღმდეგობრივობა. საკუთარ თავში დაურწმუნებლობისა და დარწმუნებლობის ზრდა, სქესის პრობლემებისადმი ინტერესი და სირცხვილის ძლიერი გრძნობა, ურთიერთობისკენ სწრაფვა და ჩაკეტილობა ართულებს მოზარდის ცხოვრებას. ამთი აიხსნება ხანდახან მოზარდის არაადექვატური ემოციური რეაქციები.

მოზარდების მშობლებთან ემოციური დამოკიდებულება მრავალი კომპონენტით ხასიათდება. ესენია: პატივისცემა და ერთგულება, სიფაქიზე, ხანდახან ეჭვი, სიამაყე მშობლების გამო, მშობლების გამო საკუთარი მომავალი კეთილდღეობის გაუცნობიერებელი განცდა, მამასთან და დედასთან სიხლოვის განცდა. ყოველივე ეს არის ის ფსიქოლოგიური საფუძველი, რომელზედაც დამოკიდებულია მშობლებისადმი დადებითი ან უარყოფითი ემოციური დამოკიდებულება.

უმცროსკლასელების მშობლებთან დამოკიდებულების განცდა არის მთლიანი გრძნობა, რომელშიც ვლინდება მსოლოდ დადებითი ემოციური დამოკიდებულება.

მათთვის მშობლები ყოველთვის სანიმუშო მიბაძვის წყაროა. გარდამავალ ასაკში მშობლებთან ემოციურ დამოკიდებულებაში მნიშვნელოვანი ძვრები ზდება. მოზარდის შინაგანი სამყაროს დამახასიათებელი ახალი მომენტები (განვითარებული თვითცნობიერება, მოწიფულობის აღმავალი გრძობა და მისი აღიარების პრეტენზია) ისე ნათლად არსად ვლინდება, როგორც მშობლებთან ემოციურ დამოკიდებულებებში, რომელთა მიმართ ვლინდება მოზარდების გრძობებისა და ემოციების წინააღმდეგობრივი ხასიათი. თუ ოჯახში მოზარდის მიმართ მოთხოვნები ატარებენ ავტორიტარულ ხასიათს, ეს გრძობა უფრო ინტენსიურად ვლინდება. ხოლო, თუ მოზარდი თავს ოჯახის სრულუფლებიან წევრად თვლის და მას პატივს სცემენ და აღიარებენ, ასეთი წინააღმდეგობა და მკვეთრი განცდები მოხსნილია. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ გარდამავალ ასაკში საერთოდ სუსტდება მშობლებისადმი ფაქიზი დამოკიდებულების გრძობები, ვლინდება მოზარდების გაღიზიანება მშობლების მიერ წერილმანი მეთვალყურეობისა და „დაუსაბუთებელი“ შენიშვნების გამო, ჩნდება ყველაფრის პირუკუ გაკეთების ტენდენცია, ნათლად ვლინდება ნეგატივიზმი.

მოზარდის სკოლისადმი ემოციური დამოკიდებულება მნიშვნელოვნადაა განსაზღვრული სკოლის კედაგოგიური კოლექტივის აღმზრდელილობითი ღონისძიებებით. როცა მოზარდებს სკოლის მიმართ დადებითი გრძობები აქვთ, ეს მათი საერთო წარმატების საწინდარია. მოზარდის სკოლასთან ემოციური დამოკიდებულება ხასიათდება დინამიკურობით. უმცროსკლასელის ემოციურ ცხოვრებაში სკოლას მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს, ხოლო მოზარდისთვის ამ თვალსაზრისით მისი მნიშვნელობა კლებულობს. ეს იმის გამო ხდება, რომ ასაკის წინსვლასთან ერთად მოზარდის ემოციურ ცხოვრებაში სხვა შინაარსები იკავებენ წამყვან ავჯილს.

უმცროსკლასელებთან შედარებით მოზარდის გრძობები და ემოციები უფრო მჭიდრო კავშირშია მის ინტელექტუალურ სფეროსთან. თუმცა უშუალო აღქმა და შთაბეჭდილებები აქაც ჯერ კიდევ წამყვან როლს ასრულებენ. ეს გარემოება შესაძლებლობას გვაძლევს ეილაპარაკოთ უმცროსკლასელებთან შედარებით მოზარდის გრძობებისა და ემოციების უფრო მეტ გაცნობიერებასა და გააზრებაზე და ამ ასაკში გრძობებისა და ემოციების ცნობიერი მართვისა და რეგულაციის შესაძლებლობაზე.

გარდამავალი ასაკის მოზარდის ნებელობა კი უმცროსკლასელებთან შედარებით გაცილებით უფრო გაცნობიერებულია, მოზარდში უფრო ცხადად ვლინდება მაზანსწრაფულობა, დამოუკიდებლობა, შეუპოვრობა და სხვა ნებელობითი თვისებები. ხშირად მოზარდები მოქმედებენ როგორც უფროსები. კრიტიკულად აფასებენ გარესამყაროს მოვლენებს, იცავენ საკუთარ აზრს, უმცროსკლასელებიდან განსხვავებით უფროსების ნება-სურვილს უსიტყვოდ აღარ ასრულებენ. რაიმე მოქმედების შესრულებას ისინი იხილავენ როგორც ნებისყოფის გაკაყებისა და გაყარჯიშების საშუალებას. შეიძლება ითქვას, რომ მოსწავლეთა ნამდვილი ნებისყოფის ფორმირება გარდამავალი ასაკიდან იწყება. ამ მდგომარეობას ხელს უწყობს თვითცნობიერების შედარებით მაღალი დონე, განვითარებული აზროვნება,

განსაზღვრული ცოდნა და უნარ-ჩვევები.

მოზარდების ნებელობის ფორმირებაში მნიშვნელოვანი როლი ენიჭება კოლექტივს. მოზარდების ურთიერთობის დიდი მოთხოვნილება, საკუთარი ქცევის თანატოლებთან შედარების მცდელობა, კოლექტივის მოთხოვნათა შესრულება, კოლექტივში თვითდამკვიდრების მცდელობა აიძულებს მოზარდს შესაბამისად მოიქცეს კოლექტივში, რაც მნიშვნელოვნად უწყობს ხელს მასში ნებელობითი თვისებების ჩამოყალიბებას. მსფლმხედველობითი განწყობები, რომლებიც გარდამავალ ასაკში ყალიბდება, მნიშვნელოვნად უწყობს ხელს მოზარდების ნებელობითი აქტივობის მიმდინარეობას. მიუხედავად ამისა, გარდამავალი ასაკის მოზარდის ნებისყოფა მაინც არაა საკმარისად მომწიფებული. მოზარდის ქცევა ხშირად წინააღმდეგობრივია, თავს იჩენს მოუთმენლობა, ჯიუტობა, ნეგატივიზმი, იმპულსურობა, არაორგანიზებულობა, გრძნობების შეუკავებლობა. მოზარდის ნებელობითი თვისებები ჯერ არაა საკმარისად მყარი და მტკიცე.

ნებელობით აქტივობას აქვს რთული ფსიქოლოგიური სტრუქტურა. ნებელობითი აქტივობის უშუალო აღმძვრელია გარეგანი ზემოქმედებანი და ურთიერთობანი, მოტივაცია და შეგნებული თვითსტიმულაცია. უნდა აღინიშნოს, რომ გარეგანი ზემოქმედებებს არ ვაანიათ ერთნაირი აღმძვრელი ძალა. მათი აღმძვრელი ძალა განისაზღვრება არა მარტო ინტენსივობით, არამედ მოსწავლეთა მათთან დამოკიდებულებით. ეს მიმართება ვლინდება გარკვეული ემოციის სახით და ნებელობით პროცესებს გარკვეულ დღს ასევე. დადებითი დამოკიდებულება დადებით გავლენას ახდენს ნებელობით პროცესზე და ხელს უწყობს საბოლოო წარმატების მიღწევას, ხოლო უარყოფითი დამოკიდებულება დამატებით სიძულეებს ქმნის დაწყებული საქმის ბოლომდე მიყვანის საქმეში. უნდა აღინიშნოს აგრეთვე ის, რომ ეს დამოკიდებულება გავლენას ახდენს მოქმედების შედეგზე მაშინ, როცა მოსწავლეთა ნებელობითი აქტივობა ხორციელდება უმეტესწილად გარეგანი სტიმულაციის საფუძველზე. ხოლო ნებელობითი განვითარების უფრო მაღალ დონეზე, როცა ნებელობითი აქტივობა უმეტესწილად ხორციელდება შეგნებული თვითსტიმულაციის საფუძველზე, დამოკიდებულებას ასეთი გლობალური გავლენა და მნიშვნელობა არა აქვს.

ნებელობითი აქტივობის მეორე ფსიქოლოგიური კომპონენტია მოტივაცია. მოზარდების ნებელობითი აქტივობა უმეტესწილად მრავალმოტივიანია, ხოლო ხანდახან ხდება მოტივაციის გარდაქმნაც, შეცვლა (მოქმედება იწყება ერთი მოტივით და მთავრდება მეორით). მაღალზნობრივი ნებელობითი აქტივობა ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით იმაში ვლინდება, რომ მოზარდი, შეგნებულად ირჩევს მოქმედების მოტივს, აძლიერებს მას შეგნებული თვითსტიმულაციით, უზრუნველყოფს მოტივებს მაღალი სიმტკიცითა და აუცილებელი ენერგეტიკული მუხტით. ამგვარი გზით უკავშირდება ნებისყოფა მორალს.

მოსწავლეთა ნებელობითი აქტივობის მოტივებად გვევლინებიან სხვადასხვა სურვილები, ინტერესები, მრწამსი, გრძნობები, ოცნებები, ვნებები, იდეალები და ა.შ. ასაკის წინსვლასთან ერთად მოსწავლეთა მოტივაცია თანდათანობით უფრო სრულყოფილი, გაცნობიერებული, ქმედითი ხდება, რაც გავლენას ახდენს ნებელობით

პროცესებზე. მაგალითად, იდეალი, როგორც სხვა ნებისმიერი მოტივი, ნებელობით აქტივობაში ასრულებს ორ ფუნქციას ა) ნებელობით აქტივობას მიმართავს განსაზღვრული ნიშნის მიხედვით და ბ) ნებელობით აქტივობას აძლევს ენერგეტიკულ ძალას. თუ უმცროს სასკოლო ასაკში ახალჩასახული იდეალი მოსწავლეთა ნებელობით აქტივობაზე თითქმის არავითარ გავლენას არ ახდენს, გარდამავალი ასაკის მოზარდებში ისინი ნებელობითი აქტივობის ძლიერ აღმძვრელად გვევლინებიან. ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ მოზარდების იდეალები ხშირად შემთხვევითია და მათი ნებელობითი აქტივობაც არა მტკიცე.

ნებელობითი აქტივობის შესამე კომპონენტია შეგნებული თვითსტიმულაცია. იგი უმეტესწილად გამოიყენება მაშინ, როცა მოსწავლეთა წინაშე გარკვეული სიძნელეები დგება. თვითსტიმულაციის საშუალებით ზოგიერთი გარეგანი სტიმულის და მოტივის მოქმედება იზრდება, ზოლო სხვების სუსტდება, რის გამოც ნებელობითი აქტის შეგნებული რეგულაცია ხდება. შეგნებული თვითსტიმულაცია არის ნებელობითი აქტივობის მექანიზმი. გარდამავალი ასაკი შეგნებული თვითსტიმულაციის ჩასახვის ასაკია.

უმცროსკლასელები გარეგანი აღძვრის გარეშე ნებელობით აქტივობას ვერ ახორციელებენ, მათ ამის გარეშე მიზნის დამოუკიდებელი დასახევა და შეუპოვრობის გამოვლენა არ შეუძლიათ. ამ ასაკის მოსწავლეთა ქცევა მნიშვნელოვნადაა დაკავშირებული სიტუაციასთან. ეს დამოკიდებულება უმცროსკლასელებს აიძულებს წინააღმდეგობა ვერ გაუწიოს სიტუაციის გავლენას. ერთი სიტყვით, უმცროსკლასელების ნებელობითი აქტივობა უმეტესწილად ხორციელდება გარეგანი სტიმულაციის საფუძველზე. ნებელობითი აქტის სხვა ფსიქოლოგიური კომპონენტები (მოტივი და თვითსტიმულაცია) არასაკმარისადაა განვითარებული. უმცროსკლასელებზე გარეგანი სტიმულები მოქმედებენ უმეტესად როგორც კანონი, რომლის გადახვევასაც ისინი ვერ ბედავენ. უმცროსკლასელი კარგი შემსრულებელი!

უმცროსკლასელთა მოტივები, ძირითადად, აწმყოს მოტივებია. მათი „შორეული მოტივაცია“ ძალზე სუსტი და ნაკლებად მტკიცეა. უმცროსკლასელთა ნებელობითი აქტივობა ხშირად მრავალმოტივიანია. მათი ძირითადი მოტივებია უფროსების მიერ შექმნივის სურვილი და მათი აღიარების მოპოვების მცდელობა. ამ ასაკში გარკვეულ ადგილს იჭერს პრესტიჟული ხასიათის მოტივებიც, მაგალითად, უმცროსკლასელთა თვითდამკვიდრებისკენ მისწრაფება. ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში ამ მოტივთა არსებობა უმთავრესად გარდამავალ ასაკში აღინიშნება, მაგრამ აქსელერაციის ფაქტი ანგარიშგასაწევი ფაქტორია.

უმცროსკლასელებთან შეგნებულ თვითსტიმულაციასაც აქვს ადგილი, მაგრამ იგი უმეტესწილად გაცნობიერების დაბალი დონით გამოირჩევა, რის გამოც მას არ გააჩნია საკმარისი ძალა, რომ წინააღმდეგობა გაუწიოს ქცევის ხელშემშლელ ფაქტორებს, ძლიერ ემოციებს და ა.შ. შეგნებული თვითსტიმულაცია ას ასაკში მხოლოდ ჩასახვას იწყებს.

გარდამავალ ასაკში ხდება ნებელობითი აქტივობის სტრუქტურის ძირეული ცვლა. უმცროსკლასელებისაგან განსხვავებით, რომელთა ნებელობითი აქტივობა

უპეტესწილად გარეგანი სტიმულაციით ხორციელდება, მოზარდები საკუთარი ქცევის რეგულაციას იწყებენ შინაგანი სტიმულაციის საფუძველზე. გარეგანი სტიმულაციით წარმოებული ნებელობითი აქტივობიდან შინაგანი სტიმულაციით განპირობებულ ნებელობით აქტივობაზე გადასვლა არის გარდამავალი ასაკის მოზარდის ნებელობის ძირითადი თავისებურება უმცროსკლასელებთან შედარებით. გარდამავალი ასაკიდან იწყება ნამდვილი ნებისყოფის ჩამოყალიბება. ამის გამო მოზარდის ქცევა ახლა ნაკლებადაა დამოკიდებული გარეგან გარემოებებზე და ნებელობითი რეგულაციის უფრო რთულ ფორმას წარმოადგენს. მოზარდის ნებელობითა აქტივობის ეს ცვლილებები მისი თვითცნობიერების განვითარებასთანაა დაკავშირებული.

მიუხედავად ამისა, როგორც აღვნიშნეთ, მოზარდის ნებელობითი აქტივობა არაა მტკიცე, ხანდახან კი იგი წინააღმდეგობრივია. ეს იმასთანაა დაკავშირებული, რომ შეგნებული თვითსტიმულაცია ჯერ-ჯერობით საკმარისად არაა ჩამოყალიბებული და განვითარებული. გარეგანი სტიმულატორები კი (სააღმზრდელო ღონისძიებანი) ამ ასაკში ფსიქოლოგიური თავისებურებების გამო უფრო სხვაგვარად აღიქმება, ვიდრე დაწყებითი სკოლის ასაკში და მას არა აქვს ისეთივე აღმძვრელი და მასტიმულირებელი ძალა, როგორც დაწყებითი სკოლის ასაკში ჰქონდა. ამის გამო, ეს სტიმულები გარდამავალ ასაკში უმეტესად არ იწვევენ შესაბამის ნებელობით აქტივობას.

გარდამავალი ასაკის მოზარდების ნებელობითი აქტივობა ხშირად ხორციელდება ერთდროულად რამდენიმე მოტივის საფუძველზე; აგრეთვე გარდაქმნილი, შეცვლილი მოტივებითაც. ამ ასაკში, როგორც აღვნიშნეთ, მოტივები შეიძლება გაძლიერდეს შეგნებული თვითსტიმულაციის საშუალებით, შეგნებული თვითსტიმულაცია უფრო გაცნობიერებულ და ქმედით ხასიათს ატარებს, ვიდრე უმცროს სასკოლო ასაკში. მოზარდები ხშირად თვითსტიმულაციის აქტებს თვითაღზრდის პროცესში იყენებენ. ეს იმის გამო ხდება, რომ თვითაღზრდა რთული ნებელობითი პროცესია. იმ მოზარდებს, რომელთა ნებელობითი აქტივობა ძირითადად გარეგანი სტიმულაციის საშუალებით მიმდინარეობს, თვითაღზრდის უნარი ნაკლებად აქვთ განვითარებული და თვითაღზრდის პროცესისადმიც ნეგატიურ და გულგრილ დამოკიდებულებას ამჟღავნებენ.

ქცევის განხორციელებამდე მისი მომავალი შედეგების წარსოდგენის უნარი რთული პროცესია. იგი ყველა ასაკის ბავშვისათვის არაა მისაწვდომი. უმცროსკლასელებს ჯერ კიდევ არ შეუძლიათ წინასწარ წარმოიდგინონ, თუ მათ მომავალ საქციელს სხვები როგორ შეაფასებენ. ამაზე არ ფიქრობენ მოზარდების უმრავლესობაც. ისინი უმეტესწილად მიუთითებენ იმ შედეგებზე, რომლებიც პირადად მათთანაა დაკავშირებული. მოზარდებში ცოტაა ისეთები, რომლებიც ამბობენ, რომ მათ მიერ ჩადენილი ცუდი საქციელი გასაკიცხია, ან ამ საქციელს შორეული უარყოფითი შედეგები ექნება. ამრიგად, მოსწავლეთა ნებელობის აღზრდის საქმე შესაძლებელი ქცევების შედეგების განჭვრეტის უნარის ჩამოყალიბებას მოითხოვს.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ იმ შემთხვევებშიც კი, როცა მოზარდები წინასწარ

წარმოდგენენ მომავალი ქვეყნის შედეგებს, ეს ჯერ კიდევ არ ნიშნავს იმას, რომ ასეთი წინასწარი წარმოდგენა აუცილებლად დაეხმარება მას ნებელობითი ქვეყნის განხორციელებაში. ეს იმის გამო ხდება, რომ ბევრ მოზარდთან მომავალი ქვეყნის შედეგების წარმოდგენა არ უკავშირდება ისეთ ძლიერ ემოციებს, რომლებიც აქტუალურ სურვილებს აჯობებენ. ნებელობის აღსაზრდელად აუცილებელია აგრეთვე ემოციური შეფასებისა და თანაგრძნობის უნარის აღზრდა.

ნებელობის აღზრდის საქმეში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორია მოქმედების მიზნის წინასწარი დასმის უნარი. თუ ის მიზანი, რომელსაც აღმზრდელი სვამს, შეესაბამება მოზარდის მოთხოვნილებებს, ქვევა ნებელობითი იქნება. ამ შემთხვევაში მიზანი მოზარდის მოთხოვნილებას განსაზღვრულ მინაარსს აძლევს და ნებელობით ქვევას ორგანიზაციას უკეთებს. ხშირად ხდება, რომ უფროსების მიერ დასახული მიზნები მოზარდებისთვის მიუღებელია იმის გამო, რომ ისინი ვერ ხედავენ კავშირს ამ მიზანსა და საკუთარ მისწრაფებებსა და სურვილებს შორის. რაც უფრო მეტი ასაკისაა მოზარდი, შორეული მიზნის დასმის მეტი უნარი გააჩნია მას.

გარდამავალ ასაკში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს მოქმედების მიზნის დამოუკიდებლად დასმისა და მისი მიღწევის უნარის ჩამოყალიბება. აქ განსაკუთრებით ისეთი მიზნები იგულისხმება, რომელთაც შორეული მოტივაციური ღირებულება აქვთ. ეს მომავალი ცხოვრების ხანგრძლივი პერიოდების განჭვრეტის კარგ პერსპექტივას ქმნის და მოზარდს მიზანმიმართულობასა და მიზანსწრაფელობას უყალიბებს.

ნებელობითი აქტივობის აღზრდაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორია აგრეთვე განზრახვა. ერთ შემთხვევაში მიღებული განზრახვა საკმაოდ ძლიერ მოთხოვნილებად გადაიქცევა, ხოლო სხვა შემთხვევაში – პირიქით, ადვილად კარგავს თავის აღმძვრელ ძალას და ქცევა არ განხორციელდება. უმცროსკლასელებს მხოლოდ განსაზღვრულ პირობებში შეუძლიათ მიიღონ ისეთი გარზრახვა, რომელიც საკმარის აღმძვრელ ძალად გადაიქცევა. მაგრამ ამ შემთხვევაშიც ისინი უფროსების დახმარებას საჭიროებენ.

მოზარდების განზრახვები უმცროსკლასელებთან შედარებით უფრო გამძლე და მტკიცეა და, რაც მთავარია, ნაკლებად დადამოკიდებული ერთდროულად მოქმედი სხვა მოთხოვნილებების გავლენისაგან. ამიტომ, რომ მოზარდებში განზრახვა ნებელობით აქტივობაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ. ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვავოთ სიტუაციური, რომელიც მიიღება აქტუალური მოთხოვნილებების გავლენით და მუდმივმოქმედ მოტივებთან დაკავშირებული განზრახვები. სიტუაციური განზრახვა ხშირად კარგავს ძალას, რადგანაც ქრება ის მოთხოვნილება, რომელმაც იგი აღძრა. ამით აიხსნება ის შემთხვევები, როცა შეგნებულად მიღებული განზრახვა არ სრულდება. განზრახვის განუხორციელებლობის მიზეზია აგრეთვე ისიც, რომ მოტივები, რომლის მიხედვითაც განზრახვა იქნა მიღებული, იყო ისეთი ძლიერი, რომ მოზარდი არც კი დაფიქრებულა ეყოფოდა თუ არა მას ამისთვის ცოდნა, უნარი, დრო და ძალა.

გარდამავალ ასაკში მოზარდი იწყებს „აჯანყებას“ უფროსების, მშობლებისა

და მასწავლებლების წინააღმდეგ და ცდილობს მაღწიოს სრულ დამოუკიდებლობას. როგორც ვნახეთ. მოზარდის დამოუკიდებლობისკენ სწრაფვის ეს ტენდენცია გარდამავალი ასაკის ერთ-ერთი ძირითადი თავისებურება და ახალწარმონაქმნია. იგი, უპირველეს ყოვლისა, ჯიუტობისა და ნეგატივიზმის სახით იჩენს თავს, რის გამოც გარდამავალ ასაკს ხანდახან ჯიუტობის მეორე ხანასაც უწოდებენ. ეს ამბობება და პროტესტი ბევრ რამეში იჩენს თავს, მაგრამ ყველაზე მეტად მაინც ჯიუტობაში. ჟინიანობასა და ნეგატივიზმში ვლინდება.

მოზარდს ახლა უფროსების ნებართვითა და მითითებით მოქმედება, უფროსების ავტორიტეტისადმი უკრიტიკო მორჩილება, ბავშვობის გამოვლენად მიაჩნია, რის გამოც საკუთარი თავის ბავშვის მდგომარეობაში განცდა დიდ უსიამოვნებას გვრის და შწკავედ განიცდის. ამიტომ იგი ძველებურად ავტორიტეტებს პატივს აღარ სცემს, უფროსების მითითებებს არ ასრულებს და ყველაფერში ცდილობს დამოუკიდებლად იმოქმედოს. ჯიუტობა და ჟინიანობა სწორედ ამ თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისკენ სწრაფვას გამოხატავს.

ჯიუტობისა და ჟინიანობის ეს ტენდენცია კიდევ უფრო მკვეთრად და გამოხატული, როცა მოზარდი იმის საწინააღმდეგოს აკეთებს. რასაც მისგან უფროსები მოითხოვენ. მოზარდი ჯიუტობასა და ნეგატივიზმს უმეტესწილად უფროსებთან ურთიერთობაში ამჟღავნებს, ტოლებთან დამოკიდებულებაში კი იგი ამ თვისებებს ნაკლებად ავლენს, ჯიუტობა, ჟინიანობა და ნეგატივიზმი ნებისყოფის სუბიექტს აუძლურებს და ნებისმიერი ქცევის შესაძლებლობებს უქვეითებს. ისინი არ იძლევიან მომენტალურ ინტერესებზე ამაღლებისა და ობიექტური ღირებულებებით შეპირობებული ქცევის აქტების განხორციელების შესაძლებლობას. ამიტომ ითვლება ისინი ნებისყოფის სისუსტის გამოხატულ მოვლენებად.

უმცროსკლასელთათვის, როგორც ვნახეთ, დამახასიათებელი იყო ნებელობითი თვისებების დროებითი ხასიათი. როცა არაა შესაბამისი სიტუაცია, უფროსების მხრიდან უმცროსკლასელების ნებელობითი წახალისება და სტიმულაცია, იგი ხშირად ვერ იჩენს მუშაობაში მიზანსწრაფულობას, თუმცა აცნობიერებს, რომ დაწყებული საქმე ბოლომდე უნდა მიიყვანოს.

გარდამავალი ასაკი ამ თვალსაზრისით რთული და წინააღმდეგობრივი პერიოდია. მიზანმიმართულობა, დამოუკიდებლობა და სიმტკიცე, რითაც მოზარდი სიძნელეებს გადალახავს ხოლმე, გვიჩვენებს, რომ სხვა ადამიანთა ნებისყოფის ობიექტიდან იგი საკუთარი ნებისყოფის სუბიექტად იქცევა. ეს მდგომარეობა გარდამავალი ასაკის დიდი წინსვლა და სპეციფიკაა. ჭაბუკობის ასაკში კი შესაბამისი განვითარების კვალობაზე ნებელობითი თვისებები პიროვნების ხასიათის თვისებებად იქცევა.

ნებელობითი აქტივობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კომპონენტის — შეუპოვრობის გარდამავალ ასაკში ფორმირება დაკავშირებულია ცხოვრებისეულ გარემოებებთან, ნერვული სისტემის ტიპთან, მოზარდის თვითგრძნობებსა და განწყობებზე, ქცევის მოტივებზე. შეუპოვრობის სრულყოფილება და განვითარება გამოიხატება დაწყებული საქმის წარმატების ბოლომდე მიყვანის უნარის გამომუშავებაში. შეუპოვრობის განვითარებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა

აქვს მოზარდის უნარს შეგნებულად წაახალისოს საკუთარი თავი სიძნელეების დაძლევაში და დასახული მიზნის მიღწევაში. თვითსტიმულაციის ეს უნარი ვითარდება ასაკის წინსვლის კვალობაზე, ცხოვრებისეული გამოცდილებისა და ცოდნის დაგროვების საფუძველზე. მოზარდის თვითსტიმულაციის უნარი ქცევის საბოლოო შედეგებზე დადებით ზემოქმედებას ახდენს.

შეუპოვრობის განვითარების ხარისხის მიხედვით გამოყოფენ სამ ჯგუფს:

ა) მოზარდები, რომელთაც შეუპოვრობის მაღალი განვითარება აქვთ. ეს მოზარდები ცდილობენ დაწყებული საქმე ყოველთვის ბოლომდე მიიყვანონ, აელენენ მოქმედების საკმაოდ მაღალ ტემპს და საბოლოო შედეგს შედარებით მოკლე დროში აღწევენ. ეს მოზარდები სიძნელეების გადალახვას ცდილობენ საკუთარი ძალებით და მიმართავენ თვითსტიმულაციას. ამ ჯგუფს შეადგენენ უმცროსი მოზარდების 27% და უფროს მოზარდთა 36%.

ბ) შეუპოვრობის საშუალო დონის მოზარდები. ამ ჯგუფში შევიდა უმცროსი მოზარდების 46% და უფროს მოზარდთა 64%. ამ ჯგუფის მოზარდებისათვის დამახასიათებელია იმ თვისებების არათანაბარი განვითარება, რომლებიც პირველი ჯგუფის მოზარდებისათვის იყო ნიშანდობლივი;

გ) ჩესამე ჯგუფს მიეკუთვნება შეუპოვრობის სუსტი უნარის მქონე მოზარდები, რომლების დაწყებული საქმის ბოლომდე მიყვანას არ ცდილობენ. ისინი პირველივე სიძნელის წინაშე წერდებათ და ფარ-ზმალს ყრიან, ითხოვენ სხვების დახმარებას, მუშაობენ ნელა, უსისტემოდ და, როგორც წესი, თვითსტიმულაციის გარეშე.

თავის მეთოდსექტე

მოთხოვნებილუბაბი გარამავალ ასაკში

მოთხოვნილებათა ფსიქოლოგიური ბუნებისა და განვითარების ასაკობრივ კანონზომიერებათა მეცნიერულ შესწავლას დიდი პედაგოგიური ღირებულება აქვს. მოთხოვნილებათა პედაგოგიური ფორმირების მიმართულებით გამოყენებული ყოველი პედაგოგიური ღონისძიება მოთხოვნილებათა ბუნებისა და განვითარების კანონზომიერებათა მეცნიერულ ცოდნას უნდა დაემყაროს, რათა მათი აღზრდის საქმეში წირმატება იქნას მოპოვებული. მოთხოვნილებათა შესწავლის პედაგოგიური ღირებულება მარტო იმით არ განისაზღვრება, რომ ისინი აღზრდის ობიექტებს წარმოადგენენ. მოთხოვნილებები ამავე დროს აღზრდის ძირითად საშუალებებსაც წარმოადგენენ. ყოველი სასწავლო-სააღმზრდელო ღონისძიება მოზარდის რომელიმე მოთხოვნილებასთან უნდა იქნას დაკავშირებული, რომ მან იგი ხალისით მიიღოს და პედაგოგიური მიზანდასახულობის შესატყვისი აქტივობა ძალდაუტანებლად განახორციელოს. ნებისყოფა, რაც არ უნდა მტკიცე იყოს იგი, ვერ გაუძლებს სასწავლო-სააღმზრდელო აქტივობის მთელ დატვირთვას, თუ მას მხარს არ

უჭერს რაიმეხდომე მოთხოვნისება, რომელიც მოზარდის სასწავლო-სააღმზრდელო მოქმედებას სასამართლო მოვლენად აქცევს. სასწავლო-სააღმზრდელო პროცესში წარმატების მისაძიებლად უნდა ვიცოდეთ მოცემულ ასაკში რა ძირითადი მოთხოვნები აქვს მოსწავლეს და როდის და რა სასწავლო-სააღმზრდელო ღონისძიებების დაკავშირება შეიძლება თითოეულ მათგანთან.

სასწავლო-სააღმზრდელო ზემოქმედება სოციალურ ურთიერთქმედებათა გზით ხორციელდება. ამ პროცესის წარმატება მნიშვნელოვანწილად იმაზეა დამოკიდებული, თუ მასწავლებელი ამ ურთიერთობის პროცესში რამდენად ითვალისწინებს მოსწავლეთა მოთხოვნებს (განსაკუთრებით: სოციოგენურ მოთხოვნებს). მასწავლებლისა და აღმზრდელის მიერ მოსწავლეთა მოთხოვნების გათვალისწინებლობა და ფრუსტრაცია ხშირად აღმზრდელობითი მუშაობის მნიშვნელოვან შესუსტებას ან ჩაშლას იწვევს.

აღამიანური მოთხოვნები იყოფა სამ ჯგუფად: შ. ჩხარტიშვილი ა) ბოგეზური, ბ) ფსიქოგენური და გ) სოციოგენური მოთხოვნები. ბოგეზური მოთხოვნები ინდივიდში მიმდინარე სხეულური, ცვლილებების ნიადაგზე აღმოცენდებიან და სხეულური ცვლილებების გზითვე კმაყოფილდებიან. ფსიქოგენური მოთხოვნები პიროვნების ფსიქიკურ სტრუქტურაში იწვევენ თავს და იმ ფსიქიკური პროცესების გზით კმაყოფილდებიან, რომელთაც მათი შესატყვისი ობიექტები იწვევენ ამ სტრუქტურაში. სოციოგენური მოთხოვნები კი წარმოიშობა პიროვნების სოციალურ სტრუქტურაში, სოციალური სიტუაციის ზეგავლენით და ამავე სოციალურ სიტუაციაში კმაყოფილდებიან. მათი წარმოშობის და დაკმაყოფილების აუცილებელ პირობას, მათი სიტუაციის ცენტრალურ მომენტს წარმოადგენს მეორე ადამიანი ან ადამიანთა ჯგუფი, რომელთანაც მათი სუბიექტები გარკვეული ურთიერთობების დამყარებას ესწრაფვიან. მოთხოვნებათა მთელი მრავალფეროვნება იყოფა სამ ჯგუფად:

I ბოგეზური მოთხოვნები:

1) თვითშენახვის: ა) კვების, ბ) თავდაცვის, გ) მოტორული აქტივობის, დ) დასვენების, ე) ძილის, ვ) ორგანიზმიდან ნარჩენების გამოყოფის.

2) სქესობრივი: ა) მოწინააღმდეგე სქესთან შეერთების. ბ) ჰომოგენურ სქესთან შეერთების. გ) თვითდაკმაყოფილების.

3) გამრავლების,

4) ალკოჰოლისა და ნარკოტიკული ნივთიერებების.

5) ნებევრობის.

II ფსიქოგენური მოთხოვნები:

1) ინტელექტუალური: ა) პერცეპტული აქტივობის, ბ) ინტელექტუალური აქტივობის, გ) ახალი შთაბეჭდილებების, დ) ცნობისმოყვარეობის, ე) ცოდნის მოპოვების, ვ) თეორიული ძიების, ზ) კონსტრუქციების.

2) ესთეტიკური: ა) ესთეტიკურ ჭვრეტაში ტკობის, ბ) ესთეტიკური შემოქმედების, გ) ესთეტიკურ მოვლენათა რეპროდუქციის, დ) თვითგაესთეტიკურობის.

3) პერცეპტული ტკობის, 4) თავისუფლების, 5) წესრიგის, 6) მიღწევის

(წარმატების), 7) ქონების (ღირებულების შეძენისა და შენახვის), 8) ტურიზმისა და სანახაობის, 9) პროფესიული მოქმედების (შრომის), 10) კოლექციონერობის, 11) ფანტაზიორობის, 12) უკვდავების (მარადოულთან დაკავშირების), 13) სენსაციის, 14) წარსულში დაბრუნების, 15) თამაშისა და გართობის, 16) მძაფრი შინაგანი დაძაბულობისა და შინაგანი განცდების.

III სოციოგენური მოთხოვნილებები:

1) სასხვისო ურთიერთობანი (სიკეთის): ა) ქველმოქმედების, დახმარებისა და თანაგრძნობის, ბ) სამართლიანობის, გ) მფარველობის, დ) სხვებისათვის სიამოვნების მინიჭების, ე) შთამომავლობის კეთილდღეობაზე ზრუნვის, ვ) ხალხის კეთილდღეობაზე ზრუნვის, ზ) სამშობლოს კეთილდღეობაზე ზრუნვის;

2) სასხვისო-სათავისო ურთიერთობის: ა) თანაარსებობის, საუბრის და აზრის გაზიარების, ბ) კოოპერაციისა და თანამშრომლობის, გ) ოჯახური ბედნიერების, დ) მეგობრობისა და სიყვარულის, ე) სხვებისადმი ზელმძღვანელობის, ვ) ძლიერის მფარველობის ქვეშ ყოფნის, ზ) ნადიმისა და დროს ტარების.

3) სათავისო ურთიერთობა: 1) თვითგამოყოფის: ა) თვითღირებულებისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების ნორმებში შეზრდის, ბ) საზოგადოებრივი პრესტიჟის (აღიარების), გ) თავის გამოჩენის და სხვების ყურადღების საგნად ყოფნის, დ) პირადი ღირსების დაცვის ე) დამოუკიდებლობის, ვ) შეჯიბრისა და ჯობნის (უპირატესობის მოპოვების), ზ) ძალაუფლების (მბრძანებლობისა და დამორჩილების).

2) სიავის: ა) შურისა და სიხარბის, ბ) შურისძიების, გ) სხვების დაცინვისა და დამცირების, დ) სხვებისათვის ზიანის მიყენების.

აღნიშნული მოთხოვნილებები აღზრდის ობიექტებსაც წარმოადგენენ და საშუალებებსაც (მოტივებსაც). სასწავლო-სააღმზრდელო მუშაობა ამ მოთხოვნილებებზე უნდა დაეფუძნოს, რომ იგი აქტივაციის მაღალ დონეზე წარიმართოს. ამ მიმართულებით ყველაზე მნიშვნელოვანია ინტელექტუალური აქტივობის, ცოდნის მოპოვების, თეორიული ბიების, ესთეტიკური ჭვრეტისა და შემოქმედების, წესრიგის, მიღწევის, თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის, თვითღირებულებისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების ნორმებში შეზრდის, საზოგადოებრივი პრესტიჟისა და პირადი ღირსების დაცვის მოთხოვნილებები. ამ მოთხოვნილებებიდან ყველას არ აქვს სწავლა-აღზრდის საქმეში ერთნაირი მორტივაციური ღირებულება. ფსიქოგენური მოთხოვნილებებიდან ინტელექტუალური აქტივობის, ცოდნის მიღებისა და მიღწევის მოთხოვნილებებს უნდა მიეცეს უპირატესობა, ხოლო სოციოგენური მოთხოვნილებებიდან – პრესტიჟის, თავისუფლება-დამოუკიდებლობის და თვითღირებულების და საზოგადოებრივი ცხოვრების ნორმებში შეზრდის მოთხოვნილებებს.

მოქმედის ძალის მიხედვით გარდამავალი ასაკიდან ყველას პრესტიჟის მოთხოვნილება სჭარბობს. ეს მოთხოვნილება ყველა მოზარდში ერთნაირად არა განვითარებული. პრესტიჟის მოთხოვნილება არის გარდამავალი ასაკის მოზარდის ერთი უძლიერესი მოთხოვნილება რომელსაც, გარკვეულ პირობებში, შეუძლია სხვა მოთხოვნილებების ბლოკირება და მათი იმპულსების შეზღუდვა. პრესტიჟის

მოთხოვნილგას. იმის მიხედვით, თუ მისი დაკმაყოფილების რაგვარ სიტუაციას შექმნის მასწავლებელი გაკვეთილზე, შეუძლია სწავლის შესაძლებლობათა აქტიუობის დონე კლასში შესამჩნევად ასწიოს, ან კიდევ, დაადაბლოს ისე, რომ გაკვეთილი ჩაიშალოს.

პრესტიჟის მოთხოვნილება არის თავის ისეთი გამოჩენის მოთხოვნილება, რომელსაც მხოლოდ მაღალი ღირებულების პიროვნული თვისებების კატეგორიების შეფასება აკმაყოფილებს. პრესტიჟის მოთხოვნილების დაკმაყოფილების საზოგადოებრივი თვალსაზრისით გამართლებულ გზას წარმოადგენს წარმატების მოპოვება იმ საქმიანობაში, რომელსაც მიქალაქეობრივი მოვალეობა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში დაკავებული ადგილი გვიკარნახებს. ე.ი. ისეთი საქმიანობა, რომელიც პიროვნების ღირებულებას მაღლა სწევს და ირგვლივ მყოფ ადამიანებში პრესტიჟს ზრდის.

დადგინდა, რომ პრესტიჟის მოთხოვნილება, რომელიც უმცროს სასკოლო ასაკში ნელი ტემპით ვითარდება, გარდამავალი ასაკის დასაწყისში მაღალი ტემპით იწყებს განვითარებას და ამ ასაკის ბოლოს იგი მოზარდის ერთ-ერთი ძირითად და წამყვან მოთხოვნილებად იქცევა. ამ მოთხოვნის განვითარების გზაზე ყველაზე მნიშვნელოვანი გარდატეხა გარდამავალი ასაკის დასაწყის ეტაპზე – დაახლოებით 12 წლის ასაკში ხდება. პრესტიჟის მოთხოვნილების განვითარების ასეთი კანონზომიერება შესაძლებლობას იძლევა გარდამავალი ასაკის დასაწყისიდან იგი გამოყენებული იქნეს როგორც ერთ-ერთი ძირითადი მოტივი, რომელსაც მოზარდის სასწალო-სააღმზრდელო აქტიუობა დაეფუძნება.

ბიჭებისა და გოგონების მონაცემების ურთიერთშედარება შემდეგ სურათს იძლევა: მესამე კლასში პრესტიჟის მოთხოვნილება ორივე სქესში დაახლოებით თანაბარია. მეოთხე – მეხუთე კლასებში გოგონები ოდნავ წინ უსწრებენ ბიჭებს. მეექვსე კლასიდან კი, ამ მხრივ ბიჭებს ენიჭებათ უპირატესობა. მაგრამ მათ შორის განსხვავება უმნიშვნელოა.

გარდამავალი ასაკიდან სულ უფრო იზრდება მოზარდის მოთხოვნილება ისეთ სოციალურ სიტუაციაზე, რომელშიც მას ბავშვის მდგომარეობიდან ამაღლებულ ადგილს უთმობენ და სოციალურად სრულფასოვან პიროვნებად მიიჩნევენ. მოზარდი ისეთ სოციალურ გარემოს ეძებს, სადაც მას თავისუფლებას მიანიჭებენ და სრულფასოვან პარტნიორად აღიარებენ. შ. ჩხარტიშვილის კლასიფიკაციის მიხედვით, თავისუფლების მოთხოვნილება ფსიქოგენურ მოთხოვნილებათა ჯგუფს მიეკუთვნება, ხოლო დამოუკიდებლობის მოთხოვნილება სოციოგენურ მოთხოვნილებებში შედის. მისი აზრით ორთავე ეს მოთხოვნილება მოქმედებს ერთად. შერწყმულად. ორთავე მოთხოვნილება აქტიუობის მოთხოვნილების დიფერენციაციის გზით არის მიღებული.

დამოუკიდებლობის მოთხოვნილება, როგორც ენახეთ, სოციოგენური წარმოშობისაა და იგი ყოველთვის ადამიანებთან ურთიერთობაში იჩენს თავს და დაკმაყოფილებასაც ადამიანებთან ურთიერთობაში ნახულობს. ეს არაა უბრალოდ თავისუფლების მოთხოვნილება. თავისუფლების მოთხოვნილების სუბიექტს ფსიქოლოგიური პიროვნება წარმოადგენს, ხოლო დამოუკიდებლობის

მოთხოვნის სუბიექტის როლში ყოველთვის სოციალური პიროვნება გვევლინება. თავისუფლების მოთხოვნის უფრო აქტიუობის თავისუფლებას ეხება, ხოლო დამოუკიდებლობის მოთხოვნის უფრო მეტად, გადაწყვეტილების გამოტანაში დამოუკიდებლობას გულისხმობს. პიროვნების ცხოვრებაში, ჩვეულებრივ, ეს მოთხოვნები ერთად, შერწყმული სახით მოქმედებენ, რადგანაც უმრავლეს შემთხვევაში, რისაც ერთი კმაყოფილება, მეორე იმაში პოულობს კმაყოფილებას. ამის გამო ეს ორი მოთხოვნის ერთ მოთხოვნისადაა მიჩნეული. შ. ჩხარტიშვილის ცდებში, იმის გამოსარკვევად, თუ როგორია ბავშვობის დატოვებისა და ზრდადასრულებულის მდგომარეობაში (დიდობის) მოთხოვნის ზრდის ტემპი, მესამე –მერვე კლასების მოსწავლეებს უნდა დაეწერათ თემა: „რა ხნის მინდა ვიყო ახლა მე და რატომ?“ აღმოჩნდა, რომ გარდამავალ ასაკში მოსწავლეთა გაცილებით მეტ რაოდენობას უნდა იმაზე უფრო დიდი ხნის იყოს, ვიდრე ფაქტიურად არის, მაშინ, როცა მოზარდების 32% გამოთქვამს ასეთ სურვილს. ეს იმით აისხნება, რომ დიდობის მოთხოვნის გარდამავალ ასაკში თავის ხასიათს იცვლის. უმცროს სასკოლო ასაკში დიდობის მოთხოვნის შინაარსს ფიზიკური სიდიდე წარმოადგენს. უმცროსკლასელს სურს იყოს უფრო დიდი ხნის იმისათვის, რომ იგი იყოს დიდი გაბარიტის, მაღალი, ღონიერი და ა.შ. გარდამავალი ასაკიდან კი დიდობის მოთხოვნის შინაარსი არსებითად იცვლება. ახლა ამ მოთხოვნის საგანს წარმოადგენს არა ფიზიკური, არამედ სოციალური განზომილების სიდიდე. ახლა მოზარდს უნდა ჰქონდეს დიდი სოციალური წონა, რომ მის პიროვნებას აღიარებდნენ და ანგარიშს უწყებდნენ. ეს მოთხოვნის იმდენად ძლიერი ხდება, რომ ფიზიკური ძალ-ღონის მოთხოვნის უკანა პლანზე გადადის.

ამრიგად, ბავშვობის დატოვებისა და დიდის მდგომარეობაში ყოფნის მოთხოვნის გარდამავალ ასაკში სოციალური შინაარსს იღებს. იგი არის იმის მოთხოვნის, რომ მოზარდი როგორც პიროვნება, როგორც შედარებით დამოუკიდებელი და თავისუფალი სოციალური ერთეული, პოდიოდეს ურთიერთობაში გარესამყაროს მოვლენებთან – პირველ რიგში კი სოციალურ მოვლენებთან, ადამიანებთან და სოციალურ ჯგუფებთან.

თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის მოთხოვნის უმცროს სასკოლო ასაკში იჩენს თავს. ბავშვს ამ დროს აკმაყოფილებს არა თვითონ თავისუფლება და დამოუკიდებლობა, იმის განცდა, რომ იგი თავისი ქცევის ბატონ-პატრონია და მისი ყოველი ნაბიჯი ყოველთვის სხვებზე არაა დამოკიდებული, არამედ იმის კეთება, რასაც მშობლები უკრძალავენ.

გარდამავალი ასაკის დასაწყისიდან კი მდგომარეობა იცვლება. მოზარდს ახლა აწუხებს იმის განცდა, რომ იგი სხვებზე დამოკიდებული. მოზარდს ახლა თვითონ დამოუკიდებლობა და თავისუფლება სწყურია, რადგან სხვებთან დამოუკიდებელი, თავისუფალი ქცევის აქტებში განიცდის იგი თავის პიროვნებას.

გარდამავალი ასაკის მანძილზე თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის მოთხოვნის დიდი ტემპით იზრდება. ზრდის ტემპში მკვეთრად გამოხატული გარდატეხა შეინიშნება მეოთხე და მეხუთე კლასებს შორის. რიცხობრივი

მანკებელი, რომელიც თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის მოთხოვნისათა
ექსტენსიურ განვითარებას უწევებს, მეხუთე კლასში ხუთნახევარჯერ მეტია
ბაჟიხეკლასელთან შედარებით.

ამრიგად, ბავშვობის დატოვებისა და დიდის მდგომარეობაში ყოფნის
მოთხოვნისა, ვარდამაკალ ასაკში იძენს სოციალურ უნარს და გადამწყვეტ
ზეგავლენას ახდენს მოზარდის აქტივობის მიმართულებაზე. ეს მოთხოვნისა
პრესტიჟისა და თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის მოთხოვნისათა ფორმებში
დიფერენცირდება და მოზარდის ყოველ ქცევაში ეძებს დაკმაყოფილებას.

ვარდამაკალი ასაკის მოზარდისთვის ძალიან დამახასიათებელია პოპულარობის
მოთხოვნისა. პოპულარობის მასშტაბები თანდათანობით იზრდება. მოზარდს
ამ მიმართულებით უკვე აღარ აკმაყოფილებს კლასისა და სკოლის მასშტაბებიც
კი. პოპულარობის წყვერვილი და სურვილი ისე დიდია, რომ მოზარდის ქცევაში
მისი უკუღმებულობა იწვევს დაუფიქრებელ გამოხდომებს, რომელთა ერთადერთი
მოტივი ყურადღების მიქცევაა. მოზარდის პოპულარობის მოთხოვნისა დიდი
წინსწინების შესახებ ის ფაქტიც მეტყველებს, რომ პოპულარობისთვის მოზარდს
ბევრი რამე შეუძლია მოიკლოს და უარი თქვას ბევრ რამეზე.

6. სარჯველძემ იკვლია აქტუალურად მოქმედი მოთხოვნისა გავლენა
მეორე ადამიანის – მოთხოვნისა სუბიექტთან სოციალურ ურთიერქმედებაში
ჩართული პიროვნული თვისებების შეფასებაზე უმცროს მოზარდებთან მოსწავლე-
მასწავლებლის ურთიერთობის მაგალითზე. აქ იგულისხმება ისეთი სოციალური
სიტუაცია, სადაც მოთხოვნისა დაკმაყოფილება სწორედ იმ პირობებზეა
დამოკიდებული, რომლის პიროვნულ თვისებებსაც აფასებს მოთხოვნისა
სუბიექტი. აქ გამოიყოფა სამი სიტუაცია: ა) მოთხოვნისა სუბიექტს იმედი
აქვს, რომ მეორე ადამიანი დააკმაყოფილებს მის პირადულ მოთხოვნისა
(პირობითად – „დადებითი მოლოდინი“);

2) მოთხოვნისა სუბიექტს იმედი არ აქვს, რომ მეორე ადამიანი
დააკმაყოფილებს მის მოთხოვნისა (პირობითად – „უარყოფითი მოლოდინი“);

3) მოთხოვნისა სუბიექტმა გარკვევით არ იცის დააკმაყოფილებს თუ
არა მეორე ადამიანი მის მოთხოვნებს (პირობად „გაურკვეველი მოლოდინი“).
დადგინდა, რომ მოთხოვნისა და „დადებითი მოლოდინის“ გაკლენით ზოგადად
დადებითი მიმართულებით იცვლება გარდამავალი ასაკის მოსწავლის მიერ
მასწავლებლის ყველა პიროვნული თვისებების შეფასების ხასიათი.
მოთხოვნისა და „უარყოფითი მოლოდინის“ გაკლენით ზოგადად უარყოფითი
მიმართულებით იცვლება მოზარდის მიერ მასწავლებლის პიროვნული თვისებების
შეფასების ხასიათი. მთლიანი შეფასების ელემენტებს (ე.ი. თითოეულ პიროვნულ
თვისებას) შორის არაშესატყვისი დამოკიდებულებაა: პიროვნულ თვისებათა ერთი
ჯგუფის მიმართ ნათლად ჩანს შეფასებაში უარყოფითი მიმართულების ცვლილებათა
სიჭარბე დადებითთან შედარებით, მაშინ, როცა მეორე ჯგუფის პიროვნულ თვისებათა
მიმართ ისეთი განსხვავება დადებითი და უარყოფითი მიმართულების ცვლილებებს
შორის არ შეინიშნება.

მოთხოვნისა და „გაურკვეველი მოლოდინის“ გაკლენის ზოგადად დადებითი
მიმართულებით იცვლება მასწავლებლის ყველ პიროვნული თვისების შეფასების

ხასიათი.

დახმარებისა და თანაგრძნობის მოთხოვნილება მიეკუთვნება სოციოგენურ მოთხოვნილებებს, რადგანაც მისი აღმოცენებისა და დაკმაყოფილების პირობები იქმნება ადამიანთა სოციალური ურთიერთმოქმედებით. აღნიშნული მოთხოვნილებით განხორციელებული ქცევა მორალური ქცევაა. დახმარებისა და თანაგრძნობის მოთხოვნილება და მისი ცნობიერება ყალიბდება პარალელურად და მორალური ქცევის წყაროს წარმოადგენს.

დახმარებისა და თანაგრძნობის მოთხოვნილების განვითარების ჩანასახი ჯერ კიდევ უმცროს სასკოლო ასაკში იწყება. უმცროს კლასელებს აქვთ გარკვეული წარმოდგენები სხვა ადამიანებისადმი დახმარებისა და თანაგრძნობისა, რომელიც ატარებს კონკრეტულ და საგნობრივ ხასიათს. იგი მოქმედების ობიექტური მნიშვნელობის გაგებას კი არ ეყარება, არამედ უფროსების მოწონებით გამოწვეულ დადებით ემოციურ მდგომარეობას. გარდამავალ ასაკში კი მოზარდთა მნიშვნელოვანი ნაწილი თავისუფლდება საგნობრივი მიჯაჭვულობისაგან და მათთან უკვე ჩნდება ზოგადი წარმოდგენები. მოზარდების ნაწილი უკვე აცნობიერებს აბსტრაქტულ აზრს, ხოლო ნაწილი კი დახმარებისა და თანაგრძნობის მსჯელობებს იხილავენ საკუთარ თავთან მიმართებაში.

მოზარდთა ერთი ნაწილს აქვს დახმარებისა და თანაგრძნობის მოთხოვნილება და მოვალეობის ცნობიერება, ხოლო მოზარდების ნაწილს ეს მოთხოვნილება ჯერ არ აქვს განვითარებული და მათი ქცევა ხორციელდება სხვა მოტივით. მათ ქცევას საფუძვლად ედება პრესტიჟის, თანამშრომლობის ან მოზარდის სხვა რომელიმე პირველი მოთხოვნილება, სადაც საკუთარი კეთილდღეობაა წინა პლანზე წამოწეული. ასეთი მოზარდები საკუთარი თავის უფრო არიან დაინტერესებულნი, ვიდრე სხვებისადმი დახმარებითა და თანაგრძნობით.

გარდამავალ ასაკში მოზარდების ერთი ნაწილი ერთდროულად მოქმედებს თანაგრძნობისა და დახმარების მოთხოვნილებისა და აგრეთვე მოვალეობის საფუძველზე. ორთვე შემთხვევაში მათ მხედველობაში აქვთ სხვისი კეთილდღეობა. განსხვავება მხოლოდ ისაა, რომ პირველ შემთხვევაში მოზარდები მოქმედებენ თავისუფლად, შინაგანი დაძაბულობის გარეშე, ხოლო მეორე შემთხვევაში სხვისი შეფასებებით შებორკილნი.

ჭაბუკობის ასაკში კი დახმარებისა და თანაგრძნობის მოთხოვნილება თანდათან აღწევს განვითარების სიმწიფეს. ჭაბუკები უკვე ადვილად ძლევენ თავიანთ ინდივიდუალურ მისწრაფებებს, ადვილად ითვალისწინებენ სხვების ინტერესებს და ანგარიშს უწყვენ სხვების მდგომარეობას. ჭაბუკები, როგორც თანაგრძნობისა და დახმარების მოთხოვნილების სუბიექტები, უმეტესწილად მიმართულნი არიან მოქმედების შედეგებისაკენ, ისინი ყურადღებას ამახვილებენ ქცევის ობიექტურ შეფასებაზე, ჩერდებიან მის სოციალურ ღირებულებებზე. მათ ახლა შეუძლიათ ღრმად განიცადონ სხვისი მწუსარება და სისარული და მთელი აქტივობა მიმართონ პირველის შესაძლებელად და მეორის გასაძლიერებლად.

გარდამავალ ასაკში ინტენსიურ განვითარებას იწყებს საზოგადოებრივ ღირებულებებში შეზრდის მოთხოვნილებაც. ესაა საკუთარი სოციალური

ღირებულების მოთხოვნილება. იგი თვითაღზრდის მნიშვნელოვანი საშუალებაა. უმცროს მოზარდებთან საზოგადოებრივ ღირებულებებში შეზრდის მოთხოვნილება ძირითადად ელინდება ერთი მხრივ, კარგ ადამიანად ჩამოყალიბების სურვილსა და მეორე მხრივ მომავალ პროფესიაზე ოცნებებში. ეს ტენდენცია მოზარდებთან უფრო მკვეთრადაა გამოხატული. მათ აქვთ განვითარებული თვითანალიზი, თვითშეფასება, თვითკონტროლი, უკვე აქვთ თვითგანათლებისა და თვითაღზრდის კონკრეტული გეგმებიც. ისინი მიამართავენ ამ საქმის მიღწევის ისეთ საშუალებებს, როგორცაა მიიპყრა. უფროსების რჩევა, ამხანაგური კრიტიკა, თვითშეზღუდვა და სხვა. საკუთარი პიროვნების შეფასებისას უმცროსი მოზარდები ძირითადად ითვლისწინებენ სხვების შენიშვნებს და ეყრდნობიან მათ. უფროსი მოზარდები კი, თავიანთი პიროვნების დადებით და უარყოფით თვისებებს თვითონვე აფასებენ და დაწმუნებულნი არიან, რომ ნაკლოვანებების გამოწორება მხოლოდ მათზეა დამოკიდებული.

ურთიერთობის მოთხოვნილება სოციოგენურ მოთხოვნილებათა ერთი სახეა. იგი შრომის პროცესში წარმოიშვა და ძირითადი სოციალური მოთხოვნილებაა. ამ მოთხოვნალების არსებობის საფუძველზე დავადგენთ, რომ ადამიანი თანამონაწილე, თანაშემრომელი და საზოგადოებრივი არსებაა. ადამიანს სიამოვნებს ურთიერთობის პროცესი იმიტომ, რომ იგი აკმაყოფილებს მის ერთ-ერთ ძლიერ სოციოგენურ მოთხოვნილებას. ურთიერთობის მოთხოვნილების სუბიექტს აკმაყოფილებს მხოლოდ სხვა ადამიანთან ურთიერთობა. ურთიერთობის მოთხოვნილება ყველასათვისაა დამახასიათებელი, მაგრამ სხვადასხვა ასაკისა და ინდივიდუალობის ადამიანებთან განსხვავებულადაა გამოხატული. ურთიერთობის მოთხოვნილება ისახება ჯერ კიდევ მეტყველების დაწყებამდე. ამ ასაკში უფროსებთან კონტაქტების საფუძველზე ბავშვს უწინდება პირველი ადამიანური მოთხოვნილება – ურთიერთობის მოთხოვნილება, რომელიც სხვა მოთხოვნილებებთან შედარებით ერთ-ერთი მთავარი და წარმმართველი ხდება.

გარდამავალი ასაკის დასაწყისში სოციალური თანაარსებობის მოთხოვნილებიდან გამოიყოფა სოციალური ურთიერთობის მოთხოვნილება, რომელიც ჩქარი ტემპით ვითარდება და მოზარდის ერთ-ერთი წამყვანი მოთხოვნილება ხდება.

სოციოგენური მოთხოვნილებანი გარდამავალი ასაკიდან მოზარდის ქცევის წამყვანი მოთხოვნილებები ხდება. ეს იმას ნიშნავს, რომ მოზარდის ამიერიდან თავის პიროვნებას, პირველ რიგში, ამ მოთხოვნილებებში განიცდის.

იქ, სადაც მოზარდი უფროსების – მშობლებისა და მასწავლებლების მხრივ აღიარებას ვერ ნახულობს და სოციალურ მოთხოვნილებათა უკულებეულობის გამო ფრუსტრაციას განიცდის, სადაც მის სოციალურ პიროვნებას ანგარიშს არ უწევს და ისე ექცევიან როგორც ბავშვს – მისგან მხოლოდ ბრძანებისა და განკარგულების ფორმაში მიცემულ დავალებათა შესრულებას მოითხოვენ, მოზარდს უმუშავდება უარყოფითი ხასიათის სოციალური განწყობა, რომლის ნიადაგზეც დადებითი სოციალური ურთიერთობის განვითარება შეუძლებელი ხდება.

გარდამავალი ასაკის მოზარდის განსაკუთრებით კრიტიკული ხდება იმ

აღმზრდელების მიმართ, რომლებიც მათ მზარდ სოციალურ პიროვნებას ვერ ამჩნევენ, ანგარიშს არ უწევენ და მის დამოუკიდებლობისა და პრესტიჟის მოთხოვნილებებს ფრუსტრაციის მდგომარეობაში აყენებენ. მოზარდი ასეთი აღმზრდელის შედარებით პატარა ნაკლს ხშირად მეტისმეტად აზვიადებს და ამით აღმზრდელს, როგორც სოციალურ პიროვნებას, არ ცნობს.

ასეთი მასწავლებელი და აღმზრდელი ვერ ახერხებს პრესტიჟის, თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის მოთხოვნილებები სწავლის წამყვან მოტივებად აქციოს.

სასწავლო წარმატება გაკვეთილზე მარტო დიდაქტიკური მოთხოვნილების რეალიზაციაზე არაა დამოკიდებული. გაკვეთილს აქვს მეორე მხარე — სოციალურ-პედაგოგიური მხარე, რომლის სწორ ორგანიზაციას, გაკვეთილის დიდაქტიკური მხარის სწორ ორგანიზაციაზე ნაკლები მნიშვნელობა როდი აქვს. გაკვეთილის სოციალურ-პედაგოგიური მხარის ორგანიზაცია მასწავლებლის და მოსწავლის, მასწავლებლისა და კლასის სოციალურ ურთიერთქმედებათა პედაგოგიურ ორგანიზაციას გულისხმობს. ეს უკანასკნელი კი მოცემული ასაკის მოსწავლეთა სოციოგენურ მოთხოვნილებათა გათვალისწინების გარეშე შეუძლებელი საქმეა“ (შ. ჩხარტიშვილი).

თავი მეთხუთმეტი **ბარდამაშალი ასაკის მოზარდის** **სამსუაღური განვითარება**

სექსუალობა არის ერთ-ერთი ძირითადი ფაქტორი, რომელიც ადრევე ადამიანებს ინტერპერსონალური კონტაქტებისა და კავშირებისაკენ. სექსუალობა არის ადამიანის ორგანიზმის თანშობილი მოთხოვნილება და ფუნქცია სუნთქვის, საჭმლის მონელებისა და სხვა ფუნქციების მსგავსად. ადამიანი იბადება განსაზღვრული ფიზიოლოგიური სექსუალური პოტენციალით, რომელიც შემდეგ ცხოვრებისეული გამოცდილების ჩარჩოებში ფორმირდება. სექსუალობა განპირობებულია ბიოლოგიური, ფსიქოლოგიური და სოციოკულტურული ფაქტორების ინტეგრირებული ურთიერთქმედებით. სექსუალობა არის ერთ-ერთი ძირითადი აქტიუობა, აღმძვრელი, რომელიც აერთიანებს ადამიანებს, აკავშირებს მათ ერთმანეთთან და, საბოლოო ანგარიშით, აყალიბებს მათ ერთობლივ თანაცხოვრებას. მნიშვნელოვანია სექსუალობის როლი აგრეთვე პიროვნებათა შორის ურთიერთობებში. მიუხედავად იმისა, რომ ცხოველთა და ადამიანთა სექსუალობას საერთო ბიოლოგიური ძირები აქვს, მათ შორის არსებითი ხასიათის განსხვავებაა.

ბიოლოგიური კანონების შესაბამისად სექსუალური მოთხოვნილება ონტოგენეტური განვითარების პროცესში განიცდის ევოლუციას, რომელიც ასაკობრივი თავისებურებითაა განპირობებული, მაგრამ ამ პროცესში უდიდესი

მნიშვნელობა ენიჭება ფსიქოლოგიურ და სოციოკულტურულ ფაქტორებსაც. სექსუალური მოთხოვნების დაკმაყოფილების დროს დიდი მნიშვნელობა აქვს მის ინტეგრაციას ემოციური კონტაქტის მოთხოვნილებასთან. ადამიანს დაბადებისთანავე დაჰყვება სექსუალური რეაქციებისთვის საჭირო ნეიროფიზიოლოგიური მექანიზმები. მაგრამ სექსუალობის გაცნობიერება, სქესობრივი როლი და სექსუალური მოთხოვნების მიმართულება გარემო ფაქტორების გავლენითაა კანპირიბებული.

ადამიანის სექსუალური ქცევის ფორმები ყალიბდება სექსუალური მოთხოვნილებების გავლენით, რომელიც დინამიკურ ფაქტორს წარმოადგენს. ამ მაპარაულებით მნიშვნელოვან როლს თამაშობს პიროვნული ნიშნებიც, რომლებიც სექსუალობის გამოვლინებას განსხვავებულ ხასიათს აძლევს. სექსუალური ქცევის ჩამოყალიბებაზე გავლენას ახდენს ადამიანის მთელი პიროვნება, განსაკუთრებით მისი განვითარების და სიძწიფის ხარისხი (პიროვნული მექანიზმების ინტეგრაცია, თვითშეფასებას ღონე, შემეცნებითი სქემები, რომლებიც გარესამყაროში ორიენტაციას განსაზღვრავენ, მაკინტროლებელი და შემაკავებელი მექანიზმები და ა.შ.). სექსუალური ქცევის ფორმები სქესობრივი ორგანოების იზოლირებული ფუნქცია კი არაა. არამედ მთელი პიროვნების მოქმედების შედეგაა., ეს ქცეები მჭიდროდაა დაკავშირებული ხასიათის თვისებებთან, შემეცნებით უნარებთან, ნებელობით პროცესებთან და სხვა პარტნიორული ფაქტორების მთელ კომპლექსთან.

ადამიანის სექსუალური ქცევა მისი საერთო სოციალურ-სოზოგადოებრივი ქცევის ნაწილია, ხოლო სექსუალური ცხოვრება ექვემდებარება ეთიკურ და ესთეტიკურ პრინციპებს, რომელიც მჭიდროდაა დაკავშირებული პიროვნების მსოფლმხედველობასთან, ზოგადი კულტურისა და თვალსაწიერის ღონესთან.

სქესობრივი ინსტინქტი ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი ინსტინქტია ცოცხალ სამყაროში. ის კონკურენციას უწევს ისეთ ძლიერ ინსტინქტებს, როგორიცაა წყურვილისა და შიმშილის ინსტინქტი. ეს მდგომარეობა მისი ბიოლოგიური არსითაა გამართლებული. ესაა გამრავლების, შთამომავლობის მოცემის ინსტინქტი, რომელიც შთამომავლობის კვლავწარმოების ფუნქციას გამოხატავს. ეს ინსტინქტი რომ შესუსტდეს, კაცობრიობის კვლავწარმოების საქმე ცუდად იქნება. ამასთანავე, უნდა აღინიშნოს, რომ შემაკავებელი მექანიზმების უქონლობას სერიოზული უარყოფითი შედეგები მოაქვს. სქესობრივი ინსტინქტი უნდა იყოს ძლიერი და, ამავე დროს, მართვადიც.

სქესობრივი ლტოლვა (ლიბიდო) არის ორგანიზმის თავისებური აქტუალური, დინამიკური მდგომარეობა, რომელიც მიმართულია საწინამდღევო სქესის წარმადგენლისადმი სქესობრივი სიახლოვისაკენ. როგორც აღვნიშნეთ, ეს ერთ-ერთი თანშობილი ინსტინქტია. ადამიანის სქესობრივი ავზნება უმთავრესად მიმდინარეობს თავის ტვინის დიდი ნახევარსფეროების ქერქიდან, რომლის მოქმედების შედეგაა სქესობრივი განცდების ინტენსივობა და ხარისხი. სქესობრივი ფუნქცია ცხოველებში დაკავშირებულია ერთადერთ ფუნქციასთან – გამრავლებასთან, ხოლო ადამიანის საფეხურზე, ამასთანავე პიროვნების ენერგეტიკული პოტენციალი და უმაღლესი ადამიანური გრძნობის – სიყვარულის ჩასახვისა და განვითარების

საფუძველია.

სექსუალობის ფორმირება რთული პროცესია. იგი იწყება ონტოგენეზის ემბრიონალურ პერიოდში და მთავრდება სქესობრივი მომწიფებით. ადამიანის სქესობრივი განვითარება ორი, ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული მიმართულებით მიმდინარეობს. ესაა სომატოსექსუალური და ფსიქოსექსუალური განვითარება. გამოყოფენ სექსუალობის ფორმირებისა და გამოვლენის რამდენიმე ეტაპს.

1) პრენატალური პერიოდი (ჩასახვიდან დაბადებამდე), როცა ხდება გონადების, გენეტიკალისა და ტვინის სტრუქტურის დიფერენციაცია (6-32 კვირა);

2) პარაპუბერტეტული პერიოდი (1-7 წელი), როცა ბავშვი აცნობიერებს სქესობრივ მიკუთვნებულობას, იწყებს გარემომემყოფთა სქესის მიხედვით განსხვავებას. ამ ასაკში აღმოცენდება ცნობისმოყვარეობა, რომელიც მიმართულია სქესობრივი ნიშნებისაკენ, სქესობრივი ორგანოებისაკენ, ფორმირდება სქესობრივი თვითცნობიერება;

3) პრეპუბერტეტული პერიოდი (7-13 წელი), რომელიც ხასიათდება სქესობრივ-როლური განწყობების გამომუშავებით, თამაშში სქესობრივ-როლური ქცევის სწავლით, სქესობრივ-როლური ქცევების სტერეოტიპების ჩამოყალიბებით;

4) პუბერტეტის პერიოდი (12-18წელი), რომლისთვისაც დამახასიათებელია პლატონური ოცნებები და ფანტაზია, პლატონური ურთიერთობა (პლატონური ლიბიდოს ფორმირება), ხოლო შემდგომ ეროტიკული ფანტაზიები, ეროტული აღერსი და თამაშები (ეროტიკული ლიბიდოს ფორმირება). ამ ეტაპის კრიტიკული ასაკია 12-15 წელი;

5) სექსუალობის გარდამავალი ასაკი (16-26 წელი), სადაც ადგილი აქვს სექსუალურ ფანტაზიას, მასტურბაციას (ონანიზმს), სქესობრივი ცხოვრების დაწყებას, სექსუალურ ექსცესებს (სექსუალური ლიბიდოს ფორმირება). ამ ეტაპის კრიტიკული ასაკია 16-24 წელი;

6) მომწიფებული სექსუალობის პერიოდი (26-55 წელი), რომელიც რეგულარული სქესობრივი ცხოვრებით ხასიათდება;

7) ინოვაციური პერიოდი (51-70 წელი), როცა ხდება სქესობრივი აქტივობის დაქვეითება, ლიბიდოს რეგრესი ეროტიკულისა და პლატონურის დონემდე.

მოზარდებს ფსიქოსექსუალური ორიენტაციის ჩამოყალიბება აპირობებს ლტოლვის ობიექტის არჩევას და ხორციელდება პუბერტატულ პერიოდში ენდოკრინული სისტემებისა და პიროვნული თვისებათა ინტენსიური ფუნქციონირების ფონზე.

თავისი თანმიმდევრობა გააჩნია, აგრეთვე, მოზარდის სომატოსექსუალურ განვითარებასაც. ესაა მეორადი სასქესო ნიშნების თანმიმდევრული განვითარება. (ამ საკითხს ჩვენ გავეცანით შესაბამის თავში მოზარდის ანატომიურ-ფიზიოლოგიური განვითარების კანონზომიერებების შესახებ).

ფსიქოსექსუალური განვითარება მოზარდის საერთო განვითარების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ასპექტია. პირველი ფსიქოლოგიური ამოცანა, რომელსაც მოზარდის წინაშე სქესობრივი მომწიფება აყენებს, არის სქესობრივი

მიკუთვნებულობის საბოლოოდ გაცნობიერება და მისი შესაბამისი ფსიქოსექსუალური ორიენტაციის განხორციელება. ბიოლოგიური სქესი ჯერ კიდევ არ აცალიბებს ბავშვს ქლად და მამაკაცად. ეს რომ განხორციელდეს, საჭიროა ბავშვმა გააცნობიეროს თავისი სქესობრივი მიკუთვნებულობა და შეითვისოს შესაბამისად ქალის ან მამაკაცის როლი.

მოზარდს ძალიან აელეებს ის, თუ რამდენად შეესაბამება მისი გარეგნობა, ხასიათი და ქცევა მამაკაცის ან ქალისთვის მიღებულ სტერეოტიპებს. სხეულის აგებულების ცვლილებები და მეორადი სასქესო ნიშნები ამ მიმართულებით მნიშვნელოვან სოციალურ სიძოლოს როლს ასრულებს. ისინი ერთდროულად აღნიშნავენ უფროსობას (მოწიფულობას) და სქესს. აქედან გამომდინარეობს მოზარდის დიდი დაინტერესება საკუთარი და თანატოლების სხეულით.

წინა თავებში ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ მოზარდობის ასაკი არის არათანაბარი განვითარების ასაკი. ეს მდგომარეობა აისახება სქესობრივ სიფეროშიც. 14 წლის ბიჭი, თავისი განვითარებით, შეიძლება იყოს წინაპუბერტული, მოზარდიც და ჩამოყალიბებული მამაკაციც. აღრე მომწიფებული მოზარდი მშობლებსა და მასწავლებლებს მრავალ საზრუნავს და პრობლემას უქმნის. მიუხედავად ამისა, ეს მდგომარეობა დადებითი მოვლენაა. ნადრევი ფიზიკური ლა სქესობრივი მომწიფება ხელს უწყობს მოზარდის პრესტიჟის ამაღლებას და პრეტენზიის დონის აწევას. გვიან მომწიფებული ბიჭები ავლენენ გაუწონასწორობლობას, ურთიერთობაში სიძნელებებს და ა.შ

გოგონებში ნადრევი სქესობრივი მომწიფება ხშირად იწვევს ფსიქოლოგიურ სიძნელებებს. რომელიც გამოიხატება თანატოლებისაგან ჩამოშორებასა და განმარტობაში, მორცხობასა და საკუთარ თავში დაურწმუნებლობაში, სქესის აშკარა ნიშნების დაფარვის ცდაში. ეს მდგომარეობა არაა ზოგადი და საერთო. დღეს აქსელირებული გოგონები ბიჭების მსგავსად თითქმის უმტკიუნეულად იტანენ „ძნელი ასაკის“ მკაცრ გამოცდებს.

გოგონების სქესობრივი მომწიფების პერიოდი შეიძლება დაიწყოს დაახლოებით ათი წლის ასაკიდან და გაგრძელდეს 19-20 წლამდე. ამ დროს გაძლიერებულად მუშაობს შინაგანი სეკრეციის ჯირკვლები. გოგონების ორგანიზმში გამომუშავდება დიდი რაოდენობის სქესორივი ჰორმონები – ესტროგენები. ვითარდება მეორადი სასქესო ნიშნები (სხეულის დამახასიათებელი დამრგვალება, სარძევე ჯირკვლების ზრდა და ა.შ.). სქესობრივი მომწიფების პერიოდში შინაგანი სეკრეციის ჯირკვლების აქტიური მოქმედების შედეგად შეიძლება დაირღვეს ორგანიზმის ნივთიერებათა ცვლის პროცესები. ასეთი ცვლილებების გამოვლენას გოგონები მწვავედ განიცდიან. მაგალითად, გოგონების სასხეუ ზორკლების გამოყრამ (რაც სქესობრივი მომწიფებისთვისაა დამახასიათებელი როგორც გოგონებთან ასევე ბიჭებთან) შეიძლება ფსიქოლოგიური სტრესიკ კი გამოიწვიოს, ყოველივე ეს იწვევს, აგრეთვე, უკმარობის განცდას, ხასიათის ფსიქოსთენიკური ნიშნების გაჩენას და სხვა თანმსლებ მოვლენებს. საერთოდ, ეს დროებითი მოვლენაა და გაივლის.

სქესობრივი მომწიფების პერიოდში გოგონებს ეწყებათ პირველი მენსტრუაცია (მენარხე). მენსტრუაცია ნორმალური, ფიზიოლოგიური პროცესია. მენარხე

უფრო ხშირად თორმეტი წლის ასაკში ვლინდება. ხანდახან იგი 14-15 წლის ასაკშიც იწყება. თუ გოგონებს 16-17 წლის ასაკში მენარხე არ დაეწყო, ეს მათი ორგანიზმის პათოლოგიაზე მიუთითებს და ექიმთან მისვლა აუცილებელია. მენსტრუაციის ხანგრძლივობა ჩვეულებრივ სამი-ოთხი დღეა, მისი ციკლი სამი-ოთხი კვირის შემდეგ მეორდება. მენარხეს დაწყების პირველ თვეებში შეიძლება იგი რეგულარული არ იყოს. მენსტრუაციის პერიოდში გოგონებმა თავი უნდა დაიცვან გაცივების ან ზედმეტი ფიზიკური გადატვირთვისაგან, უნდა მოერიდონ სპორტულ მეცადინეობებს (ხტომა, ველოსიპედის ტარება, ცურვა, სირბილი და ა.შ.). მენსტრუაცია წყდება 45-55 წლის ასაკში, დგება კლიმაქსის პერიოდი და შთამომავლობის მოცემის ფუნქცია ქრება. გოგონებში პირველი მენსტრუაციის დაწყება ნიშნავს, რომ მათ შთამომავლობის მოცემის აპარატი მზად აქვთ და შეუძლიათ დაორსულება. მაგრამ ძირითადად ეს მართლდება ბიოლოგიური თვალსაზრისით. ფსიქოლოგიური და, რაც მთავარია, სოციალურ-საზოგადოებრივი თვალსაზრისით 13-14 წლის გოგონა არაა მზად შეასრულოს მშობლის სოციალური როლი.

ტერმინი პუბერტატი ნიშნავს სქესობრივი სიმწიფის მიღწევას. გოგონებთან მისი მაჩვენებელია მენარხე, ხოლო ბიჭებთან – პირველი ეიაკულაცია.

სასქესო პორმონს იმუშავენ სქესობრივი ჯირკვლები, რომლებსაც ეწოდება გონადები. პორმონი არის ბიოქიმიური აქტიური ნივთიერება, რომელიც ჩაეღვრება სისხლში, ორგანიზმის სხვა სითხეებში და ასრულებს სტიმულატორის ფუნქციას. პორმონები გავლენას ახდენენ მოზარდის ზრდაზე. ისინი განსაკუთრებით აქტიურდებიან სქესობრივი მომწიფების პერიოდში.

ქალის სასქესო ჯირკვლები – საკვერცხეები იმუშავენ სასქესო პორმონებს – ესტროგენებს, რომლებიც სტიმულირებენ ქალის ისეთი სქესობრივი ნიშნების განვითარებას, როგორცაა მკერდის ჩამოყალიბება. ბოქვენის გათმვანება და სხვა მეორადი სასქესო ნიშნების განვითარება. ქალის მეორე პორმონია პროგესტერონი, რომელიც ხელს უწყობს ჩასახვის პროცესს და ახდენს მენსტრუაციული ციკლის ფაზების რეგულაციას. იგი აქტიურ მონაწილეობას ღებულობს აგრეთვე საშვილოსნოს მომზადებაში ორსულობისათვის.

მამაკაცის სასქესო პორმონია, როგორც აღვნიშნეთ, ანდროგენები და ტესტოსტერონი, რომელიც ახდენს მამაკაცის მეორადი სასქესო ნიშნების ფორმირების სტიმულაციას. ესაა სახეზე და ტანზე თმების ზრდა, ხმის მუტაცია, მუსკულატურის, ჩონჩხისა და სასქესო ორგანოების (სათესლე) ჯირკვლები, წინამდებარე ჯირკვალი, პენისი, სათესლე პარკი) განვითარება.

ქალებისა და მამაკაცების სქესობრივი ნიშნების განვითარება დამოკიდებულია ქალთა და მამაკაცთა პორმონების სეკრეციის შეფარდებაზე. ქალებისა და მამაკაცების ორგანიზმში არსებობს როგორც ესტროგენები, ასევე ანდროგენებიც, მაგრამ სქესობრივი სიმწიფის დადგომამდე მათი რაოდენობა მეტად მცირეა. სქესობრივი სიმწიფის შემდეგ კი მათი რაოდენობა მკუთრად იზრდება. მოზარდის ორგანიზმში სქესობრივი პორმონების ბალანსის დარღვევა კი იწვევს პირველადი და მეორადი სასქესო ნიშნების განვითარების გადახრებს. მაგალითად, გოგონების

ორგანიზმში ანდროგენების სიჭარბე იწვევს ტანზე თმისა და ტუჩებზე უღვაშების ზრდას, ვითარდება მამაკაცური მუსკულატურა და ძალა, ჩნდება მამაკაცური სხვა ნიშნები. მამაკაცებში კი ესტროგენების სიჭარბე ან ანდროგენების დეფიციტი იწვევს პოტენციისა და სექსუალური ლტოლვების დაქვეითებას, მკერდის ზრდას და ქალური ნიშნების გამოვლენას.

ენდოკრინული ჯირკვლების მიერ გამოყოფილი ჰორმონებს შორის ფაქიზ წონასწორობას აპირობებს ჰიპოთალამუსი და ჰიპოფიზი. ჰიპოთალამუსი არის თავის ტვინის მცირე ნაწილი, რომელიც აკონტროლებს ზრდისა და მომწიფების პროცესებს. ჰიპოფიზი მოთავსებულია თავის ტვინის ქვედა ნაწილში და იმუშავებს მრავალ ჰორმონს, რომელიც ხელს უწყობს სქესობრივ სიმწიფეს. სასქესო ჯირკვლები ასრულებენ ორ ფუნქციას. ისინი გამოიმუშავენ სპერმას ან კვერცხუჯრედს ან ანდროგენებს და ესტროგენებს. ჰიპოთალამუსი არის ტვინის ენციფალი და მოტივაციური ცენტრი, რომელიც არეგულირებს და აკონტროლებს ისეთ ფუნქციებს, როგორცაა შიმშილის და წყურვილის შეგრძნებები, მენსტრუაციული ციკლი, ორსულობა, ლაქტაცია და სექსუალური აქტივობა.

ბიჭების სქესობრივი განვითარების მნიშვნელოვანი ცვლილებაა სპერმის მომწიფებული უჯრედების წარმოქმნა. ესაა სპერმატოზოიდების წარმოქმნის პროცესის განვითარება, რომელიც მიმდინარეობს ჰიპოფიზის ჰორმონების ზემოქმედების შედეგად.

ჰუბერტიული პერიოდის განმავლობაში პენისის (მამაკაცის სასქესო ორგანო) სიგრძე და დიამეტრი ორმაგდება. პენისის ზრდა განსაკუთრებული ინტენსივობით მიმდინარეობს ოთხმეტლიდან თექვსმეტ წლამდე. მოზარდები ხშირად გამოთქავენ შემფოთებას პენისის ზომის გამო, რადგანაც თვლიან, რომ პენისის სიდიდეზეა დამოკიდებული მათი მამაკაცური და სექსუალური უნარები. პენისის ზომები მეტად ინდივიდუალურია. სინამდვილეში პენისის ზომა ერექციის დროს არაა დამოკიდებული მისი ზომისაგან არაერექტირებულ მდგომარეობაში, რადგანაც ერექციის დროს პატარა ზომის პენისი გაცილებით უფრო იზრდება, ვიდრე დიდი ზომის არაერექტირებული პენისი.

მოზარდებისათვის დამახასიათებელია ღამის პოლუციები ძილის დროს. ესაა ბიჭებისათვის დამახასიათებელი ეიაკულაციები (თესლის გადმონთხევა). მკვლევართა მონაცემებით მამაკაცთა აბსოლუტური უმრავლესობა ხედავს ეროტიკულ სიზმრებს, რომელთა 80% ორგანიზმით მთავრდება. ასეთი სიზმრები ძალიანაა დამახასიათებელი მოზარდებისათვისაც. მოზარდი ხშირად განიცდის შემფოთებას და სირცხვილს ამის გამო, რადგანაც მას ხშირად ესიზმრება სქესობრივი კავშირები ახლობელ ადამიანებთან (დედასთან, დასთან და ა.შ.). ამ ასაკის ბიჭებს ღამის მოსალოდნელი პოლუციების შესახებ ისევე სჭირდებათ წინასწარი გაფრთხილება, როგორც გოგონებს - მენარხეს შესახებ.

მენარხე (პირველი მენსტრუაცია) გოგონებთან არის ფიზიკური მომწიფების უნიკალური მოვლენა. მენარხე დგება მოულოდნელად და იწყება საშოდან სისხლდენით. მენარხე თავისი განცდებითა და მღელვარებებით ყველა ქალს კარგად ახსოვს მთელი სიცოცხლის განმავლობაში. ის გოგონები, რომლებიც

წინასწარ არ იყვნენ მენარხისათვის მზად ან ძალიან ადრე დაეწყით ეს მოვლენა, აღწერენ მას როგორც ნევრტიურ და ტრავმის მიმყენებელ მოვლენას. ეს გოგონები, უმეტესწილად, არ იყვნენ წინასწარ ინფორმირებულნი მენარხეს შესახებ შობილებისაგან. ხოლო ის გოგონები, რომლებიც ამისათვის წინასწარ მზად იყვნენ, მენარხეს აღიქვამენ როგორც მოწიფულობის დასაწყისს და განიცდიან სიამაყის გრძნობას, რადგანაც დადგა ის მომენტი, რომცა მათ შთამომავლობის მოცემა შეუძლიათ.

გოგონებს მენარხე, ჩვეულებრივად, ეწყებათ 12-13 წლის ასაკში. თუმცა აქაც აღინიშნება ინდივიდუალური სხვაობები. როგორც აღვნიშნეთ აქსელერაციის გამო დღევანდელ გოგონებს მენარხე შედარებით უფრო ადრე ეწყებათ, ვიდრე წინა თაობების მათ თანატოლებს. მენსტრუალური ციკლის ხანგრძლივობა შეიძლება მერყეობდეს ოციდან ორმოც დღემდე, ხოლო მისი საშუალო იდეალური ხანგრძლიობა ოცდარვა დღეა. მენსტრუაციულ ციკლს ახასიათებს ინდივიდუალური თავისებურებებიც და ნებისმიერი ქალის მენსტრუაციული ციკლის ხანგრძლივობაც ინდივიდუალურია. როგორც მკვლევარები აღნიშნავენ რეგულარული ციკლი იშვიათობას წარმოადგენს. მენსტრუაციის დროს სისხლის საშუალო დანაკარგი არის 40 მლ, რაც დაახლოებით სამი სუფრის კოვზია.

მოზარდი გოგონები განსხვავებულად აღიქვამენ და აფასებენ მენარხეს დადგომას. ზოგიერთი მას თვლის ნორმალურ და მისაღებ მოვლენას, რომელიც იწყებს სიხარულს და სიამაყეს, ხოლო ზოგიერთი, პირიქით, მის გამო განიცდის შფოთიასა და ზიზღს. მენარხემ შეიძლება ტრავმაც კი მიიყენოს იმ გოგონებს, რომლებიც როგორც აღვნიშნეთ, წინასწარ არ იყვნენ ინფორმირებულნი და შემზადებული ამისათვის.

თითქმის ყველა მოზარდ გოგონას მენსტრუაციული ციკლის დადგომასთან დაკავშირებით აღვნიშნება ხასიათის ხშირი ცვლა და რხევა, რის საფუძველზედაც ვლინდება არასასიამოვნო დისკომფორტი.

ლოგანმა შეისწავლა ოცდასამი ქვეყნის გოგონების ემოცია მენარხეზე, რაც შემდეგ სურათს იძლევა (ფ. რაისი, დასახელებული წიგნი, გვ. 120) გაკვირება - 32%, უფრო მეტი მოწიფულობის განცდა - 24%, შეცუბუნება - 23%, ტკივილი - 15% შიში - 15%, ბედნიერება - 15%, საკუთარი ქალურობის განცდა - 13%, სხვებისაგან განსხვავებულობის განცდა - 13%, უსუფთაობის განცდა - 11%, სიამაყე - 8%, სევდა - 8 % დღისადმი სიახლოვის განცდა - 5%.

ზოგიერთ მოზარდ გოგონასთან მენსტრუაცია იწყებს ერთგვარ ფიზიკურ უქეიფობას, შეუძლოდ ყოფნას. გამოყოფენ (კუფმანი) ოთხ კატეგორიას: 1) დისმენორეა - ესაა გამძნელებული მენსტრუაცია, როცა მუცლის არეში მიმდინარე ტკივილებსა და ჭვავებს თან ახლავს თავისა და წელის ტკივილი, ადვილი დადღაღობა, აგზნებულობა, გულისრევა, მკერდისა და სასქესო ორგანოების აწეული მგრძობელობა და სხვა; 2) მენორაგია - მენსტრუაციის დროს დიდი რაოდენობით სისხლდენა; 3) ამენორეა - ესაა მენსტრუაციის არარსებობა, რაც შეიძლება გამოწვეული იყოს ისეთი ფიზიოლოგიური ფაქტორებით, როგორცაა ფიზიკური გადახრა, ორგანიზმში ცხიმოვანი დაგროვების შემცირება, ნერვული ანორექსიით

გამოწვეული სიგამხდრე. იგი შეიძლება გამოწვეული იქნას აგრეთვე კლიმატის მკვეთრი შეცვლით, დაძაბული მუშაობით, ემოციური აგზნებით; 4) ლეტრორაგია – ესაა სისხლდენა მენსტრუაციებს შორის, რაც ხშირი მოვლენაა.

მოზარდ გოგონებს ძალიან აინტერესებთ საკითხი იმის შესახებ, რომ მენსტრუაციის დროს შეიძლება თუ არა სპორტი, ცურვა და ბანაობა. უნდა გვახსოვდეს, რომ სპეციალისტები არ ურჩევენ ამ დროს დაძაბულ სპორტულ ვარჯიშებს, მაგრამ ნორმალური სპორტული ცხოვრება გარკვეულწილად ხელს უწყობს მენსტრუაციით გამოწვეული დისკომფორტის მოხსნას. ცურვა და ბანაობა შეიძლება იმ შემთხვევაში, როცა წყალი არაა ცივი და ორგანიზმის გაცივებას საფრთხე არ ემუქრება.

მოზარდ ბიჭებში სქესობრივი მომწიფება დაკავშირებულია პორმონალური სფეროს აქტივობასთან, რის გამოც იზრდება სხეული, იცვლება ხმა (მუტაცია), იზრდება სქესობრივი ასო, სისხლში სქესობრივი პორმონების მოხვედრის შედეგად ხდება სქესობრივი ასოს ღამისა და დღის ერექცია, რასაც თან ახლავს ღამის პოლუცია – თესლის უნებლიე გამოყოფა. ბევრ მოზარდს აშინებს და აწუხებს პოლუციის დაწყება. მათ ეს რაიმე დაავადების გამოვლინება ჰგონიათ. პოლუცია ისევე ნორმალური, ფიზიოლოგიური მოვლენაა, როგორც მენსტრუაცია გოგონებში. პირველი პოლუციები ბიჭებთან 15 წლის ასაკში იწყება. მათი სიხშირე ინდივიდუალურია, ძირითადად 1-3 თვეში. პოლუციას წინ უსწრებს ეროტიული ხასიათის სიზმრები, სადაც მოზარდი თითქოს სქესობრივ კავშირს აწარმოებს განსხვავებულ ვითარებებში და განსხვავებულ პარტნიორებთან. სიზმრისეული სქესობრივი აქტის პარტნიორი შეიძლება იყოს ახლობელი ადამიანებიც.

ბიჭებში პირველი პოლუციის გამოვლენა მოწმობს, რომ მოზარდში უკვე გამოშუშავდება მწიფე სპერმატოზოიდები. პირველი პოლუციები მოულოდნელია მოზარდისათვის და მას თან ახლავს ერთგვარი შეძრწუნება და შიში. როგორც აღვნიშნეთ, ეს მოვლენა ნორმალური ფიზიოლოგიური მოვლენაა.

ამრიგად, სქესობრივი მომწიფება შეიძლება დავყოთ ორ პერიოდად, ფაზად, გოგონებში პირველ მენსტრუაციამდე (მენარხე) და შემდეგ, ხოლო ბიჭებში პირველ პოლუციამდე და შემდეგ.

სქესობრივი მომწიფების პერიოდში მოზარდი ბიჭი პირველად აცნობიერებს საკუთარ თავს როგორც მამაკაცს. ბევრი მათგანი ყურადღებას იჩენს საკუთარი გარეგნობის მიმართაც. გოგონები, როგორც ვიცით, სქესობრივი მომწიფების პერიოდში ფიზიკურ განვითარებაში ბიჭებს წინ უსწრებენ. ხარდახან იქმნება ისეთი სიტუაცია, რომ მოზარდი ცდილობს თანატოლი გოგონას სიმამატის მოპოვებას, ხოლო ამ გოგონას ყურადღება რომელიმე უფროსი ასაკის ვაჟითაა დაკავებული. ამ დრომ ხშირად აღმოცენდება ფსიქოლოგიური დაძაბულობა. მოზარდები სწუხან, რომ თანატოლი გოგონები მათში „მამაკაცს ვერ ხედავენ“. გამორიცხული არაა უკმარობის განცდის აღმოცენებაც.

უნდა აღინიშნოს, რომ პოლუციას, გაცილებით იშვიათად, მაგრამ გოგონებთანაც აქვს ადგილი. გოგონების პოლუციებსაც შეიძლება წინ უსწრებდეს ეროტიკული

სიზმრები.

სექსობრივი განვითარების თანმხლები მოვლენაა სექსობრივი ლტოლვის, სექსუალური ფანტაზიისა და ინტერესების განვითარება. ეს პროცესი ბიჭებში და გოგონებში განსხვავებულად მიმდინარეობს. ბიჭებისთვის დამახასისთებელია ე.წ. პიპერსექსუალური ფაზა, რომელიც 2-3 წელს გრძელდება. ეს ფაზა ხასიათდება აწეული სექსობრივი აგზნებულობით და შესაბამისი ფანტაზიისა და ინტერესების განვითარებით.

გარდამავალი ასაკის სექსუალობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დამახასიათებელი ნიშანია მასტურბაცია (ონანიზმი). ეს არის სექსობრივი აქტი პარტნიორის გარეშე. იგი სექსობრივი ურთიერთობის სუროგატია. მოზარდობის მასტურბაციას არ მოაქვს ფიზიოლოგიური და ფსიქოლოგიური ზიანი. მასტურბაციას ეწევა სექსობრივად მომწიფებული მოზარდების 90%.

გოგონებში სექსობრივი სიყვარული იღვიძებს, ჩვეულებრივ, პარტნიორთან სიახლოვისას. ამიტომ მასში ონანიზმი უმნიშვნელო როლს თამაშობს. გოგონებში ონანიზმს იშვიათად, მაგრამ მანც აქვს ადგილი.

მასტურბაცია ნიშნავს თვითსტიმულაციის ნებისმიერ სახეს, რომელიც იწვევს ეროტიკულ აგზნებას. როგორც აღვნიშნეთ ბიჭები უფრო ხშირად მიმართავენ მასტურბაციას, ვიდრე გოგონები. ქაისის მიზღვით ამრიგევი მოზარდი ბიჭების დაახლოებით სამი მეოთხედი და გოგონების ნახევარი ეწევა მასტურბაციას.

როგორც ვთქვით, ექიმები, ფსიქოლოგები და ფსიქიატრები აღიარებენ, რომ მასტურბაცია არის ზრდა-განვითარების და მომწიფების ნორმალური პროცესის შემადგენელი ნაწილი და მას არავითარი ზიანი არ მოაქვს მოზარდისათვის. მასტურბაცია შეიძლება განვიხილოთ როგორც დადებითი მოვლენა, რომლის პროცესშიც მოზარდი ახდენს სექსუალურ განმუხტვას, განვითარებას და უზრუნველყოფს სექსუალური ინდენტურობის განცდა. მოზარდებს უნდა ახსოვდეთ, რომ ზიანი მოაქვს მხოლოდ გადაჭარბებული სიხშირით წარმოებულ მასტურბაციას.

მოზარდების სექსობრივი განვითარებისა და აღზრდის საქმეში აკრძალვებასა და დასჯას სასურველი შედეგები არ მოაქვს. აქ მთავარია უფროსების მხრივ გაგება და მათი ყურადღების გადართვა სხვა მიმართულებით.

სექსობრივი ლტოლვები, უმეტესად, ერთმანეთს იჩენს თავს და მოულოდნელად იჭრება მოზარდის ცნობიერებაში. მოზარდი მათი პირველი აღმოჩენის დროს განიცდის ერთგვარ შეძრწუნებას, შიშსა და სირცხვილს, იგი პირველად გრძნობს სინამდვილის ისეთ მხარეს, რომელიც აქამდე მისთვის არ არსებობდა და ახლაც აკრძალული და საიდუმლოა. სირცხვილის გრძნობა, რომელიც სექსობრივი ლტოლვის ნიადაგზე აღმოცენდება, მნიშვნელოვან როლს ასრულებს მოზარდის ცნობიერებაში და განსაზღვრავს მის ურთიერთობას საკუთარ თავთან და სხვებთან. იგი ასევე ცდილობს დაფაროს ის ადგილები, სადაც სექსობრივი მომწიფების ნიშნები იჩენს თავს. მოზარდი ამ დროს საწინააღმდეგო სქესის თანატოლებს ერთგვარად შორდება.

გარდამავალ ასაკში მოზარდს სექსუალური ლტოლვისა, უპირველეს ყოვლისა, აღძრავენ სექსუალური ინტერესები, რომელიც სექსობრივი ლტოლვისაგან

განსხვავდება. ესაა თეორიული მოთხოვნილება, რომელიც სქესობრივი ცხოვრების შემეცნებისკენაა მიმართული. მოზარდი ცდილობს გაიგოს ამ ახალი მოვლენის საიდუმლოებანი. სამწუხაროდ სკოლა და ოჯახი მას ამ მიმართულებით მწირ ინფორმაციას აწვდის და იგი ამ ინფორმაციას იღებს ქუჩის გამოცდილი ინფორმაციებისაგან. მოზარდი ცდილობს ფანტაზიის გზით, წარმოსახვაში წარმოიდგინოს სქესობრივი ცხოვრება. ეს მასში სასიამოვნო აღძვრებს იწვევს და სექსუალურ ინტერესს სქესობრივ მისწრაფებებთან აერთიანებს. სექსუალური ინტერესების სქესობრივ ლტოლვაში გადაზრდას ხშირად უწყობს ხელს მშობლებისა და ოჯახის სხვა წევრების დაუდევრობა, რომელიც მოზარდს ხანდახან ამის შესაძლებლობას აძლევენ.

სქესობრივი ცხოვრების ნაადრევ განვითარებას ხელს უწყობს აგრეთვე კინო (განსაკუთრებით ვიდეო) და ტელევიზია, სადაც მოზარდები ენებანი ურთიერთობის ხშირი მოწმენი არიან.

სქესობრივი თავდაცვის ინსტინქტი ქალიშვილებში ძალიან ძლიერია. მაგრამ გარდამავალ ასაკში, როცა სქესობრივი მომწიფების პირველი ნიშნები იჩენენ თავს, გოგონებში იგი, სამწუხაროდ, სუსტდება. ამიტომ ამ ასაკის გოგონების მიერ მცდარი ნაბიჯის გადადგმა ადვილი შესაძლებელია.

თავი მეთექვსმეტი

ამხანაგობა და მშობრობა ბარდაჩავალ ასაკში

ამხანაგური დამოკიდებულების ზოგიერთ ნორმასა და წესს ბავშვები ჯერ კიდევ უმცროს ასაკში ითვისებენ. დაწყებით სკოლაში ამხანაგობის ძირითადი განმსაზღვრელია აკადემიური წარმატება, დისციპლინა და მასწავლებლებთან დამოკიდებულება. გარდამავალი ასაკის დაწყებისთანავე მდგომარეობა იცვლება. ახლა აკადემიურ წარმატებასა და დისციპლინას აღარ აქვს გადაწყვეტი და არსებითი მნიშვნელობა. ამ ასაკში ფრიადოსანთა აქციები ამხანაგურ ურთიერთობებში ძალიან ეცემა. მოზარდებს ეცვლებათ ამხანაგობის არჩევის კრიტერიუმები. ახლა მათთვის მნიშვნელოვანია ისეთი თვისებები და ღირსებები, როგორცაა კარგი ამხანაგი, ცოდნა, საზრიანობა, გამჭრიახობა, გაბედულება და ნებელობითი თვისებები.

უმცროსი მოზარდები თანატოლებთან დამოკიდებულებაში დიდ აქტიურობას ავლენენ. ისინი ამხანაგის ქცევებსა და განსაკუთრებულ თვისებებზე ემოციურად რეაგირებენ. გარდამავალ ასაკში ყალიბდება მოზარდის „ამხანაგობის კოდექსი“, რომლის ძირითადი პრინციპები და ნორმებია: თანასწორობა, ურთიერთპატივისცემა, ერთგულება, ამხანაგის დახმარება ნებისმიერი ფორმით, პატიოსნება. მოზარდების მიერ ამხანაგებისა და თანატოლების ყოველგვარი მოქმედების შეფასება ამ

ნორმების საფუძველზე ხდება. ამის გამო მოზარდები ერთხმად და ერთსულოვნად ამტყუნებენ ამხანაგის ღალატს, ლიდერობისა და მმართველობისადმი მისწრაფებას, ყოყონაას, ამხანაგების აზრის უგულვებელყოფას, სიტყვითა და საქმით ამხანაგის ღირსების დაკნინებას, დახმარებაზე უარის თქმას და ა.შ.

მოზარდები ძალიან უწევენ ანგარიშს თანატოლთა და ამხანაგთა აზრსა და შეფასებებს. ამხანაგების შენიშვნები, უკმაყოფილება და წყენა მოზარდს აიძულებს დაფიქრდეს თავისი საქციელის შესახებ. დიანახოს და გააცნობიეროს საკუთარი ნაკლი. ამხანაგების მოთხოვნებისადმი ანგარიშის გაწევა მოზარდის მნიშვნელოვანი მოთხოვნილება ხდება.

უნდა აღინიშნოს, რომ, სამწუხაროდ, ეს მნიშვნელოვანი თვისება ხშირად არ აქვთ აწეული თვითშეფასების მქონე მოზარდებს, რომლებიც ნაკლებად უწევენ ან არ უწევენ ანგარიშს ამხანაგების აზრს. შემჩნეულია, რომ ის მოზარდები, რომლებიც დაწყებით კლასებში ფრიადონები იყვნენ და, ასე თუ ისე სერიოზულ საზოგადოებრივ დაჯალებებსაც ასრულებდნენ, ახლა აწეულ თვითშეფასებას, კლასში განსაკუთრებული მდგომარეობის და მმართველობის პრეტენზიას ავლენენ. ამის გამო მათთან ამხანაგების ურთიერთობა უარესდება.

გარიყულ, იზოლირებულ მოზარდებს შეიძლება მრავალი არამომხიდეველი და არაპოპულარული თვისება ახასიათებდეთ, მაგრამ ერთი უარყოფითი თვისება ყველა ასეთ მოზარდს საერთო აქვს, — ესაა „კარგი ამხანაგის“ თვისებების უქონლობა, რომლის კომპენსაცია ამხანაგების თვალში არაფრით არ ხდება.

ურთიერთობის მოთხოვნილებასთან ერთად ამხანაგობის მნიშვნელოვანი საფუძველია ისეთი მოტივებიც, როგორცაა საერთო საქმის ერთად კეთება, თავისუფალი დროის ერთად გატარება და ერთმანეთის უანგარი დახმარება.

ამხანაგობის მნიშვნელოვანი ფსიქოლოგიური კომპონენტია, აგრეთვე, ინტელექტუალური მოთხოვნილებანი, წაკითხული წიგნის შესახებ აზრთა ურთიერთგაზიარება, კინოს გმირის ქცევის მორალური მხარის ანალიზი და სხვა.

თანატოლებთან ახლო, ამხანაგური დამოკიდებულება მოზარდის მოთხოვნილებას მთლიანად ვერ აკმაყოფილებს. მას სჭირდება ახლო მეგობარი. მოზარდი უახლოვდება იმ ამხანაგს, რომელიც კლასში პატივისცემითა და ავტორიტეტით სარგებლობს, გამოირჩევა მაღალი ინტელექტუალური განვითარებით და პიროვნული ღირსებებით. მიზიდეველი შეიძლება იყოს ისეთი თვისებები, როგორცაა ამხანაგური თვისებები, ცოდნა, ძალა, გამბედაობა, სხვადასხვა საქმეებში წარმატება, სპორტული და მუსიკალური მიღწევები, ქცევის მანერები, მოწიფულობის გარეგნული გამოვლინებები, რომანტიკული გამოცდილება, დამოუკიდებლობა უფროსებთან ურთიერთობაში.

უმცროს მოზარდებში თანატოლებს შორის დამოკიდებულება უფრო ამხანაგურ ფორმას ატარებს, ვიდრე მეგობრულს. უმცროსი მოზარდები ახლო ურთიერთობებს ამყარებენ ისეთ თანატოლებთან, რომლებთანაც ადვილად პოულობენ საერთო ინტერესებსა და გატაცებებს. სამწუხაროდ, მათი ემოციური კონტაქტები არაა მყარი. უმცროსი მოზარდების მიერ ემოციური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებისათვის ამხანაგური ურთიერთობანი არაა საკმარისი.

უფროს მოზარდებში კი მდგომარეობა მკვეთრად იცვლება. სქესობრივ მოწიფებას მოყვება ახალი განცდების აღმოცენება, რის საფუძველზედაც მოზარდები ცდილობენ მოიპოვონ ემოციური თავისუფლება და დამოუკიდებლობა შშობლებსაგან. მოზარდები თანატოლებისადმი სწრაფვას და ლტოლვას უკვე ემოციური საიზოლაციის მიხედვით იწყებენ. მოზარდების ახლო ურთიერთობანი თანატოლებთან დადებით გავლენას ახდენს მათ ფსიქიკურ ადაპტაციაზე. მეგობრული ურთიერთობები სტრესის შემანელებელი და მომხსნელი მნიშვნელოვანი ფაქტორიცაა. მოზარდები ცდილობენ მეგობრებად გაიხადონ ისეთი თანატოლები, რომლებიც გავლენას ახდენდა მათ თვითშეფასებაზე.

მოზარდის უპირველესი მოთხოვნილებაა მეგობრული ურთიერთობა დაამყაროს იმ თანატოლებთან, რომლებსაც აქვთ საერთო ღირებულებები და ინტერესები. მეგობარი ისეთი ახლობელია, რომელსაც გაანდობ ყველაზე ინტიმურ გრძნობებს. მეგობარს შეიძლება ისეთი რამ გაანდო, რასაც სხვას არ ეტყვი.

გარდამავალ ასაკში გოგონების მეგობრობა უფრო თბილი და ფაქიზია, ვიდრე – ბიჭებისა.

მკვლევარები მიუთითებენ, რომ მოზარდებს მეგობრული ურთიერთობების დამყარება იმისთვისაც უნდათ, რომ მათ ჯერ კიდევ არ აქვთ ჩამოყალიბებული საკუთარ თავში დარწმუნებულობის განცდა, რასაც ისინი ძალიან მწვავედ განიცდიან. ისინი ჯერ კიდევ ვერ არიან საბოლოოდ ჩამოყალიბებულნი პიროვნებად და მეგობრები კი მათ ძალასა და იმედს აძლევენ. მეგობრები ეხმარებიან ერთმანეთს საკუთარი „მე“-ს ჩამოყალიბებაში. მოზარდები უმთავრესად მეგობრებს ირჩევენ საკუთარი სქესის შიგნით. მეგობრები სულ ერთად არიან, გაუთავებლად ლაპარაკობენ ტელეფონზე, ერთად დადიან კინოში, შოუ-კონცერტებზე, სტადიონზე. ერთმანეთისაგან ითვისებენ ქცევის მანერებს. მოზარდის მიერ ამ ასაკში არჩეული მეგობარი, უმეტესად, მისი თანატოლია, რის გამოც მათ ბევრი საერთო ინტერესი და მისწრაფება აქვთ.

ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით მეგობრობაში ერთ-ერთი გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს იმას, რომ კმაყოფილება თითოეული მეგობრის სოციალური ურთიერთობის მოთხოვნილება. როგორც ვთქვით, გარდამავალ ასაკში ინტენსიურად ვითარდება ისეთი ძლიერი სოციალური მოთხოვნილება, როგორცაა სოციალური ურთიერთობის მოთხოვნილება, რომელიც თავის მხრივ, საფუძველად ედება ორ ან რამდენიმე თანატოლს შორის მეგობრული ურთიერთობის დამყარებას.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ გარდამავალ ასაკში მეგობრობისადმი, უმეტესწილად, ემოციური დამოკიდებულების გამო არაა იშვიათი მოვლენა მეგობრებს შორის გაუგებრობები და კოფლიქტები. ეს ხდება მეგობრობის ჩამოყალიბების განსხვავებული მოტივების გამო (ეგოისტური, პრაგმატული და ა.შ.)

უმცროსი მოზარდების მეგობრობა არ გამოირჩევა სიმყარითა და სტაბილურობით. მკვლევარები მიუთითებენ, რომ მათი მეგობრობა სუსტდება სქესობრივი მოწიფების კვალობაზე (გოგონებთან დაახლოებით ცამეტი წლის და ბიჭებთან თოთხმეტი წლის ასაკში), ხოლო შემდეგ პერიოდში შედარებით უფრო სტაბილური ხდება, თვრამეტი წლის ასაკიდან კი ისევ სუსტდება. ეს იმის გამო ხდება, რომ ამ ასაკის ჭაბუკები სკოლის დამთავრების შემდეგ ტოვებენ

სახლს, მიგზავრებიან სასწავლებლად, საშსახურს იწყებენ არმიაში ან ქმნიან დამოუკიდებელ ოჯახებს.

თინეიჯერთა მსჯელობები მეგობრების შესახებ ძირითადად ასეთია: „მე ჩემს მეგობართან თავისუფლად და დაუფარავად შემოსილია ლაპარაკი ყველაფერზე“, „მე უსიტყვოდ მესმის რას გრძნობს ჩემი მეგობარი.“ თინეიჯერთა უმრავლესობას ყავს ერთი-ორი „საუკეთესო მეგობარი“ და რაზედღემე „კარგი მეგობარი“. მათი აზრით მეგობრობის დარღვევის ძირითადი მიზეზია ღალატი და საიდუმლოს გამჟღავნება.

მოზარდების ერთმანეთთან დაახლოებისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ინტერესთა და საყვარელი საქმიანობის საერთობასა და მსგავსებას, საუბრებს. მოზარდი ადვილად იზიარებს თანატოლისა და ამხანაგის ინტერესებს. ხშირად, იმის გამო, რომ მას ვინმესთან ახლო ყოფნა უნდა, იგი ინტერესდება იმ საქმით, რომელიც მისთვის ნაკლებადაა საინტერესო, მაგრამ დროთა განმავლობაში მისი ინტერესები ღრმავდება და ფართოვდება. ამის გამო შეიძლება ითქვას, რომ ამხანაგებთან და მეგობრებთან ურთიერთობა მოზარდის ახალი ინტერესების აღმოცენების წყაროა.

მოზარდების ერთმანეთთან დაახლოებისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება საუბრებს. ახლო ამხანაგები „ვერ ძლებიან“ ურთმანეთთან ლაპარაკით. მათი საუბრის თემაა სპორტი, პოლიტიკა, სათავეგადასავლო ლიტერატურის გმირთა საქციელი, კინო, ვაჟაკური საქციელის ნორმები, პიროვნებათაშორისი ურთიერთობანი, საკლასო კონფლიქტები და სხვა. ასეთი საუბრები ხშირად ხელს უშლის მათ საქმის კეთებასა და სასწავლო საქმიანობაში. საუბრების ერთ-ერთი ფორმაა ტელეფონით „გაუთავებელი“ ლაპარაკი ახლო მეგობართან, რომელიც მათ სასწავლო საქმიანობაში აშკარად ხელიშეშმულელია. საუბრის ეს ფორმა უფროს მოზარდებთან შეინიშნება. მოზარდები მსჯელობენ სხვადასხვა შემთხვევებზე, რომელსაც კლასში ჰქონდა ადგილი, თანაკლასელთა საქციელზე, გოგონებისა და ბიჭების დამოკიდებულებაზე, პირადულ, ინტიმურ საკითხებზე, სამომავლო გეგმებზე, ჩანაფიქრზე, რომანტიკულ სიმპატიებზე. უფროსების თანდასწრების დროს ისინი ჩურჩულზე გადადიან ან მიდიან ცალკე ოთახში ან სულაც ჩუმდებიან.

მოზარდის შინაგანი სამყაროს განვითარება პირადი მეგობრის მოთხოვნილებას ბადებს. ეს ისეთი ახლო ამხანაგია, რომელსაც ყველაფერს გაანდობ, რომელიც რჩევებს მოგცემს და ყოველგვარ სიტუაციაში დაგეხმარება, საიდუმლოს შეგინახავს. უფროსი მოზარდები ძალიან აფასებენ ნდობას, გულთბობას, სიმართლეს, საიდუმლოს შენახვას. ძალზე ფასობს აგრეთვე პატიების უნარი.

ყოველი მოზარდის ოცნებაა იპოვოს ნამდვილი მეგობარი და მისთვის იყოს ერთადერთი. მოზარდი ეჭვით უყურებს მისი მეგობრის ყველა სიმპატიურ დამოკიდებულებას სხვა მოზარდებისადმი, ცდილობს მათ მეგობრობაში არ „შემოიჭრას“ უცხო პირი. ამასთანავე, რაც უფრო ფართოა მოზარდის ინტერესების და გატაცების წრე, რაც უფრო შინაარსიანი და მდიდარია მისი შინაგანი სამყარო, მით უფრო ძნელია ისეთი ამხანაგის პოვნა, რომელიც მის ყველა ამ მრავალფეროვან მოთხოვნილებას დააკმაყოფილებს. თითოეულ მოზარდს,

ჩვეულებრივ. რამდენიმე ახლო მეგობარი ჰყავს. ასეთი ჯგუფი კლასში რამდენიმეა. ამ ჯგუფების შორის შეიძლება ხანდახან რთული და დაძაბული ურთიერთობაც დამყარდეს.

მოზარდს შეიძლება ჰყავდეს ბევრი ამხანაგი. ფაქტიურად მთელი საკლასო კოლექტივის წევრი მისი ამხანაგია, მოზარდების მეგობრობა კი არჩევითია. იგი, უმეტესწილად, ორი-სამი მოზარდის ახლო ურთიერთობას ასახავს, რომელთა შორის ყალიბდება ნდობის ურთიერთობა და უშუალობა. ასეთი ურთიერთობანი მოტივაციის, შინაარსისა და ურთიერთობის პროცესის თვალსაზრისით განსხვავებულია, რაც გავლენას ახდენს მეგობრების პიროვნებაზე. მოზარდების შინაარსობრივი ხასიათის მეგობრობა დადებით გავლენას ახდენს პიროვნების ისეთ მხარეებზე, როგორცაა გონებრივი და ზნეობრივი განვითარება.

მოზარდებს უვითარდებათ მეგობრული ურთიერთობის ძლიერი მოთხოვნილება. სხვადასხვა სახის სასწავლო და არასასწავლო მოქმედებების გაფართოება, შეუტყნებითი ინტერესების ახალი სფეროები, ამხანაგებთან ურთიერთობის გაღრმავება, მოზარდის შინაგანი სამყაროს განვითარება, ახალი ეთიკური, ესთეტიკური და ინტელექტუალური სიმტკიცის ამაღლება და საკუთარი პიროვნების გაცნობიერების მისწრაფება, ამხანაგებთან საკუთარი აზრებისა და შეხედულებების ურთიერთგაცვლის სურვილი მეგობრობის მოთხოვნილების გაძლიერების ფსიქოლოგიურ საფუძვლებს წარმოადგენს.

ფართო ამხანაგური ურთიერთობანი, როგორც ვნახეთ, ამ თვალსაზრისით მოზარდს აღარ აკმაყოფილებს და ეს ხარვეზი მან უნდა შეივსოს რომელიმე ახლო ამხანაგთან კიდევ უფრო მჭიდრო ფსიქოლოგიური კონტაქტის დამყარებით. ასეთ პიროვნებად კი ყველა თანაკლასელი არ გამოდგება. ახლო მეგობარი უნდა აკმაყოფილებდეს მოზარდის მაღალ მოთხოვნებს.

გარდამავალ ასაკში მეგობრობის მოთხოვნილება გაცნობიერებულ ხასიათს ღებულობს. მოზარდი მეგობარიც ურთიერთობაში აქტიურ პოზიციას იკავებს. მეგობრის მიმართ მოთხოვნები უფრო მაღლდება და მკაცრდება.

მეგობრობაში მარცხისას, ახალი მეგობრის ძიებაში მოზარდის აქტიურობას იჩენს. იგი ცდილობს ამ მიმართულებით გამოავლინოს დამოუკიდებლობა და კრიტიკულობა, გაიგოს იმ ამხანაგის პიროვნების თავისებურებები, რომელიც შემდგომში შეიძლება მისი მეგობარი გახდეს. ეს პროცესი, უმეტესწილად, მოზარდის მიერ მეგობრობის შესახებ შემუშავებული იდეალური წარმოდგენებით რეგულირდება. თეორიულად, იდეალში მოზარდისათვის მეგობარი მართლაც იდეალურია და სინამდვილეში მას უჭირს ასეთი თანატოლის პოვნა, რაც მეგობრის არჩევაზე ახდენს გავლენას. მოზარდი ყოყმანობს, ფიქრობს, არ ჩქარობს. მაგრამ ასეთნაირად ყოველთვის არ ხდება. არის შემთხვევები, როცა მოზარდი მსჯელობს: „მე მას დაეუახლოვები ახლავე, ხოლო მეგობრობა თავისით მოვა“.

უმცროსი მოზარდების წარმოდგენაში მეგობრობის შესახებ გარეგნული ნიშნები პრევალირებს, ისინი ხშირად იფარგლებიან რომელიმე თვალში საცემი შემთხვევის ან სცენის ნახვით, რაც მეგობრობის „მომენტალურ სურათს“ წარმოადგენს. სჭარბობს აღწერის საგნობრივი მხარე, ხოლო მეგობრობის ფსიქოლოგიური

ასპექტები ბუნდოვანია. ზოგად ფორმაშია წარმოდგენილი. ამ თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი ცვლილებები ხდება უფროს მოზარდებში. ისინი იწყებენ მეგობრობის უმაღლესი ღირებულების გაცნობიერებას, ამკარად ანსხვავებენ ერთმანეთისაგან ამხანაგობასა და მეგობრობას.

მეგობრობენ ის მოზარდები, რომელთა პიროვნების ფსიქოლოგიაში, განსაკუთრებით მოთხოვნებში, ინტერესებში, ხასიათში, მიზნებში, მისწრაფებებსა და სულიერ სფეროში ბევრია საერთო და მსგავსი. ამასთანავე მეგობრობის ფსიქოლოგიური საფუძველია, აგრეთვე, ფსიქო-ფიზიკური თვისებების განსხვავებანიც, რაც ხელს უწყობს ურთიერთშევესებას მეგობრულ მიმართებებში და თითოეული მათგანის პიროვნების შესაძლებლობათა გაღრმავებასა და განვითარებას. მაგრამ ზოგიერთი ინდივიდუალური განსხვავება არ უწყობს ხელს მეგობრობის ჩამოყალიბებასა და განმტკიცებას. მაგალითად, განსვლა მსჯელობაში როგორი უნდა იყოს მეგობარი და ქცევისადმი ემოციურ დამოკიდებულებაში. ეს მომენტები მეგობრობის ჩამოყალიბებას აძნელებს.

მეგობრობის მაღალი შეფასება თანდათანობით დიფერენცირდება მოზარდის გამონათქვამებში მეგობრული თვისებების შესახებ. მეგობრის ძირითადი დამახასიათებელი მოთხოვნები შეიძლება დაიყოს სამ ჯგუფად: ა) მეგობრობაში მთავარია პატიოსნება, ნდობა და ერთგულება („მეგობარს ისევე უნდა ენდო, როგორც საკუთარ თავს“); ბ) სიმართლე. გულწრფელობა („მეგობარს ყველაფერი სიმართლე უნდა უთხრა“); გ) მზრუნველობა, დახმარება და ურთიერთდამხმარება („მეგობარს უნდა დაეხმარო ძნელ წუთებში“).

უფროს მოზარდებში მეგობრობის გაცნობიერება უფრო მთლიანი და მრავალმხრივია. აღმოცენდება მცდელობა მეგობრული დამოკიდებულების გაცნობიერებისა არა მხოლოდ მეგობრობის ცალკეული ეპიზოდების აღწერის გზით, არამედ ამხანაგობის ფორმისა და შინაარსის კრიტიკული შეფასების გზითაც, რომელიც ვლინდება მეგობრობის სრულყოფისა და გაუმჯობესების მოთხოვნისა და გაცნობიერებული სუსტი მხარეების გამოსწორებაში.

მოზარდები სულ ერთად ყოფნას ცდილობენ. ისინი სულ ერთად არიან: სკოლაში, სახლში, ქუჩაში, დასვენებისა და გართობის დროს, უცდიან ერთმანეთს, ერთად მიიქაჩიან საქმეზე, ეხმარებიან ერთმანეთს. მოზარდების მეგობრობა უფრო უშუალოა, კიდრე ჭაბუკობის ასაკში.

მოზარდების მეგობრული დამოკიდებულება იდეალის თანასწორობაა. თუმცა რეალურად ეს ყოველთვის არაა შესაძლებელი. არის წყვილები და ჯგუფები, სადაც ერთ-ერთ მოზარდს პრივილეგირებული მდგომარეობა უკავია. იგი ფაქტურად მბრძანებელიცაა. თუ ამ მოზარდთან ურთიერთობა ძალიან საინტერესოა, იგი მნიშვნელოვან უპირატესობას ფლობს რაიმე საქმეში და მას აგრეთვე მიმზიდველი პიროვნული თვისებებიც აქვს, ეს შეიძლება სხვა მოზარდებმა ვერ შეამჩნიონ და ასეთი მეგობრული წყვილი ან ჯგუფი არ დაიშალოს. არიან ისეთი მოზარდებიც, რომლებიც ცდილობენ ფიზიკური ძალისა და სიდიდის გამოყენებას მეგობრის ან ჯგუფის დასამორჩილებლად. ასეთ დამოკიდებულებას მოზარდები ნაძველ მეგობრობად არ თვლიან და იგი დროებითია.

ნამდვილი მეგობრობა უცებ არ აღმოცენდება. მას წინ უსწრებს ძიება, მარცხი, დრაიუბითი დაპოკიდებულება. იმისათვის, რომ მეგობრობა აღმოცენდეს, არაა საკმარისი ურთიერთისმძატიები და ინტერესთა ერთიანობა. არამედ აუცილებელია ოთხოვეულმა დაიცვას ამხანაგური დამოკიდებულების ნორმები და მეგობრისადმი წაყენებული მოთხოვნები. სწავრედ ეს მომენტია მეტად ძნელი, განსაკუთრებით პირველ ხანებში. რადგანაც მოზარდი ამხანაგს მალალ და მკაცრ მოთხოვნებს უყენებს. ხოლო საკუთარ თავს ყოველთვის არა. ამხანაგის ნაკლს ზედავს, თავისას ვერ ამჩნევს. მოზარდები ძალიან უფრთხილდებიან მეგობრობას, მაგარამ ძალიან მოძოხოენი და ეჭვიანნი არიან და არაეისთან სურთ „მეგობრის გაყოფა“. მოზარდების მეგობრობა ძალზე ემოციურია, მათი დამოკიდებულება ხასიათდება განცდებით და ეს დამოკიდებულება თითოეული მათგანის განსჯის საგანს წარმოადგენს.

მოზარდი ცდილობს გაიგოს და გააცნობიეროს ის, რაც მას მეგობრულ ურთიერთობაში მოსწონს და რაც არ მოსწონს. იგი ანალიზებს და აფასებს საკუთარსა და მეგობრის საქციელს, ადარებს მეგობარს თავის თავს, ცდილობს გაიგოს მეგობრის საქციელის მიზნები და მოტივები. მეგობრები ხანდახან ერთმანეთს პრეტენზიებსაც უყენებენ, უხსნიან ერთმანეთს საკუთარი საქციელის მოტივებს, კამათობენ, რაღაცას უმტკიცებენ ერთმანეთს, აყენებენ მოთხოვნებსა და პირობებს.

მეგობრის ღირსებები მოზარდს აიძულებს სერიოზულად იფიქროს საკუთარ თავზე, დაინახოს და გააცნობიეროს მასში ღირებული და მიძიხიველი თვისებების უქონლობა. მოზარდს სურს, რომ ის მეგობარზე უარესი არ იყოს. იგი იწყებს მეგობრის დადებითი მხარეების და თვისებების მიძაძვას. მეგობარი უკვე მოზარდის ქცევის ნიმუში ხდება. იწყება თვითაღზრდის მოთხოვნილების ჩამოყალიბება.

მეგობრულ ურთიერთობაში მოზარდი ითვისებს უფროსების ურთიერთობის ტიპის ნორმებს. მეგობრობის ნორმების ათვისება გარდამავალი ასაკის მოზარდის მნიშვნელოვანი მონაპოვარია.

მოზარდების მეგობრული ურთიერთობანი ეყრდნობა შემეცნებითი ინტერესებისა და მოთხოვნილებების, მიზნებისა და მისწრაფებების საერთობასა და მსგავსებას. მეგობრულ ურთიერთობაში ზნეობრივი გრძნობების კომპლექსთან ერთად მნიშვნელოვანია აგრეთვე ესთეტიკური კომპონენტებიც, რომელიც გამოიხატება მის პირადულ თვისებებზე და ხასიათის ნიშნებზე ამადლებული შეხედულებებითა და წარმოდგენებით. ამხანაგობასა და მეგობრობას აქვს ერთიანი ზნეობრივ-ფსიქოლოგიური საფუძველი. მეგობრობის გრძნობა წარმოიძობა ამხანაგური ურთიერთობების პროცესის გარდამავების შედეგად. ამხანაგობა მეგობრობასთან შედარებით გენეტიკურად ურთიერთობის უფრო ადრინდელი ფორმაა, რომელიც მოზარდების ურთიერთობის გარდამავებისა და გაფართოების კვალობაზე მეგობრულ მიმართებად გადაიქცევა.

გარდამავალ ასაკში გამოყოფენ მეგობრულ ურთიერთობის სამ სახეს, ფორმას:

1) ეს ფორმა თავისი ბავშვური უშუალობის გამო დამახასიათებელია უმცროსი მოზარდებისათვის. ამ დროს მეგობრობა ისახება ერთხელობრივი ურთიერთობის დროს, როცა ერთ-ერთი უფრო მეტ ინიციატივას ავლენს. „ხასწავლო წლის

დასაწყისში ჩვენს სკოლაში გადმოვიდა ერთი ბიჭი. მასწავლებელმა იგი ჩემთან დასვა. გაკვეთილების შემდეგ ჩვენ ერთად წავედით მეტროთი. ამის შემდეგ ჩვენ მეგობრები ვავხდით“, 2) ამ ფორმის დროსაც მეგობრული ურთიერთობანი სწრაფად აღმოცენდება და მყარდება, მაგრამ მყარდება უჩვეულო სიტუაციაში. რაღაც შემთხვევის დროს მომავალი მეგობარი გამოავლენს ისეთ თვისებას, რომელიც მოზარდის თვალში ძალზე ღირებული და ღირსეულია (მაგალითად, საზრიანობა და გაბედულება, სუსტის დაცვა, თანაგრძნობისა და დახმარების გამოვლენა). მოზარდის მოქმედების ეს პირველი შთაბეჭდილება მეგობრის არჩევის კრიტერიუმში ხდება; 3) ამ სახის მეგობრობისათვის დამახასიათებელია უფრო მეტი გაშუალებული ხასიათი, რაც ვლინდება მეგობრის ძიებასა და არჩევანში. ეს პროცესი შედარებით ხანგრძლივი და რთულია. მეგობრულ დამოკიდებულებას წინ უსწრებს ისეთი სტადია, როცა ყოველდღიურ ურთიერთობასა და თანამშრომლობის პრცესში სწავლობენ და აცნობიერებენ ერთმანეთის ზნობრივ, ფსიქოლოგიურ და ინტელექტუალურ თავისებურებებსა და ღირსებებს. ამ დროს უშუალო ურთიერთობანიც მნიშვნელოვან როლს თამაშობს. მაგრამ მეგობრის პიროვნების კრიტიკული გააზრების უნარი გაცილებით მალდება, ხდება მისი შედარება მოზარდის მეგობრის იდეალური ხატისადმი. ასეთნაირად არჩეული მეგობარი ნამდვილი მეგობარია. ამ დროს მეგობრის არჩევა არ განისაზღვრება რომელიმე სიტუაციაში მისი ქცევით. მისი პიროვნების თვისებები და ღირსებები ვლინდება მოქმედების განსხვავებულ სახეებსა და მხარეებში.

გამძლეობის თვალსაზრისით მოზარდების მეგობრობას ახასიათებს განსხვავებული დინამიკა. გამოყოფენ სამ დონეს:

ა) სუსტი ფსიქოლოგიურ-კონტაქტიანი მეგობრობა. ასეთი მეგობრობა სიძლიერითა და სიღრმით არ გამოირჩევა, არც რაიმე მნიშვნელოვანი გართულება მასში არ შეინიშნება. მას აქვია ურთიერთობის ემოციურობა და შინაარსულობა. მასში უმეტესწილად განმსაზღვრელია უფრო გარეგნული გარემოებები, ვიდრე შინაგანი მოტივები, რის გამოც მეგობრობა ხშირად ნაცნობობასთან დგას ახლოს. მართალია ურთიერთობის ასეთი ფორმა ხანდახან არაა ხანმოკლე, მაგრამ მოზარდს იგი არ აკმაყოფილებს და კრიტიკულადაც აფასებს; ბ) მეგობრობა გართულებებით. მეგობრობის ეს ფორმა ხასიათდება მიმდინარეობის ციკლური ხასიათით, რაც გამოიხატება დროებით გაძლიერებასა და შესუსტებაში. მისთვის დამახასიათებელია აგრეთვე წონასწორობაც და კონფლიქტებიც. ურთიერთობის გართულების დროს მოზარდს აღმოუცენდება დაუკმაყოფილებლობის მდგომარეობა. იგი ცდილობს გააცნობიეროს მეგობრული ურთიერთობის გაუარესების მიზეზები. კრიტიკულ განსჯას იმსახურებს არა მარტო პარტნიორის პიროვნული თვისებები, არამედ – საკუთარიც. მოზარდი, ჩვეულებრივად, ასე მსჯელობს: „ჩვენ ოთავენი ვიუტები ვართ და მეგობრობა არ გამოგვდის“; „მე ვმეგობრობდი ერთ გოგონასთან, მაგრამ მოკლე ხნით. იგი არაა გულლია და მას ჩემი დამორჩილება სურდა“, „მე მას არაფერს ვუშალავდი და იგი ამას ყველას უამბობდა, ეს რა მეგობრობაა“. არის შემთხვევებიც, როცა მოზარდები ვერ აცნობიერებენ მეგობრობის გართულებასა და გაუარესების მიზეზებს. უფროს მოზარდებთან ეს გართულებები სერიოზულ

სახეს იღებს და მტკივნეულად მიმდინარეობს. თუ უმცროს მოაზრდებში გაუარესებული და გართულებული მეგობრობის ასე თუ ისე გამოსწორება შეიძლებოდა თანაკლასელების ჩარევითა და რჩევებით, უფროს მოაზრდებში მეგობრობა ხშირად ირღვევა; 3) მეგობრობის განვითარების აღმავლობა. ასეთი მეგობრობა მტკიცე, ღრმა და ხანგრძლივია. ერთ შემთხვევაში მეგობრობის გრძობა ძლიერდება რომელიმე პარტნიორის კარგი საქციელის გამო, რის შედეგადაც მისი პიროვნება მეგობრის თვალში მაღლდება. მაგრამ ხშირად მეგობრობის გაღრმავება თანდათანობით ხდება. ერთად ყოფნის, სწავლის, გართობის დროს ფორმირდება მეგობრობის ახალი მოტივები, ღრმავდება და ვითარდება ურთიერთსიმპატიები, რომელიც თანდათან მეგობრობის მოთხოვნილებად გარდაქმნება.

მეგობრებს შორის უშუალო კონტაქტის დარღვევა (მეგობრის გამგზავრება) პარტნიორში მწვავე განცდებს იწვევს. ეს პროცესი უფროს და უმცროს მოაზრდებთან განსხვავებულად მიმდინარეობს. უმცროსი მოაზრდები ასე მსჯელობენ: „როცა ის სხვა ქალაქში გადავიდა, მე მოვიწყინე, მაგრამ მალე სხვა მეგობარი გავიცანი“. უფროს მოაზრდებში კი განსაკუთრებით გოგონებში, ანალოგიური სიტუაცია იწვევს მტკიცე ემოციურ მდგომარეობას. „აი, უკვე ერთი წელია რაც იგი წავიდა, მაგრამ ჩვენ ერთმანეთს ვერ ვივიწყებთ. ჩვენ ხშირად ვწერთ ერთმანეთს“.

ამხანაგობა და მეგობრობა ბავშვობის ყველა ასაკისთვისაა დამახასიათებელი, მაგრამ გარდამავალი ასაკის სტადიაზე ყალიბდება მეგობრობა, რომელიც ურთიერთობის ამ ფორმის განვითარების ახალ საფეხურსა და დონეს წარმოადგენს. განვითარების ამ სტადიაზე ამხანაგობა და მეგობრობა თვალსაჩინოდ დიფერენცირდება. მეგობრული ურთიერთობანი მნიშვნელოვნად ღრმავდება თავისი შინაარსისა და მოზარდთა ურთიერთობის ფსიქოლოგიური კონტაქტების თავისებურებებით.

მეგობრობის ასაკობრივი თავისებურება ისაა, რომ გარდამავალი ასაკის დადგომასთან დაკავშირებით მოზარდების მეგობრობა შედის ახალ, განვითარების უფრო მაღალ სტადიაში. უმცროს სასკოლო ასაკში დაწყებული მეგობრობა მნიშვნელოვნად გარდაიქმნება და აღმოცენდება მოზარდისათვის დამახასიათებელი მეგობრობის ახალი ფორმები. მოზარდების მეგობრობაში ხდება განსხვავებული სტრუქტურული და ფუნქციონალური ცვლილებები. მეგობრობის ზოგიერთი კომპონენტი ძლიერდება და წინა პლანზე გამოდის, როცა სხვების მნიშვნელობა და როლი მცირდება და ისინი სხვა მიმართულებას ღებულობენ.

გარდამავალ ასაკში აღინიშნება მეგობრობის ფორმებისა და სახეების მნიშვნელოვანი დიფერენციაცია და ამის მიხედვით ინდივიდუალური განსხვავებანი, ე.ი. მოზარდების მიერ მეგობრობის რომელიმე ფორმისადმი მიდრეკილება:

ა) *თამაშში გამოვლენილი მეგობრობა*. ყოველგვარი თამაში არაა მეგობრობის ფსიქოლოგიის გამომხატველი. ამ ფორმის მეგობრობა ისეთი მეგობრობაა, როცა თამაში მის ძირითად სტრუქტურულ კომპონენტად გვევლინება. ესაა მეგობრობა, რომელშიც სათამაშო შინაარსი სჭარბობს, ორი ან მეტი მოზარდის მეგობრობა

მიმდინარეობს მათი საყვარელი თამაშის პირობების მიხედვით. ასეთ პირობებში მეგობრული მიაპრობებები მტკიცე და მყარი ხდება. რთული თამაშები როლების განსაზღვრულ განაწილებას მოითხოვს. თამაშის შეფასებები თამაშის მონაწილეების მიმართ, მოზარდის კოლექტივში დამკიდრების მნიშვნელოვანი კომპონენტია.

თამაშის შინაარსი, მისი პროცესი და ჩამოყალიბებული ურთიერთობა გავლენას ახდენს მოზარდების პიროვნულ განვითარებაზე. მოზარდი ვითარდება ფიზიკურად, ემოციურად და ნებულობით.

ბ) *მეგობრობისა და ამხანაგობის ერთიანობა.* როგორც ენახეთ ამხანაგობა და მეგობრობა, როგორც მოზარდების ურთიერთდამოკიდებულების ფორმები. გარდამავალ ასაკში თვალსაჩინოდ დიფერენცირდება. ამ ასაკში იკვეთება თითოეული მათგანის ფსიქოლოგიური თავისებურება. თუმცა ეს მდგომარეობა ისე არ უნდა გავიგოთ, რომ მეგობრობა და ამხანაგობა მკაცრად ემიჯნება ერთმანეთს. ფსიქოლოგიურ პლანში მათი დიფერენციაცია ყოველთვის არაა სრული. მათ შორის არის რთული ხასიათის გარდამავალი მდგომარეობა, რომელიც ფსიქოლოგიური თავისებურებებით ხასიათდება და მას შუალედური ადგილი უჭირავს. მოზარდთა კოლექტივში ხშირია ამხანაგობისა და მეგობრობის რთული შეთავსების შემთხვევები. მაგალითად, ორი-სამი მოზარდის მეგობრობა, რომლებიც ამავე დროს შედიან უფრო ფართო ამხანაგურ წრეებშიც, მოზარდებს აერთიანებს მოქმედებისა და საქმიანობის ისეთი ფორმები და სახეები, როგორიცაა ერთმანეთის დახმარება სწავლაში, თვითშემოქმედება, ავადმყოფი თანატოლებისადმი დახმარება, სხვადასხვა საინტერესო საკითხებზე აზრის საერთოობა. მაგრამ ყველაზე მთავარია ურთიერთობის მეგობრული ატმოსფერო.

გ) *ღრმა პირადი მეგობრობა.* უმეტესწილად ეს ორი მოზარდის შერჩევითი მეგობრობაა. ეს არის მყარი მეგობრობა ხანგრძლივი დროის განმავლობაში. იგი ძლიერდება მოტივაციის სიღრმითა და ერთიანი მოქმედების მრავალმხრივობით. მოზარდი ამ სახის მეგობრობას ერთგულების, ურთიერთგაგების, დახმარებისა და ზრუნვის მაღალ ზნეობრივ-ფსიქოლოგიურ მოთხოვნებს უყენებს, რაც მეგობრობის ღირებულების კრიტერიუმია. მეგობრობის ამ ფორმაში ნათლად ელინდება მოზარდების სიმპატიები, მათ შორის ემოციური კონტაქტები, განუწყველად ერთად ყოფნის სურვილი, მათთვის სასურველი ინტელექტუალური ურთიერთობის წარმოება, სხვადასხვა საკითხების განსჯა და ა.შ. მეგობრობის ამ ფორმისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს საგანმანათლებლო ხასიათის ერთობლივ საქმიანობას, რომელიც სკოლის საზღვრებსა და ფარგლებს სცილდება. ასეთი მეგობრობა მოზარდების პიროვნებაზე მრავალმხრივ გავლენას ახდენს, რაც მათ მიერ ცნობიერდება და ამის გამო უფრო მეტად აჯასებენ მეგობრულ ერთიერთობებს.

დ) *განცალისმეორი მეგობრობა.* მეგობრობის ამ ფორმისთვის განსაკუთრებით დამახასიათებელია მოზარდთა ემოციური კონტაქტები და იგი უმეტესწილად გოგონებში გვხვდება. მოზარდი იწყებს საკუთარი შინაგანი სამყაროსადმი დაინტერესებას და მას ამასთან დაკავშირებით უვითარდება ისეთი მეგობრის შეძენის მოთხოვნილება, რომელთანაც მას ექნება ემოციურ ინტიმური

დამოკიდებულება. როცა ხდება ერთმანეთის „ვაგება“ არა გონებით, განსჯით, არამედ „ვრძობით“.

ახლო მეგობრის ძიება ფართო ფრონტით მიმდინარეობს. უმცროსი მოზარდადსთვის მისივე ძველი პარტნიორის უპირატესობა ცოდნაში, ძალაში, ჩვევებში, სპორტულ და მუსიკალურ მიღწევებში, გაბედულებაში, ქცევის მანერებში; მოწიფულობის გარეგნულ გამოვლინებებშიც.

უფროსი მოზარდებისათვის უკვე აღარაა მიმზიდველი არც სპორტული მიღწევები. არც ცოდნა, ძალა ან სხვა რომელიმე ცხოვრებისეული წარმატება. ახლა პირველხარისხოვან მნიშვნელობას იძენს საქმიანობის, ინტერესებისა და მისწრაფებების საერთოობა და თანაზიარობა. მოზარდები ცდილობენ თანამშრომლობას. რომელიმე მათგანის დავალება ხშირად ერთად სრულდება. მეგობრის ინტერესი უკვე მისი ინტერესი ხდება.

უფროს მოზარდს მეგობრისათვის უკვე ბევრი რამის პატიება შეუძლია, მაგრამ სიტყვის გატეხის—არავითარ შემთხვევაში. მეგობარმა არ უნდა გასცეს საიდუმლო და არ უნდა შელახოს მეგობრის თავმოყვარეობა.

ნაძველი მეგობრობა უცებ არ აღმოცენდება. ჩვეულებრივ, მას წინ უსწრებს ძიება, ფიქრი, განსჯა, მარცხიც. დასაწყისში ეს რთულდება იმითაც, რომ უმცროსი მოზარდი მეგობარს ძალიან მკაცრ მოთხოვნებს უყენებს; ხოლო საკუთარი თავის მიმართ იგი ნაკლებად თვითიკრიტიკულია. ამის გამო ხშირად ადგილი აქვს წყენასა და განხეთქილებას. ახლო ამხანაგის მეგობრად გადაქცევა მეტად რთული და ინტიმური პროცესია.

უნდა გვახსოვდეს, რომ ყველა მოზარდი ვერ პოულობს და ვერ იძენს მეგობარს. უმცროსი მოზარდისათვის ეს მდგომარეობა მძიმე განცდების წყარო და საფუძველია, ხოლო უფროსი მოზარდისათვის ეს მართალია ტრაგედიას არ წარმოადგენს, მაგრამ მარტოობასა და უმეგობრობას ისინიც ძნელად იტანენ.

მეგობრობის ინტერესი დაწყებით კლასებში ჩნდება. უმცროსკლასელისთვის საკმარისია „საერთოდ მეგობარი“, მაშინ, როცა უმცროსი მოზარდისთვის დამახასიათებელია ახლო მეგობრის ძიება, რომელსაც ყველაფერში ენდობა და უერთგულებს. მოზარდისთვის ყველაზე დიდი და ღირებული მეგობრული ნიშანია ერთგულება. მათი აზრით ღალატი და გატეხა ისეთი დანაშაულია, რომლის პატიება არ შეიძლება. ასეთი „მოღალატეებთან“ მოზარდები აღარ მეგობრობენ. რიცხავენ მათ თავიანთი წრიდან. მოზარდებისათვის ძლიერ დამახასიათებელია ამხანაგობის განვითარებული გრძნობა, მეგობრულ ურთიერთობაში ყოფნის მოთხოვნილება. მათ ცხოვრებაში მეგობრულ ურთიერთობებს დიდი როლი აქვს. მოზარდები მეგობრობას უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებენ. ამ ასაკისათვის დამახასიათებელია „ნამღვილი“, „ერთადერთი“ მეგობრის ძიების ტენდენცია. ამხანაგობა და მეგობრობა, როგორც ვნახეთ, მოზარდების ახლო ურთიერთობის და დამოკიდებულების შესაბამისი ფორმებია, რომელთა შორის არის განსხვავება. ამხანაგობა არის მეგობრობის განვითარების ადრეული საფეხური. დროთა განმავლობაში ამხანაგობა მეგობრობად იქცევა. ამხანაგობა გულისხმობს მონაწილეთა უფრო ფართო წრეს. მისი ფსიქოლოგიური საფუძველი

არის კოლექტივიზმის გრძნობა, ამხანაგური თანამშრომულობის ატმოსფერო. მეგობრობა მოიცავს მონაწილეთა გაცილებით ეიწრო წრეს. იგი უფრო არჩევითია და ინტიმური, სჭარბობს პირადი სიმპატიის გრძნობა. ასაკის წინსვლასთან ერთად მეგობრობის მოტივები უფრო ღრმავდება. მოზარდები ახლა ერთმანეთთან მეგობრობენ არა იმის გამო, რომ ერთ მერსზე სხედან ან ერთ ხახლში ცხოვრობენ (როგორც ეს უმცროს სასკოლო ასაკში იყო), არამედ საერთო ინტერესების, შეხედულებებისა. გატაცებების, ნდობის და გაგების საფუძველზე. მოზარდობის ასაკში მეგობრული მიმართებები უფრო მყარია და ემოციურ ხასიათს ატარებს. მეგობრული დამოკიდებულების შეწყვეტას მოზარდი ძალზე მტკივნეულად განიცდის.

სამწუხაროდ, მოზარდების მეგობრობა ყოველთვის არ ატარებს დადებით ხასიათს. ხშირად მათი მეგობრობა აღმოცენდება არაჯანსაღი ინტერესების, გატაცებების და ერთობლივი ფუჭი დროსტარების საფუძველზე.

გარდამავალი ასაკის ერთ-ერთი თავისებურება ისიცაა, რომ ხშირად აღინიშნება მეგობრობა მოზარდსა და მშობლებს შორის, რაც უმცროს სასკოლო ასაკში არ შეინიშნებოდა. მოზარდი, როგორც ვნახეთ, ახლა „პატარა აღარაა“. მას აქვს საკუთარი აზრი. შეხედულება, მრწამსი, გემოვნება, ცხოვრებისაღმი და თავის თავისაღმი საკუთარი დამოკიდებულება., თანდათანობით იზრდება მისი დამოუკიდებლობა, რის გამოც მშობლებისაღმი მისი დამოკიდებულება უკვე აღარ ატარებს „მორჩილების მორალის“ ტენდენციას. „თანასწორობის მორალზე“ გადასვლა უკვე მიმდინარეობს. მოზარდი მეგობრობს მშობლებთან, თუ ისინი „მორჩილების მორალის“ მშვიდობიანი გზით შეცვლის ინიციატორები არიან. ეს მოზარდის და მშობლების ურთიერთობის ძალზე დადებითი მხარეა.

ასეთი მეგობრობის დროს მშობლები თითქმის სრულიად არიან ინფორმირებული შვილების შესახებ, რაც სააღმზრდელო ღონისძიების გატარებისთვის ხელისშემწყობ გარემოებას წარმოადგენს. თუ დედა ან მამა მართლა მეგობარია, მოზარდი მას ყველაფერს უამბობს. უნდა აღინიშნოს, რომ რომანტიკული ამბების შესახებ გოგონები დედასან უფრო გულახდილნი არიან, ვიდრე ბიჭები მამასთან.

გარდამავალ ასაკში, სამწუხაროდ, შეინიშნება ანგარებიანი მეგობრობაც. ასეთ დროს მეგობრობას ეგოისტური და პრაგმატული მოტივები გააჩნია.

გარდამავალ ასაკში თავისებურია აგრეთვე დამოკიდებულება ბიჭებსა და გოგონებს შორის. ამ ასაკში მათ შორის დამოკიდებულება მნიშვნელოვნად იცვლება.

მეხუთე კლასში განსხვავება ბიჭებსა და გოგონებს შორის მნიშვნელოვანია. გოგონებში სქესობრივი მომწიფება თითქმის ორი წლით ადრე იწყება და დიდ გავლენას ახდენს მის ფსიქოფიზიკურ მომწიფებაზე. მათ ქცევაში უკვე ჩნდება რაღაც ისეთი, რომელიც მხოლოდ გოგონებისთვისაა დამახასიათებელი. გოგონებს უყალიბდებათ სქესის სპეციფიკური გრძნობა. ახლა საკუთარი გარეგნობისაღმი ინტერესი დიდ მნიშვნელობას იძენს. სხეულის საშუალო მაჩვენებლებიდან გადასხვევა და პროპორციის დარღვევა გოგონებში მძიმე განცდება იწყებს.

გარდამავალი ასაკის დასაწყისში ბიჭების ინტერესი გოგონებისადმი იწყება უძკროსი მოზარდისთვის დამასასიათებელი ფორმით. ესაა გოგონების „წვალება“. გოგონები ჩივიან იმის შესახებ, რომ ბიჭები მათ თმებს ქაჩავენ, ჩანთას უგდებენ, წიგნებსა და რკეულებს უხვევენ და ა.შ. მაგრამ გოგონები ბიჭების ამ საქციელის მოტივს სწორად იკებენ და სერიოზულ წყენაძედ საქმე არ მიდის. უფრო კვიან კი მღვობარობა იცვლება. ჩნდება შებოჭილობა, სიმორცხვე, ერთგვარი შიში, ჭრება უშუალოდა. ერთმანეთის მიმართ დიდ ინტერესთან ერთად არსებობს გოგონებისა და ბიჭების განკერძოებულობა.

უფროს მოზარდებს (განსაკუთრებით გოგონებს) აღელვებთ საკითხი იმის შესახებ. თუ ვინ ვის მოსწონს. მიუხედავად იმისა, რომ საკუთარ დამოკიდებულებებზე და ინტიმურ განცდებზე მოზარდები მხოლოდ ახლო მეგობარს უამბობენ. ამ მოწონების შესახებ ბევრმა თანაკლასელმა იცის. თანაკლასელებს „ვერაფერს გამოაპარებ“. გარდამავალი ასაკის შუა პერიოდში კლასში არსებობს ცხოვრების განსაკუთრებული შინაარსი, რომელიც რომანტიკულ სიმპატიებთანაა დაკავშირებული.

მეხუთე-შექვსე კლასებში გოგონებსა და ბიჭებს შორის მეგობრობა იშვიათობაა, ხოლო მეშვიდე-მერვე კლასებში ხშირია და იგი დაკავშირებულია ემოციურ განცდებთან. უპასუხო, ცალმხრივი სიმპატიები ხშირად დიდი განცდების მიზეზი ხდება. რომანტიკული ურთიერთობანი პირველ ხანებში მეგობრობის ფონზე ვითარდება, ხოლო როცა საერთო ინტერესები და გატაცებები არ არსებობს, მას ცვლის პაემანი, კინოში ერთად წასვლა, ერთად გასეირნება და ა.შ.

საწინააღმდეგო სექსისადმი ინტერესი არის მოზარდის პიროვნების განვითარების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი, ვითარდება არა მხოლოდ ერთად ყოფნისა და ახლო ურთიერთობის მოთხოვნილება, არამედ ერთმანეთის მიმართ იზრდება მზრუნველობა, ყურადღება. სიმპატიები და საერთოდ, ფაქიზი დამოკიდებულებები. რომანტიკული სიმპატიები ბადებს საკუთარი თავის გაუშვრობესების მოთხოვნილებას. იგი თვითსრულყოფის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მოტივი ხდება.

გარდამავალ ასაკში ჩნდება დღიურები. მოზარდები (უმეტესწილად გოგონები) იწყებენ დღიურების წერას, სადაც ძალიან მნიშვნელოვანი და ინტიმური ინფორმაცია შეაქვთ. ეს ინფორმაცია მათთვის ისეთი ამაღელვებელი, სერიოზული და მნიშვნელოვანია, რომ მას არავის აკითხებენ. მოზარდები უფროსების მიერ დღიურების წიკითხვის მცდელობას, მათ პირად ცხოვრებაში ჩარევად თვლიან.

უფროს მოზარდებში გოგონებსა და ბიჭებს შორის მეგობრობა განსაკუთრებულია. იგი დამყარებულია ერთმანეთის ღირსებების ძალად შეფასებებზე.

მოზარდს უჩნდება პირველი რომანტიკული სიმპატიები, ახალი განცდები და მღელვარებები, რაც მათ ცხოვრებაში ძალიან დიდი მოვლენაა და ამ გრძნობებს ძალზე ფაქიზად და მზრუნველობით უნდა მოვეპყრათ.

თავი მეხვინეტი

მოზარდის დამოკიდებულება უფროსებთან და თანატოლებთან

მოწიფულობის გრძნობა აღმოცენდება მოზარდის მიერ მისი ფიზიკური განვითარების, სქესობრივი მოძქიფებისა და სხვათა შეფასებების გაცნობიერების შედეგად. ეს ცვლილებები მოზარდს უფროსად აქცევს ობიექტურად. მოწიფულობის გრძნობა მოზარდს უვითარდება აგრეთვე საკუთარი თავის იმ ადამიანთა შედარების პროცესში, რომელსაც იგი უფროსად თვლის. ეს გრძნობა ვითარდება იმ ამხანაგებთან ურთიერთობებშიც, რომლებიც მასზე ასაკით უფროსები არიან, უფროს ამხანაგებთან ურთიერთობა მოზარდს უყალიბებს საკუთარი თავის შესახებ ბავშვობიდან უკვე გამოსულის წარმოდგენას.

გარდამავალი ასაკის მნიშვნელოვანი თავისებურებაა ადრე დამახასიათებელი ბავშვისა და უფროსის ურთიერთობის ტიპიდან ურთიერთობის თვისობრივად ახალ ტიპზე გადასვლა.

საკუთარი მოწიფულობის გაცნობიერება მოზარდის მიერ გამოიხატება გარეშემომყოფ ადამიანთა მიმართ ახალი ცხოვრებისეული პოზიციის დაკავების მცდელობაში. მოზარდის საეციფიკური სოციალური აქტივობა დიდად უწყობს ხელს უფროსების ქცევის წესების, ნორმების, ღირებულებების ათვისებას, რაც ელონდება მოზარდის ცდაში დაემსგავსოს უფროსებს გარეგნულად, შეითვისოს მისი თვისებები, უფლებები და პრივილეგიები. მოზარდს ძალიან იტაცებს და იზიდავს ის თვისებები. რომლითაც უფროსი გამოირჩევა და განსხვავდება ბავშვებისაგან.

გარდამავალ ასაკში მშობლები ამჩნევენ, რომ მათ შეილებს მაგნიცივით იზიდავს ქუჩა და თანატოლები. ეს იმის გამო ხდება, რომ მშობლები არ ცვლიან მოზარდებთან დამოკიდებულების სტილს, მათ ისინი ჯერ კიდევ ბავშვებად მიაჩნიათ და მოზარდებთან ურთიერთობას აგებენ „მორჩილების მორალის“ პოზიციებიდან. ხოლო მოზარდები მოთხოვენ, რომ ეს ურთიერთობანი აიგოს „თანაბრობის მორალის“ მიხედვით. მოზარდი მთელი არსებით მიილტვის თანატოლებისაკენ. თანატოლებთან და ამხანაგებთან ურთიერთობა მოზარდებში პიროვნულ აზრს იღებს. მოზარდი თვლის, რომ ამხანაგებთან და თანატოლებთან ურთიერთობა მისი პირადი საქმეა.

გარდამავალ ასაკში უმცროს სასკოლო ასაკთან შედარებით მშობლებთან დამოკიდებულება სუსტდება და ძლიერდება თანატოლებთან მისწრაფება. თანატოლებთან მოზარდები, ემოციურ მხარდაჭერას პოულობენ. მოზარდები თანატოლებთან გაცილებით მეტ დროს ატარებენ, ვიდრე უფროსებთან. მოზარდების სოციალური ჩვევების განვითარებაში თანატოლთა წრეში ყოფნა მეტად მნიშვნელოვანია. თანატოლთა წრეში ყოფნის ძირითადი პარამეტრი თანასწორობაა, რაც თავის მხრივ დადებითი ემოციების წყაროა. თანატოლთა წრეში მოზარდი ითვისებს შესაბამის სოციალურ ღირებულებებს და როლებს. თინეიჯერთა თვითდამკვიდრების მოთხოვნის მასქიმალურად დასაკმაყოფილებლად საჭირო

ხდება ე.წ. „სოციალური შედარება“, რაც მოზარდს საშუალებას აძლევს ჩამოაყალიბოს პირადი იდენტურობა, გამოავლინოს და შეაფასოს სხვების დამახასიათებელი ნიშნებიც. თანატოლთა ჯგუფებში ხდება აგრეთვე მათი და მშობლების ღირებულებების ანალიზი და შეფასებაც;

სოციალური შედარება მნიშვნელოვანი მოვლენაა არა მარტო გარდამაკაღ ასაკში, არამედ ჭაბუკობაშიც. ესაა საკუთარი ნიჭის, ქცევის ფორმების და პიროვნული ნიშნების შეფასება სხვებთან მიმართებისა და შედარებით პროცესში. ესაა განსხვავებულ ინდივიდებში „საკუთარი თავის“ პოვნის ერთ-ერთი გზა და ხერხი. ამ ასაკში მოზარდები ძალიან ინტენსიურ ურთიერთობებს ამყარებენ ერთმანეთთან, თუმცა ამ ურთიერთობებს ჯერ კიდევ აკლია ინტიმურობა და ღრმა ემოციები.

მოზარდის პრეტენზიები ახალ უფლებებზე, უპირველეს ყოვლისა, ვრცელდება უფროსებთან დამოკიდებულების სფეროზე. მოზარდს უკვე აღარ სურს უფროსების ძველი მოთხოვნების დაუყოვნებლივ და უსიტყვოდ შესრულება, პროტესტს აცხადებს, როცა მასზე, როგორც „პატარაზე“ მზრუნველობენ, აკონტროლებენ მას, თხოვენ მორჩილებას, სჯიან,, ანგარიშს არ უწევენ მის ინტერესებს, აზრსა და შეხედულებებს. მოზარდს ახლა უნდება საკუთარი ღირსების გამძაფრებული გრძნობა. იგი საკუთარ თავს აცნობიერებს ისეთ ადამიანად, რომლის დამცირება, დაცინვა, აბუჩად აგდება და დამოუკიდებლად ყოფნის უფლებების აყრა არ შეიძლება.

მოზარდს ახლა აღარ აკმაყოფილებს უფროსებთან ურთიერთობის ბავშვობაში ჩამოყალიბებული ფორმები, ნორმები, წესები და მეთოდები, რადგანაც ისინი აღარ შეეფერება საკუთარი მოწიფულობის წარმოდგენებს. მოზარდი უფროსების უფლებებსა და პრივილეგიებს ზღუდავს. ხოლო საკუთარს ყოველნაირად აფართოებს და პრეტენზიას აცხადებს უფროსების მიმართ მისი პიროვნებისა და ადამიანური ღირსებების პატივისცემაზე და აღიარებაზე.

მოზარდი ძალზე მწვავედ განიცდის უფროსებზე მის დამოკიდებულებას. იგი, როგორც ვნახეთ, პროტესტს აცხადებს უფროსების მიმართ იმის გამო, რომ ისინი მას აკონტროლებენ და მისი ქცევისა და საქციელის შესახებ ანგარიშს მოითხოვენ. პროტესტის ეს სხვადასვა ფორმები გამოხატავენ უფროსების მოზარდებთან ურთიერთობის ძველ სტილისა და ფორმების შეცვლის საშუალებას. მოზარდი საკუთარ თავს თვლის პიროვნებად და ამის გამო მოითხოვს, რომ მას ისეთივე უფლებები ჰქონდეს, როგორც უფროსებს და ცდილობს ამის მიღწევას. მოზარდის ცხოვრებაში ეს სპეციფიკური პერიოდაა, რომელსაც მოზარდისა და უფროსების უფლებების „გათანაბრების“ პერიოდს უწოდებენ. ამ პერიოდის განმავლობაში ხდება უფროსებთან ურთიერთობის ახალ ტიპზე გადასვლა, რომელიც დაფუძნებულია სხვა ნორმებზე და პრინციპებზე, ვიდრე ეს ბავშვობაში იყო სპეციფიკური.

გარდამაკაღ ასაკში მშობლებთან და მასწავლებლებთან ურთიერთობის ფორმები ყალიბდება მოწიფულობის გრძნობის აღმოცენების კვალობაზე. მოზარდები ახლა ცდილობენ უსიტყვოდ აღარ შეასრულონ უფროსების მოთხოვნები და აქტიურად იცავენ საკუთარ უფლებებსა და დამოუკიდებლობას. მათი აზრით სწორედ

საკუთარი უფლებები და დამოუკიდებლობა არის მოწიფულობა. მოზარდები მეტად მწვავედ რეაგირებენ უფროსების მხრიდან მათი უფლებების რეალურ ან მოჩვენებით დარღვევაზე. როცა უფროსები მოზარდს ეყრდნობიან როგორც პატარა ბავშვს. იგი გამოხატავს პროტესტის სხვადასხვა ფორმას და ავლენს ნეგაციას. მისი ძირითადი მიზანია უფროსებთან ძველი დამოკიდებულებების შეცვლა და ურთიერთობის თანასწორ ფორმებზე გადასვლა. უფროსები ხვდებიან, რომ ურთიერთობის ძველი ფორმები უკვე დრომოჭმულია და ცდილობენ შეარბილონ მოზარდებთან დამოკიდებულობის ავტორიტარული ფორმები.

უმცროს სასკოლო ასაკში ჩამოყალიბებული და განმტკიცებული უფროსებთან ურთიერთობის ფორმების მკვეთრ შეცვლას მკვლევარები ხსნიან იმ გარემოებით, რომ, ჯერ ერთი, მოზარდები ცდილობენ დამოუკიდებლობის მოპოვებას, რასაც შშობლებთან დაძაბული ურთიერთობა მოყვება და შშობლებს უჭირთ მათთვის მეტი ავტონომიის მიცემა. ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფსიქოლოგიური გარემოება ისიცაა, რომ შშობლები მათი შვილების ყრმობაში შესვლის კვალბაზე განიცდიან საკუთარი სიბერის ნიშნების გამოჩენას. ისინი აჩნევენ, რომ მათ თმა უთხელდებათ და უთეთრდებათ, სუქდებათ და კანიც უნაოკდებათ, ენერგიაც აკლდებათ.

გარდაამავალ ასაკში იწყება მოზარდის სოციალურ-მორალური მოწიფულობის ჩამოყალიბება, რაც მისი მოწიფული ცხოვრების სოციალურად აუცილებელი მომენტია. ბავშვი უკვე ვერ დაეუფლება უფროსებისთვის დამახასიათებელ ფიქრებსა და ქცევებს; ამისთვის მას სჭირდება უფროსებისთვის არსებული მოთხოვნების სისტემისა და ნორმების ათვისება, რომლის გარეშეც მოწიფულობა არ მოვა. შშობლები და აღმზრდელები ამ თვალსაზრისით მოზარდებს პასუხსაგებ დავალებებს ურთულებენ და ურმაველფეროვნებენ. ეს, რა თქმა უნდა, სწორი გზაა, მაგრამ ამასთანავე უფლებების გაფართოებაცაა აუცილებელი.

ამრიგად, მოზარდის სოციალური მოწიფულობის განვითარებისათვის აუცილებელია უფროსების დამოკიდებულების ბავშვობასთან შედარებით ურთიერთობის ახალ და მაღალ ტიპზე გადასვლა. ეს ამოცანა მოზარდის მისწრაფებებსაც გამოხატავს. იგი მზადაა უფროსების ქცევის ნიმუშები ათვისოს და ცდილობს ძველი დამოკიდებულებების შეცვლას. მოზარდები კი არიან ამისთვის მზად, მაგრამ სამწუხაროდ, ხშირად უფროსები მათთან დამოკიდებულების ძველ ფორმებს არ ცვლიან, არ აფართოებენ მათ უფლებებს. ყოველივე ეს იმის გამო ხდება, რომ უფროსები მოზარდებს ჯერ კიდევ ბავშვებად თვლიან.

ამ მდგომარეობის უგულვებელყოფა უფროსების მიერ განპირობებულია რამდენიმე მომენტით: ა) არ იცვლება მოზარდის საზოგადოებრივი მდგომარეობა. იგი იყო და არის მოსწავლე.

ბ) ისინი შშობლებზეა მატერიალურად დამოკიდებულები; გ) უფროსები ძველი ჩვეულების გამო განაგრძობენ მოზარდის კონტროლსა და შეგონებებს და მათი გარდაქმნა ძნელია. იმის გამო, რომ გააფართოვო მოზარდის უფლებები, უნდა შეზღუდო საკუთარი, რაც მეტად რთული პროცესია; დ) გარდამავალი ასაკის დასაწყისში მოზარდებს ძალიან ბევრი ბავშვურა ნიშანი და თვისებები ახასიათებთ, რომლებიც ვლინდება მათ ქცევებში. მოზარდები ხშირად

დამოუკიდებელი მოქმედების უნარს ვერ ავლენენ. მათი პრეტენზიები რეალურ შესაძლებლობებს აჭარბებენ, რის გამოც უფროსებს მოზარდების მიმართ უმუშევრებად მყარი დამოკიდებულება როგორც ბავშვების მიმართ, რომლებიც უფროსებს უსიტყვოდ უნდა ემორჩილებოდნენ და არ აცხადებენ პრეტენზიებს ახალ უფლებებზე. ასეთი დამოკიდებულება უარყოფით გაელენას ახდენს მოზარდების აღზრდის საქმეზე და კონფლიქტური სიტუაციებიც გარდაუვალია.

მოზარდსა და უფროსებს შორის კონფლიქტები აღმოცენდება იმის გამო, რომ მოზარდის მოწიფულობაზე და უფლებებზე მათ განსხვავებული შეხედულებები აქვთ: მოზარდი საკუთარ თავს თვლის ღიად („მე პატარა აღარ ვარ“) და ამის გამო იგი პრეტენზიას აცხადებს ახალ უფლებებზე. უფროსებს კი მიაჩნიათ, რომ მოზარდების პრეტენზიები დაუსაბუთებელია. თუ ეს წინააღმდეგობა დარჩება და კიდევ უფრო გაღრმავდება, კონფლიქტები გარდუვალაა. თუ უფროსი მოზარდში ვერ შეამჩნევს „უფროსს“ და მას ძველებურად უყურებს როგორც ბავშვს, არ შეცვლის მასთან ურთიერთობის ძველ, მბრძანებლურ ფორმებს, იგი კონფლიქტებს თავს ვერ დააღწევს, ხოლო თუ უფროსი გააცნობიერებს ამ მდგომარეობას და მოზარდს სხვა თვალით შეხედავს, აღიარებს მის უფლებებს, ურთიერთობის ახალ ტიპზე გადასვლა უმტკივნეულოდ მოხდება.

მოზარდები მშობლებს განსაკუთრებული მოთხოვნებს უყენებენ, რომლის შესრულების კვალობაზე დამოკიდებულია მოზარდებსა და მშობლებს შორის დაძაბულობის შემსუბუქება და კონფლიქტების რიცხვის შემცირება. მეტად საინტერესოა საკითხი იმის შესახებ, თუ როგორ მშობლებზე ოცნებობენ მოზარდები. (ფ. რაისი, დასახელებული წიგნი. გვ.423-447).

მოზარდები ძალიან არიან დაინტერესებულნი იმაში, რომ მშობლები მათ მიმართ იჩინდნენ ყურადღებას, მზრუნველობას და უწევდნენ დახმარებას. მშობლების მხარდაჭერა მოზარდებსა და მათ შორის ბაღებს ნდობის ატმოსფეროს და ასეთი ურთიერთობისას მოზარდებს მაღალი თვითშეფასება უეითარდებით. არასაკმარის მშობლიურ მხარდაჭერას კი საწინააღმდეგო ეფექტამდე მივყავართ. ყალიბდება დაბალი თვითშეფასება, იმპულსური ქცევები, სუსტი სოციალური ადაპტაცია და უარესდება აკადემიური წარმატებები.

მოზარდები მოითხოვენ იმას, რომ მშობლები მათზე ზრუნავდნენ და მათთან იყვნენ მეგობრულ დამოკიდებულებაში. მათ არ უნდათ, რომ მათი მშობლები, სამსახურებრივი მოვალეობის გამო ხშირად მიდიოდნენ მივლინებებში. მოზარდების ღიადი სურვილია ისიც, რომ მშობლებს მათ მიმართ აქონდეთ ემპათია. ე.ი. მშობლებს უნდა შეეძლოთ თავიანთი თავის წარმოდგენა მოზარდების ადგილზე, მათი აზრებისა და გრძნობების გაზიარება. ზოგიერთი მშობელი, სამწუხაროდ, ძალიან გულგრილი და ინდიფერენტულია მოზარდების განცდებისა და ემოციების მიმართ. მკვლევარები ამ მოვლენას „ემოციურ სიყრუეს“ უწოდებენ. ასეთ ოჯახებში აღზრდილი ბავშვები ასევე გულგრილნი იქნებიან მომავალში სხვისი აზრებისა და გრძნობების მიმართაც.

მოზარდებს უნდათ, რომ მათ ოჯახებში სუფევდეს დაღებიითი ფსიქოლოგიური მიკროკლიმატი, რომ ოჯახის ყველა წევრი ერთმანეთის მიმართ ამქლავნებდეს

ემოციურ სიასლოვეს. მას აწუხებთ ის გარემოება, რომ ზოგიერთ ოჯახში გაბატონებულია ემოციური სიცივე და გვერნება, რომ „ოჯახის წევრები ერთმანეთს ემდურებიან“. ასეთი მშობლები იშვიათად ეფერებიან შვილებს.

მოზარდების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მოთხოვნაა აგრეთვე მოწონება და აღიარება. მათ უნდათ, რომ მშობლებმა ისინი მიიღონ თავიანთი დადებითი და უარყოფითი თვისებებით, ისე, როგორც ისინი არიან. ზოგიერთი მშობელი მაქსიმალისტია და უნდა, რომ მისი შვილი იყოს ყოველმხრივ სრულყოფილი. ასეთი მშობლები მუდმივად უკმაყოფილონი არიან თავიანთი მოზარდების საქციელთ და ყოველ ნაბიჯზე, აკრიტიკებენ მათ. თითქმის ყველა მოზარდის მოთხოვნაა ის, რომ მათ მშობლებს ჰქონდეთ იუმორის გრძნობა.

მკვლევარები მიუთითებენ მშობლებსა და მოზარდებს შორის წარმოშობილი კონფლიქტების სუთ ძირითად მიზეზზე:

1) სოციალური ცხოვრება და ჩვეულებები. მოზარდის სოციალური ცხოვრება და ის ჩვეულებები, რომლებიც მას გააჩნია, არის მშობლებსა და მოზარდებს შორის კონფლიქტების ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი. შედარებით გავრცელებული მიზეზი არის კამათი შემდეგ საკითხებზე:

მეგობრებისა და პარტნიორების არჩევა, სასკოლო საღამოებზე დასწრების სიხშირე, პაემანზე სიარული, დაძინების დრო, რა ასაკიდან უნდა ატარონ მანქანა, ტანისამოსისა და ვარცხნილობის შერჩევა. ყველა მშობელი უჩივის იმას, რომ მოზარდები თითქმის სულ არ არიან სახლში და მთელ დროს გარეთ ატარებენ

2) პასუხისმგებლობა. მშობლები ძალიან მწვავედ აკრიტიკებენ მოზარდებს მათი უპასუხისმგებლობის გამო, რაც ეხება შემდეგ საკითხებს: სახლში სამუერნო საქმეების შესრულება, ფულის ხარჯვა, ყაჩაღიანი დამოკიდებულება ტანსაცმლის, აპარატურისა და ბინის მიმართ.

3) სკოლა. თინეიჯერების სწავლას მშობლები განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევენ. ამ თვალსაზრისით მშობლებს აწუხებთ შემდეგი: აკადემიური მოსწრება, საშინაო დავალებების მომზადება, გაკვეთილზე დასწრება, „მატალოზე“ წასვლა, მასწავლებლებთან დამოკიდებულება.

4) ურთიერთდამოკიდებულება ოჯახში. მშობლებსა და მოზარდებს შორის კონფლიქტების რაოდენობა იზრდება: მოზარდების ინფანტილური ქცევების, მშობლებისადმი ხაზგასმული უპატივეცემლობის, ძმებთან და დებთან გაუთავებელი კამათის და ჩხუბის, ბებიასთან და ბაბუასთან ცუდი დამოკიდებულების გამო.

5) ზნეობრივი ღირებულებები და მორალი. ესაა თამბაქოს წვევა, ალკოჰოლისა და ნარკოტიკების მიღება, სიტყვა-პარაზიტების ხმარება, სიცრუე, მოზარდის სექსუალური ცხოვრება.

ძალიან მნიშვნელოვანია ის, რომ უფროსებსა და მოზარდებს შორის ახალ ურთიერთობაზე გადასვლის ინიციატივა უფროსებისაგან უნდა მოდიოდეს. მხოლოდ ასეთ შემთხვევაში დადის ყველა სიძნელე მინიმუმამდე. ხოლო, როცა გარდაქმნის ინიციატორი მოზარდია, სიძნელებისა და გართულებების ალბათობა ძალიან დიდია. მოზარდის აქტივობა ამ მიმართულებით იმის მაჩვენებელია, რომ უფროსი ძველ ურთიერთობებს არ ცვლის და ამის თავისებურ რეაქციას წარმოადგენს.

გამოყოფენ სიძნელეთა სამ ფორმას:

1) სიძნელეთა ზრდა და კონფლიქტების გაღრმავება. ეს ფორმა იწყება მაშინ, როცა უფროსის მცდელობას შეინარჩუნოს მოზარდებთან ურთიერთობის ძველი სტილი და ფორმები, თან ახლავს მოზარდის წინააღმდეგობა და პროტესტი. თუ უფროსის დამოკიდებულება არ იცვლება, წინააღმდეგობა და პროტესტები სისტემატური და მკვეთრი ხდება, ხოლო მოზარდების ნეგატივიზმი უფრო ღრმავდება. ასეთი სიტუაციის შენარჩუნების დროს ძველი დამოკიდებულებების გარდაქმნა მთელი გარდამავალი პერიოდის განმავლობაში შეიძლება გაჭინურდეს. ასეთ შემთხვევაში კონფლიქტები ქრონიკულ ხასიათს ღებულობს, რაც ხშირად მოზარდის პიროვნებაზე უარყოფით გავლენას ახდენს.

უფროსების დესპოტიზმმა შეიძლება მოზარდში საპასუხო რეაქცია გამოიწვიოს. მოზარდი ცდილობს უფროსს სამაგიერო გადაუხადოს წყენისა და ჩაგვრისათვის და, რაც სამწუხაროა, იგი იწყებს უმცროსებისა და სუსტების ჩაგვრას და ამ გზით თვითდამკვიდრების მახინჯი ფორმების ძიებას. იგი საკუთარ ძალასა და ღირსებას სხვების დამცირებითა და სიავით ამკვიდრებს. არის შემთხვევებიც, როცა უფროსებთან ხშირი კონფლიქტების გამო მოზარდი სახლიდანაც მიდის.

ხშირი აკრძალვებისა და შეზღუდვის პირობებში მოზარდი ეძებს და პოულობს შემოვლით გზებს. იგი იწყებს ტყუილების თქმას, თავის გამართლების მიზნით თხზავს ლეგენდებს, „იკეტება თავის თავში“. უფროსს თვლის ისეთ ადამიანად, რომელიც მას ვერ უგებს. ამის გამო უფროსის ყოველგვარ მოთხოვნას, სიტყვას, აზრს, შეხედულებას მოზარდი დაუფიქრებლად და დაუყოვნებლივ უარყოფს. აღზრდის თვალსაზრისით ეს მეტად მძიმე სიტუაციაა.

2) სიძნელის ეს ფორმა ვლინდება მაშინ, როცა უფროსი მოზარდის მისწრაფების, მაგრამ საკუთარი მრწამსის საწინააღმდეგოდ, ნებას რთავს მოზარდს იმაზე, რასაც აქამდე უკრძალავდა. ამ შემთხვევაში უფროსი არაა თანმიმდევრული და მტკიცე. ერთი და იგივე ხან იკრძალება, ხან არა. ამის გამო კონფლიქტების რაოდენობა შედარებით ნაკლებია, მაგრამ მათი აღმოცენების შესაძლებლობა მაინც დიდია;

3) ამ ფორმისთვის დამახასიათებელია ის, რომ დროთა განმავლობაში უფროსი ცვლის მოზარდთან ურთიერთობის ფორმას, რის გამოც სიძნელეები მციდრება და სულაც ქრება. რაც უფრო ღრმა და ხანგრძლივია კონფლიქტები, მით უფრო ძნელი ხდება მათი გამოსწორება.

უფროსებთან ურთიერთობა მოზარდის პიროვნების განვითარების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორია. მოზარდების უფროსებთან ურთიერთობა ძირითადად არასასწავლო დროს მიმდინარეობს. მათ ურთიერთობა სასწავლო პროცესში უმეტესად თანატოლებთან აქვთ.

დადგენილია, რომ მოზარდების უფროსებისადმი პოზიტიური დამოკიდებულების აუცილებელი პირობაა მოზარდების საზოგადოებრივ საქმიანობაში ჩართვა, დამოუკიდებლობის მიცემა, საუფროსო საქმეების ნდობა, თანაცხოვრების თანაბარი პირობების შექმნა და მათთვის ზოგიერთი ორგანიზატორული ფუნქციის რეალური გადაცემა.

დამოკიდებულება თანატოლებთან. გარდამავალ ასაკში ამხანაგებთან და თანატოლებთან ურთიერთობა მოზარდის ცხოვრებაში მეტად მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს. მშობლების ნაწილი უწივის იმას, რომ მათ შეიძლება „მხოლოდ ამხანაგები ახსოვთ“, ნაწილი შეწუხებულია იმ ამხანაგების ძლიერი გავლენით, რომლებიც მათ არ მოსწონთ, ზოგი შემფოთებულია მათი შეილის თანაკლასელებთან გამრუდებული ურთიერთობების გამო ზოლო, ზოგი განიცდის იმას, რომ მათ შეილს ამხანაგი და მეგობარი საერთოდ არ ყავს. ასაკის ერთ-ერთი დამახასიათებელი თავისებურება ისაა, რომ მოზარდები მწვავედ განიცდიან მშობლების ჩარევის ყოველგვარ ცდას ამხანაგის არჩევისას. ასეთი ჩარევა მოზარდის მკეთერ პროტესტს იწვევს და ფაქტიურად, რეალურად არაფერს ცვლის.

რატომ ავლენს მოზარდი ასეთი ინტენსიურ სწრაფვას თანატოლებისადმი? მოწიფულობის გრძნობის ჩამოყალიბება მოზარდს აიძულებს უფროსებთან ურთიერთობაში თანაბარი უფლებები ეძებონ, სადაც ეს გრძნობა უმტკივნეულად არ კმაყოფილდება. მოზარდის მოწიფულობის ეს გამძაფრებული გრძნობა შედარებით კარგად და უმტკივნეულოდ კმაყოფილდება თანატოლთა წრეში, სადაც ყველანი თანაბარი არიან. ეს მდგომარეობა თანატოლებთან და ამხანაგებთან ურთიერთობას განსაკუთრებით მიმზიდველს ხდის. ეს მიმზიდველობა იზრდება იმის გამოც, რომ ის, რაც მოზარდს აინტერესებს და აღელვებს, უფროსისათვის არ წარმოადგენს რაიმე მნიშვნელოვან ღირებულებას, უფროსებსა და მოზარდებს სხვადასხვა პრობლემები აღელვებთ.

მოზარდები ცდილობენ უფროსების მიბაძვას, მაგრამ უფროსი მანც ძნელადმისაწვლადია, მისი თვისებები ხშირად ვლინდება ცხოვრებისეულ სიტუაციებზე და დამოკიდებულებებში, რომლებიც მოზარდებს არ აქვთ. ამიტომ მოზარდებისთვის უფრო ადეილია მიბაძონ თანატოლებს და ნათლად დაინახონ და გააცნობიერონ საკუთარი ნაკლი და ღირსებები.

კლასში თანატოლებთან ურთიერთობაში დაუკმაყოფილებლობის კომპენსაციას მოზარდი მრავალნაირი ხერხით ახორციელებს: ასეთი მოზარდების ერთი ნაწილი ცდილობს ურთიერთობა დაამყაროს და ამხანაგოს უმცროსებთან; უმცროსების წრეში კი იგი ყოველთვის სასურველი და დაფასებული პიროვნებაა. იგი აქ აღიარებულია, მიმზიდველია და წამყვანი ადგილი უჭირავს. მოზარდი უმცროსებს ხელმძღვანელობს. ასეთი მოზარდები მბრძანებლობის განსხვავებულ (დესპოტურიც და რბილიც) ფორმებს მიმართავენ.

ზოგიერთი მოზარდი, თანაკლასელთა სიმპათია რომ დაიმსახუროს და მათი ყურადღება მიიპყროს, განგებ ქმნის „საგმირო“ სიტუაციას და „გმირობას“ სწადის. ასეთი მოზარდები განგებ არღვევენ წესრიგსა და დისციპლინას, ეკამათებან მასწავლებლებს და ა.შ.

სხვა მოზარდები კი ყოველნაირად ართობენ თანაკლასელებს. ასეთ მოზარდებს „კლასის ხუმარებს“ უწოდებენ. მათი ყოველი სიტყვა და ქცევა გათვლილია მაყურებელზე, რომ გააცინონ თანაკლასელები. მათი ხუმრობები, იშვიათი გამონაკლისის გარდა, უადგილო და ულოგიკოა, ასეთი მოზარდები თანაკლასელთა

სიმატიებით. უმეტესწილად, არ სარგებლობენ.

უმცროს მოზარდებში არის ერთი ფსიქოლოგიური ხერხი, რომლითაც ისინი თანატოლთა ყურადღების მიპყრობასა და სიმათიების მოპოვებას ცდილობენ. ესაა ტრაბახი. ისინი ყველაზე ხშირად საინტერესო, მწვევე შემთხვევების შესახებ და ამ შემთხვევებში საკუთარ როლსა და მნიშვნელობას ძალზე აჭარბებენ. ამ ასაკში თითქმის ყველა მოზარდისათვისაა დამახასიათებელი ტრაბახის ელემენტები, მაგრამ ზოგიერთი ისეთია, რომ მის მონაყოლში ტყუილსა და მართალს ვერ გაარჩევ. ასეთ მოზარდებს „მინიატურულ მიუნჰაუზენებსაც“ უწოდებენ. ასეთი მოზარდებიც არ სარგებლობენ თანაკლასელთა სიმათიებით და ავტორიტეტით.

დაჯგუფებებს, რომლებშიც მოზარდები ერთიანდებიან ღირებულებების, განწყობების, ჩვეულებების და ინტერესთა საერთოობის საფუძველზე, ეწოდება მოზარდული სუბკულტურა. ეს ღირებულებები და საერთოდ, სუბკულტურაში გაერთიანებული მოზარდების ცხოვრების წესი, სამწუხაროდ, ხშირად უპირისპირდება უფროსების ღირებულებებსა და შეხედულებებს. ერთი სიტყვით, მოზარდები თათქის იზოლირებულად ცხოვრობენ საზოგადოებაში და აყალიბებენ საკუთარ სუბკულტურას, რომელიც თანატოლთა შორის დიდი მოწონებით სარგებლობს, და რომელიც უფროსებს არ მოსწონთ. უმცროს მოზარდებში მშობლების გავლენა შედარებით მეტია, ვიდრე თანატოლებისა. ამ თვალსაზრისით იკვეთება სქესობრივი სხვაობებიც. მოზარდი გოგონები თანატოლებზე უფრო განიცდიან მშობლების გავლენას, რაც დროთა განმავლობაში თანდათანობით სუსტდება თანატოლების სასარგებლოდ. აღმოჩნდა აგრეთვე, რომ მაღალი IQ-ს მოზარდები უფრო ორიენტირებულნი არიან თანატოლებზე, ვიდრე ინტელექტის შედარებით დაბალი დონის მოზარდები.

მშობლებისადმი და თანატოლებისადმი ორიენტაციის ხარისხს განსაზღვრავს თვით მოზარდის ზოგიერთი ღირებულება. ისეთ ღირებულებებში, როგორიცაა ფანანსები, პროფესიული გეგმები და განათლება, მოზარდები ძირითადად მშობლებზე არიან ორიენტირებულნი. ისეთი ღირებულებები კი, როგორიცაა ტანსაცმლის სტილი, მუსიკალური გემოვნება, ახალგაზრდული შეხედულების ფორმები, მგობრის არჩევნის კრიტერიუმები, ძირითადად დამოკიდებულია მოზარდის სუბკულტურაზე, რომელიც არ შეესაბამება უფროსების შეხედულებებს.

ჟ. რაისი მცირე ჯგუფების ანალოგიით მოზარდების სუბკულტურას ყოფს ფორმალურ და არაფორმალურ საზოგადოებად. ფორმალური საზოგადოებაა მოსწავლეთა კლასები, ჯგუფები. ასეთ ჯგუფებში კავშირები თანატოლთა შორის განისაზღვრება იმით, დადიან თუ არა მოზარდები სკოლაში და რომელ ორგანიზაციებში არიან ისინი გაერთიანებულნი. არაფორმალურ გაერთიანებად ითვლება სუსტად სტრუქტურირებული ჯგუფები, რომლებიც სასკოლო ორგანიზაციებს არ მიეკუთვნებიან. ყველა მოზარდი, რა თქმა უნდა, არაა ასეთი ჯგუფების წევრი.

მოზარდების სასკოლო ჯგუფებში შეიძლება არსებობდეს ქვესისტემებიც, რომელთაც გააჩნიათ განსხვავებული სტატუსი. ქვესისტემა არის მოზარდების საზოგადოების მცირე სემანტი დიდი სოციალური სისტემის შიგნით. ასეთებია

სპორტული და საგნობრივი სექციები.

მოზარდებისათვის მეტად მნიშვნელოვანია აღიარება ჯგუფის წევრების მიერ. ამ დროს ისინი ძალიან მგრძობიარენი არიან კრიტიკისა და ყოველგვარი ნეგატიური რეაქციებისადმი სხვების მხრიდან. ისინი ძალიან განიცდიან იმასაც, თუ რას ფიქრობენ სხვები მათ შესახებ. ეს იმიტომ ხდება, რომ ამ ასაკში ჯერ კიდევაა მათი თვითშეფასება დამოკიდებული უფროსების თვითშეფასებისაგან.

როგორც ვნახეთ მოზარდები ამხანაგებს ირჩევენ ინტერესთა საერთოობის მიხედვით. ანალოგიურ საფუძველზევე ყალიბდება მოზარდთა კომპანიები და ჯგუფებიც. მოზარდი რომ რომელიმე კომპანიაში მიიღოს, იგი ამ ჯგუფის წევრების მსგავსი უნდა იყოს: იგი ისეთივე უარგონს უნდა ხმარობდეს, ისევე უნდა იცვამდეს და ისეთივე შეხედულებები ჰქონდეს, როგორც ჯგუფის სხვა წევრებს.

ჯგუფში აღიარების მოპოვება მნიშვნელოვანადაა დამოკიდებული რაიმე წარმატების მიღწევაზე. ესაა წარმატება სპორტში, მუსიკაში, სწავლაში. ამასთანავე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ წარმატების აღიარება მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული იმაზეც, თუ რამდენად მაღალია ჯგუფის წევრებისათვის იმ სფეროს სტატუსი, რაშიც აღწევს მოზარდი წარმატებას. თუ ჯგუფის წევრების თვალში შაშის თამაშს დაბალი სტატუსი აქვს, მაშინ სკოლის ჩემპიონი შაშში აღიარებას ვერ მიიღებს. გამოკვლევებმა უჩვენეს, რომ მოზარდები ამერიკის სკოლებში სპორტსმენებს უფრო აფასებენ, ვიდრე ფრიაღონებს.

თანატოლთა ყურადღების მისაქცევად მოზარდები ცდილობენ აღზარდონ საკუთარ თავში ისეთი თვისებები, რომლებიც სხვებს აღაფრთოვანებენ ან გამოიმუშაონ თანატოლების მოსაწონი ჩვევები. საერთოდ, მოზარდების პოპულარობა, ძირითადად, გამოიხატება მათი გარეგნობით, კომუნიკაბულობით და ხასიათით. ავტორიტეტით სარგებლობს ის, ვინც გამოირჩევა აკურატულობით, მიმზიდველობით, კეთილგანწყობით, ენერგიულობით და კარგი მანერებით.

უკვე მეხუთე კლასში მოზარდები ქმნიან მცირე დაჯგუფებებს, რომელთა წევრები ცდილობენ ერთად იყვნენ, ერთად გაატარონ დრო, ესმარებიან და უზიარებენ ერთმანეთს შთაბეჭდილებებს. დაჯგუფების წევრებს საერთო ინტერესები აქვთ და, რაც მთავარია, ყველანი თანაბარია და ასეთ დაჯგუფებებში, როგორც წესი, ყოველთვის კარგი „ემოციური კლიმატი“. ეს დაჯგუფებები თითოეულ თავის წევრს ხალისით იცავენ იმ შემთხვევაშიც კი, როცა იგი მართალი არაა.

მოზარდისათვის მის შესახებ მასწავლებლის აზრზე უფრო მნიშვნელოვანია თანატოლის აზრი. იგი ვერ იტანს, როცა თანატოლების თანდასწრებით მას, როგორც „პატარას“ კიცხავენ და ჭკუას არივებენ.

მოზარდის ქცევის ერთ-ერთი მთავარი მოტივია თანატოლთა კოლექტივში ღირსეული ადგილის დაკავება. ამისათვის კი სასწავლო წარმატებები არ კმარა. მან რაღაცაში უნდა გამოიჩინოს თავი, რისთვისაც, მაგალითად, საჭიროა კარგად ხატვა, გაბეჭდვა, გამჭრიახობა, საზრიანობა, სპორტსმენობა და იმ უნარ-ჩვევების ფლობა, რომლებსაც მისი ტოლების კოლექტივისათვის აქვს ღირებულება.

ამისთანავე, იგი უნდა ფლობდეს „ამხანაგური კოდექსის“ ისეთ ნიშნებს, როგორცაა თანაბარუფლებიანობა, ერთგულება, ამხანაგებისადმი ღაზმარება, პატივისცემა, პატიოსნება.

მოზარდთა კოლექტივში ზანდახან გარიყულებიც არიან. ეს ის მოზარდებია, რომლებსაც კოლექტივის საერთო საქმეში არავითარი წვლილი არ შეაქვთ, არ შეუძლიათ ჯგუფში თვითდამკვიდრება და ჯგუფის წევრებს შორის სიმპათიებს არ იმსახურებენ. მოზარდები, რომლებსაც თვითდამკვიდრება უჭირთ, ცდილობენ სხვა გზით (ჯიუტობა, ნეგატივიზმი, უხეშობა, წესრიგის რეგულარული დარღვევა) იარონ. არასრულწლოვან დაშინაშევეთა დიდი ნაწილი სწორედ ის მოზარდებია, რომლებსაც თანატოლთა კოლექტივში თვითდამკვიდრების მიმართულებით საერთო ენა ვერ გამოხატეს.

საინტერესოა მოზარდობის ასაკში საწინააღმდეგო სქესის წარმომადგენლებთან ურთიერთობაც. მოწიფულობის გრძნი.პა მოზარდს უბიძგებს ურთიერთობის ახალი, „საუფროსო“ ფორმების ძიებისაკენ. ამას ხელს უწყობს მისი ინტენსიური ფიზიკური განვითარება, სქესობრივი მომწიფება და ამ საფუძველზე აღმოცენებული უფროსებთან იდენტიფიკაციის გამძაფრებული გრძნობა. ყოველივე ეს მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს გოგონებისა და ბიჭების ურთიერთდამოკიდებულებაზე ამ ასაკში. იწყება გოგონებისა და ბიჭების ერთმანეთისადმი ინტენსიური ინტერესის გამოვლენა. როგორც მკვლევარები აღნიშნავენ (ვ. მუხინა) ამ თვალსაზრისით მოზარდისათვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია როგორც აფასებენ მას სხვები. უპირველეს ყოვლისა მას მხედველობაში აქვს საკუთარი გარეგნობა და პირადი მიმზიდველობა. ამ ასაკში ბიჭები გოგონებში უკვე აღიქავენ ქალს და გოგონები ბიჭებში – მამაკაცს. თუმცა მათი არათანაბარი სქესობრივი მომწიფება და განვითარება (გოგონები უფრო ადრე მწიფდებიან) გარკვეულ დღს ასვამს მათ ურთიერთობებს. ამ ასაკში გოგონები უფრო მეტ ინტერესს იჩენენ უფროსი, ვიდრე თანატოლი ბიჭების მიმართ.

მოზარდებს შორის სოციალური ადაპტაციის ფორმირების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პრობლემაა პეტეროსოციალობის მოპოვება. მკვლევართა აზრით (ფ. რაისი გვ. 354-355) თავისი ფსიქიკური განვითარების პროცესში ბავშვები გაივლიან სამ ფაზას:

ა) ქვაზისოციალური ფაზა. ესაა განვითარების სკოლაბდელი პერიოდი, როცა ბავშვი საკუთარ ემოციურ მისწრაფებებს იკმაყოფილებს საკუთარი ძალებით. ეს განსაკუთრებით დამახასიათებელია ორი წლის ასაკის ბავშვისათვის, რომლებიც ცდილობენ იმყოფებოდნენ სხვა ბავშვების გარემოცვაში, თამაშობდნენ მათ გვერდით და არა მათთან. მარტოსული მოზარდები, რომლებსაც არ ყავთ მეგობრები, ჯერ კიდევ განვითარების ამ ფაზაზე იმყოფებიან.

ბ) კომოსოციალური ფაზა. ესაა უმცროსი სასკოლო ასაკის პერიოდი, როცა ბავშვები განიცდიან კმაყოფილებას მხოლოდ მათთავე სქესის თანატოლებთან ურთიერთობაში. ესაა ე.წ. საკუთარი სქესის ბავშვებთან მეგობრობის ეტაპი, განვითარების მეტად მნიშვნელოვანი ფაზა, რომელსაც, ფაქტიურად, ყველა ბავშვი

გაივლის. ასეთი დამოკიდებულებები მნიშვნელოვან როლს თამაშობენ გარდამავალ ასაკში პიროვნების ფორმირების პროცესში და შემდგომში პეტეროსექსუალური კონტაქტების დამყარებისათვის. საკუთარი სქესის ბავშვებთან მეგობრული ურთიერთობანი აფართოებს წარმოდგენებს საკუთარი „მე“-ს შესახებ;

გ) პეტეროსოციალური ფაზა. ესაა განვითარების ეტაპი, როცა მოზარდი თავის მოთხოვნილებებს იკმაყოფილებს ორივე სქესის თანატოლებთან ურთიერთობაში. საწინააღმდეგო სქესის თანატოლებთან ურთიერთობის დამყარება გარდამავალი ასაკის პერიოდის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მონაკოვარია. ამ მიმართულებით მოზარდის მარცხი ბევრი შფოთვისა და შიშის მიზეზი ხდება. არაა გამორიცხული ისიც, რომ მოზარდს ეჭვი შეეპაროს თავისი სექსუალური პოტენციის გამოც. ყოველივე ეს მოზარდის თვითშეფასებას დაბლა სწევს.

ბიჭების პირველი მცდელობები მიიყვრონ გოგონების ყურადღება მდგომარეობს იმაში, რომ გააძრავონ ისინი. ესაა სიძაბითის გამოხატვის ერთგვარი პარადოქსული ფორმა, როცა ბიჭები აწვალავენ გოგონებს (უმაღლესე წიგნებს, რეკულებს, უწეწავენ თმას, ესვრიან გუნდას და ა.შ.). გოგონების რეაქცია ცტადიციულია. ბიჭმა ჯერ არ იცის როგორ უნდა გოგონასთან ლაპარაკი, მაგრამ მან კარგად იცის ის, რომ ასეთი სატეიელით იგი იტყვეს გოგონას ყურადღებას. ამით კი საფუძველი ეყრება პეტეროსოციალურ კონტაქტებს. უფროსი მოზარდები გოგონებს უკვე აღარ „აწვალავენ“, პირიქით, იჩენენ მისდამა ფაქიზ ინტერესს, თამაშებიან კედეც და მათ პირველ პაემანსაც უნიშნავენ.

მოზარდის თანატოლებთან დამოკიდებულება გაცილებია უფრო რთული და შინაარსიანია, ვიდრე უმცროს სასკოლო ასაკში. მოზარდები უკვე ნათლად ერკვეიან და ანხნეავენ ერთმანეთს სახსლოვის ხარისხის მიხედვით. მათთან ურთიერთობა ახლა უკვე სცილდება სკოლის ფარგლებსა და საზღვრებს. გარდამავალ ასაკში თანატოლებთან და ამხანაგებთან ურთიერთობა ისე მიწხიდეკლი ხდება, რომ სწავლა უკანა პლანზე გადადის. ახლა მოზარდი სულ ამხანაგებთან და თანატოლებთან ყოფნას ცდილობს, სახლში გაჩერება აღარ უნდა, კლებულობს მშობლებთან ურთიერთობის მიმზიდველობაც.

მოზარდისათვის ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს ამხანაგებისა და თანატოლთა კოლექტივში აღიარებისა და პატივისცემის მაპოვებას. რაც ამ ასაკის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მოთხოვნილებაა. მოზარდი ძალიან მწვავედ განიცდის თანატოლებთან ცუდ ურთიერთობას. ამხანაგებისა და თანატოლთა კოლექტივში მიუღებლობამ შეიძლება იგი მიიყვანოს მარტობის მძიმე განცდამდე. თანატოლებთან ცუდი დამოკიდებულება მოზარდს აიძულებს ამხანაგები ეძიოს კლასისა და სკოლის გარეთ და როგორც წესი, პოულობს კედეც. ხშირად ასეთი ამხანაგები ცუდი ქცევისანი არიან. როცა მოზარდი მარტობას განიცდის, ის უკვე აღარ დაეძებს ვინ იქნება მისი ამხანაგი.

მოზარდობის ასაკში ერთ-ერთი სერიოზული პრობლემაა მარტობა, რომელსაც მოზარდები აღწერენ როგორც „იზოლაციას“, „სიცარიელეს“, და „მოწყენილობას“. მოზარდებში მარტობის გრძნობის ჩამოყალიბებას მრავალი მიზეზი გააჩნია. ზოგიერთი მოზარდი ვერ ახერხებს გარეშემომყოფებთან ურთიერთობების

ჩამოყალიბებას. უჭირს თანატოლთა საზოგადოებაში მოქცევა, არ იცის თავის დაჯერება განსხვავებულ სიტუაციებში. ამის გამო იგი იძულებული ხდება ჩაიკეტოს საკუთარ თავში. ზოგიერთს კი, სამწუხაროდ, საკუთარი თავის შესახებ აქვს დაქვეითებული წარმოდგენა და ავადმყოფურად განიცდის მისი მისამართით გამოთქმულ ნებისმიერ ფორმის კრიტიკას. იმის შიშით, რომ არ აღმოჩნდნენ გარიყულის რილში, ასეთი მოზარდები ცდილობენ თავი შეიკავონ ყოველგვარი აქტიური ქცევისაგან და ურჩევნიათ ხმა არ ამოიღონ, იყვნენ ჩუმად და „იდგნენ ჩრდილში“. ასეთ მოზარდებს ძალიან უჭირთ საზოგადოების წევრებთან ახლო ურთიერთობის დამყარება და განიცდიან მარტოობას.

ზოგიერთი მოზარდს ყველას და ყველაფრის მიმართ განიცდის უნდობლობას, რის გამოც ადამიანებისაგან არ ელოდება კარგს, აქვს მხოლოდ ცუდის მოლოდინი. ასეთი მოზარდების უმრავლესობა გაურბის ემოციურ კონტაქტებს და სიანხლოვეს იმას შიშით, რომ იგი ვინმემ არ გამოიყენოს საკუთარი ინტერესების სასარგებლოდ.

დადგენილია აგრეთვე, რომ მეგობრული ურთიერთობების დამყარება უჭირთ და მარტოობისაკენ მიდრეკილება აქვთ იმ მოზარდებს, რომლებიც მოკლებული არიან მშობლების მხარდაჭერასა და აღერსს. ამასთანავე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ მარტოობის განცდა დამახასიათებელია თანატოლებით გარშემორტყმული ზოგიერთი მოზარდისთვისაც.

საერთოდ ადამიანისათვის (მათ შორის მოზარდისათვის) მომენტებში დამახასიათებელია მარტოობის განცდა, მარტო დარჩენის სურვილი და მოთხოვნა, მაგრამ ეს განცდა სასოწარკვეთაში არ უნდა გადავიდეს.

შემოქმედებითი მუშაობა (მხატვრობა, მუსიკა, მწერლის შრომა) მოითხოვს განმარტობას. ზოგიერთი ადამიანი, როცა იგი თავის თავთან მარტო რჩება, ძალიან ხალისიანად გრძნობს თავს და წარმატებით წყვეტს საკუთარ პრობლემებს.

მარტოობისაგან თავის დაღწევა შესაძლებელია საინტერესო საქმის წამოწყებით და მისი ბოლომდე მიყვანით. მიზნის მიღწევის გზაზე წამოჭრილი დაბრკოლებების გადალახვისას აუცილებელი ხდება პარტნიორობთან პირადი და საქმიანი კონტაქტების გაფართოება, რაც მოზარდის აზრის მიმართულების შეცვლის საფუძველი ხდება და მარტოობის განცდა უკანა პლანზე გადადის. მარტოობის გადასალახავად მნიშვნელოვან როლს თამაშობს სპორტი და რელიგიური თუ სხვა დღესასწაულებში მონაწილეობა.

ფ. რაისმა ჩამოაყალიბა მარტოობის თორმეტი მიზეზი გარდამავალ ასაკში.

1) მშობლებისაგან განკერძოებულობის, დაშორების გრძნობა, მოზარდის ცხოვრებაში მშობლების არასაკმარისი პოზიტიური მონაწილეობა ხელს უწყობს მარტოსულობას.

2) არასრული ოჯახები

3) საკუთარი კონკრეტული უნარების განვითარება და გაღრმავება, რომელიც საკუთარი თავის უკეთ გაცნობის საშუალებას იძლევა.

4) მზარდი თავისუფლების გრძნობა, რომელიც აშინებს მოზარდებს

5) სწრაფვა თვითიდენტიფიკაციისაკენ

6) მნიშვნელოვანი მიზნების განსაზღვრა და გამოკვეთა.

- 7) საზოგადოებაში მოზარდების როლის, სტატუსის დაკნინება.
- 8) გამოცალკევების, გამოყოფის დიდი სურვილი, რომელიც ხელს უწყობს იმას, რომ მოზარდმა თავი იგრძნოს გარიყულად და უიღბლოდ.
- 9) საკუთარი პერსონისადმი გადაჭარბებული ყურადღების მქონეობა
- 10) დაწეული თვითშეფასება და საკუთარი თავის სიბრავედობის მწვავე განცდა და პესიმიზმი იმისა, რომ ვინმე შეიყვარებს და საზოგადოება მას დააფასებს.
- 11) სიცოცხლის უაზრობის განცდა, საკუთარი სასწავლო და შრომითი წარმატებების უპერსპექტივობა.
- 12) გაუბეღავობა და სიმორცხვე.

თავი მეთვრამეტე

ძნელი მოზარდები

ძნელი ანუ ძნელად აღსაზრდელი მოსწავლეები სწავლა-აღზრდის პროცესს მრავალი პრობლემის წინაშე აყენებენ. ყველა ძნელი ბავშვისათვის დამახასიათებელია „აღზრდისადმი აქტიური წინააღმდეგობა“ და აღიარებული პედაგოგიური საშუალებების მიუღებლობა. ყველა ძნელი მოსწავლისათვის დამახასიათებელია: გარშემომყოფი ადამიანებისადმი არანორმალური დამოკიდებულება. ის, რომ ძნელი ბავშვი ხშირად არღვევს დისციპლინას, არ ასრულებს ქცევის ელემენტარულ ნორმებს, ხშირად მოსდის კონფლიქტი მსწავლელებთან, მშობლებთან და თანატოლებთან, სწორედ მათი გარესამყაროსთან არანორმალური დამოკიდებულების შედეგია.

როგორც ვნახეთ, გარდამავალ ასაკში ორგანიზმში ხდება ღრმა ბიოლოგიური და ფსიქოლოგიური გარდაქმნები, იზრდება შეუსაბამო ფიზიკურსა და ფსიქიკურ განვითარებას შორის, უფრო მძაფრად ვლინდება წინააღმდეგობები მოზარდის ფსიქიკურ განვითარებაში. დამოუკიდებლობისაგან მოზარდის მისწრაფება სხვების აზრის გათვალისწინებასაც მოითხოვს. გარესამყაროსთან დამოკიდებულების სისტემა გარდაიქმნება და ახლა წინა პლანზე მოზარდის პიროვნება გამოდის.

მოზარდის ეს ასაკობრივი თავისებურებანი როდესაც სიტუაციებში უარყოფითად მოქმედებენ მის ქცევაზე, იწვევენ კონფლიქტებს, შეჯახებებს და წინააღმდეგობებს გარეშემომყოფეებთან. აღმოცენდება გაუცხოება, უფროსებისადმი უნდობლობა და სხვა მრავალი უარყოფითი მოვლენა, რომელიც ხელს უწყობს ძნელად აღსაზრდელობის აღმოცენებას. ძნელი მოზარდებისთვის დამახასიათებელი ფსიქიკური რეაქციებია: ოპოზიციის რეაქციები (უხეშობა, ჯიბრზე გაკეთების სურვილი), პროტესტის, უარის რეაქციები. თუ ამ უარყოფითი რეაქციების გამოსასწორებლად მშობლებმა და მასწავლებლებმა არ იზრუნეს, მყარი, შორეული ქრონიკული უარყოფითი შედეგები გარდაუვალია.

ცნება „ძნელი მოზარდი“ საბოლოოდ დადგენილი არაა. მოზარდობის ასაკი, როგორც პიროვნების განვითარების კრიზისული პერიოდი, გულისხმობს, რომ ყველა მოზარდი ძნელია. მოზარდის ბიოლოგიური, ფსიქოლოგიური და პიროვნული თავისებურებანი, მისი ჩამოუყალიბებელი სოციალური სტატუსი, ე.ი. მისი განვითარების სიტუაცია თავისი არსით გულისხმობს კრიზისს, კონფლიქტებს, სოციალური გარემოსადმი ადაპტაციის სხვა სიძნელეებს. ამ ტერმინის ყველაზე გავრცელებული ვაგებაა ის, რომ ძნელია მოზარდი, რომელმაც ვერ შეძლო თავისი ბიოლოგიური და ფსიქო-სოციალური განვითარების ეტაპის წარმატებით გადალახვა და რომელსაც ქცევის მიღებული ნორმებიდან გადახრები ახასიათებს. აქ, უპირველეს ყოვლისა, იგულისხმება ასოციალური ქცევის მოზარდები.

ძნელი ბავშვები ყველა ასაკობრივ საფეხურზე გვხვდება. ესაა ოჯახში არასწორი აღზრდის შედეგად პედაგოგიურად ხელმიშვებული ბავშვები. მაგრამ ძნელი ბავშვების ტიპური თავისებურებები ძალზე რელიეფურად გარდამავალ ასაკში კლინდება. ცნებაში „ძნელი მოზარდი“ იგულისხმება მოზარდი, რომელსაც პიროვნების კორექცია სჭირდება. ძნელებს მიეკუთვნება კაპრიზული, ჯიუტი, გაუგონარი, მატყუარა და ნეგატიური რეაქციის მქონე მოზარდები. ერთმანეთისაგან უნდა გავარჩიოთ ფანტაზია და შეგნებული ტყუილი. მოზარდების ტყუილის მოტივი შეიძლება იყოს დასჯის შიში, ცუდი საქციელის დაფარვა, ყურადღების მიქცევა და სხვა.

მოზარდების ნაწილს, რომელსაც არსებითი მოთხოვნების ფრუსტრაციის გამო აღმოუცნდება ქცევის აფექტური ფორმები (აგრესიულობა ან ადვილი წყენა) უყალიბდება თავისებური კონფლიქტური მდგომარეობა პრეტენზიის დონესა და კოლექტივში მოზარდის ფაქტიურ მდგომარეობას შორის. აფექტური მდგომარეობის და ქცევის ხანგრძლივი მიმდინარეობა აყალიბებს მოზარდის შესაბამის დამოკიდებულებას სხვა ადამიანებისა და საკუთარი თავისადმი.

ძნელი მოზარდების ტიპური ფსიქოლოგიური თავისებურებანია, აგრეთვე, კოლექტივისადმი, ღირებულებებისადმი, ადამიანებისადმი, შრომისადმი და სწავლისადმი დამახინჯებული სუბიექტური დამოკიდებულება. მშობლებთან და მასწავლებლებთან ისინი უხეშნი, თავხედნი და ცინიკურები არიან. მორალის მოთხოვნები მათთან ზნეობრივი ქცევის პრინციპებად არ გადაქცეულა. მათი ცოდნის დონე დაბალია, რადგან ასეთი მოზარდები ძირითადად ცუდად სწავლობენ. მათთვის, როგორც ვნახეთ, დამახასიათებელია სიცრუე, სიზარმაცე, უნებისყოფობა, ქურდ-ბაცაცობა და ა.შ.

ძნელი მოზარდების სპეციფიკური ფსიქოლოგიური თავისებურებებია: ემოციური აგზნებულობა, აწეული გაღიზიანებადობა, გუნება-განწყობილების სწრაფი და ხშირი ცვლა, აფეთქებები, კონფლიქტები, თვითშეფასებისა და პრეტენზიის აწეული დონე, რაც იწვევს მოზარდის ქცევებში აგრესიულობას, უხეშობასა და ნეგატივიზმს. აგრესიული მოზარდების ქცევისთვის დამახასიათებელი ამორალური დეფექტები.

როგორც ცნობილია, გარდამავალ ასაკში ერთდროულად მიმდინარეობს ორი პროცესი. ესაა სოციალიზაცია, სოციალური გამოცდილების ათვისება და

თვითდამკვიდრება, გარეშემომყოფთა მიერ აღიარება. ხშირად, მოზარდის პრესტიჟული დაუკმაყოფილებლობის მიზეზად გვევლინება სწავლაში ჩამორჩება. სოციალურად ღირებული საქმეების, ინტერესებისა და მისწრაფებების უქონლობა. ფიზიკური ნაკლი ღია დევიტეტები მოზარდთა გარკვეულ ნაწილში იწვევს საკლასო კოლექტივთან სოციალური კავშირების დეფორმაციას და ხელს უწყობს ასეთი მოზარდის ისოლაციას და გარიყვას.

თანკოლეტთან ურთიერთობებში ძნელ მოზარდებს ხშირად მოსდით კონფლიქტები მათი ქცევის საყუქარადა ამორალური მოტივები. ძნელი მოზარდები ერთიანდებიან „ძნელების“ გჯგუფებში. ძნელ მოზარდებს შორის სოციალური კონფლიქტები ხშირად ხდება და უცებ, რაიმე სერიოზული საფუძვლის გარეშე, აღმოცენდება. ემოციური აფეთქებებიც მოულოდნელ სიტუაციებში ვლინდება.

როგორც ვნახეთ, გარდამავალ ასაკში ხდება ფსიქო-ფიზიოლოგიური ძვრები, რომლებიც მსილოდ ამ ასაკისთვის დამახასიათებელი სპეციფიკით გამოირჩევა. ეს ძვრები მოზარდის ქცევას მნიშვნელოვან დაღს ასვაძს.

მოზარდის გონებრივი განვითარება განიცდის ძირეულ ცვლილებებს. ამ ასაკში, როგორც აღვნიშნეთ, ყალიბდება მრწამსი და ხასიათის მღვრადი ნიშნები. ეს ცვლილებები აისახება ყოველგვარ ქცევაში. თუ ადრე სასწავლო მოტივი ძირითადად განისაზღვრებოდა მასწავლებლებთან დამოკიდებულებაში, მშობლებისადმი კეთილი საქმეების გაკეთების სურვილებში, უფროსებისა და თანატოლების შექების დამსახურებაში, გარდამავალი ასაკიდან უკვე უფრო და უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენს ცხოვრების პროცესების გაცნობიერება და გააზრება. მოზარდს ახლა სურს იცოდეს რატომ სწავლობს და მიღებულ ცოდნას მომავალში რაში გამოიყენებს, რა ადგილს დაიკავებს იგი თანატოლთა კოლექტივში. მოზარდისათვის დამახასიათებელია ეჭვები და საკუთარ ძალებში დაურწმუნებლობა. ყოველივე ეს სწავლის პროცესზე დიდ უარყოფით გავლენას ახდენს. ამ ასაკში მოზარდს უყალიბდება ინტერესები და მიდრეკილებები. მისწრაფება სასურველი და ზიზღი არასასურველი საგნებისა და მოვლენების მიმართ, რაც მასწავლებლებთან კონფლიქტების მიზეზი ხდება.

თავისებურია მოზარდის ემოციური სფეროც. ადრე იწყებს ჩამოყალიბებას მოწიფულობის, უფროსობის გრძნობა. მოზარდი ახლა საკუთარ თავს უყურებს როგორც უფროსს, ბაძავს მათ ქცევებში. მოწიფულობის გრძნობის განვითარება სათანადო ხელმძღვანელობისა და აღზრდის გარეშე შეიძლება გახდეს მოუფიქრებელი ქცევების, ცუდი მობაძვების, კრიტიკანიზმისა და სკეპტიციზმის მიზეზი.

იცვლება მოზარდის პირადი ურთიერთდამოკიდებულებებიც. ესაა პირველი სიყვარულის ასაკი, უფროსების ცხოვრებით, ქალისა და მამაკაცის ცხოვრებით დაინტერესების ასაკი. თუ არ გაცნობიერდება ბიჭებისა და გოგონების მეგობრობის პრობლემები, ექსცესები გარდაუვალია. ფსიქოლოგები და პედაგოგები ერთმანეთს უკავშირებენ მოზარდების სქესობრივ მომწიფებასა და ძნელადღმზრდელობას შორის დამოკიდებულებას და აღიარებენ, რომ აღზრდის სიძნელებები მნიშვნელოვანწილადაა დამოკიდებული მოზარდის ფიზიოლოგიურ და სოციალურ

მოძწიფებას შორის დიდ განსვლაზე. აქედან გამოსავალი არის მოზარდში შუბაკავებელი პროცესების განვითარება და აღზრდა, სქესობრივი პროცესებიდან ყურადღების გადატანის ორგანიზაცია (ინტერესების და მისწრაფებების განვითარება, სპორტი და ინტერესება).

გარდამავალი ასაკის რომანტიკული მისწრაფებებისა და სიმპატიების ასაკია. ეს სვერო კი ძალიან რთული და ფაქიზია, რომელიც მასწავლებლებსა და მშობელთა მხრივ დიდ ყურადღებას ითხოვს. უფროსების ყოველგვარმა უტაქტობამ შეიძლება სერიოზული გართულებები გამოიწვიოს.

ამრიგად, გარდამავალი ასაკის ბიოლოგიური და ფსიქოლოგიური განვითარების სირთულეების და წინააღმდეგობების საფუძველზე შეიძლება აღმოცენდეს სიტუაციები, რომლებიც არღვევენ ფსიქიკური განვითარების ნორმალურ მსვლელობას და ძნელად აღსაზრდელობის ობიექტურ წინაპირობებს ქმნის.

ყველა ძნელი მოზარდისათვის დამახასიათებელია ნათელი შთაბეჭდილებები და ემოციური განცდების მოთხოვნილება, მათი ხელახალი აღზრდა უნდა ემყარებოდეს მოტივაციური სფეროს გარდაქმნას და მათი გრძობების გადართვას.

ძნელი მოზარდების ძალზე გავრცელებული თვისებაა უპრინციპობა. მათ არ აქვთ მორალის მყარი ნორმები, თუ მისთვის სასარგებლოა, - იქცევა როგორც საჭიროა, ხოლო თუ უსარგებლოა - მორალური ნორმების არსებობას ივიწყებს. მოზარდი ეჩვევა ლაიერებას, რაც უარყოფითი მოვლენაა.

გამოყოფენ ძნელად აღსაზრდელი მოზარდების ოთხ ტიპს:

1) მოზარდები, რომლებსაც დარღვეული აქვთ ურთიერთობის სფერო. ამ ჯგუფში ერთიანდებიან ის მოზარდები, რომელთაც განსაკუთრებული მდგომარეობის გამო ოჯახში (დუღისერთა), საკლასო კოლექტივში (გარიყული) დარღვეული აქვთ ნორმალური ადამიანური ურთიერთობანი. ასეთი მოზარდებისათვის დამახასიათებელია არასწორი წარმოდგენები ცხოვრებაზე: პესიმისტური, კრიტიკული ან ძალიან რომანტიკული („ცხოვრებას ვარდისფერი სათვალეებით უყურებენ“). ასეთ მოზარდებში ბევრია უპრინციპო, ქცევის წესების უარყოფელები, რომლებიც არ ცნობენ ვალდებულებებს ოჯახისადმი, სკოლისადმი და საზოგადოებისადმი, მათ შორის მცირეა მეორეწლიანები. მრავალი მათგანი კარგად სწავლობს. ამასთანავე ისინი კოლექტივში სიყვარულითა და სიმპატიით არ სარგებლობენ, მათთან ერთ მერხზე ჯდომა არ უნდათ და ურთიერთობასაც ერიდებიან.

2) აწეული ან დაწეული ემოციური რეაქციების მოზარდები. ძნელი მოზარდების ამ ჯგუფში შედიან ისეთი მოზარდები, რომლებმაც გადაიტანეს ნერვული შერყევები. მათთვის დამახასიათებელია აწეული აგზნებადობა, მკვეთრი, მწვავე რეაქციები ან პასიურობა, ამაღლებული მოვლენების მიმართაც კი გულგრილობა და ინდიფერენტულობა. ასეთი მოზარდების უმრავლესობა აფექტურია. გარდამავალ ასაკში აფექტურობა უმცროსკლასელებთან შედარებით უფრო რთულად და საშიშ ფორმებში ვლინდება. ეს მდგომარეობა არა მარტო გარდამავალი ასაკის ფსიქო-ფიზიოლოგიური თავისებურებებითაა განპირობებული, არამედ მოზარდის სოციალური განვითარებით, როცა საზოგადოებაში მდგომარეობა და სხვათა აზრი ძალიან მნიშვნელოვანი ხდება. აფექტური მოზარდები

გამოსწორების შემდეგაც იმეორებენ ასოციალურ ქცევებს. გამრუდებული ნერეული სისტემის რეაბილიტაცია გვიან ხდება.

დაწეული აგზნებადობის ძნელი მოზარდების დიდი ნაწილი (70%) გოგონებია. მათთვის დამახასიათებელია: სუსტი ზოგადი განვითარება და პრიმიტიული მორალური თვითცნობიერება, შენელებული რეაქციები როგორც დადებით, ასევე უარყოფით ზემოქმედებებზე, სოციალური კავშირების სისუსტე, საგნებისა და მოვლენების მიმართ საერთოდ გულგრილი დამოკიდებულება, ნათლად გამოხატული სოციალური ინტერესების უქონლობა და სუსტად განვითარებული ურთიერთობის მოთხოვნილება.

3) ცალმხრივი გონებრივი განვითარების მოზარდები. აქ შედიან ისეთი მოზარდები, რომელთა გონებრივი განვითარება შეფერხებული იყო და მის ნიჭს იგნორირებულად, ან პირიქით, გადაჭარბებულად აფასდნენ. ასეთი მოზარდების დიდი ნაწილი მეორეწლიანები არიან. მათ სწავლა უჭირთ. ყველა მათგანისათვის დამახასიათებელია: შექცენებითი ინტერესების უქონლობა ან მისი ცალმხრივი განვითარება, სასწავლო პროცესის და მასწავლებლის მიმართ ზიზღი და სიძულვილი, ცალმხრივი განათლება.

4) სუსტი ნებელობის მოზარდები. ამ ჯგუფს განეკუთვნებიან უნებისყოფი და ჯიუტი მოზარდები. მათი უმრავლესობა კაპრიზული, თავნება, უდისციპლინო და არაორგანიზებულნი არიან. ასეთი მოზარდების ერთი მესამედი არ ემორჩილება ქცევის წესებსა და ნორმებს. მათთვის დამახასიათებელია ის, რომ ნებელობის ინტენსივობა არ შეესაბამება მოქმედების მიზნებსა და მოტივებს. ინარჯება ბევრი ენერგია უბრალო საქმეების გამო. ძნელი მოზარდის ნებელობა უფრო მეტად რეგულირდება თვითშთაგონებით, ემოციური განცდებით, თავმყოფარეობით და თანმხლები ფაქტორებით.

ძნელი მოზარდების ქცევის თავისებურებებია:

ა) ძნელი მოზარდების განვითარებაში ერთმანეთის გვერდით არსებობენ უკიდურესი წინააღმდეგობრივი ფუნქციები: განვითარებული გონება და თითქმის განუვითარებელი გრძნობები (ან პირიქით), სუსტი შრომისმოყვარეობა და ძალზე განვითარებული მითხოვნილებები, შეზღუდული თვალსაწიერი და ყოველდღიური ცხოვრებისეული მდიდარი უარყოფითი გამოცდილება. ყოველივე ეს ქმნის შინაგან დაძაბულობას, სურვილებისა და გრძნობების წინააღმდეგობრივ ხასიათს, რაც მოზარდის წინააღმდეგობრივი ხასიათის ქცევებში გამოიხატება.

ბ) გარეშემოწყობებთან ხანგრძლივი კონფლიქტური დამოკიდებულება. უფროსები მოზარდების ასოციალურ ქცევაზე პასუხობენ კრიტიკული შენიშვნებით, სასჯელითა და საერთო ნეგატიური დამოკიდებულებებით. მოზარდი კი ყოველივე ამას აღიქვამს როგორც უფროსების მხრივ მტრობის გამოვლენად, მათი დამოუკიდებლობის ხელყოფად, პიროვნული ღირსებების დაკნინებად და შეურაცხყოფად. სმირია კონფლიქტები მშობლებთან, მასწავლებლებთან და თანატოლებთანაც კი.

გ) ეგოისტური ცხოვრებისეული პოზიციის მოზარდები, რომლებიც ყველაფერს სარგებლიანობის პრინციპით აფასებენ. მათთვის სასარგებლოა თუ უსარგებლო

ესა თუ ის ქვეყა, რას მიიღებენ თუ შშობლების ან მასწავლებლის რომელიმე მოთხოვნას შეასრულებენ – ესაა მათი ძირითადი მოტივი. აქ იგულისხმება ქურდაცაცა და ხულივანი მოზარდებიც.

ღ) ინტერესებისა და მისწრაფებების ხშირი ცვლა. ამ ჯგუფში შემოდიან ისეთი მოზარდები, რომელთაც ახასიათებთ სურვილების, მისწრაფებების, ინტერესების ხშირი ცვლა. გატაცებების ხშირი ცვლა საერთოდ დამახასიათებელია გარდამავალი ასაკის მოზარდისათვის, ხოლო ძნელ მოზარდებთან ეს პროცესი განსაკუთრებული ინტენსივობით მიმდინარეობს.

ე) საღმრთლო ღონისძიებებისადმი წინააღმდეგობის გაჩეკა. ძნელი მოზარდები ხშირად ეწინააღმდეგებიან ისეთ მასწავლებლებს, რომლებიც არ უყვართ ან რომელთა საგნებიც არ უყვართ. ასეთ მოზარდებს არ უყვართ ის მასწავლებლებიც, რომლებმაც მათ შემხთვევით ან შეგნებულად რაიმე წყენა მიაყენეს. ცხადია, ასეთი მასწავლებლების პედაგოგიურ ღონისძიებებზე ძნელი მოზარდები სეგატივიზმით პასუხობენ.

ვ) დ. ფელდშტინი გამოყოფს სამართალდამრღვევ ძნელ მოზარდთა ხუთ ჯგუფს: 1) ძნელ მოზარდთა ამ ჯგუფს ახასიათებთ უარყოფითი, ანომალური, პრემიტიული მოთხოვნილებების კომპლექსი, ანტისაზოგადოებრივი შეხედულებების სისტემა, ამ ჯგუფის მოზარდებს აქეთ მახინჯი წარმოდგენები და შეხედულებები ამხანაგობაზე, მეგობრობაზე, გაბეჯულობაზე. ძალიან დაწყული და დაქციითებული აქეთ სირცხვილის გრძობა. ეს მოზარდები არიან ცინიკოსები, უზეშები, ავნი და აგრესიულნი. მათი ძირითადი ტიპიური მახასიათებელია ეგოიზმი, გულგრილობა სხვისი განცდების მიმართ, შრომისუნარიანობის უქონლობა და მოხმარებითი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების სწრაფეა.

ამ ჯგუფის მოზარდების ხელახალი აღზრდის გასაღებიც მათი პიროვნების ისეთ თვისებებზე დაყრდნობაა, როგორიცაა ენერგიულობა, დასახული მიზნის მიღწევის შეუპოვრობა, პრესტიჟისაკენ და პირველობისკენ მისწრაფება. უნდა გავითვალისწინოთ, რომ სიტყვიერი ზემოქმედებანი საქმეს ნაკლებად ასწორებს.

2) ამ ჯგუფში შედიან დეფორმირებული მოთხოვნილების მქონე მოზარდები, რომელთაც აქეთ მდბაბალი და ქვენა მისწრაფებები. ასეთი მოზარდები ცდილობენ მიბამონ იმ სამართალდამრღვევებს, რომელთაც მდგრადი ამორალური მოთხოვნილებანი და ანტისაზოგადოებრივი შეხედულებები აქეთ.

3) ამ ჯგუფში ერთიანდებიან ისეთი მოზარდები, რომელთათვისაც დამახასიათებელია კონფლიქტები დეფორმირებულ და პოზიტიურ მოთხოვნილებებს, მიმართებებს, დამოკიდებულებებს და შეხედულებებს შორის. ამ ჯგუფის მოზარდები თავიანთ ცუდ საქციელს აცნობიერებენ, მაგრამ მათი სწორი მორალური შეხედულებები არ გადაქეულა მრწამსად და ეგოისტური მისწრაფებები მათში უფრო ძლიერია.

4) ამ ჯგუფში შედიან ისეთი ძნელი მოზარდები, რომელთაც აქეთ სუსტად დეფორმირებული მოთხოვნილებები. მათთვის დამახასიათებელია უნებისყოფობა, ადვილი შთაგონებადობა, საკუთარ ძალებში დაურწმუნებლობა.

5) ამ ჯგუფში ერთიანდებიან ის ძნელი მოზარდები, რომლებიც სამართალდარღვევის გზას შემთხვევით დაადგნენ. ისინი არიან უნებისყოფონი და სხვების გაელენას ადვილად ექვემდებარებიან.

გარდამავალ ასაკში არასრულწლოვან დამნაშავეთა სოციოგენურ მოთხოვნილებათა ექსპერიმენტული შესწავლის საფუძველზე დადგინდა, რომ არასრულწლოვან დამნაშავეებთან, ისევე როგორც ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლის მოსწავლეებთან, გარდამავალი ასაკის დასაწყისიდან იწყებს განვითარებას სოციალური პრესტიჟის მოთხოვნილება. არასრულწლოვან დამნაშავეთა პრესტიჟის მოთხოვნილების ზრდა ჩამორჩება ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლის მოზარდების პრესტიჟის მოთხოვნილების ზრდას. ე.ი. არასრულწლოვან დამნაშავეებთან პრესტიჟის მოთხოვნილება შედარებით ნული ტემპით ვითარდება. აქ საქმე გვაქვს არა პრესტიჟის მოთხოვნილების ჩამორჩენასთან, არამედ დაკმაყოფილების ობიექტის ხარისხობრივ განსხვავებულობასთან. შ. ჩხარტიშვილის მიხედვით „პრესტიჟის მოთხოვნილება თავის გამოჩენის ისეთი მოთხოვნილებაა, რომელსაც მხოლოდ მაღალი ღირებულების პიროვნული თვისებების კატეგორიაში შეყვანება აკმაყოფილებს“. ამის გამო, პრესტიჟის მოთხოვნილება არასრულწლოვან დამნაშავეებთან დამახინჯებულ ფორმას იღებს. არასრულწლოვანი დამნაშავეები აღიარებენ იქნენ არა თავიანთ თანატოლებში, არამედ ისეთ მცირე ჯგუფებში, რომლისთვისაც ქცევის ნორმებიდან გადახრაა დამახასიათებელი.

არასრულწლოვან დამნაშავეებთან დამოუკიდებლობისა და თავისუფლების მოთხოვნილება ერთი მხრივ ვლინდება ავტორიტეტის ზემოქმედებისაგან განთავისუფლების ტენდენციაში, მეორე მხრივთ კი თანატოლთა ვიწრო სოციალური ჯგუფების მიერ აღიარებულ ავტორიტეტებთან დაახლოებასა და ვიწრო სოციალური ჯგუფებში პირადი ავტორიტეტის მოპოვებაში. გარდამავალი ასაკის მანძილზე თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის მოთხოვნილება იზრდება დიდი ტემპით.

ჩვეულებრივი ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლის მერვე კლასში თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის მოთხოვნილება თავის განვითარების მაქსიმუმს აღწევს, მაშინ როდესაც არასრულწლოვან დამნაშავეებთან ამ მოთხოვნილების განვითარება მაქსიმუმს 12-13 წლის ასაკში აღწევს. ე.ი. ძნელ მოზარდებთან ამ მოთხოვნილების ნაადრევი მომწიფება შეიმჩნევა. ე.ი. გარდამავალი ასაკის არასრულწლოვან დამნაშავეებს ახასიათებთ ძლიერი და ნაადრევად განვითარებული დამოუკიდებლობისა და თავისუფლების მოთხოვნილება. გარდამავალი ასაკის ეს ფსიქოლოგიური თავისებურება – სოციოგენური მოთხოვნილების ძლიერი და ნაადრევი განვითარება მოუწესრიგებელ სააღმზრდელო გარემოში, სადაც პედაგოგიური ზედამხედველობა სათანადო სიმაღლეზე არ ღვას, შეიძლება გახდეს არასრულწლოვანთა დანაშაულებრივი ქცევის ერთ-ერთი ხელშემწყობი ფაქტორი.

დამოუკიდებლობისა და თავისუფლების ძლიერი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების სიტუაცია გარდამავალ ასაკში არ არსებობს. მისი ფრუსტრირება ინდივიდში ქმნის სიტუაციისადმი ნეგატიური ქცევის განწყობას, რომელიც საფუძველად ედება მოზარდის დანაშაულებრივ ქცევას. იმისათვის, რომ მოზარდში

არ შეიქმნას დანაშაულებრივი ქცევის განწყობა, საჭიროა არ მოხდეს დანაშაულებრივი ქცევის მოთხოვნების ჩასახვა.

გარდამავალი ასაკის ფსიქო-ფიზიოლოგიური განვითარების სიძნელეები, ჩვეულებრივ. არ განაპირობებენ დანაშაულებრივ ქცევას, მაგრამ ისინი ქმნიან ხელსაყრელ პირობებს იმ შემთხვევაში, როცა მოზარდი სხვადასხვა ობიექტური მაზნებების გამო მოხვდება უზელამხელველო და არაპედაგოგიურ გარემოში. ვარდამავალ ასაკში დანაშაულებრივი ქცევა გაპირობებულია არა მარტო ობიექტური, არამედ განსაკუთრებულ შემთხვევაში სუბიექტურ-ფსიქოლოგიური ფაქტორებითაც. მათ შორის ერთ-ერთი უმთავრესია გარდამავალ ასაკში დამახინჯებულად, ძლიერად და ნაადრევად განვითარებული სოციოგენური მოთხოვნები.

თავი მესამე

პროფესიის არჩევა გარდამავალ ასაკში

გარდამავალ ასაკში აქტიურ ჩამოყალიბებას იწყებს ცხოვრებისეული გეგმები. ცხოვრებისეული გეგმები სოციალური, ეთიკური, ფსიქოლოგიური და ესთეტიკური რიგის მოვლენებია. მოზარდების წინაშე დასმული საკითხები – „რა უნდა გავხდე მე“ (პროფესიონალური თვითგამორკვევა) და „როგორი უნდა გავხდე მე“ (მორალური თვითგამორკვევა) ერთმანეთისაგან არ განსხვავდება და ერთმანეთშია გათქვეფილი. მოზარდები ცხოვრებისეულ გეგმებს უწოდებენ გათქვეფილ ოცნებებს და ორიენტირებს, რომლებიც არ შეესაბამება მათ პრაქტიკულ მოქმედებებს, ჯანმრთელობის მდგომარეობას და არ პასუხობენ მათ შემოქმედებით შესაძლებლობებს. როგორც წესი, მოზარდებთან ეს გეგმები დაიყვანება სწავლის განზრახვაზე და მომავალში საინტერესო საშუალოს დაწყებაზე. მოზარდი ცდილობს როგორმე წარმოიდგინოს მისი მომავალი და არ ფიქრობს მისი მიღწევის საშუალებზე და პირობებზე. მომავლის ასეთი ხატები მიმართულია და ორიენტირებულია საბოლოო შედეგებზე და არა განვითარების რეალურ პროცესზე. მოზარდს შეუძლია დეტალებშიც კი წარმოიდგინოს მისი მომავალი საზოგადოებრივი მდგომარეობა და არ დაფიქრდეს იმაზე, თუ რა არის ამისათვის საჭირო. ამის გამოა, რომ მოზარდის ეს ხატები ხასიათდება პრეტენზიის აწეული დონით. მომავალში მაღალი თანამდებობის მიღების მოთხოვნებით.

პროფესიული თვითგამორკვევა რთული, მრავალმხრივი და მრავალფეროვანი პროცესია. მისი პირველი ეტაპი არის ბავშვური თამაშები, რომლებშიც ბავშვი მრავალნაირ პროფესიულ როლს თამაშობს. მეორე ეტაპია მოზარდის ფანტაზია, როცა იგი ოცნებებში თავის თავს რომელიმე პროფესიის წარმომადგენლად ხედავს. მესამე ეტაპი, რომელიც მოზარდების ცნობიერებას იპყრობს, არის პროფესიის წინასწარი არჩევა. მოქმედების განსხვავებული ფორმები და სახეები

დასაწყისში ფასდება მოზარდის ინტერესებიდან გამომდინარე და მასთან მიმართებაში („მე ძალიან მიყვარს ისტორიული რომანების კითხვა, უნდა გამოვიღე ისტორიკოსი“), შემდეგ მისი ნიჭისა და მიდრეკილებების თავისებურებებით (მე ადვილად ვითვისებ მათემატიკას, ხომ არ გავსდებ მათემატიკოსი?) და ბოლოს ღირებულებათა სისტემის თვალსაზრისით (მე უნდა ვუპყრნალო ღირებულებები, უნდა გავხდე ექიმი). უნდა ვებრძოლო უკანონობას, უნდა გავხდე იურისტი.

საბოლოო გადაწყვეტილების მიღება, ანუ პროფესიის ნამდვილი არჩევა, მოიცავს მომავალი პროფესიის კვალიფიკაციის განსაზღვრულ დონეს, მოცულობას, მომზადების ხანგრძლივობას და კონკრეტული სპეციალობის არჩევას. ამ ორი არჩევანის თანმიმდევრობა შეიძლება განსხვავებული იყოს. მაგალითად, შეიძლება მოზარდმა დასაწყისში განსაზღვროს მოქმედების სფერო (უნდა გავხდე მედიკოსი) და შემდეგ მისი კვალიფიკაციის დონე (ექიმი, ექთანი, სანიტარი, მღვდელი) ან პირიქით, ჯერ აირჩიოს კვალიფიკაციის დონე, ხოლო შემდეგ სპეციალობა. ეს მეორე გზა უფრო ხშირია. მოზარდებს უმაღლესი განათლების მიღების ორიენტაცია ადრე ეკეთებათ, ხოლო კონკრეტული სპეციალობის არჩევა უფრო გვიან ხდება. ეს არჩევანი მრავალსაფეხურიანია. მერვე კლასის ბოლოს მოზარდები ღვებიან სამი არჩევანის, სამი სოციალური ორიენტაციის წინაშე: ზოგადი განათლების მიღება (სწავლის გაგრძელება საშუალო სკოლის დასმთავრებულ კლასებში), პროფტექნიკური განათლების მიღება (ტექნიკუმები კოლეჯები და ა.შ.), მუშაობის დაწყება. ინტერესების, ნიჭისა და ღირებულებებითი ორიენტაციების გარდა ამ გადაწყვეტილების მიღებაში მნიშვნელოვან როლს თამაშობს აგრეთვე საკუთარი შესაძლებლობების შეფასებაც, ოჯახის მატერიალური პირობები, სასწავლო მომზადების დონე, ჯანმრთელობის მდგომარეობაც და სხვა.

პროფესიის არჩევნისათვის მოზარდს სჭირდება ინფორმაცია არსებული პროფესიების, საკუთარი ფსიქო-ფიზიოლოგიური შესაძლებლობებისა და ამ პროფესიების დაუფლების მოთხოვნების შესახებ. სამუშაოდ, ამ ინფორმაციას მოზარდების უძრავლესობა ვერ ღებულობს და პროფესიის არჩევა ხდება სტიქიურად.

სკოლის ფსიქოლოგმა და ცალკეული დისციპლინების მასწავლებლებმა აუცილებლად უნდა იცოდნენ პროფესიათა კლასიფიკაცია. ქვეყანაში ათასობით პროფესიაა და ამ ერთი პროფესიის ან სპეციალობის არჩევა, რომელსაც მოზარდი ახლა აკეთებს და მათელი ცხოვრება უნდა მიუძღვნას, რთული საქმეა. მოზარდის ფსიქო-ფიზიოლოგიური ძალების ჰარმონიული განვითარებისათვის საჭიროა ამ ძალების შესაბამისი პროფესიის არჩევა, რომელიც ხელს შეუწყობს შემდეგში მათ ყოველხნორე განვითარებასა და გაშლას.

მიღებულია პროფესიათა კლასიფიკაციის შემდეგი სქემა.

I. პროფესიათა ტიპები

1). „აღამიანი – ბუნება“. აქ შრომის წამყვანი საგანია ციციხალი ბუნება. აქ შემოდის ისეთი პროფესიები, როგორცაა მეხალე, მეცხოველე, ავრონობი, ზოოტექნიკოსი და ა.შ. ამ ტიპის პროფესიებში შეიძლება გამოიყოს პროფესიები,

რომელთა საგანი და შინაარსია მცენარეული, ცხოველური და მიკრობების სამყარო.

2) „ადამიანი – ტექნიკა“. პროფესიათა ამ ტიპში შრომის მთავარი საგანია ტექნიკური ობიექტები (მანქანები, მექანიზმები), ენერჯის სახეები და ა.შ.

3) „ადამიანი – ადამიანი“. აქ შრომის მთავარი საგანი და შინაარსია ადამიანები. ამ ტიპში გამოყოფენ პროფესიებს, რომელსაც მიეკუთვნება სწავლება და აღზრდა, ბავშვთა კოლექტივების ორგანიზაცია; პროფესიები, რომლებიც დაკავშირებულია ადამიანთა კოლექტივების მართვასთან და სულმძღვანელობასთან, საყოფაცხოვრებო მიმსახურების სფერო. კულტურის დაწესებულებები, სამკურნალო-პროფილაქტიკური დარგები.

4) „ადამიანი – ნიშნების სისტემები“. ამ ტიპში შემოდის ისეთი პროფესიები, რომელთა შრომის მთავარი საგანი და შინაარსია პირობითი ნიშნები, ციფრები, კოდები, ხელოვნური ენები (ფართო პროფილის ოპერატორები); ეს პროფესიები დღევანდელ ეპოქაში, მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე, ძალიან საჭიროა.

5) „ადამიანი – მხატვრული ხატი.“ აქ წამყვანი საგანი და შინაარსია მხატვრული ხატი. პროფესიის ამ ტიპებს შემოქმედებითი აზროვნება სჭირდება. ესაა პროფესიები, რომლებიც დაკავშირებულია გამოგონებლობასთან (მხატვრული ავეჯის დურგალი, ქვაზე მჭრელი, ფეხსაცმლისა და ტანსაცმლის კონსტრუქტორ-გამომჭრელი, მხატვარი – გრაფიკოსი), პროფესიები, რომლებიც დაკავშირებულია მუსიკალურ მოღვაწეობასთან (მუსიკალური ინსტრუმენტების ამწყობები, კომპოზიტორი, მსახიობი, პროფესიები, რომლებიც დაკავშირებულია მხატვრულ-ლიტერატურულ საქმიანობასთან).

II. პროფესიის კლასები

შრომის მიზნებთან მიმართებით პირობითად გამოყოფენ სამ კლასს:

1) გნოსტიკური პროფესიები. ეს ისეთი კლასია, რომელიც შემეცნებით შრომასთანაა დაკავშირებული (კონტროლიორები, დამხარისხებლები, შემფასებლები, ტექნიკური კონტროლი). ამ სფეროს მუშაკები იყენებენ სხვადასხვა რთულ გასაზომ ხელსაწყოებს, ინსტრუმენტებს, დანადგარებს. გნოსტიკური პროფესიები ზემოწამოთვლილ ყველა ტიპის პროფესიებში გვხვდება. ამ კლასის სპეციალისტებს უნდა ჰქონდეთ შემოქმედებითი აქტივობა, დამკვირვებლობა, მაღალი მუშაობისუნარიანობა, მყარი ყურადღება, კარგი აზროვნება და მეხსიერება.

2) გარდამქმნელი პროფესიები. ამ კლასთან არის დაკავშირებული პროფესიათა უმრავლესობა. ეს ისეთი პროფესიებია, რომლებიც გარდამქმნის არა მარტო ბუნების მოვლენებს (მასალას), არამედ თვით პროფესიის სუბიექტებსაც, ზრდის და ავითარებს მათ.

3) ძიებითი პროფესიები. არაა აუცილებელი, რომ ასეთი პროფესიები აუცილებლად იყოს დაკავშირებული გეოლოგიურ ან სხვა ფორმის ძიებით სამუშაოებთან. ამ კლასის პროფესიების შრომის მიზანია, საერთოდ, რაიმე უცნობი მოვლენის ძიება. ასეთი პროფესიის ადამიანის ყოველი შემდგომი ნაბიჯი

პროდუქციის, ესტეტიკის, თუ სხვა რომელიმე მხარის გაუმჯობესებისკენაა მიმართული.

III. პროფესიათა დარგები. შრომის საშუალებების გამოყენების მიხედვით პროფესიები იყოფა შემდეგ დარგებად:

1) ხელით შრომის გამოყენებასთან დაკავშირებული პროფესიები. ამ პროფესიათა ადამიანები იყენებენ ხელით შრომას და შრომის მექანიკურ იარაღებსაც (სკალპელი, სახრახნისი, რეისფედერი).

2) ხელით სამართავი მანქანების გამოყენებასთან დაკავშირებული პროფესიები: მლარავი, ზეინკალი, ამწეს მემანქანე

3) ავტომატური სისტემების და აპარატების გამოყენებასთან დაკავშირებული პროფესიები

4) ფუნქციონალური საშუალებების, შრომის იარაღების გამოყენებასთან დაკავშირებული პროფესიები. ეს პროფესიები დაკავშირებულია ადამიანის მეტყველებასთან, ფესტებთან (მასწავლებელი, ღირიქორი).

IV პროფესიათა ჯგუფები

შრომის პირობების მიხედვით გამოყოფენ პროფესიათა ოთხ ჯგუფს:

1) შრომა ჩვეულებრივი მიკროკლიმატის პირობებში. ამ ჯგუფში შეჰოდა ისეთი პროფესიები, როგორცაა ბუღალტერი, გონომისტი, მხაზველი, მასწავლებელი.

2) ღია ცის ქვეშ ყოფნასთან და ტემპერატურის მკვეთრ ცვლასთან დაკავშირებული პროფესიები (მშენებელი და ა.შ.).

3) შრომა უჩვეულო პირობებში – მიწის, წყლის ქვეშ, სიმაღლეზე, ცხელ სააქროებში (მფრინავი მალარობი, მყვინთავი).

4) მაღალ მორალურ პასუხისმგებლობასთან, ადამიანთა ჯანმრთელობასთან დაკავშირებული პროფესიები (მასწავლებელი, ექიმი, იურისტი).

მოზარდების მიერ პროფესიის სტიქიურად არჩევის დროს არსებობს ორი საშიშროება:

ა) პროფესიული თვითგამორკვევის გასანგრძობება და დაგვიანება გამოხატული ინტერესების უქონლობის გამო. ასეთი შეფერხება ხშირად შეესაბამება მოზარდის ზოგად მოუძწიფებელ ინფანტილობას, რაც გასაგები მდგომარეობაა, რადგან პროფესიული თვითგამორკვევა მოზარდის მოწიფულობის ერთ-ერთი კომპონენტია. მშობლების ზეწოლა და ამ პროცესის ფორსირება, როგორც წესი, უარყოფით შედეგებს იძლევა, ამ დროს უფროსების დახმარების ფსიქოლოგიური არსი მოზარდის თვალსაწიურის და საერთო ცოდნის დონის გაუართობაში მდგომარეობს. უფროსებმა უნდა იზრუნონ პროფესიების შესახებ სრული ინფორმაციის მიწოდებისათვის.

ბ) ადრეული პროფესიული თვითგამორკვევა, საერთოდ დადებითი მოვლენაა, მაგრამ მასაც აქვს გარკვეული ნაკლი. ამ დროს მოზარდმა შეიძლება ორიენტაცია

აიღოს პრესტიჟულ პროფესიებზე, ან კიდევ, პროფესია აირჩიოს პრაგმატული თვალსაზრისით. იგი სხვა მხარეებს ვერ ამჩნევს, მაგალითად იმას, რომ გეოლოგმა ცხოვრების ნახევარი ველზე და ექსპედიციებში უნდა გაატაროს. პროფესიათა საზღვარი მოზარდს უქვენება მხოლოდ კარგი და მხოლოდ ცუდი მხრიდან. პროფესიის ასეთმა ნაადრევმა კატეგორიულმა არჩევამ მოზარდი შეიძლება იმედის ვაცრეებაშიღე მიიყვანოს.

გარდამავალი ასაკის მოზარდის პროფესიური ინტერესები არამყარია. მაგალითად, ერთნახევარი თვის ინტერვალით ორჯერ გამოკითხვის დროს ერთი და იგივე მოზარდები ხშირად სხვადასხვა პროფესიას ასახელებენ, ხოლო ერთსა და იმავე დროს. ერთნაირი კითხვით, მაგრამ სხვადასხვა ექსპერიმენტატორის მიერ ჩატარებულ ექსპერიმენტში. ხშირად ერთი და იგივე მოზარდები სხვადასხვა პროფესიებს ირჩევენ. (ერთ შემთხვევაში ასახელებენ მსახიობის, ხოლო მეორეში – იურისტის პროფესიას).

გარდამავალ ასაკში პროფესიული ინტერესები უმეტესწილად ნაცნობებისა და ამხანაგების გავლენით ყალიბდება. ამ მიმართულებით ოჯახისა და სკოლის გავლენა შედარებით ნაკლებან; მოზარდები ამჯობინებენ ისეთ პროფესიებს, სადაც შესაძლებელია დამოუკიდებელი გადაწყვეტილებების მიღება, ადამიანებთან კონტაქტების დამყარება, შრომის შემოქმედებითი ხასიათი. ითვალისწინებენ, აგრეთვე, შრომის პირობებს და ახალი შთაბეჭდილებების მიღების შესაძლებლობებს.

ბევრი მოზარდი ვერ ანსხვავებს ერთმანეთისაგან „პროფესიას“ და „სპეციალობას“. ეს იმის ბრალია რომ, როგორც აღვნიშნეთ, მათ არ აქვთ დაწერილებითი ინფორმაცია პროფესიათა კვალიფიკაციის შესახებ. მოზარდთა დიდი ნაწილის მიერ პროფესიის არჩევა მოტივირებულია. მატერიალური, პრაგმატული მოტივები არ გამოდის წინა პლანზე. მათთვის ამ მიმართულებით მთავარია პრესტიჟული მოტივები. ზოგიერთ მოტივში სჭარბობს პროფესიათა რომანტიკული მხარეები: მფრინავი, კონსტრუქტორი, გარკვეულ როლს თამაშობს მოზარდის ცხოვრებისეული გამოცდილებაც. ზოგჯერ ზდება, რომ მოზარდს არ გააჩნია რომელიმე კონკრეტული პროფესიის ღირებულებითი ორიენტაცია. მათთვის „ყველა პროფესია კარგია“. მოზარდისთვის დამახასიათებელია, რომ პრესტიჟული პროფესიების (მფრინავი, გამოგონებელი, ექიმი, მხატვარი) არჩევასა მათ პირველ რიგში ამ პროფესიებთან დაკავშირებული „ელიტარულიობა“ აინტერესებთ. მათ სურთ, რომ გახდნენ „დიდი საწარმოს ხელმძღვანელი“ ან „დასავლეთის რომელიმე პატარა ქვეყნის დიპლომატი“. პროფესიული ინტერესების ასეთ ორიენტაციას მრავალი მიზეზი გააჩნია. ჯერ ერთი, საპროფესიონალტაციო მუშაობის დროს მთლიანად არ იყო გათვალისწინებული მოზარდობის ასაკის ისეთი თავისებურებები, როგორცაა მოთხოვნილებებისა და ინტერესების ახალი სტრუქტურების განვითარება, მეორე – მოზარდებს აკლიათ სასწავლო-საწარმოო გამოცდილება, აქვთ აწეული პრეტენზიის დონე და მუშათა პროფესიებისადმი გულგრილი, ზერელე დამოკიდებულება.

მოზარდთა მნიშვნელოვან ნაწილს ჯერ კიდევ არ აქვს ჩამოყალიბებული პროფესიის არჩევის აუცილებლობის განცდა და თვითგამორკვევის მოთხოვნილება.

პროფესიების შეფასებაში არის სქესთა შორის განსხვავებანიც. ბიჭები ყველაზე მაღლა აყენებენ სამხედრო პროფესიებს, მშენებლისა და გონებრივი შრომის სპეციალობებს. გოგონები კი მომსახურებისა და ყოფა-ცხოვრების პროფესიებს, პედაგოგიისა და ხელოვნების სფეროებს. მოზარდები მრავალ სპეციალობას ქაღურ და მამაკაცურ პროფესიებად აჯგუფებენ. მოზარდთა ასეთი ორიენტაცია ხელს უშლის მათ პროფესიულ თვითგამორკვევას.

მშობლებისა და საერთოდ ოჯახის გავლენა მოზარდების პროფესიულ თვითგამორკვევაზე არაა მცირე, მაგრამ მოზარდები მშობლების პროფესიას ხშირად არ ირჩევენ. მოზარდების 14.6% მაღალ შეფასებას აძლევს მშობლების პროფესიას და მხოლოდ 12.2% მზადაა აირჩიოს რომელიმე მშობლის პროფესია. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ უმცროსი მოზარდები უფრო დარწმუნებულად და კატეგორიული ფორმით ასახელებენ მომავალ პროფესიას, ვიდრე უფროსი მოზარდები. ასაკის წინსვლასთან ერთად მოზარდების პროფესიული განზრახვების და ინტერესების სტრუქტურა უმნიშვნელოდ იცვლება. უფროსი მოზარდები პროფესიებზე წარმოდგენების გაფართოების მიუხედავად მინც „პრესტიჟულ“ პროფესიებზე არიან ორიენტირებულნი.

გამოყოფენ პროფესიის არჩევის დროს დამახასიათებელ ხუთ შეცდომას.

1) ადამიანებისადმი დამოკიდებულების პროფესიაზე გადატანა. ხშირად ხდება, რომ ნაცნობები, ნათესავები ან მასწავლებლები იწვევენ მოზარდებში დადებით ან უარყოფით დამოკიდებულებას რაიმე მორალური თვისების გამო. ასეთ დამოკიდებულებას მოზარდები გადაიტანენ იმ პროფესიებზე, რომელთა წარმომადგენლებიცაა ისინი. ამგვარი გზით არჩეულმა პროფესიამ შეიძლება იმედის გაცრუება გამოიწვიოს.

2) მასობრივი კვალიფიკაციების შესახებ ცუდი წარმოდგენები. მოზარდებს მიაჩნიათ, რომ ასეთი პროფესიები მოკლებულია ინტელექტუალურ შინაარსს და შემოქმედებითი შრომის შესაძლებლობებს, პროფესიულ ზრდას და წინსვლას.

3) საკუთარი ნიჭისა და მიდრეკილებების ობიექტურად შეფასების უუნარობა. მოსწავლეები კერ აკავშირებენ ერთმანეთთან საკუთარ ფსიქო-ფიზიოლოგიურ შესაძლებლობებსა და პროფესიის მოთხოვნებს. ასეთი მოზარდები პროფესიის არჩევისას ხელმძღვანელობენ მხოლოდ ამა თუ იმ პროფესიის მოწონებით ან არმოწონებით. ისინი თვლიან, რომ ოღონდ პროფესია მოეწონათ და ამისთვის მათ ნიჭი და მიდრეკილება აუცილებლად ეყოფათ.

4) პროფესიის შემთხვევით არჩევა ამხანაგებისა და ნაცნობების გავლენით. ასეთი არჩევა იპოვება გამოწვეული, რომ მოზარდებს არ აქვთ ჩამოყალიბებული პროფესიული ინტერესები და მათთვის სულ ერთია რა პროფესიას აირჩევენ. ესაა პროფესიის შექონებვისი არჩევანი, რომელსაც შემდგომში ხშირად იმედის გაცრუება მოსდევს.

5) საკუთარი ფიზიკური შესაძლებლობების არცოდნა და მათი გაუთვალისწინებლობა რომელიმე კონკრეტული პროფესიის არჩევის დროს. არის შემთხვევები, როცა გულანს უკმარისობით დაავადებულა მოზარდი მერიანავიობაზე, ხოლო მეტყველების დეფექტის მქონე გოგონა პედაგოგობაზე

ოცნებობს.

გამოყოფენ პროფესიის არჩევის რამდენიმე მოტივს:

1) ფართო სოციალური მოტივები: ესაა საზოგადოებისათვის სარგებლობის მოტანის მოტივები, რომლებიც ასაკის წინასვლასთან ერთად იცვლება და იზრდება. მეექვსეკლასელებს ეს მოტივი სუსტად აქვთ განვითარებული. მოზარდების სოციალური მოტივები მჭიდროდაა დაკავშირებული მორალურ, ესთეტიკურ და შემეცნებით მოტივებთან (იხილეთ ქვემოთ). მოზარდები თავიანთი მომავალი კონკრეტული მოქმედების სოციალურ როლს უმეტესწილად მორალურ ასპექტში აფასებენ.

პროფესიის არჩევის სოციალური მოტივები უფრო მეტად ჭაბუკებისთვისაა დამახასიათებელი.

2) მორალური მოტივები. ეს მოტივები მოზარდებში კარგადაა განვითარებული და ასაკთან ერთად იზრდება და ფართოვდება. იგი შემდგომში ერთ-ერთი ცენტრალური მოტივი ხდება. ამ მოტივით ხელმძღვანელობს მეექვსეკლასელებს 39%, მერვეკლასელებს 66.6% და მეთექვსეკლასელებს 90%. მიუხედავად იმისა, რომ მორალური მოტივები გავლენას ახდენს პროფესიის არჩევის მოტივთა მთელ სტრუქტურებზე, ამ მოტივის უშუალო კავშირი პროფესიის არჩევის ნამდვილ მოტივებთან შედარებით მაინც სუსტია.

3) ესთეტიკური მოტივები. იგი გამოიხატება მოსწავლეთა სწრაფვაში შრომის ესთეტიკური მხარისადმი. მათ ამა თუ იმ საპეციალობის არჩევა იმისთვის უნდათ, რომ იგი „ხელს უწყობს მშენიერების აღქმას“. მოზარდებში ეს მოტივი მაღალია. მეექვსე და მეშვიდეკლასელებთან ისინი საშუალო მაჩვენებლების ფარგლებშია, ხოლო VIII-X კლასებში ცენტრალური ადგილი უჭირავთ.

4) შემეცნებითი მოტივები. ამ მოტივისთვის დამახასიათებელია მოსწავლეთა სწრაფვა საპეციალური ცოდნის მოპოვებისკენ, არჩეული საპეციალობის არსში შეღწევის მცდელობა. ამ ჯგუფის მოტივთა სიხშირე კლასიდან კლასში იზრდება. მეექვსე კლასში 30.9% მერვეში - 63%, მეთექვსეში - 65%.

5) შემოქმედებითი მოტივები. ეს მოტივები „მეცნიერული აღმოჩენების“ საშუალებას იძლევა და გასაქანს აძლევს „შემოქმედებით მუშაობას“. გარდამავალ ასაკში ეს მოტივი შედარებით სუსტადაა გამოხატული.

6) შრომის შინაარსთან დაკავშირებული მოტივები. მოზარდებს მოსწონს ამა თუ იმ პროფესიის მიმდინარეობა, შრომის პროცესის ელემენტები, მოტივთა ეს ჯგუფი გოგონებში სუსტადაა განვითარებული, უნდა აღინიშნოს, რომ ეს მოტივები მაინც პერიფერიული ხასიათისაა.

7) მატერიალური მოტივები. ეს მოტივები უმეტესად უფროსს სასკოლო ასაკშია ძლიერი, ხოლო გარდამავალ ასაკში შედარებით სუსტია.

8) პრესტიჟული მოტივები - ესაა მცდელობა ისეთი პროფესიის არჩევისა, რომელიც „ნაცნობ-შეგობრებში ფასობს.“ იგი საზოგადებაში თვალსაჩინო ადგილის დაკავების საშუალებას იძლევა.

9) უტილიტარული მოტივები. ეს ისეთი მოტივებია, რომლებიც საშუალებას იძლევა „უხელმძღვანელო ადამიანებს“, „იცხოვრო ქალაქში“, „ადვილად მოეწყობი

უმალესში". (მეექვსეკლასელებთან 43.3%, შერეულკლასელებთან - 54%, მეთექვსეკლასელებთან - 58%).

ეს მოიტყიები იზოლირებულად არ მოქმედებენ. ისინი ურთიანეთთან მჭიდროდ არიან დაკავშირებულნი. მოზარდების მიერ პროფესიის არჩევა მრავალმოტივიანია.

მოზარდების სასწავლო ინტერესები დაკავშირებულია პროფესიულ ინტერესებთან, მაგრამ ყოველთვის არ ემთხვევა ერთმანეთს. მეშვიდე კლასიდან უკვე მრავალი მოზარდისთვის სწავლის მოტივი პროფესიული მომავლის პერსპექტივაა ხდება. შერეულკლასელებს უფრო მდგრადი სასწავლო და პროფესიული ინტერესები აქვთ, რომელთა სტაბილურობა და სიღრმე დამოკიდებულია იმაზე, თუ რაგორია ამ საგნის მასწავლებელი და როგორია საერთოდ ამ სკოლაში სასწავლო, რეჟიმობა ორგანიზებული. შერეულკლასელთა 40-50% თვლის, რომ მათ მყარად აქვთ არჩეული პროფესია. ე.ი. მათ მყარი პროფესიული ინტერესები გააჩნიათ.

უმცროსკლასელთა პროფესიული ინტერესები არ მიუთითებს მოსწავლეთა პროფესიულ მიმართულებაზე, რადგანაც ამ ასაკში უკვე არ ჩამოყალიბებულია მოთხოვნები პროფესიების მიმართ. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც დაიწყება ასეთი მოთხოვნების ჩამოყალიბება, ყალიბდება პროფესიული მიმართულება. გარდაამტევი ასაკის ბოლოს დეგრა პროფესიის არჩევის აუცილებლობა. ამიტომ ამ ასაკში პროფესიული მიმართულება კონკრეტულ ხასიათს ღებულობს და იგი სტაბილურობას განიცდის. თუმცა ეს კონკრეტულობა ყველა მოზარდთან არაა ერთნაირი.

მოზარდების ერთ ნაწილს წარმოდგენები პროფესიაზე ასე თუ ისე ზუსტი და განსაზღვრული აქვს. სხვა ნაწილი კი ინტერესს პროფესიის განსაზღვრული სფეროსადმი და არა კონკრეტული პროფესიისადმი აქვდავენებს. მაგალითად, „მე მინდა ვიმუშაო ტელევიზორების ქარხანაში“. „მე მინდა ვიმუშაო სუნამოების ქარხანაში“, „მინდა გაეხდეს სამხედრო“, „მინდა გაეხდეს რკინიგზელი“. ხდება პირიქითაც, რაცა მოზარდები მიუთითებენ კონკრეტულ სპეციალობებს, მაგრამ არ იციან სად იმუშაონ, უფროს სასკოლო ასაკში პროფესიის არჩევა უფრო ეიწრო სპეციალიზაციას ღებულობს.

პროფესიის არჩევის დროს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი არის მოზარდების მიერ საკუთარი თაგის შეცნობის, მათი ფსიქო-ფიზიოლოგიური შესაძლებლობების შედარება პროფესიის მოთხოვნებთან. 12-13 წლის მოზარდები უკვე იწყებენ საკუთარი ფსიქიკური ცხოვრებით დაინტერესებას. როგორც ვიცით, 14-15 წლის მოზარდის ერთ-ერთი ძლიერა მოთხოვნილებაა თვითაზრდა. უფროსი მოზარდები მარჯვე ხელმძღვანელობის შედეგად აღწევენ ფსიქოლოგიურ სიმწიფეს პროფესიის შეგნებული არჩევისას, თუმცა ყველა შემთხვევაში პროფესიას შეგნებულად და სწორად ვერ ირჩევენ.

მოსწავლეთა პროფესიული ზრახვების ფორმირება გაივლის ორ ძირითად ეტაპს: ა) პროფესიის პირველადი არჩევა, რომლისთვისაც დამახასიათებელია პროფესიების შესახებ მცირედ დიფერენცირებული წარმოდგენები. ამ პროფესიებს მოსწავლეები ირჩევენ გარეგნული ნიშნების მიხედვით (ტანსაცმლის ფორმა, ქცევის მანერები, უფროსების შეფასებები). ამ ეტაპისთვის დამახასიათებელია,

აგრეთვე, საკუთარი რესურსებისა და შესაძლებლობების არაადეკვატური, სიტუაციური წარმოდგენები. ამ დროს მოსწავლეებს არ აქვთ უნარი ერთმანეთს დაუკავშირონ ეს შესაძლებლობანი და პროფესიის მოთხოვნები. ამ ეტაპზე მღვომ მოსწავლეებს არ აქვთ მტკიცე პროფესიული ზრახვები. პროფესიის არჩევის პირველადი ეტაპი უმცროსკლასელებისთვისაა დამასასიათებელი, ამ დროს არ ღვება საკითხი პროფესიის შინაარსის, ხელფასის, შრომის პირობებისა და პრესტიჟის შესახებ. ამ სტადიაზე ხანდახან გარდამავალი ასაკის ზოგიერთი მოზარდიც ღვას, თუმცა სოციალური განვითარების შეკვლილი სიტუაცია მათგან კონკრეტული ცხოვრებისეული გზის არჩევას მოითხოვს. უმცროსკლასელებს არ აქვთ პროფესიის სერიოზული არჩევის საფუძველი. მათ ჯერ კიდევ ხშირად არ აქვთ გამოხატული ნიჭი, უნარები და მიღრეკილებები, ხოლო ახალჩამოყალიბებული ინტერესები ხშირად იცვლებიან.

ბ) მეორე ეტაპია პროფესიული თვითგამორკვევა, როცა მოზარდმა თვითონ უნდა აირჩიოს მომავალი პროფესია საკუთარი ფისქიკური და ფიზიოლოგიური შესაძლებლობების გათვალისწინებით. ამ პერიოდში მოსწავლე სერიოზულად უნდა დაფიქრდეს იმაზე, თუ რამდენადაა მზად იგი განსაზღვრული პროფესიის ასარჩევად. ამ თვალსაზრისით მან სასკოლო დისციპლინებიც უნდა შეაფასოს. ყველა უფროსი მოზარდი ვერ გადადის პროფესიის პირველადი არჩევიდან ნამდვილ პროფესიულ თვითგამორკვევამდე. ეს პროცესი არათანაბრად მიმდინარეობს.

დ. სუპერმა და რ. ჰეინგერსტმა აღამიანის პროფესიული გზა დაყვეს რამდენიმე ეტაპად (გ. კრაიგი. გვ. 713-720):

1) ზრდის ეტაპი (დაბადებიდან 14 წლამდე) ბავშვობაში, როცა განვითარებას იწყებს მე-ს კონცეფცია, თამაშის პროცესში ბავშვები თამაშობენ სხვადასხვა როლებს, რის გამოც მათ უწინდებათ ინტერესები, რომლებიც გავლენას ახდენენ სამომავლო პროფესიების არჩევაზე.

2) კვლევის ეტაპი (15-დან 24წლამდე): ჭაბუკები ცდილობენ გაერკვნენ თავიანთ მოთხოვნილებებში, ინტერესებში, უნარებში, ღირებულებებსა და შესაძლებლობებში. ასეთი თვითანალიზის შედეგებზე დაყრდნობით ისახება პროფესიული კარიერის შესაძლო ვარიანტები. ამ ეტაპის ბოლოს აღამიანები, ძირითადა, ახერხებენ პროფესიულ თვითგამორკვევას.

3) კარიერის განმტკიცების ეტაპი (25დან 44 წლამდე): ამ ეტაპზე მუშაკები ცდილობენ განიმტკიცონ მღვომარეობა მათ მიერ არჩეულ პროფესიებში. მათ უკვე აღარ სურთ პროფესიის შეცვლა.

4) მიღწეულის შენარჩუნების ეტაპი (45-დან 64 წლამდე): მუშაკები ცდილობენ წინა ეტაპზე მიღწეული შედეგების შენარჩუნებას.

5) დაქვეითების ეტაპი (65 წლის შემდეგ): ამ ეტაპზე აღამიანის ფიზიკური და გონებრივი შესაძლებლობანი კლებულობს. ამასთან დაკავშირებით კი უარესდება სამუშაოს შესრულების ხარისხიც. საბოლოო ანგარიშით კი შრომითი საქმიანობა წყდება.

რ. ჰეინგერსტერის მიხედვით აღამიანის პროფესიული გზა იყოფა ექვს ეტაპად. მას იმდენად არ აინტერესებს ინდივიდის მოთხოვნილებები და უნარები,

რამდენადაც შრომითი ჩვევების და განწყობების შეფასება. ეს ეტაპებია.

1) მუშაკთან იდენტიფიკაცია (5დან 10 წლამდე). ბავშვები ახდენენ იდენტიფიკაციას თავიანთ მომუშავე მშობლებთან და მუშაობის განზრახვა მათი მე-ს კონცეფციის ნაწილი ხდება.

2) ძირითადი შრომითი ჩვევების შექმნა და შრომისმოყვარეობის ჩამოყალიბება (10-დან -15 წლამდე). მოსწავლეები ეჩვევიან საკუთარი ძალისხმევისა და დროის ორგანიზებას სხვადასხვა ამოცანის შესასრულებლად (საოჯახო საქმეები და სასკოლო დავალებები). ამ ეტაპზე ჩამოყალიბებას იწყებს განწყობა – ჯერ საქმე, მერე – თამაში.

3) კონკრეტული პროფესიული იდენტურობის შექმნა (15-25 წელი). ადამიანი ირჩევს პროფესიას და იწყებს მისადმი შეგუებას.

4) პროფესიონალის ჩამოყალიბება (25-40 წელი) ამ ეტაპზე ადამიანები სრულყოფენ თავიანთ პროფესიულ ოსტატობას და იწყებენ კარიერის კიბეზე წინსვლას.

5) შრომა საზოგადოების საკეთილდღეოდ (40-70 წელი). ამ ეტაპზე მუშაკები აღწევენ პროფესიული დაოსტატების პიკს და იწყებენ ფიქრს საზოგადოების წინაშე სოციალური პასუხისმგებლობის შესახებ.

6) ფიქრები პროფესიული საქმიანობის პროდუქტიული პერიოდის შესახებ (70 წლის შემდეგ). პენსიაში გასვლის შემდეგ ადამიანები ანალიზებენ განვლილ ცხოვრებისეულ გზას და კმაყოფილებით იგონებენ პროფესიულ მიღწევებს.

პროფესიის არჩევა ერთ დღეში არ ხდება. იგი ხანგრძლივი პროცესია. როგორც მიიჩნევენ პროფესიის საბოლოო არჩევამდე მრავალი „შუალედური პროცესი“ ხდება. ე. გინზბურგმა პროფესიის არჩევის გზაზე გამოყო სამი სტადია: ა) ფანტაზიის, ბ) ჰიპოთეტური და გ) რეალისტური

ფანტაზიის სტადია გრძელდება თერთმეტი წლის ასაკამდე, რომლის დროსაც ბავშვები წარმოისახავენ იმას, თუ რა უნდა გამოვიდნენ მომავალში. ამასთანავე ისინი მხედველობაში არ ღებულობენ მათ რეალურ მონაცემებს, მომზადების დონეს. ინტელექტუალურ და პიროვნულ შესაძლებლობებს. ამ ეტაპზე მათთვის მთავარია სურვილი იმისა, რომ გახდნენ მფრინავები, კოსმონავტები, ექიმები, მასწავლებლები და ა.შ.

ჰიპოთეტური სტადია გრძელდება თერთმეტიდან ჩვიდმეტ წლამდე და, თავის მხრივ, იყოფა ოთხ ქვეპერიოდად: ა) ინტერესის პერიოდში (11-12წელი). ბავშვები აკეთებენ არჩევანს უმთავრესად მიდრეკილებებისა და ინტერესების საფუძველზე. ესაა გარდამავალი პერიოდი ფანტაზიის სტადიიდან ჰიპოთეტურ არჩევანამდე. ბ) უნარების ჩამოყალიბების პერიოდი (13-14 წელი). ამ პერიოდში ბავშვებმა უკვე მეტი იციან იმ მოთხოვნების შესახებ, რასაც არჩეული პროფესია უყენებს მათ ფსიქო-ფიზიკურ მონაცემებს.

გ) შეფასების პერიოდი (15-16 წელი). მოზარდები ცდილობენ მოარგონ ესა თუ ის პროფესია საკუთარ ინტერესებსა და ღირებულებებს. ისინი ერთმანეთს ადარებენ მოცემული სპეციალობის მოთხოვნებს და საკუთარ რეალურ

შესაძლებლობებს. დ) გარდამავალი პერიოდი (17 წელი). ამ პერიოდში ხდება ჰაპოთეტური სტადიიდან რეალურ არჩევანზე გადასვლა. ე) რეალისტური სტადია (17წლის შემდეგ). ჭაბუკები უკვე ღებულობენ საბოლოო გადაწყვეტილებას. ეს სტადია მოიცავს რამდენიმე ქვეპერიოდს: 1) ძიების პერიოდი (17-18 წელი), როცა ჭაბუკები აძვლავნებენ აქტიურ ძალისხმევას უფრო ღრმა ცოდნის მოსაძიებლად. 2) კრისტალიზაციის პერიოდი (19-21 წელი), როცა ძალიან ვიწროვდება პროფესიითა ასარჩევი დიაპაზონი და გამოიკვეთება მომავალი საქმიანობის ძირითადი მიმართულება. 3) სპეციალიზაციის პერიოდი, როცა ზოგადი არჩევანი (მაგალითად, ფიზიკოსის პროფესია) ზუსტება ფიზიკის რომელიმე ვიწრო სპეციალობის არჩევით.

ზოგიერთი მკვლევარი აკრიტიკებს ე. გინზბურგის შეხედულებებს და მოუთითებს იმაზე, რომ ყოველთვის არაა შესაძლებელი ავტორის მიერ მითითებული ასაკობრივი პერიოდების საზღვრების დაცვა.

ჰოლანდის მიერ წამოყენებული ე.წ. პროფესიული გარემოცვის თეორიის მიხედვით ადამიანები ირჩევენ საქმიანობის ისეთ სფეროს, რომელიც უზრუნველყოფს გარემომცველ გარემოებებში ადაპტაციას და ყველაზე უფრო შეესაბამება მისი პიროვნების ტიპს. პიროვნული ნიშნებისა და „პროფესიული გარემოცვის“ ერთიანობა მნიშვნელოვნად ზრდის იმის ალბათობას, რომ ადამიანი დარჩეს საქმიანობის ამა თუ იმ სფეროში. ავტორმა გამოყო პიროვნების ექვსი ტიპი: რეალისტური, ინტელექტუალური, სოციალური, ტრადიციული, ალლოიანი (ფხიანი) და შემოქმედებითი. ჰოლანდი თვლის, რომ სწორედ პიროვნების გარკვეული ტიპაჟი აძლევს ადამიანს საშუალებას, უპირატესობა მიანიჭოს რომელიმე პროფესიას.

პრაქტიკამ გვიჩვენა, რომ პროფესიის არჩევის პროცესზე ნიჭისა და მიდრეკილებების დონის გავლენა გარდამავალ ასაკში არაა ისე მნიშვნელოვანი, როგორც თვითცნობიერების განვითარების დონე, რომელიც პროფესიის არჩევის ერთ-ერთი გადამწყვეტი ფაქტორი ხდება. თვითცნობიერებაში გულისხმობენ პიროვნების დამოკიდებულებას საკუთარი თავისა, შესაძლებლობებისა სურვილებისა და პიროვნული თავისებურებებისადმი. თვითცნობიერება ყოველთვის ატარებს სუბიექტურობის ელფერს და შეძენილი პირადი გამოდილებების თავისებურებებსაც ასახავს, გულისხმობს მისი გაცნობიერებისა და განზოგადების ხარისხს. თვითცნობიერების განვითარების უმაღლესი დონეა საკუთარი თავის მიმართ ადექვატური დამოკიდებულება.

მოზარდის თვითცნობიერება პროფესიის არჩევის დროს არის რთული სისტემური წარმონაქმნი, რომლის სტრუქტურაში გამოიყოფა: დარწმუნებულობა, როგორც პიროვნების საერთო თვითშეფასების გამოვლენა, სასწავლო მოქმედების შედეგების და ინტერესების განსხვავებული სახეების თვითცნობიერება. პროფესიული თვითგამორკვევის პროცესში თვითცნობიერება უდიდეს როლს ასრულებს პროფესიებზე და საკუთარ თავზე წარმოდგენების ფორმირების საქმეში. მოზარდები პროფესიის არჩევის დროს ხშირად არაადექვატურად აწეულად ან დაწეულად აფასებენ თავიანთ ფსიქიკურ და ფიზიოლოგიურ შესაძლებლობებს,

რაც საბოლოო ანგარიშით უარყოფით გავლენას ახდენს ამ პროცესზე.

მოზარდების პროფესიის არჩევაზე მოქმედი ფაქტორებიდან მკვლევარები (სტეკლერი, სუპერი, როუ, პოლანდი, მური, კოგნერი) ყურადღებას ამახვილებენ ისეთებზე, როგორცაა: სქესი, მშობელთა განწყობები, მეს კონცეფცია, თანატოლები, მასწავლებლები, ინდივიდუალური თავისებურებანი და პრაგმატული მოსაზრებები.

გარდამავალ ასაკში საშობაგლო პროფესიაზე ფიქრი გარკვეულწილად მაინც სქესობრივი მიკუთვნებულობითაც არის განპირობებული. მოზარდი გოგონები მაინც კუმანიტარული პროფესიების მიმართ ამაღლებენ მიდრეკილებებს. მართალია არსებობენ ტრავტორისტები, პოლიციელი და სამხედრო საქციილობის ქალებიც, მაგრამ ეს მღვომარეობა უფრო გამონაკლისს წარმოადგენს, ვიდრე კანონზომიერს.

თინეიჯერთა პროფესიის არჩევაზე მშობლების გავლენა მრავალქლანინია. ერთ-ერთი გავრცელებული ფორმა პროფესიის მემკვიდრეობით პირდაპირი გადაცემა. შეილები აგრძელებენ მშობლების საქმიანობას იმის გამო, რომ ახალი საქმის წარმოწყებას მამის ბიზნესის გაგრძელებას არჩევენ.

მშობლები შეილების ინტერესებზე გაყუნას ადრეული ასაკიდანვე ახდენენ. პროფესიის არჩევაზე გარკვეულწილად მოქმედებს ოჯახური ტრადიციები. მუსიკოსი მამა ადრიდანვე უვითარებს შეილს მუსიკალურ გემოვნებას, ვიდრე ამას არამუსიკოსი მშობელი გააკეთებს. კოგნერის მონაცემებით ექიმის შეილების 44% მედიკოსები ხდებიან, ხოლო ადვოკატთა შეილების 28% იურიდიულ კარიერას ირჩევენ. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ სხვა მკვლევართა მონაცემები არ ემთხვევა კოგნერის მონაცემებს, თუმცა ისინიც უსვამენ ხაზს იმას, რომ ოჯახში მშობლებსა და შეილებს შორის არსებულ დამოკიდებულებებს პროფესიის არჩევაში შეიძლება ჰქონდეს განსაკუთრებული მნიშვნელობა. ის ბავშვები, რომლებიც ოჯახში ყურადღების ცენტრშია და მშობლების მხრიდან გრძობენ კეთილმოსურნე და მზრუნველ დამოკიდებულებას, უფრო ითვალისწინებენ მშობლების რჩევა-დარიებებს და მოსაზრებებს საშობაგლო პროფესიების არჩევისას, ვიდრე ის მოზარდები, რომელთა მიმართაც მშობლები ვერ ავლენენ თბილ დამოკიდებულებებს.

მშობლები ოჯახში ქმნიან როლურ მოდელებს, რომელსაც შეილები არაცნობიერად მიყვებიან. შეიძლება მშობლები შეგნებულად არ ფიქრობენ შეილების პროფესიის არჩევის პროცესზე მოახდინონ გავლენა, მაგრამ ისინი ამას აკეთებენ პირადი მაგალითის საფუძველზე.

მოზარდების მიერ პროფესიის არჩევაზე მშობლების გავლენა იმაშიც გამოიხატება, რომ მშობლების ერთი ნაწილი ზღუდავს შეილებს პროფესიის არჩევაში, აიძულებს და თავს ახვევს მათ აირჩიონ რომელიმე მშობლის პროფესია. ეს უარყოფითი მოვლენაა. ასეთი მშობლები მხედველობაში არ ღებულობენ მოზარდის ფსიქო-ფიზიკურ შესაძლებლობებს, რომელიც შეიძლება არ მიესადაგებოდეს ნაძალადევად არჩეულ პროფესიას. სამწუხაროდ ზოგიერთი მოზარდი წინ ვერ აღუდგება ხოლმე მშობლების სურვილს და მელი ცხოვრების განმავლობაში ისეთ საქმეს აკეთებს, რომელიც არ შეესაბამება მის პიროყსულ მისწრაფებებს.

მოზარდის მიერ პროფესიის არჩევაზე გავლენას ახდენს ის შეფასებები, რომლებსაც მშობლები აკეთებენ რომელიმე პრესტიჟული თუ არასპრესტიჟული პროფესიის მიმართ. მშობელთა ასეთი შეფასებები ერთგვარ მოტივებად გვევლინება სამომავლო პროფესიის არჩევანსა თუ არმიღებაში.

მოზარდთა მიერ პროფესიის არჩევანზე გარკვეულ გავლენას ახდენს აგრეთვე თანატოლებიც. ამ მიმართულებით მშობელთა განვლენის გეგრდით მნიშვნელოვანი ადგილი თანატოლთა აზრსაც უჭირავს. აღმოჩნდა, რომ მოზარდები თავიანთი სამომავლო პროფესიების შესახებ ხშირად ეკითხებიან თანატოლებს და მათ აზრს ანგარიშს უწყვენ.

ძალაან ღიდა მოზარდთა პროფესიული თვითგამორკვევის ჩამოყალიბებაში მასწავლებელთა გავლენაც.

მოზარდის მიერ პროფესიის არჩევაზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს მისი გონებრივი შესაძლებლობები. ინტელექტი არის ადამიანის მიერ გადაწყვეტილების მიღების უმნიშვნელოვანესი ფაქტორი. ნიჭიერი მოზარდები, ბუნებრივია, მათი ფსიქო-ფიზიკური განვითარების კვალობაზე, პროფესიის არჩევის პროცესში უფრო სწორ გადაწყვეტილებას მიიღებს, ვიდრე ნაკლები ინტელექტის მქონე მოზარდები. ცნობილია, რომ ნაკლებად ნიჭიერი ადამიანები ხშირად არარეალურ გადაწყვეტილებებს იღებენ.

მე-ს კონცეფციის თეორიის მიხედვით ადამიანები ირჩევენ იმ პროფესიებს, რომლებიც შეესაბამებიან მათ წარმოდგენებს საკუთარი თავის შესახებ. იმ პროფესიის დაუფლება, რომელიც შეესაბამება ადამიანის მე-ს კონცეფციას, არის თვითაქტუალიზაციის საფუძველი და წყარო, რასაც მისთვის მოაქვს მაქსიმალური კმაყოფილება და, რომელიც, თავის მხრივ, ხელს უწყობს მის პიროვნულ ზრდას.

პროფესიის არჩევის პიროვნებასთან დაკავშირებული ყველა თეორია თვლის, რომ პიროვნებასა და პროფესიის არჩევას შორის არის მჭიდრო კავშირი. პოლანდის მიხედვით ადამიანი უნდა ფლობდეს გარკვეული სახის პიროვნულ ნიშნებს, რომელიც არჩეულ პროფესიაში მას წარმატებებს მოუტანს. ეს ნიშნებია:

1) რეალისტობა, 2) მაძიებლობა, 3) გულზიარობა, 4) ნორმებისა და წესებისადმი მორჩილება, 5) ინიციატივანობა, 6) არტისტულობა. მაგალითად, ადამიანს, რომელსაც აშკარად გამოხატული მაძიებლობა და ინიციატივანობა ახასიათებს, შეუძლია გასდეს მეცნიერ-მუშაკი, ხოლო თუ პიროვნების ნიშნებში დომინირებს გულზიარობა და კანონებისადმი მორჩილობა – მედიცინის მუშაკი.

ქართველი მოზარდების პროფესიული ინტერესების ექსპერიმენტული შესწავლის შედეგად აღმოჩნდა, რომ მერვეკლასელ მოზარდებს უმაღლესი განათლების მიღების დიდი მისწარება აქვთ. მერვეკლასელი ვაჟების მხოლოდ 7% აპირებს ტექნიკურ სასწავლებელში გადასვლას. მერვეკლასელ გოგონათა 22% -ს განზრახული აქვს სწავლის გაგრძელება მუსიკალურ, სამედიცინო, ჯედაგოგოურ და სამხატვრო სასწავლებლებში. ყველა დანარჩენი ირჩევს უმაღლეს სასწავლებელს.

ასარჩევ პროფესიებს გააჩნია განსხვავებული მიზიდველობა. მოზარდი ვაჟების ყველაზე მეტი მისწრაფების საგანი საინჟინრო და იურიდიული პროფილებია.

შემდეგ მოდის მედიცინა და სპორტი. გოგონებში კი დიდი მისწრაფებაა პედაგოგიური და სამედიცინო დარგებისაკენ.

მერვეკლასელები არ განასხვავებენ მოწონებულსა და ასარჩევ პროფესიებს ერთმანეთისაგან. მათ რომელი პროფესიასც მოსწონთ – იმავე ირჩევენ. ამ დროს ერთმანეთისაგან არაა დაცილებული პროფესიების შინაარსეული მხარე, ემოციური განცდა და ინტელექტუალური შეფასება.

თავი მეოცე

უფროსკლასელთა ანატომიურ-ფიზიოლოგიური თავისმზურმზანი

უფროსი სასკოლო ასაკი ანუ ადრეული ჭაბუკობა განისაზღვრება როგორც განვითარების სტადია, რომელიც სქესობრივი მომწიფებით იწყება და მოწიფულობის დადგომით მთავრდება. ეს პერიოდი მოიცავს 15-დან 18- წლამდე ასაკს. აქსელერაციის გამო ყრმობის საზღვრებმა ძირს დაიწია, რის გამოც ახლა შესაბამისად ადრე იწყება სიჭაბუკე, ზოგიერთი მკვლევარის მიხედვით ადრეული ჭაბუკობის პერიოდი 14.5-17წელი.

ადრეული ჭაბუკობა ფიზიკური ძალებისა და გონებრივი შესაძლებლობების განვითარების აყვავების ასაკია. ამ ასაკში დგება ფიზიკური სიმწიფე. ბიჭებისა და გოგონების უმრავლესობა ამ ასაკში სქესობრივ მომწიფებას ამთავრებს. კლებულობს მათი ზრდის ტემპი. მატულობს კუნთური ძალა და ფიზიკური ამტანობა. ამ მიმართულებით ბიჭები საგრძნობლად სჭარბობენ გოგონებს. უფროსკლასელთა ფიზიკური განვითარება უახლოვდება უფროსების ფიზიკურ განვითარებას. ამ ასაკში მოზარდებისთვის დამახასიათებელი ინტენსიური ტემპით ზრდა სუსტდება და დგება ფიზიკური განვითარების შედარებით მშვიდი პერიოდი. ამ ასაკში მიმდინარეობს ჩონჩხის შემდგომი ფორმირება. მნიშვნელოვნადაა გაფართოებული მკერდის გარშემოწერილობა, რისი შედეგითაც ფილტვების სასიცოცხლო მოცულობის ზრდა, მიმდინარეობს სერხემლის ყველა ნაწილის ინტენსიური ზრდა, მატულობს მისი მოქნილობა, მთავრდება მოზარდისათვის სპეციფიკური დისპროპორცია გულის კუნთისა და სისხლძარღვთა სისტემის განვითარებას შორის. მატულობს სისხლძარღვთა დიამეტრი, რის გამოც სისხლის მიმოქცევა ნორმალური ხდება და მიმდინარეობს ძალისხმევის გარეშე. როგორც აღვნიშნეთ, მოზარდობის ასაკის დისპროპორცია სწორდება და ადვილი დაღლადობა ახლა ერთეულებისთვისაა დამახასიათებელი. სისხლის ნაკადის გაზრდა ორგანიზმში აძლიერებს ნივთიერებათა ცვლას და ხელს უწყობს ორგანოთა სრულყოფასა და შემდგომ განვითარებას.

ჭაბუკებს აღვნიშნებთ კუნთების ზრდა სიგრძესა და სიგანეში. თითქმის ორჯერ იზრდება კუნთების ბოჭკოების დიამეტრი, ვითარდება მყესები. წვირილი

კუნთები დიფერენცირებული და სრულყოფილი ხდება, რის შედეგადაც უმჯობესდება მოძრაობათა სიზუსტე და კოორდინაცია. ამ ასაკის ვაჟები და ქალიშვილები იღებენ თავიანთი სქესისათვის დამახასიათებელ ტიპურ გამოსახულებას. ქალებს უბრუნდებათ გარდამავალ ასაკში დაკარგული მოძრაობის გრაციულობა, ხოლო ვაჟებს ტლანქი და უხეში მოძრაობები უქრებათ. იზრდება კუნთების წონაც. 18 წლის ასაკში კუნთების წონა მთელის სხეულის წონასთან მიმართებაში შეადგენს: საშუალოდ 44% (მოზარდებთან 32%).

ქალიშვილები თავიანთ სრულ სიმაღლეს 16-17 წლის, ხოლო ვაჟები 17-18 წლის ასაკში აღწევენ. მატულობს სხეულის წონა, თანაც ბიჭები ამ მიმართულებით გოგონებთან ადრეულ ფიზიკურ ჩამორჩენას ანაზღაურებენ. ძალიან სწრაფად მატულობს კუნთური ძალა. 16 წლის ბიჭი 12 წლისაზე თითქმის ორჯერ ძლიერია.

უნდა აღინიშნოს, რომ უფროსკლასელთა სხეულებრივი განვითარება ამ ასაკში მთლიანად მინც არ მთავრდება. სიმაღლეში ზრდა ფიზიკური ძალის მატება რამდენიმე ხანს ჭაბუკობის ასაკის შემდეგაც გრძელდება.

უფროსი სასკოლო ასაკის დასაწყისში, ჩვეულებრივ, მთავრდება სქესობრივი მომწიფება, სრულად ვითარდება მეორადი სასქესო ნიშნები, რასაც ჭაბუკის გარეგნობაში დიდი ცვლილებები შეაქვს. ზოგჯერ სქესობრივი მომწიფება გვიანდება (უფრო ხშირად ბიჭებში) და ჭაბუკებს უვითარდებათ მოზარდებისათვის დამახასიათებელი ფიზიკური ნიშნები. ფიზიკური და სოციალური სიმწიფე პარზონიულად დგება 18 წლის ასაკში.

სქესობრივი განვითარების თვალსაზრისით ამ ასაკის ბიჭებისა და გოგონების უმრავლესობა უკვე პოსტპუბერტატულ პერიოდში იმყოფება. ამასთან უნდა აღინიშნოს, რომ სქესობრივი სიმწიფე ჯერ კიდევ არ ნიშნავს სოციალურ სიმწიფეს. არსებითად ჭაბუკობის ასაკი არის წმინდა ფიზიოლოგიური სიმწიფიდან სოციალურ მომწიფებაზე გადასვლა. ამ პროცესის მთავარი შინაარსია უფროსების ცხოვრებაში ჩართვა და მათი საზოგადოებრივი ცხოვრების წესების, ნორმებისა და კანონების ათვისება. როგორც ცნობილია, ახლა სქესობრივი მომწიფება 2-3 წლით ადრე დგება წინა საუკუნესთან შედარებით, მაგრამ სოციალური მომწიფება უფრო გვიან ხდება.

მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეიმჩნევა უფროსკლასელთა ნერვული სისტემის განვითარებაში. უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ცვლილებები ტვინის ძასის ზრდის ხარჯზე კი არ ხდება, არამედ ტვინის უჯრედული აგებულების გართულებითა და ასოციაციური ბოჭკოების რიცხვის ზრდით. ეს ბოჭკოები ქერქის ნაწილებს ერთმანეთთან აკავშირებს. ამ პროცესის საბოლოო შედეგი ისაა, რომ იქმნება დიდი კვინიფეროების ქერქის ანალიტიკურ-სინთეზური მოქმედების წანამძღვრები.

უფროსკლასელთა ფიზიკური განვითარება დიდ გაყლენას ახდენს მათ ფსიქიკურ განვითარებასა და პიროვნების ჩამოყალიბებაზე; საკუთარი ფიზიკური ძალისა და გარეგნული მიზნიდევლობის გაცნობიერება ხელს უწყობს ისეთი თვისებების ჩამოყალიბებას, როგორცაა საკუთარ თავში დარწმუნებულობა, ოპტიმიზმი, ცხოველმყოფელობა. ხოლო საკუთარი ფიზიკური ნაკლის გაცნობიერება იწვევს

ისეთი უარყოფითი თვისებების ჩამოყალიბებას, როგორცაა უკმაობის კომპლექსი, ეჭვიანობა, საკუთარ ძალებში დაურწმუნებლობა, ჩაკეტილობა, ინდივიდუალიზმი.

ამრიგად, უფროსკლასელთა ფიზიკური განვითარების შედეგები განსაზღვრულ გავლენას ახდენენ პიროვნების ზოგიერთ ნიშანსა და თვისებაზე და განსაზღვრავენ სამომავლო ქცევებს.

უფროსი სასკოლო ასაკის ქალიშვილებში 15-სა და 16 წლებს შორის, ხოლო ვალებში 16-სა და 17 წლებს შორის არის ხანმოკლე, მომწიფების შემდგომი აგზნების ფაზა, რომელსაც ახალგაზრდობის კორიზისის სახელწოდებითაც აღნიშნავენ. ამ დროს აღინიშნება ერთგვარი აწეული აგზნებადობა, ემოციური დაძაბულობა და მოტორული მოუსვენრობა. ქვეითდება ნებისმიერი ყურადღების კონცენტრაციის უნარი და აკადემიურ წარმატებასთან დაკავშირებული ინტერესების ხარჯზე იზრდება სკოლის გარეთ მიმდინარე მოვლენებისადმი მისწრაფება. ამ მოვლენას ხსნიან ორგანიზმის ასაკობრივი განვითარების თავისებურებებით, ნერვული და გულ-სისხლძარღვთა სისტემის მგრძობილობის აწევით გაძლიზიანებლისადმი და საკუთარი „დიდობის“ ბოროტად გამოყენებით (სიგარეტის წვეის აშკარა დაწყება, გვიან დაძინება, ცხოვრების ჩვეული რიტმისა და რეჟიმის დარღვევები და ა.შ.). საბედინეროდ ასეთი მდგომარეობა დიდხანს არ გრძელდება და მალე დგება სიცოცხლის ხალისით აღვსილი ჭაბუკური ცხოვრება, რომელიც მომავალს ნათელ ფერებში ხატავს.

ამრიგად, ფიზიკური განვითარება უფროს სასკოლო ასაკში ძირითადად მთავრდება. ჭაბუკი 18წლის ასაკში აღწევს ფიზიკურ სიმწიფეს, რაც დამოუკიდებელი შრომითი ცხოვრების დასაწყისის საფუძველი ხდება.

თავი ოცდამეერთე

უფროსკლასელთა სასწავლო საქმიანობა და შემდგენებითი ფსიქიკური პროცესები

უფროსკლასელთა სასწავლო საქმიანობა შინაარსითა და ხასიათით მნიშვნელოვნად განსხვავდება მოზარდებისაგან. უფროსკლასელთა სასწავლო ქცევა გაცილებით მაღალ მოთხოვნებს უყენებს მათ აქტივობასა და დამოუკიდებლობას. ახლა პროგრამის უფრო ღრმად ათვისების საქმეში აუცილებელია თეორიული აზროვნების განვითარების მაღალი დონე. მოზარდების სასწავლო საქმიანობა ატარებს „მემბურ-რეპოდუქციულ“ ხასიათს. მათთვის მთავარია იმის გაგება და დამახსოვრება, რაც მოისმინეს ან სახელმძღვანელოში ამოკითხეს. უფროს სასკოლო ასაკში კი სასწავლო საქმიანობა გვევლინება შემეცნებითი ფსიქიკური პროცესების განვითარების მამოძრავებელ ძალად.

იცვლება აკერძოვ უფროსკლასელთა სწავლისადმი დამოკიდებულება. ჭაბუკები აცნობიერებენ, რომ ისინი დამოუკიდებელი ცხოვრების მიჯნაზე დგანან, რის გამოც სწავლის როლი და მნიშვნელობა ნათლად ცნობიერდება – ვითარდება

სწავლისადმი შეგნებული დამოკიდებულება და იგი ცხოვრებისეულ აზრს ღებულობს. ცოდნის მოთხოვნილების ჩამოყალიბება უფროსკლასელთა მნიშვნელოვანი მონაპოვარია.

ხანდახან შეინიშნება სასწავლო საგნებისადმი ჭაბუკების შერჩევითი დამოკიდებულება. მოზარდებისაგან განსხვავებით ამის მიზეზია არა გადაცემის, ახსნის ოსტატობის ხარისხი და მიმზიდველობა, არამედ პროფესიულ მიმართულებასთან დაკავშირებული ინტერესები, რომელიც სწავლების პროფილირებული ფორმების შემოღებამ კიდევ უფრო გააღრმავა.

უფრო მყარი და მტკიცე ხდება უფროსკლასელთა ინტერესები ამა თუ იმ მეცნიერული მიმართულების მიმართ, რაც, თავის მხრივ, ხელს უწყობს პიროვნების შებეცებით-პროფესიული მიმართულების განვითარებას, განსაზღვრავს პროფესიის არჩევას. ახლა უფროსკლასელი ხალისით ეცნობა დამატებით ლიტერატურას, ერთიანდება წრეებში, ესწრება ლექციებს და ა.შ. უფროსკლასელთა ინტერესების მრავალმხრიობა მასწავლებლებს, ხშირად, ძნელ მდგომარეობაში აყენებს. ჭაბუკების ყველა კითხვაზე მათ ამომწურავი პასუხის გაცემა ყოველთვის არ შეუძლიათ. უფროსკლასელი უკვე ბევრს კითხულობს. მხატვრული ლიტერატურის პარალელურად მეცნიერულ -პოპულარული ლიტერატურის კითხვა უკვე დიდ ადგილს იჭერს. თვითგანათლების დაწყება უფროსკლასელთა სასწავლო საქმიანობის მნიშვნელოვანი მონაპოვარია.

უფროს სასკოლო ასაკში ღრმადდება სწავლების შინაარსი. დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მოსწავლეთა აქტივობასა და დამოუკიდებელობას, მათი აზროვნების განვითარებას. ახლა სწავლება უფრო პრობლემურ ხასიათს ატარებს და მოსწავლეთა წინაშე დგება ისეთი კითხვები, რომლებიც უფრო ღრმა გააზრებას მოითხოვს. ყოველივე ეს გავლენას ახდენს ჭაბუკების სასწავლო-შემეცნებით ინტერესებზე. თუ გარდამავალ ასაკში შებეცებით ინტერესთა სიმრავლე შეიმჩნეოდა, ახლა ჭაბუკს ერთი ან ორი გაბატონებული შემეცნებითი ინტერესი გააჩნია, რაც, თავის მხრივ, მის ინტელექტუალურ სიმწიფეზე, თვითდამკვიდრებისა და პროფესიის არჩევის მზაობაზე მიუთითებს. პროფილირებული სწავლების შემოღებასთან დაკავშირებით ნათლად იკვეთება უფროსკლასელთა კუმანიტარული და საბუნებისმეტყველო ინტერესები.

უფროსკლასელთა სწავლის ინტერესის ზრდის ძირითადი მიზეზია ახალი მოტივაციური სტრუქტურის ჩამოყალიბება. ახლა წამყვან ადგილს იჭერს თვითგამორკვევასა და დამოუკიდებელი ცხოვრებისათვის მზაობის მოტივები, რომლებიც პიროვნულ აზრს იძენენ. უფროსკლასელთა მოტივაციურ სტრუქტურაში ცენტრალური ადგილი უჭირავს საზოგადოების სრულყოფილი წევრის ადგილის დაკავების მოტივს. შენარჩუნებულია აგრეთვე სწავლის შინაარსისადმი და პროცესისადმი ინტერესიც. ჭაბუკებს ახლა უწინდებთ ინტერესი თეორიული პრობლემებისადმი. ამ ასაკისათვის დამახასიათებელია სოციალური და შემეცნებითი მოტივაციის შერწყმა. ცენტრალურ ადგილს იკავებს ნებისმიერი მოტივაცია, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ უფროსკლასელები სულ უფრო და უფრო ხელმძღვანელობენ შეგნებულად დასმული მიზნებისა და განზრახვით.

თვითკრიტიკულობის უნარის ზრდასთან ერთად უფროსკლასელები სასწავლო წარუმატებლობაში აღანაშაულებენ არა მასწავლებლებსა და აღმზრდელებს, არამედ ისეთ საკუთარ უარყოფით პიროვნულ თვისებებს, როგორცაა სიზარმაცე, უნებისყოფობა და ა.შ. ეს მეტად სენრიოზული წინსვლაა, რაც იმის საწინდარია, რომ იქმნება თვითგანათლების წინამძღვრები და საკუთარი უარყოფითი თვისებების შეცვლისა და გამოსწორების სწრაფვა. უფროსკლასელთა სწავლის პროცესი უნდა განვიხილოთ იმ თვალსაზრისით, თუ რამდენად უწყობს იგი ხელს თვითგანათლების პროცესს.

უფროს სასკოლო ასაკში ყალიბდება სასწავლო ქცევის ზოგადი ტიპური და, ამავე დროს, ინდივიდუალური ფორმებიც. სასწავლო საქმიანობის ტიპური ფორმების მიხედვით გამოყოფენ უფროსკლასელთა ოთხ ჯგუფს.

1) ამ ჯგუფში ერთიანდებიან ის მოსწავლეები, რომელთა აკადემური მოსწრება დაბალია. ისინი ვერ ავლენენ ინიციატივასა და დამოუკიდებლობას. მათი აზროვნებისთვის დამასახათებელია ინერტულობა და პასიურობა. ეს მოსწავლეები სასწავლო მასალას ითვისებენ მასწავლებლის გადმოცემის მიხედვით, ტექსტს აღადგენენ ასე თუ ისე სიზუსტით, საკუთარი აზრისა და სიტყვების გარეშე, მასალას იხსომებენ სიტყვა-სიტყვით. ზოლო თუ მასალა ძალიან ძნელია, სულაც ანებებენ სწავლას თავს. ასეთი მოსწავლეები არიან საკუთარ თავში დაურწმუნებლები, მოპყავთ ციტატები. მათ უფრო კუმანიტარული საგნები უყვართ. ამ ჯგუფის მოსწავლეთა სასწავლო საქმიანობის საფუძველია მენსიურება, რომელიც ზოგიერთს კარგად აქვს განვითარებული. არიან ისეთი მოსწავლეებიც, რომლებიც არ გამოირჩევიან კარგი მენსიურებით, მაგრამ ამის კომპენსაციას ზეპირობით ახდენენ.

2) აქ ლაპარაკია ისეთ უფროსკლასელებზე, რომელთა სასწავლო საქმიანობაში სჭარბობს ნათლად გამოჩატული პრაქტიკული მიმართულება. ასეთი მოსწავლეები ცდილობენ გაიგონ რთული მასალა და შეაოწმონ პრაქტიკულად. თუ ასეთი ტიპის მოსწავლეებმა დასაწავლ მასალაში დაინახეს პრაქტიკული აზრი, ისინი ყურადღებიანი და დაინტერესებულნი არიან, ახალ მასალას, შეთვისების პროცესში აკავშირებენ ძველთან. რომლის პრაქტიკული მნიშვნელობა და ღირებულება უკვე გააზრებული აქვთ. ასეთ მოსწავლეებს უჭირთ თეორიული მასალის ათვისება.

3) ამ ჯგუფში ერთიანდებიან ამკარად გამოხატული თეორეტიკოსები. მათ პრაქტიკა არ აინტერესებთ, იგი მათ ინტერესებსა და აზროვნების მიმართულებაში არ შემოდის. ამ ტიპის მოსწავლეები არ ცდილობენ თავიანთი თეორიული ცოდნის პრაქტიკით გამაგრებას. მათი სააზროვნო მოქმედება გამოირჩევა განზოგადების და აბსტრაქციის მაღალი დონით. ასეთ ბავშვებს შეუძლიათ თავისუფლად გამოხატონ საკუთარი აზრი, დაამტკიცონ რაიმე დებულება და გამოიტანონ დასკვნებიც. სასწავლო მასალის ათვისების პროცესში მათ შეუძლიათ არსებითი გამოყოფა, სისტემეტიზაციის წარმოება, დაძაბული გონებრივი მუშაობა და თვითგანათლების დაწყება. მაგრამ თუ თეორიული აზროვნების განვითარება შემდგომში პრაქტიკული საფუძველების გარეშე მოხდა, ასეთ ბავშვებს გაუჭირდებათ თეორიის პრაქტიკასთან დაკავშირება.

4) ამ დავაში აერთიანებენ ისეთ მოსწავლეებს, რომლებიც ერთმანეთთან ჰარმონიულად ათავსებენ თეორიასა და პრაქტიკას. ასეთ ბავშვებს აქვთ ფართო თვალსაწიერი და პრაქტიკული ჩვევებიც. მათ შეუძლიათ თეორიული ცოდნის პრაქტიკაში გამოყენება. ასეთი მოსწავლეები ძნელ კითხვაზე არასოდეს პასუხობენ „არა“ ან „არ ვიცი“, არამედ იწყებენ პასუხის ძიებას და პოულობენ კიდევ. მათთვის უცხოა ტრაფარეტი და შაბლონი.

როგორც ვნახეთ, უფროს სასკოლო ასაკში ყალიბდება მსოფლმხედველობა, ე.ი. ჭაბუკები იმუშავებენ საკუთარ შეხედულებებს მეცნიერების, საზოგადოებრივი ცხოვრების, პოლიტიკისა და მორალის სფეროში. ყოველივე ეს ეფუძნება მოსწავლის საერთო განვითარების მიღწეულ დონეს. ცნებითი აზროვნების განვითარებასთან დაკავშირებით მოსწავლეთა აზროვნების შინაარსის მკვეთრი გარდაქმნა ხდება. იგი ახლა სინამდვილის ისეთ ახალ მხარეებსა და სფეროებსა მიმართული, რაც ადრე მიუწვდომელი იყო.

უმცროსკლასელებისაგან განსხვავებით მოზარდები უმეტესწილად მიმართულნი არიან საკუთარი განცდების შემეცნებისაკენ. უფროსკლასელები კი ცდილობენ შეიმეცნონ გარესამყარო მასში საკუთარი ადვილის დაკავების მიზნით. უფროსკლასელები, როგორც უმცროსკლასეები, მიმართულნი არიან გარესამყაროსადმი, მაგრამ ისინი გარესამყაროს უბრალოდ კი არ შეიმეცნებენ, არამედ შეიმუშავებენ საკუთარ თვალსაზრისსაც. ესაა უფროსკლასელთა ზოგადი მოტივაციური მიმართულობა, რომელიც მათი შექმენებითი მოქმედების სპეციფიკას ქმნის.

არსებითი ძვრები ხდება უფროსკლასელთა აზროვნების განვითარების მიმართულებით, იცვლება გონებრივი მუშაობის ხასიათი. აზროვნება ღებულობს აქტიურ, დამოუკიდებელ და შემოქმედებით ხასიათს. სააზროვნო ოპერაციები მიმდინარეობს განზოგადების და აბსტრაქციის უფრო მაღალ დონეზე, მიზნობრივი კავშირის ძიებით, ვითარდება ლოგიკური დასაბუთების უნარი და დასკვნების გამოტანის შესაძლებლობა. ადრეული ჭაბუკობა გონებრივი უნარების განვითარების მნიშვნელოვანი ეტაპია. ინტელექტუალური განვითარება მხოლოდ იმაში კი არ გამოიხატება, რომ გროვდება გარკვეული ცოდნა და იცვლება ინტელექტის ცალკეული მხარეები, არამედ ყალიბდება გონებრივი მოქმედების ინდივიდუალური სტილი, რაც ამ ასაკის მნიშვნელოვანი მონაპოვარია. იწყება ნამდვილი მეცნიერულ-პრობლემური აზროვნების ფორმირება, რის გამოც ხდება სასწავლო საგნების ინტერესების მეცნიერულ ინტერესებში გადაზრდა. 16-17 წლიდან განსაკუთრებული სწრაფი ტემპით ვითარდება ლოგიკური აზროვნების უნარი, რასაც ლოგიკური აზროვნების ჩამოყალიბების თვალსაზრისით გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება.

უფროს სასკოლო ასაკში მკვეთრად აქტიურდება თეორიული აზრი და მსჯელობები. ამ ასაკის მოსწავლეებს უკვე შეუძლიათ სხვადასხვა პრობლემებზე დამოუკიდებელი მსჯელობა. ისინი ხშირად კამათობენ, აწყობენ დისკუსიებს. ჭაბუკები უკვე მეცადინეობის პროცესში დამოუკიდებლობას ავლენენ. მათ ახლა შეუძლიათ ისეთი მოხსენების მომზადება, რომელსაც ბევრი მუშაობა და ინტელექტუალური ძალისხმევა სჭირდება. უფროსკლასელები უკვე იყენებენ

ენციკლოპედიებს, ლექსიკონებს და სხვა დამატებით ლიტერატურას. ეს მეტად მნიშვნელოვანი წინსვლაა.

უფროსკლასელთა აზროვნება დამოუკიდებელ, სისტემატურ ხასიათს ღებულობს, რაც შეთვისებული ცოდნის სისტემაში მოყვანას გულისხმობს. ლაპარაკობენ უფროსკლასელთა აზროვნების სიღრმის შესახებ, რომელშიც გულისხმობენ იმას, რომ ახლა ჭაბუკებს შეუძლიათ მოვლენათა სიმრავლიდან არსებითის გამოყოფა და გამომწვევი მიზეზების დადგენა (მათ უკვე ყველაფრის მიზეზი ანტიერესებთ), ავლენენ დიდ ინტერესს თეორიული საკითხების მიმართ. უფროსკლასელთა აზროვნება უფრო კრიტიკული ხდება. სანამ გადაწყვეტილებას მიიღებდნენ, ჭაბუკები მოზარდებთან შედარებით უფრო საფუძვლიანად და სერიოზულად ფიქრობენ, ახასიათებთ საკუთარი აზრის აწონ-დაწონა, უფრო ნაკლებად სწყნით კრიტიკა. მათზე ძლიერ მოქმედებს დასაბუთება და ლოგიკა. ყოველივე ეს თეორიული და შემოქმედებითი აზროვნების ჩამოყალიბების წანამძღვარია. აზროვნების განვითარებასთან ერთად ვითარდება ჭაბუკების მეტყველებაც, რომელიც ახლა უფრო ზუსტი, სწორი და ენობრივად გამართული ხდება. ამ ასაკის მოსწავლეები ძალიან აფასებენ მწყობრ და ლოგიკურ მეტყველებას და ამას უპირველეს ყოვლისა მოითხოვენ მასწავლებლებისაგან. ჭაბუკებს განსაკუთრებით სწრაფად უვითარდებათ სპეციალური უნარები, რასაც ხელს უწყობს შემეცნებითი ინტერესების დიფერენციაცია. გონებრივი უნარების დიფერენციაცია გოგონებთან შედარებით ბიჭებში უფრო ადრე იწყება. სპეციალურ უნართა ფორმირება და განვითარება განპირობებულია სწავლების ხასიათითა და მიმართულებით. ამის გამო პროფილირებული ფორმის სწავლება დიდ ასპარეზს ქმნის.

აბსტრაქტულ-ლოგიკური აზროვნების განვითარება არა მარტო ახალი ინტელექტუალური თვისებების ჩამოყალიბებას გულისხმობს, არამედ იგი შესაბამის მოთხოვნილებასაც ბადებს. ჭაბუკებს შეუძლიათ დიდხანს და შეუპოვრად იკამათონ რაიმე მოვლენაზე, მაგრამ არ იცოდნენ მისი არსი. ეს „უქმე“ კამათი და „ცარიელი ფილოსოფოსობა“ ინტელექტის განვითარების წინსვლის მაჩვენებელია. იგი ისეთივე აუცილებელი, საჭირო და სასარგებლოა, როგორც სკოლაძღვის გაუთავებელი „რატომ?“ ეს უფროსკლასელის ინტელექტუალური განვითარების ახალი სტადიაა. აბსტრაქტული აზროვნება ტიპურია ჭაბუკებისათვის.

უფროსკლასელი გოგონები, საერთოდ, ბიჭებზე უკეთესად სწავლობენ, მაგრამ მათი შემეცნებითი ინტერესები ნაკლებადაა გამოკეთილი და დიფერენცირებული. გოგონები უკეთესად წყვეტენ კონკრეტულ ამოცანებს, ვიდრე – აბსტრაქტულს. საბუნებისმეტყველისთან შედარებით მათ მხატვრულ-კუმანიტარული ინტერესები უფრო აქვთ განვითარებული.

უფროსკლასელთა გონებრივი განვითარება მდგომარეობს არა მარტო ცოდნის დაგროვებასა და ინტელექტის ზოგიერთი თვისების შეცვლაში, არამედ გონებრივი მოქმედების ინდივიდუალური სტილის ჩამოყალიბებაშიც. უფროსკლასელთა აზროვნების სტილი დამოკიდებულია მათი ნერვული სისტემის ტიპზე. ჭაბუკები, რომელთაც ინერტული ნერვული სისტემა აქვთ, სასწავლო დაეალებებით გადატვირთვის შემთხვევაში სწავლობენ უფრო ცუდად, ვიდრე მოძრავი ნერვული

სისტემის ტიპის მოსწავლეები, რადგანაც მასალის გადაცემის ტემპს ვერ მისდევნენ. მაგრამ სათანადო ხელმძღვანელობითა და ვარჯიშით შეიძლება ნერეული სისტემის ამ ნაკლის კომპენსირება ზუსტი დაგეგმვითა და საკუთარი ქცევის კონტროლით. ყოველივე ეს სწავლებაში ინდივიდუალური მიდგომის აუცილებლობაზე მიუთითებს.

მეხსიერების განვითარების თვალსაზრისით შესაძინევად იზრდება სიტყვიერ-ლოგიკური, აზრობრივი დამახსოვრების როლი. რა თქმა უნდა დომინირებს ნებისმიერი მეხსიერება, მაგრამ უნებლიე მეხსიერებაცაა შემორჩენილი.

შექცეებითი მოქმედების განვითარების პროცესში ადამიანს გამოუმუშავდა ინფორმაციის შენახვის განსაზღვრული თავისებურება. ადამიანს შეუძლია შეინახოს უფრო განზოგადოებული ექვივალენტები ან კოდები. ინფორმაციის ასეთი ფორმით შენახვა არის მეხსიერების განვითარების მაღალი დონის მაჩვენებელი. ესაა მასალის ლოგიკური გადაშემაგების პროცესი და ლოგიკური მეხსიერების ხერხების დაუფლება. ამ დროს მასალის დამუშავების მიზნით, ხდება მისი კლასიფიკაცია და აზრობრივი დაჯგუფება. დამახსოვრების ეს ხერხი უფრო ფართო განზოგადებას მოითხოვს და იგი გარდამავალი ასაკიდან იწყება. უფროს სასკოლო ასაკში კი იგი უკვე წარმატებით გამოიყენება.

უფროს სასკოლო ასაკში იზრდება ყურადღების მოცულობა, მისი ინტენსივობის ხანგრძლივობა და ერთი საგნიდან მეორეზე გადასაცვლების უნარი. ამასთანავე ყურადღება ხდება უფრო შერჩევითი და ინტერესთა მიმართულებაზე დამოკიდებული.

თავი ოცდამეორე

პიროვნების განვითარება უფროს სასკოლო ასაკში

უფროსკლასელის ფსიქიკური განვითარება არსებით ცვლილებებს განიცდის იმ ახალი მდგომარეობის გამო, რომელიც მას ასლა უკავია მოზარდებთან შედარებით ოჯახში, სკოლაში და საზოგადოებაში. ეს ცვლილებები ჯერ კიდევ წინა პერიოდში მზადდება, როცა ჩამოყალიბებას იწყებს „მოწიფულობის გრძობა“, დამოუკიდებლობისკენ სწრაფვა, თანატოლთა კოლექტივში შესაფერისი ადგილის დაკავებისა და უფროსების მოწონების, პატივისცემისა და აღიარების მოპოვების დიდი მისწრაფება.

მოზარდებთან შედარებით უფროსკლასელს ოჯახში უფრო საპასუხისმგებლო და სერიოზული მდგომარეობა უკავიათ. მოზარდების უდიდესი მისწრაფება არის ის, თუ როგორ მოაჩვენონ თავი უფროსებს „უფროსებად“. უფროსკლასელს კი ეს მდგომარეობა ახლა ფაქტიურად უკავიათ. მათ აზრს უკვე ანგარიშს უწევენ.

პიროვნების განვითარების თვალსაზრისით გარდამავალი ასაკი არის ბავშვობიდან მოზარდილობაში გადასვლის დასაწყისი პერიოდი. სოციალურ

ურთიერთობაში მოზარდის რთული, შუალედური მდგომარეობა აპირობებს მის როგორც ნახევრად ბავშვისა და ნახევრად მოზარდის გაურკვეველ მდგომარეობას. უმცროსი მოზარდებისათვის დამახასიათებელია უფროსებისადმი მკვეთრი დაპირისპირება, შინაგანი დისკარმონია, დამოუკიდებლობისკენ სწრაფვა და ა.შ. უმცროსკლასელებთან შედარებით მოზარდის პიროვნება თვისობრივად გარდაიქმნება, იცვლება უფროსებთან დამოკიდებულების ძველი ტიპი, ხდება ბავშვეური დამოკიდებულების ტიპიდან დამოკიდებულების უფრო მაღალ ტიპზე გადასვლა, რომელიც უკვე გარკვეულ საზოგადოებრივ ნორმებზეა დამოკიდებული. შეიძლება ითქვას, რომ ასლა იწყება შეგნებული, ნამდვილი პიროვნების ფორმირება. ე.ი. პიროვნება იბადება მეორეჯერ. იწყება პიროვნების როგორც თვითგანვითარებადი და თვითმარგანიზებული სისტემის ჩამოყალიბება. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ მოზარდებში ეს თვითცვლა და თვითსრულყოფა ჯერ კიდევ ეპიზოდურია და ცალკეული თვისებების განვითარებისკენ უფროა მიმართული. „დამოუკიდებლობის მაქსიმუმის“ პოზიციიდან გამომდინარე ჩნდება ამ ასაკის პიროვნების ცენტრალური ახალწარმონაქმნი – მოწიფულობის გრძობა, საკუთარი თავის გარესამყაროსადმი დაპირისპირება, საკუთარი „მე“-ს გაცნობიერება, რომლის შედეგია საკუთარი და სხვების შინაგანი საიყაროსადმი დიდი ინტერესის გაჩენა.

გარდამავალ ასაკში წამყვანი მნიშვნელობა ენიჭება ურთიერთობის მოთხოვნილებას. ამასთან. ეს ურთიერთობა არჩევითა და ძირითადად მიმდინარეობს იმ თანატოლებთან, რომელთანაც მოზარდს მსგავსი პიროვნული თვისებები აქვს. ესაა ურთიერთობის სრულიად ახალი ტიპი. ე.ი. ახლა სასწავლო მოქმედება უკვე აღარაა წამყვანი, როგორც ეს უმცროს სასკოლო ასაკში იყო. ახლა ძირითადი და წამყვანია თანატოლებთან „ინტიმურ-პიროვნული ურთიერთობანი“. უფროს მოზარდებთან კი უკვე წინა პლანზე გამოხლას იწყებს პროფესიული მომენტები, როცა მოტივად გვევლინება პროფესიონალური თვითგამორკვევა და ცხოვრებისეული გზის არჩევა. თუ უმცროსი მოზარდისთვის დამახასიათებელი იყო მომავლის ხატის განუსაზღვრელი ოცნების ფორმაში არსებობა, უფროს მოზარდებში იგი ყალიბდება განზოგადებული ცხოვრებისეული გეგმების სახით. ხდება კითხვების დიფერენციაციაც: 1) „რა უნდა გამოვიდე“ (პროფესიული თვითგამორკვევა) და 2) „როგორი უნდა გამოვიდე“ (ზნეობრივი თვითგამორკვევა, რაც მნიშვნელოვანი მომენტიცა).

ცხოვრებისეული გეგმები პირველად გარდამავალ ასაკში ცნობიერდება. ესაა იმ რთული პროცესის მარკენებელი, რომელსაც მოზარდის მიერ საკუთარი შინაგანი საყმროს გაგებას და გაცნობიერება იწყვეს. მომავალთან დამოკიდებულება მოზარდის პიროვნების განვითარების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მარკენებელია.

გარდამავალი ასაკის ბოლოს ამ პერიოდის ახალწარმონაქმნად გვევლინება თვითგამორკვევა, რომელიც ხასიათდება არა მარტო საკუთარი შესაძლებლობებისა და მისწრაფებების გააზრებით, არამედ ადამიანთა საზოგადოებაში საკუთარი ადგილისა და დანიშნულების გაცნობიერებით.

უფროსი სასკოლო ასაკით, ძირითადად, მთავრდება ბავშვის განვითარების პერიოდიზაცია, თუმცა განვითარება შემდგომ ასაკშიც გრძელდება. პიროვნების

მოწიფულობა იწყება ადრეული ჭაბუკობიდან. ამ დროს ხდება არსებითი პიროვნული გარდაქმნები. ფსიქიკური განვითარების პროცესი, პიროვნების ჩამოყალიბება, ძირითადად, მთავრდება უფროსი სასკოლო ასაკის ბოლოს, როცა ადამიანის შრომითი და ზოგჯერ სპორტული სიმწიფე იწყება.

ადრეული ჭაბუკის მთავარი ფსიქოლოგიური მონაპოვარია საკუთარი შინაგანი სამყაროს უფრო ნათელი გააზრება და გაცნობიერება, ვიდრე ამას გარდამავალ ასაკში პქინდა ადგილი. საკუთარი შინაგანი სამყაროს აღმოჩენა და მისი ფაქიზი ანალიზი რთული ბუნების პროცესია. უფროსკლასელი უკვე გრძნობს საკუთარ „განუშეორებლობას“, რაც მეტად მნიშვნელოვანი ფსიქოლოგიური აღმოჩენაა.

როგორც აღვნიშნეთ, უფროს სასკოლო ასაკში პიროვნების განვითარებაზე დიდ გავლენას ახდენს მოსწავლის მდგომარეობა სკოლაში, ოჯახსა და საზოგადოებაში. ეს მდგომარეობა ახლა უფრო საზოგადოებრივ ხასიათს ატარებს და იგი სკოლის საზღვრებს სცილდება. ადრეული ჭაბუკობის ძირითადი ახალწარმონაქმნია პიროვნული თვითგამორკვევისადმი ფსიქოლოგიური მზაობა. უფროსკლასელთა სპეციფიკური თავისებურებაა მათი არაერთგვარი სოციალური მდგომარეობა. ერთი მხრივ, მათ აწუხებთ მოზარდობის ასაკიდან გადმოყოლილი ისეთი პრობლემები, როგორცაა უფროსებისაგან ავტონომიის უფლება, ურთიერთდამოკიდებულებანი, თანატოლებთან (განსაკუთრებით საწინააღმდეგო სქესის) და უფროსებთან ურთიერთობის პრობლემები და ა.შ. მეორე მხრივ კი, მათ წინაშე მთელი სიმწვავეით დგება ცხოვრებისეული თვითგამორკვევის ამოცანები. ასეთი თავისებური სოციალური სიტუაცია აპირობებს პიროვნების განვითარების თავისებურებას უფროს სასკოლო ასაკში. სწორედ ამ ახალი სოციალური სიტუაციის საფუძველზე ხდება უფროსკლასელის პიროვნების მოტივაციური სფეროს ცვლილებები, რომლებიც, თავის მხრივ, სხვა თვისებების შეცვლის მიზეზი და საფუძველი ხდება. ახლა პიროვნების ძირითადი მიმართულებაა მომავლისაკენ სწრაფვა და პროფესიის არჩევის პრობლემა.

უფროსკლასელის ძირითადი ახალწარმონაქმნი, როგორც აღვნიშნეთ, არის პიროვნული და პროფესიული თვითგამორკვევა: ზოგიერთი ავტორი უფრო აზუსტებს ამ პოზიციას და ამატებს, რომ უფროს სასკოლო ასაკში ყალიბდება არა თვითონ პიროვნული და პროფესიული თვითგამორკვევა, არამედ მისადმი ფსიქოლოგიური მზაობა. მათი აზრით როგორც პირველკლასელი უნდა იყოს ფსიქოლოგიურად მზად სასკოლო სწავლების დასაწყებად, ასევე სჭირდება უფროსკლასელსაც ფსიქოლოგიური მზაობა უფროსის რილის შესასრულებლად, თვითგამორკვევისადმი ფსიქოლოგიური წარმონაქმნები და მექანიზმები, რომლებიც უზრუნველყოფენ მათ შემდგომ შეგნებულ, აქტიურ, შემოქმედებით ცხოვრებას.

განვითარების სოციალური სიტუაციის ანალიზის პროცესში ვასკენით, რომ უფროსკლასელი დგას დამოუკიდებელი ცხოვრების დაწყების ზღვარზე. ცხოვრებაში საკუთარი ადგილის განსაზღვრა არის უფროსკლასელის განვითარების სოციალური სიტუაციის ძირითადი კომპონენტი. ამის გამო უფროსკლასელისთვის პროფესიის არჩევა პირველხარისისოვან მნიშვნელობას იძენს, რადგანაც ფიქიკური განვითარების მიღწეული დონის კვალობაზე მათთვის პრობლემის გადაჭრა

საერთოდ მომავალი ცხოვრებისეული გზის არჩევის ტოლფასია. ყოველივე ეს ქმნის განვითარების სპეციფიკურ სოციალურ სიტუაციას. პროფესიის არჩევა უფროსკლასელის განვითარების სოციალური სიტუაციის ფსიქოლოგიური ცენტრია და იგი იქცევა ჭაბუკის შინაგან პოზიციად. მოზარდებთან შედარებით უფროსკლასელთა შინაგანი პოზიცია მიმართულია მომავალზე და აწმყო განიხილება როგორც მათი პიროვნების ძირითადი მიმართულების ფონი.

მომავალთან დაკავშირებული უფროსკლასელთა ისეთი მოტივები, როგორცაა განათლების მიღება, აუცილებელი ცოდნის მოპოვება, ახლა არა მხოლოდ დომინირებული მოტივებია, არამედ მათი სასწავლო ქცევის უშუალო აღმძვრელბადაც გადაიქცევა.

მომავალი ცხოვრების მიმართულების და ამ ცხოვრებაში საკუთარი ადგილის დაკავების მოთხოვნილება არის ამ ასაკის მოსწავლის თვითგამორკვევის ნამდვილი აქტი, რომლის თვალსაზრისითაც უნდა განვიხილოთ მოცემული ასაკის ყოველი თავისებურება. რა თქმა უნდა, თვითგამორკვევის პრობლემები, ცხოვრების აზრი და მიზანი უფროს სასკოლო ასაკში საბოლოოდ კი არ მთავრდება, არამედ მთელ ჭაბუკობის პერიოდში გრძელდება. მაგრამ უფროს სასკოლო ასაკში ისინი პირველად აღმოცენდებიან როგორც აქტუალური აღმძვრელნი და ფსიქიკური განვითარების უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს წარმოადგენს. ამრიგად, თვითგამორკვევა უმცროსკლასელის პიროვნების ცენტრალური ახალწარმონაქმნია. ესაა უფროსკლასელის მოთხოვნილება დაიკავოს უფროსის შინაგანი პოზიცია, გააცნობიეროს საკუთარი თავი როგორც საზოგადოების წევრი, გაიზაროს საკუთარი ადგილი და დანიშნულება ცხოვრებაში, თვითგამორკვევა ესაა პროფესიის არჩევა და პროფესიული პერსპექტივის და ცხოვრებისეული პოზიციის განსაზღვრაც. უნდა აღინიშნოს, რომ პროფესიის არჩევა უფროსკლასელთა ერთ ნაწილთან არაა მტკიცე და ეს პრობლემა ხშირად ნაჩქარევად წყდება დამამთავრებელი კლასების ბოლოს. არის შემთხვევები, როცა პროფესიის არჩევა ხდება უმაღლეს სასწავლებელში მისაღებ გამოცდებზე საბუთების შეტანის დღეებშიც.

ასეთია, მოკლედ, განვითარების სოციალური სიტუაცია უფროს სასკოლო ასაკში.

შესაძინევად ვითარდება უფროსკლასელის თვითცნობიერება და თვითშეფასება, რომლებიც ახლა თვისობრივად ახალ შინაარსს ღებულობს. მათი მთავარი ამოცანაა საკუთარი პიროვნების მორალური ნიშნების და ცხოვრებისეული გეგმების შეფასება, რითაც, ძირითადად, განსხვავდება მოზარდისა და უფროსკლასელის თვითცნობიერება ერთმანეთისაგან. ოჯახსა და კოლექტივში ახალი მდგომარეობა და გარეშემოქმედებთან ახალი დამოკიდებულებები მოსწავლეს აიძულებს შეაფასოს საკუთარი შესაძლებლობები, გააცნობიეროს საკუთარი პიროვნების თავისებურებანი იმ მიზნებთან შესაბამისობაში ან შეუსაბამობაში, რომელსაც მას ცხოვრება უყენებს. უფროსკლასელის თვითცნობიერება, მოზარდთან შედარებით, უფრო დამოუკიდებელ ხასიათს ატარებს. იგი არ იმეორებს უფროსების შეფასებებს, არამედ ეყრდნობა მხოლოდ საკუთარს, ახლო საკუთარ პიროვნებასთან, ქცევას და მოქმედებას საკუთარი საზომით ზომავს და აფასებს. ეს მომენტი უფროსკლასელის თვითცნობიერების ერთ-ერთი მთავარი მაჩვენებელია

მოზარდებთან შედარებით. ამიტომ არაა გასაკვირი, რომ უფროსკლასელის მიერ საკუთარი პიროვნების შეფასება ნაკლებად ობიექტური იყოს, ვიდრე მოზარდის მიერ საკუთარი პიროვნების შეფასება, რადგანაც, მოზარდები. ხშირად, უფროსების შეფასებებს იმეორებენ. ამის გამოა, რომ უფროსკლასელები, ზედმეტად აფასებენ, გადააფასებენ ხოლმე საკუთარ პიროვნებას, ავლენენ ავადმყოფურ თავმოყვარეობას, ყოყოობენ კიდევ. ზოგიერთები კი დაბალი დონის შეფასებებსაც ავლენენ.

უფროსკლასელს ახლა საკუთარი პიროვნების შეფასება შეუძლია მთლიანობაში და არა რომელიმე ცალკეული ნიშნის მიხედვით, როგორც ეს მოზარდებში ხდება. მოზარდი, როგორც ვნახეთ, ამას აკეთებდა ერთი ან რამდენიმე პიროვნული ნიშნის მიხედვით და შემდეგ მთელ პიროვნებაზე ავრცელებდა.

ამერიკელი ფსიქოლოგი მ. როზენბერგი გამოყოფს „მე“-ს ხატის ექვს სახეს:

1) „ნამდვილი „მე“ – როგორსაც ინდივიდი თავის თავს ხედავს სინამდვილეში მოცემულ მომენტში.

2) „დინამიური „მე“ – როგორც ინდივიდს აქვს მიზნად დასახული რომ გახდეს.

3) „ფანტასტიკური „მე“ – როგორც უნდა იყოს ის შესაფერი ნორმებისა და ნიშნების მიხედვით.

4) „მომავალი ან შესაძლო „მე“ – როგორც ის უნდა გახდეს.

5) „იდეალური „მე“ – როგორ სასიამოვნო და მოსაწონი იქნება დაინახოს საკუთარი თავი.

6) „წარმოდგენილ „მე“-თა რიგი, ესაა იმ ხატებისა და „ნიღბების“ წარმოდგენები, რომელსაც ინდივიდი იღებს მოჩვენებით, რათა დაფაროს რომელიმე უარყოფითი თვისება ან „ნამდვილი „მე“.

თვითშეფასება გვევლინება ხან კოგნიტური, ხან ემოციური ტონით შეფერილი. მაგალითად, ვ. ჯეიმსის აზრით თვითშეფასება უპირველეს ყოვლისა ესაა საკუთარი თავით კმაყოფილება ან უკმაყოფილება. ა. სპირკინი და სხვები უპირატესობას ანიჭებენ თვითშეფასების კოგნიტიურ, შემეცნებით მხარეს. ამ თვალსაზრისით თვითშეფასება გვევლინება როგორც თვითშეცნობის შემდგენელი ნაწილი. თ. ჩესნოკოვას შრომების მიხედვით თვითშეფასება განიხილება როგორც საკუთარი თავის შეცნობის შედეგის ფიქსირება. ესაა ემოციური განცდა იმისა, რასაც ადამიანი საკუთარი თავის მიმართ იგებს. ამასთანავე, თვითშეფასების ძირითადი ფუნქცია ისაა, რომ იგი ქცევის რეგულატორად გვევლინება.

თვითშეფასების შინაარსი რთული და მრავალსაპექტიანია. იგი მორალურ სფეროსაც მოიცავს. პიროვნების განვითარების ცალკეულ ეტაპებზე თვითშეფასება თვითცნობიერების განვითარების დონეს ასახავს.

ვ. ჯეიმსის მიმდევრის რ. მეილის მიხედვით თვითცნობიერება არის საკუთარი თვითკმაყოფილების ხარისხის მაჩვენებელი. კ. როჯერსის აზრით თვითშეფასების სტრუქტურაში გამოიყოფა რეალური და იდეალური „მე“: იგი გამოყოფს ოთხ პარამეტრს: ა) რეალური წარმოდგენა საკუთარ თავზე; ბ) წარმოდგენა საკუთარი სოციალური როლის შესახებ; გ) წარმოდგენა საკუთარი ფიზიკური მდგომარეობის და ჯანმრთელობის შესახებ და დ) წარმოდგენა საკუთარი მიზნების, გეგმებისა და სურვილების შესახებ.; იდეალური „მე“ – თვითაღზრდის დიდი სტიმულია.

ეს განსაკუთრებით უფროს სასკოლო ასაკშია აქტუალური.

თვითცნობიერება უფროს სასკოლო ასაკში უფრო კრიტიკული და თვითკრიტიკულია მოზარდებთან შედარებით. იგი უფროსისა და თანატოლის მორალურ მხარეს მალალ მოთხოვნებს უყენებს. მაგალითად, უფროსკლასელთა მიერ თანატოლების მორალურ-ნებელობითი თვისებების შეფასების შესწავლის საფუძველზე აღმოჩნდა, რომ ამ თვალსაზრისით უფროსკლასელები მორალურ ნიშნებს ანიჭებენ უპირატესობას ნებელობასთან შედარებით. გოგონების დიდი უმრავლესობა საკუთარ თავს და სხვებს უმეტესწილად მორალური ნიშნების მიხედვით აფასებენ.

საკუთარი თავისადმი ინტერესი უფროსკლასელებში მეტად ინტენსიურად ვითარდება. ისინი გარემომემოყვებთან დამოკიდებულებას საკუთარი თავის შესახებ შექმნილი წარმოდგენებისა და ხატის მიხედვით აგებენ, თუმცა, როგორც აღვნიშნეთ, საკუთარი ხატი ჯერ კიდევ არაა მყარი. უფროსკლასელი საკუთარ თავზე დაკვირვებისას აღმოაჩენს, რომ მასში ერთდროულად და ერთმანეთის გვერდით არის მოცემული მალალი მორალური იდეალები და მდბადლი მისწრაფებები, ეგოიზმიც და ალტრუიზმიც, სითამამეც და მორცხვობაც და ა.შ.

თვითცნობიერება, როგორც საკუთარი მორალურ-ფსიქოლოგიური და გაცნობიერების თვისებების შეფასების მოთხოვნილება ჯერ კიდევ, როგორც ვნახეთ, გარდამავალ ასაკში ვითარდება. მაგრამ საკუთარი თავის მიმართ გაცილებით ღრმა ინტერესი უფროს სასკოლო ასაკში ჩნდება. ამ ასაკში თვითცნობიერება აღწევს სრულყოფას. ახლა თვითცნობიერება არაა დაკავშირებული მოსწავლის მიერ საკუთარი განცდების სამყაროში შესვლასთან და არ წარმოადგენს უნაყოფო და უმიზნო თვითანალიზს. თვითცნობიერების ამოცანებს აბჯერად ცხოვრების უფრო და უფრო გართულებული პირობები სვამს. ახალი მდგომარეობა სკოლაში, ოჯახსა და საზოგადოებაში აიძულებს უფროსკლასელს ობიექტურად შეაფასოს საკუთარი შესაძლებლობანი, გააცნობიეროს საკუთარი პიროვნული თვისებები მისადმი წაყენებულ მოთხოვნებთან შესაბამისობის ან შესაბამისობის თვალსაზრისით. უფროსკლასელი მოზარდზე უფრო ღრმად და უკეთესად აფასებს საკუთარი პიროვნების დადებით და უარყოფით თვისებებს. მოზარდები, ჩვეულებრივ, აცნობიერებენ პიროვნული თვისებების მხოლოდ გარეგნულ გამოვლინებებს, ხოლო უფროსკლასელები კი ისეთ ნიშნებს, რომლებიც უშუალოდ არ აღიქმებიან და სიღრმისეულია. უფროსკლასელთა თვითცნობიერება მოზარდებთან შედარებით გაცილებით აქტიურია. ისინი უფრო აქტიურად ცდილობენ აღზარდონ საკუთარ თავში დადებითი თვისებები და მოიშორონ უარყოფითი ნიშნები. ე.ი. თვითაღზრდის მოთხოვნილება უფროსკლასელებში გაცილებით უფრო ინტენსიურია, ვიდრე მოზარდებში. თვითაღზრდის თვალსაზრისით უფროსკლასელთათვის დამახასიათებელია განსაზღვრული მორალურ-ფსიქოლოგიური ხატის ჩამოყალიბება ბოლიანობაში და არა რომელიმე ცალკეული თვისების თვითაღზრდა. ეს კი მნიშვნელოვანი წინსვლაა. ჭაბუკისათვის გარე სამყარო სუბიექტური გამოცდილების შესაძლებლობაა, რომლის ცენტრშიც თვითონ იმყოფება.

თვითცნობიერება გულისხმობს საკუთარი თავის იგივეობრიობის ცნობიერებას,

საკუთარი „მე“-ს, როგორც აქტიური საწყისის ცნობიერებას, საკუთარი ფსიქიკური თვისებების გაცნობიერებისა და სოციალურ-ზნეობრივი თვითშეფასების სისტემას. ყველა ეს მომენტი ერთმანეთთან მჭიდროდაა დაკავშირებული რიგორც გენეტიკური, ისე ფუნქციური თვალსაზრისით, მაგრამ ისინი ერთდროულად არ ყალიბდება. საკუთარი ფსიქიკური თვისებების გაცნობიერება და თვითშეფასება ყველაზე დიდ მნიშვნელობასა და აქტუალობას გარდამავალსა და უფროს სასკოლო ასაკში იძენს.

გარდამავალ ასაკში მოზარდი სრულიად განსხვავებულად აღიქვამს თავის ფიზიკურ ხატს. საკუთარი სხეულის ხატისადმი გაძლიერებული ინტერესი ჭაბუკებსაც ახასიათებთ, რადგანაც ამაზე დიდადაა დამოკიდებული თანატოლებთან მათი პრესტიჟი და პოპულარობა. უფროსკლასელთა ნაწილს აწუხებს დაბალი ტანი. სიმსუქნე, ნაგვიანევი სქესობრივი მომწიფება და ა.შ. მეორადი სასქესო ნიშნების დაგვიანება არასრულფასოვნობის კომპლექსაც ავითარებს. საკუთარი სხეულის ხატის მოვლისადმი მიმართული ზრუნვა, რაც უფროსკლასელებისთვის ძალიანაა დამახასიათებელი, უკვე სოციალურ-ფსიქოლოგიური ფუნქციის მატარებელია და თვითდამკვიდრების მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ერთ-ერთი საშუალება ხდება.

თვითრეფლექსიის ზრდა, საერთოდ, საკუთარი თავისადმი გაძლიერებული ინტერესი, ტიპურია ადრეული სიჭაბუკისათვის. ეს მოვლენა, თავის მხრივ, ეგოცენტრიზმისა და საკუთარ თავში ჩაკეტილობის გარკვეულ საფრთხესაც შეიცავს. ეს განსაკუთრებით იმ მოსწავლეების მიმართ ითქმის, რომლებსაც ნევროტიზმის ნიშნები ახასიათებთ. ჭაბუკური თვითრეფლექსია არის საკუთარი „მე“-ს და სამყაროში საკუთარი ადგილის გაცნობიერება, რის გამოც თვითანალიზი სოციალურ-ზნეობრივი თვითგამორკვევის მნიშვნელოვან ელემენტად იქცევა. თვითანალიზისა და თვითრეფლექსიის სიღრმე და საკუთარი თავისადმი მაღალი მოთხოვნები თვითაღზრდის წარმატებით განხორციელების ერთ-ერთი ძირითადი პირობაა. თვითრეფლექსიის სიღრმე კი დამოკიდებულია ისეთ სოციალურ და ინდივიდუალურ-ტიპოლოგიურ ფაქტორებზე, როგორიცაა სოციალური წარმომავლობა და გარემო, განათლების დონე, ექსტრა და ინტარვერტიზმის ხარისხი, ოჯახური აღზრდის პირობები და ა.შ.

ადრეულ ჭაბუკობაში საფუძველი ეყრება პიროვნების ისეთ განსაკუთრებულ მნიშვნელოვან თვისებას, როგორიცაა საკუთარი თავის პიროვნებად აღიარების ან არაღიარების საკითხი. საკუთარი თავის პატივისცემა იმაზე მიუთითებს, რომ აღამიანი არ თვლის თავს სხვებზე უარესად, იგი საკუთარი თავის მიმართ დადებითადაა განწყობილი. საკუთარი თავისადმი პატივისცემის დაბალი დონე კი თავის თავისადმი დაუკმაყოფილებლობის და თავის ძალებისა და შესაძლებლობების ურწმუნობის ნიშანია, რაც შემდგომში საერთო ცხოვრებისეული წარუმატებლობის ხშირი მიზეზი ხდება. ყოველივე ამას საფუძველი ეყრება უფროს სასკოლო ასაკში. რაც უნდა არასასიამოვნო იყოს ჭაბუკური თვითდაჯერებულობა, ფსიქოლოგიურად გაცილებით უფრო არასასიამოვნო და სახიფათოა საკუთარი თავის პატივისცემის დაბალი დონე. ასეთ ჭაბუკებს უჭირთ

სხვებთან ურთიერთობა, რადგანაც თავის თავს არ თვლიან ღირსეულად ამ ურთიერთობაში. ასეთი მოსწავლეები აყადმყოფურად რეაგირებენ ყოველგვარ კრიტიკაზე, დატუქსვაზე და შენიშვნაზე. რაც უფრო დაბალია ადამიანის საკუთარი თავის პატივისცემის დონე, მით უფრო მოსალოდნელი მისი განმარტობისკენ სწრაფვა. ასეთი რამ აქვეითებს აგრეთვე სოციალური ურთიერთობის დონეს, უარს ათქმევენებს ჭაბუკს დასახული მიზნის მიღწევის მცდელობაში.

თვითცნობიერების განვითარების კვალობაზე უფროსკლასელებს უვითარდებათ თვითაღზრდის მოთხოვნილება, რომელიც ახლა რომელიმე ნაკლის გამოწვრთვების ან რომელიმე დადებითი თვისების აღზრდისკენ კი არაა მიმართული, როგორც ეს მოზარდებში იყო, არამედ – პიროვნების ფორმირებისკენ მთლიანობაში. უფროს სასკოლო ასაკში ამ პროცესს საფუძვლად ედება განზოგადებული იდეალები. ამ ასაკში თვითაღზრდა მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს. თვითაღზრდა აღზრდის უმაღლესი ფორმაა.

მოზარდის თვითაღზრდას არ აქვს დამოუკიდებელი ხასიათი. იგი სიტუაციური და ეპიზოდურია. უფროს სასკოლო ასაკში კი ის სისტემატური და მტკიცეა. უფროსკლასელები თვითაღზრდის უფრო სერიოზულად ეკიდებიან, ვიდრე მოზარდები. მოუხედავად ამისა, მათ მაინც სჭირდებათ ამ მიმართულებით უფროსების დახმარება.

პიროვნების თვითგამორკვევის საქმეში მნიშვნელოვან როლს თამაშობს პრეტენზიის დონე. იგი გამოიხატება იმ მიზნებში, რომლებსაც ისახავს უფროსკლასელი მისი მღწევის სირთულისა და სიძნელის თვალსაზრისით და რომელიც გამოხატავს იმ მოთხოვნებს, რომელსაც ჭაბუკები საკუთარ თავს უყენებენ. როგორც ვნახეთ, პრეტენზიის დონის კომპონენტები ჯერ კიდევ უძეროვს სასკოლო ასაკში ელინდება. გარდამავალ ასაკში იზრდება პრეტენზიის რეალურობა, მცირდება წარმატების ან წარუმატებლობის ატიპიური, არადექლარირებული რეაქციების რიცხვი. მოზარდისათვის დამახასიათებელი იყო აგრეთვე პრეტენზიის დონის ნაკლები სიმყარე და სტაბილურობა, იდეალური და რეალური მიზნების სუსტი დიფერენციაცია. უფროს სასკოლო ასაკში მოზარდებთან შედარებით პრეტენზიის დონე შესამჩნევად იზრდება. იწყება რეალური და იდეალური მიზნების დიფერენციაცია. მიზნის დასახვა გულისხმობს საკუთარი ძალებისა და შესაძლებლობების რეალურ შეფასებას.

უფროსკლასელთა იდეალები მოზარდებთან შედარებით უფრო განზოგადებულია, რაც დაკავშირებულია ანალიზისა და პიროვნების ცალკეული ნიშნების გამოყოფასთან და მათი ერთ საერთო ხატში სინთეზირების უნარის განვითარებასთან. თუმცა უფროსკლასელთა იდეალები ყოველთვის არაა განზოგადებული. ჭაბუკების ერთ ნაწილში იდეალად გვევლინება რომელიმე კონკრეტული ხატიც.

როგორც ვნახეთ, უძეროვს სასკოლო ასაკში იდეალად გვევლინება რომელიმე კონკრეტული ადამიანი, ინდივიდი. უძეროვსკლასელები ბაძკვენ აღზრდელებს, მშობლებს, და-ძმებს. მოზარდებს უფრო იზიდავთ მხატვრული ლიტერატურის ნაწარმოებთა გმირები ან ისეთი ადამიანები, რომლებსაც შეუძლიათ გმირობის

ჩაღწა. ახსიათები ამტანობა, გამბედაობა, ნებისყოფა, თავდადება, გაბედულობა და ა.შ. იდეალი მოზარდებშიც რომელიმე კონკრეტულ პიროვნებაში რეალიზდება.

უფროსკლასელებში კი იდეალი თავისი შინაარსითა და პიროვნებაზე ზემოქმედების თვალსაზრისით სულ სხვაგვარ ხასიათს ღებულობს. ადრეული ჭაბუკისთვის ტიპური მოვლენაა იდეალის შეგნებული ძიება. მას ახლა უკვე აქვს მეტ-ნაკლებად ჩამოყალიბებული და შექმსევებული ცნება იდეალის შესახებ. თუმცა ეს ცნება ყოველთვის არაა სრული და სწორი.

ამ ასაკში იდეალის მეორე ძირითადი თავისებურებაა გამძლეობა და ერთგვარი მუდმივობა, რაც წინა ასაკში არ შეინიშნებოდა. მაგრამ უფროსკლასელთა იდეალის ძირითადი თავისებურება, როგორც აღენიშნეთ, ისაა, რომ იგი ახლა განზოგადებულ ხასიათს ღებულობს და გვევლინება მორალური მოთხოვნილების სისტემის სახით, რომელსაც ჭაბუკები უყენებენ როგორც სხვებს; ისე, საკუთარ თავსაც. მოზარდების და უფროსკლასელების იდეალებს შორის ის განსხვავებაა, რომ მოზარდები უშეტესწილად ცდილობენ მიბაძონ მათ გმირს, იდეალს, უფროსკლასელები კი მიისწარფვიან საკუთარ თავში გამოიმუშავონ დადებითი გმირის ხასიათი და მისი ქცევის არსებითი თვისებები. ამრიგად, უფროს სასკოლო ასაკში იდეალი არის განზოგადებული ხატი, რომელსაც ხშირად, არ აქვს კონკრეტული მიკუთვნებულობა, მაგრამ ამავე დროს, ცხოვრებისეულია.

უფროსკლასელი განზოგადებულ იდეალს ათავსებს კონკრეტულ ინდივიდში, რაც ხშირად ამ პირის იდეალიზაციის საფუძველი ხდება. ამავე დროს, მოსალოდნელია, რომ უფროსკლასელმა ამ პირს მიაწეროს ისეთი თვისებებიც, რომელც მას შეიძლება არ ჰქონდეს. ასეთ შემთხვევაში . მაგალითად, საყვარელ და პატივსაცემ ადამიანს აპატიებენ ან „ვერ შეაძწევენ“ მის ზოგიერთ უარყოფით თვისებას. მაღალი ზნეობრივი იდეალის არსებობა პიროვნების განვითარების მაღალი დონის მაჩვენებელია.

უფროსკლასელთა იდეალი ფაქტობრივად ორი სახისაა: მართალია, ახლა იდეალი არის განზოგადებული ხატები, როგორც დადებითი თვისებების ერთობლიობა, მაგრამ ამ ასაკისათვის ხანდახან დამახასიათებელია მოზარდებისთვის სპეციფიკური კონკრეტული ხატებიც (რომელიმე კონკრეტული ადამიანის ხატი). თუმცა, როგორც აღენიშნეთ, ცალკეულ შემთხვევებში უფროსკლასელებს აქვთ უარყოფითი იდეალებიც. უარყოფითი პიროვნების ზოგიერთი თვისება, რომელსაც უფროსკლასელი დადებითად თვლის, ხანდახან მიბაძვის ნიმუში ხდება.

როცა ლაპარაკობენ მოსწავლეთა ზნეობრივი განვითარების ასაკობრივი თავისებურებების შესახებ, ხაზს უსვამენ იმ გარემოებას, რომ უფროსკლასელთათვის დამახასიათებელია ქცევაში ზნეობრივი მრწამსისა და ცნობიერების როლის მნიშვნელოვანი ზრდა. თუ მოზარდის ქცევა ჯერ კიდევ ბევრ რამეში იმპულსურ ხასიათს ატარებს, აღიძვრება უშუალო სტიმულებით, განისაზღვრება უფროსების მითითებებითა და მოთხოვნებით, უფროსკლასელთა ქცევა გაცილებით უფრო მეტად განისაზღვრება საკუთარი მორალური წარმოდგენებითა და მრწამსით, ცხოვრებაზე საკუთარი შეხედულებათა სისტემით. შეიძლება ითქვას, რომ უფროსი სასკოლო ასაკის ბოლოს ყალიბდება საკუთარი მორალური კოდექსის მიხედვით

მოქმედების მოთხოვნა. ძნელი არაა იმის დანახვა, თუ უფროსკლასელები როგორ ღრმა და ფაქიზად ერკვევიან ზნეობრივი კატეგორიების შინაარსში. ისეთი რთული მორალური ცნებები, როგორცაა პატიოსნება, მოვალეობა, საკუთარი ღირსების გრძნობა და ა.შ. უფროსკლასელს უკვე შეუძლია გააცნობიეროს უფაქიზეს დეტალებშიც კი. ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ ხანდახან ჭაბუკებს უმუშაოდებათ უარყოფითი მისწრაფებები და მორალური პრინციპები, რომლებიც განსაზღვრავენ მათ ქცევას შესაბამის სიტუაციებში.

მორალური ცნობიერება გაივლის სამ საფეხურს: ა) მორალურამდელი დონე, როცა ბავშვი ასრულებს დადგენილ წესებს ეგოისტური მიზნების საფუძველზე. ე.ი. როცა ბავშვი ხელმძღვანელობს „გარეგნული“ სტიმულით. იგი კარგად იქცევა იმიტირებ, რომ არ დასაჯონ ან მიიღოს ჯილდო. თავის საქციელს იგი აფასებს საბოლოო შედეგის მიხედვით. ბ) კონვენციონალური მორალი, როცა წამყვანია ქცევის გარეგნული ნორმები, როცა წესებისა და ნორმების „გარეგანი“ სისტემა ინტერიორიზებულია. ბავშვი ცდილობს კარგად მოიქცეს უმეტესად იმის მოსაწონებლად, ვინც მისთვის დიდი ავტორიტეტია (მშობლები, მასწავლებლები). მორალის გაგება, როგორც წესებისა და ნორმების ერთობლიობა აქ. ნიშნავს, რომ მორალური აღმძვრელის როლში ჯერ კიდევ გვევლინება გარეგნული, ფორმალური მხარეები. ეს არაა გაცნობიერებული პრინციპები, არამედ ესაა გარეგნული ავტორიტეტი, რის გამოც ბავშვის ქცევა მყარი არაა გ) ავტონომიური მორალი. ე.ი. შინაგანი, ავტონომიური პრინციპების საფუძველზე აღებული ორიენტაცია. აბსტრაქტული აზროვნების განვითარების კვალობაზე პიროვნება ითვისებს მორალურ პრინციპებს, რომელთაც ზოგადი მსოფლმხედველობითი საფუძველი აქვს. რამდენადაც ამ პრინციპების ღირებულება და მნიშვნელობა კერძო ცხოვრებისეულ სიტუაციაზე არაა დამოკიდებული, მის განხორციელებას პიროვნება იწყებს უკვე საკუთარი სინდისის საფუძველზე. ეს მეტად მნიშვნელოვანი მიღწევაა და მას საფუძველი უფროს სასკოლო ასაკში ეყრება. ამ ასაკში მორალურ-ეთიკური პრობლემები ჭაბუკის წინაშე მწვავედ დგება. უფროსკლასელები მოზარდებთან შედარებით უფრო სერიოზულ საკითხებში დამოუკიდებელ გადაწყვეტილებებს იღებენ. მათ უკვე შეუძლიათ დაინახონ არა მხოლოდ კონკრეტული ქცევის შედეგები, არამედ – ზოგად მორალური აზრიც. დაბოლოს, თვითცნობიერების მოქმედების აქტივობაცაა უფროსკლასელს აძულებს საკუთარ თავს შეხედოს მორალურ-ეთიკური თვალსაზრისით. ჩნდება სინდისის ქეჩენის რთული მორალური გრძნობა.

უფროსკლასელთა უმთავრესი სოციოგენური მოთხოვნა:

1) ურთიერთობის მოთხოვნა, რომელიც ყალიბდება გარემომოყოფებთან ადამიანურ ურთიერთობებში. ასაკის წინსვლასთან ერთად იგი მოსწავლეთა ცხოვრებაში უფრო მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს. ამ მოთხოვნის განვითარების დინამიკაში ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი ადრეული ჭაბუკობის ასაკს უჭირავს, რომელსაც რამოდენიმე მიზეზი აქვს. ამ ასაკში მოსწავლე ფიზიკური და გონებრივი განვითარების პიკს აღწევს, რაც მისი ინტერესების ზრდას იწვევს. ეს ინტერესი კი, თავის მხრივ, ადამიანური ურთიერთობების სტიმულია.

თვითცნობიერების, თვითდამკვიდრებისა და თვითგამორკვევის პრობლემების ეფექტური გადაწყვეტა შეუძლებელია გარშემომყოფებთან ინტენსიური ურთიერთობის გარეშე. უფროსკლასელთა ურთიერთობა ხასიათდება ნდობით, ინტენსივობით, კეთილგანწყობილებითა და აღსარებითი ტონით. უფროსკლასელები ძალიან მწყკვედ განიცდიან მარცხს ურთიერთობის პროცესში.

2) განმარტოების მოთხოვნილება. ურთიერთობის მოთხოვნის განვითარებასთან ერთად უფროსკლასელთა ნაწილს აღნიშნული მოთხოვნის განხორციელება ახასიათებს, რომელიც მხოლოდ ამ ასაკისთვისაა დამახასიათებელი და თავისი სპეციფიკაც განიხილავს. აღმინებთან ურთიერთობის პროცესში ჭაბუკებს საზოგადოებაში საკუთარი პოზიციისა და თვალსაზრისის მოთხოვნის განხორციელება უნდა ჰქონდეთ. ამ მოთხოვნის რეალიზაცია კი განმარტოების, განცალკევების, განკერძოების პროცესში ხდება. ეს უფროსებისადმი და თანატოლებისადმი დაპირისპირება კი არა, არამედ საკუთარი გზისა და პოზიციის ძიებაა. განმარტოების მოთხოვნის განხორციელება თავისი ბუნებითა და შინაარსით სოციალურია და არავითარი კავშირი არ აქვს ინდივიდუალიზმის გამოვლენასთან. განმარტოების ძირითადი კომპონენტი არის ოცნება, რომლის დროსაც უფროსკლასელები გაითამაშებენ, წარმოიდგენენ იმ როლებს და სიტუაციებს, რომლებიც მათთვის მოცემულ მომენტში ან საერთოდ ობიექტური და სუბიექტური მიზეზების გამო მიუწევდომელი და შეუძლებელია. ოცნება არის ამჟამად შეუძლებელი ქცევის კომპენსაცია და იგი სრულდება წარმოსახულ სიტუაციაში. განმარტოება ოცნების განხორციელების სენზიტიური მომენტია.

უფროსკლასელთა განმარტოების მოთხოვნის განხორციელება ნორმალური მოვლენაა, მაგრამ მასწავლებლებს უნდა ახსოვდეთ, რომ ამ მოთხოვნის რეალიზაცია შეიძლება გაკვეთილზეც მოხდეს, რაც ყურადღების გადამხრელი ფაქტორია და სასკოლო წარმატებაც ქვეითდება. უნდა ვეცადოთ, რომ მათ არ მივცეთ საშუალება გაკვეთილებზე ბევრი იოცნებონ. გარდამავალ ასაკში სქესობრივ მომწიფებასთან დაკავშირებით გაჩენილი რომანტიკული ხასიათის ოცნებები გაკვეთილზე ყურადღების სერიოზული გადამხრელი ფაქტორი იყო, ხოლო უფროს სასკოლო ასაკში ამას განმარტოების მოთხოვნის განხორციელება ემატება და ამით საქმე კიდევ უფრო რთულდება. განმარტოების მოთხოვნის განხორციელებას იხილავენ როგორც პიროვნების განვითარების განსაზღვრულ სტადიას, ხოლო მის რეალიზაციას – ამ ასაკში პიროვნების განვითარების ერთ-ერთ პირობას.

3) მიღწევის მოთხოვნის განხორციელება. ეს მოთხოვნის განხორციელება ჩამოყალიბებას ბავშვობის ასაკში იწყებს. უფროსკლასელთა უმრავლესობაში იგი სათანადოდაა განვითარებული, რომლის

რეალიზაციაც განსხვავებულად მიმდინარეობს. ეს მოთხოვნის განხორციელება პიროვნების მნიშვნელოვანი მახასიათებელია, რადგანაც მასზე დიდადაა დამოკიდებული თვითდამკვიდრებისა და თვითგამორკვევის პრობლემების წარმატებით გადაჭრა.

4) ძიებითი აქტივობის მოთხოვნის განხორციელება. ვ. როტენბერგისა და ვ. არშაესკის მიხედვით ესაა აქტივობა. რომელიც მიმართულია მოცემული სიტუაციის ან მოცემული სუბიექტის შეცვლისაკენ. ესაა ცხოვრებისეული მოვლენებისადმი

შემოქმედებითი მიდგომა-დამოკიდებულება. ეს მოთხოვნილება გამოკვეთილად პირველად უფროს სასკოლო ასაკში ჩნდება.

პიროვნების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მახასიათებელია ღირებულებებითი ორიენტაცია, რომელიც ადამიანური არსებობის აზრის პრობლემატაა. იგი გამოხატავს ადამიანის შეგნებულ დამოკიდებულებას სოციალური სინამდვილის მიმართ და ამ თვალსაზრისით განსაზღვრავს მისი ქცევის მოტივაციას და არსებით გავლენას ახდენს მოქმედების ყველა სფეროზე. ღირებულებებითი ორიენტაციები მჭიდროდაა დაკავშირებული პიროვნების მიმართულების განვითარებასთან. უფროსი სასკოლო ასაკი ღირებულებებითი ორიენტაციის განვითარების სენზიტიური ასაკია. პიროვნული ორიენტაცია განიხილება როგორც პიროვნების განვითარების შედეგი და ასევე სოციალური ქცევის რეგულატორი. კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ უფროსკლასელთა ღირებულებებითი ორიენტაციების იერარქიულ სისტემაში აბსოლუტურად დომინირებს „ხალხთა შორის მშვიდობა“. შემდეგ მოდის ისეთი ღირებულებები, როგორცაა: საინტერესო სამუშაო, „კარგი და ერთგული მეგობრები“, „ჯანმრთელობა“, „აქტიური შემოქმედებითი ცხოვრება“, „დამოუკიდებლობა“, „სილამაზე“, „საზოგადოებრივი აღიარება“, „მატერიალური უზრუნველყოფა“. ამ მნიშვნელოვანი პიროვნული წარმონაქმნის სიმტკიცის თვალსაზრისით, შეიძლება ითქვას, რომ იგი უფროსკლასელთა მესამედს საბოლოოდ ჩამოყალიბებული აქვს.

ადრეული ჭაბუკობის ხანა გადამწყვეტი პერიოდია მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბების საქმეში. მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბება ადრე იწყება გარკვეული ზნეობრივი ჩვევების ათვისებითა და სიმპათია-ანტიპათიების ჩამოყალიბებით, რომლებიც შემდგომ ცნობიერდებიან და ქცევის პრინციპებად იქცევიან. პიროვნების განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე, ადრეული ჭაბუკობის ასაკში ეს პრინციპები ერთ მილიან სისტემად ყალიბდება, რაც პიროვნებას საშუალებას აძლევს არა მარტო გაიგოს და შეიმეცნოს სამყარო, არამედ შეაფასოს კიდევ იგი და გაარკვიოს მასთან დამოკიდებულება. მსოფლმხედველობის ფორმირების პირველი მანქნებელია სამყაროს ზოგადი პრინციპებისადმი, ბუნებისა და ადამიანური ყოფიერების უნივერსალური კანონებისადმი შემეცნებითი ინტერესი. ეს მოელენა ეპიზოდურად გარდამავალი ასაკის ბოლოს იჩენს თავს, მაგრამ მყარ თვისებად იგი უფროს სასკოლო ასაკში გვევლინება. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ამ დონეს უფროსკლასელთა ნაწილი უფრო გვიან აღწევს. მსოფლმხედველობის ფორმირების პროცესში ცენტრალური ადგილი სოციალურ-ზნეობრივ პრობლემებს უჭირავს, რომლებიც, უმეტესად, ცხოვრების საზრისის სახეს ღებულობენ.

მსოფლმხედველობა არა მარტო ცოდნის, არამედ მრწამსის ლოგიკური სისტემაა, რომელიც გამოხატავს მოსწავლის სამყაროსადმი მიმართებას, მის ძირითად ღირებულებით ორიენტაციას. პიროვნების ორიენტაცია მჭიდრო კავშირშია მის ცხოვრებისეულ პოზიციასთან. ჭაბუკობის ასაკი მსოფლმხედველობის განვითარებისთვის იმპორტანტია სენზიტიური, რომ ამ ასაკში მწიფდება მისი კოგნიტიური და პიროვნული წანამძღვრები. ამ ასაკში იზრდება არა მარტო ცოდნის დონის მოცულობა, არამედ მნიშვნელოვნად ფართოვდება გონებრივი

თვალსაწიერი და ჩნდება კონკრეტული ფაქტების მრავალფეროვნების ზოგად პრინციპებზე დაყვანის თეორიული ინტერესი და მოთხოვნილება. პიროვნული განვითარების მიმართულებით კი ჩნდება ცხოვრების საზრისის მოთხოვნილება. საკუთარი ცხოვრება ცნობიერდება არა როგორც შემთხვევითი, განსხვავებულ მოვლენათა სერია, არამედ როგორც მთლიანობითი პროცესი. უფროს სასკოლო ასაკში ცხოვრების საზრისის პრობლემა უკვე უნივერსალურ, განზოგადებულ ხასიათს იღებს.

უფროს სასკოლო ასაკში მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებას ხელს უწყობს აგრეთვე სასწავლო დისციპლინების თეორიული საფუძვლების ათვისება და საგანთაშორისი კავშირების გაცნობიერება. ჭაბუკები სკოლაში ეცნობიან ბუნებისა და საზოგადოების ზოგად კანონებს, რის საფუძველზედაც მათ უმუშავდებათ სამყაროს განზოგადებული და სისტემატიზირებული ხატი, რომელსაც ღრმა ფილოსოფიური აზრი აქვს.

მსოფლმხედველობა არის საკუთარი შეხედულება მეცნიერებაზე, საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე და მორალზე. მაგალითად, თუ მოზარდმა რომელიმე მოვლენის შესახებ მოიპოვა რაიმე ინფორმაცია, მას აინტერესებს ამ მოვლენის ახსნა. ხოლო უფროსკლასელი კი ცდილობს გაიგოს რა იცის მეცნიერებამ ამ მოვლენის შესახებ. თუ იგი აღმოაჩენს, რომ მეცნიერებაში ამ მოვლენის შესახებ განსხვავებული შეხედულებები არსებობს, ჭაბუკი ცდილობს გაიაზროს ეს განსხვავებული თვალსაზრისები და შეიმუშავოს საკუთარი აზრი. უფროს კლასებში დაგროვილი ცოდნა და შეძენილი სოციალური გამოცდილება ჭაბუკებს აძლევს იმის საშუალებას, რომ გარესამყაროს მოვლენების მიმართ გამოიმუშავონ საკუთარი კონცეფცია და შეხედულებები. სკოლაში მიღებულ ცოდნასა და სოციალურ გამოცდილებას შორის წინააღმდეგობის დაძლევის პროცესში ხდება ცოდნის მრწამსად გადაქცევა. ეს რომ მოხდეს, სასკოლო ცოდნამ უნდა მოიპოვოს ცხოვრებისეული აქტუალობა, პიროვნული მნიშვნელობა და ღირებულება. ცოდნა მაშინ გადაიქცევა მსოფლმხედველობად, როცა ხდება ამ ღირებულების გაცნობიერება და ქცევაში მისით ხელმძღვანელობის მზაობა ჩნდება. აუცილებელია აგრეთვე ის, რომ ცოდნა შეერწყას პირადულ გამოცდილებას, გადაიქცეს ქცევის პრინციპად. ეს პრინციპი მაშინ შეიძლება ჩაითვალოს მსოფლმხედველობად, როცა იგი გახდება უნივერსალური და განზოგადებული ნებისმიერი ქცევის დროს. მსოფლმხედველობა ახლა მუდმივმოქმედი მორალური აღმძვრელი და სტიმული ხდება.

უფროსკლასელთა ცხოვრებისეული გეგმები. უფროსკლასელებს, ჩვეულებრივ, განიხილავენ როგორც ცხოვრების ზღურბლზე მდგარ, მომავლისაკენ მიმართულ აღმიანებს, რომელთაც გარკვეული ცხოვრებისეული გეგმები, ზრახვები, მიზნები და იმედები აქვთ. უფროსკლასელების მოტივებს ყოფენ ორი მიმართულებით:

1) შემეცნებითი მოტივები, რომლებიც გამოხატავენ კონკრეტული საგნების შინაარსისადმი და სასწავლო პროცესისადმი ინტერესს. ასეთი მოტივები განსაზღვრავენ სკოლის დამთავრების შემდეგ მათ ცხოვრებისეულ არჩევანს (პროფესიის არჩევა). პროფილირებული სწავლების შემოღებასთან დაკავშირებით

ეს მდგომარეობა უფრო აქტუალური ხდება.

2) სწავლის სოციალური მოტივები, რომლებიც თავის მხრივ რამდენიმე კატეგორიად იყოფა: ა) თვითგამორკვევის მოტივები, რომლებიც დაკავშირებულია მომავალ პროფესიასთან და მომავალ ცხოვრებასთან საერთოდ; ბ) თვითგანვითარების მოტივები. აქ შედის ზოგიერთი პიროვნული თვისების სრულყოფისა და გაუმჯობესების მოტივები (ნებისყოფა, ცოდნის გარდამავა, მიზანმიმართულება...); გ) ვიწროპრაქტიკული მოტივები (კარგი ატესტატის იღება...) დ) მასწავლებლებთან ურთიერთობის მოტივები, ე) თანატოლებთან ურთიერთობა სკოლაში (მეგობრებთან ურთიერთობის ხიზლი);

3) თვითდამკვიდრების მოტივები (თვითპატივისცემის მოთხოვნილება კმაყოფილდება კარგი სწავლით) ზ) სიტუაციური მოტივები (კარგად სწავლა უსამოვნების თავიდან აცილების მიზნით).

მოზარდებთან შედარებით, ადრეული ჭაბუკის ინტერესებში, ქცევაში, თვითგანვითარებაში, განწყობებში, ფსიქოლოგიურ და სოციალურ მოქმედებაში, ჩნდება სრულიად ახალი მომენტები. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ლ. კოლის კვლევის შედეგები.

მოზარდებისათვის დამახასიათებელია:

- 1) მრავალფეროვანი და არამდგრადი ინტერესები;
- 2) უყვართ ლაყბობა, ხმაური, ავლენენ ყოველგვარ აქტივობას;
- 3) თანატოლთა დადგენილი სტანდარტების მიხედვით მათ შორის მდგომარეობის დაკავების მცდელობა;
- 4) თანატოლთა მასისადმი საკუთარი თავის იდენტიფიკაცია;
- 5) თანატოლებთან დამოკიდებულებაში ოჯახური მდგომარეობა ნაკლებმნიშვნელოვანი ფაქტორია;
- 6) პეიმანი იშვიათია;
- 7) განსხვავებული დამოკიდებულება ენიჭება საწინააღმდეგო სქესთან განსაზღვრულ დამოკიდებულებებს;
- 8) ბერი მეგობარი;
- 9) ადამიანურ ურთიერთობებში გარკვეული წესებით ხელმძღვანელობა;
- 10) უფროსების ავტორიტეტის აღიარებაში ამბოვალენტური დამოკიდებულება.

ჭაბუკებისთვის დამახასიათებელია:

- 1) ნაკლები, მაგრამ უფრო ღრმა ინტერესები;
- 2) ქცევაში უფრო კონტროლირებადია და სრულდება საკუთარი ღირსების გრძობით;
- 3) მსჯელობები უფროსების ქცევის ნიმუშებზე;
- 4) საკუთარი თავის იდენტიფიკაცია ვიწრო, შერჩეულ ჯგუფთან;
- 5) თანატოლებთან ურთიერთობაში ოჯახის სოციალურ-ეკონომიური მდგომარეობა მნიშვნელოვანი ფაქტორი ხდება;
- 6) გოგონებთან პეიმანი ჩვეულებრივი მოვლენაა;

- 7) საკუთარი ოჯახური ცხოვრებისადმი დიდი ყურადღება და ინტერესი;
- 8) მეგობართა მცირე რაოდენობა, მეგობრობა უფრო ღრმაა;
- 9) უფროსებისაგან დამოუკიდებლობის მზარდი სწრაფვა, ქცევებში საკუთარ თავზე დაყრდნობა.
- 10) უფროსებთან ურთიერთობა თანაბრობის საფუძველზე;

ამრიგად, უფროსკლასელთა პიროვნების ახალწარმონაქმნია მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბება, ადამიანის მორალური მხარისადმი მოთხოვნების ამაღლება, მსჯელობების დამოუკიდებლობა, თვითცნობიერებისა და თვითშეფასების მნიშვნელოვანი ზრდა. განზოგადებული იდეალები, ღირებულებითი ორიენტაციების შესაბამისი დონე და თვითღირსიადმი აქტიური სწრაფვა, მომავალ პროფესიასთან დაკავშირებული ნათელი ცხოვრებისეული გეგმები, სოციალურობის ზრდა, ახალი ინტერესების გაჩენა საწინააღმდეგო სქესისადმი და პოლტიკისადმი.

ამრიგად,

- 1) მოზარდებისთვის დამახასიათებელია ინტერესთა მრავალფეროვნება და ცვალებადობა, ხოლო ჭაბუკები გამოირჩევიან ინტერესთა სიმცირითა და სიღრმით.
- 2) მოზარდები ზმურინანი, ყბელები, ტრაბახები და ყველაფერში აქტიური არიან, ხოლო ჭაბუკები გამსჭვალულნი არიან საკუთარი ღირსების გრძნობით და უფრო კონტროლირებადნი არიან.
- 3) მოზარდები თვითდამკვიდრებას ცდილობენ უმეტესწილად თანატოლთა წრეში მიღებული სტანდარტების მიხედვით, ხოლო ჭაბუკები უპირატესობას აძლევენ უფროსების ქცევის ნიმუშებს.
- 4) მოზარდები ცდილობენ საკუთარი თავის იდენტიფიკაციას თანატოლთა მასის მიმართ, ჭაბუკები კი გეზს იღებენ უფრო ვიწრო, შერჩეულ ჯგუფებზე.
- 5) მოზარდისათვის თანატოლთა შორის ურთიერთობების დამყარებისათვის ოჯახურ სოციალურ-ეკონომიურ მდგომარეობას უმნიშვნელო როლი ენიჭება, ხოლო ჭაბუკისათვის ეს მდგომარეობა მნიშვნელოვანი ფაქტორი ხდება.
- 6) მოზარდებთან პაემანი იშვიათი მოვლენაა, ხოლო ჭაბუკებთან – ჩვეულებრივი.
- 7) მოზარდებს უფროსების ავტორიტეტის მიმართ აქვთ ამბივალენტური დამოკიდებულება, ხოლო ჭაბუკები ამ თვალსაზრისით მხოლოდ ტოლობისა და თანაბრობის პრინციპს აღიარებენ.

თავი ოცდამესამე

უფროსებთან და თანატოლებთან ურთიერთობა უფროს სასკოლო ასაკში. აღრეულ ჭაბუკთა მემობრობა

გარდამავალი ასაკი ბავშვის მშობლებისაგან ემანსიპაციის ასაკია. უფროს სასკოლო ასაკში ემანსიპაცია შეიძლება იყოს ემოციური, ქცევითი და ნორმატიული. ქცევითი ემანსიპაციისათვის დამახასიათებელია ის, თუ რამდენად მკაცრად რეაგირებენ მშობლები შეილების ქცევებზე, ხოლო ნორმატიულისთვის – არის თუ არა ჭაბუკი ორიენტირებული იმავე ღირებულებებზე, რაზედაც მშობლები.

ჭაბუკების დამოუკიდებლობის ზრდა მშობლების ძალაუფლებას თანდათანობით ზღუდავს. მოზარდებთან შედარებით აღრეული ჭაბუკების ქცევითი ავტონომია ძალიან იზრდება. ჭაბუკი ახლა დამოუკიდებლად ანაწილებს თავის დროის ბიუჯეტს, ირჩევს მეგობრებს და ა.შ. საკუთარი უფლებების კიდევ უფრო გასაფართოებლად ჭაბუკები მშობლებს გაზრდილ მოთხოვნებს უყენებენ, რომელთა შორის მატერიალურ მოთხოვნებს მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა.

მშობლების ავტორიტეტს უფროსკლასელები აბსოლუტურად და უკრიტიკოდ აღარ აღიქვამენ. მშობელთა ყოველი უარყოფითი ქცევა და თვისებები მწვავედ განიცდება. ეს განსაკუთრებით ეხება განსვლას სიტყვასა და საქმეს შორის.

მოზარდებთან შედარებით ჭაბუკებში მშობლებთან იდენტიფიკაციის ხარისხი ნაკლებია, თუმცა კარგი მშობლები კვლავ ქცევის ეტალონებად რჩებიან. უფროსკლასელები მოითხოვენ რომ მშობლები მათი მრჩეველები და მეგობრები იყვნენ. დამოუკიდებლობისა და ავტონომიისკენ ძლიერი მისწრაფების მიუხედავად მათ მშობელთა ცხოვრებისეული გამოცდილება და დახმარება ძალიან სჭირდებათ.

უფროსკლასელებს და მშობლებს შორის ხშირია კონფლიქტებიც. აღრეული ჭაბუკები ფიქრობენ, რომ მშობლები მათ „ვერ უგებენ“. „ვერ გაგება“ ამ ასაკის მოსწავლეთა ტიპური პასუხებია, რომლის მიზეზი უპირველეს ყოვლისა ისაა, რომ მშობლები ვერ ამჩნევენ (ან არ უნდათ შეამჩნიონ), რომ აღრეული ჭაბუკების შინაგანი სულიერი სამყარო შეიცვალა და ისინი ახლა პატარები აღარ არიან. მოზარდი უკვე გაიზარდა, შეიცვალა, ხოლო მშობლები მას ისევე ექცვიან, როგორც რამდენიმე წლის წინათ.

ბევრი მშობელი, რომელიც მიჩვეულია შეილების მიმართ მბრძანებლობას, აუადმყოფურად განიცდის, რომ ახლა ძალაუფლებას კარგავს. „ჩემს მეგობარს მშობლები უგებენ, ისინი თავის შეილს ადამიანად თვლიან... ჩემი მშობლები მხოლოდ ჩემს გაკვეთილებზე ფიქრობენ. მე რომ ადამიანი ვარ და მეც შეიძლება საქმები მქონდეს, ეს მათ აზრადაც არ მოსდით. არადა მეცნიერებთა კანდიდატები არიან“. ასეთია აღრეული ჭაბუკების ტიპური მსჯელობები. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ უფროსკლასელები ხშირად უყურადღებონი არიან მშობლების მიმართ ასაკობრივი ევოცენტრიზმის გამო.

საინტერესოა ვ. ბლოკისა და კ. პარისონის მიერ ამიერიველი ჭაბუკების გამოკითხვის შედეგად დადგენილი მიზეზები, რომლებიც იწვევენ დედასა და

შეილებს შორის კონფლიქტებს ამ ასაკში.

ბიჭები:

- 1) არ მაძლევს უფლებას ვისარგებლო მისი ავტომობილით - 85.7%
- 2) მაძალბებს შეეჭამო ის, რაც არ მიყვარს, მაგრამ ჩემთვის სასარგებლოა - 82.4%
- 3) მიწყობს, როცა ჩემი ნიშნები უარესია სხვებისაზე - 82.4%
- 4) მაიძულებს ანგარიში ჩავაბარო დახარჯული ჯიბის ფულის გამო - 80.0%
- 5) თავს მბეზრებს ჩემი მანერების კრიტიკით სუფრაზე 74.4%
- 6) თავს მბეზრებს ჩემი მანერების და ჩვეულებების გამო - 68.5%
- 7) ძმას ან დას მიყენებს ნიბუშად - 66.9%
- 8) წინააღმდეგობას მიწევს იმაში, რომ მე ლამით ვიარო ბიჭებთან ერთად ავტომანქანით - 65.7%
- 9) არ სურს, რომ მე ავირჩიო ის საქმიანობა, რომელიც მაინტერესებს - 64.5%
- 10) უკმაყოფილებას გამოთქვამს იმის შესახებ, რომ მე გაუკრეჭავი და დაუვარცხნელი ვარ - 55.7%
- 11) არ უნდა რეგულარულად მომცეს ჯიბი ფული - 54.1%
- 12) მსაყვედურობს ჩემი მეგობარი გოგონების გამო - 51.8%
- 13) ტრაბახობს ჩემს გამო სხვებთან - 50.1%
- 14) მაყენებს უხერხულ მდგომარეობაში ამხანაგებთან, როცა მაქვს - 49.8%
- 15) ზრუნავს ჩემი ამხანაგების გამო, რომლებიც მას მოსწონს - 34.3%
- 16) მეუბნება ბავშვურ ამბებს - 33.3%
- 17) მიკრძალავს სკოლაში წავიღო ის ნივთები, რომელთა წაღებაც მე მინდა 32.9%
- 18) მაიძულებს რომ მე ვიყო დედას ბიჭი - 32.2%

გოგონები:

- 1) წინააღმდეგია რომ მე ბიჭებთან ვისეირნო მანქანით - 87.4%
- 2) მიწყობს, როცა ჩემი ნიშნები უარესია სხვისაზე - 85.9%
- 3) მაძალბებს შეეჭამო ის, რაც არ მიყვარს, მაგრამ ჩემთვის სასარგებლოა - 82.8%
- 4) მაძალბებს, რომ სადაც წაველ თან წავიყვანო ძმა ან და - 82.3%
- 5) მაიძულებს ანგარიში ჩავაბარო დახარჯული ჯიბის ფულის გამო - 81.2%
- 6) დედაჩემი დიდ დროს ზარჯავს ბრიჯის თამაშზე და სახლში იშვიათადაა - 78.8%
- 7) ძმას ან დას მიყენებს ნიბუშად - 75.8%
- 8) უფლებას არ მაძლევს ვისარგებლო მისი მანქანით - 70.8%
- 9) თავს მბეზრებს ჩემი ჩვეულებისა და მანერების გამო - 70.0%
- 10) მაიძულებს ვიარო იმ ამხანაგებთან, რომლებიც მან აირჩია - 69.7%
- 11) მიწყობს წერილმანების გამო - 66.6%

12) წინააღმდეგია, რომ მე დღისით ვისეირნო მანქანით ბიჭებთან ერთად - 66.4%

13) მსაყვედურობს ჩემი მეგობარი ბიჭების გამო - 69.7%

14) მსაყვედურობს იმის გამო, რომ მე ვისეამ პომადას - 64.3%

15) თავს მახეზრებს ჩემი მანერების გამო სუფრაზე - 62.5%

16) წუხს ჩემი ჯანმრთელობის გამო - 58.8%

17) წინააღმდეგია, რომ მე ვიარო ცეკვებზე - 56.8%

18) მაიძულებს, რომ მე ვიყო დედას გოგო - 56.1%

19) მიკრძაღავს სკოლაში წაეილო ის ნივთები, რომელთა წაღებაც მინდა - 56.1%

20) უარს მეუბნება იმ ტანსაცმლის ყიდვაზე, რომელიც მე მომწონს - 56.1%

ადრეული ჭაბუკობის უფროსებთან ურთიერთობის სფეროში ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი უჭირავს მასწავლებლებთან ურთიერთობას. ამ თვალსაზრისით მასწავლებლებიც იმავე სიძნელების წინაშე დგანან, როგორც შრომლები. ეს ურთიერთობა განსაკუთრებით რთულდება უფროს სასკოლო ასაკში, რადგანაც ჭაბუკების მოთხოვნები მასწავლებლის მიმართ მკვეთრად იცვლება. თანაბედროვე უფროსკლასელის სტატუსი სკოლაში არაერთმნიშვნელოვანია. ერთი მხრივ, უფროსის მდგომარეობა ჭაბუკს დამატებით პასუხისმგებლობას აკისრებს. ახლა მას მეტს სთხოვენ და გაცილებით რთულსა და ძნელ დავალებებსაც აძლევენ. მეორე მხრივ, უფლებებისა და მოვალეობების მიხედვით ისინი მთლიანად მასწავლებლებზე და სასკოლო ადმინისტრაციაზე არიან დამოკიდებულნი. მათ მასწავლებლის ყველა დავალება უსიტყვოდ უნდა შეასრულონ. ყოველივე ეს ქმნის უფროსკლასელთა შინაგან პოზიციას სკოლისა და სწავლის მიმართ, რაც მათ ძალიან ადევნებთ, უმცროსკლასელი და მოზარდი ამ მომენტებს არ აცნობიერებენ. მათ უბრალოდ „უყვართ“ ან „არ უყვართ“ სკოლა.

იცვლება უფროსკლასელთა სწავლის მოტივებიც. უმცროსკლასელები სწავლის შინაარსს ჯერ კიდევ ვერ აცნობიერებენ და ძირითადად ორიენტაციას იღებენ ნიშნებზე, რომლებიც მათდამი მასწავლებლის გარკვეულ დამოკიდებულებას გამოხატავს. გარდამავალ ასაკში სწავლა არის თანატოლთა შორის პრესტიჟის მოპოვების საშუალება, ხოლო უფროს სასკოლო ასაკში კი სწავლა, ცოდნის მიღება ზდება მომავალი ცხოვრების მომზადების საფუძველი. ამის გამო იმ მასწავლებლების მიმართ, რომლებიც უფროსკლასელებს მომავალი ცხოვრებისათვის უშუალოდ ამზადებენ, სიმპატიები უჩნდებათ. უფროსკლასელი მასწავლებელში შრომლის მაგიერს აღარ ხედავს. იდეალურ მასწავლებელში ის გულისხმობს ისეთ მასწავლებელს, რომელიც მის ინდივიდუალურ-ფსიქოლოგიურ თვისებებს „გაიკებს“ და დააფასებს. მასწავლებლის პროფესიული კომპეტენცია, მისი ცოდნის დონე მეორე პლანზე გადადის. უფროსკლასელებთან დამოკიდებულებაში მასწავლებელთა ძალიან გაერცელებული ფსიქოლოგიური შეცდომაა ჭაბუკთა სიღრმისეული პიროვნული თვისებების არასათანადო აღქმა და შეფასება.

სამწუხაროდ, მასწავლებელი ხშირად აფასებს ჭაბუკებს ისეთი გარეგნული და ფორმალური ნიშნების მიხედვით, როგორცაა დისციპლინა და აკადემიური წარმატება. ორივე ეს მხარე რა თქმა უნდა მინიმუმენლოვანია, მაგრამ ჭაბუკების ღრმა სულიერ თვისებებზე ნაკლებ წარმოდგენას იძლევა.

როგორც ვნახეთ, მოზარდები ძალიან მგრძობიარენი არიან მათ მიმართ მასწავლებელთა უსამართლობაზე, უნდობლობაზე, მწვავედ რეაგირებენ რაიმე სახის ნეგატიურ გამოვლენაზე. ამ ასაკში ყველაზე ხშირია კონფლიქტები მოზარდებსა და მასწავლებლებს შორის. მოზარდების უმრავლესობა კონფლიქტურ სიტუაციებში მხარს უჭერს ერთმანეთს და უპირისპირდება მასწავლებელს.

უფროს სასკოლო ასაკში მასწავლებლისადმი დამოკიდებულება სტაბილური ხდება და კონფლიქტების რიცხვიც საგრძნობლად მცირდება. როგორც ვნახეთ, პიროვნების ინტელექტუალური და ემოციური გარდაქმნის ზოგად ფონზე უფროსკლასელისათვის მასწავლებლებთან დამოკიდებულება ერთ-ერთი ცენტრალური პრობლემაა. ახლა არსებითია ის, თუ როგორი აზრისაა მასზე მასწავლებელი, როგორ ანსხვავებს მას სხვებისაგან, აფასებს მას, როგორც პიროვნებას, პატივს სცემს მასწავლებელი მის „მე“-ს და ანგარიშს უწევს თუ არა მას.

საყვარელ მასწავლებლებს ადრეული ჭაბუკები აიდეალებენ, მიაწერენ მათ უნივერსალური მნიშვნელობის ღირსებებს. მასწავლებლებისადმი ასეთი დამოკიდებულება, ზოგჯერ, სქესობრივი მიკუთვნებულობის დაღსაც ატარებს. უფროსკლასელი გოგონები განსაკუთრებული სინაზით ეპყრობიან ახალგაზრდა მამაკაც მასწავლებლებს, ხოლო უფროსკლასელი ვაჟები კი უკიდურესად ყურადღებიანნი არიან ახალგაზრდა ქალი მასწავლებლების მიმართ.

მოსწავლის მიერ მასწავლებლის აღქმა ხორციელდება ეტაპობრივად. მასწავლებლის შესახებ მოსწავლეთა აზრი პირველად ყალიბდება მისი პროფესიული მონაცემების საფუძველზე, ხოლო შემდეგ – მისი ზნეობრივი ნიშნების შესახებ. ბოლოს კი მოსწავლე ცდილობს მასწავლებელთან დაახლოებას, მასთან ინდივიდუალური კონტაქტების დამყარებას.

აკადემიური ნიშნები, როგორც თვითგრძნობაზე მუდმივმოქმედი ფაქტორი, მეტ-ნაკლებად ყველა ასაკის მოსწავლეს ალელვებს. ნიშნების გამო გამოწვეულ განცდებს უფროსკლასელებთანაც დიდი ადგილი ეთმობა. მასწავლებლებთან კონფლიქტები ხშირად აკადემიურად ჩამორჩენილ მოსწავლეებს მოსდით. მათ უმეტესად იმიტომ კი არ უჭირთ სასწავლო მასალის დაძლევა, რომ ეს მასალა ძალიან რთულია და ვერ გაიგეს, არამედ იმის გამო რომ ეს მოსწავლეები სუსტი ნებისყოფის არიან, აქვთ განუვითარებელი თვითრეგულაცია, არ გააჩნიათ შრომითი ჩვევები.

მასწავლებელი უფროსკლასელთა თვალში საზოგადოების ოფიციალური წარმომადგენელია. მოსწავლეთა შეფასებებში მასწავლებლის ერუდიცია დიდად ფასობს. მაგრამ მხოლოდ უმცროსკლასელებს მიაჩნიათ, რომ მასწავლებელი ყოველსმცოდნეა. დღევანდელი უფროსკლასელები მასწავლებელში აფასებენ არა

ენციკლოპედიურობის, არამედ მოსწავლეთა შემეცნების სხვადასხვა ხერხებით შეიარაღების უნარს, მოსწავლეთა შეხედულები მასწავლებლებზე გაშუალებულია ამხანაგებით, ჯგუფით, კლასით. ეს შეხედულებები ძალზე კონსერვატულია. იგი გადაეცემა კლასიდან კლასს, უფროსებიდან უმცროსებს და იქცევა მასწავლებლის შესახებ საზოგადოებრივ აზრად.

გარდამავალ ასაკში, როგორც ვნახეთ, აღმოცენდება თანატოლებთან ურთიერთობის მოთხოვნილება. რომელსაც ვერ ცვლის მშობლებთან ურთიერთობა. უფროს სასკოლო ასაკში ეს მოთხოვნილება უფრო ძლიერი ხდება. ნებისმიერი სასკოლო კლასი იყოფა სხვადასხვა ჯგუფებად და ქვეჯგუფებად: ა) კლასში არის გარკვეული სოციალური ჯგუფის წარმომადგენელთა შვილები, რომელთა მატერიალური მდგომარეობა სხვებისაზე უკეთესია. ამ ახალგაზრდებს განსხვავებული აქვთ ცხოვრებისეული გეგმებიც, პრეტენზიის დონეებიც და მათი რეალიზაციის საშუალებებიც. ბ) კლასში არსებობს განსხვავებული იერარქია, რომელიც დაფუძნებულია მოსწავლეთა სტატუსზე (სასწავლო წარმატებების ან „აქტივისადმა“ მიკუთვნულობის თვალსაზრისით). გ) ხდება ავტორიტეტების „სტატუსის“ და პრესტიჟის დიფერენციაცია არაოფიციალური ღირებულებების საფუძველზე. ეს მდგომარეობა განსაკუთრებით თვალში საცემია უფროს სასკოლო ასაკში. რითაც არ უნდა იყოს განპირობებული უფროსკლასელთა სტატუსი თანატოლთა კოლექტივში, იგი ძლიერ გავლენას ახდენს მთ ქცევაზე და თვითცნობიერებაზე.

ჭაბუკური ჯგუფები უპირველეს ყოვლისა იკმაყოფილებენ თავისუფალი ურთიერთობის მოთხოვნილებას, რომელიც არაა რეგლამენტირებული და, რაც მთავარია, მოკლებულია უფროსების კონტროლს. თავისუფალი ურთიერთობა არის თვითგამოხატვისა და თვითდამკვიდრების საშუალება. გარდამავალ ასაკში ძირითადად არსებობენ ერთსაქსიანი ჯგუფები (უმეტესად ბიჭების), ხოლო უფროს სასკოლო ასაკში აღნიშნულ ჯგუფებში „თავის“ გოგონებსაც გაურკვევნი ხოლმე.

უფროს სასკოლო ასაკში შეინიშნება აგრეთვე უარყოფითი ჯგუფებიც, რომლებშიც უარყოფითი ღირებულებებია წამყვანი და მათი წევრების ქცევაც ასოციალურია.

ამერიკის ქ. სიეტლში ჩატარებული გამოკვლევების მიხედვით (12-დან 18 წლამდე) ბავშვთა ქცევებსა და ღირებულებით ორიენტაციებზე თანატოლები გაცილებით მეტ გავლენას ახდენენ, ვიდრე მშობლები. ასაკის წინსვლასთან ერთად ეს გავლენა უფრო იზრდება. მეშვიდე კლასამდე ბავშვების უმრავლესობა მშობლების გავლენის ქვეშაა, ხოლო შემდეგ წინა პლანზე გამოიძინ თანატოლები. მეშვიდე კლასამდე მოზარდები მშობლებს თვლიდნენ პარტნიორებად და წაბაძვის ნიშნად, ხოლო უფროს სასკოლო ასაკში ამ თვალსაზრისით, თანატოლებს ანიჭებენ უპირატესობას.

როგორც ცნობილია, უმცროსკლასელები თანატოლებთან ურთიერთობას, ძირითადად, თამაშში ახორციელებენ. მათ სიმპატიებსა და ანტიპატიებზე დიდ გავლენას ახდენენ მასწავლებლის შეფასებები, უფროსებთან მათი ურთიერთობა

და კონტაქტები ძალიან ხშირია. უმცროსკლასელები ძირითადად უფროსებზე არიან დამოკიდებულნი და ურთიერთობის ფორმას ეს მდგომარეობა განსაზღვრავს.

უმცროსი მოზარდები (მეოთხე-მეხუთე კლასი) გაცილებით ნაკლებად ურთიერთობენ უფროსებთან, ვიდრე – თანატოლებთან. ეს უკანასკნელი მათთვის მეტად მნიშვნელოვანია, როგორც უმცროსი მოზარდის თვითდამკვიდრების არენა.

უფროსი მოზარდები უკვე ინტერესდებიან მცირე მეგობრული ჯგუფებითა და კომპანიებით. ისინი ჯერ კიდევ კონკრეტულ საგნებზე მსჯელობენ, მაგრამ ხარდახან განყენებულ თემებსაც აშუქებენ. ისინი ისევე „აწვალებენ“ გოგობებს და ამავე დროს ძალიან აინტერესებთ სქესთა შორის განსხვავებანაც. უფროსებთან ურთიერთობისას მოიხზოვენ თანაბრობის პრინციპების დაცვას.

უფროსკლასელებს კი ურთიერთობის მოთხოვნილება ძალიან აქვთ განვითარებული. ისინი სიამოვნებით ამყარებენ ურთიერთობას როგორც თანატოლებთან (ბიჭებთან და გოგონებთან), ასევე უფროსებთან. ადრეული ჭაბუკების ურთიერთობაში მთავარი ყურადღება ექცევა მეგობრების შექმნას, გაგებას და საკუთარი თავის შეცნობის შესაძლებლობას. მათ ურთიერთობაში სჭარბობს ადამიანურ ურთიერთობათა პრობლემები, ინტიმური საკითხები. მასწავლებლებმა და აღმზრდელებმა აუცილებლად უნდა იცოდნენ არა მარტო ის, თუ რატომ და როგორც ურთიერთობენ მოსწავლეები, არამედ ისიც, თუ როგორც გაელენას ახდენს ეს ურთიერთობა მათი პიროვნების ჩამოყალიბებაზე.

ჭაბუკებს მეტად აღელვებთ ისეთი რთული საკითხები, როგორცაა საკუთარი ფიზიკური, ფსიქოლოგიური და სოციალური „მე“-ს შექმნება, მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბება, თვითგამორკვევის პრობლემები, სოციალური თვითდამკვიდრების ადექვატური ხერხების ძიება. ურთიერთობის ჭაბუკური ტიპი მეცხრე-მეათე კლასებში ღებულობს დომინირებულ მდგომარეობას.

უფროსკლასელთა ურთიერთობაში ხშირია კონფლიქტებიც. მათი მიზეზები შემდეგია.

1) უფროსკლასელთა გარშემო მიმდინარე მოვლენებზე შეხედულებათა შეუთავსებლობა;

2) ზოგიერთი უფროსკლასელის თვითდამკვიდრების მარცხიან მცდელობა;

3) უფროსკლასელთა ზოგიერთი უარყოფითი პიროვნული თვისება (ეგოიზმი, კატევიმოყვარეობა...);

4) არსებული ურთიერთობით გამოწვეული დაუკმაყოფილებლობის გრძნობა;

5) ფიზიკური ნაკლი (შეძენილი ან თანშობილი)

6) ზოგიერთი უფროსკლასელის არაადექვატური ქცევა.

უფროსკლასელებთან კონფლიქტების მიმდინარეობის ტიპური ფორმებია: ა) დაუკმაყოფილებლობის ფარული მდგომარეობა, რომელიც ვლინდება პიროვნების ან ჯგუფის მოქმედებასთან აშკარა უთანხმოებაში. იგი გამოიხატება აგრეთვე გულგრილობაში, კოლექტივისაგან თვითიზოლაციის მცდელობაში. ბ) პასიური პროტესტი, რის საფუძველზედაც მცირდება შფოთვისა და წუხილის განცდა, სუსტდება კონფლიქტებით გამოწვეული ემოციური დაძაბულობა. გ) აშკარა

შეჯახება, რომელიც ელინდება უთანხმოების მკვეთრ გამოხატვაში მწვავე კამათის, ჩხუბის და სხვა ფორმების სახით, აგრეთვე შურიანობაში, აგრესიულობასა და სხვა აფექტურ მოქმედებებში.

შინაარსის მიხედვით უფროსკლასელთა კონფლიქტები შეიძლება დაიყოს სამ ჯგუფად: 1) ღირებულებითი კონფლიქტები. ეს ისეთი კონფლიქტებია, რომლებიც აღმოცენდებიან ურთიერთობის მხარეთა შორის შეფასებითი სისტემის სფეროში. მაგალითად, ზოგისთვის მიუღებელია თანატოლთა თავაშვებულობა, ზოგისთვის კი – თანატოლთა სანიმუშო ქცევა, კრიტიკას იმსახურებენ ის თანატოლები, რომლებიც იქცევიან მხოლოდ „წესების მიხედვით“. ეს უნდა აიხსნას ემოციური, ინტელექტუალური და ნებელობითი განვითარების სხვადასხვა დონეების არსებობით. ძალიან რთული ბუნებისაა იმ ღირებულებათა და შეფასებათა შეჯახების შედეგად აღმოცენებული კონფლიქტები, რომლებიც უფროსკლასელებს შეთვისებული აქვთ განვითარების სხვადასხვა დონეზე მყოფი ჯგუფებისა ან კოლექტივებისაგან. 2) კონფლიქტები, რომლებიც დაკავშირებული არიან უფროსკლასელთა ქცევის ჩამოყალიბებული სტერეოტიპების რღვევასთან. ასეთ კონფლიქტებს განსხვავებული მიზეზები აქვთ. მაგალითად, უფროსკლასელთა ჯგუფისა ან კოლექტივისათვის ძალიან ძნელია მოცემული სიტუაციისათვის გადაულახავი, შეუსრულებელი ამოცანების ან დაჯალებების მიცემა. ან კიდევ, ისეთი დაჯალებების მიცემა, რომელთა შესრულების არც ერთი ვარიანტი მათთვის ცნობილი არ იყო. ე.ი. უფროსკლასელთა კოლექტივის ან ჯგუფის იძულება იწვევს კონფლიქტებს. კონფლიქტების მიზეზი შეიძლება გახდეს აგრეთვე კოლექტივის მიერ რომელიმე დაჯალების შესრულების შეუთანხმებელი ორგანიზაცია. მაგალითად, ხელმძღვანელობის სტილის მკვეთრი შეცვლა (დემოკრატიულიდან ავტორიტარულზე გადასვლა). 3) მოულოდნელად აღმოცენებული კონფლიქტები, რომელთა შინაგანი მექანიზმი დაკავშირებულია წამიერ ემოციურ განმუხტვასთან. მათი საფუძველია ადამიანის რთული ბიოლოგიური და ემოციური რეაქცია საგნებისა და მოვლენების შესახებ, ადამიანთა ქცევებზე. ასეთი კონფლიქტები სწრაფწარმავალია. ისინი ისევე მოულოდნელად ჩაქრება, როგორც აღმოცენდება. ამისთვის კი საჭიროა რომელიმე მოკამათის ყურადღება სხვა შინაარსზე გადაინთოს;

მოსწავლეთა კოლექტივში მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა ლიდერობის საკითხის შესწავლას. მცირე სოციალურ ჯგუფთა შესწავლისას დგება მთელი რიგი სოციალურ-ფსიქოლოგიური საკითხებისა, სადაც ცენტრალური ადგილი ლიდერის პრობლემას უკავია. ლიდერობა, როგორც ჯგუფური მოქმედების მთავარი ფაქტორი, უაღრესად მნიშვნელოვანი მოუღწეა. ლიდერობის პრობლემა შეისწავლება ისეთ ასპექტებში, როგორიცაა ლიდერის როლი მცირე ჯგუფების აღმოცენებასა და ფუნქციონებაში, ჯგუფის წევრთა მოქმედების კოორდინაციები, ლიდერის დამოკიდებულება ჯგუფის მიზნებსა და ამოცანებზე, მისი გავლენა თანატოლთა შორის თვითდამკვიდრებასა და პრესტიჟის მოპოვებაზე. ლიდერობის საკითხის კვლევა სასკოლო პრაქტიკაში, მიუხედავად მისი უაღრესად დიდი მნიშვნელობისა, სამწუხაროდ, იშვიათი მოვლენაა. ლიდერები ტონს აძლევენ მთელ სასკოლო ცხოვრებას. ისინი სასკოლო ცხოვრებას წარმტაცი შინაარსებით ავსებენ.

აკავშირებენ გათიშულ ელემენტებს და, ხანდახან, დეზორგანიზაციაც შეაქვთ კოლექტივის ცხოვრებაში. კლასში ლიდერი ხდება ის მოსწავლე, რომელსაც თავისი კომუნიკატორული და პიროვნული თვისებების გამო ინფორმაციის მიღების მეტი საშუალება აქვს ვიდრე – დანარჩენებს. ლიდერებს განსხვავებული პრესტიჟი აქვთ. ერთნი ავტორიტეტითა და პოპულარობით სარგებლობენ, მეორენი კი ორაგნიზატორული ჩვევებითა და შესაბამისი კომუნიკატორული თვისებებით დგანან სხვებზე წინ, არიან ისეთებიც, რომლებიც ამგვარი თვისებებით არ გამოირჩევა, მაგრამ ინდივიდუალური, განუმეორებელი თვისებებია ახასიათებთ.

ლიდერებს შეიძლება ჰქონდეთ პიროვნების როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი თვისებები. ადრეული ჭაბუკობის ასაკის ლიდერობის ერთ-ერთი თავისებურება ისიც არის, რომ თვით ლიდერი შეიძლება ვერც აღიქვამდეს თავის თავს ლიდერად და ჯგუფზე გავლენას ახდენდეს ისეთი მოსწავლეების მეშვეობით, რომლებიც აქტიური კომუნიკატორული თვისებებით გამოირჩევიან.

პირად ურთიერთობათა, ლიდერობის, თვითშეფასების, „პრეტენზიის დონის“, მიკროჯგუფებისა და სხვა კვლევის მეთოდები ჯერ კიდევ ნაკლებადაა დამუშავებული. ქართულ სპეციალურ ლიტერატურაში პირად ურთიერთობათა საკითხი შედარებით სრულად აქვს გაშუქებული მ. ყოლბაიას. იგი გამოთქვამს მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ სასკოლო კოლექტივში ბავშვთა შორის დამოკიდებულება მრავალწახანაგოვანია. მათ შორის არსებობს სიმპათია, ანტიპათია, სიძულვილი, სიყვარული, მეგობრობა, ინდიფერენტულობა და ა.შ. სასკოლო ჯგუფების შესწავლისათვის აუცილებელია ყველ ამ მომენტის გათვალისწინება.

დამტკიცდა, რომ კლასის ფაქტიური, ნამდვილი, მოსწავლეთა სოციომეტრული გამოკითხვით დადგენილი ლიდერი სხვაა, მასწავლებელთა და კლასის ხელმძღვანელთა გამოკითხვით – სხვა. გამოკითხული საგნის მასწავლებლები უმეტესწილად შეცდომით ასახელებენ კლასის არაფორმალურ ლიდერებს. როგორც გამოირკვა, აკადემიური მაჩვენებლები, რომელთა მიხედვითაც ლიდერებზე ძირითადად მსჯელობენ მასწავლებლები, არაა ფაქტიური ლიდერის დადგენის ასე თუ ისე მნიშვნელოვანი კრიტერიუმი. ლიდერის დასახელების დროს კლასი აკადემიურ წამრატებას იშვიათად იღებს მხედველობაში, მასწავლებლები კი ამ მხარეს წინა პლანზე აყენებენ.

როგორცია კლასი, ისეთივეა მისი ლიდერი. თუ კლასი კარგია, ლიდერიც დადებითია. პირიქით ძალზე იშვიათად ხდება, თუ კლასი უარყოფითია, ცხადია, ლიდერიც უარყოფითია. ქუჩასთანაა დაკავშირებული. კარგ და ცუდ კლასებში სოციალური ღირებულებები სხვადასხვაა.

უნდა აღინიშნოს, რომ ამჟამად გამოხატული ლიდერი იშვიათი გამონაკლისია. არის შემთხვევები, როცა ზოგიერთ ძნელად აღსაზრდელს ან ქუჩასთან დაკავშირებულ უფროსკლასელს (ასეთები კარგ კლასებშიც გვხვდება) ხელში ჰყავთ აყვანილი მთელი კლასი. ასეთი მოსწავლისა ეშინიათ და იძულებულნი არიან იმეგობრონ კიდევ მასთან. სინამდვილეში კი სოციომეტრული გამოკითხვის დროს ასეთი ჭაბუკი თითქმის ვერც ერთ ხმას ვერ ღებულობს.

დადებით ლიდერს ისეთი გლობალური გავლენა არა აქვს თანატოლთა

კოლექტივზე, როგორც უარყოფითს. ამკარად გამოკეთილი უარყოფითი ლიდერი ერთია, იგი მართლა, კონკურსგარეშეა. დადებით ლიდერს კი კონკურენტები ჰყავს, იგი ცოტათი სჯობს სხვებს. უნდა აღინიშნოს ერთი საგულისხმო დეტალიც. უარყოფით ლიდერს თანაკლასელი გოგონები უფრო მედგარ წინააღმდეგობას უწევენ (ამჟამადაც და ფარულსაც), ვიდრე – ვაჟები. ამის გამო უარყოფითი ლიდერები თანაკლასელ გოგონებთან ურთიერთობის დამყარებისათვის ფაქიზ დიპლომატიას მიმართავენ.

ოფიციალური ლიდერები კლასში დიდი ავტორიტეტით და პატივისცემით არ სარგებლობენ. თანაკლასელთა აზრით, მათი სიტყვა და საქმე ხშირად სცილდება ერთმენტს, საქმეს სიყვარულით არ აკეთებენ, მათ ყოველთვის მასწავლებლის მხარე უჭირავთ. ამ შემთხვევაში სიტყვაში „მასწავლებელი“ უფროსკლასელები გულისხმობენ მთელ პედაგოგიურ კოლექტივსა და სკოლას საერთოდ. ის, რომ ზოგიერთ კლასში მოსწავლეებსა და მასწავლებლებს შორის ერთგვარი დაპირისპირება შეინიშნება, მასწავლებლის ავტორიტეტული სტილის ბრალია. ხოლო, როცა მასწავლებლის ამ ავტორიტეტობას სოციალურ-ფსიქოლოგიური ცოდნის უკმარობაც ემატება, სწავლა-აღზრდის საქმე მეტად სერიოზული საძნელებების წინაშე აღმოჩნდება.

მასწავლებელთა ერთი ნაწილი, სამწუხაროდ, კარგად ვერ ერკვევა ასაკობრივი, პედაგოგიური და სოციალური ფსიქოლოგიის საკითხებში. ბევრმა მათგანმა არ იცის რა არის ჯგუფი (ფორმალური, არაფორმალური), კოლექტივი, პიროვნება, ლიდერობა, თვითცნობიერება, რეფლექსია, სწავლის მოტივები და სხვა. ყოველივე ეს მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს კლასსა და მასწავლებელს შორის სოციალური კონტაქტების დამყარებაში. ასეთი მასწავლებლები ჯეროვნად ვერ აფასებენ იმ ფაქტს, რომ გაკვეთილს გარდა დიდაქტიკურისა, აქვს მეორე; არანაკლებ მნიშვნელოვანია, მხარეც – სოციალურ-ფსიქოლოგიურიც, რომლის გაუთვალისწინებლადაც გაკვეთილი მშრალი და ინელადასატანი ხდება.

ადრეულ ჭაბუკთა მეგობრობა

ადრეული ჭაბუკობა არის დამოუკიდებლობის ზრდის, მშობლებისგან ემანსიპაციის, თანატოლებზე ორიენტაციისა და თვითცნობიერების მკვეთრი ზრდის პერიოდი. ადრეული ჭაბუკის მთავარი ფსიქოლოგიური ახალწარმონაქმნია საკუთარი შინაგანი სამყაროს აღმოჩენა. ეს პროცესი რომელიც გარდამავალ ასაკში დაიწყო, ახლა წამყვანი ხდება.

უფროს სასკოლო ასაკში ყალიბდება და ვითარდება ადამიანური ურთიერთობანი. ეს ასაკი ხასიათდება მეგობრის დაძაბული ძიებით, არჩევითი, მყარი და ღრმა ემოციური გამოვლინებებით. მეგობრობა ამ ასაკის ერთ-ერთი წამყვანი მოთხოვნილებაა ხდება. იგი უმაღლეს ზნეობრივ ღირებულებად იქცევა. უფროსკლასელთა მეგობრობას ფსიქოლოგიური იდეალი გამოირჩევა საოცარი სიმტკიცით და ელინდება განსხვავებულ სოციალურ და კულტურულ სფეროებში. უფროსკლასელები მეგობრობას სხვა ადამიანურ ურთიერთობათა შორის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებენ. ჭაბუკური მეგობრობა ძალზე ემოციურია, მეგობრობაზე მათი წარმოდგენები ხშირად იდეალურ „მე“-სთან უფროა ახლოს,

ვიდრე – რეალურთან.

უფროსკლასელთა მეგობრობის ფსიქოლოგიური საფუძველია ურთიერთგაგებისა და „კულის გადაშლის“ მოთხოვნილება, რომელიც მჭიდროდაა დაკავშირებული თვითცნობიერების ზრდასთან. ამ მოთხოვნილებას საფუძველი ეყრება გარდამავალ ასაკში, ხოლო ადრეულ ჭაბუკობაში იგი ძალიან მტკიცდება.

ჭაბუკური მეგობრობა თავისი ბუნებით პოლიფუნქციურია, რაც აისახება მისი ფორმების მრავალფეროვნებაში. ის იწყება დროის ერთად გატარების მცდელობით და მთავრდება ღრმა ინტიმური ფორმებით.

მეგობრობის ასაკობრივი დინამიკა იზომება არჩევითობის, სიმტკიცის და ინტენსივობის ხარისხით. ყველა ეს თვისება უფროს სასაკლო ასაკში ყალიბდება და ღრმავდება.

ასაკის წინსვლასთან ერთად მეგობრობაში გაგების მოტივი ძლიერდება და, როგორც ვნახეთ, უფროს სასკოლო ასაკში იგი კულმინაციას აღწევს.

როგორც ყოველგვარი ადამიანური ურთიერთობა მეგობრობაც რეგულირდება გარკვეული წესების სისტემით, ეს წესები დაუწერელია, არაფორმალურია. არსებობს მეგობრობის ოთხი წესი:

ა) გაცვლა. თავიანთი წარმატებების შესახებ ახალი ამბების ურთიერთგაზიარება, ემოციური მხარდაჭერა, საჭიროების შემთხვევაში ნებაყოფლობითი დახმარების აღმოჩენა, მცდელობა იმისა, რომ მეგობარს სიამოვნებდეს; მეგობრის საზოგადოებაში, ვაღისა და გაწეული სამსახურის გადახდა;

ბ) ინტიმურობა. მეგობარში დარწმუნებულობა და მისადმი ნდობა;

გ) მესამე პირთან დამოკიდებულება. მეგობრის დაცვა მისი არყოფნის დროს, მოთმინებით მოეხილოს მის სხვა მეგობრებს, არ გააკრიტიკოს მეგობარი სახალხოდ, შეუნახოს მას საიდუმლო, არ იეჭვიანოს;

დ) კოორდინაცია. თავი არ მოაბუზრო და ჭკუა არ ასწავლო მეგობარს, მეგობრის შინაგანი სამყაროსა და ავტონომიის ყოველგვარი გამოვლენის პატივისცემა.

აღნიშნული წესები საყოველთაოა ყველა ასაკისათვის; ხოლო უფროსკლასელთათვის იგი სავალდებულო ხდება და მისი ნებისმიერი პუნქტის დარღვევა ღრმად და მწვავედ განიცდება.

ამ ასაკში შეინიშნება უფროსებთან მეგობრობის ძიების ტენდენცია, მაგრამ თანატოლებთან მეგობრობის ტენდენცია ძალიან ძლიერია.

შეინიშნება აგრეთვე უმცროსებთან მეგობრობაც. თუ გარდამავალ ასაკში მოზარდის უმცროსებთან მეგობრობა განიხილებოდა როგორც თანატოლებთან მეგობრობისა და ურთიერთობის სფეროში რაიმე დარღვევის ან ნაკლის კომპენსაცია, ამ ასაკში უმცროსებთან მეგობრობა განიხილება როგორც თანატოლებთან მეგობრობის დამატება და არა როგორც მისი ალტერნატივა. ის უფროსკლასელები კი, რომლებიც მხოლოდ უმცროსებთან მეგობრობენ, ფსიქო-ფიზიკური განვითარების ჩამორჩენას ამჟღავნებენ.

ი. კონის მონაცემებით მეცხრეკლასელი გოგონების 3.9% და ბიჭების 2.9% საერთოდ არ ყავს ახლო მეგობრები, საკუთარი სქესის თითო მეგობარი ყავს

ბიჭების 23% და გოგონების 29%. ორი მეგობარი ყავს ბიჭების 31% და გოგონების 30%. ეს მონაცემები ცხადყოფენ, რომ მეგობრობა ამ ასაკში ძალიან ინდივიდუალური და არჩევითია.

ჭაბუკურ მეგობრობაში ნათლად ვლინდება სქესობრივი კომუნიკაციური თავისებურებებიც. ინტიმური მეგობრის მოთხოვნილება გოგონებში ბიჭებთან შედარებით თითქმის ორი წლით ადრე იხსახება და გოგონების მეგობრობა უფრო ემოციურია. მეგობრობაში მათი კრიტიკითუბები ბიჭებისგან განსხვავებით გაცილებით უფრო ფაქიზია და მდიდარია ფსიქოლოგიური მოტივებით.

მეგობრობა რაც უფრო ღრმა ხდება, მეგობრები ერთმანეთს უფრო მეტად ეკითხებიან რჩევებს, ვიდრე მშობლებს. ჭაბუკები მეგობრებთან უფრო მეტად მიდიან რჩევებისათვის პირადულ საკითხებზე, ხოლო ისეთი საკითხების შესახებ, როგორცაა ფინანსები, განათლება და კარიერის დაგეგმვა, უფრო მეტად მშობლებს ეკითხებიან.

ჭაბუკების მეგობრობის გამოვლენის მეტად თავისებური ფორმაა სასიყვარულო პაემანი. ბ. როსკოს მიხედვით ასეთ პაემანს აქვს შეიდი ფუნქცია: 1) გართობა – ესაა საწინააღმდეგო სქესის თანატოლთან ხალისიანი შეხვედრები.

2) სოციალიზაცია. ესაა შესაძლებლობა იმისა, რომ საწინააღმდეგო სქესის წარმომადგენელთან ახლო ურთიერთობის დროს გაიგონ რაც შეიძლება მეტი ერთმანეთის შესახებ და დახვეწონ ურთიერთობის ბერები.

3) სტატუსი – საკუთარი სტატუსის აწევის შესაძლებლობა თანატოლთა ჯგუფებში.

4) საქორწინო პარტნიორის არჩევა. ესაა მომავალი მეუღლის არჩევა, ერთმანეთთან სიახლოვე ცოლ-ქმრული თანაცხოვრების მიზნით.

5) სექსი – სექსუალური გამოცდილების მიღების სურვილი.

6) მეგობრული ურთიერთობის დამყარება – ახალი საწინააღმდეგო სქესის მეგობრის შეძენა, რომელთანაც შესაძლებელი იქნება საერთო საქმის წარმოება.

7) ინტიმურობა საწინააღმდეგო სქესის წარმომადგენელთან განცდისმიერი, ინტიმური ურთიერთობის დამყარება.

მოზარდობის ასაკში პაემნების ძირითადი მოტივია გართობა და სტატუსის ამაღლების მცდელობა. ჭაბუკისათვის კი პაემანი მეტად სერიოზული საქმეა. მას ნაკლებად იზიდავს პარტნიორის გარეგნულობა, რასაც ადგილი ჰქონდა გარდამავალ ასაკში. ჭაბუკებს უფრო აინტერესებთ პარტნიორის პიროვნული ნიშნები და სამომავლო გეგმები. წინა პლანზე გამოდის ინტიმური ურთიერთობანი და მომავალ მეუღლეთა შერჩევა.

ჭაბუკური მეგობრობა უნიკალურია იმ თვალსაზრისითაც, რომ იგი მოიცავს სიყვარულსაც. განსხვავებული სქესის უფროსკლასელთა ინტიმური მეგობრობა უშეტესწილად არის ახალჩანასახული სიყვარულის დასაწყისი.

ადრეული ჭაბუკობის ასაკში მეგობრობას ძალზე პრივილეგირებული მდგომარეობა უჭირავს. მისი ერთადერთი „მეტოქეა“ მშობლების სიყვარული და პატივისცემა.

თავი ოცდამეოთხე

უფროსკლასელთა ბრძანებები და ემოციები

უფროს სასკოლო ასაკში ქრება გარდამავალი ასაკისათვის დამახასიათებელი შინაგანი კონფლიქტები, მაგრამ ჩნდება პიროვნების სფეროს ცვლილებებით გამოწვეული ამ ასაკის სპეციფიკური პრობლემებიც, რომლებიც ჭაბუკების ემოციურ ცხოვრებას თავისებურ დას ასვამს.

ამ ასაკში ფაქტურად მილიანად მთავრდება სქესობრივი მომწიფება, იწყება ჭაბუკების ორგანიზმის ფიზიკური გაფურჩქნისა და აყვავების პერიოდი. სერიოზული ცვლილებები ხდება უფროსკლასელთა ფსიქიკური განვითარების სფეროშიც, იცვლება მათი აზროვნების, მეხსიერების და ყურადღების მოქმედება. ინტერესები და ნებელობითი პროცესები. ყველა ეს ცვლილება, რომელიც ხასიათდება ფიზიკური, გონებრივი და ზნეობრივი ძალების საერთო ზრდითა და პიროვნების განვითარებით, მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ჭაბუკის საერთო ემოციურ ტონუსზე, მისი ემოციური ცხოვრების ხასიათზე და მიმდინარეობაზე.

როგორც აღვნიშნეთ, ადრეული ჭაბუკობის ძირითადი დამახასიათებელი ნიშანია მომავლისადმი მიმართულობა, რაც ეფუძნება საკუთარ ძალებში დარწმუნებულობის განცდას და ჭაბუკებში იწვევს საერთო ოპტიმისტურ თეოგრძნობას და ამაღლებულ ცხოვრებისეულ ტონუსს. ამის გამო უფროსკლასელისათვის დამახასიათებელია საერთო ცხოველმყოფელობა და სიცოცხლის ხალისი. ხანდახან ზოგიერთი ცხოვრებისეული წარუმატებლობა და მაცრხი იწვევს ჭაბუკების ემოციური ტონუსი დაცემასაც, მაგრამ ეს მდგომარეობა მალე უმჯობესდება.

უფროს სასკოლო ასაკში, მოზარდებთან შედარებით, საერთო ემოციური თეოგრძნობა შედარებით უფრო თანაბარია, როგორც წესი, არ აღინიშნება მოზარდთა მკვეთრი აფექტური „აფეთქებები“. ჭაბუკებს ახლა შეუძლიათ გრძნობის დაფარვა და შენიღბვაც. მათ უფრო ზუსტად და ფაქიზად შეუძლიათ განცდათა ელფერების აღქმა, „გრძნობათა წაკითხვა“.

ბევრი მოვლენა, რომელსაც მოზარდი გულგრილად ჩაუვლიდა და ყურადღებასაც არ აქცევდა, ჭაბუკში გარკვეულ განცდებს იწვევს. მაგალითად, ადამიანური ურთიერთობაში ოჯახში, ყოფაში, სკოლაში საწარმოში – ახლა უკვე გრძნობებისა და ემოციების ობიექტი ხდება. ეს მოვლენები ჭაბუკებს აღელვებს. ამ ასაკში უფრო ღრმავდება ჭაბუკის დამოკიდებულება სინამდვილის ესთეტიკური მხარისადმი, რომელიც დამოკიდებულია საერთო განათლების დონეზე და, რომელიც შეუდარებლად მაღალია. ხელოვნების ნიმუშები და საერთოდ ესთეტიკური მოვლენები ჭაბუკების აღფრთოვანებას იწვევენ.

მაღალ დონეს აღწევს აგრეთვე ეთიკური გრძნობებიც. ჭაბუკებს უკვე შეუძლიათ სხვისი ჭირის გაგება და გაზიარება. ისინი კეთილი საქციელის გამო სულიერ აღმავლობას განიცდიან.

როგორც მოზარდების, ასევე ჭაბუკების ემოციური რეაქციები არ აიხსნება მხოლოდ პირმონალური ძვრებით, არამედ ისინი დამოკიდებულნი არიან სოციალურ ფაქტორებსა და აღზრდის პირობებზე. მოზარდობის პროცესის ფსიქოლოგიური

სიძნელეები, პრეტენზიის დონისა და „მე-ს“ ხატის წინააღმდეგობები ხშირად ჭაბუკების ემოციურ დაძაბულობასაც იწვევენ. ამასთან ერთად, მაღალდება ჭაბუკთა ემოციური მგრძობილობა, რაც ამ ასაკისთვისაა დამახასიათებელი. ფაქტორთა რიგი, რომელიც ემოციურ აგზნებას იწვევს, ასაკის წინსვლასთან ერთად იზრდება და ფართოვდება. მრავალფეროვანი ხდება ემოციის გამოხატვის ხერხებიც, იზრდება ემოციური რეაქციების ხანგრძლივობა.

უფროს სასკოლო ასაკში სპეციფიკურ ტრანსფორმაციას განიცდის მოწიფულობის გრძნობა. იგი ახლა უფრო ღრმა და მწვავე ხდება. მოზარდებთან შედარებით უფროსკლასელები გაცილებით უფრო ნაკლებად ურიგდებიან მათი „უფროსობის“ დაკნინების ცდებს. თუ მოზარდი ცდილობდა, რომ ის ჩათვალათ უფროსად, დღეად, ცდილობდა არაფრით განსხვავებულიყო უფროსებისაგან, ახლა მას უნდა, რომ უფროსებმა აღიარონ ორიგინალურობა, ჭაბუკები ცდილობენ ყველა საშუალებით მიიპყრონ უფროსების ყურადღება და დამტკიცონ საკუთარი თვითმყოფობა.

უფროსკლასელთათვის დამახასიათებელია ამხანაგობის განვითარებული გრძნობა. ეს გრძნობა ახლა უფრო ფართოა, ვითარდება პირადი მეგობრობის მოთხოვნილება. უფროსკლასელთა მეგობრობის გრძნობა განსხვავდება მოზარდების მეგობრობისაგან. ჯერ ერთი, ახლა მეგობრობის მოტივები უფრო ღრმაა. თვით მეგობრობას უკვე უფრო მაღალ მოთხოვნებს უყენებენ. ეს მოთხოვნებია: ურთიერთნდობა, ერთგულება, დახმარებისათვის შუაობა, ინტერესთა ერთობა, პრინციპულობა, ურთიერთპატივისცემა და ურთიერთგაგება. ეს გრძნობა ახლა უფრო შინაარსიანია, იგი ახლა მოიცავს ინტერესთა ფართო წრეს და, რაც მთავარია, მეგობრობა ახლა უფრო ემოციურია.

უფროსკლასელთა მეგობრობა გამოირჩევა დიდი სიღრმით. ეს გრძნობა ყველა ადამიანისთვის ნაცნობია. იგი აღმოცენდა კაცობრიობის ეთიკური და ესთეტიკური პროგრესის პირველ ნაბიჯებთან ერთად, რომელიც ყოველ შემდგომ ისტორიულ საფეხურზე უფრო და უფრო მდიდრდებოდა და ღრმავდებოდა. კაცობრიობის წინსვლასთან და პროგრესთან ერთად იცვლება სიყვარულის შინაარსი და ფორმები.

წმინდა ამხანაგური და მეგობრული დამოკიდებულების საფუძველზე ბიჭებსა და გოგონებს შორის აღმოცენდება პირველი სიყვარული. ჩვეულებრივ მეგობრულ ურთიერთობებში იჭრება ახალი, ჯერ განუცდელი, ამაღლებელი და ღრმა გრძნობა. იგი გამოიხატება იმით, რომ მეგობრებს შორის შეიძლება ბიჭი ან გოგონა, რომლის მიმართ ვლინდება ინტერესი და ყურადღება, განიცდება ძლიერი ლტოლვა.

პირველი სიყვარულის ასაკი მერყეობს თერთმეტიდან ჩვიდმეტ წლამდე. გარდამავალ ასაკში სჭარბობს რომანტიზმი, წამყვან ადგილს იჭერს ფანტაზია და ოცნებები. ამ დროს სქესობრივი ლტოლვა მინიმალურია ან შეიძლება სულაც არ აღინიშნებოდეს. პირველი სიყვარული იწვევს მოზარდის მთლიანი პიროვნების სერიოზულ ძვრებს, ჩნდება სიმორცხვე და შებოჭილობა. მისი ყურადღება მიპყრობილია საკუთარი თავისაკენ, იცვლება მისი ქცევა. მოზარდი

ახლა უფრო მგრძობიარე ხდება. ხშირად ფიქრობს ცხოვრების არსზე და აზრზე, ოცნებობს, ისწრაფვის განმარტობისკენ. მოზარდების ცნობიერებაში სიყვარულის ობიექტი ფიგურირებს მუდმივად და უცვლელად, ხდება მისი იდეალიზაცია.

სიყვარული, როგორც ემოციური ცხოვრების მწვავე და დაძაბული ფორმა, სამწუხაროდ, არაა მტკიცე, მყარი და გამძლე არც ადრეული ჭაბუკობის ასაკში. იგი უმეტესად ატარებს იმპულსურ ხასიათს., მას ჯერ კიდევ არ აქვს ღრმა ფესვები და ხშირად შემთხვევითია.

14-დან 18 წლამდე სიყვარული უმეტესწილად დამოკიდებულია ორ ძირითად ფაქტორზე – გარეგნულ სილამაზეზე და ზოგიერთ პიროვნულ ფაქტორზე, რომელიც ხანდახან არ გამოხატავს ადამიანის ნამდვილ არსს.

მოსწავლეთა უმრავლესობა სიყვარულს განიცდის სკოლის პერიოდში. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ი. ფლოროვსკის მონაცემები:

	VI კლასი	VII კლასი	VIII კლასი	IX კლასი	X კლასი	XI კლასი
გოგონები	7.5	8.8	11.0	35.0	23.0	5.5
ბიჭები	5.0	14.5	12.0	14.5	19.5	17.0

უფროსკლასელთა სიყვარული იწყება დაძაბულობით, უკმაყოფილების მდგომარეობით. დარდებით. ეს განსაკუთრებული მდგომარეობა დაძაბვასთან დაკავშირებულია უფროსებისათვისაც. სიყვარული საერთოდ ასე იწყება. ხშირად, სიყვარული აღმოცენდა უცბად, მოულოდნელად, მაგრამ ღრმა ფსიქოლოგიური ანალიზი ვეჩვენებს, რომ ამ მოულოდნელ სიყვარულს წინ უძღოდა შეუმჩნეველი ან დავიწყებული წინაგრძობა. თელიან, რომ სიყვარულის მოთხოვნილება არსებობს თვით ადამიანურ ბუნებაში. იგი პირველად იღვიძებს სქესობრივი მომწიფების პერიოდში და გოგონებში და ბიჭებში განსხვავებულად მიმდინარეობს. სიყვარულის აღმოცენებამდე გოგონა ხდება მორცხვი და ზედმიწევნით მორიდებული, ყურადღების მიპყრობას ცდილობს ჩაცმულობით და კოსმეტიკით. ბიჭები აქტიურად ცდილობენ გოგონების ყურადღების მიპყრობას ჩაცმულობითა და ვარცხნილობით, ამასთანავე, ხშირად დალატობთ გემოვნება.

სიყვარულში არის ორი საწყისი – ბიოლოგიური და საზოგადოებრივი. ბიოლოგიური საწყისი არის სქესობრივი ინსტინქტი. სიყვარულის ბიოლოგიური საწყისი საუკუნეების განმავლობაში უცვლელია, ხოლო მისი სოციალური არსი იცვლება საზოგადოებრივი ცხოვრების ცვლილებასთან ერთად. რაც უფრო მდიდარია უფროსკლასელთა სოციალური ინტერესები, მით უფრო ღრმაა მათი სასიყვარული ურთიერთობანი. ძალზე მისასალმებელია, როცა ჭაბუკის სიყვარულის გრძნობა რომანტიკულია და დამყარებულია საყვარელი გოგონას რაინდულ აღქმაზე. ასეთ შემთხვევაში ჭაბუკი ახშობს გოგონასადმი ფიზიკურ, სქესობრივ ლტოლვას. ყოველივე ეს დამოკიდებულია უფროსკლასელთა სქესობრივ აღზრდაზე

და, საერთოდ კულტურის დონეზე. ჭაბუკური სიყვარული, როგორც წესი, მდიდარია სხვადასხვა გაცნობებით, გულწრფელი და ღირიულია. იგი ბევრი რაიმეთი გავს მეგობრობას, მისი საფუძველია სულიერი სიახლოვე. სიყვარულის გრძნობა უმეტესწილად, დადებით გავლენას ახდენს ჭაბუკების პიროვნებაზე, მათში იწვევს სრულყოფისა და ნაკლის გამოსწორების ტენდენციას.

უფროსკლასელები თვლიან, რომ სიყვარული არის ამაღლებულის განცდა. უფროსკლასელთა შეხედულებები სიყვარულის შესახებ იყოფა რამდენიმე ჯგუფად:

1) ამ ჯგუფში შედის ისეთი შეხედულებები, რომლებიც აკლენენ სიყვარულის საკითხებში გარკვევის სურვილის არარსებობას ან მათ სრულ გაუგებრობას;

2) აქ ლაპარაკია ისეთ გამონათქვამებზე, რომლის საშუალებითაც უფროსკლასელები ცდილობენ სიყვარულის დუფინციის მოცემას, მისი შინაარსის გახსნას. მაგრამ მათი შეხედულებები ხასიათდება ანალიზის ცალმხრივობით და უსრულობით (არასაკმაო სისრულით).

3) ამ ჯგუფში ერთიანდებიან ის უფროსკლასელები, რომლებიც თვლიან, რომ სიყვარულში ძირითადი და მთავარია მეგობრული ურთიერთდამოკიდებულება. შეყვარებულებს შორის საერთო ინტერესების, შეხედულებებისა და მისწრაფებების არსებობა. მათი აზრით „სიყვარული არის ურთიერთგაგებაზე დამყარებული გრძნობა“. საინტერესოა, რომ ამ უფროსკლასელებს, რომლებიც ასე მსჯელობენ. ჯერ არ განუცდიათ სიყვარული.

4) ამ ჯგუფს განეკუთვნებიან ის უფროსკლასელები, რომლებიც მთლიანად ან ნაწილობრივ უარყოფენ სუფთა სასიყვარულო განცდების არსებობის შესაძლებლობას. ესაა სიყვარულის ბიოლოგიზაცია. მათთვის სიყვარული არის უბრალო ჩვევა, რომელიც ყალიბდება ადამიანთა ხანგრძლივი და ხშირი ურთიერთობის შედეგად. ასეთი შეხედულებები უმეტესად დამახასიათებელია გოგონებისთვის.

5) ამ ჯგუფში შემავალი უფროსკლასელები აღნიშნავენ, რომ სიყვარულის გრძნობა რაღაც შეუცნობელი და აუხსნელია, რომელიც ადამიანისგან დამოუკიდებლად არსებობს.

ჭაბუკებისდროინდელი მეგობრული ურთიერთობანი ხშირად მთელი ცხოვრების განმავლობაში გრძელდება.

ამ ასაკში პირველად ვლინდება სიყვარულის განსაკუთრებული გრძნობა, რაც ჭაბუკების ემოციური ცხოვრების სრულიად განსაკუთრებული სფეროა. სიყვარული, როგორც ღრმა, ძლიერი და მოქმედი გრძნობა, მხოლოდ ახლა ვითარდება. გარდამავალ ასაკში ეს გრძნობა პირადი სიმპატიის დონეზე იყო განვითარებული. ჭაბუკური სიყვარული, როგორც წესი, სუფთა, უშუალო, ფაქიზი, ღირიული და გულწრფელი გრძნობაა. შეყვარებულები ერთმანეთში აფასებენ მაღალ სოციალურ თვისებებს. 16-17 წლის ასაკში საწინააღმდეგო სქესისადმი ინტერესი და სწრაფვა – ნორმალური მდგომარეობაა

მიუხედავად იმისა, რომ უფროსკლასელთათვის, მოზარდებთან შედარებით, დამახასიათებელია ზოგადი დადებითი ემოციური ტონუსი, ეს ჯერ კიდევ არ ნიშნავს, რომ ამ ასაკში არ შეინიშნება უარყოფითი, ცუდი განცდები და

განწყობილებები, დებრესიები, რომლებიც გამოიწვევა ამა თუ იმ ცხოვრებისეული საიტუაციისა და მდგომარეობის გავლენით. ფ. ლიდჯემის მონაცემების მიხედვით. უფროსკლასელთა ცუდი ემოციური მდგომარეობის მიზეზებია:

- 1) სწავლის სიძნელეები, ცუდი ნიშნები, მარცხი -44.9%
 - 2) საოჯახო საზრუნავი, კამათი, მშობლების დამოკიდებულება -9.6%
 - 3) იმედის გაცრუება, საქმეები ცუდად მიდის -9.6%
 - 4) „ცოდვები“, აძლერეული სინდისი, შეცდომები, არასწორი ქცევები 8.2%
 - 5) თავისუფლებაში შეზღუდვები, აკრძალვები 5.3%
 - 6) ავადმყოფობა, მარცხი 5.2%
 - 7) შენიშვნებით გამოწვეული წყენის გრძნობა, გაუგებრობები, მეგობრებთან წაჩხვება -5.1%
 - 8) პირადული სიძნელეები: უკმარობის გრძნობა, ნიჭის უკმარობა -5.1%
 - 9) მეგობრებთან დაკავშირებული მღელვარებები -3.2%
 - 10) სხვადასხვა მიზეზები: უსაქმურობა, შიშები, ცუდი ძილი -5.8
- ამრიგად, უფროსი სასკოლო ასაკი გრძნობის და ემოციების განვითარების სენზიტიური ასაკია. მოზარდებთან შედარებით ჭაბუკების ემოციური ცხოვრება უფრო ღრმა და გააზრებული ხდება.

თავი ოცდამესამე

უფროსკლასელთა ფსიქოსომატური განვითარება და ოჯახური ცხოვრებისათვის მომზადება

სქესობრივ ცხოვრებაში იგულისხმება სომატური, ფსიქოლოგიური და სოციალური პროცესების ერთობლიობა, რომლის საფუძველია სექსუალური ლტოლვა, ლიბიდო. ადამიანურ საფეხურზე სქესობრივი ურთიერთობის ფორმების ჩამოყალიბებაში და განმტკიცებაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს პიროვნების მორალურ შეხედულებათა სისტემა. ცხოველთა საფეხურზე ძირითადი და განმსაზღვრელია სქესობრივი ინსტინქტი. ადამიანურ საფეხურზე სქესობრივი ცხოვრების ცნებაში, როგორც აუცილებელი კომპონენტი, შემოდის სულიერი ურთიერთობებიც.

ადამიანური სექსუალობის ძირითადი თავისებურება ისაა, რომ სქესობრივი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებასთან დაკავშირებული განცდები ემანსიპირდება, გაბოყოფა მის პირველად ბიოლოგიურ მიზანს – შთამომავლობის გაგრძელებას, რაც საფუძველად ედება ელემენტარული სქესობრივი ლტოლვის ადამიანური სიყვარულის ამაღლებულ ფაქიზ გრძნობად გადაქცევის.

სექსუალობის ფორმირების დინამიკა დეტერმინირებულია ასაკით. ადამიანის სპეციფიკურ გამოვლინებების მთელ დიაპაზონს ყოფენ ოთხ პერიოდად:

პუბერტეტი, გარდამავალი, მომწიფებელი სუქსუალობისა და ინვოლუციური პერიოდები. ყველა ეს პერიოდი ხასიათდება სპეციფიკური თავისებურებებით.

1) პუბერტეტში იღვიძება სექსუალური ლიბიდო და იწყება პირველი ეიაკულაცია (ზმირად ღამის პოლუციების დროს). ეს მოვლენა გვევლინება მასტურბაციის დაწყების მიზეზად.

2) გარდამავალი პერიოდი ხასიათდება მოუწესრიგებელი შემოხვევით სქესობრივი კავშირებით. ეს პერიოდი მამაკაცებისათვის ქორწინების პერიოდია.

3) მომწიფებელი სექსუალური ცხოვრების პერიოდი ხასიათდება სქესობრივი ცხოვრების ინდივიდუალური ნორმების დამყარებით, რომელიც განსაზღვრულია სქესობრივი კონსტიტუციით, შეხედულებათა და ღირებულებათა სისტემით და ცხოვრების პირობებით.

4) ინვოლუციური პერიოდი ხასიათდება სქესობრივი აქტივობის თანდათანობითი შესუსტებითა და სექსუალური სფეროსადმი ინტერესის დაქვეითებით.

სექსი ბიოლოგიური თვალსაზრისით არის გენეტიკურ, მორფოლოგიურ და ფიზიოლოგიურ თვისებათა ერთობლიობა, რომელიც უზრუნველყოფს ორგანიზმის სქესობრივ გამრავლებას. ადამიანის საფეხურისთვის ასეთი დეფინიცია არაა საკმარისი. ფართო მნიშვნელობით სექსი არის რეპროდუქციულ ზოგადსომატურ ქცევით და სოციალურ თავისებურებათა კომპლექსი, რომელიც განსაზღვრავს ინტერპერსონალურ ურთიერთობებს განსხვავებული სქესის წარმომადგენლებს შორის. სექსუალობაში კი იგულისხმება რეაქციების, განცდებისა და მოქმედებების ერთობლიობა, რომელიც დაკავშირებულია სქესობრივი ლტოლვის დაკმაყოფილებასთან. საერთო ასაკობრივი მონაცემები ასეთია:

1) 9-10 წელი. გოგონები. მენჯის ძვლების ზრდა, მკერდის გადიდება.

2) 10-11 წელი. ბიჭები. საკვერცხეებისა და სასქესო ასოს ზრდის დასაწყისი.

გოგონები. - სარძევე ჯირკვლების ზრდის დასაწყისი. თმების ზრდა ბოქვენზე.

3) 11-12 წელი. ბიჭები. წინამდებარე ჯირკვლის სეკრეციის აქტიურობა გოგონები. - შინაგანი და გარეგანი გენიტალიების ზრდა, საშოს ეპითელიუმის ცვლილებები.

4) 12-13 წელი. ბიჭები. - თმების ზრდა ბოქვენზე (დასაწყისში ქალური ტიპით). გოგონები. - მკერდის პიგმენტაცია. სარძევე ჯირკვლების გადიდება, მენსტრუაციის დაწყება.

5) 13-14 წელი. ბიჭები. - საკვერცხეებისა და სასქესო ასოს სწრაფი ზრდა. გოგონები. - თმების ზრდა იღლიებში.

6) 14-15 წელი. ბიჭები. თმების ზრდა იღლიებში, ღინღლი ზედა ტუჩზე, ხმის მუტაციის დასაწყისი. გოგონები. - ნაადრევი ნორმალური ორსულობა.

7) 15-16 წელი. ბიჭები. მწიფე სპერმატოზოიდები. გოგონები. - ხორკლი, უფრო დაბალი ხმა. მენსტრუაცია ღებულობს რეგულარულ ხასიათს, ჩონჩხის ზრდის შეჩერება.

8) 16-17 წელი. ბიჭები. სახის გათმომანება, ბოქვენზე თმების ზრდის მამაკაცური ტიპი, ხორკლი.

9) 21 წელი. ბიჭები. ჩონჩხის ზრდის შეჩერება.

აღამიანის სქესობრივი ფუნქციის განვითარების და ინვოლუციის პერიოდები სქემატურად შეიძლება ასე წარმოვიდგინოთ.

პერიოდი ასაკი	მამაკაცები	ქალები
1 2 3 4		
1 ბავშვობა (ასექსუალური)	0-9 0-8	
2. წინაპუბერტატული	10-12	9-11
3. პუბერტატული		
ა) პირველი	13-16	12-14
ბ) მეორე	17-22(25)	15-17(20)
4. სქესობრივი სიმწიფე	23(26)-51(55)	18(21)-45(55)
5. ინვოლუცია		
ა) პირველი	52(56)-65(70)	46(56) -60
ბ მეორე	66(70)-90	61 (65)-90
გ) მესამე	90 90	

როგორც ვხედავთ, სქესობრივი ფუნქციის განვითარებისა და ინვოლუციის პერიოდები ერთმანეთს არ ემთხვევა:

1. ბავშვობა. ასექსუალური პერიოდი. ეს პერიოდი „უსქესო პერიოდის“ სახელითაცაა ცნობილი, რადგან ბიჭებსა და გოგონებს სქესობრივი ჯირკვლების ჰორმონალური ფუნქცია ჯერ არ დაწყებიათ. ფსიქოლოგიურ პლანში ამ პერიოდის გოგონებისა და ბიჭებისათვის დამახასიათებელია ცნობისმოყვარეობა, სხვა ბავშვებთან ხალისიანი ურთიერთობები სქესობრივი დაყოფისა და გარკვეულობის გარეშე.

2) წინარეპუბერტატულ პერიოდში აქტიურდება გონიოდოტროპულ ჰორმონთა გამოშვება. ბიჭებს უმუშავდებათ ტესტოსტერონი. ჰორმონალური სტიმულაციის საფუძველზე იზრდება სქესობრივი ასო, კვერცხებისა და წინამდებარე ჯირკვლის ზომები. შესაბამისად იზრდება ძვალ-კუნთოვანი სისტემა. ამ ასაკის ბიჭები ცდილობენ გოგონებისგან განცალკევებას. მათ უწინდებათ, მამაკაცური ინტერესები. გოგონებს ეზრდებათ ესტროგენების რაოდენობა. იზრდება მენჯი, მკერდი, იწყება პიგმენტაცია. ბოქვენზე ჩნდება ერთეული თმები. თანდათან იცვლება ხასიათი, ინტერესები და ჩვევები.

3) პირველი პუბერტატული პერიოდი ხასიათდება პირველადი და მეორადი სასქესო ნიშნების შემდგომი ფორმირებით. ბიჭებში ამ პროცესს თან ახლავს ზორის გადიდება, ხმის მუტაცია. ბოქვენის გათმავანება (დასაწყისში ქალური ტიპით), კუნთებისა და ჩონჩხის შესამჩნევი განვითარება. 15 წლის ასაკში იწყება თმების ზრდა ილიებსა და ბოქვენზე (მამაკაცური ტიპი), ხოლო პერიოდის ბოლოს – სახის გათმავანება. ყალიბდება სპერმატოზოიდები, იწყება ღამის პოლუციები, ფსიქიკური მოქმედებები ხასიათდება გაუწონასწორობლით, აწეული ნერვიულობითა და სიჯიუტით. ამასთანავე, იცვლება დამოკიდებულება

გოგონების მიმართ, ვითარდება მათთან მეგობრობისა და მათ მიმართ ყურადღების მიქცევის სურვილი, ამ ასაკში ბიჭებს შეუძლიათ სქესობრივი აქტის წარმოება. გოგონების ორგანიზმში შეინიშნება იმ ჰორმონთა სტაბილური წარმოშობა, რომლებიც ხელს უწყობენ სქესობრივი ჯირკვლების სტიმულაციას. ამის გამო გრძელდება სარძევე ჯირკვლების განვითარება, იზრდება თძები იღლიებსა და ბოქვენზე. ფართოვდება მენჯი, იწყება მენსტრუაცია. მენსტრუაციის დაწყების ნორმაა 10-16წელი. პირველი მენსტრუაციის დაწყება 10 წლამდე და 16 წლის შემდეგ პათოლოგიური მოვლენაა. ამ ასაკიდან გოგონა ბავშვობას ტოვებს, მის ორგანიზმს უკვე შეუძლია ორსულობა და შთამომავლობის მოცემა. პირველი მენსტრუაცია არის სქესობრივი სიმწიფის დასაწყისის მაჩვენებელი. იმის გამო, რომ სქესობრივი ჰორმონები სომატოტროპინის (ზრდის ჰორმონის) ანტაგონისტური მოქმედებისაა, იწყება სხეულის ზრდის შენელება. ამასთანავე უფრო შესამჩნევად ვითარდება და აქტიურდება სარძევე ჯირკვლები.

იცვლება გოგონების ქცევაც, მაღლდება მოთხოვნები საკუთარი გარემოსისადმი, მათ უჩნდებათ სურვილი გამოიყურებოდნენ სხვებზე უკეთ.; გოგონები იწყებენ ბიჭებისადმი ინტერესის გამოვლენას. ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით მათთვის დამახასიათებელია ოცნებები, სასიათის არამდგრადობა და ნერვიულობა. ეს პერიოდი არის ბოლოგიური სქესობრივი მომწიფების პერიოდი. ორსულობის უნარი უკვე ჩამოყალიბებულია, მაგრამ ორგანიზმის ზრდა-განვითარება ჯერ არ დასრულებულა. ამ ასაკში სქესობრივი ცხოვრება უარყოფითად მოქმედებს ორგანიზმის მრავალი სისტემის განვითარებასა და ნებულობითი პროცესების ჩამოყალიბებაზე. ამ პერიოდში სქესობრივი აღზრდის პრობლემებს განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს.

4) მეორე პუბერტატული პერიოდი ხასიათდება სქესობრივი სისტემის საბოლოო ფორმირებით, მთავრდება ძვალ-კუნთოვანი სისტემის განვითარება, ახლა ახალგაზრდას უკვე შეუძლია პირადი პრობლემების დამოუკიდებლად გადაწყვეტა. ბიჭები ავლენენ სქესობრივი სიახლოვის მცდელობას.

გოგონებს უყალიბდებათ მენსტრუაციული ციკლი, მთავრდება სარძევე ჯირკვლების განვითარება, ყალიბდება სხეულის საექთიკური პროპორციები. ორგანიზმი მომწიფებულია და მომზადებულია დელობისათვის. ეს პერიოდი არის ფიზიოლოგიური სქესობრივი მომწიფების ეტაპი. ამ ასაკში სქესობრივი თავშეკავება არ არის საზიანო. ამასთანავე, სქესობრივი თავშეკავება პიროვნების ნებულობით სფეროსაც ავითარებს. შემთხვევითი სქესობრივი კავშირები კი ძალზე უარყოფითად მოქმედებს ფსიქოემოციურ სფეროზე. ქარწინება იდეალურია მაშინ, როცა ბიჭები და გოგონები აღწევენ არა მარტო სქესობრივ, არამედ ფსიქოსოციალურ სიმწიფესაც, როცა მათ შეუძლიათ შეიღების მატერიალური უზრუნველყოფა და აღზრდა.

5) სქესობრივი სიმწიფის პერიოდში ორგანიზმში რაიმე არსებითი ცვლილებები არ ხდება. ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით ქალებსა და მამაკაცებს უვითარდებათ მტკიცე ხასიათი, ნებისყოფა. ისინი ფსიქოლოგიურად და სოციალურად უკვე მზად არიან ოჯახის შესაქმნელად.

შემდეგ მოდის სქესობრივი ფუნქციის დაქვეითების პერიოდი, რომელსაც თან ახლავს ქნდოკონული ჯირკვლების ფუნქციის შესუსტება, სქესობრივი აქტიურობის დაქვეითება. გამოყოფენ ადამიანის სექსუალური რეაქციების ხუთ ეტაპს:

1) ინდივიდუალური, სპორადული სექსუალური განცდები, ვლინდება 2-3 დან 8-9 წლის ასაკამდე. ხასიათდება ურთავრესად ძილში სექსუალური აგზნების სპონტანური რეაქციებით, რომლებიც შეიძლება გახშირდეს სქესობრივი ორგანოების ან თავის ტვინის ზოგიერთი ცენტრის დაავადების შედეგად. სქესობრივი ინტერესისა და აწეული სექსუალური აგზნების გამოვლენას ხელს უწყობს აგრეთვე ეროტიკული სექსუალური თამაშობები. ამასთან ერთად სექსუალურ ცნობისმოყვარობას აღვიძებს აგრეთვე უფროსების ეროტიკული ქცევის სცენებზე დაკვირვებებიც. სქესობრივი აგზნებულობის გაძლიერებამ მოზარდი შეიძლება მიიყვანოს ონანიზმამდეც.

2) აუტორიტატიკული სექსუალური რეაქციები აღინიშნება 9-11 წლის ასაკში. ხასიათდება სექსუალური ინტერესის გამოვლენით და სქესობრივი მომწიფების პირველი ნიშნებით. სექსუალობა სტიმულირდება სქესობრივი ქორმონებით. ასეთი ბიჭები ხშირად მიმართავენ ონანიზმს.

3) პლატონური პეტეროსექსუალური განცდები დამახასიათებელია ბიოლოგიური სქესობრივი მომწიფების პერიოდისათვის 12-14 წელი. ამ დროს ჭარბობს ეროტიკული ფანტაზიები. ნევროპათები მიმართავენ მასტურბაციას.

4) პეტეროსექსუალური ლტოლვები არის ფიზიოლოგიური სქესობრივი მომწიფების პერიოდი (15-17წ) ესაა ფსიქოლოგიური და ფიზიოლოგიური ლტოლვა პეტეროსექსუალური კონტაქტებისადმი და სქესობრივი სიყვარულის საწყის მომენტად წარმოადგენს სქესობრივი სიყვარულის დასაწყისს მისთვის დამახასიათებელი განცდებითა და ქცევის თავისებურებებით. სასკოლო წლებში ფიზიოლოგიური ჰიპერსექსუალობის ფონზე ეროტიკულმა სტიმულაციებმა (პორნოგრაფიული ლიტერატურის კითხვა, ეროტიკული მინაარსის ვიდეოფილმების ნახვა, სექსუალური სცენების ჭვრეტა) ჭაბუკი შეიძლება მიიყვანოს ნაადრევ სექსუალურ ცხოვრებამდე ან ონანიზმამდე.

5) პეტეროსექსუალური ლტოლვის რეალიზაცია ქორწინებაში მიმართულია სექსუალური სახლოვის ნორმალური და მიღებული ფორმის ძიებისაკენ. ინტიმური ცხოვრების პარმონია ვლინდება მით უფრო ნათლად, რაც უფრო უკეთესად არიან მომზადებული პარტნიორები ამ მიმართულებით.

გარდამავალი ასაკის დასაწყისში სქესობრივი მომწიფების პერიოდი ხდება განსაზღვრული სქესისადმი ფიზიკური და სქესობრივი მიკუთვნებულობის საბოლოო გაცნობიერება. მოზარდის თითქმის ყველა მოქმედება მისი სქესის სპეციფიკითაა განპირობებული. მას უმუშავდება შესაბამისი სქესობრივი ქცევაც. ამ ასაკში, როგორც აღვნიშნეთ, მოზარდები იზრდებიან ძალიან ჩქარა, თითქმის აღწევენ საბოლოო სიმაღლეს. ამ ასაკის მოზარდები არიან გამზდრები და არაპროპორციულად განვითარებულები. მხოლოდ უფროს სასკოლო ასაკში ღებულობს სხეული ქალურ და მამაკაცურ ფორმას. ინტენსიურად იზრდება ძვლები, ვითარდება მუსკულატურა. სქესობრივი სიმწიფისათვის დამახასიათებელია

ხმის მუტაცია, ზედა ტუნიზე ღინღლი.

უფროსკლასელთათვის ტიპურია სქესობრივი პორმონების გაზრდილი სერეცია, რაც მათი ჰიპერსექსუალობის საფუძველზე ხდება. ჭაბუკური ჰიპერსექსუალობა ვლინდება აწეულ სექსუალურ აგზნებულობაში, ხშირ და ხანგრძლივ ერექციაში, ეროტიკულ ფანტაზიებში, მასტურბაციაში და ა.შ. ჭაბუკურ სექსუალობაში არჩევენ რამდენიმე კომპონენტს:

ა) ქცევითი (მასტურბაცია, სექსუალური თამაშები...);

ბ) ემოციური (ეროტიკული ფანტაზიები და განცდები);

გ) კოგნიტიურ-შეფასებითი – წარმოდგენები სექსუალობის ბუნების შესახებ და დამოკიდებულება მისი გამოვლენებისადმი.

თანამედროვე ჭაბუკები სქესობრივ ცხოვრებას გაცილებით ადრე იწყებენ, ვიდრე მათი თანატოლები ახლო წარსულში. ურბანიზაცია, აქსელერაცია, მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუცია, აღზრდის პროცესის გართულება, ადრეული ჭაბუკების შშობილებისაგან უფრო მეტი ავტონომია, სქესის საკითხებში განუზომლად დიდი ინფორმაცია, ჩასახვის საწინააღმდეგო ეფექტური საშუალებები ძალიან უწყობს ხელს სქესობრივი ცხოვრების უფრო ადრე დაწყებას და სქესობრივი მორალის ლიბერალიზაციას.

უფროსკლასელთა პირველი სიყვარული, წერილების მიმოწერა, პეპანი, კონცა, მოწიფულობის ნიშნები სოციალური სიმბოლოებია. როგორც უმცროსი მოზარდი მოუთმენლად ელოდება მეორადი სასქესო ნიშნების გამოჩენას, ასევე ადრეული ჭაბუკი – პირველი სიყვარულის დაწყებას. დაგვიანების ყველა შემთხვევა მწვავედ განიცდება.

უფროს სასკოლო ასაკში ძალიან სერიოზული და რთული პრობლემა სექსუალური ორიენტაციის ფორმირება. ესაა ეროტიკულ ლტოლვათა სისტემა საწინააღმდეგო (პეტეროსექსუალობა), საკუთარი (ჰომოსექსუალობა), ან ორივე (ბისექსუალობა) სქესის მიმართ. ჰომოსექსუალიზმი. სამწუხაროდ, არაიშვიათი მოვლენაა და ადრეული ჭაბუკობა მისთვის სენზიტიური ასაკია. თანატოლებთან ჰომოსექსუალური კონტაქტები თუ მათ თამაშის ფორმები აქვს და ფსიქოლოგიური ინტიმით არაა აღძრული, ადრე გაივლის. ჰომოსექსუალური ორიენტაციის პროცესი გაავლის სამ ეტაპს. ა) საკუთარი სქესის მიმართ ეროტიკული ინტერესის პირველი გაცნობიერება და საკუთარ ჰომოსექსუალობაში ეჭვის შეტანა. ბ) საკუთარ ჰომოსექსუალობაში ეჭვის შეტანიდან პირველ ჰომოსექსუალურ კონტაქტამდე. გ) პირველი ჰომოსექსუალური კონტაქტიდან საკუთარ ჰომოსექსუალობაში საბოლოოდ დარწმუნებამდე, რომელიც შემდგომში საფუძვლად ედება ცხოვრების შესაბამის სტილს. ეს პროცესი გოგონებში და ბიჭვებში განსხვავებულად მდინარეობს. ბიჭვებში ეროტიკული გრძნობები, ჰომოსექსუალური ეჭვები უფრო ადრე იღვიძებს. შესაბამისად. ჰომოსექსუალურ ცხოვრებას ისინი გოგონებზე ადრე იწყებენ. გოგონებთან სექსუალური ორიენტაცია უფრო გვიან ფორმირდება და ჰომოსექსუალურ კონტაქტებს ხშირად წინ უსწრებს პეტეროსექსუალური კონტაქტები. ჰომოსექსუალური მიდრეკილების ჭაბუკი ანალიზის საშუალებით აღმოაჩენს, რომ იგი სხვებს არ ჰგავს. სხვებისგან განსხვავებულია. ეს მდგომარეობა

მასში იწვევს შინაგან კონფლიქტს, შიშისა და მარტოობის გრძნობას, რაც ხელს უშლის გარშემოყოფებთან ნორმალური ურთიერთობის დამყარებას. ამას ემატება თანატოლთა დაცინვები და აბუჩად აგდება. ასეთი ჭაბუკის ფსიქოლოგიური თვითგრძნობა ძალზე მწყვეტია. ჭაბუკური სექსუალობა მჭიდროდაა დაკავშირებული პიროვნების კომუნიკატორულ თვისებებთან და სოციალური წრის საერთო კულტურასთან. ჭაბუკებისა და ქალიშვილების ურთიერთობას წინ აღუდგება მრავალრიცხოვანი მორალური დაბრკოლება და წინააღმდეგობა. თანამედროვე რიტუალები ბაღებს ნორმატულ აუცილებლობებს.

საინტერესოა, კ. და ს. პენდრიკების მიერ მოცემული სიყვარული ექვსი სახე.

1) ეროსი — ვენებიანი სიყვარული, რომლის მიზანია სრული ფიზიკური დაუფლება.

2) ლიუდუსი — ქედონური თამაში-სიყვარული, რომელიც არ გამოირჩევა ღრმა გრძნობებით, ადვილად დაიშვება დაღალტი.

3) სტორვე — მშვიდი, თბილი და ფაქიზი სიყვარული — მეგობრობა.

4) პრაემა — ანგარებიანი, ანგარიშიანი სიყვარული, რომელიც შეიცავს ლიუდუსსაც და სტორვესსაც. შესაძლებელია ანგარებიანი სიყვარულის ცნობიერი კონტროლი.

5) მანია — ირაციონალური სიყვარული, რომლისთვისაც ტიპიურია ლტოლვის ობიექტისადმი გაუწონასწორებელი დამოკიდებულება.

6) აგაპე — უანგარო სიყვარული. ესაა ეროსისა და სტორვეს სინთეზი.

უფროსი სასკოლო ასაკი ჰიპერსექსუალობის ასაკია. ამ ასაკის უკიდურესი სექსუალობა გამოწვეულია დიდი რაოდენობით სქესობრივი პორმონების გამოყოფასთან, რის გამოც ბევრი მოვლენა ჭაბუკის მიერ ფასდება სექსუალობის თავისებური პრიზმიდან. ეს მდგომარეობა განსაზღვრულ ფსიქიკურ დაძაბულობას იწვევს. სექსოლოგები და ფსიქოლოგები თვლიან, რომ ამ დაძაბულობისაგან განმუხტვა მასტურბაციის გზით ხდება.

მასტურბაცია (ონანიზმი) ადრეული ჭაბუკობის ასაკში მასიური მოვლენაა ბიჭებისათვის. 15-16 წლის ბიჭების 80-90 პროცენტი ონანიზმს ეწევა. გოგონები მასტურბაციას ბიჭებზე გვიან იწყებენ და უფრო იშვიათად მიმართავენ მას. პედაგოგთა ერთი ნაწილი თვლის, რომ მასტურბაცია არის მრავალი ფსიქო-ფიზიკური აშლილობისა და იმპოტენციის მიზეზი, რაც არ შეეფერება სინამდვილეს. იგი ნორმალური ფიზიოლოგიური მოვლენაა და სქესობრივი დაძაბულობის განმუხტვის საშუალებას წარმოადგენს. მასტურბაცია ხელს უწყობს სქესობრივი ცხოვრების თვითრეგულაციას, ანელებს აწეულ სქესობრივ აგზნებულობას და არის უწყინარი. უფროს სასკოლო ასაკში მასტურბაციას ფიზიოლოგიურთან ერთად ფსიქოლოგიური მხარეც აქვს. მასტურბაციას ხშირად ახლავს ნათელი ეროტიკული ფანტაზიები. სქესობრივი ცხოვრების თითოეული პერიოდისათვის დამახასიათებელია განსაზღვრული სექსოლოგიური ფენომენები, რომლებიც სპეციფიკურია მოცემული პერიოდისათვის. ასეთი გამოვლინებებია პებურტეტში და ადრეულ ჭაბუკობაში — პოლუცია და მასტურბაცია, გარდამავალში —

ექსცესები, მომწიფებული სექსუალობის პერიოდში – პირობით-ფიზიოლოგიური რიტმი და ინვოლუციურში – აბსტიტენცია. სქესობრივი სიმწიფე, საერთო ფიზიოლოგიური სიმწიფე და ქორწინების სიმწიფე ადამიანის ცხოვრების სამი სერიოზული ეტაპია. დღევანდელ პირობებში იზრდება განსვლა სქესობრივ და სოციალურ სიმწიფეს შორის. მოზარდებს და ჭაბუკებს აქვთ გაზრდილი სქესობრივი ლტოლვა, ხოლო ქორწინება ჯერ შორსაა. ეს მდგომარეობა ჭაბუკებსა და ქალიშვილებს მრავალი პრობლემის წინაშე აყენებს. მოჭარბებული სქესობრივი ენერგია უნდა განიმუხტოს. ამ ასაკის მასტურბაცია არის ჭაბუკის ჰიპერსექსუალობის გამოვლენა. იგი არის ბიოსოციალური დისპარმონიის გამოვლენა, როცა საზოგადოების სოციალური განვითარება ახანგრძლივებს ქორწინების ასაკს. მასტურბაცია არის სუროგატული საშუალება, რომელიც ხსნის მოზარდისა და ჭაბუკის დაძაბულობას და ბიოლოგიურ დისკომფორტს.

უფროს სასკოლო ასაკში ჩნდება სქესობრივი ლტოლვის დაკმაყოფილების მოთხოვნილება. სქესობრივი ლტოლვის დაკმაყოფილების სამი ფორმა არსებობს ესაა: ონანიზმი, პეტინგი, და სქესობრივი ურთიერთობა. ასაკის, კულტურის დონისა და ცხოვრების პირობების გავლენით ადამიანი მიმართავს სქესობრივი ცხოვრების რომელიმე ფორმას. როგორც აღვნიშნეთ, მკვეთრად გამოხატული აწეული სექსუალობა მადის უფროს სასკოლო ასაკზე. ამის ერთ-ერთი მიზეზია სქესობრივი მოთხოვნილების სრულყოფილი და რეგულარული დაკმაყოფილების შეუძლებლობა. ამის გამო ჭაბუკებში სქესობრივი ლტოლვის დაკმაყოფილების ყველაზე უფრო გავრცელებული ფორმააა ონანიზმი. პირველ ხანებში ონანიზმი არის ეროტიზირებული მომენტების შედეგი (ვიდეოფილმის ეპიზოდები, სქესობრივი ცხოვრების მომენტებისა და დეტალების აღწერა, პორნოგრაფიული ფოტოსურათები ...). შემდგომში კი ონანიზმის ფაქტები იფერება ფსიქოლოგიური კომპონენტებითაც, წინა პლანზე გამოდის სექსუალური ფანტაზიები. კ. იმელინსკის მონაცემებით, ონანიზმს ეწევა პოლონელი ბიჭების 90.6% ხოლო გოგონების 44.8%.

ონანიზმის აქტებს თან ახლავს ჭაბუკის წარმოდგენები იმ სექსუალურ პარტნიორზე, რომელიც მას მოსწონს, მაგრამ მასთან სქესობრივი კავშირის დამყარება რეალურად შეუძლებელია.

უფროს სასკოლო ასაკში მასტურბაციასთან ერთად გავრცელებულია სქესობრივი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების მეორე ფორმაც – პეტინგი. იგი გამოიხატება ბიჭებისა და გოგონების სასიყვარულო თამაშებით, ახლო ურთიერთობებით მაქსიმალური ავზებისა და ორგაზმის გამოწვევაში სქესობრივი აქტის გარეშე. გარდამავალ ასაკში პეტინგი იშვიათი მოვლენაა. იგი ადრეული ჭაბუკობის ასაკში ძალიან გავრცელებულია. გარდამავალ ასაკში სასიყვარულო თამაშები და სასქესო ორგანოების ურთიერთგაღიზიანება ორგაზმით არ მთავრდება. უმეტეს შემთხვევაში ასეთი კონტაქტები მასტურბაციით სრულდება.

სექსუალური ქცევა და თვით სექსუალური ლტოლვა დამოკიდებულია ბიოლოგიურ, ფსიქოლოგიურ და კულტურულ ფაქტორებზე. სექსუალური ქცევის ფორმებზე, როგორც აღვნიშნეთ, გავლენას ახდენს ადამიანის მთელი პიროვნება, მისი განვითარების დონე, თვითცნობიერების მიღწეული საფეხური, შემეცნებითი

სქემები, რომლებიც განსაზღვრავენ გარესამყაროში ორიენტაციას, შემაკავებელ და მაკონტროლებელ მექანიზმთა სისტემას.

ადამიანის სექსუალობის ერთ-ერთი ძლიერი ფაქტორია პიროვნული ფაქტორი. პიროვნება ვითარდება კონკრეტული სოციალური აქტივობის სიტუაციაში და ექვემდებარება საზოგადოებრივ დეტერმინანტებს. ყოველგვარი ადამიანური, მათ შორის სექსუალური ქცევა, დამოკიდებულია პიროვნების განვითარების დონეზე. სექსუალური ქცევის ფორმები სასქესო ორგანოების იზოლირებული ფუნქცია კი არ არის, არამედ მთელი პიროვნების მოქმედება. სექსუალური ქცევა მჭიდროდა დაკავშირებულია ხასიათის და ტემპერამენტის თვისებებთან, შეგუწებით უნარებთან, ნებელობასთან და პარტნიორულ თვისებათა მთელ კომპლექსთან.

ა. აიზენკის მიხედვით პიროვნული თავისებურებანი ძრავალფეროვანია და პიროვნებები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან სექსუალური ქცევის სფეროშიც. მისი აზრით, ექსტრავერტები ხასიათდებიან იმპულსურობით, კარგი ურთიერთობებით, აქტივობით, სასიამოვნო განწყობილებებითა და გაწონასწორებულობით. მათ ყოველთვის საწინააღმდეგო სქესის ბევრი მეგობარი ჰყავთ. ისინი სქესობრივ ცხოვრებას ადრე იწყებენ.

ნევროტული ტიპები ხასიათდებიან ნათელი, მაგრამ ლაბილური ემოციურობით, აწუხებთ უძილობა, ნერვები, ადვილად ღიზიანდებიან და აქვთ უკმარობის კომპლექსი, მრავალი სექსუალური პრობლემა, რომელიც მათ აშინებთ. ასეთ ტიპებს ძალიან უჭირთ კონტაქტების დამყარება საწინააღმდეგო სქესის წარმომადგენლებთან. მათ ხშირად აღენიშნებათ სექსუალური დისფუნქცია, ქალებს არ აქვთ ორგაზმი და მამაკაცებს ერექცია.

ფსიქოტური ტიპები ხშირად იზოლირებულნი და გარიყულნი არიან. კონფლიქტური, გულგრილი და ინდიფერენტული დამოკიდებულება აქვთ გარემომყოფებთან. ეს პიროვნებები უარს ამბობენ ქორწინებაზე, უარყოფითად აფასებენ რომანტიკულ ორიენტაციებს.

საუკუნეების განმავლობაში თვლიდნენ, რომ ბავშვის სქესობრივი აღზრდა და ცოლ-ქმრული ცხოვრებისათვის წინასწარი მომზადება არაა აუცილებელი. მეუღლეობა ადამიანთა სოციალური ქცევის განსაკუთრებული და სპეციფიკური ფორმაა. ქორწინება არის საზოგადოებრივი ინსტიტუტი, რომელიც არეგულირებს სქესთა შორის რთულსა და ფაქიზ ურთიერთობებს. იგი ჩამოყალიბდა არა სექსუალური მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად, არამედ როგორც შთამომავლობის კლავწარმოებისა და აღზრდის მორალი. ოჯახისა და ქორწინების სტრუქტურა იქმნება საზოგადოებაში მიღებული საზოგადოებრივი ურთიერთობებისა და არა პარტნიორთა ეროტიკული მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ბაზაზე. სიყვარულზე დამყარებული ქორწინება არის პარმონიული სქესობრივი ცხოვრების უმნიშვნელოვანესი წინამძღვარი.

ასალოგაზრდობის ქორწინებისთვის მომზადება არაა მხოლოდ იზოლირებული პუდაგოგიური ღონისძიება. სქესობრივი ურთიერთობისათვის ჭაბუკების სწორი მომზადება, რომელიც დამყარებულია მაღალ მორალურ მოთხოვნებზე, ქმნის ბედნიერი ოჯახის შექმნის წინამძღვრებს. სქესობრივი აღზრდის პროცესში

უნდა ჩაერთოს სექსუალობა და ეროტიკა, ე.ი. ფიზიკური და სულიერი მოთხოვნების ერთობლიობა. ჭაბუკებს აუცილებლად უნდა ვასწავლოთ ინტიმურ ურთიერთობათა ღირებულების გაგება. ეს ცოდნა არაფრით განსხვავდება ცოდნის სხვა ფორმებისაგან. ადრეული ჭაბუკობის ასაკის ერთ-ერთი მთავარი ამოცანაა ქორწინებისთვის მომზადება, რასაც პროფესიულ მომზადებაზე არანაკლები მნიშვნელობა აქვს. უფროსკლასელებმა აუცილებლად უნდა იცოდნენ სქესის ბიოლოგია და ფსიქოლოგია. ნორმალური სექსუალობის ძირითადი გამოვლინებანი ქალებთან და მამაკაცებთან. ისინი უნდა იცნობდნენ აგრეთვე სექსოპათოლოგიურ პრობლემებსაც. უფროსკლასელებმა უნდა იცოდნენ აგრეთვე ორსულობის, მშობიარობის, აბორტის მავნებლობის, ვენერულ დაავადებათა საკითხებიც. სამწუხაროდ, ურფოსკლასელები სექსუალობის შესახებ ინფორმაციას ძირითადად იღებენ ქუჩიდან და ვიდეოფილმებიდან და არა სპეციალისტებისგან.

სქესობრივი ურთიერთობის კულტურა ყალიბდება ადამიანის სქესობრივი აღზრდის გზითა და საშუალებით. აღნიშნული მჭიდრო კავშირშია პიროვნების საერთო აღზრდილობასთან. ახალგაზრდა თაობის სქესობრივი აღზრდა წარმოდგენილია სქესობრივი ცხოვრების შესახებ გარკვეული ინფორმაციის გარეშე.

სქესობრივი აღზრდის შინაარსი არის ქალისა და მამაკაცის მთლიანი პიროვნების აღზრდა, რომელსაც უნარი აქვს ადეკვატურად შეაფასოს და განიცადოს საკუთარი ფსიქო-ფიზიოლოგიური თავისებურებანი და ამის საფუძველზე საკუთარ და საწინააღმდეგო სქესის წარმომადგენლებთან შეძლოს ოპტიმალური ურთიერთობის დამყარება ცხოვრების ყველა სფეროში. ჰედაგოვთა, აღზრდელთა, ფსიქოლოგთა და სექსოლოგთა მთელი ძალისხმევა იქითკენ უნდა იყოს მიმართული, რომ ახალგაზრდა თაობას სექსისა და სექსუალობის მიმართ გამოუქმავდეს ზნეობრივი დამოკიდებულებანი. სქესობრივი აღზრდის შინაარსი მოიცავს ზოგადსოციალურ, ეთიკურ, სამართლებრივ, ფსიქოლოგიურ, ფიზიოლოგიურ, პოეტიკურ, პედაგოგიურ, ესთეტიკურ და ეკონომიურ ასპექტებს. სქესთან დაკავშირებულ პრობლემებს მეცნიერულად სწავლობს სექსოლოგია.

სქესობრივი აღზრდა შეიძლება განვიხილოთ გამოყენებითი სექსოლოგიის ასპექტითაც.

სქესობრივი აღზრდის მიზანია მოსწავლეებს ჩამოეყალიბოთ სქესთა ურთიერთობების სფეროში ზნეობრივი ნორმების გაგების ჭეშმარიტი არსი.

სქესობრივი აღზრდის პროცესში უმცროს მოზარდებთან (IV-VI კლასები) უნდა გაეთვალისწინოთ ამ ასაკის მოსწავლეთა ცენტრალური და ვეგეტატიური ნერვული სისტემის არასტაბილურობა და სუსტი სიმპტიკე. ამაღლებული აქტიუობის მომენტებთან ერთად უმცროსი მოზარდები ხშირად ვარდებიან სასოწარკვეთაშიც. ისინი ხშირად ავლენენ ნეგატივიზმს, უფროსებთან კონფლიქტებს, აღნიშნებათ არამოტივირებული ქცევებიც. ამ ასაკში სქესობრივ აღზრდას ართულებს ის გარემოება, რომ სქესობრივი მოწიფება გოგონებში იწყება ბიჭებსზე ადრე, რაც ბიჭებსა და გოგონებს შორის დროებითი განქვრივების საფუძველს ქმნის. უნდა გაეთვალისწინოთ ისიც, რომ სქესობრივი მოწიფება თითოეულ მოზარდში თანაბარი ტემპებით არ მიმდინარეობს.

ამ ასაკში სქესობრივი აღზრდის ძირითადი შინაარსი ბიჭებსა და გოგონებს შორის ნევატივიზმის დაძლევა და მათში ურთიერთპატივისცემის აღზრდაა.

უფროს მოზარდებთან (VII-VIII კლასები) სქესობრივი აღზრდის პროცესში უნდა გაეთვალისწინოთ ის, რომ ამ ასაკში ყალიბდება ქცევის მტკიცე მოტივები. მათ სისხლში უკვე მუდმივად ცირკულირებენ სქესობრივი ჰორმონები, რის გამოც იზრდება ურთიერთ-ინტერესი ბიჭებსა და გოგონებს შორის. ახლა მათთვის ყოველგვარი სექსუალური ინფორმაცია დიდ ღირებულებას იძენს. ამასთანავე, ამ ასაკში მოზარდთა მოქმედებისა და ურთიერთობის სფერო სკოლის ფარგლებს, სცილდება და ფართოვდება, იქმნება მოზარდთა ქუჩის კომპანიებში ჩათრევის რეალური საშიშროება.

IX-X კლასელ გოგონათა სქესობრივი აღზრდის დროს უნდა გაეთვალისწინოთ ის, რომ ამ ასაკში მათი პიროვნება საბოლოოდ ყალიბდება, მკვიდრდება ცხოვრებისეული პოზიციები. გოგონები სახავენ ცხოვრებისეულ გეგმებს. ამ ასაკის გოგონათა სქესობრივი აღზრდის უმთავრესი და ძირითადი შინაარსია ახალი სოციალური პირობების მიმართ ადაპტაციის გამოიშუშავება და საწინააღმდეგო სქესის წარმომადგენლებთან შესაბამისი ქცევის ფორმების ჩამოყალიბება.

უფროს სასკოლო ასაკში ბიჭები და გოგონები უკვე მზად არიან სქესობრივი ცხოვრების დაწყებისათვის. თუმცა მათი ორგანიზმის ბიოლოგიური სრულყოფა ჯერ არ დამთავრებულა. მათი ორგანიზმი ჯერ კიდევ იზრდება. სქესობრივი მომწიფების პერიოდის დადგომა ჯერ კიდევ არ ნიშნავს იმას, რომ უფროსკლასელები ნორმალური სქესობრივი ცხოვრებისთვის მთლიანად არიან მომწიფებულნი. გოგონებში სქესობრივი გრძნობის პირველ გამოვლინებებს არ აქვთ ისეთი სიმწვავე, როგორც ბიჭებში. ნაადრევი სქესობრივი ცხოვრებისაგან თავშეკავების უნარი გოგონებს გაცილებით ძლიერი აქვთ, ვიდრე — ბიჭებს. სქესობრივი მგრძნობელობა გოგონებს უფრო გვიან უკითარდებათ, ხოლო სასიყვარულო ემოციები — ბიჭებზე ადრე.

ჭაბუკური სიყვარული, სამწუხაროდ, ხანდახან „წარმავალია“. იგი არის სპეციფიკური გრძნობის გამოხატულება და ვნების ნათელი გაელვება, რაც მთელი ცხოვრების მანძილზე არ ავიწყდებათ, მაგრამ ეს გრძნობა, სამწუხაროდ, ყოველთვის ვერ ხდება მყარი და ბედნიერი ოჯახის შექმნის საფუძველი. სიყვარულის გამოვლენა ბიჭებში და გოგონებში განსხვავებულია. რაც უნდა ვნებით იყოს ჭაბუკი შეპყრობილი, იგი გოგონებისაგან განსხვავებით ემოციების გავლენის ქვეშ მთლიანად არ ექცევა.

სქესობრივი ცხოვრების ნაადრევი დაწყება ფიზიკური, სულიერი და სოციალური სიმწიფის მიღწევამდე, არაა სასურველი, ამან შეიძლება ორგანიზმზე არასასურველი გავლენა მოახდინოს. არსებობს კენერული დაავადების რეალური საშიშროებაც. ამასთანავე, ნაადრევი ორსულობა გაუმეგრებელ ორგანიზმს ზიან აყენებს.

ოჯახური ცხოვრებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს ფიზიკურ ჰარმონიასა და ფსიქოლოგიურ შეთავსებადობას. ხანგრძლივი თანაცხოვრება მეუღლეების წინაშე ბევრ რთულ პრიბლემას აყენებს. ერთ-ერთი ასეთი ფაქტორია ტემპერამენტი. ნერვული სისტემის განსაზღვრულ ტიპს უნდა შეესაბამებოდეს სქესობრივი

ტემპერამენტისა და კონსტიტუციის განსაზღვრული ტიპები, მაგრამ ეს ყოველთვის არ ხდება. ტემპერამენტი სპეციფიკურ დასასყამს მუდღეობა ქცევაზე ოჯახში.

სანგვინიკთა ოჯახში ცხოვრება მშვიდი და მსიარულაა. სანგვინიკი საოჯახო მეურნეობის გაძღოლაში აქტიურად მონაწილეობს. იგი ენერგიული და შრომისმოყვარეა. საზოგადოებაში მშვიდია და აღამიანებთან ადვილად ამაყრებს ურთიერთობებს, წერილმანებს ყურადღებას არ აქცევს. უყვარს ოპორტი. სანგვინიკი არ აიდეალებს წარსულს და ბევრს არ ფიქრობს მომავალზე. იგი ძირითადად, აწმყოს ცხოვრებით ცხოვრობს, ოჯახური კონფლიქტების დროს თავი ფრთხილად და მშვიდად უჭირავს, ცდილობს არ აწყენინოს პარტნიორს. ის გარემომცველ ცვალებად გარემოებებს ადვილად ეგუება.

მელანქოლიკი ავადმყოფურად მგრძნობიარეა. მას ადვილად სწყინს, ეჩვენება, რომ უნდათ მისი წყენა და დამცირება. ცხოვრებისეულ გართულებებსა და უსიამოვნებებს იგი აღიქვამს როგორც ტრაგედიას, უყვარს წარსულის განსენება, რომელიც მას აწმყოზე უკეთესად ეჩვენება, მომავალზე შიშითა და მკლუვარებით ფიქრობს. ხშირად წუწუნებს ცხოვრებაზე, სამსახურში წარუმატებლობასა და ავადმყოფობაზე. მუდღეობსთან ნებისმიერ წალაპარაკებას დიდხანს მწკაველ განიცდის.

ფლეგმატიკი აუღელვებელია რთულ სიტუაციებშიც კი. იგი ყველაფერს შეუმჩნეველად განიცდის, გარეგნულად არაფერი ეტყობა. იგი კონსერვატორია, ჩვევებს იშვიათად იცვლის. ნაცნობი და მეგობარი ბევრი არ ყავს, უძნელდება აღამიანებთან ურთიერთობის დამყარება. იგი ერთგული, შრომისმოყვარე და მიზანსწრაფულია. ოჯახური წალაპარაკების დროს აუღელვებელია.

ქოლერიკი - აქტიური და მიზანმიმართულია. მაგრამ ეს თვისებები მასში არაა მტკიცე და მყარი. იგი ხშირად თავმეუკავებელი და მოუთმენელია. საკუთარ თავს სუსტად ფლობს. ის განწყობილებებს ხშირად იცვლის, ძნელა მისი მოქმედების წინასწარ განჭვრეტა, შეუძლია უხეშობა, სხვისი წყენა, მაგრამ ყველაფერი მალე გაუვლის, საკუთარ თავმეუკავებლობას ღრმად განიცდის, ითხოვს პატიებას, მის ოჯახში ხშირია კამათი და ჩხუბი.

ოჯახის შექმნისას ტემპერამენტებში განსხვავება მხედველობაში უნდა იქნეს მიღებული. დამეტრიულად განსხვავებული ტემპერამენტის მქონე მუღღეები მრავალი პრობლემის წინაშე აღმოჩენდებიან. მაგარამ არის კიდევ ერთი საშიშროება. ესაა სქესობრივი კონსტიტუცია. სქესობრივი კონსტიტუცია არის ორგანიზმის მტკიცე ბიოლოგიური თვისებათა ერთობლიობა, რომელიც ყალიბდება თანშობილი და შექმნილი ფაქტორების გავლენით. იგი საზღვრავს აღამიანის სქესობრივი ცხოვრების შესაძლებლობას. როცა ქორწინებიან განსხვავებული სქესობრივი კონსტიტუციის პარტნიორები, ოჯახის დანგრევის და გაყრის რეალური საშიშროებაა მოსალოდნელი. ამასთანავე, უნდა გვახსოვდეს, რომ სქესობრივი კონსტიტუცია განსაზღვრავს აღამიანის მხოლოდ სქესობრივ შესაძლებლობებს და არა მის ფიზიკურ ჯანმრთელობას.

ოჯახის შექმნისათვის მუღღეობა ასაკი განისაზღვრება არა იმდენად ფიზიოლოგიური მომწიფებით, რამდენადაც ფიქოლოგიური სიმწიფით და სოციალური მზაობით. ქალების და მამაკაცების ზრდის, განვითარებისა და

მოხუცებულობის პერიოდები და ტემპები ერთმანეთს არ ემთხვევა. სქესობრივი ფუნქციის საბოლოო ჩამოყალიბება ქალებთან 1-3 წლით ადრე დგება მამაკაცებთან შედარებით. ამიტომ მექორწინეთა ასაკობრივი განსხვავებულობის დადგენის დროს აუცილებლად უნდა იქნას გათვალისწინებული ბიოლოგიური და სოციალური ასაკები. სექსუალურ ი. იუნდას მიერ შემოთავაზებული მექორწინეთა სენზიტური ასაკები ასეთია:

ქალი	კაცი	ქალი	კაცი	ქალი	კაცი
18	22-25	29	33-36	41	47-51
19	23-26	30	34-37	42	48-52
20	24-27	31	37-41	44	50-54
21	25-29	32	38-41	44	50-54
22	26-28	33	39-43	45	51-55
23	27-30	34	40-44	46	52-57
24	28-31	35	41-45	47	53-59
25	29-32	37	43-47	49	55-63
26	30-33	38	44-48	50	56-65
27	31-34	39	45-49		
28	32-35	40	46-50		

მეუღლეებს შორის ფსიქოლოგიურ შეუთავსებლობას მიყვარულის შესუსტებამდე და საბოლოო ანგარიშით განქორწინებამდე. ოჯახური მიკროკლიმატის დარღვევის დროს მეუღლეები თავს განკერძოებულად გრძნობენ და ცდილობენ ოჯახური ფსიქოლოგიური დისკომფორტის კომპენსაციას ოჯახის გარეთ, სხვა პარტნიორებთან. მეუღლეების ფსიქოლოგიური შეუთავსებლობა იწვევს მათ შორის სქესობრივი ურთიერთობის დარღვევასაც. სქესობრივი ცხოვრების დარღვევა გამოიხატება იმპოტენციაში (მამაკაცებთან) და ფრიგიდულობაში (ქალებთან).

მამაკაცთა იმპოტენცია ამ შემთხვევაში შედარებითია. მეუღლეებს შორის ფსიქოლოგიური შეუთავსებლობა იწვევს უარყოფით განცდებს, რომელიც ამუხრუჭებს მამაკაცის სქესობრივ აქტივობას, ლიბიდოს, ერექციას. საბოლოო ანგარიშით მამაკაცი კარგავს სქესობრივი აქტის განხორციელების უნარს. მეუღლის მიმართ სქესობრივი ლტოლვის დაკარგვა არ ნიშნავს სქესობრივი ლტოლვის დაკარგვას საერთოდ ქალის მიმართ, რის გამოც გარეშე სქესობრივი აქტების შესაძლებლობა შენარჩუნებულია.

სქესობრივი ცხოვრების ქალური პათოლოგია, რომელიც აღმოცენდება უარყოფითი ფსიქოლოგიური განცდების გამო, გამოიხატება სქესობრივი სიცივეში (ფრიგიდულობა). სქესობრივი ლტოლვის დაქვეითება ქალებშიც არსებობს. ასეთ

შემთხვევებში სქესობრივი აქტის ჩატარების შესაძლებლობა არის, მაგრამ ორგაზმი არ მიიღწევა.

პირველი სქესობრივი ურთიერთობა ადამიანის ცხოვრებაში სერიოზული მოვლენაა. იგი ავსებს იმ ფსიქოლოგიურ და ფიზიკურ უფსკრულს, რომელიც მანამდე ორი საწინააღმდეგო სქესის წარმომადგენელს შორის არსებობდა. ქალი თანდათანობით და ნელა შედის სქესობრივ ცხოვრებაში და იშვიათ შემთხვევაში შეიცნობს მას პირველი სქესობრივი აქტის დროს. ქალებში ორგაზმი ქორწინებიდან 2-3 წლის შემდეგ ყალიბდება. არაა გამორიცხული, რომ იგი საერთოდ არ ჩამოყალიბდეს. არსებობენ ქალები, რომლებიც ფრიგიდულნი არიან, ყავთ შეილებიც, მაგრამ მათთვის სქესობრივ ცხოვრებას არავითარი სიამოვნება არ მოაქვს, პირიქით, ზიზღსაც კი იწვევს. ასეთი ქალებისთვის სქესობრივი ცხოვრება მოსაწყენი მოვალეობაა.

სექსოლოგიურ ტერმინთა მოკლე ლექსიკონი.

1. აბსისტენცია – სექსუალური თავშეკავება
2. აზოოსპერმია – თესლში ცოცხალი სპერმატოზოიდების არარსებობა
3. ამენორეა – მენსტრუაციის არარსებობა იმ ვალებში, როცა იგი უნდა მიძინარეობდეს
4. აბორტი – ორსულობის ზელოვნური შეწყვეტა
5. ადიულტერი – ცოლ-ქმრული დალატი
6. ალიბიდემია – სქესობრივი ლტოლვის უქონლობა
7. ანდროგენები – მამაკაცის სასქესო ჰორმონები
8. ანდრომანია (ნიმფომანია) – ქალის სქესობრივი ლტოლვის უკიდურესი გაძლიერება
9. ანორგაზმია ორგაზმის უქონლობა ქალებში
10. აუტოფილია (ნარცისიზმი, აუტოერასტია, აუტოეროტიზმი) – სქესობრივი აგზნების მიღწევა საკუთარი მიშველი სქესობრივი ორგანოების ჭვრეტის გზით. ხშირად თან ახლავს მასტურბაცია.
11. ბისექსუალი – ადამიანი, რომელსაც აქვს ორივე სქესის ნიშნები
12. გენიტალა – სქესობრივი ორგანოები
13. გენიტალგია – უსიამოვნო შეგრძნებები სქესობრივი ორგანოების სფეროში (ტკივილი)
14. გერონტოფილია – სქესობრივი ლტოლვა მოხუცებისადმი
15. დისგამია – სქესობრივი ურთიერთობის დისჰარმონია მეუღლეებს შორის
16. დეფლორაცია – საქალწულე აკვის მთლიანობის დარღვევა
17. ექსთაციონიზმი – სექსუალური გადახრა, როცა სქესობრივი კმაყოფილება მიიღწევა საწინააღმდეგო სქესის უცნობი პირებისადმი მიშველი სასქესო ორგანოების დემონსტრაციით.
18. ექსცესები – სექსუალური აქტის რამდენჯერმე გამეორება დღე-ღამის განმავლობაში აუცილებელი ვიაკულაციით
19. ერექცია – მამაკაცის სასქესო ასოს გამაგრება, ზრდა და დაჭიმვა

20. ეროვნული ზონები – სხეულის ნაწილები, რომლებიც იწყვევენ სქესობრივი აგზნების ან ორგანიზმის სტიმულირებას.

21. ესტროგენები – ქალის სასქესო ჰორმონები

22. ეიაკულაცია – მამაკაცის სპერმის გამოყოფა სქესობრივი აქტის დროს

23. ვაგინიზმი – საშოსა და მენჯის კუნთების რეფლექტორული შევიწროვება, რომელიც ხელს უშლის სქესობრივი აქტის წარმოებას

24. ვირგოგამია (ქალწულებრივი ქორწინება) როცა მეუღლეები ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ვერ იწყებენ სქესობრივ ცხოვრებას.

25. ეუანერიზმი (სკოპტოფილია, სკოპოფილია, მიკსოკოპია, ვაზიონიზმი) მისწრაფება სხვისი სქესობრივი აქტისა და შიშველი სასქესო ორგანოების ჭკურეტისადმი

26. ზოოფილია – (ბესტიოროფილია, ზოოერასტია, ბესტიალიზმი) – სქესობრივი ლტოლვა ცხოველებისადმი

27. იმპოტენცია სქესობრივი ცხოვრების უუნარობა

28. ინფანტოსექსუალიზმი (პედოფილია) – სქესობრივი ლტოლვა მცირეწლოვანებისადმი

29. ინცესტი – სქესობრივი ურთიერთობა სისხლით ნათესავეებს შორის

30. კლიტორი – ქალის სასქესო ორგანოს ნაწილი, რომელიც მდებარეობს სქესობრივი ასოს ზედა კუთხეში და რომელსაც აქვს მაღალი სექსუალური მგრძობელობა.

31. კოიტუსი – სქესობრივი აქტი

32. ლიბიდო – სქესობრივი ლტოლვა

33. ლესბიური სიყვარული (ტრიბადია, საჟიზმი) – ქალთა ჰომოსექსუალიზმი

34. მასკულინიზაცია (ვირილიზმი) – მამაკაცური სქესობრივი თვისებების არსებობა ქალებში

35. მაზოხიზმი, – სექსუალური გადახრა, როცა სექსუალური ტკბობა მიიღწევა სექსუალური პარტნიორისათვის ფიზიკური ან ფსიქიკური ვნების (ტკივილის) მიყენებით.

36. მასტურბაცია (ონანიზმი) ეროვნული ზონების თვითსტიმულაციისა და გაღიზიანების გზით ორგანიზმის ხელოვნულად გამოწვევა

37. ოეულიაცია – ფაზა მენსტრუაციებს შორის, როცა კვერცხუჯრედი გამოდის ვეზიკულარული ფოლიკულიდან.

38. ორგაზმი – სექსუალური ტკბობის უმაღლესი ფორმა, რომელიც აღმოცენდება კოიტუსის ან მისი შემცველი სქესობრივი აქტივობის რომელიმე ფორმის დროს.

39. პენისი – მამაკაცის სქესობრივი ასო

40. პედერასტია – მამაკაცის ჰომოსექსუალიზმი

41. პეტინგი – ორგანიზმის გამოწვევა ურთიერთაღიერის გზით სქესობრივი აქტის გარეშე.

42. პლურალიზმი (ტრიოლიზმი) – როცა სქესობრივ ურთიერთობაში

მონაწილეობს სამი და მეტი სქესობრივი პარტნიორი

43. პოლუცია – თესლის უნებლიე გამოყოფა სქესობრივი აქტის გარეშე
44. პოტენცია – სქესობრივი ცხოვრების უნარი
45. პრიაპიზმი – სქესობრივი ასოს პათოლოგიური ერექცია
46. პრობისკუიტეტი – უწესრიგო სქესობრივი კავშირები
47. საღიზმი – სქესობრივი გადახრა, როცა სქესობრივი აგზნება მიიღწევა სქესობრივი პარტნიორისადმი ფიზიკური ან სულიერი ვნების და ტკივილის მიყენებით.
48. სატირიზმისი – მამაკაცის სქესობრივი ლტოლვის პათოლოგიური გაძლიერება
49. სპერმატოზოიდი – მამაკაცის სასქესო უჯრედი
50. ურერტა – შარდგამომყოფი არხი
51. ფრიგიდულობა – ქალის სქესობრივი ინდიფერენტულობა (სიცივე), სქესობრივი ლტოლვის დაქვეითება, ორგანიზმის განცდის უუნარობა
52. ფემინიზმი – ქალური სხეულებრივი და სულიერი ნიშნების არსებობა მამაკაცებში
53. პორმიონები - ბიოლოგიურად აქტური ნივთიერება, რომელსაც გამოყოფენ შინაგანი სეკრეციის ჯირკვლები
54. ჰიპერსექსუალობა (ნიმფომანია, სატირიაზისი) – სქესობრივი ლტოლვის გაძლიერება
55. პეტროსექსუალობა – სქესობრივი ლტოლვა საწინააღმდეგო სქესისადმი
56. პომოსექსუალიზმი – სქესობრივი ლტოლვა საკუთარ სქესისადმი

თავი ოცდამეექვსე

პროფესიის არჩევა უფროს სასკოლო ასაკში

მომავალი ცხოვრებისეული გეგმების შეფუძნება პიროვნების განვითარების მაღალი დონის მაჩვენებელია. ესაა რეგულაციის ახალი ტიპი – მიზნობრივი რეგულაცია. ცხოვრებისეული პერსპექტივის ჩამოყალიბება უფროსი სასკოლო ასაკის მოსწავლეთა მნიშვნელოვანი მონაპოვარია. ცხოვრებისეული გეგმები, როგორც გარესსამყაროსთან შეგუების განსაზღვრული სისტემა, პირველად ჯერ კიდევ გარდამავალ ასაკში ცნობიერდება, ხოლო პროფესიის არჩევა პიროვნულ ღირებულებას უფროს სასკოლო ასაკში იძენს.

ცხოვრებისეული გეგმები განსაზღვრავენ და აპრობებენ უფროსკლასელთა ქცევას. ეს გეგმები ყალიბდება სოციალური პირობების ზემოქმედების შედეგად, რის გამოც ცხოვრებისეული გეგმები შეიძლება განვიხილოთ როგორც აღზრდის პროცესის შედეგი. უფროსკლასელთა ცხოვრებისეული გეგმები ინდივიდუალურია. იგი განსაზღვრულია პიროვნული თავისებურებებით. ცხოვრებისეული გეგმა არის მომავალი ცხოვრების განსაზღვრული სახით მოწყობის სუბიექტური მზაობა.

ცხოვრებისეული გეგმები, უპირველეს ყოვლისა, დაკავშირებულია პროფესიულ

თვითგამორკვევასთან. ცხოვრებისეული გვემები ყალიბდება პროფესიის არჩევის რამდენადაც ვარიანტის განხილვის პროცესში;...

უფროსკლასელთა ცხოვრებისეული გვემების ერთ-ერთი თავისებურება არის პროფესიული გვემის ნაკლები კონკრეტულობა. უფროსკლასელები ძალიან ოპტიმისტურნი არიან კარიერის საფეხურზე წინსვლის ოცნებებში, რაც საერთო ჭაბუკური ოპტიმიზმის გამოვლენაა. მათ ჯერ კიდევ კარგად არა აქვთ დიფერენცირებული სამომავლო იდეალური და რეალური მიზნები. მოზარდი დგას მოქმედების დარგის არჩევის წინაშე, ხოლო ადრეული ჭაბუკისათვის მთავარია ამ დარგის შიგნით კორკრეტული სპეციალობის არჩევა.

უფროს სასკოლო ასაკში პროფესიის პირველადი არჩევის ეტაპს მოსდევს პროფესიული თვითგამორკვევის ეტაპი, როცა მოსწავლე თავისთვის რეალურად აყალიბებს პროფესიის სახეს საკუთარი ფსიქო-ფიზიოლოგიური შესაძლებლობების გათვალისწინებით. ამის შემდეგ იგი რეალურად აფასებს სასკოლო დისციპლინების როლსა და მნიშვნელობას.

უფროსკლასელი დგას დამოუკიდებელი ცხოვრების ზღურბლზე, რომელიც ქმნის განვითარების ახალ სოციალურ სიტუაციას, იგი მთლიანად ცვლის სწავლის ღირებულებას, მნიშვნელობას, ამოცანებსა და შინაარსს. სასწავლო პროცესს უფროსკლასელები ახლა იმის მიხედვით აფასებენ, თუ რას იძლევიან სასწავლო დისციპლინები სამომავლოდ მათ მიერ არჩეული დარგის სფეროში. უფროსკლასელები აწმყოს მომავლის პოზიციიდან უყურებენ.

უფროს სასკოლო ასაკში მყარდება თავისებური კავშირები პროფესიულ და სასწავლო ინტერესებს შორის. თუ მოზარდობის ასაკში პროფესიის არჩევას განსაზღვრავენ სასწავლო ინტერესები, უფროსკლასელებში პირიქით, პროფესიის არჩევა განსაზღვრავს სასწავლო ინტერესების ფორმირებას. უფროსკლასელებს ახლა ის საგნები აინტერესებთ, რომლებიც მათ სჭირდებათ არჩეულ პროფესიებთან დაკავშირებით.

უფროსი სასკოლო ასაკი არის ცხოვრებისეული შრომითი თვითგამორკვევის ასაკი. მოზარდი, როგორც წესი, სერიოზულად არ ფიქრობს თავისი მომავალი პროფესიის შესახებ. უფროსკლასელები კი ამ საქმეს სერიოზულად უდგებიან და მათ საკუთარი არჩევანის არგუმენტებით გამართლება შეუძლიათ.

პროფესიის, როგორც ქცევის განსაზღვრული აქტის, არჩევას შეიძლება ჰქონდეს განსხვავებული ფსიქოლოგიური შინაარსი და შეიძლება განხორციელდეს განსხვავებული ფსიქოლოგიური პროცესების საფუძველზე. ზოგიერთისთვის პროფესიის არჩევა არის ცხოვრებისეული გზის არჩევა, საზოგადოებაში განსაზღვრული ადგილის პოვნა, სოციალურ ცხოვრებაში ჩართვა. პროფესიის ასეთი არჩევა, რომელიც აყვანილია თვითგამორკვევის რანგში, რთული პროცესია. იგი ხასიათდება მომავალი სპეციალობისადმი საკუთარი ფსიქო-ფიზიოლოგიური შესაძლებლობების მისადაგებით. პროფესიის ასეთი არჩევა მოსწავლის საერთო განვითარების მაღალ დონეს მოითხოვს. მაგრამ, ამავე დროს, პროფესიის არჩევა შეიძლება განხორციელდეს სრულიად განსხვავებული ფსიქოლოგიური მექანიზმების საფუძველზე. ზოგიერთი მოსწავლე პროფესიას ირჩევს შემთხვევით,

თანატოლებისა და მშობლების მიბაძვით.

როგორც აღვნიშნეთ, გარდამავალი ასაკის მოზარდებს ჯერ კიდევ არ შეუძლიათ საკუთარი ფსიქოლოგიური შესაძლებლობების ადეკვატური შეფასება. ისინი ხალისით ასახელებენ იმ დარგს, რომელიც უნდა აირჩიონ, კონკრეტული სპეციალობის ჩვენების გარეშე. ეს დარგი უშუალოდაა დაკავშირებული მათ სასწავლო საგნების შინაარსთან.

ქართულ ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში ნაკადია პროფესიული ორიენტაციის ფსიქოლოგიური საფუძვლების განწყობის თეორიის შუქზე ახსნა. განწყობა არის მთლიანი პიროვნებისეული მდგომარეობა, მზაობა, რომელიც წინ უსწრებს ნებისმიერი ქცევის დაწყებას და, რაც მთავარია, განსაზღვრავს ამ ქცევის მიმართულებას. პროფესიული ორიენტაცია არის შორეული მოტივაციური ქცევის ბუნების მოვლენა. იგი არის მომავალი პროფესიული ქცევის წინასწარი განსაზღვრა. ეს ქცევა ყალიბდება გარემოს ზემოქმედებისა და მოთხოვნისთვის საფუძველზე; მასში ასახულია მიზნის მიღწევის საშუალებები და პროფესიული საქმიანობის განხორციელების პირობები. პროფესიული ორიენტაცია მოიცავს მისწრაფებებს, თვითშეფასებას და შემდგომი პროფესიული წარმატების პირობებსაც. პროფესიული ორიენტაცია ქმნის წარმოსახულ სიტუაციას, რომლის საფუძველზედაც პიროვნებაში იქმნება განწყობა ანუ შინაგანი მზაობა, რაც გადაწყვეტილების მიღების ანუ პროფესიის არჩევის საფუძველი ხდება. განწყობის თეორია წარმოადგენს პიროვნების ქცევის ისეთ თეორიას, რომელიც იძლევა ქცევის მზაობის წარმოქმნის რეალურ მოდელს.

დიფერენცირებული, პროფილირებული სწავლების შემოღებამ დადებითი გავლენა მოახდინა პროფესიული განწყობის შექმნისა და გამტკიცების საქმეში.

გეგმაზომიერი პროფესიული ორიენტაცია ხელს უწყობს პროფესიის ნამდვილი, რეალური არჩევის შესაძლებლობას დამამთავრებელ კლასებში.

პროფესიული თვითგამორკვევა გაივლის ოთხ ეტაპს. პირველი ეტაპი არის ბავშვური თამაშები, როცა ბავშვი ასრულებს განსხვავებულ პროფესიულ როლებს და თამაშში ახდენს მის რეალიზაციას (ექიმობანა, მასწავლებლობანა...). მეორე ეტაპია მოზარდების ფანტაზია, როცა მოზარდი ოცნებებში ხედავს თავის თავს რომელიმე პრესტიჟულ ან მიმზიდველი პროფესიის წარმომადგენლად. მესამე ეტაპია პროფესიის წინასწარი არჩევა. იგი მოიცავს გარდამავალი ასაკის ბოლო წლებს და ჭაბუკობის მთელ პერიოდს. ამ დროს მოქმედებთა და პროფესიათა მრავალრიცხოვანი სახეები ჯგუფდება და ფასდება მოზარდებისა და უფროსკლასელთა ინტერესების, მიდრეკილებების, უნარ-ჩვევების, ნიჭისა და ღირებულებათა სისტემის მიხედვით. მეოთხე ეტაპი არის გადაწყვეტილების პრაქტიკული მიღება. დამამთავრებელ კლასებში იგი საბოლოოდაა ჩამოყალიბებული, მაგრამ არაა მტკიცე და მყარი, რის გამოც შეიძლება შეიცვალოს. ესაა პროფესიის ნამდვილი არჩევა, რაც სპეციალობის საბოლოო არჩევას გულისხმობს. რომელიმე კონკრეტული სპეციალობის არჩევა ობიექტურ პირობებზეცაა დამოკიდებული. ესაა სოციალური მდგომარეობა, ოჯახის მატერიალური უზრუნველყოფის პერსპექტივა და მშობლების განათლების და კულტურის დონე.

პროფესიის არჩევა რთული, ფაქიზი და ხანგრძლივი პროცესია. ხშირია შემთხვევები, რაცა უფროსკლასელები აჭიანურებენ პროფესიულ თვითგამორკვევას. ეს იმატომ ხდება, რომ მათ არ აქვთ გამოკვეთილი მყარი ინტერესები. ეს გაჭიანურება ხშირად უკავშირდება უფროსკლასელთა ზოგად მოუშწიფებლობასა და ქცევის და სოციალური ორიენტაციის ინფანტილურ ხასიათს.

მეტად მნიშვნელოვანია უფროსკლასელთა ინფორმაციის ხარისხი და დონე საკუთარი ფიქო-ფიზიოლოგიური შესაძლებლობებისა და მოძავალი პროფესიის მოთხოვნების შესახებ. უფროსკლასელებმა, სამწუხაროდ, ძალზე ცუდად იციან პროფესიათა თავისებურებანი. მათ ასე თუ ისე იციან ექიმისა და იურისტის პროფესიის პრესტიჟის შესახებ, მაგრამ ძალზე ბუნდოვანი წარმოდგენები აქვთ ამ პროფესიათა კონკრეტური სპეციფიკისა და ამ პროფესიისათვის საჭირო საკუთარ ფიქო-ფიზიოლოგიური შესაძლებლობების შესახებ.

უფროსკლასელთა პროფესიული გეგმები ყალიბდება მრავალი ფაქტორის გავლენით. ეს ფაქტორები პირობითად შეიძლება ორ ჯგუფად დაიყოს: ესაა ობიექტური და სუბიექტური ფაქტორები. პროფესიის არჩევის ობიექტური ფაქტორებია ოჯახი, სკოლა, ახლობელთა წრე, მასობრივი ინფორმაცია.¹ საშუალებები და სხვა. ხოლო სუბიექტურ ფაქტორებს მიეკუთვნება ინტერესები, მიდრეკილებები, ღირებულებითი ორიენტაციები, ნიჭი, პრეტენზიის დონე, თვითშეფასება და სხვა.

ერთ-ერთი ძლიერი ობიექტური ფაქტორი, რომელიც გავლენას ახდენს პროფესიის არჩევაზე, არის ოჯახი. ამ მიმართულებით, უპირველეს ყოვლისა, მხედველობაში უნდა მივიღოთ მშობელთა სოციალური მდგომარეობა, რომელიც მოსწავლეთა პროფესიულ გეგმებზე ძლიერ გავლენას ახდენს. უმაღლესი განათლების მქონე მშობელთა შვილები უმეტესწილად თავიანთ სამომავლო გეგმებს უკავშირებენ უმაღლეს სასწავლებლებში ჩაბარებას. ინტელექტუალური შრომის მშობელთა ოჯახებში უმაღლესი განათლების მიღება აუცილებელი მოთხოვნაა.

ერთ-ერთი ძლიერი ფაქტორია სკოლა. სკოლაში ყალიბდება ინტერესები, მოსწავლე აქ ეცნობა პროფესიათა კლასიფიკაციას, პროფესიული ორიენტაციის მიმართულებით სკოლაში მიზანმიმართული მუშაობა მიმდინარეობს. სოციალური გარემოს შემდეგი ფაქტორია თანატოლთა ჯგუფი. პროფესიის არჩევაზე მისი გავლენა ოჯახთან და სკოლასთან შედარებით ნაკლებია. მეგობართა წრე, როგორც აღვნიშნეთ, იკვრება და ყალიბდება ინტერესთა ერთიანობისა და მსგავსების საფუძველზე. მსგავსი ინტერესების მოსწავლეები, ხშირად ერთნაირ პროფესიებს ირჩევენ. განსაკუთრებით დიდი გავლენა აქვთ ამ თვალსაზრისით ჯგუფის ლიდერებს.

პროფესიის არჩევის ერთ-ერთი ძლიერი სუბიექტური ფაქტორია ინტერესები. ინტერესი არის განსაზღვრული მოვლენებისადმი და მოქმედებისადმი სწრაფვის ემოციურად შეფერილი არჩევითი დამოკიდებულება. ინტერესებთანაა დაკავშირებული ადამიანის შემეცნებითი სფეროს გააქტიურება, მიდრეკილებები, რომელიც შეიძლება განვიხილოთ როგორც კონკრეტულ ქცევებში ინტერესების რეალიზაცია. უფროსკლასელთა პროფესიულ ორიენტაციასთან დაკავშირებით

გამოყოფენ ინტერესთა ხუთ ჯგუფს.

1) ამ ჯგუფში ერთიანდებიან ფართო წრის აქტიური ინტერესების მქონე უფროსკლასელები. ინტერესთა ამ წრეში გამოიყოფა, ღრმა სპეციალური, ცენტრალური ინტერესი, რომელიც გავლენას ახდენს მოსწავლის სასწავლო ინტერესებზე და ძირითადად განსაზღვრავს პროფესიის არჩევას. მოსწავლეთა მთელი სასწავლო და არასასწავლო საქმიანობა ამ ინტერესებს ემორჩილება.

2) ამ ჯგუფში შედიან ის უფროსკლასელები, რომლებსაც აქვთ ერთმანეთისგან იზოლირებული აქტიურ ინტერესთა ფართო წრე. პროფესიის არჩევის პროცესი ასეთ მოსწავლეებში ხასიათდება საკუთარი ზრახვების უქონლობით და პროფესიის არჩევა დამოკიდებულია გარეგან ფაქტორებზე.

3) ამ ჯგუფში გაერთიანებულ მოსწავლეებს აქვთ შეზღუდული ინტერესები, რომლებიც დაკავშირებულია ცოდნის განსაზღვრულ სფეროსთან. ეს ინტერესები პასიურია და მოსწავლეებს არ აღძრავენ შესაბამისი ქცევის განხორციელებისათვის. ამ ინტერესთა რეალიზაცია განისაზღვრება გარეგანი ფაქტორებით.

4) ამ ჯგუფის უფროსკლასელებს აქვთ სუსტ, იზოლირებულ და ერთმანეთთან დაუკავშირებელ ინტერესთა ვიწრო წრე. პროფესიის არჩევა გაძნელებულია.

5) ამ ჯგუფის წარმომადგენლებს აქვთ აშკარად გამოხატული პასიური და დიფუზური ინტერესები. ასეთ მოსწავლეებს არა აქვთ საყვარელი საქმიანობა და პროფესიული მიმართულობა. პროფესიის არჩევა მთლიანადაა დამოკიდებული გარეგან ფაქტორებზე.

უფროს სასკოლო ასაკში ინტერესების სტრუქტურის ფორმირების თავისებურება პროფესიულ ზრახვებთან და გვემებთან შერწყმა. ღრმა შემეცნებითი ინტერესები, ხშირად გარდაიქმნება მეცნიერულ და პროფესიულ ინტერესებად. რის გამოც შემეცნებითი ინტერესთა დიაგნოსტიკა და განვითარების მიმართულების განსაზღვრა არის პროფესიული კონსულტაციის მნიშვნელოვანი ამოცანა.

უფროსკლასელთა პროფესიული თვითგამორკვევა ქცევის რთული ფორმაა და ეფუძნება მოტივაციას. ამ ქცევის რეალიზაციას ხელს უწყობს მთელი პიროვნება მისი მოთხოვნილებებით, ინტერესებით, მისწრაფებებით და მოტივაციური სფეროთი. ადამიანი ქცევაში ხელმძღვანელობს მრავალი მოტივით. ჭაბუკობის ასაკში მოტივაციურ სფეროს აქვს იერარქიული სტრუქტურა. უფროსკლასელთა მოტივები ხასიათდება ინტენსივობით, შვებულობითა და ქმედითობით. პროფესიის არჩევისას შედარებით გავრცელებული მოტივებია შრომის შინაარსისადმი ინტერესი, შრომის საზოგადოებრივი მნიშვნელობა, მატერიალური დაინტერესება, რომანტიკა, ჰუმანიურობა, ქველმოქმედება, პროფესიათა პერსპექტივა და სხვა.

პროფესიულ თვითგამორკვევაზე დიდ გავლენას ახდენენ პიროვნების სტრუქტურული კომპონენტები, რომლებიც შეიძლება დაიყოს ორ ჯგუფად. ა) ამ ჯგუფში ერთიანდებიან პიროვნების ისეთი თვისებები, რომლებიც ხელს უწყობენ პროფესიის წარმტებით არჩევას, მაგრამ ამ პროცესის აქტივობაში პირდაპირ და უშუალოდ არ მონაწილეობენ. როგორც აღვნიშნეთ, ნამდვილი პროფესიული თვითგამორკვევა გულისხმობს ასარჩევი სპეციალობის მოთხოვნების

ანალიზს და საკუთარი თავის ვარგისიანობის მისადაგებას ამ მოთხოვნებისადმი, რაც თავისთავად მოითხოვს აბსტრაქტული აზროვნების განვითარებას, ნებისყოფას, გარკვეულ ცხოვრებისეულ და შრომის გამოცდილებას; ბ) ამ ჯგუფში ერთიანდებიან პიროვნების ისეთი თვისებები, რომლებიც უშუალოდ მონაწილეობენ პროფესიის არჩევაში და პიროვნების განვითარების მიმართულებას აძლევენ. ესენია პროფესიული თვითგამორკვევის მოთხოვნილებები, სასწავლო და პროფესიული ინტერესები, ძიდრეკილებები, იდეალები, მრწამსი, განწყობები და ღირებულებითი ორიენტაციები. პიროვნების ამ თვისებებს აქვთ დინამიკური ხასიათი.

როგორც აღვნიშნეთ, უფროსკლასელთა ფსიქიკის განვითარების თავისებურება ისაა, რომ განვითარების ახალ სოციალურ სიტუაციას, ცხოვრებაში საკუთარი ადგილის გარკვევას, მივყავართ ამ ასაკის ცენტრალურ ახალწარმონაქმნამდე – საკუთარი ცხოვრებისეული, უპირველეს ყოვლისა, პროფესიული თვითგამორკვევის მოთხოვნილების ჩამოყალიბებამდე. პროფესიული ზრახვები სხვადასხვა ასაკობრივ საფუძველზე წარმოიქმნება. უმცროსკლასელთათვის პროფესიის არჩევა დაკავშირებულია უფროსების ცხოვრებაში მონაწილეობის მიღების სურვილთან და გვევლინება როლური თამაშების ელემენტებად. უმცროს მოზარდებში პროფესიის არჩევა არის ოცნებების ახდენის ფორმა გმირული და პრესტიჟული მოძაქლის მიმართულებით. მათ აინტერესებთ არა პროფესიის კონკრეტული შინაარსი, არამედ ის როლი, რომელსაც ამ პროფესიის წარმომადგენელი ასრულებს, რაც მათი პროფესიული ზრახვების ხშირი ცვლის მიზეზი ხდება. მოზარდები პროფესიის არჩევის ამოცანას არ განიცდიან როგორც მათი მისწრაფებების განსაზღვრის პრობლემას. მათთვის ეს არის მიბაძვის აქტი. მხოლოდ ადრეული ჭაბუკობის ასაკში განვითარების ახალი სოციალური სიტუაციის საფუძველზე თვითგამორკვევის პრობლემა იქცევა პიროვნების აქტუალურ მოთხოვნილებად. ცხოვრებისეული გეგმები აღმოცენდება მხოლოდ მაშინ, როცა განსჯის ობიექტად იქცევა არა მხოლოდ საბოლოო შედეგი, არამედ მისი მიღწევის სერხებიც, ის ობიექტური და სუბიექტური რესურსები, რომლებიც ამისთვისაა საჭირო და აუცილებელი.

პროფესიული თვითგამორკვევის ფსიქოლოგიური შინაარსი არის არა მარტო პროფესიის არჩევა, არამედ ამ არჩევანის შინაგანი ფსიქოლოგიური საფუძვლების შემუშავება. უფროს სასკოლო ასაკში განვითარების სოციალური სიტუაცია აპირობებს საკუთარი თვისებებისა და შესაძლებლობების გაცნობიერების მოთხოვნილების გაჩენას, რომელიც უკავშირდება ცხოვრებისეული გზის არჩევას. ამ მოთხოვნილების გაჩენა შესაძლებელი ხდება თვითცნობიერების განვითარებასთან დაკავშირებით. თვითცნობიერება არის საკუთარი თავისა და საკუთარი „მე“-ს გაცნობიერება. თვითცნობიერების საფუძველია თვითშეფასება. საკუთარი თავის გაცნობიერება არის საკუთარი ძალების, შესაძლებლობების, პიროვნული თვისებების გაცნობიერება და ობიექტური შეფასება, რასაც პროფესიის არჩევის საქმეში დიდი მნიშვნელობა აქვს. უფროსკლასელები ირჩევენ ისეთ პროფესიებს და სპეციალობებს, რომლებიც შეესატყვისება საკუთარ შესაძლებლობათა მათეულ გაგებასა და შეფასებას. იმის გამო, რომ უფროსკლასელთა მიერ საკუთარ

შესაძლებლობათა შეფასება არაა მთლად ადეკვატური და ობიექტური, პროფესიის არჩევის პროცესში შეცდომებიცაა მოსალოდნელი. მოზარდებისაგან განსხვავებით უფროსკლასელები აცნობიერებენ თვითშეფასების როლსა და აუცილებლობას. მათ უკვე აქვთ ჩამოყალიბებული თვითშეფასების მოთხოვნილება.

თავი ოცდამეუხედი

მიზარდთა და ჭაბუკთა დევიაციური ქცევები

დევიაციური ქცევა არის საზოგადოების მიერ მიღებული და აღიარებული ნორმებიდან გადახვეული, გადახრილი ქცევა. ესაა ისეთი ქცევა, რომელიც არ შეესატყვისება იმ მოლოდინებსა და ნორმებს, რომელიც ჩამოყალიბებულია და ოფიციალურადაა აღიარებული მოცემულ საზოგადოებაში. დევიაციური ქცევა არის საქციელთა სისტემა, რომელიც გადახრილია სამართლებრივი, მორალური და კულტურული ნორმებიდან.

დევიაციური ქცევები მოზარდებთან ხშირად გვხვდება. დარღვევების ხასიათი მუტად მრავალფეროვანია. იგი ხშირად ვლინდება სამართლის ნორმების დარღვევის (დელიკვენტურ) ქცევებში, სახლიდან გაქცევებსა და მაწანწალობაში, სექსუალურ აღვირახსნილობაში, ნადრევე ალკოჰოლიზმში, ნარკომანიაში, სუიციდურ ტენდენციებსა და აგრესიულობაში.

ქცევის დარღვევა, როგორც ვნახეთ, არის ნორმიდან გადახვევა, რომელიც გამოიხატება და ვლინდება თვალში საცემ საქციელებში, რომელშიც რეალიზდება მოზარდის შინაგანი მიდრეკილებები. ყოველივე ეს შეიძლება გამოვლინდეს როგორც პრაქტიკულ მოქმედებებში, ასევე მოზარდის სურვილებში, გამონათქვამებში და მსჯელობებში.

ქცევის დარღვევების ერთ-ერთი ფორმაა აგრეთვე დისმორესია, რომელიც გულისხმობს ქცევის ნორმებიდან გადახრას. დევიაციურ ქცევას, რომელიც გამოწვეულია ნერვულ-ფსიქიკური ფაქტორებით.

დარღვევათა პირველი ჯგუფი არ თავსდება ფსიქიატრიის ჩარჩოებში. იგი განპირობებულია სოციალური და სამართლებრივი ფაქტორებით, ხოლო მეორე ჯგუფის ძირითადი კრიტერიუმებია ფსიქიატრიული სფერო.

დევიაციური ქცევა არის სოციალურ-ფსიქოლოგიური ცნება, რომელიც ასახავს ქცევის ნორმებიდან გადახვევას მოცემულ ისტორიულ ეპოქაში. ესაა ქცევის ისეთი დარღვევები, რომლებიც არაა განპირობებული ნერვულ-ფსიქოლოგიური ფაქტორებით. ე.ი. არსებობს დევიაციური ქცევების ორი ჯგუფი: არაპათოლოგიური და პათოლოგიური. არაპათოლოგიური დევიაციებია ნორმალური, ჯანმრთელი ადამიანის ქცევის დარღვევები, ხოლო პათოლოგიური დარღვევები დაკავშირებულია პიროვნების პათოლოგიასთან.

ვარდამავალ და ჭაბუკობის ასაკში პათოლოგიური დევიაციური ქცევები კლინდება ისეთი მოსაზღვრე ნერვულ-ფსიქიკურ დევიაციებში, როგორცაა პათოლოგიური სიტუაციურ-პიროვნული რეაქციები, ინტელექტუალური ჩამორჩენილობის მოსაზღვრე ფორმები, ფსიქიკური განვითარების ტემპის ჩამორჩენა და სხვა. ამრიგად, როგორც ვნახეთ, დევიაციურ ქცევებს ყოფენ ორ ჯგუფად: 1) ასოციალური ქცევები, როცა ირღვევა სოციალური, სამართლებრივი, მორალური და კულტურული ნორმები და 2) ქცევები, რომლებიც გადახრილია ფსიქიკური ჯანმრთელობის ნორმიდან და გულისხმობენ აშკარა ან ფარული ფორმის ფსიქოპათოლოგიის არსებობას.

დევიაციური ქცევების გამომწვევი მიზეზების შესახებ სპეციალურ ლიტერატურაში არაა ერთიანი აზრი. მკვლევართა ერთი ჯგუფი გამოყოფს მოზარდთა დევიაციების მიზეზთა ოთხ ჯგუფს (მ. რიბაკო):

1) ამ ჯგუფში ერთიანდებიან ფსიქიკურად ჯანმრთელი მოზარდები, რომელთა დევიაციური ქცევები განპირობებულია ჰედაგოგიური და მიკროსოციალური ხელმიშვებულობით. ასეთ ბავშვებს ახასიათებთ სწავლისადმი გულგრილობა, ცინიზმი, აგრესიულობა, სიცრუე, მანქანალობა, ქურდობაცაცობა, მიდრეკილება სიგარეტისადმი და ალკოჰოლისადმი. ასეთი ბავშვების სკოლაში გაჩერება არაა მიზანშეწონილი. მათთვის დამახასიათებელია, აგრეთვე, ადამიანებთან კონტაქტების დამყარების შერჩევითობა (უფროსების მიმართ ოპოზიციური დამოკიდებულება და შედარებით კარგი დამოკიდებულება თანატოლებთან, ასოციალური ქცევებისადმი გაგებითი მიდგომა და მიძებლობა).

2) ამ ჯგუფში შევიდნენ ის მოზარდები, რომლებსაც აღენიშნებათ პათოქარაქტეროლოგიური დარღვევები, რომელთა წარმოშობაში მნიშვნელოვანი და გადამწყვეტი როლი ითამაშეს ფსიქოტრავმულმა ფაქტორებმა და არასწორმა აღზრდამ (ალკოჰოლიზმი, შშობელთა შორის კონფლიქტები და გაყრა, ოჯახში დედინაცვლის ან მამინაცვლის შემოსვლა, ახლობლების ავადმყოფობა ან სიკვდილი, აღზრდაში დაშვებული შეცდომები, ზედმეტი მზრუნველობა ან განებივრება, მიშვებულობა). ზედმეტი მზრუნველობის ქვეშ მყოფი დევიაციური ქცევის მოზარდებისათვის დამახასიათებელია ავზნებულობა, დამაბულობა, მიდრეკილება კონფლიქტებისა და პროტესტის აქტიური რეაქციებისადმი. ასეთი რეაქციები, საბოლოო ანგარიშით, მთავრდება აგრესიული განმუხტვებითა და ასოციალური ხასიათის ქცევებით. დევიაციური ქცევის განებივრებულ მოზარდებს (როცა მათ ყველა სურვილსა და კაპრიზს უსრულებენ) ახასიათებთ დამოუკიდებლობის დაქვეითება და პიროვნების ასთენიკური განვითარება (თავის თავში დაურწმუნებლობა, პასიურობა, გაუბედაობა, წუწუნის, ადვილი დაღლაობა).

3) რეზიდუალურ-ორგანული ფსიქოპათოლოგიის მსგავსი მდგომარეობა. ასეთი მოზარდების უმრავლესობას ადრე ჰქონდათ გადატანილი ტრავმული, ინფექციური, ინტოქსიკური წარმოშობის ცერებრალური დაზიანება, რომელმაც მიკროსოციალური გარემოს უარყოფით მომენტებთან ერთად, ხელი შეუწყო დევიაციებს. მათი ნიშნებია: ძლიერი მოძრაობითი შეუკავებლობა, ფსიქიკური გაუწონასწორებლობა, აფექტები, ისტერიოიდული ხასიათის იმპულსური ქცევები, ინტელექტის და

თვითკრიტიკულობის დაქვეითება, სექსუალობა საღიზმის ელემენტებით, ნათლად გამოხატული ნევროტული სინდრომები, აუტიზმი, ინფანტილიზმი.

4) ამ ჯგუფს შეადგენს ფსიქოპათოლოგიის მსგავსი მდგომარეობა ღუნედ მიმდინარე შიზოფრენიის საწყისი ფორმით. ასეთი მოზარდებისათვის დამახასიათებელია აუტიზმი, ემოციური კონტაქტების სისუსტე, ინფანტილიზმი, აგრესიულ-სადისტური ტერაქციები, აკვიატებული შიშები, ნერვული ანორექსია, ბოღვითი ფანტაზიები.

ა. ლიჩკოს მიხედვით დაეიაციურ ქცევებს ძირითადად აპირობებს ორი მიზეზი:

ა) ბიოლოგიური საფუძვლები და ბ) ფსიქო-სოციალური ფაქტორები. ბიოლოგიურს მიეკუთვნება გენეტიკური ფაქტორები, თავის ტვინის ორგანული დაზიანება, აქსელერაცია და ინფანტილიზმი. ფსიქო-სოციალური ფაქტორებია ემანსიპაციის, ბავშვური ქცევის, თანატოლთა დაჯგუფებებში გაერთიანების, ჰობი-რეაქციები და სექსუალური მიდრეკილებები.

გენეტიკური ფაქტორები აპირობებს ხასიათის ანომალიებს, რაც კარგად ჩანს ფსიქოპათიების მაგალითზე. ფსიქოპათიის ტიპზე კი მნიშვნელოვანწილადაა დამოკიდებული ქცევის დარღვევები. თუმცა დელიკვენტურ, ალკოჰოლურ და ზოგიერთ სხვა დარღვევას გენეტიკური ფაქტორები არ აპირობებენ.

თავის ტვინის ორგანული დაზიანება აპირობებს ე.წ. „ნევროლოგიურ მიკროსიმპტომატიკას“ და ძალიან გავრცელებულია მოზარდობის ასაკში.

აქსელერაციის მოვლენაც გარკვეულწილად აპირობებს ქცევების დარღვევას. როგორც ვნახეთ აქსელერაცია მოიცავს არა მხოლოდ ფიზიკური განვითარების სფეროს, არამედ – სოციალურსაც. დღევანდელი სოციალური ცხოვრება მოზარდის ნერვულ სისტემას გაცილებით მაღალ და მკაცრ მოთხოვნებს უყენებს, ვიდრე ნახევარი საუკუნის წინათ. ინფორმაციის ნაკადი ყოველდღიურად კატასტროფულად იზრდება, ცხოვრების ტემპი შეუდარებლად აჩქარებულია. ყველაფერი ეს მოზარდის ფსიქიკაზე ყოველთვის არ მოქმედებს დადებითად. აქსელერებულ მოზარდებს, სამწუხაროდ, შესაბამის დონეზე არ აქვთ განვითარებული მოვალეობისა და პასუხისმგებლობის გრძნობა. როგორც ფიზიკურ, ასევე სოციალურ განვითარებაში მოზარდებს აღენიშნებათ დისპროპორციები. უპირველეს ყოვლისა ესაა დისპროპორცია განვითარების ფიზიკურ და ფსიქიკურ აქსელერაციას შორის. ფიზიკური აქსელერაციის შიგნით მიმდინარე სქესობრივი განვითარების დისპროპორციები გარკვეულ უარყოფით განცდებს იწვევს მოზარდებში. ის ფაქტი, რომ ერთსა და იმავე ასაკში ზოგიერთი მოზარდის სქესობრივი მოწიფება ახლა იწყება, ზოგიერთმა კი ამ მიმართულებით უკვე დაამთავრა მოწიფება, დიდი სტრესებთან და შფოთვისებთანაა დაკავშირებული.

ინფანტილიზმი აქსელერაციის ეპოქაში განსაკუთრებით ნათლად ვლინდება ფიზიკური და ინტელექტუალური განვითარების ჩამორჩენის სახით. მოზარდთა დევიაციურ ქცევებში (განსაკუთრებით ფსიქოპათურ ქცევებში) დევიაციის ორივე პოლუსი – აგრესია და ინფანტილიზმი (რეტარაცია) ძალიან ხშირია. ინფანტილიზმის მიზეზი მრავალია. იგი, უპირველეს ყოვლისა განპირობებულია კონსტიტუციონალურად, თუმცა შეიძლება გამოწვეული იქნას ხანგრძლივი

სოციალური დაავადებებითა და ენდოკრინული დარღვევებითაც.

მოზარდთა ქცევის დევიაციების სოციო-ფსიქოლოგიური ფაქტორები ძირითადად გამოწვეულია ე.წ. „უბერტატული კრიზისით“. ესაა ყოველგვარი მიზეზის გარეშე გუნება-განწყობილების ხშირი ცვლა, ერთი უკიდურესობიდან მეორემდე. ესაა ავადმყოფური სიმორცხვე და უხეშობა და ა.შ. ე. ერიკსონი ამ მდგომარეობას აღნიშნავს „იდენტურობის კრიზისის“ სახელითაც. იდენტურობაში აუცილებელია საკუთარი თავის პიროვნებად, ინდივიდუალად განცდა, რაც მოზარდობის ასაკის ერთ-ერთი ძირითადი თავისებურებაა. როგორც ცნობილია ფსიქოანალიტიკური პოზიციიდან იდენტურობის ფორმირება განიხილება როგორც „ბავშვური „მე“-ს“ რღვევა და ახალი, „უფროსის „მე“-ს“ და „ზე-მე“-ს ჩამოყალიბება. სწორედ ამ პროცესს თვლიან მოზარდების ყოველგვარი კრიზისისა და ქცევის დარღვევის მიზეზად. იდენტურობის კრიზისს უკავშირებენ დეპრესიებისაკენ და სუიციდისაკენ მიდრეკილებებს და აგრეთვე, დეპრესიონალიზაციის გამოვლინებებსაც. ცნობილია ისიც, რომ ზ. ფროიდის მიხედვით, სექსუალური კრიზისი განპირობებულია ეროგენური ზონების შეცვლით, ორალურიდან გენიტალურ სფეროში გადატანით.

როგორც აღვნიშნეთ, გამოყოფენ მოზარდთა სოციალურ-ფსიქოლოგიური დევიაციების შემდეგ ფორმებს: ემანსიპაციის, თანატოლთა დაჯგუფებების, ბავშვური ქცევების, პობი და სექსუალური ქცევების რეაქციებს.

ემანსიპაციის რეაქცია ვლინდება მოზარდების მიერ უფროსების მზარუნველობისაგან, გავლენისაგან, ზედამხედველობისა და მფარველობისაგან თავის დაღწევაში. ესაა ერთგვარი ჯანყი საერთოდ უფროსი თაობის მიმართ, დამოუკიდებლობისა და თავისუფლებისაკენ სწრაფვა, პიროვნული თვითდამკვიდრების მცდელობა. ზოგიერთი მკვლევარი ამ მოვლენას „ავტორიტეტების კრიზისსაც“ უწოდებს. ემანსიპაციის რეაქციები მრავალი ფორმით ვლინდება. ძირითადი გამოვლენა კი არის მოზარდის დიდი სურვილი მოიქცეს და ყველაფერი აკეთოს დამოუკიდებლად და „მისებურად“. ემანსიპაციის რეაქციის გამოვლენის შედარებით გავრცელებული ფორმაა სახლიდან გაქცევა და მანქანალობა.

თანატოლთა დაჯგუფებების რეაქცია. ბავშვები დიდი ხალისით ურთიერთობენ უფროსებთან, მაგრამ გარდამავალ ასაკში მდგომარეობა მკვეთრად იცვლება. ახლა, როგორც ვნახეთ, იწყება უფროსებისაგან, ემანსიპაციის რეაქციები და თანატოლებისადმი ძლიერი სწრაფვა. მოზარდები დიდი ხალისით ერთმანებებიან თანატოლთა კოლექტივებსა და ჯგუფებში. არსებობს თანატოლთა დაჯგუფების ორი ტიპი: ა) ერთსქესიანი მოზარდული ჯგუფები, რომელსაც ყავს გამოკვეთილი ლიდერი და ჯგუფის თითოეული წევრს აქვს გარკვეული როლი და ფუნქცია. ლიდერობა ასეთ ჯგუფებში, ძირითადად, დამყარებულია ძალაზე, სუსტის დანაგვრახზე და სისასტიკეზე ბ) სხვადასხვასქესიანი დაჯგუფებები, რომლებისთვისაც დამახასიათებელია როლების უწესრიგო განაწილება და მუდმივი ლიდერის უყოლობა: ჯგუფების შემადგენლობაც არასტაბილურია. ასეთი ჯგუფების ცხოვრება მინიმალურადაა რეგლამენტირებული და მოთხოვნებიც მკაცრად არაა

ჩამოყალიბებული. ცნობილი ფაქტია, რომ მოზარდთა სამართალდარღვევები ძირითადად ასეთ ჯგუფებში ხდება.

ქობი-რეაქციების გარეშე მოზარდობის ასაკი ძნელი წარმოსადგენია. მოზარდებში ქობი წარმოადგენს პიროვნების ფსიქიკური განვითარების განსაკუთრებულ კატეგორიას. ქობი მრავალფეროვანია. იგი შეიძლება იყოს ინტელექტუალურ-ეთიკური (როცა მოზარდი ავლენს დიდ ინტერესს მუსიკისადმი, ხატვისადმი, რადიოტექნიკისადმი, ფოტოსაქმისადმი, ცხოველთა სამყაროსადმი და ა.შ.) უფროსების აზრით ეს საქმისაზრობა არასერიოზულია, მაგრამ მოზარდები მას პირველხარისხოვან მნიშვნელობას ანიჭებენ. არსებობს ქობის მრავალი სახე:

1) სხეულებრივ-მანუალური ქობი, რომლის დანიშნულებაც სხეულის გაკაყება, ამტანობის გამომუშავება, კარატე, კრიეი, სამბო და სხვა.

2) ლიდერული ქობი. ესაა ისეთი სიტუაციების ძიება ან შექმნა, სადაც შეიძლება თავის გამოჩენა, ხელმძღვანელობა, ლიდერობა.

3) შეგროვების ქობი. ესაა ყოველგვარი სახის კოლექციონერობა.

4) ევოცენტრული ქობი – ყოველგვარი მოქმედება, რომლის საბოლოო მიზანია გარეშემოყოფთა ყურადღების მიპყრობა, მათ ყურადღების ცენტრში მოხვედრა. ესაა მხატვრული თვითშემოქმედება, მხიარულთა და საზრიანთა კლუბი და სხვა.

5) ახარტული ქობი – ბანქოს თამაში, ნიძლავი ფეხბურთში, დოღში, სპორტლოტოსა და ლატარიებში მონაწილეობა.

ყოველგვარი ქობი შეიძლება მიმდინარეობდეს ნორმისა და პათოლოგიის ფარგლებში. გააჩნია ინტენსივობას. თუ რომელიმე ქობი სრულდება ისეთი ინტენსივობით, რომ მან მოზარდებს შეიძლება დაეიწყო სხვა ყველაფერი. ეს უკვე დევიატია.

სექსუალური რეაქციები. აქ შედის არა მარტო ონანიზმი, პეტინგი, პომოსტესტუალიზმი და პრომისკუიტეტი, არამედ ქცევის ზოგიერთი ისეთი დარღვევა. რომელსაც გარეგნულად არ აქვს სექსუალური შეფერილობა.

მოზარდის ბავშვური ქცევის რეაქციები არის მართლაც ბავშვური ქცევები, რომელიც სამწუხაროდ გარდამავალ ასაკშიცაა გადმოყოლილი და მოზარდის საერთო ქცევის გარკვეულ დღს ასვამს. ეს რეაქციები შემდეგი სახისაა:

1) უარის რეაქციები. ესაა უარის თქმა კონტაქტებზე, თამაშზე, საკვებზეც კი. ეს რეაქციები ძირითადად დამახასიათებელია ინფანტილური მოზარდებისათვის. როცა მათ თავიანთი ნების გარეშე ძალად ამორებენ თანატოლთა კომპანიებს.

2) ოპოზიციის რეაქციები. ეს რეაქციები გამოწვეულია უფროსების მხრიდან ისეთი პრეტენზიების წაყენების გამო, რომლის შესრულება მოზარდს არ შეუძლია. ასეთია მშობლების მოთხოვნები კარგად ისწავლონ. წარმატებები მოიპოონ სპორტში, მუსიკაში. მოზარდი, ხანდახან ასეთ რეაქციებს ავლენს მამინაც, როცა შემჩნევს, რომ მშობლები მას ნაკლებ ყურადღებას აქცევენ. მოზარდებში ასეთ რეაქციებს იწვევს აგრეთვე ოჯახში დედინაცვლის ან მამინაცვლის შემოსვლაც. ოპოზიციის რეაქციები ნათლად ვლინდება ხასიათის ისტერიოდული აქცენტუატივის ფონზე. ამ დროს ოპოზიციის რეაქციები შეიძლება მიმართული იყოს ოჯახის არა რომელიმე კონკრეტული წევრისადმი, არამედ სკოლაზე და

აღმზრდელზე საერთოდ. ესაა რომელიმე საქმის ჯიბრზე გაკეთების რეაქციები, საერთოდ დემონსტრაციული და გამომწვევი ქცევები.

3) იმიტაციის რეაქციები გულისხმობს რომელიმე განსაზღვრული პიროვნების ქცევის მიბადვას. ბავშვობაში ასეთებია მშობლები, მასწავლებლები ან უფროსი დაძმები. მოზარდებში კი, უმეტესწილად, მიბადვის ობიექტებია განსაკუთრებულად გაძირჩეული და პოპულარული თანატოლები, როკ-მუსიკის ან სპორტის აღიარებული კერაები. მოზარდი მიბადვის ობიექტს უმთავრესად თვითონ არ ირჩევს. ამ დროს იგი ითვალისწინებს მოზარდთა დაჯგუფებების გეოგრაფიასა და შეხედულებებს.

ქცევის სერიოზულ დარღვევებად იმიტაციის რეაქციები იქცევა მაშინ, როცა მოზარდები მიბადვის ობიექტებად ირჩევენ ასოციალური ქცევის პირებს.

4) კომპენსაციის რეაქციები არის იმის სურვილი, რომ საკუთარი სისუსტე და მარცხი ერთ რომელიმე სფეროში, შეავსოს წარმატებების მოპოვებით სხვა სფეროში; ფიზიკურად სუსტი მოზარდი, რომელსაც საკუთარი თავის დაცვა ჩხუბში არ შეუძლია ან ვერ ახერხებს თავის გამოჩენას მოძრავ თამაშებში, ამას იგი ანაზღაურებს კარგი სწავლით და ერუდიციით, აგრეთვე, წარმატებით ინტელექტუალურ თამაშებში (ჭადრაკი). ხდება პირიქითაც სწავლაში წარუმატებლობის ანაზღაურება ხდება „ვაჟაკური“ ქცევებით, ქცევის ნორმების განგებ დარღვევით. ასეთი ქცევები დევიაციის ფორმას ღებულობენ მაშინ, როცა ზოგიერთი მოზარდი შიშის კომპენსაციას აღწევს უაზრო და დაუფიქრებელი რისკის ხარჯზე.

ყველა ჩამოთვლილი რეაქცია მოზარდობის ასაკში შეიძლება გამოვლინდეს როგორც ნორმის, ასევე დევიაციის ფორმით. ეს რეაქციები მაშინ ხდება პათოლოგიური, როცა ისინი ნორმის ფარგლებსა და ჩარჩოებს სცილდება. ე.ი. როცა ისინი ვრცელდება იმ სიტუაციის ფარგლებს გარეთ, რომელშიც აღმოცენდა ან კიდევ მაშინ, როცა ამ რეაქციებს ემატება ნევროტული დარღვევები.

პათოლოგიური რეაქციები ნორმალური ქცევებისაგან განსხვავდება შემდეგი ნიშნებით:

ა) გენერალიზაციით. ე.ი. განსხვავებულ, არაადექვატურ სიტუაციებში აღმოცენების უნარით;

ბ) პათოლოგიური სტერეოტიპის შექმნის უნარით, ე.ი. როცა განსხვავებულ მიზეზებზე პასუხობენ ერთი და იგივე რეაქციით;

გ) ქცევის დარღვევის ისეთი უკიდურესი ფორმების გამოვლენით, რომელიც არაა დამახასიათებელი იმ ჯგუფის წევრებისათვის, რომელშიც მოზარდია გაერთიანებული.

დ) სოციალური დეზადაპტაციისკენ მისწრაფებით.

დევიაციური ქცევების ანალიზში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ფსიქოპათიებსა და ხასიათის აქცენტუაციებს. ფსიქოპათია არის ხასიათის ისეთი ანომალია, რომელიც განსაზღვრავს ინდივიდის მთლიან ფსიქიკურ მხარეს და რომელიც თითქმის არ იცვლება. ესაა მდგრადი პიროვნული დისპარმონია, როლისთვისაც დამახასიათებელია პათოლოგიური თვისებების გამოხატულება

ადაპტაციის დარღვევამდე კი, დარღვევათა სტაბილურობა, პიროვნული რეაგირების ერთიანი პირობა. ფსიქოპათებს უჭირთ ნორმალური ადამიანური ურთიერთობების დამყარება. გარდამავალი ასაკი ფსიქოპათიის განვითარების სენზიტიური ასაკია.

ხასიათის აქცენტუაცია კი არის ხასიათის ნორმის უკიდურესი ვარიანტიები, რომლის დროსაც ხასიათის ცალკეული ნიშნები გამოირჩევა უკიდურესი ინტენსივობით, რის გამოც რომელიმე ფსიქოგენურ ზემოქმედებაზე შერჩევითი ზემგრძნობელობა კლინდება. მიუხედავად იმისა, რომ ხასიათის აქცენტუაცია არის გამოვლენის უკიდურესი ფორმები, იგი ეტევა ნორმის ფარგლებში და წარმოადგენს ნორმის ვარიანტებს. ხასიათის აქცენტუაცია არაა ფსიქიატრიული დიაგნოზი. გარდამავალ ასაკში დევიაციური ქცევის ფორმა შეიძლება იყოს როგორც ფსიქოპათია, ასევე ხასიათის აქცენტუაცია.

მოძღვრება ხასიათის აქცენტუაციის შესახებ ეკუთვნის კ. ლენინგარდს. მაგრამ აქცენტუაციების მისეული შეხედულება უმთავრესად ეხება მოწიფულობის ასაკს და თანაც მასთან აქცენტი პიროვნულ აქცენტუალობაზე კეთდება. ჩვენი საკითხისათვის უფრო მნიშვნელოვნად და მართებულად მიგვაჩნია ა. ლიჩკოსა და ვ. კონდრაშენკოს კლასიფიკაციები, რომლებიც სპეციალურად გარდამავალ ასაკს ეხება, სადაც აქცენტუაციის ყველა ტიპი განზილულია გარდამავალი ასაკის სპეციფიკის გათვალისწინებით. ამასთანავე მათი კლასიფიკაცია მოიცავს როგორც ფსიქოპათიებს, ე.ი. ხასიათის ანომალიებს, ასევე მის აქცენტუაციებსაც, ე.ი. ნორმის ვარიანტებსაც. ჩვენ ძირითადად ვეყრდნობით ვ. კონდრაშენკოსეულ კლასიფიკაციას, რომელიც უფრო თანამედროვეა და ვფიქრობთ, უფრო ზუსტად გამოსატყავს გარდამავალი ასაკის სპეციფიკას. ამასთანავე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ყველა ამ კლასიფიკაციას საფუძელად უდევს კ. ლენინგარდის კლასიკური მოძღვრება და, საერთოდ, ეს კლასიფიკაციებიც ერთმანეთისაგან უმნიშვნელოდ განსხვავდება: ფსიქოპათიისა და ხასიათის აქცენტუაციის ვ. კონდრაშენკოსეული სისტემატიკა მოიცავს ათ ტიპს: ექსპლოზური, ეპილეფტური, შიზოიდური, ფსიქასთენური, სენსიტიური, ასთენური,

ისტერიოიდული, არამდგრადი, ემოციურ-ლაბილური და ჰიპერტიმური.

1) ექსპლოზური ტიპი ძირითადად გვხვდება ბიჭებში და ხასიათდება აგზნებულობის ზოგადი აწეულობით, მოძრაობითი რეაქციებისადმი და, საერთოდ, აფექტებისაკენ მიდრეკილებით. აკრძალვაზე, შენიშვნაზე, დასჯაზე პასუხად ასეთი ტიპის მოზარდები ადვილად აღიგზნებიან, ხდებიან აგრესიულები. თუმცა ასეთი მდგომარეობა ჩქარა გაივლის და მოზარდებს არაფერი ახსოვთ წყენის შესახებ. ხასიათის ექსპლოზური ტიპები გვხვდება უფროს მოზარდებთან და ადრეულ ჭაბუკებთან. მისი ძირითადი ნიშანია ფეთქებადობა და შეკავების სისუსტე. ასეთი მოზარდებისათვის მცირე საბაძიცი კი საკმარისია აფექტური რეაქციების გამოსაწვევეად, რომელსაც თან ახლავს ტაქიკარდია, გუგების გაფართოება და სუნთქვის გაზშირება. აფექტური რეაქციების გავლის შემდეგ მოზარდები ინანიებენ მათ ასეთ საქციელს, მაგრამ უბრალო, უმნიშვნელო მიზეზიც საკმარისია, რომ ყველაფერი ისევ განმეორდეს. ასეთ მოზარდებს არ იზიდავთ

მარტოობა. უყვართ თანატოლთა კომპანიებში გაერთიანება, თუმცა თვითდამკვიდრება და ნორმალური ურთიერთობების დამყარება აქაც უჭირთ. ისინი ვერ იტანენ კრიტიკას, შენიშვნებს. ერევან ნებისმიერ კონფლიქტურ სიტუაციაში და მხარს უჭერენ „უსამართლოდ დაჩაგრულებს“. ასეთი მოზარდები ვერ იჩენენ სიბეჯითეს, უჭირთ მუშაობა, არ აქვთ მოთმინების უნარი. ნებისმიერი მოლოდინი მათში იწვევს აქტიურ პროტესტს. მათ აქვთ ვიწრო ინტერესები, არიან ტრაბახები, ცრუები, ავლენენ მიდრეკილებებს სექსუალური განცდებისაკენ. ასეთი მოზარდები ადვილად შთაგონებადები არიან.

ექსპლოზური ტიპის მოზარდები ადრე ავლენენ ემანსიპაციის რეაქციებს. ისინი ადრე ითხოვენ მშობლებისაგან „სრულ თავისუფლებას“, არ უყვართ შეზღუდვები. რის გამოც ხშირად მოსდით კონფლიქტები მშობლებთან.

გუნება-განწყობილების არამდგრადობა, მათი სწრაფი ცვლა, აწეული შთაგონადობა და ნებულობითი აქტივობის დაქვეითება ხელს უწყობს ადრეულ ალკოპოლიზმს. ნარკოტიკებისაკენ მისწრაფებას და სხვა მავნე ჩვევების ჩამოყალიბებას.

2) ეპილეფტური ტიპი ზოგიერთი თვისების მიხედვით უახლოვდება ექსპლოზურს. მას აქვს ხასიათის ისეთი მსგავსი აქცენტუაციები, როგორიცაა ემოციური აგზნებულობა, დაძაბულობა, თავშეუკავებლობა, რისხვის და აფექტის რეაქციები, კონფლიქტურობა და აგრესიულობა. ასეთ მოზარდებს ახასიათებთ წყნაზე აუცილებლად სამაგიეროს გადახდა, შურისძიება, ჯიუტობა, სისასტიკე, მიზნის მიღწევისათვის ავადმყოფური შეუპოვრობა და ხანგრძლივი დისფორიები, რაც გამოიხატება ქრონიკულ მოღუშულობასა და პირჩქემობაში.

ასეთი მოზარდები გამოირჩევიან გარეშემოყოფების მიმართ არაკეთილსა-სურველი დამოკიდებულებით. ჩვეულებრივი სიტყვებიც კი მათში არამოტივირებული გაღიზიანებებს იწვევს. მათ თავში მუდამ უტრიალებთ ძველი წყენა, დავა, კონფლიქტები და ა.შ. რისხვა და ღვარძლი თანდათანობით უგროვდებათ და შეიძლება იფეთქოს მოულოდნელად.

ასეთი მოზარდების აფექტები ძლიერი და ხანგრძლივია. აფექტის მომენტში არაფრის არ ეშინიათ. მათზე გაცილებით ძლიერი მოწინააღმდეგეებისაც კი. ისინი ყურად არ ღებულობენ სხვის აზრებსა და რჩევებს, არიან უკიდურესად თავმოყვარენი, ეგოისტები, შურის მაძიებლები, ეჭვიანები, წერილმანები და შარიანები. მათ შეუძლიათ პირადი წყენის დიდი ხნით შენახვა.

თანატოლთა ჯგუფებში ასეთი მოზარდები ცდილობენ ლიდერობას და ამისთვის იცენებენ ნებისმიერ გზას. ისინი არ თაკილობენ დასმენასაც კი.

ეპილეფტური ტიპის მოზარდები სახლში დესპოტურად იქცევიან, სრულიად უგულვებელყოფენ წესრიგს, ოჯახურ ტრადიციებს და ითხოვენ განსაკუთრებულ პრივილეგიებს. ასეთ მოზარდს უმნიშვნელო რამეზეც კი შეუძლია უხეშად მოეპყრას ოჯახის ნებისმიერ წევრს.

ასეთი ტიპის მოზარდები ამუღავნებენ ინტენსიურ სქესობრივ ლტოლევებს, სადისტურ და მაზოხისტურ მიდრეკილებებს. მისდევენ სპორტის ისეთ სახეობებს,

რომლის საშუალებითაც შესაძლებელი ხდება თანატოლთა წრეში პრივილეგიის მოპოვება და სხვისი დაჩაგვრა (კრივი, სამბო, კარატე)

თავდაუპყრობა, გულღვარდობა, აზარტულობა, პრიმიტიული მიდრეკილებების ინტენსივობა დაბალი მორალური თვისებების ფონზე ასეთ მოზარდებთან ქმნის დევიაციური ქცევების ფორმირების კარგ წინაპირობებს.

3) შიზოიდური ტიპი. შიზოიდური ტიპის მოზარდები გამოირჩევიან ჩაკეტილობით, გულჩათხრობილობითა და რეალური სამყაროდან მოწყვეტით. მათი შინაგანი სამყარო საგნა ფანტაზიებით. მათთვის დამახასიათებელია ემოციური ცხოვრებისა და, საერთოდ, ქცევის პარადოქსულობა. გულჩათხრობილი მოზარდი შეიძლება მოულოდნელად შეიცვალოს კომუნიკაბელობით სრულიად უცნობ ადამიანთანაც კი. ასეთი მოზარდებისათვის დამახასიათებელია ინტუიციის ნაკლებობა, მათ არ შეუძლიათ დაიჭირონ ადამიანთა ქცევებსა და სიტყვებში ელფერები. უჭირთ სიტუაციის არსის გაგება. მათ არ აქვთ დისტანციის გრძობა. ისინი მაშინ ერთვებიან საუბარში, როცა არაა საჭირო. ასეთ მოზარდს შეუძლია იტიროს კიდევ მკვდარი ჩიტის დანახვაზე, მაგრამ სრულიად ინდიფერენტულად და გულგრილად აღიქვას ახლობლის უბედურება.

ასეთი მოზარდები საერთოდ, არიან უინიციატიონი, უცყარო მარტოობა, უჭირთ ადამიანებთან სოციალური ურთიერთობების დამყარება, არიან არაკომუნიკაბელურები. მათ ემანსიპაციის რეაქციებიც თავისებურად აქვთ გამოხატული; ასეთი მოზარდი შეიძლება ითმენდეს ან ვერც ამჩნევდეს ჰიპერმზრუნველობას, მაგრამ. ფეთქებულად მის შინაგან სამყაროში ოდნავი ჩარევის გამოც.

შიზოიდური ტიპის მოზარდებს ჯგუფებად გაერთიანების რეაქციებიც სუსტად აქვთ განვითარებული. მათ საერთოდ არ აქვთ ლიდერული მისწრაფებები. არც სუბციდური მცდელობებია მათთვის ნიშანდობლივი, არ აქვთ მიდრეკილება აღკოპოლისადმი. თრობა მათში არ იწვევს „ფსიქიკური კომფორტის“ განცდას.

შიზოიდები თავიანთ სექსუალურ მისწრაფებებს, ჩვეულებრივ, მაღავენ, მაგრამ მათ შინაგან განცდებში ეროტული ხასიათის შინაარსს დიდი ადგილი უჭირავს. საწინააღმდეგო სქესის პარტნიორთან კონტაქტის დამყარების უუნარობის ანაზღაურება ხდება ცინიზმით, ხშირი ონანიზმითა და სექსუალური დევიაციებით.

დელიკვენტურ ქცევებს შიზოიდები, ძირითადად, მარტონი ჩადიან, ამასთანავე მათი კრიმინალური ქცევა გამოირჩევა ორიგინალურობითა და საზრიანობით.

4) ფსიქსთენური ტიპი. ფსიქსთენური ტიპის მოზარდის ხასიათის ძირითადი დამახასიათებელი ნიშანია შფოთიანობა, ეჭვიანობა, გაუბეაობა, შიში, საკუთარ თავში დაურწმუნებლობა. მათ ყველფერში ეჭვი ეპარებათ. ხანდახან მათთან ეჭვიანობა ღებულობს აკვიატებული მდგომარეობის ფორმას. ასეთი მოზარდები აცნობიერებენ უაზრობას მათი აკვიატებული აზრების გამო, მწვავედ განიცდიან კიდევ, მაგრამ არაფერი გამოსდით. მათ აშინებთ არა იმდენად რეალური და ნაცნობი სიტუაციები, რამდენადაც – უცნობი და წარმოსახული. აშინებთ თავიანთი ახლობლების ბედი და მომავალი: ხომ არ მოუვით რაიმე, ავად ხომ არ გახდებიან, კატასტროფაში ხომ არ მოხვდებიან და ა.შ.

ფსიქასტენური ტიპის მოზარდებს ძალიან უჭირთ გადაწყვეტილების მიღება. ისინი დიდხანს ფიქრობენ, ყოყმანობენ და ეჭვობენ, რის გამოც, მათი მხრიდან ყოველგვარი ინიციატივის გამოჩენა, თითქმის, გამორიცხულია. ისინი საბოლოო გადაწყვეტილებას დიდი ძალისხმევით, წვალებითა და დაგვიანებით ღებულობენ.

ასეთ მოზარდებს არ უყვართ ყურადღების ობიექტებად ყოფნა. ასეთმა მოზარდმა ხშირად იცის გაკვეთილი, მაგრამ უარს ამბობს პასუხზე, იმის გამო, რომ ეშინია მარცხის. სურვილის მიუხედავად ვერ ბედავს ბოდიშის მოხდას ან მადლობის თქმას. ისინი ასოციალურ ქცევებს ახორციელებენ იმის გამო, რომ უარს ვერ უებნებიან მათ ინიციატივთან თანატოლებს.

ასეთი მოზარდები გამოირჩევიან ინტელექტით, მდიდარი ფანტაზიით, აქვთ თეორიული აზროვნება, მაგრამ გადაწყვეტილების მიღებაში და საყოფაცხოვრებო საქმეების კეთებაში უმწეონი არიან.

ემანსიპაციის რეაქციები მათში ვლინდება სუსტად. თავიანთი გაუბედაობის გამო ისინი ეძებენ გამოსავალს უფროსებთან ახლო ურთიერთობის დამყარების მცდელობით. შეიძლება ითქვას, რომ ასეთი მოზარდები პათოლოგიურად არიან მიჯაჭვულნი მშობლებზე და, საერთოდ, უფროსებზე.

სექსის საკითხებში ასეთი მოზარდები გაუბედავნი და მორცხენი არიან. მათთვის მთელი მოვლენაა გოგონას დაპატიჟება ნაყინზე ან საცეკვაოდ მიწვევა. ამის გამო ადრე დაწყებული სქესობრივი ღტოლვა მათთან ხშირად განიცდის ტრანსფორმაციას ხშირი ონანიზმისა და სექსუალური დევიაციების ფორმით. იმის გამო, რომ ხშირად ცხოვრების აზრს ვერ ხედავენ, ასეთი მოზარდები ავლენენ სუიციდურ მიდრეკილებებს. მათ მიაჩნიათ, რომ გაუბედაობას, შიშს, შფოთვას და მორცხვობას ანაზღაურებს ალკოჰოლის მიღება.

5) სენსიტიური ტიპი. ეს ტიპი უმთავრესად, ყალიბდება უფროს მოზარდებთან და ადრეულ ჭაბუკებთან. ამ ტიპის მოზარდების ხასიათის ძირითადი ნიშანია უკიდურესი მგრძნობიარობა და აშკარად გამოხატული საკუთარი არასრულყოფილების განცდა. მშინარები და მორცხეები, ამავე დროს თავმოყვარენიც არიან. მათ უმნიშვნელო რამე ახარებთ და მცირე რამეზე ავლენენ წყენას. ისინი წამოხტებიან მცირე ხმაურზე, ვერ იტანენ ტკივილს, ეშინიათ სიბნელის, სისხლის, გაურბიან მწვავე განცდებს, ხმაურიან კომპანიებს, საჯარო გამოსვლებს.

მათ ადრე უეითარდებათ მოვალეობის და პასუხისმგებლობის გრძნობა. ასეთ მოზარდებს ტყულის თქმა და საქმისაგან თავის არიდება არ შეუძლიათ, ასრულებენ მორალის მოთხოვნებს. ასეთი მოზარდების თვითშეფასება, საერთოდ, დაბალია. ისინი საკუთარ თავს სხვაზე უარესად თვლიან, მაგრამ ვერ იტანენ და დიდხანს ახსოვთ დაცინვა. მათ კგონიათ, რომ ისინი სხვებზე ულამაზო, უნიჭო და სუსტები არიან.,

ასეთი მოზარდების ემანსიპაციის რეაქციებიც სუსტია. ისინი კონფორმულები და კარგი შექმნულებლები არიან. ამავე დროს ადვილად ექცევიან სხვების გავლენის ქვეშ. შიზოიდებისაგან განსხვავებით მათ იზიდავთ თანატოლთა კომპანიები. აქვთ კარგად განვითარებული ინტუიცია და ემპათიის გრძნობა.

მათი სექსუალური დევნიციები დაკავშირებულია საკუთარი არასრულფასოვნების განცდასთან. მათ ეჭვი ეპარებათ საკუთარ სექსუალურ პოტენციაში, ხშირად მიმართავენ ონანიზმს, მათთვის დამახასიათებელია, აგრეთვე დეპრესიები და სუიციდური აზრები.

6) ასთენიკური ტიპისათვის დამახასიათებელია მომატებული აწეული გალიზიანებადობა, სწრაფი გამოფიტვა და იპოპონდრიები. გამოყოფენ ორ ფორმას: ა) ჰიპერსთენიური ფორმისათვის დამახასიათებელია აწეული გალიზიანებადობა, შეუკაცებლობა, აფექტური რეაქციები. აფექტური აფეთქებები ხანმოკლეა, მაგრამ ხშირად მკიორდება. აფექტები არ გამოირჩევიან დიდი ძალით. ასეთი მოზარდები ავლენენ მოუსვენრობას, არ შეუძლიათ ერთ ადგილზე წყნარად ჯდომა, ყოველთვის სადღაც ეჩქარებათ, არასოდეს არ ყოფნით დრო. ისინი ჩქარა იღლებიან და დაწყებულ საქმეს ხშირად ატოვებენ. მათ ესწელებათ ყურადღების კონცენტრაცია, უმნიშვნელო რამეზედაც კი ბრაზდებიან.

ასეთი მოზარდებისათვის დამახასიათებელია სწრაფი და ადვილი სქესობრივი აგზნება, ბიჭებისათვის ხანმოკლე ერექცია და სწრაფი ეიაკულაცია. ბ) ჰიპოსთენიური ტიპისათვის კი დამახასიათებელია ძლიერი ფსიქიკური გამოფიტვა, სწრაფად აღმოცენებული დადლილობის განცდა, ფიზიკური და სულიერი სიმძხვეისა და სიხალისის უუნარობა.; ასეთი მოზარდების ინტერესთა წრე ძალზე ვიწროა და შემოფარგლულია საკუთარი ავადმყოფური განცდების ანალიზით. ისინი არიან პასიურები და ერიდებიან თანატოლებთან ურთიერთობებს. მათთვის წყენის მიყენება ძალიან ადვილია, ტირიან უმნიშვნელო მიზეზის გამო. ჰიპოსთენიკები ადრე იღლებიან, მათი შრომისუნარიანობა და მუშობისუნარიანობა ძალიან დაბალია, რაც ხელს უწყობს საკუთარ თავში დაურწმუნებლობის გაცნდის ჩამოყალიბებას. ასეთ მოზარდებს სქესობრივი ლტოლვა სუსტი აქვთ.

ხასიათის ასთენიკური ტიპის მოზარდებისათვის დამახასიათებელია იპოპონდრიები. მათ ემინიათ სხვადასხვა დაავადებების და მუდამ იმის ცდაში არიან, რომ ჩაიტარონ გამოკვლევები, დაიწყონ დროული მკურნალობა. რომელიმე შინაგანი ორგანოს უმნიშვნელო დისკომფორტი განიცდება როგორც უმძიმესი სენი. ამას ისინი მეტად მწვავედ განიცდიან და ამის ნიადაგზე არც თუ იშვიათია ნეეროზებიც. გამუდმებული ფიქრები საკუთარი ავადმყოფობის შესახებ ხშირად ხდება დომინირებული და მთლიანად განსაზღვრავს მოზარდის ქცევას.

ასეთ მოზარდებს ემანსიპაციის, დაჯგუფების რეაქციები და სექსუალური აქტივიზა სუსტად აქვთ გამოხატული.

7) ისტეროიდული ტიპი ძირითადად გვხვდება გოგონებთან, რომლის მთავარი ნიშანია გერეშემომყოფთა ყურადღების ცენტრში ყოფნის მოთხოვნილება, დემონსტრატელობა, პოზირება, მიდრეკილება იმისაკენ, რომ იწვევდეს სხვების გაკვირვებასა და აღტაცებას. ამ მიზნის მისაღწევად ასეთი მოზარდი იყენებს ყოველგვარ საშუალებასა და ხერხს (ექსტრავაგანტური ჩაცმულობა, ზემოდური ვარცხნილობა, ესტრადისადმი და სპორტის უჩვეულო სახეობებისადმი სიყვარული). ასეთი მოზარდების პრეტენზიები თითქმის ყოველთვის აჭარბებენ რეალურ

შესასღებლობებს. ისინი მუდამ იმის მცდელობაში არიან, რომ ადამიანებს თავის მოაჩვენონ იმაზე უკეთესად, ვიდრე რეალურად არიან., ასეთი მოზარდები ყურადღების მისაქცევად. ხანდახან, ვანგებ ქმნიან სკანდალურ სიტუაციებს. ისინი მწვავედ განიცდიან იმას, რომ გარეშემომყოფები ვერ ამჩნევენ მათ „გამორჩეულ თვისებებს“ ან მათი თანდასწრებით სხვებს აქებენ. ასეთი მოზარდების ქცევა ყოველთვის მაყურებელზეა გათვლილი.

ვარეშემომყოფებთან კონფლიქტის დროს ასეთი მოზარდები ხშირად ტირიან, ქვითინებენ, იატაკზე ეცემათ. კრუნჩხვებამდე კი მიდიან, მაგრამ უმეტესწილად, მათი ასეთი რეაქციები თეატრალურ ფორმას ღებულობს.

ისტეროიდული ტიპის მოზარდები სხვების ყურადღების მისაპყრობად იმპარტავენ მოჩვენებით სუიციდსაც.

მათ ადვილად შეუძლიათ სწავლა, აქვთ ადვილი და სწრაფი ათვისების უნარი, მაგრამ მათი ცოდნა არაა ღრმა, ზედაპირულია. ისტეროიდის პიროვნებისათვის ნიშანდობლივია დისპარმონიული ინფანტილიზმი.

თანატოლთა დაჯგუფებებში ასეთი მოზარდები ცდილობენ ლიდერის პოზიციის დაკავებას. მაგრამ არ გააჩნიათ შეუპოვობა და საკმარისი ენერჯია, რის გამოც განზრახვაზე ადვილად იღებენ ხელს.

თეატრალური ელემენტი ვლინდება მათ სექსუალურ ქცევებშიც. უფროსი მოზარდები და ჭაბუკები ტრაბახობენ თავიანთი სექსობრივი „გამარჯებებითა“ და „მიღწევებით“. ასეთი გოგონები ცდილობენ თანატოლებს თავი მოაჩვენონ გამოცდილებად და ყოვლისმცოდნეობად. ისინი ხშირად ტრაბახობენ ხოლმე ცნობილ მსაობებთან, სპორტსმენებთან და მუსიკალურ ჯგუფების წევრებთან ახლო „ნაცნობობითა“ და მათი „სიმპათიებით“.

8) არამდგრადი ტიპისათვის უმეტესწილად დამახასიათებელია ფსიქიკური მოუწიფებლობა, რომელიც ვლინდება ზედაპირულ, მარტივ მსჯელობებში, ნაჩქარევ დასკვნებსა და, საერთოდ, დაუფიქრებელ საქციელებში;

ხასიათის ამ ტიპისათვის, ძირითადად, ნიშანდობლივია სუსტი ნებისყოფა, მაღალი შთაგონებადობა და პასიური მორჩილება. ასეთი მოზარდები არიან გაუგონრები, მოუსვენრები და ძლიერ უჭირთ ქცევის ელემენტარული წესების შესრულება. მათი ქცევები შინაგანი მრწამსითა და მოტივებით კი არაა განპირობებული. არამედ — გარეგანი, შემთხვევით გარემოებებით. მათ არ აქვთ მდგრადი ინტერესები, უჭირთ ხმაურიან კომპანიებში ყოფნა, უყვართ შექება, ვერ იტანენ წყენას, არ არიან რიგიდულები. მათ უჭირთ წინააღმდეგობების გადალახვა, გულგრილნი არიან საკუთარი მომავლისადმი, ცხოვრობენ „დღევანდელი დღით“. ნებისმიერი შრომა, რომელიც მოითხოვს ძალისხმევას, მათ ადრე ბუზრდებათ. ისინი ადვილად ითვისებენ ასოციალური ქცევის ჯგუფების კანონებს, ხშირად აცდენენ გაკვეთილებს, დაეხეტებიან ქუჩებში და არღვევენ სამართლის ნორმებს.

ასეთ მოზარდებს ემანსიპაციის რეაქციები ადრე უეთარდებათ, მაგრამ დიდი ძალით არ გამოირჩევიან. მათ უჭირთ მარტობა, ძლიერად აქვთ გამოხატული დაჯგუფების რეაქციები. უყვართ თანატოლთა ჯგუფებში გაერთიანება, მაგრამ არაფორმალურ გაერთიანებებში ასეთი მოზარდები თავიანთი უნებისყოფობის

გამო ყოველთვის მორეზარისხმოვან როლებს ასრულებენ და უმეტესწილად, გვეყვებიან სხვისი სურვილების შემსრულებლად. ისინი ვერასოდეს ვერ ხდებიან ლიდერები.

სუიციდური მცდელობები და ქცევები ასეთი მოზარდებისათვის არატიპურია, მაგრამ მაინცაა შესაძლებელი. იჩენენ მიდრეკილებას ალკოჰოლიზმისადმი და ნარკოტიკებისადმი მათთვის უფრო სასიამოვნოა ალკოჰოლის მადლის რიტუალი და არა იმდენად თრობა.

9) ემოციონალური ტიპისათვის დამახასიათებელია უმნიშვნელო მიზეზის გამო გუნება-განწყობილებების ხშირი ცვლა. გუნება-განწყობილება დღის განმავლობაში, ხშირად, რამდენჯერმე იცვლება და მერყეობს ორ უკიდურესობას შორის — „ხალისიანიდან სასოწარკვეთამდე“.

ენერგიული, მხიარული მოზარდი უცებ შეიძლება გახდეს დაღვრემილი, მოწყენილი, დათრგუნული და გულგატეხილი. გუნება-განწყობილებების სწრაფი ცვლა არ აისახება გაცდებისა და გრძობების სიღრმეზე. ასეთ მოზარდებს შეუძლიათ უანგარო და გულითადი სიყვარული, სხვისი ჭირის გახიარება. ასეთი ხასიათის მოზარდები ისწრაფვიან თანატოლთა დაჯგუფებებში გაერთიანებისაკენ, მაგრამ განწყობილებების ხშირი ცვლის გამო ვგუფის წევრებთან მტკიცე და გამძლე კონტაქტებს ვერ ამყარებენ. მათთან სუიციდური აზრები ვლინდება მოულოდნელად და ასევე სწრაფად რეალიზდება, თუმცა სუიციდური მცდელობები ატარებენ დემონსტრაციულ, მოჩვენებით ხასიათს. ასეთი მოზარდების ქცევის პროგნოზირება ძალიან ძნელია.

10) ჰიპერტივილი ტიპისათვის დამახასიათებელია გუნება-განწყობილების მუდმივად აწეული ტონი. ასეთი მოზარდები მუდმივი ოპტიმიზმითა და ხალისით გამოირჩევიან. მათი მიმიკა და გამოსახულებითი მოძრაობები სწრაფია, უყვართ ხმაურიანი კომპანიები, ეჯავრებათ რეჟიმი და დისციპლინა. ისინი ვერ იტანენ ერთფეროვნებასა და მონოტონურობას. არ უყვართ ჭკუის სწავლება, კრიტიკა, აკრძალვები და შეზღუდვები, ავლილად ივიწყებენ წყენას.

ასეთ მოზარდებს აქვთ ზერეულ ინტერესები, აკლათ მიზანსწრაფულობა, უყვართ ტყუილები და ტრახხი. ემანსიპაციის რეაქციები ეწყებათ ადრე. თანატოლთა დაჯგუფებებში ისწრაფვიან ლიდერობისაკენ და ხშირად, აღწევენ კიდევ მიზანს.

აგრესია და სისასტიკე ასეთი მოზარდებისათვის არაა ტიპური. როგორც აღვნიშნეთ, ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვაოთ ხასიათის აქცენტუაცია და ფსიქოპათია. ფსიქოპათია არაა ნორმა. ხასიათის აქცენტუაციისათვის, ფსიქოპათიისაგან განსხვავებით, დამახასიათებელია და ტიპურია მისი პათოლოგიური ნიშნების შერჩევითობა და არამყარობა, აგრეთვე ნაკლებად გამოხატულობა, რომელიც ხანგრძლივი დროით არ არღვევს მოზარდის სოციალური ადაპტაციის პროცესს.

პიროვნების რეაქციები აქცენტუაციის დროს ფსიქოპათიურ რეაქციებთან შედარებით უფრო მჭიდროდაა დაკავშირებული გარეგან ფსიქოტრავმულ ფაქტორებთან და ამ დროს შეიძლება ჩვეულებრივად განხორციელდეს სიტუაციური თვითკონტროლი. აქცენტუირებულმა მოზარდმა და ჭაბუკმა, რომელიც სახლში

უხეშია, იცის, რომ ამის გაკეთება არ შეიძლება. იგი ალკოჰოლის მიღების შემდეგ ურიდება სახლში ნასვამი მივიდეს. ფისქოპათმა კი, როგორც წესი, ასეთი საზღვრები არ იცის.

მოზარდთა და ჭაბუკთა დევნიაციური ქცევის ფორმებია: დელიკვენტური ქცევები, სახლიდან გაქცევა და მაწანწალობა, ადრეული ალკოჰოლიზმი და ნარკომანია, სექსუალური დევნიებები, სუიციდური ქცევები, აგრესია და დეპრესიები.

დელიკვენტური ქცევა. დელიკვენტური ქცევა არის მოზარდის ფსიქოპათოლოგიური ქცევის სინდრომი, რომელიც გამოიხატება სამართლის ნორმების დარღვევებში. ესაა მსუბუქი ტიპის სამართალდარღვევითი ქცევები, რომლებიც კრიმინალურისაგან განსხვავდება იმით, რომ არადასჯადია. ე.ი. ესაა დევნიაციური ქცევა, რომელიც სცილდება სამართლის სოციოკულტურული ნორმებისა და მოლოდინების ჩარჩოებს და რომელიც როგორც ვთქვით, არ ითვალისწინებს დასჯას;

ასეთი ქცევა ყველაზე მეტად ვლინდება ფსიქოპათიისა და სხვადასხვა სახასიათო პიროვნული აქცენტუაციების დროს. ასეთი ქცევები, ჩვეულებრივ, იწყება გაკეთილების გაცდენითა და ასოციალურ დაჯგუფებებში გაერთიანებით. შემდეგ მოდის წერილმანი ხულიგნობა, უმცროსებისა და სუსტების აბუჩად ავდება და ღაჩავრა, მათთვის ჯიბის ფულის წართმევა. გასვირნების მიზნით ეელოსიპედის ან მოტოციკლის გატაცება. უფრო იშვიათი მოვლენაა სახლიდან ნივთებისა და ფულის მოპარვა, წერილმანი თაღლითობა, საზოგადოების თავშეყრის ადგილებში გამომწვევი ქცევა. ყოველივე ეს არაა სერიოზული დანაშაული და არასრულწლოვანის ასეთ ქცევებზე სასჯელი არაა გათვალისწინებული.

დელიკვენტური ქცევა, უმეტესად, დამახასიათებელია ხასიათის არამდგრადი ტიპებისათვის, აგრეთვე ჰიპერტიმული და ისტერიული აქცენტუაციებისათვის. ასეთი ქცევის მოტივებიც განსხვავებულია და დამოკიდებულია ხასიათის აქცენტუაციის ტიპზეც. მაგალითად, არამდგრადი ტიპისათვის წერილმანი ქურდობა არის გართობის საშუალების მოპოვების ხერხი, ჰიპერტიმისათვის – საკუთარი გაბედულებისა და ღიადრობის განმტკიცების ჩვენების საშუალება, შიზოიდისათვის კი – კოლექციის შეგების წყარო, ხოლო ეპილეფტიკისათვის – რისკისაგან განცდილი საიმოვნება.

მოზარდული დელიკვენტური ქცევის ძირითადი მიზეზია არასწორი აღზრდა, უზედამხედველობა ან პიროქით, ზედმეტი მზრუნველობა, როცა მოზარდს ოჯახში ყველაფრის უფლება ეძლევა და ყველა კაპრიზს უსრულებენ. დელიკვენტური ქცევა ყოველთვის არაა დაკავშირებული მოზარდის ხასიათის ანომალიებთან, მაგრამ თანამედროვე მოზარდების სამართალდამრღვევ ქცევებში ხშირად შეინიშნება აქცენტუაციის ტიპოლოგიური ნიშნები.

სახლიდან გაქცევა და მაწანწალობა. დევნიაციის ეს ფორმა ძირითადად დელიკვენტური მოზარდებისათვისაა დამახასიათებელი, თუმცა სახლიდან სხვებიც გარბიან. სახლიდან პირველი გაქცევები უკავშირდება რაიმე უარყოფითი საქციელის ჩადენის გამო მოსალოდნელი დასჯის შიშს, ხოლო ხშირი გაძეოების შემთხვევაში თავისებურ „პირობით რეფლექსურ სტერეოტიპად“ იქცევა. პ. შტუტმა გამოყო

სახლიდან გაქცევის ოთხი მიზეზი: 1) სახლიდან გაქცევის მიზეზია არასაკმარისი ზედამხედველობა და მისი მიზანია გართობა და სიამოვნების მიღება; 2) გაქცევის მიზეზია პროტესტის რეაქციები შშობლების მიერ მათდამი გაზრდილ მოთხოვნებზე ან მათ მიმართ არასაკმარისი ყურადღების გამოჩენის გამო. გ) გაქცევის მიზეზია დასჯის შიში და გ) „სპეციფიკური მოზარდული გაქცევები“, რომლის მიზეზია ფანტაზიორობა და ოცნებები.

ამვე დროს უნდა აღინიშნოს, რომ დევიაციის ეს ფორმა, სახლიდან გაქცევა, ჩვენს ქვეყანაში არ წარმოადგენს სოციალურ პრობლემას. მას აქვს მხოლოდ ეპიზოდური ხასიათი და მისი მიზეზია, უმეტესწილად, ცუდი ეკონომიური პირობები. ვთვლით, რომ ქართული ტრადიციული თბილი ოჯახური ურთიერთობები, სადაც შვილებზე მზრუნველობის მოვალეობა ძალიან ძლიერია, ქართველ მოზარდებს არ უბიძგებს დრომომანისისაკენ.

როგორც მკვლევარები მიუთითებენ, ამერიკის შვერთებულ შტატებში ე.წ. „სპეციფიკური მოზარდული გაქცევები“ ეპიდემიურ ხასიათს ღებულობს. მასობრივი გაქცევები აღინიშნება შეძლებული და მშვიდი ოჯახებიდანაც. ამერიკული სტატისტიკის მიხედვით ყოველწლიურად 10 დან 17 წლამდე 700 000 მოზარდი გარბის სახლიდან. მათგან თითქმის 60% გოგონებია. ამერიკის ფსიქოლოგიურმა საზოგადოებამ ცალკე ფორმად გამოყო „სახლიდან გაქცევის რეაქცია“, რომელიც არის ფსიქიკური აშლილობის განსაკუთრებული სახე. ასეთი მოზარდებისათვის ნიშანდობლივია ემოციური პრობლემები, დაბალი თვითშეფასება, მოუსვენარი, იმპულსური ქცევები. თუკაცა ზოგიერთი მკვლევარის მიხედვით ასეთ მოზარდებს პოზიტიური თვითშეფასებაც აღენიშნებათ და ისინი უმეტესწილად სახლიდან გარბიან პროტესტის ნიშნად და გაქცევის მიზეზად შშობლების სისასტიკეს ასახელებენ. ასეთი მოზარდების სახლიდან წასვლას აპირობებენ კომპლექსური გარემოებები: კონფლიქტები ოჯახში და სწავლის სიძნელეები სკოლაში. აგრეთვე პიროვნებათაშორისი ურთიერთობის დეფექტებიც. ასეთი მოზარდები გამოირჩევიან გამძაფრებული თავმოყვარეობით და ვერ ეგუებიან დამცირებას. ისინი ძალზე იმპულსურები არიან.

ბარტი გამოყოფს სახლიდან გაქცეულ მოზარდთა სამ ტიპს: ა) მოზარდები, რომლებიც სახლიდან გარბიან ოჯახში გამოფხვებული დამძაბულობის გამო, რაც გამოწვეულია განსხვავებული გარემოებებით (ფინანსური კრიზისი, გაყრა, მამნაცკლის ან დედინაცკლის შემოსვლა); ბ) მოზარდები, რომლებიც სახლიდან გარბიან შშობლების მიერ აკრძალვებისა და ზედმეტი მკაცრი კონტროლის გამო; გ) მოზარდები, რომლებიც სახლიდან გარბიან ფიზიკური ან სექსუალური ძალადობის გამო.

გაქცეული მოზარდების ცალკე ტიპად გამოყოფენ აგრეთვე ე.წ. შანტაჟისტებს, რომლებსაც ოჯახის წევრებთან აღენიშნებათ კონფლიქტები. მათი სახლიდან გაქცევის მოტივია ოჯახის წევრების მიერ მათი პირობების მიღება და შესრულება.

უკანასკნელ წლებში ჩამოყალიბდა სახლიდან გაქცევის თავისებური ფორმა, რომელსაც უწოდებენ ე.წ. „უქვის ხალხს“ (Street people), რომელსაც მიეკუთვნებიან იმ მოზარდები, რომლებიც ფორმალურად სახლიდან არ გარბიან, მაგრამ სახლში

თითქმის არასდროს არ არიან (მოდიან ძალიან გვიან, დასაძინებლად). ეს მოზარდები თვლიან, რომ მათი ცხოვრების ასეთი ნირი მიმზიდველი და საინტერესოა. ასეთი მოზარდებისათვის დამახასიათებელია სექსუალური თავისუფლება, ნარკომანია, პრობლემები პოლიციასთან და ა.შ.

ა. ნურაქვ გამოყოფა მოზარდთა სახლიდან გაქცევის ოთხი ტიპი.

1) ემსიპაციური გაქცევა. გაქცევის ეს ტიპი მოზარდებთან ყველაზე ხშირია. მისი ძირითადი მიზეზია მშობლებისა და აღმზრდელების მზრუნველობისაგან და კონტროლისაგან თავის დღწევა. ესაა „თავისუფალი“ „ხალისიანი“ და „მსუბუქი“ ცხოვრების მოპოვების საშუალება. გაქცევის ეს ტიპი, ძირითადად, დამახასიათებელია 12-15 წლის მოზარდებისათვის. ასეთი ტიპის გაქცევები, ხშირად, ხდება ერთ ან ორ მოზარდთან ერთად. ემსიპაციური გაქცევები უმეტესწილად დამახასიათებელია აქტენტუირებული ხასიათის და ფსიქოპათიის პიპერტიმული და არამდგრადი ტიპებისათვის.

2) იმპუნიტური გაქცევა, რომლის ძირითადი მიზანია მშობლების ან აღმზრდელის მხრიდან მკაცრი მოპყრობა, ფიზიკური დასჯა და ა.შ. ასეთი ტიპის გაქცევები, ჩვეულებრივ, მარტო ხდება. მათთვის დელიკენტური ქცევები არაა დამახასიათებელი. ისინი „პურის ფულს“ საკუთარი შრომით შოულობენ (აგროვებენ ბოთლებს და აბარებენ, ყიდიან მინდორში დაკრეფილ ყვავილებს, ეწყობიან დამხმარე მუშებად და ა.შ.), არ ქურდობენ და არ მათხოვრობენ. ასეთ მოზარდებს აღენიშნებათ სუიციდული აზრები, ისინი სამწუხაროდ, სახლიდან გარბიან ოჯახში წარმოქმნილი ნებისმიერი ძნელი სიტუაციის დროს. უფროს მოზარდებსა და ჭაბუკებში შეინიშნება იმპუნიტური გაქცევის სხვა ფორმებიც (როცა მოზარდი და ჭაბუკი საცხოვრებლად გადადის საერთო საცხოვრებელში და სხვა.)

3) დემონსტრაციული გაქცევა. ესაა მოზარდების სახლიდან გაქცევა ოპოზიციის საფუძველზე. ამ დროს მოზარდები, როგორც წესი, შორს არ მიდიან. ისინი მდიან ისეთ ადგილებში სადაც მათ ადვილად აღმოაჩენენ და სახლში დააბრუნებენ., ასეთი ტიპის გაქცევის მოტივია იმის მცდელობა, რომ მიიპყრონ მშობლებისა და აღმზრდელების ყურადღება, დაიბრუნონ მათდამი გაცივებული გრძნობები ოჯახში. თუმცა, ხანდახან, ასეთი მოზარდები ითხოვენ არა მარტო ყურადღებას, არამედ სხვა შეღავათებსა და სურვილების შესრულებას. (მაგნიტოფონის ყიდვა, ამხანაგის არჩევანში ჩაურევლობა და სხვა)

4) დრომომანიური გაქცევა. დრომომანია არის სახლიდან გაქცევის, ადგილის შეცვლის, მოგზაურობის და მანქანწალობის პერიოდულად აღმოცენებული ძლიერი სურვილი. დრომომანია დევიაციის პათოლოგიური ფორმაა. ეს ფორმა მოზარდებში ყველაზე ნაკლებადაა გავრცელებული. ამ ფორმას წინ უსწრებს მოულოდნელად და ყოველგვარი მიზეზის გარეშე შეცვლილი გუნება-განწყობილება. მოზარდს უჩნდებათ გარემოების შეცვლის და „შორეულ ადგილებში წასვლის“ არამოტივირებული სწრაფვა. ასეთი მოზარდები სახლიდან, უმეტესწილად, მარტონი გარბიან. გაქცევის პროცესში მათ მოულოდნელადვე უჩნდებათ სახლში დაბრუნების სურვილი და ბრუნდებიან კიდევ მშვივრები, დაღლილები, განაწამებნი. ისინი ვერ

ხსნიან გაქცევის მიზეზს და რცხვენიათ ჩადენილი საქციელის.

თვლიან, რომ ასეთი ტიპის გაქცევის მიზეზი შეიძლება იყოს ჰიპერსექსუალობა ან საღო-მავალისტური მისწრაფებები ასეთი მოზარდები აღნიშნავენ, რომ გაქცევის პროცესში მათ მკვეთრად უქვეითდებათ მამა, აწუხებთ უძილობა და ძალიან დამაბულები არიან.

გაქცევის ამ ფორმისათვის დამახასიათებელია დელიკვენტური ქცევები (საკვების, ტანსაცმლის, ფეხსაცმლის ქურდობა, მათხოვრობა). მათ ანასიათებთ ყოველგვარი რეგლამენტაციის მიმართ მკვეთრი ოპოზიციური რეაქციები. ასეთ მოზარდებს შემეცნებითი ფსიქიკური პროცესები დაქვეითებული აქვთ.

ღრომომანიური გაქცევები ძირითადად დამახასიათებელია ორგანული და კონსტიტუციონალური ფსიქოპათიის ეპილეფტიოიდური ტიპის ბიჭებისათვის.

ადრეული ალკოპოლიზმი და ნარკომანია. ადრეულ ალკოპოლიზმად ითვლება ალკოპოლის დამატარებელი დოზით მიღება თექვსმეტ წლამდე და მისი რეგულარული მიღება 17-18 წლის ასაკში. მოზარდების ალკოპოლთან პირველი გაცნობა ხდება თანატოლთა წრეში უფროსებისაგან მალულად. მოტივი შეიძლება იყოს ცნობისმოყვარეობა, უფროსობის, დიდობის ჩვენება, მიბაძვა „მხიარული განწყობილების“ განცდის სურვილი და ა.შ. ალკოპოლის მცირე დოზებით მიღება იწვევს ფსიქოლოგიურ ეფექტს, რომელიც გამოიხატებს შინაგანი აკრძალვების, კონტროლისა და თავშეკავების შესუსტებაში და კეთილდღეობის გრძნობის გაძლიერებაში. ბევრი მოზარდი სეაშ იმისათვის, რომ თავიდან აიცილოს დამაბულებობა და გაიადვილოს ადამიანური ურთიერთობები. ალკოპოლის დიდი დოზები კი იწვევს რეალობის დამახინჯებულ აღქმას, არღვევს მოძრაობათა კოორდინაციას. მისი რეგულარული და სისტემატური მიღება აზიანებს ღვიძლს, თირკმელებს და თავის ტვინს.

ისევე, როგორც სიგარეტი, მოზარდებისათვის ალკოპოლის მიღება არის მოწიფულობის სიმბოლო.

კომფორტული მოზარდები ადვილად ექცვიან სხვისი გავლენის ქვეშ და ადვილადვე იწყებენ ალკოპოლთან ნაცნობობას. ადრეული ალკოპოლიზაცია, ძირითადად, დამახასიათებელია ჰიპერტიმული და არამდგრადი ხასიათის ტიპებისათვის. ჩამოყალიბებული ალკოპოლიზმისათვის ჩვეულებრივი ამბავია დეპრესიები, დიენტურობის დექვიტებული გრძნობა და ცხოვრებისეული მიზნების სიღარბე.

მოზარდების ალკოპოლიზმი მეტად მწვავე პრობლემაა დღეს მთელი მსოფლიოს მასშტაბით. მოზარდები სეამენ არა მარტო იმისთვის, რომ განუეითარდეთ ეიფორიის გრძნობა – და „ფსიქიკური კომფორტი“, რამდენადაც ცნობისმოყვარეობის გამო. ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს იმასაც, როგორც აღენიშნეთ, რომ მოზარდების მიერ სიგარეტის მოწვევა და ალკოპოლის მიღება აღიქმება როგორც დიდობის, მოწიფულობის გამოვლენად. ესაა დიდობის მოთხოვნის დამახინჯებული ფორმით დაკმაყოფილება. სამხწყუხაროდ, უკანასკნელ წლებში შეინიშნება მოზარდი გოგონების ნადრევი ალკოპოლიზაცია. ასევე აღსანიშნავია, აგრეთვე, ისიც, რომ სიგარეტის მწვეულ გოგონათა ასაკი ძალიან გაახალგაზრდადა.

გარდამავალ ასაკში ნარკოტიკების გასინჯვის ძირითადი მოტივია ცნობისმოყვარეობა, იმის გაგების სურვილი, თუ როგორია იგი. მკვლევარები თვლიან, რომ ეს ძალიან ძლიერი მოტივაციაა ამ ასაკში. მოზარდს ხშირად ესმის ნარკოტიკის მიღების ეფექტის შესახებ სხვებისაგან და უნდა ასეთი შეგრძნება გამოცადოს საკუთარ თავზე, რის გამოც იგი ამ ექსპერიმენტზე მიდის.

ერთ-ერთი ძლიერი მოტივი არის აგრეთვე მოზარდის მცდელობა არ ჩამორჩეს სხვას. ამხანაგებსა და თანატოლებს. ნარკოტიკის მიღება მართო თითქმის არ ხდება. ეს ყოველთვის ამხანაგის ან მეგობრის მიბაძვით იწყება. „ყველა ამას აკეთებს“, თავს იმართლებს მოზარდი. მოზარდობის ასაკში ეს მოტივი მეტად ძლიერია. მათ სურთ ისეთი საქმე გააკეთონ, რომელიც ბავშვებს ეკრძალებათ და ამით თავიანთი მოწიფულობა დაამტკიცონ.

ერთ-ერთი მოტივია აგრეთვე შინაგანი დაძაბულობის, სტრესის, მოწყენილობის, სევდის მოხსნისა და თავდაჯერებულობის მოპოვების სურვილი.

დადგენილია, რომ მორცხვი მოზარდები უფრო მეტად არიან ნარკოტიკებისადმი განწყობილნი, ვიდრე მათი თამამი თანატოლები. ნარკოტიკის მიღება ითვლება მორცხვობის კომპენსაციის მექანიზმად, შემდგომში, სამწუხაროდ, სდება მიჩვევა და მოზარდს აღარ შეუძლია ნარკოტიკების გარეშე გაძლება. ნარკომანი მოზარდები თავის თავში დაურწმუნებლები, პასიურები, უინტერესონი და სხვებზე დამოკიდებულები არიან. მათთვის ცხოვრება წყენის, შფოთვის და განგაშის წყაროა. ისინი ცდილობენ გვერდი აუარონ პრობლემებს, სულ სხვისი მოიმედენი არიან, არ შეუძლიათ დამოუკიდებელი მოქმედება და გამოსავალს ნარკოტიკების მიღებაში ხედავენ, რაც, სამწუხაროდ, პირველ ხანებში იწვევს ეიფორიას და მოზარდს ეჩვენება, რომ ამ გზით პრობლემების გადაჭრა უფრო ადვილია.

ზოგიერთი მოზარდისათვის ნარკოტიკის პირველი მიღების მოტივია უფრო ღრმა თვითშემეცნების და სხვისი შეცნობის მიღწევის სურვილი ან შემოქმედებითი ნიჭის უფრო სრული განვითარების საშუალება, რაც საბედისწერო შეცდომაა.

ნარკოტიკების მიღება დამლუპველ გავლენას ახდენს მოზარდის ფიზიკურ და ფსიქიკურ ჯანმრთელობაზე.

თავისთავად ნარკოტიკის ხმარება აუცილებლად არ იწვევს ნაკრომანიას. არსებობს ნარკომანიის სხვადასხვა დონეები, სტადიები:

- 1) ნარკოტიკების ერთხელობრივი ან იშვიათი მოხმარება;
- 2) ნარკოტიკების მრავალჯერადი მოხმარება მასზე ფსიქიკური ან ფიზიოლოგიური დაქვემდებარების გარეშე;
- 3) პირველი სტადიის ნარკომანია – როცა უკვე ფორმირებულია ფსიქიკური დაქვემდებარება, ნარკოტიკის ძიება სასიამოვნო შეგრძნებების მისაღებად, ამ დროს ჯერ კიდევ არაა ჩამოყალიბებული ფიზიკური დაქვემდებარება და ნარკოტიკის მიღების შეწყვეტა არ იწვევს აბსტინენციის მწვავე განცდებს.
- 4) მეორე სტადიის ნარკომანია – როცა უკვე ჩამოყალიბებულია ნარკოტიკებზე ფიზიკური დაქვემდებარება. დამოკიდებულება და მისი ძიება უკვე მიმართულია არა იმდენად იმაზე, რომ გამოიწვიოს ეიფორია, რამდენადაც იმაზე, რომ თავიდან

აიცილოს აბსტინენციის შეტევები;

5) მესამე სტადიის ნარკომანია – როცა დამდგარია სრული ფიზიკური და ფსიქიკური დეგრადაცია.

ნარკომანიის პირველი და მეორე სტადია შექცევადია. მისი მკურნალობა შესაძლებელია.

3. ნობლის მონაცემებით მეორე სტადიის მოზარდების მხოლოდ 20% ხდება ნამდვილი ნარკომანი.

გამოკითხვის შედეგად დადგინდა, რომ ჩვენ ქვეყანაში, „14-17 წლის ბიჭების 67.6 % და გოგონების 49.4% სიგარეტს ეწევა ღლეში 10-დან 30 ღერამდე. სიგარეტს ეწევა ბიჭების 30% და გოგონების 13.7%. ასევე გაირკვა, რომ ამ ასაკში ბიჭების 7.3 და გოგონების 0.8% ნარკოტიკულ ნივთიერებებს იყენებენ. აღკობლით თავს იტყვევენ ბიჭების 90.9% და გოგონების 65.4%., თინიჯერებს შორის განსაკუთრებული პოპულარობით არაფი სარგებლობს“ (გაზეთი „ალია“ №9 18-19 იანვარი, 2001 წ.)

ძირითადი ნარკოლოგიური ცნებები და ნარკოტიკულ ნივთიერებათა კლასიფიკაცია. (მასალა მოცემულია კრებულიდან „ვისწავლოთ ნარკოტიკების გარემოცვაში ცხოვრება?“ კლინიკა „ბემონი“ თბ.გვ.18-68 1997 წ.)

1) წასაღობადამოკიდებულება – მდგომარეობა, რომელიც ვითარდება ორგანიზმსა და ფსიქოპატიურ საშუალებას შორის ურთიერთქმედების შედეგად. ახსიათებს პრეპარატის პერიოდულად ან მუდმივ მიღების მოთხოვნილება ფსიქიკაზე მისი ეფექტის მიღების ან ორგანიზმში პრეპარატის არარსებობით გამოწვეული დისკომფორტის თავიდან აცილების მიზნით. ინდივიდს, რომელსაც განუვითარდა წამალთდამოკიდებულება, უწინდება სურვილი და მოთხოვნილება განაგრძოს პრეპარატის მიღება. თავის შეკავების შემთხვევაში კი მას უვითარდება ავადმყოფური მდგომარეობა;

2) ფსიქიკური დამოკიდებულება. ესაა მდგომარეობა, რომლის დროსაც ნარკოტიკი იწვევს კმაყოფილების განცდას და რომელიც მოითხოვს ნარკოტიკის პერიოდულ ან მუდმივ ხმარებას სიამოვნების მიღების ან უსიამოვნო ფსიქიკური შეგრძობების თავიდან აცილების მიზნით.

ესაა ფსიქოპატიური საშუალებების განმეორებითი მიღების ძლიერი ემოციური საჭიროება, მოთხოვნილება, აკვიტებული სწრაფვა ნარკოტიკისაკენ.

3) ფიზიკური დამოკიდებულება. უწინდება ძლიერი ფიზიკური აშლილობით შეჩვეული ნარკოტიკის ხმარების შეწყვეტის შემდეგ. ფიზიკური დამოკიდებულება ფსიქიკური დამოკიდებულების გაძლიერების ძლიერი ფაქტორია. ფიზიკური დისკომფორტი აიძულებს ადამიანს განაგრძოს ნარკოტიკის ხმარება

4) ტოლერანტობა. ეს არის ორგანიზმის შეგუების მდგომარეობა, რომელიც ვითარდება ნარკოტიკის რეგულარული ხმარების გარკვეულ ეტაპზე. ეს ხდება მაშინ, როცა ორგანიზმი კარგავს მგრძობილობას რომელიც პრეპარატის მიმართ. რის შედეგადაც მრავალჯერადი ხმარების დროს პრეპარატის განსაზღვრული დოზის მიმართ სუსტდება ორგანიზმის რეაქცია და უწინდელი ეფექტის მისაღებად აუცილებელი ხდება დოზის მომატება.

5) ნარკოტიკული თრობა – ნარკოტიკული საშუალებების მიღების შედეგად განვითარებული მდგომარეობა. აღნიშნული მდგომარეობა შედგება ფსიქიკური და სხეულებრივი სიმპტომებისაგან, რომლებიც განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან ინტოქსიკაციის დასაწყისში, პიკზე და ინტოქსიკაციის დასარულს.

6) ეთიორია – არის ფსიქიკის მდგომარეობა ნარკოტიკული თრობის დროს (აწეული გუნება-განწყობილება, უდარდელი კმაყოფილებით, პასიური სიხარულითა და უშფოთველი განცხრობით). ეთიორიის ხასიათი დამოკიდებულია ნარკოტიკის ხმარების ხანგრძლივობაზე. ცნობილია, რომ „სტაჟიანი“ ნარკომანები ვერ ღებულობენ იმ ეთიორიას, რომელიც მათ ჰქონდათ ნარკოტიკის მიღების საწყის ეტაპზე.

7) ნარკომანი არის ადამიანი, რომლის მდგომარეობა შეესაბამება შემდეგ კრიტერიუმებს: ა) ბუნებრივი ან სინთეზური ფსიქოაქტიური ნივთიერების ხშირი განმეორებითი მიღების შედეგად ინდივიდი იმყოფება პერიოდული ან ქრონიკული ინტოქსიკაციის მდგომარეობაში, რითაც ზიანს აყენებს საკუთარ თავის და გარემოცვას;

ბ) მზარდი ტოლერანტობის გამო იგი იძულებულია გაზარდოს ხმარებული ნივთიერების დოზა;

გ) გააჩნია დაუძლეველი ლტოლვა ნარკოტიკებისადმი;

დ) მას არ შეუძლია თავი შეიკავოს ამ ნივთიერებების მიღებისაგან, რადგანაც ფიქტურად და ფიზიკურად ინდივიდი იძენდა და დამოკიდებული მოცემულ ნივთიერებაზე, რომ მისი მიღების უეცარი შეწყვეტა მასში იწვევს ფიზიკურად მძიმე, ხოლო ფსიქიკურად გაუსაძლის მდგომარეობას.

8) შერეული ტიპის ნარკომანია (პოლინარკომანია) – ესა ნარკომანი, რომელიც ხმარობს ორ ან მეტ ნარკოტიკურ საშუალებას ერთდროულად ან მონაცვლეობით. სპეციალისტები მიუთითებენ, რომ „საქართველოში უმეტესად გვხვდება შერეული ტიპის ნარკომანია. ძირითადად გამოიყენება თვითნაკეთი ნარკოტიკული საშუალებები. დამზადების კუსტარულობა განაპირობებს საბოლოო პროდუქტში ქიმიური შემადგენლობის მრავალფეროვნებას და მასში მანეჟ მინარევების სიჭარბეს. ამას გარდა, არაღვებალური ბაზრის თავისებურებებიდან გამომდინარე, მუდმივად ხდება სპონტანური გადასვლა ერთი სახის ნარკოტიკიდან მეორეზე“ (დასახელებული კრებული. გვ. 23).

ნარკოტიკული საშუალებები იყოფა ოთხ ჯგუფად: 1) ცენტრალური ნერვული სისტემის დეპრესანტები, 2) ტკივილდამაყუჩებელი ნარკოტიკები, 3) ცენტრალური ნერვული სისტემის სტიმულანტები და 4) კალუცინოგენები (ნარკოტიკები, რომლებიც ცვლიან აღქმის ფუნქციას).

ცენტრალური ნერვული სისტემის დეპრესანტები ახდენენ დამამშვიდებელ ზემოქმედებას, იწვევენ დაწყნარებას და მოღუნებას, თრგუნავენ სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვან ფუნქციებს. ამ ჯგუფში შედის ალკოჰოლი, სხვადასხვა საძილე (ძილის მომგვრელი) და სედატიური (საშუალებები, რომლებიც იწვევს დამშვიდებას ან ემოციური დაძაბულობის შემცირებას ძილის მომგვრელი ეფექტის გარეშე) საშუალებები. აქ შემოდის აგრეთვე ტრანკვილიზატორები (დამამშვიდებელი

საშუალებები. რომელიც არსებითად, არ ცვლის ცნობიერებას) და აქროლადი ნიეთიერებები ინჰალანტები (გამხსნელები, აირები).

ალკოპოლის ყოველდღიური ხმარება იწვევს მთელ რიგ ცვლილებებს. დადგენილია ეთილის სპირტის ის რაოდენობა, რომელიც ღვიძლის ციროზის ჩამოყალიბებას ზრდის. მამაკაცების მიერ ყოველდღიურად 80 გ და ქალების მიერ 48 გ სუფთა ეთანოლის მიღებას თან სდევს ღვიძლის გამოზატული პათოლოგია. ნახევარი ლიტრი არაყი შეიცავს 160 გ-მდე სუფრთა ეთანოლს. ადამიანის ორგანიზმს არ შეუძლია დღე-ღამეში 170 გ-ზე მეტი ეთანოლის შეტაბოლიზება. ტოლერანტობის განვითარების შემთხვევაში ალკოპოლის შეტაბოლიზში ჩქარდება. ეთანოლის სისტემატური მოხმარებლების უმრავლესობა დაავადებულია გასტრიტით.

ალკოპოლით დაავადებული ქალები ორსულდებიან იშვიათად. ორსულობის ადრეულ ეადებში მოსალოდნელია ნაყოფის დაზიანება. ნაყოფის ალკოპოლური სინდრომი ვლინდება მიკროცეფალით, ახლოშობილის გონებრივი ჩამორჩენილობით, აგზნებადობით, მოძრაობის არასწორი კოორდინაციით და განვითარების სხვა დეფექტებით.

ალკოპოლიზაციის ფონზე განვითარებული პიროვნული ცვლილებები იწვევს ალკოპოლურ დეგრადაციას, რომლის დროსაც ქვეითდება აზროვნება, მეხსიერება, ინტელექტი და ფსიქოფიზიკური აქტივობა.

ინჰალანტების (გამხსნელები და აირები) სისტემატური მოხმარების დაწყებიდან 3-ათვის შემდეგ ყალიბდება ასტინენციური სინდრომი – ადამიანი გაღიზიანებულია, გაბოროტებულია, აქვს შიშიე თავის ტკივილები, ოფლიანობა და ტრემორი. გუგები გაფართოებულია. შეინიშნება ცალკეული კუნთოვანი ჯგუფების კრუნჩხვითი შეკრთოები, მოტორული მოუსვენრობა, ტაქიკარდია, არტერიული წნევის მომატება, კუნთების ტკივილი.

სისტემატური მოხმარების დროს ირღვევა ქცევის თვითკონტროლი: მოზარდები გარბიან სახლიდან, აცდენენ გაკეთილებს, თრობის გარეშე გუნება-განწყობილების ფონი აპათიურია. პერიოდულად კი – აგრესიული.

ინჰალანტების მაღალი ტოქსიკურობა განაპირობებს რიგი სომატური დაავადებების განვითარებას: სასუნთქი გზების და საყლაპავის, ტოქსიკური ჰეპატიტის და ა.შ.

ბირბიტურანტების (საძილე საშუალებების) ავადგამოყენებისას ადამიანებს უვითარდებათ მყარი ფსიქოპათოლოგიური მოშლილობანი. ესაა გუნება-განწყობილების ცვლილებები დისფორიის, დეპრესიის სახით (ხშირია სუიციდური ქცევები), მეხსიერების მკვეთრი დაქვეითება, ფოიზმი. ხანგრძლივი ბარბიტურული ტიპის დამოკიდებულება იწვევს ორგანულ დემენციას (ჰუკუსუსტობა) და სრული სოციალურ-შრომით დეზადაქტაციას.

ტრანკვილიზატორების თერაპიული დოზებით გამოყენება მნიშვნელოვნად ამცირებს ემოციურ დამაბულობას, გაღიზიანებადობას, მოუსვენრობას, შიშებს, შფოთვას. მაგრამ მისი დიდი დოზებით და სისტემატური გამოყენება იწვევს დაუძლეველი ლტოლვის ხასიათს და ყალიბდება ასტინენციური სინდრომი – შფოთვა, მოუსვენრობა, ოფლიანობა, უნებლიე მოძრაობები, ტრემორი, გულსისრფა.

თავბრუნდახვევა. ყურებში შუილი, ტაყკარდია. მას მოჰყვება შრომის უნარის შეზღუდვა, პიროვნების სოციალური დეკორპენსაცია. დამოკიდებულების განვითარების შედეგად სტადიაზე ხშირია სუიციდური აზრები და მცდელობები. ასეთი ავადმყოფისათვის დამახასიათებელი ხანდაზმული ადამიანის გარეგნობა და ფერმკრთალობა.

ტკივილგამაყურებელი ნარკოტიკების ჯგუფის პრეპარატებს მიეკუთვნება მორფინი და მისი მსგავსი ალკალოიდები (ოპიატები), ოპიუმის მსგავსი სინთეზური ნაერთები (ოპიოიდები). ამ პრეპარატებს ანალგეტიკებსაც უწოდებენ. ანალგეტიკები. ანალგეზიური საშუალებები – ტკივილის გრძნობის შემცირების ან მოხსნის უნარის მქონე სამკურნალო საშუალებებია. ესენია: მორფინი, კოდეინი, პეროინი; პრომედოლი; ფენტანილი, მეტადონი, ბუპრენორფინი.

ნარკოტიკების ეიფორიული ეფექტის მიღება შეიძლება მორფინის თერაპიული დოზითაც. ოპიატების მოქმედებას ახასიათებს შემდგომი თანმიმდევრობა: პრეპარატის ინტრავენური შეყვანიდან რამდენიმე წამის შემდეგ სხეულში შეიგრძნობა სითბოს ტალღა, იწყება ქაეილი სახის მიდამოში, ვითარდება პირის სიმშრალე, გუგები ვიწროვდება, სახე წითლდება, ნელდება ფსიქო-ფიზიკური აქტივობა, ცნობიერება ვიწროვდება. ეს მდგომარეობა, რომელიც დაახლოებით სუთი წუთის განმავლობაში გრძელდება, არის ნარკოტიკის მოქმედების პირველი ფაზა („პრიზოდი“). ნარკოტიკული თრობის მეორე ფაზა („კაიფი“) არის სხეულში სასიამოვნო სითბოს და ზოგადი სიმშვიდის შეგრძნების მდგომარეობა, ასეთ მდგომარეობაში პიროვნება მოდუნებულია. არ გააჩნია რაიმე სურვილი ან მისწრაფება, ჩნდება სიზმრისმაგვარი ფანტაზიები, ყურადღების ველში გარეგანი გამღიზიანებლები პრაქტიკულად არ ხვდება. თრობის შემდგომ ფაზაში შეინიშნება ზედაპირული ძილი, ხშირი გამოღვიძებებით. გემოსელისას შეიძლება იყოს ცუდი სვითმეგრძნება: თავის ტკივილი. შფოთვა, მოუსვენრობა, გულისრევა, ლებინება, თავბრუსხვევა, ტრემორი.

ნარკოტიკის შემდგომი რეგულარული მიღების ფონზე ტოლერანტობა აღწევს მაქსიმუმს. ნარკომანი ვერ ძლებს ნარკოტიკის გარეშე. უწინდელი მდგომარეობის მისაღწევად ავადმყოფი განაგრძობს დოზის გაზრდას, რომელიც რაღაც მომენტამდე შეეღის. მაგრამ შემდგომში უკანაირი დოზა „პრიზოდს“ არ იწვევს.

აბსტინენციური სინდრომი („ლომკა“) იწყება უკანასკნელი ინექციიდან 8-10 საათის გაულის შემდეგ დაძაბულობის დაუკმაყოფილებლობის გრძნობით, გუგების გაფართოებით, მთქარებით, ცრემლდენით, ცეჩინებით. ქრება ჭპძის მადა, ავადმყოფი ვერ იძინებს, აღინიშნება შემცივნებისა და წამოხურების შეგრძნება, ოფლიანობა, სახსრების, კუნთებისა და მუცლის ტკივილი, ფაღარათი. ავადმყოფი ადგილს ვერ პოულობს, ბორგავს დაძაბულია გუნება-განწყობილება დეპრესიული, ბოღმიანი.

დამოკიდებულების განვითარების მოგვიანებით სტადიაზე ტოლერანტობა ქვეითდება. ნარკოტიკის გარეშე ნარკომანი სრულიად კარგავს მოქმედების უნარს. იგი უნებისყოფო და უინიციატივოა.

მორფინის ტიპის ნარკომანებს დამახასიათებელი გარეგნობა აქვთ – ავადმყოფი გამოფიტულია. კანი აქვთ მიწისფერი, მშრალი, აქერცლილი, სახე შეშუპებული. არტერიული წნევა და გულის ცემის სისშირე დაქვეითებულია, ქვეითდება

აგრეთვე ლიბიდო. მამაკაცებს უეთარდებათ იმპოტენცია. ქალებს ერღვევათ მენსტრუაციული ციკლი, გარეგნულად გამოიყურებიან თავის ასაკზე გაცილებით ხანდაზმულად.

ცენტრალური ნერვული სისტემის სტიმულანტები არის ნივთიერებანი, რომლებიც ახდენენ მასტიმულირებელ, გამააქტივებელ ზემოქმედებას. ამ ჯგუფში შედის კოკაინი, ამფეტამინები და ამფეტამინის რიგის სხვა პრეპარატები, კოფეინი კატინინი და კატინინი, თამბაქო, ანაბოლური სტეროიდები, ეფედრონი.

კოკაინის შესუნთქვა მომეტალურად იწვევს ეიფორიის მდგომარებას. სუბიექტურად მცირდება დაღლილობის განცდა, ჩქარდება ასოციაციები, მეტყველების ტემპი. ინტრავენური შეყვანა იწვევს უფრო ძლიერ და სწრაფ ეიფორიას. აგზნება დაახლოებით ორ საათს გრძელდება. ზოგიერთი ავადმყოფი ამ დროის განმავლობაში ზმანებებშია, ზოგი კი ილუზიებისა და ქალუცინაციების ტყვეობაში იმყოფება. შემდეგ დგება დათრგუნვის ფაზა გუნება-განწყობილების დაქვეითებით, აპათიით, გაღიზიანებადობით, ანორექსიით, უძილობით, თავის ტკივილითა და უსიამოვნო შეგრძნებებით სხეულში;

როცა კოკაინით „ტკობის“ მდგომარეობა გაივლის, დგება ეიფორიისა და აგზნების დაქვეითების შეგრძნებები, რის შედეგადაც სუბიექტი განიცდის კოკაინის განმეორებით მიღების დაუსლეველ მოთხოვნილებას. ასეთ დროს ვიწროვდება ადამიანის ინტერესთა სფერო, ჩნდება ეჭვიანობა, ადამიანს აღენიშნება ფუტქებადობა, შურისსაცებადობა, უსუფთაობა, მკეთარი დაკლება წონაში, პირის სიმშრალე, ხმაური ყურებში, დეპრესიები.

ამფეტამინური თრობა იწვევს ეიფორიას, ფიზიკური და ფსიქიკური აქტივობის მომატებას. ადამიანი ხდება უფრო კონტაქტური, მოუსვენარი, ბევრს ლაპარაკობს. მისთვის დამახასიათებელია გუგების გაფართოება, გაძლიერებული ოფლდენა, ხელების ტრემორი. მიჩვევა და დამოკიდებულება ეითარდება ძალიან სწრაფად. ძირითადად განპირობებულია ემოციური მდგომარეობით. ორგანიზმში ნარკოტიკის არარსებობა იწვევს ფსიქიკურ დისკომფორტს, დაუმაყოფილებლობის გრძობას.

სისტემატური მოხმარების შემთხვევაში შეიძლება განვითარდეს პარანოიდული შიზოფრენიის მსგავსი მდგომარეობა, ქალუცინაციები.

ქსანტინები და ქსანტინის შემცველი სასმელები (კოფეინი, თეობრომინი, თეოფილი, კაკაო). ეს სასმელები (ძირითადად ყავა და ჩაი) მთელ მსოფლიოშია გავრცელებული., კოფეინის ხანგრძლივი ავადგამოყენება იწვევს შფოთვის მდგომარეობას, მოუსვენრობას ტრემორს, თავის ტკივილს. ყავას ახასიათებს უფრო ფაღარათისკენ მიდრეკილება, ჩაის კი – შეკრულობისკენ.

ყავის ავადგამომყენებლად შეიძლება ჩაითვალოს პირი, რომელიც დღე-ღამეში 300 მგ-მდე კოფეინს მოიხმარს. ესა ნატურალური ნალექიანი ყავის ოთხი ან ხსნადი ყავის ხუთი ჭიქა.

კოფეინის სასმელები გავრცელებულია ყველგან, მაგრამ ნარკომანული მიზნით იშვიათად მოიხმარება ეიფორიის გამოწვევის ნაკლები უნარის გამო. ჩაის მოქმედება კი ამ თვალსაზრისით კიდევ უფრო სუსტია, ვიდრე ყავის და მისი ავადგამოყენება (ჩეფირიზმი), როგორც წესი, გვხვდება როგორც ძირითადი

ნარკომანიის დამატებითი ფორმა.

უევდრონი დამუშავებული ევდრონია, იხმარება ინტრავენური ინექციების სახით. იგი ძლიერმოქმედი პრეპარატია, ცენტრალურ ნერვულ სისტემაზე მძლავრი მასტიკულირებელი ეფექტებით. მოქმედებს სუნთქვის ცენტრზე, სისხმარღვებსა და ბრონქების გლუვ კუნთებზე.

უევდრონის პირველი მიღების დროს ჩნდება იმის განცდა, რომ „თმები ყალფზე უდგებათ“. ზოგჯერ აღინიშნება „ჭიანჭველების ცოცვის“ შეგრძნებაც. მოკვიანებით თავში და სხეულში უსიავმოვნო შეგრძნებები ქრება და წინა პლანზე გამოდის უშფოთველი სიამოვნების გრძნობა. პიროვნება სდება მრავალსაჭყვანი, აქტიური, კვარება დროის შეგრძნება, უმცირდება დაღლილობის განცდა.

მწვავე ნარკოტიკული თრობა გრძელდება 6-8 საათი, რომლის შემდეგაც ვითარდება მტანჯველი, „გამოსვლის“ მდგომარეობა, — სისუსტე, მოღუნება, გაღიზიანებადობა, დაუკმაყოფილებლობის გრძნობა, ბოღმიანობა. ეს პერიოდი საკმაოდ ხანგრძლივია (8-15 საათი).

ჰალუცინოგენები (ნარკოტიკები, რომლებიც, ცვლიან აღქმის ფუნქციას) არის ისეთი ნივთიერებები, რომლებიც ცენტრალურ ნერვულ სისტემაზე ზემოქმედების გზით იწვევენ გუნება-განწყობილების ცვლილებებსა და აღქმის ჰალუცინაციებს. ჰალუცინაცია არის დამახინჯებული აღქმა, რომელიც აღმოცენდება რეალური ობიექტის გარეშე (ხილვები, მოჩვენებები, ბგერები, სუნი და ა.შ.). მათ მიეკუთვნება კანაბისი (ჰაშიში, მარიხუანა), ლიზერგინის მჟავას დიეთილამიდი და სხვა სინთეზური ჰალუცინოგენები (ფენციკლაინი, ჰალუცინოგენური სოკოები, ფსილოცინი და ფსილოციბინი), ჰალუცინოგენური ამფეტამინები, მესკალანი და ციკლოდოლი. ამ ჯგუფის ნივთიერებები იწვევს ისეთ ცვლილებებს, რომლებიც მოგვაგონებს ფსიქოზურ მდგომარეობებს: რეალობის აღქმის დაკარგვა, ჰალუცინაციები.

სხვადასხვა ქვეყანაში ამ ნარკოტიკებს სხვადასხვა სახელით აღნიშნავენ ანაშა. ჰაშიში, მარიხუანა, ბანგი, განჯა, ჩარასი, კიფი და ა.შ. ყარგონული აღნიშვნები: „პლანი“, „კანაპლია“, „ტრავკა“. ტერმინი კანაბისი გამოიყენება როგორც ყველა ამ ცნების გამაერთიანებელი განსაზღვრება.

კანაბისის პრეპარატების მოწვევის ან სხვა გზით მიღების შედეგად წითლდება სკლერები, ფართოვდება სისხლძარღვები, ქვეითდება არტერიული წნევა, ჩქარდება გულის ცემა და სუნქთვა. მოწვევის შემდეგ იწყება ხველება, ითრგუნება ღვიძლის ფერმენტის აქტივობა, პრეპარატის მოქმედება იწყება ლორწოვანი გარსის გაშრობით. ძლიერი წყურვილისა და შიმშილის შეგრძნებით. ვითარდება ეიფორია, არამოტივირებული სიცილი, ირღვევა საგნების ზომების და მათ შორის მანძილის აღქმა, ნელდება დროის მსვლელობა (ან ქრება), ირღვევა ყურადღების კონცენტრაცია და მეხსიერება (წინადადების დასაწყისი მის დამთავრებამდე ავიწყდებათ).

აღქმის დარღვევა კი წარმოშობს ჰალუცინაციებს, ხოლო პრეპარატის ზეღოზირების შემთხვევაში შესაძლებელია მწვავე ფსიქოზის განვითარება, რომელიც გრძელდება რამდენიმე საათიდან რამდენიმე დღემდე (ცნობიერების

დაბინდვა, ორიენტაციის დარღვევა, შიში, შფოთვა, ქალუცინაციები)

კანაბისის პრეპარატების რეგულარულად მიღების შედეგად ვითარდება მიდრეკილება ბიღელით აზროვნებისაკენ. კანაბისის ხმარება ამჟამურებს ემოციებს, ქრონიკული ინტოქსიკაცია იწვევს პიროვნების შეცვლას, ქვეითდება ინტელექტი და ღარიბდება ინტერპერსონალური ურთიერთობები, შეინიშნება საკუთარი თავში ჩაქცევა, გარემომცველი სამყოსადმი სრული გულგრილობა.

ციკლოდოლი (არტანი, რომპარკინი, პარკინანი) სინთეზური ქოლინოლიზური პრეპარატია, რომელიც თერაპიული დოზებით გამოიყენება მედიცინაში პარკინსონიზმის და ნეიროლევსიური სინდრომის სამკურნალოდ. 5-6 აბის ერთდროულად მიღების შემთხვევაში ვითარდება თავისებური ეიფორია, ემოციური „აწვეის“ გრძობა. ფსიქიკური სიმსუბუქის, სხეულის უწონადობის შეგრძნება, გამოცოცხლება, არამოტივირებული მსიარულება. ამ ფონზე აღინიშნება აღქმის დარღვევა, მხედველობითი ქალუცინაციები, შენარჩუნებულა ორიენტაციის უნარი, ციკლოდოლის ავად გამოყენება, განსაკუთრებით, მოზარდებში, იწვევს ფსიქოორგანული სინდრომის განვითარებას, პრეპარატის რეგულარული ხმარების დაწყებიდან ერთი წლის განმავლობაში შეიძლება ჩამოყალიბდეს ჭკუასუსტობის ნიშნები.

მოზარდების მიერ ფსიქოაქტიური ნივთიერებების მოხმარების მიმანიშნებელი ზოგიერთი ნიშანი და სიმპტომი: (კლინიკა, „ბემონის“ დასახელებული წიგნი, გვ. 64-67):

ნარკოტიკული თრობის ზოგადი ნიშნები: 1) გარეგნობა და ქცევა მოგვეგონებს ალკოჰოლურ სიმთვრალეს, პირიდან ალკოჰოლის სუნის გარეშე ან სუსტი სპეციფიკური სუნით, 2) ცნობიერების შეცვლა: მოცემულ სიტუაციასთან აშკარად შეუსაბამო, უმიზეზო მსიარულება, სიცილი, ლაქლაქი, ბოლმანობა, აგრესიულობა, 3) მოტორული აქტივობის შეცვლა: გაძლიერებული ფესტიკულაცია, გადაჭარბებული მოძრაობები, მოუსვენრობა, ან პირიქით, — უმოძრაობა და მოდუნება. 4) მოძრაობის კოორდინაციის შეცვლა: მდორე ან სწრაფი, არამკეთრი და დაუხვეწავი მოძრაობები, ტორტმანი სიარულის დროს, სხეულის რყევა მჯდომარე მდგომარეობაშიც კი 5) კალიგრაფიის შეცვლა 6) კანის ფერის შეცვლა: სახისა და მთელი სხეულის კანის ფერმკრთალობა ან, პირიქით, — სახისა და სხეულის ხედა ნაწილების გაწითლება, 7) მბრწყინავი თვალები. 8) მკვეთრად შევიწროებული ან მკვეთრად გაფართოებული გუგები, რომლებიც დუნედ რეაგირებენ შუქზე 9) ნერწყვის გამოყოფის შეცვლა: გაძლიერებული ნერწყვდენა, ან პირიქით, პირის სიმშრალე 10) ტუჩების სიმშრალე, ზრინწიანი ხმა 11) მეტყველების შეცვლა: აჩქარებული, მკვეთრი გამოთქმები ან, პირიქით, მოდუნებული, გაურკვეველი და არამკვეთრი მეტყველება.

სექსუალური დევიაციები. მოზარდობის ასაკი სექსუალური ლტოლევების ფორმირების ასაკია. ამ დროს ვითარდება ჰიპერსექსუალობა და სიტუაციური ფაქტორების გავლენით ადვილი შესაძლებელია სექსუალური დევიაციების აღმოცენება. ამ სახის დევიაციების გამოვლენის აღბათობა მოდის როგორც აქსელირებულ, ასევე ინფანტილურ მოზარდებში.

სექსუალური ლტოლევების აღმოცენება მოზარდის სოციალურ მომწიფებამდე ხდება. ინფანტილური მოზარდები (ძირითადად გოგონები) თავიანთი გონებრივი განსუფთავებლობის გამო ხშირად უმწესონი არიან და ადვილად ემორჩილებიან სხვის ნებას. მოზარდებს სექსუალური დევნიცობები, უმეტესწილად, სიტუაციურია და მიწიფულობაში მათი კვალი თითქმის არ რჩება.

გამოყოფენ არაპათოლოგიურ და პათოლოგიურ დევნიცობებს (კ. იმელინსკი). პათოლოგიური დევნიცობები ისაზღვრება სამედიცინო კრიტერიუმებით და ითვლება დააკადებად. ესაა პარაფილია, პერვერზია და გაუკუღმართებული სქესობრივი ცხოვრება. არაპათოლოგიური დევნიცობები (სექსუალური გადახრები) გულისხმობს ჯანმრთელი ადამიანის სექსუალური ცხოვრების სოციალური და მორალური ნორმებიდან გადახრებს. სექსუალური ცხოვრების ნორმის კრიტერიუმებია: ა) სქესთა შორის სხვაობა, ბ) სიმწიფე, გ) ურთიერთშეთანხმება, დ) ორმხრივი სიამოვნების მიღების მცდელობა, ე) ჯანმრთელობისათვის ზიანის მიუყენებლობა. ნებისმიერი ამ პარამეტრის დარღვევა ითვლება არაპათოლოგიურ დევნიცობად.

პათოლოგიური დევნიცობები თავის მხრივ იყოფა სამ გჯგუფად:

ა) გადახრები ობიექტთან დამოკიდებულების თვალსაზრისით, (პედოფილია, გერონტოფილია, ზოოფილია, ფეტიშიზმი, ტრანსვესტიზმი)

ბ) გადახრები რეალიზაციის ხერხების მიხედვით (სადიზმი, მაზოხიზმი, ექსტიმაციონიზმი, უკანერიზმი);

გ) არატიპიური გადახრები (ჰომოსექსუალიზმი, ტრანსსექსუალიზმი, ინცესტი (სისხლის აღრევა)).

გარდამავალ ასაკში ყალიბდება სქესობრივი ცნობიერება, სქესობრივ-როლური ქცევა და ფსიქოსექსუალური ორიენტაცია. სქესობრივი ცნობიერება გაივლის რამდენიმე სტადიას: ცნებითი, რომანტიული, სექსუალური და მომწიფებული სქესობრივი ცნობიერება.

გარდამავალ ასაკში ხორციელდება სქესობრივი ცხოვრების გადასვლა რომანტიული (პლატონური) სტადიიდან სექსუალურზე; რომანტიული სტადია ხასიათდება ამაღლებული გრძნობებით, ხოლო სექსუალური სტადია, ძირითადად, ორიენტირებულია გენიტალურ სფეროზე. მოზარდებისა და ჭაბუკებისათვის დამახასიათებელია სექსის საკითხებისადმი აწეული ინტერესი, ჰიპერსექსუალობა, რაც უბიძგებს მათ მასტურბაციისაკენ და ნაადრევი სქესობრივი ცხოვრების დაწყებისაკენ.

მოზარდების არაპათოლოგიური დევნიცობების სპეციფიკა ის არის, რომ ეს დევნიცობა სიტუაციურადაა განპირობებული, წარმავალია და ექვემდებარება პროფილაქტიკას. გამოყოფენ სქესობრივი დევნიცობის რამდენიმე ფორმას:

1) ჰიპერმასკულინური ქცევა, 2) ჰიპერფემინური ქცევა, 3) ონანიზმი, 4) პეტინგი 5) ნაადრევი სქესობრივი ცხოვრება 6) მოზარდული პრომისკუიტეტი, 7) ჰომოსექსუალიზმი, 8) ტრანზიტორული ფეტიშიზმი, 9) მოზარდული ნარცისიზმი და ექსტიმაციონიზმი.

1) ჰიპერმასკულინური ქცევა არის ამკარად გამოხატული უტრირებული მამაკაცურობა, დამოუკიდებლობა, განზრახული და შეგნებული უხეშობა, ხშირი

აგრესიები და ხაზგასმული სისასტიკე. ასეთ მოზარდებს ერცხვინებათ აღერსი, მოფერება, არ უყვართ სენტიმენტალობა. ისინი გაურბიან ყველაფერს, რასაც ქვია „ქალურობა“ და სინაზე. ასეთ ქცევის მთავარი ნიშანია ქალებისადმი, გოგონებისადმი გულგრილი დაძოკადებულება და საღისტური მიდრეკილებები სქესობრივი პარტნიორის მიმართ.

განსაკუთრებით შესაძრწნეია პიკერმასკულინური ქცევები გოგონებთან. ბავშვობაში ასეთი გოგონები ამჯობინებენ ბიჭების კომპანიაში ყოფნას, მათთან ერთად თამაშობენ ომობანას და ფეხბურთს, ცოცავენ კლდეზე, ჩხუბობენ კიდეც. მოგვიანებით კი ასეთი გოგონები იწყებენ სიგარეტის მოწევას, ბილწისტყვაობას, იწყებენ ალკოჰოლისა და ნარკოტიკების გასინჯვას, იცაძენ ბიჭურ ტანსაცმელს. ისინი საკუთარი სქესის წარმომადგენლებთან ურთიერთობაში იჩენენ გულგრილობასა და ინდიფერენტულობას, არ იზიარებენ მათ ინტერესებსა და მისწრაფებებს. ასეთი გოგონები მოკლებულნი არიან ქალურ სინაზესა და მომხიბლველობას, არ შეუძლიათ კეკლუცობა, მათი სექსუალობაც ხშირად შეფერხებულია. ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთი ცნობიერება არაა დრღეული, ისინი მუდამ გრძობენ თავს ქალად. სქესობრივ პარტნიორებად ისინი, ჩვეულებრივ, ირჩევენ უფროსი ასაკის მამაკაცებს, რადგანაც მათ თანატოლებს ამ თვალსაზრისით სერიოზულად არ აღიქვამენ.

პიკერმასკულინური ქცევის ბიჭები ცდილობენ ლიდერობას, აქვთ მიდრეკილება ასოციალური ქცევებისადმი, იჩენენ სისასტიკეს. გოგონებთან მათი სექსუალური დაძოკადებულება მოკლებულია რომანტიკას და გამოირჩევა პრაქტიციზმით. ისინი სქესობრივი პარტნიორისაგან უხემად მოითხოვენ უსიტყვო მორჩილებას, ახასიათებთ საღიზმი და მაზოხიზმი. თუმცა როგორც მკვლევარები აღნიშნავენ, სქესობრივ ტირანამდე საქმე, ჩვეულებრივ, არ მიდის, საღისტური მიდრეკილებებიც არ აღწევს უკიდურესობას და ასაკთან ერთად გაივლის

2) *პიკერმასკულინური ქცევა* ვლინდება ხაზგასმულ ქალურობაში, სიფაქიზეში, სინაზეში, დათმობებში. ასეთი ქცევის ბიჭები კარგი შემსრულებლები არიან. ისინი გამოირჩევიან სიფაქიზითა და აკურატულობით, გაურბიან კონფლიქტებს, ისეთ სიტუაციებს, რომელშიც საჭიროა მამაცობისა და გაბედულების გამოყენება, არიან შშიშრები. ბიჭებთან ხმაურთან თამაშებს ისინი არჩევენ გოგონების შშიიდ საზოგადოებას. ასეთი მოზარდები თანატოლი ბიჭების წრეში ყოველთვის სხვისი გავლენის ქვეშ იმყოფებიან და ვიღაცას ემორჩილებიან. ასეთი ბიჭები მოწიფულ ასაკამდეც კი შშიობლების გავლენის ქვეშ არიან (ე.წ. „დღეიკოს ბიჭები“).

ასეთი მოზარდების სექსუალური ქცევა გამოირჩევა საციფიკური მაზოხისტური მიდრეკილებებით, რომელიც სქესობრივი პარტნიორისათვის, ჩვეულებრივ, ენების მიყენებაში კი არ გამოიხატება, არამედ პირიქით, მის მორჩილებაში და მისი ნებისმიერი სურვილის ასრულებაში. ასეთი მოზარდები მიდრეკილნი არიან გაუკულმართებული სქესობრივი ქცევებისადმი.

3) *ონანიზმი*. ონანიზმი ანუ მასტურბაცია არის სქესობრივი ორგანოების ხელით მექანიკური სტიმულაცია. ესაა სექსუალური დაძაბულობის მოხსნა, განმუხტვა და მკვლევართა მონაცემებით მას მიმართავს გარდამავალი ასაკის

მოზარდების (როგორც ბიჭები, ასევე გოგონები) დიდი უმრავლესობა. გარდამავალ ასაკში ონანიზმი არის სექსუალური დაძაბულობის მოხსნის, განმუხტვის თითქმის ერთადერთი გზა. მასტურბაციას ძირითადად იწყებენ 13-14წლის ასაკში.

მასტურბაციის დროს ჩვეულებრივი მოვლენაა ეროტიკული ფანტაზიები. მასტურბაციას არავითარი ზიანი არ მოაქვს მოზარდისათვის. იგი სექსუალური დაძაბულობის განმუხტვის სრულიად ჯანმრთელი ფორმაა. ერთადერთი საშიშროება ისაა, რომ მასტურბაცია შეიძლება გადაიქცეს სექსუალური კმაყოფილების ერთადერთ საშუალებად და მიიღოს დევიაციის ფორმა.

ონანიზმი არაა პათოლოგიური მოვლენა თუ ის არ იწყება 13-14 წლის ასაკამდე და არ აღწევს დიდ ინტენსივობას (დღეში რამდენჯერმე). უფროსი მოზარდებისათვის და ადრეული ჯანსაღებისათვის დამახასიათებელია, აგრეთვე, ჯგუფური ონანიზმიც, როცა მასტურბაციას ეწევა რამდენიმე მოზარდი ერთდროულად ერთმანეთის თვალწინ. ზოგიერთი მკვლევარი მოზარდული ონანიზმის ამ ფორმას არ მიიჩნევს პათოლოგიად. თუმცა იგი ხშირად გვევლინება კომოსექსუალური მიდრეკილებების მიზეზად.

4) *პეტინგი*. პეტინგი არის ალერსი, როცა სხეულებრივი სიასლოვით, ეროგენური ზონების გაღიზიანებით, კოიტუსის გარეშე მიიღწევა ორგაზმი. მოზარდები პეტინგს ხშირად მიმართავენ, რადგანაც ამ დროს არ ხდება საქალწულე აქტის დაზიანება და, მათი ღრმა რწმენით, ამ დროს გოგონა გარანტირებულია ორსულობისაგან.

5) *ნადრევი სქესობრივი ცხოვრების დაწყება*. ესაა სქესობრივი დევიაციის ერთ-ერთი სახე. ცნება „ნადრევი სქესობრივი ცხოვრება“ გამოიყენება პათოლოგიური დევიაციის აღსანიშნავად, მაშინ, როცა ის იწყება მოზარდის შესაბამისი ფიზიკური მომწიფების დადგომამდე, რომლის ნიშანია მეორადი სასქესო ნიშნების გამოჩენა (გოგონებთან მენსტრუაციის რეგულარული ციკლის ჩამოყალიბება). დადგენილია, რომ ნადრევი სქესობრივი ცხოვრების დაწყება უარყოფითად მოქმედს გოგონებზე როგორც ორგანული ცვლილებების გამოვლენის, ასევე პათოფსიქოლოგიური თვალსაზრისითაც. ესაა შიში არასასურველი ორსულობის შესახებ როცა მშობლის მორალური მოვალეობის შესახებ ახალგაზრდა დედა მოუმზადებელია.

ადრეულ სქესობრივ ცხოვრებას უფრო ხშირად იწყებენ ჰიპერტიმული აქცენტუაციის მქონე მოზარდები;

6) *მოზარდული პრობისკუიტეტი*. ესაა ხშირი სქესობრივი კავშირები და პარტნიორობა ცვლა. იგი ხშირად იწყება ადრეულ ალკოჰოლიზმთან ერთად (განსაკუთრებით გოგონებში). ეს იშვიათი დევიაციაა და ძალიან დამახასიათებელია ინფანტილური და კონფორმული მოზარდებისათვის, როცა ალკოჰოლის მიღების გამო შემაკავებელი მექანიზმების მოქმედება შესუსტებულია.

7) *ტრანზიტორული ფეტიშიზმი*. ესაა სქესობრივი ლტოლვა სხეულის ცალკეული ნაწილებისადმი ან განსაზღვრული საგნებისადმი. მოზარდებთან ფეტიშის სახეს ღებულობს გოგონების ლამაზი ფეხები, შიშველი მკერდი, საცელები და ა.შ. სხეულის ასეთი ნაწილებისა და ტუალეტის საგნების დანახვა ამბაფრებს მათ სექსუალურ ლტოლვებს და იწყებს სქესობრივ აგზნებას. როცა, ჩვეულებრივ

პირობებში, ქალის სხეულის ნაწილების და საცვლების დანახვა მოზარდში სექსუალურ აგზნებას იწვევს, ეს არაა სექსუალური გადახრა. ეს გამოიწვევს ფეტიშიზმად იქცევა მხოლოდ მაშინ, როცა ის პარტნიორს ცვლის. ასეთ შემთხვევაში სექსობრივ აგზნებას იწვევს არა გოგონა, რომელსაც ლამაზი ფეხები აქვს ან ლამაზი საცვლები აცვია, არამედ მხოლოდ მისი ფეხები ან ტუალეტის რომელიმე საგანი. ხანდახან ფეტიშიზმად გვევლინება ფოტოსურათები, ნახატები, ქანდაკებები. ამ საგნების დათვალიერებას და შეხებას თან ახლავს მოზარდის სექსუალური ფანტაზიები, მასტურბაცია და ორგაზმიც კი.

ფეტიშიზმის ერთ-ერთი სახეა ტრანსვერტიზმი. ეს ის მდგომარეობაა, როცა სექსუალური კმაყოფილება მიიღწევა საწინააღმდეგო სქესის ტანსაცმლის ჩაცმის გზით. თუკაცა საწინააღმდეგო სქესის ტანსაცმლის ჩაცმა, რა თქმა უნდა, ყოველთვის არაა სექსუალური დევიაცია ასეთი ქცევა დევიაციად იქცევა მაშინ, თუ იგი სექსუალური მოტივაციით ხორციელდება. ის, რომ თანამედროვე გოგონებს შარვლებზე ტარება უყვართ, მხოლოდ თინეიჯერული მოდითაა ნაკარნახევი.

8) *მოზარდული ნარცისიზმი* არის საკუთარი თავის მოყვებითა და ალერსით გამოწვეული კმაყოფილება, სქესობრივი ლტოლვა საკუთარი თავისადმი. სახელწოდება წარმოიშვა ლამაზი ბერძენი ჭაბუკი ნარცისისაგან, რომელსაც მითოლოგიის თანახმად, თავისი გამოსახულების წყალში დანახვისას საკუთარი თავი შეუყვარდა.

ასეთი მოზარდები გაუთავებლად ათვალიერებენ საკუთარ თავს სარკეში, ეფერებიან თავის სხეულს, რაც სექსუალური ფანტაზიებისათვის მსუყე საკვებს წარმოადგენს ამ ასაკში. ასეთ მოზარდებს უყვართ საკუთარი შიშველი სხეულის ჩვენება, პიკანტურ პოზებში ფოტოსურათების გადაღება, რომელსაც მერე ეფერებიან და ესიყვარულებიან.

9) *ექსიბიციონიზმი* არის საკუთარი შიშველი სხეულის, უმეტესწილად სქესობრივი ორგანოების, დემონსტრაცია წინააღმდეგო სქესის წარმომადგენლების მიმართ. მოზარდის სქესობრივი აგზნებისა და კმაყოფილების კულმინაცია მიიღწევა იმ მომენტში, როცა იგი ერექტირებულ სასქესო ასოს აჩვენებს ქალებს, ბავშვებს და თანატოლ გოგონებს. მნახველთა შიში, გაკვივრება და ხმაურიანი პროტესტები უფრო ამძაფრებს მის სქესობრივ ლტოლვას, რის გამოც ისინი ამას აკეთებენ მოულოდნელად, ბურჟუაზიაში ან სახლის სადარბაზოებში ჩასაფრებით.

როგორც წესი, ექსიბიციონიზმის აქტებს არ ახლავს აგრესია. პირიქით, ასეთი მოზარდების უმრავლესობა მორცხვები და მასიურები არიან. მათ აქვთ საკუთარი არასრულფასოვნების გამძაფრებული განცდა და სერიოზული გართულებები.

ჩვეულებრივი სქესობრივი კონტაქტების დამყარების პროცესში. სქესობრივი დევიაციის ეს სახე, ძირითადად, ბიჭებში გვხვდება. თუმცა იშვიათ შემთხვევებში, გოგონებისთვისაცაა დამახასიათებელი. უმეტესწილად იგი გამოიხატება საზოგადოებაში ფეხებისა და მკერდის დემონსტრაციულად მომეტებულ სიშიშველეში.

10) *მოზარდული კომპლექსუალიზმი*. სექსუალური ორიენტაცია არის მყარი

მომართების სისტემა, რომელიც ეხება სექსუალური ლტოლვის ობიექტს. არსებობს სამი სახის სექსუალური ორიენტაცია: ა) ჰეტეროსექსუალობა, როცა სექსუალური პარტნიორი საწინააღმდეგო სქესის პარტნიორია, ბ) ჰომოსექსუალიზმი, როცა სექსუალური პარტნიორი საკუთარი სქესის წარმომადგენელია და გ) ბისექსუალობა, როცა პარტნიორი ორივე სქესის წარმომადგენელია.

მოზარდული და ჭაბუკური ჰომოსექსუალიზმი, ძირითადად, არის სიტუაციურად განპირობებული დევიაცია, როცა ერთსქესიანი კონტიგენტის დახურულ დაწესებულებებში (ციხეებში, კოლონიებში, ინტერნატებში, არმიაში) ჰეტეროსექსუალური კავშირების დამყარების შესაძლებლობა არ არსებობს. ამ გარემოებათა გამო მოწვეული მოზარდული ჰომოსექსუალიზმი დროებით ხასიათს ატარებს.

ჰომოსექსუალური ურთიერთობანი ძირითადად ბიჭებისთვისაა დამახასიათებელი, მაგრამ მას გოგონებშიც აქვს დაგილი (ლესბიანიზმი). გოგონებისათვის ძირითადად დამახასიათებელია პეტიინგი და ალერსი.

ჰომოსექსუალური მიდრეკილებები, ძირითადად, დამახასიათებელია ხასიათის უპილფეტოიდური, შიზოიდური, ლაბილური და არამდგრადი ტიპის მოზარდებისათვის. ასეთ მოზარდებს არ აქვს სექსუალური ლტოლვა საწინააღმდეგო სქესის წარმომადგენელთა მიმართ. პირიქით, მათ გოგონების მიმართ ზიზლის გრძნობაც კი აქვთ. ღამის პოლუციების დროს მათი ეროტიული სიზმრებიც ჰომოსექსუალური ხასიათისაა. უფროს მოზარდებში და ჭაბუკებში ასეთი პირები უკვე აქტიურად ეძებენ საკუთარი სქესის სექსუალურ პარტნიორებს.

მკვლევარები აღიარებენ, რომ ჰომოსექსუალიზმი არაა ავადმყოფობა. იგი სექსუალობის გამოხატვის სხვა ფორმაა. ჰომოსექსუალიზმის მიზეზები ჯერ კიდევ არაა საბოლოოდ დადგენილი. თვლიან, რომ მას ერთი რომელიმე მიზეზი არ განაპირობებს, და ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში, საქმე გვაქვს მიზეზთა კომბინაციასთან. სექსუალური ორიენტაციის ჩამოყალიბებაში დიდ როლს თამაშობს გარემო და აღზრდა. გარკვეულ როლს თამაშობს, აგრეთვე, მექანიკურა და გენების თავისებური კომბინაცია.

თუ ადამიანს მოზარდობის ასაკში ჰქონდა ერთი ან ორი ჰომოსექსუალური კავშირი, ეს არ ნიშნავს იმას, რომ იგი ჰომოსექსუალისტია.

ჰომოსექსუალისტებს დევნიდნენ, დასცილობდნენ და აბუჩად იგდებდნენ კაცობრიობის მთელი ისტორიის მანძილზე. უძველესი იუდეური კანონების მიხედვით მათ სიკვდილით სჯიდნენ. შუა საუკუნეებში კი მათ ეკლესიის განაჩენით აწამებდნენ და წვაკდნენ. თუმცა ზოგიერთ ქვეყანაში ჰომოსექსუალისტებს „გავებით ეკიდებან“ და მათ მიმართ არ იჩენენ სიმკაცრეს. ჰომოსექსუალისტები იყვნენ და იქნებიან ყველა ისტორიულ ეპოქაში.

ჰომოსექსუალისტი მოზარდები განიცდიან მარტოობას, არიან საკუთარ თავში ჩაკეტილები, არავენ არ უზიარებენ საკუთარ გრძნობებს. ასეთი მოზარდების თვითშეფასება მკვეთრად და დაქვეითებული. ისინი ზშირად ვარდებიან დეპრესიაში. ამიტომ არცაა საკვირველი, რომ სუიციდის მცდელობაში შემწეული თინეიჯერების 30% ჰომოსექსუალისტია (გ. კრაიგი).

ქომოსექსუალური კონტაქტები ძალიან უწყობს ხელს შიდასი გავრცელებას.

ქომოსექსუალისტებს შორის ბევრია გამოჩენილი და ცნობილი პიროვნებაც. რუბინის მონაცემებით ქომოსექსუალისტები იყვნენ არისტოტელე, ალექსანდრე დიდი, ლეონარდო და ვინჩი, მიქელანჯელო, ოსკარ უაილდი, ტენესი უილიამსი, საფო. პერტრუდა სტიანი, მარტინა ნავრატილოვა (Г.Крайг Психология развития. Питер. 2000. стр.581)

სექსობრივი გზით შეძენილი ზოგიერთი გენერული დაავადება

1) *ჰონორეა (სუსუნტაი)*. მას უწოდებენ აგრეთვე ტრიპერს, „ფრანგულ სურდოს“. იგი გადადის სექსობრივი გზით. მას შეიძლება მოყვეს უშვილობა და თუ ავადმყოფობა ღრმად განვითარდა – სიბრძავე, ართრიტი და გულ-სისხლძარღვთა დაავადებები.

მაჰაკაცებში ჰონორეა იწვევს პენისიდან გამონადენს, ტკივილსა და წვას შარდვის დროს. შარდში ჩნდება სისხლიც. ასეთი სიმპტომები შეიძლება გამოვლინდეს ერთი დღის ან ორი კვირის შემდეგ და მერე შესაძლებელია ეს სიმპტომები გაქრეს. მოზარდები და ჭაბუკები ფიქრობენ, რომ ავადმყოფობამ გაიარა, მაგრამ სინამდვილეში დაავადებამ დაასრულა განვითარების პირველი ეტაპი და მისი მიშვებულობის შემთხვევაში იგი აზიანებს სათესლეებს, პროსტატს, აღწევს სისხლში და სისხლის მეშვეობით კი – სხეულის სხვა ნაწილებში.

ქალებთან ჰონორეის სიმპტომების გამოვლენა უფრო რთულად მიმდინარეობს, რადგანაც აუადობა იწყება შინაგან ორგანოებში და მისი ნიშნები შეუძნეველია. ამ დროს ქალები შარდვისას განიცდიან წვას და თუ მკურნალობა დროზე არ დაიწყო ფალოპის მილში გროვდება ჩირქი, რომელიც მერე ზვდება კვერცხ-უჯრედებში და თირკმელებში.

2) *ურეთრიტი*. მაჰაკაცებთან ესაა შარდსადენი მილის, ხოლო ქალებთან – საშოს ყელის ანთება. ურეთრიტის სიმპტომები მსგავსია ჰონორეის სიმპტომების. ოღონდ ამ დროს აღინიშნება უფრო ხშირი და მტკივნეული შარდვა, პენისიდან და ვაგინიდან გამონადენი, სასქესო ორგანოების ქაეილი.

3) *ჰერპესი*. დაავადების სიმპტომებია პატარა, მტკივნეული ბუბურები პირის ირგვლივ, პენისზე და საშოს ყელზე. ეს გამონაყარი შეიძლება გაგრძელდეს რამდენიმე დღეს, შემდეგ კი დიდი ხნით ჩაცხრეს. ქალებში ჰერპესი იწვევს სერიოზულ გართულებებს ორსულობის დროს და შეიძლება მუცლის მოშლის მიზეზიც კი გასდეს. არსებობს შეზღუდვა, რომლის მიხედვითაც არის გარკვეული კავშირი ჰერპესსა და საშოს კიბოს შორის.

4) *სიფილისი (ათაშანგი)*. ესაა ვენერული დაავადების ძალიან გადამდები, ეერაგი და სერიოზული ფორმა. სიფილისმა, მიშვებულობის შემთხვევაში, შეიძლება სიკვდილიც კი გამოიწვიოს.

სიფილისს აქვს განვითარების სამი სტადია. პირველ სტადიაზე გენიტალებზე ჩნდება შანკრი და იარები. ისევე როგორც ჰონორეის დროს, მაჰაკაცებთან ავადობის განსაზღვრა უფრო ადვილია, ვიდრე – ქალებთან. მეორე სტადიის სიმპტომებია: იარების გამოჩენა პირის ღრუში, ყელის ტკივილი, თმის ცვენის

დაწყება, ჯირკვლების შესიება. ჩნდება გრიპისათვის დამახასიათებელი ციებ-ცხელება და ტკივილი. გამოჩნადარი ჩნდება მთელ ტანზე ან ხელისგულებსა და ქუსლებზე. ეს სიმპტომები ქრება რამდენიმე თვის შემდეგ, მაგრამ ავადობა ისევ ვრძელდება და უთარდება. მესამე ეტაპზე, თუ შესაბამისი მკურნალობა არ ჩატარდა, შეიძლება დაზიანდეს ისეთი მნიშვნელოვანი სასიცოცხლო ორგანო, როგორცაა გული. ამ დროს აღმოჩნები ბრმაყდებიან, ყრუყდებიან, მათი მოძრაობები არაა კოორდინირებული და საბოლოო ანვარიშით დგება სიკედილი.

რაც უფრო ადრე დაისმება სიფილისის დიაგნოზი და დროულად დაიწყება მკურნალობა, უფექტი უკეთესია. სოფილისი ექვემდებარება სრულ განკურნებას.

5) *პარაზიტები*. არსებობს რამდენიმე ტიპის პარაზიტი, ყველაზე უფრო გავრცელებულია ბოქვენის ტილები. ეს პარაზიტები ხვდებიან ბოქვენის თმებში და იწვევენ ძლიერ ქავილს. ამ პარაზიტების გადაცემა ხდება როგორც სქესობრივი გზით, ასევე დაავადებულის სისხლითა და საცვლების სარგებლობით.

გავრცელებული პარაზიტია აგრეთვე მუნის ტკიპა, რომელიც წარმოადგენს მიკროსკოპულ არსებას. იგი ძერება კანის ქვეშ და იქ დებს კვერცხებს. იგი იწვევს ძლიერ ქავილს. გადადის როგორც სქესობრივი გზით, ასევე პირდაპირი კონტაქტებითაც.

6) *შიდსი*. შიდსი არის შექნილი იმუნო-დეფიციტის სინდრომი. ყველა ქვეყანაში. სამწუხაროდ, შიდსით დაავადებულთა რიცხვი იზრდება. შიდსით ავადდებიან ცნობილი მეცნიერები, მომღერლები, სპორტსმენები და ა.შ. შიდსით დაავადებულები ჯერ-ჯერობით სასიკვდილოდ არიან განწირულნი. შიდსის ვირუსი აზიანებს დაცვის ბუნებრივ ფაქტორს – იმუნურ სისტემას, რის გამოც ასეთი ავადმყოფი დაუცველია ყოველგვარი ინფექციისაგან.

შიდსის ვირუსი მაღალმგრძობიარეა ტემპერატურის მიმართ. 56° ტემპერატურაზე ნახევარი საათის განმავლობაში მისი ინფექციური აქტივობა მკვეთრად ეცემა. ვირუსი აქტივობას კარგავს აგრეთვე დეზინფექტანტების ზემოქმედებით, როგორიცაა წყალბადის ფანგი, აცეტონი, ეთერი. მაგრამ თავის ცხოველმყოფელობას იგი ინარჩუნებს დონორის სისხლში. ამით აიხსნება შიდსის გადადების შემთხვევები სისხლის გადასხმის ან შპრიცის ხელმეორედ ხმარებისას. შიდსის გადადების მეორე გზა არის სქესობრივი (როგორც ქეტეროსექსუალური, ასევე ჰომოსექსუალური). შიდსს ძირითადად იწვევს მოუწესრიგებელი და გაუკულმართებული სქესობრივი ცხოვრება, პროსტიტუცია და ნარკომანია. შიდსის ვირუსი არ გადადის ხელის ჩამორთმევით, კბილის ჯაგრისით, აუზებში ან აბაზანებში ბანაობის გზით, საერთო ჭურჭლის ან უსაფრთხო საპარსის ხმარებისას. იგი არ გადააქვს კოლიებს.

დაავადების ინკუბაციური პერიოდი მერყეობს 3-4 კვირიდან 5 წლამდე. შიდსის ტიპური გამოვლენაა ხანგრძლივი სისუსტე, ციებ-ცხელება, სხეულის წონის მკვეთრი დაკარგვა, ლიმფური კვანძების ზრდა, ფაღარათი, დაღლილობის მუდმივი გრძნობა, ღამის ოფლიანობა ბევრ დაავადებულს აღენიშნება საკომა, ავთვისებიანი წარმონაქმნები, სხვადასხვა ინფექციები. შიდსის ვირუსი ხშირად აზიანებს ცენტრალურ ნერვულ სისტემას.

სანგრძლივი დროის განმავლობაში შიღსი შეიძლება არც გამოვლინდეს და დაეადება ვერ შეეამჩნით. ავადმყოფი ამ შემთხვევაში არის ვირუსმატარებელი. ეს კატეგორია მეტად საშიშია. მათ არაფერი იციან თავიათნი საშინელი ავადმყოფობის შესახებ და სხვებს ასნებოვნებენ.

დღესდღეობით შიღსთან ბრძოლის რაიმე ეფექტური საშუალება, სამწუხაროდ, არ არსებობს. არის მრავალი აღმოჩენა, მაგრამ საქმეს რეალურად ვერ შევლიან. მეცნიერთა ვარაუდით რაიმე ეფექტური სამკურნალო საშუალების აღმოჩენა უასლოეს ხანში არაა მოსალოდნელი, ჯერ-ჯერობით შიღსით დაეადებულები ილუკებიან. შექმნილი მდგომარეობიდან გამოსავალი არის პროფილაქტიკური ღონისძიებების გატარება. შიღსთან ბრძოლა არაა მხოლოდ სამედიცინო, არამედ, იგი სოციალური და ეთიკური პრობლემაცაა. განსაკუთრებული როლი ენიჭება მოზარდი თაობის სქესობრივ აღზრდას, სქესობრივი ცხოვრების მოწესრიგებას, ცოლ-ქმრულ ერთგულებას, პროსტიტუციასთან და ნარკომანიასთან ბრძოლას და ა.შ.

ამერიკული საზოგადოება ძალიანაა შეწუხებული შიღსის ფართო გავრცელებით მოზარდებსა და ჭაბუკებსში. იმის გამო, რომ ახალგაზრდებს აქვთ არარეალისტური განწყობები, რომ „შიღსი მათ არ შეეყრებათ“, ისინი არ იყენებენ დამცავ საშუალებებს და მიდიან რისკზე.

შიღსის ინკუბაციური პერიოდი შეიძლება გავრძელდეს წლობით. მოზარდი და ჭაბუკი შეიძლება ინფიცირებული იყოს იმუნოდეფიციტის სინდრომით, წლობით ითვლებოდეს ვირუსმატარებლად, მაგრამ შიღსით არ დაეადდეს მოწიფულობის ასაკამდე. როცა იმუნოდეფიციტის ვირუსი მოხვდება სისხლში, იგი აზიანებს სისხლის განსაზღვრულ უჯრედებს, რომლებსაც ეწოდება ტ-ლიმფოციტები და, რომლებიც, სტიმულირებენ ორგანიზმში იმუნურ სისტემას, ამის გამო, ადამიანის იმუნური სისტემა თანდათან სუსტდება, წინააღმდეგობას ვერ უწევს ინფექციურ დაეადებებს და ორგანიზმში ადვილად აეადდება.

შიღსის დიაგნოსტიკა არაა ადვილი. ზოგიერთი ბაცილმატარებელი ადამიანი თავს კარგად გრძნობს და ავადმყოფობის არავითარ ნიშანს არ ამჟღავნებს. ეს საწყისი ეტაპიც მეტად საშიშია, რადგანაც ადამიანმა არ იცის იმის შესახებ, რომ ის ინფიცირებულია და არ იჩენს სათანადო სიფრთხილეს. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ იმუნური სისტემის დაზიანება შეიძლება მოხდეს დაეადების სიმპტომების გამოვლენამდეც.

შიღსით დაეადებულებს სწრაფად ეზრდებათ და სტიკვით კისრის, საზარდულისა და ილიისსქევემა ლიმფური ჯირკვლები, აღენიშნება მადის უეცარი დაკარგვა, გახდობა, ხშირი, სისხლიან ფაღარათი, ღამის ოფლიანობა, ქრონიკული დაღლილობა, ქაშინი, ძლიერი თავის ტკივილები, მშრალი ხველება, თეთრი ქრონიკული ნაღები ენასა და ხახახე.

ოგნიბენი გაოყოფს შიღსის დაეადების ფიზიოლოგიური გამოვლენის ხუთ კატეგორიას.

1) ინფექციური. სხვადასხვა ინფექციური მიკროორგანიზმები იწვევენ პნემონიას, საჭმლის მომნელებელი ტრაქტის დაზიანებას, წყლულებს პირში და ანუსის

მოდამოებში. ცენტრალური ნერვული სისტემის დაავადებებს, მენინგიტს, ენცეფალიტს, პერიტონიტს, თუალის, ლეიქილის, ელენთის და დინამიკური კვანძების დაზიანებას.

2) *გემატოლოგიური*. შიდსის დროს მცირდება როგორც თეთრი, ასევე წითელი სისხლუჯეროდება, რის შედეგადაც კლებულობს ორგანიზმის მედეგობა ინფექციური დაავადებისადმი და ვითარდება ანემია.

3) *ნეკროლოგიური*. შიდსით დაავადებულებს აწუხებთ ცენტრალური ნერვული სისტემის მრავალფეროვანი დაავადებები, რის საფუძველზეც შეიძლება განვითარდეს ჭკუასუსტობა, კრუნჩხვები, აფაზია და სხვა.

4) *კვებითი და კუჭ-ნაწლავის*. ავადმყოფებს აღენიშნებათ დიარეის მძიმე ფორმები, რასაც მიეყვებათ წონის მკვეთრ დაკლებამდე.

5) *ნეოპლასტური*. ესაა კიბოს ისეთი იშვიათი ფორმა, როგორცაა კაპოშის სინდრომი, რის საფუძველზედაც ხდება მუცლის გარსის უჯრედების, სისხლგამტარი ძარღვებისა და ლიმფური ჯირკვლების პროლიფერაცია. კანსა და ლორწოვან ვარსზე ჩნდება ზორკლი.

შიდსი არ გადაეცემა საყოფაცხოვრებო კონტაქტების საშუალებით. იგი არ გადაეცემა აგრეთვე, საერთო ტელეფონის, ტუალეტის, ინსტრუმენტების, სკამის, წიგნების, ჭურჭლის და შხაპის ხმარებისას. იგი არ გადადის ხელის ჩამორთმევისა და კონცის გზით. თუმცა უახლესი გამოკვლევების მიხედვით შიდსის გადაცემის საქმეში კონკან მინც რისკ-ფაქტორს წარმოადგენს, რადგანაც დაზიანებული ტუჩების საშუალებით შესაძლებელია ვირუსის შეჭრა ნერწყვის გზით.

დღესდღეობით, როგორც ვთქვით, არ არსებობს შიდსის საწინააღმდეგო რაიმე ეფექტური წამალი ან აცრა. პრევენციული ღონისძიებების გამოყენება ამცირებს შიდსის დაავადებებს, მაგრამ ასპროცენტთან გარანტიას მინც არ იძლევა.

ყოველთვის უნდა გვასსოუდეს, რომ ვენერული დაავადებებისაგან არ არსებობს იმუნიტეტი.

სუიციდური ქვეები. სუიციდი არის ცხოვრებისაგან შეგნებული წასლა, შეგნებული თვითმკვლელობა. სუიციდი, უმეტესწილად, მიმდინარეობს დეპრესიების ფონზე. მოზარდები და ჭაბუკები თავს უფრო იშვიათად იკლავენ, ვიდრე უფროსები. სტატისტიკური მონაცემებით ბოლო ოცი წლის განმავლობაში მოზარდებისა და ჭაბუკების სუიციდის რიცხვი შესამჩნევად მომატებული, მაშინ, როცა უფროსების თვითმკვლელობის რიცხვი ძველ დონეზე დგას. (კ. პიუტენი). ა. ლიჩკოს მონაცემებით სუიციდური მცდელობების 32% მოდის 17 წელზე, 31% - 16ზე, 21% - 15-ზე, 12% - 14-ზე და 4% - 12-13 ზე. ბოლო წლებში 15-19 წლის მოზარდებსა და ჭაბუკებს შორის სუიციდის რიცხვი ლეტალური (სასიკვდილო შედეგით) გაიზარდა ორჯერ - 13 წლის ასაკამდე ბავშვები იშვიათ შემთხვევაში იკლავენ თავს, ამას ხსნიან იმ გარემოებით, რომ მათ ჯერ არ დაუმთავრებიათ შინაგანი იდენტიფიკაციის პროცესი, რის გამოც მათ საკუთარი თავის მიმართ მტრული და აგრესიული მოქმედება მიაჩნიათ მეტად მტკივნეულად და საშიშად. ისინი ჯერ კიდევ მეტად მტკიცედ არიან მიჯაჭვულნი მშობლებზე და მათზე არიან დამოკიდებულნი.

ა. ლიჩკო გამოყოფს სუიციდის სამ ფორმას: ა) დემონსტრაციული, ბ) ავექტური

და გ) რეალური, ნამდვილი.

დემონსტრაციული სუიციდური ქცევა არის სუიციდური ქცევის თეატრალური, მოჩვენებითი გათამაშება თავის მოკვლის ყოველგვარი განხრახვის გარეშე. ყოველივე ეს კეთდება იმ განხრახვითა და გაანგარიშებით, რომ ვიღაცა მას „გადაარჩენს“. ესაა მოჩვენებითი სუიციდი, რომლის ძირითადი მოტივია ყურდლების მიპყრობა, თანაგრძნობის გამოწვევა, დასჯის თავიდან აცილება, მისი მოტივი შეიძლება იყოს აგრეთვე ზიანის მიყენება იმ პირისათვის, ვინც მას წყენა მიაყენა, ესაა სამაგიეროს გადახდის თავისებური ფორმა.

აფექტური სუიციდური ქცევა არის ღრმა აფექტის მდგომარეობაში ჩადენილი თვითმკვლელობა. ამ მომენტში შეიძლება მოზარდს გაუკრთეს აზრი საკუთარი სიცოცხლის შეწყვეტის შესახებ და სისრულეში მოიყვანოს მიღებული გადაწყვეტილება.

რეალური სუიციდური ქცევა არის მოფიქრებული, სუიციდური გადაწყვეტილების სისრულეში მოყვანის აქტი., სუიციდის წინ აღამიანები ხშირად წერენ წერილებს. მოზარდმა შეიძლება ისე განიცადოს მშობლის ან ოჯახის რობელიძე წვერის, მოულოდნელი დაკარგვა, რომ მიიღოს სუიციდური გადაწყვეტილება.

სუიციდის მიზეზი მრავალია. მიზეზი შეიძლება იყოს მოზარდის სკოლაში დეზად.აქტაცია, ამხანაგებთან კონტაქტების დაკარგვა, მომავალზე ხელის ჩაქნევა, უპასუხო სიყვარული, თავმოყვარეობის შელახვა, სირცხვილი იმპოტენციის გამჟღავნების ან ნადრევი ორსულობის გამო და ა.შ. სუიციდის მიზეზები შეიძლება ასე დავალაგოთ:

- 1) მოუწესრიგებელი და დაძაბული ოჯახური ურთიერთობები;
- 2) სოციალური იზოლაცია. სტრესები და დეპრესიები ახლობლის დაკარგვის გამო. მუდმივი სედა, ნალეული და დეპრესია, რომელსაც მოყვება ცხოვრების საზრისის და არსებობის მოტივაციის დაკარგვა.
- 3) ნარკოტიკებისა და ალკოჰოლის მიღების საფუძველზე წარმოქმნილი ეიფორიისა და თრობის მდგომარეობაში იმპულსური გადაწყვეტილება;
- 4) პიროვნების არასაკმარისი განვითარება, პიროვნების შინაგანი იდენტიფიკაციის დაბალი დონე;
- 5) შთაგონებადობის მაღალი, აწეული დონე, როცა მოზარდები ადვილად ექცევიან სხვისი მავნე ზეგავლენის ქვეშ;
- 6) სულიერი დაავადებები (პალუცინაციების დროს, როცა ვიღაცის ხმა იძლევა იმპერატიულ სუიციდურ ბრძანებებს;
- 7) დანაშაულის გამჟღავნების შიში ან სირცხვილის გრძობა, როცა მოზარდების სუიციდური ქცევა არის ამ დანაშაულის გამოსწორების ან კომპენსაციის მცდელობა;
- 8) გართულებული და გაძნელებული პიროვნებათაშორისი ურთიერთობანი
- 9) სამაგიეროს გადახდა. ორსულმა მოზარდმა შეიძლება თავი მოიკლას იმის გამოც, რომ მის პარტნიორს აგრძნობინოს დანაშაული.

სუიციდის მცდელობა არის მოზარდის ძახილი დახმარების შესახებ. მათ

ამათ უნდათ გამოიწვიონ თანაგრძნობა, თანადგომა ან იმოქმედონ ადამიანებზე რაიმე ჩაზნის ძისადწევად.

მოზარდობის ასაკში შესაძლებელია სუიციდის წინაპირობების და წინარე მდგომარეობის მიმანიშნებელი საგანგაშო ნიშნების გამოცნობა და უბედურების თავიდან აცილება. მოზარდთა დიდი ნაწილი ამის შესახებ სხვადასხვა ფორმით წინასწარ აკეთებს რაღაც მინიშნებებს. თუმცა აღწერილია შემთხვევებიც, როცა ხდება სუიციდური განზრახვის მაქსიმალური მიმოქრია, დაფარვა და შენიღბვა. მოზარდი შეიძლება ლაპარაკობდეს მისი სამომავლო გეგმების შესახებ, ნათელ ფერებშიც ხატავდეს მისი შემდგომი საქმიანობის პერსპექტივებს, მაგრამ ამ დროს მისი აზრები თვითმკვლელობისაკენ იყოს მიმართული.

ჭაბუკი ბიჭები თვითმკვლელობას ორჯერ უფრო ხშირად ჩადიან, ვიდრე — თანატოლი გოგონები. არშემდგარი სუიციდური ქცევა, უმეტესწილად, არ მეორდება, თუმცა გ. ოტტოს მონაცემებით არშემდგარი სუიციდური ქცევის ბიჭების 10% და გოგონების 3% მაინც იკლავს თავს პირველი მცდელობიდან 1-2 წელიწადში.

სუსტი ფსიქიკის მქონე მოზარდებსა და ჭაბუკებში ნებისმიერი ცხოვრებისეული მარცხი და წარუმატებლობა იწვევს უნებურ აზრებს სიკვდილის შესახებ. სიკვდილისაკენ სწრაფვა — თენატოსი სხვა არაფერია, თუ არა ცხოვრებისეული სიძნელეებისა და პრობლემების გადაჭრა თვითმკვლელობის გზით.

ნ. კილის მონაცემებით, რომელმაც შეისწავლა 200 ჭაბუკის ავტობიოგრაფია და დღიური, მათ მესამედზე მეტი მეტად თუ ნაკლებად სერიოზულად მსჯელობენ სუიციდის შესაძლებლობაზე, ხოლო ზოგიერთს ამის მცდელობაც კი ჰქონდა. ი. კონის მიხედვით ასეთ ადამიანთა შორისაა ისეთი ცნობილი პიროვნებებიც, როგორცაა ი. გოეთე, რომენ როლანი, ნაპოლეონი, ჯ. სტიუარტ მილი, ენტონი ტროლოპი. ბეატრისა უები, თომას მანი, განდი, ი. ტურგენევი, მ. გორკი და მრავალი სხვა. ხოლო თავიანთი სიცოცხლე თვითმკვლელობით დაამთავრეს ე. კემინგუიმი, ვ. მაიკოვსკომ, ს. ესენინმა, მ. ცვეტაევამ, პ. იაშვილმა, ა. ფადეევმა, გ. ტაბიძემ და სხვებმა.

გ. ოტტოს მიხედვით მოზარდებისა და ჭაბუკების თვითმკვლელობის პროფილაქტიკა იმაში კი არ მდგომარეობს, რომ მათ თავიდან აეცილოთ კონფლიქტური სიტუაციები, არამედ იმაში, რომ მოზარდი არ განიცდიდეს მარტოობას. გარიყულობას, არასრულყოფილებას, დეპრესიებს. სუიციდის მცდელობის ათიდან ცხრა შემთხვევა სიკვდილის სურვილი კი არაა, არამედ ყვრილია დახმარების, გამხსნეების შესახებ და უშწევობის გრძნობის გასაფანტავად.

სუიციდის მიზეზია აგრეთვე ფსიქიკური დარღვევები, რომლისთვისაც გარდამავალი ასაკი მეტად ხელსაყრელი და სენზიტიურია. კ. ლეონგარდი ა. ლიჩკო და ვ. კონდრაშენკო გამოყოფენ სპეციფიკურ ასაკობრივ დარღვევებს და ხასიათის აქცენტუაციებს. ხასიათის აქცენტუაცია, როგორც ვნახეთ, არის ნორმის უკიდურესი ვარიანტები, როცა ხასიათის ზოგიერთი თვისება უკიდურესად ინტენსიურია, რის გამოც იზრდება მიძღებლობა და მგრძობილებობა განსაზღვრული ფსიქოგენური ზემოქმედების მიმართ.

ამ ასაკში გასასაკუთრებლად ზიანდება თვითცნობიერება. რომლის ძირითადი

მიზეზია დეპერსონალიზაცია და დეპრესიების საფუძველზე ემოციური სფეროს გადახრა. ყოველდღიურ ცხოვრებაში დეპრესია განისაზღვრება როგორც ძლიერი სედა და ნალველი, რომელსაც თან ახლავს სასოწარკვეთა, შფოთვის ძლიერი გრძნობა, დაქვეითებული გუნება-განწყობილება. ამასთანავე სედას და ნალველს ყოველთვის თან ახლავს მოწყენილობა. მოზარდები უწივიან რომ ვერაფერს ვერ აკეთებენ, ყველაფერი უინტერესოა და ა.შ.

როგორც აღნიშნავენ მოზარდებთან დეპრესიების დაწყება უკავშირდება ცხოვრებისეულ დრამატულ სიტუაციებს ოჯახში ან სკოლაში. ამ დროს დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მოზარდის *ლოკუს კონტროლის ტიპს*. როგორც აღვნიშნეთ ჯ. როტერი ლოკუს კონტროლის ცნებაში გულისხმობს ინდივიდის მიდრეკილებას და მცდელობას მნიშვნელოვანი მოვლენების ანალიზში დააკისროს პასუხისმგებლობა ან საკუთარ თავს (შინაგანი, ინტერნალური ლოკუსი) ან გარე ფაქტორებს, სხვა ადამიანებს, ობიექტურ პირობებს, ბედს (გარეგანი, ექსტერნალური ლოკუსი). ექსტერნალური ლოკუსის მქონე მოზარდები, რომლებიც თვლიან, რომ მათი წარმატება -წარუმატებლობა დამოკიდებულია არა იმდენად საკუთარ თავზე, რამდენადაც რაღაც გარეგან ძალებზე, ძალიან არიან მიდრეკილნი დაპრესიებისაკენ.

ა. ლიჩკოსა და ვ. კონდრაშენკოს მიხედვით არის კავშირი მოზარდის ხასიათის აქცენტუაციის ტიპებსა და სუიციდურ ქცევებს შორის. დემონსტრაციული სუიციდური ქცევების დროს მოზარდების ნახევარს ჰქონდათ ისტერიოიდული, ისტერიოიდულ-არამდგრადი და ჰიპერტიმულ-ისტერიოიდული ტიპის ხასიათი, 32% - ეპილეფტური და ეპილეფტურ-ისტერიული, ხოლო 18 % - ხასიათის აქცენტუაციის სხვა ტიპები. ამასთანავე სუიციდური მცდელობები აღვნიშნებოდათ სენსიტიური ხასიათის მოზარდების 63 % და ციკლოიდური ტიპის მოზარდების 25%; მკვლევარები მიუთითებენ იმას, რომ მოზარდობის ასაკში ძალიან დაბალი სუიციდური აქტივობა ახასიათებთ შიზოიდებს.

ა. აბრუმოვამ და ე. ერონომ გამოყვეს მოზარდობის ასაკის სპეციფიკური სუიციდური სიტუაციური რეაქციები. ესაა დეპრივაციის, ექსპლოზური და თვითლიკვიდაციის რეაქციები.

დეპრივაციის რეაქციები. დეპრივაცია არის სუბიექტის დანაკლისი, რომელიც ვლინდება საგანთა და მოვლენათა ძალიან ფართო წრის მიმართ. არსებობს ძილის, საკვების, ემოციური, მშობლიური და სხვა მრავალი სახის დეპრივაცია. ასეთი რეაქციები, უმეტესად, უმცროსი მოზარდებისათვისაა დამახასიათებელი, რომელიც ვლინდება ემოციური აქტივობის დაქვეითებაში, დათრგუნვილობაში, ძველი ინტერესებისა და მიდრეკილებების დაკარგვაში, უარყოფითად შეფერილ განცდებში. მათში შემუშავებულია სუიციდური ქცევის მყარი განწყობა, მაგრამ კონფლიქტების გადაჭრის შემთხვევაში ყველაფერი ჩქარა გაივლის.

ექსპლოზური რეაქციები ხშირად გვხვდება 16-18 წლის ასაკში. იგი ვლინდება აფექტური დაძაბულობით, გარემუმომყოფების მიმართ მტრული დამოკიდებულებით. ასეთი მოზარდები განსაკუთრებით აგრესიულები არიან კონფლიქტში მონაწილე

პირებისადმი. ექსპლოზური მოზარდების სუიციდური ქცევის ძირითადი მოტივია სამაგვიროს გადახდა იმათ მიმართ, ვინც მათ წყენა მიაყენა., ასეთი მოზარდები სუიციდურ ქცევებს საკუთარი სიმართლის დამტკიცების მიზნითაც მიმართავენ. სუიციდი სრულდება კოფუნელიქტის პროცესის აპიკაში უკიდურესი აფექტით და ხშირად ეს ხდება იმათ თვალწინ, ვინც წყენის მიზეზი და სამაგვიროს გადახდის ადრესატია.

ოვითლიკვიდაციის რეაქციები დამახასიათებელია ისეთი მოზარდებისათვის, რომლებსაც აღენიშნებათ სუიციდური ქცევები და ფსიქიკური მოუშწიფებლობის ნიშნები (ქრონიკული სომატური დაავადებები, დაბალი ინტელექტი, სოციალურ-პედაგოგიური უზედამხედველობისა და ხელმიშვებულობის სიმპტომები). ასეთი რეაქციები ხშირად აღმოცენდება ცხოვრებისეული სტერეოტიპების მოულოდნელი ცვალებადობის დროს, როცა აღინიშნება სიძნელეების გადალახვისაგან თავის არიდება. ამ დროს მოზარდი ვარდება სასოწარკვეთაში უმნიშვნელო წარუმატებლობის. მარცხის ან კონფლიქტის გამო. ასეთი მოზარდები ძალიან შთაგონებადები არიან და ადვილად ექცევიან ასოციალური ქცევის თანატოლების გაკლენის ქვეშ, ვერ ავლენენ დამოუკიდებლობას. ისინი სუიციდურ ქცევებს ახასიათებენ, როგორც გამოსავალს შექმნილი კონფლიქტური სიტუაციიდან. ამ დროს სუიციდის იმიტაცია იშვიათი მოვლენაა, მაგრამ გადარჩენილი მოზარდები ინანიებენ მათ ასეთ ქცევას.

ე. დიურკჰაიმმა გამოყო სუიციდური ქცევის ოთხი ძირითადი მოტივი: ა) ალტრუისტული ბ) ეგოისტური, გ) ფატალისტური და დ) ანომიზური

ალტრუისტული მოტივის დროს ხდება შეგნებული თვითკვლევლობა, რაღაც დიდი მიზნის, მრწამსის, ადამიანთა ხსნის, გადარჩენის გამო. ასეთი ქცევები ყოველთვის მაღალ შეფასებას და მოწონებას იმსახურებს ნებისმიერ საზოგადოებაში მოზარდების და ადრეული ჯაბუების სუიციდის მოტივები უმთავრესად ეგოისტურია, როცა თვითლიკვიდაციის მტკვლობა ხდება რაიმე შეღავათის მისაღებად ან ვინმესთვის ზიანის მისაყენებლად.

სუიციდის ანომიზური მოტივაცია სრულდება მაშინ, როცა ხდება მოზარდის სოციალურ-ფსიქოლოგიური იზოლაცია, გარიყვა, როცა სუსტდება კავშირები ინდივიდსა და სოციალურ გარემოს შორის. ანომიზური მოტივაციის საფუძველზე განზორციელებული თვითმკვლევლობა არის პიროვნებასა და გარეშემომყოფ ადამიანთა შორის უკიდურესად მძიმე უთანხმოების შედეგი.

სუიციდური ქცევის ერთ-ერთი მიზეზია, აგრეთვე, მოზარდის სოციალიზაციის დეფექტის საფუძველზე აღმოცენებული დეზადაპტაცია, როცა მოზარდის ღრმა რწმენით მისი ადგილი სოციალურ სტრუქტურაში არ შეესაბამება მისსავე პრეტენზიის დონეს.

მოზარდთა აგრესიული ქცევები. აგრესია არის ისეთი ქცევა, რომელიც მიმართულია ვინმესათვის ფიზიკური ან ფსიქოლოგიური ვნების და ზიანის მიყენების ან მისი სრული განადგურებისსკენ. არსებობს აუტოაგრესია (საკუთარი თავისადმი) და ჰეტეროაგრესია (სხვის მიმართ). აგრესიულობა, როგორც პიროვნული თვისება, არის ადამიანის მტკიცე მზაობა აგრესიული ქცევების

შესასრულებლად. მოზარდთა აგრესიული ქცევები, ძირითადად, ვლინდება დელიკვენტურ ქცევებში და არის დევიაციის გაგრესიული ფორმა ამ ასაკში.

აგრესიულ-სადისტური ქცევა არის აფექტის განმუხტვის რეაქცია, როცა ენმეს მიმართ განსოცილებული აგრესიული ქცევა მოზარდს ანიჭებს სიამოვნებას. აგრესიულ-სადისტური ქცევების გენეზისში იდგი მნიშვნელობა აქვს ოჯახურ აღზრდას, ოჯახში გაბატონებულ ღირებულებებს, აღზრდაში დაშვეულ შეცდომებს, არასასურველ მატერიალურ -ყოფით პირობებს, სისასტიკით მდიდარ ედეოლოგიების სცენებს და ა.შ.

აგრესიული ქცევები მოზარდობის ასაკში ორი სახისაა: პათოლოგიური და არაპათოლოგიური., პათოლოგიური აგრესიები, ძირითადად, დამახასიათებელია ფსიქოპათებისათვის, ხოლო არაპათოლოგიური – ხასიათის აქცენტუაციის მქონე და პედაგოგიურად ხელმიშვებული მოზარდებისათვის.

აგრესიული ქცევების არაპათოლოგიური ფორმებისათვის დამახასიათებელია ის, რომ ამ დროს ადგილი არ აქვს რაიმე ავადმყოფურ კმედებებს. ასეთი ქცევები განპირობებულია მხოლოდ განსაკუთრებული სახის ფსიქიკური შინაარსებით, ხასიათის აქცენტუაციებით. პედაგოგიური ხელმიშვებულობითა და ასაკობრივ-ფსიქოლოგიური თავისებურებებით. გამოყოფენ ორ ძირითად ფორმას: ა) სიტყვიერად და ბ) მიკროსოციალურად განპირობებული.

პირველ შემთხვევაში აგრესია არის ისეთი რეაქცია, რომელიც ვლინდება ისეთ სიტუაციაში, რომლის დროსაც მოზარდს არ გააჩნია კონფლიქტის გადაწყვეტის სხვა გზა. სიტყვიერად განპირობებული აგრესიული ქცევა ატარებს პროტესტის რეაქციის ფორმას, რომელიც აღმოცენდება ეპიზოდურად და ბოლომდე არ არღვევს ურთიერთობებს მოზარდსა და გარემომყოფთა შორის.

მიკროსოციალურად განპირობებული აგრესიული ქცევები კი, უმეტესწილად, მჭიდროდაა დაკავშირებული მოზარდის პიროვნების სფეროს დარღვევებთან, ღირებულებათა სისტემის დეგრადაციასთან და არასწორი განწყობების შემუშავებასთან. ასეთი რეაქციების ძირითადი მიზეზია არასწორი აღზრდა ოჯახში და თანატოლთა სუბკულტურის უარყოფითი გავლენა. არაპათოლოგიური აგრესიის ამ ფორმის ძირითადი ნიშანია აგრესიის შეგნებული გამოყენება რაიმე მიზნის მისაღწევად.

პათოლოგიური აგრესიები, როგორც აღენიშნეთ, დაკავშირებულია პათოგენეტიკურ მექანიზმებთან და იყოფა სამ ჯგუფად.

ა) პათოლოგიურ-აფექტური ბ) პათოლოგიურ-ზეფსიული და გ) სადისტური.

პათოლოგიურ-აფექტური ქცევა განპირობებულია ემოციური სფეროს პათოლოგიური დარღვევებით. აფექტური სფეროს დარღვევის საფუძველია ემოციურ-ნებელობითი ასპექტების კონსტიტუციონალური ან შექმნილი მყარი ფსიქოგენური გადახრები.

პათოლოგიურ-აგრესიული ქცევა ხასიათდება განსხვავებული შინაარსის ზეფსიული და დომინირებული წარმონაქმნებით. მათი აღმოცენების მიზეზია ქრონიკული ფსიქოტრავმირებადი სიტუაცია, შინაგანი კონფლიქტები და მწვავე ფსიქოგენური მოვლენები. აგრესია უშუალოდ ვლინდება მტრული აგრესიული

განცლების საფუძველზე (შურისძიება, ზიზღი, წყენა).

აგრესიულ-სადისტური ქცევები გამოწვეულია ლტოლვების სფეროში პათოლოგიური დარღვევების საფუძველზე, რომელიც საშუალებას აძლევს აგრესორს განიცადოს დადებითი ემოციები, სიამოვნება და კმაყოფილება აგრესიის ობიექტისადმი ფიზიკური ტკივილის ან ზნეობრივი ტანჯვის მიყენებით.

აგრესიულ ქცევებს ავლენენ აგრეთვე ისეთი მოზარდებიც, რომლებიც ცხოვრებისეული კეთილმოწყობილი ოჯახების შვილები არიან და კონფლიქტური სიტუაციებში არ არიან გააყვებულნი. ესენი არიან განებივრებული მოზარდები, რომლებსაც ოჯახში ყველა სურვილსა და კაპრიზს უსრულებენ. მათ არ ქქონდათ შესაძლებლობა ბავშვობაში გამოეჩინათ დამოუკიდებლობა (ძალიან იყვნენ შშობლებზე მიჯაჭვულნი) და მათთვის აგრესიული ქცევა არის ერთგვარი კომპენსაცია და შურისძიება მათი ასეთი მდგომარეობის გამო.

მოზარდული და ჭაბუკური ვანდალიზმი, სისასტიკე, როგორც წესი, ხორციელდება ჯგუფურად. ამ დროს თითოეული მონაწილის როლი თითქმის იშლება და პირადი მორალური პასუხისმგებლობა იკარგება. ერთობლივად, ჯგუფურად ჩადენილი ანტისოციალური ქცევები ამტკიცებენ ჯგუფური სოლიდარობის გრძნობას, რომელიც მოქმედების პროცესში აღწევს ერთგვარ ეიფორიას და აგზნების გადაელის შემდგომი ანალიზის დროს მოზარდები მას ვერაფრით ვერ ხსნიან. ესაა ერთგვარი თირობისმაგვარი მდგომარეობა, რიცა 5-6 მოზარდი გაშმაგებით სცემს ერთს.

მოზარდული დეპრესიები. დეპრესია არის აფექტური სინდრომი, რომლის საფუძველია დაქვეითებული, დათრგუნული, სევდიანი, შფოთიანი, შიშინი ან გულგრილი და ინდიფერენტული განწყობილება. ამ მდგომარეობას თან ახლავს სასიცოცხლო ტონუსის დაქვეითება და არასრულფასოვნების კომპლექსის განცდა. გარდამავალ ასაკში დეპრესიული მდგომარეობა შეიძლება მიმდინარეობდეს ატიპიური ფორმებითაც.

აპათიური დეპრესიის დროს ელინდება მოზარდის მიერ ცხოვრებისადმი, სიცოცხლისადმი ინტერესის დაკარგვა. ამ დროს მოზარდი ყველფრისადმი გულგრილი ხდება, არაფერი არ აინტერესებს და გამოირჩევა უნებისყოფობით.

ე.წ. „კრემლიანი დეპრესიები“ ძირითადად დამახასიათებელია უმცროსი სასკოლო ასაკისათვის, მაგრამ იგი არც მოზარდებისათვისაა იშვიათი მოვლენა. ამას განსაკუთრებით გოგონები ავლენენ, რომლებიც უშინძვნელო რამეზე ტირიან.

თინეიჯერებში დეპრესიის საშუალო და მძიმე ფორმები იშვიათად გვხვდება. ადგილი აქვს სქესობრივ სხვაობებსაც. მოზარდი გოგონები უფრო მეტად არიან მიდრეკილნი დეპრესიებისაკენ, ვიდრე — ბიჭები. გოგონებთან დეპრესიები დაკავშირებულია კვებითი ქცევების ისეთ დარღვევებთან, როგორიცაა ნერვული ანორექსია და ბულიმია. როგორც მკვლევარები მიუთითებენ, დეპრესიები და სუიციდური ქცევები ძალიან მჭიდრო კავშირში იმყოფებიან ერთმანეთთან.

გოგონებთან საკუთარი სსეულით გამოწვეული უკმაყოფილება არღვევს კვებით ქცევას და იწვევს დეპრესიებს, რაც ასწელებს და ხელს უშლის მოზარდებსა და თანატოლებს შორის ნორმალური ურთიერთობის დამყარებას და ხელს უწყობს

მშობლებთან და უფროსებთან კონფლიქტის ზრდას.

გარდამავალ ასაკში ვლინდება დეპრესიის პათოლოგიური ფორმებიც:

1) *პარანოიდული დეპრესია*. ამ დროს მთავარი და წამყვანი არის ღვენიის მანია. მოზარდი დარწმუნებულია იმაში, რომ რომელიმე ბანდა ან საიდუმლო ორგანიზაცია მას სღვენის და უნდათ მისი განადგურება, დაბრმავება, კასტრირება და ა.შ.

2) *იპოქონდრიული დეპრესია*. ამ დროს მოზარდი აცხადებს, რომ მას უღაქება შიგნეული, იგი დაეადებულია კიბოთი, აქვს სხივეური დაეადება, სიფილისი და სხვა.

3) *ასთენოპათიური დეპრესია*; ამ ასაკში ეს სინდრომი იშვიათია. ესაა აქტიუობის ინტენსიური დაქვეითება. მოზარდი ამ დროს პასიური და ყველფრისადმი უინტერესოა. მას დადებითი ემოციები თითქმის არ აქვს, არაფერი არ ახარებს, დაქვეითებული აქვს აზროვნებაც. დაპრესიის ამ ფორმის დროს ბოღვები და ქალუციანციები არ აღინიშნება. საყვედურებზე, რომ ისინი არიან ზარმაცები და უსაქმურები, მწეავედ რეაგირებენ. ხშირი საყვედურების შემთხვევაში უწნდებათ სუიციდური მისწრაფებებიც, მათ უნდათ სულ მარტო ყოფნა, არ ერთიანდებიან თანატოლთა კომპანიებში. ასეთ მოზარდებს არ აღენიშნებათ სექსუალური გართულებები, მაგრამ ონანიზმს უფრო ხშირად მიმართავენ

4) *დეპრესიის დელიკენტური ექვივალენტი*. დეპრესიის ეს ფორმა მოულოდნელად იჩენს თავს ისეთ დარღვევებში, რომლებიც მოზარდს ადრე არ ახასიათებდა, მოზარდი უცებ ხდება მოღუშული, მოწყენილი, კუმტი და გააეებული. იგი უხეშობს უფროსების მიმართ (განსაკუთრებით მშობლებთან და მასწავლებლებთან) ყოველგვარი საბაბის გარეშე მოქმედებს ყველას და ყველფრის საწინააღმდეგოდ, არ ესწრება გაკეთილებს, უსაქმოდ დახეტიალობს ქუჩაში და, საბოლოო ანგარიშით, ხდება ასოციალურ კომპანიებში. ასეთი სინდრომი შეიძლება გაგრძელდეს რამდენიმე კვირა და მოზარდი მერე ისევ უბრუნდება პირიანდელ მდგომარეობას.

5) *შერეული დეპრესია*. გარდამავალ ასაკში ვლინდება დეპრესიის შერეული მდგომარეობის ორი ფორმა: პირველი მდგომარეობის დროს დეპრესიები და მანიები სწრაფად იცვლებიან ერთ დღის განმავლობაშიც კი. მეორე მდგომარეობის დროს ჩვეულებრივ შერეულ მდგომარეობას თან ერთვის დეპრესიული და მანიაკალური ფაზის ზოგიერთი სიმპტომი

6) *სწრაფად ცვალებადი მდგომარეობა* ვლინდება იმაში, რომ დილის საათებში მოზარდი შეიძლება დეპრესიაში იყოს, ხოლო საღამოს მანიაკალური მდგომარეობა განუეითარდეს. ასეთი შემთხვევები შეიძლება აღინიშნოს ყოველდღე.

7) *ონეროიდული მდგომარეობანი*. ესაა ფანტასტიკური განცდები, კოსმოსური ფრენები და შეხვედრები უცხოპლანეტელებთან, ფარული საიდუმლო ორგანიზაციები, მზვერაეების სკოლები. ასეთი მოზარდების ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს აგრეთვე ეროტიკულ ოცნებებს.

8) *ფარული დეპრესია*. ფარული დეპრესიები იწვევენ სასკოლო ღეზადატაციას და ქცეების დარღვევას, რომელიც, ძირითადად, გამოიხატება აკადემიური

წარმატების დაქვეითებაში. ამ ტიპის დეპრესიით შეპყრობილი მოზარდები რეკლარულად აცდენენ გაკვეთილებს. უხეშობენ, ჩხუბობენ. მოზარდები, რომლებიც ადრე კარგად სწავლობდნენ, მიულოდნელად იწყებენ ჩამორჩენას. ისინი აღნიშნავენ გაფანტულობას, ქეხსიერების დაქვეითებას, ყურადღების კონცენტრაციის უუნარობას, ასეთი მოზარდები ყრიდებიან თანატოლებთან კონტაქტებს, თავი უჭირავთ განკარგობულად. ზოგიერთ მოზარდს უჩნდება შიში სკოლისადმი, სწავლისადმი. ისინი მრავალ მიზეზს იგონებენ იმისათვის, რომ არ წავიდნენ სკოლაში. ესაა ე.წ. სასკოლო ფობია.

ფარული დეპრესიების დროს მოზარდებს აღენიშნებათ სომატური დისკომფორტიც. ისინი უჩივიან გულის, თავის და მუცლის ტკივილს. სომატურ მკურნალობას არავითარი შედეგი არ მოაქვს, მთავარია დეპრესიის მოხსნა. ე.წ. დეპრესიული მდგომარეობანი ამ დროს შენიღბულია. მოზარდები განიცდიან იმას, რომ ცუდად სწავლობენ, რაშიც საკუთარ თავს ადანაშაულებენ, მათ ძალიან ეშინიათ იმავე კლასში დატოვების, შშობლების და მასწავლებლები, საშუაზაროდ, ხშირად ვერ აცნობიერებენ, რომ ასეთი ფაქტების მიღმა იმალება დეპრესიული გამოვლინებები, ფარული დეპრესიები მიმდინარეობს ციკლურად. იგი აღმოცენდება, მიმდინარეობს 2-3 კვირა ან ერთი თვე და ჩაქრება. მერე კი ყველაფერი ისევ თავიდან იწყება.

დისმორფომანია. დისმორფომანია არის ავადმყოფური დარწმუნებულობა იმაში, რომ მოზარდს აქვს რაიმე ფიზიკური ნაკლი. მოზარდს ეჩვენება, რომ მას აქვს მახინჯი ტანი, ცხვირი, პირი, ყური, ფეხები. ამ სინდრომს აქვს მეტად მდგრადი ხასიათი და კორექციას ძნელად ექვემდებარება. მოზარდი დარწმუნებულია იმაში, რომ მას აქვს რაღაც ისეთი ფიზიკური ნაკლი, რომელიც საზოგადოების თვალში მას აკნინებს. ასეთი მოზარდები უმნიშვნელო, შეუმჩნეველ ფიზიკურ ნაკლს ძალიან აზვიადებენ. ამას დისმორფომანიური სინდრომი ეწოდება. მოზარდებს ჰგონიათ, რომ ყველანი მის ნაკლს ამჩნევენ, მას უყურებენ და დასცინიან. ის, რომ ასეთი ნაკლი სხვასაც აქვს, მათთვის არაა აღი ნუგეში. მათ მიაჩნია, რომ მათი ნაკლი ყველაზე საშინელია. ასეთ მოზარდებს უჩნდებათ აკვიატებული იდეები საკუთარი ფიზიკური ნაკლის შესახებ, რომელიც მეტად მწვავედ, პათოლოგიურად განიცდება. ასეთ მოზარდებს უჭირთ ურთიერთობის დამყარება თანატოლებთან, არ ერთიანდებიან ჯგუფებში, გაურბიან კომპანიაებს, არ უნდათ სასლიდან გამოსვლაც კი. მათ აქვთ დათრგუნული გუნება-განწყობილება, სუიციდური აზრები და მცდელობები, დეპერსონალიზაციის სინდრომი, უჭირთ გარემოსთან შეგუება, ავლენენ დეზადაპტაციას.

სოციალური დეზადაპტაცია არის ინდივიდის გარემოსთან შეგუების დარღვევა, რომლის ერთ-ერთი ფორმაა სასკოლო დეზადაპტაცია. ესაა მოზარდსა და სასკოლო კოლექტივს შორის ადეკვატური ურთიერთობის დამყარების შეუძლებლობა, რასაც ავლენენ დისმორფომანიური სინდრომით შეპყრობილი მოზარდები.

დისმორფომანიის სინდრომი სქესობრივი მომწიფების პერიოდში მეტად მწვავედაა და, ძირითადად, გოგონებისათვისაა დამახასიათებელი.

მოზარდის დისმორფომანიური განცდები ვარიაციას განიცდის და ელინდება

როგორც მსუბუქი, ისე მძიმე ფორმებში. მსუბუქი ფორმების დროს მოზარდი საკუთარი გარეგნობის ზოგიერთ დეფექტს ავლენს მხოლოდ განსაზღვრულ სიტუაციებში. მაგალითად, ჭაბუკი, რომელსაც სახე ზორკლიანი აქვს, ერიდება გოგონების საზოგადოებას, მაგრამ ბიჭების გარემოში თავს თავისუფლად გრძობს. ძალზე გამხდარი მოზარდი თავს არიდებს ბანაობას პლიაჟზე, არ იხდის ტანზე ფიზკულტურის დარბაზში, მაგრამ სხვა სიტუაციებში არც კი ახსოვს მისი სიკამხდრე. ასეთი ტიპის დისმორფომანია ექვემდებარება ფსიქოთერაპიას და ასაკთან ერთად გაივლის. მოზარდებთან საკუთარი გარეგნობით უკმაყოფილება, ხანდახან, აღწევს პარანოიალური ბოღვის ფორმას. მოზარდი ხდება დაღვრებილი, მოწყენილი, კუშტი, გააყვებული და ყველაფრით უკმაყოფილო. ასეთი მოზარდები გამუდმებით ათვალისწინებენ საკუთარ თავს სარკეში, ერიდებიან სურათების გადაღებას, ცდილობენ პლასტიკური ოპერაციებით „გაისწორონ ცხვირი“, „ამოიჭრან ზედმეტი ქონი“ და ა.შ.

გარდამავალი ასაკის დადგომამდე ბავშვები ხშირად აბრაზებენ ხოლმე ერთმანეთს ზოგიერთი უმნიშვნელო ნაკლის გამო. ამის საფუძველზე შერქმეული ისეთი ზედმეტი სახელები, როგორიცაა კიჭა (უშნო კბილების გამო), ყურშა (დიდი ყურების გამო), ცხვირა (გრძელი ცხვირის გამო), დონდლო (სიმსუქნის გამო), სემაფორა, ყირაფა, გადაბმული (სიმაღლის გამო), ზანგი (სიშავის გამო), ქაჩალა (სიმელოტის გამო), გარინჩა (სიკოჭლის გამო) და ა.შ. გარდამავალ ასაკამდე არ იწვევდა ბავშვების წყენასა და გაღიზიანებას. გარდამავალ ასაკში კი ეს, ფიზიკურ ნაკლზე მიმანიშნებელი ზედმეტი სახელები ავადმყოფურად განიცდება. აღნიშნული მდგომარეობა მძიმე ფორმას იღებს მაშინ, როცა დისმორფომანიის სინდრომად გვევლინება ორი ან მეტი სიმპტომი.

ნერვეული ანორექსია და ბულიმია. ნერვეული ანორექსია და ბულიმია არის დისმორფომანიური სინდრომის ერთ-ერთი სახე. საკუთარ სიმსუქნეში პაოლოგიურად დარწმუნებულ მოზარდებს (განსაკუთრებით გოგონებს) უვითარდებათ ანორექსიული სინდრომი, ესაა საკვების მიღებისაგან თავის შეკავება ან უმკაცრეს დიეტაზე გადასვლა, რაც, საბოლოო ანგარიშით, იწვევს ძლიერ გახდომას, კახექსიასაც კი. შიმშილობის მოტივია ის, რომ მოზარდები თავს თვლიან მახინჯ მსუქნებად და უნდათ გახდომი. ანორექსიული სინდრომის მიზეზი შეიძლება იყოს თანატოლების და უფროსების რეპლიკები მათ მოუქნელობაზე და მძიმე წონაზე მინიშნება. ამ სინდრომის დროს იზრდება კონფლიქტები მოზარდსა და მშობლებს შორის (განსაკუთრებით მაშინ, როცა ძაღლებენ ჭამას).

ანორექსიას ძალიან ბევრი უარყოფითი მხარე აქვს. გოგონებს ემართება ამენორეა, ბიჭებს ეკარგებათ პოლუცია და უქვეითდებათ ერექცია. გოგონებს, ხანდახან, მთელ ტანზე ეზრდებათ თმები, კარგავენ წონის ნახევარსაც კი, უვითარდებათ ბრადიკარდია, ეცემა არტერიული წნევა, სისხლში კლებულობს ქემოგლობინი.

ზოგიერთ მოზარდს აღენიშნება ანორექსიული სინდრომის ბულიმური ვარიანტი, რაც ჭამის შემდეგ ხელოვნური პირღებინების გამოწვევაში მდგომარეობს.

ნერეული ბულიზია არის ზედმეტი კვების ფუნქციონი, რომელიც დაკავშირებულია შიმშილის ძლიერ შეგრძნებასთან და სიმამძლის შეგრძნების არარსებობასთან. ჭარბი საკვების მიღებას თან ახლავს კუჭის არის დისკომფორტი და ხელოვნურად გამოწვეული პირღებინებით მოზარდები ცდილობენ გახლომას. ბულიმიით დაკავდებულ მოზარდებს პირღებინების გამოწვევა შეუძლიათ საკვების ყოველი მიღების შემდეგ. დიდი რაოდენობით საკვების მიღების შემდეგ მათ ეუწყლებათ მოკლეხნიანი ეიფორია და მშვიდდებიან, მაგრამ გასუქების შიში და კუჭის არეში ცუდი შეგრძნებები აიძულებს მათ მიმართონ ხელოვნურ ღებინებას. ზოგიერთი მოზარდი ისეა შეჩვეული ღებინებას, რომ წელში ოდნავი მოხრაც კი საკმარისაა ამისათვის. ერთგვარი ეიფორიის განცდა ღებინების შემდეგაც დგება, რიჩლის შემდეგაც ჩქარა იწყება დათრგუნულობა და ღქარესია. ხანდახან მოზარდის ასეთი ქცევა იქცევა რიტუალად, ჩვევად. ბულიმიის შეტევები ვითარდება ღქარსიის გაძლიერების კვალობაზე.

ბულიმიის დროს ვითარდება ექსპლოზურობა, ეგოიზმი, უკიდურესი ფორმით გამოხატული მოთხოვნილებები. ასეთ მოზარდებს „ოჯახის ტირანებასაც“ უწოდებენ.

ფილოსოფიური (მეტაფიზიკური) ინტოქსიკაციის სინდრომი. ეს სინდრომი გამოიხატება სოციალურ და ფილოსოფიურ პრობლემებზე მოზარდის და ჭაბუკის მუდმივ ფიქრში. ეს პრობლემები შეიძლება იყოს სიცოცხლისა და სიკვდილის არსი. ადამიანის დანიშნულება, თავისუფლება, საზოგადოების ცხოვრების გაუმჯობესება, „მეხუთე განზომილება“, „შექვესე გრძობა“ და ა.შ. მოზარდი წარმოსახვაში „აშუშავებს“ საკუთარ ფილოსოფიურ პრინციპებს, ეთიკურ ნორმებს, სოციალური რეფორმების პროექტებს. ანალოგიური „თეორიების“ არსებითი ნიშანია რეალობისაგან მოწყვეტა, რეალური ცხოვრებისაგან განსვლა. მათი მსჯელობები ურთიერთგამომრიცხავი და უაზროა, რასაც ისინი, სამწუხაროდ, ვერ ამჩნევენ. ერთ-ერთი ასეთი მოზარდი მთელი სერიოზულობით ამტკიცებდა, რომ მშვიდობის მიღწევა შეიძლება მხოლოდ საყოველთაო ვეგეტარიანული დიეტის შემოღებით.; ეს იმიტომ, რომ ზორციული ადამიანში აღვიძებს მხეცს და აქცევს მას აგრესიულად. განსხვავებულ, საწინააღმდეგო აზრებს ასეთი მოზარდები მიიჩნევენ უმნიშვნელოდ და მიუღებლად.

ასეთი მოზარდები ჩაკეტილნი არიან თავის თავში და ცხოვრობენ მხოლოდ საკუთარ ფიქრებსა და ფანტაზიებში. მეტაფიზიკურ ინტოქსიკაციას გარდამავალ ასაკში, ხანდახან, ემატება ფობიები და ღქერსონალიზაციის სინდრომიც. ფილოსოფიური ინტოქსიკაციის რეალური ფსიქოლოგიური ფაქტორების დადგენა ვერ ხერხდება. თავისი შინაარსით ეს სინდრომი ძალიან უახლოვდება პარანორალურ ბოღვას, მაგრამ მისგან იმით განსხვავდება, რომ მას არ ახლავს ამ იდეების ცხოვრებაში განხორციელების მცდელობა.

ყოფიერების გლობალური პრობლემებისადმი ინტერესი მოზარდისა და ჭაბუკის ინტელექტის ნორმალური, დადებითი თვისებაა, მაგრამ ზოგიერ მოზარდთან ეს თვისება ძალიან გადაჭარბებულია, გაზვიადებულია, ჰიპეტროფირებულია და ღებულობს მახინჯ ფორმებს.

მოზარდული და ჭაბუკური ქცევის დევიაციის ერთ-ერთი ფორმაა ე.წ. სასკოლო

ნეეროზები, რაც, ძირითადად, გამოიხატება სკოლაში არ წასვლის მტკიცე სურვილში. ასეთი მოზარდი ყოველნაირად ცდილობს არ წაეიდეს სკოლაში. მას უჩნდება შიში სკოლის მიმართ. ამის მიზეზი შეიძლება იყოს ისეთი ფაქტორები, როგორიცაა: ცუდი აკადემიური მოსწრება, კონფლიქტები მასწავლებლებთან, დაძაბული ურთიერთობა თანატოლებთან და სხვა.

ბამოყმენებული ლიტერატურა

1. ადამაშვილი ნ. თვითცნობიერების ინტოგენეტური განვითარება „ბავშვის ფსიქოლოგია“ (სასკოლო ასაკი) ვლ. ნორაკიძის რედაქციით. თბ. 1968
2. ბარამიძე ნ. ფსიქოლოგიური ნარკვევები. წერილები. სტატიები, ბათუმი. 1999 წ.
3. გოგიჩაიშვილი თ. უმცროსი სასკოლო ასაკის მოსწავლეთა ასაკობრივ-ფსიქოლოგიური თავისებურებანი, თბ.; 1991
4. გოგიჩაიშვილი თ. გარდამავალი ასაკის მოსწავლეთა ასაკობრივ-ფსიქოლოგიური თავისებურებანი. თბ. 1992 წ.
5. გოგიჩაიშვილი თ. უფროსი სასკოლო ასაკის მოსწავლეთა ასაკობრივ-ფსიქოლოგიური თავისებურებანი. თბ. 1993 წ.
6. გოგიჩაიშვილი თ. ფსიქოლოგია, თბ. 1997წ.
7. ზარანდია მ. ბავშვის განვითარების აქსელერაციის კანონზომიერებანი, თბ., 1985 წ..
8. ზარანდია მ. პროფესიული ორიენტაცია და პიროვნების ფორმირების ფსიქოლოგიური საკითხები. თბ. 1987წ.
9. იმედაძე ნ. მოსწავლეთა ემოციური აღზრდის ძირითადი ფსიქოლოგიური საკითხები. „პედაგოგიური ფსიქოლოგია“. შ. ჩხარტიშვილის რედაქციით. ნაწილი მეორე, თბ. 1965წ.
10. იმედაძე ნ. სასკოლო ასაკის ბავშვის ემოციური განვითარება. „ბავშვის ფსიქოლოგია“ ვლ. ნორაკიძის რედაქციით, თბ. 1968წ.
11. კაკაბაძე ვ. მოთხოვნილებების ფსიქოლოგია, თბ. 1989წ.
12. კეჭაყაიძე ი. აქსელერაცია და ექსპლანანთა სწავლების ზოგიერთი საკითხი, ბათუმი, 1979წ.
13. კოჭანაძე კ. იდეალები გარდამავალ ასაკში „პედაგოგიური ფსიქოლოგია“ ნაწილი მეორე. შ. ჩხარტიშვილის რედაქციით, თბ. 1965წ.
14. კოტეტიშვილი ი. (რედ). პირველი კლასის მოსწავლეთა აზროვნების ფსიქოლოგიური თავისებურებანი. თბ. 1985წ.
15. კოტეტიშვილი ექსპერიმენტული სწავლების ფსიქოლოგიური შინაარსი დაწვეებით კლასებში.. თბ. 1987წ.
16. ლეჟავა გ. ფოცხვერია მ. საყარელიძე რ. (რედ) „ვისწავლოთ ნარკოტიკების გარემოცვაში ცხოვრება?“ კლინიკა „ბემონი“. თბ. 1997წ.
17. მალრაძე მ. ასაკობრივი ფსიქოლოგიის საკითხები. ქუთაისი. 1998წ.
18. მერაბიშვილი გ. ფსიქოთერაპია, თბ. 1999წ.
19. მჭედლიშვილი გ. ზეპირი და წერილი მეტყველების შეცდომების ფსიქოლოგიური საკითხები დაწვეებით სკოლაში. „პედაგოგიური ფსიქოლოგია“. ნაწილი პირველი, შ. ჩხარტიშვილის რედაქციით. თბ. 1962წ.
20. ნადირაშვილი შ. განზოგადების განვითარება დაწვეებით სკოლის ასაკში „პედაგოგიური ფსიქოლოგია“, ნაწილი პირველი, შ. ჩხარტიშვილის რედაქციით. თბ. 1962 წ.

21. ნადირაშვილი შ. განზოგადების განვითარება სასკოლო ასაკის პერიოდში, თბ. 1965წ.
22. ნადირაშვილი შ. აზროვნების განვითარება სასკოლო პერიოდში „ბავშვის ფსიქოლოგია“ ვ. ნორაკიძის რედაქციით, თბ.1968წ.
23. ნადირაშვილი შ. პიროვნების სოციალური ფსიქოლოგია, თბ. 1975 წ.
24. ნასრაშვილი ნ. მოსწავლეთა პროფორიენტაციის ფსიქოლოგიური საკითხები. თბ., 1979წ.
25. პეტროვსკი ა. (რედ.) ასაკობრივი და პედაგოგიური ფსიქოლოგია, თბ. 1977წ.
26. როგავა ნ. უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვის ნებისყოფის ძირითადი თავისებურებანი. თბ. 1968წ.
27. როგავა ნ., გობეჩია ფ. არასრულწლოვანთა დანაშაულებრივი ქცევების პედაგოგიურ-ფსიქოლოგიური საკითხები, თბ., 1980წ.
28. სარჯველაძე ნ. სუბიექტის მოთხოვნების გავლენა სხვა ადამიანთა პიროვნული თვისებების შეფასებაზე სოციალური ურთიერთობის პროცესში, მაცნე1971 წ.№4.
29. სვიადოში ა. ქალთა სექსოპათოლოგია, თბ., 1991 წ.
30. უზნაძე დ., პედოლოგია, ტფილისი, 1933წ.
31. უზნაძე დ., ბავშვის ფსიქოლოგია , თბ.1947წ.
32. უზნაძე დ. შრომები. ტ. 5 თბ., 1967წ.
33. ქვარცხავა რ. თავშეკავების აღზრდის ფსიქოლოგიური თავისებურებანი. თბ., 1971წ.
34. ყოლბაია მ. ძნელი ბავშვები, თბ., 1995წ.
35. ყოლბაია მ. ბავშვის ფსიქოლოგია, თბ. 1998წ.
36. ჩხარტიშვილი შ. სასკოლო ცხოვრების დასაწყისის ფსიქოლოგია „პედაგოგიური ფსიქოლოგია“ ნაწილი პირველი თბ.ნ 1962 წ.
37. ჩხარტიშვილი შ. ნებისყოფა და მისი აღზრდა. თბ., 1964წ.
38. ჩხარტიშვილი შ. ფსიქოლოგია მასწავლებლის სამსახურში. თბ. 1964 წ
39. ჩხარტიშვილი შ. მოსწავლის ასაკობრივი თავისებურებანი „პედაგოგიური ფსიქოლოგია“ ნაწილი მეორე თბ, 1965წ.
40. ჩხარტიშვილი შ. აღზრდის სოციალური ფსიქოლოგია., თბ. 1974წ.
41. ჩხარტიშვილი შ. აღზრდა გარდამავალ ასაკში, თბ. 1975წ.
42. ჩხარტიშვილი შ. ექსპლანანთა სასკოლო სწავლების საკითხისათვის. თბ., 1980წ.
43. ჭრელაშვილი ნ. ასაკობრივი განვითარების პერიოდიზაციის პრობლემა, „ბავშვის ფსიქოლოგია“ (სკოლამდელი ასაკი). ვლ. ნორაკიძის რედაქციით. თბ. 1964წ.
44. Абрамова Г.С. Возрастная психология Екатеринбург. 2000г.
45. Анастаси Психологическое тестирование Т. I-II, 1982 г.
46. Асмолов А.А. Психология о личности. М., 1988г.
47. Бандура А. Уолтерс П. Подростковая агрессия. М. 2000г.

48. Бардиан К. Подготовка ребенка к школе. М. 1983 г.
49. Берн Е. Секс в человеческой любви. М., 1990 г.
50. Бег А. Вторая книга о любви. Минск. 1984г.
51. Бодалев А.А. Психология о личности. М., 1988г.
52. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М. 1968г.
53. Божович. Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе «Вопросы психологии». 1979 г. №2.
54. Бородинна П. Исследование уровня притязаний. М. 1985г.
55. Борщевский М. Психологические особенности самосознания подростка. Киев. 1980 г.
56. Бронфренбреннер У. Два мира детства. М. 1976г.
57. Брунер Д. Психология познания. М. 1977 г.
58. Берон Р. Ричардсон Д. Агрессия. Питер. 1998 г.
59. Бютнер К. Жить с агрессивными детьми. М. 1991 г.
60. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве (норма и патология) М. 1998г.
61. Бурлачук Л. Морозов С., Словарь-справочник по психодиагностике. Питер. 2000г.
62. Васильева З. (ред.) Изучение учителем личности ученика. М. 1991 г.
63. Василюк Ф. Психология переживаний. М. 1984 г.
64. Васлоцкая М. Искусство любви. М. 1990 г.
65. Веккер Л. Психика и реальность. М. 2000 г.
66. Виллонас В. Психология эмоциональных явлений М. 1967г.
67. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций. М. 1960 г.
68. Выготский Л.С. Проблемы возрастной периодизации детского развития. «вопросы психологии». 1972 г. №2
69. Выготский Л.С. Детская психология. Собр. соч. Т.4. М. 1984г.
70. Гадасина А. Плоды запретов. М. 1991г.
71. Галперин П.Я. Запорожец А.В. Карпова С.Н. Актуальные проблемы возрастной психологии. М. 1978 г.
72. Гозман Л.Я. Психология эмоциональных отношений М. 1987 г.
73. Голод С.И. Личная жизнь, любовь, половые отношения. Л. 1990 г.
74. Гришина П.В. Психология конфликта. М. 200 г.
75. Давыдов В.В. Виды обобщений в обучении. М. 1972 г.
76. Денисова З.В. Механизмы эмоционального поведения ребенка. Л. 1978 г.
77. Донован Б. Физиология полового развития. М. 1974 г.

78. Дорожкова К.И. Роль социальных и биологических факторов в развитии ребенка. М. 1993 г.
79. Драгунова Т.В. Подросток. М. 1986 г.
80. Емельянов В. Л. Преступность несовершеннолетних с психическими аномалиями. М. 1980
81. Жуковская В.И. Психологические основы выбора профессии. Минск. 1978г.
82. Жутикова Н.В. Учителю о практике психологической помощи. М. 1988г.
83. Зак А. Развитие теоретического мышления у младших школьников. М. 1984 г.
84. Зельцер А. Причины и формы проявления ускоренного роста детей. М. 1968г.
85. Зенковский В.В. Психология детства. М. 1996г.
86. Зимбардо Ф. Социальное влияние. Питер. 1999 г.
87. Зимбардо Ф. Застенчивость. М. 1988г.
88. Зимняя И.А. Педагогическая психология. Питер. 2000 г.
89. Здравомыслов А.П. Потребность, интересы, ценности. М. 1986г.
90. Зюбин Л.К. Трудные дети. Л. 1973 г.
91. Ивашко Ф. Коломинский Я. (Ред.) Актуальные проблемы возрастной и педагогической психологии. Минск, 1980
92. Изард К. Психология эмоции. Питер. 2000 г.
93. Илин Е.М. Мотивация и мотивы. Питер. 1999 г.
94. Исаков Д.Н. Психосоматические расстройства у детей. Питер. 2000 г.
95. Келли Г.Т. Основы современной сексологии. Питер. 2000 г.
96. Кле М. Психология подростка. М. 1991г.
97. Климов Е. Как выбрать профессию. М. 1990 г.
98. Ковалев В.В. (ред) Патологические формы девянтного поведения у подростков М. 1989 г.
99. Колесов Д. Мягков И. Учителю о физиологии и психологии подростка. М. 1996 г.
100. Коломинский Я.Л. Познай самого себя. Минск. 1981 г.
101. Коломинский Я.Л. Панко Э. (ред.) Детская психология. Минск. 1982г.
102. Коломинский Я.Л. Психология детского коллектива Минск. 1984 г.
103. Коломинский Я.Л. Панко Э. Учителю о психологии шестилетних детей. М. 1988г.
104. Кош И.С. Введение в сексологию. М. 1988 г.
105. Кош И.С. Психология старшеклассника. М. 1980г.

106. Кош И.С. В поисках себя. М. 1984 г.
107. Кош И.С. Психология ранней юности. М. 1989
108. Кондрашенко В. Т. Девянтнос поведеение у подростков. Минск. 1998 г.
109. Кошев Изучение познавательных процессов шестилеток. М. 1990 г.
110. Кочегов А.И. Перевоспитание подростка. М. 1981 г.
111. Крайг Г. Психология развития. Питер 2000 г.
112. Краковский А. О подростках. М. 1979г.
113. Кривцова С.В. (ред) подросток на перекрестке эпох. М. 1997 г.
114. Крутецкий В.А. Психология М. 1986г.
115. Леонард К. Акцентуированные личности . Киев. 1986г.
116. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. М. 1975 г.
117. Левин К. Разрешение социальных конфликтов. Питер 2000г.
118. Липкина А.И. Самооценка школьника. М. 1976 г.
119. Личко А.Е. Панов Ю.В. Психопатологические нарушения у подростков. Л. 1987г.
120. Личко А.Е. Битенский В.С. Подростковая наркология. Л. 1991 г.
121. Личко А.Е. Шизофрения у подростков. Л. 1992
122. Личко А.Е. Психологии и акцентуации характера у подростков. Л. 1993 г.
123. Личко А.Е. Подростковая психиатрия. М. 1995г.
124. Личко А.Е. (ред). Психологические расстройства у подростков. Л. 1997 г.
125. Манова-Томова В. Пиров Н. Пешушлиева П. Психологическая реабилитация при нарушении поведения в детском возрасте. София. 1981 г.
126. Малахов Б. Половое воспитание подростка. Л. 1981 г.
127. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. Питер. 2000 г.
128. Майерс Социальная психология. Питер. 2000 г.
129. Моргун В. Ткаченко М. Проблемы периодизации развития личности в психологии. М. 1991 г.
130. Мухина В.С. Детская психология. М. 1985 г.
131. Мухина В.С. Психология детства и отрочества М. 1998 г.
132. Натанзон Э. Индивидуальный подход к трудным учащимся. М. 1980 г.
133. Нейберт Р. Вопросы пола. М. 1980 г.
134. Нуллер Ю. Депрессия и деперсонализация. Л. 1981г.
135. Нуллер Ю. Михаленко И. Аффективные психозы Л. 1988г.
136. Олпорт Н. Личность в психологии. Питер. 1999 г.
137. Осипова А. общая психотерапия. М. 2000 г.

138. Осорина М. Секретный мир детей. Питер. 1999 г.
139. Павлютенков Е. формирование мотивов выбора профессии. Киев. 1988 г.
140. Панкрат А. Мотивы выбора профессии. Минск. 1986 г.
141. Первин Л. Джон О. Психология личности. Питер. 2000 г.
142. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. М. 1943 г.
143. Пиаже Ж. Генезис элементарных логических структур. Классификации и сериации. М., 1963г.
144. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. Психология интеллекта. Генезис числа у ребенка. Логика и психология. М. 1969г.
145. Потапов С. Вакса О. Этикет для подростков, или искусство нравиться себе и другим. М. 2000 г.
146. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. Питер 2000 г.
147. Реан А. Коломинский Я. Социальная педагогическая психология. Питер. 1999 г.
148. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога Т. I-II. М. 2000г.
149. Рудесман К. Групповая психотерапия . Питер. 2000 г.
150. Сельчиков К.В. (ред.) Психологическая типология. Минск. 1999г.
151. Смирнова Н.С. Соловьева В.С. Биологический возраст человека. М. 1986 г.
152. Снайдер Дж. Практическая психология для подростков, или как найти свое место в жизни. М. 2000 г.
153. Столин В.Е. Самосознание личности. М. 1983г.
154. Субботский Е.А. Как рождается личность. М. 1978г.
155. Субботский Е.А. Смерд Ю.Золотой век детства. М., 1981
156. Смерд Ю. Индивидуальность подростка и выбор профессии.Таллин . 1988 г.
157. Тайсон Ф. Тайсон Р. Психоаналитические теории развития. Екатеринбург. 1998 г.
158. Таменко В. (ред.) Трудный подросток. Киев. 1985 г.
159. Тараненко В. Человек и его потребности. М. 1989 г.
160. Толстых Н.М. Возрасты жизни. М. 1985 г.
161. Фрейвел Д.Х. Генетическая психология Жана Пиаже. М. 1967 г.
162. Халперн Д. Психология практического мышления. Питер.1999г.
163. Хьелл Л. Зиглерд Д. Теории личности М. 1997
164. Хрипкова А.Г Антропова А.В. Фарбер Д. Возрастная физиология и школьная гигиена. М. 1990 г.
165. Шванцара и др. Диагностика психологического развития. Прага. 1978 г.

166. Чалдин Р. Психология влияния. Питер. 2000 г.
167. Цыркин С. (ред.) Справочник по психологии и психиатрии детского и юношеского возраста. Питер. 1999
168. Элькоин Д.Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте «Вопросы психологии». 1971. №4
169. Элькоин Д.Б. Природа детства и его периодизация. «Избранные психологические труды.»М. 1989 г.
170. Ярошевский М. История психологии М. 1976 г.
171. Krech D. Cruchfield R. Livson N., Wilson N. Parducci A., Grundlagen der Physhologie. Munchen. 1992
172. Melchorn M. Melchorn G. Intelligent. Berlin. 1981
173. Mussen P. Conger Y Kagan I. Husten A/ Lehrbuch der Kinder psychologic B.I. II. Stuttgart. 1933
174. Novak F. Finster H. Heidennreich und Kelber Y Psychologie. Munchen.1987
175. Novak F. Finster M. Schneider K. Psychologie. Munchen 1989.

ავტორისაგან	3
თავი I ასაკობრივი ფსიქოლოგიის ზოგადი საკითხები	4
თავი II ბავშვის ფსიქიკური განვითარების ფაქტორები და განსაზღვრული პირობები	20
თავი III - ბავშვის ფსიქოლოგიური მზობა სასკოლო ცხოვრებისათვის	44
თავი IV - ასაკობრივი პერიოდიზაციის პრობლემა	49
თავი V - ფსიქო-ფიზიკური განვითარების აქსელერაცია	65
თავი VI - უმცროსი სასკოლო ასაკის მოსწავლეთა ასაკობრივ-ფსიქოლოგიური თავისებურებანი	71
თავი VII - უმცროსკლასელთა გრძნობები, ემოციები და ნებელობითი სფერო	107
თავი VIII პიროვნების განვითარება უმცროს სასკოლო ასაკში	121
თავი IX - ძნელად აღსაზრდელობის თავისებურებანი უმცროს სასკოლო ასაკში	145
თავი X - გარდამავალი ასაკის მოსწავლეთა ასაკობრივ-ფსიქოლოგიური თავისებურებანი	155
თავი XI - გარდამავალი ასაკის მოზარდის სასწავლო საქმიანობა და კოგნიტური განვითარება	170
თავი XII - პიროვნების განვითარება გარდამავალ ასაკში	199
თავი XIII - გარდამავალი ასაკის მოზარდის ემოციურ-ნებელობითი სფერო	236
თავი XIV - მოთხოვნილებები გარდამავალ ასაკში	253
თავი XV - გარდამავალი ასაკის მოზარდის სექსუალური განვითარება	261
თავი XVI - ამხანაგობა და მეგობრობა გარდამავალ ასაკში	270
თავი XVII - მოზარდის დამოკიდებულება უფროსებთან და თანატოლებთან	283
თავი XVIII - ძნელი მოზარდები	295
თავი XIX - პროფესიის არჩევა გარდამავალ ასაკში	302
თავი XX - უფროსკლასელთა ანატომიურ-ფსიქოლოგიური თავისებურებანი	315
თავი XXI - უფროსკლასელთა სასწავლო საქმიანობა და შედეგებითი ფსიქიკური პროცესები	317

თავი XXII – პიროვნების განვითარება უფროს სასკოლო ასაკში	322
თავი XXIII – უფროსებთან და თანატოლებთან ურთიერთობა უფროს სასკოლო ასაკში. ადრეულ ჭაბუკთა მეგობრობა	337
თავი XXIV – უფროსკლასელთა გრძნობები და ემოციები	348
თავი XXV – უფროსკლასელთა ფსიქოლოგიური განვითარება და ოჯახური ცხოვრებისათვის მომზადება	352
თავი XXVI – პროფესიის არჩევა უფროს სასკოლო ასაკში	367
თავი XXVII – მოზარდთა და ჭაბუკთა დევიაციური ქცევები	373
გამოყენებული ლიტერატურა	418

თამაზ გოგიჩაიშვილი დაიბადა 1941 წლის 13 მარტს ლანჩხუთის რაიონის სოფელ ლესაში. 1964 წელს წარჩინებით დაამთავრა ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფსიქოლოგიის ფაკულტეტი. ასპირანტურის დამთავრებისთანავე (1968 წ) დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია.

მას გამოქვეყნებული აქვს 60-ზე მეტი მეცნიერული შრომა. მათ შორის აღსანიშნავია შემდეგი წიგნები:

1) უმცროსი სასკოლო ასაკის მოსწავლეთა ასაკობრივ-ფსიქოლოგიური თავისებურებანი. თბ. 1991 წ.

2) გარდამავალი ასაკის მოსწავლეთა ასაკობრივ-ფსიქოლოგიური თავისებურებანი. თბ. 1992 წ.

3) უფროსი სასკოლო ასაკის მოსწავლეთა ასაკობრივ-ფსიქოლოგიური თავისებურებანი. თბ. 1993 წ.

4) ფსიქოლოგია. თბ. 1996 წ.

5) იურიდიული ფსიქოლოგიის საკითხები. თბ. 1996 წ.

6) იურიდიული ფსიქოლოგია. თბ. 1997 წ.

უახლეს ხანში მისი ავტორობით გამოვა „ზოგადი ფსიქოლოგია“.

თამაზ გოგიჩაიშვილი ამჟამად არის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფსიქოლოგიის ფაკულტეტის ასაკობრივი და პედაგოგიური ფსიქოლოგიის კათედრის დოცენტი. იგი კითხულობს შემდეგ სალექციო კურსებს:

ა) სასკოლო ასაკის ბავშვის ფსიქოლოგია – სპეციალისტი ბაკალავრებისათვის.

ბ) ასაკობრივი ფსიქოლოგიის აქტუალური საკითხები – სპეციალისტი მაგისტრებისათვის.

გ) პედაგოგიური ფსიქოლოგია კუმანიტარული ფაკულტეტების ბაკალავრებისათვის.

დამოუკიდებელ საერო უნივერსიტეტ „აჭარაში“ მას მიყავს ზოგადი და იურიდიული ფსიქოლოგიის კურსები.